17. may 1937

Jacob [illegible]

168

ה׳ סיון תרלה. יעקב יהודה פרנה.

כנסת הגדולה

ספר ד

נערך וגסדר ע"י

יצחק בהרב ר' שמשון סובאלסקי נ"י

ווארשא

שנת תר"נ לפ"ק

КНЕСЕСЪ ГАГДОЛА
ВАРШАВА
1890

[illegible]

כנסת הגדולה
ספר ד׳ תרנ״ז.

תוכן הענינים

מאמרים בשאלות הזמן והעת.

דבר אל הקורא מאת המו״ל . . . 7

על מטרת הכנסת בתקופתנו.
מאת הלל דוד הכהן טריוואש החוב״ק ווילקי. 9

דבר שנתחדש.
מאת פנחס הכהן לינטאפ החוב״ק בירז . 23

לבי לחוקקי ישראל.
מאת עזרא גאלדין. 35

שו״ת להלכה ולמעשה שלא נמצא בפוסקים.

מנהג שנהגו.
מאת חיים חזקיהו מדיני ס״ט
החוב״ק קאראסובאזאר. 40

הלכות גדולות.
מאת אליהו דוד ראבינאוויץ החוב״ק פאניוועז. 51

טהרת כלים מאת ח. ח. מ. . . . 62

בענין מזוזה.
מאת מרדכי אליהו ראבינאוויץ
החוב״ק ושלקאווא 64

בדבר ממזר שנולד מכהן מאת הנ״ל. 69

חזות קשה, פרפרת נאה, ופלפלא חריפתא.

שלשה אלה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים. מאת ארי״ר 72

תקון טעות מאת יעקב רייפמאן . . ״

איזו היא משנה.
מאת ברוך יעקב איזראעלזאהן
החוב״ק קאנדראווא 73

קושיא בתוספות מאת הנ״ל . . . ״

פליאה בשו״ע או״ח מאת הנ״ל. . 74

ביאור בתוספתא מאת הנ״ל . . . ״

שאלה הנוגעת לישוב א״י.
מאת יעקב גאלדמאן. . . . . ״

לקוטי צבי הערות ותקונים.
מאת צבי הירש קלאצקין. 75

ציונים והערות.
מאת יצחק ניסענבוים 78

הערות על הס׳ כנסת הגדולה ס״א.
מאת שמריהו וויינסאהן 80

הכל בחזקת סומין.
מאת ש. ז. ב. 83

הערות אחדות. מאת שלמה בובר . 87

השמטה להמאמר מנהג שנהגו. . 92

תשובה נכונה. מאת א. נ. עפשטיין. ״

שלשה שריגים.
מאת אליהו פוסק החוב״ק אלאפאליא . 93

בית המדרש ואוצר הספרות.

לשכת חשאים. מאת גלימא . . . 95

עניני בקורת לסדרי הדרות.
מאת פורפירא 98

יאיר נתיב על העלם דבר.
מאת הלל דוד הכהן טריוואש
החוב"ק ווילקי 102

מלואים למאמרי מחקרים שונים על
תרגום תהלים. מאת יעקב רייפמאן . 106

חקר דין ומנהג.
מאת מרדכי ראבינאוויץ מסקידל . . . 116

עיון תפלה. מאת יצחק יוסף חזן. 118

בינה במקרא. מאת הנ"ל . . . 129

להסיר מכשול. מאת הנ"ל . . . 133

דבר אליהו.
מאת הגר"א ראגאליר זצ"ל . . . . . . „

פתוחי חותם.
מאת פישל מילעווסקי 134

הערה על האסיף. מאת הנ"ל . 135

תעלומות עין. מאת ברוך עין . . „

שיורי כנסת הגדולה. מאת הנ"ל. 137

לשון חכמים. מאת ויאדיר . . . „

תעלומות עין. מאת ברוך עין. . 139

לדופקי בתשובה. מאת הנ"ל. . 150

תנא ירושלמי.
מאת יעקב צבי יאנאווסקי 151

דרכי רש"י ז"ל בפירושיו לש"ס.
מאת נחמן צבי געצאוו. 152

חטא דוד המלך במנותו את ישראל.
מאת שמריהו וואינסאהן 155

ביאורי מקרא.
מאת אהרן דוד חורגל 159

הערות מתוספתא. מאת הנ"ל . 161

ניתי ספר ונחזי. מאת הנ"ל . . „

הערות אחרות בתפלה.
מאת הנ"ל 163

עומר השכחה.
מאת צבי הירש לעווין 165

הערות אחדות.
מאת איוב ממינסק. 169

מוקדם ומאוחר.
מאת בצלאל באסאן 170

תורת רבי מאיר. מאת שט"ף . . 172

דברים של מת.
מאת ישראל אהרן עסטרין 176

שכחת אומר.
מאת יעקב רייפמאן . . . . „

מאמרי בקרת.

בקרת תהיה, ג' ספרים מבוקרים: א) דור וחכמיו משה ריינעס, ב) ארחות חיים, ג) אוצר הספרות שנה ג'. שאלתיאל אייזיק גראבער.
מאת המו"ל 1

סדורין של דוב, בקרת על הס' סדר הדורות הוצאת ה' משכיל לאיתן.
מאת דובבערוש טורש 23

בקרת מאהבה על משלי מאנדעלשטאם והורוויץ. מאת משה הכהן רייבערסאהן. 30

חליפות וצבא יבקר את הס' חליפות וצבא א' טיקטין. מאת השמעוני . . 59

דור לפי דורשיו יבקר פרק אחד בס' דור דור ודורשיו א. ה. וויים.
מאת אלעזר צארקעס. 65

קנאת האמת מענה להמבקר יעקב צבי יאנאווסקי.
מאת צבי הירש זילבערשטיין ש"ץ ושו"ב. 71

על ישראל ועל אדמתו יבקר את הס' על אדמת ישראל מרדכי בן הלל הכהן.
מאת שלמה בערמאן. 80

לתועים בינה יבקר את הס' עתים לבינה יוסף גינצבורג. מאת יצחק מעליר . . 87

שכחת לקט יבקר את הס' ילקוט ארץ ישראל ציזלינג. מאת בן פינסק . . . 97

ספורים.

אשה קנויה במחיר מספורי הערצבערג פרענקעל. מאת י. ראמאשעוויצקי . . . 1

על לא חמס (העתקה מש"ד). מאת מנחם מענדל הכהן קאפלאן (מבין). 25

חטאת הורים. מאת אביעזר . . . 37

בלהות צלמות. מאת עזרא גאלדרין. 46

צבעי החיים. מאת יחזקאל לעוויט. 52

שירים.

חיי אדם. מאת א. ראזענפעלד . . 60

הגיון לב. מאת אבנר. 61

דבר אלהינו. מאת מ. מ. קאפלאן. 62

השירה מאין תמצא. מאת שלמה מאנדלקארן. 63

לענות משכיל. מאת יצחק ראבינאוויץ. 64

שבר יוסף. מאת הנ"ל . . . . . . „

קובר מתים. מאת איו"ב ממינסק. 65

עולם הפוך. מאת ה. ד. טריוואש הכהן החוב"ק ווילקי. 67

קלי המרוץ. מאת מרדכי מנחם ליטעווסקי 69

הכלי. מאת הנ"ל. . . . . „

תמונה לנגד עיני. מאת עזרא גאלדרין. 70

בית תפלה. מאת הנ"ל 71

שואל שלא מדעת. מאת הנ"ל . . 73

נצח ישראל. מאת יצחק ראבינאוויץ 74

שמח לאידו. מאת מ. מ. ליטעווסקי. 81

המנורה. מאת הנ"ל 82

הנצחון. מאת הנ"ל. 83

לקורות הקהלות.

מכתבים מעיר נציב (וויניצא). מאת מ. ק. 84

מאמרי מדע.

האמת והחיים. מאת ישראל יוסף סירקים. 105

המים בירושלים בימי קדם. מאת חיים מיכל מיכלין 114

שמות הסוכנים

בלאדז. ר׳ מיכל טווערסקי (שלא ע״מ לק״פ); בביאַליסטאָק. ר׳ אליעזר טיקאָ-צינסקי (מו״ס); בווילנא. ר׳ יצחק פונק (מו״ס), ר׳ ניסן גרעקענזאָהן; בקיוב. ר׳ ש. י. ריווין; בלאָמזא. ר׳ אברהם לעווקאָוויץ (שלא ע״מ לק״פ); במינסק. ר׳ מרדכי (מאַרק) שאַבאַד בית מסחר גאלאנטערי (שלא ע״מ לק״פ), ר׳ יצחק סאַלאַמאָנאָוו (מו״ס); באָדעסא. ר׳ נחום סלאַסטש (שלא ע״מ לק״פ); בבאברויסק. ר׳ שלמה פריעד (שלא ע״מ לק״פ); ביעקאַטערינאסלאוו. ר׳ אברהם ראַפאַל (מו״ס); בקאוונא. ר׳ יצחק הורוויץ (מו״ס); בזיטאָמיר. ר׳ מרדכי סקאמאראָווסקי (מו״ס); בהאָמעל. ר׳ עקיבא ראמונאָווסקי (מו״ס); בפינסק. ר׳ שאול ראַבינאָוויץ (שלא ע״מ לק״פ); בלעטיטשעוו. ר׳ מ. ש. פעטשאק (שלא ע״מ לק״פ); בפאָניוועז. ר׳ א. י. כהן; בסקידל. ר׳ מרדכי ראַבינאָוויץ (שלא ע״מ לק״פ); בפרוזינא וקאָברין ר׳ מאיר מארים עפשטיין (שלא ע״מ לק״פ); בחאסלאוויץ. ר׳ אלי׳ בכרך שו״ב ומו״ץ (שלא ע״מ לק״פ); בפראסקוראוו. ר׳ יצחק ראנים (שלא ע״מ לק״פ); בברדיטשוב ר׳ מ. עפשטיין (מו״ס); בסלאנים. ר׳ משה זאבלאָצקי (שלא ע״מ לק״פ); במעליטאפאל. ר׳ שמריהו וואינסאן (שלא ע״מ לק״פ); בפיאטרא (רומניא). ר׳ חיים ליבאָוויץ (שלא ע״מ לק״פ); באַלגיר. ר׳ אברהם בוכבזא (מו״ס); בווין. ר׳ ח. ד. ליפפע (מו״ס); בפראג. ר׳ יעקב וואלף פאשעלעס (מו״ס); בבודא-פעסט (אונגארען). ה׳ לווי (מו״ס); בפראַנקפורט ע״נ מאין. ה׳ קופמאַן (מו״ס).

בית מסחר הספרים שלנו שולח ספרים גם ליחידים בפאָסט נאַכנאַהמע, ובלבד שיהיה בידינו האַנדגעלד. יצא מכלל זה ספר הכנסת הגדולה שאותו נשלח בנאַכנאַהמע גם בלי האַנדגעלד, ודי רק שיודיענו הרוצה בספרנו את חפצו במכתב גלוי. השואל מאתנו דבר מה, עליו לשלוח לנו מכתב גלוי או מאַרקע לתשובה כי בלא זה לא יהיה נענה, ובכלל נבקש כי לא ילאונו במכתבים שאין בם כל תועלת לא לנו ולא להכותב, כי על מכתבים כאלה לא אענה אף אם ישלחו לנו מאַרקע לתשובה, כי אין אנו פנוים לטפל בדברים של מה בכך. — ספרי „חיי היהודי ע״פ התלמוד״ (נמצא מספר מועט) מחירו 50 קאפ׳. — בעתו נודיע במכ״ע מתי נקרב אל מלאכת הסדור של „הכנסת הגדולה״ ספר חמישי, ותנאי החתימה, כי בדעתנו להו״ל ב׳ פעמים בשנה, ומחירו יהיה כל חלק 1,25 רו״כ, ובעד החותם על ב׳ החלקים רק 2 רו״כ שישלחם לנו בפעם אחת. — כן נודיע כי בית מסחר הספרים שלנו מקבל להדפיס ספרי אחרים על חשבון המחברים, והכל יעשה ע״צ היותר טוב.

המו״ל והעורך.

דבר אל הקורא

ברוך שעשה לי נס במקום הזה! את הברכה הזאת ברכתי בכונה ובשמחה, עתה בהגיעי לדבר אל הקוראים מראש הספר הרביעי. יותר משנה תמימה חלפה מעת נסינו את כחנו לברוא חדשה בספרותנו, ונוציא לאור את ספר כנסת הגדולה הראשון. והנה כל העת ההיא לא חדלו אנשים רעים ונבלים ספרותים להרעימנו ולהכעיסנו, זבובי מות אלה לא חדלו מלרקוד על גבנו ולזועע אותנו בעקיצותיהם, וימררונו ורבו בעלי חצים אשר חמת עכשוב תחת לשונם, כמה השליכו שקוצים על כבודי בפומבי, וכמה נבלו את פיהם בבדותם עלי שקרים וכזבים בעירות שאין מכירים אותי, וכמה כתבי פלסתר נשלחו אלי ליראני ולהפחידני. מה עשיתי לאנשים האלה, ומה מנהם יהלוך מעשי לא או״ע, כי אין אף אחד מהם שיצא לבקר את ספרי הכנסת ומאמריו, ורק בי שלחו שן בהמות, ואנכי היודע ועד כי את האנשים האלה החורקים עלי שן לא ארע, ומימי לא באתי עמהם בדברים (לבד אחדים שלא קבלתי מאמריהם).

אמנם יש לנו פובליקום שיש לו אינטערעססע בעסקי הספרות, הוא כותב מחאות, הוא שולח כתבי פלסתר להמו״ל, לא ייעף ולא ייגע להלשין ולהיות הולך רכיל בכל הנוגע בספרות, קל הוא כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון יצרו הרע להטיל מים רעים ברשות הרבים רשות שאינו שלו וברשות היחיד רשות שלו, במקום שהוא בעל הבית, אבל מכל אלה אין איש שיתן חשבון לעצמו מה הוא עושה, מכל אלה אין איש שידע מדוע עושה הוא כך להוציא שם רע על איש שלא ידעהו, על איש שאין לו כל סבה להקניטו ולשלוח מגפותיו אל לבו, וכי כלום ירד לאומנתו וקפח את פרנסתו, כמה גדולה היא הקנאה וצרות עין, פלוני היושב בעיר קטנה רואה את המו״ל כאילו הוא חד בדרא, כאילו הוא השופט רמים, וכל יכו תחת רגליו, מיד נכנס בו רוח שטות וקנא את המו״ל ועושה מעשה נערות לכתוב........

על כבודי אינני חס כי מה יוכלו לעשות לי השעירים המרקדים בי כובי, וכי בשביל שנערים פוחזים אחדים ידברו עלי מה שידברו יחדול מי מהבאים עמי בברית המסחור לסחור עמי, ולקנות ממני נייר וכל מיני כתיבה, או כי יופסלו בשביל זה כל הספרים הנמצאים בבית מסחר הספרים אשר לי, כי לא על הכנסת אני חי, ולפעמים אצחק גם אני בראותי את הנערים המצחקים לפני, אולם שחוק הממלא את כל הלב שממון הוא, צחוק מכאיב לב ומכלה נפש הוא לראות מי המה הקוראים עברית, מי המה האנשים האלה שלמענם אנחנו עמלים ומניחים את כספנו על קרן הצבי, בעד מי נקדיש את עתותינו וכספנו לכתוב עברית, האם לא ידאב לבבנו לראות ולקרות מכתבי שטנה אחדים בכל שבוע על סופרינו המצוינים, לא די לנו הפאשקווילים שאנו מקבלים על עצמנו ועל הכנסת כי עוד ישלחו לנו פאסקווילים על סופרים וחכמים מצוינים אחרים: ובטח יש לכל סופר מצוין רב מהמין הזה, על זאת יתחמץ לבבנו, על העזות

והחוצפא היתירה שיש לאפרוחי הספרות העברית, ניטל מהם טעם הכבוד ונשתייר הטרה לזרוק בכל בעל בעמיו.

ברוך ה' שאזרנו חיל לכבוש את ההר הגדול הזה, ובמשך זמן קצר הוצאנו לאור ד' ספרים אשר לפי החשבון אצל המו"ל צריכים להוצאה כזאת משך ד' שנים או יותר, ובה' נשים מבטחנו כי יכונן מעשי ידינו גם לימים הבאים.

על ספרינו אין אנו צריכים עוד לדבר מאום כי כבר יודע הקהל מה חפצנו, ועד כמה הצליח חפצנו בידינו ירא הקהל וישפוט, ועלינו רק להעיר כי מחיר ספרינו לא ישתנה, ולשוא יאמרו בלבבם הקונים כי אחרי שיצאו לאור כל הספרים יוזל מחירם, המחיר יהיה כמו שהיה עד עתה, ומי שרוצה בהכנסת יפנה להמו"ס בעירו או הקרוב אליו, ואם אמור יאמר לו כי כבר אפסו או ידחהו בדחיות אחרות ידע כי שקר הוא דובר ואין בפיהו נכונה, וייטיב לפנות ישר אלינו ונמלא חפצו במוקדם, כי ספרים מוכנים בבית מסחרנו תמיד.

מחיר כל ספר „כנסת הגדולה" הוא 1,25 רו"כ, והקונה כל הד' ספרים בפעם אחת יזכה בהנחה 20% ועליו לשלוח לנו רק 4 רו"כ בעד כלם. סוכנים ישיגו % מן 15 עד 25. המאסף 10 חותמים במחיר הקצוב ליחידים יזכה בספר אחד במתנה. כסף הו"ל נקח לפי הקורס.

ראינו ונתן אל לבנו כי יותר מאשר תכבד עלינו הוצאת ד' ספרים במשך זמן קצר (מלבד שזה לא יתכן גם ע"פ החק, כידוע) יכבד הדבר על הקונים שרובם אינם עשירים להוציא מכיסם סך 4 רו"כ במשך עת קצרה, אשר לכן הוכרחנו בכל פעם לאחר מעט את הוצאת כל ספר, לכן גמרנו בדעתנו להקל על הקונים הרוצים בכל ספרי הכנסת במחיר 4 רו"כ אולם אינם יכולים לשלם 4 רו"כ בפעם אחת, להם נחדש את סדר החתימה כמו שהיה בראשית צאת הכנסת, והוא; לקבל את המחיר לסירוגין באופן זה, בשלחו 2 רו"כ יקבל את הס' א', אחרי כן בשלחו עוד 1 רו"כ יקבל את הס' ב', ובשלחו את הרו"כ הרביעי יקבל את ב' הספרים האחרונים.

המו"ל והעורך.

על מטרת הכנסת בתקופתנו

בראשית רבה (פ׳ ס״ד) כתיב (ישעיה נ״ז) בזעקך יצילוך קבוציך, תניא כינוסו של יעקב וכינוס בניו הצילוהו מיד עשו כו׳. ילקוט (פ׳ נצבים) משל לאגודה של קנים כשהן אגודים ביחד הם חוקים.

זה קול הרביעי לנו, קול קורא בצרק לזרע יעקב הקבצו, קול מבשר לישראל על אחדותו ולאומיותו, קול חודר לאזני מפלגותנו וכתותנו התאספו והתאחדו, לאשרכם ולהצלחתכם ולכל חייכם, זה ספר כנסת הרביעי יופיע לנו הקולע אל מטרת הקיבוץ, יקרב רחוקים ויכניסם במדור אחד. ספרות גדולה וחרשה נבראה לנו, אשר לא בא עוד כבושם הזה בספרותנו, ספר עם שיד כל אדם מכל המפלגות ממשמשת בו ומיועד לצרכי האומה וטובת העם, ואם חובבים עמנו אנחנו וחשים עתידותיו, עלינו להשמיע קול גדול של תודה וברכה מפיות רבבותנו להרב החכם המו״ל, אשר לאהבתו לעמו השכיל על דבר בעתו, דבר אשר תקופתנו דורשת מאתנו, הוא האחד אשר יצא לישע עמו, ובחרף נפש התמכר לעבוד עבודה כבדה לטובת עמו, עבודת הקיבוץ לכלוא את הרוחות השונות לבלתי יסערו איש לעברו, כי אם לעבר אחד לאושר כל האומה והצלחתה, עבודה אשר עיני כל ישראל תלויות אליה, ונחוצה היא לנו בתקופתנו זו כאויר הבריא לנשמת חי.

האָמנם כי לא רק אל הקיבוץ המקומי לבד משאת נפשנו, לשרוק לרחוקים ויבואו להתכנס במדור אחד אך לראות איש פני רעהו ולא עוד, כי אם לבנות את בית ישראל הנהרס והנקרע להרבה גזרים, לאחד את המפלגות השונות שבעמנו, לברוא להם לב אחד לכל דבר טוב הנוגע לכלליותנו לאושר האומה והצלחתה, והנה המטרה הקדושה הזאת אשר אליה עינינו צופיות טרם באה, אם נגיע אליה באיזה זמן אחר כבר התאספנו יחד ארבע פעמים בכנסת אחת ה׳ יודע וימים ידברו, כל הבא אל הכנסת ויפתח דלתותיה, אורים גדולים עיניו יבריקו מנוגה נגדו, מהזה נפלא תשורנה עיניו, ועונג רב תשביעהו, פה יראה להקת חכמים יושבים ודורשים, רבנים וסופרים, משכילים וחוקרים, משוררים ומבקרים, טבעיים ומספרים, כלם יעבדו עבודת הכנסת, כלם יופיעו אור יקרות איש איש לפי רוחו וסגנונו שיחו ושיגו, כל אחד עולה במסלתו ודבר אין לו עם רעהו היושב ממולו.

כן הוא, כבר יצאנו בזה ידי חובת הכניסה, וכבר יצא בזה גם המו״ל הנכבד ידי חובת הצעד הראשון קיבוץ המקומי הדרוש למטרתנו, לאסוף חכמי וראשי המפלגות להיותם מתיצבים איש נוכח פני רעהו. אכן מעתה בכניסה הרביעית, כבר הגיעה עת לפנות אל עיקר מטרתנו, אשר אליה נשאנו נפשנו מראש. מעתה עלינו חובה לנסות דבר אל מפלגותינו, על אחוד הלבבות והשתוות הדיעות בדברים שכל ישראל שותפים בם, על כל עובדי הכנסת מעתה ליגע בפנות הדרושות אל אחדות הלאום וקישור מפלגותיו, למען תהיינה שכם אחד לפתור השאלות הנחוצות העומדות על הפרק לישראל ודורשות פתרונן, בכח מטרתנו אשר קדושה היא לנו הננו באים כהיום להשמיע דברנו לפני דעת הקהל, ישמעו כל מפלגותנו וכתותנו, ישמעו כל באי הכנסת וידעו את אשר לפניהם, ולהם המשפט מה לרחק ומה לקרב, ובלבד שתהא המטרה לאושר כלליותנו.

לפנים והיום

מי לא יתפלץ לזכר „ימי הבינים", ימים אשר חושך היה לישראל ולכל מין האדם, והחיה הנוראה משטמת הדת שררה בגאונה וזדונה, ותחגור חמות את כל העמים לרדוף באף זרע יעקב, עם קטן ודל שומר דת אל בכל ארצות פזורו אשר בקש מפלט לו להשמידו מתחת שמי ה', איפה ארץ אשר לא רוטבו רגביה מדם יעקב אשר שופך בידי עריצים פראי אדם משרתי האולת והסכלות, עד כי כל המביט לאחוריו אל הימים האלה יאחזהו שבץ ויאנק דום, מהרו אחי נרוץ מזה, אם נאבה בחיים לא נזכירם ולא יעלו על לבנו, קומו ונעלה אל כר נרחב מלא דשן ואור יקרות יופיע עליו, בואו ונתענג על טובו, כי בעלות גאון המפלצת הזאת וממשלתה עד לב השמים, פתאום עלה השמש בגבורתו, ולפיד אלהים פלס לו נתיב מבין מפלשי עבים ויאר תבל ומלואה, רוח ה' עברה ותטהר כל עבי נשף וערפלי חושך אשר כסו כל שוכני ארץ, וקול שדי הריע בקול אדיר וחזק אל כל יושבי תבל, שלחו את האולת מקרבכם, הרחיקוה מעל גבולכם, למדו היטב דרשו משפט, אהבו את כל האדם אם אך נשמה באפו, הסירו מועקה מצואר בני אמונה, פתחו כבלי הברזל אשר שמתם על חופש הדתות והדעות, ואיש איש בשם דתו ילך, אהבת אדם וחופש הדת והדעה הוא האושר בארץ הנרצה לאלהים, ומאז התמכרו עמים רבים לעקור ולשרש עקבות הארורה הזאת מן הארץ. מאז כלה שוד אפס המץ, וישראל החל גם הוא לקחת חלק באויר העולם לשאוף באפו רוח חיים, ומאז אור זורח באהלי יעקב ולבני ישראל אור במושבותם.

ישראל אשר זה רבות בשנים לא נסה ראות אור. בבתי אופל ישב ומחשכים לו על כל סביביו, בהופיע עליו פתאום אור החופש, ושמש הדרור זרחה עליו ותשלח קרני זהרה בשפע רב, כהו עיניו מראות נכוחה ולא ראה את אשר לפניו, לבנות בחומת דתו ואמונתו, ולהרים קרן תורתו, בעוד יש ידים לזה, בעוד אין מעצור ומפריע, בעוד אשר עמים נאורים יתנו כבוד גם לדתו, ותחת לבנות עוד בסנורים הוכה ויט אשוריו מני אורח אבותיו, ויסל לו מסלה חדשה אשר בחר לו ללכת בה כאות נפשו וחפץ לבבו.

אבותינו אשר חיו בימי החושך ימים רעים לישראל אשר ראו עני בשבט עברת שונאיהם אשר רדפום באף בלי חמלה, וישיתו עצות איך להשבית ישראל מגוי וזכרו מני ארץ, הביטו נא וראו איך כל עמל צורריו האכזרים עלה בתהו, ואחרי כל התמורות אשר עברו עליו ואחרי כל הפרעות אשר נעשו בקרבו לא עלתה ביד רודפיו ומעניו, כי אם להוסיף לו און ועצמה בדת אלהי אבותיו, ובכל המהלומות אשר הוכו אבותינו ברצח לא כחשו לאל ממעל ולא שקרו בבריתו, ולבבם נאמן היה לדתם ואמונתם, וגם אלה מאחינו אשר לא עצרו אז כח לעמוד בכל המכות אשר הוכו בלי חשך וינזרו לבושת לא נרשיעם ולא נרגיזם, כי בלא חמדה ובלא חפץ לב נתנו כל מחמדיהם — אך למראית עין — בעד נפשם וחיתם, בפללם כי עד ארגיעה ישובו לדת אבותיהם, ובעוד החרב שלופה על צוארם וחמת המציק לנגד עיניהם לא כלכלו אז את אמץ רוחם להתחכם על הנולד, שאם יתנו נפשם ברגע תחת מסגר לא יוכלו החלץ מהם הם ובניהם עד העולם.

תחתיהם קם דור חכם בעיניו בעת טובה, עת אשר מלכיה ומושליה לצדק ימלוכו, ויחוקו חוקי צדק ומשפטים טובים לכל חוסי צלם, וישביתו את החיה הרעה קנאת הדת מן הארץ, וכלה גרש תגרש לבל תוסיף עוד לערוץ אנוש ולטרוף טרף אדם כפעם בפעם, ובעוד אשר על ישראל היה לגבר חילים, ולהשתמש בהמקרה הטוב הזה לבנות את דתו ויהדותו, עוד נסך עליו רוח עועים ונהפך לו לרועץ בקרבו, ותחת לבנות עוד מהרסים ממעי יהודה יצאו לבלע בקודש, וכרוב לטובו הרבה פרצים, ובאין רודף נס הרחק

הלאה מאשר הורישו לו אבותיו עד כי עוד מעט לא תשורנו עין רואה, ולא במצבו הרוחני לבד כי גם במצבו החומרי הפליאה המסלה החדשה הזאת את מכותיו והרבתה חלליו, אשר כתומם השתרגו עלו על צוארו עד כי הכשיל כחו.

כי מאז פרץ הדרור בארץ ועמים נאורים נתנו גם לישראל כבוד אדם ויקר אנוש על האדמה, שגה ויתהולל וישכח כי עם אמונה ושוחר תבונה הוא, עם חכם ונבון, ויעזוב את המחשבה וידבק בחומר, ויפת ללכת אחרי הלוקסוס וההוללות, וזרם התענוגים אשר שטף ועבר בארץ היו לו לראש שעשועיו, ומכל חמדת בשרים לא אצל נפשו ולא גרע עיניו, עד כי שכח כי גר הוא בארץ לא לו, וזה מקרוב שבתו עם רוזני ארץ במערב ארצנו — אשר בחסדם נתנוהו לדבר בעד העם לפני הממשלה — הרהיב בנפשו לשדד גם את הארי (ביסמארק) מסובכו ורבצו, וישיאהו לבבו ללחום מלחמת זרים אשר לא לעמו, למרות מי שכל עתותי הדיפלומאטיא בידו ניתנו, ולא ידע כי בנפשו ונפש עמו הוא, ומאז מזי רעב ולחומי רשף ימררו חיינו, קטב מרירי ורוח זלעפות מנת כוסנו, ויד רחבה ניתן לבני שחץ אשר רוח ההשתובבות של האנטיסמיטיזמוס תנחם להראותנו נחת זרועם בכל ארצות פזורנו להומנו ולאבדנו, וימים יגידו מתי ישוב אפם ממנו והאולת תכחד מן הארץ.

האמונה וההשכלה

לפנים בישראל ריב לא היה להאמונה עם ההשכלה, וירוו דודים באפריון אחד, כל אחת היתה בעזר אחותה להגדילה ולהרחיבה, ומשכילי ישראל ההיו לפנים עטרת ההשכלה היתה הולמתם, כי אף שהיו יודעי חכמה היו שומרי דת, כל מעינם שמו בתורת התלמוד אף עבדו במושכלות במחקר ומדעים, ובזיעת אף קנו להם שם משכיל, נאמן היה לבבם עם ה' ותורתו, וימשילו את השכל על חפץ הלב, עוד זקני הדור זוכרים תמונת משכיל בן דור הקודם, זקן ארוך ומעמיק בחכמה, דאקטר מניח תפילין כל יום ומתפלל בציבור, פילוסוף אוכל אפיקומן וטובל בחרוסת, תוכן ומהנדס אשר ערבו לחכו טמוני התנור בשבת, כבוד תורת התלמוד היה גדול אצל המשכילים להיותו נוטל חלק בראש, ואחריו נתנו מקום להשכלה, וכן היה גם חינוך בניהם, ואם כי גם אז קרה משכיל אשר מיאן לכל אשר לא הגיע בו יד שכלו ויפן עורף לכל אשר לא ידע — ובזה נואל להתחכם יותר מאפלטון ואריסטו שהאמינו שיש שכל אלוה שלא יגיע לו שכל האדם ושהתורה האלהית היא גבוהה משכל אנוש, כאשר העיד עד נאמן הפילוסוף ר' יוחנן אלימאן בשער החשק — בכל זאת לא ערב לבבו לדחות רק איזה מנהג וחומרת אחרונים, אבל לא בדבר שמקורו בתלמוד, ואם כי הגה דיעות אשר לא כדת, מעצור היה לרוחו לבלוג במתג ורסן בעד המית לבבו — בדבר שעוד לא בא אל החלטת השכל — לבל ישטוף זרמו את טוהר השכל ולא יחשיך אורו.

בימים ההם ובעת ההיא היה כל הלאום כגויה אחת, ואבר אחד כי יחלה יפול כל הגו למשכב וירגיש הכאב, כי רוב גדולי ישראל בתורה היו אז גם משכילים יודעי חכמה, ומפילוסופי עמנו הגאונים החכמים אהובים היו בחצרות המלכים וטירות השרים רוזני ארץ אוהבי חכמה, ומכבודם היה כבוד לישראל ותהלה ליעקב, והיא אשר עמדה להם אז לתת להם מרגוע בגוים להנפש מעט מכל הסערות אשר נשבה עליהם רוח השובבה בימי אפל ההם, ואלה מחכמי התורה אשר לא שעו אל המדעים, לא משנאתם את ההשכלה ובלי דעת ערכה, כי אם לאהבתם הבלתי מוגבלת לצלול בנבכי ים התלמוד להעלות פנינים אשר מלאה כל חדרי לבבם, וסדרי החיים לא אצו עליהם אז במפגיע לפנות גם אל ההשכלה והמדעים, חסה עינם לגרוע עתם משקידת לימודם, אכן את משכיליהם — אשר

היו גם תלמודים ולא נטו ממסלת הדת — חבבו גם הם ולא חשכו מהם כבוד, ולעטרת מגן ושריון מחסה היו להם בכל עת מצוא.

וגם על אלה מן המשכילים אשר נסכלו להשען על בינתם ויפנו עורף לכל אשר לא הגיע בו יד שכלם, לא הביטו עליהם בעין זעומה וקצף עז כל עוד אשר טמנו דיעותיהם בחבם ולא התאמצו לפרסם בקהל בספרים או לדרוש ברבים — ומעולם לא יצאו חכמי התורה ללחום נגד המשכילים השוגים בדיעות הדת והאמונה, רק בזמן שערב לבב האחרונים לפסוע על ראשי הראשונים להסית את המאמינים ולבוא עליהם בעקיפין כמצוה במפגיע לקבל דיעותיהם, אז יצאו גדולי התורה שבדור במלחמת מגן להגן על הדת והאמונה, כנודע ליודעי קורות עמנו מה שהיה עם אוריאל אקוסטא, ועם החכם רנה"ו במכתבי „דברי שלום ואמת" אשר התמרמרו הגאונים עליו, שחשבוהו שבא להשכיח תורת התלמוד מישראל. וכן מה שהיה בריב בעלי הרעפארם, ובלעדי זאת שלום אמת היה בין המאמינים והמשכילים, האחרונים יען היה התלמוד — חיי רוח ישראל ותו נצחו — ראש ספרותם, היה להם מושג נכון לדעת ערך גדלם של גדולי התלמוד ולכבדם בחרדת קודש, והראשונים ידעו להוקיר את משכיליהם, ורב אחד חכם תלמודי היה לכל עדת בני ישראל לראש, והוא היה נקודת הקיבוץ לכולם, אשר לכל דבר טוב ומועיל לטובת הכלל, היו מאמיני ישראל עם משכיליו שכם אחד, בשלום ובמישור נועצו יחדיו לרפוא מחץ עמם ולהרחיק כל נגע מגבולם, האמונה האירה פניה להשכלה וההשכלה לא מרתה את פי האמונה ויחדו היו לשמור שלום עמם.

השכלת הדור

אבל מאז אור החופש הבריק עיני ישראל, העברים היו לעורים ואחרת נעשתה בארץ, ההשכלה שינתה את טעמה, ותורד את עדיה מעליה, ותלבש מחלצות ובלויי הסחבות, כי קם דור אשר אין חפץ לו בחקירת השכל וטורח העיונים, לא יעמול בתורה ולא ייגע בחכמה ויפן עורף גם למדעים, הדיעות והמחשבות ירדו מעל הבמה, וכל חפץ הלב ואהבת הבצע ותועלת הגוף לקחו עמדתן. וגם אלה עובדי החכמה לא יעבדוה למען החכמה ואת ההשכלה למען ההשכלה, כי אם אך למען התועלת והבצע וכל חמדת בשרים — לבד איזה משכילים נאמנים אשר עוד שריד לנו מדור הקודם ואיזה משכילים בדורנו אשר כאוד מוצל מאש יזהירו לנו ככוכבים באישון ליל — הדור הזה בחר לו השכלה חדשה, עזב את היהודיה ויחבוק חיק זרה, ויעזוב את התענוגים משמחי הגו, ותבחל נפשו בכל טוב ומועיל ויאהב אך את הערב. החפץ לספרות התלמודית נאבד מלב המשכילים עד כי כל המתרפק עליה ימנוהו בין האוילים. וכל מי אשר עוד יצלצל באזנו ברכת אם הזקנה בהניעה ערש ילדותו לאמר „ישימך אלהים רב ומורה" תהיה לו לגועל נפש, וכל משכיל ההולך בחוץ ושמע קול תורה אומר „מובטחני שאין זה בתוך ביתי", עוד בזמננו ישמע בערי יהודה וחוצות ישראל מפי כסילים מתמשכלים לאמר: „ברוך שלא עשני למדן". ויפת ישראל לשמות אל גיל בעמים בנשפי חשק וערבי מחול, וכל חוקי הלוקסוס המכלים בנו מנפש עד בשר וימצצו לשד חייתנו, ולכל אשר ישאלהו לבבו לא יעצור כח לעמוד בתומתו, וחיש קל יעבור ברית ויפר חוק, והיא חכמתו והשכלתו, ולכל אשר לפנים נקרא הולך בטל ורודף הבל שעשועי ילדים ודברים של מה בכך, בדור הזה שם ההשכלה נקרא עליהם, כל שומר תורה ורועה אמונה, יחשבוהו המשכילים ללא תבונה. גם אם כל חכמה ומדע בלבו צפונה. ובכל אלה פרעו בעלי המסלה החדשה

הזאת את ההשכלה לשמצה בקמיה, ויהי שמה לפלצות וזועה לכל המאמינים ודראון לכל ישרי לב, ואת כל עונותם ההשכלה תשא.

השכלת אהבת עצמו הזאת — אשר לא תדרוש מן המשכיל לא עמל ולא יגיעה לא טורח וזיעת אף, וכל מי שעושה כחפץ לבבו ולא יפחוד מחוקי הדת הוא המשכיל — צעדה בצעדי ענק רבתה עתקה וגם גברה חיל ותלהט כל פנות העם, וירבו לישראל חכמים כעפר ומשכילים כחול, עד כי כל צעירינו וצעירותינו נהו אחריה, כחוק הילדות העוגבת אחר הערב והמתוק, ויהיו כולם למשכילים ומשכילות, ותנח הרוח גם על בעלי מלאכתנו פועלנו והמוננו ויתמשכלו, ותחדור גם תוך עדת האורתודוכסים המתימרים בכבוד הדת והאמונה, כי גם מהם נמצאו אנשים אשר זכו להתמשכל, וכל עוד לא יגע להם אל חפץ לבבם עושים כל מעשה מאמין, ועת יגע להם אל חפץ עצמם תאות נצחון ועונג כבוד מתמשכלים אז בכל תורת משכיל בן דור הזה, כי חיש קל ידחו אז כל חוק, יפתחו כל מסגרות אמונה, וינתקו עבותות התורה והתלמוד העוצרים להם מהגיע אל תאותם ונצחונם, ויעיזו עוד לאמר אורתודוכסים אנהנו ולא יתבוששו, והם אלה הזוכים לשתי שולחנות, כי בלתי נגיעה לגרונו לכיסו לנצחונו ולחפץ לבו יתכבד בכבוד מאמין, ובנוגע לכל אלה יתמשכל לנחול כבוד משכיל.

המסלה החדשה הזאת אשר סלל לו דור החופש, הבוזה את הרוח ודבק בחומר, ואשר התמכר לבצע כסף ובוזה לכל רם ונשגב, שונא את היגיעה ואוהב את השחוק וההוללות. מובן כי מעצורים רבים לה מכל פנות דתנו ואמונתנו, וזרה לרוח תלמודנו, אשר אך קודש וטוהר ירחף על כל נתיבותיו, ויהי בלחוץ הדת את כתפות האנשים ההולכים במסלה זו, פשטו חיש קל את מעיל האמונה ויולידו את הרעפארם לקצות בחוקי הדת לזרות ולהבר ככל העולה על רוחם. ויקהילו אגודות ויכתבו ספרים ללמד תורת הרעפארם בקהל עם, ויתאמרו בכבוד דורשי חכמה ובשם ההשכלה נדגלו, לצדוד צפרים טהורות וכל אלה לא ידעו מרמה ללכת אחריהם בשגגה לתת יד אתם, עד כי הבאים אחריהם הגדילו, להשכיח כל תורת התלמוד וספרותה מלבות צעיריהם, ורבים פנו עורף לכל מה שהורישו להם אבותיהם ויבדלו מן הקהל וינזרו לבושת.

זרע התהפוכה הנוראה הזאת הצמיח לישראל ציץ מר כלענה באופן איום ונורא, אשר השחית כל הודו וסר כחו, כי גדולי הדור וגאוניו רועי ישראל אשר בדור ההוא, וכל יתר העם הנדגלים בשם התורה והאמונה, עששה מכעס עיניהם להביט על ההשתובבות האיומה הזאת ויקומו בצדק כאריות שודדו מרבצם וישיתו עצה איך לעצור בעד הזרם הנורא לבל ישטוף את שארית מחמדנו ותו נצחנו, ואחרי הפכם כה וכה בפנה זו, נאלצו לסגור לפני צעיריהם כל לימודי החול לגמרי למען שמור רגליהם מהלכד בפח מוקש, למהות הנחיצות לדעת שפת עם הארץ אשר דרכי החיים כרוכים בעקבה, ורבים מן היראים מנעו את בניהם גם מלימוד שפת קודש מדברי נביאנו דברי אלהים חיים. יען הנסיון הורה שכל אלה אשר התרפקו על הלימודים האלה חיש קל התמשכלו אז ויעבטו ארחותם לפנות עורף למסלת אבותיהם. ולכן בחרו המאמינים האלה את הרע במיעוטו. ומי אשם בדבר הזה אם לא המשכילים בעלי הרעפארם, אשר פרעו את החכמה וההשכלה לשמצה ודראון. תחת אשר ישראל היה מאז מעולם, עם חכם ונבון שומר אמונה ושוחר תבונה, אשר התורה והחכמה ישבו בו על גפי מרומי קרת. וכבוד אלהים נתן לו העם מקצהו.

הרבנות בדור הזה

ומאז פרצה מלחמה עזה בין האמונה וההשכלה ועם ישראל נקרע לגזרים, ויהי

לפלגות עוינות זו את זו ותתרחקנה אשה מרעותה מרחק רב ותלדנה את הרבנות הכפולה, אשר נתקה את החבל האוגד את כל קהלנו לאחדים ותהפכהו משורש הרבנות — מרכז הראשי אשר כל עתותי לאומנו בידה ניתנו — ירדה מכבודה ושאתה ופניה לירקון נהפכו. ותלא ותקצר מתת יבולה ושפעה. אשר ממנה חיים לישראל בכל עניני הדת והמוסר ויגע גם לחייו החמרים, וכבוד התורה הושפל ונחת עד עפר יחד עם הרבנות והדת, ומאז היה ישראל עם אשר אין קצין לו ואיש כל הישר בעיניו יעשה. ותרב השערוריה בקרב העם, פרעות ופרצות עד אין מספר. עד כי היה מנוד ראש בלאומים וזועה לכל גויי הארץ.

מדעתנו, כי המכאוב הנורא אשר הגיענו עקב הרבנות הכפולה הזאת ירגישו בו כבר כל בני עמנו, כרב כמשכיל, כמחזיק בנושנות כהולך קדימה. כי כל אשר לב לו ויודע היטב סדרי הקהלות ואיך הם קשורים עם הרבנות בעתים הללו, יבין כי כל הפרעות ואי-סדרים אשר בקרב העם הנשמעים מפי סופרים דורשי טוב עמם במכה"ע — אשר רובם במשכילים חלקם — יום יום. יהגו נכאים כי שחת העם דרכו לכלימה לכולנו, כל העונות והאשמות אשר מצאו להם קן בתוך הרבה מעמנו להיותם חרב על צוארנו ביד מבקשי נפשנו, כל אלה נשרשו בתוך העם לאט לאט, מאז ידע העם כי דרור נקרא לו וצל הרבנות סר ממנו, אין פחד רבניו נגד עיניו ויראת כבודם לא תחרידהו, חופשה ניתן לו ויודע כי לא יבין איש להעציבו ולהכלימו ולהוכיח דרכו על פניו, כי אלה הרבנים המשכילים אשר מטעם הממשלה — אשר אין להם שיח ושיג עם חקרי הדת — היו בעיניהם אך לכסות עינים נגד הממשלה בכל הנדרש בינה לבין העם. ויהיו אך פקידים על פנקסי הנולדים ונפטרים. וכן היו הרבנים האלה בעיני עצמם. כי יכירו מקומם ולא יאבו להשקיף לתת עין על הנעשה תוך העם. ואלה הרבנים מורי הדת חכמי התלמוד וגדולי התורה, אם כי הם אך הם יכירום העם לרבנים עליהם וכבודם גדול ורב בעיניהם ויתנו אמון בם, ברוחם ושיחם ושיגם אפס יען כי אין להם כח והרשאה מטעם הממשלה — ואין התמנותם תלויה כי אם בידי העם עצמו ובידי כל דאלים גבר, לכן פרנסתם הדלה והרזה — לבד איזה בני עליה והנם מועטים — לא נכון בידם, כי תבוא ממקורים לא נאמנים, אשר לכל סבה קלה ולחפץ כל בן שחץ יכזבו מימיהם.

ולכן נדמו נמשלו הרבנים בעיני העם כאוכלי לחם חסד על שולחן איש חסדו — תחת אשר נדרשים המה להיות בתור נגידים ומצוים — אשר עליהם לישב ולידום עת תהפוכות יראו, ולא להתבונן לכל השתובבות נותני לחמם, ובעינים עצומות מראות ברע למגינת רוחם ישבו כל היום. לבלתי עורר עליהם חמת צפעונים ממאורתם וערודים אשר יעשו להם שפטים לקפח חייהם, כי יודע העם את רבניו כי מעשה ידיו המה ומן הרקק נבראו לו, ומגבוה לא יביטו עליהם, לכן כל עוד לא יגיע לחפץ לבבו, בחרות אפו יהרסם ולא יבנם. נתונים נתונים הם הרבנים בידי כל שפל ונבל להצמית חייהם ולהכרית אוכל מפיהם וככדור המה בידי כל איש לשחוק בו. לכן עליהם נוטל ראות און ולא להתבונן עמל ולא ידעו. וכל רב מחריש חכם יחשב.

ומאז היה ישראל רמש אין מושל לו, ויסר את רסן הבושה מעל פניו ויראת הכבוד לא ידע, כל איש עושה כעולה על רוחו. ומספר אנשי כל קהלה מספר ראשיה ומנהליה. וכל אחד אומר לי המלוכה. ותרב השערוריה ואי-סדרים תהו וצלמות. וירבו עזי הנפש ואנשי השקר. ולכל אשר יגיד איש ישיב רעהו בלא תבונה לא כן. למען התראות כמו נגיד ובעל דעה וקול מושל, ובעלי דו פרצופין הנוחלים שני עולמות כבוד מאמין ומשכיל יגדילו עקב לבנות מכונות מצודות ושלבים להגיע אל חפץ לבבם. יסכסכו ויחרחרו כל ריב וכל מדון בין יושבי העיר התמימים, ובערמתם יהפכו משורש כל סדריה לאידה ואסונה

חסרי תבונה ובעלי כתף הרימו ראש, כל שה תמים מתמשכל להפחיד רעהו ללשוני אגביר ומי אדון לי ויהי חרב איש ברעהו. כל צרוע וכל זב יכלים פני נדיבים, בנין חכמים יסתרו כסילים, ועצת נבונים יסכלו אוילים.

הקבוץ וההסכמה

הה! אבד ישראל נצחו, שבת מהיות לגוי אחד ואין שלום בעצמיו, רוע ההנהגה הזאת סבבה חוסר לחם ונקיון שנים, ראש סובב כמעגל ובטן רעבה מעוצר רוח ויגון, המסחור יתנהג בכבדות ברוב עמל ותלאה, שכר אדם נתמעט ושערי הפרנסות נסגרות, ואחרי כל הפרעות האלה מי יזכור את האמונה וידאג לשברה? ומי יחוש להדת ולכל משבתיה?, איה מידע לתורה ואיפה גואל לה?, אשר יחלה לבבו על שפלותה אידה ושברה ולהשתתף בצערה. אבדנו סגולת הקיבוץ וההסכמה אשר נצרוה אבותנו מכל משמר מאז נפוצו בגוים, ואך עם הסגולה הזאת היינו ונהיה לעם בתוך גויי הארץ ולאום בתוך עמים רבים, להיותנו חומות נחושת ובריחי ברזל אשר כל נלחמים בנו לא יוכלו לנו. וצוארנו שמיר וכל חרב לא תעבור בו, ובאבוד לנו הסגולה היקרה הזאת מה יוכל היות באחריתנו?

בעת הזאת אשר חושך האנטיסמיטיזמוס יכסה ארץ, צר ואור וחושך בעריפנו, קול אחינו צועק בקול מר מכל עבר ופנה הצילונו! מהרו קומו! אחינו בשרנו החיונו בעוד מועד טרם נגוע לנצח, שמועות כאלה מבהילות רוח מדכאי נפש ומשברי לב יצלצלו באזננו יום יום. בעת רעה כזאת עלינו למצוא נתיב איך להשיב אבדתנו, הסגולה היקרה לנו מכל הון, סגולת הקיבוץ וההסכמה, למען נוכל להחזיק מעמד נגד כל הסופות אשר יסערו עלינו מסביב להפיצנו. והנה אין דבר עומד לנו לשטנה ממצוא את הנתיב הזה. אין מעצור בעדנו אם אך נאבה, תשועת עמנו קרובה אם אך יאבו מפלגתנו להתאחד, אם יאבו לתת יד אהבה אשה לרעותה ולקרוא לשלום. שמעו נא עמי ואעידה בכם. כי שקר הם דוברים לכם חוזי שוא לאמר, בית ישראל אחרי הוכה לרסיסים לא יבנה עוד, ואין תקוה לנו כי תותרנה כל מפלגה אשה לרעותה מאומה ממכלתה אשר בחרה בה, כי שוגים הם בזה בעיקר מטרתנו אשר אנו נושאים אליה נפשנו לאמר, הקבצו והתאחדו. גם אנחנו גם החכם המו"ל לא עלה על רוחנו אולת כזאת כי יעזבו המאמינים דרך אמונה או גם קצתם מחוקי הדת למען השלים את המשכילים, והמשכילים גם הם ידענו כי דור האוהב את הדרור והסכינו הם גם בניהם לעשות ככל העולה על רוחם, או כאשר יאמרו הם מסלתנו ישרה ותתאים עם אור השכל, ולכן לא נעזבנה. לא ישמעו בקולנו ללכת אחרי האורתו-דוכסים המאמינים. אכן את השלום אשר אנחנו דורשים ואת הקיבוץ וההסכמה אשר אנחנו מתנבאים על ישראל הוא. כי יאבו המפלגות להסיר את התבלול מנגד עיניהן ולפקוח עין לראות נכוחה. כי סכלות ואולת היא ללחום איש ברעהו מלחמת הדעות, לשנוא ולקצוף קצף עז על אשר לא ידע רעהו ולא יבין את אשר הוא יודע ואלה אשר יהגו דעות לא כרוחנו עלינו לדעת דמיונם כחולי הנפש, אשר לא נרגיז את החולה במהלומות רצח ואגרוף נקם לחגור חמות לאמר לו בזעף וקצף עז; נבל! מדוע אתה חולה, ולמה לא תקום ממשכבך כאחד הבריאים מאתנו, ואם ישרים אנחנו ננוד להם ראש בחמלה ורחמים, ונשתתף בצערם לדאוג להם להעתיר לרופא חולים כי יחוש לתשועתם לרוחתם ולהשיבם לאיתנם. כחוק חברת האדם ליקירי רוח וטהורי הלב. וכבר מבואר בעקרים (מ"א פ"ב) ובתשובות הרדב"ז (סי' קפ"ו) שמי שטועה בעניני הדת מחמת עיונו לא יקרא בשביל זה כופר והוא חוטא בשוגג וצריך כפרה עיי"ש, ואם ככה אנו עושים, אז גרש תגרש המשטמה

אשר בלבות המפלגות אשה על רעותה ואין כאן לא שנאה ולא תחרות לא קנאה ולא קצף, כי אם אך אהבת אחים ושלום רעים ידידי הלב, ואז נמצא את אשר אנחנו מבקשים, והוא הקיבוץ וההסכמה בדברים שכל המפלגות שותפים בה, וגם אם כל אחת תלך במסלתה אשר בחרה, תוכל להסכים עליהם ולא יבנו חיץ לא בפני האמונה ולא בפני ההשכלה.

אחת מהפנות אשר כל כבוד ישראל תלוי בו, ועלינו לעדור כולנו שכם ולב אחד איך למצוא פתרונה, לבלתי תעצור בעדנו מבוא אל מטרתנו, והוא כי יתעוררו גאוננו ומאשרנו גדולנו וטובנו למצוא נתיב איך להקים מצב הרבנות על תלה וכבודה כימי קדם, ותחת אשר נפלגה הרבנות לשנים, ותך את בית ישראל לרסיסים, ותגזול מאתנו סגולת הקיבוץ מורשת אבותנו וצור מחסנו — ואשר הולידה לנו את כל הפרצות והפרעות הגדולות והנוראות אשר כבר בא זכרן במאמר הזה באופן מבהיל — תחת זה עלינו לפקוח עין להשבית הרבנות הכפולה הזאת, ורב אחד יהיה לנו מטעם הממשלה, היודע תורתנו וחוקי דתנו מן התלמוד והפוסקים, ויודע גם שפת הארץ למען יהיה למליץ להעם לפני הממשלה בדברים הנדרשים בינינו לבינה, או אז יכבדו הרבנים בעיני העם לשמוע בקולם ובחירתם בעת ישימו העטרה לראשם בהסכם הממשלה ואישורה תשריש בלבות בני שחץ אלה אשר בחירת הרב לא קלעה למטרתם, פניתם ותאות נצחונם וכבודם, יאוש מוחלט מהגיע לנצחונו, אחרי כי מחיתו כבר נכונה בידו מטעם הממשלה ואינה מסורה עוד בידי העם שכל החפץ יוביש מקורה, ולא יעלה עוד על לב כל זד לארוג רשתות ומצודות מכונות ושלבים להפיח קריה ולסכסך יושביה בריב ומצה והתעוררות מדנים לקפח פרנסתו ולקפוד חייו, ושלום יהיה על ישראל.

מובן כי פתרון השאלה הנכבדה הזאת כרוכה בעקב שאלה אחרת נחוצה אשר תדרוש פתרונה מכולנו באין המלט בתקופתנו זו, והוא כי הרבנים גדולי התורה ידעו שפת הארץ, ועלינו לקחת חובה לקבוע לימוד שפת יושב הארץ והממשלה, דקדוקה וכתיבתה, שעה אחת או שתים בכל יום, בכל בתי הישיבות להתלמוד והפוסקים. אחרי אשר כל היום נתונים יהיו תחת יד וכח השגחת צדיקים ופדגוגים מתלהטים ביראת ה׳ ואמונתו, עד כי מאז ידע הבחור ללמוד דף גמרא בעצמו עד יסתמך להוראה תתן לו השעה הזאת השתלמות במדה גדושה בלימודים אשר הממשלה מבקשת מרבננו.

פתרון שתי השאלות האלה קרוב מאד בפינו ובלבבנו לעשותו, ואז ישועת עמנו גם היא קרובה. ואינה תלויה רק ברצוננו אם אך נאבה. אם חובבים אנחנו את עמֵנו. אם אהבת עמנו תלהט גחלים בקרבנו. אם עינינו כלות אל אושר עמנו, צופים ומיחלים אל הרמת קרנו בכבוד. אם עששה מכעס עינינו לראות כל השחיתות והפרעות אשר נעשו בקרבנו, ואולם כבר חוק שמנו אל מטרת הקיבוץ וההסכם משאת נפשנו, כי תהיה בדברים שאין מעצור להם לא מן האמונה ולא מן ההשכלה. ואז יוכל היות כי יגיעו דברינו אל פועל המעשה ולא יהיה כקול קורא במדבר. מעתה עלינו לשום לב על הפנות האלה, אם חוצצים בפני דיעות אחת מן המפלגות האלֶה. ואם כל ישראל יוכלון היות שותפים בהסכם גם אם כל אחת מן המפלגות תצעד במסלתה ולא תשנה דרכה.

התלמוד ביחוסו אל המשכילים

אם בעינים סתומות נלך בפתרון השאלות האלה, לבלתי שים לב אל הדבר לאשורו, לא נפון כי יאמר האומר, כי ממפלגת המשכילים יהיה מעצור לפנת הרבנות, וקביעות לימודי שפת הארץ בישיבות התלמוד לא תהיה זאת לרצון הרבנים. אבן אם

פקח עין ונציץ אל אור האמת אחרת נחזה, ואנחנו לא נדע במה יגרע נחלת המשכילים נקב הדבר הזה. להקים רב אחד בראש העם מטעם הממשלה תחת הרבנות הכפולה, הלא רבני התלמוד והפוסקים מורי הדת לא ישאו את נפשם רק להורות — להחפצים לדעת — את המעשה אשר יעשון לפי חקי תורתנו ודתנו. כפי אשר ידעוה וכרוה ממשענותם אבות הכנסיה אנשי הרוח חוזי מחזה יה בעלי התלמוד והחכמים גאוננו הבאים אחריהם, ומי המה המשכילים ומה אבותיהם ומאיזה עם הם? האם לא עמדו אבותיהם על הר סיני? האם המשכילים האלה — גם מאלה אשר לבבם פונה אל השפק יגרוע מן החוקים אשר בין האדם לאלהיו — האם אינם מתימרים בכבוד יהדותנו תורתנו? האם אין יודעים ערך תלמודנו מה שידע איש חכם גדול אשר לא מעמנו „יאהאן רייכלין ממדינת בארען". אשר הודיע לכל יושבי תבל בשנת 1509 נגד איש זד פעפרקארין, שחכמי התלמוד היו חכמים אין ערוך להם, ובו ימצאון לימודי אלהים חכמת המשפטים, ידיעות החשבון והמדידה, ידיעות משטרי הכוכבים, ידיעות הרפואה, עוד ידיעות וחכמות שונות. ודברי התלמוד הם עמוקים סתומים וחתומים ורק מתי מספר בין היהודים צוללים במים האדירים ההם. וגם יתר ספרי היהודים יקרים ונעלים לא על נקלה יבין אנוש סודם, כן אמר הפילוסוף הזה עת חכו מלכים ורוזני ארץ על משפטו, כנודע ליודעי קורות הדורות.

האם לא ידעו משכילנו כי מימי התלמוד עמוקים מני ים, ונחוץ ללאומנו אנשים מתוכנו שיהיו נפרשים ונבדלים מכל עסקי תבל, ויהיו צוללים רוב שנותיהם תוך מימיו העזים והעצומים להוציא מהם פנינים וכל אבן יקרה לתתם לפני העם. ומי לא ידע כי לולא האנשים האלה — לא ישיבות ולא פרושים לא גדיים ולא תיישים — כבר נשתכחה תורה מישראל ולא היינו לאום בתוך לאומים, וגוי נושא תו הקדמות והנצחיות על מצחו עד היום, ולולא רבנינו אלה אוחזי דגל תורת התלמוד, מה הוא איפה הציון הקדוש אשר עלינו כי ישראל אנחנו, ומדוע לא יתימרו המשכילים בכבוד רבנינו אלה?

ואנחנו לא נשלה נפשנו בשוא נתעה על משכילי זמננו — אלה אשר לא יבשו עוד בשם יהודי ונבערים להשפיל כבוד קדמותם ונצחיותם נגד העמים — כי טוב בעיניהם לבלתי היות להם חלק בתלמוד ונחלה בחכמיו. וללא אמת יאמרו כן קצת אנשים בלא תבונה, ולא בצדק ולא במשפט יחליטו כן מחינוך בניהם, אשר יחנכום על ברכי ההשכלה לשפות ולמדעים ולא בתורת התלמוד כי משפט כזב ומעוקל הוא, וחלילה לנו לגזול מן אחינו המשכילים את כבוד הוד התלמוד כבוד היהודי. כאשר לא נרשיע את אחינו הארותודוכסים, אשר רובם לא יעבידו את בניהם בעבודת התלמוד וספרותה בבתי הישיבות המתכלכלים בחסר וצדקה מנדיבי עם גם לבני עניים, ויחנכו אותם למלאכות ואומנות בבתי המרכולת במסחור ומשא ומתן, ואם מעטים מחרפים נפשם לחנך בניהם על ברכי הישיבות והרבנים הגאונים גדולי התורה מוריהם, וכל אות נפשם ושעשועם כי יהיו בניהם נמנים בין חכמי או יודעי הספרות התלמודית עת יבואו באנשים, ומה נאמר על כל אלה האורתודוכסים אשר גם הם הסיעו את בניהם מן התלמוד? האם גם עליהם נגול אשמת שנאת התלמוד או שאין מתאמרים בכבודו כאשר יגידו האנשים האלה על המשכילים?.

אמנם כאלה כן אלה אך זרם רוח הזמן הסוער בחזקה למצוא נתיב דרכי החיים אשר נשתנו בתקופה הזאת ממה שהיה לפנים, שטף ועבר גבול בלבות האנשים האלה ויסיעם בחזקה ולא החזיקו מעמד נגדו, ויבחרו לרחם על בניהם רחמי אם סכלה אשר כל אצילות ורוח לא תדע רק בשר וגשם. כן דאגו לבניהם מטרה בחיים עת יבואו באנשים

אשר לא יקוו לאיש, ותשפר עליהם נחלתם זאת אם גם נחלת בשר היא מהיותם אנשי רוח גם אם יהיו גדולי האומה הוגי רמות ונשגבות ונשואים על שכם אחרים, בשגם כי יודעים הם את כבוד אנשי הרוח לעם ישראל בתקופה זו, ורבים הם אשר נדחו מן התלמוד יען לא ראו בהם אבותיהם כשרונות טובים אל הנשגב הזה. אבל כאלה כן אלה את התלמוד יעריצו והוא הודם ותפארתם ויתאמרו בכבודו, ואחרי כי גם המשכילים יודעים שאי אפשר לישראל בלא אנשים השומרים את חכמת הספרות התלמודית תו היהדות בעד ובשם כל ישראל, יודעים הם גם את זאת כי עליהם להוקירם ולכבדם ולשמרם כאישון ולדאוג להם להרים קרנם בכבוד.

גם לאלה מן המשכילים החפצים לחיות חיי דרור וחופש בחוקי הדת אשר בין אדם למקום — כי בין אדם לחבירו מתאמרים הם המשכילים בכלל כי גדורים ונזהרים הם בם — לא יעשה להם תוקף הרבנות חוצץ בינם לבין חפץ לבבם, כי לבד אשר מטעם הממשלה אין להרבנות שום מבוא לענוש על עונות שלא יגע לאדם כי אם לאלהים ולא תמלא את ידי הרבנים בזה, וגם כל נשק החרמות והשמתות ההיו לפנים בידי הרבנים נאסרו לפי חוקי הממשלה כנודע. ומטעם הממשלה אין עליהם רק להיות נכון לכל אשר יאבה לשמור דתו להורות לו המעשה אשר יעשה, ולהגיד תוכחות ומוסרים להשכיל לבותם בתורת הדת ולמלא כל הנדרש אשר בינה לבין העם, לבד זה גם הרבנים עצמם כבר הסכינו להביט על אנשים כאלה כעל חולים על ערש דוי לבלתי קצוף עליהם, כי אם לדאוג על מחלתם באהבה וחמלה, ורוח הסבלנות מצאה קן בלבותם על כל הדברים שבין אדם לאלהיו, ואם כי לפעמים ינסו אליהם דבר בשובה ונחת אולי יוכלו לפתותם למשוך לבבם אל מסלת אבותם, בכל זאת גם אם לא ישמעו לא ישאו את נפשם לרגוז עליהם ולקצוף עד מאד, ולא יעלה על לב הרבנים מעולם לרדות בעמם על ידי הפחדת עונש על חטא איש פרטי שחטא לו לעצמו, כי אם לפעמים בנוגע למכשול הרבים, כמו קצב ושו"ב נודע למאכיל טריפות וכדומה מהאנשים, אשר כל שומרי הדת — החרדים להגאל בכל דבר אשר לא כתורתנו — הם וכשרותם מסורה בידם, ודברים כאלה האם אך חטאת לאלהים המה, הלא בגידה נוראה לאדם הוא, ומרמה עקובה בדם בין אדם לאדם שאין כמוה, ועל דברים כאלה האם משכילנו — לישרת לבבם — לא המה הראשונים יהיו לעקר ולשרש נבלה כזאת בקרבנו.

ולכן לא נדע מקום למשכילים אלה שתהא עינם צרה בכבוד האנשים התמימים האלה כי תאשרם הממשלה ותאמץ זרועם ופרנסת ביתם ומכבודה כבוד להם נגד העם להכלם וליבוש מפניהם — בושת הכבוד — ומפני תוכחת מוסרים לעזוב כל הפרעות וההשתובבות אשר בקרבם בכל הנוגע בין אדם לאדם אשר גם משכילנו אך לזאת משאת נפשם, ומדעתנו אחרי נמוד את לב משכילנו, שכל השחיתות והפרעות אשר בקרבנו, השתובבות ואי-סדרים בקהלותנו, ירגישו הם במדה גדושה, ויהיו להם כל אלה לזרא וגועל נפש, ואחרי שאין תקוה לישר את כל העקוב הזה כי אם בפתרון הרבנות הרתית לתת לה און ועצמה בזה לבבנו נכון סמוך בטוח כי משכילנו הם ראשונים יהיו בפתרון פנה זו להגיע למטרתנו.

חינוך בתי הישיבות

גם מקרב הרבנים רחוק מלבבנו שיהיו נעצרים ללכת אחרי הסדרים האלה, לעשות את חניכי בתי התלמוד ליודעים את שפת הממשלה אם כי לא נכחד מהגיד את האמת שלב הרבנים מלא פחד ומביטים בעין זעומה על כל הדופק על דלתי ההשכלה, לאשר כי-לדאבון לב כל יראי ה' ומורת רוח לכל המשכילים הנאמנים עם ה' ודתו — רוב

כל אלה מצעירנו אשר נכנסו בהיכל ההשכלה נטו אשוריהם מני אורח אבותם וילכו שולל במסלה נאלחה תהו לא דרך. ולבבם הוכה בשפק ושגעון לחשוב תועה על כל ההולכים במסלת התורה והדת, האמנם כי לא ההשכלה עצמה אשר אכלו מפריה היתה להם למשחית ונהפכה לרועץ בקרבם, כי אם הבתים אשר נערכו ללימודי ההשכלה והמורים אשר עמדו בראשם, הם אך הם השחיתו אותם ויהיו בעוכרי נפשם וישחיתו להם כל חלקה טובה וימיתו מלבבם כל רגש אמונה, כי פרגוגיהם הגבום לפנות עורף להיהודיה ויפרקו את עול העמל בלמוד התלמוד ומפרשיו חקרי התורה ופלפוליה לגמרי, ודבר אין להם עם כל הלימודים האלה, ויתענגו אך על ספרים הזרים וכל ספרי שחוק והתול ההיו בבתים האלה ולרגלי הפרגוגית הזאת נסחפו עם שטף הציוויליזאציאן והלוקסוס, אהבת חיי בשרים ועגבים. חופש ודרור וכל מענגי הגו אשר עגבו אחריהם לרבקה בם, וחובת האמת תאלצנו להודות, כי לא ההשכלה מצצה את לשד האמונה ורוח היראה את ה׳ מכל צעירנו אלה, כי אם אך עוזבם את התורה, ויהיו נעזבים ומשולחים לחפץ לבבם כאחד הבורים הבטלים ויושבי קרנות ללא תורה וללא מורה ליישר ארחותם אל המוסר ויראת שדי, זאת היא הממארת אשר השחיתה לנו את כל הנטיעים האלה, ויצללו כעופרת במים הזדונים אלה.

אכן אנחנו אשר כל השכלה כזבת-הערוכה בכבודה ותפארתה כבר במאמר זה-שנאה נפשנו, וגם את ההשכלה האמיתית לא נחפוץ לעשות חובה על צעירי תורתנו אשר בבתי הקודש להשתלם בה, בטוחים אנחנו כי יתחכמו וישתכלו באלה כל החפץ זולתנו, כי לא יחדל דוקטור ומודד ותוכן מקרב הארץ בלעדנו, ולא תהיה משאת נפשנו, כי אם אך ללמד את צעירי תורתנו המשימים לילות כימים על חקרי התורה, ואשר ידלחו את מי הים הגדול התלמוד והפוסקים — להעלות פניני ההוראה — כל עתותיהם בבתים אשר אך קודש וטוהר יופיע בכל פנותיהם. מחונכים על ברכי מורים צדיקים גדולי התורה וגאונים אדירים, ותחת השגחת פרגוגים טובים אשר אך יראת שדי ומוסר אלוה נזר האמונה ואהבת שקידת התורה מלאו כל בתי נפשם וכל מעינם בם, ללמדם מלאכה נקיה וקלה, לימוד שפת הארץ והממשלה, אשר לא בצדק החליפו אנשים בשגגה וזדים במרמה את שם לימוד שפת רוסיא — אשר אך מלאכה ואומנות תקרא — בשם השכלה להפחידנו ולהבריחנו, ולסגור בעדנו דרכי החיים הפרנסה והמסחור הכרוכים בעקב לימוד השפה הזאת, ללמדם אך שעה אחת ביום, אנחנו אשר אל נקודה אחרת שמנו מבט עינינו, דבר אין לנו עם כל בתי ההשכלה ההיו לפנים, כי אנחנו אך לתת און ועצמה אל הקודש וכל קדושיו עמו בעזרת החול, למען יוכלון עמוד על בסיס חזק יתד לא תמוט, ולבל יסיעם וידחם שבולת זרם הזמן, אנחנו נושאים את נפשנו.

הה אויה! מי לא ידע וירגיש בעת הזאת שכל מי אשר לא יבין לדבר ולכתוב בשפת המדינה ננעלו בפניו כל דרכי החיים ונסתמו ממנו כל מקורי הפרנסות, ודבר אין לו עם האדם באדמה, עברו נא בשערי ישורון בקשו נא אם תמצאו רב וגאון, צדיק וחסיד, ישר ונאמן עם ה׳ ותורתו אשר ימסור נפשו לעקוד את בנו על המזבח הזה — אשר לא צוה ה׳ — לבלתי ישכור מורה לבנו ללימודי החול, ולא יאציל בעבורם שעה אחת או שתים מעתותיו הקבועות ללימודי הקודש למען יראה חיים. ולמה נתחסד כה עם הבנים לא ילדנו, והם ילדי ובחורי הישיבות וכל צעירי בתי התורה — אשר כשיות תמימות מוטלים עלינו לחמול עליהם ולדאוג לאחריתם — לקמץ ולבלתי תת להם עת קצרה גם ללימודי החול. ואהבתנו העזה ליוצאי ירכנו תבקש תפקידה לחמול עליהם לעשותם לאנשים טובים ורצוים לה׳ ולבריות, ולדאוג להם מטרתם בחיים. ולמה נתאכזר

כה ולא נאהוב גם את הבנים האלה אשר לא ילדנו, הלא אחינו בשרנו הם „ומאי דסני עלך לחברך לא תעביד".

ולוּ נקוה כי כל הצעירים האלה כולם בעלי כשרונות טובים המה ויהיו כולם רבנים. הן גם פרנסת הרבנות שינתה טעמה בתקופה זו, ובעמל רב ימצא איש אשר לא יבין שפת הארץ חית ידו גם מן המשרה הזאת, ובכל אשר יפנה יפגוש על דרכו סלונים וקוצים מכאיבים כאב אנוש בלי הרף עדי יקוץ בחייו, כי לבד אשר הממשלה לא תתן ידה עם אלה הרבנים אשר אלמים הם לה גם אם יהיה גדלו כתמר וחסנו כאלונים בלימודי התלמוד והפוסקים ותדחם למרחפות. גם הקהלות כבר הסכן הסכינו לדרוש לבחור להם רב אשר ידע שפת הארץ, וגם אם מנהלי הקהלה מגדולי האורתודוכסים יהיו יבכרו את הרב המדבר והכותב בשפת הארץ, גם אם מקטני הרבנים יהיה לערך כבוד העיר, על פני גאון בתורה ושפתו אין אתו והיו עליונים למטה ותחתונים למעלה, וכבר באו האותות האלה למרבה בערי רוסיא וביותר בערי פולין, וככה לחץ זרם רוח הזמן את אלה צעירי התורה אשר אך על קודש יתרפקו וחול לא ידעו, עד כי גם הרבנים — גם מאלה הרבנים הנודעים לצדיקים וחסידים במדה גדושה — לא יאבו להעלות את בנותיהם עולה על המזבח הזה, לתת את בנותיהם לנשים לפני אלה אשר לא ידעו לכתוב ולדבר בשפת הארץ גם אם גדולים בתורה יהיו. וכל אלה הנערים בחורי התורה בישיבות כאשר יגדלו ויהיו לאנשים בהרגישם אז כי על כל צעד וצעד מדרכי חייהם יצרו צעדיהם ועולם חשך בעדם, ואין עליהם רק לשבת בחורי עפר וכפים כנפל לא יראה אור, ולהיותם מוטלים על הציבור המביטים עליהם בעיני זעם ולעג כאחד כבעל בריה שלחנם נבראה. כי אז הלא בחמה שפוכה וקצף גדול יזכרו את פדגוגיהם אשר חנכום ואמנום על ברכיהם — לקללה ולא לברכה — כי אך הם היו בעוכרי נפשם לסגור בעדם דרכי החיים ולא שמו לב מראש לדאוג להם להטיבם באחריתם.

ידענו כי הרגש הזה כבר נגע עד לב כל חכמי הדור, רבנינו וגאונינו מאלה אשר הסכינו לדעת את אשר לפניהם, והכל יודעים ואומרים כי כבר הגיעה העת לעדור בפנה זו — אשר כל עתידות דור יבא תלוי עליה — לפתור שאלת החינוך בבתי הישיבות, איך לטפול ולצרף גם לימודי החול אל לימודי הקדש, אבל הה! כי לאסוננו תרדמת היאוש נפלה עלינו מעוצר רעה ויגון, נרדמנו ונשכב, כרענו רבצנו תחת עול אדרת הסבלנות אשר תכסנו, ולא נאבה לקום ולהתנער מעפרנו.

עת לעשות

אבל אחינו בשרנו, כבר הגיע עת לקום מתרדמתנו לקול הלמות עקבות פראים אשר ימחצו ראשנו, כבר הגיע עת כי נקיצה לקול שובבות הדור ופרעותיו אשר עבר גבול, עלינו לקנות לב חכמה להתאחד ולהקבץ ויחדיו נחפשה דרכנו למצוא עצה בטוחה לקדם פני הרעה בעוד מועד להרים קרן התורה והדת והרבנות והרבנים עם כל נושאי דגלה טרם יבואו אנשים לחרוש בעגלתנו להפוך הדבר למטרתם ונספוק כף על ירך ונבוש משברנו. שמעו נא עמי ואדברה, ראו נא כי לדאבון לבבנו הה! ראינו לא פעם אחת ולא שתים יצאו חוצץ דורשי טוב לעמם בשערי מכה"ע ויתנבאו ולא יספו על טוב ועל מועיל על נחוץ ועל נדרש, ויחפצו לקדם פני הרעה לבל תבוא אלינו, וכל דבריהם היו כקול קורא במדבר ונשארו במדרש ולא יצאו למעשה, והעם לא חרד עדי חדר לאזננו שאגת קול הרעם והמית הסער אחז בפנות כל בית ישראל ויכהו לרסיסים, והיתה החרטה מאתנו אחרי כי כבר עבר מועד.

על רבננו וגאוננו מאירי הגולה לפקוח עין על עלבון התורה ועל שפלותה, ועל הרבנות אשר בעפר תתפלש, התמנותם ופרנסתם של הרבנים אתם ידעתם, את רוע הסדר ואת הריבים והמדנים אשר יעורר עליהם כל זר ובן שחץ אשר לא הגיע לחפצו, זכרו נא אחרית כל הפרושים גדולי התורה וטהורי הלב, אשר כלו כחם מחצית שנותיהם בעמל התורה וישימו לילות כימים ותדד שנתם מעיניהם, ואחר כן יחזיקו עשרה פרושים בכפר אחד להתרפס תחת רגלי אלופיו החייט והרצען לכבדהו על פני אחיו, ויהיו אז רבני ישראל כנשים הנופלות על עגלת הדגים בשוק, וכדי בזיון וקצף להתורה ולהרבנים עם הרבנות ולכל בית ישראל קיקלון ואי-כבוד, והאחד הזוכה אם חכם יהי, להיותו מרמס תחת רגלי כל גבוה ושפל ודיש לטלפי כל שור וחמור ולהשמר מעברתם. או אז יחיה שם חיי צער קשים כמות, זו תורה וזה שכרה? זכרו נא את עזי הנפש בכל קהלה אשר ימררו חיי הרב התמים וצדיק מהם, שימו נא על לב את מצוק הרבנים צערם ויגונם ענים ומרודם, ואשר כל זד יהיר ישתגע ויתהולל בם כהאציל ביהודי בימי הפולנים, איך לא נתמה על עצמנו ולא נתפלא, מי ברא לנו לב אכזר כזה לראות ולהביט את כל זאת בקר רוח כאלו אין הדבר נוגע לנו? איך יערב לנו אכול ושתות עת דם אחינו בבחרי עמנו נושאי תו נצח ישראל באשר הלה נר התלמוד על ראשם נוזל למרבה ויז על פניהו לכלימה לנו לכל רואה? איך הפקרנו אותם ככה כאלו לא היה נקלה ובזוי עם בישראל כהרבנים האלה חלילה, איך עזבנו אותם בידי הוללים וזוללים סובאים וחוקרים ממסך, ונפשנו שוקטת? בעוד בידנו לרפוא שברם בעזר רטיה אחת קלה, ובעוד אשר טובם בידנו בנשיבת פה אחת להצילם ולהרים קרנם עם התורה והאמונה יחד, אם אך נאבה לקבוע עת קביעה ביום בכל בתי הישיבות ללימוד שפת הארץ, בסדרים בטוחים והשגחה נמרצה אל האמונה, אשר זה הוא הצעד הראשון לפתרון הרבנות, ולא תהיה עוד התורה לאיד והתעודה מממשלה לשני. כי אם ביד רב אחד התורה והתעודה, אז יתמנו רבני התורה בסדר נכון לפי טעם הממשלה. ואז שב ישראל לימי נעוריו ושקט ושאנן ואין מחריד להוד ותפארת לעיני כל העמים.

ואתם משכילי עמנו, שימו לב כי בא עת לאחוז בכנף האמת, סורו מן המסלה אשר סללו לכם אנשים אשר היו לפניכם ונואלו בה, ואשר עשו את ההשכלה עיקר ואת התורה גם לטפל לא עשו בכל הבתים אשר בנו להשכלה קחו לכם למורה את הנסיון ואת כל אלה אשר התבוללו בעמים וינזרו לבושת, שימו נא על לבבכם אתם המשכילים המתאמרים לישרי הלב אשר כל מרמה וערמה שנאה נפשכם, את המעל אשר מעלו כל בית ישראל ללכת בנתיב ערמה ותרמית, להציג לפני הממשלה אנשים אשר אין כחם רק לנהל פנקסי הנולדים והנפטרים בשם רבנים מורי דת היהדות לפי חקרי התלמוד והפוסקים נגד האמת. איך לא נבוש וכלימה לא תכסה פנינו לעשות מרמה נוראה כזאת לעיני השמש, אשר כל הרואה יתפרץ מלבבו צחוק מכאיב בלי חפץ, הן לפי חוקי הארץ לא תניא הממשלה אותנו משמור את דתנו לרוח התלמוד והפוסקים כאשר שמרו אבותנו. ועתה התבוננו נא, היודעת היא הממשלה את האיש אשר הוצג לפניה שאין לו שיח ושיג עם ההוראה והדת, בעוד אשר בוחריו בעלי הכדורים הלבנים שומרי הדת המה על פי הוראות התלמוד וכל ספרותו? ואם אינה יודעת כן, רק תשגה להחליט אחת משתים, או שהאיש הנבחר יודע את ההוראה מן התלמוד וספרותו, או שבוחריו עזבו את התלמוד והשו"ע, ומתנהלים בדתם ע"פ הוראת איש כבכל העולה על רוחו, ואם ככה היא מחלטת ואנחנו שמנו לה את התבלול הזה בין עיניה, הלא אין לך גניבת דעת גדול מזה, שהיא חטאת לא תוכל כפרה בעיני המשכילים ישרי הלב ואנשי האמת הרחוקים ממרמה? ועתה אחינו, הראיתם בעין פקוחה את השגגה אשר שגגו

מיסדי המסלה הזאת מראש ווורישוה לכם, הם אולי נדון אותם לכף זכות שלא ראו את הנולד, אבל אתם אשר לפניכם כבר גלויה התהפוכה הזאת ונראית בעליל, עליכם חובה להסיר את התבלול הזה ולעזוב את המסלה אשר נואלו בה ההיו לפניכם, עליכם להשבית את הרבנות הכפולה, ויחד נעדור בפנה זו למצוא לישראל רבנים בעלי תורה ותעודה גם יחד, ואת אשר תבקשו תמצאו אם אך תאבו.

אחינו המשכילים! עבדו את התורה והאמונה, והצמידו לה לטפל ולשרת אותה את בנות ההשכלה. אל תאיצו על אלה אשר נפשם חשק' בתורה אם לא יאבו להיות לרופא ותוכן ומודד, כי אם אך לדעת את שפת יושבי ארצנו והממשלה ואת חוג הארץ, כי כשם שאי אפשר לישראל בלא רופאים תוכנים ומודדים והיא תפארתו נגד העמים, כך אי אפשר לו בלא אנשים עודרי מעדר התורה והאמונה. ובלא גאוניו ורבניו וישיבותיו אשר להתלמוד והפוסקים, וזאת עוזו ונצחו, חייו וכל כבודו. ועליכם כמו על כל ישראל לשמרם כאישון ולתת להם און ועצמה למען ירבו ויגדלו בישראל.

ועלינו לזכור את היד הנעלמה ההופכת בנו מאז התחדשה עלינו תקופה חדשה אשר השתובב יפת וישנא את שם ויסת בנו את חם, ועלינו להבין רמיזות היד הזאת לדעת את אשר לפנינו ואת הטמון בחיק העתיד בתקופתנו, כי כל אלה אשר הלבישו את השכלת ישראל בלבוש זר, הביטו נא וראו מה עלתה בידם בימינו לעינינו, איך נשבר לבב כל ההורים אשר תלו כים בצואר בניהם ובנותיהם ויעזבום לחפץ הדרור והלוקסוס והרגילום לאהוב לרדוף לחבוק חיק זרה ולעזוב את היהודיה, ועתה ירדפם ההרגל ללכת במסלתם, ויד חזקה ונעלמה תמנעם ותשיבם אחור ולא ידעו אנה יפנו. אמרו אלה כי כונתם רצויה, כי כל עוד אשר ישראל לבדד ישכון ויהי בודד במועדו לא יראה טוב בין העמים אשר הוא יושב בקרבם, חשבו, כי עוד מעט והנם קרובים אל המטרה לקנות את לב העמים לאהבה אותנו, ויאמרו, כי אושר העם ופיקוח נפשו דוחה לא תעשה שבתורה, ועתה הראיתם? או השמעתם? כי רוח תזזית צררה בכנפיה רבים מן העמים, וישנאו את בני שם על החפץ להיות כיפת ולחקות אותו בקוף. ויצעקו מכאב לב כי לא ניכר אדם לפני זשיד. ומבארי דבריהם באו ויעשו מה שעשו, ולא הבדילו בין מאמין למין ובין חוקר לעוקר ובין סופר לכופר, לא התבוננו לא לקדים ולא לאחור ויגזרו על ימין ועל שמאל באין רחם.

ועתה רבותי דינים מומחים, בין מצד האמונה בין מצד ההשכלה, הידעתם את אשר עלינו לעשות? אבל בלי איחור פן יעבור מועד לדפוק אחרי נעילת השער. בעת אשר את הנעשה כבר אין להשיב. עלינו לבקש מן הממשלה כי תתן ידה אתנו עם כהני דתנו חכמי התורה גאוני וגדולי התלמוד והפוסקים — אשר אך הם הרבנים האמתים לנו — להיותה מכרת אותם לרבנים מכחה, להיותם חוסים בצל כנפי חסדה ככל כהני הדתות אשר לכל העמים יושבי ארצה. ולא יתמנו עוד בידי העם עצמו כי אם יושלחו מן ועד קאנסיסטאריום אשר יוקבע בכל עיר הפלך לכל קהלות הפלך, ולמצער כי יתמנו על פי דיעות נעלמות ככל ממוני הקהלות המתמנים מטעם הממשלה, ושכרם נכון לפניהם מקופת הקהלה מטעם הממשלה. ואם כי הממשלה תחפוץ, כי הרבנים ידעו את שפתה, בכל זאת לא נפון כי ממשלתנו האדירה תתן אוזן קשבת לקול תחנתנו למלא את דבר בקשתנו. כי אף שנחוץ באין המלט לעשות סדר חדש לקבוע עת קצרה בכל בתי הישיבות והפרושים המתעתדים להסתמך להוראת הדת ללמוד שפת רוסיא. באופן שבמשך השנים הרבות אשר הם עמלים להשתלם בידיעות התלמוד וההוראה, ישתלמו גם לעמוד על המבחן על הנדרש לחפץ הממשלה, בכל זאת לא נוכל לנגוע בכבוד הרבנים היושבים עתה לתומתם איש על מקומו לדחותם חלילה, לא את רבני ההוראה ולא את הרבנים

המשכילים. וכל הרבנים שעמדו בראש העם עד צאת הסדר החדש הזה יאושרו על פי פקודת הממשלה ולא יזיזו אותם ממקומם וישבו איש בקהלתו כקדם.

עשירנו ומשכילנו עליהם חובה לבקש רשיון מן הממשלה על אספה כללית מכל פנות עמנו בעה"מ להתיעץ על צפונות עמנו, אז נמצא את אשר נבקש. שם ישבו חכמים וזקנים. רבנים גאונים וצדיקים, עשירים אוהבי עמם, משכילים נאמנים וישרים, ויחדיו בשובה ונחת, יסדרו סדר, יגדרו גדר, ישכילו מה יבקשו מן הממשלה והיא תחון את עבדיה והתן ידה להם, כי תשא פנים לגוף גדול רם ונשא בעל 4 מיליאן איברים עבדי רוסיא אשר יעבדוה באמת ותמים.

עתה רבנינו וגאוננו טובנו ומאשרנו משכילנו ועשירנו, שוענו וכל בעלי היכולת, כרתו ברית יחד באהבה, להיותכם מפלגה אחת לברוא את עמכם ולעשות את נפשם, שימו לב רחמים וחמלה על עמכם על צאנכם, שה אובד תועה לא ידע דרכו, הקבצו האספו, האירו פנים זה לזה בשובה ונחת לפתור שאלה זו ולקחת דברים עם הממשלה בדבר הרבנות ויתר צפונות עמכם. אבל מהרו אל תתמהמהו לקרב הדבר מן המדרש אל המעשה, ועמכם אשר עיניהם תלויות יברכוכם, אשר בתוכם גם אנכי המיצר בצרת עמו יחוש כאבו ומצפה לישועה.

הלל דוד הכהן טריוואש החופ"ק ווילקי.
בעהמ"ח ס' ונגש הכהן וס' עבודת הכהן וס' עדן גנים.

דבר שנתחדש

עוד מלואים למאמר אור הגנוז בחכמת האמת ופתרון חדש לשאלת הרבנות

(סוף מס"ג)

רחוב אשר לפני הגן ושער התקוה

יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו, יאמר קהלת, הנני אפתח גן ופרדס חדש תוך מדבר וערבת ספרותנו וחיינו נטוע לפי רוח העת החדשה במטעים חדשים ונפלאים אשר בעמל רב עלתה לי להביאם מארץ רחוקה מגן אשר נטעו חכמינו על מגדל עוז תחת זוהר הרקיע מטעים מנטעי עץ החיים [להאר"י] ופריו פרי עץ חיים וסמי חיים, והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה למחלות החדשות אשר זה מקרוב נגלו ונראו בעמנו למרבה, חלושי הלבב, וסובלי כאב ראש, וחלושי עצבים, אגלי חיים ומרפא יטיפו עליו, מפיקי ריח נעים להדעין נפש, ולהשיב נפש זכה, מעוררי ישנים, מקיצי נרדמי מהומה, מחלישי כר עלי אדי והבלי מבורות העת החדשה, וכי יקיצו וירננו שוכני עפר העוני והטלטול, מעין חיים מימיו מן המקדש הוא יוצא להשקות את הגן, ואורות חיים יפיח במסילותיו, לערות ולשפך רוח חן ותחנונים חסד וגבורה חכמה ותחבולה לחיל עמנו תלמידי המשנה והתלמוד לכבוש מחדש את מבצרי לבות שועי ישראל וקציניה, התפושים זהב וכסף, ולפתח פתחי לבבם אל עמם ותורתם. הנה עתה לפנינו תחשכנה עינינו לראות, כי עקב לב אדירינו מכל, בעשרם יתהללו, בחכמת מולדת העמים יתברכו ויתרוממו, על עמם ואחיהם הדלים ומה גם אם מולדתם ארץ אחרת, בבוז וקלסה יביטו

עליהם ממרום שבתם, רבים משרינו ואילנו יבשו בגור מחלבתם, יכחשו לתורת אבותם, יבחרו למו אלהים חדשים, מנהיגים ורבנים חדשים, לא שערום אבותינו, מחדשים חדשות לשכח אמונתנו ולעקר את תקותינו, יראו נא גם אחינו אלה כי עוד לא אבדה עלה מבנים, עוד לא נסרחה חכמתנו, עוד לא אבדה תקותינו, עוד לא אבדה טעמה אמנו הזקנה [אל תבש כי זקנה אמך תורה שבע"פ נקראה אם ותורה שבכתב אב כנודע לבאי בסודי תורתנו] עוד נשובה נבנה הנהרסות, נטעה הנשמות, אשר הרסו והשמו חכמי העת החדשה, מסלת אמת ושלום סלותי בתוך גני, בו ילכו יחד אחוזי יד ושלובי זרוע פלגות עמנו הרבים והרחוקים זה מזה, בדעתם וחכמתם, באמונתם ועבודתם, ולא יתגדרו עוד איש על אחיו למלא עונו לשנא, נתיבות אמונה ובטחון אל לב שרי הממשלות ובתי המלכות הטובים וישרים בלבותם, ותשואת חן על שמרנו את פרדס התקוה האחדות, ימלאו בו גם המה בנו רצון וחפץ נעים, על שמרנו את סלס הנלחית בנפשנו יתבוננו מעתה כי לא אסופי חוץ אנו, חברת נוטנים שאינם מרגישים רק אהבת עצמם ובצעם, יוסיפו לראות כי אחות זקנה אנחנו לכל בני האדם הנבראים בצלם ודמות, מטושה בנסיונות רבים, אבל אחות עניה אשר כספה וזהבה אבדה, שטרותיה נמחקו ונגנבו, אוצריה נבזו, טירותיה נשרפו עוד נשאר בידה גן נחמד ונעים פרדס יפה ומהולל, בו טמון אוצרות רבות וסגולות יקרות [הערתי מזה בסוף ספרי פ"ש ח"ר].

אמנם לפי המטרות הנשגבות האלה, עוד גני אשר נטעתי קטן ודל, מעטים עדנה מטעיו עליו ופרחיו, גם מסילותיו עוד לא הורמו וסלו כראוי, לפי האורחים הנכבדים אשר קראתי לגני, אבל מאשר יודעים המה מקוראי, כי הגן הזה חדש הוא בכל, חדש בשרשיו ומטעיו אשר תולדתם בארצות רחוקות החמות (הזהר וע"ח ופע"ח ואל"ח ועוד ספרים שונים) מאוד, ושמה יוגדלו כפי סגולות ארצם ולא הובאה עדנה אף תוך גני החורף בתוך ארצנו, היושבת תחת איזור הקר, ועתה אמרתי לשתול מהם גן נחמד אשר לחדשיו יבכר פריו ומה גם כי עוד אין דרך ומסילה ישרה ובטוחה לארצות ההמה אלינו ובעמל גדול עלתה לי להביא אף את מעט הנטעים ולחיותם בתוך גני כי יוציאו תנובה ופרי, וכל התחלות קשות.

חדש הוא בנטיעתו במסילותיו ודרכיו, בסגנון חדש ערכתי את גן תקותינו, דרך שיחה, ודרך סיפורים ומכתבים מזמן האחרית אשר לא שזפתו עדנה, שום חכם וחוקר מבקר וסופר, לא שערום חכמי דורות אלה, וזה שנות מאות לא נשמע כאלה.

חדש הוא בנוטעו ומיסדו, לא מליץ אני ולא בן מליץ, דל ועני בדקדוק ועומק שפת קדשנו, מך מאד בחכמות ומדעים החדשים, זר ונכרי לבנות אמי לשפות ולשונות העמים, ואיש כזה בין לילה היה לחולם חלום בהקיץ, וליסד פרדס התקוה במליצה ושיר הלא הוא אחד מהמורים חוקי אלהים ותורתם בעיר גדולה עמוס תלאות, ככל אחיו העמוסים תלאות שונות הלוקחת מאתן מבחרי עתותן ועם זה הלא נודע כי קבל על עצמו לעבוד בשדות אחרים, ע"כ אחשב באשר יודעו מבקרי גני זאת מתחלה, יספיקו עצמם במעט המטעים החדשים, במעט פרחיו ושושניו, ולא על אדם אחד לגמור מלאכה כזאת, אינני רק מתחיל וגוליירין יורדין וגבורים מנצחים יבאו גבורי עמנו וינצחו על המלאכה אשר התחלתי.

ידעתי כי מראש יסתער לב מבקרי גני איך באמת הרהיב בנפשו רב מחזיק בנושנות ומתפאר בזה, לבא במטעים חדשים וסגנון חדש לאחז במליצה ושיר, אבל אל תאמר ראה זה חדש הוא כי כבר היה לעולמים, יסודי הספר חלומותיו ורגשותיו מיוסדים על דברי מליצת נביאינו וחוזינו, ועל אדמת הזהר וכתבי האר"י מפי אליהו נשרשו, ועל ארצות התלמוד שולחו ענפיהם, כי התקוה האחדותי שנבאו נביאינו וחוזינו, במלכות ה' אשר יגלה באחרית, לפתוח לכל חי רצון, הוא מסורת חכמי המשנה והתלמוד במצות היחוד, שחייבין אנו ליחד שמו פעמים בכל יום, כי ה' אלהינו אחד יהיה על כל העמים, וכי יהיה הוא

אחד ושמו אחד. הכל הטוב והמטיב, הוא קבלה ביד הספרי, בביאורי הביאו רש"י ז"ל, הוא אשר קבלו אנשי כנה"ג אשר יסדו תכתוב שמע בין הפסוקי מלכיות ובתפלת עלינו לשבח וע"כ נקוה לך הוא השורש אשר נתרחב מאד גם בזהר וע"ח ופע"ח כמו שהערנו בספרינו שערי צדק, הוא אשר בחותם ברזל ודם נחקק על לוח לבבינו ואך בהרחב השורש הזה בכל פרטיו, הוא מיוסד רגשות החלק הראשון בשפת קדשנו שדברו במו בראשונה את התקוה הזאת.

גם המון רגשותי וחלומות בהקיץ, אשר נמלאתי בחלק השני גם המה, לא חדשים הם רובם ראו אותם עמנו הישן בראשית עולמם באחדות אחת, ראו אותם נביאינו וחוזינו, גם חכמי המשנה והתלמוד, זכו לעלות בפרדס הזה גם האר"י הב' ותלמידיו וקדושי עמנו האחרונים ובפרט זה האיש קדוש עמנו מליץ נשגב המקובל האלהי מהרמח"ל באר בזה הרבה מאד והערנו מזה בספרנו אורח גן עדן, ואמנם אך זה סוד תקותנו האחדותי כי את אשר היה לעמנו לזמן קצר ואת הדבר שזכו רק נביאי ה' וחסידיו יזכו לעתיד באופנים פרטים כל עמנו כי ימלא כל הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים וכל בנינו יהיו נביאי עליון כו', והמתבונן היטב באגדת חז"ל יראה כי ראו חכמינו הרבנים להשרים בעמנו את התקוה האחדותי האחריתי כי היא תהיה מאוחדת ומחוברת מרוחנית וגשמית יחד וע"כ הרבו לאחד אל ימי הגאולה השלמה אשר אושר הרוחני גלוי ומבואר בדברי חכמינו כי ימלא הארץ דעה וכי ישפך את רוחו על כל בשר ייחדו לזה כי גם אושר גשמי יאוחד ויצורף לזה באופן משובח אשר עוד אין על עפר משלו, ובאשר ענג הגשמי בכללות המון עמינו בימיהם, [אם הטועי והמחסר שלטה מאד כאשר יראה הרואה בדברי חז"ל חולין וברע"מ בראשית דף קל"ו ועוד מקומות שונים] לא עמד רק על הדברים העקרים אכילה ושתיה ולביבה, הבטיחו „כי נאכל גלוסקאות שלמות מן הארץ" בשר נאכל בשר בהמות בהררי אלף, דגים נאכל דגי לויתן, יין נשתה יין המשומר מששת ימי בראשית, נלבש מילת היוצא מן הארץ, האומנם מונח ולוטה תחת משליהם הגשים דברים נשגבים ורוחנים מאד נעלים כמו שגלו לנו באי בסודם „וכמו שהלגנו מעט מהם בספרינו השני ענין לויתן וסוד הבר שכיוונו חכמינו בחזיונות מוחשים, וחלומות בהקיץ שחזה נפשי, מכל זאת אין הדבר יוצא מידי פשוטו כי כוונתם היא אמתית ופשוטה להשרים בעמנו את ענין תקותנו האחריתי כי היא תקוה שלימה ואחדות מרוחני וגשמי יחד ולהוציא מדעת הנזירים והפלוסופים יחד" ועל יסוד זה תכנתי עמודי ספרי וחזיונותיו כי אחרי התודה לד' נשתנה בעמנו מושג אושר הגשמי ואינו עומד רק על אכילת לחם בשר ודגים ויין, אשר זה גם עתה לא תחסר לשועי עמנו, ולא יתנחמו עוד בדגי לויתן ויין המשומר, לא יפלא מאתנו אם נלך להלן בדרך חכמינו ולצייר את אחדות תקותינו מאחדות הרוחני והחומרי לפי המושגים החדשים של העינוגים בזמנינו, עד אשר ימשך גם לב בנינו אל אבותם תורתם ותקותם, ודע נא אחי כי אחדות תקותינו היא אחת מחוטי חבל אחדות עמנו אשר השליך לנו הקברניט העליון להיות קדוש על ידם לה' אלהינו (מד"ר פ' שלח [על הכתוב למען תזכרו משל לאחד מושלך לתוך המים הושיט הקברניט את החבל ואמר לו תפוש חבל זה בידך ואל תניחהו שאם תניחהו אין לך חיים] ניצית חבלי ישראל הוא חבל נפלא עבותה וקלועה מג' חוטים החוט הראשון הוא האמונה והדעת האחדותי כי הוא ראשון והוא אחרון ומבלעדי אין אלהים, ואתם עדי ואני אל. החוט השני התורה והמעשה האחדותי אשר אחדה התורה והמסורה את כל מצותיה וזכרונות עמנו במצות חומרית ורוחנית במעשיות ולבביות כמו שהערנו בספרנו הברכה בתורה, באלה התיחדנו והתימרנו כי אנו המעט מכל העמים אשר לו חקים צדיקים ומשפטים ישרים לחיות בם. החוט הג' הוא התקוה האחדותי אשר נבאו לנו נביאינו והבטיחו לנו חכמינו ענוגים נפלאים אשר עין לא ראתה. בחוט האחרון הזה

מלאנו נוחם ומרפה בגלותנו הארוך כאמור בזהר שמות קפ"ח ע"ב אלמלא כל אינון טבאן דקא מחכאן וחמאן כתיבן באורייתא לא הוי יכלין למיקם ולמסבל גלותא· אבל אזלין לבי מדרשות פתחין ספרין וחמאן כל אינון טבין כו' מתנחמים בגלותהון כו' ושאר עמא מחרפין ומגדפין לנו ואמרי אן הוא אלהכון אן הוא אינון טבין דאתון אמרין דזמינן לכון כו'. והמתבונן לחקר דבר יראה כי החוטים האלה קלועים אלה באלה ומשותפים יחד, וע"כ מיד כי נחלש בעמינו החוט הראשון מהאמונה והדעת האחדותי כמו שנעיר להלן מיד נחלשו החוטים השניים, והנה כבר הערתי במאמרי הקודמים כי נחוץ לנו לרחם על בית קדשנו ותפארתנו הוא האמונה והדעת האחדותי, המבואר בהיכלות האר"י, ולמסור גם את היכלות אלה אל הרבנים התלמודים החכמים וכי נדע כולנו מה העדות והחקים ולחזק את השני החוטים הראשונים כמו שהערתי בהספרים שחנני ה' לחבר במקלועות אלה לפני בנינו החכמים, השואלים מה העדות כו' כן אני מעיר כאן מספרי אשר חנני ה' לחזק את החוט הג' הוא חוט תקות השני, ואם לא עכשיו אימתי ואם לא חובה קדושה ונוראה מוטל עלינו לחזק ידים רפות לאמץ ברכים כושלות ולאמר לציון חזקי ולהעלות על לבם כי אך סופרים ותלמידי הרבנות הם הם הרימו נס דגל עמנו לתפארה המה היו שרי החובלים של אנית עמנו, המה אחזו בחבל האניה ומסרו נפשם וכבודם על כבוד עמם ותורתם. גם גדלו והצליחו גם עשו פרי ומעת הודחו ועל מקומם באו אחרים יראים ושלמים קדושים וחכמים היה הלך וחסר „ועתה כאשר אנית ישראל מטורפה בים צרה ומוריה וחובליה הניחוה, עלינו החובלים הראשונים להתחזק ולהשליך את ענוותנו, להרים מחדש את נס עמנו לעוררם מחדש להתאחד בחבל אחדות ישראל, ולברר הדברים האלה אמרתי ליתן את כל תולדות הרבנות את התפתחותה וכל יסודיה [אשר אך עליהם גם עתה צריכה הרבנות להוסד מחדש אחר נפילתה, ע"כ הערכתי בראשית יסודיה] ומעט ממקריה הכבירים אשר חלפו לה בראשיתה בימי החשמונאים והורדם ואחר החורבן כו' וסיבת נפילת כבוד הרבנות התלמודית בלשון יחיד בלשון תולדתי באשר כל אחד מתלמידי המשנה והתלמוד מוסר נפשו על כבוד תורתו ועמו הוא תולדתו, אקוה כי סיפור התולדה הזה, יהיה רחוב רחב גם לגני ויבא עונג לא מעט להקוראים המבינים אשר יחדרו לעמקי, וכי לא הרבתי מלים ללא צורך, אך גם לאלה אשר יבינו אותו ע"פ השקפתו החצוני, גם להם יפיק רצון כי בזמן קצר יוכלו להשיג תמונה אמתית ממהות הרבנות התלמודית מהותה ומטרתה לחיי עמנו, ויבא להם תשובה נכונה על כל שאלת הרבנים והרבנות שנפרצה בשנים האחרונות, והנני נותן רשות למעוררי דורנו אם שלומים המה אתנו ורוח אחת לנו להלבישה גם מחלצות השיר ברוחם הכביר בזה.

באשר זקנתי מאוד ונחלשתי מסיבות שונות והגיע לי ימים שאין בהם חפץ כלה שארי ולבבי בלעד שולמית אחותי ובני הנחמדים בעלי כשרון אשר יתמו באין מחזיק ותומך בידם, ובאין מחזיק ביד אחותי החלושה והעניה. עתה אמרתי ארשום את זכרונותי וזכרונות אחותי ובניה את כל אשרה אשר היה לה מימי קדם, גם הסיבות והמקרים אשר עברו עלינו יחד עד כי באנו למצב ההוה וכי מצאתי גם תקוה לשוב ולהתעורר כמחדש וכי יחדש ימינו כקדם, ודע נא קורא אהוב כי ספר זכרונות יומי אין אתי כי מרב העבודה שהעמסתי עלי מעודי עד היום להיות עבד לעמי ולאומי לא היו עתותי בידי לכתוב ולרשום את כל מקריי השונים אשר עברו עלי בימי חלדי ובטח נשכח מלבי מאתי ויצאו מקרים גדולים רבי המפעל אשר לא העלותים על ספר פה, אבל המה מבוארים אצלי בספרים אחרים:

בן זקונים הייתי לאבי, ויאהבני למאוד, כי אמי היתה עקרת הבית, ואהובת אבי שעשועיו יום יום, את כל בתי נכאתיו ואוצרותיו מסר בידה והיא נמסרה אותם לידי ויראו

אחי כי אותי אהב אבינו וישנאו אותי ולא דברו לשלום עמי ואל דבריי לא שמעו ולתוכחתי לא אבו הלך ובחמת אבי עלי אחי נעזבתי גם אני והושלכתי אל ארץ אחרת ובארץ בבל שמה מצאתי מנוח גם שמה עוד אחי לא שמעו אלי כי חמדת בנות נכר לקחה לבם, ומתורתי רחקו, שמה נתעלתי על בני גילי ביפי תארי וטהר נפשי, רוח קדושה וטהרה רחפה עלי מילדותי „כי מבטן קדשני אבי להיות כהן לעמי להורותו חקי אלהים ותורתיו" שמי הטוב הלך למרחוק ואל בית המלך הגיע וחן וחסד מצאתי בעיניו כי את אבי יראו ואת אמי כבדו וקדשו, ובראותם כי אני סומך וסועד יד אמי בענין סופר ומונה כל הגה היוצא מפיה, מקיים כל דבריה באהבה טהורה מצאתי חן בעינים וירימני על להיות לרעה לאחי ועמי ישלם להם אבי כפעלם הטוב.

אמנם לא התעו בבחרם אותי לראש ורעה כי שלום שמי שלום הוא שם אבי שלום הוא משאת נפשי ועמי ולשלום הוא תקות משיחי שלום המלכות והמלכים תפלתי ושלום העמים בקשתי ברכתם היא ברכתי ושלומם הוא שלומי „בלבי ונפשי שמרתי את השבועה בלי להתערב עם שונים ולירא אלהים ומלך ולשמור את השבועה שהשביעני אבי מבלי אעורר את אהבתו ואהבת אמי בלבב שכניי ושריי עד שיחפוץ הוא לבדו לגלות כבוד מלכותו כי קצר קצרה ידו מלהושיע ולגלות עוזו ותפארתו על כל בשר מבלעדי עזרת בשר אדם להבל דמה, דרכי תורתי ועבודתי לא אהבה וחסד אך נועם ושלום וכל משאת נפשי ותקותי הוא לאחדות ושלום, מקנאה ואכזריות והריגת נפש לא ידעתי מעודי, כי אך דרך שלום למדתי, מאבחת חרב מלחמה קשת דרוכה וחרב שלופה ברחתי תכלית שנאה שנאתים כי אך אמת ושלום אהבה נפשי" אך על אלה לבד עברתי ביד חזקה על מדותיי ללבוש לבוש הקנאה על בית מקדש אבי כי יחולל וקדושת משפחתי כי יטמא מאחד מאחיי על אלה מסרתי נפש בקנאתי, התרועעתי עם בני עניים ללמדם בינה תורה ודרך ארץ, כי מהם תצא תורה למדו לי ישישי וזקני, את המלאכה והעבודה כבדתי ואהבתי, וברית כרתי למו, [המלאכה נתנה בברית אבות דר"נ] כי טוב תורה עם דרך ארץ ולא אמרתי חכם וסופר אני, לעשירים טובי הנפשות ונדיבי הלבבות כבדתי בכל לבי. כי גם היא מתנת אלהים הוא, ולא חדלתי מלהיות כבד בכסף ובזהב, עת אחי גדלני מכל הטוב אשר עמהם, כי אך אז בידי היה להיות רעה נאמן לעדת ה' והאמן היו נשמעים אלי, וכי אמנם כן למדו לי חכמי כי אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר, אבל מעשירים עזי הנפש וקשי הלבב התרחקתי מאוד ובשאט נפש הבטתי עליהם ומה גם אם התמכרו לגבות מסים וארנוניות בלא קצבה אשר על עני וקשי יום חזקו ידם עליהם שפכתי מרי שיחי וכעסי וחילי השנונים יריתי עליהם מפי ולא פחדתי מעשרם ושאוגם לא בעתני" מאת ההמון נבדלתי „לא בחכמתי ומעשה ידי" כי עבודה ומלאכה אהבה נפשי ובחכמה לא אמרתי מעולם חכם אני, כי אך סופר ותלמיד אהבה נפשי להיות לא חכם ומלומד, אך בקדושתי וטהרתי נבדלתי ובישר הנהגתי השלמה גם בניבי ושפתי התנכרתי כי סופר ותלמיד אנכי, מנעתי מלבא בריב עם שום אדם, עד כי ע"כ חדלתי מלעורר את רשעי עמי לתשובה וליסרם שבע על חטאתם, אך את צדיקי עמי אותם קרבתי לתשובה, מפני דרכי שלום עברתי כמה פעמים על דרכי מנהגי וקדושתי, כי אם כל יקר הקדושה והאמת אצלי אהבת השלום עלתה על כולו, על דגלי חקקתי אהבת האמת והשלום, ואת תלמידי שומעי לקחי צויתי להיות ת"ח מרבי שלום.

עבודות רבות העמסתי עלי בקבלי עלי את המשרה עלי אחיי, לפאר לרומם בית מקדש אבי היכל קדשו ועבודתו כי יהיה לשם ותפארת, גם בעיני עמים רבים, וכי יגדל כבוד הבית האחרון מן הראשון, לדרוש את תורת ה', להיות סופר מהיר בתורת משה ללמד בישראל חק ומשפט, ובדבר זה האחרון הגדלתי עשות כי זה עמי היתומה שולמית

מצאתיה ערם ועריה מתרפקת על שדי נכר חציה מדברת אשדודית וחציה ארמית חלל יהודה קודש ובעל בת אל נכר בגדו בבריתם את אשת חיקם, ובקל מושל ומפקד הוכרחתי למשול עליה לנוותה כי תחזור פניה אלי לשמוע בקולי ולחיי חיי בת ישראל בקדושה וטהרה וחיי המשפחה, בעבור משך תקופות אחדות קניתי את לבבה לאהבה אותי ואת אמי אהבה נצחת אהבה בתענוגים שלהבת יה בערה בקרבה עד כי נקבה תסובב גבר ורוחי וקדושתי חלפה על כל בדי עורה ונפשה היתה קשורה בנפשי, וכל הגה אשר יצא מפי חביב וערב עליה עוד יותר מדברי אבי ותמסור נפשה ומאודה, לא יאומן כי יסופר כי היתומה הענייה הזאת אשר מאהביה הזרים משלו עליה שנים רבות ולקחו את לבבה עד כי שמה מצחה נחושה ולבבה הקשה כברזל מבלי לשמוע לקול נביאים וחוזים, באותות ומופתים לא האמינה יד חזקה יסורים ופגעים לא רכו את לבבה ואמרה תמיד אחרי מאהבי אלך אחיה חיי כל הגוים, לפתע פתאום תשנה דרכה לטוב, ותשמע לקול רעה בשושנים ותדבק נפשה בו לדלג אחריו על ההרים ולהדוף עורף את מאהביה מלכים שרים ורוזנים, וכי תשפוך את דמה ומאודה על כבודי ודברי בלא שום אות ומופת, אמנם הגדלתי עשות להיודעים אותה מנעורותה ומכירים את רוחה מילדותה, לא באותות ומופתים לא בחרב לא בחנית רעיתי עם רעיתי את צאני צאן ההרגה. אך במקל נועם ומקל חובלים רעיתי את צאני ושולמית שמחה בחלקה, מזה תוכח לדעת לברך בתורה תחילה וכי כל חטאי השולמית וקשי ערפה בעלומיה המה, לא כצעקתה הבאה, ובכלל לא היא אשמה כי אמנם שולמית שמה ושלומית היא בכל כנאוה לבת מלך רם אך מנהיגיה ורועיה המה שחתו דרכה כהניה וסגניה מעלו בה ויפה שררה השולמית אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי.

דם רב שפכה אחות רעיתי כמים המוגרים במורד לשמור קדושתה וטהרתה ולא רפתה לבה אף כי הסיר ה' את חסדו מאתי, וגם את בית מקדשו מסר ביד צר, ויתן לשבי עוזי כי אמנם קניתי את לבבה להאמין בי ובאמי אמונה שלמה ובטחון חזק מצר ומבלי לערער אחר מדותיו ולדעת כי הבירור והצירוף הזה הוא לנסיון, וכי יתבררו ויצרפו רבים והרשיעו רשעים ולכלות ולהתם בזה פשע וחטא האבות אשר חטאו, וחטא הרבים לשאת ובעד פושעים לפגוע.

אני לא ידעתי לשום עצה בנפשי מה עשות בעת צרה הזאת האחכה אך לרחמי שמים, ולנסים ומופתים כיום צאתו ממצרים אך אם לא גם בצאתי ממצרים בעת באנו ברפידים ויתלוננו העם על משה ויבא עמלק אמר ליהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק, וגם עתה אם אין בנו מתלוננים רבים ורפו ידינו מן התורה, ואיך נזכה למלחמת שמים ואם לא קנא פינחס לאלהיו ברומח בידו, אך ליקח חרב בידי ולקנא קנאת בית אבי כי נתחלל, וקדושת שולמית אחותי נטמאה גם מזה יראה נפשי כי תחבולות מלחמה לא למדתי מעודי, כי תכלית שנאה שנאתים, ומה גם מעטים המה האנשים אשר עמדי אך אחד מתלמידי הכהנים אשר דמי פנחס רותח בקרבו הוא בלי לחשב מחשבות הרבה קנא את קנאתי וקנאת בית אבי ולקח החרב בידו ואליו נאספו מתלמידיי מקנאי קנאתי ועמו לערך מלחמה עם מעני ומענה נפש שולמית ולטהר בית מקדש אבי להיות מחדש לאור עמים רבים ומה נפלא היה לראות איך התלמידים הסופרים אשר זה מעט יצאו מבית מדרשם ממלחמת הספרות נעשו כאריות ונמרים משחרי לטרף כלמלחמה, כמלומדי מלחמה מילדותם ויד אבינו היה בעוזרם ובכל אשר פנו הצליחו בחיל קטן ודל לחמו במלך גדול ונורא ועם חיתו יער, לחמנו גם כל תחבולות מלחמה למדנו על רגל אחת כי ה' היה בעזרנו לחמנו גם ירשנו את פריצי עמנו שפטנו את מקדשנו טהרנו את נר אלהים בטהרה וקדושה הערכנו להיות למאור לעמים רבים, להראותם מה יקרה היא הקדושה והטהרה, בחיי עם ובחיי המשפחה מה עזה היא אמונה טהורה ובטחון חזק בה' משגבו

ואור מעוזו, ועל כולם מה נעים ונשגב הוא אור תורתנו אשר כל דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה היא השלום והאחדות, שונאי שולמית חרקו שן אז הראת לדעת כי מה שלא תפעל מלוכה ונבואה וכהונה תפעל התורה לבדה במקלה הנועם והשלום שמעו עמים ירגזון חכמים והשתוממו שולמית היפה והנעימה פרחה כחבצלת ותיף ביפיה והדרה ותצלחי למלוכה ראוהו שרים ויאשרוה מלכות ופלגשים ויהללוה את עדן רוחה וסגולת תפארת המיוחדות ומוגדרות שבה ציירתי בשרד בפרקים רבים בספרי הברכה בתורה.

לא ארכו ימי הצלחתי והצלת שולמית אחות רעיתי כי תלמידיי הכהנים אשר לחמו בחרף נפשם עבור חירות השולמית וטהרת המקדש קנאו בכבודי אשר אני לבדי קניתי את לבבה למשול על רוחה ומהם פנתה עורף ומה עזה קנאת גבר ושנאתו מה קשתה המה יאמרו לצדק כי להם שולמית קנויה ע"פ משפטי המלחמה ומשרת הכהונה הראשי שלקחו ביד חזקה למורת רוחי, וע"כ עליהם למשול עליה ביד חזקה, וכי תמיד יזכרו על ממשלתם וכהונתם עד כי גם בכל שטרות יחידים יכתבו לממשלתם, וכאשר בשו להזכיר לממשלתם אמרו לשמח את עיני ההמון, ולכתוב לכהונתם לה' ולא חשבו כי על ידי זה יושלך גם שם שמים לאשפה, ועמל רב היה עד כי צלחה בשלום להעביר זה מכתבי השטרות ולמנות למנין הראשון לזכר הנס והפדיון לעמי שעשה שמעון הצדיק אחד ממוריי, ובאמת אחת שכחו או לא רצו להעלות על לבם כי לולי אנכי אשר משלתי על לבבה ממשל רב וקדשתיה וטהרתיה עד כי רק ע"פ דבריי קדשה את בית מקדש אבי וכהניו לולי זאת ההיה מקום כלל להראות גבורתם כאשר לא נשמע מגבורתם בימי שלומה עוד בית המקדש ראשון על עמדו, גם אז הלא כהנתים במשרת הכהונה הראשית הן מה בקשו צריהם הבקשו להגלותם מעל ארצם או כספם, וזהבם, אך לכחוש באהבתי ותורתי ולהתאחד עמם לבשר אחד, ואך אנכי ואהבתי עוררו בקרבה לבקש את חירות נפשה ולא על חירות גופה לחמה רק עבור חירות נפשה ותורתה, ואיך עתה תמיר מחדש את נפשה ותורתה ביד איש יהי מי שיהיה, ואם בכהונתם הראשי יתימרו אשר לקחוה ביד חזקה, היודעים אתם תורת הכהונה בלעדינו הן אך מידינו תקבלו תורה איך ומה תשרתו את אלהינו, גם לולי דברי לשומעי לקחי להיות לאנשי חיל לשפוך דמם במלחמה את מי ומה ערכתם את המלחמה, ושולמית גם היא חכמה ומשכלת היא ידעה למי תכבד ולמי תתן את יקר עטרת תפארת הנצחון, היא השכילה ליתן היתרון ועטרת תפארת הנצחון לא להגבורים לוחמי בחרב וחנית, מראים גבורתם על שדי המערכה לא באלה תתפאר השולמית התמימה כאלה רבים המה בכל עם ועם אך לגבורי הספרות לוחמי מלחמת עמם ותורתם בשדי ספרותם עובדי עבודה בנפשם ולבבם עורכי אור התורה להיות למאור לעמם ועמים אך במו תתפאר השולמית נגד כל רעותיה אך במו נפשה דבקה. בין הכהנים האלה פרצה מבוכה ומריבה כי אחדים מהם בקנאתם בי הנהרו לכחוש בתורתי מכל וכל ולכהן בבית אבי כפי חפצם ורצונם ולמשול רק ע"פ רוחם, המה הכעיסו אותי תמרורים הסיתו בי את הגבורים אמיצי הלב גם העשירים הגאיונים כולם חברו יחדיו להדפני ממצבי וליקח ממני את שולמית בחזקה אמנם שולמית לא שמעה אליהם גם אחדים מהם לא יכלו לכחש בהגלוי לכל כי אך על ידינו באו לממשלתם וכהונתם, וכי אך דורשי שלום השולמית לבד לא אנחנו את טובתינו וע"כ תאהב ותכבד השולמית אותנו ריבות ומדנים רבות התחילו בין אחים ודם רב נשפך כמים ובידם הביאו את נוצרם תחת עול זרים ועריצים תחת החיה הנוראה אשר משלה בתבל רבות עמלתי לבקש שלום ולחיות חיי השלום אבל לא המה שמעו אלי לקול תוכחתי לא אבו שמוע המלך תמלך עלינו אם משל תמשל בנו.

אמנם חרב משפטי ה' עברה על המשפחה הזאת אשר לקחה לה הממשלה והכהונה ביד חזקה, ואחד מעבדיהם הפרץ מאתם וימגר את כסאם וישב על כסא ממשלתם וגם

כסא מערת הכהונה הגדולה מסר במחיר לכל אשר יטב בעיניו וירבה במחירו אבל לי ולשולמית לא הוטב בזה ועוד קצרה נפשינו מאד, באשר אנחנו נבאנו זה מראש והזהרנו אותם כי כן יהיה הסוף ע"כ שמר לנו את עברתו באשר גם הוא רצה למשול ממשלת עריץ על שולמית ובידעו כי אני המושל על לבבה פחד ממני ויהרג את כל בני מחמדי בלא חמלה ונשארתי יחיד וגלמוד ומה יכולתי עשות, אמנם לא התרפתי ביום צרה את תלמידי המעטים חזקתי ובצרתי את לבבם וכי ישמרו את תורתי בכל לבבם ונפשם, אבל הוכרחתי להסתר תחת התנור וכירים ולשום עצמי כחדקאי כי לעיני בזו הוא ושריו הגאיונים אותי ואת אמי ברגל גאוה חמדת מנהגי נכר שתל בתוך ביתו דגלי דגל הנועם והשלום רמס ככלי אין חפץ בו הקנאה התאוה והכבוד משלו בין מרומי העם, כמה וכמה מעבדי פרצו ממני וינשאו להעמיד חזון וגם על אל אלים דברו נפלאות ותורה חדשה ומשפט חדש אמרו לחדש כולם עלי ועל שולמית חברו יחדיו אלה בידם החזקה אלה בלשונם כתער מלוטש שפכו על שולמית „אשר בהם מאסה" בוז וקיקלון שנאת אחים קם למטה רשע, גם בין המהומה הנוראה הזאת לא התרפתי בתורתי התחזקתי יומם ולילה ולא חדלתי מלעורר כפעם בפעם על דגלי דגל הנועם והשלום, ובלי לעורר מלחמה וחרב עם רודי עמי אבל שומע לא היה לי.

אף אבי חרה מאד בבתו ויטש את נחלתו ובתו גם אהובת נפשו לא זכר ביום אפו ואש נורא אחז בכל פנות ביתנו ותאכל מגדים ועד קמה אחי הגבורים והעריצים ספו תמו מבלהות אלה הלכו בגולה ואני נשארתי לבדי עטוף ברעב ומכל זאת את ידי אמי ותורתי לא הרפתי ויד ה' היה עלי לטוב, כי נתן לי חסד וחן מצאתי בעיני רודי עמי להשאירני לפליטה כי זאת ידעו עמי, את רוחי ונפשי כי שלום תורתי היא רוחי ונשמתי; ושלום המלכות תהי איזה שתהיה הוא חשקי ומטרתי ועם שונים בלי להתערב ולו שמעו עמי לקולי כי אז לא באה עליהם כל הצרה הזאת, זאת ידעו תמיד כל מושלי עמי, גם באתי בדברים עמם וידעו אותי ורוחי ותורתי וימסרו הנהגת הצאן ההרגה תחת כהונתי מעט מעט הרימתי ראשי סביבי נאספו בני עוני ומחסר מבקשי תורה וה' היה בעוזרינו, את דגלי הראשון אהבת האמת והשלום פרשתי עלי אהלי, אחי מכל קצוי ארץ אל דברי חכו ולאור תורתי ילכו, השבע השבעתי אותם לישא דגל אמונתנו בנפשנו פנימה ולהסתיר סודי אוצרינו ומשגבנו תוך לבבינו ומבלי לעורר שום אהבה חדשה אל אבינו, ובלב שכינו עד שיחפץ, שלום שקט ושלוה היה בתוך ביתינו הדלה והעניה ומחוץ ג"כ לא שמענו קול. נוגש כי אפס המן כלה שוד ושבר, שולמית התחזקה מעט מעט ותאיר לי פניה כימי קדם, אמי ראתה ושמחה מכל אחי מוקטר מוגש לה ותעד אמי עדיה וחלייתה ותבנה. לי ס' עיר ערי מבצר [ס' מסכתות] לבד ערי פרזי הרבה מאד (תוספתות מדרשות ואגדות) ותרבי ותגדלי מעל אשר היה לה בימי קדם עת נר אלוה היה עלי אהלה, עליתי בחכמת הבנין כי לכל זמן ועת לכל חפץ, גם מן השמים היה בעזרי ואליהו התמיד היה כראה אלינו ותיבה ואניה חזקה בניתי אז שלש מאות ארכה כי גם זוהר עשיתי לתיבה להסתר בו מפני מי המבול ולעבוד בו עבודות נשגבות לבני עליה אשר נפשם חפצה לעלות לפרדס ולארצות הגן עדן ומתיבתא דרקיע גם לבא אל ירושלים העליונה ולציון משוש תפארתנו, ובימי חפץ פשטתי את בגדי החול לבשתי בגדי קודש בגדי שבת ויו"ט ועפיתי אל הר קדשי שמה באתי שבעתי נעימות עד אין קץ שמה ינוחו יגיעי כח רשעים חדלו רוגז שם ראיתי את שולמית בהדר יפיה ותפארתה אשר יראה עליה באחרית הימים, אשר קצר היה עטי ושפתי מלתאר והתנחמתי ובידי משם לא הטמנתי אותם בחבי ספרתי מהם אחת מרבבה לאחותי שולמית למען תקח גם היא חלק ותבל בשמחתי כי באחת אומר כל חיי היו נתונים אך לשולמית איך למתק את חייה בעניה, וכי תראה טוב בעולמה המר, וכי תחיה חיי רועים בשלום ונעימות ולא תעגב על חיי זרים וחיי ערים, גם היא הראה לי בעליל את יקר רוחה ורום תפארתה כי בחבלי אהבה תמשך

אל הרועה בשוטנים וכי בכל לבה ונפשה תבקש לחיות חיי ריעים חיי שלום בלא חרב בלא חנית, למען אהבת השלום גם לבלי האדיב את לב קוראי אמציע פרקים אחדים ממקרים כבירים אשר חלפו לי בתקופת יום ארוך בימי חלדי וכי על ידי המקרים נשתנה אצלי גם דרכי חיתי גם מנהגי ביתי ולימודי עד כי כמעט קשה לי להכירני וכי אמנם גם בתקופה הזאת הייתי חיי רועים ורעיתי את נאני נאן ההרגה במקל נועם ובמקל חובלים, וכי נלחמתי מלחמת הרוח הרבה מאד מבית ומחוץ בלא חרב בלא חנית [דברתי מזה הרבה בספרי השוית המחלוקת] ובמלות אחדות אביעה פה שיר ושבח שולמית אחותי כי הניחה לה שם תפארת בכל התקופה הגדולה והארוכה הראתה גבורה ואומץ הלב עד להפליא למען דברי וכבוד אמי ותורתי באתה באש ומים, וטובת לבב חסד ורחמים הראתה למרבה בפנים ספרי השני יגלה לפני הקוראים גנות נפלאות ונחמדות אשר נטעו אז אבותינו בנפשם בארצנו הגן עדן כאשר ראו אותם חכמינו מחלדי חקלא, ומראה המטעים האלה המרהיבו עין ולב המתבונן שתלתי אותם בתוך גני וכי אמנם נודה לה' כי אנף בנו וחמה אין לנו על כל שונאינו ומנדינו ועוד נגודה למו, ואמנם מה יפה אמרה פעם אחת השולמית בשחקה אם אמנם חכמים אנחנו כי בחרנו בדוד העליון לדוד יחיד, גם הוא חכם בבחרו אותנו לדודה יחידה ומי זה כיעקב הפושט צוארו על אהבת הדוד, ואשובה לאחרית ימי זקנתי לראות, ולראות לכל את ראשי הסיבות מנפילתי אשר נפלתי גם בעיני שולמית והכלמתי ומחלתי ואני שוכב למעצבה זה שנים רבות בלא שום התעוררות מחכה לרחמי שמים.

אמנם אודה עלי פשעי כי מודה ועוזב ירוחם באחרית ימי העוותי את דרכי הטובה והישרה מסיגות שונות אשר היו בעוכרי נפשי (כמו שדברתי בזה בארוכה בספר מיוחד בשם השוית המחלוקת) ושרשם לא ברכתי בתורה תחילה ונסתבכו ונתערבו אצלי מושגים חדשים בכבוד אמי וכבוד השולמית ממנהגי הזמן, התחלתי להתלמד מכהני אמונות אחרות ולהתהלך בגדולות ונפלאות, את העבודה והמלאכה, גם החכמה והמדע אשר בילדותי אחזתי בהם בשתי ידי וברית כרתי למו וכי טוב תורה עם דרך ארץ אמרתי, וכי עוד קבלתי כי דרך ארץ קדמה לתורה, הנחתי מידי מכל וכל וכי לחרפה היה לי אם בני ותלמידי יאחזו בה, על המון אחי האוחזים במלאכה העמסתי עולי לקנות כבודם וחברתם אלי במחיר, עשירי עמי חנפתי דין עני ואביון לא שפטתי דגלי אהבת האמת והשלום הנחתי מידי, ויעמד ה' לי לשטן את אחי הגדולים אלה בשם יראים וחסידים ידגלו אלה בשם החכמה והמדע יתהללו, כולמו באמות חדשות בחרו ובמבצרים חדשים התבצרו אלה בספרי החקירה והמוסר אלה בספרי הקבלה והזהר אלה בהגיון במליצה ושיר כולמו נלוו יחד בזה להסיר אהבת השולמית מאחי, למי אשר לבד זאת נחלשה מאד וכלתה ממשלתי עליה כי הסירו שרי המדינות אותי מלהיות עוד שר ושופט עליה ולבחור באהבתם ותורתם אני לא נתתי לבי להיטיב דרכי ולהתבונן בעין חודרת אל מעשה אחי אלה כי לא עלה עלי לבבי כי למלחמה עלי פניהם מועדות, כל מבצרי בידי, שולמית לאורי תהלך, בכל מעשה ומפעל לפי תורתי תעשה, ומי יעיז פנים לעורר עמדי מלחמה, אבל שגיתי הרבה מאד בי לא ירדתי להבין ערמת הזמן ותחבולי נכלותיו כי בעת אשר שכבתי שקט ושאנן וממחשבת מלחמה לא ידעתי כבר הקיפו אותי בזעקתם ובכלי מלחמה חדשים לא ידעתי מכלם גם בתחבולות חדשות לא ידעתי אתארם כי מאמי מעולם לא שמעתים ולמדתים, ואת אשר לא קבלתי מפיה הלא תדעו כי לא הבנתי הירואים וחכמי המוסר גלו דברים נוראים מעבודת הלב וטהרת המחשבה כפי חובת הלב, חכמי החסידות גלו ארקים נוראים מאדמת הזהר מואהם, גם החכמים חדשו קנה רבה וכלי תותח מספרי המורה ועוד ספרים חדשים לא ידעתי אכנס לפרץ בתוך מבצרי ביד חזקה, כולמו באו בדברים מבהילים הלבבות וממשיכים הנפשות, אלה באו בשפת העובדים, אלה בשפת באי בסוד ה', אלה בשפת נביאי ה' והחוזים הראשונים, עד כי

השתוממה השולמית וגם עלי הפילו פחד ובהלה, כי אמנם האמת אהבתי מעודי שפת שקר שנאתי, ובפי הודתי כי גדולות ונפלאות המה, כי מערמה ותחבולה רחקה נפשי, ענות נפשי אשר בי מתולדתי לא הניחתני לסור מדרכי אמי ולבא כאורח לא קרוא בארמות אחרות, מי אנכי כי אסורה אל ארמות הזהר ותיבת נח אשר יבואו בו אך אחד מעיר ושנים ממשפחה, ומי אנכי להנזר ולעבוד עבודת הפרושים ואיך אשפילה שפתי הנביאים אשר המלך העליון דבר בשפה זו לדבר בה מלילה ודברי חול.

אמנם שלחני ה' למחיה לפני אחד מתלמידי, רך בשנים ואב בחכמה אשר בו מצאתי את כל כשרונותי אשר היו בילדותי שלום ומושלם בכל, ידו אחת אוחזת במלאכה בתבונה ודעת, ידו השנית אוחזת בחכמה ומדע, גם עושר חננו ה', הוא כליל המדעים ונפשו נתונה אך לשולמית בה היה כל חיי רוחו ותקות נפשו, הוא ירד להורני הדרך אלך בה בשעת החדשה אשר לבשה פנים חדשות וברוח אחרת ידבר בנו ויערך מלחמתו עמנו לא בחרב וחנית לא ברשע כסל אך בערמה ותחבולה בחסד ומשפט, בצדקת עת נאורה תאמר לכלות עם הישן תחת שיני העת המכלה כל, הוא יהלך במסילה ישרה להורות אך ישרים את חכמת המוסר והמדות וכי לישרים תהי תהלה למצא חן בשכל טוב בעיני אלהים ואדם, הוא פתח דרך חדש לעלות בו על הררי מלילת שפת קדשנו להראות כי עוד לא אבדה שפתנו, עוד תתחרה עם מיטב בנות העת החדשה, וכי עוד תקותנו לא אבדה כי עוד נשובה יחד, אנו ושפתינו נפרח כחבצלת, ועוד ישמע בה קול ששון וקול שמחה, הוא הרהיב להתלבש בכלי מלחמה ולרדוף אחר מנאצי היכל קדשנו ובידו הגדולה והחזקה נגש אל מגדל עוז [הזהר הק'] למצא את פתחו ולפותחו ולעלות ממנו אל הגינה [היא מתיבתא דרקיע הגן עדן ולאכל מפריו לזכות אל מגידים עליונים כמו שהעיד לנו בספרו אדיר במרום] לאכול מפריו, אבל ענותנותו וענות נפשי היו בעוכרי נפשי ונפשו, כי הוא חשב בנפשו לעון ופשע על גשתו ביד חזקה למגדל עוז טרם הראה את ידו החזקה בנגלות תורתנו, כן חשבתי גם אני עד היום כי רק אחרי יראה איש את ידו החזקה בכל התורה הנגלית הרשות לו לגשת אל מגדל עוז, וע"כ באיבה הדפתיו ובשנאה רחקתיו הגליתי אותו הגלת שלמה, ומגודל שברת לבו כי תהלתו נתנה לרהב, ועל שלומית אהובתו יצא שם רע מת מעוצר רעה ויגון, אך עתה יבכי לבי על זה מאד ואבכה בכי תמרורים עליו כמספד על היחיד, ואת דברי אקדש, ואחפש אחר דבריו ממטמונים, גם את לצרתנו מצאתי הוא האיש הדגול מרבבה כמעט יחיד בדורנו בזה לאהב את סתרי חכמתנו בנפשו בן השולמית עבד ה' עובדי' בן נבי אשר פזר נתן רבבות שקלי כסף להוציא אותו מקברו ולגלות את ספריו הק' לאור עולם, ולו הלכתי בדרכיו אז בטח לא באה עלי ועל שולמית כל אשר פגעתנו, אבל אנכי אך בדרכי הלכתי ומלוחמי לא ידעתי אשר יתלחצו עלי, לאשרי ואסוני מבוכה ומלחמת הדעות נפרצה בין לוחמי כי היראים החסידים והחכמים כולם בדרכים שונים ילכו ויצרו איש את רעהו כי דרך שלום לא ידעו האמונה והדעת והחכמה נצרו אשה רעותה ועלי היו כולנה שנאת אחים נפרצה למאד ושם שמים נתחלל בעמים. גם עתה ענות נפשי היה בעוכרי יראתי להכניס ראשי בין הרים גדולים ולגזור על ימין או על שמאל אך נהפכתי מצד אל צד ונסתי מן המערכה גם לא עמלתי לתווך שלום כדרכי הראשונה כי האמת אגידה ולא אכחד כי עד היום לא ירדתי לעומק דרכם ומבוכתם ולדעת איך אם כל האמינם בי ובתורתי התלמודית וכל פרטיה יתפרדו לפלגות שונות עוינות אשה רעותה, ואיך יכולתי לתווך את השלום אם תוכן דעותיהם לא אדע אל נכון, ומה מאד נפל כבודי בעיני שולמית בראותה כי נכנעתי לפני אלה ולפני אלה ואינני יודע בעצמי באיזה דרך אלך, הלוחמים הראו גבורתם וקנו מאד את לבות המון בני עמם, אלה את לבות נדיבי העם אלה את לבות שוטי עמנו ואלה את המון רבה, אז אמרתי אל לבי אקנה גם אני לב המון רבה אפתח ערי חמדתי לפני ההמון אעתיק בשפת

המוני משניות מדרשות ואגדות למען אמשך לבם אל תורתי אבל בזה הועיל לא הועלתי לי מאומה, ועוד הפסדתי כי עד עתה ראמות היה למו חכמתי ועתה בשפל ירדתי ותבוססתי כלימה כי גם ההמון נתוספו על לוחמי הישנים, גם המה לבשו לבושי היראה ואדרת החסידות ותפארת החכמה וימררו אותי ומחצו והלמו לבי מוחי ונפשי עד כי נפלתי על משכבי שוכב למעצבה בלא שום התפעלות מכל הנעשה סביבי ורק את אשר תדרוש השולמית ממני אותו אגיד בשפה רפה כנכלם ומוג לב, ותעבר הרנה במחנה כי זקנתי וחליתי מחלה עזה, ונחולה רופאים ורפואות, אחי הרחמנים נכמרו נחומיהם עלי מהרו לקרא לרופאים ופי לא שאלו, ויבאו רופאי זמן החדש גם מבני ישראל גם מבני העמים להעלות לי מזור ומרפא כל אחד כפי חכמתו ורצונו, אני עניתים קשות „לא שלחתי אחריכם" כאשר אשלח תבאו את טובתכם לא אבקש כי חי ובריא אנכי כעסם וחמתם של הרופאים גדלה מאד ויאמרו לאכפני ביד חזקה לקבל רפואת הזמן הדורשות את טובתי וטובת עמי, גם יד שוטי עמנו עמדה לימינם אני בכל כחי התאבקתי עם רופאי וצעקתי מרה מנהמת לבי את טובת הזמן החדש לא אבקש, כי אין חכם כבעל נסיון ומי בעל נסיונות מלומד בנסים כמו אני כבר בחנתי ונבחנתי הרבה מאד, זמנים מזמנים שונים חלפו לי בימי חלדי אשר אוהבים רבים נמלאו לי אחים בעת צרתי ויאמרו לעזרני והמה להדיחני כל מגמתם ולמרות טובתם אשר התימרו אפפו עלי רעות עד אין מספר, ואיך אאמין גם עתה בטובת הזמן החדש הכי גלה ה' כבוד מלכותו ונגלה הדר האמת והשלום בתבל כי אז הלא נרפאתי מעצמי ולא יבאו לי ביד חזקה ומוראים גדולים לקבל את טובתי ולבי הגיד לי מראש כי כל טובת הזמן החדש וישר משפטיה לי ולשולמית הוא זהב מצופה על חרש וכי אמנם נוכחתי כי כל נפילתי הוא יד הזמן החדש, והיא תחבולה חדשה עמוקה ונשגבה מהעת המכלה את כל, הלוחמת עם עמינו נושאת את סמל הנצחית, בלתי נכנעת תחת הזמן זה אלפי שנה תתחכם עלינו בהתחכמות שונות ולולי יד ה' ושמו הנצחי אשר עמנו, אז כבר אבדנו בענינו, כי אמנם לזמן החדש אשר כלתה בחכמתה ובשיניה החדות את כל החכמות הישנות ואת כל משפטי העת הישנה ותחדש את פני האדמה, בחכמות חדשות וממשלות חדשות כו' כו' וכל ישן פגול הוא לא ירצה לה, ואך זה כל תפארתה כי מכלה את כל הישנות, איך באמת תוכלה לראות לפניה עם ישן נושן עם תורה ישנה ומשפטים ישנים אשר על פניה תכזב, הנה אנחנו עומדים לה כעצם בגרונה כי לא לה לבא בתחבולות עת הישנה לעקרנו ביד חזקה, לבד כי בזה לא הצליחו לכלותנו הלא עת חדשה היא אשר משפטים חדשים יסדה החופש והדרור שמה לה לקו מלכיה ושריה למשפט ישרו אהבת חסד ומשפט מלאה כל חדרי לבם לכל עבדיהם באין הבדל דת וגזע, אך גם להניחנו לא תוכלה כי תחשוב לנו לעוכרי שלומה ותפארתה, כי סלם הנצחית הוא נגד סלם החדשות יבין כל איש, ע"כ אמרה העת החדשה לשום לה סתר פנים באהבת חכמה חסד וצדקה של העת החדשה עם אהבת אחים של העת הישנה יחד בזה אמרה לבלע את ישראל בעמים ולא יודע כי באו אל קרבנה הזמן החדש השכיל שורש כי כל נצחית השולמית תלויה בנצחיותי בתורתי הרבנית התלמודית המושל על לב שולמית כי תשמור את כל סגולותיה הישנות ובלי להכנע תחת שיני העת החדשה המכלה כל, וכאשר תסירה אותי ואת תורתי מעל דרכה אז מעט מעט תכלה .את נצחית שולמית תחת שיניה החדות ותבלע אותה בקרבה, היא בחכמתה וערמתה הסירה אותי מלהיות שר ושופט על השולמית, ואך למשפטיה תחכה, היא נתנה את כבודי לכלימה בעיני גדולי הארצות ושועי עמנו, וכי כסיל ובער אנכי קנאים מאמיני הבל והזיה שונאי אדם וכי גם ספרותי לא תמנע מהריגת אדם ושתית דמו למטרת אמונה ודת וכי אין כדאי את ספרותי להניח בהעת החדשה, ועדים העמידה פליטי עמי אשר כחשו בצור מחצבתם בושו באבן נוקרו בתבונתה והשכלתה העמוקה השכילה אותנו כי הפרידה העת החדשה וחלקה את

העשירים והחכמים מכלל השולמית העניה להיות לעם בפני עצמם את העם החדש האבנה משני אברים עשירים וחכמים קרבה ביד נדיבה למו עשתה משפט חסד וצדקה וירימם בתוך האדם המעלה ותעוררם בעשרם וחכמתם על אחיהם וכי יתגאו גם זה על זה באהבת עצמם ובצעם ולא יתאחדו עוד יחד באחדותם הלאומי על ידי חבל אחדותם הישנה וכי אך על שם השבים יקראו בנחלתם, בחרה ברבנים חדשים ורבנות חדשה הנאמנים בבריתה כי גם התורה בת אל חי היא ככל הנבראים הנופלים תחת ממשלת הזמן המכלה ומשנה את כל, ובדברים חשב הזמן החדש כי יגיע אל מטרתו בזמן קצר לכלות את שם הנצחית את „השולמית" אחרי לא תהיה לה עממות ישנה אחדותי ונצחי תורה ישנה אחדותי ונצחי לא תהיה למו אשר ינחמם, באין שרי חובלים ומלחים מנוסים באנית ישראל המטורפה בים התבל, שולמית נפלגה לאברים אברים כיתות כיתות לוחמים אלה באלה בחמה שפוכה, כל כיתה וכיתה נפזרה ונפרדה עניים בפני עצמם עשירים בפ"ע חכמים בפ"ע גולמים בלי רוח חיי הנצח מחיי תורתם עצמות יבשות יפוזרו ע"פ הבקעה באין מקבץ, התחיינה עוד העצמות האלה? חשבה בלבה העת החדשה ערב יתערבו מרומי עשירי היהודים וחכמיהם בעמים ואחריהם כל ישראל ימשך וחדל יחדל ישראל להיות גוי מצוין ונצחי ומה שלא פעלתה העריצות בעריצותה אלפי שנה חשבה העת החדשה כי תגיע בזמן קצר בחכמתה ומשפטיה, כן שפטתי צדק עת רופאי החדשים באו לרפאני וכי אקבל את תרופות העת החדשה, ובמשפט זה לא טעיתי כאשר הראה הזמן בעליל כי כאשר נלאית העת החדשה לחכות את אשר חכתה כי ברצון טוב תבלע ישראל ולא יודע כי באו אל קרבנה וכי למרות רצונה עוד חיים העצמות היבשות ומקשקשים מאוד וכי חי יחיה ישראל גוי מצוין במדותיו הנעלים בתורתו וחכמתו ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו לא יכלה עוד להסתיר את הטמון בחבה וכי שנאת עולם לה לעם עולם, היא עתה גלתה את המון זדוניה כי גם העשירים והחכמים לא תאהב מלבה ונפשה כל זמן אשר לא יתערבו להיות לבשר אחד, וכי אותי ואת העניים לא תוכל שאת.

עברו ימים הרבה ואני שוכב למעצבה קול כחולה יתיפח באזני קול שולמית אחותי קוראת לעזרה כי אפפו עליה צרות רבות מכל אוהביה ורבניה החדשים ואין חולה עליה תומך וסועד, וכי אזכור כי הייתי משגב לעתות בצרה, גם על אחותה הבתולה אשר איש לא ידעה היא התקוה האחדות פרשו מצודים וחרמים, עירך ובית מקדשך נחרבו על הר ציון פנימיות הזהר שמם ושועלי דורנו יהלך בה להמיט עליה חרפה ועל מזבח ה' תבעט בת החלוקה ותאמר לוקם לוקם עד מתי כו' לזכרון זאת התעורר בקרבי רגשי קנאה פרשתי ידי לקום ולקנא קנאת בית אבי וקנאת שולמית אחותי ונפלתי לאחורי כי חלש ורפה כח הנני נפגע מכל עברי, בכינו שנינו על שברינו בלא הפוגה, והנה יונה שלוחה מאמי ועלי זית טרף בפיה, כי נתנחם וכי כשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה וכי גם זו לטובה, אך קח לך את הקמיע ושאי על לבבך אשר הוריש לך אביך אשר עד היום לא שמת אליו לבך בזה תתחזק ותתרפא את ציון וירושלים תטהר גם את שולמית תנחם בחמדת נפשי לקחתי את הקמיע נשקתיה פתחתיה, והיא הברכה בתורה תחילה הרימותי אותה על לבבי הא הא אחותי השולמית הנה חשתי רגש חיים חדש יזיל בקרב ערקי קנאת בית אבי והיכלי כי נתחלל ע"י אחיי נתעורר בי ואקח רומחי ועטי בידי גם שולמית אחותי נראה לי בהדר יפיה ונפשי תלהט גחלים להראות בעדה גבורתי כמקדם ולחדש את דרכי ילדותי הראשונה, כל אלה אותות חיים חדשים, תם אחרית ספורי אשר רשמתי ואחריתו עוד ישן ונעלם בחיק העתיד.

פנחס הכהן לינטאפ החוב"ק בירז.

לבי לחקקי ישראל

א

דור וסופריו.

כי רבות אנחותי ולבי דוי.
(איכה א׳ כ״ב)

בעת אשר רוח ה׳ לבשה רבים מאחינו לקנא קנאת השפה העבריה להשיב לה קדמת נעוריה, לדובב שפתי הזקנה הנאלמה, ולתת לה מהלכים בתוך יתר אחיותיה הצעירות בין כל מפלגות העם. בעת אשר נערינו נבאים ובנותינו חזיונות תראינה בלשון שבה נברא העולם, בעת אשר בנינו מהם נואשנו שבים אלינו, כלם נקבצו ובאו לנו מרחוק, כי סער ה׳ מתחולל יצא לקבץ את צאנו המפורות על כל הר וגבעה רמה, כי רוח אֻמתנו צרר בכנפיו את האובדים והנדחים ותשיבם אל חיק האם השוממה, בעת אשר כל מפלגות העם מעלות את ירושלים על לבבן ותשאינה נס ציונה, בעת אשר התעוררה בלב עמנו בכל תקף עזה חבת הארץ אשר ראתה גאון יעקב גם רותה מדמיו, בעת ובעונה כזו רואים אנחנו מחזה מעציב על פני ספרתנו כי תלך הלך ודל, עד כי כמעט לא נשמע קולה בחיים, במשך שנים אחדות האחרונות לא הופיע על במת ספרתנו כל ספר חדש אשר נאמר „כי הוא זה״, הוא יעורר את נפשות המון הקוראים וכקדוח אש המסים ימסה את הקרח הנורא הנטוי על לבות רבים מאחינו, הוא יביא קרן־אורה במבאות האפלות ובמחשכי נאות יעקב, זעיר שם זעיר שם נראו חוברות קטנות באיכות ובכמות אשר אינן מסגלות להוציא אף זיק אחד מלב הסלע... הספרים השנתיים אשר אך בם ראים אנחנו ברכה כי לרגלם מתאספים כל בחור בסופרינו, הגדולים אנשי השם, גבורי העט ואדירי העיון, הספרים האלה האוצרים בתוכם כל מיני בשמים להחיות את נפש עמנו היבשה, לחזק ידים רפות ולאַמץ לבבות רכים, להפיח רוח אמץ ותקוה בלבות הנואשים לבל יתרפו ביום צרה, הספרים האלה הה! הולכים וגלים והשאר תלוים על בלימה, ולו גם יהי המו״ל עשוי לבלי חת מפני כל המכשולים והמעקשים הפרושים לרגליו, היעמוד לבו לעמול יגיעת בשר ורוח כל הימים אף הלילות במשמע, בעת אשר אחיו אשר למענם הוא עמל עומדים מרחוק ולא ידעו חובתם לעשותה? לו גם יהיה כביר כח לב התחזקנה ידיו לעמוד ימים רבים על רמת הצופים בעת אשר מסביבו אזנים חרשות ולבבות ערלים?

גם כה״ע היומיים (מיום שנעשו יומיים) השפילו קולם ומעפר תשח אמרתם, תחת אשר בראשית ימי התפתח ספרתנו שמענו דברי נגידים מפי סופרים מובהקים, אמרי בינה ותוכחות מוסר השכל נאמרות ברגש ורעש לעורר את העם מתרדמתו הליטארגית, ועתה המה אך בצפצוף מצפצפים; כל ספרה וספרה על תלה בנויה, וספרת ישראל משפלת עד שאול תחתיה...

הלזאת לא נעשה מספד כתנים?...

זה ימים רבים אני מצטער לדעת מקור הרעה הזאת, יש אשר יעלה על לבי רעיון פגול: עמנו היה במשך ימי גלותו הרבים ל„עם הארץ״ אשר אין לו בעולמו אלא קב של פרוטות, למען הפרוטה הוא הולך על קרבו וכרעיו, לה ישתחוה אפים ארצה, אותה יכבד ויחפשנה כימים כלילות, כל דבר אשר אין לו יחס אליה לאו כלום הוא בעיניו,

דבר שאין בו שוה פרוטה אין כדאי לטפל בו אף רגע אחד; צרות רבות ורעות הקהו את רגש־אדם הרך בלב עמנו עד כי לא יבין ענג נאצל, חובה מוסרית, חובת הלבבות וצרכי הרוח העולה למעלה, ממעל לעפרות זהב ואוצרות חסן, אשר על כן ידברו אליו הסופרים השכם ודבר והוא לא ישמע ולבבו לא יבין, ובאין עוזר ותומך כשל יכשלו גם חכם גם סופר, יכשלו ונפלו... ויש אשר יהגה לבי דבר מר: סופרי ישראל בעצמם ישפתו לעפר את ספרתנו, כי מלבד שלא ישתדלו לחבבה על העם, להראתו את טובה ויפיה, עוד יזרקו בה מרה, חרב שנאת איש מרעהו נעוצה כל הימים בבית מדרש ספרתנו, ודקרו איש את רעהו, ובטלו זה את זה כעפרא דארעא, תלמידי חכמינו עומדים זה על זה וקורעים זה את זה, וגדול מאד חלול שם ספרתנו; אמנם מעשים כאלה יקרו ויאתיו גם בספריות כל העמים, כי הקנאה והשנאה מרקדות גם ביניהם ומלא כל הארץ כבודן, אבל את סופרי כל העמים לא תעורנה מראות בטוב ספרותם ויפיה, סופר בעל כשרון מעם אחו אם גם נמצאו מהרהרים אחריו, ומדקדקים אתו כחוט השערה, אבל בכשרונו לא ישקרו לעיני כל העם, ומתוך גנותו באים לידי שבחו, ובנו לא תבחין הקנאה בין רעים לטובים, בתוכנו תמשול הבקרת הפרוצה והחצופה אשר לא תדין דין אמת לאמתו כי כל כונתה לילך ולהזיק, תשיש אלי גיל במצאה אחרי החפוש מגרעת בספר המבוקר, חיש קל יצא כברק חצה הטבול ברעל קנאה ושנאה לסופר ולספרות; בעיני רבים ממבקרינו טוב צפרנן של סופרי עם אחר מכריסן של סופרינו, כל מלה של סופר בן הנכר בסלע וספרים שלמים שלנו באסימון, שיחה קלה שלהם טובה מתורה שלמה שלנו; הדעה הרעה והכתבת הזאת — אחשוב — הרעה לספרתנו רעה גדולה, היא שלחה שרשיה בלב רבים מאחינו הקוראים ותעש באשים.

במות לפני שנים אחרות המשורר הרוסי הצעיר לימים נאדסאָן תקעו והריעו כל כתבי העת הרוסים ויקראו לבכי ולמספד ויציבו לו ציונים שמו לו תמרורים ויספרו לדור פרשת גדולתו של המת הנכבד, ואנחנו במות עלינו המשורר מאַנע ז"ל אשר על כל פנים היה עומד בשורה אחת את המשורר הרוסי, לא בכינו על מתנו, לא ספרנו לקהל חסן תפארתו, לא נעצבנו על האבדה הגדולה שאבדה לספרתנו, איש לא זכר אותו ונשכחהו, הסופר זאגאראדסקי אשר היה מרעיו הספידו במאמר קצר בספר „האסיף" — ותו לא מידי. וכמה נאדסאָנים איכא בשוק של סופרינו ואנחנו לא נדע לכבדם ולהוקירם; אין ברעתי לקרא בשם את הסופרים הראוים להתכבד, די לי אם אזכיר את החוברת של ה' פרישמאן בשם „תהו ובהו" כראיה לדברי, כי הבקרת הקטלנית היא שהשחה לעפר את ספרתנו ובכל תבואתה תשרש.

שתים רעות אלה הסבו במפלת ספרתנו לתוגת לב כל האוהב שפת קדמים פלטת מחמדנו מימי קדם, הסופרים הגדולים אנשי השם התיאשו מכל מעשיהם בחיים ויתלו תלים וכליהם, שחו בנות השיר, קול נגידים נחבאו, ועל אלה דוה לבנו.

רוע גורלם של הסופרים והספרות ישליך קרח בלבות בני הנעורים לבל יחמו ברגשי אהבה לשפתנו העלובה, בראותם כי כל באי מקדשה יאשמו ואחריתם מרה כלענה, בראותם כי בעד בחירי סופרי דורנו משמיעים נדבות לעת זקנותם בכלות כחם למצא חית ידם ממלאכה אחרת; מי יודע כמה פרוגים וגארדנים מתגלגלים תחת שאה בעמק יזרעאל אשר לא תשורם עינו כי בעון הדור ילכו ויאבדו טרם בואם בקהל, על כן לילה לנו מחזון, דבר מעורר את הלב ומחמם את הנפש יקר לנו, ועל לבותנו יתעלם שלג עולמים.

כבר ספרו ספרניא וכתבו כתבניא על אדות צרך חברה לחזק עמודי ספרתנו ולית דאשגח בהו, גם אביר הסופרים הצופה לבית ישראל (הצפירה 226 ש"ע) קרא

לקוראיו בקולו החוצב להבות אהבה רבה, לרפא הריסות בית ספרתנו, וגם מאמרו הנעלה הצעה ברב כחו כל לב חש ומרגיש, לא הביא כל דפיקה קלה בלבות השאננים, הנגע עומד בעיניו, נגע־צרעת האינדעפערענטיזם הוא אשר כסה ראשו ורובו של גו עמנו.

מחוץ תשור קרת לב העם לכל דבר שבקדושה ומחדרים אימת הסופרים העושים שלא כהוגן, ומה עלינו לעשות? קולנו אל העם כקול קורא במדבר, דברינו אינם נשמעים ואם נשמעים לא נזכרים ואם נזכרים לא נעשים, ומאין יבוא עזרנו?

סבותי את לבי ליאש מתקוה כי יתעוררו אחינו לקום לעזרת הספרה, עלינו לקרא קול גדול לאחינו אנשי אומנתנו הסופרים הגדולים עם הקטנים, יקום החבוש ויתיר את עצמו מבית האסורים; אחינו תופשי עט עברי בכל מקום שהנכם! התעוררו נא אתם השבלים הבדדות, התקבצו כלכם לאגדה אחת, הרפו מריב אך לשום מצה ומריבה, אל נא תשליכו שקוצים איש על רעהו ללא צדק, נבער מקרבנו את רוח הטמאה רוח שנאה וקנאה, איש את רעהו נאמר חזק באמר ובעלילה, עורו נא התעוררו נא סופרינו הגדולים, תנו יד לפרחי הסופרים להורם את הדרך אשר ילכו ואת המעשה אשר יעשו, למדו היטב לקטנים מכם, היו נא אתם למו לעמוד אור לנחותם הדרך ישכון אור הדעת וחכמת ישראל, התעוררו נא גם אתם פרחי הסופרים הרבים כעת בכל אתר ואתר, תנו ידכם לאגדת הסופרים, יתקבצו כל הלבבות הנחלים על שבר עמנו, יבוא הרוח המחינו כחול ימים ויקרב את העצמות המפזורות עצם אל עצם והיינו כלנו אחים לצרה, ואחרינו רב אדם ימשך כל ישרי לב האוהבים באמת ובתמים את פלטת מחמדינו מכל ההיה לנו.

הה! לבי לבי לחוקקי ישראל, היו נא אתם המתנדבים בעם, אל תתנו דמי לכם, עורו נא! התעוררו נא!...

ב

דור ודורשיו.

ולקחו עם הארץ איש אחד מקציהם ונתנו אתו להם לצפה.
(יחזקאל ל"ג ב')

הספרות היא כלי מבטא החכמים אל העם להורותו את הדרך הישרה, להגיד לו מה טוב יבחרנו; ואמנם ספריות כל אומה ולשון פעלות פעלות נמרצות על גוי ואדם יחד, לב העם ביד הספרה כחמר ביד היוצר אל כל אשר תחפוץ תטנו, אבל לא ככל העמים ישראל, הוא טרם התרגל לכבד דברי סופרים ולהעמיק חקר לרוחם, הוא עודנו מביט על סופריו בעד שפופרת שכבר העלתה חלודה והנם בעינינו כנערים משחקים בדברים של מה בכך, כמלחכי פינכא ורחוקים מן הישוב דאין לאשגח בהו, או כמטים עקלקלותם ונתיב לא ידעו אבותינו ידרכו, ועוד יעברו ימים רבים עד אשר יתרגל עמנו לבור האכל מתוך הפסלת, הבר מן התבן, להבחין בין סופרים עזי נפש המעפילים לעלות על רמת הצופים לחרף ולגדף את מערכות ישראל ולשים תהלה באנשים גדולים וטובים מהם, ובין סופרים בעלי כשרון ושאר רוח למי אשר דבריהם צריכים עיון ולמוד בכונה, שידע ויחוש גם הלב את הכתוב ברגש נמרץ באהבה רבה וחבה יתרה, ועד העת ההיא יהיה קול הסופרים כקורא בהרים, ולא ישגיחו בבת־קולו של סופר עברי.

ישנו עוד כלי מבטא אל העם והוא: הדרשנות.

באזנינו שמענו ואבותינו ספרו לנו פרשת גדולתה של הדרשנות בישראל בימים

מקדם, בטרם אחזה בולמס ההשכלה האירפית את עמנו ותהפכהו כחמר חתם, שמענו ונדע כמה היה כחה גדול לפעול על העם טרם בא יומה ונספתה, בטרם הרסנו ובטלנו כל תקנה טובה, מועילה ומתקנת בתוכנו, העם כבד את מוכיחיו וישתה לצמאון את דבריהם אשר היו לו כדברי האֻרים, אזכרה ימים מקדם ואהמיה... היו ימים אשר עמנו היה רץ לשמוע דברי מוסר השכל מפי מוכיחים ישרים, וימלא אחרי דבריהם לכל אשר הורום, לתקן כל בדק בצרכי צבור, למלא חסרון ולתקן מעות, על כל תקלה וקטטה הניף המוכיח בשער שבט פיו וירעם נפלאות, וישכין אהבה ואחוה, שלום ורעות בעדה; הימים האלה עברו, רוח חדש נשף על כל שפיים ורוח מלא מאלה בא בלב עמנו ותשנה פניהו ותהפך לבבו מן הקצה אל הקצה, עמנו למד אל דרך העמים וירא ראשית לו למנוע מכבוד את מוכיחיו, הפתגם: „כל איש הישר בעיניו יעשה" היה לשיר־יומי גם במחנה ישראל, חפש הדעות וחפש המעשים אדיר כל חפץ העמים ונהי אנחנו כמהם; אבל לכל העמים תורה הספרות דעה תבין שמועה, ואנחנו הרסנו בי כנישתא עד דבנינו בי כנישתא אחריתי, במשך הזמן נפל נפלה הדרשות מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, אים המה מטיפנו ודברננו בשערי בתי כנסיות ומדרשות? אים המה הדרשנים המצוינים בשערי ציון, אדירי התורה וכבירי הרוח, אסכלוסטיקים דאורייתא, בעלי אגדות שמושכין את לבו של אדם כמים, צופים בעלי כשרון נערץ ופום ממלל רברבן, אשר ידעו כי לכך נוצרו, ועל לבם הוקדה תמיד אש אהבת עמם לא תכבה, אנה פנו אנה הלכו האנשים הנעלים האלה? מגידי עלטה ישנם אמנם בתוכנו גם בימים האלה, מוכיחים מחזירים על הפתחים שאין כל שומע אותם, ואין אזן מבינה יכולה לשמוע את דבריהם הבל, האם למשמעתם תסרנה קהלות יעקב? הלהם תעגנה?

מענין לענין באותו ענין.

לב מי מאחינו הנאמנים לאל ועמו לא יתפלץ בראותו שבר גאון הרבנים בזמן הזה? הורמה העטרה והמצנפת הוסרה, ירדה ישבה לארץ הרבנות וכעפר לכל תהיה, עדות רבות פרקו מעליהן עלה, וגורל רבנים רבים מורא מאד, שוטטו בערי יהודה, הביטו וראו, אם לא תחשכנה עינינו מראות רבנים רבים סובלים חרפת רעב, יבקשו אכל למו להשיב את נפשם—ואין... המפורסמות אינן צריכות ראיה, כלנו ידענו את האמת המרה הזאת, וכבר שקלו וטרו רבים לברר סבת הדבר הרע הזה המכה בחרפה לחיינו, ועלינו, אם לא נכבתה עוד בלבנו הגחלת האחרונה של אהבת תורה ויראת שמים, עלינו לטכס עצה ולבקש תחבלה להרים את הרבנות מעפר שפלותה ולהלבישה בגדי תפארתה ההיו לה מימי קדם.

אני חושב כי אחת מן הסבות אשר הסבו במפלת הרבנות בעיני המון העם, היא אי־כשרון הרבנים לדרוש ברבים, לנהל את צאן מרעיתם על מרעה טוב ומי מנוחות; האיש הפשוט איננו מבין רוחב ידיעתו של הרב בתלמוד ופוסקים ואין לו אף ידיעה כל שהוא משנות העמל אשר מנה לו הרב לרכוש לו את ידיעותיו העמוקות והחדות, העברי הפשוט אשר בכל ימות השבוע הוא שקוע ראשו ורובו בטרדת הפרנסה הקשה לו כפלים בלידה, בבוא יום השבת צמאה נפשו לשמוע דבר ה', כמה לבבו לשמוע דברים מעוררים את לבו—ואין; בכל ימות השנה אין להרב כל מגע ומשא את בני עדתו, לא יורם דעה לא יבינם שמועה, ובהגיע יום „שבת הגדול" הפעם האחת אשר על הרב לדרוש לפני העם, כנהוג ברוב קהלות, גם אז יבוא עד משבר וכח אין ללידה, יפתח בכבד ויסים בחבית, יעמיק חקר בשיטת „תגרי לוד" או ב„רוכב ומנהיג" יהפך הרים משרש ויטחנם זה בזה בסברא, והיה אך זועה הבין שמועה; האיש הפשוט יושב ומתנמנם, כי רבו ידרוש במופלא ממנו וקצר כח שכלו להשיג אף דבר או חצי דבר מכל האָמור, על כן נקעה

נפש העם מרבניו, אין לו כל עסק בהם וידיו מסולקות מהם, לא יחוש כל חובה להיות לו למשען ומשענה, אף גם לא ידע לכבדם; האיש, אשר נהירין לו שבילי הרבנות יודע כי כל רבני העדות הגדולות זכו להלקח אחר כבוד ולראות עולמם בחייהם אך ורק בשביל כשרונם לדבר דברי נגידים בשער, גם רבני העדות הקטנות אשר שאר רוח למו לפעול ברברים חוצבים להבות אש מעל הבמה, מכובדים על פני כל העם וזרעיהם לא יבקשו לחם; הפאקט הזה אשר נראנו יום יום הוא הנותן כי צדקתי במשפטי כי אי־כשרון הרבנים לדרוש ברבים הוא שהסב ברעתם...

ידיעת המחלה היא ראשית הרפואה!

עלינו לשים עתה עינינו ולבנו אל הצעירים בעלי הכשרון העתידים לכהן פאר במקדש הרבנות שיתקנו בעצמם את המעות הזה, עלינו לעורר את תופשי התורה בכל אתר ואתר שיעשו אגודות אגודות לקבוע עתים ללמוד אגדות מדרשים וספרי תנ"ך ע"פ רוח הבקרת והגיון ישר, „מה כלה זו מקושטת בכ"ד מיני תכשיטין כך ת"ח צריך להיות זריז בכ"ד ספרים" (מדרש רבה שמות מ"א) „חכם בעיניו איש עשיר, זה בעל תלמוד, ודל מבין יחקרנו, זה בעל אגדה"; עלינו לעוררם שיקבעו עתים ללמוד הסתורית עמנו הכתובה בדם ואש, למוד דברי ימינו מרומם את נפשנו מעפר שפלותה, ומפיח בקרבנו רוח אמץ ותקוה טובה, ואוסר את כל חושינו בעבתות אהבה אל קרנות מקדש היהדות; „כל אותן השנים שהיו ישראל במדבר —יספרו חז"ל— היו שני ארונות, אחד של מת ואחד של שכינה מהלכין עמהם", גם אנחנו נקח לנו בארצות נודנו את שני הארונות האלה, תורתנו החיה ומחיה אותנו, ודברי ימי מתינו הגדולים יהיו לנו לעינים במדבר חיינו; התקנה העקרית של האגודות תהיה: בכל שבת ידרוש אחד מן החברים לפני האגודה באיזה ענין שיבחר; הדרשה צריכה שתהי בנויה על אדני מאמרי חז"ל ומתובלת בבאורים ישרים בפסוקי קדש, או להפך, והרעיון הראשי צריך שיבריח את כל המאמרים והכתובים המובאים בדרשה, והיו לאחד, אל מול פני הרעיון הראשי יאירו דברי חוזנו וחכמינו ז"ל, זו היא תורת ההומיליטיק ואידך פרושא, הדורש המחסר את הסממנים האלה לא תהא דרשתו נאה ומקובלת על הלב; לאט לאט יתרגלו הצעירים תופשי התורה לשלב רעיון אל רעיון ולשבץ הגיונים בדברי חז"ל, גם יסכינו לדבר בקהל עם ואימת הצבור לא תכה את לבם בתמהון ולא תביא ערבוביא בדבריהם; אם כה יעשו תופשי התורה אז יצמחו לנו רבנים חביבים על העם, יודעים לנהל את העדות על מי מוסר השכל ודברי כבושין לעוררן על כל דבר הצריך תקנה ודבריהם יהיו נשמעים, גם צופים נעלים, מטיפים נודעים יתרבו מחדש, הכשרונות יגלו, והיה אור במושבות ישראל...

ובצואר מי תלוי הקולר?

נשיאי ישראל! ארזי הלבנון אדירי התורה! ראשי הישיבות הגדולות ברוסיא! שימו יד אל לב והודו כי המכשלה הזאת תחת ידכם, עיניכם ראות ולבבכם יודע כי ממאות תופשי התורה בעלי הכשרון הבקיאים בש"ס ופוסקים רק אחדים נמצא שיש למו ידיעות בר בי רב באגדות חז"ל ודברי חוזינו להם כספר החתום, והסתורית עמנו — מאן דכר שמה. הוי! רעי ישראל! שימו לבכן לעדרי הצאן, בכם בעזרת היהדות אשר היתה מרמס לרגלי כל שור וחמור, בכם בעזרת הרבנות אשר כבה שמשה ואורה נדעך בימינו אלה...

הה! לבי לבי לחוקקי ישראל, מעי מעי כחלילים יהמיו, קירות לבי הומה לי, אולי אדע לכוון את השעה והמקום, ויתעוררו ראשי עמי לקול קריאת חובב תורה עד טפת דמו האחרונה.

עזרא גאלדין.

מנהג שנהגו

מה שנהגו שאין נושאין נשים אלא במילוי הלבנה כמ"ש מרן ביו"ד סי' קע"ט ס"ב והרמ"א באה"ע סי' ס"ד ס"ג כתב הרב מעשה אברהם באה"ע סי' ה' דף קמ"ו ע"ד דאין זה אלא בבחור ובתולה אבל באלמון ואלמנה אין מקפידים ע"ז כמו שאין נוהגים בנישואי אלמון ואלמנה להקפיד בכמה דברים שנוהגים בנישואי בחור ובתולה כגון לזרוק על ראשם חטים ואורז ומיני מתיקה והוא לסימנא טבא וכן לעשות החופה תחת אויר השמים שיהא זרעם ככוכבי השמים לרוב כמו כן לענין נישואין שלא במילוי לבנה וכתב שהעידו לפניו שכן נהגו מימי עולם ומשנים קדמוניות וכתב טעם לזה ויש לפקפק בטעמו ואין להאריך בזה אמנם ראה זה חדש אצלי כי מלשון הפוסקים המדברים בענין זה (תשובה להרמב"ן סי' רפ"ג והרב הנמק"י שהביא מרן בב"י ובש"ע והרמ"א והרב הלבוש שכתבו בלשון נישואין לישא במילואה שלא לישא עד מילואה וכיוצא) היה נ"ל שההקפדה היא על יום כניסה לחופה שזהו משמעות לשון נישואין ובמקומות שנוהגים לעשות הקידושין וברכת אירוסין יום או יומים לפני החופה ידקדקו שיהא יום הכניסה לחופה שהוא יום הנישואין ג"כ במילוי הלבנה דכניסה לחופה בעינן שתהיה במילוי הלבנה. ואולי על הקידושין אינם מדקדקים שיהיו במילוי הלבנה ויקדשו בסוף חדש זה ויכנסו לחופה בתחלת חדש הסמוך כן הייתי מבין ממנהג זה עד עתה שראיתי במעשה אברהם שם בתחלת הסימן שכתב וז"ל ומ"ש שלא לישא נשים לאו היינו יום ז' ברכות שהוא יום א' מהחופה דהא קחזינא רובא דעלמא אין מקפידין לעשות (מלעשות) יו"א של חופה בחסרון הלבנה לפי שזה תלוי בנשים כמובן אלא עיקר המנהג והיכא קפידא הוא בשעת הקידושין וכן נהגו פה מימי עולם לקדש אשה במילוי הלבנה עכ"ל הנך רואה גדול הנאמר באברהם מעיד בגדלו דרובא דעלמא לא זהירי בכניסה לחופה שלא תהיה בחסור הלבנה.

ועפ"י זה היה אפשר ליישב קצת מה שדקדק הרב בס' המקנה ה"ד הרב פ"ת באה"ע שם בסק"ה על מ"ש הרמ"א בא"ח סי' תקנ"א ס"ב נוהגים להחמיר שאין נושאין מי"ז בתמוז תיפוק ליה שהוא אחר חצי חדש די"ל דקמ"ל דאף במקומות שנוהגים לקדש איזה ימים לפני יום החופה עיין בדברי הרמ"א באה"ע סימן ס"ב ס"ג ולהרב פ"ת שם סק"ה בשם ס' המקנה וא"כ מצד איסור הלבנה אם קידש אותה בט"ו לחדש יכול לישא אותה בי"ז לחדש מ"מ להיות אתחלתא דתלתא דפורענותא נוהגים להחמיר שלא לישא מי"ז בתמוז ואף אם נאמר דבעל המנהגים והרמ"א לא ידעו ממנהג איזה מקומות להספרדים שמקדשים יום או יומים לפני החופה מ"מ בלא זה ג"כ יש ליישב דהא גם להרמ"א מסכחת קידושין בלא חופה עיין בדבריו שבסי' ל"ג וא"כ י"ל דאף אם קידש כמה ימים מקודם ובא אח"כ לכונסה כבאופן ההוא או ע"י חופה ממש מי"ז בתמוז נוהגין להחמיר משום תלתא דפורענותא אף שאין חשש בענין זה משום איסור הלבנה כן היה אפשר ליישב עפ"י דברי הרב מעשה אברהם.

אלא דלענ"ד אין כן משמעות לשון הפוסקים אלא על הכניסה לחופה הוא דקפדי דהוא עיקר בנין ביתם ואת"ל דקפדי על הקידושין מ"מ גם על הכניסה לחופה ודאי קפדינן דלשון נישואין מורה על הכניסה לחופה כמ"ש מרן הב"י בסי' כ"ז בשם תשו' הרשב"א דהאומר הרי את נשואתי אינו כאומר הרי את אשתי דמקודשת דלא מיקריא נשואה עד שתבעל או שתכנס לחופה ואף למ"ש הרב קהלת יעקב בקונטרס מענה לשון ח"ב אות של"ג בשם הר"ש חאקאן שבכנה"ג בכללים נפרדים סי' ע"ה ובשם התוס' והרדב"ז דלשון נישואין

בולל גם קידושין עי"ש מ"מ כניסה לחופה לא אימעיטא מלשון נישואין אלא דגם קידושין בכלל נישואין שקולים הם ויבואו שניהם וכיון דנקטי הפוסקים במאי דקמן לשון נישואין מוכח ודאי דגם על הכניסה לחופה קפדינן ולהלן איה"ש אכתוב מה שנלע"ד ליישב דקדוק זה ולגבי דידן אין נפ"מ מאחר שהקידושין והחופה סמוכים בשעה אחת.

ומה שתירץ הרב המקנה על דקדוקו על הרמ"א כנז"ל עפמ"ש מג"א בסי' ת"ן סק"ט בשם הרמ"א בתשו' (וז"ל לכן דקדקתי וכתבתי והעם נהגו ולא כתבתי שהם וכן נוהגין) לא זכיתי להבינו דכונת הרמ"א היא לחלק בין נוהגין שהם דהכונה דנוהגין כן עפ"י ב"ד שהנהיגו להם כן ובין והעם נהגו דמשמע שהם נהגו כן מעצמם שלא עפ"י הוראת ב"ד כההיא דסי' ת"ן שהביא הרמ"א בתשו' דכמה פוסקים כתבו לברך והעם נהגו שלא לברך וא"כ בהא דסי' תקנ"א שכתב ונוהגין להחמיר מי"ז בתמוז ולא כתב והעם נוהגים וכן במאי דקמן שכתב ונהגו שלא לישא נשים אלא בתחלת החדש ולא כתב ונהגו העם הכונה בשתיהם היא שנהגו עפ"י מורים שהנהיגום כן ולא שנהגו מעצמם שלא יורה כונה זו אלא כשנאמר נהגו העם אבל נהגו לבד משמעותו כנוהגים דלפי הנראה כונת הרמ"א בחילוק זה הוא על דרך דאמרינן במס' תענית (דף כ"ז ע"ב) דרב אמר הלכה כר"מ ור"י אמר נהגו העם כר"מ ורבא אמר מנהג כר"מ ואמרינן דלמ"ד הלכה דרשינן לה בפרקא ולמ"ד מנהג בפרקא לא דרשינן אורויי מורינן ומ"ד נהגו אורויי נמי לא מורינן ואי עביד עביד ופירש"י דנהגו העם משמע שהם מעצמם נהגו כן ע"ש ובדרך זו בחר לו הרמ"א שבעל מנהג שאינו כשר ורואי להורות כן יכתוב ונהגו העם או והעם נהגו שמשמעות לשון זה הוא שנהגו מעצמם אבל לשון מנהג או נהגו נוהגים בלא כינוי העם יתפרש שנוהגים כן עפ"י ב"ד שהורו להם והנהיגום בזה וא"כ כשכותב איזה מנהג בלשון ונהגו בלבד הרי הוא כאילו אמר ומנהג או ונוהגין ואורויי נמי מורינן ומדוקדק לשון הרמ"א בתשו' שלא כתב דקדקתי וכתבתי ונהגו ולא כתבתי ונוהגין (דמזה הוה משמע דהחילוק הוא בין נוהגין לנהגו) אלא כתב לכן דקדקתי וכתבתי והעם נהגו ולא כתבתי שהם וכן נוהגין עכ"ל להורות דכונת חילוקו היא בין שהם (נהגו) למפרש (ונהגו העם) אבל בין נהגו לנוהגין אין שום חילוק ומשמעות שניהם שוה כנלע"ד בכונתו וא"כ אינו מתיישב דקדוקו על הרמ"א בזה (ולקמן בד"ה והנה בעל כתבתי שנלע"ד שאין כונת הרמ"א בכתבו לשון ונהגו העם לומר שאין עיקר לאותו המנהג כהוראת הלשון בההיא דתענית אלא אף שהאמת הוא שהם נהגו כן מאליהן יש למנהג ההוא טעם בעיקר וכן ראוי לנהוג עי"ש):

ועוד יתכן דלא כתב הרמ"א בתשו' שדקדק לכתוב וכו' שמורה מזה שאין המנהג ההוא מוסכם מכל הפוסקים אלא אם כותב והעם נהגו כההיא דסי' ת"ן והעם נהגו שלא לברך אבל אם כותב ונהגו העם אף שבלשון הש"ס בתענית הנ"ל נהגו העם ר"ל אורויי נמי לא מורינן מ"מ הפוסקים ישתמשו בלשון זה אף על מנהג שהוא הלכה והן מורין כן כמו שמצינו בדברי רבותינו בעלי התוס' במס' ברכות דף נ"א ד"ה מעיקרא) נהגו העם לברך כל הברכות אחר הטבילה והוא דין מוסכם גם הרמ"א בסי' תקס"ב ס"ה כתב מיהו נהגו העם לקבלם בקבלה אחת וסגי בהכי וכן דעת מקלת רבוותא עכ"ל ופשיטא דאורויי נמי מורינן הכי שהרי לא מצינו מי שחולק בדין זה כי אם הרא"ש נסתפק בו כמ"ש מר בריה הריב"ה וכיון שדעת מקלת רבוותא דסגי בהכי הרי כלל גדול הוא בידינו במילתא דלמר פשיטא ליה ולמר מספקא ליה נקיטינן כמאן דפשיטא ליה דאין ספק מוציא מידי ודאי וכלל זה שריר וקיים בין בלשונות הש"ס בין בלשונות הפוסקים כמו שמתבאר ממה שרשמתי בקונטרס כללי הפוסקים סי' ט"ז אות י"ט וא"כ בההיא דסי' תקס"ב הדין נותן דאורויי נמי מורינן ובכל זאת כתבו בלשון נהגו העם וכן הוא לשון המרדכי והגמי"י שהביא מרן בב"י נהג העם וכו' ולכן נ"ל דדוקא בוהעם נהגו הוא דאפשר להבין שתהיה הכונה כנהגו העם שבש"ס דתענית אבל לא בנהגו העם שבלשון

הפוסקים כיון שמלינו שמשתמשים בו בדבר שהוא נכון להלכה אבל לשון זה והעם נהגו כעת לא ראיתי שנשתמש בו הרמ"א אלא בהגה"ה דסימן ת"ן ולכל הדברות תמיה לי על הרב המקנה שבנה דיוקו ע"ד הרמ"א בסי' תקנ"א ולמה לא דקדק כן עמ"ש מרן ברס"י תנ"ג נוהגים שלא לישא אשה בין פסח לעצרת עד ל"ג בעומר וכו' דתיפוק ליה דאחר הפסח הוא זמן האיסור ולא היה לו לכתוב אלא נוהגים שלא לישא מר"ח אייר וכו' כדק"ל בהג"ה דסי' תקנ"א דלא היה לו לכתוב אלא שנוהגים שלא לישא מר"ח אב. ואף שבישובו תתיישב גם זה מ"מ היה לו להעיר בדבר ולא ניחא לי לומר דמשום דימי החסור שבהג"ה דסי' תנ"ג הם מועטים נגד שאר ימי הספירה לא ק"ל על מה שמרן כללם בהדי רוב ימי הספירה משא"כ בהג"ה דסי' תקנ"א לא הו"ל למיכלליגהו כי ברבים היו נגד ימים שמר"ח עד התענית.

וגם היה לו להעיר עמ"ש הרמ"א שם ברס"י תנ"ג מיהו מל"ג בעומר ואילך הכל שרי והיכי שרי מל"ג ואילך לישא אשה והרי הם ימי החסור ודוחק לפרש דהכל שרי דקאמר ר"ל דשרי מלד המנהג של ימי הספירה ואין הכי נמי דמלד המנהג של איסור הלבנה אינו מותר לישא אלא ביום ל"ג עלמו שהוא כמו יו"ט כמ"ש הרמ"א שם בס"ב וכפ"מ בהיתר זה לענין שיהא מותר מר"ח סיון שאז אין בו משום איסור וקמ"ל דאין בו גם משום מנהג דימי הספירה דכל זה דוחק וגם מדברי רבני האחרונים שם מתבאר שהבינו מדברי הרמ"א כמשמעות לשונו שבכל יום שמיום ל"ג ואילך מותר לישא אלא שכתבו שזה הוא להנוהגים היתר בתספורת וכו' עי"ש בדב"ק ואין להאריך. ואיך שיהיה מה שכתבתי לחלק בין נהגו סתם לנהגו העם נלע"ד נכון דרק בנהגו העם הוא דאמרינן בהג"ה דתענית דר"ל דנהגו העם מעצמם ואין עיקר להמנהג.

ובאמת שבעיקר דברי הש"ס דתענית הנ"ל דנהגו העם מורה דאין למנהג ההוא עיקר ואורויי לא מורינן קלע"ד דהא אמרינן בחולין (דף קל"ו ע"ב) והאידנא נהוג עלמא כתלת סבי כר' אילעאי ברא"ש הגז כר"י בד"ת כר' יאשיה בכלאים וקי"ל כוותייהו עי"ש בתוס' ובדברי הפוסקים ומה בין נהגו העם לנהוג עלמא הן אמת דבקונטרס כללי הפוסקים סי' י"ד אות ח' הבאתי מ"ש הרבנים ארח מישור ופרמ"ג כלל מחודש בדברי הרמ"א דכשכותב והכי נהוג כונתו דראוי לנהוג כן ואם נאמר כן בנהוג עלמא שבש"ס שר"ל שראוי שינהגו לק"מ דנהגו העם לחוד ונהוג עלמא לחוד אלא דמלבד דהאי עניה שדינא נרגא בהאי כללא שאינו פשוט לומר כן כיעו"ש ועוד דליסנא דהאידנא נהוג עלמא אינו מורה על העתיד וצ"ע. ואולי יש לייסב בדוחק דלא בכל המקומות משמעות לשון נהגו העם הוא שאין למנהג ההוא עיקר אלא דוקא בהג"ה דתענית דקי"ל להש"ס דרי"ו אתא לאפלוגי אדרב ורבא אתרווייהו הולרכו לפסר דבהא פליגי אבל בעלמא לשון נהגו העם אפשר לפרשו כהג"ה דנהוג עלמא שיש לו עיקר וקטינן נמי הכי ועכ"פ מתבאר מכל הרשום בכתב דדקדוקו של הרב המקנה אינו מתיישב עפ"ד הרמ"א בתשו' כמבואר, וגם מה שחשבתי לייסב ע"פ דברי הרב מעשה אברהם דלא הקפידו בזה אלא על הקידושין ולא על הכניסה לחופה כבר כתבתי דלא נתקררה דעתי בו לפי שנ"ל מלשון הפוסקים דיש קפידא בזה בכניסה לחופה שלא תהיה באיסור הלבנה. אמנם מה שנלע"ד לייסב בפשיטות הוא ע"פ מה שמתבאר מדברי התשו' להרמב"ן ריש סי' רפ"ג שמנהג זה להקפיד על מילוי הלבנה לא היה פשוט בכל המקומות (שכ"כ שם וז"ל מה שנוהגין שאין נושאים נשים עד מילוי הלבנה באלו הארצות אינו ניחוש אלא כשם שמושחין את המלכים וכו') וא"כ שפיר קאמר הרמ"א בא"ח דנהגו שאין נושאין נשים מי"ז בתמוז וכו' דאף במקום שלא נהגו להקפיד על מילוי הלבנה מ"מ משום ימי בין המצרים קפדי שלא לישא מי"ז בתמוז.

וגם לפי מ"ש הרב מעשה אברהם שנהגו במקומו מימי עולם שאין מקפידים על מילוי

הלבנה אלא בבחור ובתולה ולא באלמון ואלמנה מתיישבים ג"כ דברי הרמ"א דודאי לגבי ימי בין המצרים מקפידין גם באלמון ואלמנה (עיין מה שכתבתי בקונטרס זה במערכת בין המצרים סימן א' אות י"ג) אף שאין מקפידים בהם בשאר החדשים משום חיסור הלבנה ויתכן דבעל המנהגים שממנו מקור דברי הרמ"א בסי' תקנ"א לא שמיעא ליה האי מנהגא דחיסור הלבנה כלל או כי במקומו לא היו מקפידים בזה כמו שלא היו מקפידים בשאר ארצות בזמן הקודם (כפי המתבאר מתשו' להרמב"ן הנ"ל) או כי ידע מהמקומות ההן לכן כתב דמי"ז בתמוז מיהא נוהגין שלא לישא אשה, והרמ"א אף כי כל יקר ראתה עינו דברי התשו' להרמב"ן ודברי הנמק"י שהביאו מנהג זה ואף אם בזמנו כבר פשט מנהג זה בכל מושבות בני ישראל בכל זאת לדיק עת"ק לשון בעל המנהגים כמות שהוא כיון שהדבר אמת משה אמת ותורתו אמת.

ודאתאן עלה (בעיקר מנהג זה שלא לישא בחיסור הלבנה) לפי הנראה נתפשט בתפוצות ישראל ומקפידים על זה כמ"ש הרב מעשה אברהם ומוכח מדבריו שם (להמעיין בגופן שלהן) דבנדונו שכבר היה טבחו טבוח והכל מזומן לסעודה והיה ביום י"ז לחדש אב הכחמות והכונסא בא לשאול אחר כל אלה לולא שהיה הנדון, אלמון שבא לישא אלמנה היה מורה לדחות את הנישואין אף שהיה הפסד מרובה כמובן דש"מ דקפידא טובא איכא במילתא אלא דלענ"ד אפשר דאין להחמיר וכמה דברים שיש בהם חשש איסור התירו במקום הפ"מ וכ"ש בזה שאין שום נדנוד איסור ורק מנהג בעלמא לסימנא טבא וי"ל דלא נהגו כן אלא לכתחלה אבל לא במקום הפ"מ ופשיטא דאין שייך לומר דנתפשט המנהג אף בענין זה דכל כי הא מילתא דלא שכיחא ואין בזה תורת מנהג ומ"מ לכתחלה ודאי קפדינן, וכן ראיתי למרן החבי"ף בס' לב חיים ח"ב סי' כ"ו שהזכיר מנהג זה שכתב (בד"ה אבל זה תיכח) דזמן הנישואין של כל ימות השנה לא יעלו ימי מספר של ד' חדשים שלמים דדל מנייהו חלאי החדשים שאין נושאין בהם מפני חיסור הלבנה ומפסח עד י"ח לחדש אייר מפני הספירה ותלתא דפורענותא וכו' עי"ש וזה מסכים עם מ"ש במעשה אברהם דמנהג מקומו (אזמיר) להקפיד שלא לישא בזמן חיסור הלבנה ולא תעזוב נפשי לשאול במה שנראה מדבריו דמי"ח אייר ואילך נושאין נשים באייר והלא הם ימי החיסור והיה נראה להכריח מזה כדברי הרב מעש"א דאין מקפידין על הכניסה לחופה רק על הקידושין וא"כ יכולים לקדש קודם החיסור וליכנס לחופה אחר ל"ג או להכריח כמו שכתבתי דבמקום הפסד מרובה לא קפדינן בהא והה"ד אם הוא שעת הדחק מצד אחר דאין להקפיד אף שאין הפסד ממון ומאחר שרבים מקפידים שלא תהיה חופות שני חתנים בשבת אחת ויש ג"כ מקפידים על ימי אג"ה שבכל חדש ומקפידים על ימי הגבלה שלא לישא בהם ואם לא יהיה להם היתר בימי החיסור שבחדש זה יהיה להם דוחק גדול ולכן לא הקפידו בחיסור שבחדש זה, אבל האמת דאין להכריח לא זה ולא זה שהרי גם לשון הפוסקים בסי' תנ"ג נוהגים שלא לישא בין פסח עד ל"ג בעומר דמשמע דמל"ג ואילך שרי תיקשי לן ומי שרי והלא ימי החיסור הם אלא ודאי צ"ל דכונתם דמצד הספירה אינו אלא עד ל"ג בעומר ונפ"מ לאלמון ואלמנה דלא קפדי אחיסור ועם שמ"ש בלב חיים הוא על בחור ובתולה כמו שירא הרואה בדב"ק נמשך אחר לשון הפוסקים בהא דימי הספירה ועכ"פ למדנו מדבריו ג"כ שמנהג פשוט הוא ביניהם שלא לישא בימי החיסור ואם זכורני הינו מכזיב בזה, כמדומה לי שזה מנהג פשוט ומקפידים ע"ז בעיק"ו ירושת"ו ליון היא עיר מולדתי ובעי"ת קוסטא יע"א אשר גרתי בה קרוב לי"ד שנה (כי בשנת התרי"ג גרשוני עוני להבדיל בין קדש לחו"ל עם בני ביתי ודרתי שם עד מקלט שנת התרכ"ז), ואני בבאי מחרן לגור בארץ הזאת (גר אנכי בארץ ודעתי לשוב לשלום אל בית אבי אל ארצנו ונחלת אבותינו איה"ש), ראיתי שבני העיר הזאת ובפרטות עדת הקירימנאקים יחיו אין מקפידין בזה והרבה מהם יחיו נושאים נשים אחר חצי החדש ומיעוטא דמיעוטא מדקדקים על זה והדבר

תמוה בעיני שאחר שהוזכר מנהג זה בדברי מרן ובדברי הרמ"א שמעינן דמנהג כשר הוא ונתפשט בין בספרדים בין באשכנזים הי"ו ואלה האחן עדת הקירימצאקים הי"ו מתנהגים על הרוב כמונו הספרדים ובאיזה דבר מתנהגים כמנהגי האשכנזים שהנהיגום כן (להשערתי) הרבנים ומו"ל שהיו להם מלפנים מרבני אשכנז ומדוע לא ינהגו מנהג זה שהוא נהוג בספרדים ובאשכנזים ובכל זאת לא הרעשתי עליהם כי כפי המובן מדברי הרב המקנה שכתב בשמו בפ"ת הגז"ל מנהג שנהגו העם מאליהם הוא ולא ע"פ הוראת ב"ד ואורויי לא מורינן אף דשדינה נרגא בעניותין ולדידי חזי דמנהג זה לא נופל הוא משאר המון מנהגי ישראל וקרוב לומר דמה שאין מקפידים בזה הוא מחסרון ידיעת בית רבם, אהני לן שיטתיה דסבא דאורייתא הרב ס' המקנה דלא למידרשה בפרקא ושלא למחות ביד חזקה על שאינם מדקדקים בזה, ולכן אם אדע שאיש פלוני מחזר לעשות חופתו בזמן החיסור בודאי חיובא רמיא להודיעו אך על הרוב לא אדע עד אחר שהזמינו כל צרכי החופה או אפילו מקצת הכנה והתחלת החופה אין דעתי נוחה למחות בהם וה' הטוב לא ימנע טוב מהם בכל ימי הלבנה המלאה החרבה.

ותלמידיי היקרים האחים המבורכים ידידי נפשי הגבירים ר' משה ור' מאיר פסח הי"ו הם המדברים להמליץ טוב בעד מנהגם כי לא זו בלבד שאין לפקפק עליו כי אדרבא מנהג הגון וכשר הוא שלא להקפיד בזה כי נכון יותר לעשות חופה בחיסור הלבנה מבמילואה והוא ע"פ מה שהראוני מאמר מסופר אחד במכ"ע הלפירה דשנתינו התרמ"ה (בהוספה לנומר מ"ו) ותו"ד הכותב הי"ו הם להכריח ממ"ש בס' מנורת המאור סי' קל"א ומס' נרור המור בפרשת בא (בד"ה ואמר ראש חדשים) וממ"ש בהלופה להמגיד שנה רביעית (נומר כ"ז מאמר השפעת הירח על הארץ ונלאיה) כלך בתר איפכא מהמנהג הזה ואדרבא לישא אשה במילוי הלבנה מגרעות נתן ויש חשש סכנה ח"ו וסיים דבריו ואמר ולו ידע ההמון את כל הרעות ההן אשר יפעל מילוי הלבנה לא נשא אשה בלי ספק כי אם בעת חסרון הלבנה ובליל חשך ואפלה ואשר הובא מנהג זה בש"ע יו"ד וכו' הוא בעבור אשר כבר החזיק בו ההמון ולא יכול עוד לפרוש ממנו ולכן לא כתבו עליו בש"ע שכן ראוי לנהוג אך נהגו ובתענית (דף כ"ו ע"ב) ומ"ד נהגו וכו' ובפי' המיוחס לרש"י נהגו משמע מאליהם אבל אינו עיקר עכ"ד הסופר הי"ו וכונתו לומר דגם לדעת בעלי הש"ע (מרן והרמ"א) אשר כל בית ישראל נשען עליהם אין למנהג זה עיקר ולכן לא כתבו שכן ראוי לנהוג רק נהגו וכמ"ש בתענית וכו' כן נראית כונת רב ספרא הנ"ל יצ"ו וקצת סיעתא לדבריו מדברי הרב ס' המקנה שבפ"ת הגז"ל כמובן אלא שהרב המקנה לא אמר לבטל את אשר נהגו מפני זה ויוכל להיות שסובר שמנהג זה הוא כמו המנהג בההיא דסי' ת"ל שרבני האחרונים הסכימו עליו ורב ספרא נר"ו בקש לעקור את הכל ולשרש אחר המנהג והיה כלא היה.

ואנכי לא ידעתי את האיש ואת שיחו ואולי גברא רבה הוא ואיני כדאי להשיב על דבריו אך ידועה היא מלילת הקדמונים אין חולקין כבוד לרב ואין נושאין פנים בהלכה ורשות ביד כל אדם לגלות דעתו וסברתו והבוחר יבחר וההכרח יאלצני לבא במשפט להוכיח שאין לסמוך על דבריו הללו לפי שדברים שבכתב (מכתבי העתים בישראל) יד הכל ממשמשין בהן אף מאן דלא גמיר סברא וגמרא וסומכין על המאמר ההוא כמשה מפי הגבורה ולא יצטרכו לשאלת חכם כאשר באזנינו שמענו בכמה ענייניס כיוצא לזה יכחישו הבע"ב יודעי ספר קרוא מקרא במכ"ע את דברי רבניהם עפ"י מאמר שקראו במכ"ע לא כדברים הנאמרים בספר (דלאו כ"ע ידעי לה וילטרכו לשאול פי הרב והמ"ץ והוא יברר וילבן אם לסמוך על אשר אמר עם הספר ועל פיו יקום דבר) הם דברים שבמכ"ע כי עליהם יסמכו ראשם ורובם בלתי שאלת חכם כידוע ומפורסם ואף גם זאת כל הרואה ושומע מאמר נכבד במכ"ע הנ"ל והוא לא ידע להעמיק בדבר לא זו בלבד שיקל ראש נגד מנהג זה כי גם יבא לתת דופי

בדרך כלל במנהגי ישראל כי יאמר לכו חזו מנהג שתפסו בו אבותינו ואבות אבותינו כמה מאות שנים שוא שקר שומר המנהג כי הביא עליו קללה ולא ברכה והפרט יעיד על הכלל מדהא ליתא וכו' ויהרסו אל ה' לפרוץ גדר כל המנהגים אשר נצטוינו עליהם מאל תטוש תורת אמך שאל אביך ויגדך ואפילו מנהג שנראה גרוע לעין כל לא כל אדם זוכה לערער עליו ולבטלו ומנהג מבטל הלכה אמרו חז"ל וכבר הפליגו הפוסקים במקומות רבו מספר שאין רשות ביד שום אדם לבטל מנהג מקומו אף כי מנהג שנתפשט בכל ישראל מכמה מאות שנים אפס קצהו תראה במה שרשמתי בקונטרס הכללים במערכת המ"ם אות ל"ח בעניינים אלו הנה הבאתי דברי רבותינו גדולי האחרונים מוהריק"ו והרדב"ז שאין לבטל בקל שום מנהג המקום שא"כ בעיר זו יבטלו מנהג זה ומנהג אחר בעיר אחרת ועי"ז יבוטלו מנהגי ישראל שהם תורה ורב לא רצה לבטל קריאת ההלל בר"ח אף שהיו מברכים ולדעתו היא ברכה לבטלה כיון שכבר נהגו אבותיהם אלו תורף דבריהם ונמשכו אחרי דבריהם כל רבני האחרונים שהבאתי שם והרמ"א בתשו' סי' כ"א כתב בשם מוהרי"ק בשרש קמ"ד דאם נמצא המנהג באיזה פוסק אין לבטל אפי' בשעת הדחק אין לשנות המנהג אפי' יש במנהג צד איסור אין לבטלו כמ"ש מוהרי"ק בשרש ט' ובמנהג דהכאת המן שמוהרי"ל לא היה חושש לו כתב הרמ"א בסי' תר"ץ סי"ז שאין לבטלו ולא שום מנהג כי לא לחנם הוקבעו. ועוד הבאתי מ"ש רבינו מוהרשד"ם דכל אדם בריא בחיובא לחפש ולבקש טעם להצדיק המנהג אף שהוא נגד הדין ואם כך במנהגים פרטים בעיר פ' ובעיר פ' ק"ו בן בנו של ק"ו במנהג כולל שנתפשט בכל ישראל בכל מקומות מושבותיהם כמנהג זה שעליו אנו דנים שהוא מאושר ומקויים מפי סופרים וספרים, זה כמה מאות שנים מדור דורים, עלי דידן רמיא להיות מהדרים מן המהדרים, שכן ראוי להיות חוזר אחר קיומו ויחזקהו במסמרים, ולא תהיה כלה דוחקא וחתן נאה חמד בחורים, נעצבים בפרק הכונס בימים המאירים, ונהפוך הוא שמחה וששון ישיגו קול ששון וקול שמחה ושר בשירים, כי באלה חפצתי יאמר ה' אדיר אדירים וירא אלהים את האור כי טוב השמים מספרים, והלכת בדרכיו כי זה כל האדם מילדי העברים, האמנם נחבא אני אל הכלים ושמי הדל לא נודעתי במאמרים גלוים במכה"ע כי מה אני לאטרוחי רבנן קדישי גאוני דורנו יצ"ו לשאול בעצתם מה יאמרו בדברי מאמר הסופר יצ"ו לא בעינא פן אהיה לחובא כי יהיה להם דבר פשוט וברור שאם יבואו כל רוחות שבעולם לא יזיזו זיז כל שהו ממנהג גלוי וידוע ומפורסם מאבות אבותינו לקדושים אשר בארץ ומה ידענו ולא ידעוהו וכחם על הנייר ועל איבוד זמן יקר ישיבוני אחור ותשובה תולה, וכשאני לעצמי עצור במלין לא אוכל להתאפק אמרתי אשפוך שיחי בקונטרים ואולי יהיו דברי אלה קרובים רצויים ומקובלים לפני חכמי ישראל רבני גאוני דורנו ישמח לבי גם אני.

והנה בעל המאמר יצ"ו בחכמה יסד ארץ לכסות עינים שלא יטפחו על פניו דברי רבותינו המאורות הגדולים מרן הב"י והרמ"א אשר העלו על שלחנם מנהג זה ואמר שכתבו נהגו לומר שאין מנהג זה עיקר וכההיא דתענית וכו' ולכן לא כתבו שראוי לנהוג כן וכו' והלא מראש כבר כתבתי בראשית מאמר שיש לחלק דההיא דתענית היא בנהגו העם וכן הם דברי הרמ"א בתשו' (דקדקתי לכתוב והעם נהגו) דבלשון זה הוא שיש להבין שהעם מאליהן נהגו כן ואין כל הפוסקים מסכימים לזה ואף בלשון זה ממש (כלומר שלא יכתבו ונהגו בלבד אלא יצרפו אליו תיבת העם לומר והעם נהגו או ונהגו העם) בלשון זה כשישתמשו בו הפוסקים אין כוונתם לומר שאין למנהג זה כל עיקר (כמשמעות הלשון בהש"ס דתענית) וממקומו הוא מוכרע מדברי הרמ"א בתשו' בההיא דסי' ת"ן כמו שיתבאר להלן בס"ד אבל אם כותבים הפוסקים איזה מנהג בלשון נהגו לבד (בלא העם) משמעותו כאילו כתבו ונוהגים או והמנהג וכיוצא בלשונות שמשתמשים בו במנהגים מוסכמים מהפוסקים ועם כי דבר זה

ברור בעיני שבמקומות רבו מספר משתמשים הפוסקים ומכללם רבותינו בעלי הש"ע בלשון זה (נהגו) במנהגים ישרים נכונים ומוסכמים ולהטריח הקולמוס בזה הוא שלא לצורך לפי דעתי ויש לחוש מפני ביטול בית המדרש, בכל זאת להוציא מלבן של מחוסרי אמנה אשר למראה עיניהם ישפוטו ולא ישמעו לקול מלחשים לאמר שכן הוא האמת ארשום פה איזהו מקומן בדברי מרן ובדברי הרמ"א מאשר עיני ראו בדב"ק לידע ולהודיע כי כן ארחות צדיקים לכתוב ונהגו במנהגים מצודקים, מאושרים ומקויימים כראי מוצק חזקים, ומזה ישמע חכם ויבין זאת דמ"ש בש"ע במנהג זה בלשון נהגו לא משום שאין לו עיקר כדברי הסופר הי"ו ואתן מקום לדברי אלה בסוף האות הזאת במדור בפ"ע שלא לבלבל את הקורא וכעת אכתוב מה שיש להכריח מדברי הפוסקים שדברו במנהג זה שכוונתם לקרב את המנהג הזה, הנה למאי דקמן לשון רב הנמק"י הוא כמו שנהגו לישא אשה במילואה לסימן טוב ובד"מ באה"ע כתבו בזה"ל כתב הר"ן בסו"פ ד' מיתות (אשגרת לישן הוא ול"ל נמק"י כמו שכתבתי בקונטרס כללי הפוסקים סי' ד' אות ד') דנוהגים שלא לעשות נישואין אלא כשהחדש במילואו ואין בזה משום ניחוש עכ"ל עכ"ד הד"מ וכן הוא לשון תשו' המיוחסות להרמב"ן בסי' רפ"ג מה שנוהגים שאין נושאין נשים עד מילוי הלבנה באלו הארצות אינו ניחוש אלא כשם שמושחין המלכים על המעין דתמשך מלכותייהו כן עושים במילוי ולא בחסרון וסימנא טבא הוא כדרך שמושכין יין בצינורות לפני חתנים ואין בו משום דרכי האמורי עכ"ל, הרי דמ"ש בנמק"י בלשון מה שנהגו כתבו הרמ"א בד"מ בשמו בלשון נוהגין ובמפה כתבו בלשון ונהגו והרב הלבוש ביו"ד כתבו בלשון מה שנהגו העולם (שהוא כלשון נהגו העם) ומסיים ואין זה משום ניחוש אלא לסימן טוב וכו' מכל זה מוכח ודאי דנהגו או נוהגים הכל אחד ומפורש בתשו' להרמב"ן דמ"ש וסימנא טבא הוא הם דברי עצמו שמסכים להמנהג (לא כמו שאפשר לפרש בלשון הנמק"י והרב הלבוש שמ"ש לסימן טוב ר"ל שהעם העושים כן חושבים זה לס"ט וידחה הדוחה לומר שהוא אינו מסכים שהוא ס"ט רק דעת העם הוא כותב אבל בתשו' להרמב"ן אי אפשר לפרש כן אלא דברי עצמו הם) ואף אם היה הרמ"א כותב בזה ונהגו העם לא היינו יכולים לפרש שכוונתו שאין למנהג זה עיקר כמו שנפרש בההיא דתענית שהרי גם בההיא דסי' ת"ן שכתב בדקדוק והעם נהגו אין כונתו לומר שאין למנהג ההוא עיקר שהרי המעיין בתשובתו עיניו תחזינה אשר הרבה להטיב והראה פנים מסבירות לקיים את המנהג שלא לברך מכמה טעמים נכונים לא אחת ולא שתים ולא שלש כי הולך על ארבע טעמי תריצי ישרים וברורים מאירים ומזהירים כמו שיראה הרואה בדברי תשובתו בגופן שלהן (וכדבריו הסכימו רבני האחרונים בדין ההוא הלא בספרתם) וא"כ בהכרח לומר שלא נשתמש בלשון זה אלא להורות שהמנהג הזה אין כל הפוסקים מודים בו אלא העם נהגו כן מאליהן ומ"מ המנהג יש לו על מה לסמוך וכן ראוי להורות זאת היא כונתו בההיא דסי' ת"ן וכן נמי בהא דקמן אף אם היה כותב ונהגו העם לא היה לנו הכרח לומר שכונתו שאין לזה המנהג עיקר אלא היינו מפרשים כוהעם נהגו שבההיא דסי' ת"ן שאם היתה דעתו שאין למנהג זה עיקר לפי שיש בו חשש סכנה ורעה נגד פני המנהג לא היה לו לשתוק אלא לפרש ולומר שראוי לבטלו שאפי' במנהג שאין שום חשש איסור ולא חשש סכנה בקיומו כשאין דעת הרמ"א נוחה בו כותב בפירוש שאין לחוש לאותו מנהג עיין לדוגמא בא"ח סי' תע"א ס"ב ויש מחמירין שלא לאכול פירות כדי לאכול חרוסת לתיאבון ואין לחוש למנהג ההוא ויש מחמירין שלא לפרר המצות וכו' ואין לחוש גם לזה ועוד ארשום בזה אי"ה בסוף האות הזו (בד"ה מכלל) וק"ו במנהג שלדעתו יש בו צד איסור בעצמו או משום חשש סכנה שהוא ג"כ איסור משום ושמרתם מאד לנפשותיכם דודאי לא ידום ולא יקבל שכר על השתיקה ומצינו לרבינו הרמ"א בסי' תרס"ד במ"ש הראשונים שיש סימן בליל הו"ר בצל הלבנה כתב ע"ז דמפני החשש דלא ליתרע מזליה נ"ל שיותר טוב להיות תמים עם ה'

זלא לחקור עתידות ואם כך מפני חשש בעלמא (דלא ליתרע מזליה) ק"ו בדבר שהסכנה מרחפת בו שעליו להגיד לאדם ישרו שלא להתנהג כן ואם מפני הרגל ההמון לא יוכל לפרוש אולת זו הוא יעשה את שלו והשומע ישמע וא"כ היתה חובה לעליו לגלות דעתו שאין ראוי לקיים המנהג הזה .

ובפרט לפי מה שכתבתי דמוכרח מלשון תשובה להרמב"ן דרולה בקיומו של מנהג זה כי הסבה השביח את בני ישראל כי הוא לסימנא טבא וגם דברי הרב נמק"י מטין לזה א"כ אחר שראה הרמ"א דב"ק אם אין דעתו מסכמת לזה ותהי להפך (עפ"י חכמת הטבע וס' מנורת המאור ולרור המור וכו') פשיטא ודאי שלריך להודיע דעתו שראוי לבטל המנהג הזה ולא לבד שלא תועיל בהביאו המנהג הזה שתיקתו היתה יפה לו מדבורו כי עתה שהעלה על השלחן הטהור את המנהג הזה יעלה על דעת הרואה והשומע שמנהג הגון וישר הוא ככל המון מנהגי ישראל שהם תורה (כמו שהוא האמת לדעתו) ותהי האמת נהדרת דלאו כ"ע גמירי דנהגו הטעם ר"ל דאין לו עיקר ורב גדול בדורו של הרמ"א לא נחית לזה ושאל לו שדעת מוהרי"ל היא בהיפך והולרך להשיבו כי בדקדוק כתב והטעם נהגו כלומר דאין כן דעת הפוסקים ולא הספיק לו בזה משום שהיה קשה עליו וא"כ למה הביאו למנהג זה אחרי שאין כן דעת הפוסקים לכן הולרך לבאר שלדעתו אין להזניח המנהג ויש לו קיום והעמדה מכמה טעמים שבאר בתשובתו עי"ש הרי שלולא שהמנהג ההוא ראוי והגון הוא לא היה עולה על שלחן מלכים כלל , ומרן בש"ע כתבו בלשון זה נהגו שאין מתחילין בב"ד ואין נושאין נשים אלא במילוי הלבנה הנה כלל שני ענינים בדבור אחד ועל שניהם הוא אומר נהגו ועל אין מתחילין בב"ד לא מלינו שום פקפוק אף לדברי הסופר הי"ו וכתב עליו בלשון נהגו א"כ גם המנהג דאין נושאין וכו' יגיד עליו רעו דאין בו שום פקפוק לדעת מרן וכן היא דעת הרמ"א והפוסקים שקדמום והבאים אחריהם כל ישרי לב קיימו וקבלו המנהג הזה והוא שריר וקיים בלי ספק , ומה שהוכיח הסופר הי"ו ממה שלא כתבו על המנהג הזה שכן ראוי לנהוג אין זה כלום לפי ענ"ד שלא בכל המקומות יכתבו שכן ראוי לנהוג (כי אם במקומות מועטים וגער יכתבם על לד איזה הכרח שראו באותו המנהג מאן דשדי ביה נרגא כההיא דסי' תר"ן סי"ז שמוהרי"ל לא חשש למנהג להכות המן והולרך הרמ"א לכתוב דאין לבטלו כי לא לחנם הוקבע) ועל הרוב בכל המקומות יביאו המנהג בסתם וסתמו כפירושו דיש מקום למנהג ההוא וכשלא הוטב בעיניהם יכתבו בפירוש שאין לחוש לו או שאין לקיימו ושראוי לבטלו וכיולא .

ולפני איזה שנים (בשנת תרל"ח או תרל"ט) במכתב ששלח לי ידידי רב מופלא הסמוך למדינה זו מר ניהו הרב הגדול מוהר"ר שניאור זלמן פינסקער האבד"ק חארסאן נ"י ראיתי שהוליא מכלל זה (נישואין בזמן חיסור הלבנה) חדש אדר וחדש אלול דבשניהם לית דחש להא דחיסור הלבנה והעיד שפעמים רבות מזדמן שנושאים נשים בכלה דאדר ובכלה דאלול גם בימי החיסור והעיד כן בשם גדולי הרבנים בעיירות גדולות ואמר מר דנ"ל הטעם שהקלו בהם לפי שבחדש אדר נאמר בו והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליו"ט וכל החדש במשמע ומשנכנס אדר מרבין בשמחה ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי וכו' דבריא מזליה וכן חדש אלול איתא במגלת תענית פ"ו וז' דבי"ז בו איתנטיל רומאי מיהודה וירושלים שהיו מגירין להם מלכי יון מושיבין קסטראות בעיירים ומענים את הכלות ואח"כ היו נשואות לבעליהן ולא היה אדם מבקש לישא אשה מפני הקסטראות וכו' ובת אחת למתתיהו בן יוחנן כה"ג וכשהגיע זמנה להנשא וכו' ולא הניחו אותו וכו' וגברה ידם על מלכי יון וכו' ובאותו היום שבטלוהו עשוהו יום ואף דבטלה מג"ת עכ"ז ודאי דנעשה מזלא דנישואין בריא בחדש אלול ומזלו הוא ג"כ מזל בתולה אשר ע"כ בודאי דע"י הנס הזה נתבטל לגמרי החשש דמילוי הלבנה בחדש זה שהרי הנס נעשה בי"ז בו וגם שוא מכלל

ימי רלון שעלה משה בהר לקבל לוחות אחרונות ובתשב"ץ סי' תמ"ד ותמ"ה נתן טעם לכל מנהגי אירוסין ונשואין שהם דומה בדומה ממש לכל הענינים שנעשו במתן תורה וסיים דבריו נקוט האי כללא בידך כל המנהגים של חתן ושל כלה אנו למדין ממתן תורה עכ"ל ויום ל"ג בעומר ידוע שהוא יו"ט גמור ועכ"פ לא נראה ולא נשמע במדינתינו מי שיפקפק בדבר עכ"ד הרב הנ"ל נ"י בענין זה ולפי דבריו יש ליישב מה שדקדקתי למעלה (בד"ה ועוד יתכן) עמ"ש מרן ברס"י תע"ג דנוהגים שלא לישא מפסח ועד ל"ג דלא הו"ל למימר אלא מר"ח אייר דעד ר"ח אייר תיפוק לי משום שהם ימי החיסור ולדברי הרב נ"י אתי שפיר דחדש ניסן שנעשו בו לישראל נסים ונפלאות בריא מזליה ואין בו משום חיסור הלבנה ויש בו מלך המנהג בימי הספירה אבל מה שדקדקתי בדברי הרמ"א שם לפי משמעות לשונו דבכל הימים שמיום ל"ג ואילך שרי ליסא וכו' לא יתיישב בזה דנהי דיום ל"ג עלמו חשוב יו"ט ושרי לישא בו ואין בו חשש משום חיסור כמ"ש הרב נ"י מ"מ כיון שלא נעשה בו נס לכללות ישראל לא חשיב בריא מזליה שימשוך אחריו את כל ימי החדש שלא יהא לחוש משום החיסור (כמו בכל חדש אלול ואדר) שא"כ גם בכל חדש סיון ותשרי לא היה לנו לחוש שבהם יו"ט לישראל ובאמת לולא שהעיד הרב הנ"ל שכן מנהג פשוט אללם עפ"י הוראת הגדולים לא היתה דעתי העניה נוחה בזה ומשמעות דברי כל הפוסקים המדברים במנהג זה (דשלא לישא בחיסור הלבנה) הוא דכל חדשי השנה שוים בזה וגם לריך לעיין בגוף מס' מגלת תענית (וכעת איננה בידי) אם אין בשאר חדשי השנה כיולא להא דבחדש אלול ואין להאריך עוד, עכ"פ למדנו מפי עדות הרב הנ"ל נ"י דגם גדולי דורנו לא הזניחו את המנהג הזה כדברי הסופר סי"ו אך בחלקות ישיתו ויחנו בחסרות שני חדשי השנה הנ"ל ובכן לענ"ד כבוד הסופר הנ"ל במקומו מונח ואין למו לזוז ממנהג זה כי הוא שריר וקיים ככל מנהגי ישראל שהם תורה ואף אם לפי חכמת הטבע מילוי הלבנה תפעל רק רע וקללה במקום ברכה אנחנו מאמינים באמונה שלמה ותגזר אומר ויקם לך לדיק גוזר והקב"ה מקיים והרי כמה גדולים לדיקים הרמב"ן והרב הנמק"י ובעלי הס"ע וכמה אלפים רבנים שמכמה דורות שלפני פנינו ברכו את המנהג הזה באמרם שהוא לסימן טוב בטח יהפוך ה' את הקללה לברכה לטוב לנו ולבנינו עד עולם טבא הוא וטבא ליהוי כש"ו.

מוצא שפתיי אשמור ובא ללייון מקומות שראיתי בדברי רבותינו מרן והרמ"א שמביאים מנהגים שאין עליהם פקפוק בלשון נהגו או ונהגו ולא אטפל לרשום כי אם אשר ראיתי בדב"ק בחלק א"ח ומהחלק הזה נלמוד דרכם בקדש בשאר החלקים כי הוא מקור מים חיים וזה החלי בס"ד הנה מרן הב"י בעשרים וחמשה מקומות הגיד שדרכו בקדש בשלחנו הטהור לכתוב נהגו ונהגו במנהגים טובים וישרים ואלו הם. א) בסי' י"א סי"ד ונהגו לעשות בסוף כל חוט קשר והוא מנמק"י והרקח ורבינו ירוחם ואין שום מפקפק על המנהג וכן הוא בכל מה שארשום איה"ש כאשר יראה הרואה (ושם בסט"ו ויש מתירין וכן נהגו וכן בכמה מקומות כיולא לזה ואלו לא ארשום לפי שיש ביד הדוחה לדחות כמובן וארשום רק מ"ש נהגו ונהגו). ב) בסי' ל"ב סל"ו נהגו שפרשת קדש לי וכו' ובב"י באר הטעם והעלהו על שלחנו הטהור. ג) שם סעיף מ"ד ונהגו שיהא שער של עגל. ד) סי' ל"ה נהגו במנין השיטין וכן לשון הטור. ה) סי' ל"ז ס"ב נהגו שלא להניחם כל היום וכן לשון הטור. ו) סי' מ"ו ס"ב נהגו לסדרם בבהכ"נ. ז) סי' מ"ז ס"ט נהגו לומר פרשת ברכת כהנים. ח) סי' קכ"ח ס"ד נהגו שלא ליכנס לבהכ"נ. ט) סי' קל"א ס"ד נהגו שאין נופלים ע"פ לא בבית החתן וכו'. י) שם ס"ו נהגו שלא ליפול ע"פ בט"ו באב. יא) סי' קל"ה סי' נהגו לקרות כהן אחר כהן בהפסק ישראל. יב) סי' קל"ט ס"ג ונהגו שש"ץ כשרואה מברך וקורא. יג) שם ס"ה נהגו לכסות הכתב בין גברא לגברא. יד) סי' תק"כ סי"א ונהגו שלא לברך עד אחר ניגוב. טו) סי' רכ"ה ס"ג ונהגו שלא לברך עד שעת אכילה. טז) סי' רל"ז

ס"ד נהגו לברך על ההדס. יז) סי' שמ"א ס"ג נהגו להתיר חרמי הקהל. יח) סי' תע"ג ס"ד נהגו שיהא זרוע ונהגו שיהא צלי ועי"ש בב"ח ס"ה. יט) סי' תל"ג ס"ד נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה וכו' וכ"ה לשון הטור. כ) סי' תק"ב ס"א ונהגו היתר במפוח של בעלי בתים. כא) סי' תקכ"א ס"ב ונהגו לאסור וכו'. כב) סי' תקנ"ב ס"ז נהגו לישב ע"ג קרקע בסעודה המפסקת ובטור כתב זה בלשון דין בלא מנהג והוא מוסכם מכל הפוס'. כג) סי' תרי"א ס"ב והאידנא נהגו לאסור. וכן הוא בטור עפ"י הש"ס. כד) סי' תרכ"א ס"ה נהגו לידור לדקות וכו' ובב"י מביא דברי המרדכי שיש ראיה מהסיפרי. כה) סי' תרל"ט ס"ח נהגו שאין מברכין על הסוכה אלא בשעת אכילה והוא עפ"י סברת ר"ת שהביאו הרא"ש והמרדכי וה"ה כתב שכן נהגו העולם.

כה תאמר לבית יעקב לידע ולהודיע שלשון זה (נהגו) נאמר על מנהגים טובים שיש להם טעם כעיקר ועוד מצינו באיזה מקומות שכותב בלשון, ונהגו העולם והוא מנהג שריר וקיים ופשוט בכל ישראל עיין בסי' כ"ה סי"ג נהגו העולם שלא לחלוץ תפלין עד אחר קדושת ובא לציון וביום שיש בו ס"ת נוהגים וכו' וביום ר"ח וכו' ובסי' כ"ז ס"ח ונוהגין העולם לכרוך על הזרוע וכו' ובסי' רכ"ה ס"ג נהגו שלא לברך וכו' הם דברי הרא"ש שהביא בב"י בלשון ונהגו העולם ובסי' ל"ו ס"ג והסופרים נהגו ובסי' תק"ב ס"א ונהגו היתר במפוח וכו' הוא מהתוס' שכתבו זה בלשון והעולם נהגו והשמיט מרן תיבת העולם ובסי' י"ב ס"ג מנהג העולם כרש"י והיכא דלא אפשר יש לסמוך על ר"י ובסי' ל"ד ס"א ומנהג העולם כרש"י והרמב"ם ובסי' רע"ב ס"ד ומנהג העולם כסברא ראשונה.

והוסיף משה (רבינו הרמ"א) על הסכום הנ"ל אחד עשר כוכבים כלם ברורים כלם אהובים לא רחוקים והי"ו הקרובים למען דעת כי כן דרכו ג"כ לכתוב לשון זה על מנהגים טובים, ואלו הם. א) בסי' ג' סי"א ועכשיו וכו' נהגו לקנח וכו' ופוק חזי מאי עמא דבר. ב) סי' ד' ס"א וי"א וכו' וכן נהגו ובב"י הביא מרן שכתב הרד"א שנהגו לברך וכו' וכתב מרן ואיני יודע טעם לברך והרמ"א בד"מ ישבו בנו"ט לקיים המנהג וכתב סברתו במפה וסיים וכן נהגו. ג) סי' מ"ו ס"ט ונהגו לסדר ברכת התורה. ד) סי' נ"ז ס"א ונהגו שהש"ץ מאריך בברכו. ה) סי' קכ"ג ס"א ונהגו לומר אח"כ יה"ר. ו) סי' קכ"ז ס"ג ונהגו לומר בשחרית שים שלום. ז) סי' קכ"ח ס"ה ונהגו להקל בקצת מקומות. ח) שם סכ"ג על כן נהגו לשלשל הטלית נהגו ג"כ לומר הפסוקים אך יותר טוב שלא לאומרם. ט) שם סמ"ד ונהגו שנושא כפיו אף שאינו נשוי. י) שם שם נהגו בכל מדינות אלו שאין נו"כ אלא ביו"ט. יא) סי' קל"ד ס"ב ונהגו לעשות כן אחר קס"ת. יב) סי' קכ"ד ס"ח ונהגו ליהנות בכמה הנאות. יג) סי' קס"א ס"ג ונהגו קצת להקל אבל יש להחמיר וכו'. יד) סי' רס"ט א' ונהגו לעמוד כשמקדשין בבהכ"נ. טו) סי' רע"ג ה' נהגו ליתן לתינוק. טז) סי' רע"ה י"ב נהגו לכסות הקטנים שלא יהיו ערומים. יז) סי' ר"פ ד' ונהגו להזכיר אחר קריאת התורה. יח) סי' רל"ה א' ונהגו להזכיר אליהו הנביא. יט) סי' רנ"ו א' ונהגו לומר קודם הבדלה. כ) סי' ש"ג סכ"ו נהגו לאסור. כא) שם נהגו להקל. כב) סי' שי"ח ט"ז ונהגו להחמיר מיהו במקום צורך. כג) סי' שכ"ה ג' הולכי ספינות נהגו לעשות. כד) סי' תכ"ט ס"ב ונהגו שאין מתענים בו תענית כלל. כה) סי' תמ"ז ס"ח ולכן נהגו, ובד"מ אות ד' כתבו בלשון וכן המנהג. כו) סי' תק"ט ס"ג ונהגו וכו', ובד"מ באר שכן שורת הדין. כז) סי' תקל"ו ס"א וכן נהגו וכו' ובב"י שם וכן נוהגים העולם וסומכים וכו' והכי נקטינן. כח) סי' תקכ"א ס"ז ונהגו להקל. כט) סי' תקס"ה ס"ג ונהגו בכל הלומות שלא לאמרו כ"א במנחה ומרן בב"י כתב בשם ר"י שנהגו העולם כן וכתב הרמ"א בד"מ אות ב' וכן הוא המנהג. ל) תקל"ב ס"א ונהגו לומר היום הרת ובד"מ כתבו בשם מוהרי"ל בלשון פסק דין בלא מנהג. לא) תרי"ג ס"ד ונהגו בזה וכו' ובד"מ כתבו בשם מוהרי"ל בלשון ואנו נוהגין.

לב) תרמ"ח ס"ב ונהגו להכשיר וכו'. לג) תרכ"א ס"ז ונהגו להסיר התפלין. לד) תרס"ט עי"ש כמה פעמים. לה) תרע"ד ס"א ונהגו להחמיר. לו) תרל"א ס"ב ונהגו שלא לתייגה גם נהגו וכו' ונמלא ג"כ שכותב לשון זה על נוהגים פרטיים בסי' ל"ב סל"ב מיהו נהגו הסופרים. ובסי' תקמ"ז ס"ו ונהגו בני אשכנז וכו', ושם בד"מ כתב זה בשם התה"ד שכתב וכן נוהגים באשכנז וכו' ושינה הלשון בהגהותיו וכתב ונהגו במקום נוהגין להורות דהכל אחד שיינו נהגו היינו נוהגין וכשם שיש המון רב מנהגים שונים בלשון נוהגין ושרירים וקיימים כן ג"כ בלשון ונהגו, וזה ברור.

מכלל הדברים אתה תשמע שלא בכל המקומות שיביאו רבותינו מרן והרמ"א מנהגן של ישראל יתנו עדיהן לומר שראוי המנהג הזה (כמו שנראה מדברי הסופר הי"ו) דהא ודאי ליתא כמו שמתבאר מתוך כל הרשום למעלה (במנהגים שהביאו בלשון נהגו מלבד שיש כמה מאות מנהגים שכתבום בלשון נוהגים ונוהגים המנהג ומנהג וכיולא הרבה מאד) שהביאו המנהג בסתם וסתמו כפירושו שהוא עיקר שאל"כ היו מערערים במנהג ההוא כמו שמלינו למרן בכמה מקומות. א) בסי' כ"ג ס"ב. ב) בסי' ל"ב סט"ו. ג) בסי' מ"ו ס"י ובסי' מ"ז ס"ו לברך וכו' וטעות בידם. ד) גרסי' ס"ח יש מקומות וכו' ונכון למנוע מלאמרם. ה) סי' קכ"ד הנוהגים וכו' מוחים בידם. ו) רסי' רס"ט נוהגין וכו' ויותר טוב להנהיג וכו'. ז) סי' תל"ג ס"ג נוהגין וכו' וטעות הוא בידם. ח) מה שנהגו וכו' יש למנוע המנהג. ט) סי' תרל"ו ס"ב לאסור של זה אינו מנהג, עיניך הרואות שדרך מרן הוא הקדוש שמנהג שלא הוכשר כ"כ בעיניו לא יביאנו בשתיקה כהודאה ויאמר מפורש שאינו נכון וכיולא גם הרמ"א יאחוז לדיק דרכו כי במנהג שיש לו לפקפק כותב שאינו נראה שאינו נכון ויש למחות וכיולא ללשונות אלו. א) סי' מ"ז ס"ו וכן נהגו אבל יותר טוב וכו'. ב) סי' קכ"א ס"ג המנהג הפשוט וכו' ואינו נראה. ג) סי' קכ"ח סכ"ו נהגו ג"כ לומר וכו' אך יותר טוב שלא לאומרו. ד) סי' קנ"ט ס"ו ונהגו להקל אבל הסברא ראשונה עיקר. ה) סי' קס"א ס"ג ונהגו קלת להקל אבל יש להחמיר. ו) סי' רמ"ב נהגו וכו' ולא ראיתי לחוש לזה. ז) סי' רכ"ג ס"ב ונוהגין להקל וטוב להחמיר. ח) שם והמנהג להקל אך טוב להחמיר. ט) סי' רכ"ז ס"ו אין לנהוג כן. י) סי' רע"ו ס"ב נהגו וכו' ויש להחמיר. יא) סי' רל"א ס"ד פשט המנהג וכו' אבל יש להחמיר. יב) ובסי' רל"ט ס"י המנהג להקל אבל העיקר כסברא הראשונה. יג) סי' תרכ"ד ס"ב ואין לנהוג בחומרא זו. יד) סי' תרס"ד ס"ז והמנהג פשוט וכו' ויותר טוב וכו'. וכבר כתבתי למעלה (בד"ה והנה בעל המאמר) מ"ש בסי' תע"א ס"ב ומתבאר שכן ארחות לדיקים טובים השנים מרן והרמ"א לגלות דעתם כשאין המנהג הגון בעיניהם וא"כ מוכח ודאי הא סתמא שתיקה כהודאה דמיא שאין על אותו מנהג פקפוק וממילא במנהג זה שאנו דנים עליו שלא כתבו עליו שום ערעור דעתם מסכמת לנהוג כמנהג זה כי נכון הוא.

ולא אכחד כי נמלא בדברי מרן בש"ע שעל כמה מנהגים כותב עליהם הנפק (אין לערער, מנהג יפה, מנהג כשר, וכיולא) וארשום אשר ראיתי והם בסימן ו' ס"ד ובסימן כ"ד ס"ה ומנהג יפה וכו' והכל הוא חיבוב מלוה ובסי' כ"ג ס"י ובסי' ס"א סי"ב ובסי' קמ"ד ס"ב ובסי' קכ"ד סעיף י' ובסי' ר"ע ובסי' ש"ך סי"א ובסי' תי"ז ובסי' תמ"ב ס"ו ובסי' תכ"ה ס"ה ובסי' תס"א ס"א ובסי' תקכ"א ס"ב ובסי' תקס"ו ס"ד ובסי' תקל"א ס"ו ובדברי הרמ"א נמלא כהנה וכהנה, עיין בסי' ג' סי"א ובסי' ח' ס"ו ובסי' ט' ס"ה ובסי' ל"ז ס"ג ובסי' מ"ו ס"ח ושם ס"ט ובסי' ס"א ס"ג ובסי' קל"ט ס"ה ובסי' קפ"ב ס"ב ובסי' קפ"א ס"ב ובסי' קנ"ג ס"ג ובסי' קנ"ט ס"י ובסי' רל"ד ס"א ובסי' רל"ו ס"א ובסי' רמ"ב ובסי' רמ"ח ס"ג ובסי' רנ"ו ובסי' רנ"ז ס"ו ובסי' רס"ב ס"א ובסי' רע"א סי"ב ובסי' רע"ט ס"ד ובסי' רפ"ב ס"ד ובסי' שכ"ה ס"י ובסי' של"ז ס"ב ובסי' של"ט ס"ג ובסי' שס"ו ס"ג

ובסי׳ תנ״ג ובסי׳ תנ״ה ובסי׳ תק״ד ס״א ובסי׳ תקפ״ה ס״ד ובסי׳ תק״ל ס״ד ובסי׳ תר״ה, וכן נוהגין במדינות אלו ואין לשנות כי הוא מנהג ותיקין יש מקומות וכו׳ והכל מנהג יפה ובסי׳ תרי״א ס״ב ובסי׳ תרכ״א ס״ט ובסי׳ תרכ״ד ובסי׳ תרע״א ס״ז ובסי׳ תר״ל סי״ז ובסי׳ תרל״ה ס״ב ועם כי לא נוכל לידע טעם פרטי על כל ענין מהנז״ל למה הורכו לזה נוכל לומר דרך כלל כמו שכתבתי למעלה דכשנראה בעיני קדשם שיש מקום לנמנם במנהג ההוא ואולי ראו ג״כ באיזה מהם שהיה מי שנמנם הורכו לומר בפירוש שמנהג הגון וכשר הוא ואין להרהר אחריו ועכ״פ מיעוטא דמיעוטא הוו דוכתי הנ״ל נגד כמה מאות מנהגים שהוזכרו בדבריהם בלתי סעד ולא דחיה כאשר רשומים אצלי כל המקומות שנזכר איזה מנהג בדבריהם בלשון והמנהג או ונוהגים וכן המנהג ולא יכלתי לפרטם פה כי ברבים היו ולא כתבתי אלא מקומות שכותבים ונהגו ולא ערערו בדבר דמוכח ודאי דלדעתם אין חשש ופקפוק במנהג ההוא וכן הדבר במנהג הזה שכתבו מרן והרמ״א בלשון נהגו אין בו חשש כלל בנלע״ד ברור בס״ד.

חיים חזקיהו מדיני ס״ט החונ״ק קאראסובאזאר.

הלכות גדולות.

א) בברכות כ״ט א׳, אמר שמואל כל השנה כולה אדם מתפלל תפלת הבינונו חוץ ממוצאי שוי״ט שצ״ל הבדלה, ורב ביבי הוסיף לאמר כהש״כ א״מ הבינונו חוץ מימות הגשמים שצ״ל שאלה בברכת השנים, וכ״ה בש״ע סי׳ ק״י. ולכאורה גם בעשרה ימים שבין ר״ה ליוה״כ לא אפשר להתפלל הבינונו מפני שצ״ל המלך המשפט כמש״ש י״ב ב׳, עכ״פ לכתחילה לר״א ואפילו להסוברים דא״צ לחזור היינו כשאמר עכ״פ מלך אוהב צדקה ומשפט, אבל בתפלת הבינונו שבמקום ברכת השיבה אומר והתועים ע״ד ישפטו, א״כ אינו מזכיר כלל מלך י״ל דאסור, ועל שמואל ורב ביבי ל״ק די״ל דלס״ל כל עיקר דין של המלך המשפט גם לכתחילה, ורב דס״ל שם הכי הרי לדידיה מעין י״ח דאמר ר׳ יהושע הוא מעין כל ברכה וברכה ולס״ל תפלת הבינונו כלל ושפיר י״ל דבסוף כל ברכה יאמר המלך המשפט ור״א ורבה ור״י נמי י״ל כוותיה ס״ל, אבל לדידן דבהזכרת מלך כוותי׳ דרב קי״ל ובהבינונו כשמואל קשה טובא מ״ט לא זכרו הפוסקים כן, — כ״כ א״א מו״ר הגז״ל בלקוטיו בהוספת ביאור מעט.

ולדידי בעניותי להאמור ה״ל לפסוק בתפלת מעין י״ח דר׳ יהושע ג״כ כרב, כיון דר״א ורבה ור״י לס״ל כשמואל מה״ט, ואולי ראה״נ צ״ל והתועים ע״ד מלך ישפטו, גם בכל השנה וכדיעבד דמי בשעה״ד כדקי״ל — ויעוי׳ חי׳ ר״ע איגר באו״ח סימן ק״י מה שמסתפק בשעה עוברת או בשעת הדחק שא״א להתפלל כל י״ח די״ל דבמוצאי שוי״ט יתפלל הבינונו בלא הבדלה ממה שלא יתפלל כלל, כיון דהבדלה אינה מעכבת בתפלה ולדברינו י״ל דבמשוי״ט וימוה״ג מודה שמואל לרב דיתפלל מעין י״ח, וא״כ יזכיר הבדלה וישאל בבה״ש. —

אלא שבל״ז היה נראה דהמג״א שפיר קאמר דמה בכך שלא יתפלל אז הרי מ״מ י״ל תשלומין למחר, ובבה״ג גם יבדיל למחר כדקי״ל בברכות כ״ו ב׳, ובש״ע סק״ח וא״כ איך נאמר שיתפלל עתה בלא הבדלה כתקחז״ל, בעוד שבידו להתפלל כתקונה למחר בהבדלה, שבבה״ג שהוא אנוס ע״פ דברי חז״ל הרי י״ל תשלומין למחר, וגם

נ"מ להא דקי"ל בברכות ל"ג א', דטעה בזו ובזו חוזר לראש הרי צריך הוא להבדיל עתה בתפלתו ואיך נאמר לו שלכתחילה יתפלל הבינגו בלא הבדלה.

ב) שם נ"א א', מי שאכל ושתה ולא בירך מהו שיחזור ויברך פירש"י ולא בירך לפניהם קאי אברכת המוציא וברכת היין, נראה דרש"י ז"ל דינא קמ"ל במאי דנקט דוקא הני, משום דלעיל ל"ה א' בעי למילף מלחם וכרם דכל דבר טעון ברכה לפניה מדאורייתא מק"ו דכשהוא שבע מברך כשהוא רעב לכ"ש, וא"כ בפת ויין י"ל שהוא מה"ת, ולפ"ז י"ל דבפת ויין כשכבר אכל תו אין לחייבו בברכה שלפניה משום ק"ו זה דהא כבר הוא חייב לברך לאחריו וא"כ חיוב אחד הוא ברכה שלפניה ושלאחריה ע"כ כתב רש"י יחזור ויברך יעשה ברכה לבטלה, וזהו רק בפו"י אבל בשאר דברים, שכל ברכותיהם גם שלפניו גם שלאחריו הוא מדרבנן כמש"ש לעיל, י"ל דגם לאחר האכילה נשאר החיוב ול"ש ברכה לבטלה, כאאמו"ר ז"ל בחי'.

ונ"מ ג"כ לדידן, עי' מג"א ס"ס קע"ב מה שמסתפק אם יברך גם ברכה אחרונה בהכנים משקין לתוך פיו בלא ברכה ומכריע דבז' מינים שי"א שהוא דאורייתא יברך ועי' בצל"ח שם שהחזיק דבריו לפרש בזה עיקר הבעיא מר"ח ע"ז.— אלא שדברי המג"א צ"ב, במש"כ שלא יברך ברכה האחרונה דלכאורה האחרונה חמורה מהראשונה שי"ל עיקר מה"ת, ואפשר דכיון שיברך הראשונה תו לא מיקריא האחרונה י"ל עיקר מה"ת כיון שכבר בירך ונוסח הברכה בכל ענין יצא, ועל כן עדיף יותר לברך הראשונה שקדמה חובתה.

וביאור דברי רש"י ז"ל עדיין צריך תבלין, די"ל למסקנת הגמ' דכל דבר טעון ברכה מדרבנן גם פת ויין לא גרע מהם, וחיובא דרבנן איכא גם עלייהו, וא"כ גם בהו ליכא ברכה לבטלה לסברא זו, אולם כאאמו"ר ז"ל לטעמי' אזל שבחידושיו האריך לומר דבמקום דאורייתא ליכא ע"ז גם חיובא דרבנן, ומעט מזה נדפס מאתנו בקובץ יגדיל תורה העשירי סי' קנ"ג עש"ב, ומ"מ יל"ח מנד"ד שהוא בכולל י"ל שחל, ואכמ"ל.

ג) בעירובין צ"ה א', ברה"פ המוצא תפלין מכניסן זוג זוג פירש"י אחד בראש ואחד בזרוע, ר"ג אומר שנים שנים פרש"י זוג בראש וזוג בזרוע, נראה דמה שלא פירש בפשוטו אחד בזרוע ואחד בראש כסדר לבישתן, דדוקא קאמר מתחילה בראש ואח"כ בזרוע, ומשום דקדושת השל ראש חמורה משל יד ע"ב לענין הצלה הש"ר קודם, וחידוש שלא נמצא ד"ז בפוסקים—כאאמו"ר הג' ז"ל, ובאמת כלשון רש"י ז"ל כ"ה בירושלמי במקומו ע"ש.

ואף שבכ"מ בדברי חז"ל נקטו ג"כ של ראש קודם עי' ירושלמי ותוספתא שלהי ברכות ומנחות מ"ג ב', וכ"ה בע"ז ג' ב', ובב"מ כן, ועי' לשון הרמב"ם ריש ה' תפילין שכ' מצות תפלין ש"ר קודם למצות תפש"י ובודאי משום דקדושתו חמורה משל יד, ונ"מ כשא"ל מעות כדי לקנות שניהם דשל יד קודם, אבל מדברי רש"י בפי' שנים שנים משמע ודאי דדינא קמ"ל.

ועי' בשבת ס"ב א' שפירש שלובשין כדרך שהוא לובש בחול אחד בראש ואחד בזרוע, וכ"כ בביצה ספ"ק ט"ו א' מאריכות לשונו משמע ג"כ כסברא זו, ורק דבא למעט שלא ילבשם שניהם בראש או בזרוע אבל מ"מ של ראש קודם.

ד) הנתהמ"ש בסי' ע"ב סקי"ט העלה דגבאי צדקה ל"ש לחייבו משום פרוטה דרב יוסף, דל"ש זה רק במצוה שחובה עליו דוקא אבל בצדקה נהי שהוא חוב על כ"א ליתן צדקה אבל לא להיות ג"צ ע"ש. ולעניותי תליא באשלי רברבי, דהא עיקר פרוטה דר"י הוא משום עוסק במצוה כמבואר במקומו בב"ק נ"ו ב', והרי פטורא דעוסק במצוה פטור מן המצוה נלמד מטמאים שנדחו לפסח שני כמבואר בסוכה כ"ה א' ב', והרי נושאי ארונו של יוסף היו כמש"ש ריה"ג, והם לא היו חייבים לשאת אותו יותר מכל ישראל

ומ"מ כיון שנשאוהו מצוה עברי ה"ל עובמ"צ, וא"כ ה"נ נ"צ נהי שאין חובה עליהם מ"מ כל שעוסקים בזה ה"ל עוסכמ"צ ופטורים מאחרת ושייך בהו שפיר פרוטה דרב יוסף.

אמנם י"ל דשפיר קאמר, דהא לר"ע מישאל ואלצפן היו אותם טמאים א"כ י"ל דהיה חובה עליהם דוקא שנצטוו כן ממרע"ה וכן לר' יצחק דאמר טמאי מתי מצוה היו שהוא מז' קרובים שמצוה לטמא להם כמש"ש רש"י ז"ל. א"כ י"ל דבמצוה שאין עלי' חובה בפרטות ל"ש פטור עיבמ"צ מאחרת, ודברי הנה"מ נכונים לפ"מ דקי"ל הלכה כר"ע מחבירו בעירובין מ"ו ב', ומכ"ש דר' יצחק נמי פליג על ריה"ג הרי אין דבריו של אחד במקום שנים, עי' נדרים נ"ז ב', וע"ז ל"ז ב', וחולין ל"ו א', ונדה י' ב', ובכורות מ"ב ב'. ובזה יש להבין מש"ש בסוכה כ"ו א', רחב"ע אומר כותבי סתומ"ז הן ותגריהן ות"ת וכל העוסקים במלאכת שמים לאתויי מוכרי תכלת פטורים מכל המצות האמורות בתורה לקיים דברי ריה"ג שהיה ריה"ג אומר העובמ"צ פטור מהמ"צ, ותמוה מאד מ"ש דנקט לריה"ג טפי מכל תנאי דס"ל הכי, והרי לא מצינו חולק בהדיא על עיקר ד"ז, זולת ברייתא דר' שילא לדעת רש"י, ועי' בברכות ט"ז א' משמע דגם ר"ג הכי ס"ל, ועי' ירושלמי ותוספתא פ"א דברכות דראב"ע ור"ע משמע דנמי הכי ס"ל דפטור, ואכ"מ. ומכ"ש לדעת התוס' סוכה שם ד"ה חתן, דגם ר' שילא ות"ק דידי' דגם אינהו ס"ל דפטור העובמ"צ רק התם מחייבי.

ולהאמור הדבר נחמד מאד, דבאמת כותבי סתי"מ דמיין ממש לגבאי צדקה וכ"ש תגריהם ותגרי תגריהם דכל אחד יכול להיות תגר, ומ"מ פטורים משום עובמ"צ, בע"כ משום דס"ל דאותם טמאים נושאי ארונו של יוסף היו, וזהו לקיים דברי ר' יוסי הגלילי דוקא, דלר"ע ורי"צ באמת כה"ג חייבים דלאו עלייהו רמיא מצוה זו. וא"כ לדברי הנה"מ צ"ל ברייתא דהשוכר את הפועל לשמור את הזרעים דינ"ב נ"ח א', כריה"ג ורחב"ע אתיא דלר"ע ורי"צ פטורים מהמ"צ ויש בזה משום פריטה ה"י.

ובזה א"ש היטב קושי' המפרשים בטושו"ע או"ח סי' ל"ח מה שהשמיט הרמב"ם ברייתא דרחב"ע הזאת ותו דבירושלמי א' רחב"ע עצמו שחייבין, שלדברינו אליבא דתנאי שנה משנתו, בירושלמי אמר לדבריו אליבא דר"ע ורי"צ, וא"כ דוקא במצוה חיובית עליו הוא שפטור העובמ"צ משא"כ כותבי סתו"מ, ובבבלי הרי מסיים לקיים דברי ריה"ג דוקא לשיטתו הוא שפטורים וכדברינו.

ואולי מה"ט נקט בירושלמי רפ"ג דברכות טעם אחר למאי דתנן שם מי שמתו מוטל לפניו פטור מכל המצות מדכ' למען תזכר גו' כל ימי חייך ימים שאתה עוסק בחיים כו' משום דמילפותא דעובמ"צ פטור מהמ"צ הכללית אין לפוטרו דשם גם על המשמר את המת קאי מיעוטא ובדידי' אין חובת הגוף עליו ע"כ הוצרך ללימוד אחר, והירושלמי לשיטתי' דסתם כדעת רחב"ע דכותבי סת"ם חייבין והוא כדעת ר"ע ורי"צ.

ועי' ירושלמי בכורים פ"ג אר"א אין התורה עומדת מפני בנה וכו', אר"ז ר' אחא מפסיק וקאים כו' חשש כהדין-תניא כותבי סתו"מ מפסיקין לק"ש כו' רחבע"א כו' כך מפסיקין לשאר המצות של תורה, ולכאורה תמוה דאם משום ביטול תורה כשלומד לקום מפני ת"ח הרי בירושלמי ברכות פ"ב ושבת פ"א אמר על כיוצא בזה ול"ל לר"ש הלומד שלא לעשות נוח לו של"נ, מעתה סוכה אינו עושה לולב א"ע ח', ומשני ק"ש זה שינון וזה שינון, אבל בעמידת זקן ל"ש זה ומה"ת לפוטרו משום עובמ"צ כשהוא לומד.

ואולי יתכן לפרש עפ"ד הס' חסידים סי' תתק"ל שכתב וכבר היו חכמים יושבים והיה אחד מהם בידו חומש ועבר אחד ובידו כ"ד ספרים לפניהם ועמדו וזה שבידו ספר לא עמד שהעובמ"צ פטור מהמ"צ ולא ה"ל לעמ.ר לפני ספר וחכם כו' עכד"ק, לפ"ז י"ל"פ דברי ר' אלעזר שאמר אין תורה עומדת מפני בנה הכוונה כשאוחז ס"ת בידו אינו

מחוייב לעמוד מפני ת"ח העובר לפניו, והטעם משום עובמ"צ פטור מהמ"צ כמש"כ הס"ח, ומשום דהאוחז ס"ת ג"כ מצוה עבר, כשבת י"ד א', ושלהי מגילה, ועז"א ר"ז ר' אחא מפסיק וחשש להא דתניא דכותבי ספרים חייבין בכל המצות, ובע"כ דבכה"ג שאיננה חובת הגוף עליו דוקא ל"ש לקרותו עובמ"צ לפוטרו מאחרת.

ואולם בבבלי קידושין ל"ג ב', א"ר אלעזר אין ת"ח רשאי לעמוד מפני רבו בשעה שהוא עוסק בתורה, ומסיים ע"ז לייט עלה אביי, וה"מ משום הך דריו"ח שבירושלמי ברכות ושבת שזכרנו שהלומד שלא לעשות נו"ל שנהפכה שלייתו ע"פ, ועכ"פ הך דר"א כפשוטו שבשעת למודו קאמר שא"צ לקום מפני רבו, ולא כדברינו ויעו"ש בירושלמי, ואולי נחסר בירושלמי סיום הסוגיא כמו שהוא בברכות ושבת שם.

ויתכן לומר שזהו כוונת בן עזאי שהשיב לשואליו שנאה דורש ונאה מקיים ואתה נ"ד ואנ"מ, א"ל ומה אעשה ונפשי חשקה בתורה אפשר לעולם שיתקיים ע"י אחרים, שי"ל דס"ל שמצות פו"ר עיקרו משום לשבת יצרה, עי' יבמות ס"ב א', א"כ ה"ל מצוה שאיננה חובה עליו חובת הגוף כ"כ, א"כ כיון שעוסק בתורה ה"ה עובמ"צ כמש"כ הר"מ ז"ל פט"ו ה"ב מאישות, וס"ל לב"ע כר"ע ורי"צ שאמרנו.

אמנם לשון הרמב"ם שם אינם מובנים לי שסיים ואם היה עוסק בתורה כו' מותר להתאחר שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכ"ש בת"ת, ע"ש. והרי לדעת הירושלמי העוסק בתורה אינו פטור ממצוה חיובית וצ"ע, ועי' ר"ן פ"ק דסוכה שכתב דהקורא בתורה פטור מן התפילין משום עובמ"צ, וצע"ק מדברי הירושלמי שם, וי"ל עפ"ד הש"ע סי' ל"ח ס"ח ש"ש.

ובא"ע תמוה לי לשון הרמב"ם פי"ג מגזילה ואבידה ה"י, שכתב ששומר אבידה כש"ש הוא שהוא עוסק במצוה ונפטר מכמה מצות עשה כ"ז שהוא עוסק בשמירתה, מדוע שינה לשון הגמ' דפטור למיתב לענייא, דמשמע רק משום פטור ממון הוא שנעשה ש"ש ובדנקט נמי בנדרים ל"ג א', פרוטה דרב יוסף ולא משום שפטור משאר מצות נעשה ש"ש.

ה) השעה"מ ה' שביתת עשור הקשה על הרמב"ם ז"ל וסייעתו הסוברים דשאר עינוים ביוה"כ הם מה"ת מסוכה כ"ח ב', דמשני שם לא נצרכה אלא לתוס' עינוי, מ"מ והרי לאו כ"ע ס"ל למצות תוס' עינוי ביוה"כ כמש"כ רש"י בפסחים ס"ח ב', ומ"מ ל"א דהלמ"מ אתא לשאר עינוים, וביותר הקשה דלתנא דעצם שלרש"י שם והר"מ לדעת הלח"מ לס"ל כלל לתוס' עינוי הך הלמ"מ למאי אתא ת"ל מדרי"ש ע"ש. ולדעתי מישם ראיה, בשנשקיף על דברי רש"י שהאריך לפרש לנו בר"ה לתוס' עינוי שהצריך הכתוב להתחיל ולהתענות מבעו"י, שהוא למותר דהא תשב"ר יודעין פירוש תוס' עינוי.

אמנם דבר גדול השמיענו רבינו ז"ל, במה שנדקדק בלשון הגמ' דכאן אמר לתוס' עינוי, ואילו בשבת קמ"ח ב', ובביצה ל' א', אמרה הגמ' תוספת יוה"כ דאורייתא, ולא לחנם הוא.

אבל מה מאד נחמד הוא לפרש בזה דברי הגמ' כאן ושם, שם הכוונה על הוספת חול על הקודש שמוסיף על היום, וע"ז שייך לשון תוספת יום הכפורים, אולם הכא דייק וגרס למנקט תוספת עינוי היינו הוספה על העינוי שעיקר העינוי הוא מאכילה ושתי' והלמ"מ שגם שאר העינוים נוהגים ביוה"כ.

וכבר שקלו וטרו רבותינו ז"ל דתנאי פליגי בהכי אם כל העינוים מה"ת, ויעוי' בהעמק שאלה לגאון דורינו מאוה"ג רנצי"ב שליט"א מה שהאריך בזה.

א"כ תרוייהו כחדא מתרצו, דתנא דעצם יסבור דה"ע דאורייתא והלמ"מ לזה אתא ומ"ד דהם דרבנן יסבור דתוס' מחול עה"ק מה"ת.

ולזה בא רש"י ז"ל לשלול בכאן דעה זו, לפרש דשאר עינוים מה"ת ע"ז כתב דפירוש תוס' עינוי הוא על הוספת מחועה"ק שלא כדברינו. אך להרמב"ם ז"ל י"ל שמפרש כן, וא"ש הכל. ולשון הברייתא ביומא פ"א א', דנקט שם תוס' עינוי על תוס' מחול עה"ק אין סתירה לדברינו דשם הרי מזכיר שם תוס' מלאכה ותרווייהו להוספה מחעה"ק קאי, א"כ אא"ל בלשון אחר, אבל כאן שפיר יל"פ כן.

ובעניותי ה"א ראיה לשיטה זו שהוא מה"ת עפ"ד הגמ' שלהי יומא הרואה קרי ביוה"כ ידאג כל השנה כולה, פירש"י כעבד המוזג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו והוא לשון המשנה ספ"ב דסוכה כ"ח ב', וא"כ קשה הרי התוס' כתבו בסוכה ב' א' ד"ה כי עבד, דכיון דלא אסור אלא מדרבנן ל"ש לומר שהגשמים סימן קללה בחג, ולפ"ז מוכח דאיסור תהמ"ט ביוה"כ מה"ת אסור דאל"כ ל"ש בזה שנשפך לו קע"פ משום תקנתא דרבנן, ול"ש בזה חקירה הנודעת אם מאיסור דרבנן נמשך איסור דאורייתא, כמובן דמ"מ סימן קללה מן השמים ל"ש בזה, א"ו דאסור מה"ת. ואולי י"ל דכוונת התוס' דמשום גזירת תקרה ל"ש לומר דהוי סימן קללה, דהא כשא"ל לסכך בא"א מותר גם לכתחילה כמש"כ בש"ע פ"ס ת"ר, א"כ כשיורדים גשמים א"ל שעת הדחק גדול מזה, משא"כ בהך דיוה"כ י"ל שפיר דגם משום איסור דרבנן נקרא נשפך לו קע"פ.

אולם כאאמו"ר הגז"ל, ה"ר מסוטה מ"ו ב', דאמר שם שמואל מאי ראה [אלישע בתינוקות שקללם בשם ה'] שנתעברה אמם ביוה"כ, משמע מזה שהוא מה"ת, — וי"ל דפ' שלפ"ז הוכרח רש"י ז"ל לפרש תוס' עינוי היינו מחועה"ק ולא לשאר עינוים כדברינו דהתם רב קא"ל ורב אמר בסוטה ראה ממש כדרשב"ג, משמע דלס"ל כשמואל דשאר עינוים מן התורה.

ו) המג"א ס"ס ש"א ס"ק נ"ו, הקשה דלפ"מ שתי' הב"י לחלק במראית העין דמשום איסור דאורייתא אסור אפילו בח"ח ובאד"ר מותר א"כ ל"פ הגמ' בשבת ס"ד ב', גם על רב מברייתא שם כלל.

ונ"ל פשוט, עפ"ד הרשב"א בחידושיו דף נ"ג, וכ"כ המ"מ בפ"כ משבת הי"ג, שהקשה עמש"ש שאסור להוליך בזוג אע"פ שהוא פקוק משום דמחזי כאזל לחנגא משמע שמשום נוי מותר והרי אין פרה יוצאת ברצועה שבין קרני' משום נוי בין לרב בין לשמואל ותי' דבנוי שרגיל בה גם בחול מותר אבל בנוי שעושה כן לעתים אסור דה"ל כמשוי, עכ"ד.

ולפ"ז מאי קושיא אדרב מברייתא נימא דמיירי בזוג שנושאת תמיד וא"כ ליכא רק משום חינגא ואסור רק מדרבנן ולכן מותר בחצר, וכקו' המג"א. אבל הגמ' מקשה שפיר מברייתא דתני בה פוקק לה זוג בצוארה, משמע שלוקח זוג חדש ופוקק לה מה שאינה רגילה בו, ע"כ אסור משום משוי, א"כ ה"ל להא דאורייתא ופריך שפיר.

אולם הרמב"ם ז"ל בלשונו המזוקק כתב ופוקק לה זוג שבצוארה, משמע שגם המיוחד לה מכבר להיות לנוי בצוארה, ע"כ שפיר כתב ומטיילת עמו בחצר, ואה"נ דבאיסור דאורייתא מודה.

ובא"א י"ל דבאמת גם איסור דמחזי כאזל לחנגא הוא איסור מה"ת משום מ"ע דשביתה כמש"כ הרמב"ן בפה"ת פ' אמור ועי' ח"ס חח"מ סי' קצ"ה באריכות, ואם גם מדברי קבלה לבד נאסר מקח וממכר, עי' רש"י ביצה ל"ז א', ג"כ י"ל דה"ל כמו דאורי' וחמור מדרבנן עי' ט"א ריש מגילה ובב"מ מזה, אמנם י"ל דל"ש מיחזי כמקח וממכר רק אם בעל הבהמה עומד אצלה, אבל אם היא הולכת בשוק לבדה מה שייך לאסור משום מו"מ באין אדם אצלה, וז"פ.

וא"כ א"ש דבברייתא תני פוקק לה זוג בצוארה ומטייל עמה בחצר, ר"ל בעל

הבהמה מטייל עם הבהמה, ע"כ פריך שפיר דליתסר משום מה"ע דכה"ג ה"ל כמו"מ דאסור מה"ת או מר"ק עכ"פ. אבל הר"מ ז"ל דייק וגרס פו"ל זוג ומטיילת בו, ר"ל הבהמה מטיילת בהזוג, ואין איש עמה א"כ ל"ש בזה גם משום מו"מ, ולכן מותר בודאי.

ובעיקר קושי' הראשונים ז"ל דת"ל משום משוי אסור לכאורה י"ל דנ"מ ליו"ט שמשום משוי ליכא ומשום מיחזי כאזל לחנגא איכא, עי' מג"א סי' תקט"ז ותקכ"ב, ועי' מג"א סו"ס רמ"ו באיסור שביתת בהמה ביו"ט, ואכמ"ל.

ז) הפר"ח בסי' קכ"ח הביא בשם ס' המקצועות שכהן שי"ל אשה נדה בביתו אסור לישא כפיו יעו"ש שכ' שאינו מעיקר הדין ואין לפרסם הדבר כו', אולם בפי' הראב"ד על מס' תמיד בפ"ז במשנה דברכו אה"ע, האריך בזה ומשמע שמן הדין קאמר, ומשום דע"ז מטמא כנדה א"כ גם להפוך ילפינן כשם שע"ז מטמא באהל כך נדה מטמאה באהל מדרבנן לענין טומאת כהנים וכו' וכו'.

אמנם תמוה לי דמלבד דבשבת פ"ג ב', מסקינן דההיקש לקולא הוא, וא"כ איך נאמר דלחומרא נילף דיטמא באהל, עוד זאת דגם ע"ז אמ"ט באהל כלל רק תקרובת ע"ז לדעת ריב"ב, עי' ע"ז ל"ב ב', וחולין י"ג ב', ועי' רמב"ם פ"ו משאר אה"ט.

וביותר תמוה לי מש"כ לענין טומאת כהנים והרי אין כהנים מוזהרים כלל על שום טומאה זולת טומאת מת ואפילו מדרבנן מותרים כדאיתא להדיא בבכורות כ"ט ב', אם היה כהן מטמאהו מתרומתו, איהו גופי' הכי אזל ומשני בשאר טומאות דלא מוזהר עלייהו, ואולי ס"ל מדנקט הגמ' דלא מוזהר עלייהו מכלל דאיסור יש בזה עכ"פ מדרבנן, ואולי עשה דקדושים תהיו דכ' גבי טומאה כדאי' בב"מ ל' א', וע"ש בתוס' שמצוה עליהם להיות קדוש וא"כ גם כשיטמא בשאר טומאות נמי עובר בעשה, וא"כ בדבר שמטמא מדרבנן אסור מדרבנן לטמאות עצמו. (ועי' תוס' חולין ל"ד ב' ד"ה והשלישי, שכ' שהרי אפילו כהנים אמרינן בפ"ק דר"ה (ט"ז:) דמותרים ליגע בשרץ ונבילה, ולפנינו ל"נ שם לשון זה כלל, וי"ל ברוחק). ועי' רמב"ם סוף הלכות טומאת אוכלין שכ' ג"כ שמותרים הכהן ונזיר להתטמא בשאר טומאות חוץ מן המת.

שו"ר בשו"ת ח"ס חא"ח סי' ב"ג הביא דברי הקצה"ח והראב"ד שזכרנו, אך לא התעורר כדברינו.

ומש"כ על הפר"ח שכתב ואין לפרסם הדבר שבמכ"ת הוא עצמו פרסם הדבר מה שהדפיסו, נראה כוונת הפ"ח שאין לדרוש ד"ז ברבים, ומצינו כה"ג בנדרים מ"ט א', דא"ר יהודה ד"ז אסור לאומרו בפני ע"ה וקבעוה בגמרא. ועי' מנחות צ"ט ב', אלא ששם י"ל דסתמא דגמ' כרבא ס"ל, אך עי' רש"י חולין י"ב א' ד"ה פסח, וברש"י תענית י"ג א' ד"ה כשאמרו, שכתב ג"כ דאמ"פ הדבר א"ו שהוא כעין הלכה ואין מורין בן שבכ"ם ועי' חולין ט"ו א', כה"ג.

ח) באו"ח סי' תפ"ג מי שא"ל יין בל"פ מקדש על הפת כו', ויעו"ש במג"א ד"ה כתב, דא"א יהללוך (לפי שלא נתקנה) דההגדה נתקנה על המצה שעונין עליה דברים הרבה, אבל יהללוך ל"י בחתימה וע"ש בחי', וחידוש בעיני שלא הביאו דברי רש"י פסחים ל"ו א', שכתב אהא דאמר שמואל לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה עכ"ל, הרי דנקט ההלל גם קודם ההגדה וא"כ לדעתו ודאי שיאמר יהללוך בחתימה דגם ההלל כההגדה נתקנו על המצה, ואולי דייק לישנא שאמר דברים הרבה, והיינו ההלל עם ההגדה (ובש"ם כת"י המובא בד"ס ליתא למלת הרבה).

אך הר"ן פ' ע"פ פי' שאומר עליו הגדה ול"ז הלל ונ"מ טובא, לענין חיוב נשים בהלל דלילי פסחים דאף שמכל הלל פטורות כדתנן בסוכה ל"ח א', אבל בהלל דל"פ כיון דשייך למצות מצה שמה"ט מיקרי לחם עוני, יש לומר דכיון שחייבות במצה גם

בהלל חייבות כאנשים ומן התורה, וכמצות סיפור יציאת מצרים שכתבו האחרונים מה"ט לחייבן.

ולשון הרמב"ם סוף ה' חו"מ שכתב מי שא"ל יין בלה"פ מקדש על הפת כדרך שעושה בשבת ועושה כל הדברים על הסדר הזה, משמע שגומר גם ההלל על הפת כמו על הכוס בלא שום חילוק, ודו"ל דעד האכילה קאמר.

ובאמת ל"י מרוע לא יהיה חיוב ההלל גם בלא כוס ובלא פת, וכמו חובת ההלל שבכל יו"ט, והרי בפסחים קי"ז ב' פריך על הא דתנן מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו ש"מ בהמ"ז טעונה כוס, ומשני ד' כסי תקינו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעבד בהו מצוה. ור"ל דמאחר שכבר תקנו ד' כוסות לכן תקנו שיהא על כאו"א מצוה אחרת, אבל משום זה לא נבטל מצוה האחרת וכמו שאין בהמ"ז תלוי בהכוס וכן גם להיפוך, ה"נ אין ההלל תלוי בהכוס כמו שאין הכוס תלוי בהלל דוקא, ומנ"ל לעיכובא בלא כוס.

ובפסחים צ"ה ב', דרשינן לילה המקודש לחג טעון שירה, א"כ לילה זו טעון הלל כיון שמקודש לחג גם בלא אכילה ושתיה (והך דתענית כ"ו א' שא"ל הלל אלא על כרם מלאה ונפש שבעה אינו שייך לכאן מכ"ט יעו"ש), ועי' רמב"ן בפ' המצות בשורש הראשון מש"כ ליישב דברי בה"ג דס"ל הלל מה"ת, ויעוי' בט"א מגילה י"ד א' מש"כ ג"כ דיצ"מ דליל פסח לאו משום יו"ט הוא והיינו דפריך התם, ועי' בירושלמי שלהי פסחים, וא"ל יותר.

ט) המג"א סי' תצ"ד כתב דבליל שבועות אין מקדשין על הכוס עד צה"כ דכתיב תמימות תהיינה, משמע דתפלת ערבית צריך להקדים משום מצות תוס' חועה"ק כבכל יו"ט, ולכן הוצרך המג"א להלן לכתוב ועי' סי' רל"ה שצריך לקרות ק"ש אחר צה"כ כיון שאינו קורא ק"ש על מטתו, והדבר פשוט שבכל שויו"ט שקורין ק"ש מבעו"י מתקנים בזה שקורים ק"ש על המטה בלילה כמש"ש סרל"ה, מדברי רש"י ריש ברכות, אבל בליל שבועות שנעורים כל הלילה ואין אז ק"ש שעהמ"ט, ע"כ צריך לקרותה אחר צה"כ לקיים מצות ק"ש בזמנה.

אולם הט"ז כתב שמאחרין תפלת ערבית משום תמימות וכ"כ הח"י, ולדבריהם א"צ לקרוא ק"ש אחר צה"כ שכבר יצא י"ח בזמנה (ונ"ל לרמז בתורה שכתוב וקראתם בעצם היום הזה מקרא קודש יהיה לכם. שבאמת א"צ לקדש את היום דמנפשי' קבעה כמש"א בפסחים ק' א', והיינו שנאסר תיכף במלאכה משקידש היום חל קדושתו, אמנם הקידוש הוא כשמוסיף מחעה"ק, ולכן מצות תוס' מחעה"ק בעצרת הוא כמו בשאר יו"ט רק הקידוש על הכוס צ"ל דוקא בלילה ומשום תמימות. וזש"כ וקראתם ר"ל קריאתכם היינו קדושה על הכוס יהי' בעצם היום הזה, בעצומו של יום ולא בזמן התוספת כמו בשאר יו"ט.

ולהט"ז והח"י נראה דכיון דעל הכוס הוא רק תקנתא דרבנן ע"כ גם התפלה צ"ל בלילה דכבר נקרא קדושת היום גם בתפלה, ועי' באר היטב שם שבתחלת הסימן כתב לי' הט"ז שמאחרים להתפלל ערבית, ובססק"ז כתב שצריך לקרות ק"ש אחר צה"כ כלשון המג"א, ובמחכת"ה לא הרגיש שלהט"ז והח"י א"צ.

ובעיקר הדין שצ"ל תמימות, לכאורה לפמש"כ בתורה שבע שבתות תמימות תהיינה, נצרך בכל כלות שבוע ימים דלא לספור עד הלילה, ומה נשתנה באחרונה מבהראשונות, וי"ל בכ"א.

י) באו"ח ס"ס רצ"ו, מובא דעת הא"ח שאין נשים חייבות בהבדלה גם מדרבנן ולכן צריכות לשמוע מאחרים, וק"ל משבת קנ"א ב', דפריך על הא דתנן מחשיכין על

התחים. ואע"ג דלא אבדיל ומשני בין הגתות שנו ומ"ט לא מוק"ל בדרך היותר קרוב בנשים וכ"ת אתתא בדברא ל"ש וכברכות ג' ב', הרי משכ"ל בעבדים.

ובענין זה מצאתי ד"ח בחי' מהר"ם חלאו"ה ז"ל בפסחים ק"ה ב' שכתב ע"ד הרמב"ן שכ' שאסור לטעום כלום קודם קידוש זה (של יום הנקרא קידושא רבה) ואינו מוחוור כו' אבל מדרבנן הוא, הלכך מותר לטעום ומינה נמי דנשים פטורות ממנו כיון דאינו אלא מדרבנן, והכין חזינא בבי רב בין בהיתר האכילה בין בפטור הנשים כו', עכ"ד.

עוד כתב שם שנ"ל עיקר דביו"ט אין בו קידוש היום כלל ביום כמו בר"ח וחוש"מ שכוללו התוספתא ברכות ביחד עש"ה. וזהו שלא כדברי הגאון ש"א שהחמיר גם ביו"ט של ר"ה וצע"ק להקל לצורך חולה קצת וכיו"ב.

יא) רש"י ותוס' שבת קנ"ד ב', כ' דרגילים היו להשתמש וליתן כליהם על הסכך בימי החג, וק"ל איך מותר כיון דילפינן מחגיגה דאסורה סוכה בהנאה כל שבעה כסוכה ט' א', א"כ איך מותר להשתמש ולהניח כלים על הסכך דהא עיקר הסוכה הוא הסכך לכ"ע והרי גם ליטול קיסם לחצוץ בו שיניו אסור כמ"ש באו"ח ר"ס תרל"ח,— כאאמו"ר הג' ז"ל, ועי' סוכה י' ב', מנימין עבדיה דרב אשי אטמישא ליה כתונתא במיא ואשתטחא אמטללתא, א"ל ר"א דליה דלא לימרו קא מסככי בדבר המקבל ט כו' ומ"ט ל"א ליה שאסור מצד הדין שמשתמש בהסכך. אלא שי"ל דשם הוה עובדא בעיו"ט כשכבר נגמרה הסוכה ועוד לא נאסרה בהנאה עד שישב בה כמש"כ הרמ"א בסי' תרל"ח סס"א, משום דהזמנה לאו מילתא היא, ונ"ל דאפילו למ"ד הז"מ היא, הוא רק בדבר שעב"פ ראוי להשתמש בו תיכף, אבל אם עוד לא אפשר להשתמש בו וא"ר לבילה גם אביי יודה דאינו נאסר משום הזמנה, וא"כ בעיו"ט י"ל גם לאביי מותר בהנאה דאינה ראויה לישב בה, וה"ל כמו טווי לאריג דליכא למ"ד שאסור כמ"ש בסנהדרין מ"ח ב', ומ"מ הוצרך הרמ"א ז"ל להא דהזמנה ל"מ די"ל לאביי דהז"מ כשעשה הסוכה בחוה"מ אה"נ דנאסרה דכל שעה בידו לישב בה, משא"כ לדידן כל שלא ישב ה"ל רק הזמנה ואינה נאסרת בכך.

אמנם לעיקר ההערה בזה, נראה לכאורה דהנאה כזו לא נאסרה בסוכה, ודומה ד"ז להנאה של כילוי בטבל שבכל הנאות מותר רק הנאה של כילוי אסור, וה"נ הנאה כזו י"ל גם בקדשים היא הנאה שלא כדרך הנאתו שי"ל דאינו נאסר ועי' פסחים כ"ו א' תוד"ה שאני, וה"נ י"ל כדרבא התם דשאני היכל דלתוכו עשוי, ה"נ הסכך לצל תחתיו עשוי והנאה כזו לא נאסר, וריח ההדס שאסור שאני דעומד להריח ואקציה מריח, והא קמן דאתרוג של מצוה מותר להריח בו משום דמריח לא אקצי', ע' סוכה ל"ז ב'.

וי"ל דלא נאסר רק הנאה שהיא במעשה הנראה בעת הנאתו דאלכ"ק במש"כ באו"ח ס"ם תרל"ט, דכל הפטור מן הסוכה ואינו יוצא משם הוא הדיוט וכו', ות"ל דאסור משום הנאת ישיבתו, רק שז"א דכיון שמצטער הוא ל"ש בזה הנאה בישיבתו כלל.

ולכאורה ה"נ ליישב בזה קושית הירושלמי רפ"ב דסוכה מ"ט לא מיחה ר"ג בטבי עבדו שלא ישן בסוכה, שנתקשו הראשונים דלמה ימחה בו כיון שאין איסור בזה כמו בתפילין.

ולהאמור א"ש דודאי י"ל שהפטור ממצות סוכה אסור לו להחמיר ע"ע מפני שנהגה מהסוכה, ופריך שפיר. ומה נחמד בזה ליישב דברי רש"י רפ"ב כ' ב', שכ' עמש"ש שהעבדים פטורים מה"ס, שכל מצוה שהנשים חייבות גם עבדים חייבים, שתמהו המפורשים למה נקט חיובא בכאן, ולדברינו הוצרך זה דמשום שגם העבדים אסורים באיסור הנאה דסוכה ע"כ החמיר לישן תחת המטה דודאי גם נשים ועבדים אסורים בזה אף דמהמצוה פטורים.

אמנם הגם שמצאתי בשו"ת עונג יו"ט שכבר קדמני בעיקר חקירה זו והאריך בזה,

מ"מ נראה שאין לספק בזה, דודאי הנאה כזאת לא אסרה תורה, וההיקש לחגיגה לאו לגמרי הוא, ולא עדיף היקש זה מגז"ש דהשבו תשבו שכ' התוס' שם מ"ג ב', דלאו לגמרי הוא נלמד ממלואים דהא במלואים היו אסורים לישן בעזרה וכאן הרי אסור לישן חוץ לסוכה ע"ש, וא"כ שכ' תוס' בהגז"ש דהוא מופנה ללימוד זה ע"ש, ק"ו בהיקש זה ויתורא דקרא דחה"ס לד' שאינו מיותר כ"כ שי"ל זה וכל כיוצא בזה י"ל שמסרם הכתוב לחכמים, וצ"ע עדיין.

יב) הרמב"ן בה' בכורות השיג על חד מרבוותא, שהוא הרמב"ם ז"ל שכתב דאין מצות בכור בהמה טהורה נוהג בח"ל, ולכאורה ילה"ר לשיטה זו מבכורות כ"ח ב', כשהוא משלם שכר הרואה מומי בכורות משלם רביע לדקה ומחצה לגסה ואר"פ משום שזה הפסד מרובה וזה הפסד מועט ופריך לפום פסידא לשלם ומשני משום גזירת מגדלי בהמה דקה נהגו בה, והרי מתני' סתמא קתני גם בח"ל וגזירת מגדלי בהמה דקה ל"ה רק בא"י כדתנן בב"ק ע"ט ב', וע"ש פ' א', א"ו דגם בכורות א"נ בחו"ל וא"כ א"ש,— ויל"פ שם באו"א, וע"ש במהרי"ט אלגאזי.

יג) ביו"ד סי' ס"א נחלקו רבותינו, אם מתנות זלו"ק נוהגות בחו"ל ע"ש, וי"ל סמך למנהגנו שמקילין בזה, ע"פ קושית המפרשים בהא דפסחים נ"ג א', ששלחו לתודוס איש רומי שהנהיג את בני רומי לאכול גדיים מקולסין בלילי פסחים שאלמלא תודוס גזרנו עליך נידוי, אז, והרי גם ר"ג הכי ס"ל בביצה כ"ב ב'. וי"ל דבפסחים ע"ד א', אמרינן דאם נחתך ממנו אבר תו אינו אסור משום מקולס, וא"כ א"ש דר"ג שהיה בא"י אין בו חשש כלל די"ל שהפרישו המתנות מקודם (וגם בשל כהנים ולוים עשו כך) משא"כ תודוס שהנהיג את בני רומי שהם בחו"ל ושם אין מצות מתנות נוהג ע"כ שפיר הקפידו עליו שדומה לקדשים בחוץ. וי"ל שזהו בעיות הגמרא שם, אם הי' גברא רבא וכי משום שהוא גברא רבא מותר, אבל הכוונה שאם ג"ר י"ל שהוא הכריע במקומו כדעת חכמים דגם בח"ל נוהג מתנות, וכדאיתא בשבת ק"ל א', מ"מ לא תשמתינהו א"ל אתרי' דריב"ב ודלמא דרש להו כריה"ג ע"ש.

ועיקר קושי' המפרשים ל"ק כלל דבאמת ר"ג לא הנהיג את עמו לאכול גמ"ק רק אמר להקל בזה כלשון המשנה שם ספ"ב דביצה, וכדפריך בירושלמי רנש ברכות על ר"ג איך הורה לבניו לקרות ק"ש אחר חצות נגד דעת החולקים עליו ומחמירים ולא כן עשה ר"ע ור"ש, ועי' בבלי שבת קל"ד א', וב"ג בר"מ, ושם קי"ח ב', בר' יוסי, ובברכות כ"ב א', בר' יהודה כן, וביותר ראינו בר"ג שלהחמיר תנן בביצה כ"א ב', שלשה דברים מחמיר כב"ש, ולהקל תנן שם כ"ב ב', אמר להקל וע"ש בברייתא מה שסיפר ראב"צ והשיבו חכמים א"כ אף בשבת מותר, וע"ש רפ"ג ומעשה בנכרי אחד שהביא דגים לר"ג ואמר מותרים הם אלא שאין רצוני לקבל הימנו, ורש"י ז"ל פי' משום ששונאו, ואולי דייק לשון הימנו, ועי' משנה רפ"ג דדמאי שר"ג האכיל את פועליו דמאי וי"ל שבדרבנן כאיסור דמאי שרוב ע"ה מעשרין הם, הקיל על עצמו, או שהיו עמו אחרים שהקילו בזה, וע"ש בירושלמי. ובזה יל"ע בדברי התוס' עירובין ס"ד ב', וביותר בדברי הירושלמי פ"ק דע"ז וספ"ד דשבועות, ועוכ"מ.

יד) התומים סי' ל"ח העלה בפלפולו דחייבי מלקיות בזמן הבית (כשהיתה מלכות לישראל) צריכים קבלת התראה, ובזכרוני שבס' תנא תוספאה על ס' נשים משיגו מגמרא ערוכה בסנהדרין פ"א ב', דתניא בהדיא התרו בו ושתק כו' ע"ש ברש"י שמבואר בעליל דצריך קה"ת למלקות, ועי' נוב"ת חא"ח סי' ס"א, ועי' לח"מ רפי"ב מסנהדרין שכתב בפשיטות שלא כדברי התומים דמלשון הר"מ ז"ל שם מבואר דצריך קה"ת, ע"ש.

אולם כאאמו"ר הג' ז"ל, גלי' לדרעי' והראה חזותו לרבים לשון הרמב"ם ז"ל פ"ב

משבועות הי"ב, שכתב לפיכך אם נשבע אחד בפנינו כו' ה"ז אינו לוקה עד שיורה בפני עדים קודם שיאכל שעל אכילה נשבע או שקבל עליו התראה ולא טען שטעה בעת ההתראה כו' ע"ש, הרי גלוי לפנינו דעתו שא"צ קבלת התראה כדעת התומים ז"ל.

ומעתה חובה עלינו לראות ראיות הלח"מ, ונ"ל הפעוט שממקום שהביא ג"כ משמע כדברי התומים, שז"ל הרמב"ם פי"ב מסנהדרין ה"ב וכיצד מתרין בו או"ל פרוש כו' וחייב אתה עליה מיתת ב"ד או מלקות כו' וכן אם שתק או הרכין בראשו פטור כו' עד שיתיר עצמו למיתה ויאמר ע"מ כן אני עושה ואח"כ יהרג כו'. ע"ז כתב הלח"מ מדכלל רבינו מלקות עם מיתה מכלל דס"ל דה"ה למלקות בעי שיתיר עצמו וכו', וכ"כ לקמן פרק י"ח בפירוש כו'.

והא לן לשונו פי"ח הלכה ה' מי שעבר על איסור או מיתת ב"ד והתרו בו והרכין ראשו או שתק ולא קיבל עליו התראה אין הורגין אותו כו', ואין מלקין אותו חזר ועשה כך והתרו בו והרכין בראשו או שתק א"מ אותו ואין מלקין אותו, חזר פעם שלישית ועבר והתרו בו אע"פ שהרכין כו' כונסין אותו לכיפה עד שימות כו', על אלו הדברים כוון הלח"מ שדעת הרמב"ם דצריך קה"ת. אבל מה אעשה ובעונותי בעיני הטרוטות אינני רואה משמעות הדברים רק להיפוך.

הנה בפי"ב לא כתב בסוף דבריו עד שיתיר עצמו למיתה או למלקות, ואח"כ יהרג או ילקה, כסגנונו של הר"מ ז"ל המסולא אשר יבאר באר היטב וגומר את אשר התחיל, וכאן פסק באמצע.

אולם יגיד עליו ריעו אותו שבפי"ח, שלא זכר בדבריו שם רק מי שעבר על איסור כרת ומב"ד כו', ומ"ט לא נזכר דין הרכין ושתק, גם בסתם מלקות, רק הכא דמיירי במלקיות של כריתות הוא דתניא הכי בגמ', וכתב כן הר"מ ז"ל הלא דבר הוא.

א"ו האמת יורה דרכו, שרק בחייבי מב"ד הוא שצריך קבלת הראתה דבדידהו אשכחן קרא כדאמרינן בסנהדרין מ"א א' ולא במלקות לבד, וסברת הלח"מ שכ' דמלקות התחת מיתה עומדת זהו דעת ר' ישמעאל דס"ל דמלקות בכ"ג כמש"ש בסנהדרין י' א', ואנן לס"ל הכי.

אולם במלקות של חייבי כריתות כדקי"ל דלוקין על ח"כ, והלמ"מ בידינו דאם עבר ג"פ כונסין אותו לכיפה עד שימות הרי מלקות של מין זה סופו להביאו לידי מיתה ר"ל, גם בזה דינו כמו חייבי מיתות ב"ד וצריך קבלת התראה, ובלאוים של חייבי כריתות או מב"ד אין לוקין עליהם בלא קבלת התראה, אבל בסתם לאוין א"צ קה"ת, וטעמא רבא איכא בהא דהא עולא יליף להתראה מה"ת מדכתיב באחותו וראה את ערותה עד שיראו לו טעמו של דבר, ותנהו ענין למלקות שבאחותו כמש"ש מ' ב', א"כ א"ל בו אלא חידושו דוקא במלקות של ח"כ שריבתה תורה שדינו כחייבי מב"ד, משא"כ שאר לאוים א"צ כלל קבלת התראה, ודברי התומים נכונים וכאשר הביא לפנינו כאאמו"ר הג' ז"ל דברי הרמב"ם פ"ב משבועות, וכאשר בארנו בעניותינו. וכ"ה דעת רש"י בתמורה ז' א', ונהפוך הוא שדברי התוס' בקושיתם נפלא בעינינו מנ"ל בפשיטות דבמלקות סתמא נמי כח"מ אתרבו, ודברי רש"י סנהדרין מיירי ג"כ במלקות של כריתות ע"ש.

ותלמוד ערוך הוא בתמורה כ"ז א', דמבע"ל אם אמר אלו תחת אלו מי אמר לאתפוסי ולקי א"ד לא שבק היתרא ואכל איסורא, הרי דא"צ קבלת התראה למלקות, וכ"מ מפלוגתא דרבה ור"ח באופה מיו"ט לחול דפסחים מ"ו ב', ועוד מכ"מ אשר תקצר היריעה מהכילם פה.

וממוצא דברינו נלמוד דגם בהתראת בן סו"מ על הלאו דלא תאכלו על הדם, כמבואר בסנהדרין ע"א א', ובהר"מ ה"ז מממרים ג"כ צריך קבלת התראה כמו בח"מ

שביון שיש בזה חיוב מיתה אח"כ, חמור ממלקות גרידא ועוד לנו דברים בזה, אבל אין כאן מקומו.

טו) הר"מ ז"ל פכ"א מעדות ה"ו, הוזמו האחרונים בלבד הרי הגנב משלם תשלומי כפל והעדים האחרונים משלמין להגנב תשלומין ארבעה וחמשה, ותמוה מאד דהא לא יזמו להפסידו כ"א בג' וכ"ה מפורש להדיא במשנה ב"ק ע"ב ב', והן משלמין תשלומי ג' וכצ"ל ברמב"ם תשלומי שנים ושלשה, וחידוש שלא התעורר בזה אחד מנו"כ מה שהוא מפורש במשנה במקומו כאאמו"ר ז"ל.

טז) הש"א הפליא להקשות ע"ד רש"י ז"ל בריש ברכות דהקטר חו"א אינם כל הלילה רק ר"ג נקטיה להודיע שדבר הנוהג בלילה כשר כל הלילה א"כ ה"ל לר"ג למימר נמי קצירת העומר לשיטתיה דנמנה עם ב"ד על שני פרקים של תוס' שביעית וא"כ ס"ל כרי"ש דקצה"ע ד"ש וא"כ זמן קצה"ע בלילה עש"ב בסי' ד'.

אך כאאמו"ר הג' ז"ל הראה בקיאות נפלאה בישוב קושיתו העצומה דקושיתו הוא ממ"ק ג' ב', דא"ר שב"פ אריב"ל משום בר קפרא ר"ג וב"ד נמנו על ב' פרקים ובטלום, וכלשון הזה איתא בחולין ה' ב', אר"ח א"ר יעקב בר אידי אריב"ל משום בר קפרא ר"ג וב"ד נמנו על שחיטת כותי ואסרוה, ופירש"י שם ר"ג בנו של ר"י הנשיא שהי' מן האחרונים ולא כדעת התוס' שהוא ר"ג דיבנה זקינו של ר"י הנשיא, א"כ לרש"י לשיטתי' גם הך דמ"ק הוא אותו ר"ג האחרון, ואין מקום לקושית הש"א דבמשנה הוא ר"ג דיבנה הראשון.

יז) בזוה"ק פ' בהר ברע"מ ד"ה פקודא בתר דא לתת ללוים, חשב שם נ"א מצות ותמה בהגהת הג"ר חיד"א ז"ל שמנה מצוה י"ב קרבן היולדת ביום השמיני, וגם מצוה נ' מנה קרבן יולדת, ונפלאתי שלא הקשה ביותר על הלשון קרבן יולדת ביום השמיני, וכי ביום הח' מביאה, והלא מביאה כשתטהר וכמבואר בתורה ר"פ תזריע, ובהר"מ ריש ה' מחו"כ, וא"צ לראיות ע"ז. אבל האמת יורה דרכו, שט"ס בזה (וכמו שהעירני לזה אהוב נפשי חתני ידיד לבי הרה"ג ר' אברהם יצחק הכהן הגאבד"ק זוימעל שליט"א בהיותי אצלו ה' ח' אייר תרמ"ט, ובראשית ההשקפה ת"ל ג"א נתכוונתי לזה) וצ"ל שור או שה כי יולד להקריב ביום השמיני. או בקיצור להקריב קרבן מיום השמיני והלאה, וזה ברור ואמת.

ואמנם יתר הדברים שם צ"ב, ואכמ"ל. ורק את זה אמרתי להעיר שנפלא בעיני על כל מיני המצות שהרבו לדבר בזה, ולא ראיתי מי שיביא דברי הרע"מ מראשיתו ועד סופו אשר רובם הוא כדעת הרמב"ם ז"ל, והוא דבר פלא מאד, ואתנו חדשות רבות ונצורות במקצוע הזה בס"ד אלא שאין מקומו בהכנסת לאריכת הדברים.

יח) בלקוטי מהר"ם שיף כתוב מסורה, בשני דברים נמצא מחלוקת בין התנאים לחד מ"ד איסור ולחד מ"ד מצוה, א) בוידוי על עבירות של שנה העברה יומא פ"ו ב', ב) אם לעשות פשרה סנהדרין ו' ב'. ובאמת נמצאו עוד, א) לימוד תורה לבנות סוטה כ' א', ב) תפלה עם דמדומי חמה ברכות כ"ט ב', ג) אם מ"ע דוהגית בו יו"ל מתקיימת בק"ש מנחות צ"ט ב', ד) לתיתה בחיטי פסח פסחים מ' א'. כ"כ כבוד אחי הרה"ג זצ"ל שהיה אבד"ק ראגאלי. ולי הפעוט נמצאו עוד, א) וקנא את אשתו סוטה ג' א', ב) שמינית שבשמינית לת"ח שם ה' א', ג) צרת הבת להתייבם לאחין יבמות י"ג א', ד) הדס תרי וחד סוכה ל"ב ב', וכיוצא באלו איכא טובי, וקצרתי בכאן.

את המעט הזה הנני להציעם לפני אנשי כנה"ג ומטובם אמינא בהו טובא, וה' יראנו נפלאות מתוה"ק ושלום שלום לרבנן ותלמידיהון ולכל מאן דעסקין באורייתא כתקות המצפה לישועת ה'.

אלי' דוד ראבינאוויץ תאומים באאמו"ר הגאון וחסיד אמתי מוהר"ר בנימין זצללה"ה מפאניוועז.

טהרת כלים

קדרות ברזל מצופות מבפנים ע"י היתוך שהעלה הרב חת"ס ביו"ד סי' קי"ג (והזכרתי דבריו בספרי אות י"ט והובא בפ"ת סי' קכ"א) דצריכות ליבון מספק כלי חרס נשאל מר בריה הרב כתב סופר בחיו"ד סי' ע"ח בקדרה כזו של בשר אב"י שהיתה עומדת אצל האש ונשפך מקדרה שאצלה חלב מבחוץ דהסכמת הש"ך בסי' צ"ב ס"ק י"ט דקדרה עצמה אסורה אפי' כפל נגד הרוטב ויש ס' אם נתרת בהגעלה ממ"ן אם נפלט בפנים נתבטל הבליעה בס' ואי לא נכנס בפנים מהני הגעלה לצד חוץ שהוא ברזל, והשיב דמטעם זה לא נ"ל להורות כן דמלבד מה שהשיב מורה אחד שיש לחוש שמא נכנס עד מקום הציפוי ועד בכלל ולא נתפשט בפנים לגמרי ועוד כיון שכלי חרס אינו יוצא מידי דופיו לעולם גם אם נתפשט עד הרוטב ואם היינו יודעים זה בבירור לא היה מותר רק בברזל וכדומה ולא בכלי חרס שא"י מידי דופיו ואין חילוק בין בלע כבר או עכשיו, אך יש לצדד להקל משום ס"ס שמא לא נתפשט בכולו מתחלה רק עד מקום הציפוי ולא עד בכלל ושמא לאו חרס הוא והוא חסרון ידיעה לכל העולם כי א"א לעמוד על הדבר כמ"ש בחת"ס ועיין ט"ז סי' צ"א סק"ו אלא דאי אפשר להגעילה רק באב"י דלצד שלא נכנס לפנים תחלה בלע עכשיו דלא טריד למיפלט כמ"ש הרשב"א וכו' ולא סגי בחד ספקא באב"י כיון שנולד הספק בדאורייתא כשהיה ב"י ונתגלגל וכו' אבל משום ס"ס יש להתיר באב"י וכו' והביא מ"ש הב"ש בסי' קכ"ה ס"ק צ"ד דאפי' חסרון ידיעה לכל העולם לא הוי ספק דרבנן וה"ה לס"ס וציין ט"ז יו"ד סי' כ"ה סק"א וש"ך שם סק"ד (עיין מה שרשמתי בקונטרס הכללים במערכת הסמ"ך אות ב"ן בענין זה) וסיים דהמיקל באב"י מכח ספק ספיקא הנ"ל אין מזחיחין אותו דלפי הנשמע נפסדים הכלים הרבה ע"י ליבון ויש לצרף דעת כמה אחרונים דבלוע של בשר או חלב לכ"ע לאו דאורייתא לכן יש לצדד להקל אלו תוד"ק, ויש לפקפק על מה שחושבים ספק זה חסרון ידיעה לכל העולם דלענ"ד אין זה בגדר חסרון ידיעה לכל העולם כיון שהאומנים יודעים ממה הם עושים רק שמסתירים מעשיהם לבל יוודע אומנותם לאיש זר וכיון שיש יודעים בעולם אף שמאתנו דבר זה נעלם אין זה אלא חסרון חכמה ואינו נכנס בכלל ספק שהוא ספק מחסרון חכמה וגם במה שנראה שמשוה להט"ז וש"ך ביו"ד סי' ה"ן לדעת הב"ש יש לפקפק לענ"ד שוב ראיתי שם בסוס"י פ' שכתב מני"ר גופיה דאפשר דאין זה ספק כראוי דאולי הוי ספק חסרון ידיעה שאפשר לברר ע"י אומנים עי"ש.

וזאת להודיע כי עתה יוצא לאור ס' הכנה"ג (חדש ע"י המו"ל מר ניהו הרב הנכבד מוהר"ר יצחק סובאלסקי יצ"ו) וכבר נדפס מחברת א' וראיתי שם בצד מ"ג מאמר מאחד המורים יצ"ו על כלי ברזל המצופים בקוניא (גלאזור) שהחת"ס יו"ד סי' קי"ג פסק שיש לו דין כלי חרס מספק והרב הנ"ל יצ"ו אמר שעמד על המבחן ואף שכלים הללו אינם מצויים בינינו ולא ידעתי מהותם לרגל מלאכתי מל"ם אעתיק דבריו וז"ל לקחתי כלי ברזל גלאזירט חדש הנקרא פענדיל משחתי השולים בחמאה סרוחה ובנפט וכן עשיתי בכל הדפנות מבחוץ ואחרי כן כפיתי את הכלי על המנורה (לאמפע) הבוער להחם היטב מבפנים עדי שיבלע היטב את החמאה ואת הנפט שעל השוליים מלמעלה וכן בשלתי בתוך הכלי זפת ונפט במוקף למיד פתיל דברים שריחם רע מאד ואח"כ קנחתי את הכלי היטב ורחצתיו בצונן ונתתי בתוכו מים להרתיח ולא נשתנה טעם המים וריח רע לא היה להמים כאילו לא נתבשל בהכלי מאומה. נראה מזה שהכלים הללו אם רק הם חלקים ואין בהם קרטופני אינם בולעים אם כן דין כלי זכוכית יש להם, לכן קולי אקרא בכח כי המצוה וגם חובה היא המוטלת

על כל רב ומו"ץ לעמוד על המבחן בכלים הללו למען ידע את טבעם ואז רק אז ידע מה להורות אם נספק תחתם דבר האוסר את המותר . וגם חז"ל כל הוראותיהם בנויות על הטבע והנסיון אולם הטבעים משתנים בהפאבריקאציאן וכפי העת והזמן צריכים לחדש בתורה וכן כתב הגאון בעל פמ"ג בהקדמתו לספרו שושנת עמקים עי"ש וכן גם הכלים המצופים מבפנים ומבחוץ הם אותם שנבלעים בצבע בלאה והן הנבלעין בצבע אחד בכולם עשיתי הבחינות ויצא לי שלכולם טבע אחד ולכולם יש עפ"ז דין כלי זכוכית . וכן השכים על ידי חכם אחד בחכמת הכימיא . ומי לנו גדולים מהחכמה והנסיון אשר עליהם בנו חז"ל את יסודי הוראותיהם בכלים במס' פסחים ונודע לי שהמו"ץ בווארשא נוהגים היתר בכלי מתכות שהם גלאזירט מבית ומחוץ הנעשים בווארשא מתירים אותם על חג הפסח וגם אם נספק תחתם דבר האסור מתירים את הכלים בהגעלה כי נתברר אצלם שאין הגלאזור ככלי חרס אבל לא נסו לעשות את הנסיונות שעשיתי אני ולדעתי אם תבא שאלה מבחוץ על הכלים האלה בערב שבת או בהפסד מרובה יכולים המורים להורות כפי שהורה לי הנסיון בתנאי שיסכימו עמדי עוד רבנים כי אולי הוא כדבר שנהגו בו איסור עכ"ל והרב המו"ל יצ"ו אמר שכבר העיר ע"ז הרחז"ם בהצפירה כי הכלים האלה דין כלי זכוכית להם עכ"ל ואני לא ראיתי דברי הצפירה בזה (כי אין נמצא בעיר הזאת רק אחת אצל תלמידי יחיו ושאלתים ולא נזכרו אם יש בזה בהצפירה ולא אוכל לידע איה מקום כבודם לעיין בזה) .

והנה המבחן שעשה הרב הנ"ל יצ"ו הוא נכון והיה לו עוד להבחין גם ע"י משקל וכאשר נסה הרדב"ז לכלי העני שנשאל עליהם אם דינם ככלי זכוכית או צריכים הגעלה ואחר הנסיון נודע לו כי כלי חרס הם ודרך הנסיון היה שלקח חתיכה מכלי הנ"ל והכניסה באש ויצא ממנה שלהבת כדרך הכלים הבלועים ומבחן זה אינו שייך בכלי ברזל הנ"ל אך עוד כתב שהלבין אותה חתיכה יפה ודקדק במשקלה והשליך אותה אל תוך קדרה של תבשיל עד חצי שעה ורחץ אותה ונגבה יפה וחזר ושקלה והוסיפה על משקלה הראשון כל דהו ומזה נתברר לו שהוא בולע אך לא ככלי חרס שבליעתו מרובה עי"ש בח"ג סי' ת"א וזה הנסיון שייך גם לכלי ברזל הנ"ל ומשמע דאם אחר המבחן לא היה שלהבת יוצא ממנה (כדרך כלים הבלועים) ולא הוסיפה על המשקל היה סומך לדון אותם ככלי זכוכית דשיעי ולא בלעי ומזה סעד וסמך גדול לדברי הרב אחד המורים הנ"ל יצ"ו לסמוך על הנסיון ויועיל לנו הספרדים הנגררים אחר פסק מרן בהוראות איסור והיתר ופסק בסוס"י תנ"א דכלי זכוכית אין צריכים שום הכשר וכן עמא דבר זולת השרידים המהדרים כמ"ש מרן החביב בשכנה"ג שם ובכנה"ג יו"ד סי' קכ"א אבל לגבי האשכנזים אשר נמשכים אחר הוראות הרמ"א שהביא דעת המחמירין דכלי זכוכית אף הגעלה לא מהני להו והעיד שכן המנהג באשכנז ובמדינות שלו וכן נמשכו הבאים אחריו כל ישרי לב הלא בספרתם לא יספיק להם לומר שדין כלים הללו כדין כלי זכוכית אלא צריכים לומר שכלים הללו עדיפי מכלי זכוכית ובאמת בכלי זכוכית עצמם נקל היה לרבותינו האשכנזים לעמוד בהם על המבחן על דרך שכתב הרדב"ז בשתי הבחינות הנז"ל ומי לנו גדולים בתורה וחריפי דפום בדת"א כרבני אשכנז הקולעים אל השערה ורחוק לומר שלא עלה על דעתם לעמוד על המבחן הזה ובהכרח לומר שחשו חכמים הראשונים לקדושים אשר בארץ המה שמא יש כלים הדומים להם ומזייפים בהם לערב מאפר עפר או שעושים מעפר אחר ממש ומתקנים אותם ודומים לאלו ממש כמו שחשש הרדב"ז לחששות הללו והנסיון אהני ליה לתת לכלי הליני דין כלי חרס ממש וגם אי אחר הנסיון ראה שאינן בולעים כלל מי זה אמר שהיה מתיר אותם ולא היה חושש לאסור כל הכלים מפני הדומים להם שיש לחוש החששות הנ"ל והנסיון יועיל רק לכלי פרטי אשר בא עליו המבחן ולא ללמד על הכלל כולו כיון שיש לחוש לזיוף שמזייפין במקומות אחרים והרבנים

גדולי ארץ ווארשא יצ"ו שאמר בעל המאמר הנ"ל יצ"ו שנודע לו שנוהגים היתר בכלים אלו הנעשים בווארשא אולי נתברר להם שמובדלים הם משאר כלים הנעשים בשאר מקומות וניכרים הם וידועים לכל ואחרי שנתברר להם שכלים האלה לא יביאו משום מקום כאשר יהיה האופן שנתברר להם. וגם נתברר להם שבווארשא אין מזייפין בכלים הללו יצא הדבר בהיתר איהו בדידהו, ואנן בדידן כלים הבאים מכמה מקומות אף אם יתברר לנו שבפאבריק פ' אין מזייפים כלל ורפנוס וביתנוס שאינם בולעים מי מפים לסמוך על זה ולא לחוש לכלים הדומים לאלו ויש בהם חשש זיוף הנה כי כן לדעתי העניה אין לסמוך להתיר בדרך כלל על סמך הנסיון הזה ובטח ידברו על זה רבני גדולי דורנו יצ"ו בחוברות הבאות שיצאו לאור מס' כנסת הגדולה הנ"ל אי"ה ועל פיהם יקום דבר.

חיים חזקיהו מדיני ס"ט החופ"ק קאראסובאזאר.

תשובה בענין מזוזה. והערה לס' תוסרי"ד.

מה שהשבתי לרב אחד ע"ד שאלתו בשוכר בית ליותר משלשים יום, אי מחויב לקבוע מזוזה מיד.

הנה הפ"ת בנ"ל ביו"ד (סי' רפ"ו) הביא מ"ש הגאון מליסא בדה"ח השוכר בית עד שלשים יום פטור, ומשמע מזה דאם שכר ליותר מל' חייב מיד, ועי"ז תמה בנ"ל דזה לא יתכן רק לסברא ראשונה שבתוס' מנחות (מ"ד א') דשוכר חייב מדאורייתא ולא נתמעט מביתך רק אם שכר לשלשים יום הוא דירת עראי ולא נקרא דירה יע"כ פטור ממזוזה, ולטעם זה כששכר ליותר מל' יום שוב חשוב דירת קבע וחייב במזוזה מיד וכמו לענין צדקה ביו"ד (סי' רנ"ו), אבל לפמ"ש התוס' שם אח"כ דאף לאחר ל' יום אינו חייב רק מדרבנן משום דמחזי כשלו א"כ אף כששכר לשנה אין לחייבו במזוזה עד שלשים יום, וכיון שכתב התוס' בע"ז (כ"א א') והרא"ש בהלק"ט דשוכר מדאורייתא לעולם פטור א"כ אין מקום לד' הגאון מליסא, את"ד הנ"ל, וכן הוא אמנם דעת הרשב"א בחיד' לשבת (קל"א א') ד"ה הואיל ובידו להפקירן דשוכר פטור מדאורייתא, וכן מבואר מדברי הרמב"ן בחיד' לשבת שם דשוכר נתמעט מדכתיב ביתך ע"ש, וכ"כ הריטב"א בב"מ (ק"א ב') והובא בשטמ"ק שם, וכ"כ שם בשם הרא"ש, וכ"כ המרדכי (סו"פ התכלת), וכ"כ בהגמ"יי (ספ"ו ממזוזה) בשם ר"י, וכ"כ הרא"ש פ' כל הבשר (סי' כ"ו) דשוכר אף לאחר שלשים יום אינו חייב במזוזה רק מדרבנן ע"ש.

וכן נראה ממה דאיתא במד"ר אמור (פכ"ז) ר"ת פתח מי הקדימני ואשלם כו' ורוה"ק אומרת מי הקדימני ואשלם מי קלס לפני עד שלא נתתי לו נשמה מי מל לשמי עד שלא נתתי לו ב"ז מי עשה לי מעקה עד שלא נתתי לו גג מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית כו' ע"ש. וא"כ דחיוב מזוזה מדאורייתא הוא אף בבית שכורה ושאולה הרי הקדים לעשות מזוזה עד שלא נתן לו בית, אע"כ דלא חייבתו תורה כ"א בבית שלו ממש. איברא דבילקוט (רמז תתקכ"ו) העתיק כל הנ"ל אבל השמיט ולא הזכיר מזוזה, וא"כ דגם שוכר ושואל חייב במזוזה מדאורייתא כסברא ראשונה שבתוס', מדוקדק מאד מה שהשמיט זה הילקוט, וראיה מזה ג"כ למ"ש הגמ"יי (פי"א מרוצח) דמה שחייב השוכר לעשות מעקה הוא רק מדרבנן, וכ"כ הכנה"ג הובא בפ"ת חו"מ (סי' תכ"ז), דא"כ דחייב מדאורייתא

הרי הקדים לעשות מעקה עד של"כ לו גג [והמעות שנותן בשכירתו הא אינו משתלם אלא לבסוף, וגם שאלה מא"ל] וגם בילקוט שם הזכיר מעקה.

אולם אין מדברי המדרש ראיה דמה שחסר כאן השלים ר"ת במ"א והוא במד"ר (נשא פי"ד) הה"ד מי הקדמני וגו' אמר ר"ת בר"א מי שאין לו נכסים ועושה צדקה וגמ"ח מי שאין לו בנים ונותן שכר סופרים ומשנים מי שאין לו בית ועושה מזוזה מי שאין לו טלית ועושה ציצית כו' אמר הקב"ה זה הקדים וקיים מצותי עד שלא נתתי לו במה לקיימן צריך אני לשלם לו כו' ע"ש, והמת"כ פירש שם ועושה מזוזה וציצית לאחרים כדי לקיים המצוה במה שאפשר לו לקיים ע"ש, ואין זה נכון דאין זה קיום מצות מזוזה וציצית כ"א מסייע לאחרים שיעשו, והרי זה בגדר צדקה וגמ"ח, ול"ש ע"ז הלשון ועושה מזוזה ועושה ציצית, וכ"פ דכוונת המדרש שאין לו בית וטלית קנין כספו ומ"מ עושה מזוזה בבית שכורה ושאולה ע"ז קורא אני שפיר הקדמני שהקדים וקיים המצוה עד שלא נתתי לו במה לקיימן וע"כ צריך אני לשלם לו כו', א"כ אדרבה מבואר מכאן דגם שוכר חייב מדאורייתא ומצוה קעביד, אלא שאין להוכיח מכאן דמצוה מדאורייתא קעביד, דהרי בטלית שאולה לכ"ע פטור מדאורי', ועכצל"פ שהשתדל עכ"פ להחמיר על עצמו אף במקום שאינו מחויב ע"כ בדין שיטול שכרו אף שאין בזה מצוה וחיוב מדאורייתא וע"ד הסג"מ ברכות (כ' ב') וכי לא אשא פנים לישראל כו' והן מחמירין ע"ע עד כזית כו', וגם י"ל דעפ"י רוב דיבר ובלא"ה נ"ל כן שם, ובלא"ה אין למדין מדברי אגדה.

ועכ"פ לפ"ד הראשונים הנ"ל א"ת השוכר לעולם רק מדרבנן משום דמחזי כשלו א"כ אף כששכר לשנה פטור עד ל' יום דאכתי לא מחזי כשלו, וכ"כ בשו"ת פע"ח הובא בעק"ד (בהל' מזוזה) דאף שדעתו לקבוע דירתו ליותר מל' פטור תוך ל' ע"ש, וכ"מ בסמ"ק (מ' קנ"ד) שכתב וז"ל השוכר בית משלשים יום ואילך חייב במזוזה עכ"ל, מבואר דאין נפ"מ במשך זמן השכירות ובכל אופן אינו חייב במזוזה רק מל' יום ואילך, וע' במרדכי (סו"פ התכלת) מ"ש בשם פ"ה גבי אין משכירין בתים ע"ש.

ובאמת לפ"מ שהעתיק הנ"ל מדה"ח „השוכר בית עד שלשים יום פטור ממזוזה" אין להוכיח מזה דס"ל דכששכר ליותר מל' יום חייב מיד דשיעור דבריו הם „השוכר בית [אף לזמן מרובה] עד ל' יום פטור". אולם לפנינו בדה"ח כתוב „השוכר בית על ל' יום פטור" מזה מבואר דדוקא כששכר רק לל' יום פטור, ובנ"ל נדפס בטעות, ואולי ט"ס הוא בדה"ת וצ"ל עד במקום על וכמו שהעתיק בנ"ל, וא"כ לא נתכוין הגאון לחדש כאן דבר והכי מסתברא.

אולם בכ"ז אין להחליט עדיין לפטור בזה כמו שיתבאר עוד מדברי גדולי הראשונים שחולקים בזה.

והנה ז"פ א"כ כסברה ראשונה שבתוס' מנחות הנ"ל דאחר ל' חייב השוכר מדאורייתא לפ"ז פשוט דאם שכר לזמן מרובה חייב במזוזה מדאורייתא מיד וכמ"ש ג"כ בנ"ל, וכן מוכח ממ"ש בחיד' הרשב"א בשבת (קל"א) וז"ל וטעמא דטלית של הפקר פטור מציצית דלא עדיף מטלית שאולה דאמרינן שהוא פטור כל שלשים יום וכן בית של הפקר פטור ממזוזה כדאמרינן דשוכר פטור כל שלשים ואע"ג דלאחר שלשים חייב בין בציצית בין במזוזה היינו מדרבנן דהלו מדאורייתא אין הפרש בין תוך ל' ללאחר ל' עכ"ל. ומ"ש הרשב"א „ואע"ג דלאחר ל' חייבין כו'" תמוה דמה בכך דחייבין אחר ל' מ"מ שפיר אמרינן בשבת שם דמלותן ל"ד שבת הואיל ובידו להפקיע מלותן שיפקירן ואינו חייב עוד עכ"פ בשבת, וכיון שבידו להפטר ממלותן כעת ל"ד שבת, ומה איכפת לן במה שיתחייב אחר ל'. אע"כ דא"כ דאחר שלשים חייב מדאורייתא דל"ב ביתך וכסותך ורק תוך ל' פטור דל"ח דירה, א"כ זה דוקא כששכר רק לל' יום אבל כששכר לזמן מרובה מחויב תיכף במזוזה מדאורייתא, א"כ בשבת שם שדר באמת בביתו ול"ש בזה קביעת זמן לל' יום ודעתו לדור שם בקביעות וא"כ אף

שיפקיר ואיגה שלו מ"מ גם תוך ל' הוא כלאחר ל' ואין ההפקר מפקיע חובת מזוזה בזה, וע"ז תירץ דבאמת גם לאחר ל' חיובו רק מדרבנן דמחזי כשלו, ותוך ל' אף מדרבנן פטור, ולפ"ז אף בשוכר ליותר מל' א"ח מדאורייתא כלל בשוכר. וכ"מ מדברי הריטב"א שהובא בשטמ"ק בב"מ (ק"א) שכתב וז"ל פר"י דמדאורייתא תרתי בעינן שיהיה הבית שלו וידור בו ומדרבנן חובה כו' והביאו ראיה מפרא"ד"מ שאמרו שם שאני טלית ומזוזה הואיל ובידו להפקירן עכ"ל, וכוונתו דכיון דמיירי שהוא דר שם אלו היה חייב מדאורייתא לאחר ל' היה חייב בהסיא דשבת אף תוך ל' כיון דל"ש שם קביעת זמן וכמ"ש.

וראיתי בתוס' רי"ד בשבת (קל"א) שכתב וז"ל ומתרץ ר"ג הואיל ובידו להפקירן וכיון שמפקיר טליתו לא קרינן ביה כסותך ואע"פ שלובשה אינו עובר דלא תהא אלא טלית שאולה שכל שלשים יום פטורה מציצית, וכן נמי הבית כשמפקירו לא קרינן ביה ביתך ואע"פ שחובת הדר הוא כ"ז שלא שכרה ממנו הו"ל כחונה בבית חבירו שאינו חייב במזוזה עכ"ל התורי"ד, ודבריו תמוהים במ"ש „כ"ז שלא שכרה ממנו" דמשמע מזה דאם שכרה היה חייב במזוזה, ותמוה הא אף אם שכרה ממנו פטור כל שלשים יום כמו בטלית שאולה וכדתניא בהדיא במנחות (מ"ד א') השוכר בית בחו"ל כל ל' יום פטור מן המזוזה וכ"פ כל הפוסקים והסיא דשבת הלא הוא תוך שלשים יום.

וע"כ נראה ברור דס"ל להתורי"ד דדוקא כששכר רק לשלשים פטור דל"ח דירה אבל כששכר ליותר מל' חייב מיד במזוזה מדאורייתא, וא"כ ה"נ בהסיא דשבת כיון שדר שם בלא קביעת זמן דהא דר בביתו, אלו היה בגדר שכירות לא היה נפקע חיוב מזוזה ע"י הפקירו אף לבו ביום וכמו שנתבאר ג"כ מדברי הרשב"א והריטב"א הנ"ל. והנה אין לומר דדעת התורי"ד כסברא ראשונה שכתב התוס' במנחות דלא ממעטינן מביתך שאולה ושכורה, דהא להדיא כתב התורי"ד „כשמפקירו לא קרינן ביה ביתך" מבואר מזה דס"ל דרק בית שלו חייב וכדברי הראשונים הנ"ל. ועוד א"כ דלא דריש ביתך להכי א"כ ממילא אף כשדר בבית של הפקר חייב לפמ"ש התוס' שם במנחות דלא מסתבר למעוטי בית אחרים כיון דלשימור עביד ל"ש, א"כ מ"ש בית הפקר משכורה, ונראה דמה שמחייב התורי"ד בשכורה מדאורי' הוא כהסוברין דשכירות ליומא ממכר בכל מקום, וע' בש"ך חו"מ (סי' של"ד סק"ב וסוף סי' קע"ה) וע' בלח"מ (פ"ז משכירות ה"א), וע"כ לא נפטר שוכר מביתך דגם זה בכלל ביתו, וע' בתורי"ד ע"ז (ט"ו) מש"ש וצל"ע, אלא דלפ"ז לא יתכן לכאורה מה שמסיים התורי"ד „דהו"ל כחונה בבית חבירו שאינו חייב במזוזה" דהא אם שכירות קניא גם שאלה קניא כמבואר בע"ז (ט"ו א'), וכמ"ש הגמ"יי (ספ"ו ממזוזה) דאם בשכירות קרינן ביתך ה"ה שאלה ע"ש, וכ"כ בתשובות הגרע"א (סי' ס"ו), א"כ לפ"ז גם חונה בבית חבירו בשאלה חייב במזוזה כמו בשכירות. אולם ראיתי בעיטור (הל' ציצית סוף ח"א) אחר שהביא הא דטלית שאולה פטור מציצית כתב וז"ל וטלית שכורה מספקא לן עכ"ל, ובארלה"ח (סי' י"ד ס"ג) כתב בפשיטות דשוכר דינו כשואל וכמ"ש הע"ת ממשמעות דהתוס' במנחות ע"ש, ולא זכר דברי העיטור שמספק"ל בזה, מבואר עכ"פ מדברי העיטור שיש לחלק בזה בין שאלה לשכירות, וע' בנדה (כ"ח א') בתוס' ד"ה ולענין דינא שכתב די"ל דכיון דאיגה לשניה אלא בתורת שאלה איגה ממש ברשותה, וכ"כ התוס' בחולין (כ"א א') [אך לדבריהם גם בשכירות ל"ה כשלו וכמ"ש התוס' בע"ז (ט"ו ב') ובב"מ (כ"ו ב') דרק לענין אונאה אמרינן שכירות ליומא ממכר הוא], מיהו דברי התוס' רי"ד נכונים בלא"ה דכיון שמפקירו ואינו רוצה לזכות בו כדי להפקיע מעליו חיוב מזוזה, א"כ אינו שלו כלל, וע"כ בודאי לא קרינן ביה ביתך דהא מפקירו ואינו רוצה לזכות בו כדי להפקיע מעליו חיוב מזוזה, וכמו בחונה בבית חבירו שלא בתורת קנין ושאלה דלא רמי עליה חיוב מזוזה כיון דלא קרינן ביתך כלל אף ליומא.

ומבואר מדברי התוס' רי"ד דכששוכר בית ליותר משלשים יום חייב במזוזה מיד מדאורייתא דהא שם קאי לענין חיוב ופטור מדאורייתא ולהכי אם היה המפקיר בגדר שוכר ל"ה נפקע חיובו אף לבו ביום כיון שהוא דר שם בקביעות ול"ש שם זמן שלשים יום וכמ"ש, ודוקא בשוכר לשלשים יום פטור דל"ח דירה ואף דס"ל להתורי"ד דממעטינן מביתך בית שאינו שלו וכסברא שניה שבתוס' מנחות הנ"ל מ"מ ס"ל דשוכר חייב במזוזה, וניחא בזה דברי הש"ך (סי' רפ"ו ס"ק כ"ח) שכתב טעם שוכר דפטור תוך ל' משום דל"ח דירה, והגרע"א (סי' ס"ו) תמה עליו דזהו רק לסברא ראשונה שבתוס' ואנן קי"ל כסברא שניה דפטור מטעם ביתך ע"ש, ולפמ"ש הנה רואין שגם להתורי"ד דס"ל כסברא שניה שבתוס' מ"מ טעם הפטור תוך ל' הוא משום דל"ח דירה, ומסולק ג"כ תלונת הגרע"א על השואל בריש התשובה שם ע"ש. וראיתי בחידושי הרשב"א בחולין (קל"ה) שכתב וז"ל וא"ת ואמאי ל"א ביתך למעוטי שותפות דנכרי כדאמרינן בכל הני דלעיל צ"ל משום דמזוזה חובת הדר היא ולשמירה עשויה ואפילו דשותפות דנכרי ישראל הדר בה צריך שמירה עכ"ל. הנה מבואר מדבריו כסברא ראשונה שבתוס' מנחות הנ"ל דכיון דלשמירה עביד אין למעט מביתך והביאו ג"כ כת"ר. ואתפלא מאד שהוא סותר לדבריו בשבת (קל"א) הנז"ל שכתב להדיא כסברא השניה שבתוס' דשוכר אף לזמן מרובה א"ח רק מדרבנן ממיעוטא דביתך והקשה שם ג"כ קו' הנ"ל דלימא ביתך למעוטי שאינו שלו ותירץ דחד מתרי טעמי נקיט, והוא כדהתוס' במנחות בסברא השניה ושם תירץ דתרי ביתך כתיב. ולדברי הרשב"א בחולין כיון דלשמירה עביד ל"ש למעוטי מביתך כלל וכסברא ראשונה שבתוס', ודבריו סותרין זא"ז וצע"ג *). וגם מדברי היראים (סו"ס י"ח) משמע דשוכר חייב מדאורייתא וביתך מפקינן לדרך ביאתך

---

*) ומדהג"מ דשבת (קל"א) הנ"ל וכן ממה דאמרינן בסוכה (ל"ה) דאי בעי מפקיר כו', הוכיחו האחרונים דמותר להפקיר בשו"ט, והשעה"מ (פ"ח מלולב ה"ב) דחה דאף א"כ שאסור להפקיר מ"מ מיקרי ראוי לאכילה כיון שיכול לאכול בחול ע"י שיפקיר נכסיו ע"ש. ובאמת הרמב"ם בפיה"מ בסוכה שם כתב וז"ל ומה שהתירו אתרוג של דמאי לפי שהדמאי אוכלין אותו העניים ואם רצה להקדיש נכסיו ויהיה עני יהיה זה האתרוג של דמאי מותר לו לאכילה כו' עכ"ל, הרי שכתב שיקדיש נכסיו במקום אי בעי מפקיר נכסיו שנזכר בגמרא, והרי משנה מפורשת בביצה (ל"ו ב') דאין מקדישין בשו"ט, ועכצ"ל דכיון שיש צד היתר בחול מיקרי יש בו היתר אכילה, ודעת גדולי הפוסקים דאף הקדש לעניים אסור להקדיש בשו"ט, ולדעת המג"א (סי' ש"ו ס"ק י"א) דהקדש לעניים מותר יל"ד דכוונת הרמב"ם שיקדיש לעניים. אך דעת גדולי הפוסקים אינו כן, וע' במאירי בשבת שם שהוכיח ג"כ משם דמותר להפקיר בשו"ט, וע' בספרי נר למאור (סי' י"א). אך עיקר מ"ש הרמב"ם בפי' המשניות אי בעי מקדיש כו' צ"ע ששינה מלשון הגמרא דאמרינן שם ובכ"ד אי בעי מפקיר כו', וגם הרמב"ם עצמו (פ"ח מלולב ה"ב) כתב אתרוג כו' של דמאי כשר שאפשר שיפקיר נכסיו ויהיה עני שמותר לו לאכול דמאי עכ"ל, הרי שכתב כדהג"מ אי בעי מפקיר כו', וא"כ יפלא ע"ד הרמב"ם בפיה"מ ששינה מהפקר להקדש הלא דבר הוא, ויתכן לומר כונה נאותה בזה דלכאורה מה דאמרינן בכ"ד אי בעי מפקיר נכסיו והוה עני צ"ע לראב"ע דאמר בערכין (כ"ה א') דאם החרים כל נכסיו אף בדיעבד אינן מוחרמין, וה"ה הפקר א"כ אזדא מגו זו, כיון שאף בדיעבד לא מהני, וראיתי שהקשה כן החת"ס או"ח (סי' קכ"ד) ונדחק לתרץ דהכוונה שישייר לעצמו פחות ממאתים זוז ע"ש [וזה דוחק דמסתברא דגם בכה"ג ל"מ לראב"ע כיון שאין בזה שום חשיבות], ובפשיטות י"ל כיון דמשמע דרבנן פליגי על ראב"ע [אף שלא נזכר בערכין שם פלוגתתם], וכמ"ש הכ"מ (פ"ו מערכין ה"ב), וכ"פ הרמב"ם שם דמוחרמין בדיעבד דלא כראב"ע, וע"כ אמרינן שפיר בכ"ד אי בעי מפקיר [ואולי באמת מזה יצא לו להרמב"ם שפסק דלא כראב"ע, וע' בפיה"מ בערכין שם שכתב דחכמים

וכדהתוס׳ במנחות ע״ש, והתוס׳ במנחות שם נדחקו מאד לפ״ד דשוכר חייב מדאורייתא ורק תוך שלשים פטור משום דל״ה דירה דא״כ מאי מייתינן שם בגמרא ראיה לר״י דטלית שאולה פטורה מציצית מהא דתניא השוכר בית כו׳, הא שם לאחר שלשים מדינא חייב ותוך שלשים הוא משום דל״ה דירה ואין זה ענין לטלית שאולה ע״ש. ובאמת הרי״ף בהלק״ט (סוף הל׳ מזוזה) העתיק ברייתא זו בזה״ל ת״ר טלית שאולה כל שלשים יום פטורה מן הציצית והשוכר בית בחו״ל והדר בפונדקי כו׳ ע״ש. מבואר שהיה הגירסא לפניו בברייתא גם הא דטלית שאולה פטורה מציצית כל שלשים יום, וכן העתיקה האשכול (הל׳ מזוזה) ע״ש, א״כ פשוט מה דאמרינן תנ״ה הוא מטלית שאולה שנזכר להדיא בברייתא לפי גירסא הנ״ל.

ובירושלמי (סוף מגילה) אמרי׳ הדרי בחו״ל והדר בפונדקי א״י ל׳ יום א״צ ליתן מזוזה כו׳ השוכר בית ישראל צריך ליתן מזוזה כו׳. ופי׳ הק״ע השוכר בית מישראל לדור בו יותר מל׳ יום עכ״ל. מזה משמע דכששכר ליותר מל׳ יום חייב תיכף במזוזה ולהכי הדר ותני לה בבבא בפני עצמו ולא תני לה בבבא דלעיל דלאחר ל׳ צריך השוכר ליתן מזוזה, אע״כ דבא להורות דכששכר בית כסתם שוכר שהוא לזמן מרובה אזי צריך ליתן מזוזה מיד. [ומד׳ הפ״מ שם ד״ה הדר בפונדקי שבחו״ל מבואר דבפונדק חו״ל אפי׳ אחר ל׳ א״ח במזוזה ע״ש, ול״מ כן מד׳ כל הפוס׳ שכ׳ דבפונדק רק עד ל׳ יום פטור ולא חלקו בין א״י לחו״ל בזה. וכ״מ במאירי בשבת (קלא ב׳) שכתב הואיל ובידו להפקירן ונמצא בטלית שאולה וכדר בפונדק שפטור כל ל׳ יום כו׳ עי״ש].

וגם בס׳ עק״ד (הלכות מזוזה) הביא בשם ספר מטה יוסף שכתב דאם כתב שטר והניח בו מטלטליו חייב במזוזה מיד ע״ש, ונראה שהוא עפ״ד רש״י במנחות שם ד״ה והשוכר בית פטור משום שמא יחזור בו ע״ש, וע״כ כשכתב שטר והניח בו מטלטלין שוב ל״ח לזה. והלם ראיתי בס׳ נחל אשכול (הל׳ מזוזה) שכתב וז״ל ומה שפטור השוכר בחו״ל עד ל׳ יום כו׳ ונראה אף לתוס׳ אם דעתו מתחלה להשתקע אפי׳ ביום ראשון חייב דקיי״ל בא להשתקע כופין אותו מיד כו׳ עי״ש. הנה החליט בפשיטות דאם שכר מתחלה לזמן מרובה חייב תיכף במזוזה וכדעת הגאון מליסא. אך נראה שגם דבריו הוא רק לפי סברא ראשונה שבתו׳ מנחות שהזכיר שם ע״ש.

ומ״ש כת״ר בשם רב א׳ שהעיר בזה עפ״ד הרא״ש (פ״ק דע״ז סי׳ כ״ב). הנה כבר כתב כן בנחל אשכול שם וז״ל מיהו נראה דהאידנא בשכירות כקנין הוא כמ״ש הרא״ש פ״ק דע״ז כהי דלדידן שכירות לא קניא, כיון שיד או״ה תקיפה ובדיניהם שכירות ליומא, ואף

פליגי על ראב״ע], אבל אכתי המשנה דסיכה שם שמתירין ב״ה אתרוג של דמאי מטעמא דאי בעי מפקיר נכסי׳, ואף ב״ש לא פליגי רק משום דאסרי דמאי אף לעניים א״כ יקשה מזה לראב״ע מאבות העולם אלו, לזאת השכיל הרמב״ם בפיה״מ [שבא לפרש המשנה ולתת טעם המספיק לכו״ע] ופירש דאפשר להקדיש נכסיו, וזה א״ש אף לראב״ע לפ״מ דאיתא בתוספתא (פ״ד דערכין) דרק בחרמין ס״ל לראב״ע דאינן מוחרמין בדיעבד אבל אם הקדיש כל נכסיו מודה דמוקדשין ע״ש [ותוספתא זו אשתמיטתיה להחת״ס כמ״ש בספרי נר למאור סי׳ א׳], א״כ ניחא דברי ב״ה אף לראב״ע דנהי דל״מ להפקיר אכתי יכול להקדיש וא״ש, אבל בפ״ח מלולב שכתב לדינא, לזאת כתב שפיר דמפקיר נכסיו, דהא קיי״ל דלא כראב״ע ויכול להפקיר כל נכסיו, וכדהג״מ בכ״ד. אבל בפיה״מ שבא לפרש נתן טעם המספיק לכו״ע וזה נכון [ובשא״ד בש״ס שנזכר ענין זה דדמאי בברכות (מ״ה א׳) ובשבת (ריש מפנין) ובעירובין (ל״א א׳) ובפסחים (ל״ה א׳) וברמב״ם (פ״א מברכות ה״כ, ופכ״ה משבת הי״ט ופ״א מעירובין הט״ו) בכל אלו המקומות לא נזכר ברמב״ם ובפיה״מ מפורש הא דאי בעי מפקיר כו׳ יעו״ש].

אי נפל ביתו של משכיר א"י להוציא את השוכר הוי כמכר, ועי' חו"מ (סי' שי"ב) שכ' בשם הרא"ש השוכר לזמן קצוב כמכר דמי ומדין א"י להוציאו, ומה"ט גופא אני אומר שהשוכר בית בזה"ז חומ"י כשבא לדור יעשה מזוזה ויברך ע"ש, הנה מכ"ז נראה שיפה דקדק הגאון מליסא ז"ל בס' דה"ח וכתב דרק כששכר על יום פטור מן המזוזה, דבזה ההלכה מוסכמת מדברי הפוסקים, אבל כששכר ליותר מל' יום שהם הדברים דבזה אין להחליט עכ"פ לפטור ואדרבה מסתברא לחייבו מיד כמו שנתבאר, ודלא כהנ"ל שהחליט לפטור בזה, וכבר הסכימו הפו' דאף במקום שפטור מ"מ כשמחמיר ע"ע מברך, א"כ בודאי ראוי לקבוע מזוזה מיד ולברך, וכן עמא דבר לקבוע מזוזה מיד ולברך.

ב

נשאלתי בדבר ממזר שנולד מכהן אם יש עליו דין כהונה ואם מטמא למתים.

הנה לכאו' פשוט כיון שחלל מטמא למתים והוא כזר כדאי' ביבמות (ק' ב') ובסנהד' (ה' ב') א"כ כש"כ ממזר שהוא גם מפסולי קהל, אולם הא מליגו בקידושין (ע"ח א') דכהן שבא על אחותו לא נתחללה אף שהיא ח"כ, ומפסולי כהונה שהם רק לאו מ"מ מתחללין, הרי דפסולי כהונה שאני, והא דקיי"ל עשרה כהנים עומדין ופירש א' מהן ובעל הולד שתוקי ומשתקין אותו מדין כהונה ואינו עובד ואינו אוכל וכמש"פ הרמב"ם (פ"כ מאי"ב) ובאהע"ז (סי' ג' ס"ט), ומשום דבעי' זרעו מיוחס אחריו, הנה משם אין ראיה דהא אמרי' ביבמות (ק' ב') שהוא רק מדרבנן, ומדרבנן בודאי קפדינן שיהיו הכהנים מנוקים מכל שמץ פסול משפחה, וכדתנן במדות (פ"ה) שב"ד היו בודקין שלא ימצא בהם שום פסול במשפחה, וכדתנן בקידושין (ע"ו א') אין בודקין מן המזבח ולמעלה, וגם כבר כתב הסמ"ק בכתובות (י"ג ב') דדוקא בשלא נודע מי הוא אביו אזי משתקין אותו מכהונה אבל כשידעינן יחוסו אף דהוי בזנות מ"מ הוא כשר ע"ש, א"כ אין זה ענין לנ"ד לפסול ממזר מדאו' [וכ"ז הוא באופן דליכא למיחש מגו דאפקרה נפשה לגבי האי אפקרה נפשה לגבי אחרינא, ע' יבמות (ס"ט ב'), וידעינן בודאי שאביו כהן, וגם נולד מביאה ראשונה דבביאה שני' הא נתחללה והבנים חללים וכמ"ש הרמב"ם (פי"ט מאי"ב ה"ה) דכהן שבא על אחת מחייבי לאוין השוב"כ עשאה זונה ואם חזר ובא עליה נעשית חללה וזרעו ממנה חללין ע"ש].

אולם כ"פ דכיון שאינו בא לקהל ישראל כש"כ שאינו בא לקהל כהונה והרי הוא כזר אף לקולא וכמו חלל, לכן מבואר להדיא בדברי האחרונים באהע"ז (סי' ז' סי"ד) במש"ש בטוש"ע כהן שבא על אחת מן העריות אין הולד חלל אבל עשאה זונה כו', וכ' הח"מ (ס"ק כ"ד) וז"ל כבר כתבו האחרונים דאין נפקותא לדידן דמאחר דהולד ממזר מכל העריות הוא גרע מחלל כו' עכ"ל, וכ"כ הב"ש שם, וכ"כ שם הפרשה והב"ח לתמוה על הטור שם, ועכ"פ מבואר מדבריהם דממזר כהן אין עליו שום דין כהונה וגרע עוד מחלל, וא"כ בודאי שמותר לו לטמא למתים כחלל וזר, לכן ראיתי להגאון בעל הפלאה ז"ל בס' נתיבות לשבת (סי' ז' אות י"ט) שכתב דממזר הוא כזר, וכפל הדבר שם (אות כ"א) והביא שם ג"כ מתשו' הרשב"א (סי' ר"א) ע"ש, וכ"ז כ"פ אנ"ל בזה.

אבן ל"ע מה דאי' במד"ר (נשא פ"ט) א"ל לר"ה הרי אמרנו תשעה [הנואף גורם לעבור עליהן] אמור לנו כילד עובר על זכור את יום השבת, א"ל אני אומר לכם, פעמים כהן יש לו אשה וישראל נואף בא עליה והיא יולדת בן שסבורים שהוא בנו של כהן ועומד אותו בן ומשמש בבהמ"ק ומעלה עולה בשבת ונמצא מחלל את השבת ע"ש, ותמוה למה דקדק לומר וישראל בא עליה הא אף אם כהן בא עלי' הא הוי ממזר ועבודתו פסולה ומחלל

שבת שלא לצורך עבודה, והגל"ל והנותן בא עליה יהיה מי שיהיה, ומבואר מזה דס"ל דאם היה מכהן אף שהוא ממזר מ"מ כשר לעבודה, וזה לא יתכן וכמ"ש.

ונראה לייסב עפ"מ דקיי"ל כר' יהושע בתרומות (פ"ח מ"א) דאם היה עומד ומקריב ונודע שהוא בן גרושה או ב"ח כל הקרבנות שהקריב כשרין, וכמש"פ הרמב"ם (פ"ו מביאת מקדש ה"י).

ויש לחקור אם גם בשארי פסולי כהונה מכשרינן מה שעבד ע"ג המזבח קודם שנודע פסולו, ונראה עפמ"ד בקידושין (ס"ו ב') ובן גרושה וב"ח דעבודתן כשרה מנלן, אר"י אמר שמואל דא"ק והיתה לו ולזרעו אחריו בין זרע כשר ובין זרע פסול, אבוה דשמואל אמר מהכא ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה אפי' חולין שבו תרצה, ר' ינאי אמר מהכא ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם וכי תעלה ע"ד שאדם הולך אלא כהן של"ה בימיו אלא זה כשר ונתחלל. והנה לטעמא דשמואל מדכתיב ולזרעו אחריו בין זרע כשר ובין זרע פסול א"כ לאו דוקא חלל דגם ממזר הוא בכלל זרע פסול עכ"פ. ויש להכשיר מה שעבד קודם שנדע שהוא ממזר, וכן לטעמא דר"י מובאת אל הכהן וגו' ג"כ נראה דה"ה פסול ממזר דהא לא נזכר בקרא דוקא פסול חלל, ודרשא זו שייך ג"כ לשאר פסולין, אכן לאבד"ש דיליף מן ברך ה' חילו אפי' חולין שבו ופרש"י שהוא לשון חללין, וכ"ה הגירסא במכות (י"ב א') אפי' חללין שבו, וכפרש"י בפסחים (ע"ב ב') א"כ לא נתרבה מזה רק חלל ולא שארי פסולין.

ובקידושין שם פריך א"כ ובע"מ דעבודתו פסולה מנלן [דלא נתרבה ג"כ להכשירא עד שלא נדע פסולו כמו חלל]. אר"י א"ש דא"ק לכן א"ל הנני נותן לו את בריתי שלום כשהוא שלם ולא כשהוא חסר, הנה לדברינו קושית הגמ' הוא רק לטעמא דשמואל ור"י דלדידהו יש לרבות אף שארי פסולין, אבל לאד"ש אין לרבות רק חלל ולא שארי פסולין ולק"מ מבע"מ, ומדוקדק דרש"י שם ד"ה ובע"מ כו' אלא עבד בלא ידיעה מנלן דלא מכשרינן ליה מהאי קרא דוהיתה לו ולזרעו אחריו עכ"ל, דקדק לפרש קו' הגמ' רק להאי ילפותא, [וכן יקשה לטעמא דר"י], אבל לטעמא דאד"ש מברך ה' חילו לק"מ, וע"כ מפני שמואל דא"ק כו' דעיקר הקושיא הוא לדידיה דיליף מוהיתה לו ולזרעו אחריו, וכ"מ בתשו' הגרע"א (סי' ע"ה) בשם ס' בתי כהונה דקושית הגמ' הוא רק לטעמא דשמואל וכמבואר מדרש"י הנ"ל.

ויתיישב בזה דברי התוס' שם ד"ה אמר ר"ט וא"ת מה משל הוא זה כו' ואור"י דבתרתי פליגי כו' ופליגי נמי במקוה שטבל בה כהן ועבד עבודה ובאו עדים והעידו שהיה המקוה חסר קודם הטבילה רט"א כשרה העבודה מ"ד אב"ג וב"ח והאי קאי המשל עכ"ל, וקשה מנלן באמת לפסול מה שעבד בטומאה קודם שנודע, והרי גם בע"מ ס"ד להכשיר לולא מיעוטא דקרא כשהוא שלם ולא כשהוא חסר א"כ בטמא דליכא מיעוטא מנלן לפסול עבודתו שעבד קודם שנודע טומאתו הא גם הוא נתרבה ממקום דנתרבה ב"ג וב"ח ואף שפסולו ביחיד כמו בע"מ מ"מ הא נתרבה מקרא כמו חלל, [וא"ל דבטומאה צ"ש לחלק ללא נודע דטומאה מטמא אף באונס, ז"א דמה שטמא מחלל עבודה אינו משום שמטמא דלזה אין ריצוי ציץ מדהו', רק פסולו בעלם מגזה"כ בקרבן יחיד, ועיין ברמב"ם (פ"ד מביאת מקדש ה"א וה"ז) ע"ש], ואין לתרץ דמדאצטריך הלל מ"מ לטהר בטומאת התהום ומפרשינן בפסחים (פ"א ב') איזהו טומאת התהום כל שלא הכיר בה כו', א"כ ע"כ טמא שעבד עבודתו פסולה אף כשלא נודע דאל"כ הללמ"מ לטומאת התהום ל"ל, ז"א דא"כ תיקשי לר"ט דמכשיר באמת אף בטמא כל מה שעבד קודם שנודע וכמו בחלל דא"כ ל"ל הללמ"מ בטומאת התהום, אע"כ דלק"מ דהא עיקר טומאת התהום בבעלים נאמר כמבואר שם בפסחים והכא קיימינן בטומאת כהן, וגם אמרי' שם (פ"א ב') לל"ב דאף

אם נדע קודם זריקה וזרק אחר שנודע לו מ"מ מרלה, וכ"פ הרמב"ם (מביאת מקדש ה"ו) וא"כ אין זה ענין להסיא דקידושין, והדק"ל מנלן דלא אתרבי אף טמא להכשירה כמו שארי פסולין.

ונראה דלמ"ד מלזרעו אחריו בין זרע כשר בין זרע פסול, וכן למ"ד מאל הכהן אשר יהיה בימים ההם ל"ש לרבות מזה רק הפסולין לכשנודע פסולן יצאו מקהל כהונה כמו חלל וכיו"ב, ונתרבה שפיר בכלל זרע פסול, וכן הוא בכלל הכהן אשר יהיה בימים ההם דכ"ז שלא נודע פסולו הוחזק לכהן, אבל טמא ל"ש לרבות מסם דהא אף כשהוא בטומאתו הוה כהן כשר רק פומא הוא דכאיב ליה, ול"ש לרבותו מכלל זרעו, או מאל הכהן אשר יהיה בימים ההם, דהא גם כשנודע טומאתו לא יצא מכלל כהונה וזה נ"ל ברור.

אך עדיין תיקשי למ"ד מברך ה' חילו ופועל ידיו תרלה אפי' חולין שבו תרלה, דאתרבי סתמא כל עבודתו שעבד בפסול א"כ נתרבה גם טמא.

אבן לפמ"ש דלדידיה לא נתרבה מזה רק חללין ולא שארי פסולין אם כן א"ש אף לטעם זה.

נתבאר מזה דלטעמא דשמואל וכו' גם כשנודע שהוא ממזר עבודתו כשרה, ולאד"ש עבודתו פסולה, דלא נתרבה רק חלל וכמ"ש.

ובירושלמי תרומות (פ"ח ה"א) ר"י בשם ר' ינאי זה אחד מן המקומות שהן מחוורין בתורה ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם וכי יש כהן עכשיו ואין כהן לאח"ז ואיזה זה שהיה עומד ומקריב ע"ג המזבח ונודע שהוא ב"ג וב"ח שעבודתו כשרה, אמר רב ופועל ידיו תרלה כל שהוא מזרעו של לוי עבודתו כשרה, על דעתיה דרב ובלבד כהן מקריב וע"ד דר"י ואפי' כל כהן, [פי' הפ"מ ומפרש הש"ס מאי בינייהו דלרב רק לענין קרבנות מכשיר ולר"י לכל הדברים], ע"ד דרב ובלבד בקדשי מקדש כו', ולכאו' הו"ל דא"ב דלטעמא דר"י אף בנודע שהוא ממזר כשר מה שעבד, אבל לרב דיליף מברך ה' חילו ופוע"י תרלה לא נתרבה רק חלל. אע"כ דאף למ"ד מברך וגו' נתרבו גם שארי פסולין ול"ד חללין, באמת בירושלמי לא נזכר בדברי רב רישא דקרא ברך ה' חילו, כ"א סיפא דקרא ופוע"י תרלה, וע"כ ילפינן מזה „כל שהוא מזרעו של לוי עבודתו כשרה" ול"ד חללים דגם שארי פסולים נתרבו מזה, אבל בש"ס דילן שילפי' ג"כ מרישא דקרא ברך ה' חילו, ילפינן מזה דוקא לחללים וכמ"ש.

גם לפ"מ שאמר בירושלמי שם ר"י ב"ז בשם ר' יצחק דעשו אותה כחטאת גזולה שלא נודעה לרבים שהיא מכפרת משום תקנת המזבח ע"ש א"כ גם לפ"ז ה"ה כשנודע שהוא ממזר יש להכשיר מה שעבד קודם שנודע, ודוקא כשנודע שהוא זר שאינו כלל בגדר כהן, או בע"מ ממיעוטא דקרא, פסלינן אף מה שעבדו קודם שנודע אבל ממזר שהוא מזרע כהונה עבודתו כשרה עד שלא נודע.

ואפשר דגם למ"ד בש"ס דילן מברך ה' חילו לא נתמעט ממזר, דגם פסולו הוא משום שנתחלל מן הכהונה, ונתרבה ג"כ מקרא כמו חלל.

ומעתה מיושב היטב דברי המדרש הנ"ל שמדקדק לומר שבא עליה ישראל, דאלו נתעברה מכהן אף שהולד ממזר מ"מ הא עבודתו כשרה כ"ז שלא נודע שהוא ממזר, וא"כ אין כאן חילול שבת משא"כ כשבא עליה ישראל דהולד הוא זר ובזר עבודתו פסולה אף קודם שנודע שהוא זר שאינו מזרעו של אהרן כלל, ומדוקדק שפיר דברי המדרש. [ושמעתי מקשים בסנהדרין (נא א') דאמרי' סד"א איהו דאישתרי ליה שבת לגבי עבודה היא כיון דלא אשתרי שבת לגבה אימא תדון בשרפה קמ"ל, ומקשים הא שחיטה כשרה בנשים וזר א"כ אישתרי שבת לגבי עבודה לכו"ע לגבי שחיטה. ולק"מ לפמ"ש השעה"מ (פ"ו מביאת מקדש) וז"ל ועיין יבמות (לג ב') דפרכינן זר ששימש בשבת במאי אי בשחיטה שחיטה בזר

כשרה ופירש"י ואין כאן משום זרות. נראה מדבריו דמשום שבת מחייב אע"ג דשחיטה בזר כשרה עכ"ל. א"כ לק"מ דלא הותרה שבת כ"א לגבי כהנים ולא לנשים חרים אף בשחיטה].

ולפ"ז הדרינן למ"ש דממזר בודאי לא עדיף מחלל ומטמא למתים ואין עליו שום חומרא מדיני כהונה, וכבר נתבאר שאין מדברי המדרש הנ"ל סתירה לזה, וע"כ כ"פ כמ"ש וכמבואר ג"כ מדברי האחרונים באהע"ז (סי' ז') הנזכר ברים דברינו.

ועוד יש לי דברים בזה ובדברי הרמב"ם (פ"ו מביאת מקדש ה"י) ולא ראיתי להאריך בזה עוד כאן.

מרדכי אלי' ראבינאוויץ החוב"ק ווּשלקאווא.

חזות קשה

שלשה אלה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים.

א) תוס' ישנים יומא (כט ע"ב) בד"ה כל המיסך כתבו, אבל מטיל מים אין זה דבר מיאוס כ"כ דאמר בברכות (כג ע"א) דאפילו בשעה שמטיל מים יכול לאחוז ס"ת בידו, עכ"ל.

ולא ידעתי אנה נזכר זה בברכות שם והפוך שמענו דתניא שם לא יאחוז אדם תפילין בידו וס"ת בזרועו וכו' ולא ישתין בהם מים כו'.

ב) שם בפ"ה כתבו בשם הר"ר אלחנן, דעדת קרח היו מקטירין הקטורת בתוך המחתה עש"ה, וק"ל מהא דבמנחות (נט ע"א) יליף מדכ' את מחתות החטאים האלה כו' דמעלין בקודש בתחלה תשמישי מזבח ואח"כ גופו של מזבח ע"ש ולדברי הרר"א הרי גם מתחלה היו כגוף מזבח, ואולי דאז ל"ה רק קדושת שעה משא"כ במזבח, וכה"ג ב"כ היא ירידה בקדושה כמ"ק (ט ע"א) שבועות (טז ע"ב) וכ"מ.

ואפשר לייסב בזה דברי הגהת רש"י במגילה (כו ע"א) דיליף מזה דאין מורידין ע"ש גי' אחרת בזה.

ג) שם (כ ע"ב) ד"ה ודוחה את השבת, וטעמא דתמורת אילו של אהרן א"ד שבת משום דאין יוצאין בה לא לשם אילו של אהרן ולא לשם פסח דכ"ד שבחובה אינו בא אלא מן החולין אלא שדין פסח י"ל כו' אע"ג דאין נמנין על שני פסחים כאחד כו', עש"ב (מ) דזולת הא דאינו אלא מה"ת יוצאין בה, והרי בתמורה (כ ע"ב) פריך בפשיטות על ר"כ דקודם כפרה יקרב אשם והא אין אדם מתכפר בדבר עבירה, מ' (דמשום שאין) דדבר שהוא מצוה עליו אינו יוצא בו בתמורה משום ד"ע.

ד) ולאידך גיסא קשה דשם אמר דבעולה ושלמים שפיר דמי ע"ש ברש"י ותוס', והרי לדעת תוי"ש א"א לבא מן התמורה דבר שהוא בחובה דה"ל כמו מעשר דבמנחות (פב ע"א).

אדי"ר

תיקון טעות.

בתוס' ישנים (יומא לט ע"ב בהרי מכמר) הרי הגלעד בתרגום של כתובים טורי מכמר פירוש דרכן של עזים להיות רצות כדכתיב כעדר העזים שגלשו מהר גלעד עכ"ל בכל תרגום של כתובים אשר לפנינו אין שמץ מזה וכי תחת רצות צ"ל רועות בהר הגלעד והפירוש שב אל האמור שם; עזים היו לאבא בהרי מכוור, והוא ברור מאד. כי בלעדי הגהתי הוא כדבר אשר אין לו שחר.

יעקב רייפמאן.

איזה הוא משנה?

רבות פעמים מוזכר בש"ס אודות ענין משנה. ולדוגמא אביא פה איזה מקומות. בברכות (דף ה א') התורה זה מקרא והמצוה זו משנה, ובערובין (דף נד ע"א) על דכך אלו בעלי משנה, ובכתובות (דף כ ע"א) ובאבות פ"ה (משנה כ"א) בר עשר למשנה ובקדושין (דף ל א') כזבולן בן דן שלימדו אבי אביו מקרא משנה, ושם באותו הדף לעולם ישלים אדם שליש במקרא שליש במשנה, ושם (דף לז א') אשר תשמרון זו משנה, ושם (דף מ ב') כל שאינו במקרא ובמשנה, ובסוטה (דף מד א') ועתדה בשדה לך זו משנה, ובב"מ (דף לג ב') הוי רץ למשנה, ובסנהדרין (דף פד א') בלולה במקרא ובלולה במשנה, ושם (דף לט א') דבר ה' בזה ר"כ אומר על מי שאינו משגיח על המשנה, ועוד רבות פעמים מפוזרות בש"ס אשר אין פה המקום לפורטם, ונתתי אל לבי לדעת מהו משנה?

דהנה בנדה (דף עג א') ברש"י ד"ה הלכות וז"ל משנה וברייתא והלכה למשה מסיני, מוכח מזה דבלשון הלכה נכללין הנך שלשה ומשנה בכללן, וכן במגילה (דף כח ב') בההוא גברא דתני הלכתא פרש"י ג"כ שהיה שונה משניות לתלמידים וכן בחגיגה (דף ג א') בהנהו תרי אילמי דאישתכחו דהוו גמירי הלכתא פירש"י משניות, וכן בסוטה (דף כב א') ועם שונים אל תתערב אמר ר"י אלו ששונים הלכות פירש"י משניות, מכל הלין מוכח בהדיא דמשנה נכלל בהלכה.

ובברכות (דף כב א') איתא לשנות במשנה גמרא ובהלכות ואגדות, הרי להיפך דלא נכלל משנה בהלכה? ובשבת (דף קלט א') שלא ימצא הלכה ברורה ולא משנה ברורה, ובכריתות (דף ו א') אשר דבר ה' זו הלכה בידי משה זה גמרא יכול אף המשנה, וכן בקדושין (דף ל א') שהבאתי כזב"ד שלימדו א"א מקרא משנה גמרא הלכות, מכל הנ"ל מוכח דמשנה לא נכלל בהלכה, וא"כ סתרי אהדדי מכל הנך דלעיל?

ויותר יש לתמוה מסוגיא מפורשת דקדושין (דף מט א') איזו היא משנה, רבי מאיר אומר הלכות, ר"י אומר מדרש. ועוד קשה לי על אוקימתות הש"ס דהתם בקדושין דרבי יוחנן בר פלוגתיה דחזקיה שם דאמר מדרש הכונה הוא על מדרש תורה מברכות (דף יא ב') דר"א אמר למקרא ולמדרש צריך לברך אבל לא למשנה, ורבי יוחנן אמר אף למשנה צריך לברך, הרי דלר"י בעצמו מדרש ומשנה אינם ענין אחד? ועיי"ש ברש"י ד"ה מדרש ובקדושין דף הנ"ל ד"ה מדרש, וצ"ע לי כעת ליישב כל זאת, ומחוסר ספרים הנני אולי יש מי שיעורר ע"ז. לכן הצעתי דברי לפני אנשי כנסת הגדולה אולי יפקחו עיני העורים בזה הלשון*).

ברוך יעקב איזראעלזאהן החופ"ק קאנדראווא בקורלאנדיא.

קושיא בדברי תוי"ט.

בב"ק (דף טו ב') בין כך ובין כך משמתינן ליה עד דמסלק היזקא מדרבי נתן דתניא רנ"א מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו כו' שנאמר לא תשים דמים בביתך, וק"ק לי דאמאי לא הביאו הש"ס ראיתם ממשנה מפורשת לקמן (דף עט ב') לא יגדל אדם את הכלב אא"כ היה קשור בשלשלאות של ברזל? וכן ק"ק על ר"נ גופיה מאי הוסיף על המשנה הא גם שם נקטו האיסור בלא יגדל. ולכאורה רציתי לומר דבמתניתין קתני לא יגדל אדם כלב סתמא אבל בדר"נ איתא לא יגדל אדם כלב רע, אמטו להכי במתניתין תני תקנתא לאסרו ולקשרו בשלשלאות, משא"כ בהאי דר"נ ליכא שום תקנתא, ולכך

---

*) גברא הזינא תיובא לא הזינא, אז למדו משניות ופלפלו בם, ויש משניות שהם להלכה ויש גם משניות תלויות שלא נשנו בבי ר"ח ור"א. המו"ל

שפיר כתב רש"י מסלק היזיקא שיהרגס, וכן פירש בכתובות (דף מא ב') יעיי"ש, דלכאורה קשה מנ"ל לרש"י האי דינא? וכדפרישנא ניחא.

אבל בשו"ע חו"מ (סי' ת"ט ס"ב) איתא לא יגדל אדם כלב רע אלא א"כ קשור בשלשלאות, משמע מזה דכלב אינו רע מותר לגדל אף בלא שלשלאות א"כ קשה כנ"ל, ועוד אמאי השמיטו הפוסקים שיטת רש"י שיהרגס? והתיו"ט (בפ"ז דב"ק מ"ז) כתב דהטור והשו"ע שהוסיפו והעתיקו כלב רע אע"פ שבמשנה סתמא נקט, משום דהוציא דין זה מדר"כ, והוכיח עוד דהמתניתין ג"כ דייקא דר"כ מלישנא דהכלב יעיי"ש א"כ קשה דנ"ל באמת מנ"ל לרש"י דבעינן שיהרגס? ואמאי לא הביא הש"ס המשנה המפורשת? ויעיין בב"ק (דף טז ב') בתוס' ד"ה ר"א אומר ודו"ק. וי"ל רק אכ"מ לקבל ארוך.

הנ"ל.

פליאת דבר בש"ע או"ח.

בהלכות יו"ט (סי' תצ"ה ס"א) פסק המחבר דמכשירי אוכל נפש שלא היה בהם אפשר לעשותם מעיו"ט מותר ביו"ט, וזהו מטעם זה הלכה כרבי יהודה דסובר במגילה (דף ז ב') ובביצה (דף כח ב') דכתיב הוא וכתיב לכם, המיעוט מהוא על מכשירין שאפשר לעשותן מעיו"ט והריבויא דלכם על מכשירין שא"א לעשותן מעיו"ט, א"כ לפ"ז דהלכם אצטריך לנו לריבויא א"כ א"א למעט מה מהלכם, דהא הת"ק של ר"י דלא דריש כמו ר"י לרבויא סובר דהלכם מיעוטא הוא על עכו"ם, ולפ"ז צריך להיות הדין דמותר לעשות מה בשביל עכו"ם, או כלבים, וכן להקריב נדו"כ וכדומה כיון דליכא מיעוטא. ואכן איפכא חזינן (בסי' תקי"ב ס"א וס"ק) דאין מזמנים עכו"ם ביו"ט דאסור לאפות ולבשל בעדם, וכן אסור לעשות מלאכה בעד בהמתו והטעם משום דפסקינן כריה"ג בביצה (כא ב') וכב"ה שם (דף כ ב'), וכן פסקינן ברמב"ם (פ"א מה' חגיגה ה"ח וה"י) דנדו"כ אין קריבין ביו"ט והטעם ג"כ משום מיעוטא דלכם ולא לגבוה, וא"כ סתרי הלכתא אהלכתא אהדדי? ועוד בלא"ה איככי מבין האיך נוכל לעשות האי לכם למיעוטא ולריבויא בהדדי? ויעיין בהרא"ש פ"ב דביצה סי' ט"ו בק"נ או"ק א' וברא"ש שם סימן י"ט, ולא ראיתי כעת מי שיעורר ע"ז, ול"ע.

הנ"ל.

ביאור בתוספתא.

ביו"ד (סי' קנ"ח בש"ך ס"ק י"ז) הובא דבתוספתא איתא בד"א בחן של מתכות אבל של עץ חוצץ ובטעם החילוק נדחק הר"ש יעיי"ש, ונ"ל הטעם פשוט דשל מתכת כיון דמקבל טומאה ונמצא דהחן עצמו צריך טבילה לכך אינו חוצץ כמו (בסי' ר"א סעיף ט') ובסי' (ר"ב בש"ך סק"ד) אבל של עץ דאינו מקבל טומאה לכך חוצץ, וזה ברור.

הנ"ל.

שאלה הנוגעת לישוב ארץ ישראל.

נשאלתי מה' א. בוחארסקי מבריסק דליטא אם נמצא בספרי „ילקוט א"י השלם" המאמר „עתידה א"י להמכר נבחר נבחר" ולפי הנראה ממכתבו שמע את המאמר הזה מאיש תלמודי, ולא אדע גם אני איה מקום המאמר הזה, ובספרי אינו נמצא.

יעקב גאלדמאן מפינסק.

לקוטי צבי הערות ותיקונים

א) בכנסת הגדולה ספר א' לד 77 ע"פ פתח דבריך, העיר המו"ל. דהתחלת הפסוק מבמדבר „אין רק י"ז תיבות ולא י"ח" כבר קדמוהו בזה בילקוט ראובני (פ' תרומה ופ' בהעלותך) בשם כונת האר"י שכ' דהטפח הי"ח לא היה שלם אלא חסר מעט ולכך חסר תיבה א', וע' באדרת אליהו ריש דברים שכ' „וטעם הכולל של ריש במדבר סליק מניינא יעו"ש, ושמעתי אומרים כי יש איזה מדרש ע"פ בהעלותך את הנרות הה"ד פתח דבריך יאיר כו' אתיא כמ"ד גובה של מנורה היה שבעה עשר טפחים" ע"כ לשון המדרש, ואם בנמצא זה המדרש, היה ניחא הכל, ואבקש מאנשי כנסת הגדולה למצא מדרש זה, כי מרגלא בפומי דאינשי מדרש זה, ואם ימצא יהיה קילורין לעינים.

ב) שם בלד 81 אות ה' השיג ה' לעווין על שו"ע הרב באו"ח סי' רפ"ח סעיף ג' שכ' „אבל אם למחר כו' אפי' בע"פ" ודבר זה לא יוכל להיות לעולם יום א' ערב פסח, כי לא בד"ו פסח, וכי מלא אח"כ שהגרי"פ הרגיש בזה ופליאה על הרב שלא הרגיש בזה, עכ"ל, ואנכי לעצמי כשלמדתי בשו"ע הרב אמרתי כי אין בזה שום השגה ותפיסה עליו, דמתחלה כ' ולכתחלה לריך להתענות מיד למחר יום ראשון כו' אלא א"כ שתש כחו, ואינו יכול להתענות ב' ימים זא"ז יכול להתענות אח"כ כשיחזק כחו עכ"ל והטעם הוא משום דראוי להסמיך הכפרה על מה שחטא והתענה בשבת. וממילא אם תש כחו שאינו יכול להתענות התירו לו שלא יתענה אבל מ"מ ראוי שיתענה מיד ביום שני אם באפשרי, ולזה כ' הרב שם אח"כ" אבל אם למחר הוא יום שאיסור התענית בו אינו אלא מנהג כו' אפי' בע"פ או ר"ח יתענה", וכונתו דאם ביום א' לא היה אפשר לו להתענות כגון אם תש כחו ולמחר ביום ב' היה ע"פ, יתענה בע"פ, כיון דבלא"ה הוא תענית בכורים: אבל בדברי המג"א דוחק לי לייסב כמ"ש כי המג"א לא הביא ד' הב"י שם דין אם תש כחו, הגם כי המחלית השקל שם ייסב ממש כמש"כ. אבל העיקר חסר מהספר זהו הנלע"ד.—

ג) מספר ב' לד 32 אות י"ג במה שנהוג להשכיר ס"ת לבני הכפרים מהג' דפאניוועז, מצאתי א"ע מחויב בדבר לכתוב מש"כ בזה כ' מר אחי הרב הגאון המפורסם ר' אליהו שליט"א רב בברעזי בעה"מ ס' „אבן הראשה" במכתבו אלי בזה"ל, והנה בלשון השו"ע (סי' קנ"ג סי"א) אבל מותר להשאיל אפי' ס"ת לקרות בה אפי' משל רבים ליחיד, ועיין ב"י בשם או"ח, יש להעיר דהמעיין שם בב"י בשם או"ח יראה שכ' וז"ל ואפי' עשאם לעצמו לאוגורי ולמשכוני אסור ולאשולי מותר אפי' משל רבים ליחיד יעו"ש והיינו משום דגרע להשכיר ולמשכן דהוי בזיון טפי שעושה זה בשביל מעות והוא ענין בזיון, משא"כ להשאילן בעלמא דמותר שעושין כן לצורך מצוה כדי שיהיה להם במה לקרות, ולוקח דמים במשכורתה גרע טפי והוי מיאיסה בזיון, ובפרט דשכירות ליומא מכר הוא, וכן במשכון קונה טפי ומשו"ה גם בשו"ע לא כתב אלא שמותר להשאיל ולא כתב שמותר להשכיר, הגם דמיירי מקודם גם מדין שכירות ומשכונא, וא"כ ל"ע מה שנהגו להשכיר ס"ת בכפרים לצורך קריאה, דהא לפ"ז לא שרי אלא בשאלה בעלמא, ויש להאריך בזה עכ"ל הטהור ע"כ אבקש מלפני קוראי „כנסת הגדולה" שישימו עין ע"ז וגם על ד' הג' דפאניוועז ולכתוב בדדי ההיתר ועל הרבנים מוטל הדבר להודיע ולהודע לאחינו בנ"י איך להתנהג והלכה למעשה הוא.—

ד) שם לד 100—101 באות ז' בדבר השאלות דרא"ג פ' בתר פלוגתא בענין הרכבה. ת"ק סבר בתלתין כדרא, ר"י סבר לתלתא כדרא, ר"י ור"ש סברי לשתי שבתות

בדרא כו' עיי"ש, גם אנכי לא אמנע מלהגיד פירוש נחמד מה ששמעתי ממר אבא הרב הג' המפורסם כקש"ת מוה' נפתלי הירץ שליט"א רב בשימבארג (בקורלאנד). ואמר כי לשון הש"ס בר"ה (דף י ע"ב) מימרא דרבה בר אבוה איתא בזה"ל לדברי האומר שלשים צריך ל' ושלשים, לדברי האומר ג' צריך ג' ושלשים לדברי האומר שתי שבתות צריך שתי שבתות ושלשים עיי"ש, וממולא דבריו אנו למדים, דבשלשים דר"א כ"ע לא פליגי דצריך, לתוספת שביעית לפרש"י או לערלה לפר"ת יעו"ש רק דלענין קליטה פליגי אם במשך ג' ימים או בב' שבועות או בשלשים יום, וא"כ יהיה הכי פירושו ד' השאלתות ועל תיבת כדרא נחסר הזיונין עליו והוא ר"ת כדרבי אליעזר, והוא ת"ק סבר כתלתין כדרבי אליעזר ר"ל שלשים ושלשים דר"א, ור"י ס' לתלתא כדרבי אליעזר פי' ג' לקליטה ול' כדרבי אליעזר, ר"י ור"ש סברי לשתי שבתות כדרבי אליעזר ר"ל שתי שבתות לקליטה ושלשים דר"א, והוא ד' רבה בר אבוה שם בגמרא ודפח"ח, ושפ"י.

ה) במבוא האגדות מהגרל"ה חיות כ' דהרבה חכמים אשר לא בא זכרם רק לפעמים מועטים בהלכה אחת או באגדה אחת נקראו בכל עת רק על שם ההלכה כמו ר' יצחק מגדלאה ע"ש שאמר והוא שעשויין כמגדלים (ב"מ כה"י) ואשתמיטתיה מיניה לפום חורפא אגדה אחת בשבת (קלט) ובהלכה יומא (פא ע"ב) ובנדה (כז ע"ב) ושם (בדף לג ע"א).—

וגם בהגהותיו לנדה (ל ע"ב) גמרא, היה בעיניך כרשע, כ' ולהיפך מצינו שאחז"ל אל תהי רשע בפני עצמך (לע"ד נעלם ממני מקומו של מאמר זה) כך לשונו שם, והוא בפ"ב דאבות מי"ג יעוי"ש, וקושייתו כבר קדמוה בזה הגרש"ז מלאדי בספרו ליקוטי אמרים בריש הספר ותי' שם בטוב טעם.

ו) בפי' הגדה מהגאון בעל ח"ס ד"ה שבכל הלילות, כ' שם ומביא עמו מ' חלות. שלשים של חמץ ועשרה של מצה ונותן טעם לזה, ולהכי מייתי חלות חמץ מרובה ממצה שהוא עונותיו המרומזים בחמץ שהוא שאור שבעיסה ומצה להורות שמצות מועטים יעוי"ש, ואשתמיטתיה לפי שעה, משנה ערוכה במנחות (עז ע"א) שהיו ג' מינין במצה, חלות, ורקיקין, ורבוכה, ולכל מין ומין עשרה נמצא דשלשים של מצה וחמץ עשרה שהוא מין א', ועיין נדרים (יב ע"ב) ברש"י ור"ן שם, וגם בנדה (דף ו ע"ב) ועיין בטור או"ח סוס"י תע"ה יעו"ש.

ז) בהבונה יבמות (קכ ע"א) אבא בר מרתא דהוא אבא בר מניומי, הוה מסקי בי' דבי ריש גלותא זוזי אייתי קירא דבק בבלייתא דבק באפותיה חלף קמייהו ולא בשקרוהו, וכ' עליו דהוא מתנכר בחוטם נכרי, במה שאינו רוצה לשלם וקורא אני עליו חנפי לב ישימו אף יעו"ש, ופלא שלא הביא מגיטין (ל"ז ע"ב) דפרע לרבה בשעת שמיטה, ובשביל זה פטרו ריש גלותא מהמעות שהיה חייב לר"ג לפי שהיה צורבא מרבנן, והנכון כמ"ש ענף יוסף בע"י שם בזה.

ח) בארצות החיים מהגאון מלבי"ם בסי' י"ג בארץ יהודה סק"א, הביא ראיה שדרבנן מעכב לדאורייתא מחולין (קל"ה ע"א) ראשית הגז אין נוהג במוקדשין דכתיב צאנך ולא של הקדש, למ"ל קרא הא לאו בני גיזה נינהו, הב"ע בקדשי ב"ה, והאמר ר"א קדשי ב"ה אסורים בגיזה ועבודה מדרבנן (ר"ל וא"כ אין ראוי גם מדאורייתא) סד"א הואיל ומדאור' בני גיזה נינהו היכא דגזז ליתיב ליה, מבואר ג"כ שדרבנן מעכב לדאוריי' עכ"ל הטהור, והרואה יראה וישתומם על גאון כמותו שיטעה בקושית הגמרא והתירוץ דהסברא היה כיון דאסור בגיזה ועבודה מדרבנן ממילא מעכב גם מדאורייתא דיהא אסור בגיזה ועבודה גם מדאורייתא, הדא איך שייך ע"ז לומר אח"כ סד"א הואיל ומדאורייתא בני גיזה, זהו דבר שאין לו שחר, ועוד והוא העיקר, דקושיות הגמרא הוא והאר"א קדשי ב"ה אסורים בגיזה ועבודה וא"כ למה צריך קרא למעוטינהו דבמוקדשים אינו נוהג ראשית

הגז כיון דבלא"ה אסורים בגיזה ועבודה, וע"ז משני הש"ס מדרבנן וכמ"ש ברש"י שם להדיא ומדאור' קדשי ב"ה מותרים בגיזה ועבודה וע"כ מיקרי לאוי מדאור' לתירוץ הש"ס, וצריכים אנו קרא ע"ז למעט דראשית הגז אינו נוהג במוקדשין, דסד"א הואיל ומדאור' בני גיזה והו"א ליפרוק וליתיב ליה, וזהו דבר שאין צריך לפנים, וזהו פשוט .—

ט) הגו"ב במה"ת חיו"ד סי' יו"ד, חקר אם מותר אדם לילך בעצמו לירות בקנה שרפה לצוד ציד או לא, ותמה על גוף הדבר, דלא מצינו איש ציד רק בנמרוד ובעשו כו' פליאה בעיני איך העלים ש"ס ערוך בע"ז (יח ע"ב) דרש ר"ש בן פזי, אשרי האיש אשר לא הלך לטרטיאות ולקרקיסאות של עכו"ם ובדרך חטאים לא עמד זה שלא עמד בקיניגין ופרש"י צידת חיה על ידי כלבים דזה אסור. ואין להקשות על דברי מהא דסנהדרין (קז ע"א) אתא שטן אדמי ליה כצפרתא שקל גירא פסיק, דאפשר לומר דשחט בחצים בדוקים וכהא דרבא הוי בדיק ליה גירא לבר יונה עיין חולין (יז) ואני באתי להעיר על המעיין מה יאמרו ע"ז .

י) בשו"ת שואל ומשיב מ"ק ח"ב סי' קנ"א, הביא בשם התשב"ץ מה שפלפל אם מותר ליטול שכר על הקבורה והביא שם גם ת' הח"ס יו"ד סי' ש"ל וסי' של"א ומה שהשיג על הח"ס בזה, וכ' שם והרי לדעתי הוא ש"ס מפורש בסנהדרין (כו ע"ב) הנהו קבוראי דקברי נפשא ביו"ט א' של עצרת שמתינהו ר"פ ופסלינהו ופרש"י דמשום שכר ממון עוברין על ד"ת והו"ל כרשע דחמס, והרי דבחול לא היה אסור כלל במה שנוטלין שכר ופרש"י מוכרח דנוטלין שכר דאל"כ לא הוי רשע דחמס יעו"ש, ול"ע לי מאן לימא לן דברלון חכמים היו נוטלים שכר, ויותר הי"ל להביא ראיה, ממשנה דנזיר (יא ע"א) יודע אני שהנזיר אסור ביין אבל סבור הייתי שחכמים מתירין לי כו' או מפני שאני קובר את המתים והוא בשכר כמ"ש בתוס' שם, ומוכרח דברלון חכמים נוטלים שכר וה"ז מותר .

יא) בדבר תשו' מהרי"ט בח"ב ליו"ד סי' ט"ז האריך ומסיק דכל היכא דבדרך צחות נאמרה אין להקפיד על חבירו במה שיאמר לו איזה דבר בזיון . ואמר לי מר אבא הגאון המפור' שליט"א ראיה לזה, מב"מ (פד ע"ב) בהא דשלח רבי לדבר באשתו שלחה לו באתר דמרי ביתא כו' רעיה קולתיה תלא, הגם דקרי לרבי רעיא, ושם רועה פסול לעדות כדאי' בסנהדרין (כה ע"ב) א"ו כיון דבדרך צחות אמרה לא קפיד ודפח"ח, ומצאתי להדיא ראיה זו בתשו' מהר"י ברונא סי' קפ"ט, וע"ע בס' ברכי יוסף יו"ד סי' של"ד אות ג"ן, דהעיר מהא דאמר בזבחים (לא רע"א) אמר רבא ויקן כישן הפיגול ואם נביט לשורש הכתוב (בתהלים סי' ע"א פסוק מ"ח) יתפלא האדם איך הביא לשון כזה, א"ו דרבא אגב אורחיה בא להשמיענו דאין לדקדק אלא בלשון היוצא מפיו ולא דייקינן בשיורי הלשון, ובכל כה"ג אין לדקדק נקט לשון כזה יעו"ש .

יב) בזהר נשא (דף קכד .) בזה"ל הכא אית לאסתכלא הא כתיב, ושחט את בן הבקר, ושחט אחרא ולאו כהנא, דבכהנא אסור ליה בדינא כו' והוא תמוה דכיון דשחיטה בזר כשרה א"כ כהן לכ"ש דכשר לשחוט והזהר כ' דכהנא אסור, ועוד מה זה שכ' ושחט אחרא, ולפענ"ד י"ל דכיון דשחיטה כשרה בזר א"כ הוי כלאים שלא בשעת עבודה ומשו"ה כהן אסור לשחוט בבגדי כהונה, אבל בלא בגדי כהונה בודאי מותר, וא"כ יהיה ניחא ג"כ במש"כ אחרא משום דבלא בגדי כהונה הו"ל זר, ואין כהונתם עליהם משו"ה קרי ליה אחרא כנ"ל. את כל זה ראיתי לעורר לפני קוראי הכנסת הגדולה שישימו עין על כל הדברים ויבחנו דברי אם הצדק אתי .

משה צבי הירש קלאצקין .

ציונים והערות

א) ב„כנסת הגדולה" ספר שלישי עומד ושואל הגאון אב"ד בפאניוועז: אם כופין את השוחט לכסות את הדם? והאריך בדבריו, ואדמה כי לא למותר יהי להעתיק פה את דברי ה„בינת אדם" בשער או"ה סימן ז׳, וכה דבריו: „דבאמת אין הכי נמי אם לא רצה האב —למול את בנו— והשוחט לקיים —מצות כסוי הדם— לא כפינן להו כיון דיכול לקיים המצוה ע"י אחר" ע"ש שהאריך, ועי׳ בספר „עמודי אש" בקונטרס „מקל חובלים", המדבר ברחבה אודות ענין זה.

ב) הגאון הזה אומר על המחבר באו"ח סי׳ ש"כ סט"ז, האומר כי אסור להדק מוכין בפי פך שיש בו משקין משום סחיטה: „תמוה לי דבגמרא שבת קמ"א ע"א אמר לא ליהדק איניש אידרא אפומא דשישא דלמא אתי לידי סחיטה ומ"ט שינה לשון הגמרא ומכין לו הא?" ומכלל תימה זו בא להגיה גם במחבר „שמא יבוא לידי סחיטה". ובאמת הגהה מיותרת היא, כי התמיה הזאת כבר תמה בעל „דרישת ארי" והוסיף שם עוד כעין תמיה זו על המחבר סי׳ של"ז, האומר: „יבוא להשוות גומות" —בלשון ודאי— ובגמרא הגירסא: „דלמא אתו לשוי גומות" —בלשון ספק— ובספר „עמודי אש" בקונטרס „מועד ושבת" מתרץ אם תמיהותיו בלי שום הגהה.

ג) הרב מעיר קליינלעל אומר: „ונלע"ד להביא ראיה לדברי הט"ז מעירובין ס"ה דספק לגדולים הוי ספק טוב, דאיתא שם ר"ל ותלמידי ר"ח איקלעו לפונדק ולא הוי שוכר והוי משכיר אמרו מהו למיגר כו׳ אמר להם נשכור וכשנגיע לרבותינו שבדרום נשאל להם אתו שאלו לר׳ אפס אמר להם יפה עשיתם ששכרתם, ועי׳ רש"י ד"ה נשכור וז"ל: „וספק דבריהם להקל" ולכאורה קשה —אומר הרב הנ"ל— הא הוי ספק חסרון ידיעה כיון דלא ידעי הדין, אלא ודאי כיון דהם היו גדולים ונסתפקו לא הוי ספק חסרון ידיעה". אין מזה ראיה כלל, כי על הקושיא זו אשר כבר עמדו עליה רבים וכן שלמים, כמו המג"י בכללי הספיקות סק"י, ובעל „פרי תבואה" סי׳ מ"ה, גם הריטב"א בחידושיו הרגיש בזה, ותירצו ד„בעירובין הקילו", ובכלל קצר אחד הרב הזה בענין רחב הראוי להאריך.

ד) ה׳ שלמה שו"ב מעיר כי נוסחת הירושלמי —ובטח בחגיגה— ש„בן עזאי" הוא שהציץ ונפגע, לא כדעת הבבלי „בן זומא", היא היותר נכונה, כי כפי המסופר במדרש איכה היה בן עזאי בין הרוגי מלכות, ונפגע פירושו „נהרג" כלשון הכתוב „פגע בו". הנה השערתו זאת בכלל עדנה פורחת באויר ומבקשת לה יסוד, ודבריו האחרונים בפרט אין להם שחר, כי מה זה „הציץ ונפגע", הכי בשביל ש„הציץ, בפרדס החקירה, נפגע, נהרג, מהמלכות? האם גזרה המלכות שאיש לא יכנס לפרדס בלתי רשותה? ואם כה הדבר איך אמר התלמוד על ר׳ עקיבא „שנכנס בשלום ויצא בשלום" הלא הוא בודאי נהרג מהמלכות! אם אמנם גם דעת מסכמת לנוסחת הירושלמי, כי „בן עזאי" הוא ש„נפגע" וכפירוש המפרשים, נטרפה דעתו, כי בזה נבין את דבריו, דברי בן עזאי שאמר: —ובטח להמלעיגים עליו שיצא מדעתו— : „כל שנטרפה דעתו מפני חכמתו סימן יפה לו וכל שנטרפה חכמתו מפני דעתו סימן רע לו" (תוספתא ברכות פ"ג ה"ה) וזו תשובה חדודית, אך מה אעשה וכנגד נוסחא זאת עומד מאמר אחד אשר אמר ר׳ יהושע לתלמידו בפגשו את „בן זומא" והאחרון לא נתן לו שלום: „הרי (בבבלי עדיין ובתוספתא „כבר") „בן זומא" מבחוץ" ופירשו כלם ש„נטרפה דעתו". הלא נראה כנוסחת הבבלי ש„בן זומא" יצא מדעתו! אם לא נאמר שמתחלה יצא מדעתו ואח"כ „מת" —כנוסחת הירושלמי— כמסיים שם: „לא היו ימים מועטים ו„בן זומא" נסתלק", והדבר הזה צריך עיון.

ה) כותב הטורים האלה ב„ליוניו״, שאל את הרה״ח ר״י סובאלסקי, איפה מצא כי מותר לגזול שדה ע״מ להחזירה יפה? ככתוב בספרו „חיי היהודי״, וענה על זה בשולי הגליון: „הדין הזה שהוצאתי מפלפולי אמת לדעתי״. אם אמנם הב״ח בחו״מ סימן שכ״ט אומר: „דהא לא כתב הטור דאסור בגזילה ע״מ לחזור הוא משום דהאסור בגניבה שלא ירגיל עצמו בכך וטעם זה לא שייך אלא בגניבה שהוא בסתר ושכיח לו טובא, משא״כ בגזילה בפרהסיא דלא שכיח״ (הפך מדברי) ובעל „עמודי אש״ בקונטרס „מקל חובלים״ מתרץ בסברת הב״ח קושיית התו״ח והמהר״ש שיף כדברי המחבר והמו״ל, אבל לדינא הלא עלינו ללכת בדרכי השו״ע, אשר הוא „חיי היהודי״ והוא אומר בדברים ברורים: „אסור לגזול אפילו ע״מ להחזיר יפה״ (חו״מ סימן שכ״ט ס״ב), ו„באר הגולה״ מראה את המקור לב״מ ס״א. — אני איני יודע את פלפול המחבר, אבל זאת אדע כי לא נוכל לדחות דין מפורש בשו״ע, בעבור קושיא מאגדה שאין למדין ממנה ואשר בלאו הכי יש עליה תירוצים רבים. — פה ראיתי להעיר כי הערתי על התוס׳ ברכות כ״א ממדרש הנחומא, מצאתי במדרש תנחומא החדש ב„הערות ותיקונים״ להר״ש באבער נ״י.

ו) ה׳ מ״ר אומר: בגיטין ג׳ ע״ב (צ״ל ב׳ ע״א או ד׳ ע״א) ר׳ אלעזר (צ״ל ר׳ אליעזר) אומר אפילו מכפר לודים ללוד, למה תפש במשלו דוקא „לוד״? יען כי כרם היה לר׳ אלעזר בלוד (ביצה ה׳ ועי׳ סנהדרין ל״ב). גם ר׳ מאיר אחד מבעלי התוס׳ ראה את ההמצאה זו ונפל עליה ואמר: „יען כי עיר מגורו היה לוד סנהדרין ל״ב. אך דבריו לא מצאו חן בעיני הר״י ודחס (תוס׳ גיטין ב׳ ע״א ד״ה מכפר) ודבריו שנדחו חזרו ונראו לה׳ מ״ר, אמנם אכשור דרא!

ז) ה׳ בן ליון דעמאנט הקשה „קושיא בתוס׳״ ע״ז ח׳ ע״ב שאמרו דבכל התלמוד לא מצינו שהיו עושים שכר מסערים, והא תנן מו״ק י״ב ובשבת קל״ט מטילין שכר במועד לצורך המועד אחד שכר שערים ואחד שכר תמרים״? איננה „קושיא בתוספות״, כי כבר נמצאו עליה תירוצים, למשל עיין בהגהות הרש״ש לע״ז שעמד עליה ותירצה, גם בספר „עמודי אש״ בקונטרס „דברים אחדים״ ע״ש שהאריך.

ח) ה׳ ליב נח באס אומר על המדרש, האומר: „והאיך היו נמים ג׳ ימים לילה ויום״ כי הוא תמוה ע״ש. הנה גם בשו״ת „איתן האזרחי״ בק״א דס״ג אומר, כי „המדרש הזה צריך נגר ובר נגר להולמו״, ועיין בספר „עמודי אש״ בקונטרס „עמודי ירושלים״ במסכתא נדרים שמדבר על הירושלמי הזה שמדבר אדותו ה׳ באס, ועל המדרש הזה, עש״ה.

ט) בכנה״ג ספר שני, הסיר ה׳ בן ליון אייזענשטאדט קושיית הצל״ח בברכות דף י׳ ממגילה דף י׳, וכבר העיר כדברים האלה הרב ר׳ שמואל שמעלקא טויבעס בהגהותיו לש״ס.

י) שם הקשה יה״ם על הנוב״י באו״ח מ״ק סט״ו, כי נעלם ממנו תלמוד ערוך ב״ק נ״ח הפלא הזה התפלא הגאון ר׳ שלמה מו״צ בווילנא בספרו „בנין שלמה״ ח״ש, ואמרו לו כי כבר עמד על זה הגאון ר׳ יחיאל העלער בספרו „עמודי אור״, וה׳ א״ש ב„המליץ״ גליון 181 שנת תר״ן, באמרו כי גם הגרל״ח בהגהותיו עמד על זה טעה, כי הגרל״ח מציין להנוב״י סי׳ כ׳, ושם גם הוא מביא את התלמוד הזה לענין אחר וקושיית יה״ם היא על הנוב״י סימן ט״ו. — הספר „עמודי אש״ הנזכר בדברי הוא להרב מבאהאפליא, ולא להגאון מאייטשאק הנקרא ג״כ בשם זה.

יצחק ניסענבוים.

~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~

הערות על הכנסת הגדולה ספר א'

א) מאמר קושיא במהרי"ט.

הקשה המו"ל: לשיטת מהרי"ט „דנזיר הוי איסור גברא, משום דחייל אמידי דלית בה ממשא" אין מקום לקושיות התוס' שבועות כה ד"ה אלא, דהקשו שם „אמאי לא מתרץ הגמרא במכות (כב) ההא דפריך ולחשוב נמי שבועה שלא אחרוש ביו"ט? דמידי דחייל אדבר דלית בה ממשא לא קתני" והא קחשיב שם גם נזיר, ונזיר הוי מידי דחייל אלית בה ממשא לשיטת מהרי"ט?

אמנם ברש"י במשנה שבועות (כה) יאמר „דתרי גוונא שאין בהם ממש הוי" והוא שאין בהם ממש כגון שינה, ושאין בהם הנייה, ושאין בהם הנייה לא הוי בנזיר, א"כ שפיר נוכל לתרץ קושית הגמ' במכות „דמידי דחייל אדבר דלית בה ממשא בכל גוונא לא קתני" והא דחשיב שם נזיר, משום דגם נזיר חייל אך באופן אחד דלית דבמ"י אף לשיטת מהרי"ט.

ואולי זהו כונת התוס' שם בשבועות בתירוצם, כי מתחלה קאמרו התוס' „ודחוק למימר" משמע דהתירוץ דגמ' מאיסור כולל הוא תירוץ דחוק, ובסוף אמרו „וי"ל דעדיפא מיניה משני התם" משמע שוב דהתירוץ דאיסור כולל הוא עדיף, והוא משום דהתירוץ „דלא קתני מידי דחייל אלית בה ממשא" הוי אך בדבר שאין בו הנייה, אבל לא בדבר שאין בו ממש דהוי גם בנזיר, לשיטת המהרי"ט, ולכן התירוץ „דאיסור כולל" אף שהוא דחוק עדיף טפי מיניה.

ב) מאמר „מי חשיד".

הקשה המו"ל: לפי פי' הש"ך ביור"ד סי' ב' דלכן בוגד ששחט אפילו נשבע ששחט בסכין יפה אינו נאמן, משום דהא הוא מושבע ועומד מהר סיני שלא להיות בוגד" מדוע לא אמרינן גם במיגו דחשוד אממונא ג"כ שיהיה חשוד אשבועתא, דהא הוא מושבע ועומד מהר סיני שלא יגזול?

הנה בשו"ע יור"ד לא נאמר „בוגד" רק „מומר לתיאבון" והוא הוא המומר אוכל נבלות לתיאבון הנזכר בסעיף ב' וע"ז נאמר בסעיף ג' „דאם לא בדקו סכינו לא בתחילה ולא בסוף, אפילו נשבע ששחט בסכין יפה אינו נאמן" וע"ז מפרש הש"ך יפה „מפני שהוא מושבע ועומד מהר סיני שלא לאכול נבלות, ובכל זאת הוא אוכל נבלות, א"כ הוא מומר על שבועה זאת, ולכן אינו נאמן על שבועה זאת, אבל בסוגיא דב"מ בענין מיגו דחשוד אממונא לא חשיד אשבועתא, הוי אך חשוד ולא גזלן ודאי, ולא ידעינן עוד דעבר על שבועת הר סיני שלא יגזול, משו"ה מאמינים לו על השבועה, כמו שפי' התוס' שם בב"מ ד"ה דחשיד בשם הר' ר"י חסיד, ואף לפי תי' התוס' הראשון שם דגזלן לא פסול משבועה אלא מדרבנן, והוי אך בגזלן ודאי, ל"ק כי גם כאן במומר אוכל נבלות, דפסול לשבועה דשחט בסכין יפה, הוי ג"כ לפ"ז מדרבנן, ובאמת רק בחשוד שאכל נבלות נאמן על השבועה, אף לדעת הש"ך, ואף מדרבנן, ואולי גם שבועה לא מצריכינן ליה, דכל הדין דהש"ך הוי אך במומר, והוא לפי פי' הש"ך יו"ד ב' סק"ו „שהוא מועד לזה" ולא בחשוד לבד, ומועד או מומר לשבועת הר סיני הוי באמת פסול לשבועה זאת אליביה דכ"ע, מדאורייתא או מדרבנן, לפי חילוק שני התירוצים דהתוס' ב"מ הנ"ל.

ג) מאמר „והוא פלא".

הקשה הגאון ר' א"ד מפאניוועז, להסוברים „דאב שהדיר את בנו בנזיר וגדל,

לא פקע נזירות אביו מיניה" מה יענו לתוס' מפורשת, דאיתא שם „הדירו כשהוא קטן, וגלח או שהביא ב' שערות בטלה הימנו נזירות אביו".

הקושיא הזאת כבר הקשה האורח מישור והגאון הרש"ש, בנזיר כ"ט על התוס' יו"ט „מדוע לא הביא התוספתא הזאת להוכיח כדעת הסוברים דפקע נזירות כשגדל" וגם התוס' בנזיר כ"ח ד"ה „ואין" הקשו מדוע לא תני במתניתין הך שבתוספתא „שהביא ב' שערות".

והנה התפארת ישראל במשנה נזיר פ"ד סי' כ"ח כתב „דלרש"י ותוס' מתבטל הנזירות כשהביא ב' שערות" אף שבסוטה כ"ג כתב רש"י בהדיא כלשון הר"ב „אפילו כשיגדל" ודברי הר"ב הם אך מרש"י סוטה שם.

ד) מאמר שלשה מי יודע.

הקשה רנ"ש פאינבערג על ספר החינוך מצוה רל"ג: דנאמר שם „והזהירנו ג"כ שיהיה חביב עלינו דין של פרוטה כדין של מאה מנה, לדון אותו לאמתו" והא בסנהדרין ח' נראה שכן היה אך הסלקא דעתא בגמ', ומסקנת הגמ' הוא שדין פרוטה וכו' לאקדומי?

הנה הגמ' חזרה מהסלקא דעתא אך מפני קושיתם „אילימא לעיוני ביה ומפסקיה פשיטא?" פי' ואין נריך קרא „כקטן כגדול" ומשני „שצריך הקרא לאקדומי" אם בא דין פרוטה ראשון, אם כן שפיר קאמר החינוך „והזהירנו וכו'" כי זה פשיטא ואין נריך גם קרא.

ה) מאמר הנ"ל.

הנ"ל הקשה על הלקוטים שבסוף ספר מהרי"ל: שנותן טעם על ב' שדנו שנקראים ב"ד חלוף „משום" דאם הם ג' ומחייבין א' בדין. אז כשפוגע זה שילא חייב לכל אחד מהדיינים, ושואל אותו למה חייבתני יוכל לומר לו „אני זכיתי", אולם מה היה לי לעשות אם שני חביריי חייבוך והוצרכתי לנטות אחריהם, משא"כ בשנים דאוקי חד בהדי חד, ובהסכמה אחת חייבוהו. והלא משנה מפורשת בסנהדרין כ"ט „שאסור להדיין מכ"מ לאמר לבע"ד אני זכיתי" וע"ז נאמר „הולך רכיל מגלה סוד"?

הנה לא לחנם הוסיף מהרי"ל המלות „והוצרכתי לנטות אחריהם" כי הלא הדין נחתך עפ"י רוב דעות, ואם גם המזכה יחזיק בדעתו ולא יטה אחרי המחייבים בכל זאת יחייבוהו עפ"י שתי דיעות המחייבים? וע"כ כונתו הוא לאמר: אני זכיתיך, אך מה היה לי לעשות אם שני חביריי חייבוך, ושניהם כה גברו עלי בטענותיהם, עד שהוצרכתי לנטות אחריהם ולהחזיק בסברתם, ולחייבך וזה בודאי מותר, אבל שם בסנהדרין הוא אומר בפירוש שהוא זכהו, וכן נשאר בסברתו לזכות, אך הדין נפסק לחוב מצד רוב דעות המחייבים, שזה אסור, שהוא הולך רכיל מגלה סוד.

ו) מאמר העלם דבר.

רב ומד"א שואל איזה הלכה היא ברמב"ם הלכות רוצח, אשר מקורה היא במס' יבמות ולא בסנהדרין או מכות? וכתב ששאל לבקיאים ואין מגיד. אך המו"ל בהערתו שם יענה בשם הגאון רנלי"ב מוואלאזין כי הוא הדין מהל' רוצח „שאין הרוצח בשגגה גולה אא"כ מת הנהרג מיד".

השאלה הזאת וגם המענה בפרט כבר נמצא בספר „נתיבות עולם" להר' נ"ה קאצינעלינבויגין בשם ר' מתתיהו סטראשון, דף ס"ח ע"ב.

ז) מאמר תרי תמיהי.

יקשה הגאון מא"ר מוושלקאווא על התוס' רי"ד בסוכה ל"ה שאמר „דערלת חו"ל

איגה אסורה בהנאה, הלכך לאו לשרפה קיימי, שהרי מוכרה לחברו, ואינו מודיעו שהיא ערלה ומותר בה" הלא לכל הדעות אסור למכור ולקבל דמיו? והביא הרבה ראיות לזה.

טעות-ספר קטן נפל בתוס' מהרי"ד, ותחת „שהרי מוכרה לחברו" צ"ל „שהרי מוסרה לחברו" והם הם ממש דברי הריא"ז נכדו בריף שם אשר השואל ימצא דבריו נכונים.

ח) מאמר הנ"ל.

הנ"ל הקשה על תוספות רי"ד: שהביא בסוכה הקושיא והתירוץ המבואר בגמרא שבת כ"ג. ועוד שלא הביא התירוץ הראשון שם בשבת שאמר אביי „ודאי דבריהם בעי ברוכי ספק דבריהם לא בעי ברוכי"?

אולי בכונה הביא הקושיא המפורשת במס' שבת ומתרץ אך התירוץ השני דרבא „רוב ע"ה מעשרין הם" כדי להראות אשר גם אביי מודה לרבא דרוב ע"ה מעשרין הם „אף דמתרץ שם תירוץ אחר, וכן הוכיח התוס' כתובות כ"ד ד"ה, אביי" דגם אביי סובר כרבא דרוב עם הארץ מעשרים הם.

ט) מאמר „הערות בקרותיות בתלמוד ירושלמי".

בכתובות בירושלמי „רבי צוה שלשה דברים בשעת פטירתו וכו' ואל תספידוני בעירות זמי שנטפל בי בחיי יטפל בי במותי וכו', ואל תספידוני בעירות מפני המחלוקת, ומי שנטפל בחיי וכו' אמר ר' חנינא דצפורן כגון יוסף אפרתי, יוסי חפני" וימצא רי"ב בהמאמר הזה זרות, כי מה היא המחלוקת אם יספידוהו בעירות, ולכן רצה להגיה כי צ"ל „מי שנטפל בי בחיי יטפל בי במותי, מפני המחלוקת".

לדעתי הדבר פשוט. כי עירות קטנות המה רבים מאד, וסמוכים זה לזה, ומלד יקרת רבי יאבו בני עיר קטנה אחת לשמוע ההספדים מעירות אחרות הסמוכות, וכן בני הכפרים, אשר כמה עירות סמוכות להם, יאבו לשמוע ההספדים מכל העירות הסמוכות, וזה ירוץ לעיר הזאת וזה לעיר השניה, זה ישבח את מספיד עיר זה וזה את מספיד עיר זולתה, וגם ימצאון אנשי עיר אחת, אשר דעתם תגלא ותשמע בעיר אחרת הסמוכה, והם יעכבו את ההספד בעיר אחת, למען ישמעו מקודם את ההספד בעירם או בעיר אחרת, ויבאו לידי קטטה ומריבה ולידי מחלקות, וזהו עצמו מאמר הבבלי דכתובות ק"ד „ש"מ משום יקרא הוא דקאמר" והוא יקרא דחיי, שלא יבואו לידי מחלוקת, ואין מקום לקושיתו שם על הבבלי „כי היתכן אשר רבי ישאף אחר כבוד?" וכן הקשה כמוהו המהרש"א שם בכתובות, כי באמת לא משום יקרא דרבי הוא, אך יקרא דהבריות-החיים, שלא יבואו לידי קטטה ומריבה, ולא יספידוהו בעירות הקטנות, ולכן צוה „כי יספידוהו אך בכרכים" שהמה מעטים הם, וכל סביבה אין לה כרכים רבים, וכל הסביבה ישמעו בשלום ובהשקט את דברי המספיד בכרך הסמוכה להם ולא ילבטו דרכם; ובפרט כי בבלי נאמר בפירוש: דיוסף חפני ושמעון אפרתי מתו קודם רבי, ושם נאמר „ש"מ להוא עלמא הוא דקאמר" ולא מצאנו ראיות בולטות אשר הירושלמי פליג על המעשה הזה המסופר בבבלי ברור שהם מתו קודם רבי, ומאי הוא המחלוקת בין המתים? אך זהו מכאיב לב, אשר רבים מגדולי ישראל ירחיבו את הבקעה בין הבבלי והירושלמי, ולא ישתדלו להשוות ביניהם, וכמה מגדולינו יתנו הצדק להירושלמי, אף שיודעים כי הבבלי ראה את הירושלמי והוא מזקק שבעתים יותר מהירושלמי, ובעל המאמר הזה הוא אחד מאלה אשר הכו בסנורים בענינים אלה.

י) „מאמר ענינים שונים".

יקשה הר"י רייפמאנן על הר"ן נדרים ב' ד"ה ושבועות שהוכיח דבשבועה לא בעי שם, ומסיים שם „וכיון שכן דמסוטה גמרינן הל"ל דאפילו מושבע מפי עצמו ליבעי שם"

לא רחוקה מאד שבועת שלא אוכל ככר זה משבועת סוטה? כי הן שבועה שלא אוכל ככר זה הוא להעמים בה על נפשו דבר מה כמו ידר ולזה בלתי נחוצה הזכרת השם, אשר היא בלתי נחוצה לנדר, כי הדבור לבדו מחייבו לקיים את הדבר אשר העמים על נפשו וכו'.

כבר עלי מאד ללעוס דבריו, כי הרי יש נדר ושבועה, והנ"מ הוא: שנדר הוא שיאמר „ככר זה עלי כקרבן" ושבועה שיאמר „שבועה שלא אוכל ככר זה" וזה דהתורה אמרה לא יחל דברו, הוא בנדר, ובשבועה עובר על השבועה, ואם אך בשבועה צריך שם זה בעי שם, ולא מחייב אם אמר „שבועה שלא אוכל" בלי שם, ועבר על שבועתו, אף אם לוא אמר „ככר זה עלי כקרבן" או בכינוי נדרים, ועבר חייב, אך באומר „שבועה" פטור בלי שם, כיון שלא אמר בלשון נדר, אך בלשון שבועה.

אך לא ידעתי מדוע לא הביא הר"ן ראיה דשבועה, אף בנשבע מפי עצמו, ואין צריך שם, מהא דבשבועות כ"ה דחשיב „חומר בנדרים מבשבועות" ולא חשב זה דשבועה צריכה שם, וע"כ דשבועה אין צריכה שם בכל גוונא, אך אולי משום דענין השם הוא עצמו של שבועה.

יא) מאמר הנ"ל.

יקשה הנ"ל אחר דהרמב"ם פסק בהל' מלכים פ"ט פ"י „דנכרי חייב על אמ"ה ועל אשר מן החי בכ"ש, שלא נתנו השעורים אלא לישראל בלבד" א"כ אמאי פסק בהל' ק"פ פ"ט ה"ז „שהמאכיל כזית מן הפסח לבן נכר עובר בל"ת וכו'" מדוע דוקא כזית? הלא אף בכ"ש עובר?

הקושיא הזאת כבר הקשה הגליוני מהר"ן מאת מהר"ש אריגשטיין ברמב"ם במקומו, אך לדעתי הדבר הוא פשוט, כיון שאמר הרמב"ם הלשון „בן נכר" והוא אפילו ישראל מומר ולכן אמר דוקא בכזית, אולם המאכיל לגוי אפילו בפחות מכזית עובר, דכל השעורים נתנו אך לישראל.

וכל מה שיתפלא שם על כי לא העיר גם אחד מהמפרשים את מקור ההלכה הזאת דהשעורים נתנו אך לישראל" הנה הרדב"ז על הרמב"ם כתב „והדבר ידוע דכל השעורין הלמ"מ, והלכה למ"מ לא נתנה אלא לישראל" וגם הפרי מגדים יו"ד מ"ז סימן מ"ב כתב ואחר דלב"כ לית ליה הלכתא, א"כ אדרבא בכ"ש חייב" והראם יוסף חולין יאמר „דבאמת ר"ל דחצי שיעור מותר מה"ת, גם עכו"ם צריך כזית".

שמריהו וואינסאן.

„הכל בחזקת סומין".

(בראשית רבה פ' נ"ג).

א) הגאון ר"י ברלין כתב בספרו „ראשון לציון" על דברי הרע"ב (אבות פ"ה מ') שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם חכמת יונית? א"ל ילמוד בשעה שאינה לא יום ולא לילה" וז"ל: נ"ל „לר' ישמעאל" וכוונת הרע"ב הוא לדברי הגמרא (מנחות צ"ט ע"ב) „בן דמה בן אחותו של ר"י שאל את ר' ישמעאל כגון אנא מהו ללמד חכמת יונית" עכ"ל הגרי"ב; אלא שנעלם ממנו אשר דברי הרע"ב אלה נובעים מהירושלמי פאה פ"א ה"א וירושלמי סוטה פרק ט' הלכה ט"ו ומדרש שוח"ט מזמור א', וכן הובא ג"כ בהר"ש (פאה פ"א מ"א).

ב) הגרי"ב הקשה בהקדמתו לספרו „שאילת שלום" (על ספר שאדרא"ג) על התשבי שכתב בשורש „גאון" : דלכן נקרא איש הבקי בששים מסכתות בהשס „גאון" חושבנא דדין כדין, והלא ס"ג מסכתות יש, והסמ"ג נתן סימן „ולבך יהיה ג"ס בהם ; ואם ג' בבי חדא מסכת הלא עוד יהיו ס"א ? עכ"ל, ופלא שנעלם ממנו המדרש חזית פסוק „ששים המה מלכות, אלה המה ששים מסכתות", ועיין בספר שם הגדולים להג' רחיד"א (אות א' ערך רב אחאי) שהקשה ג"כ על הגרי"ב הנ"ל מהרעיא מהימנא ותיקונים שכתבו ס' מסכתות, ופלא שלא זכר דברי המדרשי"ר הנ"ל.

ג) הגרי"ב הנ"ל כתב בספרו שאילת שלום (פ' בראשית אות ב') „תניא אמר ר' יוחנן צריך האדם שיהא לו ב' עטיפות כו'" לא ידעתי מקומו בש"ס דילן גם נודע דר' יוחנן לא נזכר בשום ברייתא, עכ"ל ; הנה נעלמו ממנו לפי שעה דברי התוספות כתובות ד"ח ע"א ד"ה רב כו' „ומיהו איכא ר' יוחנן שהיה תנא דתניא בשילהי נזיר ד"ה ע"א, וכמה שיטור תפיסה פי' ר' יוחנן".

ד) בפירש"י על פ' בשלח (ט"ז ל"ה) בא"ד „כשמת משה בשבעה באדר פסק המן מלירד ונסתפקו ממן שלקטו בו ביום עד שהקריבו העומר", ול"ע על דבריו הלא בסוטה (דף י"ג ע"ב) אמרו „אותו שבת של דיוזגי היה" ועיין רש"י, א"כ נראה דבשבת נפטר משה רבינו וא"כ לא היה המן יורד באותו יום ? אמנם דברי רש"י אלה נובעים מן התוספתא (סוטה פי"א ה') „שמן המן שלקטו ביום שמת משה וכו'" ול"ע על תוספות מנחות (דף ל' ע"א) ד"ה מכאן שהקשו על הרב שר שלום גאון שכתב שמשה רבינו נפטר בשבת „וא"כ איך כתב משה היום מלאו ימי ושנותי" ? וכן הקשו מסדר עולם ; והרא"ש בפסחים פ' ע"פ סי' י"ג הקשה כל זה והוסיף עוד ממדרש רבה פ' וילך (וכן הוא במדרש שוח"ט סי' ל') „שמשה רבינו כתב בו ביום י"ג ס"ת" ולמה לא הקשו ג"כ מתוספתא הנ"ל ? — ומה שליין הג' רע"א בגה"ש במנחות שם לסוטה י"ג דיוזגי, הקדימו כבר הגאון מהרש"א בחא"ג סוטה שם (ומ"ש שם הרש"א „אשר האריכו בזה התוס' פ' ע"פ", הוא ט"ס וצ"ל „הרא"ש בפ' ע"פ" או „התוס' מנחות דף ל'").

ה) הרמב"ם כתב בפ' ד' מהלכות תענית „ומניחין אפר מקלה כו' ועל גבי ספר תורה כדי להגדיל הבכי" וכתב ע"ז הכסף משנה „איני יודע מנין לו לרבינו שנותנין אפר מקלה ע"ג ס"ת" — והלכה זו הובאה ג"כ בטור או"ח סי' תקע"ט וכתב ע"ז בבית יוסף ג"כ „צ"ע", ועיין בס' „עיון יעקב" (בתענית דף ט"ז) ובס' „תולדות אדם" (להגריח"פ ח"ב) ולא העירו כלם שכן הובא ג"כ להלכה בהאלפס תענית פ"ב, ועיין בפירש"י שעל הרי"ף שם.

ו) המהרש"א כותב בחא"ג יומא (דף כ"ד ע"א) ד"ה ומפיים „והא דאמרינן בפרק כל כתבי „לא מזיגנא רישא אבי סדיא עד דמחילנא לכל מאן דמצער לי" והנה המאמר הזה אינו בפ' כל כתבי בשבת ולא נמצא בכל הש"ס ; אולם נמצא בזוה"ק (פ' מקץ דף ר"א ע"ב) „לא סליקנא לערסי עד דמחילנא ליה ולכל איכון דמצערין לי".

ז) בס' זכר יהוסף להגאון רי"ז שטערן שליט"א (ברכות מ"ד) הביא ראיה דלא כצוואת רי"ח בס' חסידים „שלא יהיו שם החתן וחותנו שוים" ממסכת סוטה דף י' „שמואל סבא דהוא חמוהי דר' שמואל בר אמי" הקדימו בראיה זאת הגאון בעל „סדה"ד" ערך שמואל, והגאון בעל „עיון יעקב" בסוטה שם ; ומה שהביא עוד ראיה ממנחות (דף כ"ט) „רמי בר תמרי דהוא חמוהי דרמי בר דיקולי" הקדימו הגאון רי"ש נאטאנזאהן בהסכמתו לס' שמירת הנפש, וכן כתב ג"כ הגאון רי"א חבר בהגהותיו לש"ס הנדפסים סוף מס' נדה. והנה בגמרא שם הגירסא ראמי בר תמרי (בא"ק) ולפי זה אין כאן ראיה, אך לפי גירסת הרי"ף שם, ועיין בחולין (דף ק"י ע"א) „רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי" והגיה שם הגרי"ב דצ"ל כמו במנחות „דהוא חמוהי דרמי בר דיקולי" אך עיין בגירסת הרי"ף והרא"ש בהלכות ס"ת

רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי", ולפי הגירסא שהביא הרב הג' רנ"נ ראבינאוויץ ז"ל בדקדוקי סופרים" מכ"י מינכען אשר גם שמה במנחות הגירסא „רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי" יסורו דברי הגאונים הנ"ל. — ועיין בס' חכמת אדם (קכ"ג י"ג) „דהיינו דוקא ולא יהיו מסולסים" ומנין לו ? ועיין בשו"ת נודע ביהודה מה"ת אהעה"ז סי' ע"ט שכתב לואות ר"י חסיד הנה דוקא לזרעו, ולאחר —מלבד זרעו— אסור להאמין נגד דברי חז"ל ; ועיין בס' כרתי ופלתי על יו"ד סי' י"א לענין הדין שהביא הרמ"א בשם התשב"ץ בשם ר' יהודה חסיד „שלא לשחוט שום אווז בטבת ושבט אם לא שאוכלים ממנה" שכתב ע"ז שהוא דרכי האמורי ואסור להאמין בזה", ועיין בפי' הגאון רחיד"א לספר חסידים סי' תע"ז שהביא הרבה סתירות מהש"ס נגד צואות רי"ח ונכנס לדחוקים, ולא הביא דברי הנודע ביהודה הנ"ל (אשר היו לנגד עיניו וכאשר העיר ע"ז בספרו שה"ג ערך „נודע ביהודה") במק"א האדכתי בזה הרבה.

ח) הגאון רח"ל מייזלש בהגהותיו לש"ס (ברכות כ"ג ע"א) „ורבנן סברי כמ"ד לא השמיע לאזנו יצא" כתב ע"ז וז"ל: וקשה לי למה צריך הגמרא לומר דרבנן סברי כו' הלא יוכל לומר אף דס"ל דלא יצא ודרשינן שמע השמע לאזנך כו' מ"מ נוכל למידרש ג"כ שמע בכל לשון וכדאיתא לקמן דף ט"ו „ור"י תרתי שמע מינה ופירש"י: כי דרשת נמי שמע ש"מ נמי דצריך להשמיע לאזניו וצ"ע עכ"ל ; הנה פלא שלא ראה אשר בקושייתו זאת הקדימוהו כבר בעלי התוספות בסוטה (דף ל"ב ע"ב) ד"ה ורבנן וגם המה לא תירצו מאומה (וצ"ל דבגמרא מוקי בשתי הסיטות אליבא דהלכתא ועיין תוס' די"ג ע"א ד"ה וחכמים אומרים כו' „אומר הר"י דהלכה כחכמים", ועיין בהרא"ש פ"ב סי' ב').

ט) הגאון רצה"ח בהגהותיו לש"ס ברכות (דף י"ח ע"ב) רש"י ד"ה „ונחת וטבל לקריו כדי לעסוק בתורה. כתב וז"ל: צ"ע לכאורה דהרי טבילה לבעלי קרי עזרא תיקן (ב"ק פ"ב) ועיין רש"י לקמן (כ' ע"ב) ד"ה ובעלי קרי, ובניהו בן יהוידע קדים לעזרא ועדיין לא היתה תקנה זאת בימיו ? עכ"ל הנה אשתמיטתיה אחמ"כ דכבר הקשו זאת התוס' ב"ק (פ"ב ע"ב) ד"ה אתא יעויי"ש.

י) הגאון ר' יהונתן עליאשבערג שליט"א הקשה בספרו „דרכי הוראה (בדרכה של תורה) וז"ל: והנה זה האיש רבינו הקדוש לא ידענו מה היה לו ולמדותיו כו' אם נהגה מן העולם כי הלא לא פסקה נגון וחזרת מעל שלחנו, ואם לא נהגה מן העולם כי אמרו „זקף עשר אצבעותיו ואמר לא נהניתי כו'", אבל אמתת הענין כך הוא רבי נשיא היה בישראל הוא לעצמו לא נהנה אפילו באצבע קטנה ולאחרים הטיב אפי' בנגון וחזרת כו'" עכ"ל הנה אשתמיטתיה אחמ"כ לפי שעה דבקושייתו ובתירוצו הקדימו כבר תוס' ע"ז מ"א ע"א ד"ה נגון—ובמ"א האדכתי בזה.

יא) בירושלמי כתובות פ"ב ה"ה „בראשונה גזרו גזרה ביהודה שכן מסורת להם מאבותם שיהודה הרג את עשו דכתיב ידך בעורף אויביך, וכתב ע"ז הרב „יפה מראה" שם וז"ל „מסורת להם מאבותם כו' וליתא דחושים בן דן הרגו ביום קבורת יעקב אבינו ע"ה וכדאיתא בפ"ק דסוטה" עכ"ל, והנה פלא שנעלמו ממנו דברי התוספות גיטין (דף נ"ה ע"ב) ד"ה „ביהודה בירושלמי כו' שיהודה הרג את עשו ותניא נמי בספרי (פ' ברכה) „ידיו רב לו בשעה שהרג את עשו" (וכן איתא ג"כ במדרש שוח"ט מזמור י"ח פסוק ארדוף אויבי „נכנס יהודה והרגו") ובסוף פ"ק דסוטה (דף י"ג) דאמר חושים בן דן שקל קולפא כו' שמא לא מת באותה הכאה עד שעמד עליו יהודה והרגו.

יב) בפירש"י לאבות (פ"ה מ"ד) על המשנה „עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים" כתב „לא נתפרשו לנו" ופלא בעיני הדבר דרבינו הילחקי—אשר המכלתא היתה לנגד עיניו תמיד ולא סר ממנה בפירושו על התורה ימין ושמאל—לא ראה מכילתא מפורשת (פ'

בשלח פ"ד) „עשרה נסים נעשו לאבותינו על י"ס; א, נבקע הים; ב, נעשה יבשה ג, נעשה טיט; ד, נעשה פירורין; ה, נעשה סלעים; ו, נעשה גזרים; ז, ערימות ח, נעשה נד; ט, נעשו מימיו מתוקים; י, נעשה כמין בולים של זכוכית" אמנם שם הגה ברש"י מר' משה ב"ר מתתיהו אשר מלא באדר"נ, גם הרמב"ם ופי' ר"י שם, והגאון מלבי"ם בפי' התוה"מ הביא מאדר"נ לא ממכילתא זאת. ובמקום אחר הארכתי בזה (בהערותי ס המכילתא).

יג) בהגהות וחידושים „חשק שלמה" להג' מ' ר' שלמה הכהן למס' מגילה (דף ג' ע"א „אר"ש ב"י י"ג זמן קהלה לכל הוא ולא צריך לרבויי" כתב ע"ז וז"ל: עיין בהרא"ש בשם הר"ת שהכל מתאספין לתענית אסתר ובאין בני הכפרים לעיירות לומר סליחות ותחנוני וכו' ואולם צ"ע למה לא הביאו הר"ת והרא"ש ראיה לדבריהם ממדרש תנחומא (פ' בראשית אות ג') יעויי"ש עכ"ל" הנה בזה הקדימו הגאון רלה"ח בהגהותיו שם „והעיר אשר בהתנחומא יש הוספות הרבה מהאחרונים ובפרט בפרשיות הראשונות" עכ"ל ועיין בשו"ת בית אפרים ח"ב תשובה כ"ז מה שהשיב הגרא"ז מרגליות להגאון ר"י ברלין, ובהגהות רלה"ח הנ"ל מגילה (דכ"ג ע"א) ובהגהותיו למס' נדה.

יד) בחידושי הגר"א מווילנא הנדפסים בראש סדר מועד על המשנה דאשונה (ביצה פ"א) „ומודים שאם שחט שיחפור בדקר ויכסה, שאפר כירה מוכן הוא" ופריך בגמרא אפר כירה מאן דכר שמיה? ומשני בגמרא ה"ק: ואפר כירה מוכן הוא" וכתב ע"ז וז"ל שאפר כירה קאי על ומודים, ומודים שאפר כירה מוכן הוא כו יעויי"ש (ויעוין ג"כ בפי' תפאר"י משנה הנ"ל ובמס' עירובין פ' חלון) אך תמוהים ל דבריהם עפ"י דברי התוספות חולין (פ"ח ע"ב ד"ה מלינו) „ורבינו שמואל מפרש כו' ולא אתיא כב"ש" ולפ"ז לא מלינו לומר דקאי על ומודים — ועיין ג"כ בפיה"מ להרמב"ם ביצה שם וז"ל: „שאפר כירה מוכן הוא, אינו רוצה בזה שהן מודים שאפר כירה מוכן הוא, כ לא היה ביניהם משא ומתן על האפר אבל הוא פתיחת דברים והודיעך כו'" ולפ"ז נראה דגם הרמב"ם הרגיש בפי' הגר"א אך לא מצא חן בעיניו.

טו) גיטין (דף כ"ז ע"ב) במהר"ם שי"ף מאן איכון שמעיה ואבטליון, ובסיסרא לא מפרש; וראיתי בספר „עשרה מאמרות" שר"ע היה מסיסרא כו', ולא משמע לי כן מדלא מפרש בגמרא ג"כ בסיסרא „מאן איכון" משמע דלא היו אנשים חשובים דבקיאי בשמייהו כשמעיה ואבטליון כו' עכ"פ לא הגליחו בלימודם כל כך" עכ"ל המהר"ם שי"ף הנה הגאון הנ"ל לא ראה כפי הנראה דברי רבינו נסים גאון בספרו „מפתח מנעולי התלמוד" ברכות (דכ"ז ע"ב) ד"ה „נוקי ליה לר"ע לית ליה זכות אבות" כתב „איתא" בסנהדרין (דצ"ו) מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, ומאן איכון ר' עקיבא, ואיתא נמי בפ' הניזקין (גיטין דכ"ז.)" נראה דהיתה גירסא אחרת לפני הר"ן גאון ולא מלבו הוציא בעל עשרה מאמרות מלין — (ועיין בסדר הדורות ערך ר"ע) ומ"ש המהרמ"ש „ולא חשיב מגירון ר"מ דגירון גר צדק היה" לע"ק דבגמרא חשיב ג"כ את נבוזראדן גר צדק היה" ואיכמ"ל.

טז) „דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במק"א" (ירושלמי ר"ה פ"ג הל"ה) והובא ג"כ בתוס' (כריתות דף י"ד ע"א ד"ה אלא) ויעוין בשו"ת שאגת אריה סימן ע' ופלא שנעלמו מעיניו הבהירות הירושלמי גם התוספות הנ"ל, ועיין בתנחומא (פ' חקת אות כ"ג) דברי תורה צריכין זה לזה שמה שזה נועל זה פותח.

ש. ז. ב.

הערות אחדות

(המשך מס״ב)

טז) בספר שני לד 49 מתרעס הרה״ח הר״י ניסענבויס על הגהות הש״ס של הגאון מהר״ץ חיות ז״ל כי נמצא בהם הרבה שגיאות, ורצה להצדיק את זה בעבור כי נדפסו ההגהות לאחר מותו והמדפיסים לא בדקו אחריהן כו׳, נעלם מהחכם הזה כי ההגהות נדפסו בחייו כי שלח אותם לוויען להדפיסם שמה בחודש שבט תר״ג כמו שליין בסוף ההקדמה והוא נפטר עש״ק ר״ח חשון תרט״ז ומנוחתו כבוד בעירנו עיר לבוב. ובאמת החכם הכותב הפריז על המדה כי הגהות הש״ס של הגאון הנ״ל הם אוצר חידושים יקרים, מלאים דברים טובים ונכוחים וישרים למבין, ורובם הם עפ״י חקי הבקורת, וראוים הם להוציאם לאור בספר מיוחד למען יהיה לעינים לדורשי תורה, כי רבים אשר הש״ס עם ההגהות שלו לא נמצא למראה עינם.

יז) שם שם הביא החכם הנ״ל כי נמצא סגיא שהוריא גם בירושלמי שקלים פ״ה הש״ו, ש להוסיף כי המאמר הזה שהביא נשנה גם בירושלמי פאה פ״ח ה״ט (דף כ״א ע״ב).

יח) שם שם אודות רבי אבא בר ממל העיר החכם הנ״ל כי ממל הוא שם המשפחה כמו שמצינו מעשה היה באנשי בית ממל. כבר העיר הגאון רש״ל ראפופורט בהשחר ח״ג לד 103 כי ר׳ אבא בר ממל הוא ממקום ששמו כך על דבר שעסק יושביו בכתישת וטחינת פירות, והביא ראיה מעירובין כ״א ע״ב מעשה היה באנשי בית ממל כו׳ שהיו מחלקין גרוגרות וצמוקים לעניים בשני בצורת, מזה אנו רואים כי אנשי בית ממל היה להם תאנים וענבים כתותים ע״ש, וגם הרב בעל מבוא הירושלמי דף ס״ז ע״ב כתב וז״ל רבי בא בר ממל הוא רבי אבא בר ממל בבבלי והיה בן א״י ומעיר ממל וזה הוא הכוונה של בר ממל.

יט) שם לד 100 הביא הרב הגדול מוהר״ר יהודה מעשיל הכהן דברי השאילתות פרשה בהר שהובא פלוגתא בענין הרכבה והעתיק לשונו כי נחוץ לענייננו וז״ל: ואסור למישתל בערב שביעית מקמי שביעית פחות מתלתים יום לפני ר״ה, ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור, ר׳ יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשת ימים שוב אינה קולטת, ר׳ יוסי ור״ש אומרים לשתי שבתות, ועל המאמר הזה אשר נשנה במשנה שביעית פ״ב מ״ו יבמות פ״ג ע״א ר״ה י׳ ע״ב סיים הגאון בעל השאילתות וז״ל: ת״ק סבר לתלתין כדרא, ר׳ יהודה סבר לתלתא כדרא, ר׳ יוסי ור״ש סברי לשתי שבתות כדרא, והביא הרב החכם הנ״ל כי הגאון בעל שאילת שלום נדחק הרבה בכוונת המלה „כדרא״ וכן בהעמק שאלה על השאילתות ובשו״ת חתם סופר רפ״ד, ורצה להגיה כרבא תחת כדרא כו׳ ע״ש כי גם הרב המעיר נכנס בדוחק גדול כאשר יראה המעיין, ואשר נראה לי בכוונת השאילתות כי בגמ׳ שם סיים ואמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה לדברי האומר ל׳ צריך ל׳ ושלשים, לדברי האומר ג׳ צריך ג׳ ושלשים, לדברי האומר ב׳ שבתות צריך שתי שבתות ושלשים יום, ופירש״י לדברי האומר ל׳ יום לקליטה צריך שלשים ושלשים, שלשים לקליטה ושלשים לתוספת כר״א עכ״ל, ור׳ אליעזר הוא דאמר שם דבעי שלשים ע״ש במאמר שלפניו, לכן אין ספק שנשמטו הקוין מלמעלה מן מלת כדרא וצ״ל כדר״א והוא ר״ת כדברי ר׳ אליעזר כמו שהביא גם רש״י כר״א וכוונתו ת״ק סבר לתלתין כדר״א וצריך ל׳ ושלשים, ר׳ יהודה

סבר לתלתא כדר"א היינו שצריך ג' ושלשים, ר' יוסי ור"ש סברי לשתי שבתות כדר"ש היינו שצריך ב' שבתות ושלשים כמו שמפורש בגמ' שם ע"ש .

כ) שם לד 101 הביא הרב הנ"ל מאמרם עירובין י"ג ע"ב תנא לא ר' מאיר שמו אלא ר' נהוראי שמו, ולמה נקרא שמו ר' מאיר שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה וכתב יש להבין למה הוצרך לשנות משום זה את שמו לר' מאיר הלוא גם שם נהוראי יורה על נהורא והביא בשם הגאון מהר"ץ חיות ז"ל כי כוונה מסותרת יש בדבריהם ע"ש אם כי דברי הגאון מהר"ץ ז"ל המה על דרך החידוד בכל זאת השערה רחוקה היא להכניסה בכוונת חז"ל רק הנכון כגי' היוחסין השלם לד 43 לא ר' מאיר שמו אלא ר' מיישא שמו ולמה נקרא שמו ר' מאיר שהיה מאיר פני חכמים בהלכה .

כא) עוד הביא הרב הנ"ל מאמר אחד מירושלמי סוטה סוף פ"א בעת פטירתו של יעקב אבינו כו' ומה חסד עשו עמו, ר"א אומר אזוריהם התירו כו', והנה דברי הירושלמי הללו הם כספר החתום והאריך שם לפרש הכוונה כי חגורת האזור היה לסימן הכנעה וכוונת הירושלמי שבזמן שהיה יעקב חי וכל השרים היו באים לשחר פניו נהגו לאזור אזור במתניהם לאות שפלות ויראת הכבוד אמנם אחרי פטירתו הראו לו הכבוד שירחם לבם אליו בזה שהפכו מעשיהם ויתירו האזור ממתניהם ע"כ. המאמר הזה נשתנה גם בתנחומא סוף ויחי ר' אליעזר אומר כיון שראו ארונו של יעקב אבינו התירו אזורי מתניהם וחלקו כבוד ליעקב אבינו, והעירותי שם בהערה ק"ב בשם המעריך שכתב בערך היתר וז"ל אמיתת הפירוש הזה נעלם מהמפרשים להיותם בלתי בקיאים במנהג הערביים, בעל יפ"ת סתר דברי מי שקדמוהו והוא כתב שהוא דרך אבילות להתיר האזור גם התרת קשרי כתפותיהם, ר"ל שהלכו חלוצי כתף, ואני אומר כי התרת האזור לא מצינו שיהא דרך אבילות כו' וכונת רז"ל להמעיט חסדם וזכותם, ועתה דע כי דרך הערביים להגביה בגדיהם באזור בשעת מלאכה ולכן אלו שלשלו בגדיהם לכבודו, גם מנהגם לעשות בתי ידים לחלוקיהם רחבים וארוכים מאד, ובשעת מלאכה מגביהין אותו וקושרין זו בזו באחורי כתפותיהן, ועתה התירום ושלשלום לכבודו עכ"ל .

כב) שם לד 108 מובא מהרה"ח רל"ה לצוון מאמר ע"ד מחבר ספר אורחות צדיקים והביא שם דברי בעל סדר הדורות שכתב אורחות צדיקים הוא ספר המדות ומדבר על חמשה כוחות שבאדם, ומביאו הרמב"ם בפ"ד מאבות עכ"ל, ועל זה השיג החכם הנ"ל כי בספר הנ"ל נמצא שמזכיר את הרמב"ם, גם הרמב"ם לא הביא כלל את הספר הזה רק כתב ראיתי בספר מספרי המדות שנשאל לאחד מן החשובים כו', ומי הגיד לבעל סדה"ד שכוונת הרמב"ם על ס' ארחות צדיקים, ואפשר שבנוסחת הרמב"ם שהיה לפני הסה"ד היה כתוב: „והנה ראיתי בספר המדות" ומדתני סתם חושב כוונת הרמב"ם על ס' ארחות צדיקים שנקראו ג"כ ס' המדות כו' ע"כ, בתחלה יש להעיר כי בעל סה"ד שאב כל זה מן ס' שפתי ישנים אות א' סי' 196 (ושמות הספרים בסה"ד הם לקוחים מן שפתי ישנים) ומה שהביא בעל שפתי ישנים שהרמב"ם מביאו בפ"ד מאבות יען כי ארחות צדיקים נדפס ראשונה בלשון אשכנז בשם ס' המדות וחשב כי הרמב"ם כוון לס' הזה, ומה שהביא החכם הנ"ל כי בס' ארחות צדיקים מובא הרבה דברים בשם הרמב"ם, אולי הוא ס' ארחות צדיקים אחר, כי נמצא עוד ספר שני בשם הזה כולל דברי מוסר ודינים מלוקטים מס' משנה תורה להרמב"ם ע"י ר' חיים שלמה פינאדים דיאש נדפס שאלוניקי תק"ל, עיין אוצר הספרים אות א' סי' 889 וסי' 890 והספר איננו ת"י לעיין בו .

כג) כנסת הגדולה ספר שלישי לד 7—12 הביא לנו הרה"ח ר' דוד ראדנער מלות יוניות הנמצאות במדרשים ליתן להם מהלכים בספרות העברית, והאמת אגיד כי נעלם ממני

כוונתו למה לו הטורח לאספה הלוא הם נמצאים בספרי המלים ומה גם בערוך, גם מפלפל עם פי' המ"כ ועץ יוסף כאילו הם היו מבארים ממלות זרות, ובאמת מה שהביאו לבאר המלות שאבו מהערוך ומדוע לא הלך אל המקור ואך למותר להראות כי החכם הזה לא ירד לעומק הוראת המלה כי פה קצר המצע מהשתרע, ורק אעיר על איזה דברים: שם הביא אגרונימון וי"ר פ"א פי' המ"כ ממונה על מכירת מאכל ומשקה שבשוק ועל זה כתב החכם הנ"ל בשפת יוני הוא איש היודע היטב עניני כלכלת האחוזות בשדה לכן פי' אגרונימון ממונה על עניני הכלכלה במדינה, פה החליף המלה אגרינימון שפי' ביוני ממונה על דברי מאכל ועל שער השוק, עיין פסיקתא פסקא עשר תעשר (דף ל"ו ע"ב) הערה י"ט, עם המלה איקונומוס: עוד שם הביא המלה אונקום ונעלם ממנו כי המלה יונית ופי' כובד גדול ועלוס כמו שמובא בערוך ערך אונקום והביא שם את המאמר בשם ילמדנו והוא לפנינו בתנחומא הנדפס מכבר פ' תרומה. ובחנם נכנס בדחוקים: עוד שם הביא המלה אוקיא. לא אדע מדוע הביא המלה הזאת אשר היא בודדת ונמצאת רק פעם אחת במדרש שמ"ר פמ"ג, ולא הביא המלה אונקיא המורגלת הרבה, ובאמת המלה אוקיא היא ערבית והוראתה כמו אונקיא: עוד שם הביא המלה אוותנתין והאריך למעניתו והיה לו לעיין מה שכתבתי בפסיקתא פסקא כי תשא הערה ק"י: עוד שם הביא מלת אוניות ממדרש שו"ט אלו האוניות שהם עושים לישראל שהן מכתיבין עליהם בכל יום. ועל זה הביא פי' המפרש מהר"י כהן שכתב אוניות פי' שטרות, והוא רצה לפרש שפי' לחץ ועול קשה, ובאמת דבריו הם בלחץ, והביא פי' המלה מן המפרש מהר"י כ"ץ, ולא ידע כי המלה יונית ופי' אונו שער המכר עיין ערוך בערכו: עוד שם הביא במדרש אסתר שאני איסגנטירין של הקב"ה ומפרש בדוחק ועיין בספרי דאגדתא במדרש אבא גריון פ"ג מה שהעירותי בהערה מ"ה. עוד שם הביא ממוכן היה האיספקסיטין שבכלם, רצה לפרש המלה בדרך רחוקה ולא ראה כי המאמר מובא במוספי ערך אספקיסין וגורס ממוכן זה היה איספקיסין שבכולם ופי' בלשון רומי נכבד וחשוב: שם הביא ממדרש שה"ש איפתוסים נעשת לכם כיס, גם פה נעלם ממנו דברי המוספי בערך אפתיסום: שם הביא פי' מלת איקונין בשם עץ יוסף שמפרש צורה ודמות כו', ובאמת אך למותר להביא הוראת המלה הזאת בשם עץ יוסף כי המלה יונית והוראתה צלם ודמות ומה שסיים שם הם דברי רוח. שם הביא מלת אכסיומא ממדרש תהלים ורצה לפרשה בדוחק ולדבריו אין להם יסוד ונעלם ממנו כי המוספי הביא המאמר והמלה וכתב פי' בל"י מעלה גדולה וכבוד: שם הביא אלפבתין אלפבתרין במדרש רות אילין אמרין מזמורים ואילין אמרין אלפבתרין, ועל זה הביא עיין מ"כ דפי' חרוזות לפי א"ב והוסיף עוד והביא גם פי' הרא"ו אלפבתין פי' פיוטים וחרוזים מסודרים עפ"י אלפא ביתא ועל זה בא החכם המעיר וכתב ובאמת! הוראת השם alphabet בשפת יון ובשערי לשונות הוא אלפא ביתא או סדר האותיות לפי הא"ב עכ"ל. נעלם ממני כוונתו מי לא ידע הוראת מלת אלפביתא אולם בכל המקומות המובאה במדרשים כמו במדרש קהלת פ' ונתתי את לבי הדין פייטנא כד הוא עביד אלפבתין הכוונה שיר או קינה מיוסדת עפ"י סדר א"ב כמו שהביא גם המוספי: שם אמיאנטין כבר הארכתי בזה בפסיקתא דר"כ פסקא בשלח הערה רע"ו ע"ש, וביתר המלות אך למותר להעיר עליהם וטוב יהיה כי החכם הכותב יספיק עצמו בזה ולא להלאות את הקוראים בדברים של מה בכך, שאין להם תועלת כלל:

כד) שם לד 50 בסי' ד' העיר הרה"ח מהר"י ניסענבוים על דברי התוס' והרא"ש במאמר ר' יוחנן ברכות כ"א ע"א ולואי שיתפלל אדם כל היום דהיינו דוקא בספק התפלל, שלא כן נראה מדברי מדרש תנחומא פ' מקץ אלא אף בודאי התפלל רשאי להתפלל של היום ודוחה שם דברי המו"ל היינו את דברי הרב החכם המו"ל את הכנסת הגדולה. הנה

דברי החכם ניסטנבוים נכונים מאד וכבר העירותי אני, על זה במדרש תנחומא הישן אשר הוצאתי לאור עולם עיין שם פ' מקץ הערה ס"ח ובודאי לא היה נגד עיני החכם המעיר התנחומא אשר הוצאתי.

כה) שם לד 52 הביא בשם ס' הפרדס לרש"י שפי' היום הרת עולם לשון דין, ובמשלי בכל מקום שכתב ריב או מדון או מצה מתרגם התרגום הרת, ועל זה העיר כי רק פעם אחת על ישקיט ריב (משלי ט"ו י"ח) תר' חרתא בחי"ת ולא בה"א. ע"ש בתרגום לפנינו המלה משובשת וצ"ל הרתא בה"א והמלה סורית וכן תרגם הפשיטה על אחרחר ריב (משלי כ"ו כ"א) מגרג הרתא וכן מגרה מדון (שם ט"ו י"ח) תרגם כן. וראיתי בשבלי הלקט השלם (אשר הוצאתי לאור) הל' ר"ה סי' ר"צ הביא ב' פירושים ופי' האחרון הוא כדברי רש"י ז"ל.

כו) שם לד 56 הביא הרב החכם הגדול מוה' ברוך עין וז"ל מצאתי כן מפורש בילקוט תהלים רמז תרל"ג על השמינית תרין אמוראין חד אמר על שבע מצות שנצטוה אדם הראשון שנ' ויצו ה' אלהים את האדם ואברהם על המילה לכך נאמר על השמינית ע"כ המאמר מהילקוט נובע מן מדרש שו"ט מזמור ו' אות ב' בכ"מ אשר לפני אשר יצא בקרוב לאור עולם ובמדרש שו"ט אשר לפנינו בדפוס חסר זה ובילקוט המאמר משובש וכצ"ל ב' אמוראין חד אמר על ששה מצות שנצטוה אדם הראשון שנאמר ויצו ה' אלהים, ונח נצטוה על אבר מן החי ואברהם על המילה, ואחרינא אמר על המילה שניתנה לח', ועיין פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השלישי ובהערה ג', וראיתי בתוס' שבת ק"ל ע"א הביא בשם מדרש שו"ט למנצח על השמינית כתוב הנדרש על המילה שהיא בשמיני.

כז) שם לד 91 העיר ידידי הרב החוקר מהר"י רייפמאן התלמוד ירושלמי לא היה לפני רש"י ולפני מוריו כי אם לעתים רחוקות והביא ראיה מרש"י שבת ל"ב ע"א כו' ע"ש, פה המקום להוסיף ולהביא את דברי הרה"ג מהור"ר זכריה פראנקעל ז"ל שכתב במבוא הירושלמי דף קל"ב ע"ב וז"ל בצרפת לא נודע הירושלמי בימים הראשונים, ונראה שבא לשם מספרד בימי רבותיו של רש"י, ולא עסקו בו כי אם לפרקים כי לא נמצא בידם כ"א מעט קונטרסי הירושלמי, ואשר מורה על דבר זה כי רש"י ז"ל לא הרבה להביא הירושלמי בפירושו לבבלי ובקצת מקומות שמביא אותו מראין דבריו שלא ראה בעצמו הירושלמי, עיין רש"י ברכות ל"ג ע"א ד"ה ומת הערוד מצאתי בה"ג אמרי במערבא כשהערוד נושך את האדם אם הערוד קודם למים מת האדם, ואם האדם קודם למים מת הערוד עכ"ל, והוא בירושלמי במקומו (ברכות פ"ה י"ט.) וכן שבת ל"ב ע"א ד"ה שכן משא בני קהת, ובשם רבינו יצחק בר יהודה מצאתי לאמר בשם רבינו האי שמפורש בשם הירושלמי כו', והוא בירושלמי במקומו באיזה שינויים (הוא המאמר שהביא הרב החכם מהר"י רייפמאן), גיטין ל"ו ע"א ד"ה בשביעית בזמן הזה ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק שכתב במס' גיטין בירושלמי מנין שאין השמיטה נוהג כו', הוא בירושלמי במקומו גיטין פ"ד ה"ג, וראיתי כי גם הרב החכם מוהר"ר שמשון בלאך ז"ל בהערות לתולדות רש"י הערה י"ת הביא ג"כ המאמר מברכות ושבת וכתב נראה שלא היה הירושלמי פתוח לפניו בעת כתבו פי' המס' רק מעולם זכרונו מזכיר לפעמים מה ששמע או זכר מכבר כו' ע"ש אמנם הרב הגדול והחוקר המהולל מהרי"ה ווייס בתולדות רש"י שלו לד 10 לא הסכים לזה וכתב רש"י ראה הירושלמי והשתמש בו כראוי ולא נשען בדברי הבבל לאמר כי לא היה לו לרבנו או לא היו פתוחים לפניו ש"ס ירושלמי בעת חוללה ידו פירוש ש"ס בבלי, יען שבקצת מקומות מפרש רש"י דבור מן הדבורים ונעלם ממנו שכן מפורש בירושלמי במקומו או במקום אחר, או מפני

שמביא לפעמים בשם אחרים או רבותיו שמצאו כן בירושלמי (שבת ל"ב ברכות ל"ג) ולא אמר שמצאו הוא עצמו בירושלמי, ואין לך משפט מעוקל גדול מזה כו' כו' ע"ש.

כח) שם העיר ג"כ כי רש"י שבת ל"ב ע"א ד"ה הריני הביא ראיה מב"ר והוא נמצא בירושלמי שבת שם במקומו ע"כ, אולם אין ראיה מזה כי לא היה לפניו הירושלמי כי אם לעתים רחוקות, כי מצינו גם בעל הערוך הביא מאמרים מב"ר ועיקר מקומם הוא בירושלמי, כי הירושלמי לא היה כל כך נפרץ והמדרש ב"ר היה מצוי העתקות ממנו ביד רבים, והגאון מהר"ץ חיות באגרת בקורת דף ו' ע"ב הביא כי הרמב"ם הביא בג' מקומות בשם ב"ר ונמצאים אצלנו ככתבם וכלשונם בש"ס בבלי ע"ש.

כט) גם העיר החכם הנ"ל כי גם התוספתא לא היתה בכל עת לנגד עיני רש"י עיין פירושו על שבת י"ז ע"א ד"ה ניחא שכתב לא ידענא היכא עכ"ל, והוא בתוספתא מכשירין פ"ב ככתוב בתוס' שם, ולפלא שלא הביא כי גם ברש"י שבת (דף ט"ז ע"ב) הניחא למ"ד לא לכל הטמאות אמרו פירש"י לא ידענא היכא, והוא בתוספתא ב"מ מכלים פ"א רק המקור נעלם מעין הבדולח לפי שעה ורש"י השתמש הרבה בתוספתא.

ל) שם צד 94 מובא אודות ישיבה בסוכה בליל שמיני עצרת, והובא שם מאמר מפרדס הגדול לרש"י שהביא שם ראיה מהפסיקתא. יעיין הקורא מה שהעירותי בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת הערה ס"ג ושם הארכתי בזה.

לא) שם הביא שמצינו בזוהר וברבה פ' כי תבוא שר"א ברשב"י היה חתן של ר' יוסי בן לקוניא. ר"א לא היה חתן רבי יוסי רק חתן ר' שמעון בר' יוסי ומקור המאמר הוא בפסיקתא דר"כ פיסקא ויהי בשלח וכך איתא שם ר' אליעזר בר' שמעון אזיל לגביה ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא חמוי, ועוד שם רבי אליעזר ב"ר שמעון שאל את ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא חמוי.

לב) שם מובא מאמר מכוזרי שהביא והוא ר' ישמעאל של היכלות והכרת פנים ועל זה העיר החכם הכותב נראה שהיה ביד בעל הכוזרי איזה ברייתות או מדרשים מכונים בשם „הכרת פנים" ונאבדו מאתנו ברוב הימים עכ"ל, השערה רחוקה היא שהיו מדרשים לפני בעל הכוזרי בשם הכרת פנים רק ידוע כי מס' היכלות או פרקי היכלות יש לה הרבה פנים היינו היכלות זוטרתא והיכלות רבתי פרקי היכלות מסכת היכלות ספר היכלות. עיין מה שכתבתי במבוא למדרש לקח טוב דף כ' ע"א ובמגיד משנה משנת תר"ן גליון י"ח לכן אין ספק שצ"ל והוא ר' ישמעאל של היכלות הרבה פנים ר"ל באופנים שונים.

לג) צד 124 הובא מאמר הירושלמי ספ"ח דתרומות ר' אימי אתלוד בסיפסיפה פי' מקום סכנה ע"כ ובאמת סיפסופה הוא שם מקום עיין נייבויער צד 27.

לד) שם צד 135 מובא וכן הביאו התוס' יומא ט' ע"א בשם ספרי. והעיר הכותב ולא ידעתי איה מקום המאמר בספרי ע"ש, בתוס' שם צ"ל בפסיקתא והוא בפסקא אחרי מות דף קע"ג ע"א ע"ש בהערות שלי.

לה) צד 137 מובא בשם שבלי הלקט לענין ברוך שאמר, הוא בשבלי הלקט השלם אשר הוצאתי לאור סי' ז'.

לו) שם צד 138 הביא בש"ע או"ח סי' ס"א איתא צריך להתיז הזי"ן של תזכרו דלא לישתמע תשכרו, או תשכרו והוו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לק"פ וכן צריך

להתיז זי"ן של וזכרתם כו' מקור המאמר הוא בירושלמי ברכות פ"ב ה"ד (דף ד' ע"ד) ר' לוי ור' אבדימי דמן חיפה בשם ר' לוי בר סיסי צריך להתיז למען תזכרו והרב בעל שבלי הלקט השלם סי' ע"ו הביא בשם רש"י ז"ל שלא יראה כאומר תשכרו בשי"ן דמשמע לשון שכר ואנן תנן הוו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל שכר ואמר מר אשר אנכי מצוך היום לעשותן ולא היום ליתן שכרן עכ"ל, גם דקדוקו של החכם הכותב בלתי נכון כי לשון תשכרו נופל שפיר על המקבל שכר או ריוח בעד דבר מה.

לז) שם צד 138 הביא בענין ברכת את צמח שלפי הירושלמי נכללה כאחת עם ברכת ולירושלים. עיין על זה תולדות הקליר הערה 28 שהביא זה בשם ר' ישעיה הזקן וע"ש הערה 33 ומה שהביא שם בשם פסיקתא זוטרתא בענין תפלת חנה מעין י"ח יש להעיר דברי ר' טובי' נובעים מבה"ג ה' ברכות פ"ה עיין מבוא למדרש לקח טוב דף ב"ב מה שהעירותי שם. והילקוט שמואל רמז פ' הביא זה בשם מדרש ילמדנו: ויש לי להעיר, עוד איזה הערות על החלק הזה אבל מרוב טרדות מוכרח לקצר פה.

שלמה באבער.

נשמט מסוף המאמר מנהג שנהגו.

הודעתי הן כתיב כאן כי כל אשר כתבתי לפלפל בלשון זה נהגו העם אם משמעותו הוא דאורויי לא מורינן או דמורינן נמי הכי היה מפני שנעלמו ממני אז דברי הראשונים התוס' והרא"ש ורבינו יהודה החסיד ורבינו בצלאל בשטמ"ק שלו וחי' הריטב"א והבאתי דב"ק בקונטרס הכללים במערכת הנו"ן אות ל"ט באריכות ועיני הרואה תחזנה מישרים כי דעת כל הראשונים שוה בזה שעל הרוב לשון ונהגו העם דאמור רבנן בש"ס הכונה דאורויי נמי מורינן והיא דתענית שאני משום דקאי אפלוגתא דמר אמר הלכה ומר אמר מנהג ומר אמר נהגו העם ובזה נסתר בנין הרב הסופר הו"ן עד היסוד בה שאף אם רבותינו בעלי הש"ע היו כותבים נהגו העם לא היה לנו לפרש אלא שנהגו ומורים כן ורק בוהעם נהגו הוא שכתב הרמ"א בתשובה שדקדק לכתוב כן וכו' כמו שכתבתי למעלה בעזר ה' אלהים חיים.

תשובה נכונה.

בכנסת הגדולה ס"ג צד 59 מתפלא ה' רייגעס על שם נחושתן בר אלנתן המכר בקה"ר פי"ב. מי הוא האיש הזה, ואיפוא נזכר שמו, והאמת כי בב' המקומות שציין כתוב נחשתא והוא מין נקבה וצ"ל בת אלנתן והוא אמו של יהויכין (מלכים ב' כ"ד).

א. נ. עפשטיין.

שלשה שריגים

א.

מדי עברי בכנסת הגדולה ח"ג „בלשכת חשאים" אות כ"ח הע"ר הרב „לבית תאומים" על הפייטן [ר' אברהם כ"ץ] שסידר החרוז לברית מילה הוא ישלח לנו משיחו קודם לחרוז של אליהו והוא נגד קבלתנו האמתית שאליהו יבשר קודם כמ"ד בערובין מ"ב ל"ל מ"ג והאשמה מחמת חתימת המחבר. הנני להגיד כי ישר ולא עולתה בו. ובהקדמתי פתח אליהו אות מ"ח על ס' כורת הברית [המוכן לדפוס בקרוב ברצות ה'] הארכתי בזה בשי' הראשונים ומצאתי שרמוז בקצרה בהגהות דברי מרדכי על יאיר נתיב הל' גיטין סי' ו' אות כ"ח ע"כ השמטתים והעיקר השמיענו הפייטן דבר גדול כמ"ש הרמב"ם הל' מלכים פי"ב ה"ב דיש מן החכמים שאומרים דקודם ביאת משיח יבא אליהו וכו' ועכ"פ אין סידור הויות דברים אלו עיקר בדת ועי' במורה נבוכים ח"ב פכ"ט ועיין תרגום יונתן ע"פ אוסרי לגפן וירושלמי מע"ש פ"ה ה"ב ואף שמצינו בברכת הפטורה שמחנו באליהו הנביא ואח"כ במלכות ב"ד משיחך. הלא ג"כ בפיוטי הרחמן בסוף ברכת המזון אחר יוליכנו מהרה קוממיות מבקשים שישלח לנו את אליהו הנביא וה"נ. ובפרט שי"ל דבדין נתאחר כי נתענש על דאמר דלטורא כי עזבו ברית עי' זה"ק פ' לך דף נ"ג. והנה בספרי הנדפס בשנת תרמ"ו שו"ת מור ואהלות דף ס' נתתי טעם לאיסור קרבנות בזה"ז דלא ידעינן מעלה עשן עד שיבא אליהו ואח"כ העירני חכם א' ממ"ש הב"י א"ח קל"ג דמעלה עשן אינו מעכב דיעבד והשגת הט"ז בסי' קל"ב כבר תירצו האחרונים ואכמ"ל. — ואגב אשלים ביאורי שם שקראו למשיח הולך תמים רציתי לומר דרמז לשיולד מהול עי' אבות דר"נ פ"ב דגם זרובבל נולד מהול ובתקונים נז"ת [ד' זיטאמיר ד' קנ"ג] אך גם זה אינו עיקר בדת כי לא מנאו הרמב"ם והאמת כפשוטו שמשיחנו שיבא בב"א צריך להיות הולך תמים ופועל צדק ככתוב בתהלים ט"ו ועיין עקרים מאמר ג' פ"ל ונכלל בלשון הרמב"ם שם פי"א ה"ד הוגה בתורה ועוסק במצות כדוד אביו וכו' וכמ"ש בזכריה ט' מלכך יבא לך צדיק ונושע ועיין סנהדרין נ"ח. ומ"ש הראב"ד מסנהדרין נ"ג דמורח ודאין היטב ישב במתא דירושלים תענית פ"ד ה"ב דזה יהיה בסוף ימיו אחר שנחה עליו רוח חכמה ובינה אז והריחו [וסמך לזה מזוה"ק יתרו ע"ח דגם משה ושלמה ע"ה הריחו ודנו ושלמה השיג זה על ידי הכסא ע"ש אבל מקודם נתחזק ברוח ה' חכמה ובינה והיה צדיק] ובבן כוזיבא ראו גם מתחלה שלא נתחזק בצדיק ומדויק לשון הרמב"ם שם ונהרג בעונות דמשמע לתרי אנפי וי"ל בעונות על שעשה ישראל בעלי מומים וכדומה וכן י"ל דמדייק הרמב"ם ז"ל אם עשה והצליח ובנה המקדש וכו' אבל בבן כוזיבא לא הצליח ואף אותן שמאמינים בסופרי העמים שמביא בהגהת רש"ש פסחים פ"ז דבנה ביהמ"ק הלא החריבו אדרייאנוס תיכף ואכמ"ל. — בזכות יש לשאול א' מדוע הפסיק בזה בין המשך המאמר מהותו ואיכותו של משיחנו וכך הול"ל הרחמן. בזכות חתני מולות דמים הוא ישלח לנו משיחו הולך תמים לבשר וכו', ב' קשה דהלא לכ"ע אליהו המבשר ולא המשיח. וי"ל דהתחלת המאמר הוא מן בזכות וקאי על הרחמן הששי הוא ישלח לנו כהן צדק ורק להשות החרוזים כמשל להרחמן החמישי והיה מהראוי לענות אמן אחר תיבת הולך תמים רק שממתינים עד סוף החרוז ואולי אין בזה חשש הפסק ג"כ וכמו בהרחמן הרביעי שהיה ראוי לענות אמן אחר תיבת דמי המילה עי' מגן אברהם רט"ו סק"ג רק שאין חשש הפסק כמ"ש המג"א קכ"ד ס"ק י"ד כי אמן פירושו ג"כ שאמת כן ע"ש סק"י וא"ל לומר אמן ואמן

כמי שנזדמן לו לענות אמן על שני דברים חלוקים עי' שעת"ם שם דכאן ממנ"פ אם הכל בכלל הברכה די בחדא ואם הם שני חלוקים הלא כבר נפסק הברכה על המל ופרע וק"ל. חתני מולות ולא כסדורים שכתוב בהן חתן למולות שנאמר על מרע"ה שנתרשל ממנה רק קאי על כלל ישראל שמלין בניהם ונקודו חתני כ"כ בסידור שערי תפלה להרב רא"ד ז"ל שער י"ד ועיין בס' ברית אברהם להגאל אשכול שהוא על משקל חללי חרב איכה ד', ואין לדמותו לגמלי אדוניו שבהם גם הנפרד גמלים אבל כאן הנפרד חתנים וכן בכנוים ואל חתני שופטים י"ט וכ"כ בשערי תפלה בברכת נשואין מלהלות חתנים ומפורד י"ל כמ"ש בכרם חמד להרב רבי שלמה פריידעס מליאדי דפסוק זה תשובת רוה"ק על שאלת המן שהם מפוזר וכיון דניידו יבטלו ברוב האומות. ויהי כמשיב ומפורד בין העמים פי' שניכרים ומפורדים ע"י המילה וכיון דניכרים אינם בטלים וכמ"ד במד"ר ע"פ ושני לאומים ממעיך יפרדו מכאן שנולד יעקב מהול ועיין סנהדרין ל"ט.

ב.

בחולין ל"ה בעיא ר"ה מרב בחרוזין מהו א"ל אל תהי שוטה בחרוזין ע"ש. העירני א) מדוע זלזל בכבוד חכם ור"ג עיין מ"ק כ"ח חכמה דר"ה ויהבי לי. ב) בפרט למ"ש תוס' שם ובמס' ב"מ כ"ג דבתוס' קתני דחרוזי בשר הרי אלו שלו ומלבד שישוב התוס' אינו משביע כי הלא לרב בעא ואולי מחמיר גם בזה ועכ"פ היה שואל כענין. ג) הו"ל להש"ס לכתוב האיבעיא לעיל בסמוך אחר בליירא ותתומא וא"כ בסימנא ומדוע הפסיק בהך בית תינוק ואשה. והנה לולא ד"ק של רבותינו קמאי ובתראי ז"ל אפרש לחדודי בעלמא דאחר דאר"א והוא דאתחזיק תלתא זמני כפי' רש"י הגליא או לא אחר שבנה הבית וכדומה בעא ר"ה בחרוזין מהו אם היו חרוזין זה אחר זה [עיין מד"ר שיר ע"פ צווארך בחרוזים שחורזין מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים] כגון שבנה בית וילד בן ונשא אשה ואחר כל א' קנה סחורה פ"א והגליא או לא אם יש סימן כמו דס"ל לר"ה גופיה בחגיגה ג' כיון דעביד ג' מיני שטות כ"א פ"א הו"ל כמי שנגח שור חמור וגמל ונעשה מועד לכל, או אפשר ל"ד לשוטה דיש לתלות כאן במזל התינוק או האשה שגרמו לזה ולא הבית [וכפ"מ במתו או נתגרשה] ועיין ירושלמי שבת פ"ו ה"ט כגון ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל ויוסף אינגו ושמעון איננו ודו"ק וא"ל אל תהי שוטה פי' אף שלא דמי לשוטה מ"מ בחרוזין כה"ג הוי סימן ולא קשה מידי כי לא מיירי בחרוזי בשר. אך בטלה דעתי נגד פרושי רבותינו ז"ע.

ג.

פליאה דעת ממני בפי' ר"ח פסחים ל"ט ע"ב בעי רמי אליבא דר"ע וע"ש דף ל"ו ע"ב הדר ביה רע"ק וגם הרמב"ס השמיט הך דינא דמרור של מע"ש ולע"ג.

הק' אליהו פוסק החוב"ק אלאפאליא פ' פאד' בעה"מ שו"ת מור ואהלות.

לשכת חשאים

א) בסידורים הרבה ראיתי נדפס קודם אבינו מלכנו שאין לאומרה כשאין עשרה המתענין בביהכ"נ, ולא ידעתי מקור הדברים, כשם שלא ידעתי טעמו.

ב) בתפלת והוא רחום שבשני וחמישי אנו אומרים והאר פניך בנו, ולדעתי הוא ט"ס. וצ"ל אלינו כלשון התורה יאר ה' פניו אליך.

ג) בברכת על הצדיקים שאנו אומרים ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת ושים חלקנו עמהם, שינוי הלשון מתבאר ע"פ שאמרו במנחות (נ"ט ב') נתן משהו שמן ע"ג מנחה פסלה שנאמר לא ישים שימה כל דהו משמע, נתן כזית לבונה פסל דכ' לא יתן עליה לבונה עד דאיכא נתינה כו', עי"ש.

ובזה בארתי מש"כ בתורה ר"פ עקב כל מדוי מצרים הרעים וגו' לא ישימם בך [אפילו כ"ד] ונתנם [נתינה שלמה] בכל שונאיך.

ולכן אם שאנו מתפללין ותן שכר טוב לכל הבוטחים כו' אבל לעצמנו אנו מעתירים לכל הפחות ושים חלקנו עמהם, וכמבואר בברכות (נ' א') בשאלה שאני שאין לבקש הרבה רק כעני בפתח, עי"ש ברש"י. והנה פריך הגמ' שם והכתיב הרחב פיך ואמלאהו ומשני ההוא בדברי תורה כתיב. לפ"ז נ"ל ברור שבתפלת ברוך אלהינו שבסוף קדושה דסידרא, שאנו אומרים וישם בלבנו אהבתו ויראתו, צ"ל ויתן בלבנו מלבד שהוא לשון הכתוב ואת יראתי אתן בלבבם. נתתי שמחה בלבי שאחר שעלה זה במחשבה לפני מצאתי בנוסח התפלה להרמב"ם ז"ל כתוב מפורש כן, ת"ל שכוונתי האמת.

עוד דברים רבים לנו בענין שימה ונתינה. אך לאשר במקצת כבר הקדימני י"נ הג"מ הרד"ז שליט"א בשם בנו יד"נ הגנ"י בספרו באר חיים על הסידור ע"כ לא אאריך בזה יותר.

ד) בס' ידות נדרים סי' רמ"ב סס"ק י"ב, כתב ומצאתי בהגה"א סוף תענית צריך תלמיד לומר לרבו תשמע תפלתך ולא ידעתי מקורו עכ"ל. ולפלא שמלב הזכרן האדיר הזה יצא כרגע תלמוד ערוך בירושלמי ברכות פ"ד ה"ג ששם גם ראשית דברי הגה"א שם המתפלל ולא נענה צריך תענית, ואסמכינן אקרא יענך ה' ביום צרה א"ר מנא רמז לת"ח שאדם צ"ל לרבו תשמע תפלתך, ועי' גם בילקוט תהלים כ' ע"פ זה קרוב ללשון זה.

ה) מנהג ישראל בכ"מ שאין האבלים מתפללין לפני הצבור בשוי"ט ובר"ח, ונ"ל ברור שהוסד המנהג הזה למען ידעו העם חובת היום ולא ישכחו התפלות ולא להזכיר מעין המאורע, ולכן הקפיד מרן הגר"א ז"ל מווילנא שלא יתפלל אבל גם תפלת ערבית בפורים, ומזה י"ל גם לחנוכה, כל שיש בה חובת הזכרה מעין המאורע.

ולא רחוק לומר שבשביל זה יסדו אבותינו ז"ל נגוני התפלה לכל יום בפ"ע, לחול ולשבת וליו"ט ולימים נוראים למען ידעו איזה יום הוא ולא יחליפוהו באחר. ואולי מזה יסוד מנהגנו להדליק נרות חנוכה בבהכנ"ס גם בבוקר שזולת זה קרוב להשתכח אז שימי חנוכה הם.

ו) בספר חסידים סי' ר"ג, כתב כשקורין ויחל בתענית שותק החזן הקורא בתורה עד שיאמרו הקהל שוב מחרון אפך גו' וגם ה' ה' גו' כי הקהל אומר אותו כעין תפלה ומתכוונים לבם רלשון בקשה והחזן הקורא אינו רשאי לקרות בלשון בקשה אלא כך עשה משה. ואיך היתה מעשה שמשה בקש ומספר כל הענין ע"ש, ובסי' תשס"ח כתב בביאור

יותר, וצ"ל דמה שקורין בר"ה ויוה"כ כל קה"ת באותו ניגון שאני כיון שכל הקריאה הוא כן.

אך חידוש הוא שמנהגנו אינו כן רק גם החזן הוא קורא פסוקים אלו כמו הקהל בניגון בקשה והלא הס"ח שפיר קאמר.

ז) באו"ח סי' ס"א ס"ג כתב הרמ"א ז"ל דהקורא ק"ש עם הציבור לא יאמר אמ"נ ע"ש, ובספר הסידים סי' תת"ח משמע שנתקנה לאמרה דוקא בציבור יעו"ש בטעמו.

ח) מנהג אחינו בכמה מדינות ששמחים אלי גיל ביום היא"צ, ולדעתי בא המנהג עפ"ד הירושלמי מ"ק פ"ג והובא בתוס' שם כ"ז סוף ע"ב דלאחר י"ב חדש חורה החרב לתערה משל לגל של אבנים כו' ע"ש, ולכן ביום היא"צ הראשון אחר שעברו י"ב חדש בשלום על המשפחה ולא קרה אסון הוא שמחה להם שבחסדי ה' לא פגעו רע, אבל בשאר השנים אין מקום לזה וה' יגדור פרצות עמו ישראל ולא ישמע עוד פו"צ.

ט) בתוס' על התורה ס"פ שלח פ' על ציצית הכנף, כתבו והטעם כדאמרינן במדרש דשמנה חוטין של ציצית נגד שמנה דברים שבלב, א"נ שמנה שמות יש ללב ע"ש. ולמיעוט ידיעתי בתוה"ק בעונותי, לא ידעתי מקור הדברים ולא פשוטן של דבריהם, אם בחומריות הלב חשבו חז"ל בספ"א דאהלות ששה במפתח הלב [החזה], ואם בפעולות שבלב חשב בקהלת רבה פ"א הרבה מאד, והג"ר יעב"ץ ז"ל במגדל עוז הוסיף כהנה [וגם הוא השמיט ואת"י כעת]. גם השמנה שמות שבלב לא ידעתי כוונתם, ובפיוט קדושת מוסף יום א' דר"ה המיוחס להקלירי כתוב שם הליכות עולם ששה כמו ששה בלבביהם יע"ש במפרשי המחזור.

י) הבעה"ט פ' וירא פ' ובקומה, כתב נקוד על הו' לומר ששכבה עמו קודם ששה שעות כו' וע"כ לא ידע בקומה כו' ע"ש. וזהו נגד דברי הגמ' דנזיר כ"ג א' תני ריב"ח, ל"נ על הו' של ובקומה של בכירה ל"ל בשכבה לא ידע אבל בקומה ידע, וכ"ה בספרי פ' בהעלותך ובב"ר במקומו, ובכ"מ ברחז"ל.

יא) ביד אפרים סי' תקפ"ה כתב שנוהגין לכסות השופר עד אחר הברכות, ולא הבנתי טעם הדבר, והרי נהפוך הוא שכל דבר שמברך עליו צריך לאוחזו בידו, ולכה"פ יהיה מונח לפניו, עי' או"ח סו"ס קל"ט בס"ת. ושם סי' רפ"ד דאין לסלק ס' ההפטרה עד לאחר הברכות, ובסי' קס"ז שאין לברך עד שיתפוס הלחם בידו, וע"ש סי' ר"ו דכ"ד שמברך עליו צריך שיאחזנו בימין, ודברי המג"א ס"ס ק"פ שצריך לכסות הפת בעת בהמ"ז שלא יראה בשתו, ג"כ כתב עליו השע"ת בשם ברכ"י דלא נהגו כן, ובאמת מה שציין המג"א לסי' תע"ג, זהו כשאוחז הכוס בידו צריך לכסות המצות אבל לא בעת שמברך עליו אז, וכמו בכוס של קידוש ובהמ"ז והבדלה שצריך לאחוז בידו, זולת כשמברך בהמ"ז על היין ביחיד כתב הב"ח שע"פ סוד אין להחזיקו בידו. אבל בברכת השופר א"י מ"ט לא יאחזנו בידו כמו בס"ת ומגילה ועכ"פ יהא מונח לפניו, וכיסוי זה למה ואולי ע"פ הסוד הוא.

יב) במדרש תלפיות [להגאון בעל שבט מוסר ז"ל] כתב בענף בעלי חיים בשם ס' שער השמים שיש מין בע"ח שכשישתו מים ימותו כמו העכבר. והנה בע"ס שה"ש כמדומני הוא גברא רבא שראוי לסמוך עליו, ובזכרוני שהפר"ח ביו"ד ה' ביצים מביאו, וראה זה פלא שהש"ך בחו"מ סי' רצ"א כתב בשם הרש"ל ב"ק, דהא דכתב שם שאין להניח בגדים בתיבות משום דסתם תיבות חתורות הן אצל העכברים, שזהו אם לא שם מים סמוך להם, שאין דרך העכברים לקלקל הבגדים רק מחמת צמאון שא"ל מה לשתות. ע"ש ובאחרונים הבאים אחריהם ז"ל שסתמו כן. ואם נאמר שלא כל המינים שווים, לפי טבעיהם ולפי האקלימים א"כ מנ"ל לרבותינו להקל באיסור שמירת חפצי חבירו בכ"מ. וקצת מפרשים

נגד זה בהוריות (י"ג א') מפני מה הכל מושלין בעכברים מפני שסורן רע, וא"ר דאפילו גלומי גייצי פירש"י שאין הנאה בזה, ואם משום צמאונם אין רעתם גדלה כ"כ, ואף שאין משקיטים צמאונם בזה, לאו נביאי נינהו.

יג) האחרונים כתבו טעמים על המנהג שלא לקדש הלבנה בלילי שבת ויו"ט, והגרע"א סי' תכ"ח שציין לשו"ת הרדב"ז, ואת"י. ולדעתי הדבר פשוט, שהוא משום גזירת שמא יעבירנו שבטלו רבותינו גם מצות שופר לולב [ומגילה בזמנה] ואף שאין חיוב קדוש הלבנה דומה לחיוב המצות האלו שהחייב בהם בהול לעשותם, מ"מ ירדו רבותינו שנהגו כן לדעת העם שגם על כיו"ב הם חרדים למצוה החביבה בשעתה ובנקל יבואו להוציא סידור תפלה לרה"ר לומר ממנו הברכה והתפלות.

ולפ"ז י"ל שאם גם בכ"מ גזרו יו"ט אטו שבת, כשבת כ"ג ב', קכ"ד א', ביצה י"ח א', ובכ"מ. מ"מ הכא י"ל דאין לגזור לפי מנהגנו שלא לקדש עד אחר שבעה ימים ועד אחר יוה"כ, א"כ לא יצוייר לקדש רק כשלא נראה עד לילי יו"ט א' דפסח ודסוכות, ובכה"ג ה"ל מילתא דל"ש טובא, ול"ש למגזר אטו שבת.

אלא שבל"ז א"ש דבכה"ג בלילי א' דפסח וסוכות, אם לא נראתה הלבנה עד אז, ודאי דמותר לקדש לכל טעמי האחרונים שכ' בזה.

ונ"ל ברור שגם מנהג אמירת פסוקי התשליך לא הונהג בר"ה כשחל בשבת משום טעם זה, דאז לב העם חרד ובהול גם על קל שבקלות קרוב מאד שיוציאו ספר לרה"ר.

ונ"ל עוד טעם במניעת קידוש לבנה בשבת ויו"ט, עפ"ד הירושלמי פ"א דמגילה שלחד מ"ד אין ההקהל דוחה שבת ויו"ט מפני התחינות שהיה המלך מתפלל אז, ועי' בהר"מ שלהי ה' חגיגה, וע"כ אחרי שהוסיפו תפלה בקידוש הלבנה, הנהיגו שלא לקרשה בשויו"ט מפני זה, ולכן כשהשעה עוברת ודאי אין להשגיח ע"ז ויכולין לקדש הלבנה בלא אמירת התפלה, ואינו דומה להקהל ששם לא עברה זמנה.

ועי' בירושלמי ברכות פ"ה סוף ה"ב, דאסור לתבוע צרכיו במוצ"ש קודם שיבדיל ומרן הגר"א ז"ל ביאר עפ"ז נוסחתינו בברכת אתה חוננתנו, עי' בביאוריו ר"ס רצ"ד, ולפי דבריו אם לא התפלל במו"ש אפילו במזיד כשמתפלל בשחרית צריך הוא להבדיל בתפלתו וע"ש בחרע"א ז"ל.

יד) ברש"י חולין קט"ז א' ד"ה ר"א, כתב ר"א אית לי' מכשירי מצוה דו"ש במצוה שדוחה את השבת, ותמה ע"ז בהגהת פורת יוסף שבש"ס ווילנא החדש, דהרי להדיא מבואר בשבת קל"ב א' ב', דגם סוכה מצה ולולב ושופר שאינם דוחים בעצמם את השבת, מכשיריהם דוחים ע"ש, ובהגה"ה קלה כמו שהיא נתרץ קושיא החמורה הזאת בתמורת כ' תחת ב', שצ"ל כמצוה במקום במצוה, כנ"ל פשוט.

טו) בחגיגה י"ב ב', אר"ל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום שנאמר יומם יצוה ד' חסדו ובלילה שירה עמו, ילה"ע קצת דבסוטה ל"ה א', אמר רבא שנענש דוד המע"ה על שקרא לדברי תורה זמירות, וע' ח"א הרש"א בעירובין י"ח ב', שהקשה כה"ג. ואולי שירה לחוד וזמירות לחוד, ועי' תמיד ל"ב ב' דדרש שם העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו שנאמר קומי רוני בלילה, ועי' ברכות ו' א' אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבהכנ"ס שנאמר לשמוע אל הרנה ואה"ת פרש"י בבהכנ"ס אומרים שירות ותשבחות בנעימת קול ערב, ובשמ"ר ס"פ תשא אמרו אין רנה של תורה אלא בלילה, וראה הכוונה עפמ"ש בשלהי מגילה ל"ב א', הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכ"א וגם אני נתתי להם חוקים ל"ט ומשפטים בל יחיו בהם וכ' התוס' שם שלפי שהיו שונין בע"פ היו רגילים לשנות המשניות בזמרה ע"ש, ומ' דמקרא היו קוראים בטעמיהם וזהו בנעימה דקאמר, ומשניות בזמרה. וזהו כוונת אביי בשבת ק"ו ב'

ובכ"מ דאמר גמרא גמור זמורתא תהא, וכי רק לזמירות בעלמא נגמור גמרא, הזמרה הוא רק ליתן תבל בנעימה אמירה, אבל לא העיקר הניגון עד שלא נשמע ונבין דברינו. וע"כ כשאמר דהמע"ה זמירות ה"ל חוקיך חטא בזה ונכשל כמש"ש בסוטה ל"ה א', אבל בכלל שירה ודאי י"ל על התורה כלשון הכתוב כתבו לכם את השירה הזאת שהיא התורה כמש"א בנדרים ל"ח א' והר"מ ז"ל בפ"א מהלכות ס"ת.

ועי' לשון רש"י בע"ז ד' ב', כתב שדוד המע"ה היה עוסק כל הלילה בשירות ותשבחות ובתורה יעו"ש (ובברכות ד' ב' פליגי קצת אמוראי בזה), ולפה"נ היה כוונת רש"י ז"ל ליישב הערתנו הקלה בזה, ועי' מהרש"א שם.

ראה זה מצאתי ברש"י תהלים ע"פ זה, שכ' שירה עמי לשון חניה כדמתרגמינן ויחן ושרא, וזו למדתי מתוך מסורת הגדולה שחבר זה עם ויהי שירו חמשה ואלף וכו', ומדרש אגדה פותרו מלשון שיר וכ"ה פתרונו שכך ישראל אומרים כו' ושרנו לפניך כו' ע"ש, ולא הבנתי איך לפרש שירו חמשה ואלף מלשון חניה, וגם שם פירש"י בעצמו לשון שירה, וכפשוטו גם לבעל המסורה כן, וגם לפלא שלא הביא רש"י ז"ל דברי הגמ' בחגיגה וע"ז שו"ש.

ואולי היה מפרש אז שגם בגמ' יל"פ מלשון חניה והוא עפ"ד הגמ' בברכות ח' א' מיום שחרב בהמ"ק א"ל להקב"ה בעולמו אלא ד"א של הלכה בלבד, וגם לפמ"ש בתמיד ל"ב ב', כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו, ז"ש ובלילה שירה עמי שהשכינה שורה עליו כלשון חז"ל בברכות ס"א ב', ושבת כ"ב ב', ובכ"מ אין מספר שהוא נ"כ מלשון חניה בארמית.

ולפ"ז אין סתירה כלל מהך דסוטה שזכרנו בעה"י ואף שרש"י בע"ז פירשו מל' שיר, אין סתירה לפירושו בתהלים, כנודע דרכו של רש"י בהרבה מקומות שפירש כאן באופן זה ובמקו"א באופן אחר, ובפירושו לתהלים י"ל שפירש כן לשון חניה, לדעת בעל אותו המאמר בלשון ארמית.

גלימא.

עניני בקורת לסדרי הדורות

א) בחולין מ"ט א', וסימניך ישמעאל כהנא מסייע כהני, ומאי מסייע כהני כו', פי' התוס' דאי משום פעם אחת ל"ה קרי ליה מסייע, ומרש"י ל"נ כן ע"ש. ונ"ל ראיה לרש"י משלהי עירובין ק"ה א', דא"ר הונא רב כהנא מסייע כהני כו', והרי לא מצינו עוד דבר שהוא מסייע כהני.

ונ"ל דתוס' לשיטתייהו דס"ל בחולין קל"ב א', דאותו רב כהנא שאכל בשביל אשתו (מתנות זלו"ק) של"ה כהן הוא ר"כ שבימי ר' יוחנן, והנה גם ר"ה הי' בימיו דהא מצינו ר"ה א"ר יוחנן בברכות כ"ד ב', וגם ר"ה ור"כ שניהם היו תלמידי רב, א"כ שפיר אמר מסייע כהני כיון של"ה כהן גם בפ"א שייך מס"כ, ולשיחת חולין של ת"ח אמר דרך צחות לסימן שבשביל ששמו רב כהנא הוא מסייע כהני, אבל ר' ישמעאל שהיה בעצמו כהן שפיר י"ל של"ה קורא אותו מס"כ בשביל פ"א.

ויל"ע קצת לדעת תוס' שם פ"ז א', דדרשא דוקדשתו אינו רק אסמכתא הל"ל מזה דרי"ש מסייע כהני דהא הך דרשא תנא דבי רי"ש קא"ל בשלהי מ"ק כ"ח סע"ב ובכ"מ, ותוס' פסחים ה' א' ד"ה ואומר הקשו מרי"ש אתדרי"ש וכ' דבכ"מ פריך הגמ' כן. וע"ש בהגהת הגרי"ב ז"ל שציין למגילה כ"ג א', ולכאורה משם י"ל ההיפך דשם תני דברי"ש

דבריהם בשם רי"ש, א"כ משמע מזה דסתמא לאו רי"ש הוא, אך מזבחים נ"ב ב', היא ראיה חזקה, ואולי ל"ה גורסים במגילה דברי ר' ישמעאל ועי' ב"ב כ"ה א', ואף רי"ש סבר שכינה בכ"מ דתנא דברי"ש ויעוי' תוס' שבועות ה', רע"א הקשו ג"כ דרי"ש על תנא דבי רי"ש, ושם בס' ת"ח מתרץ בפשיטות דאין תדרי"ש רי"ש עצמו, כמו בחזקי' ותנא דב"ח, בספ"ב דב"ק (והל"ל מפ"ק י' ב') ולא הביא דברי הגמרות שזכרנו, ולא דברי התוס' פסחים, שביארו שם מה שסתמו בשבועות, ובאמת צ"ע בזה דהא מצינו בב"מ ק"ב ב', מצריך מרב אאמרי בי רב, ועי' תוס' שבת מ"ג סע"ב שהקשו זע"ז, ובזה א"ש בפסחים ז' ב', דאמר שם בי רב אמרי חוץ מן הטבילה ושופר, ומ"ט ל"א נמי חוץ מן הקדושין בבעילה כבירושלמי פ"ט דברכות, א"ו דרב לשיטתי' דמנגיד על דמקדש בביאה כביבמות נ"ב א', ועי' שבת נ"ד א', ביצה כ"ט א', הואיל ואמר שמואל הכי ותנא דב"ש כו' ע"ש. אולם אם דרשא דוקדשתו היא דרשא גמורה לא שייך לקרותו משום זה מסייע בהני, דכ"ע מודו בזה.

ולכאורה ה"נ דאי משום זה הרי איכא גם ר"ט דסבר הכי דבבכורות ספ"ב י"ז א', אמר הכהן בורר לו את היפה משמע דמשום מ"ע דוקדשתו ליטול מנה יפה קאתי עלה, אבל ז"א דבגמ' שם י"ח א', מפרש משום דההוא דבריא נפק ברישא.

ורע דילה"ק ע"ד התוס' דאותו ר"כ שבימי רי"ח ל"ה כהן, מדברי הירושלמי ר"ה פ"א שמפורש שהיה מאריך בתפלתו משום שהי' מבית עלי והשיב כן לרחב"א תלמידו של ר"י, וצ"ל שאמו היתה מזרע עלי, וכעין שכתב רש"י בר"ה י"ח א', על רבא כן. או י"ל שרחב"א האריך ימים הרבה עד ר"כ השני שהיה כהן.

ב) במשנה ספ"א דברכות, אראב"ע הריני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר כו'. הנה נודעים דברי התוי"ט פ"ה דנזיר שרשות בידינו לפרש באופן אחר מדברי הגמ' אם לא יסתור דחז"ל להלכה, ועי' שנות אלי' למרן הגר"א ז"ל פ"ז דברכות כה"ג ובתפי"ש דיש ב"מ בשם הגמ' ר' מנשה אילייער ז"ל, ולכן אמרתי לא אפחד מלפרש דרך רמז בדברי התנא ראב"ע לבד האמת שאמרו בברכות כ"ח א', שהזקין בלא עתו.

עפ"ד הגמ' שם שביום שנתמנה ראב"ע לנשיא נשנית מס' עדיות וכל הלכה שהיתה תלוי' בבהמ"ד בו ביום פירשוה, והוא כעין ימות המשיח שמקובל אצלנו שאז יתפשטו כל הספיקות, וכמש"כ ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים, ועי' תוי"ט סוף עדיות שזהו פתרון מלת תיק"ו "תשבי "יתרץ "קושיות "ואבעיות והוא רמז נאה, שעוד קודם בא המשיח המקווה לא יהי' עוד אצלנו ספיקות בתוה"ק שיתוודע לנו ע"י ביאת המבשר מקודם (כבעירובין מ"ב ב', ובב"מ) ב"ב, ויעוי' בסנהדרין צ"ט א', דאמר ראב"ע ימות המשיח שבעים שנה שנאמר כימי מלך אחד. וזהו שהטמין ברמז לשון חכמים אף שהריני כאותו שהוא בן שבעים שנה שבימיו לא יהיה עוד ספק בתוה"ק, וכן הוא גם עתה בהיום (שנשנית אז מס' עדיות), בכ"ז לא זכיתי שתאמר יצ"מ כו' וחכמים אומרים לרבות ימהמ"ש בב"א.

אמנם דבר נפלא שנמצא סגנון אחד שגור בפי איזה תנא או אמורא, וכן מצינו לראב"ע עוד במקום אחד שאמר שבעים שנה, בספ"ק דמכות סנהדרין ההורגת א' לשבעים שנה נקראת חבלנית, ועי' מכילתא פ' בא פ' ב"ר יהושע לשון זה הריני כבן ע' שנה.

וכה"ג מצינו לר' צדוק במשנה נדרים רפ"ט שאמר עד שיפתחו לו בכבוד או"א יפתחו לו בכבוד המקום, וכן אמר לר"א ור"י בקדושין ל"ב ב', עד מתי אתם מניחים בכבודו של מקום ואתם עוסקים בכבוד הבריות.

ר"א השוה את מדותיו, ור"י חילק, שקלים פ"ד, יבמות ק"ח א', נדה ז' ע"ב רשב"ג נתן שיעור כאיסר האטלקי, כתובות ע"ה א', חולין נ"ד ב'.

ריב"ל אמר עד י"ב חדש, פסחים קי"ב ב', יבמות מ"ח ב', ע"ז נ"ו א'.

ריב"ח דרש שפרחה צרעת, שבת ס"ב ב', מגילה י"ב א', סנהדרין כ"ו א'.

ר' יוחנן אמר משמעות דורשין א"ב, נזיר מ"ג א', שבועות י"ט א', ועי' ג"כ זבחים נ"ב ב'.

נחלק עם ר"ה, אם צריך עד שיהיו כולן או גם באחת מהם די, חגיגה ג' ב', יבמות פ' ב', ועי' ע"ז מ' א'.

עוד לו, נקרע כדג מטמא, וע"ז הוסיף רשברי"צ ומגבו, חולין כ"א א', פסחים מ"ט ב' (ולא רחוק לומר שהך דפסחים בשם רשברי"צ הוא שגירת לישנא מרחולין דלדינא אין נ"מ שם).

ר' יצחק אמר אף צולין לו דג קטן, ביצה כ"ב א', נדרים ל"ח ב' (גם בזה נ"ל דבנדרים שג"ל אחר מש"ש ומדליק לו את הנר עש"ה).

רב חסדא אמר בכותאי, עירובין ל"א ב', פסחים נ"א א', סנהדרין כ"א ב', עוד לו מרי דכי ב"ק מ"ט א', זבחים מ"ג ב', חולין צ' ב'. עוד לו וכמה אמה על אמה, ורב יוסף הוסיף וכנגד הפתח ב"ב נ"ד ב', ס' ב'.

ר' אבהו דרש אמר הקב"ה אני אמרתי יהיו ישראל לפני וכו' והם שמו עצמם כו', סוכה לד' א', קדושין ע' א'.

רב יוסף טעה בתרתי ב"ב כ' ב', סנהדרין נ"ב ב'.

קרנא אמר דברים בגו כתובות קי"א א', קדושין מ"ד ב'.

רב נחמן אמר זיל כו' ואי לאו מפיקנא לך ר"פ מאונך, ב"ב קי"א א', חולין קל"ב ב', ולדעת רש"י גיטין ל"א ב', שהוא רנבי"צ מצינו לו גם ביבמות ס' ב'. אך גם ברשב"ל נמצא לשון זה עי' כתובות נ"ד ב', וברב כהנא בחולין קל"ב ב'.

רב ששת השיב על קושית והלא קצץ, ה"ק אם לא קצץ שבת י"ט א', ב"מ ע"ה א'.

אביי אמר משמעות דורשין א"ב, ר"ה כ' ב', מ"ק ז' ב', יבמות צ"ד ב', נזיר מ"ג א' (לגי' הבה"ג ע"ש בתום'). עוד לו, מאן לימא לן ברצון חכמים עבד דלמא שלא בר"ת הוה עביד מ"ק י"ח ב', גיטין מ"ה א'. עוד לו, היא היא שבת י"א ב' (עירובין צ"ט א') גיטין פ"ד א', ב"ב י"ב ב', מ"א ב'. ועוד, הלכך האי צורבא מרבנן ביצה כ' ב', מ"ק ו' א', קדושין ע"ו ב', נדה כ"ד ב'.

רבא אמר אלו רצה שפחה לשמשו מ"ל יהבינן ליה, וכ"ש הכא דאיכא תרתי, יבמות קי"ג א', כתובות נ"א א', (ועי' נדרים ל"ח ב', בר"ז לשון זה, ועי' ירושלמי ריש מע"ש).

רבא מתרץ מתני' קשיתיה, שבת ק"מ ב', קמ"ו ב', עירובין פ"ח ב', פסחים י"ד ב', ע"ח ב', יבמות כ"ד ב', נדרים ה' ב', ל"ט א', נזיר ט' א', קדושין ס"ג א', ב"ק כ"ט ב', ב"מ כ"ו ב', ב"ב צ"ח א', מנחות י"א ב', ק"ג א'.

רנב"י אמר אנא תנינא לה ל"א גודל כו' למנ"מ למרמא דידי' אדידי', פסחים ק"ז א', קדושין מ"ד א', ועי' קרוב לתחלת המאמר בברכות נ"ג ב'. מתרץ מספרי התנאים בסגנון אחד יומא כ"ה א', ר"ה ז' ב', (כזה מגילה ז' ב'), ב"ק י"ד א', ב"מ צ"ד א', שבועות מ"ט ב'. אמר וסימניך במקומות רבות, ומהם שבת ס' ב', ס"ו א', ס"ו ב', תענית י' א', יבמות כ"א א', כתובות ו' א', ועוכ"מ, ונ"ל שתיקן זאת תחת סגנון למודו שאמר בעירובין נ"ד ב', ידעי רבנן ועברי עלה, ולכן עשה סימנים לתלמודו לזכרם ע"י, ע"ש נ"ג א' ודוק.— עוד לו סגנונים, וקצרתי.

ר"פ אמר שדי גברא בינייהו כו', יומא ט' ב', ביצה כ"ח א'. אמר כ"פ הלכך נמרינהו לכולהו, עי' ציוני הגרע"א בברכות י"א ב'. אמר כ"פ מכסא דהרסנא שבת קי"ט

ב׳, פסחים קי״ב א׳, ב״ב ס׳ ב׳. עוד לו שבק תנא דידן כו׳ ונקט מלתא כו׳ שבת ע״ד ב׳, מנחות ע״ט א׳.

רבינא אמר דינים לענין נחש, עירובין י״ג ב׳, חולין ס״ד א׳ כריתות ד׳ ב׳.

רב אשי מתרץ בישראל מותר, סנהדרין ס״א ב׳, ע״ז נ״ד א׳, חולין ג׳ א׳, מ״א א׳. עוד לו, כי הוינן בי ר״כ אמר חלא לא שבת ק״ט א׳, ב״ב צ״ח א׳, ע״ז ס״ט א׳. (עוד לו לתרץ שתי תקנות הוו, וכבר קדמני לציין בהגהת מצפה איתן). עוד לנו רבות כיו״ב אך כבר הארכנו למדי בזה.

ג) נמצא ר׳ אחא סתם תנא שלא זכרוהו סופרי הדורות ונזכר בברכות ב׳ ב׳, י״ג ב׳, נ״ג ב׳, שבת ע״ט ב׳, קדושין כ״ג ב׳, ב״ב ל״ו ב׳, ע״ה ב׳, מנחות ל״ב ב׳, ועוד ב״מ. ועי׳ ר״ן ספ״ב דתענית שכתב שם דר׳ אחא ור׳ יוסי הנאי נינהו, וזהו שלא כד׳ (המפרש המכונה) רש״י שם. ובמעשה אלפס להגאונים מפה״י ז״ל כתב שט״ס בר״ן דלא מצינו בשום מקום ר׳ אחא לתנא ע״ש. והרי הוא עומד לפנינו חי וקיים וכי בשביל שלא נפקד מבעלי הזכרונות נכחידנו משמי התלמוד ותורותיו מה תהי׳ עליהן.

ד) בסה״ד הביא בשם היוחסין ר׳ חמא בר אבא בימי ר׳ אבהו, וכ׳ ע״ז לא מצאתי, ואני מצאתיו בהיסח הדעת ביבמות ס״ב ב׳, אך ל״נ שם שהי׳ בימי ר״א, ועכ״פ נקוט פלגא בידך.

ה) בפסחים קי״ט ב׳ מאי אפיקומן כו׳ ושמואל אמר כגון ארידלאי לי וגוזלייא לאבא זר״ח בר שילא ור׳ יוחנן אמר כגון תמרים כו׳ ת״כ דר׳ יוחנן וכו׳,— הגיה ע״ז הגרי״ב ז״ל שצ״ל וריו״ח אמרו היינו רחב״ש ור״י אמרו—ונדפס ע״ז בדפוסי ווילנא הגירסא אמר נבונה דמלת ורחב״ש קאי אדלעיל, וגוזלייא לאבא ורחב״ש, ע״ש בשם אב״ד דגאלדינג, והוא הג״ר זאב זצ״ל בעל הגהות בן ארי׳ שבש״ס ווילנא החדש.

ובילדותי זה יותר משלשים שנה שמעתי מפה קדוש אבא מרי הגאון זצ״ל, שדברי הגרי״ב ז״ל נכונים ולא מטעמיה, שלדברי הגמר״ז ז״ל קשה. א) שמצינו בשבת נ״ח א׳, א״ל שמואל לרחב״ש כולהו רבנן דבי ר״ג לא ליפקו בסרבלי חתימי לבר מינך דלא קפדי עלך ולא אמר לבר ממר דלא קפדי על מר, ואם בפניו אמר כן איך יאמר שלא בפניו ורב חיננא. ב) שגם בברכות מ״ז א׳, אמר שמואל לשון זה וגוזליא לאבא ולא מסיים שם ורחב״ש, ודו״ל שאמר זה ב׳ פעמים ואח״כ נודע לו שגם רחב״ש יאהב גוזלייא. ג) הל״ל לאבא ולרחב״ש.

ולכן נראה ברור שלא כשניהם, אלא שצ״ל ורחב״ש אמר ר׳ יוחנן, וא״כ א״ש מה שאמר ת״כ דריו״ח שעיקר מרא דשמעתא ר׳ יוחנן הוא, והכל ניחא שפיר. ומה מאד נפלאתי לראות עתה בצאת ס׳ דקדוקי סופרים לאור עולם הביא שם גי׳ ש״ס כת״י בהגהת א״מ זצ״ל ורחב״ש א״ר יוחנן, אשר כוון לזה כחמשים שנה לפנים שלא נודע בעולם.

ו) בסה״ד ברשימת הספרים מביא ס׳ בשר ע״ג גחלים וכתב שי״א שחיברו רבינו תם ע״ש, ולא הביא דברי התו׳ס׳ יבמות ל״ד ריש ע״ב, שכתב ואמר ר״ת דבכל ספרים קדמונים הגירסא כן אבל בס׳ בשר ע״ג גחלים גרסינן כו׳, משמע דר״ת לא חיבר הספר.

פורפירא.

יאיר נתיב על העלם דבר.

א) בברכות (מ"ה ב') א"ר יוחנן שנים שאכלו כאחד, אחד מהן יוצא בברכת חבירו, והוינן בה מאי קמ"ל תנינא שמע ולא ענה יצא, א"ר זירא לומר שאין ברהז"מ ביניהם עכ"ל הש"ס, סוגיא זו עמומה היא וכל אנשי חיל לא מצאו ידיהם ורגליהם ונסתבכו בסבך התמיהות, ואין פותר לדעת מקום ברייתא זו, ובמסורת הש"ס נסמן מקומה בסוכה (ל"ח), וכל הבא אל המסלה יתפלא. דשם לא נמצא כלל דבר זה בשם משנה או ברייתא, רק בגמ' שם איתא דבעו מיני' דרחב"א שמע ולא ענה מהו א"ל חכימיא וספריא כו' אמרו דיצא, א"כ איך מקשה דר' יוחנן א"צ זה להשמיענו זה. משום דכבר אמרו רחב"א האמורא. והוא דבר זר לא נמצא דוגמתו, ואין לומר שהכוונה הוא למתני' דשם הי' גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה, ומבואר מזה דשמע ולא ענה יצא, ואף שלא הובא בלשון המשנה ממש, כן דרך הש"ס לקצר כשמביאין איזו משנה, וכמ"ש התוס' בשבועות (י"ט) ד"ה שבועות, והרא"ש בנדרים (נ"ט) ד"ה שנפלה, ובתוס' נזיר (נ"ה) ד"ה מתיב, ובתוס' סוכה (ד') ד"ה בית, ושם בתוס' (י"ג) ד"ה ובהן, ובתוס' זבחים (כ"ד) ד"ה והרי, ותוס' מנחות (י') ד"ה והרי, ועי' זבחים (מ"ר א'), ובקדושין (נ"ג א') ותנן המקדש בפירות שביעית כו' ובפירש"י וריטב"א שם, ועי' מ"ש הגרי"ב בגליון ב"מ (ו' ב'), וער"ש (סופ"ה דתרומות) דהא דמייתי בביצה (ד') ותנן אין מבטלין איסור לכתחלה אין זה הלשון שנוי בשום מקום רק מדיוקא דמתני' דתרומות שם דייקינן לה, ומ"מ קשה לומר כן, דאין ראיה ממשנה דסוכה שם, דשאני התם דיוצא י"ח משום שעונה אחריו הללויה, הא לא"ה לא. תדע דשם בסוגי' דסוכה גבי הלכתא רבוותא דילפינן ממנהגא דהלילא, יליף בגמ' דשומע כעונה מהא דהוא אומר ברוך הבא והן אומרים בשם ה', ולא ילפינן מהא דאם גדול מקרא כו' יעוי"ש, וכ"כ הצל"ח בברכות (שם).

עוד יש להפליא, דשם מיירי לענין הלל דרבנן דשומע כעונה, א"כ טובא קמ"ל ר"י דגם בברהמ"ז דאורייתא הכי הוה ומאי מקשה מאי קמ"ל תנינא כו', ובצל"ח שם הודה ולא בוש לומר דגם ממנו נעלם מקומה של ברייתא זו, וכתב שם וז"ל ולכן נראה דהך תנינא שמע ולא ענה יצא דמייתי כאן היא ברייתא שנויה לענין ברכת המזון, ואם אנו לא מצאנו בתוספתא שבידנו, חכמי התלמוד ראוה, והרבה ברייתות הובאו בש"ס מה שאינם בתוספתות שבידנו עכ"ד. אמנם עכ"ז יפלא מאד על קוש' דמקשה מאי קמ"ל תנינא כו' דלא שייך להק' כן לאמורא רק ממשנה, דאמורא עליו לדעת כל המשניות כמובא במבוא התלמוד לר"ש הנגיד, אבל לא מקשינן כן מברייתא, דאפשר דאמורא לא שמיע ליה מברייתא זו, כנמצא בש"ס כה"ג טובא. וכמ"ש כן רש"י בחולין (י"ג ב') ד"ה ולא לעכו"ם להדיא, ובכל כה"ג אורחיה דש"ס למימר תניא נמי הכי, או מסייע ליה לר' יוחנן כמובן, עוד עמדו המפרשים, דהא בהך ברייתא תני יצא דיעבד, א"כ מאי מקשה מאי קמ"ל תנינא, דהא שפיר אשמועינן ר' יוחנן גם לכתחלה. אמנם גם זאת בעינינו יפלא, דגם אם נאמר דר"י אשמועינן גם לכתחלה, אכתי לא מתרצי הך דר' יוחנן, דבברייתא מפורש דוקא דיעבד, וכה"ג דייקינן בש"ס בכמה דוכתי, דיעבד אין לכתחלה לא, ואיך פליג ר' יוחנן אברייתא, ועי' בתוס' כתובות (ח) ד"ה רב דלא אמרינן ר' יוחנן תנא הוא ופליג, וכ"כ להדיא התוס' בזבחים (ל"ב ב') ד"ה ורבי, א"כ אדמקשה מאי קמ"ל טפי הו"ל להק' מיתיבי מברייתא זו אדר"י. סוף דבר הוא שכל זה צריך ביאור, וכמה מן המחברים ראו את המראה הזה, ונדחקו מאד לענות בזה דברים הרבה זרים רחוקים.

ולדידן חזי לן שקרובה ברייתא זו אלינו, ומקומה בירושלמי ברכות (פ"ח ה"ח) ונישנית עוד שם בירושלמי מגילה (פ"א), והכי גרסינן התם, ואין עונין אמן אחר כותי המברך עד שישמע כל הברכה, הא אחר ישראל עונין אע"פ שלא שמע, ולא כן תנינן שמע ולא ענה יצא, ענה ולא שמע לא יצא, ומשני בשלא אכל עמהן יעוי"ש, ובברכות (נ"ג) סו"פ אלו דברים, ואם אל ברייתא זו כוון בעל הש"ס, יתפשטו כל הקמטים ולבטח נלך דרכנו, שמעתה מיירי ברייתא זו מדין בהמ"ז דאורייתא, וביאור לשון לא ענה, לא יהיה מובנו ענייה מלה במלה אחר המקרא כדמיירי שם בסוכה גבי הלל, וכמו שהבינו כן כל המפרשים שם בברכות, ועבור זה נסתבכו בסבך תמיהות ופליאות, אלא דמיירי מדין עניית אמן, ויגיד עליו ריעו. סיפא דהך שאומר ענה ולא שמע כו', ואם בענייה מלה במלה אחר המקרא, איך יצוייר ענייה בלתי שמיעה. ואתי למימר דאע"ג דלכתחלה הוא מצוה לענות אמן, עכ"ז יוצא י"ח גם אם לא ענה אמן משום דשומע כעונה, ומזה הוציא הרמב"ם בה' ברכות (פ"ח הלכה י"א) שהשומע הברכה מתחלה ועד סוף ונתכוון לצאת יצא אע"ג דלא ענה אמן יעוי"ש, ויהיה מדוקדק לפ"ז לשון שמע ולא ענה, שהרי לשון חכמים מרפא בלתי שפת יתר, וא"כ למה מאריך ולומר ולא ענה, דלפי הפשט אין מוכרח לומר רק שמע יצא, דמובן ממילא דמיירי בלא ענה אחר המקרא מלה במלה, דאי ענה פשיטא דיוצא גם לכתחלה, דדל קריאת המקרא, יוצא ודאי ככל מברך בעצמו, אך להמבואר מוכרח לומר ולא ענה, והמכוון שלא ענה אמן, שזה לא יבין השומע ממאמר שמע יצא, וגם הא דסוכה (ל"ח) דבעו מיני' דרחב"א שמע ולא ענה מהו, היה גם כן הבעיא בלא ענה אמן, וא"ל דיצא משום דשומע כעונה, כלומר דהוה כמו מברך לעצמו דודאי יצא י"ח גם בלתי עניית אמן, והובא זה שם לענין שומע כעונה.

ונפתחו לנו בזה מאורי אור בהבנת קו' מסדר הש"ס באמרו, מאי קמ"ל תנינא כו', ולא פריך עדיפא מינה דתיהוי תיובתא לר"י וכמשכ"ל, דהש"ס תופס בפשיטות, דאי שומע כעונה, והוי כמו מברך בעצמו, אין שום סברא לחלק בזה בין לכתחלה ודיעבד, דכמו מברך בעצמו מברך לכתחלה, כן שומע לכתחלה. א"כ ודאי דליכא תיובתא לר"י, דמ"ש בברייתא יצא דוקא דיעבד, הוא לענין עניית אמן, אבל לענין שמיעה בענייה ודאי דאין נ"מ, מיהו עכ"פ תיקשי מאי קמ"ל תנינא דהא מבואר שם דשומע כעונה, ופשיטא מצד הסברא החיצונה דגם לכתחלה, א"כ אין אנו צריכין לדברי ר' יוחנן.

והנה לא דבר נפלא הוא דסתמא דגמ' בבלית נמשכת במשא ומתן ונשענת על דברי הירושלמי, שהרי ש"ס ירושלמי כבר מסודר היה לפני מסדרי וחותמי התלמוד בבלי, כמ"ש הרי"ף בהלכותיו (סוף עירובין) ועי' בס' יד מלאכי (ח"ב בכללי ב' התלמודים) שהביא דברי רבינו יהונתן, דמפני זה אין אנו חוששין לירושלמי נגד הבבלי, דאותן רבנן שסידרו הבבלי, הביאו בו מאותן הסברות שהם כהלכה אחרי שכבר ידעו הנאמר בירוש', ורוב תלמוד בבלי מן הירושלמי נובע כגון דברי ר' יוחנן ור"ל וכל הנקראים בשם רבי עכ"ד. וה"נ בניד"ד שלא נמצא ברייתא זו דשמע ולא ענה בבבלי בשום מקום רק שסמך על מה שמבואר בירושלמי, ועי' נזיר (כ' ב') רש"י ד"ה השתא כו' אמר רב והיכא שמעינן לי' לרב דאמר הכי הוא במס' סנהדרין ירושלמית (פ"ה) יעוי"ש, ועי' נדה (ח' א') ואמר ר"א הלכה כר"א דאומרה ברכה רביעית בפ"ע, וכתב רש"י ד"ה ואמר ר"א בירו' ברכות עיי"ש, ועי' תענית (ט"ז א') ולמה מתכסין בשקים כו' ובמשנה שם בבבלי לא נזכר כיסוי שקים ופירש"י הכי איתא בירושלמי כו' יעוי"ש, ומכל זה ראינו דהבבלי סמך על ענין המבואר בירושלמי.

ב) במנחות (ע' ע"א) ותנן לא מצינו במחובר לקרקע, וכתב שם הגאון מוהר"י

ברלין בהגה"ה וז"ל לקוצר דעתי לא ידעתי לציין מקומו במשנה או בברייתא שיהי' מפורש דבר זה, עכ"ל שם. ובשו"ע יו"ד (סי' של"א סעי' נ"ה) אין תורמין מן המחובר לקרקע כו', כתב שם הגאון ר' יוסף שאול הלוי ז"ל האב"ד דלבוב בהגהותיו על היו"ד הנקראים בשם הגהות יד שאול, וז"ל משמע דבמחובר לקרקע לא הוה תרומה כלל, וכן בפסחים (ל"ג ע"א) ודלא היתה לו שעת הכושר להיות תרומה היכי דמי כגון דאחמוץ במחובר. א"כ לא מצינו תרומה במחובר לקרקע ולזה כוונו במנחות (ע') ותנן לא מצינו תרומה במחובר לקרקע, ועי' בהגהות הגרי"ב שם עכ"ל. ופליאה נשגבה היא בעינינו על הגאון הנשגב הזה, דהכא כד ניים ושכיב רב אמר להדא מלתא, שציין להגהות הגרי"ב שכתב שלא מצא דבר זה מפורש במשנה או בברייתא ולשון הגמ' ותנן מורה שמקומו באיזה משנה, והוא הראה מקום להא דפסחים (ל"ח) ללישנא דסוגיית הש"ס שם דמוכח להלכה דאין תורמין במחובר לקרקע, ועכ"פ צדיק מה פעל ומה הועיל נגד הגהת הגרי"ב להראות מקומו לאיזה משנה או ברייתא.

אמנם נוראות נפלאתי על שני אריות התורה אשר עיניהם משוטטות על כל אפיקי ים התלמוד הגדול, דאיך נעלם מהם ברייתא מפורשת במעילה (י"ח ע"א) מה חטא האמור בתרומה כו' ובתלוש מן הקרקע כו' יעוי"ש, וכן דבר זה מפורש יוצא מן הספרי והובא בילקוט על התורה רמז (תשנ"ה) וז"ל אם למדתי על התרומה שאין קדושה חלה עליו במחובר לקרקע וכו' עיי"ש.

וגם על זאת לא יתחמץ לבב משכיל שאומר ותנן שמורה מקומה במשנה, ולא נמצא זה מפורש בשום משנה רק בברייתא, שכבר כתבו התוס' בקדושין (מ' ע"א) ד"ה אין ובחולין (פ"ז ע"ב) ד"ה דתנן, וז"ל שמא ברייתא היא אע"ג דאומר דתנן עכ"ל, וכן כ' ג"כ בעל הגהות הרלנ"ח ה' סוכה (סי' תר"ל) ע"ש, ועי' בתוס' נדה (דף ע' ע"א) ד"ה דתניא, ובזה מיושב קו' התוס' בעירובין (ל"ו ע"ב) ד"ה דתנן וביומא (נ"ה ע"ב) ד"ה דתניא, ובתוס' שבת (קל"ב ע"א) ד"ה דתניא, ובזה לא נצטרך למה שהגיה הגרי"ב בכמה מקומות לאין מספר דתניא תחת דתנן, וגם לא למה שהגיה הגרי"ב בעירובין (ס"ד א') בתוס' ד"ה שתה כו' דתנן התם ר' אליעזר אומר אם נתן לתוכו מים כל שהוא פטור יעוי"ש. והגיה הגרי"ב ד ת נ י א , ולמה שכתבתי לעיל אין אנו צריכין להגהתו. אמנם לבד זה אשתמיטתי' משנה מפורשת בבריתות (י"ב ע"ב) וז"ל המשנה שם, ר"א אומר אם פסק בה או אם נתן בו מים כל שהוא פטור, ועם האמור אנו רואין דלחנם הגיה הכ"מ בה' בכורים (פי"ב ה"ו) יעוי"ש.

ובאמת רואים אנחנו שיטת התוס' בקידושין (מ') וחולין (פ"ז), דאע"ג דברייתא היא אומר הש"ס תנן יותר מכרעת לעיקר, שבאמת אם נשקיף בדעת חכמי התלמוד נראה כי גם הם אחזו דרכם בים התלמוד לכנות ברייתא בשם משנה, כדאי' בשבת (דף קכ"ג ע"ב) בימי נחמי' בן חכליה נשנית משנה זו וקאי על התוספתא שהובא שם יעו"ש, וכן אנו מוצאין בב"ק (צ"ד ע"ב) אמר ר' יוחנן בימי רבי נשנית משנה זו דקאי על ברייתא שם, וכ"ה בב"מ (ל"ג ע"ב) ובהוריות (י"ג ע"ב) ובבכורות (ל"ג ע"ב) ונדה (כ"ה ע"ב) יעוי"ש, ועם האמור אין אנו מחויבין להחזיק טובה להגרי"ב בהגהתו בזבחים (צ"ו ע"ב) אהא דאמרינן שם כי בעינן מלתא מיני' פשוט לי ממתניתא ופי' רש"י וז"ל שמשניות שגורות בפי רב ששת כו' והגיה הגרי"ב צ"ל הברייתות.

אכן בר מן כל דין ראינו, שיתכן לומר בהא דמנחות (ע') הנ"ל דאמרינן ותנן אין תורמין במחובר לקרקע, שירמוז מסדר הש"ס למשנה דביכורים (פ"ב מ"ד), והכי תנן התם, ויש בביכורים מה שאין בתרומה שהביכורים נקנין במחובר לקרקע משא"כ בתרומה, ואין לך מפורש במשנה גדול מזה אלא שקיצרו בלשון המשנה, וכן דרך הש"ס בכ"מ

להביא המשנה שלא בלשונה כדי לקצר, ובפרט במשניות שבס' זרעים וטהרות, שכן מפורש יוצא מפי תוס' בבכורות (כ"ז ע"ב) ד"ה וכי, וז"ל וכן דרך הש"ס לקצר כשמביאים משניות מטהרות וזרעים ומשנה הלשון עכ"ל, וביותר כבר גזרו התוס' אומר בדרך כלל בכ"מ שדרך הש"ס לקצר כשמביאים המשנה, וכמו שכבר ציינתי לעיל מקומות בתוס' שכתבו כן, אשר עפ"ז אין אנו צריכין ג"כ להגהת הגרי"ב בערכין (ה' ע"ב) בהא דמייתי שם דתנן חמש חטאות המתות ומעות ההולך לים המלח לא נהנין ולא מועלין כו' והגיה הגרי"ב דתניא, והוא משנה מפורשת במעילה (פ"ג מ"ה) ולד חטאת ותמורת חטאת כו' לא נהנין ולא מועלין ושם משנה (ב') דמי חטאת ילכו לים המלח לא נהנין ולא מועלין, רק שבא בשינוי וקיצור הלשון.

ג) בחולין (פ"ד ע"א) תוס' ד"ה עשרה מנה כו' אבל במדרש אמר אורחים יום ראשון אווזים ותרנגולים יום שני דגים יום שלישי בשר כו' עיי"ש, וכתב שם הגאון רצה"ח בהגהותיו וז"ל מדרש זה הוא מאותן המדרשים אשר היו לעיני הקדמונים ונאבדו מאתנו כי חפשתי ולא מצאתי רמז לדברי מדרש הללו במדרשים שלפנינו עכ"ד, ואנכי ראיתי במדרשים שלפנינו ומפורש הוא בפסיקתא דרב כהנא בפיסקא אחריתי דשמיני עצרת, ושם נאמר יום א' מאכלי עופות יום ב' דגים כו', ומאמר זה מובא בילקוט פ' פנחס רמז (תשפ"ב) בשם הפסיקתא *), ודרך הקדמונים לקרוא לכל אגדות חז"ל בשם מדרש אף שלא נמצא כלל במדרש, כמו בשבת (מ"ט ע"א) תוס' ד"ה כאלישע כו' הא דאמר במדרש כו' עיי"ש. לא נמצא מזה במדרש רק בפסיקתא רבתי (פסקא כ"ב) עיי"ש, ובתוס' שבת (פ"ז ע"א) ד"ה ואתה כו' ומשמע במדרש כו' ע"ש ג"כ לא נמצא במדרש, רק מובא בילקוט פ' בהעלותך רמז (תשל"ח) בשם הילמדנו, ובתוס' יבמות (צ"ה ע"א) ד"ה ר"נ כו' מדרש שהביא רש"י כו', לא נמצא כלל מזה במדרש רק בסדר עולם (פ' י"ט) ויאמר ה' אל יהוא מי אמר לו כך יונה בן אמתי אמר לו, ובתוס' כתובות (ק"ד ע"א) ד"ה לא כו' דאמרינן במדרש עד שאדם מתפלל שיכנס תורה לתוך גופו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו כו' עיי"ש, לא נמצא זאת רק בתדב"א רבה (פ' כ"ו) מובא בילקוט פ' ואתחנן רמז (תת"ל) בשם תדב"א יעוי"ש, ובס' תנאים ואמוראים לרבינו יט"ע כתוב, תוספתא כו' וכן תורת כהנים כו' מכילתא כו' ספרי כו' ושמן של אלו מדרש ונקראים בלשון התלמוד ברייתא כו' יעוי"ש, ואלו נגלה רז זה להגרצ"ח לא היה כותב מה שכתב והיה מוצאו שם בפסיקתא, אמנם הרב חיד"א ז"ל ידע זאת, שבס' שה"ג במע"ם (אות מ') חשיב תחת שם מדרש פסיקתא רבתי, מכילתא, ספרא, ספרי, תנדב"א, פר"א, אותיות ר"ע יעוי"ש.

בוא וראה גדולה מזו שרבינו הגדול הרמב"ם ז"ל רגיל לכנות אגדות חז"ל שבש"ס בשם בראשית רבה, עי' בפי' המשניות להרמב"ם סוף מס' סוטה שכתב וענין בן עזאי מבואר בבראשית רבה שלא נשא אשה לעולם ואמר אני בתורה חשקה נפשי והוא ביבמות (ס"ג ע"ב), ובפי' המשנה פ' חלק כתב וז"ל וכ"ה בבראשית רבה גבורות גשמים לצדיקים ולרשעים ותחיית המתים לצדיקים בלבד ע"כ והוא בתענית (ז' ע"א), ובהקדמה לסדר טהרות כתב עקיבא מה לך אצל אגדה כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות והוא לשון בראשית רבה ע"כ והוא בסנהדרין (ל"ח ע"ב), ועי' במו"נ (ח"א פ"ז) כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנידוי הוליד רוחין ושדין והוא לשון בראשית רבה ע"כ, והוא בעירובין (י"ח ע"א), ועי' ברבינו יונה לרי"ף (ברכות פ"א) בד"ה מכאן ואילך לא הפסיד כאדם

---

*) בספרי „חיי היהודי על פי התלמוד" בפרק חובת האורחים לד 75 אות תת"ל הבאתי המאמר הזה בשם המדרש, והוא בבמדבר רבה פרשה כ"א, ושם הגירסא בשני מאכלו בשר. המו"ל

הקורא בתורה שכתב כדאמרינן במדרש אמר אברהם אבינו במה ארע כי אירשנה כו' א"ל בזכות הקרבנות כו' א"ל תינח בזמן שביהמ"ק קיים כו' ע"כ, והדברים האלה הוא בתענית (כ"ז ב') ומגילה (ל"א ב'), ועי' תוס' ביבמות (ע"א ע"ב) בד"ה לא שכתבו כדאמרינן בבראשית רבה קיים אברהם אבינו אפילו עירוב תבשילין כו', והוא ביומא (כ"ח ע"ב), וראוי לומר שהקדמונים אחזו בזה דרך בעלי התלמוד שיותר מבורר להם להביא ממקור היותר מוקדם, כמ"ש תוס' בשבת (ע"ב ע"א) בד"ה כי, וז"ל אינו רוצה לפשוט מדברי אמוראים אלא ממשנה או מברייתא, וכ"כ תוס' יומא (י"ט ע"ב) בד"ה מי, וכ"כ תוס' כתובות (מ"ד א') בד"ה והלכתא, ובתוס' קדושין (כ"ג ב') ד"ה דאמר, ותוס' ב"ק (פ"ו ע"ב) בד"ה ביישו וב"מ (י"ז ב') ד"ה מן. כן דרכו הקדמונים דרך הקודש בעניני אגדה שכולם דברי קבלה להביא מן המדרשות גם הנאמר בגמ', יען שבגמ' בבלית הובא רוב דברי המדרשים שנסדרו כבר לפני חכמי התלמוד, כמו שנסדר כבר התלמוד ירושלמי לפני חותמי התלמוד כמ"ש רי"ף (סוף עירובין) ויד מלאכי (חלק ב' בכללי ב' התלמודים), ונודע שמסדר הבראשית רבה היה ר' אושעיא רבה שהיה סוף תנאים כמובא ביוחסין ורבה בר נחמני כמ"ש בקבלת הראב"ד וכ"כ הצ"ד (אלף ה' ס') ושם הביא פי' רש"י פ' מקץ שהבראשית רבה היא אגדת א"י יעוי"ש.

הלל דוד הכהן טריוויש החופ"ק ווילקי.
בעהמ"ח שו"ת ונגש הכהן ועבודת הכהן וס' עדן גנים.

מלואים

למאמרי: מחקרים שונים על תרגום תהלים אשר החל לצאת לאור במכתב החדשי: בית תלמוד (שנה שנית). ומסבה נעלמה חסר גדול באהו ונפל ממנו רב. כי ממחקר הראשון המכלכל הערות והארות על התרגום יחסרון מ"ט סעיפים. והוא מסעיף 135 עד הסוף ומשלשת המחקרים האחרונים [שהם ב) נוסחאות המתרגם בספר המתורגם. ג) שגגות המתרגם. ד) השתמשות החכמים בתרגום הזה], אין כל מאומה, ועתה נהרם כליל בית התלמוד לעצבון כל חכמי לב ונבוני רוח. וחפשתי מקום אחר למנות בו את החסרון ולמלא את המגרעת ומצאתי את שאהבה נפשי הוא כנסת הגדולה (ספר רביעי). והבאתי בו את כל האובדים והנרחים ושמה תופע עלימו נהרה לשמחת לבבי.

מ"ט סעיפים מהמחקר הראשון

135) חסד ומשפט אשירה (ק"א א'): אין חסדא את גמל עמי אין דינא את עביד עמי על כולא אשבח, יסודתו בברכות (ס' ע"ב): חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה וכו' לא נצרכה אלא לקבולינהו בשמחה. א"ר אחא משום ר' לוי מאי קראה? חסד ומשפט אשירה. אם חסד אשירה ואם משפט אשירה עכ"ל.

136) ישפך שיחו (ק"ב א'): יימר צלותיה. יסודתו בברכות (כ"ו ב'): ואין שיחה אלא תפלה. שנאמר תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו עכ"ל.

137) עדיך (ק"ג ה'): יומי סבותכ. יסוד הפירוש הזה בפסוק עטרת תפארת שיבה (משלי ט"ז ל"א).

138) ורב חסד (שם ח'): ומסגי למעבד טבון וקשוט. מלת: וקשוט ט"ס. כי האמת נעדרת פה. ובאה אך על ידי השגרת לשון ורב חסד ואמת הכתוב בתורה (שמות ל"ד ו').

139) על כנפי רוח (ק"ד ג'): היך כנפי נשרא. צ"ל: גדפי דעפא. כבתרגום וידא על כנפי רוח (מזמור י"ח י"א).

140) על הרים יעמדו מים (שם ו'): ומבזעין על טוריא וקימין מיא. תחת: ומבזעין. צ"ל: ומבועין.

141) לויתן זה יצרת לשחק בו (שם כ"ו): לויתן דין בריתא למגחך ביה לצדיקיא בסעודת בית מדוריה. בסעודת בית מדוריה ר"ל בסעודה שתהיה במעונו ששם השמחה האמתית. ומגמת המתרגם בהוספה הזאת להודיע שהסעודה הזאת היא אך סעודה רוחנית שמקומה במעון אלהי קדם הוא גן עדן העליון.

142) תוסף רוחם (שם כ"ט): תכנוש רוחהון. פי' תוסף כמו תאסף באל"ף ע"פ תמורת אהו"י. ותאסף רוחם הוא ע"ד ויאסף אל עמיו (בראשית ל"ה כ"ט).

143) יערב עליו שיחי (שם ל"ד): יבסם קדמוי שותי. בעל הנוסח הישן: ותערב לפניך עתירתנו. יצא לו בעקבי המתרגם הארמי הזה שתרגם: עליו במלת: קדמוי שפירושו: לפניו. ולא כן עשה, כי דרך הארמי לבד ודרך העברי לבד.

144) ועזו (ק"ה ד'): ואוריתה. יעוין פי' רש"י על זבחים (קט"ז א' ד"ה עוז): התורה שהיא מעוזן של ישראל עכ"ל.

145) ברזל באה נפשו (שם י"ח). שיר דפרזל עלת בנפשיה. הבי"ת אשר בראש מלת: בנפשיה צ"ל בראש מלת: שיר, כי נפשו באה בתוך שיר דפרזל ולא להפך.

146) וימירו (ק"ו כ"ו) . ופדנון. צ"ל: ופרגון שהוא לשון המרה. וכ"ה במתורגמן (שרש פרג א').

147) אוכל עשב (שם כ'): דאכיל עסבא ומזדהם. מתאים עם הכתוב כפי' רש"י. יעוין בו.

148) העמים (שם ל"ד): עמיה. צ"ל: עמיא.

149) ומים (ק"ז ג'): ומן ימא דרומא. צ"ל: ומן ימא דהוא דרומא. ויעוין ב"ר (פרשה נ"ב). שדרום נקרא ים.

150) תעו במדבר (שם ד'): על עמא דבית ישראל אתנבי ואמר עמא דבית ישראל טעו במדברא, מלת אתנבי ט"ס כי לא תהכן נבואה על דבר אשר כבר חלף הלך לו, וכן הוא"ו אשר במלת ואמר הוא ט"ס.

151) נכון לבי אלהים (ק"ח ב') תקין לבי אלהים מפה עד פסוק ז' כתוב גם במזמור נ"ז ולא אדע למה זה נשתנה תרגום המזמור הזה מתרגום מזמור נ"ז בהרבה דברים, ויעוין פה ושם, וכן מפסוק ח' עד סוף המזמור כתוב גם במזמור ס' וגם בהם נשתנו התרגומים ולא אדע על מה זה.

152) ובתוך רבים אהללנו (ק"ט ל'): במצע חכימיא אשבחיניה. פי': רבים כמו: רבי המלך (ירמיה ל"ט י"ג) שענינו גדולים ונשואי פנים בעבור חכמתם.

153) שב לימיני (ק"י א'): תוב ואורך לשאול דמן שבטא דבנימין עד דימות. ארום לית מלכותא מקרבא אחברתה. תחת: אחברתה. צ"ל: בחברתה. והוא תרגום מאמר: לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה (ברכות מ"ח ב').

154) נגדה (קט"ז י"ד): אתני. פי' נגדה מלשון הגדה ששרשה: נגד. ור"ל בעת אשר אשלם נדרי אגידה נפלאות אשר בעבורן נדרתי לכל עמו.

155) זבח תודה (שם י"ז): דבח נכסתא. תחת: נכסתא. צ"ל: תודתא כאשר הוא במזמור (ק"ז כ"ב).

156) מאת ה' היתה זאת (קי"ח כ"ג): מן קדם ה' הות דא אמרו אדריכליא וכו' אמרו בנוי דישי. יעוין פסחים (קי"ט א') שנוים בשמות האומרים.

157) דלפה נפשי מתוגה (קי"ט כ"ח): אגמת נפשי. המתורגמן בארו בשרש אגם א' כמו עגמה נפשי (איוב ל' כ"ה) בעי"ן. ואני תם לא אדע איככה מורה דלפה על עגמת נפש. וגם לא אבין איככה יתכן לאמר עגמה נפשי מתוגה שהוא כמו: עגמה נפשי מעגמת נפש.

158) לכל תכלה (שם צ"ו): לכל מה דאשתדל ואשתכל. פי' תכלה מן כלתה נפשי (למעלה פ"ד ג'). ור"ל לכל דבר אשר כליתי לו והשדלתי להשיגו ולהתבונן בו ראיתי קץ.

159) מזקנים (שם ק'): מן חכימיא. יסוד התרגום הזה הוא בהאמור בקדושין (ל"ב ב'): ואין זקן אלא חכם עכ"ל.

160) נדבות (שם ק"ח): נכסתא. צ"ל: נדבתא.

161) סמר מפחדך בשרי (שם ק"כ): מצלהב מרחלך בסרי, פי' סמר כמו צמר בצד"י ע"פ חלוף זסשר"ץ, והוא מן אשתא צמירתא (ע"ז כ"ח א'). ופי' רש"י: צמירתא לשון שרפה וחמימות ודוגמתו בהכונס צאן לדיר (דף ס'), דצמרא צמורי עכ"ל, ויעוין ערוך (ערך צמר ג').

162) הפרו תורתך (שם קכ"ו): אפיסו תלמוריא. למה זה אחז אך: תלמידיא?

163) קדמתי בנשף ואשועה (שם קמ"ז): אקדמית בשפרפרא וצליתי. יעוין ברכות (דף ג' ע"ב): הא נשף צפרא הוא וכו' תרי נשפי הוו נשף ליליא ואתי יממא וכו' עכ"ל.

164) שיר המעלות (ק"כ א'): שירא דאתאמר על מסוקין דתהומא. יסודתו במדרש רז"ל המובא בפי' רש"י, ויעוין סוכה (נ"ג א'): הני ט"ו מעלות כנגד מי אמרן דוד? וכו' בשעה שכרה דוד שיתין קפא תהומא ובעי למשטפא עלמא וכו' אמר דוד ט"ו מעלות והורידן עכ"ל.

165) ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו (קכ"ג ג'): ירושלים דמתבניא ברקיעא וכו' בארעא, יסודתו בתענית (ה' א'): ומי איכא ירושלים למעלה? אין דכתיב ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו עכ"ל. ויעוין שם פירוש המיוחס לרש"י, והתרגום הזה הובא בתנחומא (ראש פ' פקודי), יעו"ש שצריך לכתוב: ירושלים. תחת: ירושלמי.

166) כסאות לבית דוד (שם ה'): כורסון בבית מקדשא למלכיא דבית דוד, ירמז למאמר רז"ל: אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד (יומא כ"ה א' ושם נסמן).

167) כחלמים (קכ"ו א'): היך מרעיא דאתסין. פי' כחלמים כמו: ותחלימנו (ישעיה ל"ח ט"ז).

168) אשריך וטוב לך (קכ"ח ב'): תיכול טובך בעלמא הדין וטוב לך לעלמא דאתי. לקוח מברכות (ח' א'): אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא עכ"ל.

169) שקדמת שלף יבש (קכ"ט ו'): דמן קדם דיציץ אתי רוח קדומא נתק [צ"ל: נתב שהוא תרגום: נשב] ביה ואתיבש. פי' שלף כמו: שלופפי והוו תמרי (ב"ב קכ"ד א') שענינו פריחה, ככתוב בפי' רשב"ם שם: שלופפי. דקלים שהפריחו פירות ונעשו אחרי בן תמרים עכ"ל. וכן בפי' רש"י על בכורות (נ"ב ב' ד"ה או שלופופי): סמדר ועכשו נעשו תמרים גדולים עכ"ל. ושקדמת שלף יבש ר"ל שעוד טרם החל לפרוח ולציץ ציץ התיבש. והוא פירוש נכון מאד.

170) כי עמך הסליחה למען תורא (ק"ל ד'): ארום גבך שביקותא מן בגלל דתתחמי. ע"ז כתוב במתורגמן (שרש חמה א'): ותימה גדולה שתרגם למען תורא בדיל מן בגלל דתתחמי כאלו היה תֵּרָאֶה (כן צריך להיות הנקוד תחת: תֵּרָאֶה. כי תתחמי הוא מבנין התפעל). ויש על זה תימה גדולה מב' פנים. א) למה זה תמה אך על שנוי נוסחת המתרגם מנוסחתנו ולא על התרגום עצמו אשר מלבד שאין לפיהו טעם ודעת בפסוק הוא עוד הפך אמרת ד' עצמו: כי לא יראני אדם וחי (שמות ל"ו כ')? ב) הלא על שנוי נוסחת המתרגם מנוסחתנו אין כל תימה כי כבר הראיתי למעלה ואראה עוד למטה הרבה נוסחאות שונות הנשקפות כמו שחר מן התרגום הזה? ולי נראה, כי יש ט"ס בתרגום. וכי צ"ל: דתתרחל. תחת: דתתחמי.

171) אם אבא באהל ביתי (קל"ב ג'). אין אעול על אתתי. זה למד מבעלי התלמודים והמדרשים אשר דרשו פעמים רבות על: אהל שהוא אשה.

172) בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך (שם י'): מטול זכותיה דדוד עבדך במעל ארונא במצע תרעיא לא תתיב אפי שלמה משיחך. יעוין שבת (ל' ע"א) ולמעלה (סי' 128).

173) אף אין יש רוח בפיהם (קל"ה י"ז): נחירי ולא אית רוחא דחיי בפומהון. מלת: נחירי הוא ט"ס ע"י השגרת לשון התרגום, על: אף להם ולא יריחון (קט"ו ו') יעו"ש.

174) למכה מצרים בבכוריהם (קל"ו ו'): למחי מצראי במכתשין קטול. מה ענין: במכתשין קטול. אצל: בבכוריהם? ונ"ל שחסר באהו וצ"ל: קטול בוכריא. ותחת: במכתשין צ"ל: במכתש לשון יחיד.

175) ותוללינו (קל"ז ג'): ובזוזנא. פי' ותוללינו בתי"ו כמו: ושוללינו בשי"ן ע"פ תמורת שי"ן עברית בתי"ו ארמית. כמו שור—תור, ישב—יתב, נשב—נתב, וכן עוד הרבה.

176) ולילה אור בעדנו (קל"ט א'): וליליא קבל אמטולתי. הוא הפך דעת חז"ל שאור הוא יממא (פסחים ב' ב').

177) במהמרות (ק"מ י"א): בניצין דמחמרין. תחת: בניצין (בנו"ן) צ"ל: בגיצין (בגימ"ל). והוא מלשון גץ שיצא מתחת הפטיש (ב"ק פ"ו מ"ו). ודמחמרין הוא מלשון מעי חמרמרו (איכה א' כ') שענינו שרפה.

178) מנחת ערב (קמ"א ב'): דורון בסים דמתקרב ברמש. יש פה ב' פירושים על מלת ערב. האחד: בסים. ולפיהו הוא מן: יערב עליו שיחי (ק"ד ל"ד) והשני: דמתקרב ברמש. ולפיהו הוא מן: ויהי ערב (בראשית א' ה').

179) ותפלתי ברעותיהם (שם ה'): צלותי מסתדרא בבישתיהון. בלתי מובן לי, וכן תרגום פסוק ונשמטו קשה ממני.

180) פלח ובקע (שם ז'): דפלח ומבזע במרדיא. נ"ל שתחת: מרדיא אשר אין לו חבר ורע. צ"ל: קרדמיא. ואולי צ"ל: במריא בלי דל"ת. והוא מלשון: חוץ ממר (ברכות נ"ז ב') מפקדי מרייהו (ב"מ ל"ו א'). אלא במרא (שם פ"ב ב'). ויעוין מרפא לשון ברכות (שם).

181) אשפך לפניו שיחי (קמ"ב ג'): אשוד קדמוי שותי. למה שנה תרגום זה מתרגום ולפני ה' ישפך שיחו (ק"ב א')?

182) אליך כסתי (קמ"ג ט') מימרך מניתי לפריק. פי' כסתי מן: במכסת וגו' תכסו על השה (שמות י"ב ד') המתורגמים בלשון מנין.

183) יעודד (קמ"ו ט'): יסובר. מדוע תרגם פה: יסובר ונתעודד (כ' ט'). תרגם: ואתחילנא?

184) ומחבש לעצבותם (קמ"ז ג'): ומסי ארכא לצעריהון. תחת: ומסי. צ"ל: ומיתי

וארכא הוא מלשון: ארכה בעברית (ירמיה ל"ג ו'), ור"ל מביא ארכה ומרפא למכאוביהם.

185) כוכבי אור (קמ"ח ב'): כוכבי נהורא, פי' אור כמשמעו ולא כרש"י שפי' כוכבי לילה. ויעוין ראש פסחים: הללוהו כל כוכבי אור אלמא אור אורתא. הכי קאמר הללוהו כל כוכבים המאירים וכו' דאור דכוכבים נמי אור הוא עכ"ל. ואשר בחר רש"י בפירוש אורתא הנאמר בתחלה ועזב פירוש אור נהורא הנאמר בסוף הוא בעבור אשר כתוב שם (ג' א'): דכ"ע אור אורתא.

186) בצלצלי שמע (ק"נ ה'): בצלצלון דשמעין בלחודיהון. ר"ל בצלצלים אשר אך קולם לבד נשמע.

ב

נוסחאותיו בספר המתורגם.

1) ג' ז': מרבות. תחת: מרבבות, כי מתורגם: ממצותא.

2) ד' א': במחלות. תחת: בנגינות, כי מתורגם: חנגיתא ובנגינות אשר בו' י"א ובמ"ז א' מתורגם: בנגינתא.

3) שם ג': על מה. תחת: עד מה. כי מתורגם מטול מה.

4) שם ד': בקראו. תחת: בקראי. כי מתורגם: יקבל צלותיה דדוד במקריה.

5) ה' א': המחלות. תחת: הנחילות, כי מתורגם: חנגין

6) שם ט': שירי. תחת: שוררי, כי מתורגם: תושבחי.

7) ח' ב': נתת. תחת: תנה, כי מתורגם: דיהבתא.

8) ט' ז': אבדת זכרם מהמה. תחת: אבד זכרם המה, כי מתורגם: הובדת דכרנהון מנהון.

9) י"א א': הר כמו. תחת: הרכם, כי מתורגם: לטורא היך.

10) שם ב': ימשכון. תחת: ידרכון, כי מתורגם: נגדין שהוא תרגום: ימשכון. וימשכון קשת הוא כמו: משכי קשת (ישעיה ס"ו י"ט).

11) שם ז': ישרים יחזו פניו. תחת: ישר יחזו פנימו, כי מתורגם: תקניא. יחמון סבר אפוי.

12) ט"ז ד': יַרְבּוּ עֲצַבוֹתָם. תחת: יִרְבּוּ עַצְּבוֹתָם, כי מתורגם: מסגן צלמניהון.

13) י"ז ד': מוּמָתִים. תחת: מְמְתִים, כי מתורגם: וצדיקיא דמסרין נפשיהון מטולתך ד' למיתותא.

14) י"ח ג': רוצי. תחת: צורי, כי מתורגם: דאתרעי בי. ואולי פירש המתרגם: צורי כמו: רוצי בהפוך האותיות ע"ד: כבש כשב, שמלה שלמה.

15) שם ד': בהלל. תחת: מהלל, כי מתורגם: בתושבחתא.

16) שם י"ט: נודי. תחת: אידי, כי מתורגם: טלטולי.

17) שם ל': אֶרב. תחת: אָרֻץ, כי מתורגם אסגי.

18) שם מ"ד: תשמרני (ככתוב בש"ב כ"ב מ"ד). תחת: תשימני, כי מתורגם: תנצרינני. ולפני מתרגם שמואל היה כתוב שם: תשימני ככתוב פה לפנינו, כי תרגם: תמנינני, והוא פלא.

19) כ"ב ט"ו: והתפררו (בב' רישי"ן). תחת: והתפרדו (ברי"ש ודל"ת), כי מתורגם: ואתפרפרן.

20) שם ל': אכלו והשתחוו. תחת: אָכלו וישתחוו, כי מתורגם: סעודו וסגידו.

21) שם ל"א: ישובו. תחת: יבאו, כי מתורגם: יתובון.

22) כ"ה ג׳: וריקים. תחת: ריקם, כי מתורגם: וסריקיא.

23) שם ה׳: בצדקתך. תחת: באמתך, כי מתורגם: בזכותך. והלאה (כ"ו ג׳). מתורגם באמתך. במלת: בקושטך.

24) ל"ב ד׳: כחרבני (בכ"ף בראש). תחת: בחרבני (בבי"ת בראש).

25) שם ו׳: לעת רצון. תחת: לעת מצוא, כי מתורגם: לעידן רעותא. ולפי נוסחת המתרגם הוא כעין: ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון (הלאה ס"ט י"ד).

26) שם ח׳: איעצך. תחת: איעצה, כי מתורגם: אמלכנך.

27) ל"ג י"ז: יְמָלֵט. תחת: יְמַלֵּט, כי מתורגם: משתזיב.

28) ל"ד כ"ב: תמותת על משקל תבוסת (דה"ב כ"ב ז׳). תחת: תמותת, כי מתורגם: מיתותא.

29) ל"ז כ"ו: וזרעו. תחת: וזרעו, כי מתורגם: ודרעיה. וכונת: וזרעו לברכה היא: וזרעו שלוחה כל היום לתת ברכה לאביונים. והוא מתאים היטב עם: כל היום חונן ומלוה. וברכה כמו קח נא את ברכתי (בראשית ל"ג י"א ויעו"ש פי׳ רש"י ורמב"ן). תנה לי ברכה (יהושע ט"ו י"ט) וידיה שלחה לאביון (משלי ל"א כ׳) מתורגם: ודרעיה מושיטא לעליבי. וזה יתן מעט אמץ לנוסחת המתרגם.

30) שם ל"ז: תם־ישר. תחת: תָּם־יָשָׁר, כי מתורגמים: שלימותא־תריצותא, והוא נכון יותר מהנוסח אשר לפנינו.

31) ל"ט ה׳: מתי חדל אני (ר"ל מתי אהיה אני חדל מן ארצות החיים). תחת: מה חדל אני, כי מתורגם: אימתי אפסוק מן עלמא.

32) שם ו׳: כֹּל הבל. תחת: כָּל הבל, כי מתורגם: כולא ללמא.

33) מ׳ ה׳: ושחי (מלשון שיחה). תחת: ושטי, כי מתורגם: וממלל.

34) מ"ב ג׳: ואֶראֶה. תחת: ואֵרָאֶה, כי מתורגם: ואחמי.

35) גדודים. תחת: אדדם, כי מתורגם: במשרין.

36) מ"ד י"א: לנו. תחת: למו, כי מתורגם: לנא.

37) מ"ט ט"ו: ירֹעם. תחת: יִרעם, כי מתורגם: ותברו, וכן: תרעם בשבט ברזל (מזמור ב׳ ט׳). מתורגם: תתברינון.

38) נ׳ י"א: עוף מרום. או: עוף הרום. תחת: עוף הרים, כי מתורגם: מיגי עופיא דפרחין באויר שמיא.

39) שם כ"ג: וסר דרך (כמו וסר מדרך) תחת: ושם דרך, כי מתורגם: ודי יעדי אורחא בישא. ואין טעם ודעת בנוסחא הזאת.

40) נ"א ו׳: תַּצְדִּיק־תְּזַכֶּה. תחת: תִּצְדַּק תִּזְכֶּה, כי תרגם: בגלל דתזכי יתי תברור יתי, ולפי נוסחת המתרגם חסרה מלת אותי אחרי תצדיק, ואחרי תזכה. ומלת: למען שבה אל הכתוב בפסוק ה׳: כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד. ור"ל אני אדע פשעי וחטאתי ואתודה תמיד עליהם למען תצדיקני בדברך ותזכני בשפטך.

41) שם י׳: תרננה. תחת: תגלנה, כי מתורגם: תביען תושבחתא.

42) נ"ב ד׳ מתורגם: תחשב בלבבך לישנך היך אזמל, וזה מורה שהמתרגם היה קורא מלת: תחשוב באתנחתא. ולא מלת: לשונך, כאשר הוא לפנינו, וצדק מאד בזה, כי הלשון לא תחשוב רק הלב.

43) נ"ג ו׳: עָצְמַת. תחת: עַצְמוֹת, כי תרגם: תקוף.

44) נ"ד ה׳: זדים (בדל"ת). תחת: זרים (ברי"ש), כי מתורגם: זדונין.

45) נ"ה י"ט: היה. תחת: היו, כי מתורגם: הוה מימריה בסעדי. והיה שב אל ה׳ אשר פדה בשלום נפשו.

46) נ"ז ה': להבים. תחת: לבאים, כי מתורגם: שלהובין.
47) נ"ח ח': ימשך חציו. תחת: ידרך חציו, ויעוין למעלה (סי' 10).
48) נ"ט י': עזי, ככתוב בפסוק י"ח. תחת: עזו, כי מתורגם: עושני, והוא אמת ויציב.
49) ס' א': ישן. תחת: שושן, כי מתורגם: עתיק, וכן היה כתוב: לפני ר' מנחם בן סרוק, יעוין מחברתו (מלת שן): התשיעי ואכלתם ישן נושן (ויקרא כ"ו י'). צרעת נושנת הוא (שם י"ג י"א), ונושנתם בארץ (דברים ד' כ"ה), למנצח על שושן עדות (תהלים ס' א'). חדשים גם ישנים (שיר ז' י"ד) עכ"ל.
50) ס"א ח': ממני, או מנהו. תחת: מן, כי מתורגם: מן מרי עלמא. וממנו או מנהו שב אל אלהים.
51) ס"ח כ"ט: צִוָּה. תחת: צִוָּה, כי מתורגם: פקד.
52) שם ל"א: בַּזֵּר. תחת: בִּזַּר, כי מתורגם: בדר, והוא ע"ד: גער.
53) ס"ט כ"ג: ושלמיהם. תחת: ולשלומים, כי מתורגם: ונכסתהון.
54) שם ל"ב: בר (בבי"ת). תחת: פר (בפ"א), כי מתורגם: פטים ובחיר. ובר הוא כמו צאן ברורות (נחמיה ה' י"ח), שפירושו צאן נבחרות בעבור היותם מפוטמים ושמנים, וגם יוכל להיות מן: בריא.
55) ע"א ג': מעוז. תחת: מעון, כי מתורגם: תקיף־עשון.
56) ע"ג ו': עטרת. תחת: יעטף, כי מתורגם: כלילא. ומלת: דמשוין היא תרגום: שית.
57) ע"ו ד': ומערכות מלחמה. תחת: והרב ומלחמה, כי מתורגם: וסדרי קרבא.
58) שם ז': נרדמו רכב וסום. תחת: נרדם ורכב וסוס, כי מתורגם: דמכון ארתיכין, והוא נכון וקים ויושר.
59) ע"ח ס"ט: רֵמים (הוא כמו: ראֵמים). תחת: רמים, כי מתורגם: קרנא דרימנא.
60) ע"ט י"ב: חקם. תחת: חיקם, כי מתורגם: קימהון.
61) פ"א ט"ז: עזם. תחת: עתם, כי מתורגם: תוקפיהון, ויהי עזם שב אל ישראל בדרכי יהלכו אשר בפסוק י"ד.
62) פ"ג ה': ונוכיחם. תחת: ונכחידם, כי מתורגם: ונכסנון שהוא לשון תוכחה.
63) פ"ד ו': תוחלת. תחת: מסלות, כי מתורגם: רוחצנותא.
64) פ"ח י"ג: נשמה. תחת: נשיה, כי מתורגם: כארעא דצחותא וצדיא.
65) פ"ט מ"ה: מטהרי. תחת: מטהרו, כי מתורגם ומדכין.
66) שם מ"ח: מהחלד (מלה אחת). תחת: מה חלד (ב' מלות), כי מתורגם: אנא אתבריתי מן עפרא. והשעור הוא לפ"ז: זכר (אשר) אני (נבראתי) מהחלד. וחלד הוא כנוי לעפר שמחליד כל הבא בו.
67) שם נ"א: היה לפני המתרגם ב' נוסחאות. א) כל עמים רבים. ב) כלמת עמים רבים, ותרגם כפי שניהם: כל גדופיהון.
68) צ"ג ג': שכרם. תחת: דכים, כי מתורגם: אגר שבחיהון.
69) צ"ד ג': ישליו. תחת: יעלזו, כי מתורגם: יתבון בשלותא.
70) שם ד': יאמרו. תחת: יתאמרו, כי מתורגם: אמרין.
71) ק"א ב': אשכילך. תחת: אשכילה, כי מתורגם: אשכלינך.
72) שם ג': עשי. תחת: עשה, כי מתורגם: עבדי.
73) ק"ב ד': כעשן (בכ"ף). תחת: בעשן (בבי"ת), כי מתורגם: היך תננא. והוא נכון מאד, כי כן יגיד רעו. כמוקד, וכבר הוער ע"ז במנחת שי.
74) שם כ"ד: עִנָּה. תחת עִנָּה, כי מתורגם: אסתגף.
75) שם ושם: קצרו. תחת: קצר, כי מתורגם: אתקצרון.

76) ק"ה י"ב: בהיותכם. תחת: בהיותם, כי מתורגם: כד הויתון. וכ"ה בדה"א (ט"ז י"ט).
77) שם ט"ו: ובנביאי. תחת: ולנביאי. וכ"ה בדה"א (שם כ"ב).
78) שם כ"ב: יְחַכֵּם. תחת: יְחַכֵּם, כי מתורגם: אתחכם.
79) שם ל"ה: ויכל כל עשב. תחת: ויאכל כל עשב, כי מתורגם: וגמר.
80) שם ל"ז: בשפטיו (בפ"א). תחת: בשבטיו (בבי"ת), כי מתורגם: ולא אתדע עם מצראי. ור"ל לפ"ז: אין כושל בישראל ע"י שפטיו ששפט בהם את המצרים.
81) ק"ט כ"א: כטובך וחסדך. תחת: טוב חסדך, כי מתורגם: היך טובך וחסדך.
82) קי"א ב': חֲפֵצֵיהֶם. תחת: חֶפְצֵיהֶם, כי מתורגם: דצבין בהון.
83) קי"ב ח': בצרה. תחת: בצריו, כי מתורגם: בעקתא. ואין טעם ודעת בנוסחא הזאת.
84) קי"ט ל"ז: בדברך. תחת: בדרכך, כי מתורגם: בדבריך.
85) שם קכ"ד: אדם. תחת: ארח, כי מתורגם: בר נש, וגם זה הוא סר טעם. ושם קכ"ח מתורגם כנכון: כל אורח שקרא.
86) קכ"ג ד': הבוזים והגאונים. תחת: הבוז לגאי יונים, כי מתורגם: טבסרניא וניותניא.
87) קכ"ט א': רבים. תחת: רבת, כי מתורגם: סגיאין.
88) שם ב': רבים. תחת: רבת, כי מתורגם: סגיאין.
89) קמ"ה ו': יספרו. תחת: אספרנה, כי מתורגם: ישתעון.

ג

שגגותיו.

1) ננתקה (ב' ג'). מתורגם: נתרע, וזה לא יכון על נתיקה כי אם על נתיצה ופריצה.
2) שני (ג' ה') מתורגם: ככי. ותלמודנו יאלפנו במקומות רבים אשר שני לבד וככי לבד. יעוין לדוגמא ב"מ (מ"ב ב'): לא הוו ליה ככי ושני, וחולין (נ"ט ב'): נתור ככי ושני, ובתוס' ע"ז (כ"ח א' ד"ה ככי) ותוס' חולין (שם ד"ה נתור) מבואר ההבדל אשר בין ככי לשני, יעוין שם ושם.
3) אשחה (ו' ז'). מתורגם: אמלל. וזה לא יכון רק על: אשיחה. ולא על: אשחה. וביחוד לא יתכן זה על: אשחה הנכפל עם אמסה.
4) תעלים (י' א'). מתורגם: תטמר במדור קדישין לא נכון לאמר על ה' שהוא בא חדר בחדר להחבא. ותעלים הוא אך העדר השגחה.
5) לערוץ (י' י"ח). מתורגם: לאתברא, עשה מן פעל נפעל, ולא יתכן כן.
6) תמונתך (סוף מזמור י"ז). מתורגם: פרצופך, וכן מתורגם פני ה' (מזמור ל"ד י"ז). והוא מגשים מאד את השי"ת, וכל המתרגמים המצויינים יגעו עד מאד להרחיק ממנו גם שמץ הגשמה בתרגומיהם. ראה והביטה, כי אונקלוס תרגם ותמנת ה' יביט (במדבר י"ב ח'): ודמות יקרא דה', ויאר ה' פניו (שם ו' כ"ח). תרגם: יִנהר ה' שכינתית. והכתוב בתרגומו על ישא ה' פניו (שם ושם כ"ו): יסב ה' אפה כבר התברר בפי' היקר: נתינה לגר שהוא ט"ס. וצ"ל: שכינתה.
7) ישגבך (כ' ב'). מתורגם: ישגבינך. הוא מלה עברית, וראוי לתרגמו במלה ארמית: יתקפינך.
8) אספר (כ"ב י"ח). מתורגם: אחוי. אספר הזה איננו לשון ספור והגדה כי אם

לשון מנין. כאשר יוכיח הענין, ולא יפול אפוא עליו: אחוי המורה על ספור והגדה.

9) דמינו אלהים חסדך (מ"ח י'). מתורגם: אשוינו ה' טובך, אין דמינו הזה כי אם לשון תקוה ותוחלת או לשון מחשבה ככתוב בפירושים וכהוכחת הענין, ואיככה יתכן אפוא לתרגמו במלה המורה על השואה ודמיון?

10) אפקיד (ל"א ו') מתורגם: אמני. אפקיד הזה איננו לשון פקידות והתמנות כי אם לשון פקדון. ולא יתכן אפוא לתרגמו: אמני.

11) בחרבני קיץ סלה (ל"ב ד'). מתורגם: שרבא דקיטא לעלמא, גם איש לא חכם יבין כי סלה הזה איננו סובל תרגום: לעלמא.

12) ורדפהו (ל"ד ט"ו). מתורגם: ורדף. גם זאת היא עברית וראוי לתרגמו בארמית: ורהט.

13) נורא עלילה (ס"ו ח'). מתורגם: מרי תסקופין, וכן מתורגם: ובעלילותיך אשיחה (ע"ז י"ג), והוא שגגה גדולה, כי תסקופין הונח אך על עלילות שוא, כאשר יורה תרגום הוא שם לה עלילת דברים (דברים כ"ב י"ז), הוא שוי תסקופי מלין.

14) השגו חיל (ע"ג י"ב). מתורגם: ארביקו נכסין, לשון: ארביקו לא הונחה כי אם על השגת נס ובורח, כמו: ואדבק יתיה בטורא דגלעד (בראשית ל"א כ"ג). אבל לא על השגת נכסים.

15) נאות חמס (ע"ד כ'). מתורגם: ואוניאותא וחטופין. נאות איננה סובלת כלל הוראת אונאה.

16) ראשית אונים (ע"ח נ"א). מתורגם: שרוי צעריהון. בלי כל ספק לקוח זה מדרש רז"ל על ראשית אונו (דברים כ"א י"ז): מי שלבו דוה עליו (ב"ב קי"א ב'). אולם מה לו פה?

17) פרצת גדריה (פ' י"ג). מתורגם: תקפתא גודרהא, וכן מתורגם: פרצת כל גדרותיו (פ"ט מ"א). גם זה הוא שגגה גדולה, כי לשון תוקף לא תתכן רק על פרץ שענינו רבוי והתפשטות וחוזק, כמו ופרצת ימה וקדמה (בראשית כ"ח י"ד) מה פרצת עליך פרץ (שם ל"ח כ"ט). וכן יפרץ (שמות א' י"ב). אבל לא על: פרץ שענינו הריסה כפרצת הנ"ל, וכל פרץ שענינו כן מתורגם בתרגומים קדומים ומדוייקים בלשון: תרע, יעוין מתורגמן (שרש תרע א').

18) להימן האזרחי (פ"ח א'). מתורגם: דהימן יציבא התרגום הזה לא יכון כי אם לפי פירוש ר' ישועה הקראי המובא בפירוש הראב"ע אזרח במשוררים יעו"ש. אבל לא לפי פירוש כל המבארים ההולכים מישרים שהוא שם איש. יעוין פי' רש"י וראב"ע ורד"ק.

19) בסוד קרושים (פ"ט ח'). מתורגם: ברזיהון דקדישין. נקל לכל נבון לרעת, אשר התרגום הזה לא יכון פה, כי אם: בסיעת קדישין, כאשר מתורגם: סוד בחורים (ירמיה ו' י"א): סיעת עולמין.

20) נשאו נהרות קולם (צ"ג ג'). מתורגם: זקיפין נהרותא קלהון, על נשיאת קול לא תתכן לשון זקיפה כמבואר לכל המהיר בלשון ארמית.

21) ונחלתך יענו (צ"ד ה'). מתורגם: ואחסנתך ימסרנון. אין: יענו לשון מסכנות ודלות, כי אם לשון ענוי ולחץ. וצריך אפוא לתרגמו: יסגפון.

22) ואל תשכחי כל גמוליו (ק"ג ב') מתורגם: ולא תתנשי כל חסילוי, כבר הראיתי שגגת התרגום הזה בספרי: שדה ארם (ערוגה ראשונה צד 30) יעו"ש.

23) קפצה פיה (ק"ז מ"ב). מתורגם: שור פומא. שור הוא לשון דלוג כידוע. ולא יתכן אפוא כי אם על: קפצה שענינו דלוג. אבל לא על קפצה שענינו סגירה וסתימה ובלימה, בקפצה הכתוב פה, והוא שגגה אשר אין לה סליחה. והנה כעין זה מתורגם בתרגום

איוב: ועלתה קפצה פיה (ד' ט"ז): טפזת פומה. וגם זה הוא שגגה, הן גם מפות הוא לשון דלוג ורקוד. ולא יתכן לתרגם בה: קפצה המורה על סגירה וסתימה ובלימה.

24) על אף אויבי (קל"ח ז'). מתורגם: על נחירי בעלי דבבי. נחירי הוא חוטם יפורש אפוא על אף אויבי: על חוטם אויבי, מה זה? ומה ענינו? מה גדלה שגיאת המפרש כן, ולולא לא ראיתיו בעיני לא האמנתי אשר עלה על לב איש, ומדוע לא נפרש על אף אויבי כמו על אפי ועל חמתי (ירמיה ל"ב ל"א)? ואולי צ"ל בהפוך אותיות: חריני שהיא לשון ריב ומדון וחרון אף. והמלה הזאת מצויה בתרגום משלי.

ד

השתמשות החכמים בו.

מהמשתמשים בו לא נודעו לי עתה כי אם ארבעה. ואלה הם:

1) ר' מנחם בן סרוק, יעוין מחברתו (מלת גב): על גבי חרשו חורשים (תהלים קכ"ט ג') וכו' ואנשי פתרון (כן דרכו לכנות את המתרגמים כאשר ברותי היטב במאמרי על המחברת ההיא), אמרו על גוי חרשו חורשים, החליפו בי"ת בוא"ו והעמידו פשר המלה גו עכ"ל. והוא בתרגום הזה: על גושמי שהוראתו: גוי וגופי. ויעוין עוד למעלה (מחקר ב' סי' 48).

2) רבנו נתן בעל הערוך, יעוין ערוך בערכים רבים.

3) בעל מדרש תנחומא המאוחר. יעוין בו ראש פרשת פקודי: וכן אמר דוד ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו (תהלים קכ"ב). כלומר כעיר שבנה יה. ותרגם ירושלמי (צ"ל: ירושלים) דמתבניא ברקיע בקרתא לאתחברא כחדא בארעא עכ"ל.

4) בעל פירוש תענית המיוחש לרש"י יעוין בו (י"ח א' ד"ה הפגינו): הפגינו. צעקו כך מתרגמינן בתהלים כל לשון שועה וצעקה לשון פגינה עכ"ל. ובפי' רש"י על ר"ה (י"ט א' ד"ה הפגינו) לא כתוב כי אם הפגינו, צעקו. ותו לא מידי. וכ"ה בפירושו על ב"ק (קי"ד ב' ד"ה הפגין), והוא בעבור שרש"י לא השתמש בתרגום תהלים כנ"ל.

מלבד אלה לא נודע עוד חכם אחר מצוין שהשתמש בו, רש"י לא זכר את שמו. ובמזמור ל"ז כ' הביא פירוש על כיקר כרים בשם: יש פותרין. והוא בתרגום הזה, וכן בל"ט י"א פירש מתגרת ידך: ממכת ידך. ולא הביא ראיה מהכתוב בתרגום הזה: ממחת גבורת ידך, וכן שם י"ב פירש: חמודו בשרו. ולא זכר שגם בתרגום כתוב עליו: גושמיה. וכן במ"ב ה' הביא פירוש על: בסך בשם דבר אחר. והוא כתוב בתרגום הזה יעוין בו. וכן בס"ח י"ז מביא פירוש בשם מנחם שהוא כתוב בתרגום הזה. ורשימת „תהלים י"ח" אשר בתוך פירוש רש"י ב"ב (ה' א' ד"ה ולאו גברא) על תרגום וירעם איננה מרש"י עצמו רק מאחד המעתיקים. ורש"י עצמו כוון אל וירעם אשר בש"ב (י"ב) ומן מוכיח אמרו שם: וכן כל לשון הכרזה בתרגום יהונתן עכ"ל. וידוע כי יהונתן לא תרגם כתובים. וגם בפי' הראב"ע נמצאים פירושים רבים המתאימים עם פירושי התרגום הזה ושם התרגום לא יזכר ולא יפקד. ולא אדע אם אלה אשר לא יזכרוהו לא ראוהו או ראוהו אך לא חשבוהו למשען ומשענה בעבור השגגות הנ"ל או בעבור סבה אחרת. והמובא מהתרגום הזה בתוס' (ב"ק י"ז ב' ד"ה נובר, וחולין נ"ג ב' ד"ה שרקפא ועוד בהרבה מקומות) הם לקוחים מן הערוך.

והנה בפירוש ריב"א על התורה אשר יצא לאור בספר: רבותינו בעלי התוספות על חמשה חומשי תורה (פרשת משפטים ד"ה ורצע אדניו) כתוב: ובלשון ערבי נמי כשאדם אומר (ר"ל כשאדם רוצה לאמר) מה מעשיך אומר מה הימרך, וכן נמי מצאו בתרגום של תהלים דמתרגם „מעשה" „הימר", משיטת שנץ עכ"ל. ואין שמץ מזה בכל תרגום תהלים אשר לפנינו. ונ"ל שתרגום של תהלים הנזכר בפירוש ריב"א איננו תרגום ארמי רק תרגום ערבי. וכי אמרו: „ובלשון ערבי" שב גם אל התרגום של תהלים, כי המלה הערבית: הימר לא נמצאה בכל התרגומים הארמים. ובספרי: שדה ארם (ערוגת תרגום תהלים) הארכתי למענית המחקרים האלה.

יעקב רייפמאן.

„הקר דין ומנהג"

ע"ד המנהג שנהגו העולם לאמר אחר סיום מסכת „בקדיש דרבנן" הנוסחא הזאת: „בעלמא דעתיד לחדתא" וכו׳, — וכמו שנדפס בסוף כל מסכת בתלמוד הבבלי — נפלאתי הפלא ופלא: מה מקום למאמר המורה על זכרון אמונת תחיית-המתים, והנוסד בראש וראשון לאמרו בבית הקברות אחר קבורת המת, לאחר „צדוק הדין", וכמוזכר בטוי"ד (סי׳ שע"ו) ובשו"ע (שם סעיף ד׳), ועל מה ראו המסדרים והמתקנים הראשונים ז"ל לקבוע אמירתו גם בעת סיום כל מסכת מהתלמוד? והן אמנם שראוי ונכון מן הדין לומר „קדיש דרבנן" על סיום מסכת, וכמ"ש׳ הש"ך ביו"ד (בסי׳ רמ"ו, סעיף כ"ו) בשם שו"ת מהר"ם מינץ יעוי"ש, אבל אין כל הכרח לומר הנוסחא הנזכרת אצל צ"ה, והלא בפשיטות הכוונה היא בענין „קדיש דרבנן", לומר מתחלה חצי קדיש פשוט, כמו בכל הקדשים שבתוך התפלה, ואחר כך לומר: על ישראל ועל רבנן וכו׳, כנהוג אצלנו באמירת „קדיש דרבנן" לאחר הלימוד?!

והנה מצאתי מקור להמנהג הנ"ל מפורש כן בספר „יד החזקה" להרמב"ם ז"ל (סוף חלק אהבה, בסדר התפלות) בנוסח הקדיש, וז"ל: „קדיש דרבנן", כל עשרה מישראל או יתר שעוסקין בת"ת שבע"פ, ואפילו במדרשות או בהגדות, כשהן מסיימין, אומר אחד מהן קדיש בנוסח זה, יתגדל וכו׳ דעתיד לחדתא עלמא כו׳ עד ואמרו אמן, על רבנן וכו׳, וזהו הנקרא קדיש דרבנן עכ"ל. [ויעוין מש"כ בפי׳ המיוחס להרמב"ם (ספ"ו דמס׳ אבות), אבל כבר הראו גדולי המבקרים שהפי׳ הלזה איננו מהרמב"ם, ולפ"ז אין מקום לתמיהת המחברים בסתירת דברי הרמב"ם, ועי׳ מש"כ המג"א (בסי׳ נ"ה), ובהגהות הגרי"ב והגרצה"ח באבות שם, אך מש"כ הגרצה"ח שם, שהפי׳ הלזה הוא מרש"י ז"ל. גם זה הוא ללא אמת במחכ"ת, דהא בספר הפרדס, או „לקוטי הפרדס" המיוחס לרש"י ז"ל (בסי׳ א׳) כתב ג"כ להיפוך ממש"כ בפי׳ הנ"ל באבות? והמג"א שם העתיקו בקצור יעוי"ש, ויש להאריך בזה: עכ"פ לא מהרמב"ם ז"ל יצאו הדברים מפי׳ הנ"ל ספ"ו דאבות), אבל גם להרמב"ם יפלא למאד להבין טעם הדבר וכנ"ל? וביותר תמוה, כי לפי דברי הרמב"ם הנ"ל נקרא „קדיש דרבנן" רק בנוסח הנ"ל, ולמה לא קבעו כן בכל מקום שתקנו לומר קדיש דרבנן? ועוד, הלא לפי הנראה מלשונו הברור של הרמב"ם היתה התקנה לומר קדיש דרבנן כנ"ל אחר סיום הלימוד, ולמה לא נהגו העולם לומר כן רק בסיום המסכת בלבד? ובעיקר הדבר, לא נתבאר בשום מקום איה איפוא מקורי הדבר בדברי חז"ל בעלי התלמודים — לדברי הרמב"ם הנ"ל, ולהמנהג שלנו?!

אבל מצאתי גם המקור לדברי הרמב"ם במסכת סופרים (סוף פי"ט, הי"ב) וז"ל: „ואין אומר בעלמא דעתיד לחדתא אלא על התלמוד ועל הדרש" עכ"ל. וכתב שם הרה"ג ר' יצחק אליה לנדא ז"ל בבאורו „מקרא סופרים" (אות ו') וז"ל: שלומדי התורה מכונים „בוניך", שהן בונין בלימודם עולמות העליונים, לכן אומרים אחר התלמוד והדרש „בעלמא דעתיד לחדתא" ע"י בונים הללו, ומנהגנו: שאין אומרים נוסח זה „בעלמא דעתיד לחדתא" אלא בסיום מסכת, ואחר התלמוד והדרש אין אומרים רק „על ישראל ועל רבנן" עכ"ל. והנה נתבאר לנו בזה מקורי הדברים בטעמא דמילתא!.

אולם דברי המסכת סופרים הנ"ל, לפי פי' הרב ריא"ל הנ"ל תמוהים מאד. א) דלפ"ז מה מקום לדברים הללו התם בהלכה הנ"ל שם, שמיירי התם בדין ברכת אבלים בשבת ויעוי"ש? . ב) הלא בלתי כל ספק הכל מודים שעיקר הנוסח „בעלמא דעתיד לחדתא" נתקן בקדיש לאמרו אחר קבורת המת בצדוק הדין וכמשכ"ל, ואיך אמרו במסכת סופרים שם: ואין אומר: „בעלמא דעתיד לחדתא" אלא על התלמוד ועל הדרש, ולמה לא הוזכר שם ג"כ, די"ל כן גם בקדיש שלאחר „צדוק הדין" בבית הקברות?!

אמנם שבתי וראיתי דאין ללמוד כלל לנדון שלפנינו מהך מסכת סופרים הנ"ל, שבאמת הנוסחא שלפנינו שם במס', נוסחא מוטעת היא, ועמדתי על בירורן של הדברים הנ"ל מתורתו של הרמב"ן ז"ל בספרו „תורת האדם" (שער ענין התחלת האבלות) הביא שם הך מס' הנ"ל, בנוסחא אחרת משונה מאד מאשר לפנינו שם, וז"ל: ואין אומרים בעלמא דהוא עתיד לחדתא אלא על תלמוד דרשן עכ"ל. ופי' שם הרמב"ן דה"פ: וטעמא דמילתא שאין מזכירין עולם חדש אלא למי שמעשיו מוכיחין עליו שהוא בן תחיית המתים, [וכונתו לדברי חז"ל בכתובות (קי"א, ב') „כל המשתמש באור תורה, אור תורה מחייהו עכ"ל], אבל לסתם בני אדם לא, וכן הדין בבית הקברות לאחר קבורה שאין אומרים כן וכו', ונהגו לומר על הכל ואפילו על אשה, מפני המחלוקת, שאין הדור דומה יפה עכ"ל. אבל גם פי' הרמב"ן ז"ל תמוה, דמה מקום לדין זה התם במסכת סופרים, וכאשר העירותי למעלה?!

אכן לדעתי יתבררו ויצרפו הדברים עפ"י מ"ש הרא"ש ז"ל במס' מו"ק (פ"ג, רסי' פ"ז) וז"ל: ועל צדוק הדין וקדיש לאומרו בר"ח ובחנוכה ובפורים, נחלקו בו, חכמי אשכנז וחכמי גרמיזא אומרים אותו דרך הילוך, [ועפ"י הק"נ שם (אות ז') דר"ל: אכל אדם], וחכמי מגנצא אין אומרים אותו אלא על חכם גדול, וכן השיב הר' משולם כו', ודי לאדם מופלא שמספידין עליו בחוה"מ, שאומר צדוק הדין וקדיש עכ"ל. ויעוין עוד בטוי"ד (סי' ת"א) ובב"י שם, ובספר הפרדס (סי' ר"צ) ואכמ"ל]. ולפ"ז יתבארו שפיר דברי המ"ס שם, דהנה התם קיימינן בהך דינא לענין שבת שאין אבילות נוהג בפרהסיא, איך אומרים ברכת אבלים בשבת? ומפרש התם מנהגא דדין זה איך היו עושין בימיהם: דלאחר שיגמור החזן תפילת מוסף, הולך לו כאו"א אחורי דלתות של בהכנ"ס, ומוצא שם האבלים, ואומר עליהם ברכה, ואח"כ אומר קדיש, [והיינו הך קדיש שאומרין אותו לאחר צדוק הדין וכנ"ל, „בעלמא דעתיד לחדתא", שזהו הקדיש שקבעוהו לומר על המת [ויעוין מש"כ בדרישה בטוי"ד (סי' שע"ו, אות ד') ואכמ"ל], וא"כ יקשה לכאורה עוד ע"ז, דאיך יתכן לומר בשבת קדיש זה על המת? לכך מסיים] „ואין אומר בעלמא דעתיד לחדתא [ר"ל: בשבת] אלא על התלמיד, [או יתכן לקיים גם נוסחא שלנו: התלמוד, אבל י"ל שנשמטה בטעות מלת: בעל, וצ"ל: „בעל התלמוד"] ועל הדרשן", והיינו שאף שהמנהג הנהיגו לומר הקדיש הנ"ל בבית הקברות גם על כל אדם מפני המחלוקת, אבל בשבת אסור לאמרו על כל אדם, כיון שמצד הדין גם על בית הקברות אין לאמרו על כל אדם, משא"כ בחכם גדול ומופלא, דהיינו בעל התלמוד. או גם דרשן, שכל

עיקר קדיש זה נתקן עליו, מותר לאמרו על ת"ח כזה גם בשבת, לאחר ברכת אבלים, מצד הדין. ועכ"פ נתבאר מזה, שאין גם רמז קל מהמסכת סופרים הנ"ל לענין המנהג הנ"ל: שיש לומר הקדיש של צדוק הדין אחר הלימוד, או בסיום מסכת! ובאמת לפמ"ש אין מקום כלל לקדיש הלזה בסיום מסכת, ונוסד רק לאמרו על ת"ח שמת לאחר צ"ה, ובברכת אבלים וכנ"ל, ולפי הנראה עיקר המנהג הנ"ל נוסד בטעות, ומקור הטעות הוא בהנוסחא המוטעת שנמצא במס' הנ"ל!! אבל מה נעשה לדברי שר התורה הרמב"ם ז"ל שכתב את המנהג הנ"ל בספרו וכנ"ל, והיתכן שהרמב"ם ז"ל לא ידע מקורי הדברים והמנהגים בשרשן ומקורן הנאמן? או היתכן שלא ידע מהנוסחא הנכונה במס' סופרים?!

וכמו כן יש להפליא ולהעיר על הרמב"ם ז"ל, שלא זכר בחבורו (בהלכות אבלות) שיש לומר הקדיש הנ"ל לאחר צדוק הדין בבית הקברות? לכך נ"ל בענ"ד שדברי הפוסקים ז"ל נכונים, והרמב"ם כמו הרמב"ן ז"ל שניהם למדו דבר זה מהמסכת סופרים הנ"ל, אך שגירסתם שם לא היתה שוה, שהרמב"ם ז"ל גרס במ"ס כהנוסחא שלפנינו שם: ואין אומר כו' אלא על התלמוד ועל הדרש. והבין הכונה בזה דר"ל די"ל הקדיש הנ"ל „בעלמא דעתיד לחדתא" רק על לימוד התלמוד והמדרש וכנ"ל, ולפ"ז כתב בצדק המנהג הנ"ל, ולא העתיק עוד בחבורו שיש לאמרו גם לאחר צדוק הדין, כיון שאין מקור אחר כלל ע"ז. אמנם לנוסחת הרמב"ן ז"ל, עיקר הקדיש הנ"ל „בעלמא דעתיד לחדתא" נתקן רק לענין צדוק הדין, על ת"ח שמת וכנ"ל, וגם הטור ס"ל כדבריו בזה, ואינו ענין כלל לאמרו על לימוד התלמוד והמדרש, ולכך לא כתבו הטור והרמב"ן שיש לומר הקדיש הנ"ל לאחר הלימוד וכנ"ל. ולפ"ז דברי רבותינו קיימים, אבל אין כל יסוד נכון למנהג שלנו, כי הלא לפי המבואר בזה נראה שהמנהג שלנו מרכב הוא משתי הנוסחאות הנ"ל שבמ"ס גם יחד, שנהגו העולם לאמרו על המת, וגם על סיום מסכת, וזה הוא דלא כחד מרבותינו הראשונים ז"ל, ומה גם דמנהג זה הוא דלא בהרמב"ם ז"ל בשום דבר, דלהרמב"ם אומרים כן גם לאחר הלימוד מתושבע"פ, ולאו דוקא על סיום מסכת, ואנו אומרים אותו רק על סיום מסכת!!

ולפ"ז יפה כתב הגאון יעב"ץ ז"ל בסדורו (בית תלמוד, הנהגת ת"ת) וז"ל: בסיום מסכת וכו' אחר הלימוד, אם יש שם עשרה, אומרים קדיש דרבנן, תמצא לעיל; ואמנם במת לאחר קבורתו כתב (שם, בעמק הבכא): שיש לומר הקדיש „בעלמא דעתיד לחדתא" לאחר צ"ה ויעוי"ש, הנה אחז בדרך הרמב"ן ז"ל וכמו שנתבאר למעלה בס"ד בענ"ד.

סקידל — מרדכי ראבינאוויץ.

עיון תפלה

א) תפלה, החכם הגדול ר"י רייפמאַן נ"י בספרו „משיב דבר" מדה ט"ז דבר שהוא מיוחד במקומו, החליט כי שם „תפלה" מיוחד רק לתחנה שיפיל איש לפני השי"ת ולא נמצא לשון תפלה על התחנה שיפיל איש לפני רעהו, והנה עומד לנגדו הפסוק (ישעיה מ"ה י"ד) אליך יתפללו.

ב) ספר שה"ש אשר לר"ש בן גבירול, פיוט שלשה נוסדו יחד לעיני בחרוז לשמיך אני אזכיר שמך והם עדי לעדי נאמני. המפרש הבוחן ובודק בגנזי הפייטנים ופיוטיהם עד תכלית הוא חוקר ומשתמש לאורם. הח"ר שניאור זכס, כתב שם כי נמצא רעיון זה

אצל משוררנו ר׳ שלמה בן גבירול ברשות שלשים ושתים נתיבות, יאמר שחק ותבל (השמים והארץ) לך עד נאמן מזה אחד (ממעלה) ומזה אחד (ממטה) ע״כ, כנראה לא היה למראה עיניו רק ארבעה חרוזים הראשונים שנדפסו ברוב סידורים ומחזורי אשכנזים וספרדים, ומרוב תשוקתו ועוצם שקידתו לשירי רשב״ג גם בזה ראה סגנון הרשב״ג ומליצתו, ובאמת השיר הזה בא בשלימותו בסידור יכין לשון ובסידורי ר׳ יעקב עמדין שנדפסו מחדש כמה פעמים ושם חתום שלמה משה אלשקר הוא הגאון הנודע בעל שו״ת מהר״ם אלשקר.

ג) יגדל מביט לסוף דבר בקדמותו גומל לאיש חסד כו׳ נותן לרשע כו׳, מבואר בספרים שידיעת השי״ת אינה מכרחת האדם למעשהו ואינה מונעת את האדם מבחירתו מלעשות מעשהו כרצונו וזהו, מביט לסוף דבר בקדמותו, אף שסוף מעשה האדם בידיעת ה׳ תחלה הצופה ומביט לכל אשר יעשה האדם ולפניו ית׳ הכל גלוי וידוע מראש, מ״מ ידיעה זו אין מכרחת את האדם למעשהו והוא חפשי לעשות ככל אשר יבחר, לכן יתכן שפיר שכר ועונש ובכן גומל לצדיק טוב כצדקתו ולרשע כרשעתו.

ד) ברכת אשר יצר אי אפשר להתקיים ולעמוד לפניך התיגעו המפרשים ופוסקים ראשונים ואחרונים בביאורו עי׳ טור וב״י או״ח, ולפע״ד הוא פשוט אחרי אשר נדייק במ״ש לפניך דתיבת לפניך הוא מיותר ואין לו פירוש. לכן נראה שהכונה היא על ההרהור בד״ת שאסור במבואות המטונפות וכ״כ בגוף שאינו נקי, ופתיחת או סתימת הנקבים יותר מראי גורם לגוף שאינו נקי, ע״כ אמר אי אפשר להתקיים ולעמוד לפניך כלומר בהרהור דברי קדושה לפניו יתעלה (העתקתי מכי״ק שארי הגאון החריף סיני בקודש „ה״ר סיני ספיר״ גזרתו אבד״ק ברעזין בעהמ״ח ס׳ עולת חודש ושו״ת מנחת עני), ועי׳ בסידור עיון תפלה להגאון מוהרי״צ מק״ב לעמוד לפניך על משמרת התורה והעבודה כראוי שכן כל לשון עמידה המחובר בשם פנים יורה על עמידת השירות והעבדות, כמו יעמוד דוד לפניו, הילדים העומדים לפניו, וכ״כ בתפלת נעילה בותבירהו לעמוד לפניך.

ה) ברכת המעביר שנה מעיני ותנומה מעפעפי בא״י גומל חסדים טובים לעמו ישראל, כ״ה גומל בלא ה״א בתחלתו בגמ׳ רי״ף רמב״ם (פ״ז מתפלה) רא״ש וסידור רע״ג, ובסי׳ יכין לשון שדרכו לדייק היטב על כל אות מנוסחאות התפלה ולהראות מקורם נאמן, אם שבסידור הדפים כראוי גומל בלא ה״א, לא הערה מקורו.

ו) פסוקי הודו שאחר ברוך שאמר זכר רחמיך ה׳ וחסדיך כי מעולם המה, הכ״ף מתיבת זכר יאמר בקמ״ץ ולא בחול״ם כי כן כתוב בתהלים עכ״ל העיון תפלה לר׳ שמעריל מרומלוב (בשולי סי׳ נה״ש לבוב) ולפנינו בכל הספרים המדוייקים הכ״ף בחול״ם, ובעל יכין לשון הבקי בדקדוק ומסורת כתב מפורש לומר בחול״ם ולא בקמ״ץ.

ז) פסוק ה׳ מלך ה׳ מלך שבנוסח הספרדים קודם ב״ש, יאמר מלך השני בפתחין שכן משמע להדיא במהנ״ע רק צריכין לדחוק היטב הפתחין דלא לשתמע מלאך כו׳ עכ״ל עיון תפלה הנ״ל, ונ״ל שזהו רק למבטא הספרדים הנקראים פֿרענקין אשר באזנינו שמענו שמבטא הקמ״ץ אצלם הוא פת״ח ובעינינו ראינו הר״י נאגארי הספרדי בזמירותיו רובי הקמצין באו בפתחין, אבל למבטא דידן ודאי צ״ל בקמצין, ואף דהיה יתכן לומר עכ״פ הלמ״ד בפת״ח, מלך, מ״מ גם הלמ״ד בא בקמ״ץ להפסק מאמר, וכ״כ יכין לשון, כפסוק ה׳ מלך גאות לבש ששם נקוד בקמ״ץ הלמ״ד.

ח) פסוקי יהי כבוד, אם כי לא עלינו המלאכה לבקש חשבונות רבים על סידור הפסוקים כאן ובהודו ובכל כיוצא בזה, שבלי כל ספק המסדרים האלהיים מיסדי תפלתנו מיד ה׳ עליהם השכיל לסדר בסדר נכון וישר, אבל על זה יתפלא כל איש משכיל דורש אלהים על אלו שלשת הפסוקים ה׳ הפיר עצת גוים (תהלים ל״ג י׳) עצת ה׳ לעולם תעמוד

(י"א) כי הוא אמר ויהי (ט'), ששלשתן דוד המע"ה אמרם ברוח קדשו, והוא ידע את אשר לפניו, והוא אמרם תחלה כי הוא אמר ויהי, ה' הפיר כו' עצת ה', ומה ראו על ככה מסדרי התפלה ומה הגיע אליהם לסדרם בסדר אחר ממה שיצאו מפי קדוש ה' משיח אלהי יעקב, והקדימו פסוקי ה' הפיר כו' עצת ה' כו' לפסוק כי הוא אמר כו' המוקדם להם, ולא עוד אלא שהכניסו ביניהם פסוק רבות מחשבות בלב איש.

ט) פסוקי ברוך ה' לעולם אמן ואמן וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן, תיבת כל הוא בחול"ם לא בקמ"ץ, כי כן הוא בתהלים סוף ספר ב', עכ"ל עיון תפלה, ולפנינו בכל המדוייקים תיבת כל במק"ף ובקמ"ץ.

י) תפלת י"ח ברכת מודים ועל נסיך שבכל יום עמנו ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת. הנה פה זכרו יום ועת ולא שעה, ובברכת שים שלום יסדו וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל בכל עת ובכל שעה בשלומך, זכרו עת ושעה ולא יום, ובבהמ"ז זכרו שלשתן בכל יום ובכל עת ובכל שעה, הלוא דבר הוא, ולמה לא השוו מדותיהם.

יא) הטוב כי לא כלו רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך. כבר כתב אבודרהם שנוסד על לה"כ חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו, ותפס תואר הטוב עשה"כ הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. אמנם יפלא כי הגביל תואר „המרחם" אל „כי לא תמו חסדיך", ויותר היה נכון להגביל תואר „הטוב" אל „כי לא תמו חסדיך" עשה"כ הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, נזכר טוב אצל חסד, ותואר „המרחם" יאמר כמשפטו על „כי לא כלו רחמיך" ומדוע אפוא הרחיקו בלשון תפלתנו את תואר „המרחם" מן „הרחמים", ותפסו תואר „הטוב" על „רחמיך", ותואר „המרחם" על „חסדיך". גם יפלא שהיה יתכן הסדר כאשר הוא בכתוב, הטוב כי לא תמו חסדיך, והמרחם כי לא כלו רחמיך, להקדים חסד לרחמים, מי אשר ידיו רב לו ליישב הלשון על מתכונתו ולתת טעם לשבח מה ראו על ככה, מה' ישא ברכה. כי מלבד הנסתרות אשר לה' אלהינו, הנגלות לנו ולבנינו להתבונן בינה להבין ולהשכיל ע"פ פשטן של דברים להיות דבר דבור על אפניו.

יב) סדר ובא לציון ברוך הוא אלהינו שבראנו לכבודו כו' הוא יפתח לבנו בתורתו בסדר תפלת הרמב"ם הנוסח הוא יפתח לבנו לתורתו בלמ"ד (וכ"ה במחזור רומניא), וזה נראה נכון יותר לפי דקדוק הלשון, ולפיהו גם בנוסח אלהי נצור שבסוף תפלת י"ח פתח לבי בתורתך ראוי להיות לתורתך.

יג) עלינו לשבח, לתקן עולם במלכות שדי. יל"פ ע"ד הרמז עפמ"ש בספרים שלעת"ל יחסרון נ"א מל"ת שבע"ז וישארו רק שי"ד מל"ת, וזהו על כן נקוה לך ה' אלהינו לראות מהרה בתפארת עזך בזמן המקווה, בב"א, להעביר גלולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתון, ואחר שהאלילים כליל יחלוף, יתוקן עולם במלכות שד"י שיהיו רק שי"ד מל"ת באשר יהיו בטלים נ"א מל"ת שבע"ז, יען כי כל בני בשר יקראו בשמך להפנות אליך כל רשעי ארץ ואין קורא עוד בשם הע"ז. הרה"ג מהרצ"ה ביארסקי ז"ל מביאליסטאק בפירוש הסידור כת"י מי יתן כי יתמכו ביד בנו להביאו לדפוס כי ברכה בו.

יד) תפלת ערבית ונאמר כי פדה ה' את יעקב בהקדמת הר"א טאהלגרין בביאורו לתהלים תוך תלונותיו על השבושים שהשתבשו בתפלה, כתוב לאמר: ונאמר הנו"ן בסגו"ל האל"ף בחט"ף סגו"ל המ"ם בפת"ח, ובמבטא צ"ל ונאמר אות אל"ף בלי נקודה כלל והוא אומר ונאֱמר הסגו"ל גם באות אל"ף וזהו מגרעת גדול, כי ונאמר כאשר כתבתי תרגומו „אונד זאָ שטעהט עס אויך", כי פדה ה' את יעקב, אבל אם יאמר ונאֱמר האל"ף בסגו"ל תרגומו „אונד זאָ וויר אויך זאָגין", עכ"ל. ונעלם ממני איה מקרא שכתוב ונאֱמר להוראה זו על העתיד ואיך יתכן שימוש זר כזה בדרכי לשה"ק.

טו) תפלת אתה קדשת וברכתו מכל הימים. יש להעיר דלא מצינו ברכה בששת

ימי המעשה שיהיה יתכן לומר כי את יום השביעי ברך יותר מהם, ויתכן שאין מ"ם מכל להוראת מ"ם היתרון, רק הוא מ"ם בהוראת מן, ר"ל מכל שבעת הימים לא ברכת רק את יום השביעי, וממנו תצא שפעת ברכה לכל הימים.

טז) כתוב בסידור יכין לשון והגיון לב: האריז"ל לא היה מקפיד על נטילת הצפרנים כסדר, ע"כ. וזו מנין להם והנה בסוף ספר לקוטי הש"ס להאריז"ל שם כתוב הדר סדר קציצת הצפרנים טעמם ונמוקם ע"ד האמת, תחלה מתחיל באגודל אח"כ אמה זרת אצבע קמיצה, ובשמאל מתחיל בקמיצה אצבע זרת אמה אגודל ומאריך בטעם לדרכו בקודש.

יז) זמר צור משלו אכלנו, יבנה המקדש עיר ציון תמלא, ראיתי להברכי יוסף (סי' קכ"ג) בשם ר"מ לונזאנו על מה שאומרים אחר תפלת י"ח יה"ר מלפניך שיבנה ביהמ"ק וכו' היות כי הבית השלישי הוא מעשה ידי יוצר כוננו ידיו ית' לכן יש לדקדק ולומר שתבנה ביהמ"ק עבד"ק, ואם לזה שומעים שאומר כהלכה גם פה יש לומר תבנה המקדש. הן אמת דגם תיבת שיבנה בנפעל יוכל להיות משמע בידי שמים, כן בסוף תפלת י"ח וכן פה. אמנם ממה שבסוף תפלת י"ח נאמר אח"כ לנוכח ותן חלקנו בתורתך, נראה כי דבר ה' בפיו אמת לומר שתבנה ג"כ לנוכח דלשון שיבנה בנפעל בידי אדם משמע מאחר שאח"כ אומרים להשי"ת בתפלתנו ותן חלקנו בתורתך לנוכח, וכן כאן אילו היה פי' יבנה המקדש ביד"ש, היה ראוי לומר אח"כ עיר ציון המלא בנפעל, ומדאומרים עיר ציון תמלא לנוכח ראוי לומר ג"כ תבנה המקדש כהגהת רבותינו ז"ל.

יח) אומן בתלתא בכסא דברכתא, כשאין מברכין על הכוס יאמר כבכסא דברכתא שלא יהיה דובר שקרים (הרב כבוד אלים זצ"ל), ונ"ל דאם מזמנין בעשרה יאמרו אומן בעשרייתא.

יט) אמת ויציב על בנינו ועל דורותינו ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך על הראשונים ועל האחרונים כו' הכל ענין אחד, ויש למחוק הנקודות המפסיקות שאחר תיבת עבדיך, כי תיבת ועל כל דורות זרע ישראל עבדיך מחובר להכתוב אחריו על הראשונים, וכ"ה באמת בסידור שערי תפלה ותורה אור. ולפלא שביכין לשון הניח נקודות ההפסק ולא העיר מאומה כאשר העיר בצדק בסיום תתברך צורנו ומעריצים ומקדישים וממליכים שהוא נמשך על את שם כו' ולא הציב שם נקודות ההפסק.

כ) יה"ר מלפניך וכו' בסוף תפלת י"ח כצ"ל במ"ם כי הוא ית' ורצונו אחד ואם אתה קורא לפניך כבקצת נוסחאות אתה עושה את הרצון חוץ ממנו וזה אינו כי הוא ומדותיו אחד עכ"ל עיון תפלה להגאון רי"צ מק"ב, ובסידור יכין לשון שדרכו לדקדק היטב לא השוה את מדותיו והדפים פעם מלפניך ופעם לפניך כפי המקרה וההזדמן מבלי משים.

כא) ברכת הפטרה רחם על ציון כי היא בית חיינו, ואח"כ שמחנו ה' אלהינו באלי' הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך, וכן הסדר בתפלת י"ח ולירושלים עירך ברחמים תשוב ואח"כ את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח כדברי האומרים דתחלה יבנה עיה"ק ירושלים, ואח"כ תהיה הגאולה בהתגלות מלכות ב"ד, וכן הסדר בתפלה לר"ה ויוהכ"פ, ובכן תן כבוד כו' שמחה לארצך וששון לעירך ואח"כ וצמיחת קרן לדוד עבדך ועריכת נר לבן ישי משיחך.

כב) קדושת מוסף שמע ישראל וכו' אחד הוא אלהינו הוא אדוננו וכו', המג"א (רס"י פ"ו) כתב מנהג שלנו לומר ב"פ אחד, ומאדומו"ח הגאון רבינו הגדול שר התורה מו"ה שלמה זלמן זצ"ל בעהמח"ס חמדת שלמה קבלתי שהיחיד יש לו לומר רק פעם אחת אבל הש"צ מחויב לומר שמע ישראל עם הצבור לקבל יחודו ית' במסה"נ, כמ"ש האריז"ל, עם רבים, ואח"כ ממתין עד שגומרים הצבור הנוסח, ואז יתחיל תיבת אחד עוד הפעם ולא יתחיל הוא וכו', אבל כל יחיד בפ"ע שאומר הכל ביחד יאמר רק פעם

אחת אחד, ודפח"ח ושפת"י (זר זהב להרה"ג מו"ה רפאל זאב הלוי זצ"ל אבד"ק זאקראטשין), ומכאן תוכחה לחזנים המראים את קולם כי ערב וממתינים באמירת שמע ישראל עד שיסיימו הצבור, ועוד יתרה יעשו שכופלים תיבת אחד כפי הנאות להמשך נועם הניגון, ושתים רעות יעשו שנמנעים לומר שמע ישראל יחד עם הצבור כדברי הקדוש האריז"ל, ועוד כיון שממתינים באמירת שמע ישראל ודאי דינם כיחיד דאין לכפול תיבת אחד, השומע ישמע ומה' ישא ברכה.

כג) והנה בפסוקי הוצאת ס"ת לשבת, שמע ישראל, אחד אלהינו, גדלו, תחלה התיסדו שיאמר החזן כל פסוק ואחרי כלותו הפסוק יאמרו הקהל אחריו פסוק הזה, ושפיר יוכלו לומר אחד אלהינו, כיון שיש שהות בין אמירת פסוק שמע ישראל לאמירת אחד אלהינו, אבל עתה אין משטר ואין סדר באמירת הפסוקים החזן אומר הכל ביחד והקהל אין ממתינים עד שיסיים החזן רק חוטפים ואומרים, א"כ כופלים תיבת אחד שלא כדין, ראוי לתקן שהחטפנים יאמרו רק הוא אלהינו.

כד) גם נ"ל שאמירת פסוק גדלו לא ניתקן לקהל כל עיקר רק לש"ץ לבדו, שהחזן אומר להקהל, גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו, וע"ז עונין הקהל והש"צ אומר עמהם, לך ה' הגדולה (נגד מה שאמר להם גדלו לה' אתי) רוממו ה' אלהינו (נגד מה שאמר להם ונרוממה שמו יחדו) אמנם כל זה רק באמירת הפסוקים פסוק בפסוק שימתין החזן על הקהל והקהל ממתינים על החזן.

כה) זמר ברוך אל עליון, כל שומר שבת כדת מחללו כו', אל אל ארון מחוללו, מנחה היא שלוחה. יבואר ע"פ מש"כ הגאון מוהרמ"ל מלבים ז"ל עה"פ (ש"א כ"ו י"ט) אם ה' הסיתך בי ירח מנחה, שמה שלא הרגו דוד לשאול בפעם הראשון נחשב כקרבן, ובפעם השני נחשב כמנחה הנוספת על הקרבן, א"כ כל מצוה שהאדם מקיים אותה ביתר שאת ויתר עוז, התוספת זהירות על עיקר קיום גוף המצוה היא כמנחה הנוספת על גוף הקרבן, לכן על התוספת קדושה לשבת בקום ועשה שעז"א ואם יצא חובת היום דהיינו חובת הקידוש מוסיף על מצות השמירה מלחללו בל"ת, יאמר על זה אשרי לו שהיא נחשבת כמנחה השלוחה אל ארון מחוללו.

כו) זמר כי אשמרה שבת בו לערוך לחם פנים לפניו על כן להתענות בו ע"פ נבוניו אסור, הרוו"ה הגיה גם להתענות בו, תחת על כן להתענות, ולכאורה הנכון אתו כי על כן משמעו שהיא נתינת טעם בשביל שצוה ה' להקריב לחם הפנים ע"כ אסור להתענות בשבת ואינו מובן. ולע"ד שפיר היא נתינת טעם וראיה גדולה על איסור התענית, ידוע שהמזל השולט בשבת יורה על שממה הירוס וחורבן, והשי"ת ברחמיו הבדילנו מן העמים ואותנו בחר לעם סגולתו ואין אנחנו נמסרים תחת שפע מזלות רק מונהגים ומושגחים מאתו ית"ש, לכן להורות לנו למען נדע כי אין אנחנו תחת המזל רק למעלה מהם צוה הקב"ה להקריב בשבת לחה"פ המוריד השפעה לכל ימי השבוע כאמז"ל הרוצה להעשיר יצפין וסימנך שלחן בצפון, ואם היינו מושפעים מהמזל איך אפשר שבאותו יום שהמזל מורה הירוס וחורבן יביא שפע טובה לכל ימי השבוע אם המשפיע באותו יום כל כחו רק להרוס ולחרוב, ואיך נקוה מזה הבנין, מוכח מזה שאין אנחנו מושפעים כלל מהמזל רק מהקב"ה, והאומות שהם תחת המזל הם יבכו וימררו את חייהם ירעבו וידאגו ביום זה ואנחנו ישראל נושע בה' חדות ה' היא מעוזנו נגילה ונשמחה בו, מעתה שפיר אסרו לנו חכז"ל התענית ביום זה שלא לישב ביום זה בשממון ועצבון (חוץ המתענג בתענית כת"ח כמבואר בגמ' ופוסקים) דוגמת האומות, וכ"ז מוכח ממה שצוה הקב"ה להקריב לחה"פ בשבת, מעתה שפיר הנוסח כהוגן ובכוונה רצויה בשביל שצוה הקב"ה להקריב לחה"פ בפניו

ע"כ להתענות בו אסור, ואסרו חז"ל התענית בו שלא להיות דוגמת האומות רק לדבק בו ית"ש, ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (זר זהב).

כז) מתאבלים בו הם אחור נסוגים. גם כאן ראיתי חדשים מקרוב באו השמיטו חרוז זה והציגו במקומו מתענגים בו ששון ושמחה משיגים (שלא להזכיר דבר רע בשבת) וגרם להם זה בשביל שחברו תיבת בו לתיבת מתאבלים, וטעות הוא בידם, והראב"ע כיון בחרוז זה לדין הגמ' שאסור להראות אבלות בשבת (מטעם שכתבתי לעיל) ושפיר יסד מתאבלים, ר"ל אפי' האבלים רח"ל, בו, ביום השבת, אחור נסוגים, פורשים עצמם מהאבלות, ומלת בו שייך למלות אחור נסוגים, ופי' שביום השבת יסוגו אחור מאבלותם כי יום שמחות הוא לישראל ששון ושמחה ישיגו א"ס (זר זהב). והנה בעיקר הפי', כן פי' בקיצור בפי' הנספח לזמירות בסידורי הגאון ר"י עמדין שנדפסו מקרוב.

ובסמוך מחל מלאכה בו סופו להכרית. גם פה השמיטו חרוז זה והציגו במקומו מתעדן בו סופו לשארית שלא להזכיר דבר רע בשבת, והרב זר זהב פה לא עשה מאומה ליישב הלשון על מתכונתו, ונ"ל ג"כ לדרך הרב ז"ל דגם פה תיבת בו מוסב למטה, דלכאורה יש להעיר תיבת להכרית שהוא פועל יוצא לפי משפט הלשון היה ראוי לומר להכרת כמו בהכרת רשעים תראה, לכן נראה הפי' מחל מלאכה המתחיל מלאכה, בו, ביום השבת, כשהגיע יום השבת סופו של העושה להכרית ולהפסיק את המלאכה, ובאמת שם ופה אין לשנות מלשון המחבר אשר שקל דבריו בפלס התנועות והיתדות.

כט) רבון העולמים שאומרים במו"ש. כל היועץ עלינו ועל עמך ב"י עצה טובה אמצו ברכו כו' קיים עצתו כדבר שנאמר יתן לך כו' וכל היועץ כו' עצה שאינה טובה תופר עצתו כדבר שנאמר ה' הפיר כו'. ראה והתבונן כי דרכיה דרכי נועם ורבותינו מיסדי התפלה דבש וחלב תחת לשונם הזהב, בהיועצים טוב תקנו לברך אותם אמצו וברכו כו' ולא עוד אלא שנתנו לברכה זו דין קדימה ואח"כ נתפלל קיים עצתו, ומביא ראיה שכן הסדר בהפסוק שנאמר ע"י דוד מלך ישראל, יתן לך כלבבך נגד אמצו וברכו וכו' וכל עצתך ימלא נגד קיים עצתו, אבל בהיועצים רעה לא תקנו לשאת קללה על שפתנו לקללם רק נבקש תופר עצתו לבד וכן הביא מפסוק ה' הפיר וכו' ולא נזכר שם שום קללה.

ל) מוסף לר"ח מפני היד שנשתלחה במקדשך וי"ג השלוחה. ולכאורה נראה דתלי באשלי רברבי ובמחלוקת שנוי' פלוגתא דרבוותא לרמב"ם (פ"ו הי"ד מבחירה) קדושת הבית קדשה לשעתה וקדשה לעת"ל צ"ל מפני היד השלוחה עתה במקדשך, דאם היה מזבח בנוי והיה לנו רשיון גם עתה היינו יכולים להקריב, ולראב"ד דקדושה ראשונה לא קדשה לע"ל וכבר נתבטלה קדושה דמכבר צ"ל מפני היד שנשתלחה כבר במקדשך אבל עתה בחורבנה אם גם היה מזבח בנוי והיה לנו רשיון ג"כ אין אנו יכולין להקריב, אבל מה נעשה דבנוסח תפלת הרמב"ם הגי' „שנשתלחה", אם לא שנאמר דט"ס בהעתק ראשון שברמב"ם ואחריו נמשכו גם המעתיק השני גם השלישי גם כל המדפיסים אחריהם באין מבין, ומי לידינו יתקע דנוסח הדפוס בהרמב"ם מרנא הרמב"ם חתום עליה, האומנם במוסף לרגלים שאומרים ואין אנחנו יכולין לעלות ולראות אף להרמב"ם יתכן גי' שנשתלחה דאם גם קדשה לעת"ל ועודנה בקדושתה מ"מ מצות ראיה א"א לקיים, אבל במוסף ר"ח לא א"ש, ואולי אשתרבובי אשתרבב במוסף ר"ח ממוסף ליו"ט (הרב משכן בצלאל נר"ו) ואשר להם יד ושם בבתי עקד הספרים הגדולים עליהם לראות בכ"י ודפוסים ישנים אולי מתוכם תתברר הנוסחא לאמתתה.

לא) (אבות פ"ב מ"א) דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים, הא דלא תני כן גבי ראיה ושמיעה עין רואה מעשיך ואוזן שומעת דבריך משום דראיה ושמיעה העליונה היא בכל היצורים כי השי"ת משגיח על הכל משא"כ כתיבת

המעשים לשכר ועונש שאינו בשאר היצורים רק באדם לבדו שנכון לזה, לכן תני מעשיך שהן מעשה בני אדם (ה"ר צמח סגל לנדא בקונטרס עיון תפלה). ול"נ דהנה ראיה העליונה רואה המעשים טרם שיעשו והשמיעה העליונה שומעת הדברים טרם יהיו נדברים [ואינה מונעת האדם מעשיית מעשהו ומלדבר דברו כפי בחירתו, כמבואר בסה"ק, הרב כבוד אלים זצ"ל] ולא יתכן אז לומר מעשיך ודבריך שאינם עוד מעשים ודברים בפועל. ואולם לענין הכתיבה בספר לשכר ועונש לא יכתבו רק המעשים אחרי שנעשו דאין דנים על המחשבה לצרפה למעשה להעניש עליה לכן הוכרח לפרש וכל מעשיך בספר נכתבים, והרב כבוד אלים זצ"ל הוסיף בקדשו וז"ל הזהב ועפ"ד המפרשים עין רואה שלא כעין האדם שמקבלת הראות, ואוזן שומעת לא כאוזן האדם שמקבלת השמע א"ש שלא הזכיר המעשים והדברים ואמנם דבריך ודבריהם דבר אחד מכוונים עכ"ל קדושתו ז"ע.

לב) שבת הגדול כבר האריכו למעניתם ראשונים ואחרונים בטעם שם שבת הגדול לשבת שלפני פסח, וראה זה מצאתי במחזור רומניא יש שם יוצר לשבת הגדול של פסח ויוצר לשבת הגדול של שבועות.

לג) פיוט אחות קטנה תפלותיה עורכה וכו' שאומרים לפני ערבית בליל ראש השנה חתום אברהם חזן חזק. ובכל הסדורים והמחזורים חסר חרוז הה"א ואני מצאתיו בסידור פית הזכרון הוא מחזור לר"ה כמנהג ק"ק ספרדים שסידר ה"ר ישראל קושטא וכה תוארו הקם משפלות. לראש ממלכת. כי בבור גלות. נפשה נתכת. וכרום זלות. לבה שופכת. בדלי דלות משכנותיה. תכלה שנה וקללותיה: והנה המחבר היה ספרדי תחת מלכות ישמעאל אשר אז העמים השוכנים בה היו פראי אדם לא שמעו בקול שוטר ונוגש איש בל הישר בעיניו יעשה, לא כן בארצותינו שאינו עולם של הפקר ומלכים למשפט ישורו, תשמיטו החרוז הזה. והצגתי פה לזכרון לדור אחרון לדעת את הקורות לאבותינו בארצות הקדם.

לד) בסילוק יום ראשון של ר"ה בסוף ביום תרועה מופת להראות כשחל יום א' בשבת ראוי לומר ביום זכרון תרועה, ושם בסמוך יערב לו מלמטה שלש תקיעות ראוי לומר יערב לו מלמטה זכרון שלש תקיעות.

לה) אופן ליו"כ המתחיל קדוש אדיר בעלייתו. קדוש טהר טמאים במי זריקתו, הראוי מטהר, כי „טהר" היא צווי או בקשה לנוכח ע"מ כפר גלה צוה, ובכן היה ראוי לסיים במי זריקתך לנוכח. ובמחזור רומניא הנוסח „טמאים יטהר במי זריקתו", ובסמוך קדוש קבץ קהל קדושים בחמלתו הראוי מקבץ, ולהוראת קבץ שהוא לנוכח הראוי לסיים בחמלתך אלא שבא כן בעבור הא"ב, וברומניא וקצת נוסחאות קדוש קדושים יעריצו קדושתו, וביד כל בו הנוסח קהל קדושים יקבץ בחמלתו, וכן בפיוט לאל עורך דין לטהר חוסיו בדין הראוי למטהר, וכן לרחם עמו ביום דין הראוי למרחם, ובא כן בעבור הא"ב, ובסילוק שחרית יוה"כ לטהר טמאים בא כהלכתו, לטהר טמאים ע"מ לכלה פשעים.

לו) תפלת גשם פיוט המתחיל אפיק מען מעוטר בסוף תענני עדי אפרים פי' רו"ה בשביל ישראל המכונה אפרים ע"כ, וכמו שאמר הפייטן „עבור" כי פנה יום תחת „בעבור" בחסרון בי"ת, כן יאמר „עדי" תחת בעד בחסרון בי"ת והיו"ד נוסף.

לז) תפלת טל פיוט המתחיל אאגרה בני איש במענה לשוני אפתנו להגהת רבינו הט"ז צ"ל ארצנו.

לח) פיוט המתחיל תחת אילת עופר אמץ ונסס לפי' רו"ה היה צ"ל אֻמץ כאיתן ונסס בחורב וגזת טל, אבל באמת הלשון כהוגן וקאי כאיתן גם על ונסס שהרי גם א"א ע"ה הרבה נסים לו באור כשדים במלחמת המלכים במילה שלא הרגוהו רשעי הדור, ויל"פ נסס עדה"כ נתת ליראיך נס להתנוסס ששמו ית' נתגדל ונתפרסם ע"י הנסים.

לט) קינה איכה אצת באפך. איכה גערת בגערתך לְגָלוֹת ביד גאים גאוליך־כפי הנקוד לגלות הוא ענין גילוי, ובקינה ציון תתקונני לגלות קלוניך, ונ"ל נכון דצריך להנקד לַגְלוֹת והוא כמו שפי' רש"י פ' בשלח לנחותם כמו להנחותם, אף כאן לגלות כמו להגלות ישראל ביד גאים.

מ) קינה אאדה עד חוג שמים אבחין בבכי ילל מדבר, הבחנה זו איני יודע מה היא, והיה יתכן אבכה בבכי התועה במדבר ונואש מתקוה לבוא למקום ישוב.

מא) שם אֶגְדַע ואנשל כנוקף זית אנדע הפי' אכרות אחרים וצ"ל אֶגָּבַע כמו ואנשל או יתכן להיות אגעה.

מב) קינה איכה אלי קונני מאליו כי גזרה נגזרה לסכסך מצרים במצרים, לא אדע מהו ענין לסכסך מצרים במצרים לכאן.

מג) אבן ספיר ח"א בחדרי תימן (דף ס"ז ע"ב) מביא שם פיוט יחרוק שן צר (כצ"ל ובטעות נדפס שם „של צר") דולק הלום ·לב הלום, ישער מסיגנונו כי הוא לר' ישראל נאגארי, חכם עדיף מנביא שכן נמצא פיוט זה בזמירות ישראל לר"י נאגארי (סי' קצ"ד) בסדר שתיקן הרי"ס, ושם יש עוד חרוז אל לתשלום שם ישראל. וכה תארו, אל ערתך בשר נשלם חטא נשלם. ולאויביהם אשר צלם סר צלם. גלה להם פשר. נעלם קץ נעלם. יעיפון כנשר וכמו דאה דאים. אל תאים נאים, מי יביאני בסוד ביאור המלות הכפולים כמו שביאר הרי"ס בחרוזים הראשונים.

מד) שם (דף ס"ח ע"ב) מביא פיוט יקר יום השבת תגדיל וישער שהוא לר"י הלוי, גם פה כיון אל האמת שכן נמצא בדיוואן ר"י הלוי הוצאת שד"ל (סי' ע"ט).

מה) שם מביא פיוט למו"ש המיחסו לראב"ע אם דרך מעמדי אתבונן קול שמחכה כו' ובחרוז האחרון (דף ס"ט ע"א) מחמדי צר ישדם ועדי מחלצותי מני יעדם ויעדם (יפשיט התכשיטים ממני וילבישם) וארבה צעקותי אל אל ובשמו אקדם אך באמונת אבותי את מיעודי ועדי באת בברית ידועה הזכור לו השבועה, נעלם ממני פתרון המלות את מיעודי ועדי.

מו) שם (דף ס"ט ע"א) מביא פיוט לדוד נדד שנה ידד מבת עיני גם הוא לר"י נאגארי בזמירות ישראל (סי' ר"ח).

מז) שם (דף קי"א ע"א) מביא פיוט ידד שנת עיני ואפעה כאני ומיחסו להמשורר התימני מארי סאלם אל שיזבי ובאמת הוא לר"י נאגארי בזמירות ישראל (סי' צ"ז).

מח) אבן ספיר ח"ב (צד פ"ב) הודו קוגין מביא פיוט לנשואין כמנהג שינגלי כי זרע שלום. תמיהתי כי חשב שם כל השבטים ואבניהם וחסר שבט בנימין ואבנו עד שמצאתי בסדר תפלות שבחות ושירים כמנהג שינגלי בק"ק קוגין. וזהו, בנימין בן כבוד, בישפה להרביד. והוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום כי זרע כו'. ושם נדפס ושבו נבחר מן השמים כתיקון רי"ס.

מט) שם (עמוד צ"א) מביא פיוט לשבת על אהבתך אשתה גביעי ראיתיו נדפס באחר עלי כבוד הלבנון לר"י ברי"ל והביא שכבר נדפס גם בסוף זוהר רות (שקלאוו תקע"ז) ושם יש חרוז חסר „עמך מאור תורה עמך נהרה", וכעת נדפס גם בס' טל אורות (הוצא"ת ש"א גראביר) סי' א' ושם חסר חרוז האחרון כולו.

נ) למה שכתבתי במאמר עיון תפלה (כנה"ג ספר ג') אות א' יש להוסיף, במחזור רומניא באמת הנוסח בהאוחז וכל מאמינים שהוא היה ויהיה. אמנם בפי' קמחא דאבישונא בתב וז"ל והגורסים היה ויהיה הולכים אחר שיטת ר' סעדי' גאון שאמר שאין ליחס לו אלא שני זמנים העבר והעתיד שהרי הזמן האמצעי שהוא ההוה אינו כלום שאפי' רגע קטן ממנו הוא מן העבר או מן העתיד עכ"ל.

נא) עירובי חצרות לנו ולכל הדרים בעיר הזאת תיבת „הדרים" צ"ע דאטו אין העירוב מועיל לאורח מעיר אחרת ואינו דר פה בעיר ההיא.

נב) הערות למאמר לשכת חשאים (כנה"ג ספר ג', אות ג') כבר כתב בסי' יכין לשון וז"ל בכ"י ומשחית ועון ושמד ומגפה, ובסי' ספרד ומשחית ומגפה והנכון שאין לומר ומגפה כי לזה יוסד חרוז בפ"ע וכן איננו בסי' ר"ע ע"כ, וכן הרו"ה במחזוריו השמיט מלתרגם מלת ומגפה גם סגר עליה במסגרת.

נג) לאות ה') על מה שהעיר המו"ל יש להוסיף במה שאומרים אל מלך נאמן, ה' שפתי תפתח, אל ארך אפים, אל מלך יושב, ורוב התפלות מתחילין אלהינו ואלהי אבותינו. והנה במה שהעיר המו"ל בצדק שיש הבדל בין ה' ובין לה', יש להעיר ממ"ש דוד המע"ה לה' הארץ ומלואה.

נד) לאות ו') ראיתי כי טוב להציג כאן מעין דוגמא [א] בברכת קה"ת לאחריה נוהגין העם לענות אמת תורתנו הקדושה והטהורה אמן. והנה ע"פ דין צריכין לענות אמן לא אמת, ותיבת אמת איננה בכלל עניית אמן, ואף שבסוף מסיים גם מלת אמן, היא שלא בזמנה ושלא במקומה, ולא ירצה לעניית אמן דהוי אמן יתומה דכבר יש שהות והפסק בין סיום הברכה ואמירת אמן, גם אמירת „אמת תורתנו הקדושה והטהורה" הוי הפסק גדול.

ושמעתי שמימי קדם קדמתה, בעוד היו מתפללין במתינות, בשעה שהעולה אמר בברכה שלאחריה ונתן לנו תורת אמת, ענו הקהל לעומתו אמת תורתנו הקדושה והטהורה, ובסיום הברכה ברוך אתה ה' נותן התורה ענו אמן כפי הדין, ולפעמים נמשך אמירת אמת תוה"ק והטהורה עד שסיים העולה בא"י נותן התורה, וענו תיכף אמן, עד שהיה נראה הכל כמאמר אחד „אמת תורתנו הקדושה והטהורה אמן" ומזה נשתרבב המנהג עתה שאין הקהל שמים אל לב לשמוע מפי העולה המלות „תורת אמת" לענות אחריו „אמת תורתנו הקדושה והטהורה" כי גם העולה ממהר באמירת הברכה, והקהל עונים רק בסיום הברכה לבד, ג"כ עונים ואומרים „אמת תורתנו הקדושה והטהורה" ואח"כ אומרים ג"כ אמן, לכן יש להזהיר לענות תחלה „אמן" כעיקר הדין, ואח"כ כל הרוצה יוסיף ג"כ המלות „אמת תורתנו הקדושה והטהורה" וכן נהג הרב כבוד אלים זצ"ל מיום שמעו הערה זו ממני. [ב] גם יש עוד הרבה אמן שאין יודעים מחיובו כלל, [והכל תלוי במזל כו'] בבהמ"ז בברכת הטוב והמטיב בסוף אל יחסרנו, שהוא סיום הברכה וחייבין לענות אמן, והעולם אין נזהרין בזה, וכבר צוח ע"ז בסידור עיון תפלה להר"ש מרומלוב, ובספר עליות אליהו מובא מעשה נורא על זה. והנה לעומת זה מדקדקין לענות אמן אחר הרחמן שכל עיקר הנוסח אינו מעיקר בהמ"ז רק הוספת האחרונים, וכן מדקדקין לענות אמן בתפלת יעלה ויבוא שבבהמ"ז זכרנו ה"א בו לטובה, ופקדנו בו לברכה, המברך אומר בקול רם, אף השומעים כולם לעומתו מכוונים ואומרים אמן, עד שבעניית אמן זה מפסיקין גם באמצע הברכה מניחין העיקר ואוחזין הטפל. וכן בברכת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו אין עונים אמן כלל רק בעוד הברכה בפי המברך חוטפים ועונים „כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה ולמעש"ט". וכן בברכת הגומל לא יענו אמן, רק יענו תיכף „מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה" כאילו מאמר „כשם שנכנס לברית כו'" „מי שגמלך כל טוב כו'" הם במקום עניית אמן, והוא טעות גדול, דהם רק תפלות שהילד הנימול יאריך ימים, ושהמברך הגומל לא תאונה אליו עוד רעה, ואמירתם אינו מעכב שבשביל זה יפטרו מעניית אמן, לכן הירא את דבר ה' ראוי לו ליזהר ולהזהיר לענות אמן, ואח"כ יוסיף כשם שנכנס וכו' או מי שגמלך וכו'. והנה בברכת מחי' המתים ממהרים העם לאמירת הקדושה עד ששוכחים לענות אמן, וטוב היה להם להניח אמירת נקדש את שמך וכו' שעיקרו נתיסד רק לחזן כנראה מנוסח תפלת הרמב"ם, ויזהרו

בעניית אמן, וכן בכמה ברכות, במקום שהקהל אומרים אחריה איזה דבר, כגון מודים דרבנן שאחר המחזיר שכינתו לציון, ושמרו אחר ברכת הפורס סוכת שלום שבערבית לשבת, מרוב מהירותם ישכחו בעניית אמן, וגדולה מזו שגם בעניית אמן יהא שמיה רבה, יצווחו בקול יהא שמי׳ רבה כו׳ ולא ידקדקו לענות אמן תחלה, והוא רחום יכפר כי לכל העם בשגגה. [ג] ולעומת זה יש אמן שעונים שלא כדין, א) בברכת יוצר אור, עונין אמן אחר ובורא את הכל, והנה אין כאן סיום ברכה עד בא״י יוצר המאורות, ב) בברכת מגן אבות יענו אמן, אחר קונה שמים וארץ ואין כאן סיום ברכה עד בא״י מקדש השבת, ג) בברכות הפטרה יענו אמן אחר שכל דבריו אמת וצדק, ואין כאן סיום ברכה עד בא״י האל הנאמן בכל דבריו. [ד] כן יש הרבה קוראים בתורה שנוהגין שלא לענות אמן אחר ברכת העולה, עד שרואה בס״ת המקום שמתחיל לקרות, ולפעמים יש הרבה שהות טרם שימצא התחלת הקריאה ממתין הקורא עד שמוצא אותו ועונה אמן ומתחיל לקרות, ועושים שתים רעות שהן ארבע, הא חדא שאין עונין אמן אחר ברכת העולה. זאת שנית שאח״כ כשעונה אמן הוי אמן יתומה, שאין לאמן זה על מה יחול, שכבר עבר איזה זמן משכלתה הברכה מפי המברך, ועוד בה שלישיה שנראה כאילו אמן כתוב בספר התורה לפי שבעניית אמן רואה ומביט בתורה מקום ההתחלה, ושלישי עושה רביעי שנראה כאילו אמן הוי התחלת הקריאה והוי כמוסיף על התורה.

אגב ראיתי להעיר בסדר ברית מילה בנוסח כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה. לשון זה לא משתמע שהאב יגדלו בחייו, ומוטב לומר כשם שהכנסתו לברית כן תכניסו כו׳.

נה) לאות ח) יש להוסיף א) סליחה במוצאי מנוחה קדמנוך תחלה נוסח זה נוסד למה שנהגו לקום בעוד לילה איזה שעות, אבל עתה שאומרים הסליחה כשכבר האיר היום, אולי יש לומר בתפלה ובקשה קדמנוך תחלה, ולשון קדמנוך תחלה אולי יבואר עם אמז״ל כיון שבא הקב״ה לביהכ״נ ולא מצא עשרה מיד כועס, ולכן באמירת הסליחות יסדו לומר קדמנוך תחלה כיון שמקדימים מאד לבוא לביהכ״נ, ובטח כשבא הקב״ה מוצא עשרה מישראל. ב) שם גנון נא גזעו בזעקם בעוד ליל העיר הרב כבוד אלים כשאומרים אחרי כלות הלילה אומרים בזעקם בילל. ג) שם רצה עתירתם בעמדם בלילות כשאומרים משהאיר היום יאמרו במקהלות [הנ״ל]. ד) סליחה איככה אפצה פה ואיך אשא עין בעמדי להתפלל ולבקש רחמים על בניך, נראה בעליל דסליחה זו נתיסדה רק לחזן, וכעת אכשיר דרא וכל הקהל אומרים עמו יתכן לומר בעמדי להתפלל ולבקש רחמים בקהל המוניך, וכן בסליחה אתה מקדם אלהינו ארוננו היום הזה בהתפללי על בניך יאמרו ג״כ בהתפללי בקהל המוניך, וכן בסליחה אזעק אל אלהים קולי בוקר אערך לך בעד קהלי יאמרו הקהל בוקר אערך לך ה׳ חילי, ובסליחה ישמיעני סלחתי יושב בסתר עליון תצליחי במשלחי אשיב שולחי דבר, הקהל יאמרו תעננו בקראנו. לא תבוזה לב נשבר. ה) סליחה אל אלהי דלפה עיני צום ותשובה שלמה. חמתך ישיב. כשאין מתענין צ״ל צדקה ותשובה שלמה (כבוד אלים), וכן בסליחה תחרות רוגז הניח ותזכור רחם אליך בקדוש צום ובעצרה נצבים, ובסליחה עם ה׳ חזקו ונתחזקה קדשו צום קראו עצרה, וכן בסליחה לשני אלהים בישראל גדול נודעת פוקדיך קדשו צומות לקבוע, ובסליחה אתה חלקי וצור לבבי קדשנו צום בתפלה לקדם, ובסליחה לחמישי תענית צבור קבעו תבוע צרכים, הקדשנו צום עוללים וזקני אסופות, בכולן יש לומר צעקה תחת „צום" צעקות תחת „צומות" והרב כבוד אלים זצ״ל הגיה תפלת צבור תחת „תענית" צבור, ו) ובסליחה לצו״ג אבלה נפשי וחשך תוארי דועכו כהיום בשלשה בתשרי, כשחל ר״ה יום ה׳ ו׳ שאז נדחה צו״ג ליום ראשון ד׳ בתשרי נ״ל לדלג תיבת כהיום.

נו) לאות ט) וכן שמעתי מגדול אחד ז"ל, שבפיוט ידיד נפש לא אמר אלה חמדה לבי מטעם זה רק זאת חמדת לבי. וכן יש לתמוה בפיוט מוסף ליו"כ המתחיל אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה, וביותר יש ליזהר בכאן דנזכר לשון זכירה.

נז) לאות יוד) בנוסח התרת נדרים עי' סי' שערי תפלה ותורה אור ליתא שם המלות „בין בלשון איסור", ושם מיישב הנוסח שנהגתי „שלש פעמים", „ונזירות" השמיט שם לגמרי, אולם הגאון האדיר גפן אדר"ת מוה' אלי' דוד ראבינאוויטש תאומים נ"י (אחד המיוחד בראשי אכנה"ג) באחת מחוברות יגדיל תורה כתב בשם מר אביו הגאון ז"ל דלא קאי נזירות שמשון על ההתרה על העבר רק על המסירת מודעא שלאחריו דאף דהתרה בשאלה לא מהני, מ"מ יוכל לבטלו מקודם עכד"ק.

נח) לאות כ) בתפלת יקום פורקן כבר בסידור יכין לשון הוסיף ודי בכל ארעת גלותנא.

נט) לאות כד) תפלת לאל אשר שבת הנה כי כן חצי הפסוק טוב להודות לה' בסידור יכין לשון בא במוסגר מבלי מלאו לבו להכריע ולמחקו משום שהוא חצי פסוק, ואולם בתפלת השחר ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל. [ובנוסח הרמב"ם כמ"ש בדברי קדשך ומותר כו'] ובתפלה לר"ה בפסוק שופרות, ה' צבאות יגן עליהם, ובסדר לברית מילה שברתי לישועתך ה' כל אלה חצאי פסוקים. ועוד נמצאו כעין זה.

ס) לאות יט) ראיתי נכון להציג פה דברי הרב זר זהב ז"ל וז"ל ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג נוסח זה לא מצאתי לו מקום לפי נוסחתנו כי אין לו שום התקשרות ושייכות עם של מעלה לזרע יעקב אשר בם בחרת. ולפי נוסחתנו הוא נכון אשר בם בחרת ומי הם עם מקדשי שביעי. ואם תאמר שבאמת אין לו שייכות למה שלמעלה. רק היא תפלה בפ"ע כמו בתפלת מוסף, בוא ואראך דברי הרמב"ם וז"ל. ברכה אמצעית של יוצר ישמח משה במתנת חלקו כו' ושמרו ב"י כו' ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג כו' או"א רצה כו' ולא הזכיר הרמב"ם הנוסח ולא נתתו ה"א לגויי הארצות כמו שהוא לפנינו, אח"כ כתב ברכה אמצעית של מוסף למשה צוית כו' יהר"מ כו' ואת מוספי יום מנוח כו' ולא נתתו מלכנו לגויי הארצות ולא הנחלתו כו' לב"י נתתו כו' או"א רצה נא כו' ולא הזכיר הנוסח של ישמחו במלכותך הנך רואה שלא תקנו נוסח זה של ישמחו אצל הנוסח שלא נתתו, מעתה לנוסחתנו שאנו אומרים בתפלת יוצר הך ולא נתתו אין לומר ישמחו כו' וקוראי עונג רק כנוסחא הישנה אֲשר בם בחרת עם מקדשי שביעי כו' כמו שלא סידרו הרמב"ם בתפלת מוסף לנוסחתו שאומרים במוסף הנוסח של ולא נתתו ודו"ק עכ"ל.

סא) לאות כז) זה העיר הגאון ר"י ברלין ז"ל דבנוסח יה"ר שאחר ברכת המעביר שנה ודאי טעות המדפיסים שהדפיסו בלשון יחיד אלהי ואלהי אבותי וצ"ל בל"ר עכ"ל, ודנתי לפני הרה"ג ר' יצחק אלי' לאנדא ז"ל מווילנא (המחבר סידור דו"ש) שכן ברכת אלהי נשמה שנתת כו' אלהי נצור לשוני אלהי עד שלא נוצרתי ועוד שבאו בלשון יחיד. והשיב לי, כדבריו כ"ה הרבה תפלות בל"י, אך כונת הגרי"ב ז"ל אחרי שמצינו תפלה זו מוזכרת במס' ברכות (ט"ז) רבי בתר צלותיה אמר הכי יהר"מ ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו מעזי פנים כו' שאמרה רבינו הק' בל"ר מי זה יערב לבבו לשנות הנוסחא אשר יסד על מוסדי פז של עולם. העליון ולומר בל"י הם מלהזכיר כאלה עכלה"ט במכתב מאליהו, ובסידורים חדשים מקרוב באו עשו פשרה שברבים יאמרו בל"ר וביחיד בל"י, וזו מנין להם.

סב) לאות כח) הרחמן שבברהמ"ז למילה, כבר קדמו בסי' דו"ש עיי"ש.

סג) לאות ל) כעין זה יש להעיר בסליחה את ה' בהמצאו לדרשו קדמתי כמעט בסדום הייתי לעמורה דמיתי ומהאי קרא יליף דאל יפתח פה לשטן.

בכלל יש להחזיק טובה להרב המסתתר בלשכת חשאים על הערותיו המחוכמות והמועילות מי יתן והיה לבבו הטהור לגלות אזנינו ממה שנשתבשו עוד בסדר הפיוטים, ויהי ממזכי הרבים לשמור פינו ולשוננו בעמדנו בתפלה, רק יוסיף לנו ידו הרחבה והמלאה ברכת ה' בהערות לסדר התפלה והנלוים, כן יציג בזה הערותיו כיום לס' מצות השם, ה' יחזקהו ויאמצהו.

סד) בכנה"ג ספר ג במאמר שאלות מאת פלוני אלמוני ותשובות לזקן בית החכמה מוהר"י רייפמאנן שי' מפ' ולדייני די בבא שבתפלת יקום פורקן, על הדיינים המיוחדים לדיני ממונות, שרובם בשלש בבות, ב"ק ב"מ ב"ב, והנה גם מס' כלים קראוה הראשונים ז"ל תלתי בבי, ב"ק ב"מ ב"ב, ועי' תפארת ישראל בפתיחתו לפי"א דמס' כלים.

סה) סליחות אשמנו מכל עם בושנו מכל דור, אין מובן ופירוש למלות בושנו מכל דור וראיתי בסידורי הספרדיים הנוסחא בושנו מכל גוי והוא נכון מאד מגביל נגד אשמנו מכל עם, ולא ידעתי מה עול מצאו המדפיסים במלת „גוי" כי רחקוה מעל נוסח הסליחות.

יצחק יוסף חזן בלא"א מו"ה **צבי הירש** שליט"א.

בינה במקרא

א) בספר סדר בראשית לה"ר גבריאל מפיעטערקוב (תרי"ג מצות נרמזים בר"ת מלת בראשית) בשער הספר כתוב לאמר: כ"מ שכתוב "יהא" או „יהו" שנמצא בבראשית יש למחוק כי הם מיותרים לגמרי ע"כ, ולא אדע שיחתו דא"כ תחסר היו"ד במלת בראשית. אם כי על עיקר תהלוכות לשונו במלוא רוחב ספרו אין לבקר ולמצוא מגרעת אחרי מסירת מודעא שלו בסוף סדר התרי"ג מצות (דף ל"ח ע"ב) שלא רצה לתקן הלשון היטב ע"פ דקדוק לשה"ק שלא לבלות זמן ואין אחר מסירת מודעא כזו כלום, אבל עכ"פ החוב מוטל עליו להעמיד בכל מצוה ומצוה כל אותיות של מלת „בראשית".

ב) פ' ויצא רבותינו בעלי התוספות ד"ה אם יהיה אלהים עמדי שאל מין אחד את ריב"ל היכן מצינו שעשר יעקב בניו. א"ל לוי שהקדישו לשמים, א"ל ומה ראה להקדיש לוי והוא לא היה עשירי א"ל שעשה יעקב מכל בניו כטלאים הנכנסים לדיר להתעשר והכנים דרך תולדותם דברניות הן עכ"ל, מהו הכונה במלות דברניות הן.

ג) פ' וישלח ריב"א (ושמו מלפנים מנחת יהודה) הכזונה יעשה את אחותנו פירש"י פתרגום ית אחתנא, י"מ פי' זה ע"פ פירש"י פ' תצא גבי ישמח את אשתו וז"ל ישמח וישמח יתר' ויחדי ית אתתי' והמת' ויחדי עם אתתי' טועה שאין זה תר' של ושמח אלא של ושמח עכ"ל וכ"כ הכא בא רש"י ללמדנו שאין לפרש את זה בלשון עם שאין לשון עם טפל [צ"ל נופל] כאן על יעשה שהוא מבנין נפעל עכ"ל, אם גם נניח כי „יעשה" הוא פועל יוצא לאחרים ולא יתכן לומר יעשה עם אחותנו רק יעשה את אחותנו משא"כ ושמח בקמץ הוא פועל עומד והיה יתכן שפיר לומר ושמח עם אשתו, יפלא מאוד מה זה שמסיים שהוא מבנין נפעל, והלוא בתורה לא כתיב יעשה רק יעשה כתיב.

ד) ריב"א לרעות את צאן אביהם י"מ הטעם שכתוב את בכל רעיית בהמה היינו לפי שמלת את הוא אחת מן הדברים המעידים על שרשי המקרא שהם יוצאים באחים

כאשר כתוב בספר ידידות עכ"ל, וצריך פי', ואולי תיבת „באחים" ט"ס וצ"ל „לאחרים" ע"פ אמז"ל נקוד על את שהלכו לרעות את עצמן, וא"כ הוי „לרעות" פועל עומד. אבל לפי מה שכתוב תיבת את הוא פועל יוצא לאחרים, להצאן, שירעו את הצאן.

ה) ויתנכלו אותו להמיתו פירש"י אותו כמו אתו עמו כלומר אליו הר"ר אליקים בשם הר"ר חיים אומר שכך פתרונו אותו ור"ל לשון ימין כמו אתו כלומר הימינו עצמכם עליו להרגו, אבל עמו ר"ל לשון שמאל כמו אליו והוא החילוק שיש בין אתו לעמו ולפיכך גרסינן בפירש"י אותו כמו אתו עמו כמו אליו ול"ג כלומר אליו עכ"ל ריב"א אל ימין אביט ואין עוזר לשמאל ואין תומך בביאור כונתו ז"ל.

ו) פ' ויגש ס' יפח לקץ כי כמוך כפרעה פירש"י מה פרעה גוזר ואינו מקיים אף אתה כן, פי' האמת שמעתי כי יש חילוק בין המלך לשארי השרים באופן המשפט כי כל הדיינים הגם שהמשפט ניתן בידם להטותו פרצונם ומי יאמר להם מה תעשו, אבל כל זה הוא רק טרם גמר דין אבל אחר שגמרו הדין נמנע מאתם לעשות חסד עם הנידון לא כן המלך הגם שגזר דין ומשפט מ"מ בכל רגע יכול להפוך הדין וכרצונו יעשה חסד ורחמים ולכן אמר כמוך כפרעה מה פרעה מה שגזר א"צ לקיים אף אתה גדול כמותו והגם שגזרת עליו להיות עבד אין אתה צריך לקיים הגמר דין עכ"ל, חכו ממתקים אבל לא כולו מחמדים דאיך יפרש „מבטיח ואינו עושה" לפי דרכו.

ז) בספר חרוזי המצות פ' בא ויהי חשך אפלה מלשון אופל ובחן שהיא חומה של חושך שמנע את המצריים מללכת, וזהו וימש חושך מלה"כ ומש חצי ההר כי חומת החושך מנע והסיר המצריים מללכת עכ"ד. והנה בכתוב כתיב „עופל" בעין וכאן אפלה באל"ף שפירושו ידוע ואם כונתו בחלוף אל"ף בעיי"ן זאת היה לו עכ"פ לפרש, ומלבד מה זה רחקו לפרש ע"י חלוף בדוחק במקום שיפה מתפרש ע"פ פשוטו.

ח) הרכסים לבקעה וככה תאכלו אותו מלה רגילה בקדשים ומסיימת יותר ממלת כן עכ"ל. והנה כתוב בפ' בהעלותך ואם ככה את עושה לי שלא בענין קדשים, ובפ' משפטים כן תעשה לשורך לצאנך שבעת ימים יהיה עם אמו ביום השמיני תתנו לי.

ט) מנחה בלולה פ' אמור (סי' כ"ד פסוק ח') ביום השבת יערכנו. אבל לא יאפנו: סלת תהיינה, בשני יודי"ן ללמדך שיהיה כל לחם יו"ד עשרונות דהא עשרונות כתיבי ביה ע"כ. והנה פסוק זה סלת תהיינה אינו כאן, רק לעיל (סי' נ"ג פסוק י"ז) וגם דבריו אלו פותר אין אותם.

י) חזקוני פ' נשא (ז' ה') ונתת אותם אל הלוים איש כפי עבודתו אם הוצרך להוסיף יוסיפו כל הצורך שהרי שנים עשר בקר לא יוכלו למשוך ארבעים ושמנה קרשים כו' זה סותר למ"ש חזקוני פ' תרומה פסוק ועצי שטים.

יא) חזקוני פ' בהעלותך (י י"ג) על פי ה' בתקיעת החצוצרות. ד"א בהעלות הענן מעל המשכן שהורד המשכן ע"י הלוים. מ"ש בהעלות הענן מעל המשכן אין זה לשון הכתוב אלא לשון הרב ז"ל דמפרש ד"א איך היה עפ"י ה'. עז"א בהעלות הענן מעל המשכן. והוא סוף דיבור, ואח"כ מתחיל הדיבור (פי"ז) והורד המשכן. ע"י הלוים, וט"ס שהורד.

יב) הדר זקנים פ' שלח למען תזכרו, בירושלמי, צריך להתיז בכי לעולם חסדו בסמך כי היכי דלא לשתמע חד דו ומשתמע שתים ומשתמע שהן ב' רשויות כמו טן דו עכ"ל, ונפלא ממני איכה יטעו מן „חסדו" על „חד דו" ואיך יתכן שיתחלף במבטא בין סמך לדלי"ת.

יג) פ' מסעי לא ידעתי על מה סומכים העולם שמפסיקין בקריאתם בין מ"ב מסעות שבפ' מסעי שהוא נגד המבואר להלכה במגן אברהם בשם צרור המור באין חולק.

יד) רש"י דברים בין פארן ובין תופל ולבן אר"י חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תופל ולבן אלא הוכיחן על הדברים שתפלו על המן שהוא לבן, תם אני ולא אדע דמלשון בין ובין משמע דתופל כמו פארן שם מקום, וגם מלשונו ז"ל ולא מצינו „מקום ששמו" תופל ולבן, ולא אמר „מקומות ששמם" תופל ולבן, משמע דהא מיהת פשיטא דתופל ולבן חדא נינהו, וכ"ה באמת למסקנתו שתפלו על המן שהוא לבן, ופליאה בשגבה דהרי יש טעם מפסיק המפסיק תופל מן ולבן, והמחבר ולבן אל וחצרות שלאחריו.

טו) ריב"א אחד עשר יום מחורב פירש"י א"ל משה ראו מה גרמתם אין לכם דרך קצרה מחורב לקדש כדרך הר שעיר ואף הוא מהלך י"א ימים ואתם הלכתם אותה בג"י שהרי בכ' באייר נסעו מחורב שנא' ויהי בשנה השנית בחודש השני בעשרים בחודש ובכ"ט סיון שלחו המרגלים מקדש ברנע צא מהם ל"י שעשו בקברות התאוה אוכלים הבשר חודש ימים וז"י שעשו בחצרות השלש חניות ע"פ הימים שהרי אין מעשרים באייר עד כ"ט בסיון וכו' חני' ראשונה היא קברות התאוה שעשו בו ל' יום שלמים ט' מאייר וכ"א מסיון צא מהם עוד ועוד צא מהם חני' שני' היא חצרות שעשו בו ז"ן ימים מקצת כ"ב בסיון וששה ימים שלמים שכלו בכ"ח בסיון ובחני' שלישית שהוא בקדש ברנע שהיתה מכ"ט בסיון ששלחו המרגלים עכ"ל כנראה דבור זה מלא טעיות כרמון עד שאי אפשר לעמוד על תוכו.

טז) ריב"א ואתחנן מבית עבדים יש פירושים ברש"י שכתוב בהן מבית עבדים ממקום שהייתם שם עבדים עכ"ל ויש להקשות שהרי בפ' יתרו פירש"י מבית עבדים ולא עבדים לעבדים וי"ל דה"ק רש"י התם מבית עבדים מבית פרעה שהייתם עבדים לו או אינו אלא עבדים שהייתם עובדים לעבדיו כלומר לא הייתם עבדים לו אלא לעבדיו בלבד ת"ל ויפדך מבית עבדים מיד פרעה אמור מעתה עבדים לפרעה היו ולא עבדים לעבדים, כלומר אף עבדים למלך היו ולא עבדיו לעבדיו בלבד, ואעפ"כ הוציאם הקב"ה מתחת ידו בן פירש חזקוני, ואמנם יש פירושים שכתוב בהם מבית עבדים ממקום שהייתם שם עבדים ולהך לישנא לק"מ למבין, ואולי לשון זה נכון ויישר שהרי מתיישב עליו מה שכתוב בכל הפי' מבית עבדים כתרגומו מעבדותא למבין אבל אינו מתיישב כלל לאותו לשון אשר נוסדו עליו דברי חזקוני עכ"ל ריב"א ואשתומם על המראה ואין מבין ודבריו אלו כולם מוקשים לא אוכל לבוא בסודם.

יז) רבותינו בעלי התוס' פ' עקב ומשנאתו אותם כלומר או שמא לא היה ברעתו ליתן להם הארץ אלא פתה אותם בדברים עד שהוציאם ממצרים והרגם כי שונא היה אותם כד"א הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר והמתיה בצמא ובלשון תלמוד יש הרבה וו"ן שהם במקום או כמו חלץ ועשה מאמר ביבמות שר"ל או עשה מאמר ע"כ, הביא ממרחק לחמו והי' יכול להביא מראש הררי קדם וממגד מקראות שבתורה כמו ומכה אביו ואמו וכדומה הרבה.

יח) חזקוני ראה את אלהיהם חסר וי"ו ומוסב היא לעיל ואם תאמר אלהיהם על ההרים אשר עבדו שם הגוים, מ"ש ואם תאמר הוא ט"ס שהיה כתוב „ואת" והיו סבורין שהוא ר"ת ואם תאמר. וכצ"ל את אלהיהם. חסר וי"ו ואת אלהיהם על ההרים ומוסב הוא לעיל אשר עבדו שם הגוים את אלהיהם פי' כתיב את חסר וי"ו ולא כתיב „ואת" דאז הוה משמע דהן שני דברים לאבד המקומות וגם אלהיהם אבל כיון דכתיב את בלי וי"ו חדא מילתא הוא, ופרושא קא מפרש אבדו המקומות כו' אשר אתם יורשים אותם ומפרש מהו תאבדו, את אלהיהם אשר עבדו שם הגוים.

יט) לא תבשל גדי בחלב אמו. כתבו כאן ע"י שהוא כשר כן הגי' בד' א"ד, והכונה במו שפי' רש"י ז"ל לא תבשל ג"פ פרט לחי' ולעופות ולטמאה עכ"ל, והנראה דשלשה

הדרשות נדרשות מסמיכות הענין, בפרשת משפטים ולא ילין חלב חגי וגו' לא תבשל, והקרבנות המה רק מבהמה לא מחי' סמך לו לא תבשל למעט חי', בפ' תשא ראשית בכורי וגו' לא תבשל, והבכורים היו מעוטרין בעופות כדאיתא במס' ביכורים (פ"ג מ"ה) הגוזלות שע"ג הסלים וגו' סמך לו לא תבשל גדי למעט עופות, בפ' ראה נאמרה פרשת הטמאים סמך לו לא תבשל גדי למעט הטמאים עכ"ל הרה"ג ר' יצחק אלי' לנדא ז"ל במכתב מאליהו ותמהני למה לי מעוט לטמאה, והא חיה וטמאה תרווייהו מלא תבשל דמשפטים נפקא דתרווייהו לא קרב למזבח, ולמה לא נמעט בע"מ וכל הפסולין שלא יהיו בלא תבשל, מיהו לזה י"ל דמינו קרב ע"ג המזבח, אך בל"ז קשה דלא דמי. דבשלמא חיה (וכן אם היה ממעט גם טמאה מזה הכתוב) שפיר אימעט, כיון דלעיל מיניה בקרבנות איירי, ועז"כ לא תבשל, קאי אדלעיל דרק במה שקרב לגבי מזבח שייך לא תבשל ולא בחיה [וטמאה], משא"כ לגבי עופות וטמאים דכל הפרשה בעופות או טמאים איירי איך יתכן לומר דלא תבשל הכתוב בהן ממעט עופות או טמאה אדרבה מסתברא לרבינהו בלא תבשל כיון דלא תבשל עלייהו קאי. ובגוף הדבר קשה דלשון „בשר" משמע דממעט טרפה, ולהרב ז"ל הי"ל לומר ע"י שהוא „טהור" דלימעט טמא, ויתכן הנוסחא כמו שהיא לפנינו וכ"ה בראב"ע כתבו כאן ע"י שהוא „בשר" ופירש שסמך לא תבשל גדי אצל לא תאכל כל נבלה, שהוא בשר, להורות דהוראת גדי כאן היינו בשר להוציא מי"מ שהביא ראב"ע שהוא מלשון מגד, ועוד פירושים שונים עיי"ש.

כ) הדר זקנים פ' ראה בפי' הרא"ש ושמחת בחגך אתה ובנך גו'. כלל את העניים עם הבעה"ב לשמוח בחג הסוכות ובחג השבועות מה שלא כלל בחג המצות לפי שבחג המצות אם חלקת לעניים בקצירת שעורים עדיין לא חלקת מקציר חטים, ואם חלקת בשבועות מקציר חטים עדיין לא חלקת לו מאסיפת דגן אבל בחג הסוכות שחלקת לו מן הכל אז יהיה שמח ולפי שבחג הסוכות הוא פנוי מלקצור פירות ולאספם הביתה הזכיר כאן שמחה עכ"ל, וצ"ע כיון דגם בחג השבועות עדיין לא חלקת לעני מן הכל כבחג הסוכות למה כלל העניים עם בעה"ב.

כא) התורה והמצוה פ' שופטים סי' קל"ב כתב דשם חלל נופל על חלל חרב וזה המבדיל בין חללים ובין הרוגים ע"כ, ויפלא מפסוק באיכה טובים היו חללי חרב מחללי רעב (הערת ח"א).

כב) תצא בס' סדר בראשית מצוה תקפ"א ושמח את אשתו אשר לקח ישמח עם אשתו הוא נגד המבואר בפי' רש"י מהתרגום, דהפי' ישמח את אשתו מדלא כתיב ושמח בקמץ תחת השי"ן.

כג) רבותינו בעלי התוספות האזינו בתועבות יכעיסוהו בגזל ועריות שנאמר בהן כי את כל התועבות האל עשו עכ"ל. וצ"ע גזל מה עבידתיה ושם בכל הפרשה לא נזכר מגזל כלל, והייתי סבור דתיבת בגזל ט"ס וצ"ל בגלוי עריות, אולם גם בהרא"ש שבהדר זקנים איתא בגזל ובעברות.

כג) הדר זקנים פ' ברכה בהרא"ש ומשנאיו מן יקומון עד מן אשר יקומון עליהם ע"כ, ודבריו סתומים.

כד) מדרש ויק"ר (פכ"ט) גתות בתוכו ברכות בתוכו, הנראה שתיבת „גתות" הוא ר"ת „ג' תרועות ו' תקיעות" היינו שמצות שופר בו, עוד י"ל שיש בזה ערבוב וחסרון דברים, וצ"ל שהוא שבע במצות שופר בתוכו כפור בתוכו כו' ד"א השביעי שהוא שבע בכל גתות בו ברכות בו כל מיני מגדים בו, וכ"ה בילקוט (מצאתי).

אלה הערות הערכתי לפני אנשי כנה"ג, וה' אלהים אמת ינחני בדרך אמת ויעמידני בקרן אורה.

הנ"ל.

להסיר מכשול

א) מחזורי רוו"ה הקטנים (ד' ווילנא) בפסוקים שקודם תקיעת שופר פסוק מן המצר נדפס במרחב יה תרי מלין וההא במפיק והוא טעות וצ"ל במרחביה חד מלה וה"א רפה.

ב) מחזורי רעדלהיים מהדורא תניינא (תקס"ד) [וה"ר יוסף שווארץ בתשובותיו בנה עליהם יסודו שהם מדוייקים יותר מהנדפסים לפניהם] בחזרת התפלה לש"צ ביום ראשון של סוכות ויום שני של סוכות חסרים התיבות מלך עוזר ומושיע ומגן", ובברכת הפטורה ליום ראשון בברכת על התורה חסר „לששון ולשמחה" ולעומת זה במחזור לסוכות (מי"ץ תקע"ו) הנפלא בהגהתו ופירושו בהפטרה ליום שני של סוכות התיבות לקדושה ולמנוחה שאומרים רק בשבת באו שוות לתיבות לששון ולשמחה באותיות גדולות באין הבדל ביניהם ולא בא סביבם מסגרת.

ג) ש"ס ד' ווילנא מס' ברכות הגהות מעשה אלפס למרדכי (דף נ' ע"ד) סי' קע"ט נברך „לאלהינו" ט"ס וצ"ל „אלהינו" בלא למ"ד בתחלתו, ובכגון דא צריך המגיה לשים עין ביותר כי כל עיקר דבריו יסובו בלכתן על הכוונה שהנוסחא „אלהינו" בלא למ"ד ואיך הדפיסו בטעות „לאלהינו" בלמ"ד היפוך המכוון.

ד) מס' פסחים הגהת הג"מ יהודה בכרך (דף ל"ד עמוד ח') ד"ה דף י"א ע"ב עדותן בטלה דברי ר"מ: שם במשנה ליתא עכ"ל צריך למחוק הב' נקודות שאחר דברי ר"מ ומלות „שם" צ"ל באותיות רש"י לא באותיות מרובעות שנראה כאילו תיבת „שם" מתחיל דיבור בפ"ע ובאמת הכל דיבור אחד דשם במשנה ליתא תיבות דברי ר"מ.

ה) במשניות הנדפס מחדש עם פי' מלאכת שלמה ומשנה ראשונה וכו' ברכות פ"ג חסר בתוס' רע"ק האותיות כ"ז כ"ח.

הנ"ל.

דבר אליהו.

פנינים יקרים מהגאון האביר החסיד קדוש ה' מכובד מרן אליהו ראגאליר זצ"ל אב"ד דקאליש.

א) תפלה בצבור. נ"ל ברור *) שאע"פ שאינו אלא מתחיל להתפלל בצבור אע"פ שכל גמר התפלה ורובו ככולו אומר לאחר שסיימו מ"מ מקרי זאת תפלה בצבור ומנא אמינא לה דהא ודאי קיי"ל בפ' יוה"כ גבי מן דמדה טובה מרובה ממדת פורעניות כמה פעמים וכיון דחזינן במדת פורעניות אם היה בלעם מתחיל בעת הרגע שהקב"ה כועס בה, רגע כמימרי' היה מזיק אפילו כל הקללות שרצה להאריך מאד כדאיתא בע"ז פ"א בתוס' לתי' של רבינו אלי' לא כ"ש בעת רצון שהדין כן והא אמרינן פ"ק דברכות אימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללין.

ב) ק"ש אנכי ולא יהיה לך, אנכי ה' נגד שמע ישראל, ה' אחד נגד לא יהיה לך, הכי איתא בירושלמי ברכות, ויש לרמז בזה דלכן דוקא פסוק א' צריך כוונה משום שהוא מהדברות ששמעו מפי הגבורה דוקא, ונגד זה ברוך שם כבוד מלכותו, נגד אנכי ה' אלהיך שהוציאנו ממצרים בעבור גילוי כבוד מלכותו, נגד לא יהיה לך הוא לעולם ועד היינו שה' ימלוך לעולם ועד ולא אחר.

ג) תפלת י"ח והחזירנו בתשובה שלמה והעלה רפואה שלמה. לא מצלינן בלשון שלמה, כי אם גבי רפואה ותשובה שהכל אחר שמה שהקב"ה מקבל בתשובה ורופא

---

*) עי' תוס' עה"ת בהדרת זקנים פ' בלק סוף ד"ה וירא מפס קצה העם, (הכותב).

בעצמו שוב לא ישתנה כמו גבי גאולה לעתיד שתהיה שלמה, וכן גבי רות תהי משכורתך שלמה גו' תחת כנפיו עיי"ש בשמעוני.

ד) אבינו מלכנו. נ"ל אבינו מלכנו הוא נגד תורה ועבודה שהוא עול מצות, כי התורה מסטרא דאב, ועבודה מסטרא דמלך, ולכן השיבנו אבינו לתורתך, וקרבנו מלכנו לעבודתך, ולכן למוד התורה מסטרא דאהבה, ומצוה מסטרא דיראה.

ה) י"ג מדות רחמים. נ"ל כראיה ג"כ שמתחיל מן אל רחום כדעת האריז"ל כי עיקר הוא שידמה האדם עצמו להתנהג בזה, והנה בשם אל אפשר לילוד אשה להתנהג כמו יעקב שקרא לו הקב"ה אל כדאיתא פ"ב דמגלה וכן ישר אל, אבל הוי"ה אי אפשר לאדם להתנהג כסדר הזה, ה' קודם שיחטא כו', וז"ש שובה ישראל עד ה' דלעתיד יזכו אף להקרא בשם ה' כדאיתא פ' המוכר את הספינה.

ו) מוסף לר"ח בנוסח התפלה ועולת ר"ח נעלה עליו וכו' נעשה ברצון כו' ובעבודת ביהמ"ק נשמח כולנו כו', להסביר הענין הוא כי אמרו בריש זבחים אמר רבא עולה דורן הוא כו' רוצה פרקליט כו', ובמנחות (דף כ') אמר אדרבא כפרה ושמחה עי' פי' רש"י ודוק שם, והנה לעתיד הלוא יבטל היצה"ר ולא נצטרך לכפרה דטהור שאכל את הטמא או אין בה ויש בה ידיעה בתחלה ובסוף, גם לא נצטרך לתשועה מיד שונא, ולז"א זמן כפרה לכל תולדותם בהיותם מקריבים לפניך זבחי רצון היינו עולות לרצות בלבד ושעירי חטאת לכפר כו' וגם לתשועה מיד שונא, מזבח חדש בציון תכין ואז עולת ר"ח נעלה גם עם השעירים רק לרצון היינו דורן, כי אז לא נצטרך עוד לשום כפרה ואעפ"כ ובעבודת ביהמ"ק נשמח כולנו ואז גם לא יהיה שום הפרש בין אדם לאדם בשמחתו, משא"כ בזמן הקודם שהי' ביהמ"ק קיים היה עיקר השמחה למי שצריך כפרה ודו"ק.

ז) תפלה על החולים. יש לעיין דהא אם מתפלל בעי"ת שיהי' הקב"ה מצוי לו בעת צרתו כאשר יתפלל אז בעת צרה שישמע ה' תפלתו הלא בודאי דשייך לזה להתפלל בכל השנה וכך תקנו חכמינו להתפלל המצא לנו בבקשתנו, וכן בפ' נגמר הדין לעולם יקדים תפלה לצרה שזה מועיל מאד, היערוך שועך לא בצר כו', וכן נשמע יותר התפלה שקודם הצרה דכה"ג אמר יבקש רחמים שלא יחלה כו' הבא זכות והפטר.

ע"כ אמרי קדוש העתקתי אות באות מגוף כי"ק ז"ע.

הנ"ל.

פתוחי חותם.

בספר חותם תכנית מהגאון הנשגב מוה' יעקב יצחק ריינעס שליט"א העלה דפלוגתא דר' אבוה וחזקי' (פסחים כ"א) תלוי בחקירה זו, אם עיקר איסור האכילה הוא בשביל הנאה או הוא משום עצם אכילה, דר"א סובר דהוא רק בשביל הנאה, וחזקי' סובר דהוא משום עצם אכילה, וגם הפלוגתא בענין טעם כעיקר תלוי ג"כ בחקירה זו דמאן דסובר דעיקר הוא אכילה בעצם א"כ הטעם אינו אוסר כלל, אבל אם נאמר דעיקר הוא הנאת האכילה ממילא אוסר גם הטעם עכד"ק, ודברים תמוהים ממה דהגמ' התם (דף כ"ג) פריך לימא כתנאי, יעשה לכל מלאכה גו' דברי ריה"ג רע"א כו' מאי לאו בהא קמיפלגי דריה"ג סבר לא תאכלו משמע בין איסור אכילה בין איסור הנאה, ור"ע סובר איסור אכילה משמע איסור הנאה לא משמע כו', ולפי סברת הגאון נ"י איך סד"א דר"ע סובר איסור הנאה לא משמע הלא ר"ע הוא סובר טעם כעיקר דאורייתא ממילא סובר (לפי סברת הג' נ"י) דעיקר איסור האכילה היא בשביל הנאה.

יעקב פישל מילעווסקי.

הערה על האסיף שנת תרמ"ט.

שם צד 236 בא ה' יצחק ווארשאווסקי להשוות שמות הסומכים הנמצאים בריבוי מסבת הנסמכים, בדברי חכז"ל עם חקי לשוננו הק' כמו „בתי כנסיות" „מדרשות" „דיינים" כו' נגד מה שאמר ה' רי"ד בהאסיף שנה שניה צד 708 שהם כנגד חקי הלשון, והריו"ו מביא ראיה ממה שמצינו בכה"ק הרבה שמות כאלה, כמו „בתי כלאים" „שרי חיילים" „אנשי מדות" כו'. אולם אם באמת שגה ברואה הרי"ד, אך גם הריו"ו לא ראה היטב לכן כייל כללי ולא הפריד בין הפרטים אשר באמת צריכים סומכיהם לבוא ביחיד וכל המתבונן היטב כי כל השמות אשר הוא מביא וכן כל הסומכים הנמצאים בריבוי בכ"ק הם רק סומכים אשר אינם שמות המקרה, אבל בסומכים שהם שמות המקרה לא מצינו שיתרבו רק באים תמיד ביחיד *) כמו בגדי קודש, בגדי ישע, אנשי חסד, לכן גם השמות הנ"ל צריכים לבוא ביחיד „בתי דין" כי שם מקרה הוא, וכן „מדרש" אם כי בכ"ק הוא שם תואר לספר אשר נמצאו בו ענינים נפלאים וספורים כמו מדרש ספר מלכים (דה"ב כ"ד כ"ז) בכל זאת חכז"ל השתמשו על שם המקרה על ענין הדרוש, כמו זה מדרש שדרש ראב"ע (כתובות מ"ט.), וכן גם כאן הוא על המקרה, כמובן.

וגם השם „כנסת" צריך לבוא ביחיד, כי כנסת בדחז"ל הוא שם הקיבוץ על אסיפת אנשים ולא שם התואר על הבית שמתכנסים בו, כי מצינו „אנשי כנסת הגדולה" „כנסת ישראל", וכן על „חזן הכנסת" (מכות כ"ב:) פי' רש"י „שמש הקהל" וסמיכת בית הכנסת אינה סמיכות מדומה ושם תואר מורכב, רק הוא סמיכת הקנין בית של הכנסת, כמו „חזן הכנסת" וראיה לזה שבא תמיד בדברי חז"ל, „חזן הכנסת" ולא „חזן בית הכנסת" ולכן לא יתכן לומר „בתי כנסיות" כי הקבוץ לא יתרבה, ואם יתרבה הוא רק על קבוצים שונים, וכאן הוא רק על קיבוץ ממין אחד לשפוך שיח לפני אדון כל, כי זאת ידוע כי כל מקום שהשם „בית" נסמך להשם „כנסת" בדחז"ל מורה רק על בית התפלה, ורק מ"ש ה' רי"ד על ארבעה ראשי שנים שצריך לבוא שנה הוא כדין.

הנ"ל.

---

*) ואם גם המצא ימצא איזו זרים אין בכך כלום, כי ידוע שלא נמצא כלל שלא יהיה בו זרות יוצא מן הכלל, ובאמת זה הכלל מדוקדק היטב ע"פ דרכי הגיון וע"פ חקי השפה העבריה, הכותב.

תעלומות עין.

הנה שומה בפי כל כי מחבר ספר „החינוך" הוא הרב רבינו אהרן הלוי מברצלונה ז"ל אשר חיבר ספר „בדק הבית" השגות על ספר תורת הבית להרשב"א ז"ל. ראה מ"ש בספר יד מלאכי ח"ב כללי שאר המחברים והמפרשים אות כ"ג, וגם אנכי נמשכתי אחריו בזה בס' דבר מצוה מל"ת קצ"ד דף ל"ו סוף ע"ב בדה"מ ובדיני המצוה עש"ה;

הלום ראיתי שני חכמים נצים עבור זה בהצפירה. האחד בא לשלול ס' החינוך מידי הרא"ה ז"ל לאמר: כי לא הוא חיבר ספר היקר החינוך: והשני הוא הרה"ת ר"מ ראבינאוויטץ נ"י יאמר: כי אין להטיל ספק כ"ש באמתת קבלת הגאונים ז"ל. כי הרא"ה ז"ל מברצלונה הוא המחבר ספר „החינוך": ואני אומר אף כי גאונים רבים כתבו בהחלט שהרא"ה ז"ל חיבר ס' „החינוך" כמ"ש הר"ר מ"ר, אמנם כן לא ראה

רמ"ר כי לעומתם ישנן גאונים מובהקים תלתא מרבנן אשר הם מטילים זה בספק וחפצים ג"כ לשלול ס' החינוך מידי הרא"ה ז"ל.

א) הגאון המובהק הר"ר חיים יונה תאומים ז"ל בקונטרסו על שיקול הדעת (דף ה' ע"ד בהג"ה) כתב: וי"א שבעל ס' „החינוך" הוא הרא"ה ז"ל. ואינו נראה לי: עכ"ל.

ב) הגאון המופלא הר"ר נח חיים צבי ז"ל אב"ד דג"ק אה"ו בספרו היקר מעין החכמה (דפוס רעדעלהיים תקס"ד) בסדר אח"ס בט"ע השני אות 35 דף קי"ז ע"ב בדה"מ עוד כתב: עוד כ' בעל החינוך במצוה זו [פ' שופטים מצוה תק"ו]: הלוים יש להם דין מיוחד בענין זה שאין הכהנים נוטלים מהם המתנות לפי שנסתפק לרבותינו אם נקראו עם או לא ולפיכך אין כח בידם ליטול מהם מספק ואם נטלו לא מחזירו: עכ"ל. ומזה נ"ל שבעל המחבר הספר הנחמד הזה איש מבית לוי ברצלוני והעלים שמו אין זה רבינו אהרן לוי בר"י בר בנשת שהשיג בספר ברק הבית על הרשב"א כאשר מורגל בפי העולם. שכן בספר הנ"ל דף ס"ו השיג על הרשב"א שכתב בתה"א דין זה דקדם ושקל לא מפקינן מיניה והקשה עליו מסוגיא דב"מ דמסקינן תקפו כהן מוציאים מידו: עכ"ל מעה"ח;

ג) וכדברי הג' בעל מעה"ח כתב ג"כ הרה"ג מוהר"ר יוסף דמשק שליט"א בקונטרס כתב י"ד [דפוס ווארשא תרמ"ו] אות פ"ט. שכתב בזה"ל: שם [פרשה שופטים] מצוה תק"ו. שנצטוו ישראל לתת הזרוע והלחיים וכו' לכהן כו' ונוהגת מצוה זו וכו' עד ולפיכך אין כח בידם ליטול מהם מספק ואם נטלו לא יחזירו. נ"ב עי' בתורת הבית הארוך להרשב"א ז"ל שכתב דין זה. והרא"ה בבדק הבית דף ס"ו השיג עליו ממאי דפסקינן תקפו כהן מוציאין מידו כמסקנת הסוגיא בב"מ ו'. וכאן פוסק כהרשב"א ז"ל. ומזה נראה שהמחבר הזה איננו הרא"ה ז"ל בעצמו המחבר בדק הבית כפי המורגל בפי העולם (?). כי אמנם מתחלה לא הזכיר המחבר את שמו על הספר [החינוך] הזה רק כתב סתם איש מבית לוי ברצלוני, עכ"ל. [ולפלא כי דברי הר"ב קונטרס כתב י"ד מכוונים עם דברי הג' בעל מעה"ח כמעט בלשונו? ולא ראה שכבר קדמו הג' במעה"ח? בינה זאת וד"ל].

ואשאל מאת הרב מ"ר שיגיד לי מי המה אלה ה„מקצת מפרשים" שכ' בספר החינוך (פרשה כי תשא מצוה קי"א): וחמץ בפסח לדעת „קצת מפרשים" שהן אוסרין תערובתן בהנאה באחד ומאתים: וע"ז כתב במעה"ח (בסדר אי"ק בב"ר הראשון אות י"ז דף כ"ז ריש ע"א): לא ידעתי מה ענין חמץ בפסח לאחד ומאתים? ונ"ל להגיה ערלה במקום חמץ בפסח: עכ"ל. ואחריו נגרר בספר סדר המצות סוף הלכות מאכלות אסורות והביא דברי הג' במעה"ח ע"ש. ואנכי בספרי דבר מצוה (דף ל"ה סוף ע"ב) כתבתי בזה"ל: ואמת אמרו שלא ידעו ולא ראו מ"ש בחידושי הריטב"א ז"ל למס' ע"ז (דף ע"ד ע"א) בד"ה וליתני שכתב שם בזה"ל: ודעת רבינו הרא"ה ז"ל דחמץ בפסח אינו אוסר במשהו בהנאה אבל בנותן טעם אוסר ומסתמא דנים אותו כחמור שבנותני טעמים דהיינו כלאי הכרם שהן אוסרים בהנאה באחד ומאתים: עכ"ל *) הרי להדיא כמ"ש בס' החינוך כ"כ גם הריטב"א בשם הרא"ה ז"ל. ע"כ העיקר הוא כמ"ש בסה"ח חמץ בפסח: עכ"ל בס' ד"מ. ומעתה אם נאמר שמחבר ס' החינוך הוא אחר ולא הרא"ה ז"ל נדע מי המה אלה ה„קצת מפרשים" שכתב החינוך. הוא הרא"ה ז"ל; שכתב כן הריטב"א ז"ל, אולם אם נאמר שהרא"ה ז"ל בעצמו הוא הוא המחבר ס' החינוך ולא אחר. ועל כרחין צ"ל שמ"ש הריטב"א ז"ל על שם הרא"ה ז"ל. כיון הריטב"א לדברי הרא"ה בספר החינוך. א"כ מי

*) עתה אוסיף שגם בחידושי הריטב"א ז"ל למס' פסחים ד"ל כ"כ בשם הרא"ה ז"ל עש"ה.

יתן וארע מי המה אלה ה„קצת מפרשים״? שכתב החינוך בשמם. מנו המה? ומה שמם? יודיעני הר״ר מ״ר נ״י.

הכ״ד המסתפק ושואל לדעת. היום יום ג׳ כ״ג ימים לירח אד״ר לסדר „ראו קרא ה׳ בשם״. אמדור יע״א;

ברוך עין.

שיורי כנסת הגדולה.

א) בכנסה״ג ספר ב׳ צד 44 כתב הגאבד״ק וואשילקאווא: התוס׳ רי״ד בחידושיו למס׳ מגילה (ו׳ ע״ב) כתב וז״ל: ושוין בהספד ותענית שאסור בזה ובזה, פי׳ עיירות בי״ד וכרכין בט״ו אבל לאסור של זה בזה לא נא׳ אלא באדר שקורין בו המגילה: עכ״ל. ולא ידעתי מנ״ל זאת? ושום אחד מהפוסקים לא כ״כ! עכ״ל הגאב״ד. אולם אנכי מצאתי להרב המאירי במגילה [דף ח׳ ע״א בדפי הספר דפוס קאניגסבערג] בד״ה המשנה הד׳ שכתב וז״ל: אבל לענין הספד ותענית זה וזה שוין ואף בראשון אסורין. ולא נתברר לי אם בראשון נאסר את של זה בזה אם לאו, וכן אם נאסר לפניהם ולאחריהם אם לאו: עכ״ל המאירי.

ב) בכנה״ג ס״ג צד 100 אות ה׳ כ׳: מצינו עוד בהקדמה לזוהר דף ה׳ וברבה פ׳ כי תבא שר״א ברשב״י היה חתן ר׳ יוסי בן לקוניא ע״ש: עכ״ל. הנה בזוהר בהקדמה וברבה שם הגרסא שר״א היה חתן ר׳ שמעון בן יוסי בן לקוניא ע״ש. וכ״ה בפסיקתא דר״כ דפוס ליק פיסקא ויהי בשלח דף צ״א סוף ע״א, ועיין סדר הדורות סדר תנו״א אות ש׳ ערך ר״ש ב״י ב״ל.

ג) שם צד 149 בהערה 13 כ׳: בשם הג׳ מלבי״ם זצ״ל ההבדל בין כנף ובין אבר ע״ש, עמ״ש הרש״ל בחכמת שלמה סוף פ׳ שילוח הקן. ועמ״ש הרש״ל עוד בספרו עמודי שלמה על הסמ״ג מ״ע ס״ה עשה״ט והבן.

הנ״ל.

לשון חכמים.

א) בסוכה כ״ח ע״א, תניא האזרח לרבות הנשים האזרחיות בעינוי יוה״כ. ופריך לל״ק ת״ל מדתנא דברי״ש ח׳ ומשני ל״נ אלא לתוס׳ עינוי סר״א כו׳, הקשה בס׳ שעה״מ ה׳ שביתת עשור מכאן ב׳ קושיות עצומות, א) על שי׳ רש״י בפסחים פ״ח ע״ב, ד״ה כל האוכל דאיכא מ״ד דאין חיוב כלל להוסיף מחול על הקודש בעינוי יוה״כ וכ״כ הלח״מ לדעת הרמב״ם, א״כ הדק״ל, ב) לשיטת הרמב״ם וסייעתו דשאר עינוים ביוה״כ ג״כ מה״ת מ״ט לא משני דעדיפא מיניה דקאי לשאר עינוים דנ״ח ומה״ט גופיה דסד״א דלית בי׳ עונש ואזהרה, ע״ש בשע״ח שלא מצא ישוב ע״ז.

ול״נ דאדרבה מכאן ראי׳ ומקור לשיטת הר״מ ז״ל, בשניהם, במה שנוסיף לדקדק בלשון המתרץ שאמר ל״נ אלא לתוס׳ עינוי, ופרש״י ע״ז, שהצריך הכתוב להתחיל ולהתענות מבעו״י, והוא ללא צורך לכאורה.

אולם להבין דעת קדושים נראה כשנתבונן בלשונם ז״ל דבשבת קמ״ח ע״ב, ובביצה דף ל׳ ע״א אמרינן דהא תוס׳ יום הכפורים דאורייתא היא ואכלו ושתו עד שחשיכה כו׳, ומ״ט אמר הכא תוס׳ עינוי ולא תוס׳ יום הכפורים כמו שם, א״ו דאה״נ כוונת המתרץ

־ק על שאר העינוים ולא על תוס' מחול על הקודש כמו בשבת וביצה שם ושם.

ולכן התם שהכוונה להוספת יום חול על יום הקודש אמר תוספות יום הכפורים אבל הכא שהכוונה על הוספת שאר העינוים על עינויי אכילה ושתיה שהם עיקר הצום אמר תוס' עינוי.

אכן רש"י ז"ל לס"ל כשיטה זו שהם מה"ת ע"כ בא לפרש כפשוטו, שהוא ג"כ על תוס' מחועה"ק כבכל מקום, ושאין לנו ראיה מזה כהסוברים, דכל עינוים מה"ת.

אך למ"ד דאין מצות הוספת חועה"ק בעינוי מה"ת יודה רש"י דלדידיה שאר העינוים מה"ת וא"כ מתיישבות ב' הקושיות בפשיטות.

ומהא דתניא ביומא פ"א ע"א יכול יהא חייב על תוס' עינוי ת"ל בעצם היום הזה ונכרתה על עצמו של יום חייב כרת ולא על תוס' עינוי הרי דקרי לתוס' מחועה"ק ג"כ תוס' עינוי אין קושיא לדברינו, דשם הרי הזכיר בתחלה תוס' מלאכה לכן לא היה יכול לשנות באופן אחר דשניהם לענין מצות הוספת מחועה"ק מיירי, ע"כ נקט יותר לשון קצרה, אבל הכא המ"ל לתוס' מחועה"ק או לתוס' יום הכפורים כמו בשבת וביצה, ודאי דילפי' דלהוספה שבעינוים קאמר וכד' הר"מ ז"ל.

וצ"ל לרש"י שפירש לענין תוס' מחועה"ק דמשום דהך קרא שנזכר בברייתא שם מיירי לענין עינוי, ע"כ לא המ"ל לתוס' יוה"כ דנשמע מזה גם לענין תוס' מלאכה, ואולי ס"ל דאה"נ דנשים אינן חייבות במצות תוס' חעה"ק לענין מלאכה ועיין תוס' כתובות מ"ז ע"א ובפמ"ג או"ח בסי' תר"ח לא הביא סוגיא דסוכה שזכרנו.

ולולי שאינני כדאי, ה"א ראיה להרמב"ם וסייעתו שהם מה"ת, מהא דתנא דברי"ש הרואה קרי ביוה"כ ידאג כל השנה כולה, ופרש"י שהוא כעבד המוזג כוס לרבו ושפך לו קיתון ע"פ, ע"ש בשלהי יומא, והוא לשון המשנה ספ"ב דסוכה כ"ח ע"ב כשירדו גשמים בחג, ומפני זה תנן בריש תענית דגשמים בחג הן סימן קללה.

ועיין תוס' סוכה ב' ע"א ד"ה כי עביד שהקשו אם יכול לעשות סוכתו קבע מה"ת אמאי הוה סימן קללה כו', כיון דלא אסר אלא מדרבנן ל"ש לומר שהגשמים ס"ק כו' ע"ש, ומ' מזה דל"ש לפלוגתא דר"מ ור"י שם כ"ג ע"א דאינו ראוי מדרבנן אם מיקרי א"ר מה"ת דמ"מ סימן קללה ל"ה רק כשנוגע הדבר במה שא"א לקיים המצוה מן התורה. שהרי ביד הקב"ה למנעו מלקיים במה שהוא מה"ת, ר"ל ועי' פי' המשניות להר"מ ז"ל בספ"ח דיומא א"ו מוכח מזה דהשאר עינוים ג"כ אסורים מה"ת, וי"ל ברוחק, דהתם כיון שאינו רק אסור מדרבנן משום גזירת תקרה מותר בשעת הדחק לצאת בה וכדקי"ל בסו"ס תרצ"ט, א"כ הקשו תוס' שפיר דתו ל"ה סק"ל, דכשירדו גשמים הוי נמי שעה"ד וא"כ מקיים אז גם מדרבנן, משא"כ בנדון הך דשלהי יומא, י"ל דגם אם אסור מדרבנן ואינו מקיים המצוה כדבריהם ז"ל, ע"כ הוי כשופך לו קע"פ גם עתה.

ב) בחולין מ"ט ע"א, וסימנך ישמעאל כהנא מסייע כהני כו' ומאי מסייע כהני כו', פי' התוס' דמשום פעם א' לא היה קוראהו מסייע כהני, תמוה לי דבשלהי ערובין ק"ה ע"א, א"ר הונא רב כהנא מסייע כהני, דתני אך כו', ולא הביא שם מאמר שני ממנו במה שמסייע כהני. ואפשר דשם א"ר הונא כן, שהוא מתלמידי רב, על ר"כ שבדורו שהוא אותו ר"כ שגלה לא"י ועליו כתב תוס' חולין קל"ב א', של"ה כהן, ע"כ גם בפ"א מיקרי מסייע כהני, והוא דרך צחות הלשון, רב כהנא מס"כ, משא"כ רבי ישמעאל שהיה בעצמו כהן. אין רבותא במה שמסייע במקום אחד.

ג) בספ"א דברכות ארא"ע הריני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר כו', אמיתת פי' דברי ראב"ע מבואר בגמ' שם כ"ח ע"א על שהוקין בלא עת ויעוין בפה"מ להרמב"ם ז"ל על אותה משנה ומש"ש התוי"ט.

ובבר נודעים ד' התוי"ט פ"ה דנזיר מ"ה שרשות בידינו לפרש פי' אחר אם אינו סותר ההלכה ועי' בדברי מרן הגר"א ז"ל בשנ"א פ"ז דברכות ובתפי"ש ריש ב"מ ע"כ הרהבתי בנפשי לפרש גם בזה, פי' אחר. והוא.

בהקדם ד' התוי"ט, עמש"ש, שאליהו בא לעשות שלום בעולם היינו שבימיו יתפשטו הספיקות וכפי המורגל שאומרים ר"ת תיקו הוא תשבי יתרץ קושיות ואיבעיות והיינו שבימי המשיח שאליהו יבא לבשר ביאתו מקודם (כבערובין מ"ב ע"ב) יתקיים מה שכתוב ומלאה הארץ דעה וכו' ע"כ לא יהיה עוד ריב ומחלוקת בין ת"ח ע"ש דבריו סוף עדיות.

והנה כיוצא בזה היה ביום שנתמנה ראב"ע לנשיא, שכל הלכה תלוי' שהיתה בבהמ"ד פירושה בו ביום, כמ"ש בברכות שם.

ומצינו בסנהדרין צ"ט ע"א, שא' ראב"ע ימות המשיח שבעים שנה שנאמר והיה ביום ההוא ונשכחת צור שבעים שנה וגו'.

לכן אמר בשיחתו הנעימה שיחת ת"ח כמוהו, הריני עתה היום שנתפרשו ונתפשטו כל הספיקות שהיו בתורה עד עתה כאותו בן שבעים שנה המקווה לנו ב"ב שבימיו יפשטו כל הספיקות, ובכ"ז לא זכיתי כו'.

ודע שמצאנו עוד שבעים שנה בדברי ראב"ע בספ"א דמכות ז' ע"א, שאמר בסנהדרין ההורגת אחת לשבעים שנה נקראת חובלנית, וכמק"א הארכתי בעזה"י בסגנון ל' רבותינו בכיוצא בזה אכ"מ.

הרמב"ם פי"א מנזקי ממון ה"א, כתב כמה הוא הכופר כמו שראו הדיינין כו', וכופר העבדים כו' הוא הקנס הקצוב וכו'.

מבואר בלשונו המזוקק שגם שלשים של עבד שהוא קנס גמור כופר נקרא.

ועי' בשו"ת שבס"ם אבני מלואים להקצה"ח ז"ל, מ"ש בסברא זו דברים נעימים כדרכו.

אמנם תמוה לי מתלמוד ערוך בב"ק (דף מ"ג ע"ב) דאמר שם מתיב רשברי"צ, כל שחייב בב"ח חייב בעבד בין בכופר בין במיתה, כ ו פ ר ב ע ב ד מי איכא אמר רבה כו', הרי דאין חולק ע"ז כלל, לומר דשלשים של עבד נקרא כופר.

ה) המהר"ם שי"ף בלקוטיו כתב מצינו בשני דברים נחלקו חז"ל, לחד מ"ד מצוה ולחד מ"ד איסור, והם פשרה (סנהדרין ו' ב'), וידוי על עונות שעברו (יומא פ"ו ע"ב),— ואני מצאתי עוד, תפלת מנחה עם דמדומי חמה (ברכות כ"ט ע"ב) לתיתה בחיטי פסח (פסחים מ' ע"א), לימוד תורה לבנות (סוטה כ' ע"ב), לפרסם שכר ק"ש לע"ה (מנחות צ"ט ע"ב),— כן מצאתי בכ"ק של כ' אחי הרה"ג המנוח מ' צבי יהודה זצ"ל, ולדידי מצאנו עוד, בקנאת איש לאשתו (סוטה ג' ע"א), ובמעט גאוה לת"ח (שם ה') וצרת ערוה (יבמות י"ג א'), והדס תרי וחד (סוכה ל"ב ע"ב), ועוד כהנה וכהנה, והזכרתי מעט להעיר לבב אנשי כנסה"ג למען יגדיל תורה.

ויאדיר.

תעלומות עין.

תערות על כנסת הגדולה ספר שני ושלישי.

א) בכנסה"ג ס"ב צד 32 אות י"ב כתב: בהפטרת שבת שובה נדפס בכל החומשים אחר פסוק מי חכם כו' ופושעים יכשלו בם. פסוק מי אכ"מ מספר מיכה ואה"כ פסוקי ס' יואל, וזה אינו כהלכה. דהא קיימא לן דאפי' בנביא אחד אין מדלגין למפרע (יומא

ע׳ ע״א) ובטוש״ע א״ח סי׳ קמ״ד: עכ״ל הג׳ אבד״ק פאניוועז יצ״ו. ותמיהני עליו בתרתי, חדא שהגנ״י כתב מלתא דפשיטא. גם בנביא א׳ אין מדלגין למפרע. הא דעת מר״ן הכס״מ הלכות תפלה פרק י״ב הלכה י״ג כתב בפשיטות להיפוך דבנביא אחד מדלגין למפרע. והובא במגן אברהם שם ס״ק ד׳. ואף כי המג״א שם תמה על הכסף משנה. מ״מ לא הוי ליה להגנ״י לכתוב בסתמא להיפוך מדברי מר״ן הכס״מ. הא חדא. שנית אתמה לפי דעת הגנ״י דאפילו בנביא אחד אין מדלגין למפרע. הוה לו לתמוה במוקדם ולא היה למנטר עד הפטרת שבת שובה. היה יכול לתמוה בהפטורת פ׳ משפטים דהא מפטרינן בירמיה ומתחילינן מראש קאפיטל ל״ד וקורין עד סוף הקאפיטל, ואח״ז קורין ומסיימין עם הפסוק מק׳ ל״ג פסוק האחרון; משום דרוצים לסיים בנחמה. ואין מסיימים בפורענותא. לכן קורין למפרע. לכן גם בהפטרת שבת שובה קורין למפרע ומסיימין בפסוק מספר יואל, משום דהוי פסוקי נחמה. וז״ב לפי ענ״ד.

ב) בצד 34 במאמר בל תאחר חקר אם יש בפה״ב ב״ת עש״ב. וע׳ שו״ע או״ח סימן תקנ״א סעיף י״ז, ובשערי תשובה שם סימן תקנ״ט סק״ז במאהמו״ס ע״ש היטב וצע״ג.

ג) בצד 49 אות י״ב. כתב וכיון שנתן רשות לשער הנה גם אני בהשע׳ כי „ממל״ הוא שם המשפחה כי מצינו בעירובין נ״א ע״ב אר״י מעשה באנשי „בית ממל״ בארומה. ומה יענו על השערתי זאת? עכ״ל. ע״ז אענה ואומר כי מהלשון „בית ממל״ לא הוי ראיה כי הוא שם המשפחה. כי נוכל לומר כי „ממל״ הוא שם עיר. ומצינו אחרי רבי ל„בית שערים״ (כתובות דף ק״ג סוף ע״ב. סנהדרין ל״ב ע״ב) וכן מצינו אנשי „בית שמש״ (שמואל א׳ ק׳ ו׳ פסוק י״ט כ׳). ועי׳ מ״ש דבר נחמד הרה״ג מ׳ שי״ר ז״ל בקונטרס „דברי שלום ואמת״ עש״ה והבן. וע׳ הכרם צד 162 ע״ש.

ד) צד 51 במאמר „והוא פלא״. כתב: בתשובת נודע ביהודה מהדו״ק או״ח סימן ט״ו כותב דמצות ביעור חמץ מוטלת רק על הבעלים. ואין כל אדם לפי זה חייב לבער חמץ של אחרים. ואין מצוה בביעור חמץ שאינו שלו. ותמה אקרא מש״ס ערוך (ב״ק צ״ח ע״ב). אמר רבה גזל חמץ לפני הפסח יבא אחר ושרפו במועד פטור שהכל מצווים לבערו: עכ״ל. פליאה ותמיה זו כבר קדמו בס׳ בנין שלמה סי׳ למ״ד (ד׳ ווילנא תרמ״ט דף מ׳ ע״ג) בדה״מ והטעם. והניח בצע״ג. ושם ע״ד בדה״מ ושוב כתב קצת יישוב לזה עש״ה. ובסוף הספר בתיקונים והוספות סי׳ מ״ז כ׳ עוד הפעם קושיא זו. [ושם כתב שהוגד לו שכבר העיר ע״ז הג׳ רי״ח העליר ז״ל בס׳ עמודי אור] ושם כ׳ ג״כ יישוב לזה עש״ה. אמנם כולם לא ראו שכבר עמד ע״ז בס׳ מקור חיים על הלכות פסח ר״ס תל״א דה״מ היוצא. וגם יישב זה בטו״ט עש״ה.

ה) צד 60. כתב הגאבד״ק וואשילקאווא: בפסחים נ״ב ע״ב ת״ר פירות שיצאו מא״י לחו״ל מתבערין בכ״מ שהן, רשב״א אומר יחזרו למקומן ויתבערו. רב ספרא נפיק מא״י לחו״ל הוה בהדיה גרבא דחמרא דשביעית לוו בהדיה ר״ה ברד״א ור״כ. א״ל איכא דשמוע ליה מיניה דר״א הל׳ כרשב״א או לא. א״ל ר״כ הכי אר״א הלכה כרשב״א. א״ל ר״ה הכי א׳ ר״א אין הל׳ כרשב״א. עכ״ל הגמרא: וע״ז הקשה הגנ״י, מביצה דפריך (שם י״א ע״א) בשלמא למ״ד הל׳ כר״י איצטריך סר״א יחיד ורבים הל׳ כרבים קמ״ל הל׳ כיחיד. אלא למ״ד אין הל׳ פשיטא יחיד ורבים הל׳ כרבים. א״כ גם כאן קשה בשלמא למ״ד דר״א אמר הל׳ כרשב״א ניחא דקמ״ל שלא נימא הל׳ כרבים. אלא למ״ד אין הלכה כרשב״א אמר קשה ל״ל לומר הכי הא בלא״ה ידעינן יחיד ורבים הל׳ כרבים. ור״ס ששאל איכא דשמע מיניה דר״א הלכה כרשב״א או לא. מבואר מזה ששמע וידע שר״א קבע בזה דבר להלכה, א״כ יפלא דהיה לו להבין דאמר הל׳ כרשב״א, דלקבוע

הל' כרבנן לא אצטריך דבלא"ה ידעינן דהלכה כרבים: עכ"ל הגנ"י. הנה בתוספתא שביעית רפ"ה ובפי' ר"ש ור"י ב"ר מלכי צדק ז"ל שם משנה ה', הגירסא בסוף דברי הת"ק „דברי רבי". הנה לגירסא זו קשה דהא קיי"ל הלכה כרבי מחבירו, וא"כ למה איצטריך לר"א לומר אין הלכה כרשב"א, הא בלא"ה ידעינן דהל' כרבי מחבירו, וכן קשה על ר"ס למה שאל איכא דשמע מיניה דר"א הל' כרשב"א או לא, היה לו להבין דאמר ר"א הל' כרשב"א דלקבוע הלכה כרבי לא אצטריך דבלא"ה ידעינן דהל' כרבי מחבירו. אמנם בשביעית בירושלמי סוף פ"ו הגירסא בסוף דברי הת"ק „דברי רבי שמעון" ולגירסא זו אינה סתמא, רק מחלוקת ר"ש ורשב"א, לכן שאל ר"ס איכא דשמע מיניה דר"א הל' כרשב"א או לא, משום דמספקא ליה הלכה כדברי מי כר"ש או כרשב"א, משום דאין לנו כלל הל' כדברי מי משניהם, ואזדא לה קושית הגאב"ד נ"י, ולבי אומר לי שגם בתוספתא צ"ל בסוף דברי הת"ק „דברי ר"ש" וכצ"ל בפירש"י ובפי' ריבמ"צ.

ו) בצד 68 כתב: במדבר כ"ו א'. ויהי אחרי המגפה [פסקא באמצע פסוק] ויאמר ה' אל משה, ר"ל תומ"י אחרי המגפה צוה ה' למשה כו' עש"ב: אמנם בפסיקתא זוטרתי פרשת פנחס (דף קל"ב) כתב: מפני מה פסוק זה מופרד להודיעך כי פרשת צרור את המדינים לא היתה אלא לאחר זמן, שנא' בפרשת ראשי המטות נקום את נקמת בנ"י מאת המדינים: עש"ב.

ז) בצד 90 כתב להגיה בגמרא ברכות (דף ט' ע"ב) מצאנו „ק"ב" פ' אמר דוד ול"א הללויה כו'. הני „ק"ב ק"ג" הוויין, וכן הגיה במדרש (ויקרא פ"ד) רשב"נ בשם ר"י אמר „ק"ב" מזמורים אמר דוד ע"ש. כבר קדמו בהג"ה זו הר"ר וואלף ז"ל היידענהיים בהקדמתו לס' תהלים שהדפיס ברעדעלהיים, והביא שכ"ה הגירסא בילקוט תהלים סוף מזמור ק"ד, וכן העתיק המפרש הג' ר"י כ"ץ ז"ל על המדרש תהלים שם בשם הגמרא דברכות עש"ב. וזה נעלם מעיני הר"ב דקדוקי סופרים (במס' ברכות דף כ' ע"א בדפי הס' בהגהות אות ג') שכ': ובילקוט תהלים ק"ד הגירסא „מאה ושנים" פרשיות כו'. ופריך „מאה ושלש" הוויין גם זה צריך תלמוד: עכ"ל. ואילו הוה חזי ליה דברי רוו"ה הנ"ל, לא היה מצריך תלמוד לגירסת הילקוט הנכונה— ותמוהים לי דברי הרב המעריך את הכנה"ג שכ' עה"ג: אשרי ולמה רגשו חדא פרשתא (ברכות ט':) למנצח על מות ולמה ה' תעמוד חדא פ' (מגילה י"ז:) עכ"ל לפי דבריו איך יפרנס הגמ' שם בברכות דלכן תקנו יה"ל אמרי פי אחר תפלת שמ"ע משום דאמרו דוד אחר י"ח ברכות. לפי דברי הרב הנ"ל אמרו דוד לאחר י"ז מזמורים, ומה שציין מגילה י"ז, בוודאי כיוון לדברי רש"י ותוס' שם. אמנם לא ראה מ"ש הרוו"ה הנ"ל שט"ס ברש"י שם והנכון כמ"ש שם עה"ג, וכתב בשם הרב מנחת שי שמצא ברש"י כ"י ישן לשון אחר, והוא זה: וא"ת עשירית היא? אשרי ולמה רגשו חדא פ' היא כדאמרינן בברכות פ"ק גבי י"ח ברכות: עכ"ל. וכ"ה בדקדוקי סופרים במגילה דף מ"ט סוף ע"א עשה"ט והבן.

ח) בצד 91. כתב בשם הרב שי"ר ז"ל: שקנ"ד סדרים הרשומים בסוף תורה תכליתם לציין לקריאת התורה בשבת לבני מערבא שסיימו התורה אחת לשלש שנים: עכ"ל עש"ב. הנה בשכבר הימים גם אנכי אמרתי כן מדעתי. אמנם נחמתי ע"ז מפני שראיתי בים של שלמה על מס' ב"ק בסופו בחילוקים שבין בני בבל ובין בני ארץ ישראל סי' מ"ח כתב: בני א"י עושים שמחת תורה אלא לשלש שנים ומחצה: וא"כ נשאר החשבון מעל: ועי' במסכת סופרים סוף פרק ט"ז עה"ג בשם ס' שמע שלמה ע"ש היטב והבן; ועי' הכרם צד 92 עשה"ט.

ט) בצד 106 כ': ועוד מה האה ר"א לומר כאן אצל פעולת הקריאה ביותר „ויקרא לו יעקב מבעיא ליה"? . באמת בגמ' כת"י ובריטב"א ליתא כ"ז כמ"ש בס' דקדוקי

סופרים במגילה שם דף נ׳ ע״ב. וע״ש מ״ש להוכיח שכן הנכון, ועי׳ מ״ש אבי עזר בפי׳ על האבן עזרא פ׳ וישלח עשה״ט.

י) בצד 121 במאמרי ת״ע סוף אות א׳ צריך להוסיף: הלום ראיתי בכלכלת שבת (בראש משניות סדר מועד ע״פ תפי״ש) כללי ל״ט מלאכות סעיף י״א כ׳: אמרינן בירוש׳ בפרקין האי מאן דשחין חסף, ר״ל שחימם כלי חרס חייב משום מבשל: עכ״ל. נפלאת היא ממני איה ראה זאת בירושלמי בפרקין. ולבי אומר לי שזכרונו הטעה אותו מהירוש׳ הזה שהעתקתי. אמנם לא כמו שנכתב העתיק אותו הרב תפ״י, ועי׳ בזה.

יא) כ׳ להגיה ברמב״ם ה׳ נזירות פ״ט ה״א. שצ״ל „ולא" אמר כלום. קדמו בהג״ה זו בס׳ מקורי הרמב״ם להג׳ רש״ש ז״ל, ולדעתי נתכוון לזה גם מרן הכ״מ.

יב) שם צד 135 כ׳ להגיה ברמב״ם הלכות בה״ב פ״א הלכה י״ג. למחוק מלת „גזית" גם בזה הקדימו שם הג׳ רש״ש ז״ל ובמעה״ח בסדר תשר״ק אות פ״ו. וברמב״ם דפוס ווארשא סוף ח״ד בהגהות מעשה ר״ב כתב בשם מעה״ח שהגיה „ולא" גזית. והוא ללא אמת; ועמ״ש בכנסה״ג ס״ג צד 57 אות ב׳ ע״ש.

יג) בכנסה״ג ספר שלישי צד 30 כתב: אולם המג״א בסי׳ קל״ה סוף סק״ד כתב בשם רמ״מ דאם בטלו פ׳ ויחי אין לקרותו עם פ׳ שמות משום דצ״ל חד גברא לחברם וזה לא יתכן בשני ס׳, ומאד לפלא בעיני לבטל לגמרי קריאת הפרשה בשביל סברא זו, וצ״ע באחרונים: עכ״ל. אמנם צדק את הגנ״י, כי מצאתי בס׳ עקרי הד״ט סי׳ ו׳ סעיף י״ד כתב בשם ס׳ דבר משה סי׳ נ׳, אם שכחו וקראו פ׳ ויקהל בלבד והיה להם לקרות גם פ׳ פקודי יקראו בשבת הבאה פקודי ופ׳ ויקרא עכ״ל.

יד) בצד 35 כ׳: איברא דראיתי להג׳ מהר״ר יעב״ץ בדיני קה״ת סי׳ ט״ז שכתב שאם קרא א׳ פחות מג׳ פסוקים אך בין שלשתן קראו י״פ יצא, ואין להחמיר ולקרוא עוד שזה הוא קולא לענין ברכה, וכתב שבס׳ מור וקציעה הביא ראיה לזה והשיג ע״ד הט״ז סי׳ קל״ז סק״ד, וס׳ מו״ק אין בידי לעמוד על טעמו וסברתו. כי לכאורה הוא נגד הסכמת הפוסקים עכ״ל. ויען כי ס׳ מו״ק אינו בנמצא לזאת מוכרח אני להעתיק כל דבריו בזה. וז״ל: כתב בט״ז ז״ל, ולכאורה היה נראה דדבר זה הוא דוקא בב׳ וה׳ כו׳ אבל במקום שמוסיפין על ז׳ א״צ לחזור ולקרות כו׳, אבל באמת א״נ כן דהא הפסוקים שנשארו אחר קריאת ז׳ הם חייבים לקרות בברכה, ואותו שקרא רק ב׳ הוי כלא קרא שלו בטעות נמצא דהוי כאילו לא בירך כלל, וצריכים לברכה אחרת עכ״ל. ואין דבריו נראים לגמרי, דמאיזה טעם יחזור ויקרא ויברך, בכה״ג דכבר קראו הז׳ כהלכתן וגם כל הסדר נקרא ונתברך, שאף אם [לא] קרא ג״פ מה בכך, וכל הפוסקים שדברו מזה לא הצריכו לחזור אלא דוקא כשפחתו ממנין הפסוקים שהיה להם לקרות, שכל שלא גמר הקריאה כאילו לא קרא עדיין, וצריכין לחזור כדי להשלים מהחסר ממה שנתקן לקרות דלא סגי בלא״ה. אבל אם קראו הכל י״ל שאפילו אם פחתו בקריאת הפסוקים לקצתן שלא קראו כי אם ב׳ פסוקים בדיעבד יצאו, אע״פ שלכתחילה אין מקרין פחות מג״פ. כ״ש כשקראו כל חובת הקרואים השייכים לחובת היום כתקונן. ואח״כ קרא אחד שני פסוקים וגמר הסדר שאין כאן חיסרון בפרשה והכל נקרא. וגם השבעה קראו כהלכתן, מדוע תהא ברכת זה שקרא שני פסוקים לבטלה, והא מדינא דמתניתין לא היו מברכין אלא הראשון והאחרון, א״כ לא יהא אלא שלא בירך לפניה כלל, נפטרה הקריאה בברכת שלאחריה, ואם מפני זה שלא קרא שלשה פסוקים לא תהא נחשבת קריאה כלל, ולהצריך קריאה אחרת וברכה. לא נהירא לגמרי והלא כל השבעה קראו כתקנת חז״ל, ואפי׳ בחיסור פסוק מהעשרה שחייבין לקרות, מפוקפק הדבר ביד הפוסקים ואינו מוסכם מכולם, הבו דלא לוסיף עלה. ואין לך אלא מה שאמרו, דהיינו דוקא כשלא קראו כל מה שהיה להם לקרות, לא

בשקראו כל הצורך. וכ"ש דלא איכפת לן באותן שעלו יותר על מנין הקרואים, דבדיעבד עלתה להם הקריאה אף ע"פ שלא קראו כי אם שני פסוקים, ואי איתא לא הוי משתמיט חד מהפוסקים לאשמעינן רבותא כי האי, ומנ"ל לחדש דבר כזה בלי שום ראיה, עכ"פ ספק ברכות להקל (כ"ש ברכה זו שאינה אלא תקנת חכמים לד"ה. ול"ד לעיקר ברכת התורה דשחר דגמרינן לה מקרא, ואפ"ה איכא מאן דסבר שאינה אלא אסמכתא): וכן מה שהוסיף הרב הנזכר לחלק, דכשנזכר הש"ץ קודם שקרא לאיש אחר, יקרא אותו שחיסר הפסוק בלי ברכה לפניה כו', כל זה אינו נכון לענ"ד. דאי איתא דבעי למיהדר, ודאי בעי ברוכי לפניה, ולא אפשר בענין אחר כמ"ש לעיל, והוי צריך נמי לאקרויי ג"פ, דלכתחלה לא קרינן בציר מתלתא, אלא לא שנא. ומחוורתא כדאמרן דכה"ג לא הדר כלל.

וראיה גמורה לדברי דבגמרא שלהי מרובה בתקנת עזרא, דאמרינן תקנת משרע"ה היתה, תלתא פסוקי לתלת גברי, הרי שמעיקר הדבר לא היינו צריכים כי אם פסוק אחד לאדם אחד, וזה ראיה שאין עליה תשובה, עכ"ל מו"ק ככתבו וכלשונו: הרי לפניך טעמו וסברתו. ואם כי בראיה שהביא מס"פ מרובה, אף שהתפאר בעצמו כי היא ראיה שאין עליה תשובה! בכל זאת לענ"ד יש לפקפק, ולא הוי ראיה נצחת. משום לפי תקנת מרע"ה תלתא פסוקי לתלתא גברי. אזי היתה התקנה ראשון מברך לפניה ולא לאחריה והאחרון מברך לאחריה ולא לפניה, א"כ ממילא היתה הברכה שלפניה ושלאחריה על כל השלשה פסוקים, כיון שהאמצעי לא היה מברך כלל, אבל לפני מנהגנו שכל אחד מהקרואים מברך לפניה ולאחריה, והתקנה זאת רק אם קרא שלשה פסוקים אבל לא פחות. וא"כ כאן שלא קרא שני פסוקים ובירך לאחריה הוה ברכה לבטלה והוי כמו שלא בירך לאחריה, מ"מ הדין עמו משום דיוצא השני עם הברכה השלישי לאחריה, וכמו שמצינו במגילה דף כ"ב סוף ע"א דרב קרא בכהני ובירך לפניה ולא לאחריה, ורב היה לאחר התקנה שכ"א מהקרואים צ"ל לפניה ולאחריה, רק באתרי דרב מיעל הוי עיילי ומיפק לא הוי נפקא, והיה כל אחד מהקרואים מברך רק לפניה ולא לאחריה, והיו כל השבעה קרואים יוצאים במה שיברך האחרון לאחריה, עכ"פ דינו דין אמת וצדק, וראיתי שגם בפ"ת סימן קל"ז ס"ד אחר שהביא כל דעות האחרונים כתב: ולדעתו כל מקום שיש איזה ספק יש להקל חוץ לכהן בברכה ראשונה ולאחרון בברכה אחרונה דבזמן המשנה לא ברכו כלל: עכ"ל. ואילו הוי חזי לדברי הג' מהר"ר יעב"ץ ז"ל בודאי היה מביאו לתנא דמסייע ליה.

טו) בצד 36 אות ב'. חקר אם גדול עדיף כרבים עש"ב, ועי' בס' אורח לחיים (ד' ווילנא תרל"ט) בסופו בהערות אות מ"ד שהביא בשם הרמב"ן ז"ל בחידושיו פ' ז"ב שדעתו דאם אחד גדול בחכמה והשני גדול במנין הולכין אחר הגדול בחכמה ע"ש שהביא ראיה לזה מיבמות פ"ק דקאמר ב"ש מחדדי טפי, ותמה שבהגהות אשר"י פ"ק דע"ז ס"ג פסק להיפוך דהולכין אחר הגדול במנין, ונמשך אחריו הש"ך ביו"ד סימן רמ"ב והביא ראיה מפ"ק דיבמות אשר מינה הוכיח הרמב"ן להיפוך, ומוכרח כדעת הרמב"ן להמעיין שם, וצוה לעיין בשו"ת צמח צדק ס"ב בהג"ה. אולם כולם לא ראו שכבר העמיק הרחיב הג' הר"ר חיד"א זצ"ל לדבר בזה בספרו שם הגדולים ח"ב אות יו"ד סימן רכ"ד, ע"ש באריכות גדול.

טז) בצד 40 אות ב' כתב: לפלא בעיני דברי בעה"ט בפ' שופטים שכ' ע"פ שלש ערים, לומר שחזקות היו וערי מבצר שלא יבא עליהם גואל הדם בחיל—ותמוה לי מנין לו הדרש הזה ממשמעות שלש ערים, מה שהוא נגד ברייתא ערוכה במכות י' ע"א, ערכין ל"ג ע"ב, באין חולק עליה. דתניא ערים הללו אין עושין אותם כו' ולא כרכים גדולים כו', ופי' רש"י שמא יבא שם גנה"ד מתוך שרבים מצוים בכרכים גדולים עי"ש,

וצ"ע: עכ"ל. גם אני בלמדי בקיץ העבר פ' השבוע כאשר הגעתי לפ' ואתחנן ראיתי אז בפסיקתא זוטרתא (דף ט' ע"א) שכ': לנוס שמה מלמד שהיו בצורות מאד: וכתבתי אז עה"ג, דמפיק מסיפא דקרא דכ' האל. ואל קשה כדאיתא ביבמות דף כ"א ע"א. ועי' בעל הטורים פ' שופטים י"ט פסוק ה' שכ' ג"כ כמ"ש הר"ב פס"ז עש"ה [וכוונתו ג"כ מסיפא דקרא דכתיב האלה, ולא כקצת חומשים שנדפסו דברי בעה"ט עה"פ ז' „שלש ערים" רק כמו שנדפס בחומשים דפוס סלאוויטא „הערים" וכ"ה הלשון בפסוק ה', אבל בפסוק ז' כתוב „ערים" וז"ב]. וצ"ע מגמרא מכות י' ע"ב וערכין ל"ג ע"ב, דאיתא שם ערים הללו א"ע אותן כו' ולא כרכין גדולים, וע"ש בערכין ל"ד ריש ע"א ברש"י ד"ה והא למיסתרינהו קיימי עש"ה וצע"ג, ועי' משנה למלך ה' רוצח פ"ח הלכה ח' ע"ש היטב, עכ"ל עה"ג בפס"ז שם: ואולי שני רבותינו הללו שאבו דבריהם מספרי זוטא הנאבד מאתנו.

יז) בצד 41 מפלפל אי בעינן מים חיים לניסוך המים בחג עש"ב, וע' מ"ש בע"ז בס' בנין שלמה (ד' ווילנא תרמ"ט) סימן נ' ע"ש בארוכה.

יח) בצד 47 כ': הגרא"ל בס' יד המלך ה' יסוה"ת כ' רבנו הביא מ"ע על ידיעת ה' מדבור אנכי ה"א כו'. ונלע"ד כי ממכילתא הוציא הר"מ ד"ז כו', ונעלם ממנו כי כבר קדמו הרמב"ן בהשגותיו לס' המצות הביא את המכילתא הזאת מקור לדברי ר"מ ב"מ, ונעלמו ממנו דברי הרשב"ץ בס' זוהר"ק כו', ואחרי כל אלה אין מקום עוד למ"ש „כי כל נושאי כליו החרישו" עכ"ל. ובמ"כ לא ראה שכבר הקדמתיו בכ"ז בספרי דבר מצוה [ד' ווארשא תרמ"ד] במצות עשה א' עש"ב. ועמ"ש הר"י אברבנאל ז"ל בספרו ראש אמנה פרק י"ח עש"ב. ומה שהביא בזו האברבנאל ראיה להרמב"ם ממדרש פ' קדושים שמנה אנכי מכלל המצות ומכלל הדברות עש"ה, ולא ראה שכבר הביא הראיה הזאת הרשב"ץ בזוהר"ק ודחה זו הראיה ע"ש, והבאתיו בס' ד"מ עש"ה מה שכתבתי בזה בארוכה.

יט) בצד 49 באות א' כתב: מדי עברי בין אנשי כנסה"ג ס"א ראיתי תנא ירושלמי לענין קבורת אבר הפורש מן החי שאביו העיר מיפתח, ושגה שכבר זכרו בשבו"י בח"ב סי' ק"א: עכ"ל. ואני מוסיף שגם בס' יד המלך ה' אבל פ"ב הל' י"ד הביא ראיה זו. אולם על שניהם אתמה וביחוד על הרב ס' יד המלך שלא זכרו מ"ש זקנו הג' בשו"ת נודע ביהודה מה"ת חלק יור"ד סימן ר"ט, שכתב בפשיטות „אבל באבר מן החי שאין שם מצוה של קבורה" עכ"ל.

כ) שם אות ב'. כתב להביא ראיה שגם לאחר זמנו יש חיוב לאב למול את בנו, מדברי התום' בקידושין כ"ט. דאיצטריך אותו ולא אותה, דתיפוק ליה דהוי מ"ע שהזמ"ג ביום השמיני, ותירצו כיון שמיום השמיני והלאה אין לה הפסק הרי דחיובו גם לאחר זמנו עכ"ד, כבר קדמו בראיה זו במחצית השקל סימן תמ"ד ס"ק י"א עש"ה. אולם בס' יד המלך ה' מילה הוכיח להיפוך שאין חיוב על האב לאח"ז. ומדברי תום' הללו לא הוי ראיה מידי ע"ש בארוכה.

כא) בצד 52 אות ז' כתב: בספר פרדס הגדול לרש"י בהל' רה"ש סי' קע"ב כתב למה אומרים בר"ה היום הרת עולם, וכי בר"ה נברא העולם והלא בכ"ה באלול נברא העולם, פי' רבנו הרת לשון דין. ומצינו ראיה מן משלי כי במשלי בכ"מ שכתב ריב או מדון או מצה מפרש התרגום „הרת", א"י לאיזה תרגום כיוון רש"י הלא בתרגום אשר לפנינו על „מצה" מתרגם „מצותא", על „מדון" מתרגם „תגרא", ועל „ריב" מתרגם „דין" כו' וצ"ע עכ"ל. כבר הקדמתיו ב„העברי" שנה י"ד [תרל"ח] גליון י"ג צד ק"ב במאמרי „תעלמות עין" אות ב', וע"ע שם גליון י"ד צד ק"י ע"ב אות ב' וגליון מ"ח צד ת' ע"ב אות ג'. הדברים שעברו בזה ביני ובין הרה"ח הר"ש באָבער נ"י, ולתקופת השנה [תרל"ט]

נדפס ספר „תניא רבתי" בווארשא עם ביאור הרש"ה נ"י, ומצאתי בו בהלכות רה"ש סי' ע"ה ס"ק כ"ב שגם הרה"ג הרש"ה נ"י העיר בזה עש"ה.

כב) בצד 60 כתב: קושיא בתוספות. בע"ז ח' פירש"י ז"ל מכי רמי שערי באסינתא וכו', והקשו בתוס' שם ד"ה מכי וכו', דבכל התלמוד לא מצינו שהיו עושין שכר משעורים אלא מתמרים או מכשות, ותימא עצומה מהא דתנן במו"ק י"ב ובשבת קל"ט מטילין שכר במועד לצורך המועד אחד שכר תמרים ואחד שכר שעורים עכ"ל. תמיה זו כבר קדמו בחידושי הגהות מהג' ר"ש שטראשון ז"ל [בש"ס ד' ווילנא], אולם הוא לא הניח בתימה, רק יישב דברי התוספות עש"ה.

כג) בצד 66 באות ל"ה כתב: אגב אעיר על מש"א בפרק שירה. חטה אומרת ממעמקים קראתיך ה', שמתבאר היטב ע"פ דברי הירושלמי פ"ק דשבועות, שרשי חטה בוקעין בארץ חמשים אמה, וז"ש ממעמקים קראתיך ה' עכ"ל. ע"ז אוסיף להביא מהמוקדם מהירושלמי ברכות פ' הרואה כ"כ ע"ש.

כד) בצד 53 באות א' כתב: לפלא על הרב ספר החינוך, שמנה מ"ע את ה' אלהיך תירא בפרשת עקב, ולא בפ' ואתחנן המוקדם, וכן קשה על המ"ע ואותו תעבוד, וכנ"ל. וביותר קשה על הגרי"ב ז"ל בהגהותיו שנתפלא על בשמו תשבע לבד שזה ת"ל בנקל כמובן, ולא על שנים הראשונים, עכ"ד. על כ"ז כבר עמד בס' סדר המצות [דפוס ווארשא תרכ"ב] הל' שבועות סי' רי"ג בהג"ה עה"ג, וגם תירץ על נכון עש"ה.

כה) בצד 101 אות י"ד כתב: במ"ז יו"ד סי' י"ח סק"ח הביא מ"ש בלבוש „דשוחט לאחרים ואח"כ נמצא הסכין פגום דחייב לשלם ההפסד דמזיק בידים הוי", והט"ז השיג עליו יעו"ש, וכולם לא ראו באגרת הרמב"ם (או שלא נדפס הס' הזה בימיהם) ששאלו להרמב"ם שאלה זו והשיב „חייב לשלם", והוא כהלבוש ואחריו הש"ך בס"ק י"ט, ולא כהט"ז שהשיג בזה על הלבוש עכ"ל. הנה אעתיק בזה את כל דברי הרמב"ם השאלה והתשובה בשלימות כמו שנדפס באגרת הרמב"ם [דפוס ווארשא שנת וברכתי, דף מ"ד ע"א], ותראה איך שבה"מ צה"ל בחנם השיג על הט"ז מתשובת הרמב"ם ז"ל, והנה ז"ל השו"ת: שאלה אדם שהוא רגיל בשחיטת בהמה חיה ועוף ושחט כמה שנים, פעם אחת נכנס ושחט לטבח א"י כדי למכור לישראל ובדק את הסכין קודם שישחוט כדת, ואחר ששחט בדק אותה ומצאה פגומה ונפסלה הבהמה הואיל ומצא הסכין פגומה דחיישינן שמא בעור נפגמה, יבאר לנו אדונינו אם השוחט חייב הוא בחסרון דמי הבהמה השחוטה הואיל ותמכר לא"י בפחות ממה שתמכר לישראלים, או דילמא כיון דרגיל הוא מומחה הוא ואינו חייב: תשובה. חייב לשלם, משה ב"ר מיימון זצ"ל, עכ"ל. ועתה נחזי לפי מ"ש בזו התשובה היה השאלה שהשוחט שחט רק בהמה אחת ובדק הסכין קודם השחיטה כדת, ונמצא הסכין פגום לאחר שחיטה ומטרפינן הבהמה מספיקא שמא בעור נפגמה, וע"ז השיב הרמב"ם ז"ל דהשוחט חייב לשלם, היה לה' צה"ל להקשות גם על השו"ע והלבוש, דהא עד כאן לא נחלקו הלבוש והש"ך עם הט"ז, רק כששחט השוחט כמה בהמות ולא בדק הסכין בין בהמה לבהמה ואחר שחיטת כל הבהמות נמצא הסכין פגום דמספיקא שמא בעור קמייתא איפגים מטריפין כל הבהמות, ואילו בדק הסכין בין כל בהמה ובהמה אולי לא היו מטריפין רק בהמה בתרייתא, דבאמת הסכין נפגם בבהמה האחרונה, ונמצא דבפשיעת השוחט שפשע ולא בדק הסכין בין כל בהמה ובהמה מטריפין כל הבהמות, משו"ה ס"ל להלבוש והש"ך דחייב השוחט לשלם דהוי כמזיק בידים דלא הוה ליה לשחוט בלי בדיקה בין בהמה לבהמה, אבל אם שחט רק בהמה אחת ובדק הסכין קודם השחיטה, ונמצא הסכין פגום לאחר השחיטה, דמטריפינן הבהמה מספיקא שמא בעור נפגמה ונמצא ששחט בסכין פגום, בזה גם הלבוש וש"ך מודה דהשוחט פטור

מלשלם כיון דבדק הסכין קודם השחיטה, מאי הוה ליה למיעבד, וכ"פ באמת בשו"ע חו"מ סימן ש"ו והביאו הט"ז כאן, ובתשובה הנ"ל להרמב"ם פסק דחייב לשלם, והוא להיפוך מפסק השו"ע והלבוש והש"ך, והיה לה' צה"ל להקשות על כולם על מרן בשו"ע חו"מ והלבוש וש"ך, ולמה הקשה רק על הט"ז, ודעת הלבוש והש"ך ניחא ליה. אולם באמת צריך לידע טעם הרמב"ם למה השיב שחייב לשלם, הלא הרמב"ם נשאל בשוחט ששחט רק בהמה אחת ובדק הסכין קודם השחיטה ולא פשע כלום מדוע יהיה חייב לשלם, והדעת נותן שיהיה פטור מלשלם, על כן נראה לי ברור שחסר מלה אחת בתשובת הרמב"ם, וצריך להיות [אינו] חייב לשלם, וז"ב [נמצא דשו"ת הרמב"ם הנ"ל אינו ענין לפלוגתת הט"ז עם הלבוש והש"ך, דבזה לא השיב מידי ולא מיירי הרמב"ם בזה, ואין אנו יודעים האיך דעתו נוטה בזה].

ולבי אומר לי שלזה כיון הש"ך בחו"מ סי' ש"ו סק"ט שכתב וז"ל: לענין ממון לא מפקינן מספק, ובתשובת רמב"ן בסופו איתא דחייב לשלם, והוא תמוה, ואולי ט"ס הוא שם, וצ"ל פטור מלשלם ע"ש, עכ"ל הש"ך. ולדעתי מלת „רמב"ן" בש"ך הוא טה"ד וצ"ל „רמב"ם", והש"ך כיון לתשובת הרמב"ם הנ"ל הנדפסת באגרותיו. ויש לי ע"ז שני ראיות חזקות, חדא שבכ"מ שהש"ך מזכיר תשובת הרמב"ן, כותב המיוחסות להרמב"ן, כי באמת אינן תשובות הרמב"ן רק השו"ת אשר נדפסו ע"ש הרמב"ן המה להרשב"א ז"ל כידוע, לכן יכנה אותן הש"ך „מיוחסות להרמב"ן", מזה נראה ברור שצ"ל בש"ך „רמב"ם", הא חדא. שנית, בכ"מ אשר הש"ך מביא איזה תשובה מציין באיזה סימן, וכאן כתב „בסופו", משום דהתשובה ההיא באגרת הרמב"ם היא באמת בסופו ע"ש, ע"כ נ"ל ברור שטה"ד בש"ך מלת הרמב"ן וצ"ל הרמב"ם.— אולם מ"ש הש"ך להגיה שצ"ל פטור, לא נ"ל להגיה כל כך, שאיך יעיז המעתיק או המדפיס לכתוב או להדפיס חייב במקום פטור, ומסתבר שנשמט בהעתקה או ברפוס מלת „אינו", וסימנך ספרא בצירא (ע"ז ט' ע"א), וצ"ל אינו חייב לשלם.

ומ"ש ה' צה"ל („או שלא נדפס בימיהם"), לא ראה מ"ש בסדר הדורות בשמות הספרים אות א' שכתב: אגרת רמב"ם מה שהשיב על מה שנכתב לו מכל המדינות מוסר וצואה לבנו ושו"ת בדינים, ש"ח; הרי שאיגרת רמב"ם ושו"ת שבו, נדפסו כבר לפני הט"ז והש"ך.

כו) בצד 116: במאמר להבין עזרה כתב להגיה ולבאר דברי הר"א בן עזרא ז"ל בפ' שלח ט"ו פסוק כ"ה שכתב: וחטאתם כו' והעתיד הפך עכ"ל. וכתב להגי"ה והעתוד בוי"ו, וכוונתו לתת בזה הבדל כו', שהשם שעיר לפי שהוא ע"פ רוב סמוך לעזים יורה שגדרו הוא „צעיר לימים", ועתוד הוא הפך מזה שיורה „תמיד" על התיש הזקן עכ"ל. מה שהגיה העתוד בוי"ו, נדפס כן בחומשים הגדולים דפוס ווין תרי"ט שנדפסו ע"י הר"ר שלמה נעטער מירושלים ז"ל. ומ"ש לבאר כוונת הראב"ע ז"ל, כבר ביאר ופירש כן הרש"ן הנ"ל בפירוש על האב"ע ז"ל. וראיתי לש"ב הרה"ג מוהר"ר גרשון חן טוב ז"ל בספרו מנחה חדשה [דפוס ווארשא תרל"ד] עה"ת ס"פ וזאת הברכה כתב: עתודים, זכרים מעזים גדולים יותר מבני שנה וגם קטנים, עכ"ל. וא"י מנין לו זה שעתודים כולל גם קטנים, ולדעתי נעלם ממנו דברי הראב"ע ז"ל.

כז) שם במאמר הנ"ל ניסה לבאר את דברי הראב"ע בס"פ וזה"ב. במ"ש „וטעם נס היפך מתח" ע"ש ביאורו. ול"נ שהנכון מ"ש בזה בס' ביאורי מהרא"ל ז"ל [דפוס ווילנא תרכ"ח] על התורה. שכתב וז"ל: לא נס לחה, בראב"ע בד"ה לחה. וטעם נס הפך מתח עכ"ל. עי' במקו"ח מה שנדחקו להגיה בזה ולא עלתה בידם כהוגן. ובאמת צ"ל וטעם נס הפך „מלח". ר"ל כי הוקשה לו כי לשון ניסה ובריחה הוא רק העתק ממקום

למקום. וכאן ע"כ כוונתו שלא נעדר ויבש ליחותו, וא"כ מה טעם לניסה פה, ע"כ פי' ניסה באמת מכאן גופיה מוכח דנס יאמר גם על היובש מאחר שהוא היפך מלח, וכן מבואר להדיא במכלול רד"ק בשרש נוס, וז"ל שם. פי' ולא יבש ליחותיה מלשון ערבי יבש הלחם נ"ס א"ל כוב"ז כתב ויפה פי' מה טעם לניסה ובריחה על הליחות עכ"ל, וכ"ה במכלל יופי. ועי' ראב"ע תהלים על פסוק מה לך הים כי תנוס פירש כן להדיא עכ"ל מהרא"ל זצ"ל, וזה נכון לדעתי.

כח) שם צד 119. עמ"ש לבאר דברי הראב"ע ז"ל בפ' חקת כ' פסוק ח' ע"ש. כבר הקדימו המפרש על הראב"ע בחומשים דפוס ווין הנ"ל עש"ה.

כט) שם ביאר דברי הראב"ע בפ' פנחס כ"ח פסוק כ"ב. הקדימו ג"כ בחומש הנ"ל ע"ש.

ל) בצד 126 האריך להשיג ע"ד המדרש תהלים וילקוט אסתר פ"ה ע"ש. כבר הקדימו בקונטרס יד שאול סי' ה' הנספח בסוף ס' נחלת דוד להג' רד"ט ז"ל.

לא) בצד 137 כתב להשיג על ה' שד"ל במ"ש למחוק מלת „הוה" בחרוז וכל מאמינים שהוא היה הוה ויהיה. והביא ראיה מהתוספות עה"ת פ' שמות עה"פ אהיה אשר אהיה עש"ב. אולם בפיוט ליום שני של שבועות בסוף ברכת מחיה המתים, הנוסחא היה ויהיה בלי מלת „והוה" וזהו כהגהות ה' שד"ל. וביתר דברי בה"מ, עמ"ש בתוספות יו"ט במס' סוכה פ"ד משנה ה' עש"ה והבן.

לב) בצד 138 אות ח' עמ"ש בשם ס' יכין לשון ע"ש. וקדמו בשנות אליהו במס' ברכות פרק תפלת השחר משנה ג' עש"ה.

לג) בצד 145 עמ"ש בהערה בשם ה' שי"ף. ועי' מ"ש בשו"ת חתם סופר ח"מ סי' קצ"א.

לד) בצד 146 בהערה 7 עמ"ש בשם הרוו"ה ז"ל לבאר ההבדל בין שמלה לשלמה. ועי' מה שנדברו בזה הרבה חכמי הדור ב„העברי" שנה י"ד גליון כ"ג צד קפ"ב, וגליון כ"ו צד ר"ח, וגליון כ"ח צד רכ"ח, וגליון ל"א צד רנ"ג, וגליון ל"ט צד ש"ך, ע"ש היטב באריכות הרבה.

לה) בצד 161 אות ל"ה כתב: שם בהערה ג'. לפנינו בתרגום להיפוך מימינא והוא דאשא וגבריאל משמאליה והוא דמיא כו', ואולי הוא ט"ס נפל בתרגום כו'. נ"ב באבות דר"נ פ"ד אמרו, בקול מים רבים זה גבריאל, ועי' יומא ע"ו ב', עכ"ל. הנה ס' מעין גנים עם הערות הרה"ח הר"ש באבער נ"י אין ת"י. אולם ממלין מועטים שהעתיק מהרי"כ נ"י מהערות הרש"ב נ"י לס' מע"ג, הבנתי שבהערות לס' מע"ג, כפל דבריו שכתב מכבר בהערות להפסיקתא דר"כ [ד' ליק תרכ"ח] פסקא א'. ואמרתי להעתיק בזה מה שכתבתי מכבר להרה"ח הרש"ב נ"י בהכרמל החדשי שנה שלישית חוברת ח' צד 422, וזה לשוני. בפסקא הראשונה בהערה מ"ז כתב וז"ל במדרש במ"ר שם [פי"ב] וכן במדרש חזית שם [בפסוק צאינה וראינה] המשל זה מיכאל והוא של שלג, ופחד זה גבריאל והוא של אש, וכן במדרש ד"ר סוף שופטים מיכאל כולו שלג וגבריאל כולו אש, ובתנחומא פ' ויגש המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל מיכאל מן המים וגבריאל מן האש. ואולם בתרגום על הכתוב המשל ופחד תרגום להיפוך מיכאל מימינא והוא דאשא וגבריאל משמאלא והוא דמיא ע"כ. וגם בפסחים (קי"ח סוף ע"א) איתא בהדיא דלא כהתרגום, א"ל גבריאל אין גבורתו של הקב"ה בכך, שאתה שר הברד כו', אלא אני ארד שאני שר של אש כו' א"כ דעת הגמרא והמדרשים דלא כהתרגום. ואולי ט"ס נפל בהתרגום, ובמדרש ב"ר פי"ב הנוסחא בטעות המשל זה גבריאל ופחד זה מיכאל. וצ"ל בהיפוך: עכ"ל. ואני אומר שאין כאן ט"ס לא בהתרגום ולא בהמדרש ב"ר פי"ב. שבאמת יש כאן מדרשות

חלוקות בזה, והוא במס' אבות דרבי נתן פ"ב איתא: כקול מים רבים זה גבריאל המלאך, וכ' שם בפי' בן אברהם (דף י"ב ע"ב) וז"ל: ע"ד דאי' בתרגום עה"פ המשל ופחד עמו, מיכאל מימינא והוא דאשא וגבריאל משמאלא והוא דמיא, וכ"מ בב"ר פי"ב, ואף שבפסחים קי"ח אי' שגבריאל הוא של אש ע"כ הוא פלוגתא דרבוותא וכמ"ש המת"כ ברבה דברים ה' שגרסות שונות בזה: וע"ש מש"ע עוד בזה, הרי שדעת האדר"נ שגבריאל הוא של מים. עוד מצאתי בילקוט פ' וישלח רמז קל"ב בשם המדרש אבכיר כתב: א"ל הקב"ה למיכאל למה עשית כן לבני בכורי אמר לפניו לכבודך עשיתי. א"ל מעכשיו תהא ממונה עליו ועל זרעו עד סוף הדורות הה"ד (דניאל י') כי אם מיכאל שרכם. בעת ההיא יעמוד מיכאל שר הגדול (שם י"ב). וכתיב כי מי גוי גדול, יבא גדול ויעמוד על גדול. אתה אש והוא אש דכתיב והיה בית יעקב אש. יבא אש ויעמוד על אש, הרי מפורש להדיא בילקוט בשם המדרש אבכיר דמיכאל הוא של אש וכהתרגום. ובילקוט אי אפשר לו' שנפל בו ט"ס, שהילקוט סובב על הפסוק „מיכאל שרכם" „מיכאל שר הגדול". וא"כ גם בתרגום איוב ובמדרש פי"ב אינו ט"ס, וז"ב: ע"כ לשוני בהכרמל שם, לזאת תמיהני על הרש"ב אחרי שראה דברי אליו בהכרמל שם, בכל זאת חזר ושנה עוד הפעם את דבריו בהערותיו לס' מעין גנים ולא חזר מדבריו הראשונים.

לו) בצד 160 אות כ"ג כתב: יש לציין בב"ק ל' ב': היה לו לציין במוקדם גיטין מ"ד ע"א.

לז) בצד 185 כתב: ועיין סנהדרין צ"ח מלכות בן כוזיבה ב' שנים ומחצה. וט"ס הוא וצ"ל ג' שנים ומחצה, וע"פ זה נבין כוונת מאמר המדרש (פתיחת איכה), אר"י שלש שנים ומחצה עשתה השכינה יושבת על הר הזיתים סבורה שמא ישראל יעשו תשובה ולא עשו, ר"ל בטרם סרה השגחת ה' מעמו (במליצת חז"ל „בטרם עלתה השכינה למרום" כי הר הזותים הוא המקום האחרון מעשר המסעות שגלתה לפי האמור שם למעלה) בטרם תכבה הגחלת האחרונה של מלכות ישראל שצמחה שנית ע"י בן כוזיבא המתין הקב"ה ג' שנים ומחצה, הם הג' שנים ומחצה שנלחם אנדריינוס בביתר ולא יכול לה, ולבסוף כשלא עשו תשובה כבש את העיר ויך כל היהודים לפי חרב, ועיין ר"ה ל"א א', עכ"ל. הביטה וראה ממקום שהביא מקורו משם הוא ראיה כנגדו ולא לו, הנה הוא בעצמו צוה לעיין בר"ה ל"א, וגם בנה יסודו על המדרש פתיחת איכה, ורוצה להליט כוונתו בדבריה שהשלש שנים ומחצה שישבה השכינה על הר הזיתים היה לפני חורבן ביתר, וידוע כי חורבן ביתר היה נ"ב שנים אחר חורבן בית שני, ובמדרש וג' רה"ש שם חשיב בין עשר מסעות שנסעה שכינה מכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן הבית, וממפתן הבית לכרובים, וכו' וכו'. והמסע האחרון היה להר הזיתים, וע"ז א"ר יונתן שלש שנים ומחצה ישבה שכינה בהר הזיתים והמתינה לישראל שמא יעשו תשובה, וזה היה בשעת חורבן בית ראשון, שאז היתה שכינה יושבת על הכרובים, שבבית שני לא היו כרובים, ולא שרתה שכינה בו כדאיתא ביומא סוף פ"ק, וגם נ"ל שמ"ש שם במדרש שלש שנים ומחצה עשתה השכינה יושבת על הר הזתים כו', הוא ט"ס וצ"ל שתי שנים ומחצה. והוא היה הזמן שסמך בבל על ירושלים עד שגרמו העונות ונחרב הבית תוב"ב, צא ולמד בירמיה ל"ט, ותראה שהחשבון מכוון, ולזה נתכוון ר"י שהשכינה המתינה שמא יעשו תשובה עד שנחרב הבית ועלתה וישבה במקומה, [גם מ"ש במדרש איכה פ"א סימן מ"א שש שנים היו גחלים עמומות בידו של גבריאל סבור שישראל עושין תשובה כו', גם שם הוא ט"ס שש שנים וצ"ל שתי שנים ומחצה, וכ"ה במדרש משלי פ"א, והם הם שתי שנים ומחצה שהמתינה השכינה בהר הזיתים שמא יעשו ישראל תשובה], שוב מצאתי בהגהות הג' רש"ש ז"ל בפתיחתא

דאיכה סימן ל' אות ל"ט שהגיה כן שתי שנים ומחצה; וראיתי בזה דבר תמוה בפירוש מהרז"ו ז"ל בפתיחתא סימן כ"ה שבא לפרש דברי המדרש כמ"ש לפנינו, שלש שנים ומחצה, וכתב: והחשבון כמ"ש יחזקאל ריש כ"ד בשנה התשיעית כו' בעשור לחדש וגו', סמך מלך בבל אל ירושלים וגו', ושם ל"ג כ"א כתוב בשתי עשרה שנה בעשירי בחמישי לחדש הרי משנה תשיעית עד שנה י"ב ג' שנים ויותר, היינו מחדש היו"ד עד הי"ב סוף השנה חשוב שנה ואח"כ ג' שנים הרי יותר מג' שנה וזהו שאמר ג' ומחצה: עכ"ל ובמ"כ טעה בזה מאד ולא הביט יפה שמה שמביא מיחזקאל ל"ג כ"א, שכותב שם: בשתי עשרה שנה בעשירי בחמישי לחדש לגלותינו בא אלי הפליט מירושלים לאמר הוכתה העיר: הרי זה היה זמן רב ערך ששה חדשים לאחר חורבן ביהמ"ק שיבב"א, וא"כ חשבונו אינו מכוון, ונ"נ לא היה שם אפילו ג' שנים שלמות, ודו"ק;

לח) בצד 233 אות קי"ד כתב: וראיתי בכת"י מן הגאון ר"א בינג זצ"ל כו', אם כי לא ידענו ולא שמענו שם הרב הג' הנ"ל: עכ"ל, יען כי לא ידע ולא שמע שם הגאון הנ"ל עד כה, לזאת אודיעו מי הוא, ידע כי הגאון מהר"א בינג זצ"ל היה רבו של הגאון ר"י עטלינגער זצ"ל אבד"ק אלטונא, ומזכירו בשמו בתשובותיו בנין ציון החדשות [ד' ווילנא תרל"ח] סימן י"ד ע"ש;

לט) מדי דברי בשו"ת ב"צ סימן הנ"ל, זכר אזכר מה שכתבתי מכבר להעיר על דבריו שם, וזה הוא, שכתב שם וז"ל: ראיתי בשו"ת הרשב"א סימן י"ח שכ' וז"ל וכן אין מברכים על כל מצוה שהיא באה מתוך עבירה כגון השבת גזילה שלא צונו לגזול כדי להשיב וליקח את האם כדי שנחזור ונשלח אותה עכ"ל, וזכורני שפעם אחד שאלתי לאדמ"ו הגאון מו"ה אברהם בינג זצ"ל איך יקיים מצות שילוח הקן, והיה דעתו שיגביה האם מעל הבנים ויפריח אותה, והשיב לי שאסור לעשות כן, דמיד כשלוקח אותה עובר בלאו דלא תקח האם על הבנים אלא שצריך לגרש אותה מעל הקן עד שתפרח, והנה לכאורה נסתר זה מדברי הרשב"א הנ"ל, שכתב דלכך אי"מ על שה"ק מפני שבא ע"י עבירה שלקח אותה, ומשמע מזה שמצות שילוח הוא כאשר חשבתי שיקח אותה וישלחנה, אבל באמת קשה מאד איך נאמר שהתורה צותה לעשות עבירה בתחלה למען נתתק אח"כ ע"י מצוה עכ"ל עש"ב; והנה במכתה"ג נעלם מעיניהם שהתשובה הנ"ל בשו"ת היא תשובת ר"י אבן פלאט ז"ל שהשיב להראב"ד ז"ל והועתקה ג"כ באבודרהם [ד' ווארשא דף ח'], ושם ישנו השגת הראב"ד [הוא הראב"ד ז"ל בעל השגות על ס' הי"ד להרמב"ם ז"ל כמ"ש במבוא לס' האשכול סימן ג' עש"ה], וכתב הראב"ד ע"ז בזה"ל: א"א, הא לא מחוורא שאם נטלה על מנת לשלחה מאי עבירה איכא: עכ"ל, וכ"כ בספר חרידים פ"ה סעיף מ"ב, וז"ל: מ"ע לשלח אם צפור מן הקן שנאמר שלח תשלח את האם וכשיקחנה יכוין שלא לזכות בה אלא לוקחה כדי לקיים מצות שילוח ואז לא יעבור על לאו דלא תקח האם הכי מפורש סוף מסכת חולין. וכן הורה הרב כמוהר"ר יצחק אשכנזי זצ"ל: עכ"ל, ומשמע ליה כן מסוף מס' חולין, מהא דאיתא שם, במה משלחה רב הונא אמר ברגליה, רב יהודה אמר באגפיה, ופירש"י: במה משלחה ברגליה, יאחזנה ברגל וישלחנה: באגפיה, אוחזה בכנפה ומשלחה: וכ"פ הרמב"ם בפי"ג מה' שחיטה הלכה ה': וכיצד משלח האם אוחז בכנפיה ומפריחה: עכ"ל, הרי דעת הרמב"ם והראב"ד ור"י אשכנזי ז"ל בס"ח, וכ"ה דעת רש"י בפי' הראשון, שהחיוב הוא דווקא לאחוז אותה בידו ולשלחה, ואין עובר על לא תקח האם עה"ב, כיון שאוחזה בידו על מנת לשלחה אין עובר, וכנ"ל, ופלא על הגאונים הנ"ל שכ' מלתא דפשיטא להיפוך ולא זכרו מכל אלו הפוסקים מאומה, וזה פלא:

מ) ובזה יש לי עוד להעיר ע"ד מר"ן הכסף משנה שם, שכתב שם וז"ל: וכיצד משלח האם אוחז בכנפיה ומפריחה, שם [סוף חולין קמ"א ע"ב] רב הונא אמר ברגליה, רב יהודה אמר בכנפיה, ופסק כרב יהודה דגדול מר"ה הוה עכ"ל, וא"י מנין לו דרב יהודה היה גדול מרב הונא, הא הרא"ש בפ' הגוזל עצים סימן יו"ד כתב להיפוך: ונראה דהלכה כרב הונא דהוה רביה דר"י: ואף לפי מ"ש בס' הכריתות דחבירו היה, זכ"כ רש"י ס"פ בכל מערבין ע"ש, מ"מ מי הגיד ליה למר"ן דר"י היה גדול מר"ה, ועוד למה לא הביא מר"ן הכ"מ טעם הר"ן בס"פ שלוח הקן, שכתב: וקיימא לן כרב יהודה דהא חזינא בסמוך דעבד עובדא כשמעתיה: עכ"ל, ואולי מיאן מר"ן בטעם הר"ן, משום דס"ל למר"ן כמ"ש הריטב"א: דלא אמרינן מעשה רב אלא כשהעושה מעשה הוא אמורא אחר שאינו חולק באותו הדין, אבל אם החולק עצמו הוא דעבד עובדא כשמעתיה לא אמרינן מעשה רב: ועיין בספר יד מלאכי בכללי המ"ם סימן תכ"ד מחלוקת גדולה בין הפוסקים בכלל זה עש"ב, מ"מ היה לו למר"ן להביא דברי הר"ן בזה ולשאת ולתת בדבריו:

מא) בצד 55 אות ט' כתב: המג"א ס"ס קע"ר כ' בסו"ד ומ"מ י"ש ישתה פחות מרביעית, תמה עליו הלבו"ש מ"ש יי"ש מ"ש מים ושאר משקין, הוא דבר פלא שכוונת המ"א מ"ש י"ש הוא ירא שמים לצאת מידי ספק ברכה ואיה"נ דכל המשקין שוות: עכ"ל, כבר קדמו בזה בספר מנחת כהנא [ד' ווילנא תר"מ] דף ט"ז סוף ע"א:

מב) בצד 68. הביא משמואל א' (י"ז פסוק ל"ד). ונשא „שה" מהעדר, והכתיב הוא „זה", וביאר החכם בה"מ לבאר הכתוב „זה" ע"ש, ואני אומר מלבד שביאור שלו הוא השערה בלי יסוד, הנה נעלם מעיניו דברי הרב היש"ן במנחת שי שם במקומו שכתב: ונשא שה מהעדר, במקצת ספרי הדפוס כ' זה וטעות הוא כי בכל הספרים כ"י וגם בדפוסים ישנים כתוב שה, וכן תרגם יונתן אימרא, וכ"כ החכם אברבנאל ובעל כלי יקר בפירושיהם והקונקרדאנציא בשרש נשא ושרש שה ושרש עדר: עכ"ל, הרי המ"ש שהיה בקי במסורה טובא כתב שאין כאן קרי וכתיב, רק כמו שהוא נקרא שה בן הוא נכתב, וזכורני בשכבר הימים ראיתי בא' מעלי המגיד שהאריך בזה והכריע ג"כ כמ"ש המנ"ש:

טרם אבא על החותמת או"ש לאנשי כנסה"ג ולהרב המעריך הי"ו, ויהי נועם ה' במעשה ידיהם כאותם וכאות נפש מברכם בלו"נ.

ברוך עין.

לדופקי בתשובה.

בפתחי תשובה בשו"ע חו"מ סימן רמ"ז סק"ב כתב: גם בתשובת משכנות יעקב סימן נ"ג ש"מ שצוה לתת מתנה איזה סך לכל נכדיו ויש לאחד מנכדיו בנים ונפל ספק אם הם ג"כ בכלל נכדים, והשיב נלע"ד בפשיטות דאין בכלל הנכד רק בן הבן לבד והוא דבר מפורש בכתוב גבי שבועתו של אבימלך אם תשקור לי ולניני ולנכדי ומתרגמינן ולבר ברי, וכן מצינו בגמרא מגילה [דף יו"ד ע"ב] והכרתי לבבל שם ושאר נין ונכד זו ושתי שהיתה בת בנו של נבוכדנצר כו' עכ"ל, ותמיהני שממקום שהביא ראיה שבנכד אין בכלל רק בן הבן בלבד, הוא ראיה לסתור, שהרי ושתי היתה בתו

של בלשצאר שהוא היה בנו של אויל מרודך, וא"מ היה בנו של נבוכדנצר כמפורש ברש"י ירמיה כ"ז פסוק ז' וברד"ק שם ובס' הקבלה להראב"ד ז"ל, וושתי היתה בתו של בלשצאר מפורש בגמרא מגילה דף י"ב ע"ב ע"ש, הרי אתה רואה שהגמרא במגילה יו"ד ע"ב קאמר ושתי היא בכלל נכד, והיא היתה בת בן בנו של נבוכדנצר, הרי שגם בן בן הבן הוא בכלל נכד, ומה דקאמר הגמרא במגילה יו"ד ע"ב בת בנו של נ"נ ובאמת היתה בת ב"ב של נ"נ, מצינו כה"ג בחגיגה י"ג ע"א עשה"ט והבן, וזה ברור:

הנ"ל.

תנא ירושלמי

בירושלמי סנהדרין פ"ד הלכה א', א"ר יוחנן כל שאינו יודע לדון את השרץ לטהרו ולטמאו ק' פעמים כו', כילד דנין את השרץ? א"ר ינאי מה אם הנחש שממית טהור, עכבר שאין ממית אינו דין להיות טהור, או חילוף, עכבר שאין ממית טמא, נחש שממית אינו דין להיות טמא. היתיב ר' פינחס הרי עקרב ממית והרי הוא טהור; אשכח תני אמר, הוא נחש הוא עקרב ע"כ. המפרשים פירשו, שר' פינחס בא לסתור הקו"ח השני שנחש יהיה טמא מקו"ח מעכבר שאינו ממית והוא טמא, א"כ כ"ש נחש שממית אינו דין שיהיה טמא, וע"ז מקשה, הרי עקרב יוכיח שממית ואפ"ה הוא טהור, והש"ס דוחה את דבריו משום דהוא נחש הוא עקרב, ועקרב גופא נדון בקו"ח מעכבר שיהיה טמא. והנה הדחוקים בפירוש הזה נראים לכל מעיין; חדא מאי דעתיה דר' פינחס לעשות יוכיח מעקרב, מאי אולמא דעקרב מנחש? הרי שניהם אינם מפורשים בתורה לא לטומאה ולא לטהרה, ואדרבה בנחש איכא מיעוט בת"כ לטהרו, לפי ד' ר"ת בתוס' סנהדרין (דף י"ז) בד"ה שיודע, ע"ש, משא"כ בעקרב. הא חדא, ועו דלפי הפירוש הזה, לא בא ר' פינחס אלא לסתור הקו"ח השני, והקו"ח הראשון לטהר את העכבר במקומו עומד בלי שום פירכא, ולמסקנת הש"ס, שדחה את דברי ר' פינחס, ישארו שני הקו"ח בתקפם באין עליהם תשובה, וא"כ לא מצאו כל אנשי חיל את ידיהם בהלכה זו, אם לטהר את העכבר או לטמא גם את הנחש והעקרב, אתמהה! ולכן נלע"ד לפרש פירוש חדש בדברי הירושלמי הלז, וזה הוא; הנה בבבלי, סנהדרין (דף י"ז), איתא ג"כ להאי קו"ח לטהר את השרץ מקו"ח מנחש שממית ומרבה טומאה ואפ"ה הוא טהור, ומדחה הש"ס שם, ולא היא, מידי דהוי אקוץ בעלמא. כלומר, מה שנחש ממית לא חשוב חומרא לגרום לו טומאה, דהרי קוץ נמי ממית, ואפ"ה לא עלה על דעת כל אדם לטמא את הקוץ, וא"כ נסתר כל היסוד מבנינו של הקו"ח הזה. ודברי הירושלמי הן הן דברי הבבלי, אלא שהירושלמי בחר לו לשון ערומים במלת „עקרב" נגד „נחש" דעסיק ביה, ובאמת כונת הירושלמי במלת „עקרב" להוראת קוץ, כמו שמצינו ההוראה הזאת במקרא (מלכים א', י"ב) אבי יסר אתכם ב„שוטים" ואני איסר אתכם ב„עקרבים", ולפ"ז בא ר' פינחס לסתור את שני הקו"ח הן לטהרה הן לטומאה, משום שאין זה תומר מה שממית, דהרי „עקרב" (היינו קוץ) ממית והרי הוא טהור, וכבבלי ומה שמסיים הירושלמי שם; אשכח תני אמר, הוא נחש הוא עקרב, אינו דיחוי לדברי ר' פינחס, כמו שפירשו המפרשים, אלא אדרבה הוא מביא תנא דמסייע לר' פינחס, דאין זה חשוב חומר מה שממית, דאשכח תני דאמר ג"כ; הוא נחש הוא עקרב (היינו קוץ), שג"כ ממית ואפ"ה טהור.

יעקב צבי יאנאווסקי.

דרכי רש"י ז"ל בפירושיו לש"ס.

מאז נחתמה תורת התלמוד וכל נחלי החבורים אל הים הגדול הזה הנה הולכים; מאז נעשה התלמוד למרכז פנימי, אשר אליו ירוצו וממנו ישובו כל הכחות הרוחניים של העם הישראלי ויהי הלב של האומה השולח חיים לכל עורקי הגוף ובמשך כמה מאות שנים כמעט הוא לבדו היה הציר והקוטב, אשר עליו סבבה כל ספרתנו ותקופתה על קצותיו — מני אז שמו להם עובדיו ועודריו הרבים שני ראשים, הראש האחד יפנה דרך המפרשים והראש השני אל דרך הפוסקים. הראשונים נצמדו אל דברי התלמוד כאזור אל מתנים, כמזה יתגרוהו ויעטרוהו כצנה. והאחרונים — ינתחוהו לנתחים ויעברו בין הבתרים. יפרידוהו לחלקיו וישובו ויבראו להם פנים חדשות. הראשונים המה העובדים הנאמנים לפתח ולשדד אדמתו להסיר כל אבן נגף ונר בידם להאיר לכל באי שעריו בתוך חדריו וכל גנזכיו העמוקים והנבוכים. והאחרונים נושאי האלומות הבוצרים ענבי ההלכה ופרי המעשה ישימו לפני העם. המפרשים על כל אמר על כל דבור יטו קוש על כל שקלא וטריא יטיפו מליהם וכל הגה ורעיון שעשועיהם ולא יקפחו גם שכר שיחה נאה; לא כן הפוסקים. אשר טוב להם אחרית דבר מראשיתו וכל ישעם וכל חפצם רק המסקנא. על כן אמרו רז"ל: יצתה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים והלכה כבית הלל (עירובין י"ג); כי אם אמנם בתור למוד כלם אהובים כלם קדושים וגם באהבת בית שמאי נשגה תמיד. אבל לפוסקים הלכה לדורות ולמעשה להם דברי בית הלל עיקר ובמקום בית הלל משנת בית שמאי אינה משנה. המפרשים השקפתם נושאיית (סוביעקטיף). המה ישאו מדברותיהם כפי נטות רוחם וחזון לבם; אבל הפוסקים — השקפתם נשואיית (אביעקטיף) המה תשוקתם רק דעת התלמוד המוחלטת.

הראש והראשון למפרשים רש"י ז"ל הוא מפרש במלוא מובן המלה. כי אף אמנם מצאנו לו בכמה מקומות בפירושו שהוא פוסק ההלכה (כמו פסחים ל' א', ביצה כ"ד ב', חולין מ"ז א' ובש"מ) בכל זאת איננו פוסק בשום פנים ושמו נאה לו „ראש המפרשים". פרשן-דתא. הוא נתן לבו רק להבנת דברי התלמוד מפורש ושום שכל בברור וקולר נמרץ וידיו לא אסרו לנחשתים לפרש באופנים שונים. והנה משיחתו של הרשב"ם ז"ל בפירוש החומש ראש פ' וישב שכתב: „וגם רבינו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא. ואף אני שמואל בר' מאיר חתנו זצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטים המתחדשים בכל יום, ע"כ לשונו; אחת דבר הרשב"ם שתים זו שמענו: כי רש"י ז"ל אהב מאד את הפשטות, וגם הוציא משפט, כי הפירושים מתחדשים בכל יום לפי מעלות רוח החוקר אשר תנוח עליו.

את המשפט הזה אחז רש"י ז"ל גם בפירושי התלמוד וממנו לא סר. על כן בל נתמה תמוה אם נמצא במקומות רבים בתלמוד שדברי רש"י ז"ל לא יתאימו בפירוש ענין אחד במקומות שונים וגם הם סותרים זו את זו. כן יבחר לו לפעמים לפרש לפי המחשבה הראשונה של התלמוד ולא לפי המסקנא. הנני להציג בזה כמה דוגמאות והקוראים הישרים בל יכבד עליהם לעבור אתי במשעולים צרים בין כרמי התלמוד.

א) שבת כ"ב א', זה נר מערבית שממנה היה מדליק ובה היה מסיים, פירש"י שממנה מדליק בערב לשאר הנרות ובה מסיים ההטבה שאוחז הפתילה הישנה ונותן שמן ופתילה חדשה ומדליק. ובמנחות פ"ו ב' פירש שבה מסיים ההדלקה שמכבה אותה ואחר כך מדליק משאר הנרות אחר הטבתה, וזהו כפירוש ריב"א בשבת.

ב) שם כ"ז ב' ד"ה לכסות לילה, פירש"י, דווקא כסות המיוחדת ללילה פטורה מציצית,

וכן פירש זבחים י"ח ב'. אבל במנחות מ' ב' ד"ה ה"מ גזירה שמא יתכסה בה בלילה פירש שגם כסות יום פטורה בלילה וזהו כהרמב"ם פ"ג ה"ז.

ג) עירובין כ"ד א' ד"ה לקולא כתב: ובהא אפילו ר"ש מודה דאין מטלטלין מקרפף יותר מבית סאתים לחצר, וכן כתב נ"א א'. אך בשבת ק"ל ב' ד"ה קרפיפות כתב דלר"ש מותר לטלטל אף ביותר מבית סאתים מקרפף לחצר.

ד) שם ק"ג. פירש"י בני חבורה זריזין הם מפני שהם חכמים ובקיאים וכן פירש שבת כ' א', ובפסחים פ"ה א' פירש בני חבורה זריזין הם שהם רבים ומזכירים זה לזה.

ה) פסחים ג' א' ד"ה מה להלן תיכף לאכילה שרפה כדכתיב והנותר ממנו עד בוקר באש תשרופו, ובזבחים נ"ו ב' פירש דכתיב ואם יותר מבשר המלואים וגו' בלו את אהרן.

ו) שם ל"א ב', פירש"י על הברייתא גוי שהרהין פת פורני אצל ישראל אם אמר לו הגעתיך עובר אף שלא הגיע הזמן, ועיין פר"ח, והקשה שער המלך שזה סותר לפירושו במשנה „ישראל שהרהין ומטא זמניה ולא פרעיה", הרי שאינו עובר רק כשהגיע הזמן.

ז) שם נ"ד א' פירש"י ביהש"מ דת"ב אסור באכילה ובמלאכה. ואילו בתענית י"ג פירש"י דבמלאכה מותר, ונרשם שם על הגליון מהמג"א סתקנ"ד.

ח) שם ס"ג ב'. פירש"י דחומת בית פאגי הוא חומת ירושלים, ובמנחות ע"ח ב' פירש דחומת בית פאגי היא חומת הר הבית.

ט) שם ס"ז ב', מחילות לא נתקדשו בקדושת עזרה אבל קדושת הר הבית יש להן לענין ב"ק עיי"ש, ולהלן פ"ו א' ד"ה כי אמרה פירש דדינן כחול גמור.

י) ריש ערבי פסחים, פירש"י בטעם ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולה. ושם ק"ח א' פירש שלש כנגד ג' כוסות של פרעה והרביעית כוס ברכת המזון.

יא) שלהי פסחים. הפגול מטמא את הידים משום חשדי כהונה, פירש"י שלא יפגלו הכהנים לשחוט שלמים לשם חטאת, ובב"ק ה' א' פירש המפגל הוא השוחט חטאת לשם שלמים, וכן הוא מנחות מ"ט א' שזהו חוץ לזמנו.

יב) מגילה כ"ד ב', העושה תפלתו עגולה סכנה ואין בה מצוה. פרש"י סכנה שלא תכנס בראשו. ובמנחות ל"ב גבי מזוזה תלאה במקל או אחורי הדלת סכנה ואין בה מצוה, פירש"י שאינו נשמר מן המזיקין ולא מטעם הנ"ל וכמו שפירש ר"ת שם, שלא יהא נוקף ראשו במזוזה, וע' טו"א שם.

יג) שם ליפן זהב פסול, פירש"י משום דבעינן מן המותר בפיך, ובסנהדרין מ"ח ב' פירש דזה הלכה למשה מסיני. ובמנחות פירש משום דמינו בעינן, נוב"י מ"ק ס"א.

יד) תענית ט"ו ב' פירש"י שכל משמר היה נחלק לשבעה בתי אבות. וביבמות ק"א א' פירש שבכל משמר ששה בתי אבות. וזהו כמנחות ק"ז ב' וירושלמי שקלים ספ"ו, ופ' בת' חתם סופר חלק או"ח ס"ר טרח לייבש דברי רש"י ז"ל, יעוש"ה, ותמה אני, כי מדבריו שם נראה שלא זכר הגאון שר התורה סוגית הגמרא סוף סוכה, שבשבת היה משמר נכנס ומשמר יוצא. והנה לכאורה מוכח שם שבשבת היה כל המשמר שוה, או נאמר שהיו שמונה בתי אבות כי בשבת עבדו שני בתי אבות היוצא והנכנס, ואולי מבית האב הנכנס הוא שהשלים בשבת הבאה. וברמב"ם פ"ד מתומ"ם ה"ט ז"ל: „בשבת כו' מפיסין בשחר אנשי אותו בית אב של משמר היוצא כו' והמשמר האחר שנכנס בשבת מפיסין פייסות אחרות" כו'. הנה במשמר היוצא הזכיר בית אב ולא בנכנס ואפשר שכן גם דעת רש"י ויתפשרו הסתירות.

טו) יבמות ק"א א' רש"י ד"ה פסולה, מידי דמגין בעינן דכתיב נעל וכתיב ואנעלך תחש, ולקמן ק"ב א' ד"ה סיפא נמי ר"מ לא יליף מתחש ואפילו הכי בעינן מגין. נוב"י מ"ת חאה"ע סקכ"ג.

טז) שם ק"ט פ', בפירש"י על המשנה נתגרשה בקטנותה וקבל אביה גיטה ובקדושין מ"ג ב' כתב דמשנשאת היא ולא אביה מקבל גיטה.

יז) קידושין כ"ב ב', המקדש בתו סתם, פירש"י באומר אחת מבנותיך מקודשת, ורלה בזה שאמר בתך מקודשת לי לגדולה כוון ומבואר ברא"ש סכ"ה בשם ר"ת, ולקמן פ' האומר על משנה זו פירש"י, המקדש בתו סתם, שאמר בתי מקודשת לך, ע' שעה"מ פ"ט מאישות הי"א.

יח) ב"מ קט"ו א', רש"א עניה אין ממשכנין אותה מפני שמשיאה שם רע בשכנותיה, פירש"י שהוא נכנס אצלה להשיב עבוטה. ובסנהדרין כ"א כתב שהיא נכנסת אצלו.

יט) סנהדרין מ"ט א', „על עסקי שלו" לשון של נעלך כו' ולא רצה לפרש כמו בסוטה ל"ה שפירש „על עסקי שלו" ששגג שגגה לאחוז בו.

כ) שם ל"א א' פירש"י חלזון עולה מן הים ובמנחות מ"ד כתב שעולה מן הארץ ע' נוב"י מה"ת ס"ג וכ"מ לדינא יעו"ש.

כא) שם ל"ד ב', פרעה שחירף בעצמו נפרע הקב"ה ממנו בעצמו, פירש"י הוא עצמו ולא ע"י שליח „לא היה בזוי כל כך לכן הקב"ה כמו כן נפרע ממנו בעצמו כו', ושם כ"ד ב'. וכי משוא פנים יש בדבר, פירש דהתם כתיב וה' המטיר הוא בעצמו והכא כתיב שלא אם ע"י שליח, הרי גרע יותר כשהקב"ה נפרע בעצמו.

כב) ערכין י"ח ב' שנה שבקדשים כו' ושבבן ושבבת מעת לעת, פירש"י באותו היום ואותה השעה, ובסוף פרק יוצא דופן כתב רק דבעינן אותו היום וכן מוכרח מפירושו יבמות ל"ד א' שהמעל"ע היינו כשהגיע היום ולא השעה, מל"מ סוף פ"ב מה' אישות.

לא אפונה כי בקלת המקומות טעמו של רש"י ז"ל ונימוקו עמו מה שפירש פעם כה ופעם כה ולפלגותיו גדולים חקרי לב. אמנם רוב המקומות עדים נאמנים כי באמת לא חש רש"י ז"ל לפרש באופנים שונים, ואין לכנוס בדחוקים לקרב הרחוקים ולעייל פילא בקופא דמחטא. הלא כן נראה גם כן בדרכי רש"י ז"ל שמפרש כמה פעמים טעמים שנדחו במסקנת התלמוד והוא בחר לפרש כהס"ד. בוא ואראך דוגמאות רבות. שבת מ"ד א' ד"ה חוץ פירש שאסור לטלטל נר הדולק משום שמא יכבה וזה נדחה בגמ' מ"ז א' ומסיק משום שנעשה בסים לדבר האסור (מג"א סרע"ו סקי"א). עירובין מ"ז א' היבמה לא תחלוץ ולא תתיבם בתוך ג' חדשים משום שאתה מלריכה הכרזה וזה נדחה ביבמות מ"א ב' ומסיק משום כל שאינו ליבום כו'. חגיגה יו"ד שלוחו של אדם כמותו משום גם אתם לרבות שלוחכם וזה נדחה רפ"ב דקדושין, ע' טו"א. כתובות כ"ו א', אר"י כן יפה לו ולא ירע כחו של זה, פירש"י שלא יגבה מזמן ראשון והעירו בתוס' שם שזה נדחה בפ' גט פשוט. ב"ק ל"ד ב' הניח להם אביהם מעות של רבית אין חייבים להחזיר פירש"י דרשות יורש כרשות לוקח ושם קי"ב א' מסיק רבא משום אל תקח מאתו נשך לדידיה קמזהר רחמנא (מל"מ פ"ו ממלוה ולוה). שבועות י"א א' פר ושעיר של יום הכפורים כו' פירש"י משום תרומה ישנה והעירו התוס' דזה דלא כמסקנא ביומא. ע"ז מ' א' רש"י ד"ה בילת השרץ וכ"מ שאם רקמה ונקבה וזה נדחה חולין ס"ד ומסיק כ"מ אחרת. בכל הנ"ל יש להוסיף עוד הרבה דוגמאות, אלא שכבר יש בזה די למה שרצינו להוכיח.

והנה כדרכו של רש"י ז"ל בענין זה האחרון, רצוני, מה שמפרש לפעמים פירוש שנדחה בגמרא במקום אחר— כן נהגו גם רבותינו מסדרי התלמוד, כי יש אשר יאמר בתלמוד איזה דבר מבלי חולק במקום, אף שבמקום אחר הוא נדחה ונסתר. משלים מזה:

ש לי להראות מכמה מקומות. פסחים מ"א א' אמר עולא ר' יוסי היא דתניא יוצאין ברקיק השרוי כו' ובברכות דחה לזה ולא היא עד כאן לא קאמר ר' יוסי אלא גבי מצה כו' כמו שהעירו בתוס' (וקצת כ' שלא בדקדוק. כי לא עולא בעצמו שאמר כן שם בברכות אלא ר"כ אמר כן: ואני אומר במחלוקת שנויה). יומא ס"ו ב' אמר רפרם זאת אומרת עירוב והוצאה לשבת ואין עירוב והוצאה ליוה"כ, ובכריתות דחה לה, הא דרפרם בדותא היא. יבמות כ' ב' מותיב תיובתא לר"ל דאמר כ"מ שאתה מוצא עשה ול"ת אם אתה יכול לקיים שניהם מוטב כו', ובכמה מקומות בש"ס מביא לדר"ל, כתובות כ"א ב' דרב פפי משמיה דרבא האי אשרתא כו' ושם פ"ה א' אמרינן ליתא לדרב פפי וכמ"ש בתוס'. סוטה י"ח ב', ליתא לדרב המנונא דאמר שומרת יבם שזינתה אסורה ליבמה, ובכמה מקומות מובא בסתם. ב"מ ע"ה א', אר"י אמר רב מותר לו לאדם להלוות לבניו ולבני ביתו ברבית כדי להטעימן טעם רבית, ולא היא, דילמא אתו למיסרך. ובשבת קמ"ט ב' מובא בסתם. שם פ"ז א' והאמר שמואל אין שואלין בשלום אשה, ר"י בעלה שאני, ובקדושין מ' ב', ע"ש, והאמר שמואל אין שואלין בשלום אשה כלל, וע' שבת ע"ב א' תוד"ה כי אתא ר"ד, שלהי יומא מפני שצריך לומר הבדלה ובתוס' ב"ק כ"ה א' תוד"ה והא האי תנא, ובב"מ ע"ז א' תוד"ה דאגר אגורי לדיילא. — על כן הרבה יש להתפלא על רבינו השאגת אריה סי' ע' על ההיא דרפרם ביומא, זה לשונו: מי יתן והיו מראין לנו רבותינו אפילו מקום אחד, שהגמרא מייתי לדברי אמורא במקום אחד בסתם ובמקום אחר דחי לה, עד כאן לשונו. היתכן שנעלם מעין רבינו הגדול מה שנודע לאחד מתלמידי תלמידיו?

נחמן צבי געצאוו.

חטא דוד המלך במנותו את ישראל.

בשמואל ב' כ"ד „ויסף אף ה' לחרות בישראל, ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל ואת יהודה וכו'", ושם להלן ויך לב דוד אתו, אח"כ ספר את העם, ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאד אשר עשיתי.

בענין חטא דוד שונים המפרשים בדעותיהם, הרמב"ן בפ' במדבר כתב, שחטאו היה שמנאן שלא לצורך, ועוד שמנה גם פחות מעשרים שנה, מבן י"ג, והביא את הכתוב בד"ה א' כ"ז" ולא נשא דוד מספרם למבן עשרים שנה ולמטה, יואב החל למנות ולא כלה ויהי בזאת קצף על ישראל, והוא מבאר את הכתוב הזה: שהקצף היה על שמנה פחות מכ' שנה.

אכן דבריו הם תמוהים כי אדרבא מהפסוק הזה ראיה כי דוד לא צוה למנות פחות מבני כ' שנה, וגם נראה שעיקר הקצף היה על שיואב לא כלה מספרו, ועוד דבשמואל נאמר כי מספר איש ישראל ע"י יואב היה שמונה מאות אלף, ויואב הלא מנה גם פחות מכ' שנה, א"כ המספר האמיתי מבני כ' שנה היה עוד פחות מזה, והלא בד"ה נחשב מספר איש ישראל האמיתי אלף אלפים ומאה אלף?

והנה האברבנל סותר דברי רש"י והרמב"ן, ולדעתו לא אסרה התורה למנות ישראל בלא שקלים, וחטא דוד היתה לפי דעתו על ששם בשר זרועו, בבטחו על רוב עמו, וכן הוא דעת הרלב"ג והעקדת יצחק.

אכן לפי דבריהם בכ"ז קשה כי אחר שהחטא היה על עיקר המנין מדוע זה נאמר

בהכתוב „יואב החל למנות ולא כלה, ויהי בזאת קצף על ישראל" א"כ משמע שהקצף היה על החלו למנות ולא כלה, ועוד לפי כל הדעות, אחר שמספר יואב היה שמונה מאות אלף איש ישראל, מאין איפוא נולד המספר שבד"ה אלף אלפים ומאה אלף? מי מנאם אחרי מספר יואב תיכף?

אמנם ברש"י במדבר ד' ב' לענין הלוים כתב „מנה מהם את הראוים לעבודת משא, והם מבן שלשים שנה ועד בן חמשים שנה, והפחות משלשים לא נתמלא כחו, מכאן אמרו בן שלשים לכח" ואם נקח לנו לאמת הבנין את דברי רש"י אלה אז נוכל לברר את חטא דוד ולפרש הכתובים בענין זה, והוא להחליט כדברי האברבנל אך לא מטעמיה, אכן כוונת דוד במספרו היתה לדעת מספר צבאיו הגבורים גם החזקים, ואשר המה אך מהמשפחות הנאמנות לדוד, ולכן צוה דוד לספר אך מבן שלשים עד בן חמשים שנה, כי שם בשר זרועו, ולא רצה להכנים במספר גם את הגבורים אשר המה מהמשפחות הנחשדות לבלתי נאמנות לכתרו וכסאו, ולזאת לא צוה למנות את כל שבט בנימן, אשר בדרך כלל לא נטה לבם אחרי מלוכת דוד, וגם את שבט לוי, אשר לא היו בעלי מלחמות.

והנה המפרשים בארו את שמות הנרדפים „ספר, מנה, פקד" באופן הזה: כי המלה „מנה" תתאר לנו המנין אשר יגלה לנו את הכמות הראויה לתכלית דבר הספירה, והוא ספירת אישים ידועים, וכמו שנאמר בירמיה ל"ג „תעבורנה הצאן על ידי מונה" והוא לדעת ע"י המנוי כמה מהצאן הם חזקים ובריאים ואין בהם מום, וכן „מונה מספר לכוכבים, לכולם שמות יקרא" לפי מעלת כל ככב ותכונתו. והמלה „ספר" תורה על כלל המספר, ספירת האחדים אחת לאחת. והמלה „פקד" תורה על התאחדות האחדים למספר כולל תחת סוג, מין ומשפחה, כמו במספר בני ישראל במדבר סיני, אשר הכוונה היתה לדעת מספר משפחה ומשפחה, ואח"כ לכללם תחת שבט אחד, ולכן מניית הגברים למשפחה נקרא „ספירה" ומניית המשפחות לשבט נקרא „פקד" ואחר כי כוונת דוד במנינו היתה: לדעת מספר גבוריו משלשים ועד בן חמשים שנה, ואך הנאמנים בבריתו לכן נאמר (שמואל ב' כ"ד) „לך מנה את ישראל" והוא אך לדעת מספר האנשים הראוים למלחמה מצד גבורתם ומצד אהבתם לדוד.

וזהו כוונת הכתוב „ויסף אף ה' לחרות בישראל" על ששקטו במנוחה בהריגת בני שאול ע"י הגבעונים" ויסת את דוד בהם לאמר: „לך מנה את ישראל ואת יהודה" ובשתים הרעים דוד את לב העם, אחת: כי אמר מנה, והוא למנות אך הגבורים והחזקים מבן ל' ועד בן חמשים שנה, ואך את גבורי המשפחות אשר אינן חשודות בעיניו, שנית: כי אמר למנות את שבט יהודה בפני עצמו, לא בין כלל ישראל, יען כי הם היו בני שבטו ועליהם נשען כעל עמוד ברזל, ובזה הראה כי לא יאמין בכלל ישראל והם חשודים בעיניו כי עוד זיקי מרידה טמון בחובי נפשם, „ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו" לא אל יואב מצד שהוא שר צבא, אך מצד שהוא שר החיל, היודע ומכיר בטיב ותכונת אנשי הצבא, מי גבור ואיש מלחמה ומי לא, „שוט נא" הוא מרוצה מהירית אנה ואנה לבקש, כי יחפש ויבקש אך את הגבורים ממשפחות אוהבי דוד, ועל המקום אשר אין שם גבורים, או יושביה אינם מאוהבי דוד, יפסח, ולא יבוא שמה, וכן על ערי בנימן ולוי יפסח, „ופקדו את העם" הוא לדעת מספר הכולל מהגבורים ואנשי המלחמה, אשר אוכל לסמוך עליהם, בין מצד גבורתם ובין מצד אהבתם לי „וידעתי את מספר העם" (ו' המהפך עבר לעתיד) פי' אנכי ארע אח"כ את מספר כל עם ישראל, והוא ע"י ספירה שניה, אשר תהיה ספירה כוללת כל העם, וא"כ, אם ארע מהספירת הראשונה מספר הגבורים הנאמנים לי, אז אוכל להעריך מספרם נגד ערך יתר העם,

אשר יודע לו מהספירה השניה, ואז אדע ברור עד כמה אוכל לחכות על כח ועזוז אנשי חילי, אם עוד הפעם ימרדו בי העם, כי אז אראה בהחלט עד כמה יכריע כף הנצחון לטובתי, בעת מרידה חדשה בי, והדבר הזה היה באמת רע בעיני יואב, כי לוא דרש דוד לספור את כל העם אז לא עמד יואב נגד החפץ הזה, כי המספר הכללי דרוש גם למשטר וסדר כל ממלכה, אולם בצותו למנות אך הגבורים הנאמנים בבריתו, למען יודע לו כחו ועוזו בעת מרידה, יעיר המלך על עצמו את קצף כל העם, ועי"ז תתחולל מרידה בישראל, ובדברי הימים א' כ"א יותר מבואר דברי יואב וטענתו, כי שם נאמר בדברי יואב „יוסף ה' על עמו כהם מאה פעמים, הלא אדני המלך, וכולם לאדני לעבדים" פי' אם גם מספר כל יתר העם יהיו מאה פעמים מכפי ערך הגבורים הנאמנים לך, בכ"ז אין לך לפחד כלל, כי הלא אך אתה הוא המלך, אך אתה הוא המלך האחד המוסמך כעת מכל עם ישראל, כי כל המערערים על המלוכה אספו מארץ החיים, וכעת איתן מצבך, ואין פוצה פה ומצפצף נגדך, וכל העם הם עבדיך ואוהבך, ואין לך לדאוג כלל פן ימרדו בך לימים הבאים „ולמה יבקש זאת אדוני?" לאיזה מטרה תבקש למנות אך הגבורים הנאמנים בבריתך? ולבד זאת „למה יהיה לאשמה לישראל?" כי חלילה ע"י פקודתך זאת יתעורר העם למרידה, אשר בלא זה לא היתה עולה מרידה על לבבם, אכן „ויחזק דבר המלך על יואב ועל שרי החיל" כי אולי באמת רצה דוד לבוא עד תכונת ישראל בעת ההיא, לדעת עד כמה נכנע העם לפניו, האם יש עוד רמת רוח בלב העם, להתלונן עליו אם יראה להם אי-אמונתו בם, „ויצא יואב ושרי החיל לפני המלך" פי' יואב עם שרי החיל אשר לפני המלך, כי חשד המלך את יואב פן לא יעשה כמצותו, לכן שלח עמו גם את שרי החיל אשר עמדו לפניו תמיד, למען הם ישגיחו על יואב, כי ימנה אך את הגבורים מבן שלשים ועד בן חמשים, ופן עוד ימנה יואב את הגבורים מהמשפחות הבלתי נאמנות לדוד, הביא יואב לפני המלך את „מספר מפקד העם" פי' הביא לו את פרט המספר מכל משפחה ומשפחה וגם כלל המספר, למען יודע אל המלך כי לא מנה את הגבורים מהמשפחות אשר לא בטח לב דוד על אהבתן אליו.

ותהי אז מספר ישראל, הגבורים הנאמנים לדוד „שמונה מאות אלף איש-חיל שלף חרב" פי' כי לבד אשר היו שלפי-חרב עוד היו אנשי-חיל, בריאים וחזקים מבני ל' עד נ' שנה „ואיש יהודה חמש מאות אלף איש" כי אף שבדברי הימים (א' כ"א) מנה את יהודה אך ד' מאות ושבעים אלפים, ושם הוא מספר האמיתי, כמו שנבאר, אכן אחר כי ידע יואב אשר כוונת דוד הוא אך לדעת מספר שבט יהודה אשר יעמד לימינו בעת מרד העם, לכן מנה בין שבט יהודה גם את בני יאיר בן שגוב בן חצרון, אשר בא אל בת מכיר אבי גלעד, אף שנחשבו על שבט מנשה מצד אמם, כי חצרון לקחה שלא לשם אישות, ולכן נתנו ליאיר כ"ג ערים בארץ הגלעד (ד"ה א' ב'), אולם יען שע"י אבי אביהם חצרון הם משבט יהודה, לכן חשבם יואב בין שבט יהודה, אך בהספירה השניה האמתית, שמנו את כל העם לשבטיהם, מנו אז את בני-יאיר-בן שגוב בן חצרון בשבט מנשה, ובלעדם היה שבט יהודה אך ד' מאות ושבעים אלפים, כמו שמנו בספר ד"ה (א כ"א).

אמנם אחרי שבא יואב ומספר הגבורים הנאמנים אתו „ויך לב דוד אתו" כי אך אז התעורר להבין כי לא טוב עשה בפקודתו ליואב, וכפרט כי „אח"כ ספר את העם" פי' לבד מספירת יואב את הגבורים הנאמנים. עוד ספר דוד אח"כ, ע"י אנשים ושליחים אחרים, עוד הפעם את כל העם, כמו שכתבנו למעלה שאמר „וידעתי את מספר העם" כדי לדעת את ערך בני יהודה והגבורים הנאמנים, משאר שבטי ישראל, לעומת כל יתר

העם, ומשתי הספירות האלה הבינו העם את כל כוונת דוד, ולכן התחרט דוד ויבקש מד' לכפר לו, והוסיף בדברו אל ה' „כי נסכלתי מאד" בזה אשר מניתי שתי פעמים בספירות שנות, כי בזה גליתי להעם את דעתי, ובאמת מי הוא אשר יתפאר כי צחק באש פלדת ונקה ? והוא הלא הציג את כתרו ונזרו על קרן הצבי בפקודתו ליואב.

ולכן בדברי הימים נאמר אך המספר האמיתי, שהוא הספירה השניה, הנספרה שלא ע"י יואב, שהזכרתי למעלה, שאז מנו את כל ישראל מבני כ' שנה, ואז היו כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש שלף חרב, ולא נזכר פה איש-חיל, בהספירה השניה מנו גם הבלתי גבורים, וגם מבני עשרים שנה, לא רק הגבורים ומשלשים עד חמשים, ובכל זאת גם בהספירה השניה לא מנו את שבט בנימן ולוי, ככתוב בד"ה א' כ"א „ולוי ובנימן לא פקד בתוכם, כי נתעב דבר המלך את יואב" פי' כי גם על המונים בפעם השניה נתעב דבר המלך את יואב, הפקודה שנתן המלך ליואב: למנות אך הגבורים הנאמנים בבריתו, נתעבה גם על המונים את כלל העם, אשר מספרם בא פה בד"ה וגם הם לא מנו את בנימן ולוי, כי ע"י פקודת המלך ליואב נתעב כל הדבר בעיניהם ולא מנו גם הם את שבט בנימן ולוי, למען הרבות בעיני המלך את ערך שבט יהודה והגבורים הנאמנים משאר שבטי ישראל לעומת ערך יתר העם, כי נגדל הערך, אם החסירו שני שבטים שלמים ממספר יתר העם.

וזהו הנאמר בד"ה א' כ"ז „יואב בן צרויה החל למנות ולא כלה" כי יואב מנה אך את הגבורים הנאמנים לדוד „ויהי בזאת קצף על ישראל" על אשר מנה יואב אך הגבורים הנאמנים משלשים עד חמשים, ולא את כל העם, אשר הדבר הזה היה נחוץ למען הסדר והמשטר במלכות ישראל „ולא עלה המספר במספר דברי הימים למלך דוד" כי מספר יואב היה פחות ממספר השני אשר מנו אז כל ישראל, ובאמת היתה הספירה השניה יתרה בשתי מאות ושבעים אלף איש, אשר יואב לא מנאן, יען כי היו פחותים משלשים שנה, או לא היו גבורים וחזקים, או היו מבני המשפחות אשר דוד לא נתן אמן בם, ובספירה השניה מנו את כולם, לבד משבט בנימן ולוי.

והנה ספר דברי הימים, אשר נודע לנו למכסה על כל פשעי בית-דוד. שם גם פה מסוה על דבר מנין דוד, למען לא יראה החוצה פני הדבר הזה מכל צדדיו, ולכן שנה את הענין ויאמר (ד"ה א' כ"א) „ו י ע מ ד ש ט ן ע ל י ש ר א ל ו י ס ת א ת ד ו ד ל מ נ ו ת א ת י ש ר א ל" ולא אמר „ויסת את דוד בהם" כמו לא הרעים במנינו את לבות ישראל, אך חטאתו היתה אך נגד ה' שמנה את ישראל שלא לצורך „ו י א מ ר ד ו ד א ל י ו א ב ו א ל ש ר י ה ע ם" לא „שרי-החיל" כי לא צוה למנות אך את הגבורים הנאמנים אתו, ולכן אינם נחוצים שרי־החיל, היודעים בטיב ותכונת אנשי צבא הגבורים „ל כ ו ס פ ר ו א ת י ש ר א ל מ ב א ר - ש ב ע ע ד ד ן" לא אמר „שוטו" לחפש אך הגבורים, אך אמר „ל כ ו" ולא צוה „למנות" אך ל ס פ ר, והוא מספר כללי, ולא את ישראל לבד ויהודה לבד אך כולם ביחד „ו ה ב י א ו א ל י ו א ד ע ה א ת מ ס פ ר ם" לא „וידעתי את מספר העם" אך אדע את מספרם ע"י ספירתכם, והוא: כי בעל ספר־דברי־הימים כחד תחת לשונו את הספירה הראשונה, שצוה ליואב למנות אך את הגבורים הנאמנים בבריתו, והציג פה אך את הספירה השניה שמנו את כל העם. וכמו חפץ היה להראות כי כל חטא דוד היה אשר מנה את ישראל שלא לצורך, וכי קפידת יואב היתה אך על זה ואף, כי הצליח בעל-ספר-ד"ה מעט בהאפר הזה אשר שם על פני המעשה, בי לא נראה מפה כל מטרת דוד וחטאתו, בכ"ז, יען כי לא למד לשונו לדבר שקר,

הפליטה עמו בטענת יואב, וכן בפ' כ"ז, באמרו „יואב החל ולא כלה וכו'" דברים, אשר מתוכם בולטת כל מטרת דוד במנינו זה, והוא לא נשמר בלשונו, יען כי לא חשב לשקר אך לכסות, לא לכחד מכל וכל את האמת, אך להשים עליו שמיכה עבה, למען לא יראה החוצה בעבי-גבו.

שמריהו וואיינסאהן.

באורי מקרא

ויקנאו בו אחיו ואביו שמר את הדבר (בראשית ל"ז י"א).

רש"י מפרש שמר את הדבר: היה ממתין ומצפה מתי יבוא, ובעקבותיו הלכו גם יתר המפרשים, ועל פי דבריהם עלינו לאמר כי מה שנגער ביוסף: מה החלום אשר חלמת וגו' היה רק למראה עין ולבו בל עמו, ולא באמת ובתמים הוכיח את בנו, כי באמת האמין בעצמו בדברי החלום וישמרהו בלבו: גם אין לדברים האלה שום יחס וקשר להספור כלו, כי המה דברים בודדים, ועוד ימצאו גם דברים מתנגדים להם בהמשך הספור; כאשר הביאו ליעקב את הכתנת, אמר חיה רעה אכלתהו טרף טרף יוסף ולא זכר את החלום, אשר היה ממתין ומצפה מתי יבוא, וכאשר הגידו לו לאמר: עוד יוסף חי פג לבו ולא האמין, ואיה החלום אשר שמר? למה לא עלה על לבו אז וישכחהו? — לכן נראה לי לפרש לא מלשון המתנה וצפה כי אם שמירה ממש, ויש שני מיני שמירה: שמירת הניזק לבל יוזק, כמו שומר את הצאן, ושמירת המזיק לבל יזיק, כמו שומר ידו מעשות כל רע (ישעיה נו ב) וכן אני שמרתי ארחות פריץ (תהלים יז ד) פרושו שמרתי ארחות פריץ לבל תצא מהם רעה לבני אדם (יעוין פי' אבן עזרא ופי' הבאור דחוק) ומענין זה הנני אומר לפרש את הכתוב פה, ויקנאו בו אחיו חרה להם על דברי חלומותיו ועברתם שמרה לו ואביו שמר את הדבר את דבר, הקנאה לבל יעשו לו רע בקנאתם, והוא מתקשר אפוא היטב עם ראשית הכתוב ואיננו מתנגד לדברי הספור.

נתתי לבי לחקור ולדרוש אחרי הפעל שמור בכל המקרא ומצאתי כי אף אמנם יש לו שתי ההוראות האלה שמירה ממש וענין המתנה וצפה, אבל היחס יבדיל ביניהן, הראשונה תבוא ביחס הפעול עם מלת היחס את או זולתה, והשניה בל' היחס או במלה אל או על כדרך הפעלים חכה וצפה המורים ההוראה הזאת; כמו משומרים לבקר שומרים לבקר (שם קל, ו), עוזו אליך אשמרה (שם נט, י), לא תשמור על חטאתי (איוב יד, טז) וכן עלינו לבאר גם את הכתוב בשכבך תשמור עליך (משלי ו, כב)— תחכה עליך והוא מתאים היטב עם ראשית הכתוב: בהתהלכך תנחה אתך וגם כאשר תשכב לא תעזבך ולא תסור מעליך רק תחכה עליך לשוב אליך כאשר תקוץ משנתך והיא תשיחך אז, ושומר אמונים שהביא רש"י מבאר הרד"ק בלשון שמירה ממש: ששמרו בגלות אמונת האל, וכן ת"י: די נטרו אורייתא, והנמצא ועין נואף שמרה נשף (איוב כד, טו) ושומר רוח (קהלת יא, ד) נוכל לאמר שתחסר שם ל' היחס כי דרכה לחסור לפעמים, יותר משתי מאות פעמים נמצא הפעל שמור בהוראת שמירה ממש וכלם ביחס הפעול עם מלת היחס את או היא חסרה ומובנת ממילא. — ורק שלש פעמים נמצא עם מלת אל ועל בהוראת שמירה ממש, והדבר ברור כי חסר שם הפעל היאות לפי היחס ההוא והוא מובן מעצמו: כמו ויהי בשמור יואב אל העיר (ש"ב יא, טז) הנכון

להיות בשמור יואב לצור אל העיר וכן למה לא שמרת אל (כמו על הרד"ק) אדניך, אשר לא שמרתם על אדניכם (שם כו, טו וטז) ראוי להיות לא שמרתם לעמוד על אדניכם, ותהי אפא הוראת השמירה, כמו אותו אשמור לדבר (במדבר כג, יב) ושמרתם לעשות (דברים ו, ג), רק חסרים שם הפעלים הראוים להיות, והנמצא שומר לראשי אשימך (ש"א כח, ב) אינו ענין לכאן כי שם הל' בסבת הפעל אשימך, אשר דרכו לבוא תמיד עם ל' היחס, הכלל הזה אשר חדשתי הוא ברוק בכל המקרא. והוא נכון וקים, ותהיה אפוא ראיה גדולה לפרושי בכתוב הנ"ל, כי כתוב ואביו שמר את הדבר ביחס הפעול עם מלת את יחס הפעול ולכן עלינו לפרשו שמירה ממש כדרכו תמיד — ולא מענין המתנה וצפה כדברי המפרשים כי אז היה לו לבוא ביחס שאליו כיתר חבריו בהוראה הזאת.

סלי חרי (שם מ' ט"ז).

שלשה פרושים למלה חרי: רש"י והרשב"ם פרשו חורי מנוקבים כמו חורי עפר וכפים (איוב ל, ו) וארגים חורי (ישעיה יט, ט). הגאון רב סעדיה פי' חורי לחם לבן כלחם המלך מלשון ולא עתה פניו יחורו (שם כט, כב) והרד"ק בשרשים שרש חרר מפרש שהיו הסלים מלאים חררות, ואני אמרתי להציע לפני מביני דבר באורי החדש הבנוי על חוקי הלשון ולו יתר שאת לפי דעתי על הבאורים הקודמים, לפי דעתי ענפי תמר יבשים שעושים מהם סלים נקראים בלשון המקרא חורים: יחיד נפרד חורה והרבים חורים ופה חסרה מ"ם הרבים כמו לכרי (מ"ב יא, ד) הרדד עמי (תהלים קמד, ב) תחת לכרים עמים, המלה חורים תתאים עם המלה חריות של דקל הנמצא בתלמוד, רק בראשונה הנפרד חורה ובאחרונה הנפרד חרות (סוכה לב, א) וממנה בא חריות, כמו מן גלות גליות, ושרש שניהם אחד נל"ה, רק משקלם שונה: בעברית המשקל חורה ובארמית— חרות, והמשקלים האלה קרובים זה לזה, כי גם בעברית בעצמה נמצאו שניהם בשרש אחד: חוזה, חזות; רואֶה, ראות, וכן הוא — לפי דעתי — גם דעת תרגום אונקלוס שתרגם סלין דחירו, כי חירו הוא כמו חירות, כי כן דרך הארמי להשמיט בנפרד ת' המשקל הזאת ותחת המשקלים שבעברית: משכית, מלכות, אַחות יאמר הארמי זרעי, מלכו (דניאל ב, לט), צלו (תרגום ישעיה נו, ז) ומהם בנודע ועם הכנויים: זרעיתא, זרעיתה; מלכותא, מלכותה; צלותא, צלותה (פעמים רבות ישתמשו התרגומים בנודע גם במקום בלתי נודע, ולא פה המקום להאריך בזה) וכן הנמצא בתלמוד זכות, זכותא יאמר הארמי זכו (דניאל ו, כג) גם היוד הבאה אחרי הח' במלת חירו תחת חרות וחריות בתלמוד איננה זרה, כי כן נמצא בתלמוד חזות, חזותא (ב"ק קא, א; חולין מו, א) ובתרגום חיזו (בראשית יב, יא — כד, טז — כו, ז) ולפ"ז מתאים חירו שבתרגום עם חורי במקרא — רק במקרא הוא בלשון רבים חרי (חורים) ובתרגום בלשון יחיד חירו (חירות) ולא חירון כמו מן מלכו מלכון (תרגום ישעיה יג, יט — מז, ה), והוא הנקרא בתלמוד דיקולא על שם שהוא בא מעץ הדקל, מצרים הוא מקום גידול תמרים רבים גם בימינו, ומענפיהם— הנקראים במקרא כפות תמרים ובתלמוד חריות של דקל — עושים סלים ובהם דרך להניח מעשה אפה, וזה הוא לפי דעתי גם כפיפה מצרית שנזכרה בתלמוד, ונקראה על שם מקומה מצרים ששם יעשו סלים כאלה מענפי תמר הנמצאים שם למכביר וישולחו למקומות אחרים, ואולי נגזר השם כפיפה מהשם כפה (כפות תמרים) ששרשו כפף, ויגביל אפא השם הזה לשם דיקולא על שבאים מהעץ הזה, וכן הוא במנחות

(סט, א) דבלעה הוצין ועבדינהו כפיפה, כי עלי לולב נקראים הוצין (ב"ק צו, א, ועיין ב"ב סט, ב), במנחות פי' רש"י כפיפה, קופה מצרית מצורי דקל, וצורי דקל פי' רש"י (שבת צ, ב) נצרים קלופים לעשות סלים, אולם בב"ב פירש כפיפה, סל נצרים של ערבה.

אהרן דוד חורגל.

הערות מתוספתא

א) קידושין מ"ו א' אמר רבא שמע מינה מדרבי אמי תלת שמע מינה המקדש במלוה אינה מקודשת וש"מ המקדש במלוה ופרוטה דעתה אפרוטה וש"מ מעות בעלמא חוזרין, דברי רבי אמי אלה נמצאים מפורשים בתוספתא (שם פ"ב): התקדשי לי בזו ובזו היתה אוכלת ראשונה אם נשתיר בידו שוה פרוטה מקודשת ואם לאו אינה מקודשת. ולמה ליה לרבא להוכיח את דבריו מדברי אמורא אם יוכל להוכיחם מברייתא מפורשת? וכן קשה על רב ושמואל דפליגי על רבי אמי בהא דמעות בעלמא חוזרין (לפי דברי התוס' ד"ה ש"מ וכן הוא דעת הרשב"א כמו שמוכיח מהירושלמי ולא כדעת הראב"ד) הלא ברייתא מפורשת כרבי אמי? את התוספתא הזאת לא הזכירו גם מפרשי הש"ס.

ב) ב"מ ע"ה ב', תניא ר"ש אומר מלוי רבית וכו' ולא עוד שמשימים משה רבנו חכם ותורתו אמת ואומרים אלו היה יודע משה רבנו שיהיה ריוח בדבר לא היה כותבו, רש"י פי' לישנא מעליא נקט, והמהרש"א כתב שאומרים משה רבנו חכם היה ותורתו אמת שלא ליטול רבית וכו' ומכחישים בזה בנבואתו שאומרים שאיננו אלא חכם ולא נביא ולא ידע וכו' ואחרי המהרש"א נמשכים כל הדרשים, אמנם הדברים האלה נובעים מהתוספתא (שם פ"ו) רשב"א אומר שהן עושים את התורה פלסטר ואת משה טיפש ואילו היה משה יודע שכך אנו מרויחים לא היה כותבו. — ואילו היה המהרש"א יודע שכך איתא בתוספתא לא היה כותבו.

ג) זהירים אנחנו בני ישראל מלקרוא את הבן בשם האב בחיי האב ואם נשמע איש מישראל ששמו כשם אביו, כמו אברהם בן אברהם. אות ברור הוא לנו. כי האב כבר שבק חיים לבנו, כאשר נקרא הבן בשמו. והנה בתוספתא נדה (סוף פרק ה') נמצא. שם הבן בשם האב בעוד האב בחיים: מעשה ברבי חנינא שהדירו אביו בנזיר והביא בן חנינא אביו לפני ר"ג והיה ר"ג בודקו אם בא לכלל הסימנים. וכן נמצא בעירובין (פ"ה א) בוניים בן בוניים (יעו' ערוך ערך סבן שבשם הגרסא בן ננס ובשם רבינו גרשם מביא כמו שנמצא אצלנו) והוא בחיי אביו. שרבי ישמעאל ברבי יוסי אמר אביו של זה יש לו וכו' ורבי א"ל לכשתגיע אצל אביו אמור לו וכו' — מזה נראה כי הוא מנהג מאוחר. אסופי מן החוץ. וכן נמצא בתלמוד רבים ששמותיהם כשמות אביהם: כמו אבא בר אבא אבוה דשמואל (ברכות י"ח ב') א"ל רב אחא בריה דרב אחא לרב אשי (שבת קא, א) אמר רבי חנילאי בר חנילאי (ס"א תנחום) כל המתלונן (ע"ז י"ח ב') א"ר חייא בריה דרבי חייא בר נחמני (שם ל"א א'). ועוד כיוצא בהם. וכי כולם נקראו בשמותם אחרי מות אביהם?

הנ"ל.

ניתי ספר ונחזי.

א) הפלתי סי' ד' ס"ק ה' כ': יש להביא ראיה לדברי הר"ן (דס"ל אף דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו מ"מ השוחט בהמת חבירו לעכו"ם אסורה באכילה דנהי דאין אוסרה

אבל לא שרי לה והוי לה כאלו לא נשחטה) ממה דאמרינן בב"ק (ע"א א') בשוחט לעכו"ס פוטר ר"ש מתשלומי ד' וה' דה"ל שחיטה שאינה ראויה וכתבו התוס' (ד"ה כיון ששחט) אעפ"י שאין אדם אוסר דשא"ש ע"י מעשה אסרה, וקשה א"כ ה"ל להקשות מיניה למ"ד אפילו ע"י מעשה אינו אוסר וכו' ולפי' הר"ן ניחא דאף דאין א"א מ"מ שחיטה לא הוה רק מנבל וטוחר ואין כאן תשלומי ד' וה' ע"כ. אמנם כד נייתי ספר נחזי סתירה גדולה לדברי הר"ן במקום הראיה שהביא הפלתי. הלא לדברי הר"ן ה"ל כמו שלא נשחטה ומתה מאליה, וכן כתב גם הפלתי לפני זה, „דינו של הר"ן דאין שחיטה ומטמאה משום נבלה כו' והו"ל כנוחר ויש כאן טומאת נבלות כמקדם. וא"כ איך ס"ל שם ר"מ שהשוחט לעכו"ס משלם ד' וה' משום דשחיטה שא"ר שמה שחיטה, הלא לדברי הר"ן ה"ל כנוחר ומנבל ובזה כ"ע מודו דאינו משלם תשלומי ד' וה'? וגם ל"ל לר"ש לומר דהוי שחיטה שאינה ראויה, הלא נבלה היא ובנתנבלה לית מאן דפליג דאין דין ד' וה' כמבואר במשנה (שם ע"ח ב') .

ב) מהרש"א נדה כ"ט א': בפרש"י ד"ה (הראש עמהם) אין הראש פוטר בנפלים (כל"ל) וכו' כגון יולדת תואמים לז' כו' עכ"ל דביולדת תואמים לט' חדשים אפילו מת כיון דכלו לו חדשיו הראש פוטר בנפלים לכ"ע. כדאיתא ריש פ' יש בכור. ואם נייתי ספר למיחזי נמצא כי לא כן איתא התם והכי איתא: אמר שמואל אין הראש פוטר בנפלים וכו' תנן הבא אחר הנפלים שיצא ראשו חי ובן תשעה שיצא ראשו מת קתני מיהא ראשו (וא"כ מקשה הגמרא דקתני מתניתין שהם פטורים) כו' ואיידי דקא בעי למיתני סיפא בן תשעה שיצא ראשו מת (ואע"ג דסיפא גופא דקתני ראשו לא הוי אלא ראשו ורובו רש"י) כו' תיובתא דשמואל תיובתא. — וא"כ מפרש לא כדברי המרש"א ולו היה סבר שמואל שבן תשעה מת הראש פוטר, אין כאן תיובתא עליו, כי סיפא שפיר צריכה לגופה ורישא איידי דסיפא קתני; אבל שמואל באר טעמו כי כל היכא דנשמת רוח חיים באפיו הוא חשיב רישיה, אידך לא חשיב רישיה; א"כ אף בן תשעה מת אין הראש פוטר. גם אי אפשר לקרוא לבן ז' לא כלו לו חדשיו כדברי המהרש"א, כי כיון שהוא בן קימא שוה הוא לבן ט', ורק פחות מבן ז' או בן ח' שאינו בן קימא נקרא לא כלו לו חדשיו, והוא פשוט.

ג) לחם משנה הלכות זכיה ומתנה פ"ו הל' כ': המקדש אחותו המעות מתנה וכו' קשה דבפ"ק דמציעא איפליגי רב ושמואל בתרי מימרי חדא בהא דמקדש אידך הא דהכיר בה שאינה שלו ושמה אמר רב מעות יש לו שבח אין לו ואיפסקא שם הלכתא כרב דאמרו שם אמר רבא הלכתא כו' הכיר בה שאינה שלו ולקחה יש לו מעות שבח אין לו וכן פסק הרמב"ם בהלכות גזלה וא"כ כיון דרבנו ז"ל פסק שם דמעות פקדון ה"ל למפסק בהך פלוגתא ג"כ כרב דמעות פקדון ולא כשמואל כו', וי"ל דאית ליה לרבינו דמאי דפסק רבא הלכתא מעות יש לו משום דהקשו בג' בין לרב וכו' בין לשמואל וכו' האי לארעא במאי נחית ליה ופירי היכי אכיל וכו' ופרש"י סבור היה שהמכר קיים ולא היה בקי בדין ומהך טעמא אית ליה לרבא דמעות יש לו וכו', כנראה לא אייתי הרב ספר ולא חזי כי דברי רש"י אלה הוי פרכא גם לדברי רב גם לדברי שמואל ואיך יאמר כי זה הוא טעמיה דרב אליבא דרבא? ואם נוכל לומר כי זה הוא טעמו דרב, למה זה מקשה הגמרא גם אליביה דרב, בין לרב וכו',— וזה הוא לשון רש"י (ד"ה בין): היכי מצינן לומר דטעמא דרב דגמר ונתן לשום פקדון וטעמא דשמואל משום דגמר ונתן לשום מתנה ואי הוה דעתיה לחד מהנך היכי הוה נחית להאי ארעא לעובדה ולאכול פירותיה ע"כ סבור היה שיהא המכר קיים ולא היה בקי בדין וטעמיה דרב טעמא אחרינא הוא.

ד) מגפה איתן גיטין (מ"ז ב'): רש"י ד"ה ומדאורייתא כו' ולאו מצוה דרמיא עליה היא (מעשר) אא"כ אוכלם כו' וקשה דמעשר נמי מצוה דרמיא עליה היא להפרים דאל"כ

עובר בבל תאחר כשמשהה בטבלו למעשר עני ג' רגלים כדאיתא פ"ק דר"ה, ולדעת התוס' (שם ד"ה ומעשרות) גם בתרומה ומעשר ראשון עובר. — אמנם כייתי ספר ניחזי את דברי התוס' שהביא, ונחזי שכתבו שם מפרש בראשית דבריהם: „וכל זמן שלא הפרים לא קאי בבל תאחר" ואין כאן קושיא על רש"י מדברי הגמרא כלל.

אבן יש לפקפק בדברי רש"י אלו מחובת בעור שהיא אפילו קודם שהפרים ואפילו אינו אוכלם חייב להפרים כמבואר מעשר שני (פ"ה מ"ח) (יעו"ש מה שהביא הר"ש בשם הירושלמי) אמנם נראה לי כונת רש"י שמעשר אינו מלוה דרמיא עליה על כל פנים כמו בכורים. רק תלויה היא באכילתו (ואי מוכרם שכתב רש"י הוא רק שגרא דלישנא כי מוכר פטור מן התורה כמו שדרשינן ואכלת ולא מוכר (ב"מ פ"ח א') ואם אין הפירות עומדים לאכילה הוא פטור; אבל אם עומדים הפירות לאכילה אז חייב באמת להפרים עליהם אף קודם לכן, וכמו שכתב הט"ז (יו"ד סי' א', ס"ק י"ז) וז"ל: שהרי מלות ההפרשה חיוב עליו אפילו אם אין רוצה לאכל מן התבואה עדיין.

ה) הרש"ם גיטין (י"ד א'): רש"י ד"ה איסתירי זוזי. סלע מדינה, סתם איסתירי סלע צורי— עיין לקמן (מ"ה ב') ד"ה איסתרי, קדושין (י"א ב') וכו' ועוד בכ"ד מוכח דסתם איסתרי הוא סלע מדינה וצ"ע ע"כ. הרב הזה ערבב את דברי רש"י, לכן המה סותרים את כל המקומות שציין: אמנם אם כייתי ספר ונדקדק להפסיק במקום הראוי אין כאן סתירה כלל, והמה נושאים בד בבד עם כל המקומות, ונציג סימני ההפסק בדברי רש"י כראוי: „איסתרי זוזי: סלע מדינה סתם איסתרי, סלע צורי איסתירי זוזי: סלע מדינה שמינית שבסלע צורי, דהיינו חצי דינר" ורש"י בא להשמיענו כי איסתירי זוזי הוא סלע צורי ולא כאיסתירי סתם שהוא סלע מדינה בכל מקום.

ו) תבואות שור סי' ד' ס"ק י"ז: איידי דאקושיא דב' אוחזין לא מצי לשנויי בשותף להכי גם אקושיא דמנסך לא שני הכי. אע"ג דקושיא דב' אוחזין נסדרה באחרונה. אילמלי הייתי ספר חזי כי באמת נסדרה הקושיא דב' אוחזין בראשונה ולא באחרונה, ואך תגם טרח ליישב סדר הקושיות בגמרא.

הנ"ל.

הערות אחדות בתפלה.

א) בתחנון מתרצה ברחמים כו' התרצה בכל הסדורים נקוד הצדי בסגול וראוי להיות בצירה, כי נקוד ע' הפעל בנל"ה בצווי הוא תמיד בצירה ורק בעתיד היא באה בסגול; וכן כתב הרד"ק במכלול בכל בניני נל"ה, רק בצווי קל כתב (קיב ע"ב): ובא אחד בסגול שמור מצותי וחיה (משלי ז), (ולפנינו בצירה); וכן כתב בבנין הכבד (קיז ע"א): ובא רבה צבאך וצאה (שופטים ט) בסגול; וכן בפי' כתב ע"ז בסגול שלא במנהג — ולמה בחרו מנקרי התפלה דוקא בדרך הזר?

ב) בתפלת עלינו שלא שם חלקנו כהם נקוד הה"א בסגול והוא ג"כ שלא כמנהגה תמיד שהיא באה בצירה, כמו שכתב הרד"ק במכלול (קצב ע"א): הם כו' ועם הה"א, ה"א, והשי"ן והכ"ף בצירה: בימים ההם (אסתר א), אתה והם (במדבר טז) שהם (איכה ד) כהם וכהם (ש"ב כד). ואחד בא עם הכ"ף בסגול לבלתי עשות כהם (מ"ב יז) והמסורות לית כותיה סגול, ולמה זה עזבו את הרבים וילכו אחרי היחיד?

ג) בתפלת המוסף של יו"ט במפני חטאינו וקרב פזורינו נקוד הפ"א בשוא, ולפ"ז יהיה בינוני פעול ואיננו נכון לפי הענין פה, ויותר טוב שיהיה נקודו בחירק ודגש בפ"א

פזורינו והוא מלשון המשנה (סנהדרין פ"ח מ"ה) פיזור לרשעים שהוא שם המקרה הבנוי מבנין פקד כמו ביקור, חיבור, כיבוד וכדומה בתלמוד רבים. — ויגביל אפוא היטב לנפוצותינו הבא אחריו, מהכתוב ונפוצות יהודה (ישעיה יא), שהוא שם המקרה ולא כדברי געזעניוס שהוא תאר והכוונה על הנשים השבויות, כי בתפלה לא שייך זאת — ואף עקשות הוא לאמר כי לפי דברי געזעניוס תהיה פזורינו על הגברים ונפוצותינו על הנשים: גם אין לרחוק ולומר כי גם פזורינו בשוא יהיה שם מקרה במשקל זקונים, נעורים עלומים, כי מה לנו לחדש משקלים שאינם נמצאים במקרא, יותר טוב שהוא מלשון המשנה, כי גם בלבד זה נראו עקבות לשון המשנה בתפלה זו: ונתרחקנו, ונשתלחה.

ד) חנכה בעל הנסים ולך עשית שם גדול ראוי להיות לך בלא ו' החיבור והוא מחובר למטה וכן הוא באבודרהם (ד' ווארשא תרל"ח).

בעל המאמר לשכת חשאים בהכנה"ג ספר שלישי מתפלא (באות יא) למה אנחנו נוהגים (ע"פ הכלבו והלבוש) לאמר בברכת ההפטרה ביוה"כ ודברך אמת וקי"ל, מה שאין אומרים כן בתפלות יו"כ כמו שאומרים בתפלות ר"ה והטעם פשוט ע"פ דרשת הגמרא (ר"ה יז, א) כתיב ורב חסד ואמת — בתחלה אמת ולבסוף ורב חסד, ולכן בר"ה שמתנהג בדין אנו אומרים בתפלותינו, כי אתה אלהים אמת וכו', אבל ביוה"כ שכלו רחמים אין אנו מזכירין מדתו של הקב"ה אמת. אמנם אף אם נקבל ממנו את הטעם הזה בדבר שנוי נוסח התפלה בין ראש השנה ויו"כ, אשר אצלנו — אין לו עוד המשפט להתרעם על נוסח ההפטרה הנהוג אצלנו ע"פ הסכם כל האחרונים: כי הטעם הזה איננו שייך כי אם כאשר מלת אמת היא תאר להקב"ה בעצמו ויורה שהוא מתנהג במדת האמת ובדין וכתרגום אונקלס ומסגי למעבד טבון וקשוט; אבל בברכת ההפטרה שאיננו אומרים אלהים אמת כמו בתפלת ר"ה, כי אם ודברך אמת וקים לעד בלבד ומורה רק על דברו שהוא אמת, זה נוכל לאמר אף ביוה"כ שכלו חסד ורחמים, הרמב"ם שמביא בתפלת יו"כ גם אוא"א מלוך כו' מביא גם ודברך אוק"ל, אפס המלים כי אתה אלהים אמת לא נזכרו בו לא בתפלות ר"ה ולא בתפלת יו"כ, והטור מביא (או"ח סימן תרפ"א) בתפלת ר"ה המלים האלה ובתפלת יו"כ הוא מביא סתם הדעות שאומרים גם ביו"כ אוא"א מלוך כו'. ראיתי להעיר בזה כי בדברי הר"ם נזכרה בתפלות יו"כ מלוך אחרי מחל — ובטור בדברי הי"ץ גיאות (שהוא ג"כ כנוסח הספרדים) נזכר להפך — ואולי הוא טעות הדפוס בטור, יעוין היטב בדברי הב"י (שם) שכתב בשם המרדכי טעם למה אומרים ודברך אמת בתפלה.

באות יד) הוא שואל מדוע נוהגים אנחנו לאמר שיר של יום בר"ה ויו"כ והוש"ר (בהוש"ר אין נוהגים כן) בבקר קודם תפלת שחרית, מה נשתנו ימים אלו מכל ימות השנה, שאומרים אותו אחר גמר כל התפלות, והעיר המו"ל צד 141: שיר של יום נהגו לאמר גם בימי הגאונים ונראה משום שמאריכים בתפלה והעם ממהרים לצאת מבית התפלה לכן נהגו לאומרם קודם התפלה ע"כ. המנהג לאמר שיר של יום כבר נזכר במסכת סופרים (פרק יח) לפיכך (כיון שיש שיר בלא נסכים כמו שנזכר שם למעלה, נחלת יעקב) נהגו העם לאמר מזמורים בעונתן דתנינן תמן שיר שהלוים וכו', והנה הספרדים (החסידים) אומרים השיר בכל שויו"ט בין שחרית למוסף ולא אחר כל התפלות — והוא כדברי מסכת סופרים שם לפני זה: א"ל רשב"ל מזמור (שיר של יום) ומוסף מי קודם, א"ל מחורתא מילתא שמזמור קודם וכו' הרה"ג ר' יצחק אליהו לנדא בעיטור סופרים ולפי המבואר כאן קאי הלכתא לזמן הזה וכאמר דמחורתא שמזמור קודם למוסף, א"כ יש לעיין על מה סמכו השתא לעשות בהיפך מהמפורש כאן לומר שיר של יום אחר מוסף עכ"ל, וזה הוא מנהג האשכנזים שאינם מדקדקים להפסיק בין שחרית למוסף בשיר של יום ואומרים אותו

אחר התפלה, ומה שמקדימים לומר בר"ה וכו' קודם התפלה שמעתי מפי אבי זצללה"ה טעם יפה ונחמד בזה; יען בימים האלה מאחרים להתפלל עד אחר חצות היום ואז כפר הגיע זמן תמיד של בין הערבים, ואם יאמרו אז שיר של יום יהיה שיר לתמיד של בין הערבים ושיר של שחרית כבר בטל ועבר זמנו, ואנחנו נוהגים לאמר שיר של יום רק בשחרית ולא בין הערבים כמו שכתב המג"א (או"ח סימן קל"ג ס"ק ד'); לכן מקדימים גם האשכנזים בימים האלו מטעם זה לאמרו בבקר, והחסידים אין אומרים אותו בין תפלת שחרית למוסף ג"כ מטעם זה, כי בימים הראשונים האריכו בתפלה הרבה עדי כי גם תפלת שחרית נתאחרה עד אחר חצות, כמו שמביא הכ"מ בשם הרמ"ך (הלכות תפלה פ"ג ה"ה) שמנהגם היה להתפלל תפלת מוסף ביוה"כ אחר שבע שעות, א"כ לא יוכלו לומר אז שיר של שחרית, או לאידך גיסא יפנו שצריך למהר להתפלל תפלת המוסף שלא תתאחר עד אחר שבע שעות על היום ואז נקרא פושע, וכן כתב הטור (סימן תר"ך) וטוב לקצר בפיוטים ובסליחות שחרית כדי למהר בענין מוסף קודם שבע שעות ולפעמים אין אומרים גם אבינו מלכנו בין שחרית למוסף אם הוא סוף שש, עיין מג"א וע"ז בשם מהרי"ל. לכן אין אומרים אז שיר של יום ומקדימים לומר אותו קודם התפלה.

הנ"ל.

עומר השכחה.

א) בסדר הדורות ח"א (הוצאת ר"נ משכיל לאיתן, ווארשא תרל"ח ד' ע"ט ע"א) ג"א תתכ"ח — והבחיי פ' ראה כתב, לדברי ר"ת נחרב הבית בשנת ד"א רמ"ט ליצירה, ולפי דעתי אין החשבון מכוון", עוד שם בד"א רמ"ט — „לדעת ר"ת נחרב הבית ד"א רמ"ט". ונשאלתי ע"ז מידידי ר' כתריאל ליפמאן שועל מליבאווע, היתכן שיסבור רבינו תם ואחריו רבינו בחיי, שהבית נחרב בשנת ד"א רמ"ט, שהוא אחר דורו של אמוראים. ועיינתי ברבינו בחיי פ' ראה [הבחיי שראיתי בו נדפס בשנת תפ"ו, והוא נמצא אצל הרכ"ל הנזכר, ובלי ספק שגם הסדר הדורות השתמש בדפוס זה, יען כי נדפס בימיו] וראיתי איך חסרון נקודה אחת להבדל הענין, הוליך שולל להגאון סה"ד, לחשוב על רבינו תם ורבינו בחיי, דברים שלא עלו על דעתם, וזה לשונו „אמרו קע"ב שנה אחר חורבן הבית נשלמו ד' אלפים תכ"א חרב הבית לדברי ר"ת ז"ל שהם עיקר" עכ"ל, וחשב הגאון בעל סה"ד שכוונת הבחיי היא: שעם קע"ב שנה שאחר חרבן הבית נשלמו ד' אלפים תכ"א ליצירה, צא וחשוב מזה קע"ב שנה שאחר חרבן הבית ע"כ חרב הבית לדברי ר"ת בשנת רמ"ט ליצירה, אמנם מי שיש לו עינים לראות רואה טעות הבחיי, שעם קע"ב שנה שאחר חרבן הבית נשלמו ד' אלפים ליצירה [יען כי הבית חרב בשנת ג"א תתכ"ח ליצירה] ותכ"א לבנין הבית חרב הבית לדברי ר"ת, ופלוגתת רש"י ור"ת היא בתוס' ע"ז ד' ט' ע"ב יעו"ש, שלרש"י חרב הבית בשנת ת"כ לבנינו, ולר"ת חרב הבית בשנת תכ"א לבנינו, ועתה יראה הקורא שכל טעותו של הסה"ד לא בא לו כי אם מחסרון נקודה אחת בבחיי, להבדל הענין בין תיבות „ד' אלפים" לתיבת „תכ"א", ומאד נפלאתי על הרה"ח ר"נ מ"א הי"ו שלא העיר בזה מאומה ומהראוי לו להעיר ע"ז מדבריו אלה, באשר יחזור וידפיס הסה"ד בפעם שנית:

ב) בהאסיף משנת תרמ"ט, נדפס מאמר אחד מה' שט"ף, מכונה בשם „מקוטעים", וכשמו כן הוא: כי אין בו דבר שלם, אמנם לא לבקר את הכותב באתי, כי אין זה דרכי, ונפשי יודעת מאד, כי לפתח הרצון להיות „מחדש חידושים" השגיאה רובצת, אך במאמריו שמתי את עיני וזה אשר העליתי בע"ה:

א) במאמר „ר' אבא ורבה בר מרי" כתב: שנראה לע"ד *) כי ר' אבא הוא רבא סתם בשמו השלם עכ"ל, ולו היה הסופר הזה רב וגאון מפורסם אשר נהירין ליה שבילי התלמוד, ואמר דבר זה בענוותו בלי שום ראיה לדבריו, גם כן לא היינו שומעין לו, כי אין בדורנו המנהג לומר אף על חכם מפורסם, „שכל דבריו דברי קבלה", ומה גם כי הסופר הזה אינו ידוע לנו מתמול שלשום גם בשמו הנעלם (שט"ף), וראיתו החלושה שהביא „באשר שרבה בר מרי בקי גדול היה במקרא, ורבא שאלו כמה פעמים מנא הא מילתא" האם באשר שרבא שאלו כמה פעמים, לא ישאלו ר' אבא אף פעם אחד?...

ב) במאמר „אביי" העלה הסופר הנ"ל, שאביי היה עני ונתעשר כשנתמנה לראש ישיבה, וראיותיו הן, „שפתרון בר הדיא שיהיה ראש ישיבה, עתיר נכסין, נתקיים בפועל שעסק בגמלת חסדים, ושאשתו חומה קבלה יין חוקה במדה גדולה, ושהיה סייר נכסיה ופגע באריסיה". ואני אומר שכל אלה ראיות חלושות מאד, מי יאמר שפתרון בר הדיא (ברכות נו) נתקיים גם בזה שיהיה עתיר נכסין? ומה שעסק בגמלת חסדים (ר"ה י"ח) קרוב הדבר מאד שהוא בגופו ולא בממונו (וכמ"ש הסופר הנ"ל בעצמו בהערה). ומה שבקשה חומה מרבא „פסוק לי חמרא" (כתובות ס"ה) הלא רבא השיב לה „ידענא בנחמני דלא הוה שתי חמרא", ולא האמין כלל לדבריה, ומה שהוה סייר נכסיה ופגע באריסיה (חולין קה), האם בזה שהיה לו שדה אחת או שתים, בזה יקרא עשיר? ומאד נאמנים ומדוקדקים דברי התוס' (חולין קלג) שכתבו „שלא היה עשיר" ולא כתבו „שהיה עני". הן אמת שמגמרא (עירובין סה) משמע שלא היה לו גם במה לעשות עירוב משלו (סה"ד ע' אביי), ויוכל להיות שזה היה בילדותו, ואחרי זה יצא מעניות, ולעשירות לא בא:

ג) במאמר „מר שמואל" הרה עמל וילד שקר, כי רצה לשרש את הגמרא (נדרים נה) „בר מר שמואל פקיד דליתנין תליסר אלפי זוזי לרבא" שצ"ל „בר בת מר שמואל פקיד דליתנין תריסר אלפי זוזי לרבא" בכדי להתאים מאמר זה עם מאמרם (ב"ב קמ"ט) איסור גיורא הוה ליה תריסר אלפי זוזי בי רבא" יעו"ש, וטעה בזה שחשב כי „מר שמואל" הוא שמואל הכהן או שמואל ירחינאה, ובאמת אחר הוא, כי הוא „מר שמואל מרי" (ע' סה"ד ערכו) וכל דברי הסופר הזה הוא מגדל הפורח באויר.

ד) במאמר „מר" כתב: שאין רגלים להוכחת המגיה בברכות (סא:) דלא רבא כי אם רבה הוא דאמר „כגון אנא בינונים", מטעם דאביי אמר ליה „לא שבק מר חיי לכל בריה", ועל כרחך לרבה רבו ולא לרבא חבירו דבר מר, עכ"ל, והן אמת שמצינו שאביי קרי לרבא חבירו „מר" (שבת מו:) בכל זה ברור הוא שעיקר הגירסא בברכות היא רבה ולא רבא, וכן הביא הגי' התניא בריש ספרו, וכן כתב הגאון חיד"א בספר פתח עינים, אך אין לפני כעת לציין המקום.

ה) במאמר „רב נחמן" העלה פירוש חדש על הגמרא (קדושין לג.) **), אי לאו

---

*) הסופר כתב „נראה לעניות דעתי" כאלו מלבו הוציא זה, ואחרי זה ראיתי כי בצד 153 הביא בעצמו המציאה היקרה בשם בעל מנחת יהודה.

**) רש"י שם בד"ה גוזאי כתב: לפי שהיה שר חתן הנשיא ואב ב"ד עכ"ל, וגלה הסופר הזה לשבש שצ"ל: „לפי שהיה חתן שר הנשיא" והוא ללא צורך, כי כוונתו פשוט „לפי שהיה שר, חתן הנשיא ואב"ד".

תורה במה נחמן בר אבא איכא בשוקא" והיא: אבא בלשון התלמוד נקרא יער, חמור כו' והא דאמר כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא, לא על עצמו קא מיכוון כ"א על בני דורו, אשר מצד היהירות שבו ורמת רוחו, זרק בהם מרה והחשיבם כקליפת השום, וקרא אותם בר־אבא לאמר: שוטים כחמורים בני יער אשר אין להם מותר מן הבהמה עכ"ל, מרי דאברהם! כמה יהירות ועזות יש בהכותב הזה לכתוב ולהדפיס דבר שאין לו שחר כזה, והאמת עד לעצמו שכוונת רב נחמן הוא על אביו*), ולא רצה להזכירו בשמו, יען כי רב נחמן לשיטתיה (סנהדרין ק'.) שאסור לקרוא לרב בשמו והוא הדין אביו (עי' ריש שה"ג לחיד"א), ואולי עוד היה אביו גם רבו שלמדו תורה.

ו) במאמר „אינו אדם" הקשה „מדאר"א כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם (יבמות ס"ג.) משמע דדריש קרקע לשבח, ולמטה אמר שאין אומנות פחותה מן הקרקע" וכתב ע"ז דברים שאינם מתקבלים על הלב יעו"ש, ולי נראה פשוט דהא חדא והא חדא, כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם, וכדאמרינן לעולם ישליש אדם את מעותיו שליש בקרקע כו' ר"ל שיקנה קרקעות, ואין אומנות פחותה מן הקרקע, ר"ל מן עבודת הקרקע, ובזה יתישב ג"כ קושית הסופר הנ"ל על רב שאמר „אי נייפת איתנופי הפוכי בעסקא טב ממך" (יבמות שם) ורב בעצמו קנה גנתא, וקנה ארעא (קדושין ל"ט נ"ט, ב"ב נ"ד) יעו"ש.

ז) בהאסיף משנת תרמ"ט, חלק הספרות צד 140 במאמר „שלשת הרועים שהיו לפנים בישראל" מאת החכם ר"י רייפמאנן, הקשה על האמור בכתובות (ק"ג:) שמעון בני חכם גמליאל בני נשיא כו' יעו"ש, וסיים ע"ז „ומי יתן לי מגיד פשר הדבר הקשה הזה", ולי נראה שזה גופיה כוונת הגמרא, אם נימא שכוונת רבי היה ששמעון יהיה „חכם" וגמליאל יהיה „נשיא", היה לו לרבי לומר כסדר שנותם וכסדר הגדולה, היינו: גמליאל בני נשיא, שמעון בני חכם, וזהו שאלתם „שמעון בני חכם, מאי קאמר?" ותירצו „דהכי קאמר אע"פ ששמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא".

ח) שם צד 167 במאמר „תולדות משפחת שניאורסהן" כתב: ששה בנים היו להרב רמ"מ מלאבאוויטש, ולא כן הדבר כי שבעה בנים היו לו ושכח למנות את הרב ר' יוסף מאיברוטש שהיה חתן הרה"צ ר' יעקב ישראל מטשערקאס, ואחרי מות חותנו נתמנה לממלא מקומו, בהיות עוד אביו הרב רמ"מ חי (ויחום משפחת רמ"מ בפרט תע' בס' תולדות אנשי שם מהג' רד"ט אפרתי ז"ל) — ואגב אעיר שהחכם אב"ג בספורו „אורות מאופל" צד 9 יחס ללא אמת את הספר „עטרת ראש" להרב רש"ז בעל התניא, כי לא הוא כי אם בנו הרב ר' דובער חיברו.

ט) בס' ימין צדקי להרה"ח ריב"ל כתב „כד הקמח לרבינו בחיי אחיו של רבינו יעקב בעל הטורים" ובמ"כ טעה בזה, כי רבינו בחיי זה לא היה בן הרא"ש אבי ר"י בעל הטורים, ועי' בשה"ג לחיד"א ח"ב, ובכנסת ישראל לרש"י פין — ומש"ש עוד בצד 36 „אך אחד מהאמוראים אחרונים ר' שמלאי" לא דק בזה, כי ר"ש היה מהאמוראים הראשונים, עי' בסדר הדורות ערכו.

י) בספר דור ודורשיו חלק רביעי צד 89, הקראים „אסרו לאיש לישא בת אחיו או בת אחותו, אסרו בת אשת האב שיש לה מאיש אחר, אסרו אחות אשתו אפי' לאחר מיתת אשתו" ודברי ההכם אלו הביאנו לשער שמה שאסור דברים אלו בצוואת רי"ח.

---

*) הרב בית ועד לחכמים ע' נחמן אות א' רצה להוכיח מזה המאמר דסתם ר"נ הוא ר"נ בר אבא ואינו מוכרח וכמ"ש בפנים, וכפרט כי השאילתות פרשת קדושים ורש"י פה אינם גורסים כלל תיבות „בר אבא".

היא הוספת איזה קראי, ואם כי כה כתוב גם בס' חסידים סי' תע"ז, יוכל להיות שגם בכל הסימן הזה חלו בו יד קראי, כי באמת מצינו לכל האיסורים האלו סתירה בתלמוד, ולדוגמא ע' יבמות ס"ג ע"א שמצוה לישא בת אחותו, וכן ר' אליעזר (ע' אדר"נ פי"ו) ור' יוסי (ע' ב"ר פ' י"ח. הובא בס' יוחסין) נשאו בת אחותם. ויוסף הכהן שמתה לו אשתו אמר לאחותה לכי ופרנסי את בני אחותך (מו"ק דף כ"ג ע"א). ומעובדא דרב בר אחוהו ובר אחתיה דר"ח (פסחים דף ד' ע"א) נראה שאביו של רב נשא בת אשת אביו שהיה לה מאיש אחר, ועוד רבים כהנה בש"ס ומדרשים ובהגהותי לצרי"ח הארכתי בזה.

יא) שם צד 93 הקראים „אינם מודים במצות תפילין, ומפרשים והיו לאות וקשרתם בדרך משל כמו קשרם על אצבעותיך" ודברי החכם אלו הביאני לשער שמ"ש ברשב"ם פ' בא (י"ג ב') על פסוק זה, הוא הוספת איזה קראי, וזה ברור כי הראב"ע הביא שם פי' זה בשם „יש חולקים" יעו"ש, ופי' רשב"ם הוצאת החכם ראזין איננו תחת ידי. ומדי דברי בזה, ראיתי להעיר שמה שנדפס בכמה סידורים „שכל מי שאינו אוכל חמין בשבת צריך בדיקה שמא מין הוא" ודברים אלו נובעים מהרז"ה בפ"ג דשבת, ואין כל ספק שכוונתו במלת „מין" הוא על הקראים האוסרים הטמנת חמין בשבת. ודבר זה ראוי לפרסמו, יען כי דברים אלו הוא כחרב לטושה בידי הקנאים, להכות בהם את אלה אניני הדעת, אשר אין ביכולתם לאכול חמין בשבת ואומרים עליהם שהמה אפיקורסים וכופרים וסיועה מסייעי ליה מהכא.

יב) שם צד 216 הערה 14 הביא מקונטרס אחד של הר"פ פראנקעל שמדבר על המדרש תדשא וחשדו בקראית, יען כי בפשי' כתב „לכל הרגשה והרגשה נתן הקב"ה מה לעשות ומה לא לעשות, ללב לא תתורו, לידים פתוח תפתח את ידך" ומדלא אמר לידים וקשרתם לאות על ידך. ש"מ שהמחבר היה קראי, שהקראים בטלו מצות תפילין, והחכם ראה"ו כתב ע"ז שבזה אינו כדאי לעשות את המחבר לקראי יעו"ש. ואני מוסיף עוד, אם כן מה יאמר החכם פראנקעל, על רבינו בחיי הזקן בעל ספר חובת הלבבות שמונה ד' פעמים [הפעם הראשון הוא בהקדמת חובות הלבבות, והמפרש פת לחם כתב שם שהוא טעות המעתיק, אך לא ידע שכן הוא עוד ג' פעמים בתוך ספרו, ולא יתכן שיהיה טעות אחד בד' מקומות] כל המצות התמידיות, ולא חשב בהם מצות תפילין, האם גם עליו יעביר את שבט הבקורת? וגם אותו יעשה לקראי? חלילה מעשות כדבר הזה, והאמת אשר מהמדרש תדשא ומהחובות הלבבות, יש ראיה חזקה שבימי הקדמונים עד דורו של רש"י, היתה מצות תפילין רפויה מאד. ולא היו מניחים כי אם הגדולים שבדור, ע' שבת מ"ט ק"ל תום' ד"ה כאלישע, סמ"ג עשה ג', ועטרת זקנים ריש ה' תפילין) וע"כ לא הביא המדרש תדשא מן וקשרתם לאות על ידך. והחובות הלבבות לא חשבו במצות התמידיות. ובזה תסור גם התמיה הגדולה, אם קודם רש"י ור"ת הניחו תפילין כל עדת ישראל מקטן ועד גדול, איך נסתבב אחרי זה פלוגתתם בדבר הידוע ומפורסם? אך לדברינו ניחא, מחמת שקודם זמנם לא היו מניחים כי אם הגדולים שבדור, וכל אחד הניח לפי שטתו והבנתו, ובדורו של רש"י שנתפשטה המצוה הזאת בכל האומה הישראלי, אז בא לידי פלוגתא עם נכדו ר"ת בזה, וקרוב הדבר שעוד קודם להם היו כמה חכמים שעשו כדעת רש"י, וכמה חכמים שעשו כדעת ר"ת, וידוע שמלבד שטת רש"י ור"ת יש עוד הרבה שטות בסדר התפילין ואין כאן המקום להאריך בזה:

יג) ה' געצאוו בס' על נהרות בבל צד 54 הערה 20, תמה על הגמרא (ע"ז נ"א) „אמר ר"נ כו' ושאילתיה לרבה בר אבוהו" הלא רב נחמן היה תלמידו של רבה בר אבוהו, ואיך קרי לרבו בשמו, נגד מה שאמר בעצמו (סנהדרין ק'.) שאסור לקרוא לרבו

בשמו — וע' בתוס' ישנים (יומא פ"ז) אהא דאמר רב הונא אזיל אבא למיקטל נפשא, קשה הא רב הונא היה תלמידו גמור (של רב), ואיך קראו בשמו, וי"ל דשמא היה אבא דרך כבוד כמו אבי קוראהו כן עכ"ל, ועפ"י דרך זה יש לתרץ גם תמיהת החי' הנ"ל מדשם „רבה" יש בו משמעות גם רבנות או גדלות כמו: ר' הושיעה רבה, ר' חייא רבה, ע"כ קוראהו כן. ועוד יש לומר שאולי היה ר"נ תלמיד חבר לרבה בר אבוהו, וכמ"ש התוס' (יבמות נ"ז:) בענין הדומה לזה.

יד) שם צד 96 תמה על מדרש הנעלם פ' תולדות „דר"י בר' יוסף כשהלך מקפודקיא ללמוד פגע ברב יהודה" והלא ר' יהודה לא היה כלל בא"י? — ואפשר כיון המדרש על יהודה בר' חייא, ואם שלא נסמך. בכ"ז מצינו איזה פעמים בש"ס שנקרא בשם רב יהודה בר' חייא (זבחים י"א ע"א, י"ג ע"ב, חולין ק"ה ע"ב).

צבי הירש ליעווין.

הערות אחדות

בהשרון אשר על יד הכרמל שנה שניה נומ' 17 מאת ר"י נאטאויץ מטאגאנראג. ח"ל: יש להעיר במהרש"א במסכת תענית דף ב' אמר ר"י ג' מפתחות בידו של הקב"ה וכו' במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה דכתיב פותח את ידך, וכתב המהרש"א בפותח את ידך אע"ג דלא נסמך לשם דרשו בו כן. לפי שפותח ומשביע הם בלשון נסתר ושנה לכתוב ידך בלשון נכח ולא כתוב ידו בלשון נסתר לדרוש מיניה ידך ולא ע"י שליח. וכתב המעיר ובאמת פותח ומשביע הם בינוני פועלים ומוסבים למלת ואתה שבפסוק הקודם. והפישתו על המהרש"א אינה תפישה כלום כי באמת בבינוני פועל יש הוראת לשון נסתר אם בא בדד בלי אחת ממלות הגוף, כי הוא שם תאר יאמר על הנושא שיש לו קנין הפעולה הזאת, אף בזמן שאינו עוסק בפעולה ההיא. (עיין תל"ע רי"ם בפ"א מחלק שלישי) והוא אז כגוף שלישי אחרי כי איננו עוסק במלאכתו. ואם עוד לבך נוקף עיין בספר הבחור לר"א האשכנזי בהעקר הב' וז"ל: אין לבינוני ולפעול רק גוף הנסתר עיי"ש. ומעתה צדקו מאד דברי המהרש"א.

המשכיל רמב"ד סטרעליסקער כתב בהמגיד שנה רביעית נומ' א' בהצופה שהמדרש בהביאו פסוק כונתו תמיד על סופו. ובזה הוא מפרש שמה שני מדרשים קשים עיי"ש. ואחד מהם הוא מדרש שיר השירים רבה. ומצאתי שקדמהו על מדרש זה וכפירושו ממש בעל ספר: מדרש תנאים בחדושים לפני שלשים ושתים מדות דר' אליעזר (והוא ר' זאב וואלף ב"ר ישראל איסר איינהארין מהורדנא) וז"ל שם בשיר השירים פסוק נגילה ונשמחה בך. בעשרה לשונות של שמחה נקראו ישראל וכו' עד חדוה שנאמר ועבדו ב"י. וכתב המתנת כהונה פסוק זה בקשתי ולא מצאתי עיי"ש. ושמעתי שהכונה על פסוק עזרא ו' ט"ז וז"ל ועבדו בני ישראל כהניא וליואי ושאר בני גלותא חנוכת בית אלהא דנא בחדוה ע"כ. את"כ מצאתי גם בספר מעריך למהר"ם די לונזאנו ערך בחדוה.

בהשרון ע"י הכרמל שנה שנית נומ' 6 מר' יקותיאל בערמאן על פסוק ולא יפרסו להם על אבל לנחמו על מת (ירמיה ט"ז. ז.) שמגיה שצ"ל תחת להם לחם כפי שנמצא תמיד פעל פרס על הלחם, וממעם כי אותיות אחה"ע מתחלפות כידוע עיי"ש. הנה מצאתי כי כבר קדמהו בהחלוץ במכתב ה' צד 104 הרב יה"ש בדבר הזה. אשר גם

יה"ש למד הדבר הזה מאת ר' יוסף קמחי (רד"ק שם בכתוב הנ"ל) ועיין ברש"י, ועיין במכלול יופי לר"ש בן מלך אשר גם מדבריו משמע שמגיה כנ"ל.

הר"ר יהודא פארידעסטאהל בעל מערכת מכתבים שם בהקדמתו בדברו ע"ד כללי המכתב יאמר: כי גם סוחר נכבד ישמור מקחת מלות זרות מאד במקום אשר בנקל ימצא אחרות תחתיהן כמו תחת „נדון" יכתב על אודות או ע"ד עיי"ש, לפי דעתי לריק יגע לתת יתרון למלות על אודות או ע"ד על מלת נדון. כי באמת המלה הזאת עברית היא ומימי שפת קדש יצאה ויסודתה במקרא (שמואל ב' י"ט י') ויהי כל העם נדון בכל שבטי ישראל. וטעות היא בידו וביד כל הקוראים שיקראו נדון כי באמת שרשה דון מנחי עי"ן נפעל (עיין שרשים לרד"ק ובר"ש בן מלך) והוראתה ענין וכוח דין ודברים והיא נרדפת עם מדון. ועיין ברד"ק בשורש דון.

איו"ב ממינסק.

מוקדם ומאוחר

הנה הרמב"ם ז"ל חושב ומונה בהקדמתו לסדר זרעים את סדר הדורות של התנאים חושב את ר' יוחנן בן גודגדא בין החבורה השניה אחר החורבן ובאמת נמצא בערכין (דף י"א ע"ב) מעשה שהלך ר"י בן חנניה לסייע בהגפת דלתות אצל ר"י בן גודגדא ואמר לו בני חזור בך שאתה מן המשוררים ואני מן השוערים מוכח שהיה גדול בשנים מר' יהושע בן חנניה כשקרא לו בני לריב"ח חישב הרמב"ם ז"ל מן החבורה הראשונה.

עוד שם חושב את ר"ש בן גמליאל השני אבי רבי בהחבורה הראשונה לר' עקיבא רבו ור' טרפון רבו דרבו חושב בין החבורה השניה, גם חנינא בן חכינאי אשר הלך ללמוד תורה ביחד עם ר"ש בן יוחאי כמבואר בכתובות (ס"ב ע"ב) ובנדה (דף כ"ב ע"ב) והרמב"ם ז"ל חושב אותו ג"כ בין החבורה הראשונה ורשב"י חבירו בין החבורה הרביעי.

הלאה בפרק תשיעי חושב שם את התנאים אשר לא נמצאו כי אם פעם אחת במשנה וכותב כי ר' יוסי בן המשולם נמצא פ"א בתרומות ובאמת נמצא עוד בבכורות פ"ג מ"ג, בכורות פ"ו מ"א. פרה פ"א. תוספתא דמאי פ"ג. ברייתא בכורות דף ל"ט, מנחות דף ס"ב חולין דף כ"ז.

עוד חושב ר' אלעזר חסמא כי נמצא פעם אחת בתרומות ובאמת נמצא עוד במשנה בבא מליעא פ"ז מ"ה אבות פ"ג מי"ח נגעים פי"ג מקואות פ"א מ"ג ובברייתא פסחים דף ל"ב ע"ב יומא י"ט.

עוד חושב את ר' אלעזר בן יהודה איש ברתותא כי נמצא אך בערלה ובאמת נמצא עוד במשנה אבות פ"ג מ"ג טבול יום פ"ג מ"ד — עוד מ"ה. בברייתא פסחים דף י"ג.

עוד חושב את נחום המדי כי נמצא פ"א בשבת ובאמת נמצא עוד בבבא בתרא פ"ה מ"ב בברייתא עבודה זרה דף ז': שלשה מאמרים ממנו עוד בברייתא דנזיר דף ל"ו:

ר' דוסתאי ב"ר ינאי לבד מערכין נמצא עוד בפסחים דף ח' ע"ב אבות פ"ג מ"ח בבא בתרא דף ו'. אבות דר"נ פ"ג.

יוסף בן חוני נמצא לבד מזבחים עוד בנזיר דף כ"ג, סוטה דף מ"ז, סנהדרין דף ק"ה תמורה דף י"ג, שמעון בן שטח נמצא לבד מחגיגה עוד באבות פ"א מ"ט בסנהדרין דף ל"ז:

וגם יהודה בן טבאי נמצא עוד באבות פ"א מ"ח.

עוד חושב את ר' שמעון התימני כי נמצא אך פ"א ביבמות עוד במשנה ידים פ"א

מ"ג בתוספתא כילה פ"ב תענית דף י"ט, כתובות דף כ"ט: בבא קמא דף ל', זבחים דף ל"ב מכילתא בשלח פ"ג.

עוד חושב שם את ר' שמעון בן יהודה כי נמצא אך פ"א בשבועות והנה עוד נמצא במשנה מעשרות פ"ג מ"ב מכות פ"ג מ"ו נגעים פ"י מ"ח ובתלמוד נמצא בשבת דף ע"ט. ראש השנה דף ט"ו, יבמות דף מ"ה, כתובות דף ל"ט, מ"א, ע"ג, נזיר דף מ', סוטה דף ל"ז: מ"ה, קדושין דף כ"ז: בבא קמא כ"ט, ל"ג, בבא בתרא דף ק"ט, סנהדרין דף י"ב: ק"י: זבחים דף ע"ד, מנחות דף ע"ה, בכורות מ"ב, כ"ז, כ"ט, תמורה דף כ', חולין דף ק"ב.

עוד חושב שם את ר' יעקב כי נמצא אך פ"א בנגעים והנה עוד נמצא במשנה באבות פ"ב מט"ז תוספתא טהרות פ"ב בתלמוד ערבין דף י"ג פסחים דף פ"ג, פ"ד, בילה דף ז', ל"ה: חגיגה דף י"ב יומא כ', סוכה דף כ"ו: יבמות דף ס"ג: ק"ג, כתובות דף ז', נדרים דף י"ב: לא: סוטה דף כ': קדושין ל"ט, קדושין דף כ"ז, ע"ט: בבא קמא דף ל"ט: ס"ה, בבא מציעא דף ע"ח: מנחות דף ל"ו, בכורות דף ז':

ר' אלעזר בר' שמעון כותב כי נמצא אך פ"א בתמורה והנה לבד בתוספתא ובברייתות אשר נמצאו מאמרים ממנו יותר מחמשים הנה נמצא במשנה לבד בתמורה עוד בכילה פ"ד מ"ז נגעים פי"ב מ"ג. ר' יוסי הכהן נמצא לבד מעדיות עוד ביבמות פ"ב מ"ט מועד קטן דף כ"ג. ראש השנה דף י"ז,

יוסי בן יועזר נמצא לבד מחגיגה עוד בעדיות פ"ח מ"ד אבות פ"א מ"ד.

עוד בהקדמתו לספרו יד החזקה חושב שם את ר' שמעון בן אלעזר חבירו של ר' עקיבא ובאמת מוכרח מכמה מקומות בש"ס שהיה תלמידו של ר' מאיר תלמיד ר' עקיבא כמבואר בחולין דף ו', ועוד מכמה מקומות.

עוד חושב שם ארבעים דורות ממשה רבינו עד רב אשי ואלו הן רב אשי קיבל מרבא ורבא מרבה וכו' ובאמת לא יוכל להיות שיקבל רב אשי מרבא הלא רב אשי לא ראה את רבא כי אמרו חז"ל ביום שמת רבא נולד רב אשי ורבותיו של רב אשי היו רב כהנא השני ורב פפא תלמידו של רבא.

עוד כותב שם כי רשב"ג השני אבי רבי קיבל מר' גמליאל הזקן וגם זה לא יוכל להיות כי זה ידוע אשר ר"ג הזקן נפטר שמנה עשר שנה לפני החורבן ורשב"ג השני היה עוד ילד קטן בעת החורבן כמבואר בגיטין ובב"ק דף כ"ג ובאמת קיבל רשב"ג מר"ג דיבנה אביו ור"ג דיבנה קיבל מר"ג הזקן זקנו והנה לפי זה יהיה מ"ב דורות ממשה עד רב אשי ואף כי נוכל עוד לקמץ בדור אחד וכאשר כי ר' גמליאל הזקן קיבל מהלל זקנו ולא מר' שמעון אביו כי הוא היה חבירו של ר' יוחנן בן זכאי וריב"ז הלא היה תלמידו של הלל אך הרמב"ם ז"ל כותב כי ר"ג הזקן קיבל מר' שמעון אביו ור' שמעון אביו קיבל מהלל ואף כי לא אדע אם האריך ימים אחר מות אביו הלל כי לא נזכר אודותו בשום סופרי הדורות כמה היה ימי חייו? כמה מלך אחר מות אביו? ושנת מיתתו? על כן לא אוכל להבין על הרמב"ם ז"ל מי הכריח ונותן ללמלם פה קבלת ר"ג הזקן מר"ש אביו אשר עוד ראה את הלל זקנו בעלם ימי נשיאתו ולהרחיק את קבלת רשב"ג השני עד ר"ג הזקן אשר לא ראו זה את זה מעולם:

הנה עוד כותב שם אשר ר' יוחנן חיבר את הירושלמי בקירוב שלש מאות שנה לחורבן הבית והנה חשבתי בכל האופנים ולא זכיתי למצוא את החשבון הזה כי הנה חורבן הבית היה בשנת תתכ"ח ור' יוחנן היה בשנת תתק"ן ואף כי נאמר כי האריך ימים עד התחלת האלף החמישי ובכל זאת יותר משני מאות שנה לא יתרחק מזמן החורבן ומאוד

לפלא בעיני על עיני הנשר הגדול הזה. איך נעלמו ממנו מקומות האלו ואבקש את כבוד חכמי ורבני דורנו אולי יש בידם דבר מה להליץ בעד כבוד הרמב"ם ז"ל אשר גם כבודו יקר בעיני יבאו נא תשובתיהם בקהל ומקרב לבי אהדמו.

בצלאל באסאן.

תורת רבי מאיר

הפסוקים והנה טוב מאד, ויעש כתנות עור, ובני דן חשים, משא דומה, שינה ר' מאיר וכתב בתורתו מות תחת מאד, אור בעד עור, ובן חלף ובני (מ"ר בראשית), וכן כתב בספרו רומה תמור דומה (ירושלמי תענית פ"א ה"א). לדעת המפרשים נכתבו אלה השינויים על הגליון לזכרון הדרשות הנאותין לפי השינויים, וכן לשון הגאון שי"ר „שהיה (ר"מ) רושם שם בגליון דרוש ע"ד אל תקרי היתה הכתובה בגליון רק לזכרון בקיצור מה שידרוש אח"כ בארוך" (ערך מלין אגדה), כן כותב גם הרב רא"ה וויס „אם כי לא יסופק שנמצאו לר"מ מדרשים כתובים אשר כתבם על גליוני תורתו ונשארו מהם עוד איזה שיורים" (דדו"ד ח"ב לד 150).

והנה שינוי נוסח בין כתבי קדש שלפני חכמי התלמוד ושלפנינו היום נפגוש בכו"כ מקומות בש"ס, כגון: וכלי חרש (משנה סוטה פ' ה'), ולפנינו כתוב וכל כלי חרש; דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו (ברכ' סא"י, עירובין י"ח:) וכאשר לפנינו אין פסוק זה כלל, נהיתה בין המפרשים שערורה, רש"י, תוס', מהרש"א, מהרש"ל והגאון מהרי"ב לחלוק יצאו אם לקיים גרסא זו או גרסת הילקוט; כתיב להכרות וקרינן להברות; ובדוד כתיב וכל אשר יפנה יגליח; ויחתר לו ויעתר לו מיבעי ליה; וילך אלישע (סנהדרין כ:, נ"ג, ק"ג, ק"ז) והעירו המפרשים שפסוקים כאלה אינם במקרא; ועוד הלכו בדרך מרחוק לשנות שם הקודש, כי לנוסח שלהם כתוב ויאמר ה' לנח, תחת אשר לפנינו הנוסח אלהים (שם ק"ח:); אמר קרא ולו תאנת שילה (זבחים קי"א:), ולשון רש"י „חפשתיו ולא מצאתיו במקרא". הפסוקים וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העם: וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, אשר העתיקו חז"ל בשינוי (עירובין ס"ג, מגילה ג', סנהדרין מ"ד), לולא כי חתרו המפרשים מן רש"י ואילך ליישר ההדורים [1]), ולולא כי בעלי התו' עשו עזר בלשונם „שדרך הש"ס לקצר הפסוקים ולערבם יחד (מגילה) [2]), אז נקל היה לשער, כי גם פה שינוי נוסח קנה מקומו. מלבד השינויים שהזכרנו ישנם עוד ועוד בש"ס, ומדברי התוס' ד"ה מעבירם וד"ה זה (שבת כ"ה:, ר"ה י"א:) נראה להדיא שינוי נוסח בין התלמודים בבלי וירושלמי. עוד בולטים ונראים שינויים בחלוקת הפרשיות וסדור הפסוקים, מדברי חז"ל על דבר ס' תהלים; מאיזה מקומה של הפרשה ויהי בנסע הארון; ממחלוקת באיסור גיד הנשה דבהמה טמאה;

---

[1]) בענין זה בכלל אי־סדרים לעינינו: א) אסמכתותם במגילה ובסנהדרין אקרא וילן יהושע, ואזה בעירובין אקרא וילך יהושע. ב) נתינת שלום בלילה שבמגילה אמר ר' יהושע בן לוי, אשר בסנהדרין ר' יוחנן. ג) מותר תלמוד תורה מן הקרבת תמידין, בעירובין ובסנהדרין נותן רב שמואל בר אוניא משמיה דרב, ובמגילה ר"ש בר אוניא טעמא דנפשיה מפרש ולא נסיב לה אליבא דרב.

[2]) וכן שיטתם בריש עירובין ד"ה דכתיב, ושם דף ס"ה ד"ה בנר. שיטה זו תעזור כמו כן להפסוקים ויהי בהיות יהושע... אם נגרנו: ויאמר לא... אל עבדו, אשר נשתנו ע"פ העתקת חז"ל במגילה.

וממאמרם „עירוב פרשיות כתוב כאן" (ברכ' ט' ופסחים קי"ז [3]), שבת קט"ו, חולין פרק ג"ה משנה אחרונה, סנהדרין ב'). רב השינויים יושיטו לנו התרגומים, המפרשים והמגיהים אשר אין המקום פה להכילם, וכן לשון הרב רא"ה וויים „נמצא כ"פ שסרו מן המסרה ומביאים מקראות חסרי מלות או יתירי או בחלוף ושינוי אחר" (דדו"ד ח"ג צד 239).

ואם כן יש יסוד לשער, כי גם ר' מאיר, בהיותו סופר, כתב השינויים לא בחוץ כ"א בפנים ספריו, כמו שבדה"י לרשב"י היה כתוב ויתתר לו (הגהה סנהד' ק"ג), ואם איזה בעל דין יערער לאמר: כי הוא זה רק בספרי נביאים וכתובים ולא בתורת משה, תשובתו בלדו, כי מלבד השינוי בשם קדש שהזכרנו למעלה, יש עוד ר' אלעזר בר' יוסי שקורא אשר לוא חמה ושארי תנאים קוראים לו (מגילה ג' ועוד), תחת אשר לפנינו כתוב לא וקרי לו, הרי לנו שינוי נוסח גם בתורת משה. אכן בטלה דעתי אצל דעת המפרשים ואפקענא להשערתי מעיקרא, והנני לדבר. — לשיטת הגאון שי"ר. — איזה דברים בענין „אל תקרי" [4]).

חז"ל בדרשותיהם „אל תקרי... אלא..." אחזו רגלם באשרי מיסדי קריין וכתיבין, מה שעשו האחרונים לתורה שבכתב עשו הראשונים לתורה שבע"פ, כשם שתיבת הכתוב מובנת רק ע"פ תקון הקרי, כך התיבה שעליה אסמכו הדרש מובנת רק עפ"י תקון אל תקרי, וכשם שמן הרכי תקוני הקריין ילילו משפטי דקדוק לשון עבר, כך תקוני אל תקרי מיוסדים על אדני חקי הלשון, כגון: כתיב על וקרי אל, וכן דרשו א"ת בהלה אלא בחלה (ישעיה ס"ה, שבת ל"ב), — חלוף אהח"ע, —; לא כתיב לו קרי ודרשו א"ת גוך אלא גאך (ויקרא י"א, ברכות י'), — חלוף אהו"י, — [5]); כתיב באחת וקרי באחד וכן ונטמאתם ונטמטם (ש"ב י"ז, יומא ל"ט.), — דטלנ"ת, —; כ' גרל וקרי גדל וכדרשתם והדרך וחדדך (משלי י"ט, שבת ס"ג), — עפ"י חלוף בעלי נורה אחת, —.

נתיב זה ידעו גם ר"מ, כלשונו: א"ת כלו אלא כל אלו, דומה להכתיב בגד וקרי בא גד (פסחי' קי"ז, בראשית ל'), — אחת שהיא שתים, —; א"ת לבת אלא לבית, וכן ענו כ' עניו קרי (מגילה י"ג, במדבר י"ב ג') — עפ"י חסר ויתר אהו"י, — ועוד.

ליסוד הזה, וגם נשען על יד השיטה הידועה, כי חז"ל בכו"כ מקומות דרשו לפי מלב זמנם, חייהם, מקומם ותכונת רוחם, דעתי לבאר הסבה אשר הסבה לר"מ בשנותו את טעם המלות בספריו, וזהו:

והנה טוב מות (חלוף אהו"י [6]) ודטלנ"ת). אשר היה יקר בעיני ר"מ המותה,

---

[3]) המספר ק"כ מזמורים שלפנינו אשר חכמי התלמוד דנו בו, עוד נשתנה לתו' למספר קמ"ז (פס"ח ד"ה שעומדים) ולהעתקת השבעים נוסף עוד מזמור אחד, נמצא שמספרו או קמ"ח או קנ"א.

[4]) מעין הנאמר בס' דרכי השינויים (לעמבערג 1870), אשר בא לידי אחרי הערכתי מאמרי הנוכחי.

[5]) כדאיתא: הרואה באר... ויאמר באר מים... פסוק אהר כהקיר ביר (ברכות נ"ו:), ולפנינו ביר כתיב והקרי בור, הרי באר, בור, ביר ע"פ חלוף אהו"י חדא נינהו, אף כי מסוגיא דעירובין (י"ח.) נראה כי באר לחוד ובור לחוד, אמנם לשמואל באר ובור, ולרב נחמן באר וביר חד הוא (שם ק"ד:), והפסוק שתה... מבורך... מתוך בארך (משלי ה' ט"ו) אין מכריע כי אפשר לכפול המליצה במלות שונות, ועי' בענין חלוף לא לו תוס' ד"ה אע"פ (חולין ס"ה.) ובאור (שמות ה' ז') ומורה הלשון (צד 8) ועוד ועוד.

[6]) הגאון שי"ר כותב „חלוף אל"ף ביו"ד זר הוא בלשה"ק ותמורת ישי לאישי בא רק בספרים המאוחרים (כונתו לדה"א ב')...: אך לא נעשה מיו"ד אל"ף עם נקודת פתח בשום מקום בתנ"כ" (ע"מ אלל). אבל בס' מורה הלשון נאמר „ואלה מצד חלוף אהו"י כמו... אנחמך (ישעיה נ"א י"ט) תחת ינחמך... איפיף (מיכה ב' י"א) ת' יטיף" (צד 129), הרי נעשה מיו"ד אל"ף עם נקודת פתח גם בספרים קדומים.

ניכר מכותלי מאמריו: סוף אדם למות... והכל למיתה הם עומדים; טוב ללכת...
ואחי יתן אל לבו דברים של מיתה (ברכות י״ז [לגרסת ע״י], מ״ק כ״ה), ובהיותו נאה
דורש ונאה מקיים, הלך לאכנימוס בימי אבלו לדבר תנחומין על לבו (מ״ר רות), הרי
שקים בעצמו „טוב ללכת" ונתן בחייו אל לבו את המות.

והנה „לא אמות כי אחיה" ירנן כל איש אשר כוכבי השמים וכסיליהם יהלו לו אור
ההצלחה, וכל גבר אשר כסלו זהב וכתם מבטחו, הוא הגבר אשר יחיה ולא יראה מות,
ולהפך, „לא אחיה כי אמות" יקונן כל איש אשר יאפפוהו חבלי יום ומצרי הזמן ימצאוהו,
נפשו נקטה בחייו ובלע לו ברדתו אל שחת. ואם כן נחקה נא על שרשי רגלי חפץ ר״מ
לבחר המות מהחיים, מה ומי הביאוהו לזה?.

ונראה לענ״ד כי אשתו ברוריה היא אשר נתנה לו יתרון המות מהחיים, באשר ר״מ
וברוריה יתפרדו בטבעם ולא יתלכדו, ויליגו לפניכו שני הפכים, ברוריה עוד בנעוריה בבית
אביה ר״ח בן תרדיון היתה מגודלת על ברכי העושר, כלשונו: מעות של פורים... חלקתים
לעניים (ע״ז י״ז:), ופירשו שמעות אלו שלו היו ולא של אחרים, וככל „עשיר יענה עזות,
היתה גם היא מדברת גדולות, וכל כך עדי כי מלאה לבה לכנות בשם שוטה לא לבד
להאוא לדוקי כ״א גם לר״י הגלילי (ברכות י׳, עירובין כ״ג); כן הרהיבה בנפשה עוז לרפוס
ברגל איזה תלמיד (שם); גם לגלגה על החכמים שאמרו נשים דעתן קלות (ע״ז י״ח: רש״י
ד״ה ואיכא). וכל זה איננו שוה לר״מ בהיפך טבעו ומלבו, הוא היה עני במלבו והתפרנס
א״ע מכתיבת ספרים, ממשכורתו שלשה סלעים לשבוע נתן אחד לצדקה והסתפק רק בשני
סלעים, ומצד עניותו, מובן מאיליו, לא הוריש כלום לבניו (מ״ר קהלת פ׳ ב׳) [7]. כן
לבשה את ר״מ רוח ענוה וצניעות, כאשר העידו עליו בכינוי אדם נגוע (ירושלמי מ״ק),
לגודל ענותנותו בא מאשה אחת לידי רקיקה, ועל שאלת תלמידיו: רבי! כך מבזין את
התורה? השיב: ולא יהא כבוד מאיר ככבוד קונו... (שם סוטה פ״א ה״ד). לתכונתו הזאת
הטיף תוכחתו: והוה שפל רוח, והוה נגוע (אבות); הוא היה אומר: מימי לא מלאני לבי
לעבור על דברי חבירי (שבת קל״ד) [8]; ומרגלא בפומיה „שמור פיך מכל חטא (ברכות י״ז),
לאו דוקא עבירות שבין אדם למקום, כי אם גם מלתא דסני לחברך במשמע, כמו לדבר
קשות עם רעהו, להטיל עליו אימה, להקניטו בדברים והדומה.

עתה דעת לנבון נקל, כי ברוריה, עפ״י התיחסות עשירים לעניים וגבהי רוח לנכאי
לב, מררה את חיי ר״מ כל ימיו, פערה עליו פיה לבלי חק וזרקה בו מרה תמיד, ובכן
למציאת שלמה את אשה רעה מר ממות, ולהחלט חז״ל שאין אדם דר עם נחש בכפיפה,
לא נפלאת בעינינו אם נפש ר״מ קצה בחיים ובחר לו המות שהוא טוב מהחיים, ויכול להיות

[7]) אשר לא האמין לבעל האכסניא כיס שלו (יומא פ״ג) אין הוכחה לעשירותו, כי אפשר שבהכים היו מונחים רק מעות קצובים וכלי תשמישו שלצורך הדרך. למצב עניותו אפשר ליחס מאמריו לטובת עניים, כגון: העני שאין לו פת לעירוב מערב ברגליו; ספק לקט שכחה פאה לעני (עירובין פ״ד, חולין קל״ד); איזהו עשיר... נחת רוח (שבת כ״ה) יש שפירשו שמח בחלקו.

[8]) ואינו כלל גדול, לפעמים כמאמרו יוצא מן כללו, כדאיתא: בקשו לנדות את ר״מ (מפני שהיה חולק על דבריהם) ואמר להם „איני שומע לכם (שאין מנדין אלא על כ״ד דברים) עד שתאמרו לי... ועל כמה דברים מנדין (ירושלמי מ״ק פ״ג ה״א). כן למסקנת הבבלי: הוא ניהו דאחמיר אנפשיה אבל לכולי עלמא שרי (שבת שם) יש כעין סתירה מהמסופר: שבא לגעור ברבי ובי״ב ולהוכיח אותם על שהיו מטפחים בידיהם בשבת (ירוש׳ ביצה פ״ה ה״ב), ומה איכפת ליה? לדידיה הוא חומרא ולכולי עלמא קולא?, ואפשר דעביד כחביריו רק במעשה הנוגע לעצם גופו, אבל בדיני דעלמא כוכ״פ ר״מ נגד חביריו.

שלזה מתיחס מאמרו שאברהם נתברך בזה שלא נולדה לו בת (ב"ב קמ"א׳), וכל כך למה? באשר מלבד שמביאין לדבר עבירה עוד תמררנה את חיי בעליהן, וכן לענין מזונות הפחית מעלת בנות לעומת בנים (שם)[9].

ויעש... כתנות אור (חלוף אהח"ע). להשוות הכתנות להחגורות שנעשו ממין צומח, שינה ר"מ וכתב בתורתו אור באל"ף, כי אור משמיע ג"כ לשון צומח, וכבאור הסופר המפורסם הר"ק שולמאן (האסיף תרמ"ט צד 161 [10]).

ובן דן חשים (עפ"י חסר ויתר אות יו"ד). פשוט שקשה היה לר"מ לזווג חשים היחיד עם לבני הרבים, וע"כ שינה את לשונו וכתב ובן. והנה מצאתי כתוב בס' היובלים פרשה מ"ד: „ואלה שמות בני ישראל הבאים אתם מצרימה בני דן חשים שמון אשור ישק שלמה ששה[11]) וימותו במצרים בשנת בלם שמה ויותר לדן חשים לבדו". לפ"ז קרוב לשער כי ספר זה הסב לשינוי ר"מ, וכונתו לבן דן האחד הנשאר בחיים והוא חשים.

משא רומה (חלוף ד'—ר'). המפרשים מחלו ראשם לדעה מי היא „דומה" אשר עליה חזה הנביא חזות קשה?, ובא ר"מ לפרש שהיא רומה (Rom), כונתו שבני רומי יהיו במצוקה וצרה גדולה, עדי כי יבואו לבני עם ישראל שיבקשו עליהם רחמים, לעשות כלה לימי רעתם ויגיעו להם שנים אשר יש בהם חפץ.

ר"מ הביע גם פה מנקודת מוסרו „שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו (סנהד׳ ק"י), הוא ר"מ התרגז, התקצף וקלל במלכות רומי, על האכזריה הנוראה שהתאכזרה להרוג את עשרה ארזי הלבנון בכלל, ושבתוכם חותנו ר' חנינא ב"ת ורבו המובהק ר' עקיבא בפרט, וגם עוד על אשר היהודים בכלל נרדפו על צואריהם מחמת המציק ונלאו כח מפני שבט הנוגש, וחילי רומי כל כך נחתו בו ויפגעוהו עד החומש, עדי כי—לדעתו—ליקוי המאורות לא נברא אלא בשביל ישראל, מפני שהן רגילין ללקות יותר מכולם (סוכה כ"ט.), בשגם, ר"מ בעצמו היה נרדף ממלכות המרשעת הזאת, שחקקה את תמונתו בכל שעריה, למען כל איש אשר יתפשהו, יביאהו לפני כס המשפט לעשות בו דין קשה ומשפט נורא, ובגלל זה ברח לבבל (ע"ז י"ח:) וזהו אשר נקם נקמתו ממנה בנשאו עליה משאת ישעיהו, וזאת היא נחמתו לאמר: עונכם ישלם כמדתכם ותפול על ראשכם, ובעל כרחכם תלכו תתרפסו ותרהבו את העם אשר הדרכתם באפכם.

יכול להיות, כי ר"מ בא לידי הכלל שיש מדה כנגד מדה, מנסיונות אשר נתנסה ומהמקרים אשר קרו לו בימי חייו, כדאיתא: הוא התלוצץ בעוברי עבירה ובו התלוצץ השטן (קדושין פ"א); הוא הסית תלמיד אחד עם ברוריה אשתו ואותו הסית היצה"ר עם בתו (ע"ז י"ח: רש"י ד"ה ואיכא, קדושין פ"ב); הוא תקן מלתא לצעורי לרשב"ג ואותו צערוהו הנהו בריוני (הוריות י"ג, ברכות י') כל הנסיונות האלה הראו לו שיש תשלום מדה כנגד מדה.

שםף.

---

[9]) ידוע המספר שר"ש ברבי כשנולדה לו בת חלשא דעתיה, ועל תנחומי רבי כי רבייה באה לעולם, קרא בר קפרא תנחומי הבל, כי אוי לו למי שבניו נקבות (ב"ב ט"ז:), אכן בתוספתא איתא: וה' ברך את אברהם בכל... רבי אומר משום ר' יהודה שהיתה לו בת (שילהי קדושין), ולפ"ז יפה נחמהו רבי, כי בת היא ברכה, ומאי בעי בר קפרא?, ואולי רבי לגרמיה לא סבירא ליה.

[10]) באור כזה אתי בכתובים עד היום, ועוד בחדש מערץ 1885 שלחתיהו מפ"ב לקבעו בהאסיף, אך מסבה אשר נעלמה ממני לא נקבע.

[11]) אולי עם דן אביהם. אך יותר נראה לאמר, כי ששה שם עצם פרטי, כמו שבע בן בכרי.

דברים של מת.

בבעל הטורים פ' חיי שרה, ויקם אברהם מעל פני מתו וגו', מלמד שאסור לספר לפני מת, הלא גמרא ערוכה (ברכות ד"ג:) אין אומרין בפני מת אלא דברים של מת כו' אר"ד כו' והנה לשתי הלשונות במילי דמת מותר לספר אף לפני מת, וכן אפסיק ברמב"ם ה"א פי"ג ה"ט וש"ע י"ד שמ"ד, והלא הטור בעצמו פסק כן (בי"ד שם) דבמילי דמת מותר לספר, והלא הכא דיבר אברהם עם בני חת תנו לי אחוזת קבר, ומה מילי דמת יותר מהכנת קבר, — לכן נראה דכונת בעה"ט לשיטת רב אשי (ברכות די"ח.) כיון שמוטל עליו לקוברו כמוטל לפניו דמי שנאמר ויקם אברהם מעל פני מתו, ונאמר ואקברה מתי מלפני, ופירש"י ז"ל שם והיא שעתא לאו לפניו הוה, אלא דחיוב לקוברו נקרא כמו שמוטל לפניו אף אם הוא באמת רחוק ואינו רואה את מתו לשיטת רב אשי, — וכן הוא במד"ר פ' נח ויקם אברהם מעל פני מתו, אמר ר' יוחנן מן הן תנינן מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש כו' ומכל המצות שבתורה, ופירש"י ז"ל על המדרש, וכי מעל פני מתו קם בכל שעה, אלא דכל שמוטל עליו לקוברו כמוטל לפניו דמי.

זה הוא גם כוונת הבעל הטורים ז"ל, דמה דפטור מכל המצות, מכש"כ וכש"כ שאסור לספר לפני מת היינו לא באותו חדר, אלא בעוד שלא קברו, כמוטל לפניו דמי ואסור להפסיק בענינים אחרים מאברהם, דקם מעל פני מתו, היינו דכל שלא קברו עדיין לא הסיח דעתו אף למצות אחרים, ודבר עם ב"ח רק עניני דמת, תנו לי אחוזת קבר, כמלא דיוק בעה"ט לא „מויקם" לבד אלא „מויקם וידבר" היינו שלא הפסיק אברהם במצות אחרות, וכש"כ במילי דעלמא, ושפיר דברי בעל הטורים מלמד שאסור לספר לפני מת, לפני היינו למי שמוטל עליו לקוברו כאברהם אבינו, כל זמן שלא קבר את שרה אשתו, וד"ל.

ישראל אהרן עסטרין.

שכחת אומר.

במאמרי: שאלות ותשובות אשר בכנסת הגדולה (ספר שלישי) כתבתי בתשובה הראשונה: נוהג ישיבת השופטים בשער העיר חדל עוד בימי הסנהדרין הראשונים וכו', עכ"ל. פה שכחתי להוסיף דבר נחוץ אשר זה הוא: אמנם כי בספר משנה תורה להרמב"ם (הלכות סנהדרין פ"א הלכה ג') כתוב: ומעמידין בכל עיר ועיר וכו' סנהדרין קטנה ויושבת בשער העיר, שנאמר והציגו בשער משפט (עמוס ה' ט"ו) עכ"ל. וזה נראה כסותר את דברי. אולם אין זה רק חזיון רגע אשר יעוף כחזיון לילה וכאור מתעה. הן באמת אין כונת הרמב"ם לשער העיר ממש כי אם לבית המשפט אשר על הרוב יכונה בשם: שער לבד כמו ועלתה יבמתו השערה (דברים כ"ה ז') שתרגמוהו הארמיים „לתרע בית דינא". ובעז „עלה השער (רות ד' א') שתרגמו הארמי „לתרע בית דינא דסנהדרין". והציגו בשער משפט שהביא הרמב"ם לראיה תרגם יב"ע „ואתקינו בבית כנישתכון דינא" ובית כנישתכון הוא בית אספת השופטים. ופירוש „יושבת בשער העיר" הוא אפוא יושבת בבית המשפט אשר בעיר ועיר. ומעולם לא עלה על לב הרמב"ם שישבו השופטים בשער העיר ממש. כי אין לזה זכר בשום מקום. וב' התלמודים אומרים „לא בנו הוא". וגם ההנהגה הישרה מחייבת שלא ישבו השופטים בשער העיר ממש אשר בו יצאו ויבאו המון אדם רבה ואספסוף. ולפי הדברים והאמת האלה אתנחם עתה על אשר כתבתי במאמרי הנ"ל „מנהג ישיבת השופטים בשער העיר חדל בימי הסנהדרין הראשונים". ולא אומר עוד: חדל, כי אם: לא היה ולא נברא. ואי"ה עוד אדבר במרחב על אדות הענין הזה.

יעקב רייפמאן.

בקרת תהוה

ספר דור וחכמיו, לחקר תולדת ספרות ישראל וגדולי סופריה בדור הזה

מאת משה ריינעס. חלק ראשון קראקא תר"ן.

בקרת על ספר ביאגראפהי היכי משכחת לה? על ספר כזה המספר לדור דברי ימי חכמים החיים אתנו כיום הזה מה נוכל לדבר? אם יאמר למשל הכותב כי פלוני בן פלוני נולד בשנה פלונית בחדש פלוני ביום פלוני האם נוכל אנחנו לקפוץ ולשאול מדוע לא נולד בשנה אחרת בחדש אחר וביום אחר? האם כדאי לפנינו להעמיק ולחקור אם לא טעה הכותב בחשבונו. האנשים האלה חיים לפנינו ובל"ס יודע כל אחד את יום הולדתו בבירור, וכן יודע כל אחד את קורותיו הקטנים עם הגדולים, ומהספרים החיים האלה שאב הכותב את ידיעותיו, א"כ בעיקרן של דברים לא תפול מחלוקת, והם כגזירת הכתוב שאין לפקפק באמתתם, והמהרהר אחריהם הרי הוא כמהרהר על דבר שידיעתו אינה מוטלת בספק, ואנחנו בבואנו לדבר על הספר הזה לא נבוא ג"כ לעמוד על הפרטים ורק אל כלל הספר נשים פנינו.

מה העבודה הזאת להמחבר? שאלת תם כזאת ישאל בלי-ספק כל קורא בספר הזה, באמור דין אויטאביאגראפהיות להתולדות האלה, הוא מצא את התלדות ערוכות לפניו כתובות בידי הנולדים פסקי פסקי, ומלאכתו היתה רק ליפות את הסגנון ולהיטיב את השפה, והוא בבחינת מילדת שמוציאה את הולד שכבר נוצר ומשפרת אותו. ואמנם הדבר הזה עשה יפה ואומן מבין וחיה פקחית יקרא, אולם האם לא יצא לו שכר העבודה בהפסד הזמן שבלה? האם יש לנו צורך ונחוצים לנו ספרים ממין זה?

המודה בנחיצת ידיעת התולדה ואומר כי על כל אדם לדעת את דברי ימי גדולי עמו וחכמיו הוא כמודה ואומר על אור השמש כי טוב הוא, הידיעה הזאת חובה היא דרמיא על כל אדם שיש לו דעה וחובב את עמו, אולם הידיעה הזאת צריכה להיות אמיתית, נקיה מכל נטיה ופניה צדדית, נקיה מכל משוא פנים ומקח שחד, כותב התולדה צריך שיתרומם על כל אהבה ושנאה עצמית, צריך לבטל את עצמו ואת שכלו כאילו אינו יודע את האנשים שכותב את תלדותיהם, ומימיו לא היה לו עסק עמהם, ואז רואה הוא את האנשים בצלמם האמיתי, רואה את יצרם הטוב ואת יצרם הרע, וידע להעלות במאזנים את מעשיו הטובים ואת מעשיו הרעים ולשקלם יחד לראות מי יכריע את מי, אבל כשהמחבר יודע את החכמים האלה והוא בא עמהם בדברים האם לא פסול הוא עוד לשבת ולעיין בדינם? האם לא יעות את הדין כי יראה צל הרים כהרים? לכותב תולדה דין דיין שהולך אחר סברת לבו ושקול דעתו, לפניו המקרים והמעשים עצמות יבשות והוא יקרום עליהם עור וגידים ויפח באפם רוח חיים, הוא נותן נשמה להיצורים האלה כרצונו, אם מסטרא דמהמנותא אם מסטרא דמסאבא, אם כן איפוא צריך הוא הכותב שלא יהיה משוחד מאחד החכמים שהוא עסוק בתלדתו.

הדין הזה נוהג בתולדה פשוטה. בתולדת אדם גדול שהרבה לעשות גדולות לעמו, אז כשפסקו פעולותיו ביום שנעשה חפשי מכל החובות, ביום שחדל לחיות, באים בני עמו שזכרונו יקר בעיניהם, ומתבוננים על כל מעשיו וכותבים את תלדתו בספרי

למען ידע דור יבוא פועל פעל אחד הגבורים שבהם העם יתפאר, אחרי מותו שתמו מעשיו, ואחרי שנסתם הגולל הוא כאבן דומם שלא יעשה עוד לא טוב ולא רע, אז רק אז נוכל לשפוט על כל אשר עשה בחיו, על רוב התועלת שהביא וכן גם אם מעשיו הפסידו לעמו וגרמו לו רעה רבה, את כל זה יחזה הכותב בחכמה, וידע את המצבה שעליו להציב לו בספר התולדה, אבל כל עוד שאדם חי יצרו הרע יושב בין ב׳ מפתחי הלב ומסיתו לחטוא, ואל תאמין בעצמך עד יום מותך הורונו חז״ל, אם כן איפוא בבואנו לכתוב את תלדתו בספר התלדה מי נביא יגיד מראש כי לא תבייש זקנתו את ימי ילדותו, מי יודע אולי ירבה הרע עד שכל מעשיו הראשונים לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב, הרי יוחנן כהן גדול שמש פ׳ שנים בכהונה גדולה, ולבסוף ימיו נעשה צדוקי, ואלו כתבו את תלדתו הקודמת בספר, הלא היה לנו בספר התלדה כהן גדול צדוקי, האם לא כן הדבר רבותי?

הרשות ביד כל אדם לכתוב את קורותיו בספר, מנהג הוא שאחזו בו בני אדם בימים ההם ובזמן הזה, ואף אנשים פשוטים עושים להם ספר יומי, וכותבים בו מקרי כל יום ויום, הספרים היומים האלה כל כבודם הסהר דבר הכתוב בהם, כי המקרים קלים הם ופרטים, לא כן ספר-יומי של אדם גדול, האדם הגדול שחי בעד הכלל. שחייו אינם פרטים כי אם כללים, גם בהמקרים יש תועלת להתולדה, כי לא מקרים קלים ופרטים הם רק מקרים שיש להם סבות בחיי העם, מקרים כללים שעוררו את האדם הגדול לעשות, ולהביאו לידי פעולה, הספר הזה הוא אנך בידי כותב התולדה לשפוט על פיו על כל מעללי האיש ופעולותיו, וזה הוא שיקרא; אויטאביאגראפהי, כלומר תולדה הכתובה בידי המחבר, מבלי שיהיה כח אחר מעורב בה, המלאכה הזאת יש לה ערך אם נעשה על ידי המחבר ולא על ידי אחרים, אבל קל מאד ערך מלאכה כזאת אם יד אחר תהיה באמצע, ואם מנקודת הראות הזאת נשפוט על הספר דור וחכמיו יגרע ערכו מאד בעינינו, כי התולדות מעידות על עצמן ששנים עשאון, החמר והלבנים לבנין הספר המציאו לו האנשים הגדולים, הרי אויטאביאגראפהיות לכל תנאיהן, אולם מלאכת הבניה והגזרה כי ארמון על תלו יעמוד נעשתה בידי ה׳ ריינעס, דבר המתנגד לאויטאביאגראפהי בעוד שהחכמים חיים (כן יחיו), ומעיד אנכי עלי את כל הקוראים בספר הזה כי בהתימי לקרוא אותו נפלאתי הפלא ופלא, האמנם כי ימצאון בדורנו אנשים צדיקים אשר גם בימי משה לא היו כמהם, האמנם כי כל החכמים האלה עשו רק טוב כל ימי חייהם, והמקרא עומד וצוח; אדם אין צדיק בארץ אשר לא יחטא, והוא הדבר שדברנו כי תולדה הכתובה באופן כזה לאו שמה תולדה, אשר נוכל לסמוך עליה מבלי בחון ובדוק, והיה ביום יעלה זכרון החכמים האלה לפנינו לכתוב את תלדתם בספר התולדה, יהיה לנו הספר הזה כעין מראה מקום ותשמיש למלאכה, בו נוכל להשתמש לברור את האוכל מן הפסולת, ולזרות את המוץ שיש בו, וע״ז נאמר להמחבר יישר, כי אמנם הכין לנו חמר לבנין תלדות החכמים האלה.

מ״ב תלדות ערוכות לפנינו בס׳ הזה; והם ר׳ אלחנן ישעיהו אסקולי, ר׳ שלמה ביבר, ר׳ בנימין זאב באכער, ר׳ אברהם ברלינר, ר׳ אברהם אליהו הרכבי, ר׳ שלמה זלמן חיים האלבערשטאם, ר׳ חנוך יהודה קאהוט, ר׳ שאול יצחק קאמפף, ר׳ יהודה ליב לעוויזאהן, ר׳ מרדכי מורטארה, ר׳ יעקב פראנק, ר׳ שלמה בן מאיר שיללער-סינעשי.

הנה טפשות שאין למעלה ממנה היא לשאול את הכותב מדוע בחר בהחכמים האלה לכתוב את תלדתם ולא בחר בחכמים אחרים, כן אין לך שטות גדול מזה לעשות את המחבר אחראי וערבאי על כל פשעי החכמים בדעות ואמונות, יען רק שכתב את תלדתם, כי כתיבת התולדה לחוד, ודעת הכותב לחוד, ולשוא הוסיף בהקדמתו דף אחד

בשביל זה, ונעבור על הקדמתו שאין בה כל חדוש ולא טובה היא מכל ההקדמות של כל הספרים, ונעיר רק כי הערתו בצד 12 בדרך ביאור המלות; נפש היפה שהסופרים טעו בהוראתן האמיתית, כי כן העיר גם ה' ווייסבערג בכנסת הגדולה ס"ג צד 166 בההערה.

אלו היה המחבר הנכבד רק כותב תולדה ולא יותר, כלומר שהיה מתחיל בתולדה ומסיים בתולדה כי אז היינו יכולים לסיים את בקרתנו, אולם המחבר כנראה רוצה להשתמש בשני כתרים, והוא כותב גם הקדמות לכל תולדה ותולדה ההקדמות האלה שיש בהם גם מעין אותם המאמרים שנבראו רק משום „והדרשה תדרוש" יש בהם גם שנוכל לאמר עליהם; כל יתר כנטול דמי, ויש בהם גם ש"א נוכל להסכים לדעתו, שדעתנו שונה מדעת הכותב ועלינו כמבקר נאמן לחלוק עליו ולתת כבוד להאמת לדעתנו, ולכן הננו להעיף עין על כל הקדמותיו ולחות עליהם דעתנו בלי כל משוא פנים.

רבי אלחנן ישעיה אסקולי או פרופיסור גראציאדיא אסקולי הוא אדם גדול אחד מגדולי הפילולוגים בזמננו, אבל מה ענין דברי ירמיהו: ודרשו את שלום העיר וכו' לדברי ימי חייו? מה ענין שמיטה אצל הר סיני? הכותב אומר כי היהודים; את מוסר נביאם לא שכחו וכו' לאהוב את ארץ מגוריהם ולדרוש טובתה כל הימים אשר הם חיים בה, וכו', ובכן . . . . ובכן נולד באיטליא הבלשן הגדול הגדול אסקולי, תמה אני אם יש איש שידרוש סמוכין כמו אלה? ההקדמה הזאת ראויה היתה באיטליא לגאריבאלדי אלו היה יהודי שעשה למען העם האיטליאני לא להכם שחכמתו כללית לכל העולם, שאיננו חכם איטליאני, שאיננו חכם מדינה זאת ולא אחרת, ולדעתנו ראויה ההקדמה הזאת גם לפרנק וכו', גם בהם יתפארו בני ארצם ויתכבדו בכבודם.

רבי שלמה בובר, מי מאתנו לא ידע את האדם הגדול הזה, אשר ככהן גדול עומד ומשמש בהיכל ספרותנו ומקריב עולות מחים על מזבחה, מי לא ידע את המשפיע הגדול הזה שהעשיר את הספרות המדרשית עשר רב, בתלדתו הרונו המחבר רב ענג, נדע כי יש שכר וכבוד לפעולת העובדים על הרי ישראל, האנשים האלה הם כלם שלנו, וכל עבודתם למען עמם ביחוד, ובהם נתפארה.

ר' בנימין זאב בכרך או פרופיסור באכער הוא חכם ישראלי מהמפירסמים, גם הוא כלו שלנו, וכל חקירותיו על ארני חכמת ישראל בנויות, ויברכוהו טובים כי נתן לנו את תלדתו, ובזכרנו את תלדתו נזכור גם את המחבר לטוב.

רבי אברהם ברלינער, בתלדתו יצא המחבר מהרגלו לכתוב הקדמות לתלדותיו, ומתחיל מיד ביום הלידה וכו', כי באמת האם צריך העסקן הגדול הזה בחכמת ישראל להקדמות? ומי לא ידע את ברלינער וערכו בספרותנו, ומי לא ידע לחלוק כבוד כראוי לפועל אמת שפעולתו אמת בספרות עמנו שבה יעסוק בשקידה כל ימיו.

ר' אברהם אליהו הרכבי תפארת חכמי ישראל ברוסיא, פה תשתרע הקדמה בת 16 עמורים המדברת בגנות אחינו שברוסיא. והבה נראה הצדקו דבריו במה שנוגע לבני ארצנו, האם במשפט ובצדקה החפיא על אחינו דברים אשר לא כן? וזאת למודעי כי לא לחפות על בני ארצי באתי, שאף אם עשיתי זאת גם אז אולי לא יכול איש להתנפל עלי, כי כמה ממדות מגונות ומעשים מכוערים שכל סופרי העמים מאפילים בטליתם עליהם שלא להוציא לעז על בני ארצם, אולם אנכי אמנם אוהב את בני ארצי אבל אוהב אנכי גם את האמת, ואת אשר תשים בפי אותו אשמור לדבר מבלי כל משוא פנים, ומבלי כל נטיה לחכמי ארצי.

מה זאת „חכמת ישראל"? האם לא כצחוק תהיה שאלתי זאת בעיני הקוראים אשר כל היום ישמעו קול הסופרים ברעם כי דל מאד חלק בני רוסיא בחכמת ישראל,

האם לא יביטו יתפלאו בי כבעל איש אשר לא קרא מימיו במכ"ע עברי, ומי לא ידע כי חכמת ישראל ספונה בספרי חכמי חז"ל, הצונצים הגראצים השטיינשניידערים, הקראכמאלים הראפופורטים והשדל"ים? מודה אנכי לכם חברי הסופרים כי הספרים האלה חלקם בחכמת ישראל, כי האנשים האלה העשירו את חכמת עמנו כל אחד במקצוע שבחר לו. גדל והצליח וגם עשה פרי, אמת ויציב ונכון וקיים, אבל לא ישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים לראות כי כל החכמה תהיה כרוכה בספרים האלה המדברים מהלוים והתבונים וכו', לא נוכל להודות כי כל חכמת ישראל תהיה כלואה במעון צר בד' אמות של החקירה בקדמוניותנו וידיעת התולדה. מתפארים אנחנו כל היום כי זכות אבות יש לנו, כי גזענו הוא עתיק יומין, כי זקנה רבה יש בנו, כי עמנו הוא עם שב וישיש וכביר לימים. אם כן איפוא תולדתנו מתחלת ג"כ מהעת ההיא שהיינו לעם, מהעת שנתקו מעלינו עול מצרים, שיצאנו לחירות מידי הנוגשים, אז אמר ה' למשה: בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את אלהים על ההר הזה, ואז החלה השכלתנו וספרותנו, ובשום אופן לא נוכל לאחר את זמן ספרותנו עד זמן המשוררים והמליצים והמדקדקים הערבים והספרדים והאיטאליאנים.

חכמת ישראל הוא אילן ששרשיו על גלי התורה יסובבו וענפיו מרובים, עיקרו הוא התורה שעליה ממיתים את עצמם בני רוסיא ונופו הוא הדרישה בקורות עמנו, והאומר להעמיד את כל חכמת ישראל על ידיעת דברי הימים על כף רגל עגל זה הוא כאומר לבנות בית על יסוד רעוע, לנטוע אילן שענפיו מרובים יהיו משרשיו, ואז דיה רק רוח מצויה ועוקרתו והופכתו על פניו, מי הציל את עם ישראל מכליון בימי הבינים? במה האריך עמנו ימים למרות כל הצרות שמצאוהו? איה הכח הנפלא הטמון בחובי העם הנפלא להתעודד ולחיות ולהיות עם עולם? האם לא תודו כי זה כח עמנו לתורתו ולאלהיו. בבוא השמש על ישראל, וסערת הדת חמה יצאה להאכילו ולהאבידו, אז כאשר טבע במצולות ומי הזדונים שטפו עברו ראשו, אז שוא כל ספרי הצונצים וי"א כרכים של גרעץ, הבל הן חקירותיו של שטיינשניידר, אז רק אור התורה יאיר להעם את מחשכיו, כי נר מצוה ותורה אור לחזק את הלב המלא צרות, ורק הם בעזרתם כי יקום ויחיה כיום הזה, ועתה תאמרו להעמיד את כל התורה כלה על קש יבש, על צל עובר ביום רעה ואבק פורח מרוח מצויה של רדיפה קלה? אתמהה?

שאלה טפשית שאין כמוה היא השאלה; מי נברא בשביל מי הרגל בשביל המנעל או המנעל בשביל הרגל, כי גם תינוק דלא חכים ולא טפש יענה כרגע כהלכה. וסופרינו במחלה מכבודם טועים בדבר פשוט כזה. הם עמלים ויגיעים בכל כחם להגדיל „חכמת ישראל" ושוכחים כי אם אין ישראל אין מקום גם לחכמת ישראל, כל עוד שישראל חי, שהוא עם מצוין ונבדל, שלא התבלל בעמים ולא בא בכרם המרובים יש מקום לחכמת ישראל, אבל אוי רע ומר לעבוד בעד עם שקיומו תלוי באויר, שחייו אינם חיים מתמידים כי אם עוברים, שידיעת תולדתו תהיה לא לתועלת ממשית רק לתועלת היסטורית, לגל גדול של ציטאטין שמונחים בארכיון, בטוחים אנחנו כי עם ישראל יחיה כל עוד שיחיו לאומים על פני תבל, אבל כח החיוני של עמנו הוא בתורתו, ועלינו לשמור את התורה ולנצרה כבבת עינינו, עלינו בתחלה לשום כחותם על הלב את תורתנו הקדושה, שהיא סם חיים לעמנו, זאת התורה אשר נשאנו בחיקנו בכל עת צר ומצוק והיא רק היא שהצילה את עמנו מכליון מוסרי ומיתה רוחנית, עיקר חכמת ישראל היא התורה הכתובה והמסורה ואידך ידיעת התולדה וחקירה בקדמוניות כטפלות לה, והם ענפים מהאילן ולא שרשיו, ומה נואלו הסופרים העושים את העיקר לטפל ואת הטפל לעיקר.

מי המה הסובלים עולה של תורה בימינו אלה? מי המה המסיעים אבנים לבנין

היכל הדת בדורנו ? מי המה העמלים בכל כחם לנצור את בבת עין האומה? מי המה הממיתים עצמם באהלי שם ועבר לקיום עמנו בעת הזאת ? הטרם תדעו את הרבנים הקאוונערים הוואלאזינים ועוד, הרבנים הבטלנים שבליטא ופולין שעליהם תשליכו נעל ואחריהם ראש תניעו, תפטירו בשפה ותמלאו פניהם קלון, הם רק הם הדם שבלב האומה, הטרם תדעו כי מליטא תצא תורה ודבר ה׳ מפולין לא מחו״ל, כמה רבנים יש אצלנו שהקהל לא ידע אותם והם מלאים תורה כרמון, נזכור נא מן הרבנים הסופרים בכנסת הגדולה, הנה שם בעיר לא גדולה במחוז קאוונא ושאוועל שמה יושב רב אחד ורי״ז שטערין שמו, והוא בקי בחדרי תורה, בקיאותו אינה מלאכותית בקיאות חפושית לצורך כמו שהיא אצל חכמי חו״ל ורק בקיאות שבאה מרוב שקידה והתמדה, בקיאות שעלתה לו במחיר רב חלבו ודמו, סמוך להאדם הגדול הזה יושב רב אחד בעיר פאניוועז ר׳ א. ד. ראבינאוויץ שמו, היש מקצוע אחד בתורה שלא ידע, היש בעולם התורה קרן זוית אחת שעיני האדם הגדול הזה לא תראינה, גם בקיאותו לא באה לו בהיסח הדעת. שם במדינת קרים בעיר קאראסובאזאר יושב רב אחד ור׳ ח. ח. מדיני שמו האדם הגדול הזה הוא ארגז חי מלא ספרים, שני זרועותיו כשני ספרי תורה שאינן נגללין, כל התורה כלה לרבות ספרי הרבנים האחרונים נגולו לפניו כספר. שם... ושם.... התדעו במה האנשים האלה עוסקים? אינם עוסקים בחקירות והגהות ספרים. הם עוסקים בחיי עולם של האומה, כל מעינם בתורה נצחיות העם, מכל קצות הארץ פונים אליהם בשאלותיהם, וידיהם אמונה להשיב לכל שואל בדבר ה׳ עפ״י התורה, ולדבריכם הסיפרים הם הבל ומעשיהם תהו, ועבודתם לרבים פסולה יען מה יען שלא ימצאו ידיהן להגיה בהדיוואן, שלא ידעו את האלחריזי חיו״ג, שאינם עוסקים בהתקופה הספרדית וכו׳ וכו׳, הכן אתם דוברים סופרי ישראל ?

אחי הסופרים! לא זה הדרך ולא זאת העיר. עד שאתם מוכיחים אתנו בני רוסיא כי אין בקרבנו אנשים מצוינים בידיעת התולדה הוכיחו את בני חו״ל על מעוט ידיעתם את התורה, אנחנו מטילים יותר לכיס האומה בנשאנו את דגל התורה מאשר בני חו״ל מטילים בחקירותיהם ההיסטוריות ופהילילוגיות, כמה רבנים קאונים וואלאזינים קוטנים ובריסקים נתנו לנו בני חו״ל בדור הזה? כמה גדולים בתורה העמידו לנו הסעמינארים המפיצים חכמת ישראל? התורה הולכת ומשתכחת לדאבון לבבנו, והאמת נתנה להאמר כי ישנם בין הרבנים המלומדים האלה שאינם יודעים לכתוב אף מכתב פשוט בשפת עבר. והדור הצעיר?.... אוי לנו אם נאמר... רואים הם הספרים את האמת ומתכונים למרוד בה. רואים הם מה עלתה לאחינו שבחוץ בעזבם את התורה והנם אומרים שירה על דרך למודם, והאם לא ימצאון גם אצלנו עוסקים בחכמת ישראל לפי מושג השכלת ברלין, והרייפמאנים ההרכבים והפינים האם לא אנשים גדולים המה אשר לו נולדו בהעיר דיתבא על השפרעע כי אז גם בהם הזמינונו לדין כי לא נתן להם אנשים כמהם, והאם הטריח את עצמו אחד מהסופרים לשום עינו על הספר הענקי „העמק שאלה", להרב מוואלאזין והוא ביאור על השאלתות, המלא על גדותיו בהארות ע״ד הבקרת, ואצור בו רכוש רב ואוצר יקר לחקירה בספרי הראשונים, ואיה המה המון הכותבים בשפתנו הקדושה הנותנים נשמה לשפתנו העתיקה ונותנים לה ניב שפתים כי תחיה בפינו, מה שחכמי חו״ל כבר שמוה בארון ויכסוה בעפר לבל תראה עוד אור ובמספר השפות לא תבוא.

הוא הדבר אשר דברנו זה פעמים רבות. אם הרבנים־הדוקטורים מבזים אותנו, מתנפחים עלינו הרוסים ומשימים אותנו כעפר לדוש תחת כפות רגלם לא נריב אתם ולא נתוכח עמם, השנאה הזאת שמקורה בקנאה פשוטה, שלא נהיה שוכחי תורה כמהם,

שלא יוכלו להתחרות אתנו בידיעת התורה וידיעת השפה העבריה, אבל כי יבוא אחד הסופרים מאתנו, אחד מטובי הסופרים והוא גם בן רב בארצנו, שאביו עוסק במקצוע מיוחד, ויוכיחנו ויערך לעינינו דברים קשים כגידין על דבר שאין אנו אשמים עליו, לא נוכל עוד לחשות. רואה הוא את אביו יושב ועוסק בתורה. יושב והוגה וכותב וחושב והוא איננו יודע להוקיר את עמלו, ולא די שלא ילך לשאול את המלומדים שבחו"ל מדוע לא יעסקו במקצוע זה שאביו עוסק, אלא שיקל את ראשו לשאול מאביו כי יעסוק בדבר שהדוקטור עוסק, זה הוא הבל שאין למעלה ממנו. ועוד האם לא אולת היא לדרוש מאת החכם כי יהיה חכם בכל החכמות, גראֶץ הוא כותב דברי הימים ושטיינשניידער הוא ביבליאגראף והאם ישפל ערך אחד מהם בשביל שלא הצטיין במה שהצטיין השני, כך נאמר גם אנו, נניח כי ידיעת התורה אינה במעלה יותר גבוהה מידיעת „חכמת ישראל" לפי מושג ברלין, אבל בהא כולי עלמא לא פליגי כי ידיעת התורה גם היא כסעיף לחכמת ישראל, אם כן איפוא מינן ומיניהו תסתיים חכמת ישראל, ומהרב הרוסי והרב הדוקטור תצא תורה שלמה לחכמת ישראל, ומה יש להם הצדקה לדרוש מאתנו כי נעסוק במקצוע אחר מאשר בחרנו לנו, אלו היינו יושבים בטל ולא היינו עושים כלום כי אז צדקה תלונתם, כי כעל בני העם עלינו לעשות בשביל חכמת העם, אבל לא עכשיו שאנו עושים הרבה יותר מאשר עושים הם.

כל זאת דברנו כנגד המבזים אותנו, להם אין הצדקה לדרוש מאתנו בעוד שהם עוסקים בקליפת הפרי, אולם כשאנו לעצמנו יודעים אנחנו כי אין הספרות מתחלקת להלקים, הספרות היא כספוג שסופג את הכל, ועל העם לעסוק בכל חלקיה, ובעסקנו בחלק אחד אין אנו פטורים מלדרוש גם את החלק הב' הג' והד'. הספרות היא שדה רחבת ידים שאין בעל השדה בורר לו להשקות חלק זה ולא חלק אחר, יפטרו בני חו"ל את עצמם מחובת הדרישה בתורה ואנחנו נעסוק בזה וגם מזה בל נניח את ידינו. טוב מאד כי יקום בקרבנו ועד אנשים חכמים לבנות את היכל ההיסטוריא העברית הרוסית, כדאי והגון להתאמץ כי תהיה לנו בני רוסיא רוב בנין ורוב מנין של עם ישראל הסטוריא עצמית, שלא נצטרך ללקט עצמות מעל שלחן בני חו"ל „שמתנם מועטה וחרפתם מרובה" שלא יאמרו כי אם אין הם לנו מי לנו.

ר' שלמה זלמן חיים האלבערשטאם הנודע לקוראים בכנויו שזח"ה הוא מבני עליה המעטים, גביר עוסק בספרות, כדאה היא תלדתו שתהיה נכתבת בספר לזכרון, כי מעטים כמהו בינינו, וביחוד עשה לו שם עולם באוצר ספריו הגדול, וגם עבודתו היא אך ורק על אדמת ישראל.

ר' חנוך יהודה קאהוט, האדם הגדול הזה עשה לו שם עולם אשר לא יכרת בספרו הגדול והענקי „הערוך השלם" ספר המעיד על רוב השקידה וכח הסבל של המחבר באחר, ועליו נוכל לאמר כי שקול הוא כנגד אלפי חקירות בקדמוניות וידיעות ביבליאגראפהיות שחבריו המלומדים עוסקים בהם. ספרים כאלה נראה ונקדש, ונאמר; לא בא כבושם הזה.

ר' שאול יצחק קאֶמפף אחד המטיפים הטובים שבאוסטריא. נודע בהעתקותיו לשפת אשכנז את ס' התפלה ואת המחזורים, ובקהל חכמי ישראל ימנה גם הוא.

ר' יהודה ליב לעוויסאהן אחד הדוקטורים שיודעים שפת עבר ולכן לא יבושו גם לכתוב במכ"ע עברים, ושמו נודע למדי לכל הקוראים עברית, ועלינו להודות להמחבר שיחד לתלדתו מקום בספרו, יראה כי אין אנו מקפחים שכר שיחה נאה עברית, כי שכרו אתו ופעולתו מאתנו לפניו, כי מוקירים אנחנו את המלומדים שבחו"ל הכותבים עברית, והם בעינינו כענבים במדבר.

ר' מרדכי מורטארא חכם איטאליאני, בההקדמה להתלדה יש מעט דרוש שלא היתה התולדה חסרה כלום בלעדה, הוא מגדולי ארצו בחכמת ישראל והוא גם פועל כביר ורב עלילה לתקון כל דבר טוב ומועיל.

ר' יעקב פראנק. אחד מחכמי תבל המפורסמים שבו תתפאר האנושית כלה, אחד מגדולי הפלוסופים בזמן הזה, והיטיב אשר עשה המחבר שנתן להקוראים מושג קל מדיעותיו הפלוסופיות והשקפתו על הקבלה, וגם הקדמתו להתלדה הזאת עלתה לו יפה.

ר' שלמה בן מאיר שיללער—סינעשי אחד המטיפים הטובים.

כל אלה בני יעקב שנים עשר במספר. כלם אהובים כלם ברורים, כלם נצבים לפנינו בתור רבי-דעת ואנשי מופת, לכלם יד המחבר חלקה בקו תוארים גדולים ויפזר להם תהלות ותשבחות, כי כן נאה וכן יאה לאנשים החיים אתנו (ירבו ימים), כיד המחבר הטובה עליו בשפתנו הקדושה.

ספר ארחות חיים והוא צוואות רבי אליעזר הגדול עם פירוש וביאור רחב ונלוה אליו ספר עשר מלין דחסידותא עם פירוש וביאור מקור מוצא הדברים, אשר חנן ה' לשפל אנשים וכו' גרשון חנוך העניך בהרב הגאון הקדוש מורנו רבי יעקב זלה"ה מאיזביצא מחבר ספר הק' בית יעקב, ווארשא תרנ"א.

בין חז"ל מיסדי התורה שבעל פה, ובוני התורה המסורה אחד הוא ר' אליעזר שענו עליו סופרי ישראל דברים הרבה. אחד הוא המיוחד שנתן ענין רב לקוראי-הדור הזה לענות בו, הללו הרד"ל וכל מוקירי חכמת ישראל—מרימים שיאו עד לשמים, והללו וויים וכל בווי תורה — משפילים אותו עד לעפר, הללו יודעים לחלוק כבוד להגדול שבחכמי ישראל בדורו, ויודעים לתת קימה שיש בה הידור מפני ספר תורה וגברא רבא. והללו יודעים להקל את ראשם ולנבל את פיהם במי שכל חכמינו שתו את מימיו.

והנה להיחיד המיוחד הזה מיוחסת צואה אחת בשם; ארחות חיים, יש דברי תורה עניים בפירושים כי איש לא ישים לבו אליהם להעמיק בהם חקר ולנקותם מהמון השגיאות שחלו בם מרוב ימים, ויש דברי תורה עשירים בפירושים, המאמר ישכון כבוד כמלך בגדוד וסביב לו צבא מפרשים ומבארים אשר יוגיעו את מחם עבודה רבה לעשות קורת רוח להמאמר לבל ימצא בו כל זר ומתמיה, והנה הצואה הזאת ריע מולה כי אין אחד מהמפולפלים והמבארים שם אליה לבו, הסבה פשוטה מאד, יש בקרבנו הרבה מפולפלים והרבה גדולים, אולם כרובם הם אניני הדעת ולא לכבוד להם להתעסק עוד בדבר שנכנס לגבול הנשים, בדבר שגם הנשים יודעות אותו, חרפה היא להם לישב ולדרוש בקלות כאלה שידי נשותיהם ממשמשות בם, ולא תהיה תפארתם על דרכם אם תורתם לא תהיה סתומה וחתומה מפני המין שאסור ללמדו תורה. הס' מנורת המאור הוא ספר יקר אבן חן בספרותנו, ספר שכלו קדש קדשים שראוי לכל אדם בכלל להתעסק בו ולקבוע עתים להגות בו ולשננו לבניו, ראוי לשים את דבריו כחותם על לבו של אדם, האם רבים יחכמו לדלות פנינים מאוצר כל כלי חמדה זה? האם רבים יחכמו להוקיר את הסגלה היקרה הזאת? האם רבים יחכמו לדעת את ערך הספר הענקי הזה המעטר את ספרותנו בתפארה, יש בנו חברות למאות; חברה ש"ס, חברה משניות, חברה עין יעקב ועוד, אבל חברה מנורת המאור אין בקרבנו, חברה להעלות נר למאור

האמונה וכל מדה טובה אין בקרבנו, מתנה טובה כזאת אבדו מאתנו מעתיקי הס' הזה לעברי טייטש, ועל כגון זה נוכל לאמר בצדק; קשה היום הזה לישראל וכו', אסון כזה קרה גם להצוואה שאנו עסוקים בה, בעל שבט מוסר הכניסה בתוך ספרו ללמדה את בני ישראל, והוא לא עשה לה שום פירוש וביאור, כי כלום לפירושים וביאורים היא צריכה, כלום נחשבת היא לספר הלכותי, לספר שממנו תצא הוראה ופסקי דינים לכל ישראל, שצריכים אנחנו לעמוד על כל קוץ וקוץ, הצוואה תהיה גם לגדול שבגדולים אין אנחנו משועבדים אליה, והרי לפנינו צואת ר"י חסיד ז"ל, שיודעים אנחנו את המחבר לאדם גדול קדוש וטהור. וכמה מדברים זרים ותמוהים נמצא בה? כמה דברים מתנגדים להלכות מפורשות בתלמוד ופוסקים ראשונים יש בה? ואנחנו אומרים כי מה שאדם מצוה בעת מותו לבניו אחריו אין אנחנו מחויבים לשמוע לו, כי כונת המצוה רק לבניו ולא לכל ישראל (ראה בת' נוב"י) כן גם הצואה הזאת שאנו עסוקים בה, גם בה יש דברים זרים, גם בה יש דברים נגד הדין וההלכה המקובלת אצלנו, ואין אחריותן עלינו, קנצי למילין צוואה שאדם מצוה לפני מותו לבניו ללמדם אורחות חיים, בשם שבונת המצוה רק לבניו, כן אין אנחנו רשאים להתחסד הרבה ולקבל עלינו כתורת משה, ומלתא טבא דאית בה ממדת חסידות המקבלה עליו תבא עליו ברכה, ומה שהוא נגד הדין ונגד הסברא הישרה חייבים רק בניו לשמור ולעשות משום כבוד אב דרמיא עליהו אף לאחר מיתת אביהם, וזהו דוקא אם לא יתנגדו להחק המפורש בהרבה מקומות „שאתה ואביך חייבין בכבודי".

אמנם כן הצוואה אינה סובלת שום פירוש וביאור במקום שדבריה מפורשים ומבוארים כל צרכם, במקום שלשונה ברור תמלל מה חפצה ורצונה, לזרז את בניו כי ישמרו את דרך ה' עפ"י התורה או גם נגד הדין המפורש והמקובל, אבל לא פטורים אנחנו להתעסק בה ולנקותה מרובי השגיאות שנפלו בה מרוב ימים, יד הזמן היוה בה כי נכשלה במעתיקים שאינם מהוגנים והם כסו פניה חרולים, עד כי עלתה כלה קמשונים, והנה עד העת האחרונה לא נודע לי שם מחבר אשר שם לבו אל הצוואה הזאת המיוחסת לאחר מגדולי התנאים, והוא משום שנפסלה בהעתקה לע"ט ביחד עם ס' שבט מוסר, אולם לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים, בשנת תרח"ם זכינו לביאור גדול שיצא לאור בשם ארחות חיים מאת ר' אברהם מרדכי וורניקאווסקי מסלאנים, וכמובן לא הסתפק המבאר רק בביאור דברי הצוואה לבד ולהשותה עם דברי חז"ל, כי אם בא ברב ענין ודברים הרבה להראות לנו את כבוד עשרו ורב בקיאותו בב' תלמודין מדרשים וספרי מקובלים וכו', וישפיע עלינו רב טובה בספר עב בן שש עשרה גליונות בדפוס, הצואה מחזקת אולי חצי גליון; והביאור יותר מן 16 בויגין. הראיתם רבותי אילן כזה שהענפים מרובים משרשיו? כמובן יש שם גם מבוא לספר המתאמץ להוכיח כי הצואה היא לר"א הגדול. הוא אין לו עסק עם שפת הצואה וסדרה וסגנונה הצוחים כברוכיא; ר"א הגדול לא אבי ואנכי לא בנו, ורק ביד חזקה ובזרוע נטויה שופך את ממשלתו עליה, ומעיד בה עדות שקר כי נולדה על ברכי ר"א הגדול, כל ראיותיו המה על דרך, אי משום הא לא אריא, כלומר כל הראיות והעדות שמביאים החכמים להראות כי היא מעשי ידי אחד האחרונים הוא מתאמץ לסתור אותם, אולם בזאת לא נוכל ליחסה לר"א הגדול בעוד שסגנונה מעיד עליה שלא יצאה מפי אחד התנאים, כי אף אם נמצא בה דברים שמתאימים עם דברי ר"א הגדול האם לא נוכל לומר כי הם דברי אחד שחי הרבה דורות אחרי ר"א הגדול?

והנה המחבר אשר לפנינו לא כתב מבוא והקדמה לספרו, יודע הוא כי די במה שדבר הגרד"ל ז"ל בראש ספרו פרקי דר"א ועליו אין להוסיף עוד, והוא הולך בדרך סלולה ואומר במלים קצרים כי הצוואה הזאת היא של ר"א הג', ותמה יקרא על הרמד"ל

ז"ל שמלאו לבו לומר ההיפוך, וכן הוא הולך ומבאר את הצואה הזאת באופן וסגנון המחבר הראשון ורק בקצור דברים, שמושכין את לבו של המעיין, הוא אינו מאריך בדרשות ואינו חורז מענין לענין, ורק מבאר את הצריך ביאור ויציין במקום שצריך ציון בלשון קלה ונקיה, ומכיון שזכתה הצואה שיתעסקו בה חכמים, ותהיה נדרשת בפומבי, אמרנו להעיר ג"כ את שעלה ברעתנו מדי קראנו בהספר הנכבד הזה.

הרבה הרבה מאד יגעו המבארים לכון את השם; גדול שנתעטר בו ר"א יותר מכל החכמים, ומכיון שנתנה רשות לשער נאמר שבחרו בכנוי זה עפ"י שאמרו (שבת ס"ג.) ב' ת"ח המחדדין זה לזה בהלכה עולין לגדולה, וכיון שמר"א היו חבירים בדילין ולמד יחידי וחסר לו למוד חבירים, בכ"ז עלה לגדולה, ולא נחשב לו לפגם בידיעת התורה. בפסקא ב'; הלכתא כרבנן הלכתא, אל הסלע הזה נופצו כל פלפולי המבארים, ונראה לומר שזה כעין שצוה עקביא בן מהללאל לבנו (עדיות פ"ה מ"ז) בשעת מיתתו; חזור בך בארבעה דברים וכו' שאנכי שמעתי מפי המרובים ואתה שמעת מפי היחיד וכו', גם הוא עכ"ד על דעתו לחלוק על רבים ונתנדה כעקביא בן מהללאל, וצוה לבנו ג"כ שידע כי הלכתא כרבנן הלכתא, ויחזור משמועתו, וזה פשוט אם הצואה היא של ר"א הגדול בלי פלפולים. פסקא ג'; הוי זהיר להתאבק בעפר רגלי „החכמים" אמר החכמים בלשון רבים עפ"י המבואר בע"ז י"ט כל הלומד תורה (היינו סברא) מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. שם; ואל תסמוך על דעתך, אינו צריך לשום פירוש וביאור וראה (סוטה מ"ז:) משרבו זחוחי הלב רבו מחלוקת בישראל. ופירש"י ז"ל זחוחי הלב שאין מטין את אזנם לשמוע יפה מפי רבם וסומכים על בינתם וכו'. פסקא יוד; הוי זהיר לנקות גופך, הוא עפ"י המסופר (וי"ר פל"ד) מהלל שרץ לרחוץ את בשרו ויאמר כי עושה בזה מצוה, וכן הדין שת"ח אין רשאי לדור בעיר שאין בה מרחץ (סנהדרין י"ז:) וראה בספרנו „חיי היהודי על פי התלמוד" בפרק „החיים" צד 117 שהארכנו שם בדבר המצוה הזאת שעשאוה חז"ל חובה. פסקא ל"ג; והשתדל לדעת בוראך וכו' הדברים האלה מבוארים בל צרכם כי צוהו לדעת את הבורא כלשון הכתוב; דע את אלהי אביך. החקירה וההעמקה באלהות היתה לחז"ל לחובה, וכמו שצוה רבו ר"י ב"ז לתלמידיו (ברכות כ"ח:) יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, שכוונתו פשוטה שאין אדם ירא מאדם שלא ידעהו ולא ידע גם את גבורתו וכחו, כך ישתדל האדם כי ירא את ה' מהכרה פנימית מרוממותו וגבהותו, שהוא כל יכול ויכל לעשות לו כרצונו, והיא יראת הענש, הנחוצה לכל אדם, וזהו שאומר אנטיגנוס איש סוכו (אבות פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו', אולם עובד כזה שעושה הכל מאהבה לאדונו הלא גם יתחכם בעשותו כל דבר אם לא יצא מזה נזק והפסד לאדונו, ואז לא ישמע לו ולא יעשה פקודותיו, ולכן מסיים גם; ויהי מורא שמים עליכם, כי אצל הקב"ה לא שייך ההתחכמות ורק עליך לשמור מצותיו ופקודיו אף אם אינם ישרים בעיניך. שם; והוי זהיר לתת שלום לכל אדם ודבר אמת, גם הדברים האלה אינם צריכים לשום פירוש וביאור, מה שהסמיך ודבר אמת אצל נתינת שלום לכל אדם הוא פשוט כי הזהירהו על החנופה שהרבו חז"ל לגנותה. ובמקום שמצוהו על נתינת שלום לכל אדם מזהירהו ג"כ על החנופה, שלא להתניף לשום איש ושלא לדבר אחד בפה ואחד בלב, וראה בספרנו „חיי היהודי עפ"י התלמוד" בפרק חנופה צד 17. פסקא ל"ו; ואל תדבר בתוך הסעודה אפילו בד"ת וכו' קושיתו האיך השיב ר"י בתוך הסעודה שאין מסיחין בסעודה אינה צריכה לפנים כי מי הגיד לו שלא שהה מעט בתשובתו והשיב בין מאכל למאכל.

יודעים אנחנו כי עוד לא יצאנו ידי חובה בבקרת הספר הנכבד הזה, הרבה הרבה

יש להעיר להוסיף ולגרוע על דברי המפרש ולהערות עוד מקורים בדברי חז"ל, אולם יודעים גם אנו כי אם נבוא להשות את הצואה עם מאמרי-מוסר הנמצאים במס' אבות ודרך ארץ אז עלינו לחבר ספר שלם, ויכיל מאמרנו לכל הפחות ב' גליונות נדפסים, ילא פה המקום להאריך, לכן אמרנו די בהערות אחדות כעת.

כן נמצא בסוף הספר ביאור רחב על העשר מלין דחסידותא דהוה נהיג בהו רב כפי שנמצא בידי גאון ז"ל, המאמר הזה קובע ברכה לעצמו, כי טוב הוא מכל הביאור על הצואה, פה נראה לב מבין והגיון ישר, דייק בשמעתתא גמיר וסביר.

אוצר הספרות, האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי הימים ובקרת מליצה ושיר, גם תלדות אנשי שם ותמונותיהם, ע"י שאלתיאל אייזיק גראבער קראקא תרמ"ט-נ. שנה שלישית.

על זאת יתפלל כל מחבר לעת צאת ספרו לאור כי ידברו עליו בשער, ינתחוהו לנתחים ויבקרוהו כהלכה, ומנויה וגמורה בסוד יודעים דבר מכירת ספרים כי הבקרת בפרהסיא על איזה ספר מועילה הרבה יותר מעשרה רעקלאמות, וטובה בקרת תהיה גם פרוצה וחצופה ממיתת נשיקה שהפובליציסטיקא גורמת להספר אם תעבור עליו בשתיקה.

ומה זכות וצדקה יש להמו"ל מכ"ע עברים הרוכבים על גבי הקהל הקורא לכבוש את נבואתם, ולהכחיד שם ספר שנתי המלא בדברי תורה וחכמה תחת לשונם? כן ישאל בצדק כל קורא מתבונן, אמנה, אלו היו המו"ל אנשי אמת ודוברים אמת היה מקום להשאלה הזאת אבל שגם המו"ל הם אנשים שמתכונים לשם עסק, שנוהגים סלסול בהספרות העברית למען ירבו מספר החתומים, שחובבים את השפה הקדושה למען הרויח בה, שאהבתם את לשוננו היא אהבה התלויה בדבר. ובכל מקום שרואים בחלומם כי הס' החדש אולי יזיק להם כי אחד החתומים יוציא את פרוטותיו שהיה צריך להוציא על מכתבם העתי על הס' החדש, הם דוחים את הס' החדש ממחיצתם, ולא יתנו לדבר עליו במכ"ע שלהם למטוב ועד רע, כי האיך יכניסו צרה בביתם. הם לקחו בחכירה את השפה העברית ולהם יש זכות מנפול על הקהל הקורא עברית, והוא משועבד לקבל מידם מה שנותנים, והצבור? הקהל הגדול והקדוש הקורא במכ"ע יום יום מתנמנם, ולא ידע מה. האם התעורר אחד הקוראים לשאול אף פעם אחת ולאמר; אמנם הפרק בשוק הספרים והסופרים, נאה הוא, אבל מה נחזה בפרק זה, רק ספרים ומאמרים קטנים ככף איש בלשונות נכריות, ואיה איפוא המה המון הספרים הגדולים בשפת עבר שנדפסים למאות ברוסיא ופולין, האם כל הדפוסים העברים בטלים ממלאכתם ושובתים מעבודתם? במה זכו אחינו שבחו"ל כי אף מאמריהם הקטנים אם רק כתובים בשפה אירופית יזכרו ויובאו בשוק הספרים והסופרים, וספרנו אנו הכתובים עברית, ספרנו השנתים והתוריים, ספרנו שעליהם נתגאה ספרנו אלה לא יזכרו במכ"ע עברי? הה! חטאת מרי ועון פלילי, חרפת עולם וכלימת נצח למו"ל העברים היושבים ודורשים ברבים בענין חכמת ישראל, ואיך לא יבושו אלה האנשים לשאת על פיהם את שם ספרותנו העברית בעוד שיכרו קבר לה במכ"ע עברי? האם עלה פעם על לב אחד הקוראים לשאול ולאמר; פלוני הסופר עבד עבודה רבה עד כי הוציא את ספרו לאור וימהר ויריצהו להמו"ל העברי למען ישמע משפטו אשר חרץ, והנה ימים יעבורו שבועות יַנקופו, ושוק הספרים והסופרים הומה מרוב ספרים ומאמרים שמשפטם כבר נחרץ

בהיודישע פרעססע ועוד, לכל יש מקום ורק לספרו שנולד יהודי לספרו העברי אין קרן זוית פניה במכ"ע עברי? והמחבר התמים הרחוק ממקום הרידקציא ולא ידע את התגור שבו נאפים הרעצענזיות מצדיק עליו את דין המו"ל, מבלי דעת ומבלי הבין, הכן אתם עושים? אם המו"ל האשכנזים נותנים לנו ידיעות ברורות מהספרים שיוצאים לאור בארצם בדין הוא שנתן להם אנחנו תמורתם ידיעות ברורות מהספרים שיוצאים לאור בארצנו, אולם אין מקשים על מו"ל מכ"ע עברי, הצדיק הזה יודע נפש בהמתו, ויודע הוא שכל מעשיו לשם הצדק הדין והיושר, כי אין מי שישאלהו ויזמינהו לדין על עשותו כך ולא כך.

לאסוננו לא באנו עוד בסוד המו"ל המנוסים ורגילים. ולא נדע עוד איך להתנהג, יודעים אנחנו כי חובת כל מו"ל לתת בספרו מקום לבקירת ספרים, מקצוע נכבד בספרות, וחובתנו היא לבקר כל ספר הבא לידינו מבלי הבט אז אם הוא קאנקורענט שלנו אם לא, חובתנו זאת נעשה בחפץ לב, ובאים אנחנו היום לבקר ספר כעין ספרנו, ספר שכולי עלמא מודים שהוא לנו כלומר לצד העסק שלנו קאנקורענט גדול, לא תניא דמסייע כי אם תניא ופליג, בכל זאת אין אנו מוצאים זכות לנו כי נכחיד את שם הספר הגדול הזה תחת לשוננו, והננו להגיד עליו משפטנו כפי אשר תשים האמת בפינו, את הטוב נקבל ונאמר עליו שירה ואת הרע נזרה הלאה, כי כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך אי אפשר לספר שנתי שיהיה כלו טוב, שלא ימצאון בו מעט הבלים ודברי רוח, וספר כזה נדון ע"פ רוב המאמרים הטובים הם אם רעים יצא משפט ספר כזה לשבט ולחסד, ויש גם לפעמים שזכות מאמר אחד טוב מאד מגין ומציל על כל הספר.

פותחין בכבוד אכסניא תחלה, הוא פתגם רגיל על שפת כל המחברים, וגם המו"ל את האוצר פתח בכבוד „אכסניות של תורה" מאת משה ריינעס, הנושא מדברותיו על ב' אכסניות של תורה בארץ רוסיא, וולאזין ואיישישאק.

היש בידי הסופרים אמת המדה למוד בה כל דבר ולהעריכו כפי ערכו האמתי? מטבע בני אדם ליקר את הדברים שחסרים לו, אמנם כן, מי שיש לו דרתא ותרעא לדרתא לית ליה עני הוא כי תרעא אין לו וחסר לו דבר מה אבל עוד עני ממנו מי שיש לו רק תרעא לדרתא ודרתא לית ליה, האיש שידו כואבת או אחד מאבריו החצונים חולה הוא וצריך רפואה, אבל מה דמות נתן לאיש שמחלתו מסוכנת, שהוכה בשחפת שנקבה הריאה שלו. היו ימים שסופרי ישראל הרבו ליסר את בני ארצם על כי לא יאבו ללכת בדרך השכלה וכו', הימים הראשונים האלה טובים היו לסופרי ישראל, כי כל נער וצעיר יכול לקנות עולמו בשעה אחת, די היה לו לקרוא רק בשם „השכלה" ולרומם את החכמה בלשונו, למצוא נגעים בבית ישראל ולהעיז פנים במי שגדול ממנו, ללעוג לשרים ועוד דברים כאלה שעושים את האדם למשכיל, מיד נעשה אפיקורוס בעיני בני ההמון, ונרדף מהם על השכלתו, וכו' וכו', עברו הימים הראשונים, כבר נעשינו עשירים גדולים בידיעות חול, כבר יש לנו רב שנגמרו למורם בבתי מדרש הגבוהים, כבר יש לנו מלומדים גמורים מלומדים למחצה ולשליש ולרביע שבוזים גם ליקהת אם ומתכחשים לצור מחצבם, ומה יעשו הסופרים? הישבו בטל בחבוק ידים? סופרי ישראל צריכין פרנסה, צריכים הם לכתוב מאמרים, צריכים הם להשמיע את דברם ברבים, צריכים הם לקפוץ בראש העדר עם ה', יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, יגעו בדקו חפשו ומצאו כי מקצוע אחד יש בספרות והולדה שמה, שבו אין רשומנו נכר, שעניים אנחנו בידיעת התולדה, והשפעתנו על החלק הספרותי הזה מעטה ודלה, א"כ איפוא הדבר אחי בני רוסיא היקרים בואו ומתחו את עצמכם על העמוד עוד פעם ונלקה אתכם בחפצנו, עוד שבט הסופרים מואסת כל עץ.

יודעים אנחנו כי עניים אנחנו במקצוע זה התולדי, אבל העניות הזאת איננה

מעברת את האדם על דעתו כאשר תעבירהו עניות דתורה, לנו אין תרעא לדרתא אבל דרהא יש לנו ואין אנחנו עניים כל כך, אנחנו חולים באיב־ים שאין הנשמה תלויה בהם ואין המחלה מסוכנת, ואם סופרי ישראל צריכים פרנסה ילכו ויתפרנסו מבני חו"ל ומבני ארצנו שהלכו בדרך רחוקה, החולים באיברים שהנשמה תלויה בהם, שמחלת אי־ידיעת התורה מסוכנת להיהדות, והעניות הזאת מעברת את האדם על דעתו ועל דעת עמו.

כדברים האלה דברנו לא פעם אחת במקומות שונים, ובכל מקום שאנה רק המקרה לידינו התעוררנו לדבר משפטים את הסופרים, מלחכי פנכא ומלקטי עצמות תחת שלחן בני חו"ל, רע עלינו המעשה שסופרינו עושים בהעמידם את כל קיום עמנו על קודי עכביש זה ידיעת התולדה, רע עלינו המעשה שסופרינו אינם שמאים מומחים להעריך כל ידיעה וידיעה לפי ערכה ההיסטורי, ולפי יחוסה לקיום ישראל בלאומים, להם יש התלהבות נפרזה, ומכיון שרואים אחד מחכמי חו"ל מחדש חדשות בתולדה, מיד הם מהלהבים ובאים עלינו בטרוניא מדוע אין בקרבנו איש כזה, והם לא ידעו כי אמנם יש בקרבנו אנשים גדולים במקצוע אחר, וכי כל ישראל חייבים לעבוד רק במקצוע אחד, הדבר הזה דומה לאומר לרצען מדוע איננו חייט, ואם כל בעלי המלאכה יהיו חייטים מי ינעילנו במנעלים, החברה צריכה לחייטים ולרצענים, אולם החכם שעיניו בראשו ידע לתת ערך ולשלם לכל בעלי אומנות כפי פעולתם וערכם לחברה.

נוכל להיות שמחים כי דברינו הצודקים והאמיתים עושים מעט מעט רושם על לב סופרינו, ודעתנו זאת תרכוש לה נפשות אם מעט ואם הרבה, וגם הסופר החכם ריינעס אשר זה לא כבר הגה אחרת בספרו „דור וחכמיו" גם הוא שב מרעתו ויוכח לדעת כי אמנם היסוד והבסים לקיום ישראל בעמים הוא תורתנו הקדושה, ובשעה שבא לפתוח בכבוד אכסניות של תורה ישב על מדוכה זו של קיום עמנו. הקנקן הזה ישן הוא אבל מלא חדש כיד הסופר הטובה עליו, לשונו הממהרת להגות אמרי שפר, ושפתו החוצבת להבות אש עושים רשם על הקורא, רושם חי וקים לימים רבים, רשם שלא ימחה לאלתר, הלא כה דבריו; רבים מסופרינו וגם מהמעולים שבהם מחליטים כי השפה וההסטוריא הן הן שנתנו לעמנו את הכח הגדול כח קיומו, להם אני אומר; במחילה מכבודכם אדוני אתם אינכם אלא טועים, שוגים או משגים אם תאמרו כי השפה וההסטוריא מחזקות ומאמצות את לאומתנו וכו', החוט הזה חוט קל ודק, חלש ורפה כח מאד, ואם תגע בו יד רוח שאינה מצויה ינתק כהנתק פתיל הנעורת בהריחו אש וכו', יש כח ביד השפה וההסטוריא לחזק לאומיות עם ואין כח בידה לקיימו, תבוא ההסטוריא בעצמה ותתן עדותה וכו', בין הקדושים אשר קדשו את ד' ברבים, אשר ברצונם הטוב מסרו את עצמם להרג על אמונתם, בין האנשים אשר הועלו על במת האינקוויזיציאן היו רבים, רבים מאד בל"ס, אשר לא ידעו לא את שפתנו ולא את דברי ימינו, ובכ"ז ברוח גבירה נפלאה נשאו וסבלו בעד דתם, וא"כ מי הפיח בהם את הרוח הגדולה והחזקה הזאת? התורה, האמונה, הדת וע"כ אם חפצים אתם למצוא את פשר החדרה המכה אתכם בתמהון. פתרון חדת קיומנו בין העמים. שוא לכם חפש אותה בשפתנו, בספר דברי ימינו ובזכרונותינו, בקשו אותה בדתנו, בתורתנו ותמצאוה. היא נתנה לנו את כח קיומנו וסבלנו, ולולא היא כבר אבדנו, כלנו אבדנו וזכר לא היה עוד לעם עתיק היומין, לעם ישראל. יפה דרשת סופר נכבד, דבריך טובים ונכוחים ולואי שיכירו וידעו כל סופרינו להכיר את עצמם וערך בני רוסיא לקיום עמנו.

זהו הפרוזדור להמאמר „אכסניות של תורה" הנושא מדברותיו על ישיבת וולאזין וישיבת קאוונא. והנה ישיבת קאוונא יודעים אנחנו רק עפ"י השמועה והקריאה במכ"ע, ויודעים אנחנו כי אין אנו רשאים עפ"י ידיעתנו זאת המקוטעת לחות עליה דעה, אולם

את ישיבת וולאזין יודעים אנחנו היטב כי למדנו שם ג' שנה, וכבר כתבנו אדותה בהמליץ שנת הרו"ם במאמרנו „תקנה שאין בה סכנה" ומאמרנו זה היה לעינים להסופר ה' ריינעס כאשר הודיענו במכתבו אלינו, ונוכל א"כ להניח את חותמנו על המאמר בדבר הישיבה בוולאזין כי אמנם כן היה לפני שמנה שנה כאשר כתבנו את מאמרנו, ובל"ס חקר ודרש מבני הישיבה אם נתקן המעוות הזה, אם לא. אולם צריך הוא לדעת שלא לסמוך על מכ' בני הישיבה אם לא ידע את הכותב לבר סמכא ומומחה להוציא משפט בלי כל נטיה צדדית, המראות הכהות שמראים שני המכתבים שהביא במאמרו, נותנים מקום לחשוד את כותביהם כי רוח המליצה צררה אותם בכנפיו, כי שחיכים הם יותר מדאי, והצבעים האלה אינם יודעים להתת ליורה סימנים מדויקים. כאשר למדתי תורה בישיבת וולאזין ידעתי את כל בני הענים בהישיבה, וידעתי את ענים ואת מחסורם, ובכל אופן שיהיה לא היה אחד שמדרגת עניותו עלתה למדרגה כזו שב' המכתבים מראים. וכמה פעמים היה כותב הטורים האלה מאסף נדבות לתמוך בידי העניים, והיום האם אכזרים כיענים הם בני הישיבה העשירים ולא יחוסו על דל, נחוץ מאוד לעשות קפה של צדקה שתתנהל ע"י נבחרים מבני הישיבה דוקא, הם יהיו המאספים כסף שבועי או חדשי מבני העשירים והם יהיו המחלקים לבני העניים, הם שיודעים מי הוא עני באמת, הם שרואים את העני בשבט עברתו, הם ידעו לנהל את הקפה של צדקה במישרים.

המאמר „קרית ספר" לה' מאנדעלקערן הוא תו קלון על מצח מנהלי וראשי עיר לייפציג כי לא יאבו ליסד בית עקד ספרים בעירם, בני ישראל בכל מקום ברוסיא רוצים ואין להם, והם יש להם ואינם רוצים, נתן להם במתנה בית עקד ספרים ולא אבו לקבלו, משום מה? כי אין בהם יודעי תורה זה ודאי ואם אינם יודעים מאומה מהסטורית עמנו זהו ספק.

המאמר „אחינו הרחוקים" לה' סיר מינשה, שמבין ריסי עיניו ניכר הכותב מי הוא. הוא מאמר פובליציסטי טוב, וראוי באמת לשום לב לאחינו אלה הרחוקים היושבים בירכתי ארץ רוסיא צפונה, היהודים האלה קרובים הם לנו שנתרחקו מאתנו לסבות ידועות, ועלינו החובה לקרבם אלינו בזרוע, וטובה היא עצת הסופר ליסד שם בתי ספר עברים ללמודי קדש וכו'.

ה' פייבש מעלצער הכהן במאמרו „על ישראל ועל ספרותו בגאליציא", דומה בעינינו כפלוני החגר שעומד ומיסר את חבריו החגרים גם הם מדוע לא תהיינה רגליהם רגל ישרה, פתח בשבח ההשכלה העברית וסיים בגנות סופרי ארצו, מדוע לא יבראו ספרות עברית בארצם כבארץ רוסיא? מדוע לא תגדל ההתחרות הספרותית בגאליציא כמו בארץ רוסיא? הוא אומר; קהל קוראים גדול עומד להבראות וכו' גם עדת סופרים עדה נכבדה אין עיף ואין כושל וכו' ולוא גדלה התחרות הספרות בארצנו כמו ברוסיא, לו לא נזורו אחור המולי"ם בארצנו למראה כל פגע קטן וכל שמן עוברים וקלים, אזי שגשגה הספרות ועשתה פרי תנובה בארצנו גם עתה, וכו', מה נענה לשואל שלא מדעת זה, תשובה אחת קצרה ותלמודית נשיב לו; קריינא דאגרתא איהו ליהוי פרוונקא, אם רוצה הוא לעשות את בני ארצו חפשי מהשכלה עברית הבאה מן החוץ מרוסיא, יתחיל בעצמו להו"ל מכ"ע יומי וספרים שנתיים, הנקל הוא לאמר לחברו צא והניח את מעותיך על קרן הספרות קרן הצבי, אולם ינסה הוא בעצמו לאבד את כספו בהשתמשו בספרותנו העברית, ואז כשנראהו עומד בתקפו ואינו נס מן המערכה מערכת המו"ל. נאמר לו; גבור חיל אתה, והטרם ידע כי גם בארצנו המתעסקים בספרות אינם רואים סימן ברכה במעשי ידיהם, וזה האות כי נשארנו לבדנו מכל המו"ל ספרים שנתיים בארצנו, ולולא היינו סוחרים שפרנסתנו מצויה לנו ממקום אחר, גם אנחנו אולי לא יכלנו לעמד ולהתקיים

לזמן רב, הסופרים שאינם סוחרים, ואינם יודעים לערוך ספרי חשבונות ולדעת שכיח של הספרות השפיעו על הקהל רוב טובה כי נתנו להם ספרים עבים וגדולים במחיר מצער, ולא ידעו כי חסר יבוא בכיסם, וגרמו רעה לעצמם, והם לא ידעו כי הרעה הזאת נגעה גם בספרות, כי יברחו מפניה כמפני שד בלהות, שכל הנוגע בה לא ינקה רע, ולא ימלט שיאבד את כספו.

נפסח על המאמר „בית יהודה, דברים אחרים על בעל ס׳ חסידים וחכמי דורו" מאת מנחם אליעזר מאהלער עם הערות והגהות מאת גרשם באדער הכהן. ר׳ יהודה חסיד איש המופת הזה ראוי הוא להרבות עליו דברים, ספרו הנפלא והיחיד במינו האוצר בקרבו רכוש רב להעטהיקא העברית המצוינה בדרכיה הנעימים וברוח סבלנותה לכל הדתות. הספר היקר הזה המפיק זיו ונהורא מעליא לכל הנברא בצלם יהיה בן אומה אחרת ועם אחר. הס׳ הזה ומחברו לא נחקרו עוד בידי כותבי התולדה כראוי, וגם כותב המאמר לא יצא ידי חובתו במאמרו הקטוע. ולכן לא נרבה גם אנחנו עליו דברים עתה. ונבוא אל המאמר „מרשיעי ברית" לה׳ אפענהיים.

המאמר הזה הוא מהמאמרים היותר טובים בכל הספר, יש בו חקירה הסטורית בדבר „מרשיעי ברית שעזבו את עמם ויניסו מהמערכה" על דבריו אלה יש הרבה להוסיף ולא לגרוע, כי כל הכתוב כאן כלו טוב ויפה, ונבטח כי הכותב הח׳ הנכבד יודע בעצמו כי לא כלה עוד את נבואתו, ויתן לנו את ההמשכים ממנו בספרים הבאים, נעבור בשתיקה על המאמר „יתבררו ויתלבנו הדברים" מאת מ״ר, שהוא כעין מלחמת מגן על מאמרו „רוח הזמן" שלא קראנו אותו ולא נוכל איפוא לבוא ככתוב השלישי ולהכריע בין בעלי הריב, ונבוא אל המאמר „נצח ישראל" משה רייגעס.

הציר שעליו יסבו דברי הכותב הוא קונטרס קטן שנדפס בירושלים בשם „הקנות בית נצח ישראל" שבו מציע הכותב ליסד בירושלים בית איסף תמונות וזכרונות משפחה מכל איש ואיש אם רק ידבנו לבו לשלם בעד זה את המחיר הקצוב, והכסף יקדש לצדקה, זהו כל התורה כלה ואידך פירושא הוא, פרטי ההצעה וכו׳, ההצעה הזאת כבר היתה לסלע המחלקת בין הספרים במכ״ע וידועה היא בכל פרטיה תגיה וקוציה להקוראים עברית, ולכן לא נמצא לנחוץ לחזור ולשנות עוד פעם את כל דברי הקונטרס, ונבוא רק לחות דעתנו ונדבר עליה כבעל דבר מפורסם שידוע להקוראים עברית.

שתי מיני הקנות יש, יש תקנה שהיא התכלית וקדושתה היא קדושה עצמית, כמו שמתאספים אנשים ומתקנים תקנה לבקר חולים ללמוד גפ״ת וכו׳ הרי התקנה הזאת אינה צריכה למליצים בעדה, ולא דרוש לחבל תחבולות עוד להוציאה לפעולות, ותלויה רק ברצון הפשוט של המתאספים, ויש תקנה — והוא במקום שדרוש כסף — שאיננה רק כפרוזדור לטרקלין, התכלית קדוש הוא בכל מיני קדושות אולם להתקנה אין כל קדושה בעצם, והיא חולין גמור, בעריכה הזאת שלשים בה עיסה של קדש. בתקנה כזאת חייבים אנחנו לדקדק היטב, בתקנה כזאת שהיא כגשר ומעבר להעביר בו את האדם אל המקום הדרוש לו צריכים אנחנו לראות אם הגשר הזה לא רעוע היא, כי לא בכל פעם יקדש התכלית את האמצעים, צריכים אנחנו לראות אם לא תעלה לנו ההעברה בגשר בדמים מרובים מאשר נעבור ברגל, ואם אי אפשר בענין אחר.

אם מנקודת הראות הזאת נבוא לשפוט על תקנות בית נצח ישראל די לנו אם נאמר רק כי המחיר הוא גבוה ביותר. כמה כסף האכל התקנה הזאת, ותוציא מכים כל אחד מישראל, הרי ההפסד ודאי והריוח ספק ספקא, כי מסופקני מאד אם ישאר אחרי נכיון כל ההוצאות אף חלק עשירי להתכלית המבוקש, ובבואנו לחשב הפסד הכסף בהוצאת הדפסת התמונות אצל כל אחד ואחד נגד שכר מצוה בישוב הארץ נעלה בידינו

אפס נול גדול, והאם לא דומה הדבר למאבד את כספו בעשותו ציצים ופרחים וכל מיני פאר והידור לבית העומד על מים, למגדל הפורח באויר, לדבר שתלוי על בלימה. אנחנו אין לנו עסק אם תגרור התקנה הזאת אחריה את המדה המגונה של תאות הכבוד, כי המדה הזאת כבר יש אצלנו במדה גדושה בבתי כנסיותינו ובבתי מדרש שלנו, ואם שם יתחלל שם ישראל בעמים על ידה, טוב כי נסב אותה לדבר מצוה לדבר שבצדקה לדבר קדוש כרעיון הישוב, והיודע דרכי נתינת צדקה בכל העמים יודע כי האמצעי הזה שיכבד שם הנותן על פני כל העם הוא סגלה יקרה ואמצעי טוב להוציא כסף מכים העשירים. ואין כל קפה של צדקה יכולה להתקים מנדבות יחידים שאוהבים לתת מתן בסתר לשם מצות צדקה ולא לשם כבוד וגאוה. והדבר הזה נעשה לא לבד להיתר גמור אלא שנעשה גם למכשירי קדש, ומדוע נמאס בו אנחנו אם אי אפשר בענין אחר, אולם צריכים אנחנו לדעת חשבון, ולהיות שוקל כל דבר במאזני צדק ובאם שהחשבון אינו עולה יפה לדעתנו וגם יש לצרף דעת החוששים לתאות הכבוד שתפרוץ על ידי זה בין ישראל הרי תרתי לריעותא. בהא ודאי חיישינן.

ה׳ ריינעס כנראה ידע בעצמו את החשבון הזה שלא יעלה יפה, ואם נאמר להוציא הוצאות על מכשירי־קדש, הרעיון של ישוב הארץ שהוא הקדש מה תהא עליו? כל כסף ישראל יאכלו האמצעים ומה הנחת להתכלית הנדרש? ויבוא הוא ויסמוך את ידיו על הרעיון ויקדש גם את האמצעים. האי תנא הוצאה הכנסה קרי לה. הוא אומר כי גם האמצעים בעצמם קדושים הם, גם הם אינם חולין שצריכין להעשות על טהרת הקדש, הם אין מכשירי־קדש ודבר המביא לידי קדש אלא שלהם יש קדושה עצמית, קדושים הם בכל מיני קדושות, ולהם יש קדושת הגוף, וא״כ אין אנחנו צריכים עוד לבדוק מן המזבח הזה ולמעלה אם נביא אל המט־ה אם לא, כי האמצעים בעצמם הם גם התכלית והמטרה לפי דעת הכותב, דעתו זו לא בבריא לן, לא שמיעה לן כלומר לא סבירא לן, ובדעתנו כי קוראי הכנסת הם אנשים של דעת לא נאריך הרבה להביא צבא מופתים וראיות לדברינו, נאחז בקצרה ונאמר כי דברי הסופר אין להם על מה לסמוך, כי אין להם איזה ברוח עמנו ולא שרש בדת ישראל.

„לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה" מפי הגבורה שמענו, עם ישראל שונא את התמונות מעולם, אין עושין נפשות לצדיקים שדבריהם הם זכרונם השמיעונו חז״ל, העם החי על חרבו, שראשיתו נוסדה על כח ידים, על הגבורה ועל הנצחון, שאבותיו עמדו על פרשת דרכים ללכטם את הבריות, ולכל בהם החפץ לכבוש ארצות לשפוך דמי אדם ולנהג שבויי חרב, לעם כזה נחוצים ציונים ומצבות ומנומנטים. כל עם יש לו חפץ בידיעת תלדתו, בכל עם נטוע החפץ להתגאות באבותיו, ולפרוש מגלת יחוסו לכל באי עולם, ועליהם להתגאות בגבורת גבוריהם, ובאכזריות אבותיהם כי עוררו חרבם על שלש מאות חלל ויותר, כי נצחו ערים והחריבו עיר ומתים וכו׳. לא כן עם ישראל שאצלו הקול קול יעקב. שמראשית הוסדו והיותו לעם נשמע קולו בבתי כנסיות שלו יש כתב יחוס לא לאנשים העקובים מדם, לא למחריבי ארצות ומרגיזי ממלכות, שאבותיו עמדו על הר סיני וקבלו דת מורשה שהיא סם חיים לכל העולם. שזמירותיו הן קדש קדשים לכל יושבי תבל, שהעמיד פלוסופים וחכמי לב בכל עת ועונה, שהעשיר את האנושית בספריו, גדולת גדוליו וגבורת גבוריו גבורי הדעת והתושיה צרורה בספריהם, ואין עושים נפשות ומנומנטים לאנשים גדולי הרוח וכבירי הדעת. נצחון הרוח על החומר, ותגבורת הדעת על הכח שמורים וערוכים על לב כל בן דעה באין לנו צורך לבקש אמצעים שפלים כהקמת מצבות להחיות זכרם בלבנו, תורת התורנים וחכמת החכמים שהנחילו לנו מורשה בספריהם הם מצבות חיות שיד הזמן לא תשלט בהן לרעה ושני העת לא תאכלם,

הם מנומנטים חזקים שלעולמים לא יכלו, והנך רואה כי בנס חנוכה קבעו חז"ל להודות ולהלל לשמו הגדול על הנס שנעשה בפך השמן, ולא עשו זכר לגבורת החשמונאים, כי דת ישראל איננה סובלת את הגבורה וכח־ידים, כי לא בכח ידם כי עצמו עשו את החיל הזה, ה' הוא הנלחם להם. ימין ד' רוממה, ימין ד' עושה חיל, לא ימין אנוש אנוש, ואין קובעין נס גם במקום שנשפך דמי אדם, מעשה־ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, כי לא בחיל ולא בכח יגבר איש ישראל לא בגבורת ידים יתהלל בן ישראל, כי אם ברוח, ברוח הדעת בחכמה ובבינה, באלו יתהלל בן העם אשר יקרא עם הספר. התמונות הן חביבות ואהובות לכל אדם, כל אדם רוצה לראות את אבותיו לאחר מותם ומסתכל בתמונתם הפוטוגראפהית, ומוצא קורת רוח שנתמלאה תאותו, והענג הזה הוא ענג איש פרטי כענג של אדם שיש לו מה שחפץ באותה שעה, אבל לעשות מזה ענין כללי, להקדישו בקדושת תקנת האומה אין לך הבל יותר מזה, ואין לך אומה ולשון שתעשה מצרכי הפרט של עשירים צרכי הכלל וצרכי האומה.

כתב היחוס דרוש היה אמנם לעמנו בשעתו, למען נדע את המשפחות המיוחסות שבישראל שלא נטמע בהן עם אחר, ולא כח אחר מעורב בהן. אז כשישראל היו על אדמתם, ומקדש הקדש על מכוני, כהנים על דוכנם וישראל על מעמדם, אז היה מקום ליחוס משפחות, אבל אחרי שבא סנחריב ובלבל את כל העולם, וגם גדולי הדור נטמעו במשפחות פסולות, משפחה שנטמעה נטמעה (קידושין ע"א) ואין בודקין עוד אוהה, דאמו אנן ידעינן מהיכן קאתינן דלמא מהנך דכתיב נשים בציון ענו וכו' (שם). כרקב לבית ישראל הוא היחוס אשר כבר עשה שמות בקרבנו, הרחיק לב אבות מבנים ולב בנים מאבות, וכמה גרועה היא ההתיחסות לבית אב לעני בדעת, עתה אתם באים ליחס את ישראל, בשביל מה ולמה, טוב כי ירד מעט היחוס מכבודו, ונגרע ערכו ועוד מעט ולא יוכר מקומו בעם ישראל, כבר באו בני עמנו לידי הכרה כי היחוס הוא הבל הבלים, כי טוב לאדם שיהיה לו יחוס עצמו, כי יהיה בן תורה או בעל מעשים טובים, ולא כי יתמך בזכות אבותיו שיסייע אותו, זכות אבות מהני רק ע"י צירוף לזכות עצמו, ואם יש לו זכות עצמו אז גם זכות אבות מסייעתו בימים האלה ובזמן הזה, אבל להיות הדיוט ולסמוך על מעשי אבות גרידא, לסמוך רק על זכות אבות שיסייע אותו, להיות הולך בטל וחי על חשבון אחרים משום שהוא בנן של קדושים מגזע אילי הרשישים, ולהטיל את עצמו על ידי זה על הצבור, המנהג הרע הזה ת"ל שהוא פוחת והולך עתה, והנה אתם באים לקבוע בו מסמרות, ולחדש את ימי ההתנפחות בכבוד יחוס משפחה, אתמהה? והנה ה' ריינעס שהרעיון הזה חביב עליו עד מאד לא די שהביא את מאמרי רז"ל המפורשים שלא כפשוטם, ולא כמו שהם נכתבים הם נקראים, והראה לכל כי חז"ל הם מאוהבי היחוס, הם מאותן האצילים שבימינו הרומסים ברגל גאוה על כל משפטי האנושית, וכל יושבי תבל ושוכני ארץ האנשים הפשוטים אינם כדאי בשביל אציל אחד שיש לו מגלת יוחסין, ולכן מחויבים הכל לשמשו, ומגלת יוחסין אחת מכרעת מלא כף של חכמה ויושר, לא די שהרשה את עצמו לשום בפי חז"ל מוקירי זכות כל אדם באשר הוא אדם לפי שכלו והבונתו דברים שלא דברו, הכל יודעים כי אצלם קב אחד של חכמה מכריע אלפי קבין של יחוס אבות, הם אמרו ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ, אפי' נכרי שעוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, האם לא די במאמרים כאלה להכיר ולדעת את דעת בעלי התלמוד, הנה בא גם במקום אחד והעיד בם עדות שקר הלא בה דבריו צד 127 ולא די לו לאדם מה שהוא בר אוריין כי הוא צריך להיות גם בר אבהן ואז הוא יאי מנחות נ"ג ע"א, והנה המאמר הזה מובא גם בספרי „חיי היהודי עפ"י התלמוד" בפרק תלמוד תורה צד 86 אות תתתר"ם להראות כי העיקר הוא תלמוד

תורה ויחוס אבות בלי להיות חכם אינו כלום, ולכן נציע פה את המאמר הזה כמו שכתוב בתלמוד, ונראה הכנים דבריו אם לא, וז"ל הגמרא; אמרי ליה רבנן לר' פרידא רבי עזרא בר בריה דר' אבטולוס דהוא עשירי לר"א בן עזריה דהיה עשירי לעזרא קאי אבבא, אמר מאי כולי האי (דמקייחסתו ליה פירש"י) אי בר אוריין הוא יאי, ואי בר אוריין ובר אבהן יאי ויאי, ואי בר אבהן ולא בר אוריין אישא תיכליה, ואיה איפוא מצא בדברי חז"ל אלה כי; לא די לו לאדם מה שהוא בר אוריין כי הוא צריך להיות גם בר אבהן ואז הוא יאי, דעה כזאת לא עלתה מעולם על דעת בוני ספרות ישראל, ולמה נייחם להם דברים שלא דברו.

החלק דברי הימים הוא כלו טוב כי הוא מאיר נתיב בחקירת ההסטוריא שעודנה לוטה בערפל, ודי רק להזכיר את שמות החכמים קופמאן גורלאנד וכו' העובדים במקצוע זה בהאוצר. השמות האלה הם הערובה היותר בטוחה כי יש כאן ידיעות נכבדות לידיעת התולדה, אולם יותר מכל המאמרים הסבב לבנו אליו מאמרו של ה' קופמאן „מקורות לקורות בני ישראל".

כפטיש יפוצץ סלע כך דברי תורה מתחלקים לכמה חלקים, יצאנו ללמוד דברי הימים במאמרו של ה' קופמאן ונמצינו למידים פתרון לשאלה גדולה ונכבדה בשאלת החיים העומדת עלינו כי כסלא לאוגיא, וצוחת פתרוני, והיא שאלת הרבנים.

שאלת הרבנים היא אחת השאלות שחיי העם תלוים בה וככר ישב על מדוכה זו לבקש לה פתרונים גם כותב הטורים האלה במכ"ע העברים. צדקו תלונות הסופרים כי לא טוב יעשו הרבנים בהקדישם את כל כחותיהם לצרכי הדת, ומסיחים דעתם מצרכי החיים, על הרבנים להראות פעולתם על החיים החמרים של העם כמו על חיוו המוסרים, כאשר כבר הראינו בספרנו „חיי היהודי על פי התלמוד" בפרק „חובת התלמיד חכם לעמו" צד 99 מקורים נאמנים לדברינו אלה, אולם בראותנו כי סופרינו מחפיאים דברים אשר לא כן על רבנינו מימים עברו. החובה עלינו להעמידם על האמת. כל סופרי ישראל בבואם לדון על שאלת הרבנים בזמן הזה מוציאים שם רע שלא במתכוין על הרבנים בדרות הקודמים באמרם כי הדרך הזה להיות כלוא רק בד' אמות של הלכה ט"ב היה בדרות עברו, וכו', דבריהם אלה מעידים עליהם שאינם יודעים תכונת הרבנים שא'תם הם דנים. טעות גדולה הם טועים בחשבם כי העצלות ורפיון ידים שרואים אצל רבנינו ההוים לכל פעולה בחיים באה להם בירושה מהרבנים ההיו לפניהם, ועלינו להוציאם עתה מהרגלם שכבר נשתרשו בו ונעשה אצלם כמחלה טבעית שהאב מנחיל לבנו. לא כן הדבר המחלה הזאת לא ישנה היא כאשר תדמו, ואם לא תדעו לראות בגן ספרותנו התלמודית רושמים נכרים על פעולות גדולי ישראל בחיי העם, ותקנותיהם בהועדים המעידות כי לבם היה פתוח לחיי העם החמרים. צאו וראו בהמאמר הזה שאנו עסוקים בו, בו יש אסיפות של רבנים ואתה הסכת נא ושמע מה ידברו האנשים הגדולים האלה, במה עוסקים ראשי האומה וקברניטי הספינה, האנשים הקדושים האלה סבלו טלטולי דגברא ויתאספו אל מקום אחד לטכס עצה על דבר קל וקטן על ממון ישראל שלא ילך לאיבוד, הם תקנו כי אל סעודת נשואין לא יקראו יותר מן עשרים קרואים שאינם נוגעים להחתונה, והכל תלוי לפי רוב הנדה שיש להכלה, מי יתן ושמו הרבנים בזמן הזה לב לחדש את התקנה הזאת, מי לא ידע „צרת הבת" בזמן הזה נשואי-בת שאביה צריך להיות טורח בסעודה בעד מאות אנשים מוציאה את הפרוטה האחרונה מכיסו, ועוד יש שיקח גם בעבוט על ההוצאה הזאת, כל ישראל בני מלכים, ועליו לעשות לקרואיו הרבים משתה שמנים כסעודת שלמה בשעתו, זאת היא העלוקה שאוכלת ממונן של ישראל, ואין מי מגדולינו שם לב לבער את הרשעה הזאת מקרבנו, הדבר הזה תלוי ביד הרבנים, וכח בידם לבטל את המנהג

הרע הזה, כל אחד מישראל בוכה על כספו שהוא מוציא אלא שאינו יכול לפרוץ גדר, אינו יכול להיות הראשון, שלא יאמרו עליו כי אין כסף לאדון זה ויחדלו בעלי אמנה להאמין בו, אבל לו יצאה תקנה כזאת מאספת רבנים כי אז קדמו פניה בשמחה כל המון בית ישראל. וכן תקנו ואסרו על כל אדם מישראל לעסוק בזיופים ולהשכין בני עולה בביתם, ורק למסור תיכף את עושי הרשעה בידי המשפט, לענוש אותם כדי רשעתם ולבער את הרע מקרבם, מה טובה היא התקנה הזאת, לו נהגו כן בכל העירות והקהלות להסיר את הנגעים הרעים צרעת ממארת בבשר כל עדה ועדה, את האנשים הרעים האלה החטאים בנפשותם לכלל האומה טוב למסור אותם להרשות ולא לחפאות עליהם, ואז נוכל לאמר על קהלת יעקב בכל עיר ועיר; כל העדה כלם קדושים.

במאמרו של ה' שמיעדעל הננו מוצאים סתירה גדולה והריסה גלויה לחומת הפוסקים הראשונים מזמן חתימת הש"ס עד היום הזה, הבקי בספרי הפוסקים ודרכי ההוראה יודע עד כמה החזיקו כלם בכללי הש"ס שנפסק הלכה כפלוני מפלוני, בהלכה כזאת שכבר אפסיקא בש"ם להדיא כמו למשל הלכה כרבי מחברו וכדומה לא תפול שוב מחלוקת, והדרך סלולה לפנינו כי בכל הלכה שנמצא דעת רבי עליה הלכה כמותו אם החולק עליו הוא יחיד, וחברו, והנה בא הוא ומקעקע את הבירה הזאת באמרו כי מסדרי הש"ס רבים היו אחד סדר מס' זו והשני מס' אחרת, ולא הי' דעתם שוות, זה פסק בכל מקום כהאי תנא ומשנהו לא סבירא ליה האי כללא, ופסק אחרת, ואנחנו לא נדע איפוא מה נעשה אם לסמוך על המסדר שכלל הך כללא, אם אל המסדר השני נציית ונעשה לנו שו"ע אחר כאשר ימצא חן בעינינו, אמנם שאלה גדולה היא שאלת השואל בתשובת חות יאיר איך יכלו לתת כלל הלכה כפלוני בכל מקום וכי אפשר הוא שאיש אחד יצדק תמיד ולא ישגה אף פעם, אולם כשנאבה להתבונן על דרכי חז"ל ולא נאבה לדבר עליהם סרה ולהוציא עליהם משפט מעוקל נמצא גם פתרון להשאלה הגדולה הזאת, נחזה נא את הכתוב בעירובין י"ג: אמר רבי אבא אמר שמואל שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל הללו אומרים הלכה כמותינו והללו אום ים הלכה כמותינו יצתה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים (כי עפ"י התורה אשר יורוך כתיב ואפילו בטעות) הן והלכה כב"ה, וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים חיים מפני מה זכו ב"ה לקבוע הלכה כמותן מפני שנוחין ועלובין היו ושונין דבריהן ודברי ב"ש ולא עוד אלא שמקדימין דברי ב"ש לדבריהן, מזה נראה רוח חז"ל שקבעו ההלכה כמאן דדייק בשמעתא טובא, ואינו עומד על דעתו להגן על שיטתו משום שדעתו היא אלא שומע גם דעת חברו ומעיין בה הרבה וכשמוצא בה טעם הוא מבטל דעתו מפני דעת חברו, ונוכל לאמר כי ב"ש וב"ה נחלקו בעוד הרבה הלכות שלא בא זכרן בש"ס משום שאחרי ההתבוננות הודו ב"ה לב"ש, ונשארו רק אותן ההלכות שעמדו במחלוקת ולא הודו עליהן, ההלכות האלה כבר נפו אצל ב"ה בשבע נפות, חקרו והשכילו העמיקו ועיינו ובדין הוא שנפסיק כוותיהו דדייקי בשמעתא טובא, ובכ"ז לא איפסיקא הלכה כמותם מבלי בחון ובדוק, ובתלת מילי הלכתא כב"ש נגד ב"ה, זה אות כי מסדרי הש"ס גם הם בחנו את ההלכות כל אחת בפני עצמה, כן נוכל לאמר על כל אחד שאפסיקא הלכה כמותו בכל מקום, כן נוכל לשער לגודל התימא וחומר הקושיא דלא להשים את מאורינו הגדולים טועים חלילה.

את הכתם הגם הזה מצאנו שמעיב את פני המאמר „על צדי הדף" שיש בו הרבה הערות מושכלות, וביחוד יצטיין החלק הזה „דברי תורה וחכמה" שבהאוצר שבדברים קצרים נוכל לפטרו באמרנו עליו שכלו טוב, ודברים בטלים שיש בו הוא מיעוטא דלא מנכר, ובטלים ברובא, ונעיר רק על דברי ה' לעווזאהן שבמאמרו תפלות ישראל יצא להגן על התפלה „מכניסי רחמים" שיצאו עליה עוררים, והוא מראה הרבה מקומות בכתבי

הקדש שהאחד התפלל בעד האחר וד׳ שמע תפלתו, ובמחילה מכבודו טעה בטעם המערערים. דבר זה שיבקש אחד רחמים על חברו מצאנו הרבה פעמים בתנ"ך וכל ספרי התלמוד מלאים מזה, הם אמרו מי שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים, והחובה על כל אדם לבקש רחמים על חברו, ואם אינו מבקש נקרא חוטא (ברכות י"ב) כי הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, כי האדם כשתגיע אליו צרה ושאת פתאום עשתונותיו נבוכים ודעתו נטולה ממנו ואינו יכול להתפלל בעצמו, עיקר חיוב התפלה הוא כדי שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו (ירושלמי ברכות פ"ג ה"ג) ויפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל (בראשית רבה פרשה נ"ג) אולם לא כל חולה יכל לקיים כל התנאים הדרושים לתפלה, לא יתפלל מתוך עצבות (ברכות ל׳:) וצריך לכון את לבו, וגופו יהיה נקי ולכן אמרו המיצר אסור להתפלל (ירושלמי ברכות פ"ה ה"א) וטוב כי יתפלל חבירו עליו, אבל כשאדם מתפלל ידע לפני מי הוא מתפלל (ברכות כ"ח:) מדת בשר ודם כשצריך למלך הולך על ידי ממוצע אבל אצל הקדוש ברוך הוא אינו כן לא תצוח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא להקדוש ברוך הוא (ירושלמי ברכות פרק הרואה) וכמה גנאי וקלקול הדעת יש בדבר לאמר כי שומרי הפתח יש למעלה שברצונם דוחים את תפלתנו ולא תגיע להמלך שמלא כל הארץ כבודו, ובוחן כליות ולב כל גבר, האם יש למעלה ממונים על החצר שבהם תלוי הדבר להושיט את בקשותינו לפני המלך וידע את שאנו מבקשים ואם לא יושיטו לו לא ידע? היש אפיקורסות וכפירה גדולה מזו? מכיון שהתפללנו ובקשנו רחמים כבר הגיעה עד כסא הכבוד ומה לנו עוד לשחד את מלאכי רחמים כי יכניסו את תפלתנו לפני בעל הרחמים?

נפסח על הפרק „תולדות אנשי שם" שכלו הוא כדברי אגדה שאין מקשין עליהם, וכן לא נתעכב הרבה על הפרק „בקרת" שלא מצאנו בו רק מאמר אחד טוב, והוא מאמרו של הסופר התלמודי המצוין ר"מ רבינאוויץ מסקידל בשם „תבלת מאיי אלשא" בנדון התכלת של המחדש הידוע, החכם הזה בכל מקום שהוא בא זינו עליה וס"ת בזרועו, הוא לא יגבב דברים ולא ירדף אמרים ריקים ורק הוא בא ותלמודו בידו, גרים וסביר, דייק בשמעתתא ונחית לעומקא דדינא, וגם פה הראנו את גדלו וידו החזקה למשקל ולמטרי בשמעתתא בהגיון ישר ושכל זך, ועל המאמר הזה נאמר שהוא מגין על כל הלק הבקרת שבס׳ האוצר שכלו ריק, יש שם דברים הרבה אולם דבר אחד „ובקרת" שמה חסר שם, והנה אחרי תתנו שכר כתיבת דברים נכוחים לבעל המאמר בדבר התכלת נבוא אל חלק השירים.

אם לפי מספר העלים נמנה את השירים אז נוציא משפט כי עשיר הוא הס׳ בשירים, עשיר הוא בכמות, כי לו כרם עב, אולם אם לפי איכות השירים נוציא משפט נוכרח לאמר כי מעטים מאד בו שירים, דל ורזה מאד החלק הזה, יש שם שירים בחרוזים אבל אין שם רוח השירה תעופת דמיונה ועז מליצתה החודרת כליות ולב, אולם אנחנו לא נדבר על השירים הגרועים אותם נכלול בחדא מחתא ורק על הטובים והמעולים שבהם נטיף מלתנו.

הטוב בכל השירים הוא השיר „כותל מערבי או הנשיקה האחרונה" לר"י ראבינאוויץ איש קאוונא, פה יש לב רגש ושפה שירית מאד נעלה, דמיון עז וחזק וכשרון כביר, לב נשבר ונדכא על שבר עמו ויחלום תמיד על שבות עמו, ומהרהורי לבו הראוהו בחלומו, המשורר יספר.

רבות מחשבות כל היום הגיתי

ביום תשעה באב, בו תמרורים בכיתי

דומם כאבל על הארץ ישבתי
עפר דוי לחמי, נעלי חלצתי
על שביה בת ציון קנה כתבתי
וגליוני לפני בדמעתי רחצתי

אולם עיפה נפשו ויסגור עינים, בחלומו... מה יוכל לראות איש כמהו בחלומו, איש שכל מחשבותיו נתונות לעמו, איש שכל מעיניו בציון קרית מועדנו, ירושלים עז לו מה יראה בחלומו אם לא את העיר הזאת שאליה תשוקתו, מה רבה שמחתו לחדות לבו אין קץ.

נפלתי על פני, עפרה לחכתי
ובאין הפוגות דמעותי שפכתי
כל רגב, כל אבן, חבקתי נשקתי
ולקול בביי רגזו יריעות שמים

והנה כעבור הרגשות הראשונות המכות את לב רגש בתמהון מבלי דעת מה, החל להתבונן מעט על חרבות ארצנו ושממות עירנו, פה פרצו כנחל דמעותיו, בכל מקום שנתן עיניו הוא רואה חרבן עולמים, דרכי ציון אבלות ושאיה יוכת שעריה.

היכל נמוג אין כהן אין נביא
ושאיה בביה בכל עבר ופנה
יד זר בה שלטת, שם יהל ערבי
אין מקדש אין קדש, רק סלוק שכינה

כה תשתפך עליו נפשו והלך ילך ובכה עד בואו אל הכותל המערבי, ששם נקבצו אחינו מצפון ומים ומבכים את המקרש, קול בביה בציון ונהי בירושלים, אם חרב המקדש וישראל על במותיו נפל חלל, ביום זה ילילו ויבכיו בני ישראל על מקדשם כי חרב ועל ארצם שבוססוה זרים.

דמי לבי רתחו, ותרעדנה עצמותי
נפלתי מגל אל גל על קברות אבותי
ואשתולל כמשוגע וארעים כרעם

אולם מה יתנו ומה יוסיפו אם עוד אלפי דמעות תזלנה עינינו על חרבות ירושלים, רוח גבורה ועז לבשה פתאום את המשורר הכביר הזה. בדמעות לא נושע, רב לנו לבכות.

ואפן אל אחי הבוכים כתנים
ושאגותי מקרב נתכו כמים
רב לכם שמוע לענ השאננים
קומו ובנו חרבות ירושלים

למה תשבו על ארץ בחבוק ידים
האם בדמעות תבנו חומות ירושלים ?
מה יושיענו לב דכא חלל בקרב ?
רב לנו הֱוֹת עוד כצפור נודדת
הבליגו ברוח אם לא בחנית וחרב
קומו ועשו חיל בארץ מולדת

אולם הלעולמים תארך הלילה. ויקץ המשורר והנה חלום, ואנחנו נאמר לו; חלמא טבא חזית, חלמא טבא חזית, לו ראו גבירנו נטילי הכסף אשר כח בידם לעשות חלומות כאלו, לו הבינו הם מה העת הזאת דורשת מאתנו, ומה . . . . . כי אז כבר באה גאולה לארץ אבותינו, אולם סגור לב הגבירים גם מפני מחשבה קלה והרהור כל דהו מישוב הארץ, ואיך יראו בחלומם את הארץ הברוכה.

כמדומה לנו שמה׳ יהל״ל קראנו הרבה פעמים שירים טובים ונתענג עליהם, לו שפה שירית והגיון טוב, וכן קוינו למצוא גם בשירו זה שמהרנו לקרות אותו, ואולם תחת חטה עלה בידינו חח, השיר הזה „תולעת יעקב" הוא מהשירים הגרועים שבספרות השירים, עד שאינו כדאי לטפל בו, והזכרנוהו רק לפי שחושדים אנחנו כי השיר לא מעט יהל״ל הנודע יצא, ורק מאיש אחר אשר לקח לו את שם סופרנו הנודע לשימהו בעפר, יש רוח אחת המשוטטת בעולם ספרותנו בשם „יהל״ל השני" ועל יהל״ל לצאת במחאה גלויה נגד האיש הזה המנבל את פיו על חשבון יהל״ל.

נעבור בשתיקה על שירים אחדים שאין בהם לא טעם ולא ריח ונבוא אל השיר היקר „צאן קדשים" מה טובו שיריך שלמה רעיונתיך מאנדעלקערן, נופת צופים תטופנה שפתי המשורר הכביר הזה, הוצק חן בשפתיו ודבש וחלב תחת לשונו על שפתיו קסם ומדברו נאוה, הוא משורר של העם, לבכות ענותו הוא תנים, ועת יחלום שיבת שבותו הוא כנור, רוח החיים סובב הולך ומנשבת בכנורו והוא מנגן מאליו. מי מאתנו לא יזכור את הרושם שעשה עליו בילדותו איש המדות בעמדו בתוך עדת הנערים ובקול נחר מרוב משתה ושמחה קרא את הקריאה הגדולה; צאן קדשים, והנערים לעומתו ענו בקול; מה, מה, מה, בימי חג ומועד, בימי משתה ושמחה כטוב לב ישראל ביין, אילי ישכח כמעט קט מי ומה הוא, אולי תבוא ח״ו מחשבה זרה בלבו כי שמחתו היא שמחה של רשות וחולין, כי הוא חפשי מכל המצות, ויבוא ויזכירהו כי עבדי דקוב״ה אנחנו, כי עדר אדני אנחנו, צאן קדשים, שמחתנו היא שמחה של מצוה שמחה של קדושה, החמר הזה היה ביד מאנדעלקערן היוצר הכביר לברוא בו את שירו הנפלא, צאן קדשים, הוא מוצא בתמימות העונים מה, מה, מה, הד קול האומה כלה.

מה עשה יעקב כי צריו עליו עקב יגדילו
מה חטא ישראל כי לרעה אותו הבדילו
מה חרי האף הגדול הזה על כלנו
מה עול מצאו בעם נוצר תורת תם וצדק
על מה יתעבוהו ירחקוהו כקוץ מונד וחדק
על מה נאץ רשע בני שם ? הה מה היה לנו

רשם חדש עז וחזק כזה עשה קריאת נערים על לב רגש הנח להתפעל, והתפעלותו זאת הוא מוסר להקוראים בעטו השנונה;

ולמני אז מדי עדרי צאן עיני תחזינה
לקול תתם מה! מה! כרגע אזני תצילנה
קול זה יורד חדרי בטני, סגור לבי קורע
מקול זה יעור רוחי, כל קרבי יהמיו
וביום אשמע קול זה רעיוני בל ישליו
וכמו אנקת עמי, עם עולם, אנכי שומע

זה כח השירה למי שחנן ברוח שירה.

הטוב שבכל הספורים הוא ספורו של ה' ברודם „הרמון" תקופתו על דרכי החיים של עמנו בהוה, כי התמשכלו בנותננו ורודפות אחר הכבוד, הן רוצות להנשא רק לדוקטור, לא בשביל שמלומד הוא, והן את הדעת יאהבו, לא, גם בנות ישראל שידיעתן בחכמה עוד דלה מידיעת הסוסא את הצבעים, שהשגתן מן ההשכלה היא גרועה מהשגת שטעקער סובארין מן האמת, גם הם רוצות אך ורק בדקטור, בדקטור פשוט, בדקטור שאינו יודע צורתא דשמעתתא, כי או לו להדקטור שגם שם רב נקרא עליו, רבנותו לו לחגא. כן יראה לנו המספר תמונה (נדמה כי היא יוצאת מן הכלל) מרב ברסלאי, דו פרצופין לו, ולו שתי המונות, הוא לובש צורה ופושט צורה, הוא צבוע וזריז למלא משאלות כל עדה שבוחרת בו לשימו אלוף לראשה, אם ישים משכנו בעדה קאנסערוואטיפית והיה גם הוא לקאנסערוואטיפי המדקדק על כל מנהג קל שבשולחן ערוך, ואם עדה רעפארמית ת״ם עינה בו הרי הוא מתקן ככל הלכות המתקנים, ואנן מה נעני אחרי המספר? אוי לה להיהדות מרבנים כאלה, אולו להעם שראשים כאלה לו.

הספורים האחרים אם טובים אינם גם רעים אינם ויוכלו להכתב בכתב הספורים הבינונים שבספרותנו. יודעים אנחנו כי לא יצאנו עוד ידי חובת בקרת בהס' הזה המלא וגדוש בדברי תורה וחכמה, ואם אמנם יש בו גם לא מעט דברים בטלים, אולם כבר אמרנו כי ספר כזה נדון עפ״י רובו, ורוב מאמרי הס' הם טובים, אולם לא נוכל להאריך עוד יותר בבקרת שלא לדחוק רגלי המבקרים האחרים שכבדונו במאמריהם, ספרים רבים מונחים על שלחני, ספרים שכדאים הם לענות עליהם דברים, אולם לכל זמן ועת לכל חפץ, ונחשוך דברינו לחלק כנסת הגדולה שיבוא אחריו.

המו״ל

סדורין של דוב

ויכו את . . . כל מסכנות ערי נ פ ת ל י
(ד"ה ט"ז ד')

הן כל רואי ילעיגו לי אם אפטור שפה להגיד בשער עמי כי בין אבני גזית שיקרים ועלי אלמוגים וברושים המפוארים, אשר בהם נבנתה והוקמה לתלפיות חומת וארמון ההשכלה הישראלית — ולשפת יתר יחשב לי אם אודה כי בין אבוקות המחקר ומשואות המדע המזהירים ומופיעים נהרה בשערים המצוינים בהליכות עולם, יפיץ אור לא ויגיה שביב אש־דת מהמנורה הטהורה הספר הנפלא „סדר הדורות" להגאון האלהי אשר כל רז לא אניס ליה וכל ספרי חז"ל למקטנם ועד גדולם חקוקים וחרותים על לוח לבו החצוב מאבני סנפריני החכמה האלהית הרב רבי **יחיאל היילפרין** זצ"ל, כי לא יאות וראוי לשכוי להלל ולפאר הוד קרני השמש, רק באזני העטלפים המתענגים משואה ושמש; אך מטרת כונתי כעת לגרש העבים המחשיכים אור הספר היקר הלזה ולטהרו מכתמי ההשגות של ה' **נפתלי משכיל לאיתן** המשחירים פניו כשולי קדרה ושמים אורו לחושך, הוא נ פ ת ל י אשר עלה על מרומי שדה הבקורת להדפים ס ד ר ה ד ו ר ו ת הלזה עם השגות והערות הסובבים אותו על פני גליון וגליון כתרנגולים של בית בוקיא עד שעין הרואה מתעששת מהם, וכחצים ביד גבור דרך קשתו בהקדמתו להוכיח (לפי דעתו) כי אין כל העולם כולו כדאי כיום שנתן ה ס ד ר ה ד ו ר ו ת על ידו, וכי שגיאת רבי י ח י א ל ה י י ל פ ר י ן נפיק לותיה להשיבו אתכתקי דהב פיזא ולהניח זר פרחים על ראשו, וכה יאמר: „כחמש עשרה שנה עבדתי שקדתי במלאכתי לשוב לסדרו מחדש, יומם לא נחתי ולילה אור בעדני כו', בינותי בכל הספרים אשר העתיק מהם, באתי בנקרת הצורים, חפשתי חפש מחופש בכל פנה, לא עברתי גם על ציון אחד מרבוא רבבות הציונים המובאים בכל הספר מתלמוד בבלי וירושלמי ספרא וספרי ותוספתות מדרשים וילקוטים, בכלם עיינתי בפנים במקורם ושרשם, כי על כן נמשכה העבודה ט"ו שנה, והרואים אותי בעבדי את עבודתי זאת, המה ראו כן תמהו על הסבלנות והמתינות לדקדק על כל קוץ וקוץ לתור ולדרוש אחרי כל ציון" כו' יעויי"ש איך שם קנו בין ככבים ונתן ידו על לבו ואמר שישו בני מעי שישו, אשר כל איש אוהב האמת וחנף לפניו לא יבא יראה בשבעה עינים ובתשעה קבין מוח, כי גם בסדר הדורות המסודר על ידו הפרוץ מרובה על העומד, באשמת המעתיקים או המדפיסים אשר רק מעות צור ישועתם ואך בגבורת הזוז יחפץ לבם, ועל פועל הספר לא יביטו שיהיה מנופה בשלש עשרה נפות, לבל יעלו עליו השגיאות והשגיונות כפריץ חיות וחרולי הטעיות בל יכסו פניו, וגם המשכיל לאיתן לא טהר הנגעים ולא כבסם בנתר ובורית בקרותו אף אם עבד

בו ט"ו שנה ואילו טבת הארוכים במשמע, כגון: „ר' ביבי מרגניא מדרש איכה בפ' ממרום שלח" ושם הגירסא מרגניא; וכן: „ר' יהודה בר סיננא מדרש איכה פ' כל עמה", ושם הגירסא סיגנא בגימ"ל; וכן: „ר' יוחנן בן קארחה כו' ומ' שמואל פכ"ט אולי ט"ס", וצ"ל פכ"ו; וכן: „ר' יוחנן בן קארחה כו' בשבת (ל"ב ב') כשיצא רשב"י ובנו ר"א מן המערה", צ"ל בשבת (ל"ג ע"א); וכן: „מר שמואל מרי נראה כו' א"ר פפא חד אשתעי בתריה דמר שמואל ונפל קיא כו' אדבריה רבא למר שמואל ודרש (שם כ"א ב')", וצ"ל א"ר פפא כו' (ברכות י"ט א'), אדבריה רבא כו' (ביצה כ"א ב'); ועוד שגיאות כאלה אשר פרו וישרצו בדפוסים הקודמים ולא נס ליחן ולא כהתה עינן גם בדפוס האחרון הוצאת המשכיל לאיתן, אך זיל קורא יקר לאידך גיסא לראות כי המתקן הזה תלה בוקי סרוקי השגות צנומות שדופות קדים על פני הסדר הדורות, אשר אבן מקיר תזעק עליו „לתקוני שדרתיך ולא לעוותי", אשר לכאורה ימשכו השגותיו אבירים בכחם ובקסם לשונם, ובאמת בנשף באישון לילה כאשר משך המשכיל לאיתן בקסת סופר הטפתו שינה, ויחלום והנה שותה מים מתוקים הנוזלים מן לבנון והקיץ והנה עיף ונפשו צחה צמא, כגון (ע' לוי בר זבדיה) כתב הסה"ד „לא מצאתי" וכתב המשכיל לאיתן: „ביוחסין שלפני לוי בר זכריה, וגם הוא איננו", ראה ענותנותו של הסה"ד שלא כתב איננו רק לא מצאתי אף שהעיד עליו הגאון האלהי חיד"א ז"ל (שם הגדולים ח"ב אות ס'): „והרגיל בו יכיר גדולתו כי הבבלי והירושלמי והמדרשים כמאן דמונח בכיסתיה, והקדמתו הארוכה והנוראה ותקוני הש"ס שאחריה וחלק התנאים והאמוראים מבהילים את הרעיון מראות נפלאות ופלאי פלאות בקיאותו וחפש מחופש בכלהו ספרי דבי רב אשר היו עמו במחילתו" עכ"ל, ואף שכתב המשכיל לאיתן התנגדות לדברי אלה (בתולדות הגאון הסה"ד ד"ד ע"א) וז"ל נזיר עולם היה הגאון המחבר מן החריפות וכל אשר יכנס תחת סוג חריפות לא בא בספרו כו' עכ"ל. שדברי חדודין אלה סותרים דברי עצמו שכתב (הקדמת המסדר צד 10): „נקבצו באו בו כו' החריפות והבקיאות כו' עכ"ל, ומ"מ על בינתו לא השען לדבר ח"ו בצואר עתק „איננו" אף שבאמת איננו, והמתקן ה' נפתלי ישבע רצון לדבר גבוהה על לוי בר זכריה ולומר בלי תפונה „וגם הוא איננו", שבאמת ישנו (ב"ר רבה פ"א סי' "ד) ר' לוי בר זכריה; וכן מ"ש הסה"ד (ע' יוסי דמן קסרין) כי במדרש קהלת הגירסא איסי דמן קסרי, וכתב המשכיל לאיתן בהערה ת' שלא מצא זאת במדרש קהלת, ואני ת"ל מצאתיו (קהלת רבה פ"ז כ"ו); וכן מ"ש (ע' רבה בר שמואל): „ובשוה"ט דף ס"ע רב בריה דשמואל בשם שמואל", וכתב המשכיל לאיתן „לא מצאתי", ואני מצאתיו שפיר על מקומו בשלום (שוחר טוב ריש מזמור ט'); וכן נמי מ"ש (ע' יונתן בן עוזיאל): „וכ"כ תוס' פ"ק דמגילה (תרגום של) כתובים לא נדע מי חברו", והעיר על זה „ליתא שם", ובאמת מצאתי ראיתי זאת בתוס' מגילה בעין יעקב דף ג' ע"א יעויי"ש, ובכונה לא כתב הסה"ד וכ"כ התוס' בה"א הידוע יען בגמרא חסר זאת; וכן בהמפתחות לסה"ד אות ד': „ר' דוד כהן מת ה"א כ"ד" וכתב המשכיל לאיתן „בגוף הספר איננו", ובאמת נמצא בגוף הס' (ה"א כ"ד): ור' דוד היה תלמיד

הרשב"א ; וכן שם אות כ': „כותח בן מדן בן אברהם ב"א פ"ח" וכתב המשכילאיתן „בפנים הספר איננו" ובאמת נמצא: „בני מדן אמידע, יוב, גוחי, אלישע, כותח". וכן בחלק הספרים (אות ש'): „שו"ת מ' חיים שבתי כו' וחבר . . . ושו"ת שי למורא תי"ג" וכתב המשכילאיתן וז"ל: נאמנו דברי ידידי הרב רא"ש ראבינאוויץ נ"י כי הס' שי למורא הוא להג"מ שבתי יונה, ונראה כי גם כונת המחבר היתה כן, שכתב לעיל אצל שו"ת יונה שבתאי עיין לקמן, ולאיזה מקום אחר הורה לעיין אם לא לבך ס' שי למורא דכאן עכ"ל, ולפלא על המשכילאיתן אשר עבד ט"ו שנה ולילות טבת הארוכים במשמע בענין סדרי הדורות וקורותיהם, איך לא ראה כי כן מפורש יוצא מפי הגאון חיד"א ז"ל בשה"ג בשני החלקים מערכת גדולים ומערכת ספרים באות השי"ן וכ"כ בס' קורא הדורות ?; וכן בחלק תנו"א אות ה' ר' חסדא הכהן, כתב: „ס' מעשה טוביה בשם אביו קי"ח ב' " ונ"ל „קמ"ט ב' " דפוס ווינציא בחלק פרדס רמונים בסופו, ואגב אורחא יפלא מדוע בחלק הספרים איננו מזכיר הס' מעשה טוביה כלל והמשכיל לאיתן לא הערה בזה שמץ דבר. ובהיותי בימי חרפי וכד הוינא טליא כתבתי בשרד נאמן (במכ"ע מגיד משנה שנה ג' גליון י"ט) שתי הערות על סדר הדורות זה אשר אח"כ מצאתי אותן להר"ש בלאך (תולדות רש"י מ"א ע"ב): א) מ"ש (ג"א נ') וז"ל. אשת זנונים דהושע גומר בת דבלים היא אשת ירבעם, ועליה התנבא עמוס אשתך בעיר תזנה, והיא לא הרשיעה את בעלה כמו איזבל, וכנראה מקראי שהלכה לדרוש מאחיה השילוני מחולת בנה כו' עכ"ל, והלא עמוס ניבא זאת על אשת אמציה כהן בית אל ולא על אשת ירבעם, ומה ענין ירבעם בן יואש אשר עליו ניבא עמוס לירבעם בן נבט ששלח אשתו לדרוש מאחיה השילוני ? ב) כתב הסה"ד (ע' ר' שמעון בן חלפתא): „כתב היוחסין שהיה בעל בשר, ולא מצאתי", שבאמת איתא כן בהדיא בתלמודא (ב"מ פ"ו ע"ב) רשב"ח בעל בשר הוה, והשיב לי המשכילאיתן אז באותו מכ"ע (שאז לא היה נדפס עדיין חלק תנאים ואמוראים מסה"ד רק החלק ראשון שהוא ימות עולם), כי הר"ש שטראשון ז"ל אחוי ליה שתי הערות אלה בתולדות רש"י, ואתפלא עליו שתי פליאות, א) מדוע לא הביא הגליון „ב"מ פ"ו ע"ב" אצל רשב"ח בשם אומרו הר"ש בלאך שידע ממנו קודם שהדפיסו ? ב) איש כמהו אשר יומם לא נח ולילה אור בעדו חמש עשרה שנה לדקדק על כל קוץ וקוץ בסדרי הדורות, איך עבר בשלום על דברי הסה"ד והגלגולי נשמות בענין אשת זנונים דהושע ולא איכפת ליה ולא מידי ? ואיך מלאו לבו לזרות פרש על פני הספר הנפלא זה בזאת שבכל גליון תמלא פעמים אין ספורות רק התיבות „בדפוסים הקודמים מבולבל" או „בדפוסים הקודמים משובש", ולא נתקררה דעתו להגיה בפנים אצל התיקון איזה ככב וסימן מה, המורה לדעת כי בדפוסים הקודמים משובש באותו מקום, ובמקום דליעול ירקא יעול בשרא וכורא ובאותן אלפי מקומות הבלתי כתוב עליהן רק התיבות „בדפוסים הקודמים משובש מבולבל" מן הראוי היה לכתוב בהן כמה הוספות מספרי דבי רב המגביהים ערך התנא או החכם המדובר בו, כגון במקום ר' יהושע הגרסי לא הביא הסה"ד שמץ ראיה אף קטנה כגרגר חרדל להראות יקר תפארת גדולתו

והכמתו ובדל ישב , וסי' לו להביא מעט מהרבה המגביהים ומעלים אותו לדרגין עלאין , כגון חז"ל (איכה רבה פ"ג סי' ס') שר' יהושע הגרסי עמד עם ר"ע בתפלה ירד ענן והקיפן יעויי"ש , וכדומה , או הי' לו להכנים בפנים או בשולי היריעה המון תנאים ואמוראים אשר לא בא זכרן בשה"ד או התקשה על מציאותן , אשר כבר עסקו התיירים דורשי קדמוניות ישורון בזה ואני זכיתי להשים עליהם נוספות רבות , ואלה הם ע"פ סדר אלפ"א בית"א :

ר' אבא בר אלישע (ב"ר פ"פ סי' ז') ; ר' אלעאי בר שמעיא (ויקרא רבה פ"ו סי' ה') ; רב אהבה בר כהנא (שם פי"א סי' א') ; ר' אחא בן אלישוב (שם פל"ב סי' ו') ; ר' אבין הלוי ב"ר (במדבר רבה פ"ב סי' י"ז , ופי"ד סי' ג') יעויי"ש והבין שאיננו ר' אבין הלוי המזכירו בשם היוחסין ; ר' אדא בר חנינא (נדרים כ"ב ע"ב) , וכתב השה"ד (ע' אחא בר חנינא) : ובנדרים פ"ג רב אדא בר חנינא אולי ט"ס עכ"ל , ומה יעשה שגם במדרש (במדבר רבה פ"ד סי' כ') איתא ר' אדא בר חנינא ; רבי אבא בר איבו (שם פ"ה סי' ה') ; ר' אחא בר זבינא (שם פ"ח סי' ד') ; ר' אבא כהן בן דלייה (שיר רבה פ"ב י"ד) ; ר' אבא בר מריא (מדרש שמואל פ"א) , והשה"ד כתב שלא מצאו ; אבא בן יו י (ספרי נשא פיס' מ"ב) ; אריום (שם דברים פיס' י"ג) ; אבא בר מימי (שיר רבה פ"א) ; אבא מרי בצלאה (שוחר טוב מזמור כ"ב) ; ר' אבא החדייזה (שקלים רפ"ו) ; ר' אבא בר רב נחמן (ירושלמי שבת פ"ו ה"ג) ; ר' אבא חסידא (שם נדרים רפ"ח) ; ר' אבין בר חנין (מדרש שמואל פי"ז) ; ר' אחא ב"ר בא בר ממל (ירושלמי שבת פ"ו ה"ו) ; ר' אחא ב"ר כימון (ב"ר סוף פמ"א) ; ר' אליעזר בן דהבאי (כלה רבתי ספ"ב) , ואולי הוא אלעזר מהבאי (שבת ק"ו ע"ב) ; ר' אלעזר בר אבין (שמות רבה פמ"ז סי' ה') .

ר' בו (זוה"ק חיי שרה מדה"נ קכ"ו ע"א . תולדות קל"ו רע"ב . זוהר חדש מדה"נ ח' ע"א וכדומה) ; בר אחוי דר' יוסי (ב"ר פל"ז סי' ו') ; ר' ברכיה הכהן ברבי (במדבר רבה סי' י"ג , פ"ג סי' ח' , פי"ג סי' ג' ח' , פי"ד סי' ד' , פט"ו סי' ז' , פט"ז סי' י"א) ; ר' ביבא בר זבדאי (ירושלמי תענית פ"ב . איכה רבה פ"ג כ') ; רבי ברכיה בר יצחק (מדרש שמואל פ"כ) ; רבי ברקוריא (ירושלמי כלאים) ; ר' בון בר חייא בריה דר"ש (שם נזיר פ"ד ה"ד) ; ר' בונא זעירא (שם סנהדרין פ"ג ה"ה) ; ר' בונה בר שילא (שם גיטין פ"ב ה"ג) ; בן עזאי אמורא (פרקי דר"א פמ"ג) ; ר' ברכיה בר חנינא (שוחר טוב מזמור ע"ה) . ר' דוסתאי ברבי יוסי (ספרי בהעלותך סוף פיס' פ"ט) ; ר' דוסא אמורא (ב"ר פי"ב סי' ו' . במדבר רבה פי"ג סי' י"ב) .

ר' הונא בר פפי ביו"ד (קהלת רבה פ"ה סי' ט') ; ר' הונא בר נירא (שבת כ"ד ע"א) ; רב הונא בר פפא באל"ף (שוחר טוב מזמור מ"ח) ; ר' הושעיה תורגמנא (ב"ר פנ"א סי' ט') . רבי זבדא חתניה דרבי לוי (רות רבה פ"ב סי' ה') ; זעירא בר אבינא (ירושלמי שבת פ"א הס"ד) ; זעירא בר חייא בר אשי (שם פכ"ג ה"ב) .

ר' חפני בר יצחק (ב"ר פנ"ו סי' ה') יעויי"ש בהרד"ל הערה בעלמא ; ר' חייא בר זבדא (שם פפ"ה סי' ח') ; חמא ב"ר חלפתא (ויקרא רבה פכ"ח סי' ו') ; חנניה

ב"ר יהושע (במדבר רבה פ"י סי' ד'); רבי חנניא אחי ר' אחא ב"ר חנינא (שם פי"ז סי' ב'); חייא בר יודן (שיר רבה רפ"ז); ר' חליפי בר זטרי (פסיקתא דר"כ פיס' י"ז); ר' חזקיה ב"ר ירמיה (שוחר טוב מזמור ל"ב); רבי חנינא בר שלדא (מדרש שמואל פי"ד); ר' חייא בר רבא (מדרש משלי פט"ו); ר' חנין בר לוי (ירושלמי ביצה ר"פ אין לדין); ר' חנינא בריה דרבי בחיי (שם פסחים ספ"ב); ר' חמא חבריהון דרבנן (שם ר"ה פ"א סה"א); ר' חלבו בר חונה (שם נזיר רפ"ג); חביבא בר כהן (שקלים פ"ד ה"ז); חזקיהו תורגמינא (ב"ר פס"ה סי' י"א); ר' חנינא בר ספרא (מדרש שמואל פכ"ה). ר' יאשיה בן לוי (ב"ר פל"ב סי' ג'); ר' ירמיה בר שמעיה (שם פל"ג סי' ו'); ר' יוסף בר פטרום (שם פל"ד סי' ה'); ר' יהודה בר סיחון (שם סי' ט'); ר' יונתן שר הבירה (שספל"ה סי' ג'); ר' יהודה בן פוליה (שמות רבה פמ"ב סי' ט'); ר' ישמעאל בר ביבי (ויקרא רבה פי"א סי' ח'); ר' ישמעאל ברבי תנחום בשם רבי ירמי' (שספכ"ב סי' א'), והסה"ד כ' שאיננו נמצא; ר' יצחק ב"ר חלקיה (שם פ"ל סי' ג'); ר' יעקב בר איבו (במדבר רבה פ"ב סי' כ"ו); ר' יוסי בר איקא (שיר רבה פ"א סי' ג'); ר' יוסי ב"ר ירמיה (שם פ"ז סי' ד'); ר' ינאי בר' שמעון (קהלת רבה פ"ב סי' ה'), והסה"ד כתב שלא מצאו; ר' יודה ברבי לעיי (שם פ"ד סי' ג'); ר' יונתן בן עכבאי (תנחומא בראשית סי' י"ג); ר' יונה בר צדיא (פסיקתא דר"כ פיס' ב'); ר' יוחי ב"ר יודן (שם פיס' ד'); ר' יהושע חילפיי (שם פיס' ט"ז); ר' יוחנן דמן שטנה (שם פיס' כ"ט); ר' יוסי בר פנחס (שוחר טוב סוף מזמור ה'); ר' יעקב ב"ר אלעזר (שם מזמור י"ט); ר' יודן בר ה דר' יודן (שם מזמור ק"ו); ר' יהושע בריה דרבי בירי (מדרש שמואל פי"ג); ר' ינאי בר שמואל בר ינאי (שם פכ"א, והסה"ד כתב שלא מצאו; ר' יהודה הכהן בר אבין (שוחר טוב מזמור ק"ו); (שוחר טוב מזמ' ק"ו); ר' יוחנן שר הבירה (שם מ"ז מ"ג); ר' יוסי בן תחליפא (שם מז' ע"ב); ר' יהושע בר חנינא (ב"ר פכ"א סי' ג'); ר' יוחנן דבית גוברין (שם פ"ס סי' ז'); ר' יוסי בן טרטס (ויקרא רבה פ"ז סי' ב'); ר' ישמעאל ב"ר יהושע (שם פי"א סי' ח'); ר' יוסי בן קסריי (שיר רבה פ"ו ס"ב); ר' יעקב ברבי (תנחומא תרומה סי' ט'); ר' יונה דכפר אימי (ירושלמי נדרים פ"ד הה"ט); ר' יוסי בן ריב"ל (שם תענית פ"א ה"ו); ר' יצחק בר מתנה (שם ע"ז פ"ג הי"א); ר' יוסי בן עזי דברדילה (שקלים ספ"ו); ר' יצחק בן פראנק (כלה רבתי רפ"ג). ר' כהן (ויקרא רבה פל"ד סי' ט'. רות רבה פ"ה ס"ס י"ד), והסה"ד אגב חורפיה שכח שר' כהן עצמו דרש בעניני הלכות ומביא ראיה עליו מבניו ר' אבא ור' נחמן יעויי"ש; ר' לולאני בר שווריא (פסיקתא דר"כ פיס' ד'). ר' מני דקיסרי (ויקרא רבה פט"ז סי' א'); ר' מנא ברבי (תנחומא תלוה סי' י"ג); ר' מרי בר יעקב (מדרש שמואל פי"ג). ר' נסים (שמות רבה פט"ו סי' י"ט); ר' נחמיה בר חנינא (שוחר טוב מז' ע"ה). ר' סימון ברבי יהושע (ויקרא רבה פכ"ח סי' ה'); ר' סימאי בר קוסי (פסיקתא דר"כ פיס' י"ז). עולא בן קישר (ב"ר פל"ד סי' ט'); ר' ענניאל ב"ר ששון (שמות רבה פ"ג סי' ו'); ר' ענן בר' יוסי (פסיקתא דר"כ פיס' כ"ה). ר' סימון בן קוזית (שם פ"ח סי' ו'); ר' פנחס החבר בשם ר' יונה (שמות רבה פ"א סי' י"ד), וכתב הסה"ד

ז"ל. ר' פנחס החבר בשם ר' יונה, לא מצאתי זכרו ואולי הוא פנחס איש חבירו הנ"ל שנתמנה לכ"ג, אך מ"ש (היוחסין) בש"ר יונה אין לו שחר עכ"ל; ר' **פנחס בר אידי** (במדבר רבה פ"א סי' י"א); ר' **פנחס בר אבין** (שם פי"א סי' ג'); ר' **קרציפא** (ויקרא רבה פ"ד סי' ב'). **רבא בר רב חסדא** (ב"ר פ"כ סי' ג'. **שמעון לודיא** (שמות רבה פ"ג סי' ה'), והסה"ד כתב שלא מצאו; ר' **ששא** בנו של ר' **אבא** (שם פכ"ד סי' א'); ר' **שמואל בר איביה** (ויקרא רבה פ"ו סי' ט'); ר' **שמעון בן קמחית** (יומא מ"ז ע"א. ירושלמי יומא פ"א. הוריות פ"ג. במדבר רבה פי"ב סי' כ"ו); ר' **שמואל בר פוניא** (פסיקתא דר"כ פיס' א'); ר' **תחליפא בסרייא** (שם סוף פיס' כ"ג); **תחינא בן פרישה** (ספרי שופטים פיס' ר"ה). זכותם יגן עלינו ככרוב סוכך לשמרנו מלהט חרב העת המתהפכת בעולם.

והמתקן ה' נפתלי משכילאיתן הלך בעינים עצומות על פני הסדר הדורות ועשה רגלי־בקרותו קלים כצבאים לרוץ חיש מהר מבלי התבונן בהגיונים, לכן לא עלתה בידו להוסיף אף חכם אחד בין ארזי אל הגבוהים והנשאים הנטועים כאהלים בגן הסדר הדורות; וכן בחלק השלישי של הסה"ד הוא מערכת הספרים נפתלי היה אילה שלוחה בקשת דרוכה ולא תקן במקומות הראויות לתקון ושגגתא כיון דעל על, כגון ביחוס ס' בשר ע"ג גחלים (עי' שם הגדולים לחיד"א ז"ל ח"ב אות ב'), וכן ביחוס ס' אליהו רבה (שם אות ס'), וכן ביחוס הספרא (שם סי' כ"ב), וכן ביחוס הס' מלחמות ה' (שם אות מ' סי' קכ"ו), וכמו כן נשוב להתפלא על מ"ש (סוף ח"א) וז"ל. בעל של"ה נתעברה בו בא"י נשמת רות וסימנך בס' רות מתחילין כל הפסוקים בווי"ן זולת פסוקים של „ישעיה באהל" ר"ת בן אברהם הלוי עכ"ל, והגב הורפיה טעה כי רק שמונה פסוקים מתחילין בווי"ן והם „ישעיה בא"ל" ר"ת בן אברהם לוי (שה"ג ח"א אות י' סי' של"ט), וכן בזאת שגגה הסה"ד אחרי דעת התיירים וכתב (ח"א ד"א תתס"ה) שהרמב"ם ז"ל לא ראה כתבי רש"י ז"ל ופירושיו יעויי"ש באריכות, לא טוב עשה בזה כי כבר זכיתי להראות לעיני השמש בספרי היקר (מערת המכפלה בסוף) כי הרמב"ם ז"ל בעצמו מביא באור רש"י ז"ל עה"ת לכבוד ולתפארת (מורה נבוכים ח"ג פ"ד) יעויי"ש, אשר כפי הנראה לפי ענ"ד מן הראוי הוא שתעשה הערה קטנה זו רושם חזק על לוח לב סופרי ישראל המגלים שפוני טמוני התולדה והמון נסתרות שמבראשית, וכיוצא עוד הערות נכבדות כאלה הראויות לסובב ככבים שמש הסדר הדורות.

לכן עצתי אמונה בלי שום פניה צדדית ח"ו רק מגודל תשוקתי ועולם חשקי מאד להגדיל ולהאדיר חכמת ישראל היושבת בצעיף אלמנותה בקרן זוית מבלי בניה שוממה שכולה וגלמודה, כי יתעוררו אנשי שם מפיצי ההשכלה האמתית בישראל מתרדמתם לעמוד על משמרת הקודש, להעלות על מכבש הדפוס מחדש את סדר הדורות הלזה בכתיב לא שזפתו עין המדפיסים הקודמים ולא ידעו עט המשכילאיתן, להשליך הלאה כנצר נתעב המון אלפי טלאים ע"ג טלאים אשר תפר המשכיל לאיתן בשולי היריעות, המהפכים פני הספר לירקון וישימו אותו כמטרה לחץ השגות לנומות הנבערות מדעת, אדרבה ולא איראנו כי האמת מגן לי ובצל כנפיה אחסה אף בידעי בטח כי

המשכילאיתן ידרוך עלי קשתו כלר לבלעני חיים בדברי בלע ורעות רוח כדרכו בקודש, כי יתעורר משכיל על דבר מיוחד שבעדרו, ויריע כשופר קולו במחנה העברים באזני אנשי התורות אשר חכמת ישראל יקרה להם כשדה מלא כרכום, כי יפרשו רשת שכלם ומכמורת תבונתם על פני מימי הסה"ד הנאמנים והעמוקים, וכל אחד חפץ ה' בידו יצליח להעלות חרוזי פנינים יקרים מרגליות החכמה זה, ירוקות וזה אדומות זה לבנות וזה שחורות, וכל אחד יביא בכורי־שכלו וישא ברינה אלומות הערותיו לפני איש נבחר אשר לו שם תפארה על פני חוץ, והוא יראה בעינים טהורות מה לזרות ומה להבר, ואותן ההערות והתקונים הבנויות על אדני אמת ולדק לפניהם יהלוך, יודפסו בסוף הסה"ד בסדר ומשטר הגון ראשון ראשון ואחרון אחרון, ואז יליץ נזר החכמה על ראש הספר היקר והנפלא הזה אשר הוא יחד נאמן לתלות עליו אלפי חקירות ורבואות מדעים שונים, והעיקר היותר גדול ונכבד הוא להוסיף אצל כל מדור ומדור של התנא או אמורא המון הציונים ורבוא מקומות של הזוהר והתקונים כו' כו' אשר חסרים בסה"ד, שבזה יגבה כבוד התנא והאמורא מאד נעלה על גרם המדרגה כמובן, לדוגמא נעיף עין ונביט על המדור של רבי פנחס בן יאיר אשר הסה"ד מעתיק המקומות (סוטה פ"ט מט"ו. חולין ז' א'. ירושלמי דמאי פ"א ה"א. שבת ל"ג ב'. זוהר בלק ושמיני. ירושלמי תענית פ"ג ה"ד) יעויי"ש, וחסר טובא כגון המקומות (שבת קי"ב ע"ב. במדבר רבה פי"א סי' ב', ופי"ג סי' י' וט"ו, ופי"ד סי' י"ב וי"ח. דברים רבה פ"ג סי' ג'. שיר רבה פ"א א' ט'. פרקי דר"א פי"ז ופכ"ד ופל"ג ופל"ט ופמ"א. הקדמת הזוה"ק י"א ע"א, י"א ע"ב, וי"ב סע"ב. בראשית מ"ט ע"ב, וכ"א ע"א. מדרש הנעלם וירא ק' ע"ב, וקי"ג ע"ב. חיי שרה קכ"ג ע"ב. תולדות ק"מ סע"א. שמיני ל"ו ע"א, ול"ז ע"ב. אחרי כ"ט רע"ב, וס"ב ע"א. במדבר קי"ט רע"א. בלק ר' ע"ב, ור"א ע"א, ור"ג ע"א. פנחס ר"כ ע"א, ורכ"א ע"ב, ורכ"ד ע"א, ורכ"ה ע"ב, ורל"ב ע"ב, ורל"א ע"ב, ור"מ ע"ב. ואתחנן רס"א ע"א. האזינו רפ"ז ע"ב, ורפ"ח ע"א. תוספת ש"ט ע"א. זוהר חדש דפוס ווארשא מדה"כ בראשית י"א ע"א, וי"ג ע"א וע"ב, וי"ז ע"ג, וכ' ע"ד, וכ"ב סע"ג. נח כ"ו ע"א. סתרי תורה אחרי כ"ב ע"ג. רות פ"ח ע"ג. איכה ל"א סע"ד. שוחר טוב מזמור ל"ב ול"א. תקוני זוהר תקון ס"ט), אשר הם מפריחים ושותלים בלב הקורא אמונה חזקה, כי רפב"י היה עיר וקדיש מן שמיא נחית לארעא להורות לבני אדם יושבי חושך איזה דרך ישכון אור החיים הנצחיים, ובידו החזקה מסר הקב"ה מפתחות העולם לשלוט שלטת גם במה שנקרא אחורי הטבע, וכן כמעט אצל כל תנא ואמורא יש להוסיף המון מקומות תלמודיות מדרשיות הנותנים פאר וכבוד לשמו עטרת מונים, ואל תבהל ברוחך לאמור, אם המשכילאיתן אשר הראיתי פה לפניך כי קלקל כפלים ממה שתקן, עבד בפרך בזיעת אפים ממש עשרה שנה ושם לילות כימים, בטח ועל אחת כמה וכמה עבודה כזו אשר אני מליץ שתמשך עשרות בשנים, על זאת אשיבך קושט אמרי אמת כי במשך חצי שנה נוכל לגמור המלאכה הלזו בעזרת החונן לאדם דעת קדושים, ואם לא השתרגנו עלו על נוער המשכילאיתן אנף עסקים ביום אחד, בחודש ניסן להדפים

הגדה של פסח שלו (המיוחס על שם המלבי"ם ז"ל), ובחודש אלול להדפיס תחנות עברי דייטש אשר השכיל לחבר במוחו השנון, ובחודש תשרי לנסוע לטריעסט לקנות אתרוגים וכדומה, אזי גמר מלאכתו זו במשך חודש ימים, ואך פגעי הזמן וסבות בת מטרד הסובבים כל בשר כתרנגולים של בית בוקיא וקאי עליה כי כוסלא להגיע לענותו בסבלותם, הם חרשו על גבו והאריכו למעניתם, ולכן התנהגה עבודתו בעצלתים ט"ו שנה, כדרך שאמר יצחק לפני הקב"ה (שבת פ"ט ע"ב) דל כ"ה דצלותא דל תרתי סרי ופלגא דצלויי ומיכל ודבית הכסא כו', אבל אם לא נערב חולין בקודש והיה מחובשי בית המדרש ששה חדשים להגות אחרי על מצפוני הספר הנפלא והמצויין זה, אזי יצא הדור בלבושו בתכלית השלמות ויפיק רצון ויפיץ קרנים בכל אפסים, ומגודל בטחוני כי הצעתי תעלה כפורחת קצרתי ואומר שלום לכל מאן דעסקין באורייתא ומרבים להיטיב מצב החכמה התלמודית.

המדפיס **דובעריש טויש**

בקורת מאהבה.

או

זכרונים למשלי פאר;

הלא המה משלי החכם בנימין ממטה השקדים נ״ע (מאנדעלשטאם), שיצאו לאור בס׳ האסיף לשנת תרמ״ה ותרמ״ו. ומשלי החכם ישכר בערוש הלוי הורוויץ נר״ו, שיצאו ג״כ לאור בס׳ האסיף לשנת תרמ״ז, וגם במחברת בפני עצמה.

מאת **משה הכהן רייכערסאהן.**

„מְבַקְּרֵי אֱמֶת כַּדְּבוֹרִים הֵם, וְהַסְּפָרִים כִּפְרָחִים שׁוֹנִים בְּפִיהֶם
הַדְּבַשׁ יוֹרִידוּ לָנוּ מִכָּל פֶּרַח, וַיַּקְרִיבוּ לָנוּ בְּכֵפֶל הַדּוֹנַג. הַדְּבַשׁ נָבַר
לְמַאֲכָל תַּאֲוָה, וְגַם הַדּוֹנַג לֹא לְזָרוּת הוּא„.
(משלי ישכר קאפי׳ כ״ג, ה, ו, ז).

(א).

נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא.
(משלי כ״ז ו).

אע"פ שאין עושים נפשות לצדיקים כי דבריהם הם זכרונם, בכ"ז בקראי משלי שני החכמים האלה, לא יכלתי להבליג על רצוני ולהתאפק מלהתבונן על דבריהם המְפֻלָאים בפז ולבחון אותם: א), ביחוסם אל ה מ צ י א ו ת. — ב), ביחוסם אל ספר מ ש ל י ש ל מ ה בקדם, אשר היה נר לרגלי החכמים האלה ואור לנתיבתם,

ולעשות כמתכנתו. — ג) ביחוסם של שני המשלים הנ"ל זה אל זה. — ד), ביחוסם אל דרכי לשוננו הקדושה.

א) והנה ביחוסם אל המציאות והנהגת בני אדם בעולם המעשה על פני תבל ארצה — מי לא יכיר וידע, כי ירדו החכמים האלה במחשבתם הזכה ובעין שכלם החודרת אל מצולות נבכי תעלומות לבב בני האדם בכלל, ואל תהלוכות בני דורנו בפרט, וינתחו את הליכות נפשותם, ויצרו מעלליהם, כרופא מומחה מנתח יצורי גוית האדם, ויהיו ספריהם אלה כראי מלוטש, או כתבנית העתקה פוטוגרפית, כי כאשר יציגו שתי המראות האלה את דמות האדם החיצוני ממש כאשר הוא בכל פרטיו וציוני תוי פניו החיצונים, כן השכילו החכמים האלה לקלוט אל תוך משליהם מראה דמות האדם הפנימי כאשר הוא בכל פרטיו וציוניו הפנימים, וכמעט רב אדם יחזו בו את נפשם, וימצאו תרופה למו בעולם המוסרי מבית, ומועצות ודעת איך להתנהל על פני תבל ארצה בעולם המעשה מחוץ, ולא יאתי במאמרי זה להגיד תהלת החכמים האלה בשער, ולהטעים את דבריהם ולהציג יפיפותם קבל עם — באשר מי זה יתעה בנפשו לנאת ולמלוח את המלח, ולבשם את הבשם? ידעתי גם ידעתי כי התהלה לא תוסיף עליהם, והתהלה לא תגרע מהם מאומה, כי דבריהם בעצמם מעידים עליהם, כל רואיהם יכירום כי זרע ברך ה' המה, אשר נולדו על ברכי המדע והשכלה, ומחלצי אנשים חכמים בתהלוכות בני אדם יצאו, אשר הליכות עולם להם, והנסיון היומי היה מורה למו.

ב) אולם ביחוסם אל ספר משלי בקדש, אשר עמד להם למורה דרך, ויהי להם לנס, ויתחרו שני הסופרים החכמים האלה לעשות כמתכנתו, על טהרת ספרי הקדש — בדבר הזה עלינו להגיד ג"כ את האמת קבל עם, כי רחוקים הם משליהם א.ה מאלה מרחק רב מאד, ואף אם לא נעשה בנפשנו שקר לברך עליהם ברכת „המבדיל בין אור לחשך", באשר כי שמש החכמה בכל מקום שתפיץ קרניה, שמה תפיץ אורה, ולא תבדיל בין מקום למקום, ומה שבאמת הפיצו שני החכמים האלה במשליהם אור יקרות על תהלוכות בני אדם ודרכי חייהם — אך בכ"ז לא לברכה לבטלה תחשב לנו, אם נברך עליהם ברכת „המבדיל בין קודש לחול", באשר:

א) משלי קדש שבספר משלי, המה מעטי הכמות ורבי האיכות, עד שיכלכלו לפעמים שתים ושלש כונות שונות, ולפעמים גם עד ארבע במאמר אחד, וכלם כאחד טובים ונכוחים, ד"מ: הפכפך דרך איש וזר וזך ישר פעלו (משלי כא, ח), אשר הכונה הראשונה בהכתוב הזה, כבר ידוע בדברי המבארים, אולם עוד יכלול כונה שניה היינו כי לפעמים נראה שאיש פלוני הפכפך וזר דרכו, וכי עשה מעשהו לרגל עסקו בדרך הפוך וזר לכאורה, ובכ"ז בסופו נראה כי זך וישר נעשה פעלו, יען כי בסופו הצליח לו בדרכו זה, ולולא עשה כן כי אז הפסיד בעסקו, ועתה הרויח. — כיו"ב מליצו: ריש וקלון פורע מוסר ושומר תוכחת יכבד (שם יג, כח), פי' ע"ד הכונה הראשונה הוא כפירש"י, כי הדלות והקלון באים על פורע המוסר, וע"ד הכונה השניה נראה לי כי ירצה בו הפכו, היינו כי

כרים והקלון שהאדם נושא וסובל, לפעמים זה גופא יביאנו לפרוע מוסר, וע"ד המורגל בפי הבריות לאמר: „הדלות מביאה לידי פסלות„, והאדם ומה גם עול הימים בראותו כי כבר נתבזה בפי הבריות ומתנהגים בו בדרך הבוז והקלון מפני עניו ודלותו, הנה זה גופא יביאנו לפרוע מוסר ולקלקל יותר את מעשיו, אבל בכ"ז מי שישים דרכו על לבו, ומתחזק ברוחו ושומר תוכחת ולא יעזבנה — הן זה סוף סוף יכובד. — כיו"ב אתה מוצא עוד: נפש רשע אותה רע לא יחן בעיניו רעהו (שם כא, יו"ד). הכוונה הראשונה בכתוב הזה הוא לומר, כי נפש הרשע היא רעה כ"כ עד שגם רעהו לא יוחן בעיניו, ולא יחדל מלהרע גם לו, אם ימצא לנפשו איזה מועיל בו, וע"ד הכוונה השניה יאמר הכתוב, כי הרשע מכיר ברשעתו, ובכ"ז יתמכר לעשות הרע בגלל תאות נפשו, כי תאוה נהיה תערב לנפש, וכן בתאות הגזל והחמס, וע"כ לא יוחן בעיניו רעהו המתחבר לו והולך ג"כ בדרכיו, באשר הוא יודע ומכיר את פחיתות ערך רעהו זה, עד שאם לפעמים יצטרך להפקיד ממונו וכדומה בדברים שבין איש לרעהו, יבחר יותר להפקידו ביד איזה איש המקובל לירא אלהים, מלהפקידו ביד רעהו ואנשים כערכו. — כיו"ב אתה מוצא הכתוב אומר: תאות עצל תמיתנו, כי מאנו ידיו לעשות. כל היום התאוה תאוה וצדיק יתן ולא יחשוך (שם כ"א, כה כו), יראה בו ע"ד הכוונה הראשונה, כי העצל יתאוה כל היום תאוה, באשר אין לו במה למלא תאות נפשו אף פעם אחת, אולם הצדיק, תאר לאיש הנהגה מיגיע כפיו ועובד אדמתו, עד"ש: נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים ל"ז). באשר רגיל הוא תמיד לעבוד עבודתו, וכן ינהיג את בניו אחריו — והנה צדיק כזה מלבד שיש לו לאכול לשובע נפשו, הנה גם יתן לאחרים ולא יחשוך, באשר השי"ת מברכו במעשה ידיו, ויש שריד לאכלו לתת מלחמו גם לדל. והכוונה השניה היא, כי אף שלכאורה אסור לרחם על העצל, עד כי תאותו תמיתנו, יען כי מאנו ידיו לעשות — אך בכ"ז הצדיק יחמול גם עליו ויתן לו, ולא יחשוך ולא יחדל מתת גם לו, לפי שכך היא המדה הישראלית, לתת לכל פותח יד, ולא יקפוץ ידו מאחיו האביון, אלא שלא יחשוך ג"כ ניד שפתיו להוכיח על פניו דרכו, בדברים רכים שישיב מעצלותו, ולא יחבוק את ידיו, למען לא יצטרך לבריות. — כיו"ב אנחנו מוצאים עוד הכתוב אומר: אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה': סוס מוכן למלחמה ולה' התשועה (שם כ"א, ל— לא), הכוונה הראשונה היא לומר, כי אין להתחכם נגד רצונו של ה', ולא תועיל כל עצה לנגדו, שהרי אם גם סוס מוכן למלחמה, ובכ"ז רק מה' תבוא הישועה, ולא מזרוע בשר, כי שקר הסוס לתשועה וברב חילו לא ימלט, וע"ד הכוונה השניה יראה בו הפכו: לומר: כי „מחשבות בעצה תכון, ובתחבולות תעשה מלחמה", והחכמה והעצה והתבונה אינן מתנגדות כלל לרצונו של ה', כי „משכיל על דבר ימצא טוב" ואך צריך ג"כ לבטוח בה' ובזה ימצא אשרו, כאמור (שם ט"ז כ'), והטעם כי אף אמנם סוס מוכן למלחמה להתחזק בדרך הטבעי, בכ"ז ראוי לדעת כי רק לה' ובידו היא הישועה, ואם ה' לא ישמור עיר שוא שקד

שומר, כי השתדלות האדם מבלי עזר ה' לא תועיל מאומה, ואם יפתח וישדד אדמתו, וישא משך הזרע, מבלי תת ה' את המטר בעתו, לא יביא ברנה נושא אלומותיו, כידוע. — ולפעמים מצינו כי יכיל כתוב אחד עד ארבע כוונות בתוכו וכלם לאורה ישרים ונכוחים, ד"מ: רע רע יאמר הקונה, ואוזל לו אז יתהלל (שם כ, יד), הכוונה הראשונה הוא כפי' בעל מצו"ד ע"ש, הכונה השניה היא: אך אם תוזיל לו מעט ממחירו אז יתהלל הקונה כי קנה בזול גדול את החפץ ההוא, השוה כפלים במחירו שנתן להמוכר בעדו, השלישית היא: אם ישוב איש, וילך לו להקונה הזה בעצמו, שימכור לו אותו חפץ גופא, אז יתהלל ויאמר כי החפץ הזה הוא טוב ויפה, יקר ומאד נעלה, ויבקש ארבעתים במחירו. — והכונה הרביעית, ירצה בו לומר כי מדרך האדם להקל בכל קנין ויש הנמצא תחת ידו, ונקלה הוא בעיניו, ורק כאשר יאבד לו הדבר ההוא ויאזל לו ממנו ואיננו עוד (ע"ד אזלו מים מני ים (איוב י"ד, יא) כי אזלת יד וכיו"ב (דברים ל"ב, לו), אז יתהלל לומר מה טוב היה לו לפנים, ומה מאושר היה אז בעת היה לו דבר פלוני, הפך פלוני, איש פלוני ועתה הכל על דאבדין ולא משתכחין! והשם קונה הוא שם תאר ופי' בעל הקנין. — ולפעמים מצינו למדים כונה שניה גם עפ"י דרישת סמיכות הכתובים ד"מ: שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (שם כ"א, כג—כד), אשר עפ"י הכונה הראשונה, שני הכתובים האלה נפרדים הם זמ"ז, וכפי' המבארים, אולם עפ"י סמיכות הכתובים האלה זה אל"ז, נבין עוד כונה שניה, ירצה בו החכם להוכיח את האנשים האוהבים את עצמם הרבה יותר מדי, היינו שלפעמים ידקדק אדם הרבה יותר מדי בשמירת פיו ולשונו, לא מצד יראת ה' ותמימות נפשו, רק מצד שהוא רוצה לשמור מצרות נפשו, באהבתו את נפשו אהבה נצחת, וירא הוא מלהתערב בטובת רעהו הראויה לו כפי מדת היושר, אלא שהוא נזהר מזה, מצד שהוא נזהר מאד בשמירת נפשו, ומה לו ולרעהו, אם אין הדבר נוגע לטובת נפש שלו? — והנה איש כזה תחלתו מוכחת על סופו, כי לאט לאט תקלקל נפשו עד כי בסופו יהפך והיה לאיש זד יהיר ולץ שמו, ולא יחדל לפעמים גם מעשות בעברת זדון, כי ראוי לאדם לעבור קצת על מדת שמירת נפשו בדבר הנוגע לטובת רעהו האמלל, וכמו שכבר הוכיח על דרך זה דוד אביו באמרו בפחיתות האנשים הרעים: בתחלה: חדל להשכיל, להיטיב, ואח"כ: און יחשוב בלבו על משכבו, ואח"כ יתיצב על דרך לא טוב (ולא רע ג"כ), עד שבסופו גם רע לא ימאס (תהלים לו). — ואם אמרתי להביא עוד ראיות כאלה מהכתובים שבמועט בהם מחזיק את המרובה, הנה הגליון יכלה והם לא יכלו, אשר אמנם כ"ז הוא רק מצד חכמת הקדמונים, שדרכם היה לדבר במליצות רמות, ומליצות חידות להם, ועל זה כיון שלמה בהקדימו לומר בתחלת הספר: ישמע חכם ויוסף לקח, ונבון תחבלות יקנה, להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם (משלי א', ה—ו).

ג), דרך כתבי הקדש לחצות את הכתוב לשני חצאים, לפעמים, עפ"י כפל

ענין במלות שונות, למען חזק את הדבר ולשים רשם חזק בלב הקורא, ולפעמים בדרך משל ונמשל, כמו: מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק (שם כ"ה, כ"ה), נזם זהב באף חזיר, אשה יפה וסרת טעם (שם י"א, כב), וזה ידוע ואינו צריך לעדים.

ג) לפעמים במקום שלא מלא החכם לכפול ענינו במלות שונות, התחכם לחלות הכתוב בדרך אחרת, עד שיהא נראה כאלו הוא כפל ענין במלות שונות, ועם היותו לְבַשְׁתָּעִין בו באמת מאמר פשוט ובעל צלע אחת, ד"מ: חבורות פצע תמרוק ברע, ומכות חדרי בטן (שם כ' למ"ד), שהכוונה בו היא לומר, כי חבורות פצע ומכות חדרי בטן, המה תמרוק ומרפא לגו אדם רע. כיו"ב אתה מוצא: יוסר לץ לוקח לו קלון, ומוכיח לרשע מומו (שם ט', ז), שעורו: יוסר לץ ומוכיח לרשע מומו, לוקח לו קלון, וכן במקו"א: כי רננת רשעים מקרוב ושמחת חנף עדי רגע (איוב כ, ה), שעורו: כי רננת רשעים ושמחת חנף, מקרוב עדי רגע. וכן הרי בגלבע אל טל ואל מטר עליכם, ושדי תרומות (ש"ב א, כא) שעורו: הרי בגלבע ושדי תרומות, אל טל ואל מטר עליכם!" ועוד מרבה כמוהם בכ"ד ספה"ק, אשר יארך לי פה זכרם, והבאתי למרבה מהם בחלקת שמוש הלשון (§ רלט), וכ"כ חבבו מליצי שרי ספה"ק להשתמש במדה זו עד שבא פעם אחת במקרא קרי וכתיב לרגלה, והוא הקו"כ הקשה שבהכתוב: אל למלכים למואל, אל למלכים שתו יין ולרוזנים אי שכר (משלי ל"א) שהכתיב בו „אוֹ שֵׁכָר" בוא"ו, אשר בלי ספק כבר נחתך גזר דינו של הכתוב הזה, בעיני הנמהרים לשבש את ספרי קדשנו, שהוא"ו שבו הוא בא בטעות המעתיק ת' יו"ד, וע"כ בא בעל הקרי ותקנו כיאות לו, אולם באמת לאמתו יוכן היטב עפ"י המדה הנ"ל בלי שום כלל, ושעור הכתוב לפי הכתוב כך הוא: אל למלכים ולרוזנים שתו יין או שכר", אלא שנפסק הכתוב לשני חצאים מטעמי הנ"ל, כדי להסיר מעליהם גם מחוץ את לבוש ההגדה הפשוטה הפרזית. —

כן אלה שלשה ראשי דרכי מליצות סופרינו הקדמונים, ומשוררי עמנו בימי קדם, הדרושים לחפצנו כאן לעניננו, ואשר אמנם אם נערוך שני ספרי המשלים האלה, אשר אנחנו עסוקים בם עתה, ונקבילם לעמת ספרי משוררינו הקדמונים, ולעמת ספר משלי בפרט, אלו היה להם למופת, וממנו ראו וכן יעשו — לא נעשה בנפשנו שקר אם נאמר כי שניהם פעמים רבות לא שמרו מצעדיהם לצאת בעקבותיו, זולתי זה האחרון לוריהו הלוי, אשר הוא השתדל יותר מהחכם הממשל בנימין מקל״םקד שלפניו, להתקרב אל מורה דרכם, אל ספר משלי, ולעשות כמעשהו, כפי שעלה בידו, עד שכמעט נוכל לכוון ולומר, כי:

ג) ביהם שני ספרי החכמים הממשלים האלה, איש אל רעהו, נראה כי כהבדל שבין ספר קהלת לספר משלי בקדש, כן בדעותיהם וחקירותיהם בעניני האמונה וההשכלה הפנימים, וכן בלבושיהם ומחלצותיהם החיצונים, במבטאיהם ונאומיהם ללשונותם — כהבדל הזה מצינו ג"כ במשלי שני חכמי

דורנו אלה. הראשון, ירה לאבן פנתו רק את תכן הענין, ולא חדל מהביע רוחו לנו אף בדרך הגדה פשוטה ובשפה פרזית, והשני, דקדק בלשונו לרוב, לטגן דבריו על מחבת המליצה. ואחד אחוז מהרבה למשל: „ככוכים אכתבו לשאול עלה מהכם, אבל לא למלאות דבריו: את אשר נשאל עלה מאחרים, הוא רק למען יסכימו לדברינו, אבל אם מגדים המה לנו, נשובה ונבחרה בעלתנו״. (משלי בנימין, קאפיטל 18 כתוב 8—9). ואחריו כדברים האלה במשלי יששכר: „אם לשאול עלה בעניינו בא אליך רעך: וכל חסרון ורע בו תשים לפניו, יתפּל ויעלים וילדיק בפיו: הוא לא בא לבקש עלה מפיך, לפותחך בא כי תאות לו ותרץ עמו: ואם בחכמתך תיעלנו שחת דבריך, כי לא ישמע לך, והוא חפלו יעש״. (משלי יששכר קאפיטל י״ח, כתוב ט—יב), והקורא המבין ימלא עוד דגמאות כהנה בספרי שני חכמי לב אלה. — במשלי הראשון, רוח החפש בעניני האמונות והדעות, מרחפת כמעט על פני כלם, לא כן במשלי השני, בטחון האמונה והמשען אל הבינה היתרה כמעט בד בבד ישאו. הראשון דרכו לרוב להתעופף ברום עולם המחקר והאלילות, ורק לפעמים מטפס ויורד גם בעולם העשיה והמסחור, אולם זה השני, פלס נתיבו לרוב בעולם המעשה והמסחור, ויועץ נאמן לבני אדם ע״פ תבל ארצה בעניני מלאכה, ודרך ארץ, לאחוז במדות טובות ומעגלים ישרים, להתחבר עם טובים ולהתרחק מרעים רעים, ועוד כאלה, אשר על רבם ככלם נוכל לקרוא באמת ותמים את הכתוב: צוף דבש אמרי נעם, מתוק לנפש ומרפא לעצם! (משלי טז, כד). ע״כ אמרתי כי אולי לא אפריז על המדה באמרי כי משלי בנימין המליץ הפרזוני, דומים וקרובים יותר לספר קהלת, ומשלי יששכר המשורר, דומים וקרובים יותר לספר משלי. הלד השוה שבהם שמניהם כאחד טובים. — מלבד באיזה מקומות, אשר מצאתי לנכון להעיר ולהאיר על דבריהם, וראויים לתקון, אם נביא את שני הספרים האלה במצרף המר הדקדוק, ובכור דרכי לשוננו וצורתה, ונשים עליהם עין בוחנת:

ד) ביחוסם אל דקדוק לשוננו ודרכיה בקדם. ואשר אמנם אינם רק כעננים קלים וקלושים, העוברים לפעמים על פני השמש הבהיר בשחקים, ורוח הבקרת תעבור עליהם ותטהרם. — ואלה המה אשר עלו על פני משלי החכם בנימין למטה השקדים נ״ע:

קאפי׳ 1, כתוב 1: וְתְאֵרִים אֵין קֵץ״, צ״ל וּתְאָרִים, הוא״ו שרוקה והת״ו שואי״ת והאלף בקמץ פשוט ולא חט״ק, כמשפט הרבוי במשקל פֹּעֶל.

קאפי׳ 2. כתוב 1: צְרָבֵי חַיָּיו״, צ״ל צָרְבֵי בכ״ף רפויה, כי קמץ הלד״י הוא חקל״ה, ת׳ השוא של הרבוי צְרָבִים, ונשתבש לסבת לה״כ: ככל צָרְבָּה (דה״ב ב, טו) שהוא במספר יחיד כמשפט.

שם — כתוב 2: הָעֹשֶׁר וְהַקִּנְיָן הַיּוֹתֵר נְכוֹנִים וּבְטוּחִים לְךָ. הֵם הֵמָּה זִכְרוֹנוֹתֶיךָ מִן הַיָּמִים שֶׁעָבְרוּ הָיוּ. כִּי גַם הַזִּכְרוֹנוֹת מִן הָרָעוֹת טוֹבִים הֵמָּה,

אַחֲרֵי שֶׁכְּבָר חָלְפוּ עָבְרוּ וְאֵינָם" צ"ל זכרונות הימים", וכן „זכרונות הרעות" בדרך סמיכות בלי מלת מן, כי מלת מן מורה כאן הוראת מ"ס היתרון ולא מ"ס שממנו להוראת של, וזה פשוט ואין להאריך, גם אין טעם להכתוב הזה בכור ההגיון, כי מה יתנו ומה יוסיפו זכרונות הטוב שכבר חלף ועבר ממנו — אם לא הגעגועים והצער על דאבדין ולא משתכחין, והוא מצטער על הטוב שאבד לו, בה באותה מדה שהוא מתענג בזכרון הרעות שסבל ושעברו על נפשו „אחרי שכבר חלפו ועברו ואינם" וכדברי המחבר.

קאפי' 3, כתוב 8: גרש עלבתו וְיֵצֵא ריש, צ"ל וְיֵצֵא ריב, היו"ד והלד"י בציר"א וכלה"כ גרש לץ ויצא מדון (משלי כ"ב, י).

קאפי' 4, כתוב 2: תַּצִּילֶנָה אֶת בְּעָלֶיהָ". צ"ל תַּצִּלְנָה", ונשתבש בשביל הכתוב תְּצִלֶּינָה שתי אזניו (ש"א, ג', יא). — גם צ"ל את בְּעָלֵיהֶן", כמשפט התנועה השלישית שלפני הנגינה, וכמפורש (אסתר א', יז—כ), ונשתבש ע"י בְּעָלָיו, בְּעָלֶיהָ. אשר שם הקמ"ץ הוא התנועה השניה שלפני הנגינה ולא השלישית.

שם, כתוב 5: שֶׁעָשְׁרְךָ יַעֲנֶה עֲזוּת", צ"ל עַזּוֹת, הזיי"ן בחולם ולא בשורק, וכלה"כ ועשיר יענה עזות (משלי י"ח, כג), והוא ש"ת ולא שם מקרה, ופי' יענה תשובות עזות.

קאפיט' 5, כתוב 3: משבע תִּקְוֹתֵי". וכן (קאפי' 4, כתוב 10) כל תִּקְוֹתֵינוּ", וכן לקמן (קאפי' 7, כתוב 1) לְרַוֹּת גדודיה", כל הווי"ן הנחלמים האלה צריכים להיות בחולם חסר וא"ו, ותמהני על כבוד מחברים משכילים, אשר עד היום עוד דרכם בוא"ו נחלמי לכתבו לעולם מלא וא"ו, ואיך לא שתו לבם להכלל, אשר כבר הדפתיו והודעתיו בחלקת הנקוד (§ מ), שנדפס זה עשרים ושבע שנים (בשנת תרכ"ב), ולא נמצא יוצא מהכלל הזה רק מהרבוי הוות, שלא בא במקרא רק עשר פעמים, והוא: פ"א באיוב, והוא מלא, וז"פ בס' תהלים ג"כ מלאים, וב"פ בס' משלי, ושם הוא חסר וא"ו כמשפטו, וכמו"ש המגש"י עה"כ אם חכי לא יבין הוות (איוב ו', ל'), וכן השם עוֹן בא ד"פ במקרא מלא עפ"י המסורה, וכמו"ש בחלהנ"ק הערה 46, לד 77) וכנגדם באה המלה הזאת מאה ועשרים פעמים חסר כמשפט, וטעם חסרון וא"ו הנחלמי כתבתי בחלה"פ הערה 104.

שם, כתוב 6: כל עוד לא ידע ולא יכיר האדם את היתרון אשר לכל יציר עליו, לא יבין את מפלאות ה'", המאמר הזה צריך עוד לתבלין ולהשלימו ולאמר: היינו בדבר הגשמיות וצרכי האדם ומחסוריו הרבים, משא"כ כל חיה ובהמה ועוף, כ"א מהם פתו נכונה לפניו, וכמאמר התלמודי: מעולם לא ראיתי צבי קיץ ושועל חנוני כו' — וגם שכלו שנתן לו להאדם, איננו לו לאשרו ולששונו כ"א לאסונו, במה שיבין את מחסוריו הרבים ויצטער עליהם, וידע ויכיר בשכלו, כי בכל יום ויום הוא נגש וקרב למותו, וכחבריו המתים לפניו יום יום, ועוד פגעים רבים ונגעים כאלה — אבל במה דברים אמורים, רק באדם כמי רק חיי בשרים, כי אז בודאי לכלב המת טוב מן האריה החי הזה, ויתרון לכל

יליר עליו, אבל באדם המי היי נשמות ורוח, ואשר העוה"ז הוא רק כפרוזדור בעיניו לחיי העוה"ב, אים כזה בודאי מאושר הוא מאד גם בעוה"ז וגם בעוה"ב, כי חיי עולמים הוא חי, והנה גם שלמה בחכמתו אמר: אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם לברם האלהים, ולראות שהם בהמה המה להם, כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה גו', (קהלת ג', יט) עש"ה. אבל כל זה לא אמר אלא נגד בעלי הדעות חפשיות, האומרים כי אין נצחיות להנפש והכל הבל, וא"כ אפוא במה ולמה יתעו בנפשם שקר לאמר כי האלהים פי' הטבע, ברר אותם לבדם על כל בהמה? כ"א באמת אין יתרון לאדם בנשמת אלהים אשר נפח באפיו, ורק רוח אחד לאדם עם הבהמה, א"כ מותר לאדם מן הבהמה אין? ע"כ עלינו להוסיף כנ"ל את הכתוב לנו בסדורי ספרד: לבד הנשמה הטהורה כו', ולפיכך אנחנו חיבים כו'. —

ובדרך כלל מ"ש החכם המחבר, כי „כל עוד שלא יכיר האדם את היתרון אשר לכל יליר עליו לא יבין את מפלאות ה'", תם אני ולא אדע, איזה מפלאות ה' נבין בזה, אם נכיר את יתרון כל יליר על האדם? — אך אולי נתבלבל המחבר בכתבו את הכתוב הזה, וברלונו היה לומר להפך: „להבין את היתרון אשר לו על כל יליר", או כוונתו: היתרון אשר עליו (ר"ל אליו ולו), לכל יליר" (ר"ל על כל יליר), והנה התחלפו לו כאן המלות עַל ואֶל זב"ז, ועד"ש כן גם במקראי קדש, כמו: וילך אלקנה הרמתה על ביתו (ש"א ב', יא) ת' אֶל ביתו, להפך: כתב לך את הדברים אשר דברתי אליך אֶל ספר (ירמיה ל', ב') ת' עַל, ועוד כיו"ב, וכמו"ש טעמם בחלקת שמוש הלשון (§ קפ"ב וקפ"ג).

שם, כתוב 7: "יִפְרוּ פְּעָלֶיהָ נ"ל פְּעָלֶיהָ, הפ"א בשו"א והעי"ן בקמ"ץ פשוט, ולא הט"ק, וכנ"ל (קאפי' א', כתוב 1) במלת ותארים, ע"ש.

קאפי' 10, כתוב 3: בכל עת שֶׁהִסַּתָּה חֵךְ", נ"ל שֶׁהֲסִיתַתְךָ, מן הַסִּיתָה, היינו הה"א בחט"ש, והסמ"ך בחירק גדול ואחריו יו"ד ע"ד הֲשִׁיבָה מן השיבה, וכיו"ב.

קאפי' 11, כתוב 2: כל אשר ירחק איזה דבר מאתנו יותר, כן יקטן בעינינו, וכן התקוה והפחד גדולים בעינינו מרחוק הרבה יותר מאד מאשר בקרוב", מרא דאברהם! הלא להפך הדבר! ונ"ל, ולא כן התקוה והפחד", או: „הֵפֶךְ בתקוה ופחד, כי הם גדולים בעינינו" כו'. — הוא הדבר אשר אמרתי כי במשלי החכם הזה, ישנם עוד כתובים אשר כתבם החכם לעלמו, בטרם עוד תקנם כראוי לדפוס, וראוים היו הדברים למי שאמרם נ"ע, אלא שהאכילנו אותם המו"ל בעודם בפגותם, ומהראוי היה להמו"ל לתקנם בתחלה, בטרם העלם על מכבש הדפוס, ולא להאכילם אותנו בעוד קלתם בֹּסֶר המה, ועתידים הם המו"לים לתת דין וחשבון על אשר בקרבם להוליא לאור כתבי החכמים נ"ע, לא ישימו לב להתבונן בתחלה באיזה מקומות שבדבריהם, אם נכתבו ע"י המחבר בתור מכתב, או עוד רק בתור מכתם, וגריכים עוד לתקון.

גם, כתוב 4: אם ידעת את מומך וחסרונך, ראה אפוא להיטיבו ולתקנו, עד

אשר לא יכירהו גם איש בריתך ; כי הן גם נפשך תקון בו , ואף כי נפש זולתך". — ומה ענין הַבַּתְבָת (מאַטטא), ששם המחבר ע"פ הכתוב הזה לאמר : מ ו ם ש ב ך א ל ת א מ ר ל ח ב ר ך"? מה ענין שמטה אלל הר סיני ? הכתבת הזאת איננה מתיחסת רק לדברי הכתוב : יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו (משלי ט, ז) פי' היוסר את הלץ לוקח לו קלון, וכן המוכיח לרשע את מום שלו בעצמו, ר"ל שגם המוכיח בעצמו לא נקה ממנו, ועל כגון זה יפה אמרו רז"ל : „מום שבך אל תאמר לחברך". אך אולי כוונת המחבר לסבב כאן פני המאמר התלמודי הזה, לכוונה אחרת, היינו כי אם לא ימהר האדם להיטיב ולתקן את מומו וחסרונו עד אשר יכירהו חברו, הרי זה נחשב לו כאלו הוא בעצמו מגלה ואומר לפני חברו את חסרונו, ופי' „א ל ת א מ ר" כמו א ל ת ג י ד ואל תגלה" (אויסזאגען, ענטדעקען), אבל לא לזה היתה כוונת רז"ל במאמרם זה .

שם, כתוב 10 : בְּחָלְקֵי האבנים". נ"ל בְּחַלְּקֵי, בחי"ת פתוחה, וכמו"ש בְּחַלְּקֵי נחל חלקך (ישעי') .

קאפי' 12, כתוב 10 : וּבְאָפְנִים מיוחדים" — באָפְנִים ותנאים — וְהָאָפְנִים הַמְבֻקָּשִׁים", בכלם נ"ל „אוֹפַנִּים" בדגש ת' נח, וכנמצא בכתובים, מהיחיד אוֹפַן וְאוֹפַן (יחזקאל א), וכן וישב עליהם אוֹפָן (משלי כ', כ"ו) וכיו"ב או נ"ל אֳפָנִים מן אֹפֶן ע"ד עֳמָרִים מן עֹמֶר, ומ"ש על אָפְנָיו (משלי) הוא מן הרבוי הזוגי אָפְנַיִם ע"ד אזניו מן אֹזֶן אָזְנַיִם, ואולי נ"ל גם פה „בְּאָפְנַיִם" ברבוי הזוגי, ועמ"ש הלק"הם (§ ס"ו).

קאפי' 19, כתוב 6 : אשרי איש חיל שֶׁיִּבְחַר גם למקרה טוב או להצלחה, ואוי לעצל שֶׁיִּבְחַר גם לפיד ושבר". תמהני מדוע בחר כאן לומר שיבחר ת' שֶׁיְּחֻבַּר ? וכי בשביל הכתוב אומר : כי מי אשר יְחֻבַּר אל כל החיים יש בטחון (קהלת ט, ד) ורק הכתיב הוא יְבֻחַר, ע"כ בחר יותר בהכתיב ולא בהקרי ? והנה בזה המחבר שגיאות שלש : א) כי הפעל יְחֻבַּר יותר מובן בהכתוב הנ"ל מהפעל ב ח ר , אף שביסוד מושג שני השרשים האלה ב ח ר ו ח ב ר נרדפים הם זע"ז, כי האיש אשר נ ב ח ר בו אליו נ ת ח ב ר או נ ת ב ר ר הו אלינו, ועד"ש : אשרי ת ב ח ר ו ת ק ר ב גו' (תהלי' ס"ה) . — ב), כי הפעל ב ח ר איננו בא רק בבהק"ל כמו „בחר בנו" וכיו"ב, וכן במקבל הפעולה שלו, ישתמש הלשון בבנין נ פ ע ל תולדת הקל, כמו נִבְחָר שם (משלי כ"ב, א), כסף נ ב ח ר (שם יו"ד, כ), ולא נמצא הפועל משרש זה בבנין הכבד, וכן הנפעל שלו איננו בא בבנין פֻּעַל, ולא בבנין ה ת פ ע ל הנוסד על הבנין הכבד, כידוע. — ג), הנקוד שבא תחת מלת יְבֻחַר בכתוב הזה, הוא רק לפי הקרי, ולא לפי הכתיב, ולפי הכתיב נ"ל יִבָּחֵר בבנין נפעל, וזה הכלל נקוט בידך, כי בכל מקום שבא הנקוד בתנ"ך תחת הכתוב, הוא נקרא כן רק לפי הקרי ולא לפי הכתיב, וכמו למשל בהשם י ר ו ש ל ם בא החירק תחת המ"ם הסתומה, והוא לפי הקרי יְרוּשָׁלַיִם, וכן בהשם יִשָּׂשכָר בא השי"ן השני בלי שו"א תחתיו, והוא לפי הקרי יסכר בשי"ן אחת, וכן בכל מקום קו"כ שבתנ"ך, הנקוד הוא לפי הקרי ולא לפי הכתיב, וזה אמנם פשוט וידוע, ולפי"ז אחרי אשר בחר המחבר

בהכתיב הנ"ל ולא בהקרי היה לו לנקד ג"כ שֶׁיִּבָּחֵר בבנין נפעל ולא שֶׁיְּבֻחַר (או יותר נכון היה שֶׁיִּבָּחֵר הבית בחולם, נח ת' דגש) בבנין פֻּעַל הדגוש.

שם, כתוב 8: הגה ערמה ומרמה מלבך, ותלאכה אחריהן גם אימה ויראה", יפה אמר החכם המחבר הזה, אלא שכבר הקדימו בזה הכתוב: שמחה לצדיק עשות משפט, ומחתה לפועלי און (משלי כא, טו), פי' כשעושין משפט במדינה אז הצדיקים שמחים, ופועלי און יֵחַתּוּ, ונאמר עוד: כל ימי רשע הוא מתחולל גו' קול פחדים באזניו גו' (איוב טו, כ), ועוד כיו"ב, וכמורגל בפי הבריות לאמר:

עַל רֹאשׁ הַגַּנָּב תִּבְעַר הַמִּגְבָּעַת,
כִּי יוֹדֵעַ רָשָׁע נַפְשׁוֹ הַקֹּבַעַת.

קאפי' 20, כתוב 1: אזר חיל ועזר בימי מלוקותיך, כי אם קשה רוחך, ושכלך לא פנים קלקל, ונפלת באין מקימך", גם בזה כבר הקדימו החכם בס' משלי באמרו: התרפית ביום צרה — צר כֹּחֶכָה (משלי כ"ד, יוד), וכן רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה (שם י"ח, י"ד).

שם, כתוב 6: „הטובות אשר יגמלו האוהבים איש לרעהו חליפות, כן הִנֵּה תִּפְרַדְנָה ביניהם, וגם תְּפִירנָה את אהבתם, הרבה יותר מהרעות אשר יעשו זה לזה, כי נקל הוא לשאת גם פני כָּבֵד עון מלכפר את פני כפוי טובה", — כאן ישאל הקורא: הכי שתֵּם אוהבים, שופטני וכפויי טובה המה? עד שיאמר לנו הרה"מ הזה בפה מלא בדרך כלל, כי הטובות אשר יגמלו האוהבים איש לרעהו חליפות, הן הנה תהפכנה לרועץ להם ולמפירות את אהבתם, מטעם לפי שכבד לכפר פני כפויי טובה? ע"כ ראוי להוסיף כאן בתחלה מלת „לפעמים הטובות אשר יגמלו האוהבים כו' לפעמים הן הנה תפרדנה" כו', או להוסיף בתחלה שתי מלות „יש אשר" הטובות שיגמלו האוהבים" כו'.

גם מ"ש „כי נקל הוא לשאת גם פני כבד עון מלכפר פני כפוי טובה" גם זה אינו מדוקדק, והוא הפך הכונה, כי באמרנו „לכפר פניו" הכונה כי החוטאים באים לכפר פני האיש אשר חטאו לו, ולא להפך, וכמו: כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני (בראשית ל"ב, כ"א), הנה יעקב שלח מנחה לעשו לכפר פניו, לקנא ולהסיר אפו מיעקב, אשר לדעתו של עשו הטא יעקב כנגדו, וכן: אולי אכפרה בעד חטאתכם (שמות ל"ב, ל'), לא נאמר: אולי אכפרה פניכם, אבל פי' אולי אכפרה פני ה' בעד חטאתכם, והרי זה מקרא קצר ומובן מעניננו. וכן: מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת ה' (ש"ב כ"א, ג) פי' ג"כ ובמה אכפר את פניכם, אבל כשהכונה לכפר על החוטא, אז נקשר הפעל כפר עם מלת על, כמו כי ביום הזה אכפר עליכם (ויקרא ט"ז, ל'), וכן: בכפרי לך (יחזק' טז, סג), וכן מלת בעד כמו: לכפר בעדך, וכפר בעדם

(ויקרא ט' ז') ועוד כיו"ב, וכלם מובנים ג"כ בחסרון מלת פ נ י ס, ורז"ל "יכפר ה' פ נ י ו עליכם" "בכפרי פ נ י לך" "וכפר פני ה' בעדך ובעדם" וכיו"ב, אבל מעולם ועד עולם לא יתכן לומר כי ה מ ט י ב מ כ פ ר פ נ י כפוי טובתו, בסלחו לו.

שם, כתוב 9: "אך לפי מעשי האדם ופעליו הטובים ימנו ימי חייו, ובלעדיהם, לו גם אלף שנים יחיה, הן הנה רק כאשמורה, ויש איש אשר יעליח לקנות לו במעשה אחד חיי עולמים". — על ראשית המאמר הזה, נוכל לומר כי תכן הוא מכנים לספרים, באשר כבר ידועים לנו דברי בעלי האסופות על הכתוב "ואברהם זקן בא בימים", גם יזכיר לנו דברי המשורר רנה"ו ז"ל בקינתו הידועה על הרמב"ן ז"ל, האומרת:

אִם לַשָּׁוְא נִבְרֵאנוּ, אִם זֹאת חֶלְקֵנוּ:
רַק אֱכֹל רַק שָׁתֹה עַד בּוֹא קִצֵּנוּ —
הֲלֹא טוֹב לָנוּ נֵפֶל כִּי יִמְצָא קָבֶר;
אַךְ כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשִׂים יַעֲרֶה חַיֵּינוּ,
לְפִי רַב טוּב עָשִׂינוּ רַבּוּ יָמֵינוּ,
כִּי חָכְמָה זִקְנַת אִישׁ, תֹּם שֵׂיבַת גָּבֶר".

ועל א ח ר י ת מאמרו נוכל לומר כי בזה נעימים לנו יותר דברי רבה"ק באמרו: "י ש קונה עולמו בשעה אחת!", כי הלא טובים המה לנו ה מ ש מלות ה ע ת י ק ו ת האלה, מ ע ש ר המלות ה ח ד ש ו ת הנ"ל.

קאפי' 21, כתוב 2: נורר מים בִּבְבָה מדבר מישרים באזני כסיל". נעימה המליצה הזאת, אולם בעצם הענין כבר הקדימו הכתוב, באמרו: באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך (משלי כ"ג, ט), ודברי הכתוב המה עוד יותר חזקים ומוצקים מדברי החכם המליץ שלפנינו, כי אחת דבר לנו הכתוב, ושתים זו שמענו ממנו: כי מלבד שאזן הכסיל איננה כלי מחזיק לדברי החכם, כי גם ב ו ז י ב ו ז לשכל מליו, ועוד הוא מגלגל עליהם, ובדרך כלל עוד צוללים באזנינו דברי המשורר רמח"ל ז"ל באמרו:

מַשְׁחִית דְּבָרָיו, כָּל דִּבֵּר עַל אֹזֶן
סוּגָה בְּאִוַּלְתָּהּ, כִּי לֹא שֹׁמַעַת;
נוֹתֵן לַלֵּץ מוּסָר, עֵצָה אֶל פֶּתִי,
עֹבֵר שְׁאֵרוֹ הוּא אַף חֹמֵס דַּעַת'.

שם, כתוב 3: "אַל תְּמַהֵר לָקַחַת נָקָם מֵאוֹיִבְךָ, כִּי פֶּן כִּגְמוּלְךָ יָשִׁיב לְךָ, וְהָיִיתָ לוֹ אִישׁ רִיב וּמָדוֹן תָּמִיד, רַק חַכֵּה עַד אֲשֶׁר יִתְעַשֶּׁת לְךָ לְטוֹבָה, כִּי אָז אֵין נְקָמָה גְדוֹלָה מְאֹד, אֲשֶׁר יִרְאֶה שׂוֹנַאֲךָ אֶת הַצְלָחָתְךָ, וְיֵבוֹשׁ וְיִכָּלֵם מִפָּנֶיךָ, וְאַתָּה תִּרְחַץ בְּנִקָּיוֹן כַּפֶּיךָ". — אתמהה! מתי יתעשת האויב לַשֹּׂנֵא נפשו לטובה? ומה גם בדורנו,

בדור המחבר הזה, אשר דבר לו אלינו? גם מה טעם באמרו: כִּי אָז (ר"ל כאשר יתעשת לך לטובה), אין נקמה גדולה מזאת, אשר יראה שונאך את הצלחתך כו' — הנה פתח המליץ בכד וסיים בחבית! אך אולי חסרה כאן מלה אחת, וצ"ל „והכה עד אשר יתעשת לך „א ל ה י ם" ויצליחך במעשיך, ואז יראה שונאך הצלחתך ויבוש ויכלם" כו'. והנה גם בדבר זה נוכל לומר כי כבר כתוב הדור הוא בספר משלי שלמה, והוא: אל תאמר אשלמה רע קוה לה' ויושע לך (משלי כ', כב), שפי' אל תאמר לקחת נקם משונאך ולשלם לו רע, אך קוה לה' כי י ת ע ש ת לך, ויושע לך ו י צ ל י ח ך, ואז בזה שונאיך ילבשו בשת, ועליך יצין נזרך.

שם, כתוב 4: אין רשע בבניך, אשר לא י ת ג ל ע לבו גם פעם אחת, כמטרה לחצי תוכחת החכם היודע לדרוך לשונו קשתו, מבלי יחטיא השערה",

בכתוב הזה רואים אנחנו להג הרבה ויגיעת בשר, ועדיין לא נדע כוונתו בהפעל י ת ג ל ע, כן הפעל הזה לא נמצא רק ג"פ במקרא, ומכלם נראה הפך כונת המחבר, כי הפעל י ת ג ל ע יתבאר בנקל כמו י ת ק ל ס, בחלוף הגימ"ל בקו"ף, בחלוף גיכ"ק, והעי"ן בא ת' סמ"ך, לשבת קרבות מוצאם בסדר האלפ"ב, וכמו מ א פ ע (ישעי' מ"א, כד) ת' מ א פ ס, וכן כ ר ע, ק ר ס (ישעיה מ"ו, א) ענינם שוה, ועוד כיו"ב, וכמו"ש בההלה"ק (§ ה', אות י"ב), וכן נביטה לראות אל הכתובים, שבא בהם הפעל הזה: א), פוטר מים ראשית מדון, ולפני ה ת ג ל ע הריב נטוש (משלי יז, יד), פי' בטרם תבואו לידי חמוס הלב, להתקלס איש ברעהו, יותר טוב לנטוש הריב בראשיתו ותחלתו. — ב) לתאוה יבקש נפרד בכל תושיה י ת ג ל ע (שם י"ח, א), פי' בכל תושיה יתקלס, וילעג לה. — ג), כבוד לאיש שבת מריב וכל אויל י ת ג ל ע (שם כ, ג), פי' האיש החכם יתכבד לשבות מריב, אבל כל אויל דרכו ל ה ת ק ל ס ברעהו ולריב עמו. — ועתה אם נתבונן בדברי המליץ מש"ק שלפנינו, באמרו „אשר לא י ת ג ל ע לבו" נראה כי כוונתו רצויה לומר „אשר לא יִכָּנַע לבו", אבל אין לשונו רצויה, כי משמעות לשון י ת ג ל ע, הוא להפך, היינו שיתקלס לבו בדברי תוכחת החכם, ועיקר ביאור שרש ה ת ק ל ס הוא כענין מ ת כ ב ד בקלון חברו, ועד"ש והוא במלכים י ת ק ל ס (חבק' א, יוד), כי השם ק ל ס הוא ג"כ ש ב ח בלא"ר, והארכתי לבאר שרש זה בחבורי על התפלה בד"ה ל ע ל ה ו ל ק ל ס. — ועוד קשה קצת כי דברי הכתוב (4) הזה, סותרים כמעט לדברי הכתוב (2) שלפניו באמרו: נורר מים ב כ ב ר ה מדבר מישרים באזני כסיל". וכן סותר כמעט לדברי הכתוב (5) שלאחריו באמרו שם: כן לא יירא הרשע את הענש כו' אף כי הכלמות והקיקלון כו' — ואולי, לפי שברשע שבבנים לעירי הימים המליץ מדבר כאן, וכלשון„ כנגד ארבעה בנים דברה תורה, אחד חכם ואחד רשע כו'", אשר אין לכלול אותו לא בסוג הכסיל ולא בכלל רשע גמור.

שם, כתוב 5: כן לא יירא הרשע את הענש ומוסר שדי הנכונים לו, אף כי הכלמות והקיקלון אשר נשפך על פניו", וכי לא טובים הם מזה

דברי שהע"ה באמרו: יוסר לץ לוקח לו קלון, ומוכיח לרשע מומו (משלי ט, ז), פי'

כי מלבד שלא יאבה לשמוע לו ולהיטיב דרכו, כי גם יחרפנו למוכיחו, אשר יוכיחנו מישרים; ומלבד מה שדברי שלמה המעטים בכמותם עוד רבים הם באיכותם, כי יכללו עוד כונה שניה לאמר: כי היוסר את הלץ לוקח לו קלון, וגם המוכיח לרשע את מומו, שגם המוכיח בעצמו לא נקה ממנו, שאז המוכיח הזה לוקח לו קלון בעצמו מיד הרשע, ואשר אמנם לולא היה המוכח איש רשע ומשחת, כי אז לא היה לו למלא פני מוכיחו קלון, כי סוף סוף הלא צדקו דבריו.

קאפי' 22, כתוב 6: גם היותר טוב שבאנשים ישחת בין עדת מרעים, והאדם היותר רע ייטיב דרכו בחברת אנשי צדק ומישרים", הנה זאת כבר שמענוה מהכתוב: אל תתרע את בעל אף ואת איש חמות לא תבוא פן תאלף ארחותיו ולקחת מוקש לנפשך (משלי כב, כד), אזן שמעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין (שם ט"ו, לא), וכן: הלך את חכמים יחכם ורעה כסילים ירוע (שם יג, כ). ועוד כיו"ב.

שם, כתוב 7: השב טובה גם לאשר גמלך רע", יותר נכון לומר רָעָה בלנ"ק, וכלשון טובה שברא"ש הכתוב, ובשגם־הכתוב אומר: אם לא גמלך רעה (משלי ג, ל), וכן: כי עתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה (ש"א כ"ד, י"ח), כי גמלו להם רעה (ישעיה ג, ט), כי רעה גמלוך (ברא' נ', יז), הרעה אשר גמלנו אותו (שם נ', טו).

קאפי' 23, כתוב 3: כי אמנה רבים מבני האדם ככלבים עזי הפנים והנפש המה", אף כי דברי החכם האלה לא נאמרו רק בדרך לאות, בכ"ז ראוי להעיר ולומר כי הכלבים רק עזי נפש המה, וכמו"ש והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה (ישעיה נ"ו), שענינו תאות האכילה, הרעבתנות והזוללה, אבל לא עזי פנים, כי עזות פני הכלבים לא נחשב למאומה לעזות פני אדם בליעל ואיש משחת, באשר הכלב יתנפל על כל איש הקרב אל בית אדוניו מדאגה מדבר פן תאונה על ידו רעה לבעליו, אשר נאמן הוא באהבתו אליו, לא כן פרא אדם בליעל ועז פנים, הוא יתנפל על מי שגדול ממנו בחכמה, על לא דבר, רק מקנאת רשע כסל, וידמה בלבו הנבער, כי בזה לכל הפחות ישפילו ממרום, לשפל מלבו של עז הפנים, וישתוה לו, — ומ"ש רז"ל „ופני הדור כפני כלב" פי' כי גדולי הדור יתבזו בעיני עזי הפנים, ויכסו קלון פניהם ויבזוס כפני כלב, כי העברים לא חשבו את הכלב לעז פנים כמו שהשבוהו לנבזה, וכמו „אתנן זונה ומחיר כלב" (דברים כג, יט), אחרי כלב מת (ש"א כ"ד, טו), הראש כלב אנכי (ש"ב ג, ח'), הכלב אנכי (ש"א יז, מג), למה יקלל הכלב המת הזה (ש"ב טז, ט), כי מה עבדך הכלב (מ"ב ח, יג) לשית עם כלבי צאני (איוב ל' א') ועוד כיו"ב, וכן לכלב תשליכון אותו (שמות כ"ב ל'), וכן בדרז"ל „כלבא ניכול שירותיה" פי' הכלב הנבזה, ואף אמנם כן כי הכלב נבזה רק בשביל זה, בשביל שבחריצות לשונו ונביחתו הוא דומה קצת לפרא אדם, בן בליעל עז פנים!

קאפי' 24, כתוב 2, „הסרגל בתענוגים הוא מקור משחת לעונות ופשעים רבים". — לא מקור משחת הוא, אבל מקור נאמן

הוא לעונות ופשעים, אשר לא יכזבו מימיו הרעים.

קאפי' 25, כתוב 2, „אם מר גורלך יארוג לנפשך רק דאגה ויגון, הנחם כי הוא יטוה לך גם חוט חיים ארוכים". הפתגם הזה הוא יפה ונכון, לבעלי הנסיון, רק ראוי להעיר כאן, שתחת „מר גורלך" צ"ל „גורלך המר", כי המר הוא תאר להשם גורל המתואר, ומקומו לפני התאר שלו בלשון עברית כידוע. ולדאבון הקורא הנבון נמצאה השגיאה הזאת בספר הזה חמש פעמים, וכאשר אבאר להלן (קאפי' 29 כתוב 9).

קאפי' 26, כתוב 7. בתבונות כפיו אשר ועשר האדם, ובאמונת שוא פידו ושואתו". המשכילים יבינו: א), כי אין מדרך לשון עברית להקדים את הכנוי אל השם המכנה. — ב), כבוא שני שמות ביחס הקנין אל קונה אחד, לא יבואו שני הקנוים לפני שם הקונה, רק האחד יבוא לפניו והשני אחריו, וע"כ צ"ל „אֲשֶׁר הָאָדָם וְעָשְׁרוֹ בתבונות כפיו, ובאמונת שוא פידו ושואתו". אך עוד יש להעיר כי המאמר היקר הזה כבר כתוב הדור הוא בס' משלי שלמה: משכיל על דבר ימצא טוב", אלא שבשלמה בחכמתו עוד הוסיף ע"ז דבר ואמר: ובוטח בה' אשריו (משלי טז, כ) פי' כי האיש, אשר אחרי השכילו על עניניו לעשותם בטוב טעם ודעת, עוד ישים בה' מבטחו, ולא ישען רק על בינתו לבדו — הנה איש כזה אשריו, וכדרכו של שלמה לחבר תמיד את האמונה והבטחון בה' אל ההשכלה, וכמו"ש: להיות בה' מבטחך הודעתיך היום אף אתה (שם כ"ב, יט) ר"ל אף אתה שלויתיך לאמר: הט אזנך ושמע דברי חכמים גו', כי נעים כי תשמרם בבטנך גו', — בכ"ז אף אתה ראה שלא תסיר מה' מבטחך, ואומר עוד: בטח אל ה' בכל לבך ואל בינתך אל תשען (שם ג, ה) וכיו"ב, וכן אמר עוד בזריזות אל החכמה: מקור חיים שכל בעליו ומוסר אוילים אולת (שם טז, כב) ר"ל שכלו של האדם היא מקור חייו, ואולתו היא מוסרו ופידו, והוא ממש כדברי המחבר החכם שלפנינו, ואמר עוד: אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו (שם יט, ג), והוא לפי שהכסיל אף בדבריו, ועושה בלי השכל ודעת, ועל ה' ישען לאמר כי הוא יצליחהו באולתו, ובאמת אין זה רק נסיון, שהכסיל מנסה הוא את ה', וכבר אמר החכם: חכם ירא וסר מרע, וכסיל מתעבר ובוטח (שם יד, טז), ואמר עוד: החכם עיניו בראשו והכסיל בחשך הולך (קהלת ב', י"ד) ועוד הרבה כיו"ב.

קאפי' 27, כתוב 2 „אין אדם בארץ היודע את תוצאות ימי חייו, ולכן כל אשר תמצא ידך לעשות היום אל תנח למחר, פן תאחר את העת לעשות". — גם בזה כבר הקדימו הכתוב בקצור לשונו: אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום (משלי כ"ז, א) אלא שדברי הכתוב המה קצרים ונמרצים, ודברי החכם המחבר שלפנינו הם כעין באור והרחבת דברי הכתוב הנ"ל.

שם, כתוב 5: אם לא תוכל השפילך רדת מטה, התאמץ בכל עז לעלות מעלה, לך גם על גחונך כנחש, עד שתעלה למרום ההצלחה; אכן אם לא תאמין לבך בגבורים, ולא תדע להושיע בידך, לך, סכל! חבוש את החמור, לך נוה

לביתך והחנך", — דבר זה כבר שמענו מהמחבר למעלה (קאפי' 23 כתוב 6) וז"ל: "רבים אומרים: אם לא תוכל להתרומם ולעלות למעלה, רד למטה, ואני אומר להפך: אם לא תוכל השפילך לרדת מטה, התאמץ בכל עז, והטפל לעלות על מרומי קרת; כי אמנה רב כח ברצון האדם, אם רק לא ירצה בתהפוכות ומנעות, עד כי כמעט בכל אשר ירצה ישכיל ויצליח". ולא אוכל לעבור על פני שני המאמרים האלה בשתיקה, ומבלי להעיר כי דבריו אלה לא נצרפו בכור הנסיון היומי, כי באמת ילדי יום יורונו לדעת כי אין ההצלחה תולה ברצון, רק הכל תלוי במזל, או במקרה, או בהשגחה פרטית, ולא לאדם למצוא חקר אלוה, ותכלית שדי מי יורנו? — גם אחרית דברי פיהו של החכם המחבר במאמרו זה נוגעים כמעט להוללות רעה, והגב שטפיה לא דק במח"כ, באמרו: אכן אם לא אמיץ לבך בגבורים ולא תדע להושיע בידך, לך סכל! חבוש את החמור, לך לו לביתך והחנך!" מרא דאברהם, נצר האדם! וכי רק לאחת משתי הקצות הסותרות נוצר האדם? אם לעלות מעלה מעלה לראש פסגת האשר, או לרדת מטה לשאול תחתיה? ומה זה ימרילנו להאדם לאחוז את ההבל רק באחת משתי קצותיו דוקא, ולא לאחוז באמצעיתו? גם אם באדם הלם ורפה כח הלב, המליץ מדבר, אשר "לא אמיץ לבו בגבורים להושיע בידו לו", ואיה אפוא יקח לו אומץ לב לצאת לביתו ולהחנך? כן גם לזה צריך האדם לאמץ הלב מאד נעלה, ולא כל אדם רשע זוכה לזה! ומדוע לא אבה המליץ להנהותו בעצה טובה יהלך באמצע?

אך כיתרון האור מן החשך, כן יתרון דברי החכם צורי"הו הלוי בזה במשליו, באמרו: "הִכּוֹ לְקַבֵּאת כָּל פֶּגַע תָּמִיד, וּבַל תְּבַהֶלְךָ הָרָעָה פִּתְאֹם. כָּעָשׁ לְבֶגֶד הַדְּאָגָה לִבְעָלֶיהָ, בַּמַּחְשָׁךְ תֹּאכְלֶנּוּ וְעַל פָּנָיו תִּתֵּן עֵדֶיהָ. הָאֱמוּנָה בַּה' מִשְׂגָּב לְעִתּוֹת בַּצָּרָה וְתַצְהִיל פְּנֵי אֱנוֹשׁ נוֹאָשׁ. בְּטַח בַּיי וּרְעֵה אֱמוּנָה, אָז בְּכָל צָרָה לֹא נִבְהַל קִרְבְּךָ, וִיהִי עִתְּךָ לְעוֹלָם". (משלי ישכר בערוש הלוי הורוויץ, קאפי' טו, כתוב כה—לא).

"מה נעימים הם דברי צורי"הו אלה: תפוחי זהב הרעיון במשכיות כסף לשוננו! הכל כאן "הרי אמונה בה', הרי נחמה! חכמה מפארה בכלי מפאר! מבלי משים נרגיש רסיסי דמעה זוחלים על לחיינו, טל תחיה הם ליושרי לב ונכאי רוח!

שם, כתוב 7: "לפלא הוא לראות כי האיש, אשר מאומה אין לו, יבקש רק מעט מזער, וזה אשר יש לו רב, לא תשבע עינו בו, ויבקש לו תמיד עוד". הפלא הזה הוא רק בדרך צחות, ובדרך לכאורה, הנראה רק במעוף ראשון, אבל באמת אין כאן אף מקצת פלא, כי לאיש אשר אין מאומה בידו, הלא גם המעט מזער להרבה יחשב לו לפי ערכו, ולהפך: האיש אשר רבות קנתה ימינו, אים כזה גם הרב שהוא מבקש, למעט נחשב בעיניו לפי ערכו.

קאפי' 28. כתוב 3: "הטוב והחסד, אשר יעשה איש לרעהו רק מחובת לבו, לא מאהבה וידידות, הוא כמשא כבד להמקבל עד להרבילהו תחתיו, ולפעמים יעורר בקרבו גם איבה ושנאה לאיש חסדו", הכתוב הזה הוא בלא אמת, כי ממ"כ אם יגמול איש חסד לאוהבו וידידו, לא יתכן כי יעשה זאת רק מחובת לבו, ולא מאהבה וידידות, ואם הוא גומל חסד לאיש

הבלתי ידוע לו כלל, א"כ אפוא מדוע זה יעורר לפעמים בלב המקבל חסדו, איבה ושנאה לאיש חסדו? ודברי המחבר אינם מתקיימים רק במי שמטיב בע"כ טוב וחסד לחברו שכבר קדמהו בגמילות חסד, והוא משיב לו עתה טובה בע"כ ולא בטוב לבו ובפנים מאירות, רק כאיש המוכרח לפרוע חובו בע"כ, שא"א לו להמלט בזולת זה כן רק באופן כזה הוא מעורר איבה ושנאה בלב מקבל טובתו, — והאמת נתנה להאמר, כי לאורה כל אדם מחויב להיטיב לרעהו ככל אשר בכחו לעשות, באשר הוא מדיני בטבע, אם רעהו מוכרח וצריך לקבל טובתו מאחרים, ולא יתכן למשלם חובו להתחשב בעיניו לגומל חסד, ורק בזה נחשב לו לגומל חסד, באשר הוא בוחר לתת מטובו לאיש זה ולא לזולתו, וזהו חסדו עמו, על כן יאמרו המושלים בילדים: נָתן הִתֵּן שתי פעמים: ראשונה להפיג צערו והפיס רחמיו, כי לב בשר לו ולא יוכל לראות ברעת רעהו מצד מורך הלב, וזה נקרא „כל טיבו דעבדין לגרמייהו הוא דעבדן", והשנית, לשלם חובו שהוא מחויב מצד השכל שבמוחו, להיטיב לזולתו, ולמלאות חסרון רעהו, כפי מסת ידו, מצד שהאדם הוא מדיני בטבע, ומצוה עליו מפי ה' בתורתו התמימה, שכל מצותיו של הקב"ה אינם רחמים אלא גזרות, ולא ימלט מהם אף מי שלבו אבן לו.

שם, כתוב 4: דומות וישׁוות הנה", ט"ס וצ"ל ישׁוות בוא"ו אחד, כמשפט הוא"ו הנחלמי, וכמו"ש למעלה (קאפי' 5, כתיב 3) בד"ה משבעתקוות.

שם, כתוב 5: יען ביכלת בעלי הון וָעשר (כצ"ל בוא"ו קמוצה) לקנות להם במחיר כספם כל דבר חכמה ומדע, וכל מלאכת מעשה אמן מהיר, הנם חכמים בעיניהם, והומרים בלבבם כי חכמי חרשים המה, וחושבי מחשבות בחרשת כל מעשה". — יותר נעימים ונאמנים הם דברי שלמה בחכמתו, באמרו: למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין (משלי), פי' השי"ת נותן לפעמים הון ועשר לכסיל, כדי לקנות חכמה, פי' מעשה ידי חכמים, כי אולי עי"ז יבואו לקנות להם את החכמה בעצמה ולהתחקות על שרשיה, אבל לב להם אין, לקנות להם את החכמה בעצמה, ולא יתבוננו בה בינה, והנה שתי המלות „לקנות חכמה" עומדת במקום שנים.

שם, כתוב 6: „מֵהֵל בנפשׁ". צ"ל „מְהֵל", גזרת בבהק"ל ע"ד קֹלח וּמְחַל, מן שבהך מהול במים (ישעי' א', כב).

שם, כתוב 7: „וְאוֹפַנֵּי כל עניניך", צ"ל „ואוּפַנֵי", או „וְאָפְנֵי", כמו"ש לְאוּפַנִּים (יחזק' יו"ד, יג), וכן דָבֻר דָבָר עַל אָפְנָיו (משלי כ"ה, יא), הראשון מן אוּפַן, או אוֹפָן בקמץ, וברבוי ובכנוי הוא בדגש ת' נח אוֹפַנִּים, והשני מן אֹפֶן ע"מ אֹזֶן, וכמו"ש בחלה"ש (§ למ"ד).

שם, — שם: ומשאלות לבך הרבים הַמּוּתָרוֹת", מותרות, הוא רבוי מהיחיד מוּתָר, והוא שם דבר ולא שם תאר, ע"כ צ"ל והמותרות עם וא"ו החבור.

שם — כתוב 8: בנפשם ההוטאה", מה מגונה הוא השבוש הזה! ואין לשרש אחריו! וכבר רגיל הוא בפי כל הבטלנים, לקרא כן בשבוש את הכתוב: הנפש הַחוֹטֵאת היא תמות (יחזק').

שם, כתוב 10 : „יתאונן וירגן ויאנח במר נפשו". נ"ל „וירגן ויאנח" שניהם בבנין נפעל ולא בבהק"ל.

קאפי' 29, כתוב 1 : „האמת הוא אחד כו' ואין לו שני כו', גם לא ישתנה ולא יתומר כו', והנהו תמיד אמת אחד כשהיה,

עד כי כל אוהביו ומכבדיו כו'. כל אמת אמת תפשיה להאי גברא רבא בלשון זכר, ועם היותה שם נקבה (ת' אֶמֶנֶת על משקל עֲטֶרֶת וכיו"ב), וזה פשוט וידוע, וכמו „אמת מארץ תצמח", „נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה (תהלי' קל"ב, יא), ותַשלֵךְ אמת ארצה (דניאל ח', יב), כי כשלה ברחוב אמת (ישעי' נט, יד). ומ"ש „שדן דין אמת לאמתו" (שבת יוד, ע"א; חגיגה י"ד, ע"א) כנוי הזכר מוסב על השם דין ולא על השם אמת, והאמת תורה דרכה. —

שם, כתוב 3, ראו ודעו אנשי הַמַּעֲלָה", נ"ל הַמַּעְלָה בלמ"ד קמוצה, וכמו"ש כתור האדם הַמַּעְלָה (דה"א יז, יז), והוא שם מקרה, וממנו ברבוי:

„כמה מעלות טובות למקום עלינו", אבל מַעֲלָה בה"א סגולה הוא שם דבר, אעפ"י שנאמר ומעלות שְׁמֹנֶה מַעֲלָיו (יחזק' מ"ס, ל"א), שהשתמש הכתוב בשני המשקלים לענין המדרגות והשלבים, וכמנהג הלשון לפעמים בדבר שאין בו רוח חיים, אך לענין מעלות הנפש נ"ל דווקא בלמ"ד קמוצה ולא סגולה. (עי' מאיר נתיב).

שם — שם. „להיות תם וישר וסור מרע", נ"ל וְסָר מרע, בקמץ, כמשפט הבינוני בנע"ו, וכמו שכן הוא בא מבוא ד"פ במקרא, אבל סוּר מרע בשורק הוא מקור ולווי, וזה ידוע לכל.

שם — שם, „להתאונן כִּאֵל יָדוֹ לעשות". גם זו איננה לטובה, ועדיין לא נתברר היטב טעם לשון הכתוב „יש לאל ידי לעשות" (ברא' ל"א, כט), והנכון: „ככל אשר תמצא ידו לעשות בכחו" וכלה"כ (קהלת ט, יוד).

שם — כתוב 4 : ספחום לַחֲרֹשֶׁת כו', הפ"א שבפעל זה נ"ל רפה כמשפט הלווי מן הקל: סְפָחֵנִי נא אל אחת הכהנות גו' (ש"א ב', לו), אבל בפ"א

דגושה הוא עבר מן הכבד, כמו: וְשִׂפַּח ה' את קדקד בנות ציון (ישעיה ג, יז), ועוד כיו"ב.

שם — שם: ואל נא תשכחו כי רק את כח הפועלים והאכרים האלכאים אנחנו אוכלים, ורק ביגיעם ובזעת אפם המה מביאים לנו כל מחמדי נפשנו,

ותענוגות בני האדם" כו'. — יש להעיר בדרך כלל, כי רב הדברים הנאמרים במאמר הארוך הזה, אשר יצאו מפי המליץ בשבתו בפאריז, בעת אשר שאלת הפועלים היגעים והנוגעים פרשה מְטוֹת כנפיה על כנפות הארץ — כבר נגע בה החכם מכל אדם בדבור אחד חד וקצר, באמרו כמתמיה: מפרי פי איש ישבע טוב, וגמול ידי אדם ישיב לו! (משלי יב, יד), ור"ל כי האיש שהוא בעל השדות או בעל בתי מלאכה, הוא רק מפרי פיו ישבע טוב, ר"ל רק בזה שהוא נגיד ומצוה על עבדיו או שכיריו, בעבור זה לבד ישבע טוב, ואת הגמול של עבודת ידי האדם (שהם העבדים והשכירים והפועלים היגעים בעמל כפיהם ובזעת אפם, ונקראים אדם, כידוע

ההבדל שבין איש לאדם) שתגמול להם האדמה או מלאכתם הכבדה, אותו ישיב האיש האדון רק לו לבדו, לטובתו ולהנאתו, ולא להם! והנה בכתוב הזה ידבר לנו החכם כמתמיה ומתאונן על העול והסבל הזה הנעשה על הארץ, ואין להשיב! ואשר ע"כ קרא לעולת המתקוממים כנגד זה בשם דרך אויל, ואמר אגב אורחא בכתוב הסמוך לו: דרך אויל ישר בעיניו, אך השומע לעצה (ומרחיק נפשו מדרך זה) הוא חכם, ואומר עוד בדרך סמוכין לכתוב הנ"ל: „אויל ביום יודע כעסו, אבל הערום כסה קלון". באשר אחרית המתקוממים נגד הנהוג ומקובל באומות מעולם — הוא רק לקלון להם, כי לא יועילו מאומה בדרכם זה, באשר „לא יוכל האדם לדין עם שתקיף ממנו". — ואולי גם הכתובים: „מפרי פי איש יאכל טוב ונפש בוגדים חמס. נוצר פיו שומר נפשו גו', מתאוה ואין גו' (שם י"ג, ב—ג—ד), גם כן מרמזין אל הענין הזה, ור"ל כי אמנם מפרי פי איש יאכל טוב, ובכ"ז נפש בוגדים, ר"ל הבוגדים באדוניהם שהם עובדים תחתיהם, ומתקוממים עליהם, הנה בוגדים כאלה לא יועילו מאומה במרדם, ורק חמס תשבע נפשם, ויותר טוב להם שיכנעו לאדוניהם, ולא ידברו מזה מאומה, כי נוצר פיו שומר נפשו, ופושק שפתיו בענין זה, הוא רק למחתה ולאסון לו, והעיקר כי המתעצל בעבודתו לאיזה סבה וטענה שתהיה — סופו כי אח"כ תתאוה נפשו לאכול, ולא יהיה לו במה להשביעה, אבל נפש חרוצים ועוסקים במלאכתם להם, רק הם נפשם תדשן. — וכן היתה כפי הנראה שיטתו של שלמה המלך, כי על הידים מוטל החוב להיות מלאות מלאכה תמיד, אע"פ שהפה אוכל — וכמשל הידוע של מריבת האיברים זע"ז. ושטתו זאת כבר נודעת ונכרת לנו ע"י תלונת העם באזני רחבעם בנו, באמרם: אביך הקשה את עלנו גו' (מ"א י"ב, ד), אמנם דעת לנבון נקל, כי שטתו זאת לא היתה רק בדבר ההנהגה הרוממה הכללית, אבל לא בדברים הנוהגים בין אנשים לרעיהם הפרטים, ואשר ע"ז כבר אמר שלמה בעצמו: כי לפון להלדיק חיל החוטא, שהוא מרבית האכל, שבאה לו בחזקה ע"י ניר הרשים, ועמל כפי הדלים, ויש הרב שנספה ונוסף בביתו בלא משפט, רק בעמל ואון (משלי יג, כב—כג), וכמו"ש בהלה"פ הערה 186, וע"ש באור הכתוב הזה ברחבה.

שם — שם. „עד כי יתנו פרי נפש האלה בכוס עיניהם", צ"ל „פרי נפש האלה", במ"ס קמולה ובר"ש לרויה, אך בלי ספק הוא טעות הדפוס, אשר לדאבון לב, רבים הם הקמשונים שעלו בספר הזה וא"א לי לפרטם.

שם — כתוב 6: „אל תעצב בגלל אשר לא תוכל" כו', צ"ל אל תֵּעָצֵב בבנין נפעל וכמו"ש ועתה אל תֵּעצבו (ברא' מ"ה, ה), ואל תֵּעָצבו (נחמי' ח', יוד), וכן בעבר: כי נֶעְצַב אל דוד (ש"א כ, לד) וכיו"ב, וכן בהתפעל ויתעצבו האנשים (ברא' ל"ד, וא"ו), כי הנפעל והתפעל מתחלפים לפעמים זב"ז: וכמו ויתחבא האדם גו' (ברא' ג', ח) ואח"כ נאמר: כי עירם אנכי וָאֵחָבֵא (שם כתוב יוד), ולפעמים יתלכדו שני הבניינים האלה, והם לבנין אחד כמו במלת נִשְׁתְּוָה (משלי כז), וְנִוַּסְּרוּ (יחזק' כג), וכן לרוב בלשון חכמים והתפלה כמו: שֶׁנִּשְׁתַּלְּחָה,

נִתְעַלָּה, נִצְּטוּ וכיו"ב, וכמו"ש בחלה"פ (§ עז), והארכתי בזה עוד בסדורי, — אבל בבהק"ל לא נמצא שרש זה, ומ"ש ועלובת רוח (ישעיה כ"ד, ו) הוא ש"ת ע"מ פָּעוּל, וכמו שהארכתי בזה בחלה"פ הערה 40, ומ"ש לבלתי עָצְבִּי (דה"א ד, יוד) הוא שם ת' מקור, וע"ד לבלתי הָפְכִּי את העיר (בראשית י"ט, כא) מן השם עֹצֶב הֹפֶךְ וע"כ הכ"ף דגושה, ורבים הם השמות הבאים ת' המקור וכן להפך וכמו"ש בחלקת שה"ל (§ קלח) בארוכה.

שם — כתוב 9: „תַּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה על מַר גורלם", פי' על מרירות גורלם". חמש פעמים השתמש החכם המחבר במחברתו זאת במלות „מַר גוֹרָל" ת' „מְרִירוּת הגוֹרָל", או „הגוֹרָל המַּר", היינו (קאפי' ב', א; כ"ג, ה; כ"ה, ג; כ"ו, ג; כ"ח, יוד), והנה בכתבי הקדש נמצא מלה זו פעמים לשם תאר כמו: מר נפש (ש"א כב, ב) וּמָרֵי נפש (משלי לא) הגוי המר והנמהר (חבק' א' ו') מספד מַר (יחזק' כז, לא), ומתוק לְמָר (ישעי' ה, כ) ועוד כיו"ב, ולפעמים מצאנוה לשם מקרה ונרדפת עם מרירות או תמרורים (ירמי' וא"ו; הושע ג; יחזק' כא), כמו אכן סר מַר המות (ש"א טו, לב), על מַר נפשי (ישעי' לח, טו), אשיחה בְּמַר נפשי (איוב ז, יוד) ועוד כיו"ב, ומצאנו גם שניהם בכתוב אחד: ובכו אליך בְּמַר נפש מספד מר (יחזק' כ"ז, לא), הראשון שם מקרה, והשני שם תאר, והארכתי בזה בסדורי תפלה למשה (הערה רל"ט). ועי' למעלה (קאפי' 25 כתוב 2).

שם — כתוב 10: „כי עתה מְבָבַי (נ"ל מִבָּבַי, כראוי שלא בהפס"מ) לא חמרמרו כו', ולא נשברו לִבָבֵינוּ". נשתבשה מלה זו בפי המחבר לסבת מ"ש „מתופפות על לִבְבֵיהֶן, (נחום ב, ח), אבל אין הנדון דומה לראיה, כי כאן נ"ל „לְבָבֵינוּ" הבי"ת הראשון בקמ"ץ, לפי שהוא רק שני לנגינה, משא"כ שם לא יתכן להיות לְבָבֵיהֶן, לפי שהקמץ שבבי"ת הראשון הוא שלישי לנגינה ע"כ נשתנה הקמץ לשוא. — אבל יו"כ ראוי להיות „לְבָבֹתֵינוּ" בשני סימני הרבוי בכנוי, מן הרבוי הנמצא: כי כל לְבָבוֹת דורש ה' (דה"א כ"ח, ט), וכן מן לֵב בא הרבוי לִבּוֹת ולא לִבִּים ולא לְבָבִים, וכמו"ש הלא תֹכֵן לִבּוֹת הוא יבין (משלי כ"ד, יב) ועוד כיו"ב, — אך אולי מ"ש „מתופפות על לִבְבֵהֶן" הוא ע"ד לא"ר, וכמו"ש ורעיוני לִבְבָךְ תנדע (דניאל ב', ל) וכן לִבְבֵהּ מן אנשא ישנון (שם ד', י"ג) ועוד כיו"ב בס' דניאל, אעפ"י שיונתן תרגם שם: מטרפן על לִבֵּיהֵן, ובכ"ז קשה מה ראה המחבר להחליף כאן לשון עברית בלא"ר, ואם גם לשון המקרא איננו חסר לא שְׁבוּרֵי לב (תהלי' קמז), ולא נִשְׁבְּרֵי לב (שם לד, יט) ועוד כיו"ב.

(ב).

„דבש מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ פֶּן תִּשְׂבָּעֶנּוּ וַהֲקֵאתוֹ" (משלי כ"ה, ט"ז), אמר החכם מכל אדם, כן גם אנכי עם משלי שני החכמים הנ"ל: מדי עברי על פניהם, ובכנסתי אח"כ לטַיֵּל ארוכות וקצרות בין שורות גפניהם, מצאתי מצוף דבש אמריהם הנעימים, אכלתי מפרים, רויתי מעסים רמוניהם כנפשי שָׂבְעִי, עד אשר לסוף איזה פלפולא חריפתא בקשה נפשי, להפיג בו מעט את המתיקות, ולא עוד אלא שלא יאמרו, כי ה א ה ב ה מקלקלת שורת ה ב ק ר ת, ע"כ נדחקתי להכנס עמהם אל עמק יהושפט, ולמצות עליהם את עומק הדין, ולבדוק בהם עד המקום שידי מגעת, אמנם כמעט שאין לך חוברת מבלי איזה מגערת, ואין ספר מבלי איזה שגיאות ואבק סופרים, כי במקום הנרות שם ירבו גם הצללים, ולאורם נראה צלם. — והנה אחרי אשר משלי החכם בנימין נ"ע, כבר פקדנום והולאנום במספר למעלה (אות א), נשב עתה פנינו למשלי החכם יששכר בערוש הלוי נר"ו, ונשתדל ל ע ו ל ל ו ל פ א ר גם אחריהם, ולבדוק גם בהם עד המקום שיד הבקרת מגעת, כי הבקרת נ צ ו ר ת ה ל ב, גם היא מבקשת חלקה, „וידי אסחי אנא, לגבי חד מנא, לסטרא חורינא", ואת הדבר אשר תשים האמת בפי אותו אשמור לדבר.

קאפי' א, כתוב ט': „מ מ ח ס ו ר י צ א ו י ר ב ה מ ס ח ו ר" כו', יפה כִּוֵּן החכם המחבר בהפילו לשון מ ח ס ו ר ו מ ס ח ו ר זה על זה, וכמו"ש בתלקה"ש בהערה לסי' (§ קס"ו צד 108), כי מטעם זה יתאחדו ג' שרשי ח ס ר, ס ר ח, ס ח ר, לענין אחד, יען כי סבת ה מ ס ח ו ר הוא למלאת מ ה ס ו ר האחד, ב ס ר ח העודף של רעהו כו' ע"ש.

שם. — כתוב בב, „שוא עמל אנוש ויגיעו אם לא ברכת שדי תבוא ממעל". — הכתוב הזה, ישמיענו הד קול הכתובים לשלמה כבר בקודם: ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי יו"ד כ"ב), וכן בשיר המעלות לשלמה: שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שנא (תהלי' קכ"ז), פי' כי היגע להעשיר, גם בלילה לא ינוח לבו, ושנה בעיניו איננו רואה, ואך לשוא עמלו, אבל ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה, וכן יתן לידידו שנה, ועי' (משלי כג, ד—ה), וכן (קהלת ה, טז), וע"ע מ"ש למעלה (אות ב, א) מ"ש עה"כ הפכפך דרך איש וזר וגו', ע"ש דברים קרובים ונוגעים לענין זה.

קאפי' ב, כתוב ד, „לבם ס ח ר ח ר כל היום מְסַחֲרָם, ושרעפיהם קופאים על שמריהם", המאמר הזה הוא קשה הבנה, כי אם לבם ס ח ר ח ר מְסַחֲרָם, איך יתכן לומר עליהם כי ש ר ע פ י ה ם קופאים על שמריהם? הלא זה הוא שני הפכים בנושא אחד? ומה גם כי העברים מיחסים את השרעפים והמחשבות רק אל הלב ולא אל זולתו, ומ"ש אח"כ בכתובים הסמוכים לו: „עזבוניהם נפזרו אל כל רוח, ולבם שאנן מפחד בטוח, ידעו עת לכל חפציהם וזמן גם לתורה וחכמה". — כל אלה אינם תירוץ מספיק לקושי הכתוב שלפניו הנ"ל. — אגב ראוי

להעיר כי שַׂרְעַפֵּיהֶם צ"ל בשין שמאלית ולא בסמ"ך, וכמו שבא כן במקרא שתי פעמים: ברב ש ר ע פ י בקרבי (תהלי' צד, יט), בחנני ודע ש ר ע פ י (שם קל"ט, כג), אבל ס ר ע ף בסמ"ך פי' ענף, ורבויו ע"ד הנקבה, ולא ע"ד הזכרים, וכמ"ש ותרבינה סַרְעַפֹּתָיו (יחזק' ל"א, ה) ויותר לא נמצא, לא בסמ"ך ולא בשי"ן שמאלית.

קאפי' ג, כתוב ב—ג: „בצפוניך עשה מסחרך והסתירהו כו' כי המסחר יאהב סתרים, ובגלוי גם פרחו כאבק יעל". — ראיתי כתוב זה ונזכרתי מקרא מלא: הפר מחשבות באין סוד וברב יועצים תקום (משלי טו, כב), כי השם ס ו ד שתי הוראות לו: א) שיתועדו אנשים יחדו להמתיק סוד, כמו אשר יחדו נמתיק סוד (תהלים נה, טו), ועל סוד בחורים יחדיו (ירמי' ו', יא), בסוד ישרים ועדה (תהלים קיא, א), ועוד הרבה כיו"ב, וקרוב הוא לשרש ו ע ד, בחלוף אותיות סמ"ך ועי"ן מפני התקרבותן באלפ"ב (חלהכ"ק § ה', יב), ובחלוף כ ש ב וכ ב ש וכיו"ב (שם § וא"ו). — ב), הוראתו ד ב ר ס ת ר, כמו: הולך רכיל מ ג ל ה ס ו ד (משלי יא, יג), ג ו ל ה ס ו ד הולך רכיל (שם כ, יט), וסוד אחר אל תגל (שם כה, ט), כי אם ג ל ה ס ו ד ו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג, ז)) ועוד כיו"ב. — והנה בכתוב זה שלפנינו, יתכן היות הוראת המלה הזאת ע"ד ההוראה הראשונה, שפי' ועד אנשים להתיעץ על צפוניהם, וכמו"ש בכפל ענין במלות שונות: וברב יועצים תקום", גם יש להבינה ע"ד ההוראה השנית, והאומר כי באין בסתר דבר תופרנה המחשבות, כי בגלוי ענינו ומסחרו של אדם לאחרים, יתכן כי יקדימוהו ויפרו מחשבתו, ומוסיף ואומר, כי במה דברים אמורים לכשיגלה ענינו וסודו לאנשים בעלמא, אבל ב ר ב ו י י ו ע צ י ם תקום מחשבתו ועצתו, אעפ"י שיגלה למו סודו.

שם, כתוב יו"ד, „שונים בְּחָרְב״, צ"ל החי"ת בחט"פ: בְּשַׁחֲרָם, לפי שהשוא הזה הוא ת' תנועה, מן המקור שַׁחֵר או שָׁחֹר בבהק"ל, וכל שוא שהוא ת' תנועה הוא שנ"ע לעולם, והוא הכלל האחד ואפס זולתו לכל שנ"ע שבתנ"ך, וכמו"ש בחלהכ"ק (§ מז) ובהערה 30 לד 95. ע"ש ויגעם לנפשך אם בעל דקדוק אתה. — ומ"ש ד"פ במקרא מלת סַחְרָהּ בשנ"ח (משלי ג', יד; לא, יח; ישעי' כג, יח), היינו לפי שאותה מלה היא שם דבר ונוטה ע"ד מַלְכָּה מן מֶלֶךְ וכיו"ב, וכמו"ש ג"כ בחלהכ"ק (§ נא), וע"ש עוד הערה 37 לד 97.

שם, כתוב יג. ש ל ש ה יגליהו לעתים רחוקות, וא ר ב ע ה לעתים קרובות", תפש כאן החכם המחבר, מספר יסודי ת' מספר סדורי, וע"ד לה"כ: שלש הנה לא תשבענה, א ר ב ע לא אמרו הון (משלי למ"ד, טו) וכן שאר חבריו שם הדומים לו. — אבל ראוי להעיר ולעורר כי שלמה בחכמתו דקדק בלשונו, ותפש מספר היסודי במקום הסדורי בכתובים האלה, לפי שהשלשה והארבעה כלם כמעט קרובים זל"ז בעניינם, ד"מ: שלש הנה ל א ת ש ב ע נ ה, ארבע ל א א מ ר ו הון", ולזאת אעפ"י שבאש אמר ביחיד „ואש לא אמרה הון", בכ"ז קרובים הן כל הארבע כלם בשלילת השביעה, וכן: שלשה המה נפלאו ממני, וארבעה לא ידעתים" (שם כתוב יח), כלם שוים בעיקר הנושא, שהוא הפליאה ואי הדעת, וכמו"ש

פליאה דעת ממני גו' (תהלים קלט ו), נפלאות ממני ולא אדע (איוב מב ג).—וכן תחת שלש רגזה ארץ, ותחת ארבע לא תוכל שאת" (שם כתוב כא), וכן: שלשה המה מיטיבי צעד וארבעה מיטיבי לכת (שם, כתוב כט). קרובים הם השלשה עם הרביעי בעניניהם, ואשר ע"כ יש צדקה להמליץ לאחוז במספר היסודי במקום מספר הסדורי, באשר ארבעתם שוים בעניניהם, אלא שהרביעי מצוין בתכונת הדבר הזה ואיכותו, יותר מהשלשה שלפניו, ואשר ע"כ אמר: ארבע לא אמרו הון", תחת אשר בסוף דברו נתן התאר הזה רק באש, באמרו: ואש לא אמרה הון", ורק בארבעת קטני ארץ והם חכמים מחכמים, לא הלק בהם את השלשה מהרביעי, כדרך שחלק ביניהם בהקודמים שלפניהם, והוא יען כי באמת לא מצא בהרביעי שום יתרון באיכותו מאשר בהשלשה הקודמים לו. — אולם לא כן בהשלשה וארבעה, אשר ערך לפנינו המחבר המליץ הזה, באמרו שהשלשה לא יגליחו רק לעתים רחוקות, ולא לעתים קרובות, ורק הרביעי יגליה לעתים קרובות, ורק זהו העלם המבדיל בינו להשלשה ולא יתכן א"כ לארוג את הקרוב עם הרחוק במסכת אחת ובחדא מחתא. — אולם יפה כון המחבר החכם בסגנון לשון כזה להלן (קאפי' ד', כתוב ט) באמרו: שלשה גרשו מארץ הכנענים, וארבעה לא יבואו בגבולם", שר"ל שלשה היו בארץ הכנענים אלא שאח"כ גורשו ממנה, והרביעי אף לא יחל לבוא בגבולם — הן בכ"ז סוף סוף שוים הם השלשה כהרביעי, שגם ארבעתם כאחד אין להם מקום וחזקת ישיבה בארץ הכנענים.

שם, כתיב ב"ה. „לא לאדם לדעת לבחור בטוב לו, ולמאס ברע לו בעניניו בחיים". —

וכן אמר הכתוב: מה' מצעדי גבר, ואדם מה יבין דרכו (משלי כ, כ"ד), שפי' רק מה' מצעדי גבר, והאדם לא יבין כלל דרכו שהוא הולך עליה, ולפי"ז פי' המלות „מה יבין דרכו" הוא כעין שאלה, וע"ד לה"כ ואנחנו מה כי תלינו עלינו? (שמות טז, ז), אולם יש לפרש הכתוב הנ"ל ע"ד אחר הפך מן הראשון, וירצה בו לומר כי רק על האדם בעצמו דוקא מוטל להבין דרכו אשר הוא רוצה ללכת בה, כי הבחירה נתונה בידו, ועליו להתבונן לבחור בטוב ולמאוס ברע, ומה' אינם רק מצעדיו, לכונן אותם ללכת בדרכו אשר בחר, כי „בדרך שאדם רוצה ללכת בה מוליכים אותו", ויהיה פי' „מה יבין" מה מאד מוטל עליו להבין בתחלה את דרכו שהוא בוחר ללכת בה! וע"ד: מה אהבתי תורתך! (תהלים קיט) פי' מה מאד אהבתי אותה, וכן: מה רבו מעשיך ה'! (שם ק"ד כ"ד), וכן אמה"כ: גל אל ה' מעשיך, ויכנו מחשבותיך (משלי ט"ז, ג), פי' על האדם להשתדל לכונן רק את מחשבותיו ובחירתו ואת עלם מעשיו יגול על ה', כי הוא יעשה, וכן: לאדם מערכי לב, ומה' מענה לשון (משלי טז, א), פי' האדם עורך רק בלבו מחשבותיו איך ומה לדבר, אולם תשלום פעולת הדבור ומענה לשונו, זה תלוי רק ביד ה'! וכן נשמע בדברי ירמיהו: ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו, לא לאיש הולך והכין את צעדו (ירמי' יו"ד, כג), פי' אף שעל האדם מוטל להבין דרכו ולבחור בה, בכ"ז לא בידו היא תלויה, כי לא לאיש להיות

הולך והכין את צעדו, כי רק מה׳ מצעדי גבר, להכין פעמיו ללכת בדרכו שהוא רוצה ללכת בה.

שם, כתוב כז, שיש בה׳ מבטחך, והוא יחכמך לנהל חפציך במישרים״, — והכתוב אומר: משכיל על דבר ימצא טוב, ובוטח בה׳ אשריו (משלי טז כ),

הנה החכם מכל אדם עשה שלום בין איש לאלהיו, וישתף אותם יחד, לומר כי על האדם מוטל להשכיל על דבריו ועניניו, ואח״כ ראוי לו ג״כ לקרוא לאלהיו ולבטוח בו ואז אשריו, וכמו״ש להלן: הט אזנך ושמע דברי חכמים גו׳, כי נעים כי תשמרם בבטנך גו׳, להיות בה׳ מבטחך הודעתיך היום אף אתה (משלי כ״ב, טז—יט), פי׳ אף אתה שלויתיך לשמוע דברי חכמים ולהשכיל, בכ״ז אף אתה ראוי לך שלא להשען על בינתך ורק לבטוח בה׳ וכמו שהוא אומר ג״כ למעלה: ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, בטח אל ה׳ בכל לבך ואל בינתך אל תשען (שם ג׳, ד—ה), והנה השכיל החכם מכל אדם לומר בהכתוב הזה כי „משכיל על דבר ימצא טוב״ פי׳ בדרך מציאה הבאה גם בהסח הדעת ובלי תקוה, אבל אם נוסף על השכלתו האנושית עוד יבטח בה׳, אז בודאי אשריו״.

קאפי׳ ד׳, כתוב כ״א, „ואם רשעת ותבלע חיל זרים, תאמר אפס כסף כו׳, צ״ל „ותאמר״ בוא״ו המהפך מעתיד לעבר, או צ״ל „ואם בהרשיעך חיל זרים״ כו׳, בדרך המקור.

קאפי׳ ה׳, כתוב י״ג, „לב השוחר ושפתיו רחקו כרחוק קצוי ארץ, ורוח תהפוכות יבריחן יחד״, צ״ל: „לב השוחר ושפתיו רחקו זה מזה כרחוק כו׳. — „ורוח תהפוכות יבריחם יחד״ בכנוי נסתרים ע״ד הזכר, ולא ע״ד הנקבות, כמשפט הכנוי בהתחבר זכרים ונקיבות יחד, לכנותם רק ע״ד מין הזכר וכמו ואברהם ושרה זקנים באים בימים (ברא׳ יח, יא) ועוד כיו״ב.

קאפי׳ ז, כתוב ג׳, „וְקָטֹן וְגָדֹל יקר״ כו׳, צ״ל וְהַקָּטֹן, הטי״ת בחולם חסר וא״ו, ולא בקמץ כי מלה זאת הינה נקמצת אלא בהפסק מאמר, וראוי למשכילים ולסופרי דורנו להתבונן על זה כי הלכה ברורה היא ונכונה בדקדוק לשוננו הקדושה, וכמו״ש כבר בהלה״ק (§ עג) שנדפס בשנת תרכ״ד, 1864) ואחריו בחלקת השם (§ עב), ומסורת ערוכה עה״כ: ותקרא ליעקב בנה הַקָּטָן (ברא׳ כ״ז, מ״ב) ע״ש וכמו״ש בחלק ה״ש לד 175 אות ג׳.

שם, כתוב ח׳: „בימי טובה למד רוחך לפני אל כל איד ולגע״, הדברים האלה נאמרו במועצות ודעת, אולם ראוי לדעת כי הזריזות בהוה, והזהירות מהעתיד, הם דברים התלוים בטבע הבריות: יש איש המחזיק במדת „בני אם יש לך היטיב לך, כי האי עלמא כהלולא דמיא; בני אדם דומים לעשבי השדה, הללו נובלין והללו נוצצין״, וע״כ יתענג על ההוה במה שיש בידו ולא יתמהמה, וישחק ליום אחרון, כי מי יודע מה ילד יום? ויש איש אחר יקיים בעצמו מ״ש: חכם ראה רעה ונסתר גו׳ (משלי כב, ג; כ״ז, יב), ויודע הוא כי הנגע כרוך בעקבות הענג, והדוה בעקבות ההוד, כי את זה לעמת זה עשה האלהים ע״כ „בעודנו

בימי הטובה ילמד רוחו לבוא אל כל איד וגלע" כמאמר החכם הממשל שלפנינו, לשתי הדעות האלה כוון קהלת כבלתי מכריע, והשאירם לנו במאמרו הקצר בדרך מועט המחזיק את המרובה לאמר: ביום טובה היה טוב וביום רעה ראה, (כי) גם את זה לעמת זה עשה האלהים, על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה (קהלת ז, יד), אשר כונתו הראשונה היא לומר: אמנם כן, ביום טובה היה בטוב, ואם יש לך היטיב לך, אבל בכ"ז הנח שדיך לכספך ויהי גם ליום אחרון, וע"כ ביומך הטוב, שא נא עיניך וראה גם ביום הרעה, אשר אולי יהומו לך עתידות לא טובות, כי גם את זה לעמת זה עשה האלהים וכנ"ל, וערום יראה רעה ונסתר ממנה, ואך פתיים יעברו ויענשו (כנ"ל משלי כ"ב, ג), — והכונה השניה שבכתוב זה הוא להפך: ביום טובה התענג והיה בטוב, וראה בעין בוז וחרפה ביום רעה, על כל צרה שלא תבוא, ותשחק ליום אחרון, גם כי את זה לעמת זה עשה האלהים, בכ"ז אל תרע עינך, ואל תחסר נפשך מטובה, כי מי יודע מה ילד יום, ואולי יום מחר יבוא ואינך עוד; וכן עשה האלהים זה לעמת זה, את הטוב ואת הרע, והבחירה בידך, והאלהים עשה כן, והעמיד את האדם בין שני השבילים האלה, למען לא ימצא האדם מה להתאונן אחריו (ר"ל אחרי האלהים) מאומה, כי את הכל ראיתי בימי הבלי: יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו" — והבחירה נתונה ביד האדם, לבחור בטוב לו, ולא יתאונן אח"כ על אלהים, ואם אולת אדם תסלף דרכו, על אלהים לא יזעף אח"כ לבו, — והנה ידוע כי הפעל ראה בהתקשרו עם בי"ת השמוש יורה לרוב ראיה בחרפה וקלסה כמו ונתתיך לראוה בך (יחזק' כ"ח, יז) עיני תראינה בה (מיכה ז, יוד), ה' לי בעוזרי ואני אראה בשונאי (תהלי' קי"ח, וא"ו), ולפעמים גם לטובה כמו ונראה בשמחתכם והם יבושו (ישעיה ס"ו, ה). או ראיה סתם בשים לבב כמו ולא תראינה עיניך בכל הרעה אשר אני מביא על המקום הזה ועל יושביו (דה"ב ל"ד, כח) וכן פן אראה ברעה אשר ימצא את אבי (ברא' מד, לד), וכן הרגני נא הרג גו' ואל אראה ברעתי (במדבר יא, טו) כי איככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי (אסתר ח, ו), אע"פ שארבעת אלה האחרונים נוכל לבאר ג"כ מעין הכוראה הראשונה, היינו שהוא ראיה בקלס ובקרירות רוח מבלי דאבון נפש על המעשה הרע ההוא.

קאפי' ח' א': „בֵּית תַּחְכְּמֹנִי הֶחָלֵד. וְלִלְשְׁכוֹתָיו אֵין מִסְפָּר" כו', הוי, מי גבר יקרא את הפרק הזה ולא ישתומם, ולבו המס לא ימס כדונג מפני זיקי אש דת שלו! הלא כה דבריו כאש, וכפטיש יפוצץ לב סלע! — כן אמנם ספר מוסר גדול הוא הפרק הקטן הזה! אשרי הגבר, אשר ישים את דבריו על לבו, ובן אדם ויתאמן בם, כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרם מרפא! ומאשר גוף הפרק הזה טהור ונקי הוא ע"כ עלינו לדקדק גם בלבושו החיצון, שלא ימצא אף רבב מועט בבגדו, כראוי לבגדו של ת"ח, ומצאתי להעיר בו את אלה:

שם, בתוב א, „וְלִלְשְׁכוֹתָיו". צ"ל „וְלִלְשְׁכוֹתָיו", השי"ן בשוא נע, כמשפט התנועה

השלישית שלפני הנגינה כמשפט שפת עבר, והוא"ו בשורק, והלמ"ד הראשון בשוא נע, והשני בחירק תקל"ה, וכידוע.

שם, כתוב כז: אתה אזור חלציך ועמד על רגליך וכל מֹרֶךְ מלבך הָעֲבִר". לדעתי צ"ל: וְהַעֲבַרְתָּ כל מֹרֶךְ מִלִּבֶּךָ", כמשפט לשוננו לרוב להפוך את הפעלים מעבר לעתיד, ומעתיד לעבר, במקום שכבר הקדימוס פעלים מוחלטים כמו כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך (דברי' כב, ח) כי יגור אתך גר ועשה פסח לה' אלהיך (שמות יב, מח), ועוד רבים כיו"ב, דוק ותשכח!

קאפי' יב, א, „הוקר רגליך והכבד בביתך" כו' וכו', גם הפרק הזה הוא אחד מהפרקים המופלאים שבספר הנכבד הזה, ועל כל דבריו נוכל לקרוא את הכתוב: יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת (משלי כ, טו) ואין להעיר עליו ג"כ רק על הכתם אשר מלד לבושו החילון, היינו:

שם, כתוב א: הוקר רגליך" כו', צ"ל רַגְלְךָ במספר יחיד, וכדרך השיר והמליצה להשתמש בלשון יחיד, כמו „סוס ורוכבו רמה בים" ולא אמר „סוסים ורוכביהם" כי רבים היו שם, וכמדומה לי שכבר העיר ע"ז הרשד"ל נ"ע בבית אוצרו על הכתוב הזה, ואיננו כעת תחת ידי, וכן מלאנוהו מבואר: הֹקַר רַגְלְךָ מבית רעך (משלי כה, יז) במספר יחיד, גם צ"ל הוֹקַר בקו"ף פתוחה כראוי לפני הרי"ש וכמו שמבואר כן בהכתוב הזה, אך זהו אחד מטעיות הדפוס שעלו בספרי שני החכמים האלה, אשר לא מעטים הם בכמותם, ואל ירד בני עמהם, כי מי יעולל אחריהם!

שם, פסוק כ"ז: „קללת הנס על ראש המקלל תחול", כו', כבר קדמהו בזה מקרא מלא כצפור לנוד וכדרור לעוף כן קללת חנם לא תבוא (משלי כ"ו, ב), כ' ל"א באלף וקרי לו בוא"ו, לכלול שתי כוונות יחד, היינו שלא תבוא הקללה על המקולל, רק לו ר"ל להמקלל בעצמו תבוא, וע"כ דמהו המלך החכם לצפור ולדרור, ר"ל, כצפור אשר תנוד בבקר מקנה לבקש אכל לנפשה, ובלילה תשוב לקנה, וכן כדרור, אשר בימי החרף התגורר לארצות החמות, ואח"כ כאשר יעברו ימי החרף והסתיו תשוב להארץ אשר משם יצאה, כן קללת הנס אף שיצאה מפי המקלל חוצה, אח"כ כבוא מועד תשוב אל ראש המקלל אשר משם יצאה. אלא שהחכם צוריה"ו השתמש בדברי שלמה בראש הכתוב מפני החדוש שהוסיף עליו לאמר: וברכה גם לראש המברך ושוחר טוב", וכן בכתוב (כ"ו) שלפניו, נעימים לנו מאד דברי המחבר באמרו: קללת מקנאים לא תבוא, וברכת חנפים לא ישמע ה'" הם ג"כ דברים יקרים הראוים למי שאמרם. — אולם מה שהוסיף החכם המחבר בשני הכתובים (כ"ח, וכ"ט) באמרו: „שומר לבו ושפתיו משקר תמיד, והוגה ודובר אך אמת; ברצונו חיים ובאפו מות בלשונו, קללתו תירא, וברכתו תיקר בעיניך: כי קרוב ה' לאנשי אמת, ודבריהם לא ישיב ריקם, ויגזרו אומר ויקום". כדברים האלה בעינינו לא ראינו ובאזנינו לא שמענו מעולם מפי משכילי דורנו, בלתי רק מפי החכם בזה, ועם היותם דברים חיים קימים ונאמנים, למי שישים לבו עליהם ויבחנם בכור

הנסיון היומי, והכללים ג"כ (כדרך הונה שניה) בלה"כ: ותגזר אמר ויקם לך גו' (איוב כב, כח).

קאפי' יג, כתוב ב: המחביא ־בִּישׁוֹ־ כו', וכן בכתוב וא"ו: „ועשיר הולך יקנא עני בְרִישׁוֹ", לדעתי צ"ל רִישׁוֹ, הרי"ש בחירק, וכמו"ש ישתה וישכח רִישׁוֹ (משלי ל"א, ז) ברי"ש הרוקה, בכנוי ליחיד נסתר, אעפ"י שבכנוי הנכח ונסתרים לרבים, בא הרי"ש בציר"א כמו"ש ובא מתהלך ־רֵישֶׁךָ (שם כד, לד), מחתת דלים ־רֵישָׁם (שם יו"ד, ט"ו), בכ"ז במקום שאין להכריע מוטב להלך אחר לשון המקרא, ועל שרשי רגליו להתחקות, וכיון שבכנוי ליחיד נסתר ישתמש הכתוב בחיר"ק, ע"כ גם עלינו לצאת בעקבותיו, אולם בכנוי לנכח יחיד, ולרבים נסתרים, שם נשתמש ברי"ש צרויה ג"כ כלשון הכתוב, וכן נקט המחבר בעצמו לקמן רִישׁוֹ בחירק (קאפי' טו, כתוב ט).

שם, כתוב כ', מכלל יופי התבל ומבורכת בכל" כו', שלש ושלשים פעמים נזכר השם תבל בכ"ד ספה"ק, ולא בא פעם אחת בה"א הידיעה, והטעם נראה לי, לפי שבאמרנו „את השמים ואת הארץ" בה"א הידיעה, על אלה הנראים נדבר, אבל השם תֵּבֵל כולל הרבה יותר מאלה השמים והארץ הנראים לנו עתה מנקודת מצבנו, כי ע"כ תבל שמה, ושרשה בלל, וכמו"ש ומי שם תֵּבֵל כלה (איוב לד, יג), וא"כ למה לנו ליחדה ולציינה בה"א הידיעה, מתוך שאר חברותיה שאין לה, ואפס זולתה? וכוללת יחד את הנראים והבלתי נראים, את הגלוים לנו ואת שאינם גלוים לנו. (דאם גאנצע אוניווערזום).

קאפי' יד, כתוב ג', ־בְּגַלְגַלֵּי־ המרכבה". צ"ל בְּגִלְגַּלֵּי, הגימ"ל השניה בחירק כמו"ש המון גַּלְגִלָּיו (ירמי' מז, ג), וְגַלְגִּלָּיו כסופה (ישעיה ה, כח), וכמו"ש טעמו בחלה"ש (§ קט), וע"ש.

קאפי' טו, כתוב יז. כן מעושר איש יורש רעהו, ומכבוד אדם עמיתו נקלה". חציו הראשון של הכתוב הזה איננו מתקיים רק בעולם המסחור, וחציו השני אינו מתקיים רק בדור פרוע זה, אשר רבו בו הנקלים המתכבדים לפי שעה, רק בקלון חברם או בקלון מי שגדול ממנו בחכמה, והכתוב אומר: כבוד חכמים ינחלו, וכסילים מרים קלון (משלי ג', ל"ה), פי' החכמים האמתים נוחלים כבוד עצמם לעולם, בעמלם ובחכמת לבם, ואין מי שיוכל לשלול אותם מהם, לא כן הכסילים שאין להם במה לנחול כבוד בעצמם, ע"כ אותם לא ירים רק הקלון והדופי שיתנו במי שגדול מהם, והם מתכבדים רק בקלון חברם או רבם, וגם זה איננו נקרא להם לכבוד, רק שלפי שעה נראה כאלו הוא מרומם עצמו על פני חברו במה שהוא (הכסיל) מוריד את חברו גם למטה מערכו של הכסיל השפל הזה, והנה רק קלון חברו מרים אותו, ואין זה נקרא כבוד רק התרוממות למעלה ממי שהוא שפל ממנו, אולם אח"כ ישוב כבוד החכם למעלה כשהיה, כי כבודו העצמי לנחלת עולם הוא לו.

שם — כתוב ל"א. בטח בה' ורעה אמונה, אז בכל צרה לא נכחד קימך, ויהי

עתך לעולם", כידוע להעוסקים בחכמת הדקדוק שהם עת בקמץ הוא פעל מורה על
רע, כמו: כי עת ופגע יקרה את כלם (קהלת ט, יא), עת גוים יהיה (יחזקאל ל, ג),
וכן: „בא העת קרוב היום — בא העת הגיע היום (יחזק' ז, ז—יב), וכן וקרוב
לבוא עִתָּהּ (ישעי' י"ד, כב), וכן עיר שופכת דם בתוכה לבוא עִתָּהּ (יחזק' כב, ג),
ומה גם במליצת המחבר שאמר: „ויהי עִתֵּךְ לעולם", המיוסדה על הכתוב משנאי ה'
יכחשו לו, ויהי עִתָּם לעולם (תהלי' פ"א, טז) שבודאי פירושו לרעה, וכפירש"י וככל
הוראות הכתובים הנ"ל („ולא כדעת התיו"ט ובעל המאודות).

קאפי' יז, ב. כל דֵּעָה כְּסַל את נושנה", כְּסֵל איננו שם תאר כ"א שם מקרה, וצ"ל
„כל דעת כסל", או כל דעה נכסלה".

קאפי' י"ח, כתוב יח ויט. „הבזיון לאדם ישפילנו עד עפר, וקנאת אדם בו תשפתנו
לעפר מות; טוב לאדם המות מזעף אף המקנאים"
כו'. — אמנם כן הוא לרוב המון בני אדם, אולם החכמים היודעים ומכירים את
ערכם, יודעים ומכירים גם את פחיתות ערך השפלים מהם, הבוזים אותם, הם ילעגו
למחרפיהם ויבוזו להם בלבם עד לבלי השיב לחורפיהם דבר, ומה נאמנים בזה דברי
החכם בנימין למטה שקדים, אשר אמר לנו במשליו: „למה תרלדון מקנאים באיש הישר
הולך, ותמהו ככלבים עליו? הן בלעקתם תודענה לדקתו ותומת לבו, ותחת הקלון
והדופי, אשר תדמו לשים בו, ינחל כבוד וגדולה מאת הישרים בלבותם" (משלי בנימין
קאפי' 21, כתוב 10). ועוד לו שם: „קראו בקול גדול דוברי הוות; הטיבו פני
כזב וכחש בחלקות ובהמאות פיכם, אכן לשוא יגיעכם: אין מקשיב לכם ואין עונה
אתכם דבר, אבל דברי מישרים בנחת נשמעים, על פלג לשונם לא יזוב נוף דבש,
וחלקות אמרי נועם לא ירדופו, ובכל זאת חיילים יגברו, רק באמת דלת הפנים
והמרלה, אשר אם גם תמר לפעמים לשותיה, וכחן שנון היא ללבבם, בכל זאת יתנו
לה אזן קשבת ויכרעו ברך לפניה" (שם קאפי' 22 כתוב 3), מה נאמנים ונעימים
הדברים האלה! ע"כ אמרתי כי דברי החכם לוריהו חיים וקיימים בעולם העסקים
והמסחור, ודברי החכם בנימין נאמנים ונחמדים בעולם האלילות והספרות;
מתאימים ומסכימים עם מה שהשכל הישר גוזר ואומר: „המשכילים יאירו כירח יקר
הולך. — ומחרפיהם ומקנאיהם הרבים—ככלבים לעולם ועד!"

קאפי' כד, כתוב ו'. יש דבר שפתים הפכוכות ממחשבות לבב, ושתיהן נאמנו
בעמדם לפני קשט ואמת". הכתוב הזה אומר פרשני וצריך
באור, גם מ"ש ושתיהן, נראה שצ"ל ושניהם בכנוי הזכרים, כי דבר שפתים
הוא בל"ז, וכבוא זכר ונקבה יחד, דרך הלשון להשתמש ברבוים בל"ז כמו ואברהם
ושרה זקנים באים בימים (ברא' יח, יא) וכיו"ב.

קאפי' כ"ה, כתוב א'. „אל תבוזו לחוטא כי יחטא מכבודו כי חלל ואבד, רחמוהו
נדבה כו' בקשו להשיב אליו כבודו, וישוב מדרכו הרעה
ושב ורפא לו". עפ"י המאמר הנכבד הזה יתבאר לנו בנקל מקרא אחד בס' משלי,
באמרו: ריש וקלון פורע מוסר ושומר תוכחת יכובד (משלי י"ג, יח), דהאי קרא

מרישיה לסיפיה מדרש ומסיפיה לרישיה מדרש, מסיפי' לרישיה מדרש כפי' כל המבארים, היינו מי שפורע מוסר באיש עליו ריש וקלון, אבל לפי"ז יובן הכתוב בחסרון מלת „יכחל" או „באיש על" שלא נזכרו כלל בהכתוב הזה, שנוכל למלאות החסרון עפ"י מדת „עומדת במקום שנים" וכידוע, ע"כ נראה לדעתי לכלול בזה גם כוונה שניה, היינו: ריש וקלון (זה או זה קתני) פורע את המוסר, ר"ל שהם פורעים ומבטלים את דרך המוסר של האדם, שכיון שמרגיש האדם בנפשו ורואה שכבר נתבזה עבור חטאו, זה גופא מביאו להוסיף עוד פשע על חטא, בראותו כי כבר גופו מחולל על הבריות, ונקה לא ינקה בעיניהם, אבל: שומר תוכחת יכובד", פי' מי שיכבד על פני הבריות (ר"ל מבלי לדקדק עמו ולזכור לו חטאת נעוריו וכדומה „וירחמוהו נדבה, ויקטינו חטאו", וכמליצת החכם המחבר), איש כזה הוא הולך ושומר תוכחת, ואם און פעל לא יוסיף עוד.

קאפי' כ"ה, כתוב ד' וז'. לא מרע לב ורוח, רבים המוטאים בנפשותם יחטאו, והטאים רבים מקרבם יצאו לפי הנסבות מסביב למו

כו', גם רוחם ותכונתם פנימה נשחתה מתואנות הבאות מחולה לה: כן מכבר משל חכמינו יגיד פשר דבר: לא עכבר, אך חור הגנב", טובים ונכוחים דברי החכם המחבר, אולם מה שהביא ראיה לדבריו מדברי רז"ל, לדעתי אין הנדון דומה לראיה, כי הקור הרעב והמחסור הן רק המה יהיו הסבות המסבבות והמביאות ומכריחות את האדם לבוא לידי גנבה וכדומה, אבל החור איננו סבה להגנבה רק עזר וסעד חיצוני להגנב להוציא מחשבתו הרעה לאור ולפעולות אדם, ואיננו רק סיוע לו, אך לא סבתו, תמה בעצמך וכי בשביל שיש חרב וחנית ביד האדם או סכין ומאכלת בביתו, הרי הן הנה תהיינה לו הסבה לרצח נפש איש, כדי למלאות חסרונו בעשרו ומותרותיו של חברו? הלא אין אלה רק הכלים והאמצעים שעל ידיהם ובהם ישלים כרשע ויפק את חפצו ומאויו. אולם במאמר רז"ל הנ"ל לא נוכל להשתמש להקל על הגנב, רק להחמיר ולהוסיף בזה ענש גם על הקונה או המטמין ומסתיר את הגנבה בביתו, כי לולא הוא שהיה לו, כי אז לא הצליח חפץ הגנב בידו, ויבדל מרעה.— וע"ד המליצה והצחות נוכל לפרש דברי רז"ל ע"ד כוונה שניה ולומר, כי לא העכבר הוא הגנב, רק החור שהוא מוצא בתיבתו וארגזו של בעה"ב, רק הוא הנהו הגנב! ור"ל כי גם האדם הנגנב הוא בעצמו עונו ישא, כי בעצלותו ובשפלות ידיו, ובהסירו את השגחתו מביתו, הוא בעצמו נותן בזה יד להפושעים, ועד"ש רז"ל במקו"א: „פרצה קוראה לגנב!" (סוכה כ"ו).

קאפי' כ"ה, כתוב כ"א, „ברבות שכל נכון באדם, רב שמחות בקרבו תלערנה". אין לשון זה עולה יפה, כי רב הוא שם תאר על המתואר

שלפניו, כמו: מקנה רב, רכוש רב, מספוא רב, ערב רב, ולפעמים על שלאחריו, כמו: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך", ולפעמים הוא מורכב עם השם הבא אחריו, כמו: רב העליליה, רב נוגה, רב כח, ורב חסד. ע"כ לדעתי צ"ל כאן: „שְׂמָחוֹת רַבּוֹת", וכמו שהשתמש החכם המחבר גם בהפעל ברבוי הנקבות „תלערנה",

ונמצא ג"כ „זכר רב טובך יביעו" ת' „זכר טובך הרב", ולפי"ז צ"ל „רב גיל בקרבו יצער".

שם — כתוב כד, „סְגַן עֲדָנוֹ" צ"ל „סְגַן עֶדְנוֹ".

קאפיט' כ"ו, כתוב ד, „אל לרב נִשְׁפָּט" צ"ל „הַשְׁפָּט" בדרך המקור, כמו: אל למלכים שתו יין (משלי לא, ד).

שם — כתוב ח'. פרה כי תגח כו', „ואלה כי תזנה גם בנותיה תנאפנה", עד"ה, לא אפקד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה, כי הם (ר"ל אבותיהם בעצמם) עם הזונות יפרדו גו' (הושע ד, יד), וכן: כאמה בתה (יחזק' טז, מד), וכן: בת אמך את (שם ט"ז, מה), והיינו דאמרי אינשי „ר ח י ל א ב ת ר ר ח י ל א אזלא, כעובדי א מ ה כך עובדי ב ר ת ה" (כתובות סג).

הן אלה קלות דרכי בקרתי מדי עברי על פני הספרים הנכבדים והיקרים הנ"ל, בדרך מטי ולא מטי, נוגע ואין נוגע, כפי אשר הרשוני רגעי הספורים, אשר הצלתי מצילות עמל מנו לי, לפקוד על ספרי א ח י, ולא לנגוע על ספרי אחרים, ע"כ רק עד פה הגיעו דברי מאמרי זה, אשר פי בשם ב ק ר ת מ א ה ב ה יקבנו, מ א ה ב ה ו כ ב ו ד לשני החכמים המשכילים הנ"ל; מ א ה ב ה ו ל א מ א י ב ה, כנהוג בעתים האלה, שזה דרכם לצאת במכה"ע שבמחנה היהודים במאמרי בקרתם רק להזיק, לחרף ולגדף, ולעשות מאמרם כגרף של רעי, להריק שם על שנואי נפשם, את הלאת קנאתם ושנאתם הפרטית, בדברים שבינם לבין המחבר, מולדות בית או מולדות חוץ, וישימו שם לזלזולים תואות, כבאהת המוצאות והמוזוראות, ועלה באשם ותעל להכתם — עד שכמעט אי אפשר לנגוע בם בלי בתי ידים — וכל פרא אדם וכל אויל ביום יודע כעסו, וכל ישעם והפלם הוא רק להתכבד בקלון חברם, ולא להוציא לאמת משפט, ויאריכו מאמריהם בלשון מדברת גדולות, ויתקשטו מחוץ בנוצות המליצה, ועלים לנון חמדו להם, לקנות בהם לב הקורא, לסמא עיניו ולחפות על קלון נפשם פנימה, ואשר זונות לנומות ודקות בשר מתקשטות ומתפרכסות באלה, אנחנו רואים לדאבון נפשנו, יוצאות נטויות גרון בשוקי הספרות שלנו כמעט יום יום — ולכשנתבונן בהם נמצאם נאדות נפוחים או מרצופות מלאים מוץ ותבן, לא כן אנכי עמדי, כי אני בעניי (במטותא מינייכו רבנן!) עם ל ב י ם ל א א ב ו א, ולא ה ש ב ת י וגם לא אשיב לחורפי דבר! ורק להגדיל תורת שפתנו ולהאדירה באתי במאמרי זה, למען ישוטטו רבים ותרבה הדעת.

והנה כבוד חכמים ינחלו! וכל המביא שני ספרי המשלים האלה אל ביתו, מביא ברכה אל ביתו, ועל מעט השגיאות, שמצאתי בשני ספרי החכמים האלה, אשר הם בטלים במועט כנגד הטובים שבהם למאות — עליהם אקרא ואומר: אשרי הסופרים שבגיאותיהם בנות מספר הנה! וכמאמר החכם נורי"הו הלוי, אשר כשמן הטוב נהגו

דבריו בעלמותינו, והד קולו לא יסוף לעולם מאתנו לאמר: אִם מִפֹּעַל שָׁלֵם מִידֵי אָדָם אַךְ. וַתְּהִי תְּהִלָּתוֹ כִּי שְׁגִיאוֹתָיו סְפוּרוֹת„. (קאפי' כב, כב). וע"כ העליתי במזלג הבקרת רק את הגרועים שבספרי שני החכמים האלה, באשר כי רק מתי מספר הם — אולם את הטובים והמובחרים שבהם, המבריקים ככוכבי אור ברקיע שמי ספרותנו העברית, ואשר חיים הם למוצאיהם ולכל בשרם מרפא, אותם הנחתי לעיני הקוראים כי רבים הם, ואי אפשר לי לפרטם, ואם אספרם מחול ירבון, ע"כ הקילותי ועודי עמם.

החבר לדורשי שפת עבר.

משה הכהן רייבערסאהן מווילנא.

חליפות וצבא

ספר חליפות וצבא ספור מהזמן ההוה.

מאת

א. טיקטין המחבר „פת לחם"

(ווארשא. תר"ן).

בכל עת אשר יגיע לידי ספור חדש בש"ע — אמנם חזון בלתי נפרץ הוא! — הבא שמחה בלבי והנני מברך עליו בשמחה עצומה ברכת „שהחינו", ואמנם לא לפלא הוא. ספרותנו העניה בכלל, עניה בספורים בפרט ובעשר השנים האחרונות, שבהן זכינו למכ"ע יומיים אחדים ומאספים שנתיים רבים לפי ערך ספרותנו, כמעט חדלו הספורים בש"ע מכל וכל, ע"כ ישיש כל קורא החובב את הספרות העברית כמוצא שלל רב על כל ספור חדש שיופיע בשפה הזאת — וגם אני עבדכם הכותב כאחד מהם. אכן בהגיע הספור הזה לידי שמחתי עליו משנה שמחה, כי אם חזון ספורים בכלל בלתי נפרץ בש"ע הנה ספורים מהזמן ההוה כמעט לא יראו ולא ימצאו. אמנם זעיר שם זעיר שם יופיעו לעתים במכה"ע או בחוברות מיוחדות תמונות וציורים לקוחים מהעת החיה, אפס מספרם מעט מאד ובין כלם לא נמצא ספור אחד מלא, אשר יתן לנו תמונה שלמה מהתקופה האחרונה עם המון החליפות והתמורות אשר הביאה ברוח אחב"י ברוסיא. לא זה המקום גם אין את נפשי לחקר הפעם אחרי הסבות שהולידו את החזיון המעציב הזה, בכל אופן ברור הדבר כי לא חסר חמר לספורים היא הסבה המוצאת; תקופת עשר השנים האחרונות היא תקופה רבת-העליליה, העשירה במעשים, פעולות ותמורות גדולות בחיי אחב"י ברוסיא. התנועה האנטיסימיטית אשר התחוללה ברוב ארצות אירופא, וביחוד

השנאה והבוז, אשר עמי־הארץ מראים לנו חדשים לבקרים ועוד סבות חצניות אחרות פעלו פעולתן על רוח עמנו ותחוללנה תמורות ושנויים רבים בקרבו פנימה; הן העירו בקרב צעירינו את התנועה החדשה — התנועה הלאומית, ויעוררו בלבם את החפץ „לשוב הביתה". כמה מן „הבנים" שהרחיקו ללכת עד הקצה האחרון ויתרחקו מעל עמם ואחיהם, שבו אליהם בעשר השנים האחרונות וידבקו בהם שנית. כמה מן „האבות" שנמו שנתם במנוחה ויחלמו חלומות בהקיץ ויחכו לבוא „העני הרוכב על חמור" התעוררו — כי הקיצום מזעזעיהם. ויפקחו עיניהם ויראו כי „אם אין הם להם מי להם"! אבל מה לי להרחיק עדותי ולהביא ראיות מרחוק, הנה לפנינו „חבת־ציון" „רעיון הישוב", אשר רחב ונסב למעלה ראש בימים האחרונים, הלא עדים חיים הם המראים בעליל מה רבה התמורה שנהיתה ברוח עמנו ובדעותיו. ותמורה עזה כזו לא יצאה כמובן לפעולות בלי סבות־קודמות שנגרמו להויתה אף לא נהיתה בפעם אחת בן לילה אחד כי אם התפתחה ותשגשג מעט מעט בכח הסבות הכלליות שמניתי למעלה, והמון סבות פרטיות המשפיעות הרבה על הלך־רוח האדם ודעותיו עד כי על הרוב פעולתן נכרת ברוח־משפטו מפעולת הסבות הכלליות. המספר האמן היודע לצרף את הסבות האלה הכלליות והפרטיות אשה אל אחותה ולהעבירן לפני הקורא עפ"י פעולתן שפעלו על רוח האיש הנפעל מהן — המספר הזה ימצא די חמר בדברי־ימי התקופה האחרונה לספורים שונים רבים...

כן, התקופה הזאת תתן חמר רב למספר בעל כשרון ובכ"ז. — הספור הזה המונח לפנינו הוא כמעט האחד, אשר יסודתו בעת הזאת, ע"כ מחויבים אנחנו לתת תודה להסופר על עמלו זה ולהתבונן אל ספורו בשום לב.

טרם אבוא לבקר אחריו ולהעיר על מעלותיו ועל מגרעותיו אחשב לי לחובה לתת לפני הקוראים, אשר לא קראו עדנה את הספור את תוכנו בקצרה, והוא: עלמה עבריה אחת, העלענא ניעמצאוויץ, עלמה יפה־פיה ומשכלת בת העיר הקטנה ק. נקשרה בעבותות אהבה לרופא נוצרי צעיר לימים, סטאניסלאוו זאיקאווסקי, אוהב גרע לאחיה וולאדימיר, אשר באו יחד אחרי כלותם חוקלמודם בהאוניורזיטט בתור רופאים, לשבת שבועות אחדים בבית הורי וולאדימיר והעלענא. העלענא היתה ארושה בעת ההיא לעלם אחד יצחק ראזענפעלד, עלם יורע תורה ומלבד זאת גם „סופר מהיר" בש"ע, לפי דעתו ולפי דעת אביו ובני־עירו, אשר עטרוהו בשם־הכבוד הזה בשביל „חדשות שונות" שנדפסו משמו באחד מכה"ע העברים. בימי שבת זאיקאווסקי בבית יענטקא — אם העלענא — נקרא גם חתן דנן לבוא, וכמובן בשוות העלענא את שניהם זה מול זה הלך לבה אחרי זאיקאווסקי, איש ערום וכוסה־מזמות היודע להתהלך נגד החיים ולהתחפש במסות שונים מאין כמוהו, ותשלך אחרי גוה את ארושה, ובעזרת אחיה, אשר גם הוא נטה אחרי זאיקאווסקי, ברחה מבית אמה ותמר את דתה בדת הנוצרית ותבוא עם בחירה במסורת ברית החתונה. אמה מתה מדאבון לב ומפח־נפש וארושה יצחק ראזענפעלד, אשר נפשו דבקה בנפשה בכל עוז האהבה הטהורה, לא הסיר אהבתו מקרב לבו גם אחרי עבור בשמונה שנים מהעת ההיא. כשמונה שנים אחרי הדברים האלה נפגשו העלענא וראזענפעלד עוד הפעם. ראזענפעלד שנה מאד במשך הימים האלה, כי לבו ראה הרבה חכמה ועל פי סבות שונות אשר התהפכו בחייו היה לקבלן ויבוא לעיר מגורי זאיקאווסקי ואהובתו לפנים לרגל עסקיו, אשר היו לו שם לבנות בניני־הרשות, אז נודע לו כי העלענא אומללה מאד, כי אישה היה רע־מעללים, אכזרי ואביר־לב, אשר מרר חייה וישביענה עמל וכעס כל הימים, ולהגדיל השבר לא משה אהבתה הראשונה אליו מלבה

ובכל התלאה, אשר שבעה מידו ובכל התועבות אשר התבוננה בו, לא נדעך חום־אהבתה לאיש והבליעל הזה. כאשר נפגש עתה ראוזנפעלד פעם אחת על פי מקרה הציע לפניה לעזוב את אישה ולברוח אתו אל מחוץ לארץ ואם יש את נפשה תוכל לקחת אתה גם את ארבעת בניה, אשר ילדה לאישה הבוגד — אפס היא השיבה פניו ריקם, כי אהבתה העזה לאלוף נעוריה הסורר גברה גם על תבונתה. למחרת היום ההוא שמה העלענא קץ לחייה, כי המר לה אישה בלילה ההוא מאד, ובטרם מותה שלחה לקרא לראזענפעלד, אשר מהר לבוא אליה בלוית אחיה וולאדימיר, אשר אחרי כלותו חוק למודיו בא לעבוד באחד גדודי־הצבא בתור רופא, וכאשר יצא החוק המגביל מספר רופאי־הצבא היהודים, עזב את משמרתו ויסע לאסחכד ומשם יצא בגדוד אנשי־צבא, אשר עבד בסלול מסלת־ברזל חרשה באחת מנפות הים־הכספי ועתה בערב היום האתמול שב למקום מגורי אחותו ויפגש עם ראוזנפעלד. הם מצאו עוד את העלענא בחיים, אך אחרי רגעי מספר נפחה נפשה, ובזה תם הספור.

הקורא בשום־לב את הספור יכיר כרגע כי שתים חפץ הסופר להשמיענו: האחת, כי לא טובה אחרית נשואי־תערובות. והשנית, להראות את התמורה שנהיתה ברוח צעירינו ביחוסם לעמם וללאומותם.

למען הוכיח צדקת דעתו הראשונה בדבר נשואי־תערובות ברא לנו את העלענא „היהודיה", אשר הלכה אחרי מאהבה „הנוצרי", ואחריתה היתה מרה, כי זה האיש, אשר למענו לא חסה עינה על כל יקר ותשלך אחרי גוה את ארושה, את אמה ואת דתה — אם כי מהספור לא נראה כי קשתה עליה הפרידה מכל אלה — בגד בה כמו נחל ויכעיסנה תמרורים בתעלוליו ומעשיו הרעים, בעת אשר האיש „היהודי"—ראזענפעלד — אשר דחתה אותו בשתי ידים לא שכח אהבתו לה ובזכרו לה חסד נעוריה היה נכון להושיט לה גם אחרי ימים רבים יד עזרה. האמת אגיד כי כשאני לעצמי אין דעתי נוטה להאמין שימצאו בעולם־המעשה טיפוסים מעין שני הטיפוסים אשר הציג לפננו הסופר בהעלענא וזאיקאווסקי: העלענא היא מלאך־מרום וזאיקאווסקי שר־משחית; בהעלענא נקבצו כל המעלות הטובות והמדות המעולות, אשר לא יאומן כי תחברנה בנפש אחת, ולעמת זאת חלק הסופר לזאיקאווסקי כל המדות המגונות והתכונות הרעות במדה גדושה ויהי הנקל בעיני הנבל הזה להחליף אהובותיו חדשות לבקרים, למרר חיי אשתו אשר נפשה קשורה בנפשו, לעשות כל עול ותועבה — כי היה אכזרי כיענים ויקשיח לבו מחמלה על בניו „מראה צאצאי מעורר בקרבי אך קנאה ושנאה — ידבר אל אשתו — בראותי את מיטב ימי ושנותי כלה בעשן ואין לאל ידי להושיע" (צד 145) כי „על פי צרות־עינו ורע־לבו כהתה מכעש עינו לראות את עצמו אנוס להוציא בלעו מפיו ולתתו לאכלה ליצורים זרים לו מתמול שלשום, אשר מוטב היה להם בעיניו שלא נבראו משנבראו" (שם) „ותחת אשר בכל הארץ ובכל הגוים הילדים משיבים לב אבות על אמותם ולב אמות על אבותם הועילו פה (הילדים) רק להרחיב עוד את הפרץ ולהגדיל את המשטמה בין הוריהם" (146) כן, גם זאיקאווסקי גם העלענא רק יצירי—דמיון הם ואינם במציאות, אפס נניח נא כי המצא ימצאו כאלה בין החיים, בכ"ז עוד לא נוכח מהמקרה הזה כי מנהג נשואי־תערובות משחתו בו, זווג העלענא וזאיקאווסקי לא עלה יפה על פי הכלל הפשוט „אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת„. זאיקאווסקי איננו נושא עליו חותם עם מיוחד, אנשים כמוהו ימצאו — או לא ימצאו כלל — במדה שוה בכל העמים והאומות אשר ע"פ האדמה, הוא איננו פולני־נוצרי על פי תכונת־נפשו ומזג רוחו כי אם על פי חפץ המחבר — וחפץ המחבר איננו די בדברים כמו אלה. ואם אמנם חפץ הסופר — והדבר הזה נעלה בעיני מעל כל שפק — להראות לנו את הרעה הכרוכה בעקב נשואי־התערובות או היה עליו להציג

לפנינו שתי נפשות הנושאות עליהן חותם צור־מחצבתן והראויות להיות לזוג אחד ואשר רק שנוי המולדת בעוכרי שלומן. תכונת עם היהודים השונה בפרטים רבים מכל העמים, תנאי־חייו, דרך־חנוכו ועוד סבות כאלה תוכלנה להפריע שלום האנשים נשואי־התערובות ולהשביע ממרורים וכעש, ואם תמונה כזאת נתן לנו המחבר אז הראה ברור כי המנהג הזה משחתו ולא ירצה, אך עתה המטרה ממנו והלאה...

נשים נא עתה לבנו אל מטרת הספר השניה „לתאר את התמורה שנהיתה ברוח צעירי ב"י בתקופה האחרונה ולהראות עד כמה גברה התנועה הלאומית ביניהם". על „התמורה" יעיד לנו ולאדימיר, אשר היה ככל בני־גילו הסטידנטים בסוף שנות השבעים אחד ממתנגדי־הלאומיות ואחר חזר בתשובה שלמה ויהי ללאומי נלהב וחו"צ בכל נפשו ומאודו ועל „התגברות התנועה" יוכיח לנו ראזענפעלד גם וולאדימיר. שניהם היו לאומים נלהבים וחובבי־ציון בכל עז (גם זה הוא אחד מחטאי הספר, אשר יחטא להאמת, בחרצו למשפט כי ה„לאומיות" ו„חבת ציון" אחת היא, ולפענ"ד אין זאת כי אם ערבוב שני מושגים נפרדים) רק באחת נחלקו: וולאדימיר החליט למשפט כי הלאומיות והדת שני מושגים נבדלים המה ואין האחת נוגעת בחברתה, וראזענפעלד הלך לשטתו, כי א"א ללאומיות בלי דת והאיש אשר יחזיק במעוז רעיון הלאומיות בע"כ עליו לשמר את חוקי־הדת, השנוי הזה, אשר הראה הסופר ברוח שני האנשים הנושאים נפשם לרעיון אחד נכון מאד ומחויב מטבע הענין כאשר נוכח לדעת אם נסב עינינו לאחור ונתבונן אל תולדות שני האנשים האלה. וולאדימיר הוא איש, אשר ימים רבים לפני היותו ללאומי עזב את חקי־הדת ופקודי־האמונה כמו זר נחשבו לו ע"כ קשה היה לו לשוב להתרגל בם עוד הפעם וישם פדות בין רעיון־הלאומיות והרגש־הדתי; לא כן היה יצחק ראזענפעלד, אשר הסכן הסכין לשמר כל חקי־הדת ופקודיה, לו קשה היה הדבר להפרד מהם ויבקש טעמים להצדיק פעלו ואחרי כי רגש־האמונה חסר לו נתן את לבו להצדיק בלאומיותו את שמירת דתו אולם אם בפרטי הדבר השיג את הסופר את מטרתו לעמת זאת בכלל א"א לאמר כזאת. הסופר מציג לפנינו את וולאדימיר ואת דעותיו לפני „התמורה" ולאחריה, אולם על איזו דרך ואיזו סבות הביאוהו לידי כך לשנות את דעתו — העיקר הזה חסר מן הספר.

וולאדימיר יחזיק בדעתו כי למען הסר מעלינו חרפת העמים, למען שים לאל את התנועות והעלילות השונות אשר ימצאו עלינו ולמען הראותם כי גם בני ישראל מכשרים לכל עבודה ומלאכה „יש לנו רק סגולה אחת, אשר יש בכחה להביא לנו תשועת עולמים, והיא — כי יאספו נודדיו לאט לאט בארץ ישראל ארץ מולדתו לפנים עד הגיעם למספר שנים או שלשה מיליאן (!) אשר מהם חצים יעבדו את האדמה יזרעו שדות ויטעו כרמים וחצים יחלקו לסוחרים, אמנים וגם בעלי־אחוזות גדולות וקטנות" (צד 110) ואז „שלשה מיליאן נפש אדם, בנועם ואמונה אחת, בהיותם שתולים יחד על אדמתם לא יוכלו עפ"י הטבע (?) להיות זמן רב תרואים בדעת אחרים, ובכן לא ישקטו ולא ינוחו עד אם יקנו תהבולות להשיג איזה אוטונומיא, נכון לבנו, סמוך ובטוח (!) כי סוף סוף חפצם זה בידם יצלח (!!) — או אז ישוב לנו באמת כבודנו אשר גלה ממנו זה רבות בשנים ולא נהיה עוד לבוז בעיני־הגוים (צד 111) והאיש הזה הודה במו פיו לפני שמונה שנים, כי בנסעו במרכבת־הקיטור הוא „בוחר לשבת על פנת גג משבת בחברת יהודים מחזיקים בנושנות במרכבה אחת — כי צחותיהם, מלבושיהם ותהלוכותיהם, מעוררים אך תועבה וגועל־נפש בכל נפש יפה וקשי־ערפם ועזות־מצחם מרחיקים מעליהם כל איש ישר הולך"... (צד 65) אף החליט למשפט כי „אם נתבונן אל היהודים ברוסיא דרושים אנחנו להודות כי המה לא הגיעו עוד גם עד השלבים הראשונים בסלם, אשר עליהם לעלות בו עד

בואם אל המטרה הרמה והנשגבה" (צד 66) לאמר להיות שוים אהבת הרוסים „כי מה הרוסים דורשים מאתנו — אמר אז — הלא אך התקרבות והתערבות גמורה ביניהם" (שם) כי נהיה „לרוסים גמורים אך שומרי דת משה וכו'" (שם) שנוי ותמורה עזה כזו באדם בעל רוח־כביר ושכל ישר כוולאדימיר לא יצאו כמובן לפעולתם ברגע אחד מבלי כל מלחמה־פנימית ומבלי שאת כל מכאוב על הדעות הראשונות אשר נכזבו ואנחנו לא נמצא בספור הזה כל רמז וזכר למלחמה כזו ומכאבים כאלה כאילו תרדמת אלהים נפלה על וולאדימיר ובהקיצו לא זכר עוד את דעותיו הראשונות ויתהלך ברוח מלא מדעות ורעיונות חדשים...

אולם רב לי לענות ע"ד רוח הספר ודעותיו אשובה נא ואתבונן אל תמונתו אל אופן־הספור, נראה נא במה כח הסופר גדול בתור מספר. לדון מהספור הזה על כשרון המחבר א"א, בכלל נראה בו כשרון־מספרים, אמנם עודנו באבו אך יש תקוה לאחריתו כי כאשר יתפתח והסופר ישים לב להשלימו ולשכללו יגדל ועלה למעלה ראש. מהספור הזה נראה כי הסופר יודע ארחות־תבל ועיניו ראו מעשים הרבה ותכונות אנשים שונים, אפס כי ידיעתו את החיים רק שטחית היא, זכרונו אוצר בקרבו פקטים הרבה, אך הסופר לא הטריח את עצמו לחקר את תכונתם ברוח דעת ומשפט ולא התבונן כראוי לתכלית המעשים השונים, אשר ראו עיניו — והחקירה וההתבוננות הן התנאים היותר דרושים למספר. כפי אשר יש לשפט מכתיבתו נראה כי הסופר קרא הרבה בספריות השפות החיות ודרכיהן היו לו לקו בספורו, אפס גם בזאת נראה כי הסופר שם לבו להקליפה ולא אל התוך, כי לקח מסופרי העמים רק את התמונות וההליכות החצניות וישכח את חקי הבלטריסטיק היותר פשוטים וידועים. למשל תחת להת לנו מחזות ומעשים שונים אשר מהם נראה את תכונת הנפשות הפועלות, אפני מחשבותיהם ודעותיהם, הוא מציג לפנינו כמעט בכל הספור את אישיו והולך וחושב כרוכל את כל מעלותיהם ומגרעותיהם, כל מחשבותיהם ודעותיהם וכ"ז לא בקצרה כי אם בארוכה ובשפת יתר עד כי תקוץ בם נפש הקורא. נקח לנו לדוגמא בבואו לספר לנו מדת השבלת העלענא הוא מונה וחושב את כל הספרים אשר קראה ואשר לא קראה וקורא בשם לכל הסופרים (צד 15—16) כי מלבד החטאה הרבה אשר חטא בזאת לחקי הבלטריסטיק עוד נראה בזאת יותר משמינית שבשמינית מגסות־הרוח והסופר יראה בעיני הקורא כמתפאר בשמות הספרים והסופרים אשר הביא — וכן דרכו בכל מקום, בבואו לתאר את תכונת יצחק ראזעפעלד ישתרע על שמונה עמודים שלמים (צד 30—38) ששם ידרוש דרושים ארוכים ובלתי נוגעים להספור (צד 33) גם תכונת זאיקאווסקי יספר במקומות שונים, אשר אם נחשבם לאחד יעלו ליותר מעשרים עמודים. ארוכות כאלה יעשו רושם לא טוב על הקורא וילאוהו בלהג הרבה. גם מחשבות וולאדימיר, אשר רשם בספר לזכרון ואשר יעבירן הספר לפנינו השתרענה על ארבעה־עשר עמודים ויותר, ואנכי לא אדע אל נכון אם מקומן גורם או הן בעצמן גורמות, אך זאת אדע נאמנה כי תפולנה על הקורא חבלי שנה וגם הקורא היותר זריז וסבלן ינום עד שבע פעמים טרם יעבור אותן עד תמן. כן יש בהספור נפשות אחרות אשר הובאו שלא לצרך ומוטב היה שלא נבראו משנבראו אחרי כי לא נגעו כמעט במאומה במהלך הספור וגם תכונתן נסתרו ממנו — ולמה איפוא טרח המחבר להביאן? למה נוצרה למשל סופיא, אחרי כי גם אחרי יצירתה לא נודע ממנה דבר רק זאת כי יראה מהמים ואביה חפץ „לתת בעדה" ששת אלפים רו"כ מהר ומתן לאיש אשר ישאנה לו? כמו כן לא נגרע לפי דעתי מערך הספור מאומה לולא הוציא לנו המחבר את לאה אחות ראזענפעלד, אשר תראה כאופן החמישי לעגלה...

מדי דברי במגרעותיו לא אוכל לעבור בשתיקה על התמונה אשר נתן לנו הסופר

(צד 55) כאשר ראה זאיקאווסקי את העלענא רוחצת בנהר — תמונה מכוערה ומעוררת גועל־נפש כזו תמצא מקום לה רק בהרומנים הצרפתים מהמין הגרוע, ציניזם כזה הוא חטא לא יוכל כפרו לסופר כמוהו. כן מאנה נפשי להאמין כי אפשר היה המקרה, אשר ספר אח"כ כי בהשאר זאיקאווסקי עם העלענא לבדה ואין זר אתם ערב את לבו לספר „בדברים היוצאים מן הלב את הפעל שפעל עליו המראה אשר התיצב לנגד עיניו בגשתו אל שפת הנהר" (צד 56) והיא — עלמה התמימה ומצניעה־לכת! — לא הוכיחה אותו בפניו על עשותו המזמתה, ולא קצפה על עזות־פניו להשמיע באזניה דברים כמו אלה — הכזאת תהיה דרך עלמה ישרה ושומרת־תם? אך אל ישתומם הקורא למראה הזה, כי הסופר יוסיף להפליא אותנו הפלא ופלא, כי אחרי רגעים אחרים באמר אליה זאיקאווסקי „הנה נפשך יודעת מאד כי בלשון אחרת דברת עמי היום וגם רוח אחרת היתה אתך לו רק עלתה בידי למשל בבשרך — כאשר אני מושל עפ"י דבריך — ברוחך". והיא „תחת מענה על דבריו הביטה בפניו ותצחק"... (צד 58) ואם עוד נפלגו חכמינו „אם שתיקה כהודאה דמיא או לא" הנה ה„שתיקה" הזאת היתה „הודאה" גמורה — וזאיקאווסקי הפיק חפצו בלילה ההוא... (צד 76) תמונות מכ‍ערות כאלה בכל אופן לא תתננה כבוד להסופר והרושם הרע, אשר תפעלנה על הקורא, לא ימחה עוד מעל לוח לבו עד תם קריאת כל הספור...

אך במקום שאתה מוצא את מגרעותיו של הספור שם אתה מוצא את מעלותיו. אחרי התמונה הזאת המנולה יעביר לפנינו הסיפר תמונה נחמדה, הלא היא בפרק הששי (צד 77—99), הפרק הזה עולה בשלל צבעיו השונים, באמתתו וברוח החיים, החן וההדר השפוך ע"פ כלו על כל הפרקים האחרים ולא אעשה שקר בנפשי אם אמר כי לולא נברא כל הספור אלא בשביל הפרק הזה דיינו. בפרק הזה יציג הסופר לפנינו כמו חי את „אצילותינו" המלמדות, את הלך־רוחן, מחשבותיהן ודעותיהן פה נטה המחבר מדרכו אשר אחז בכל הספור לתאר את „גבוריו" בדברי עצמו; פה הנפשות מדברות במו פיהן ומוכיחות על עצמן מה הנה ומה תכונתן — וע"כ יצאה התמונה הזאת חיה ומתוארה היטב בכל קויה ורשמיה הדקים; פה נראה בעצם תמה את דמות „הנשים העבריות" מהדור החדש, אשר אבדו מהן כל הסגולות היקרות והמדות הטובות שבנות ישראל מהדור הישן היו מצוינות בהן, והנה זרות לעמן ולדתן, ועוד רעה חולה מזו כי נהפך לבן לשנוא את צור מחצבתן ולתעב את עמן בכל שאט נפשן „אני אגידה לך קושט אמרי אמת — תקרא האחת — אשר אין לך עם בארץ יותר משחת ונבזה מעם היהודים בנעוריהם, בזקניהם, בחסידיהם ובמשכיליהם וכו'" (צד 96) „סיבארין ויעלענסקי בדעת ידברון — תוסיף לדבר בחמת רוחה — וכל אשמותיהן לא בשקר יסודן וכו' הם אינם יודעים אף החצי מתכונת היהודים כמו שיודעת כל אחת מאתנו וכו'" (שם) וכאשר תשאלנה רעותה „הלא האנשים ההם משיאים אשם בנפש היהודים כי דורשים המה דם נוצרים לחג הפסח?" אז תשיב אמריה „זאת לא אוכל לדעת וכו' אך מי זה לידנו יתקע כי אין בין היהודים וכו'" (צד 97) כמה מן האמת המרה בתמונה הזאת!

עוד תמונות אחדות נמצאות זעיר שם זעיר שם, אשר תמלאינה את הקורא רגש־ניל ברוח החיים השפוך עליהן, כמו התמונה שנתן לנו (צד 32) מנער עברי השואף „להמנות בין מספר המאשרים הרואים את שמותיהם נדפסים במכה"ע" ואשר למען הפיק חפצו זה ישתמש בכל האמצעים והתחבולות, אשר אך תמצא ידו לעשות... ועוד רבות כאלה.

שפת המחבר צחה קלה ונעימה ומסגלת מאד לחפץ מספר־ספורים גם נקיה היא משגיאות לחקי־הדקדוק — מדה בלתי מצויה בסופרינו העברים שאינם שמים לב למה

שעטם מפליט — אולם עם כ"ז לא אוכל לכחד את האמת כי המחבר ישתמש לפעמים ברוססיציזמים השורטים שרטת בנפש הקורא המבין כמו „לתת בעד בהו סאפיא ששת אלפים רו"כ מוהר ומתן לאיש אשר ישאנה לו" (צד 42) „בפרטן על פי הפסנתר בארבע ידיהן" (43) „לא החטיא אף שנה מלהתודות" (44) „שמעשיו לא יבואו ,ברוב עם חזות פניו" (א4) ועוד רבים בספרו.

סוף דבר — עם כל המגרעות הנמצאות בספור הזה אשר לפנינו בכ"ז נאוה לו תהלה כי גם מעלות רבות לו ואחת בקשתי שלא יהיו כל הספורים היוצאים בזמן הזה בש"ע למצער גרועים מהספור הזה...

השמעוני.

דור לפי דורשיו

בקרת על פרק אחד בספר „דור דור ודורשיו" להרא"ה וויים

הכל תלוי במזל ואפילו ס"ת שבהיכל! אמתת המשפט הזה נראה בכל פנה שאנו פונים. מבקרינו-החדשים, אשר לקחו להם קרנים, להביא במשפט מעשי דור דור, ולנטות עליהם קו, לשבט או לחסד, פסעו פסיעה גסה לפנים להביא גם מעשי חכז"ל בכור בחינתם, וממאמריהם הקצרים המפיזרים זעיר שם זעיר שם, מהרו להוציא משפט על תכונתם של חכז"ל, ועפ"י רוב הוציאו משפט מעוקל. אחדים מחכז"ל זכו בדין בב"ד של מבקרינו, ואחדים — אוי לי אם אומר! — מלבד שלא ידעו לחלוק להם את כבודם הראוי להם, עוד מתחו עליהם את דינם הקשה, ובדעתם המשובשת הוסיפו עוד סרה להאשימם על עונות שלא עוו וחטאים שלא חטאו. לדוגמא נרים כעת על נס את משפט הח' א. ה. וו. ע"ד תולדות ותכונת התנא-אלהי ר"א הגדול (בספרו דדו"ד ח"ב צד פ"א וכו') אשר בלי טעם הנחילו קלין תחת הכבוד שפזרו לו מלא חפנים כפי הנמצא בתלמוד ובמדרשים. והכל משום מה? משום — שלפי דעת וויים — לא הלך לבו אחרי תקונים (רעפארם) אשר לבו — של וויים — זונה אחריהם. ועפ"י שפופרת זו ישקיף ה' וויים על חכז"ל ועפ"י מדה זו ימדוד מדת גדולתם וקטנותם, כאלו אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של חופש... ותקונים... ואם כי שיותר ממה שהערתי פה בדבר תולדות ראה"ג יש להעיר על רוב המשפטים שמילא בהם ה' וויים את ספריו, אבל הן לא עלי המלאכה לגמור ומי יתן וישים אל לבו אחד ממבקרינו הנאמנים לעמוס את העבודה הזאת על שכמו לעבור בעין בקרת על כל חלקי דדו"ד, לצרף אותם ולהסיר את בדיליהם וסיגיהם. ויען כי במקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד אף לרב, לזאת בראותי כבוד אחד ממיסדי תושבע"פ מחולל בפי אחד המתימר לאוהב חז"ל ומוקיר דבריהם אמרתי להציל עשוק מיד עושקו ולהשיב לראה"ג את כבודו אשר גלה ממנו באשמת ה' וויים.

הנה אם נשים לב לדברי ה' וויים, ואם נשקיף עליהם בהשקפה חודרת, נוכח לדעת כי הוא עושה בזה מעשי המבקרים הידועים, אשר לא יחדרו בתחלה בדברי המבוקרים, למשמשם ולבחנם, רק יבואו ושטה בידם ומתחלה בטרם עוד נחתו לעומקא דדינא, ימהרו להחליט איזה שיטה ואח"כ יתחילו לאמת את החלטתם בהשערות מפוקפקות

וכחבות הפורחות באויר; וכך עשה ה' וויים בבואו לדבר בראה"ג יורה חצים ואח"כ יעשה את המטרה להראות כי קלע אל המטרה; הוא מדעתו מיחס בתחלה איזה שטה ודעת להמבוקר ואח"כ יגרור את המאמרים בשלשלאות של ברזל כי יקימו ויאמתו את דבריו, כן בא ברב ענין לגבב דברים בלי דעת וטופל עליו עון שברח מבית אביו ללכת ירושלימה ללמוד תורה מפי ריב"ז (שם צ"א) בעוד שהדבר הזה מעלה עוד ערך ר"א בעינינו, בראותנו עד כמה חשקה נפשו בתורה ויקרה היתה בעיניו שבחר לעזוב את טיב אביו, אשר הדירו מנכסיו, וללכת ירושלימה ללמוד תורה בחשק נמרץ עד שלא טעם ח' ימים ועלה ריח מפיו (פדר"א א') וריב"ז (שמצא חן בעיני וויים) אמר לו „כך יעלה ריח חקי התורה מפיך" (שם)! וגם אח"כ כאשר ראהו אביו, יושב ודורש, ורצה להדיח את שאר בניו מנכסיו, ולתתם כ"א לו, ענה: כלום כסף וזהב חפצתי? וכי טוב לי תורת ה' מאלפי זהב וכסף (שם)! להלן יפתח ה' וויים בשבחו ולאט לאט מסיים בגנותו, יתחיל לשבח את „שקידתו הרבה וכח זכרונו החזק וכו' ומן התהלה לתהלה אך צעד אחד ומסיים: לא עמדה לו תורתו נגד המדות המגונות שרבקו בתכונתו וכו'", הלוא אך מתאנה הוא לו לראה"ג! הנה יוקע לעיני השמש את הדברים שבהן היה ר"א מתפאר לחושבן: „מימי לא קדמני וכו' „ולא שחתי ש"ח וכו' ולא אמרתי דבר שלא שמעתי וכו' אם יהי' כל הימים דיו וכו' אין מספיקים לכתוב וכו'" הלוא כל המעיין בסכה כ"ח, יראה כי חשב שם עשרה דברים שהי' נוהג בהם ריב"ז, והם הנ"ל ועיד בהוספה, ומסיים שם: „וכן היה נוהג ר"א אחריו" (שם), וא"כ היה ר"א נוהג בכולן, ומדוע התפאר רק בהנ"ל? אלא ע"כ כפרש"י שם שר"א חשב להם מדותיו, לומר מפני שטרח הרבה כ"כ, ושמע מרבותיו הרבה, לכן דבר שלא שמע הי' ספק בידו (שם) ולזאת הזכיר מדותיו אלה, אבל לא להתפאר! ולכן לא הזכיר את יתר מדותיו שהיה נוהג בהן ג"כ אחרי ריב"ז. אחרי שאין בהן שום הוכחה כי טרח הרבה לשמוע מרבותיו הרבה. ומדוע נטפל ה' וויים רק לר"א, בעוד שנמצא, שר' פרידא התפאר ג"כ כי מעולם לא קדמוהו אדם בבהמ"ד (מגילה כ"ז) ור' זירא התפאר כי מימיו לא ישן שינת וכו' (שם)? וביותר נתפלא, הן ה' וויים יפקוד על ר"א עון התפארות במה שאמר: „אם יהי' כל הימים דיו וכו' אין מספיקים לכתוב תורה שלמדתי" ומציין את המקור (שה"ש רבה פ"א) ובזדון העלים עין ששם „קרוב להמאמר של ר"א, נמצא סגנון זה ג"כ לריב"ח (שם) וכן נמצא סגנון זה ג"כ לריב"ז (מסכת סופרים פ' ט"ז) ומה הוא ר"א כי רק עליו ילין ה' וויים! ריב"ז וריב"ח מצאו חן בעיניו, והעלים עין מההתפארות בסגנון הנ"ל אצלם. ובר"א צעק ככרוכיא! (הלוא על ריב"ז יש להקשות מדידי' אדידי', הלוא הוא בעצמו הזהיר: „אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך", ומדוע החזיק פה טוב: לעצמו? אבל לפי דברינו אצל ר"א, גם אצל ריב"ז אתי שפיר) ה' וויים יאמר: „אין אחד החכמים אשר יתהלל בתורתו וכו' כמוהו" וכו' ואנחנו הראנו לו שמלבד ר"א, עוד ריב"ז וריב"ח התהללו בסגנונו, וכעת נראה לו כי עוד אחד מהחכמים, ורשב"י שמו, שהרבה וויים להללו (שם קנ"ו) התפאר בגדולות מר"א, הן נמצא שאמר: „יכול אני לפטור את כל העולם כלו וכו' ראיתי בני עלי' והמה מועטים, ואם שנים הם אני ובני הם, ואם אחד אני הוא"! וכו' וכן מצינו שאמר: בני! שנו מדותי שמדותי תרומיות מתרומת מדותיו של ר"ע" (גיטין ס"ז). על ר"א יאמר וויים „כל מגמת פניו היה רק מחלוקת" וכו', ועל רשב"י לא פקד עון כגורם להמחלוקת הידועה שפרצה בין ר"ג וריב"ח, עד שהעבירוהו לר"ג מן הנשיאות, האם משא פנים יש בדבר? אתמהה!

ה' וויים יעיז להקל ראש ולהתל בר"א כאשר יהתל וישחוק את אחד הנערים הקטנים ויאומר: אך מעט עוד הי' יכול להניע זרועות ידיו והנה נשאם ואמר בגובה רוח: אוי לכם שתי זרועותי שהם כשני ס"ת, הרבה תורה למדתי וכו' כמה מן ההרמית והשקר יש בדברים אלו א) ! למען עור עיני הקוראים העתיק רק את דברי ר"א שאמר: „אם יהיו כל הימים דיו וכו' אין מספיקים" ואת סופו של המאמר הכחיד תחת לשונו כי ירא שיבוא ויטפח לו על פניו כי שקר הוא הדבר ומעשי בעל נתיבות עולם בידו, כאשר נבאר במה שיבוא, וכן גם עתה שלח פיו ולשונו לגדף איש אלקים, בפטפוטי מילין ולא ידע שנחלים היא חותה על ראשו, וכל בר בי רב יאמר לו: שפיל לסיפי' דקרא, הלוא מסיים שם „הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי אפילו ככלב וכו' הרבה תורה למדתי, ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחיל כו', וכל קורא מבין יקרא בין השיטין כי לא הי' כונתו להתפאר, כ"א להלהיב את לבות תלמידיו לתורה, בזאת שהפליא והרבה להלל את רבי תורתם של רבותי', כי בכל שקידתו של ר"א, לא חיסר מתורתם ולא כלום! כאשר העיר שם המהרש"א ז"ל, וז"ש „ככלב המלקק", על עצמו אמר זה המשל אף שהוא קצת לגנאי שדימה עצמו לכלב, אבל לתלמידיו לא אמר כן שהוא קצת לגנאי ואמר משל אחר; גם מטעם זה בעצמו הפליג דאפילו ככלב המלקק לא חיסר מרבותיו, אבל בתלמידיו לא הפליג כ"כ, ואמר לא חסרוני אלא במכחיל כו' (וה' וויים גורם להאותו גם פה „אפילו"), דמשמע מיהו כהאי שיעור חיסרו ממנו, שאינו לתלמידיו גנאי כ"כ כמותו" עכ"ל, וא"כ לא נראה פה שום גבהות-רוח, וה' וויים בעיניו הטרוטות בכל פנה שהוא פונה מראה רמית-רוח! (יפה משלו שאין מראים לאדם כ"א מהרהורי לבו) ה' וויים יראה באצבעו על מאמרו של ר"א לריב"ח, „אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה" (נדה ז') אבל אנחנו שידוע לנו „מרוב שקידתו בתורה גבה זכרונו החזק שהיטב רבו לתארו בבור סוד" ועוד בזאת שההנהג כריב"ז והי' משכים ומעריב בבהמ"ד וכו' לא נוכל לפקוד עליו עון, שידע את כחו וסמך על שמועותיו ששמע הרבה ולא הי' מאבד טפה, ועד במה כיון בשמעותיו נראה מזה שכיון למאי שנמנו וגמרו עליו כי עמון ומואב מעשרין וכו', ומזה שר"י ב"ב אחר יגיעה מצא את הטעם מדוע טעון סגירה: שמא נולד בו שחין וכו' כהשמועה של ר"א (נגעים פ"ט מ"ג) ולא כה' וויים שצועק: כי שמועותיו לקח לו למגן נגד כל תשובה נצחת" (שם) ויעליל עליו כי לבבו הכבד מהודות על האמת לא שסהר את דברי חבירו בסברה, וכל המעין בנדה ל"ח בהמקום שמציין ה' וויים יוכח כי לא כן בדיו! ובסברה סתר ר"א את תשובת חבירו והוא: כי דיו לבא מן הדין להיות כנדון וכידוע „דיו" מן התורה היא. להלן יתלה ה' וויים בר"א בוקי סריקי כי „נגד תלמידיו הי' אכזרי מאין משלו" לתלמיד אחד קלל שלא יוציא את שנתו (עירובין ס"ג) ולאחד שיסמא; לאחד אמר צא והודע תועבותיו של

א) וזאת שקרא לשתי זרועותיו שני ס"ת ניחא, אחרי שידע את כחו; וכן חבריו קראו לו כן כדמצינן (בסנהדרין ק"א) כשחלה ר"א נכנסו ד' זקנים לבקרו וכו' אמרו לו ס"ת שרוי בצער כו', וכן מצינן (שה"ש רבה פ"א) נכנס ר"י התחיל לנשק את האבן ואמר: האבן הזה דומה להר סיני כו' וזה שישב עליו דומה לארון הברית (וקאי על ר"א) וכן מצינן (בסוטה פ' עגלה ערופה) משמת ר"א נגנז ס"ת ופרש"י: שהי' בעל הוכחות מפי השמועה הרבה וסדורות בפיו כאלו כתובים בספר וכן מצינן (סדר"א פ"ב) שאמר לו ריב"ז: כך אתה יכול לומר ד"ת יותר ממה שקבלו בסיני, ומסיים: אשריכם אברהם וכו' שיצא זה מחלציכם עיי"ש.

אמך וכו' (מגילה כ"ה) ולאחד מגדולי תלמודא קלל (פסחים ס"ט) ע"ז נשיב כי לא נוכל להבין מחשבות ה' ווייס, האם ידמה כי מעבר לים הוא, וירחיק עדותו עד שלא נוכל להודע כי התענו בכזביו, או כי בלשון שקר יאבה להאחיז את עינינו למען לא נראה נכוחה; ניתי נא ספר ונחזי, כשנעיין בעירובין ס"ג, בהמקור שציין נראה כי לא קללו „שלא יוציא את שנתו" כ"א חש עתידות לו, כי אשתו שאלה אותו וכי נביא אתה? וענה: כי לא נביא הוא וכו' כ"א כך מקובלני וכו' ור"א לשיטתיה שסובר שהמורה הלכה בפני רבו חייב מיתה כבני אהרן שהורו הלכה בפני משה רבם (שם) ונבואת נזרקה מפיו כדמסיים שם ולא הוציא את שנתו, אבל לא קללו! וכן מי יאמר לו כי מה שאמר ר"א לריב"ד פשוט את ידיך וקבל את עיניך כונתו שיסמא? הכי נמצא בכל הספרות התלמודית דגמתו, שיורה על כונה כזו? ועוד איך נוכל להבין כפשוטו כי צוה ר"א שיקבל ריב"ד את עיניו, והזא ציית לי'? ומדוע בתחלה תלה ר"א את הקבלה בריב"ד ואמר: „וקבל את עיניך" ובחזירתם יאמר: יחזרו עיני ריב"ד למקומן? אך לפ"ד הלוך הדברים כך הוא, בלי תפונה ר"א שאמר כל המלמד את בן חבירו תורה כאלו עשהו (סנהדרין פ' חלק) והוכיח את חביריו מרוע לא באו אליו קודם לכן ללמוד תורה (שם ס"ח) הי' נאה דורש ונאה מקיים ומסר לתלמידיו כל מה שהי' לו בקבלה מרבותיו, וכן הקבלה כי עמון ומואב מעשרין וכו' מסר ג"כ לריב"ד תלמידו, ולפ"ז כאשר בא ריב"ד אליו וסיפר לו את החידוש מבהמ"ד והולה עטרת הדרשה בהדורשים שבמנין, חרה לו לר"א משני פנים, א) כי נוכח שריב"ד שכח תלמודו ור"א לשיטתי' האומר: כל המשכח דבר אחד מתלמודו גורם גלות לבניו (יומא ל"ח), *) ב) כי ראה, שהיתה ישועתו קרובה, ועזרתו היתה ביד תלמידו, ושלחה מפניו! כי כידוע לא הסכימו חביריו לקבלותיו ושמועותיו, ובשביל זאת ברכוהו בעת שהתעצם להעמיד קבלתו ולזאת חשב ר"א, לוא הזכירו לפניהם לטובה תלמידו בהיותו בבהמ"ד בשעת המנין, כי הדבר הזה שעליו הם דנים ונמנים, כבר שמע מר"א רבו, כי עתה לקרבהו ולשים לב לקבלותיו; ואיך נוכל לדון את ר"א לכף חוב, כאשר נשים אל לבנו מצבו הרע, איך שאיש גדול כמוהו נתנדה וישב לו מחוץ לבהמ"ד, רחוק מחביריו ומתלמידיו מחמדי לבו, ובכליון עינים חכה לעת רצון, שחבריו ירחמו עליו, וכאשר שפכה עליו אשה בעברו בשוק שופבין ענה ברוח נמוכה „כמדומה שעכשיו יקרבוני חברי כדכתיב: מאשפות ירים אביון" (ירושלמי מ"ק פ"ג) וכעת כאשר נפתח לו פתח תקוה לחלצהו מן המצר, והנה עומד תלמידו לו לשטן, והאם על עול כזה לא יצעק ויתמרמר? ומה עשה לו? לא כיום! כ"א ענש אותו שלא יוסיף לראות את פניו וכי מהיום והלאה ימנע ממנו את לקחו, ולא יעמול לרוח, כי הלומד עם הלמיד כזה — השוכח תלמודו — כזורק אבן למרקולים לפי דעתו, וזאת היא כוונתו במה שאמר: פשוט את ידיך וקבל את עיניך ר"ל שלא יוסיף לראות את פניו ע"ד והיו עיניך רואות את מוריך, ולפ"ז ניחא מה שלא תלה אח"כ את ההחזרה בריב"ד, אחרי שר"א התפייס אח"כ והטה לו חסד, כדמסיים שם כשנתישבה דעתו אמר: „יחזרו עיני ריב"ד למקומן"; וגם בזה נראה ענותנותו כי רק רגע באפו, והשני' חיים ברצונו, והי' נאה דורש ונאה מקיים, ומעשיו ועיונו הלכו שלובי זרוע, וכאשר דרש **) לעולם תהי' ימין דוחה ושמאל מקרבת כן

---

*) שם הגירסא ר' אלעזר ולא נמצא בכל הש"ס מאמר זה בשם ר' אליעזר ויותר טוב לציין אבות כ"ג. המו"ל

**) מי הגיד לך כי בעל המאמר הזה הוא ר"א? ברייתא שנויה בסוטה מ"ז וסנהדרין ק"ז בשם תנו רבנן. המו"ל

קיים, וחמתו על ריב"ד שככה; ולחביריו שלח בענוה: אל תחושו למניתכם כך מקובלני וכו' ולא בגבהות־רוח לאמר: לוא חרשתם בעגלתי וכו' ר"ל לוא שמתם לב לקבלותי כי עתה לא נצרכתם למניניכם, כאשר ענה לב"ב הלל העניו (פסחים) אבל וויים הוא באחת כי ר"א הי' גבה רוח ויעלים עין מהמעשים המטפחים לו על פניו, ויראו לו את ההיפך כההיא עובדא מהשופכין (ירושלמי מ"ק) וכההיא עובדא כשבא אליו ר"ע והודיעהו כי נדוהו, קבל את הנדוי וזלגו עיניו דמעות מבלי לתרום כנגדם כר"מ שאמר; איני שומע לכם עד שתאמרו לי מדוע תנדוני. כן רצה ה' וויים להעמיד את ראה"ג על הבמה בתמונת בעל גאוה ונהיה כרצונו ובמאמרו והבל פיו נברא גבה־רוח, אשריך מבקר שזכית לכך! אולם הטרם ידעת כי טיח תפל לא יעמוד לאורך ימים, ויש יום שגאולה תהי' לחכז"ל מידיך. והנה הוא עוד לא יאמר די בכל אלה, ויעיז גם להטיל ספק בשמועתו של ר"א ולחוס לכבודו (!) כי אולי כח המדמה חזק עליו וחשב ששמע מפי אחרים, אשר הוא עצמו יצרם וכו', אי שמים! עד מתי יאהב ריק ויבקש כזב לעולל בעפר את פני אחד מכוני ומיסדי התורה שבע"פ, ולהוציא לעז על אותו צדיק, אשר הי' נזהר בחייו מלומר דבר שלא שמע מרבו ואף כי לומר דבר שלא שמע—בשם רבו! והכל משום שכח המדמה חזק עליו וחשב ששמע מפי אחרים בעוד שהוא עצמו יצרם בדמיונו ובאמת לא הי' כבר לעולמים ואין זכר לו בהימים הקדמונים (לשון ה' וויים), אבל מה יענה לנו מבקרנו אשר כל רז לא אנים ליה, אם נראה לו, כי אמנם קבלה ישנה היא, וכבר היתה לעולמים ולא ר"א יצרה בדמיונו! והיא: מצינן (יבמות ט"ז) כאשר בא ריב"ח וראב"ע ור"ע לר"ד בן הורכינוס לשאלו בדבר צרת הבת אמר להם „מעידני עלי שמים וארץ, שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר ג' דברים וכו' עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית וכו'" האם גם עתה יתעקש ה' וויים כי ר"ד בא להשלות את נפש החכמים הנ"ל בדמיונות? ור"ד בזמן הבית ואחריו היה, (יבמות ט"ז גיטין פ"א) כי כשבאו אליו החכמים הנ"ל כבר כהו עיניו מזוקן „ולראב"ע אמר: ויש בן לעזריה חברנו? (שם) וכן מצינו (בירושלמי) שאמר על ראב"ע כי הוא עשירי לעזרא ועיניו דמיין לדידיה (לעיניו של עזרא) וא"כ ידע אותו — את עזרא — וה"ה לחגי שהיה בימיו.

ומה שאמר להתלמיד צא והודע וכו' הנה מלבד שבדקו אחריו ונמצא ממזר וא"כ כוון ר"א ברה"ק עוד יש להתנצל, כיון שהתלמיד שמע מר"א כי אין קורין בהודע וכו' והוא קרא מרחציף כולי האי כו'! ור"א לטעמי' (ברכות כ"ז) שהחולק על ישיבתו של רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל; ועוד מדהאי לא חייש ליקרא דירושלים וכבודה, והי' לועג לרש והתכבד בקלונה לספר גנותה, דן אותו ר"א מדה כנגד מדה ולא חש לכבודו ג"כ (עיי"ש בתוי"ט) וכהאי גונא נמצא (במסכת כלה) „ששתי תינוקות א' כסה את ראשו והשני גלה את ראשו, ר"א אומר זה שגילה וכו' ממזר! וריב"ח אומר בן הנדה ורע"א ממזר ובן הנדה, אמרו לו לר"ע איך מלאך לבך וכו' והלך ר"ע לבדקו ונמצא כדברי ר"ע עיי"ש הרי לך כי החוצפא הי' להם לסימן.

ומה שהשיב לר"ע: „בשחיטה השבתני בשחיטה תהי' מיתתו" ע"ז נוכל לומר כי לא קללו, כ"א חש עתידות לו, כי תהיה מיתתו בשחיטה ר"ל בסייף כדרך הרומיים להרוג כל מורד במלכות בסייף כדאמרינן (סנהדרין פרק א"מ) היו מתיזין את ראשו בסייף כדרך שהמלכות עושה (ר"ח פיינשטיין בהאסיף תרמ"ז צד 323) ואגב נעיר כי לפלא בעינינו מדוע אמר „מיתתו בנסתר? ולבד כ"ז הלוא נמצא כמה מאמרים ומעשים ממנו שמראים לנו בעליל איך שהי' זהיר בכבוד תלמידיו והיה מחבבם, הלוא לימד סניגוריא עלאחר מתלמידיו שהי' מאריך בתפלתו יותר מדי ואמר: בלום

מאריך הוא יותר ממשה רבינו? ולימד סניגוריא על אחד מתלמידיו שקיצר יותר מדי ואמר: כלום מקצר הוא יותר ממשה רבינו? (ברכות ל"ד) וכן מצינו כשנתן עיניו בתלמידיו והם היו סוברים כי עליהם הוא כועס, מהר לפייסם (ביצה ט"ז), והאם נראה זהירת בכבוד תלמידים יותר מזו שהי' נוהג בריב"ז (סכה כ"ח) לפתוח בעצמו הדלת להני תלמידים — והזהיר: יהי' כבוד תלמידך חביב עליך כשלך (אבות פ"ב) הן אמנם (סנהדרין ס"ח) נראה כי קודם מותו דבר קשות ותוכחת מוסר נגד חביריו, כאשר יאמר ה' וויים, אבל כאשר נעמיק נראה כי לא כצעקתה הבאה עשה! וכידוע מאמרם ז"ל כי אין אדם נתפס על צערו, לזאת אמר לבנו כי דעתו ודעת אמו נטרפה, כי חמה הי' לו עליהם, שאין חולה מהם עליו, ומבשרם יתעלמו מבלי ללכת להתרפס לפני אחיה ודודו הנשיא ר"ג להשיב ממנו את רוע הגזירה — גזירת נדוי! ודבר התוכחה נגד חביריו, מלבד שהיא סותר לדעתו ולתכונתו, כי מצינו בהרבה מקומות שהפליג בשבח הזהירות בכבוד חברים ועל בקשת חבריו ללמדם ארחות חיים כי יזכו בהם להעה"ב ענה להם הזהרו בכבוד חבריכם (ברכות כח), וכן מצינו שהזהיר לבלי להיות נוח לכעוס והיינו להיות עניו כהלל (אבדר"נ פט"ו) וגם על כבוד משה רבינו לא חס ואמר כי בשביל שכעס בא לידי טעות (ספרי מטות), ולזאת לא נוכל להאמין כי איש כראה"ג יהי' נאה דורש ואינו נאה מקיים? איש כראה"ג שאמר: תמה אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה" (עירובין ט"ו) לא יהי' נזהר מלהוכיח לחביריו בדברים קשים כגידין? — ועוד ה' וויים סותר את עצמו, כי להלן (צד 130) יאמר: „כי ר"א נתפשר „עם המאראות ויעץ לשלום ולזאת כאשר אחרו תלמידיו לבוא, הבין כי היו טרודים „בעסק המרידה אשר היתה למורת רוחו ולזאת הוכיחם וחש עתידות „להם באמרו „תמהני אם ימותו מיתת עצמן? ולר"ע שהוא הי' הראש והראשון שהשתדל „במרדה יותר מכולן, והוא דרש על בר כבבא דרך כבב מיעקב לו חלק מיתה קשה „מכולן" ע"כ תוכן דבריו שם — וא"כ לא מרוע לבב הוכיחם, כ"א דרש טיבתם! — ה' וויים לא הסתפק בכל העלילות ששם על ר"א, כ"א עוד הוציא עליו לעז כי נקש במינות, והאם לא חוצפא גדולה היא שאין למעלה ממנה! ומה צדקו דברי הח' המבקר א. אטלאס בהכרם בבקרתו על ספר „על נהרות בבל" שהתרעם על מבקרינו מדיע יציעו רק את תוכן הענין בלשונם, ויציינו אח"כ את המקור להציון בתלמוד או במדרש מה שרשאים לעשות כן האשכנזים הכותבים אשכנזית אבל לא אנחנו! אנחנו צריכים להביא את הציון והמקור בדברינו בלשונם, כי עפ"י רוב יכשלו מבקרינו באחיזת עינים, והמקור והציון יוכיחו ההפך מדבריהם, וגם מבקרנו ה' וויים נכשל הפעם באחיזת עינים כאשר נבאר במה שיבוא. ואם-כי לא הראשון הוא בדרך זה וכבר כבשוהו מבקרים חפשים ואחזו לנו שועלים מחבלים את כרם ספרותנו ומחפים דברים אשר לא כן על רבז"ל, רק יען שאין להם שם על פני חוץ, ובני בלי-שם הם לא יעשו רושם על קהל הקוראים, והאחרונים לא יתנו אמון בם, ויעיינו בעצמם בהמקור אם מתאים הוא לדברי המבקר; אבל אם איש שקנה לו שם-אזרח בספרותנו ואתמחא גברא לו יאמינו הקוראים על כל דיבור ודיבור היוצא מפיו ולא יעיזו להרהר אחריו ולדרוש בהמקורים אולי גם הוא עשה את מלאכתו רמיה ונמצא ש"ש ושם חכז"ל מתחלל וכדי בזיון וקצף. — אבל אנחנו לא נלך אחרי ה' וויים בעינים עצומות כ"א נדרוש בהמקור ונראה מה כתיב שם; והנה איתא (ע"ז ט"ז) ת"ר כשנתפס ר"א למינות וכו' א"ל אותו הגמון זקן שכמותך יעסוק בדברים בטלים? א"ל ר"א נאמן עלי הדיין הזה כסבור אותו הגמון שעליו הוא אומר (ר"ל שהודה לדבריו) א"ל: דימוס! פטור אתה. וכשבא לביתו נכנסו תלמידיו לנחמו (ולא כוויים שאמר ואילו חבריו נטרו לו שנאה וכו' והלוא ר"ע א"ל בפה

מלא וכו׳) א״ל ר״ע הרשנו לומר לפניך דבר אחד שלמדתני וכו׳ שמא מינות באלידך והנאך וכו׳ א״ל עקיבא! הזכרתני פ״א הייתי מהלך וכו׳ ומצאנו חד וא״ל כתיב בתורתכם וכו׳ מהו לעשות בה״כ לכ״ג וכו׳ א״ל „כי מאתנן זונה קבצה ועד אתנן זונה ישובו ממקום הטינופית באו ולמקום הטינופת ישובו. והנאני הרבה ועליו נתפשתי״. הא לך קורא יקר המקור להעלילה שהעליל ה׳ וויים, אבל מה נראה פה? רק ה׳ וויים גלוי־עינים כמוהו יראה חדשות כאלה, וכשאנחנו לעצמנו לא נדע להוכיח מזה כי ר״א נוקש במינות; אם ר״א הצדיק הצדיק עליו את הדין מדוע נכשל ונוקש יען כי הנאהו אותו־איש בלצנותו, אבל כי ר״א נוקש במינות מאן דכר שמיה? וכי בשביל שלא התרחק ממנו ולא תחב את אצבעו באזניו, לזאת יחפא עליו קלון, הכי בשביל זה יש לו הצדקה, להוציא עליו שם־רע ולקוראו בשם נוקש־במינות? אתמהה! בידוע היתה אז גזירה על לימוד־תורה, ולר״א שהכיר בו ההגמון, גדול בחכמה, לא שאלו כאשר שאלו לר״א ב״פ ול״ח ב״ת: מ״ט מתני׳? וכו׳ כ״א בדברים רכים חפץ להחזירו למוטב — לפ״ד — ור״א ענהו בלשון־חכמים דמשתמע לתרי־אנפי, לפטרו לביתו, וכן ר״א ב״פ שניקה עצמו והוכיח כי חף הוא מפשע, באמרו אם ספרא לא סייפא וכו׳ יצא ג״כ לחפש אבל ר״ח ב״ת שעמד על דעתו, וגם מעשיו הוכיחו, כי בפרהסיא הקהיל קהלות וס״ת מונח לו בחיקו, נדון לשריפה ביחד עם הס״ת שבחיקו. והאם יאמר ה׳ וויים כי ר״א ב״פ ור״ח ב״ת נוקשו ג״כ במינות? ומנלן? הלוא מפיים שם יצאה ב״ק מזומן הוא — ר״ח ב״ת — לחעה״ב! וכעת הלוא ת־אה קורא יקר איך עקש ה׳ וויים את הישרה ודרש דרשות של דופי, להוציא לעז על אותו צדיק, והכל אך להראות חפשיותו מבלי לחוש כי המציאות תכחישו על פניו. אלה מבקריך ישראל.

אלעזר צארקעס.

קנאת האמת

מענה להמבקר יעקב צבי יאנאווסקי. [כנסת הגדולה ח״ג]

כתיב אל תען כסיל כאולתו וכתיב ענה כסיל כאולתו, ל״ק הא בדברי תורה והא במילי דעלמא (שבת ל:)

בין המון הדברים, יקרי ערך, הנחוצים — בכל דור ודור — לספרות כל עם ועם בכלל, ולספרות העברית בפרט, תחשב גם הבקרת, ועל כן יאמרו המושלים, ספרות בלי בקרת, ככרם בלי גדר וכעיר פרוצה אין חומה.

המבקר הוא השופט והבקרת אחרית המשפט, וא״כ אפוא, עלינו לבקש ולמצא בהמבקר כל המדות והסגולות הנעלות, שמנו חכמים בשופט בין דם לדם ובין דין לדין, המבקר אשר בידו עט וקסמים להעביר כל ספר — שי״ל מבית הדפוס — תחת שבטו, להגיד להמחבר ישרו, ולספרו דרכו ופרי מעלליו לשבט ולחסד, למען יראו רבים וידעו מה לקרב ומה לרחק, אים אשר אלה בידו, חוב הוא עליו לעשות

מעשהו באמונה ופעולתו לא זר, וכ"ש שחנף לא יבא לפניו, איש אשר ספרי המחברים בידו נתנו, חוב עליו לשים האמת לקו והצדק למשקלת, להלל את הטוב ולחלל את הרע, לא כן המבקר אשר לא בכל אלה חלקו, המבקר רק מומי הברו ויעלם עיניו מכל דבר טוב ומועיל, לא כן המבקר, המתגולל על המחבר כאויב פרטי, יטפל עליו חטאים שלא חטא ופשעים שלא עשה ולא עלה על דעתו לעשות, אם ב"ה הוא אשר פה מלא מקום לגבות את חובו, להמטיר על המחבר מבול של חרפה ונאצה, ולשפוך עליו קיתון של קלון, וקו"ח אם עשה יעשה זאת ע"י השפעה מן הצד... למבקר כזה נח לו (ולבקרתו) שלא נברא משנברא, ועכשיו שנברא ראוי להמולי"ס לסגור בעדם דלתי מכ"ע, למען יכסה עליהם חשך, ומתוך קהל הסופרים יאבדו.

על דגל מחנה מבקרים כאלה יחד גם כבוד המבקר יעקב צבי יאנאווסקי בבקרו את התוספתא עם פי' „חסק שלמה", להרב הג' מו"ה שלמה ליב ד"ר פריעדלענדער במילהויזען (עלזאס) — כי למורת רוחי ולדאבון לב כל אוהב ספרות ישרון, לא מצאתי בכל דבריו לא תורה ולא חכמה, רק שנאה ותחרות, עזות וחוצפא יתירה, וכל קורא בבקרתו ב' וג' דלתות בנקל ירגיש כי עיקר מגמתו להשפיל כבוד המחבר ולדונו ביסורים — כאשר יאמר בסוף דבריו „ואם בעל נפש הוא יקבל באהבה היסורים הללו" — ולכן ימטיר עליו כפעם בפעם חרפות וגדופים, אשר כל השומע תצילנו שתי אזניו, ויפער פיו לבלי חק בדברי חלומות והבלי תעתועים, ועתה יאמר נא הקורא, האם גם איש כיאנאווסקי בין המבקרים יחשב? ואם מו"ל המקבל דברי פלסתר כאלה, האם לא מחלל ש"ש וכבוד הספרות ביחד!

אמת הדבר כי גם יאנאווסקי בעצמו הרגיש את חטאו אשר חטא להקוראים, עת מלא גליוני הכנסת בדברי נאצה, ולכן יפשט לפנינו טלפי רגליו ויאמר בסוף דבריו „לא מרוע לבב ולא מאהבתי וכו' אך קנאתי לספרות.ו הנעלבה הליקתני" ע"ז הנני אומר, שקר אתה דובר יאנאווסקי! איש אשר קנאת הספרות מדברת מגרונו, לא יבחר לו מבטאים שנשי השוק משתמשים במו, רק יכלכל דבריו במשפט, ועל הקוראים לשפוט מישרים, ואף אם באמת גדול עון המחבר מנשוא, גם אז ע"י בקרת נאמנה נכתם עונו לפני הקוראים, והמבקר המנבל את פיו עליו נאמר הכל יודעים כלה למה נכנסה לחופה אלא כל המנבל את פיו וכו':

ואני טרם אשיב על דברי המבקר, הנני לתת להקוראים מושג נאמן מפעולת המחבר על שדה התוספתא, בלי משא פנים; לפני המחבר היו ג' כת"י, והרבה ספרי אלפסי בהגהות כת"י על גליוני התוספתא מגאונים מפורסמים (רובם ספרדים), מלבד הרבה ספרי הדפוס אשר קבל לרגלי מלאכתו, ובעמל רב ובשקידה לא יסופר, הגיה וערך פנים של התוספתא, להסיר הטעות והבלבולים השגיאות והשבושים, ומבלי לבלבל את עין הקורא ע"י מסגרות ומשבצות הנהוג אצל מדפיסים; לא פה המקום לבאר בארוכה אופן מלאכתו בכלל, ההגהה התורנית והעיונית. הסדור השלם אשר יאמר ראו זה חדש, באורו הקל והמועיל מעוט מחזיק מרובה, הנה היא כתובה על הקדמתו לס' זרעים, וביותר לס' נשים, ואנחנו ממעמקי לבבנו נאציל לו ברכה.

אך לדאבון לב המחבר ולדאבון כל חכם ונבון, לא יצאה פעולתו לאור באופן הטוב והמועיל כאשר אותה נפשו, כי הוא מסר להמסדר (שריפט-זעטצער) את התוספתא שהו"ל החכם ד"ר צוקערמאנדעל מכ"י ערפורט, לסדר ממנה, מטעם המבואר בהקדמתו [כי תבנית כזה יצאה להמסדר לסדר ממנה, כי נדפסה בתבנית 8/0 ובלי פירושים] ועל הגליונות ערך הגירסאות והנוסחאות שקבץ מהכ"י וספרי הדפוס, וגם בין השורות מחק והוסיף עד אשר גם מסדר מומחה לא בנקל ימצא כונתו מה לקרב ומה לרחק (כאשר יעיד המו"ל את אשר ראו עיניו בהדף ששלחתי לו לדוגמא) ומעתה לא יפלא, אחרי אשר נדפסה בבית הדפוס, שהמדפיס ע"ה, המגיה בור, והמסדר לא ידע קרוא עברית, אם נפלו טעות ושגיאות לאלפים, נתבלבלו הענינים, ונשתרבבו השורות, המקורבים נתרחקו, והמרוחקים נתקרבו, כונת המחבר לא נעשתה וחכמתו נסתרה, אבל לוא חכם המחבר ישכיל זאת, להדפיס את ספרו בארץ רוסיא מקום מדפיסים מלומדים, ולהעמיד מגיה מומחה לנצח על המלאכה — וביותר נהון הדבר אם המחבר רחוק מבית הדפוס — כי עתה שלום היה לו ולהקוראים מעתה ועד עולם; הנה הגדתי והצעתי לפני הקורא דברי אמת ולדק, ועתה שוב אשוב לדברי המבקר, והנני להעיר כי מיראת אריכת דברים לא אכפיל להביא דברי המחבר המבולעים עפ"י רוב בדברי המבקר, וגם תקותי כי התוספתא לבר בידי הקורא, ולו הלדק להבדיל בין אמת לשקר בין אור לחשך:

מסכת ברכות

א) פרק א' הלכה א': שנן המבקר לשונו נגד דברי המפרש בהערות וחדושים (ד"ה מאימתי) וכתב ע"ז, „האריך בלהג הרבה ולא העלה בידו כלום, ומה הועיל לן הקרא דויהי ערב? הא סוף כל סוף צ"ל דהקרא לא קפיד וכו'": הקורא יראה שלא הבין, או לא רצה להבין דברי המחבר ופוסל ממש במומו, דהרי הש"ס פריך תרתי. א) תנא היכא קאי דקתני מאימתי? ב) מ"ש דתני דערבית ליתני דשחרית ברישא? [והשכל וההגיון מחייב זה, דאנו רואים שרבינו הקדוש התחיל לסדר כפי סדר תנועת האדם מעת קומו בבוקר, קורא ק"ש ומתפלל, אוכל פתו ומברך והולך לעבודתו כמו שבאר המחבר ריש מס' פאה, וכן גבי תמיד הקדים הכתוב בוקר לערב דסדר עבודת בהמ"ק כך היה] ומשני תנא אקרא קאי, דכתיב בשכבך ובקומך וכו', והנה קושיא הראשונה ודאי מתורצת בפשיטות, וקושיא הב' דרך אגב, כיון דאקרא קאי תפש לישנא דקרא, וקאמר הש"ס ואב"א דבכוונה נקיט ערב ברישא, דיליף מברייתו של עולם שהיום הולך אחר הלילה (חולין פ"ג.) ומהתחלת הלילה הוא יום דלמחר, והיינו דברי המחבר בהערות — שמחזק מה שפי' בפירושיו — דקושיא ראשונה ע"כ צ"ל דאקרא קאי, משא"כ לתרץ קושיא השניה עלינו לתפוס האב"א, והמחבר על פי' התוספתא הוא, ד) (רצ"ל איך על המפרש לפרשה כפי הסכמת הש"ס) ולכן מסיים כי אחרי דגלי לן קרא דויהי ערב שהיום הולך אחר הלילה, א"כ קרא דושכבך דוקא קאמר ואם נפרש דאקרא קאי מתורץ קושית הש"ס בתרתי, ואי קשיא מ"ש גבי תמיד? שערי

התרולים לא ננעלו, וכ"ל דבתמיד אף אם נאמר שהיום הולך אחר הלילה, ע"כ התחלת העבודה מתמיד של שחר, דבלילה שלפניו לא נקרב כלום, דעליה השלם אמר רחמנא; הנה באַרתי דברי המחבר, הנאמרים בקיצור אבל ברורים, אבל זה האיש יאנאווסקי החזיק את קוראי „הכנסת" לדרדקי, ולכן האריך בדברי הבל ולהג הרבה, ובצדק ישאל הקורא אף לפי דבריו ע"כ קשיא מ"ש דנקיט גבי ק"ש סדרא דבריאת עולם ולא סדרא דתמיד? ומה הועיל הוא בפלפולו? עוד יגלה לנו כונה עמוקה בדברי הש"ס „ואב"א" דאף אי נימא דקרא דושכבך בד"ת כתיב ולא בק"ש וכו', ואני תמה אם יש מוח בקדקד האיש הזה! א"כ הדרא קושיא „תנא היכא קאי דקתני מאימתי"? ועתה קורא יקר לא ושפט על פחזוזו וקלות ראשו של המבקר!!

ב) שם הלכה ו' [א] השיג על דברי המפרש בפירושים (ד"ה שמקצרים בהן) וכתב, „ולא השמיע לאזניו מה שהוציא מפיו חדא מאי חתימה איכא בברכת הזימון?": הנה כל מי שיש לו עינים בראשו בנקל ירגיש כי טעות הדפוס נפל שם, וברכת הזימון מקומה בין הנך שפותח ואינו חותם, וכה ל"ל, „יש מהם שפותח ואינו חותם, כגון ברכת הפירות ומצות וכו' וברכת הזימון, ויש שחותם ואינו פותח כמו ברכה אחרונה שבק"ש וכו'", אבל מה נעשה אם השנאה והתחרות יעור עיני המבקר, תא חזי מה שכתב! והמחבר עינו הטעתו שראה בפי' חסדי דוד שמפרש בשם הראשונים וכו' דהכונה הוא על הפתיחה והחתימה" השמעת מעולם דברי עזות וחוצפא כאלה! כל המפרשים במשנה ובגמרא מפרשים כן, והוא אומר כי רק מפי החסדי דוד הוא חי! (עקיצתו עקיצת עקרב לאמר כי המחבר עיניו רק בהספר אשר לפניו) ובירושלמי ה"ה מפורש „א"ר מנא טופס ברכות כך אמר ר' יודן מטבע קצר פותח ואינו חותם בברוך, מטבע ארוך פותח וחותם בברוך" הרי לפנינו דקצר וארוך אפתיחה וחתימה קאי, הן אמת שהברייתא הובאה בירושלמי שם, ומשמע שמאריכת דברים מדברת, וכן פי' בספר חרדים, אבל הש"ס דוחה ואומר מדתני חזקיה המאריך ה"ז מגונה וכו' הדא אמרה שאין זה כלל, ולפי המסקנא (היינו דברי ר"י דלעיל) ודאי אפתיחה וחתימה קאי, ומקצרין היינו מטבע קצרה, ואא"כ קאמר אילו שמאריכין דהיינו מטבע ארוכה, ומה שאין פותחין משום דכולהו ברכת י"ח מטבע ארוכה דסמוכין נינהו ופשוט:

ג) פרק ב' הלכה א': פער פיו לבלי חק, נגד דברי המבקר בהעו"א (ד"ה הקורא) וכתב „במה"כ (פלא!!) אינני יודע מה הוא שח, הא כל הטורח שטרח שם הכ"מ הוא רק ליישב לשונו של רבה ב"ח וכו' ומאי שייכי התוספתא והירושלמי לכאן", ע"ז אני אומר, גברא דלא ידע מאי דקאמרי רבנן הגס הוא בין הסופרים יחשב? לא דוב ולא יער! המחבר לא העיר רק על מה שלא הביאו המפרשים מהתוספתא, והירושלמי סמך לדברי הרמב"ם, דמבואר כאן שמטבע שטבעו חכמים הוא, ולכן אם לא אמר לא יצא, ותוספתא וירושלמי עדיפא לן ממרא דרבה ב"ח, וגם זה פשוט:

ד) שם הלכה הנ"ל [ב] השיג על דברי המפרש בפירושיו (ד"ה שיכוין את לבו) וכתב „טעות הוא בידו, דלר"ע סגי רק בפרשה ראשונה וכו'": הנה כפי שנדפס שם ודאי הצדק עם המבקר, אבל אם רצה לדון את חברו לזכות ולא להיות ב"ח הבא

בחוברתו, כי עתה ראה טעות הדפוס הניכר והודר לעינים, דהמפרש מביא דברי ר"ע „אשר צויתיך למדנו שכל הפרשה צריכה כונה", הרי לפנינו דמפרשה הראשונה הוא מדבר, אבל באמת כל הענין „והיינו כדעת ר"ע וכו'" שלא במקומו וצ"ל בד"ה „בפרק ראשון" וכה צ"ל: שיכוין את לבו. בב' פרשיות: בפרק ראשון. כל פ' שמע דהוי צווי ליחיד, והיינו כדעת ר"ע וכו'; והקולר תלי' בהמסדר והמגיה, בתחילה שכח שורה שלמה (דהיינו ב"ה בפרק ראשון) וכאשר קבל המחבר הגליון רמז להמגיה לתקן המעות קודם שיודפס, והוא הליג השורה שלא במקומה ויצא העגל הזה; הוא הדבר אשר אמרתי כי הטעות והשגיאות שנפלו בדפוס כסו את דברי המחבר בערפל, והחוב הוא על כל אחד שימלא ת"י התוספתא הנ"ל לתקן זה:

ה) שם הלכה ב' [ג]: ראה את המציאה ונפל עליה, והמה דברי המחבר בהעו"ח (ד"ה וכן בהלל) הסברא נותנת שפ' והיה קודמת לפ' שמע, דוהיו הדברים משמע כסדר שהן כתובים בתורה, וע"ז העיר המבקר „טעה בזיל קרי בי רב, שבאמת פ' שמע קדמה בתורה לפ' והיה": ובאמת ט"ס הוא וצ"ל „ויאמר" תחת „והיה" והכל שריר וקים תדע שהרי דברי המחבר לקוחים מדברי התוס' (י"ד): ד"ה למה, והמבקר לא חלי ולא מרגיש:

ו) שם הלכה ז' [טו]: השיג על דברי המחבר בהעו"ח (ד"ה זה מתכסה) וכתב. „ראיה נלחת שאין עליה תשובה! אולי בכל הש"ס דמקשי לאמורא מברייתא, נאמר שהאמורא בעצמו שנאה להברייתא? וא"כ יהיו לפ"ד מסדרי ברייתות לאלפים": ב' כתובים הבאים כאחד ומכחישים זה את זה אני רואה, שווארץ יאמר בהשגתו כי כחוב להיות דברי התוספתא ודברי שמואל מתאימות כאחד, ויאנאווסקי להיפך, שניהם הבל יפצה פיהם, ודברי המחבר מיוסדים על קוטב חקירותיו בהמבוא לס' זרעים וס' נשים, שהוכיח שם דבני דורו של שמואל לא ראו התוספתא, ואם נאמר ששמואל לא היה מסדר התוספתא יפול זאת ההחלטה גם עליו מקו"ח, דהתוספתא נסדרה אחר חתימת המשנה, ואם ר"י מסדר הירושלמי לא ראה, כ"ש שמואל שהיה אז כבר בבבל, ומסתם ברייתא בלתי מפורסמת, לא היו מקשים לשמואל דרב גובריה, ואנן חזינן דע"כ שמואל לא הייש ללבו רואה את הערוה, אע"ג דלפי הש"ס (ברכות כה:) גם תנא דמתניתין ס"ל, ומכ"ז מחזק המחבר סברתו דקובץ הברייתות בא ליםיבת רב ושמואל ורב סדר מהם הספרא ושמואל התוספתא, ובזמנו היתה כבר מפורסמת, ועכ"ז לא קשיא מידי, דאין הכרח שמה שסדר בתוספתא ס"ל כן, וס"ל לבו רואה את הערוה מותר (וכמו שמצינו כמה משניות דלא כריב"ל, אבל לרב תחליפא שאמר משמו, לא רצו להאמין מאחר שסדר בתוספתא להיפך. וכ"ז הוא אם הברייתא היינו התוספתא, אבל אפשר להיות שברייתא אחריתא היא, ומפני זה כתב המחבר „ואם נאמר וכו' היינו התוספתא אז וכו'", ומה שהביא המבקר ראיה דברייתא אחריתא היא, מדהש"ס מביא גם סיפא דברייתא, אי משום הא לא איריא, דכמה תוספתות נתקנו בש"ס בהוספות ובאורים כידוע:

ז) שם הלכה י' [כב]: העיר על דברי המחבר בהעו"ח (ד"ה הלל הזקן) וכתב

„לא ידענא מאי תקנתא בחדר ג׳, הא גם שם נמצאים אלה שלא פשטו עדין חלוקם וכו׳: כמדומה לי שילא זה הוא מדעתו, דהא שפתי המחבר ברור מללו, דבחדר זה ליכא לא ערומים ולא לבושים, לא עומדים ולא יושבים, רק פושט חלוקו ונכנס, לובש ויוצא, ואיך יעמוד שם ערום בין לבושים או לבוש בין ערומים? (ועיין מסכת ד״א רבה פ״י).

ח) פרק ג׳ הלכה ב׳ [ה]: מנבל את פיו נגד דברי המפרש שם בפירושים (ד״ה כל שלקה וכתב „ע״ז אין לי להעיר, כי מי שמפרש פי׳ כזה נטרפה דעתו לא מפני חכמתו״: ע״ז גם לי אין להעיר, רק אם המפרש פי׳ כזה נטרפה דעתו, עדין צריך תלמוד, אבל מי שמנבל את פיו, וכותב על רב וחכם בישראל דברי פלסתר כאלה, ה״ז שוטה רשע וגס רוח, וכשמת אומרים עליו הוי אלוף! הוי עזות מצח! מתלמידיו של בלעם הרשע; דהנה הקורא בצדק דברי ב״ע יראה שאין לתפוש לשון „נטרפה״ כפשוטה „טרוף הדעת״, ולפי דברי המחבר הוא מלשון „טורפין לו תפלתו״ וכחוש אנו רואים חכמים בינונים, שלמדו דעת לחכמים גדולים ונבונים מפורסמים, בהיותם צעירים לימים, וכעת לא יגיעו לקרסולי תלמידיהם כי הלמודים קלי הערך כבר חלפו ועברו, ואלה המה דברי המחבר, שלמודי הדעת כבר עברו וחלפו עד שפנים חדשות באו לכאן, ואיזה טרוף הדעת איכא הכא?

ט) שם הלכה ו׳ [יא]: פער פיו נגד דברי המחבר בהעו״ח (ד״ה קדושת היום) בדברי לעג ומגדף ואומר, „ועתה אני עומד ושואל, מי שאינו יודע פי׳ המלות וכו׳ יערב את לבבו לפרש תוספתות המורות? אין זה כל קבל די רוח יתירה בו״: וגם בעיני לא יפלא דכשבא לכלל כעס, נלקה בעורון, ולא הרגים כי ערבוב שורות כאן, ושורה ה׳ צ״ל קודם שורה ב׳ (שנשתרבבו בעת ההדפסה) והכל על מקומו בא בשלום, וכה צ״ל, „דהאי זכירה דקרא קאי על קידוש דויכלו דאמרינן בתפלה נתקן כדי להוציא בניו וב״ב הקטנים, אבל קידוש על היין וכו׳ ואגב הנני להעיר עוד ט״ס לתקן (בשורה י״ב) ומדברי הרמב״ם ה י ה נראה שצ״ל כ מ י נראה:

י) שם הלכה ז׳ [יד]: התמרמר על דברי המחבר בהעו״ח (ד״ה אם לא) והאריך בלהג הרבה, ואנכי חלילה לי להיות מבקר למבקר ולטפל בדבריו, רק סברת המחבר אני מבאר; הנה המעיין בצדק בנקל ימצא פירושו — דהכא מיירי באנוס ומחזירין אותו לתפלה — מוכרח, א) דברישא ע״כ ה״פ, ב) לשון מחזירין משמע לתפלה, שכבר התפלל, (דבכוס אכתי לא הבדיל ומאי חזרה איכא) ג) מאי „אם לא אמר״? יאמר, וע״כ יתפרש או שהוא אנוס או שטעה ואכל, ומעתה אין לפשוט הבעי׳ בש״ס (צ״ג) מהתוספתא, דהא איכא לספוקא, אי דוקא באנוס מיירי, אבל טעה חוזר לכוס, וכסברת הש״ס שם „כיון דנפק ליה בחדא אפטר והוי ברכה וכו׳״, או בטעה נמי מיירי, ופי׳ מחזירין ודאי לתפלה, וממילא כיון בחוזר נמי לתפלה חוזר לכוס (כיון דלא חייש ברכה שאינה צריכה), משא״כ על הבה״ג קשה דע״כ התוספתא באנוס נמי מיירי, וקתני דמחזירין, משא״כ מדברי ר״ש (בש״ס שם) לא קשיא מידי דהתם משום קנסא הוא, ומעתה דברי יאנאווסקי הנאמרים בגאוה וגאון בוקה

ומבולקה, ואין בהם אף קורטב של אמת.

יא) שם הלכה ח' [יג]: העיר על דברי המחבר בהעו"ח (ד"ה ר"א אומר) וכתב, „אין טעם כלל לחלק בין חול לשבת לענין זה, אם לאומר בעבודה או בהודאה וכו': וכ"ז הוא להאמין לו על אמונתו, אבל המעיין יראה שודאי יש סברא לחלק בין חול לשבת, ומה שרשם המבקר לעיין במשנה ברכות ל"ג, הנה המחבר יאמר „דלברייתא דמיירי ר"א בשבת שחל בחה"מ או בר"ח, אפשר שבחול מודה" ומאי קשיא לו מהמשנה שם ? !

יב. יג) [כג] בחדא מחתא משיג על דברי המפרש — שמקיים הגי' בשל פירושים — וכתב „דבר זר כזה שברכת המינים כלולה בברכת על הצדיקים, לא שמענו רק מהמפרש הזה, ונעלם ממנו הש"ס מגילה י"ז וכו'", ועל מה שפי' המפרש וז"ל וי"ל דכשתקנו ברכת המינים תקנו ברכה א' עם ברכת ועל הצדיקים, העיר המבקר „וגם בזה נעלם ממנו הא דאיתא בש"ס ברכות כ"ח": דברי שקר ורעות רוח אני רואה כאן, א) המפרש בעצמו מציין „ועיין מגילה י"ז ע"ב" א"כ לא נעלם ממנו דברי הש"ס הנ"ל, ב) המפרש לא אמר דברכת המינים כ ל ו ל ה בברכת על הצדיקים, רק הכי איתא בתוספתא „וכולל של מינים בשל פרושים" ור"ל שהוא כולל ב' הברכות ביחד וכדמפרש שתקנו כן לכוללה בברכת ועל הצדיקים. ובעיקר האי חידושא דחידש לן המחבר, נ"ל ראיה מדברי הש"ס (ברכות כ"ח) דקאמר ששמואל תקנה ולשנה שכחה, וברכה בפני עצמה מסודרת לא היה שוכח מאחר שבלי הפוגה כבר אמרה הש"צ בכל יום, מזה נראה שבאמת מתחילה לא רצו להוסיף על מנין הברכות ולכן כללו אותה בברכת ועל הצדיקים, בכל ענין וענין דבר והפכו ברכה וקללה, והיה הדבר קשה על הש"צ לערבב דברים בלתי מורגלים עד ששמואל בעצמו התחיל ולא ידע לגומרה, ואז התקינו לאומרה בפ"ע; ודברי התוספתא קשים מדברי הש"ס במגילה שם, ולא קרבו זה אל זה וד"ל:

יד) פרק ב' הלכה ב': רוצה להחזיק גי' הירושלמי „ואין נוטלין ולכן כתב על המחבר — שכתב ואין גי' זו נכונה — „כמה רב גובריה דהאי גברא! וכו' וברש"י הובאה בשם בה"ג" ע"ז אני אומר, כמה חציף האי גברא! הא רש"י מסיים התם „ובדקתי בתוספתא ול"ג בה הכי אלא כמו שהוא בספרים.

טו) שם הלכה הנ"ל [ה]: רצה להביא את המחבר במשפט בשביל ט"ס וחסרון קטן שבנקל יוכל להמנות, „והוא הנכון" „ופה הוא הנכון" וסרה תלונתו, אבל מפני שהמבקר העיז פניו לאמר „לא עיין בש"ס כראוי כדרכו" (!!) וכו' ועפ"י מסקנת הש"ס הוגה כן בתוספתא" לכן בא נא עמי קורא יקר וראה, עד כמה יחסר לזה האיש העיון וההגיון האמתי, דהנה כל מי שיש לו עינים בראשו יראה שהברייתא בש"ס שם (לז.) אינה התוספתא, לא הרישא דהכוסס חיטים, ולא הסיפא דהכוסס את האורז, והש"ס פריך בין על הרישא ובין על הסיפא מהתוספתא, עד שלבסוף מגיה הברייתא עפ"י התוספתא; ומדוע יבא עלינו זה האיש יאנאווסקי במקלו ותרמילו ובחוצפתו היתירה, לאומר בבקרת חפשית שהתוספתא כמה שהיא לפנינו נתקנה עפ"י

מסקנת הש"ס? ואם נתקנה, ובאלם ובתשובה הגי' ברכה א' מעין ג' מדוע יקשה לו דברי המחבר אף כמו שנדפס בטעות?

טז) שם הלכה ו' [מ]: העיר על דברי המפרש בפירושים — מין שבע, ואף פירות כדמשמע בגמרא — וכתב דלא משמע כן אלא מהאי עובדא דהביאו לפניהם כותבות והאי עובדא איתא נמי הכא: הנה לא הבין כונת המחבר, דכונתו לפרש ליפנא בתוספתא „כל שהוא ממין שבע או מין דגן" דהכונה כל ז' המינים וכדמשמע בגמרא דשם הגי' כל שהוא משבעת המינים וד"ל:

יז) פרק ה' הלכה א' [ג]: העיר על דברי המחבר בפירושים (ד"ה הלכה) שבש"ס פסחים (ק.) מפורש דגבי הפסקה פליג ר"י אף בע"פ, ורק בהתחלה הוא דמודה: ובזה ודאי הצדק עם המבקר, ומפני כי נמצא ת"י כ"י המחבר, עיינתי, וכל הענין ליתא שם, רק הכי איתא, „ובשהתחילו באיסור אפי' ר"י מודה דמפסיק" ולא יותר, ואיך באו הדברים בדפוס מה שלא נמצא בכ"י, ומה שנמצא בכ"י יחסר, ניכר הוא, שהמחבר הוסיף כל זה על גליון המסודר עת קבלו קודם הדפסה — וע"י שגגת המסדר ואי־ידיעתו של המגיה נחסר ונתבלבל הכל ביחד, וכה היה צ"ל, „ובשהתחילו באיסור אפי' ר"י מודה דמפסיק, ובגמרא אמרינן, דה"מ בע"ש אבל בע"פ אפי' ר"י מודה דלא יתחיל משום חיובא דמצה:

יח) שם הלכה ב' [ד]: השיג על דברי המחבר בהטו"ח (ד"ה עד) וטפל עליו דברי לעג עד אשר נבזה בעיני להעתיקם, והמעיין ממקומו ידרשנו, ובאמת חי הכותב! כי אין אני יודע מה הוא שח, כי לא לברר האמת בא זה האיש יאנאווסקי, רק מצא מקום לגבות את חובו ולכתוב „לא ידע ולא הבין" וכאלה מבטאים הרגילים בפיו, ומדוע לא העתיק דברי המחבר „אבל בזמן שהם יותר מה' גנאי יותר שהגדול יושב בטל עד שהשאר נוטלין ידיהם", ומעתה מבואר, דברמב"ם מפורש הטעם, דגדול נוטל תחלה, כדי שלא ישב בידים מזוהמות, והיינו דוקא עד ה', אבל כשהם יותר, האי שיושב בטל גנאי יותר משהוא יושב בידים מזוהמות, וכיון דע"כ מתחיל מהקטן, המברך נוטל באחרונה (דסיפא דתוספתא ל"ג), והא דלא הזכיר מזה כלל, צ"ל כמו שפי' הכ"מ דהעת אין רגילים לסלק השלחן הלכך ליכא האי חששא, שהגדול יושב בטל כלל:

יט) שם הלכה ה' [יא] השיג על דברי המחבר בהטו"ח (ד"ה נשים) וכתב, „האריך בדברי הבאי, וחילק בין להוציא את הרבים, ובין להוציא את בעלה, ושכח כי שם בהבעי' קאמר הש"ס למאי נ"מ להוציא את הרבים י"ח": ואיך נסתר עי"ז דברי המחבר! בטח גם המבקר בעצמו לא יודע, ב) טפל על המחבר דברי שקר, דהמחבר לא מחלק כלל בין להוציא את הרבים ובין להוציא את בעלה, רק מחלק בין דאורייתא לדרבנן ואורחא דמילתא נקיט, דלרבים היינו שאכלו לשובע, ולבעלה, מיירי באכילת ערא דאתחייב בבהמ"ז דרבנן, ג) עכ"פ איך יתורץ קושית המחבר מדברי הש"ס שם? ומה שהעיר עוד מדברי התוס' סוכה (לח. ד"ה באמת) דברי

שקר הם, פשוטו כמשמעו, דשם מקשה מהסיפא, ומלבד זה יש שם ב' נוסחאות והעיקר כגי' הר"מ עיין שם:

כ) שם הלכה ז' [יג]: בא המבקר בלשון מדברת גדולות להשיג על דברי המחבר בפירושים (ד"ה בלבד) וכתב „כמדומה לי שאין לו מוח בקדקדו מאי יותר טוב דקאמר? האם עלה טובה קמ"ל, ומה טעם הוא זה דבעשרה והוא אומר ברכו? וכו' הא כיון שאחד הפטיר עצמו מהזימון וכו' ובפחות מכ' אינם רשאים עפ"י דין לחלק": דברי נאלה אני רואה כאן אבל לא השגה, דהנה לפי מה שפי' הב"י קל"ג ואחריו שאר המפרשים קשיא מאי קמ"ל בתוספתא, פשיטא כיון שהפטיר אחד מהן את עצמו מהזימון הוי י"ט ותנן במשנה אינן נחלקין עד שיהי' עשרים? אלא ודאי דהכא בתחילת הסעודה מיירי וקאמר „בעשרים נחלקים" לכתחילה כיון דבכל חבורה איכא כדי לברך ברכת הזימון בשם (אבל בלי זה תנן התם אמר ר' אבא א"ש ג' שישבו לאכול כא' ועדין לא אכלו אינן רשאין לחלק) וכיון דנתחלקו ברשות, הלכך אח"כ כשהפטיר א' מהן את עצמו מהזימון, לא בעי' אלטרופי עם חבורה הב', והיינו דקאמר המחבר, ואע"ג דהחבורה א' מזמנית בשם אף בלא השניה, וחבורה הב' פטורה, מ"מ לא יחלקו, דמלבד שהם מברכים בשם, ירויחו גם הראשונים דבעשרה והוא אומר ברכו דיש לזה חשיבות על נברך (ועיין כ"ז בפי' ת"י על המשניות). אבל היותר נ"ל פי' התוספתא, דקמ"ל דאף שבאין שם אלא ג' וקדם אחד והפטיר את עצמו מזמנין עליו (עיין ש"ס נ.) ולפ"ז עדיין יכולים לברך בהמ"ז בשם, היינו דוקא כשאין שם אלא ג' או י' אבל אי איכא חבורה אחרת מצטרפין להם, ולא מזמנין ע"ז שכבר קדם וברך, ודבר זה ברור:

כא) פרק ו' הלכה י"ד [כט]: העיר על דברי המפרש בפירושים (ד"ה כלאים) וכתב, הרחיק עדותו מהמדרש „ונעלם ממנו שהיא ברייתא מפורשת בשם ר"י" (פסחים נד): מדרש (סתם) הוא שם הכולל לכל דברי האגדה החדות והמשלים (ועיין תולדות המשנה להר"ח אפפענהיים) מלבד זה אין בדברים כאלה כדי השגה לשום מחבר, כי אין ההכרח עליו להסב כרוכל, רק מה שסגור על לשונו וזכרונו ביותר הוא מזכיר, מאחר שאין בזה נפקותא להכונה:

כב) פרק ז' הלכה ב': השיג על דברי המחבר בהעו"ח (ד"ה הרואה) וכתב, „ולא עיין בהרא"ש שגירסתו בירושלמי כפסק הרי"ף והרמב"ם": זה שקר גמור שהרי בדברי המחבר הובאה שם גם בשם התוי"ט, והמבקר מסתפק את עצמו לראות הד"ה ולא יותר ועכ"ז הוא מבקר ומשיג:

כג) שם הלכה ו' [כב] מלא טון בדברי המחבר, בפירושים (ד"ה כל שבעה) וכתב, למה לו להביא ממרחק לחמו מהירושלמי, הא ממרא מפורשת היא בשם שמואל בבבלי (סוכה מ"ה:) ואני חוזר ושואל, ומאי עדיפא לו מימרא דשמואל בבבלי מהירושלמי? אבל תא ואחוי לך שבכונה תפס המחבר את הירושלמי, וכונתו על הירושלמי פ"ג ה"ג דשם סתמא דהש"ס כהתוספתא, וע"ז מפרשי ר"י ור"א הטעם משום דסוכה נוהגת וכו' משא"כ בבבלי ר"י משמו דשמואל קאמר ויהיב טעמא, ואכתי לא ידענו אם טעמא דהתוספתא נמי כן, ועוד דשם הוא מחלוקת וסתמא דהש"ס דלא כשמואל.

ותנב הכני להעיר על ע"ס לתקן והוא ד"ה „כל שבעה" דליתא בפנים ול"ל ד"ה „א"ל לברך", כל שבעה וכו'.

כד) שם הלכה י"א [יט]: העיר על דברי המפרש בפירושים (ד"ה כל חותמין) וכתב, מה טעם הוא זה? ומה שייכות הוא שאין עונין אמן להא דחותמין מן העולם וכו' הנה בתוספתא איתא נמי רק „אין עונין אמן במקדש" ואין מקושר להא דלעיל, כמו שהוא בש"ס, וכונת המחבר, שפיל לסיפא, ומנין שאין עונין אמן וכו' מן העולם ועד העולם (ועיין בעץ יוסף על הע"י).

מסכת פאה

כה) פרק א' הלכה א: משיג על דברי המפרש, בפירושים (ד"ה אינו פאה) וכתב „טעות הוא מתרי טעמי, חדא דהוי הפקר בטעות וכו' והפקר בטעות אינו הפקר, ועוד נעלם ממנו משנה מפורשת פאה פ"ו מ"א דהפקר אינו עד שיפקר לעניים ולעשירים כשמיטה וכו' ": כל דבריו הבל ולהג הרבה, וכונת המחבר דאדם יודע שאין נותנים כל השדה פאה דפאת שדך כתיב וגמר ונתן לשם הפקר. ומלבד זה טפל על המחבר שקר, שנעלם ממנו המשנה בפאה פ"ו „והרי המחבר אומר וכ"מ וכו' והפקר מופקר לכל"?

(המשך יבא בחלק הבא)

צבי הירש זילבערשטיין ש"ץ ושו"ב

על ישראל ועל אדמתו

על אדמת ישראל. מאת מרדכי בן הלל הכהן. מסע לארץ יהודה בחדשי חשוון־כסלו התרין, סט. פטרבורג תר"ן.

הביאו בני מרחוק א"ר הונא אלו גליות שבבבל שדעתם מיושבת עליהם כבנים ובנותי מקצה הארץ, אלו גליות שבשאר ארצות שאין דעתם מיושבת עליהם כבנות
(ילקוט שמעוני רמז תנ"ב)

שתי מדות מנו חכמים בתרים: בור סוד שאינו מאבד אף טפה אחת, ר"ל כל מקרה ומקרה, כל מחזה ומחזה שיפגש על דרכו במסעו, יתארהו בשרד אמת, לכל פרטי פרטיותיו, וידקדק כסופר סת"ם, לבלתי החסיר, חלילה, אף קוצו של יוד בסיפור מסעותיו; ולעמת זאת ימנע את השקפותיו על עתידות הארץ ועל התפתחותה החברתית והכלכלית מהקורא. הוא יתן לקורא רק את החמר והלבנים, ויעזבהו לנפשו לבנות את המגדל, כפי אשר רוח מבינתו יענהו. זוהי המדה הראשונה. והמדה השניה: משמרת, שמוציאה את היין וקולטת את השמרים, וגם את היין אינה מוציאה טפין טפין, כי אם בפעם אחת,

ר"ל כל המקרים והמחזות יעלו בלולים לפניו, אחוזים ודבוקים זה בזה. הנוסע לא יעמול לפורטם אחד אחד, כי אם בדרך כלל ובהעברה בעלמא יזכרם, ומיד יפנה להתעסק בתוצאותיהם, יתן להקורא את השקפתו ע"ד הישוב ואפשרותו, ויורה דרך איך להתנהג בענין זה.

ממדה השניה יש גם במחברנו הנכבד הזה. אם יאמר הקורא לרוות את תשוקתו העזה לידיעות פרטיות מהמושבות אשר בארצנו הקדושה, אז לא תתקרר דעתו בקראו את המחברת הזאת, כי גם אחרי קראו אותה עד תמה לא ידע יותר מאשר ידע עד אז, מה דמות כי יערוך להמושבות. איך המה חייהם הפרטים, שבתם, קומם ורבעם, אשר לרוב יאהבו מאד התרים בעלי המדה הא' להאריך בם קצת יותר מדי. אבל הקוראים המבינים ידעו להוקיר פעולת מחברנו! בתור פובליציסט נכבד שהביא למו מפרי עטו משדה הנסיון; כי אעפ"י שסופרים רבים הרבו לדבר על עתידות א"י בכלל, ועל הישוב בפרט, אבל לאחדים חסר הנסיון, ויהיו רק עדי השמיעה ולא עדי הראיה, ולאחדים מהם חסר כשרון פובליציסט, אשר בלעדו דברי הסופר לא יעשו פרי ולא יתקבלו על הלב, יען כי לא ינעמו באזני הקוראים. אי לזאת מחברנו, שכבר אתמחי גברא וכל הקוראים, שלא שכחו את מאמריו הנכבדים: „בארות נשברים" „ועד הרבנים בשנת תרל"ט" „Евреи земледѣльцы", ועוד הרבה כמוהם, יודו לנו כי בין הפובליציסטים היותר טובים יחד כבודו, הנה מחברנו זה יעיר בלב כלנו תשוקה עזה לקרוא את דבריו הנאמרים במתינות וברוח דעת ובינה; ובלב המבקר עוד יותר יעיר חפץ עז ונמרץ לבקר אחרי משפטיו.

אנחנו אמנם נתפלא, על אשר העלימו המבקרים את עיניהם ממחברתו עד כה, אבל אם נזכור את דרך רוב מבקרינו ואת אופן בקרתם, אז לא נוסיף להתפלא עוד. כלל גדול הוא אצל מבקרינו אם אין הספר אמתים ארכו ואמתים רחבו, אז לא יזכה לבקרת. יען מה? יען חרפה הוא להמבקר להטפל בדבר קטן, כי מה יאמרו הבריות הלא המה חבריו במכה"ע היומיים המתאמרים לפובליציסטים, ומה גם הפיללייטוניסתים שנתרבו ככמהין וכפטריות בשדה ספרותנו בימינו האחרונים האלה, ושנאה למו השם הזה כורדא סומקא לשונרא אוכמתא הלא חרפהו זאת לא תמחה לנצח. אנחנו, בגשתנו לבקר את המחברת המונחת לפנינו, היה המשל הקרילובי שמור בזכרוננו כי יש לפעמים „תיאודורה גדולה אבל סכלה".... לשמחת לבבנו לא נוכל לשאת את המשל הזה על מחברת ה' כהן, כי נהפוך הוא — קטנה היא מחברתו אבל רב טוב ומועיל צפון בה.

הוגעתיך מעט קורא יקר בדברים צדדים „ועל אדמת ישראל" טרם הצגתיך. אבל כדאי וראוי הוא מחברנו שנתקון עצמינו בפרוזדור טרם נבוא אל הטרקלין, ואחרי אשר עשינו בנו תקון כראוי כפי מנהג אסטנסי דורנו נוכל להרם את המסך ולהביט בפנים החדר, וטרם כל נוכח, כפי אשר נראה מדבריו, שפלטם עטו בראשית מחברתו (וכעין רמיזא כזו רמז במאמרו „מאחרוני הענקים" בהמליץ גליון 279 שנת 1890) כי לא היה לב המחבר שלם עם הרעיון הק', וכי היו לו משפטים קודמים בנוגע להענין הזה. אבל ההוכחה הזאת עוד תרים בעינינו את מעלת המחברת, כי כשם שהשנאה היתירה, כן גם האהבה היתירה מקלקלת את השורה ולא נוכל להציל מפיהן דבר אמת כחפצנו. לא כן הוא מחברנו. מעולם לא היה משונאי הישוב, חלילה, אבל גם חבה יתרה להישוב לא נודעה לו, עד ראותו עין בעין את המושבות וע"כ לא יכול לעות משפט אבל מדוע לא היה לבבו נתון להרעיון, אלהים הוא היודע! שחוק מכאיב לב התפרץ מקרבנו עת קראנו את דברי המחבר לאמר: „זה שמונה שנים יכתבו וידברו על אדות המושבות החדשים, ואני את חטאי אני מזכיר היום, כי לא האמנתי ופשוטו כמשמעו הכחשתי במציאות המושבות עד אשר ראיתי עין בעין על גבעה וכו'" (צד 13). דבריו אלה העלו על

וכרוננו את התולו של אויערבאך: „Ich glaub'nicht an Amerika", וכמו שמבאר את דברי האכרת שהפתגם הזה היה שגור בפיה תמיד: „Sie erklärte sich einfach dahin, sie glaube überhaupt nicht an das Dasein von Amerika, das sei Alles lauter Lug und Trug."

לראובן לבבנו, לא האחד היה הכהן בינינו; וכל הראיות שבעולם אינן מזיזות ממקומו את השפק הנורא אשר היה שרשיו עמק עמק בלב אלפי גבירינו התלוי בכיסם, ואשר לא יתנם לעשות דבר מה לטובת ההתעוררות הלאומית הזאת. ה' כהן בודויו הקטן הזה יבא ויטפח אותם על פניהם ויראם לדעת כי „לא מליצה חידת היא, כי אם דבר אמת: בני ישראל בנו הנשמות וגבעות חול היו לגני עדן" (שם). —

אחרי תארו את פרשת מסעו מאודיססה ליפו בקצרה ובלשון למודים, יתן לנו המחבר תמונה קצרה מעיר יפו כדרכו, לא האריך לפרוט לפנינו את מספר הרחובות, החנויות והעסקים שבה, כי כמו שאמרנו אין ציור כזה נכנס בגדר מסעו. אבל השקפתו הקטנה שיתן ע"ד תושביה מאחינו וע"ד האחדות השוררת בקרבם והמועילה הרבה לבנין פרורים במסבי העיר, אשר תקוה רבה נשקפת לנו מהם לעתיד לבא, אמתית ונכוחה היא מאד, וככתבו וכלשונו נענה אבהריה: „הרבה, הרבה מאד אחדות עושה" (צד 11). ואחרי צדדו בזכות ה' קארל נעטטער ובזכות ה' הירש (להבבחל"מ) מנהל „מקוה ישראל", אשר בעיקר הסנגוריא דעתנו איננה מסכמת עם ה' כהן והרבה יש לנו להשיב על הזכות שהוא מלמד עליהם, אבל אין עניננו לזה הפעם, אחרי ההקדמות הקצרות האלה יבוא המחבר אל עיקר מסעו והיא—בקרתו את המושבות.

בראשונה בקר את המושב „ראשון לציון". הרבה עמל ותלאה עברו על ראש אכריו, אשר התגלגלו תחת מסבות שונות, הרבה כסף וזהב נשתקע בבנינו ועוד טרם נבנה על תלו! הזכרון הזה יביאנו עד דכא, ומנגדי הישוב ישתמשו בו כבחרב מלוטשה להכות אותנו על קדקדנו. אבל מדברי ה' כהן אנו למדים שני דברים: ראשית, והוא דבר ידוע לכל קורא שיש לו אף ידיעה קלה בעניני הישוב; היגעים בראשית הצמחו, שהחלוצים הראשונים, שלא בקשו חשבונות רבים, נכשלו בדברים שאפילו תינוק בן יומו לא יכשל במו, כי קנו ולא ידעו מה וממי קנו, שלמו ולא ידעו כמה ולמי שלמו, ואין רעיון הישוב אחראי בדבר הזה, כי אטו בשופטני עסקינן. ושנית אנו למדים שאכרי „ראשון לציון" מתעתדים להיות לא אכרים פשוטים, כי אם בעלי אחוזות קטנות ובשביל כך טרם נגמר בנינו ושכלולו. מכאן תשובה לאלה השואלים מדוע השקיע הנדיב אלפי אלפים במושבותיו. ועדיין הם תלוים לעזרתו. עתה אחרי השקפתו של ה' כהן יבין כל איש שיש לו מוח בקדקדו, כי הבדל גדול הוא אם יקדיש איש את כחותיו ואת עתידותיו להיות אכר פשוט במלוא מובן המלה הזאת, שלא דרוש לו הרבה למען השיג את מטרתו, או אם ינהה אחרי חיי בעל אחוזה, אשר בלי עמל כפים יחפוץ לעשות פימה עלי כסל. —

בכלל, אם נמצה עומק משפטו של הכהן על דבר המושבות הנתמכים מאת הנדיב והמושבות, הנבנים מאליהם מבלי עזר צדדי, נוכח כי לא נחה דעתו מהראשונים, וכי יותר טוב לו לראות אותם עומדים ברשות עצמם, אף אם לא יהיה חוג פעולתם רחב כמו בעת שמקבלים התמיכה. אבל השקפתו הזאת לא הוכל עמוד בפני בקרת נכוחה. הן הכהן ראה בעיניו ויוכח כי דברי הקולוניזציה בכלל יגעים מאד. לוא היו איזה עשרות מושבות משוכללים ועומדים על בסים נכון וקים, כי אז אפשר היה לכל הבא להתישב בארה"ק למצא הכל נכון לפניו כמו: אנשים בעלי נסיון מורי דרך הקניה, הנטיעה והזריעה, יודעי טיב הארץ, מזגה ואקלימה, אשר יתמכוהו בעצותיהם הטובות או אולי גם בתמיכות שיש בהן ממש כמו: בזמורות גפן, בזרע ובמכלת, שימכרו לו בהקפה;

עוזרים כאלה מבפנים חביבים לנו יותר מהרבה עוזרים מבחוץ, ולעוזרים אלה דרושים שני תנאים למען יוכלו להביא תועלת בהתפתחות הישוב: א) שיהיו לא אכרים פשוטים שאין למו בלתי אם אדמתם וגים, כי אם אנשים מאותו המין שיקראם ה׳ כהן בשם בעלי אחוזות קטנות; ב) כי יהיו רק מאלה שקבלו תמיכה מאחרים, למען יהיו למו האחרים למופת לבלי יקשיחו גם הם את לבם בבוא אחד הגולים אליהם לבקש איזה תמיכה גשמית או רוחנית; אבל לפי המצב השורר כעת בארה״ק אין אף מושב אחד משוכלל כראוי, אשר בעליו יתענגו על רב טוב, ואשר יש בידם להשפיע מעט מטובתם גם על אחיהם הנודדים, אשר יבאו למצוא מפלט ומחסה בארץ אבותיהם מחמת המציק....

בכלל לא נבין מדוע התעצב כה הכהן אל לבו בבאו לדבר אדות בני ראשון לציון; מאין נשפך עליו הרוח הפיסימיסטי הזה? לפי דעתנו פחד הפעם מחברנו ללא־פחד: האכרים לא יתעצלו בבטחונם על התמיכה, כי לא נעלם גם מהם מה שדרשו חז״ל על המקרא: „והנה עלי־זית טרף בפיה״, האכרים יודעים את אשר לפניהם, ומהמקרה שספר במחברתו צד 23 מהאכר שעסק בהובלת אבנים למסה״ב תחת לשדד ולזרוע את שדהו, איננו למדים מאומה, בלתי אם זאת שהאכר ההוא איש חרוץ ואוהב עבודה שמפרכת את הגוף, וסוף סוף ימלא את חובתו בנוגע גם לעבודת אדמתו. והפיאודליזמוס שרואה הכהן בשטת ההנהגה בנוגע לנחלות האכרים — המשועבדות להנדיב, לא יביא כל פחד ומרך בלבבנו, יען כי ברור הוא אצלנו שהפיאודליזמוס הזה מדומה הוא. והלואי שיתרבו בינינו פיאודלים כהנדיב לעשרות ואז תושע יהודה וישראל ישכון לבטח בארצו הברוכה.

עוד יאמר ה׳ כהן כי צוה הנדיב, שנתן לפקידיו ללמד את בני האכרים את שפת צרפת מלבד שפות העברית והערבית, היא אליה וקוץ בה, יען כי „מי לידנו יתקע אפוא, כי לא ימאסו הבנים בכל עבודה פשוטה המפרכת את הגוף ואשר איננה נאותה (!) לאנשים היודעים שפות ולשונות״ (צד 25). אנחנו מצדנו איננו רואים בזה שום סכנה לרוח בני הנעורים. הלא הנערים יהנכו כבני אכרים, מטרת למודיהם תהיה קריאת ספרים על אדות עבודת האדמה, ומדוע אפוא תקיץ נפשם בהעבודה הזאת? ולוא יקראו גם ספרי קינדורסי ולואי ב־אַן ודומיהם, גם אז אין אנו מוצאים בקריאתם צורי מכשול להתעסקות בעבודת האדמה. הבאמת יאמין ה׳ כהן כי ברית כרותה להחברה האנושית שיהיה האכר דוקא עני בדעת, ׳כבהמה בבקעה ירד?

וכשם שלא צדק המחבר במצאו — לפי דבריו — את הכתמים המעטים בהשמש המאיר לנו מפאריז, כן הוציא משפט מעוקל על ראשי חו״צ בארצנו, בהתנפלו עליהם ובגללו על ראשם עון אשר לא חטאו, בהחליטו, כי סבת ענית „הבילוי״ם״ „בגדרה״ באשמת ראשי חו״צ היא. לוא התנפל על כל חובבי ציון, ר״ל, על כל חברי החברה המתאמרים לחובבים, אז אולי יש מקום לתלונתו. אבל אם כונתו רק לשפוך כעסו על הראשים מנהלי החברה, אז נתפלא על הח׳ המח׳ שהוא גם הוא אחד מהברי החברה הנהו, איך נעלם ממנו דבר פשוט כזה, שכל מה שהיה בכח איש לעשות עשו המנהלים. דבר ידוע הוא, כי לא חשכו עמל מנפשם ובכל התחבולות שהיו בידם השתמשו להעיר רחמי חובבינו על בני ביל״ו האובדים לתת למו עזר בפעם אחת. אבל שאור שבעיסה מעכבת תמיד: האינדיפירינטיזמוס הכה שרשו עמק עמק בלבות אחינו שנשקעו ביון הבערות וטמטום הלב והרגשות, ומאד קשה הדבר לנתשו ולעקרו. ה׳ כהן שכח בהחפזו, כי אין הדבר תלוי אלא בהגבירים, אשר למו הכסף ולמו הזהב, ולב גבירינו — אוי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר — שקוע ברפסודותיהם, בחנויותיהם, בבתי־חרושתיהם ובפשיטת הרגל, שהיתה כמעט למחלה מתהלכת והנהוגה ביניהם לא מפני הדחק כי אם... למען יוכלו

לקנות למו סוסים אמוצים, ברודים ונקודים, להתהדר במרכבות מרקדות, רתומות לאביריהם, להשמיע קול שאון בדהרות דהרותיהם, על גפי מרומי קרת, להיות לשכים ולצנינים בעיני עם הארץ; ואיך יעלה על מחשבתם לדאוג גם לאחרית איזה בני „גדרה" באיזה ארץ רחוקה ששמה „פלשתינא", אשר אולי מעבר לנהר סמבטיון היא.... לוא הטיף ה' כהן את מוסרו הנעים באזני אלה הנערים השובבים, נושקי מטה נוגשיהם, שיקרו למו מכות שונא כסובורין, שימטיר על גום, מגערת חכמיהם העברים, או אז אמרנו לו: „יישר כחך", אבל ראשי חו"צ מה המה כי ילין עליהם? כל החסרונות שמנה ה' כהן בהמושב גדרה לא נעלמו גם מראשי חו"צ, אבל אם כי יודעים המה כי הסממנים שישקו את החולה הזה טיפין טיפין לא יגהו ממנו מזור ולא יעלו ארוכה למחלתו, בכל זאת אין בידם לתקן את המעות ולמנות את החסרון הזה. וא"כ מדוע יגער במו הכהן בנזיפה ויכה בחרפה את לחייהם לאמר: „בשו והכלמו והניחו את הדגל מידיכם ולמה תשלו את נפש בני גדרה בהבטחות הבל בתקות שוא ומדוחים?" (צר 39)

עוד הפעם שולח הכהן כעין עקיצה בבשר פקידות הנדיב, בהזכירו את נסיעתו לעקרון או למזכרת בתיה, והאיש המבין לקרוא בין השורות יראה, כי מלמד הוא קטגוריא על העקרונים. וגם בדבר הזה לא צדק המחבר. כונת אלה שהביאו לפני הנדיב את אכרי אחינו ברוסיא, היתה טובה מאד. הם ידעו כי כל ההתחלות קשות ויישוב א"י שלא היה בעולמנו זה כאלפים שנה וכמעט שעלינו לברוא יש מאין, עוד יותר קשה; ע"כ אמרו המיסדים הראשונים שהביאו לארה"ק, רק אנשים בעלי נסיון, שיוכלו להתגבר על כל המכשולים שיפגשו על דרכם. וע"כ לא במו האשמה אם נכשלו באנשים שאינם מהוגנים, באנשים שחביב למו יותר להיות אכרים בחו"ל תחת השגחת אנשי הצבא שנשתחררו מעבודתם (כמו שהיה בימים עברו, כידוע היטב לה' כהן בעל המאמר "Евреи землед̂ѣльцы" בהראזסוויעט) מסור למשמעת פקידי הנדיב, אשר באהבת אחים נאמנים ידאגו לכל מחסוריהם. לוא הכמו השכילו, כי אז לא שמעו בקול כל פוחז מחרחר ריב ולהתקומם נגד.... נגד מי?... נגד הנדיב!!

ה' כהן יאמר, כי מן השיחה הקטנה שהיתה בינו ובין בני עקרון יהיו עניני עקרון ברורים לפנינו. אמת הדבר, הפעם ברור לפנינו, כי אכרי עקרון סרבים וסלונים המה, כי יקרו למו השומים והבצלים שבארץ גלותם, מהחטה והרמון שבא"י, להפך ממה שדרשו חז"ל על הפסוק: אלון במדבר סלה (עיין ב"ר פרשה לך לך). העיני אנשים ינקרו באמרם בעזות ובחוצפא יתרה: „לנו היו בתים ושדות גם בארץ מולדתנו, ואם כעבדים (!!) נחשב גם פה למה לנו איפוא ארץ ישראל? אנחנו לא גלינו מארצנו" (צר 43). הכי נעלמו ממנו מצב ארבעים אלף האכרים אשר בר.... (לא מאת אלף כהשערת הכהן) והטוב שמתענגים עליו?...

בין השאלות הרבות שעומדות עתה על הפרק להפתר, רבת הערך היא השאלה הזאת: אם אפשר למושב להתקיים בלי עזר צדדי או לא. אם תפתר השאלה בדרך החיוב, אז תקוה טובה נשקפת לנו מהישוב; ואם חלילה בדרך השלילה, אז לשוא כל עמלנו. אבל להשיב על השאלה הזאת מוכרחים אנחנו להתבונן היטב אל מצב המושבות, אל תנאי התפתחותם ואל המעשים שנעשו בקרבם, ואז ננסה להוציא משפט אמת ותשובה נמרצה על שאלתנו. ולכן אפריון נמטי להאי כהנא גברא רבה שנתן לנו מענה נכון בדרך החיוב. מכל ההרפתקאות דעדו על המושבות וביחוד על ראשון לציון ועל פתח תקוה; מכל נסיונות הנדיב הנעשים בהם הוציא הכהן משפט צדק, כי לו נבנו המושבות

בלי עזרת איזה נדיב (מובן מאליו, בלבד שלא יפגשו המתנחלים מכשולים גדולים כאשר פגשו בני ראל"צ) גם אז יכלו להתקיים ואם לא באו לכלל בעלי אחוזות קטנות, אבל לכל הפחות בתור אכרים פשוטים, החיים על אדמתם, היו יכולים להתקיים. כל זה ראה המחבר ויוכח בעת היותו שם בארה"ק ולא מנע מלהגיד את דעתו להקורא כיד חכמתו הטובה עליו. —

לכשרון המחבר, לשפתו הצחה והנעימה ולהרגש הקדוש החופף במדברותיו, בנשאו את משאו על זכרונותינו הקדושים והיקרים לנו, נוכל לסלוח על אשר נטה ממסלתו, בה בחר בראש מחברתו להוציא רק את השקפתו מכל מראה עיניו, למען תהיה לעינים לקוראיו הבוחרים בציון, ולא את השתפכות נפשו וכליון רוחו שאינם מעלים ואינם מורידים להענין כלל וכלל, ויקדיש שנים שלשה פרקים גם להכותל עתיק היומין שארית מחמדינו, להעיר ירושלים, לחברון וליתר המקומות הקדושים שבקרם אגב אורחא. ואף אם לא יוציא הקורא מדבריו אלה את התועלת הנרצה, לעמת זאת יצא לו הפסד זמנו בשכר הקריאה, שתוכל להביא לו ענג רב. כי להרגיש את הרגשות הרמים והטהורים שצייר לנו המחבר בפרקי מחברתו (י'—יא) יוכל רק איש טהר לב ואוהב לאומיותו כהכהן וע"כ יפעלו דבריו על כל קורא, שתמים דעים הוא עם המחבר, את הפעולה ההיא שפעלו עלינו; ולמותר נחשוב להרבות אמרים אודותם. —

בהפרקים יב־יג יראה המחבר אותנו לדעת, כי לא לחנם מזרע אהרן הכהן הנהו, כי אוהב שלום הוא ורודף שלום, ומתאמץ בכל כחו לקרב את הרחוקים זה מזה, משתדל לתת טעם אחר לשנאת בעלי החלוקה הכבושה יהלוצינו ולחובבינו, וכמעט שבא ללמד זכות על אלה, שהשמיעו קול עורב מהיכל השמם, ולהצדיק את הדין על הגולים החדשים, על מעורריהם ועל עוזריהם. אבל יסלח לנו הכהן אם נגיד לו כי הגדיש מעט את הסאה, באמרו „כי לא משנאה היה כל הרעש הזה". אם כונתו על בני החלוקה הקבצנים, שכבר קצה נפשם בלחם הקלוקל הזה אולי צדק; אבל על רבנינו ועל ממונינו אשר בעיר ירושלים לא נוכל לאמר כזאת. המה עשו מה שעשו רק משנאה כפולה ומכופלת, עבותה בהבלי אמונות טפלות, וקשורה בצרות עין. גבאי החלוקה, בעטלפים בכלל, ישנאו כל שביב אור שיהדור אל תוכם. כבר הסכינו לעשות במחשך מעשיהם זר מעשיהם, וע"כ יפחדו פן קו אור אחד יגיה על חשכם ויגלו מעשיהם לעיני כל המה פחדו ורהו פן יחכמו בני החלוקה וירגילו את עצמם לעבודה, ובהתרבות המושבות תרב העבודה לכל דורשיה, וחדלו העזורים ובטלו העוזרים, ולא יהיה שם ושארית להחלוקה; ואם אין חלוקה בישראל אנה הם באים? ההם האמרכלים, חליפיהם וחליפי חליפיהם, הרוקחים וכל כלי־קדש, שמצצו את לשד העניים המרודים, המצפים אל החלוקה; ההם שפסעו על ראשי עם קדש ברגל גאותם וידכאום לפני עש, ההם יראו באבדן הפרה החולבת הזאת ויחשו? חלילה! החדלו חרמות בירושלים? האין עוד שופר בציון? וע"כ תקעו והריעו ותקעו, וזה הוא קול כאוב שנשמע מירושלים. אבל לא מטעם שלא אליהם פנו חו"צ ולא שאלו בעצותיהם ולא נתנו למו להיות ראשי המתעסקים. לבם לא טח מהשכל, כי כאפס נחשבו נדבות חו"צ מול קופת החלוקה. והראיה כי לא מרדפם אחרי הבצע הזה ישנאו את התנועה החדשה, כי גם על אלה הבאים להתישב בארה"ק על חשבון עצמם יביטו בעין צרה. ובכלל כל חלוצינו באו מתחלה לכונן מושבות ע"ח עצמם ולא תלו את עיניהם על נדיבי ישראל בחו"ל ואם נתגלגלו הדברים שהוצרכו לתמיכה, הנה הוא מאשר לא היה סוף מעשיהם במחשבתם תחלה (כמו שדברנו מזה לעיל). ואם כן אפוא למה הרעישו ראשי החלוקה שמים וארץ על ישוא"י בכלל אם שלא יוכלו לקות כי ידבק בכפם ממנו מאומה? ילך וישאל בעצתם

כל עשיר שבעמנו, אשר גמר בלבו להתישב בארה"ק ולבנות לו משכנות מבטחים, אם לא על פניו יברכו את הרעיון הק׳, אשר בשם רעיון רוח יכנוהו. ומדוע? הן לא יחלה האיש הזה לעזרת נדיבים. אבל פחד העתיד הוא לנגד עיניהם, ולכן גם שנאתם עמוקה מאד. ואל יסיתנו המח׳ לאמר: „שלום שלום" כי אין שלום, כי הירושלמים לא נוכחו שמשגה היה אתם, כאשר יבטיח הכהן; ואם הניחו את כלי מלחמתם מידיהם הוא רק מאשר הרגישו כי חציהם אל לבם ישובו ויחדלו מהתגרות בחו"צ לעת עתה, אבל חלילה לנו להאמין כי השלמו אתנו. — גם נסיונו של המח׳ להציל כבוד החלוקה מידי הסופרים, המדברים בלעגי שפה ובלשון התולים על ילדותם, לא הצליח בידו. היא מביא ראיה לגדל ערך החלוקה בעיני המנדבים מהסכומים הגדולים שיביאו שמה שנה שנה, ויציגם נגד פעולות חו"צ. אבל אם נזכור כי קופת רמב"ן נוסדה זה מאות בשנים ועל קופת חו"צ לא עברו עוד עשר שנים, ועוד, כי מיליאן וחצי פראנקים מכל ישראל המפוזרים על פני כדור הארץ לכלכלת שלשים אלף נפש כאפס וכאין נחשבו, אז יקטן הפלא בעינינו מאד.

עצת ה׳ כהן להביא סדרים בעניני החלוקה פנימה טובה היא מאד, אבל נפון באפשרות להביא איזה תקונים באי-סדרים אלה; מלבד כי עלינו חו"צ להתרחק מאתם כמטחוי קשת, עלינו להזהר מפניהם לבלי התערב בעניניהם הפנימים, פן יבולע לנו מזה. הלך החלוקה בדרכה, אשר סללה לה בימי קדם. אנחנו נתאמץ רק להרים קרן הישוב, עד כי מפני שאהו תשח החלוקה ותמס תהלוך, ולא יצטרכו עוד הזקנים והחלושים שהקדישו את חייהם לתורה ולתפלה בירושלים לנדבות חו"ל, כי מושיעים יקומו להם מקרבם, ונקיים בזה עצת חז"ל: „שבקא לרויא דממילא נפיל".

אהרון אחרון חביב. בפרק האחרון ממחברתו בא הכהן להתעסק בשאלה היותר קריבה ללב קוראינו, והיא השאלה: מה המה התנאים הדרושים להישוב ובאיזה אופן אפשר להנחל שם בארץ הצבי? והנה זה אשר הביא לנו: כי לכל איש שיש לו סכום ארבעת אלפים רו"כ יוכל לכונן אשיותיו גם בארץ יהודה, מקום גפנים וזיתים, כי טוב הוא מאד עם הארץ, הערבים, ונוכל לחיות עמו באהבה באחוה ובשלום. אבל בנוגע לאנשים שלא חננם ה׳ בעשר כזה, הנה אין טוב למו בלתי אם לצלוח את הירדן. השאלה הזאת כבר מרחפת היא על פני הספרות וסופרינו נוגעים בה כלאחר יד ואינם נוגעים. אבל להטפל בה כראוי לא דמה אף סופר אחד. דמינו כי בנוגע לזה יגלה ה׳ כהן פרק חדש בהלכות הקולוניזציה, אבל גם הוא לא הביא לנו חדשות אשר לא נדעם מכבר, יודעים גם אנחנו כי מעבר לירדן האדמה שמנה ופוריה, ארץ חטה ושעורה, ידוע גם לנו כי הבידואינים אנשים מרי נפש המה ולא יתנו לזר לבוא אל גבולם וכן מאמינים גם אנחנו, כי אפשר הדבר להתישב שם אם יתקבצו איזה מאות אנשים אז לא יהיה פחד „בני המדבר" לנגד עיניהם, וכי „אין השד נורא כאשר יציירוהו". אבל מה תועילינה כל אלה הידיעות הכלליות. כל איש יודה לנו, כי דברים כאלה צריכים להעשות במתינות ובידיעה רבה, יע"כ מה מאד טוב היה לו יכלו תרינו לתת לנו מושג יותר נאמן ומוחשי מהארץ ותנאיה, ולא לסמוך רק על עדות הנוסעים מאו"ה, אף כי גם את עדותם לא נוכל להרחיק באפס יד לראבון לבבנו לא הרוינו את נפשנו השוקקה לידיעות האל ממחברת ה׳ כהן ואצ"ל מספרי נוסעינו הקודמים, כי כמוהם כמוהו רק בהעברה בעלמא יזכירו את הארץ הברוכה ההיא; כמוהם כמוהו לא תרו אותה רק אמרו לפי השמועה. מתי נלמוד גם אנחנו בני ישראל אל דרכי הגוים לעשות כמעשיהם המתקנים שבהם? מתי תתאסף גם בקרבנו שיירא נכבדה מאנשים שיש למו ידיעה בטיב הארץ ומזגה, זרעיה וצמחיה, עממיה וחיותיה? מתי תצא גם מבנו עקספידיציה כעין העקספידיציות המלומדות שיוצאות מאת כל העמים,

לחקור את הארצות הרחוקות והעמים הפראים? אהה אלהים! מתי יסיר מגבירינו את לב האבן ויתן למו לב בשר לזכור, כי גם העניים המרודים אדם המה וישתדלו ויתאמצו לרוחתם וישועתם? ידעו נא המתאמרים לחו"צ, כי גורל רבבות אחינו העניים תלוי בחבל הארץ אשר מעבר לירדן וישתדלו להפיץ מעט אור על דרך זו.

יודעים אנחנו, כי הרבה יותר ממה שהגיד לנו ה' כהן הסתיר בחבו יען כי בכל ענין שנגע בו דבר דברים קטועים בחפזון וקצר במקום שהיה ראוי להאריך, אבל בכלל מחברתו טובה מאד, כתובה בשפה צחה, בשפה פובליציסטית מושכת את הלב; והעיקר, שהיא מביאה את הקורא לידי מחשבה וכידוע מביאה המחשבה לידי מעשה. נקוה כי המחבר הנכבד לא יאמר די לפעולתו הספרותית הזאת לטובת הישוב, ויוסיף לתת לנו מפרי עטו לצרף וללבן את הדברים הסתומים והחתומים עוד לחובבינו ולכל קהל קוראינו.

שלמה בערמאן

לתועים בינה

המלאכה היותר נקיה וקלה במלאכת מחשבת של הספרות היא מלאכת ההעתק הלקוט והקב"ץ, להעתיק ספרים מועילים ונכבדים משפה אל שפה למען אלה אשר שפת הספר הארגינאלי מוזרה למו, או לאסוף וללקט שבלים בודדות מלאות וטובות משדמות החכמות הכלליות הרבות והעצומות, ולקחת מהם מעט צרי ומעט דבש לעשות מטעמים איש איש כפי נטות רוחו ומטרתו אשר הציג לו, להשביע נפש עני ואביון אשר אין לו נחלת שדה וכרם. אף נחלת שפרה על אלה הקוטפים כפעם בפעם אשכלות אחדים מגפן האדרת של הלמודים אשר רחבה ונסבה למעלה ראש בימינו אלה, ולשחוט מהם כוס ישועות מלא חכמה ודעת לרוות נפש הצמאים והשוקקים למדעים, להשיב רוח אלה אשר מסבות שונות ננעלו לפניהם שערי המדעים הכוללים בלא יוכלו להכנם לכרמי חמד אלה לפני ולפנים ולטייל במו ארוכות, ולאכול ענבימו כנפשם שבעם. לספרים אלה יקראו „ספרי עם" באשר תעודתם להפיץ דעת ולהרבות תבונה גם בין המון העם, לפקוח עינים עורות, וללמד גם תעי רוח בינה. ואוילים ילמדו לקח, ולכל העם יהיה אור במושבותם! —

אמרתי כי המלאכה הזאת נקיה וקלה היא. כי אמנם כן לא הרי המחבר שעליו להוציא מלים מבטנו, להלביש מחלצות את ילדי רוחו פרי עשתונותיו, ורעיונוהי די על משכבו סליקו! ולהציגן לפני העם כילדי חמד נטעי שעשועים. כהרי המחבר המעתיק ומלקט בשדה אחר שמשכים ומוצא הכל מוכן לפתחו, כי במקום שהראשון ישב ז' נקיים על טפה אחת של דיו, ולפעמים אחרי כל עמלו ויגיעו יהרה חשש וילד קש. ובחוסו על עמלו כרחם אב על פרי בטנו ימחה כעב פשעי הגיוניו, ואם כי יוכח לדעת כי הרה עמל וילד הבל יהיו כל מגרעותיו בעיניו כאין, וילעיט במו את הקוראים לרצונם ושלא לרצונם, למען לא ייגע לריק וילד לבהלה. תחת זאת יתענג השני על רב טוב ויסב על שלחן מלא דשן וברכת ד', ובידו טובו לברור לו מנה אחת אפים ע"פ חפצו ומטרתו, ולשימה בטנא להביאנה מנחה טהורה וחביבה לקהל קוראיו, ולא עתה יבוש המחבר ופניו לא יחורו בראותו ילדיו אלה מתהלכים ברחבה בקרב העם, כי ילדי שעשועים המה

ילדים אשר אין בהם כל מום כי טפחום ורבום המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, ואם אמנם גם למלאכה זאת דרוש חיך טועם ואזן אשר מלין תבחן לדעת לעות את יעף דבר, ולבור את הפסלת מתוך האוכל, להעטף מחברתו מעטה כבוד ותהלה ולמשוך עליה חוט של חן ונועם, וגם בזה הענין יש יתרון לאחד על רעהו כיתרון האור מן החשך ולאו כולהו בחדא מחתא מחתינהו. אך הצד השוה שבהם שכולם מועילים כולם נעימים וחביבים ומשפיעים טובה רבה בעולם ושבולה אין בכולם. ובהם נוכל להתנחם על הקלקלה שתולין חכמי הדור במלאכת הדפוס שנשתרבבה ונהפרצה בעולם ועברה הגבול הנכון והראוי, ומחברים חדשים יציצו לבקרים מכל עברים המשחיתים כל חלקה טובה בהספרות ויעיבו הוד יפעתה, אלה הבאים ללמד ונמצאים עגל לא למד, אכן אין רע מחלט בעולם, ואם את הרע נקבל הלא גם את הטוב השג נשיג מספרי הלמודים והמדעים אשר גם המה יבואו כגשם לנו, כרביבים זרזיף ארץ להצמיח תבונה ולהפרות חכמה להשביע נפש שוקקה, ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים, ואולת תקפץ פיה.

עתה נכחתי פתאום לדעת, לדאבון לבי, כי גם בדבר זה, כמו בכל הדברים, אין כלל בלי פרט יוצא ממנו, וגם השושנה הזאת סוגה בקוצים וברקנים אשר יעלו בה ודקרוה להשחית תארה ולהבזות צלמה בהופיע לנגד עיני הספר „עתים לבינה" על חכמת ידיעת העיבורין ולימודים אחרים מחכמת התכונה, השם הטוזר „עתים לבינה" אשר פגשתי על סף השער ולא יכולתי להולמו בשום אופן ולבאר לי איזו עתים ומועדים יש להבינה? הן לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים, אך הבינה שקדמה לעולם, לשמים ולארץ, הזקנה שבאה בימים חדל להיות לה ארח כנשים עת ועידן. התמיה הקטנה והמצערה הזאת גררה אחריה עוד שאלה אחרת לאמר: המעט לנו ספרים מלמדי חכמת העיבור וידיעות התכונה עד כה? ומה בא זה להוסיף עליהם? וכי בעורה זו ששנה לנו אבי חכמי זמנינו בידיעות אלה, החן חז"ס נ"י במשנתו „יסודי העיבור" וספרו „תולדות השמים" הכוללים ומקיפים ידיעות הללו במדרגה נעלה? אחריו בא בעהמח"ב „תפארת צבי" והעמידן על מחברת בעלת ב' קונטריסין, והמפרש הנכבד בעל „תפארת ישראל" במאמרו „שבילי דרקיע" על מהציוּת הקונטרס, ומנין לקח לו המחבר החדש הזה חומרי מלואים למלאות בטן ספר עב הכרס כזה אשר יכול לבלוע כל ספרי העיבורין והתכונה שנתחברו עד כה בשפ"ע ולא יודע כי באו אל קרבו? ויתרוצצו השאלות האלה בקרבי ואלך לדרוש אל ההקדמה, ובצפיתי צפיתי כי בל"ס אראה שמה „התנצלות המחבר, בצדקה מדבר, מה ראה על ככה, לגשת לזאת המלאכה, לתת לפנינו היום ברכה". אף אוכח לדעת. כי אלקים השם שמות בארץ נקב משׁשת ימי בראשית שם ספרו זה בשם „עתים לבינה" דוקא שלא כדרכו. ולא אפון כי עם המחבר בל"ס הצדקה ולי ולשאלותי בשת הפנים! —

הפכתי בחמדה את דף השער והנה שם בבאָה רבצת אזהרת המחבר, לאחיו ורעיו זרע קדושים מדבר, ומתחנן על נפשו, כלורע מרעים בנים משחיתים, לבל יחמדו ח"ו להעלות את ספרו (לא על המוקד חלילה. כי חס להו לזרעא דישראל למיעבד הכי, רק) על מכבש הדפוס בלי הסכמתו, וכה אמר המחבר בקול מעורר בכי: אחי ורעי זרע קדושים! עיניכם הרואות גודל טרחתי, התבוננו על המלאכה (נורא הדבר ומי יכילנו) כמה לוחות נמצאים בספר זה. למולדות לכל השנים לבד (לא לכל השנים ביחד, חסד גדול עשה אתנו המחבר) כן לחשבון שמואל לבד ולחשבון ר"א לבד (זאת הפעם אשמע כי ישנם מולדות לחשבון שמואל לבד ולחשבון ר"א לבד. ואנכי חשבתי עד כה וגם מכאן ולהבא בל"נ כי רק בזמן התקופה לבד נחלקו שמואל ור"א) וכו' סהדי במרומים כי לא אכזב באמונתי וכו', מכ"ז נוכחתי לע"ע לדעת כי חתן דנן פטפטן בדברים הוא ולא מדייק

בלישנא, דלגתי על האזהרה, והפכתי הגליון והנה פ ת ו ח ה ההקדמה לקראתי, (פלא גדול מדוע לא עשה ג"כ מבוא להפתיחה להקדמה וצע"ג) ובראשה ענוד זר תפארה, שיר אשר ראשי שורותיו יזהירו באותיות גדולות אלה „י י ו ו ס ס פ פ", (בל"ס גם בלעדי אגיד תבינו כי הוא שם המחבר יוסף בבחינת מירכא כפולה, או ע"ד אם ישכבו שנים וגומר) והגם שנתעוררו בי איזו שאלות גם על תכן השיר, כמו עד"מ מה הפירוש של החרוז „עתות לבינה" נא הביננו" אם כונתו שיבינהו הש"י את הספר „עתים לבינה" שחיבר הוא בכבודו ובעצמו, וכנראה מהסמניות („") שעשה מלפני אלה התיבות ומאחריהם. אתמהה! האם המחבר בעצמו אינו מבין את ספרו מעשה אצבעותיו. א"כ מה יעשו איזובי קיר כמונו בספרו? ומה טעם כתב פה „עתות" ולא „עתים" כשמו? וכדומה, אך לפי שידעתי כי מיטב השיר כזבו, פסחתי על הפתיחה של השיר ופתחתי את הפתיחה בעצמה, קראתי בשורה הראשנה לאמר „מורי ורבותי" (המחבר הזה לא זז מחבב את קוראיו בכל מיני לשון של חבה, לא זז מחבבם עד שקרא אותם בשם אחים ורעים, לא זז מחבבם עד שקראם מורים ואלופים, בנים ותלמידים, קורא חריף וחד השכל וכו'. חנופה על הספר לאנשים שאינו יודעם ומכירם, לא לעזור ולא להועיל, באמת חזון לא נפרץ הוא גם בימינו אלה אשר מלאכת החנופה השתלמה במדרגה גבוה..) „לו שמעוני ו י ע ר ב לפניכם מנחתו". (שמו שמים! המחבר איננו מבחין בין זכר לנקבה. אמרתי אולי מקרה הוא, משגה וטעות הדפוס היא וכדומה, קראתי הלאה), ועוד מכמה מיני הבילות של מכתבים מחכמים מ פ ו ר ס מ י ם אשר נמצאו מכבר רשומים בפנקסי אשר מרוב השנים לזכור שמותם גברה עלי שכחתי" (השמעתם? מיני מכתבים של חכמים מ פ ו ר ס מ י ם נמצאו בפנקסו והוא שכח ל ז כ ו ר שמותם! ראיתי הלכה זו ונזכרתי מעשה. מעשה בהרב מדראשזנע ששאלוהו אנה לקח ארגז נחמד כזה מעשה צעצועים לאבקת הטאבאק. ויען הרב: מנחת זכרון היא בידי נתון נתון הוא לי מאחד מאוהבי היותר מצוינים למזכרת ידידות נצח. וממי המנחה היקרה הזאת לפניכם? הוסיפו לשאלהו: חי נפשי כי לא אזכרנו עוד. ענם הרב דבר) „בהלכות קדה"ח גבר עלי ת א ו ת י" (במח"כ שכח לאמר כי גם שכחתו גברה עליו פה עוד הפעם. והביא זכר על הנקבה) „מדת זמני היום לאלף מקומות חלקתי" (הודו להמחבר כי טוב ובחסרו חלק מדת זמני היום לאלף מקומות. כמה פזרן הוא וידו פתוחה) „פן ואולי עכ"פ לא יערב לאיזו איש אלה המטעמים" (מדקדק נפלא ולשון צח. המטעמים פן ואולי עכ"פ לא יערב) „ידרוש ממני אולי יגבור עליו תשובתי" (פלא גדול. המחבר כפי הנראה יש לו ידיעה גדולה גם בחכמה הנסתרת כנראה ממקומות הרבה בספרו, ועליו לדעת כי יוסף הוא בחינת יסוד בחינת אב"ק. והוא השתמש לרוב במדת הגבורה, *) שם, גברה שכחתו. ואז, גבר תאותו. ופה, יגבור תשובתו. אך הנסתרות ליודעי חן. והנגלות לי כי המחבר הזה נעשה פה מועד ואיתחזק למין אנדרוגינוס שזכרות ונקבות משתמשים אצלו בערבוביא. ולנסות ולחזק את השערתי. פתחתי עוד איזו דפים במקומות שונים בגוף הספר ושמתי עיני בם והנה מתלאה! ערוב כבד בכל גבולו וכמספר מלותיו שגיאותיו, עד"מ בצד 9 בהערה כתב „א"כ השמש מ ו ש ך את הארץ לפי ערך כ ו ב ד ה ממנה. וגם הארץ ב ע צ מ ה מ ו ש ך כמעט לפי ערך כ ו ב ד ה. אשר לזאת י ש א ר הארץ על מק"א ולא ת ס ו ר ימין ושמאל" הראיתם מימיכם אנדרלומוסיא כזאת בשורה אחת באיזו ספר עברי, ואף בספרי השו"ת הבלתי מדקדקים מאוד בחוקי הלשון? הלא גם האיש אשר לא למד כל ספר דקדוק מעודו הן שגירת הלשון לא תתנהו לעקם

---

*) בחי' יצחק כידוע לי"ח.

ולעות חיבור המלות באופן זר ומשונה כזה, עד כמה מקטנות המוחין בזה! האם לא לבושת וכלימה הוא בדור הזה, דור שבן דוד *) בא בו ומבשר לנו, כי הנה ימים באים וישמע בערי יהודה ובחצות ארעססא גם קול הרקחות והטבחות מדברות שפת קדש, בחורים גם בתולות יחדיו ירננו, ולשונם תמהר לדבר צחות בלשון עבר, וכי בכונה הכניסו גם עלמות כבודות בחברת „שפתנו אתנו" למען התרגל בפועל להבדיל בין מין זכר לנקבה, **) ומי מלל לנו כי בדור „שפה ברורה" יבוא מחבר אשר על חקי קעפלער וניוטאן ירו הדה, אלף מקומות יסורו אל משמעתו לחלק להם מדת זמני היום, מיני מכהבים של חכמים רבים ומפורסמים אשר כבר שכח שמותם היו בעזרתו לחבר ספר עב וכבד ונורא מאוד. ואיש אשר כל אלה לו, נלעג לשון הוא אין בינה. וכדי בזיון וכלמה (!)

השלכתי אחרי גוי כל דקדוקי אלה ובאתי מן הפתיחה אל ההקדמה מחוז חפצי, ואחרי אשר עברתי על דרך מלא חתחתים שגיאות והבלים מצאתי שם צד 12 כרמות שאלתי השניה שנתקשיתי למעלה וז"ש „אחי ורעי! תאמינו לי באמת וכו' באמרי הן לא אלמן ישראל מאנשים חכמים וכו' וא"כ למה זה אנכי וכו'. אולם כאשר זיכני ד' לכנם בשערי בינה יעצוני כליותי לכנום ולאשר בדרך הבינה של חכמה זו וכו' גם לאלו הבקיאים בכתב ולשון המליצה וכו' לבוא לפניהם בלמוד ארוכה וקצרה כדרך הלבנה וכו' ע"כ תכן לשונו הזהב בקצרה, והשתא א"ש הכל. כי לפי שספרי המעברים שקדמוהו נכתבו בהגיון ובמליצה, ר"ל בלא שיבושים, כי חס להו לחכמים לכתיב ספרי חכמה במליצות נשגבות לכן הוא בא לבאר החכמה בלי מליצה ובלי הגיון רק בלמוד ארוכה וקצרה. ואם תתפלאו לאמר: הלא ב' דברים הפכיים בנושא א' נמנע גם בחק הבורא לפי דברי הרמב"ם ז"ל. אל נא תשתוממו. גדולה מזו בואו ואראכם בצד 15 בהערה „שהככב נוגה היא חמה וקרה" הראיתם מימיכם חמר קר וחם גם יחד. ועוד הלא גם הלבנה תבוא פעם בארוכה ופעם בקצרה, ומאחר שהמחבר בא להורות לנו עניני הלבנה עליו בע"כ להתדמות אליה ולעשות כמעשיה, ואלמלי בא להורות לנו טבע העורבים בל"ס היה קורא גם קרע־קרע כמוהם ואולי גם מזה הטעם מילא ספרו שגיאות כרמוז למען ימצאו הקוראים גם בו כתמים ככתמי הלבנה, והדברים עתיקים! —

שבתי וראיתי הלאה לשמחת לבבי כי בא המחבר בטובו להורות ולתרץ לנו גם פליאתי הראשונה על זרות שם הספר וז"ל: אולם בשביל אלו הטעמים שמצאתי הפכתי את הסדר וקראתיו „עתים לבינה" וכשמו כן יהיה (הבטחה טובה כי כן יהיה האח!) טעם ראשון. הנה ידוע שספרים בשם „בינה לעתים" רבים אשר הם נמצאו ולמה עוד אסיף עליהם? (משל למה"ד להבדחן הזה ששאל קודם החופה על החתן אם הוא יתום, ויענוהו המסובין כי גם אב גם אם לו, ויאמר להם הבדחן. א"כ יהי"ר מלפניכם שיחשב בעיניכם כאלו החתן הוא יתום אומלל עזוב מהוריו, ומדוע? שאלו כל הקרואים פה אחד בתמהון? ויען הוא, לפי שיש לו חרוזים נאים ונפלאים על יתום אובד ונעזב). טעם ב', עתים לבינה מורה כמ"ש אדם לחבירו הנה כבר הגיע העת להבין (אם המחבר מבטח על

---

*) הוא סופר של „המליץ" באדעססא

**) אולי הוא ע"ד המסופר מהרב החכם מסאווריאן ז"ל שפ"א פגע באחד מחסידיו שהלך במקום שאין מכירין אותו קצץ פאה ולבוש קצרים, וישאלהו הרב, וכי פלוני שהסיד הוא מה ראה לעשות זה, ויענהו האיש כי הוא אוהב תמיד להיות איש בין אנשים, בין חסידים יתחסד, ובין אריסטוקראטים יתאריסטוקראט, ויאמר אליו הרב לאמר: א"כ מדוע בבואך בין הנשים, הנך גבר הזקא לכל מטפחיו ומקוטיו ?' ושימד"כ! —

דברתו שמורה כן מי יפון בזה ?) ג) „עתים" בגימ' יוסף גינצבורג „לבינה" ר"ל למ' שנה (ועתה ניחא מאד. שלפיכך קרא ספרו בשם „עתים לבינה" לפי שהוא במקום „יוסף גינצבורג למ' שנה". ואם היה קורא ספרו „בינה לעתים" ככתוב היה משמע חלילה „מ' שנה ליוסף גינצבורג" ואני אנה אני בא ?) ד), מטעם הפשוט (מכלל זה אתה למד שהטעמים הקודמים לאו פשוטים הם) שכל דברי העתים הנאמרים בספר זה, נדרש בבינה ודעת ושכל להיות כל אלו הדברים מובנים לכל, (חכו ממתקים וכלו מחמדים העתים של הספר נדרש בבינה ושכל להיות מובנים לכל) ומלת לבינה הוא כמו להבינה. כמו לנחותם הררך (מדקדק עצום ויודע לדמות מילתא למילתא כשתי טיפי מים).

אחרי הטעמים האלה, הנגלים, המקובלים והפשוטים. נקל להבין כי כלו כענן כל שאלותי, ויברחו כצל תמיהותי. יותר ממה שכתבתי פה יכולתי לתת לפניכם, אך למה איגע נפשי ונפשכם אם בידכם טובכם ובכ"מ אשר תפתחו את ספרו תמצאו שגיאות אין קץ והבלים מרבה להכיל אשר תקוץ במו נפש היפה, וכמעט אין שיטה אחת שמה הכתובה לחוקי הנועם והלשון היפה. ואשר לא תשרוט שרטת באזן הקורא, אך אמרתי על כל פשעים אלה יכסה בל"ס יקר ערך הלמודים המחוכמים והנעלים שהעתיק וקיבץ מספרי זולתו. ואם הוא לא יבין לדבר כן וחכו לא יטעם מה נעים, אך למצער לא ישחית ויחבל מעשה ידי אחרים. אבן גם בזה נכזבה תוחלתי, גם טלמודיו שהביא מזולתו, יצאתי וידי על ראשי. גם פה ראיתי ערבוביא נוראה והמחבר בעצמו במח"כ אינו יודע מה הוא שח. זה חלק אדם שיצא מרשות שלו וממטרתו שבא להורות היא ידיעת העיבור ונכנס לרשות שאינו שלו ללימודי „חכמת התכונה" אשר יגשש שם כעור באפילה לא ידע במה יכשל. ובמקומות רבים העתיק דברי זולתו דפין שלימין אות באות עם השגיאות יחד. ולא חלי ולא הרגיש כספוג הזה שסופג הכל. ואם אמרתי להעריכם כלם פה על הגליון ולהציגם לפניכם כמו אז עלי לעשות ספר יותר עב וכבד מגוף הספר המבוקר. אבן דוגמאות אחדות אציגה עמכם בזה ואחר אחדל, כי גם מאחדות ההנה תיכלו לדעת מה טיבו של עבר זה, ועד כמה השחית וקלקל הענינים והכונה בהרבה מקומות!

צד 3 „ולכן עתותי היום והלילה והצהרים. כן הזריחה והשקיעה לא ישוו בכ"מ בשוה אפילו לאלו השוכנים על קו השוה ממש או תחת מסלול השמש — כמו באורך מזרח מן האי פעררע — (כמה ?) אשר להם יהיה כל עתותי היום והלילה שוין ברגע אחר. אעפ"כ הזריחה והשקיעה ישונה בהם, ט"ס וצ"ל תשונה או תשוננה) לפי ערך מעלות רוחבם זמ"ז" האם שמעתם משפט הפוך כזה ? כי המקומות שתחת קה"ש או תחת מסלול השמש להם כל עתותי היום והלילה שוים, רק הזריחה והשקיעה ישונה בהם לפי ערך מעלות רוחבם זמ"ז. הלא כל המקומות שתחת קה"ש רוחב אחד להם, וכל עתותי היום והלילה ישונה בהם לפי ערך אורכם זמ"ז ? בכאן השחית רק הכונה בסבת קלקול לשונו.

שם צד 7 בהערה „ומטעם שאלו הספרים החזיקו בדעת הישנה. ואח"כ הורגלתי בשיטה החדשה לזאת אנכי כפוסח על שתי הסעיפים, פעם אדבר לפי התנועה והסיבוב לשמש וכו' נראה מזה אשר החמה תסבב את הארץ. ופעם אדבר לפי שיטת קופערניקוס וכו'" חכמה עמקה ונפלאה השמיענו המחבר בכאן מסגולת נפשו. אמרו עליו על תלמיד ותיק אחד ששאל ממורו לבאר לו מה זה שכתוב בסוף המסכת קודם ההדרן עלך „אחר השלמת המסכת יאמר זה ויועיל לשכחה ב"ה" וכי מה לו לאדם ולצרה זאת לחפש אחרי סגולות שיועילו לו לשכוח מה שלמד. הלא אדרבא הדעת נותנת כי יותר טוב לזכור מלשכוח ? ויענהו רבו לאמר הלא תזכיר מאמר הגמרא „כי קאי רב בהאי מסכת לא תשייליה במסכת אחריתי". והן הן הדברים הנאמרים כאן, כי הו"מ אחר השלמת המסכת

קודם התחילו מסכת אחרת יאמר זה ויועיל לשכוח מה שלמד שלא יתבלבלו הענינים במוחו. חבל על מוחו של מחברנו שלא השכיל לגלות לתלמידו מזאת הסגולה הנפלאה, ולא היה לאסונו כפוסח על שתי הסעיפים בכל שנות חייו.

צד 9 בהערה „אמנם לדעת שיטה החדשה וכו׳ ואם נאמר שנמצא עוד ככב גדול מעבר השני של הארץ מול השמש וכו׳ א״כ השמש מושך את הארץ מצד זה וכו׳ והככב הגדול גם הוא מושך את הארץ וכו׳ לזאת ישאר הארץ לעמוד על מק״א ולא תסור ימין ושמאל״ במח״כ לדעת שיטה החדשה תסור הארץ גם ימין גם שמאל ולא תעמוד על מק״א. וסבת סיבובה היא מכח שני כחות צלעיות הפועלים עליה כמבואר כ״ז בספרי התוכנים ואכ״מ!

שם סוף צד 10 „ומה שלא יהיה כן (ר״ל ליקוי לבנה) בכל ניגוד וניגוד, היא סבת מעמד הלבנה תחת צל הארץ ברחוק או קרוב לה. כ״א קרובה היא לארץ א״א שלא יהיה ליקוי וכו׳ אבל אם היא כ״כ רחוקה מן הארץ עד שצל הארץ מתקצר ועולה ותבלה (צ״ל ויכלה) בנקודה דקה אז לא יהיה ליקוי כלל״ וזה שקר מוחלט, כי באמת צל הארץ ארוך יותר מכל מרחק מסלול הלבנה מן הארץ ואף מנקודת רום מסלולה. ואמנם הטעם שאין ליקוי לבנה בכל ניגוד. היא רק מסבת נטיית מסלול השמש ממסלול הלבנה ברוחב 5 מעלות. אשר לזאת רוב פעמים בעת הניגוד היא נטויה מתחתית השמש, ועומדת רק ממולה וכנגדה מן הצד. לא תחתיה ממש, ורק בהיות הלבנה בעת הניגוד על אחת משתי נקודות פגישת המסלולים זב״ז או סמוך להן או אז לא תמלט מליקוי, ורק אז החילוק בין אם היא בנקודת רום המסלול, שאז יהיה ליקוי טבעותי, בין אם היא בשפל מסלולה שאז יתהוה ליקוי כללי ומרכזי, וכידוע כ״ז בספרי התכונה ולא עלי המלאכה לבאר זה פה! —

צד 15 „סיבוב ככב זה (ר״ל הככב ככב) בגלגלו ובמסלולו שס״ה יום ורביע בקירוב כמו השמש, תקופתו סביב השמש 86 יום״ תקופה זו השניה לא ידענו מה היא משמשת איזו הקפה יקיף במסלולו שס״ה יום ורביע ואיזו של 86 ימים, דוגמא לזה כתב הלאה אצל הככב נגה „סבובו כמו השמש בשס״ה יום ורביע בקירוב, תקופתו סביב השמש 24 ימים וסובב סביב קוטרו מקצה 23 שעות 20 מינוטין״, גם פה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני איזו הקפה יקיף עוד בזמן 24 ימים. הן מסביב לשמש כבר קבע תקופתו לשס״ה ימים, וסביב קוטרו 23 שעות, ומה טיבה של ההקפה מן 24 ימים? אשר לא בא זכרה בכל ספרי התוכנים, וגם המחבר בעצמו לא הביא שום הקפה שלישית ליתר כבבי הלכת, תיק״ו!

עוד שם „והוא הככב היותר קרוב להשמש״ הוא דבר שאין לו שחר בזה. הלא הוא בעצמו כתב אח״כ שלמעלה מככב זה הוא הככב נגה. ואחריו השמש למעלה ממנו. א״כ בע״כ הככב נגה. הוא היותר קרוב להשמש. ואיך יתכן שהככב „ככב״ יותר קרוב להשמש?

עוד שם אצל הככב נגה „ומרחקו מן השמש 14 מיליאן פרסאות״ תיוהא קא חזינא הכא. לעיל אצל הככב „ככב״ שכתב שמרחקו מן הארץ 7 מיליאן פרסאות, וכיון שידענו שמרחק השמש מן הארץ הוא 21 מיליאן בקירוב. א״כ מרחקו מן השמש הוא 14 מיליאן פרסאות. ואיך יתכן מה שכתב פה שמרחק נגה מן השמש הוא ג״כ 14 מיליאן פרסאות? ומדוע נתן מדתו לככב שיעור מרחקו מן הארץ ואצל נגה שיעור מרחקו מן השמש? ואצל השמש לא כתב כאן כלום כמה מדתה מן מרחק הארץ. רק בסוף ספרו צד

427 כתב מדת מרחק השמש מן הארץ. צד 16 „והוא (ר"ל השמש) יותר גדול מן הארץ רבבות מאה אלפים פעם" השמעתם מספר כזה: רבבות מאה אלפים? וכמה הן הרבבות? והוא בא לפרש וללמד אותנו שיהיו נהירין לנו שבילי דרקיע ואינו אלא סותם!

עוד שם „מרכז מסלולו נוטה מעט מקו השוה לצד דרום ולצפון ורק שני (טעות „וצ"ל שתי) פעמים בשנה יבוא השמש על מרכז קה"ש" כמתעתע ידבר האיש, הלא מרכז מסלולו של השמש עם מרכזו של קה"ש אחד הם, והשמש לא בא ולא יבוא עוד כל ימי השמים על הארץ על מרכזו של קה"ש, כי מרכזו של קה"ש הוא מרכז האדמה לפי שיטה הישנה וגם החדשה, ורק שתי פעמים בשנה יבוא השמש על נקודת הפגישה של היקף מסלולה עם ההיקף של קה"ש.

שם צד 17 אצל הככב שבתאי „ומסבב סיבובו תוך 29 שנים". (הככב מסבב תוך השנים, רעיון נפלא) „טבעו קר ויבש, נוטה לקור, וכל מין קרח וקרירות מושלות בו" (כפי הנראה רצה להביא פה מבול של קרירות. ותימה רבה מדוע לא הביא פה גם הכתוב, ולפני קרתו מי יעמוד?) „והוא מתון וכבד בתנועתו יותר משבעה ככבי לכת" (הסכה ושמע ישראל! הככב השביעי משבעה ככבי לכת הוא מתון בתנועתו יותר משבעה ככבי לכת, כתוב לחוקי ההגיון).

שם „כי היותר קרוב אצלנו הוא ששים אלף פעם מרוחק השמש מאתנו, או קמ"ד אלף מיליאן פרסאות" לפי חשבון זה יעלה מרחק השמש מאתנו כשני מיליאן ושליש בקירוב פרסאות. בעוד שהוא בעצמו כתב למעלה שהככב ככב היותר קרוב להארץ מן השמש מרחקו מאתנו 7 מיליאן פרסאות, ובסוף ספרו כתב שמרחק השמש מן הארץ יותר מן 20 מיליאן פרסאות! —

צד 22 „ולפי דעתי פשוטי המקראית אלו בכונה זו, יום ליום יביע אומר, פירוש היום והלילה שוין זמ"ז בתקופה זאת ופורעין זל"ז בתקופה שכנגדה. וכן נמצא במד"ר שמות וכו'" בכאן הבן שואל, אם דבר זה ממש ככתבו וכלשונו נמצא במד"ר, א"כ מה כונתו באמרו „ולפ"ד פשוטי המקראות אלו בכונה זו"? ואם יכוון לומר שהפשט הפשוט הוא כן ורוצה לקבוע הלכה לדורות שהמלמדים יבארו לתלמידיהם פירוש הפסוק של יום ליום יביע אומר שהיום שוה מן הלילה. אפון מאוד אם תאות לבו תנתן לו, ועוד הלא בצד 192 כתב הוא בעצמו פירוש אחר על פסוק זה וכתב שם ג"כ שלפ"ד הוא פשוטו של הכתוב? —

שם צד 24 „דע שכל סיבובי הכוכבים, הן מככבי לכת והן מככבי שבת אשר בגלגל השמיני וכו', כל הסיבובים והתנועות ההם הם סובבים ממערב למזרח, ואע"פ שאנו רואין בב"י ויום השמש והירח עם שאר ככבי נבוכה — הם ככבי לכת. ומאשר שנבוכים הם בסיבובם ואין עומדים לעולם על אופן אחד כמו ככבי שבת לכן נקראו גם בשם ככבים נבוכים — (שקר הדבר, לא לסבת סיבובם ובלתי עמידתם על מק"א יקראו נבוכה. תדע כי לא מצינו בשום מקום שיכנו השמש או הירח בשם נבוכים הגם שהם סובבים ג"כ במסלולם. רק ליתר חמשת ככבי לכת יקראו „נבוכים" ורק מאשר חמשת הככבים הללו יתראו באמת כנבוכים במהלכם, פעם ירוצו בדרכם ישישו כגבור לרוץ ארח, ופעם יפגרו מלכת ישרכו דרכם בעצלתים. ופעם יתראו ג"כ כאלו ישובו על עקבם לסיב אחורנית. אשר לפי שיטת האחרונים יתבארו כל השינוים האלה באר היטב אין בהם נפתל ועקש כי זה יתראה לנו רק מסבת תקופת הארץ והשתנות מקומה כפעם בפעם אתנו יחד בארך מסלולה. מה שלא שייך זה לענין השמש אשר אותה אנחנו מקיפים במרכז המסלול, וכן גם לענין מהלך הירח המלוה אתנו תמיד וארח לחברה תמיד את הארץ בכל אשר יהיה רוחה ללכת. והפלא כי בכ"מ מספרו זה הזכיר. רק בשם „ככבי לכת"

ולא „נבוכים" רק במקום זה ובעוד מק"א בספרו שכינה שם את השמש בשם „ככב נבוכה" ללא אמת כאלו הסיתו השטן לבוא עכ"פ במקום אחד כחלום ברוב ענין להשמיע אי־ידיעתו וע"ז נאמר, לא יחפוץ כסיל בתבונה כ"א בהתגלות לבו) „עולים במזרח ושוקעים במערב, מ"מ בכלל תנועת כל אלו השמונה גלגלים עם הכוכבים סובבים במסלוליהם כ"א בזמנו ממערב למזרח" ע"כ. חי נפשי! כי לוא בא לפני בני מבית רבו והשמיעני דבר הפכפך כזה מבית אולפניה. כי אז לא חשכתי פניו מכלמות ורוק איך לא ישמיע מחברנו לאזניו מה שהוא מוציא מפיו הן הוא בעצמו אמר במקום זה ממש שככבי השבת אשר בגלגל השמיני יעמדו לעולם על אופן אחד ולא ישנו מצבם ותכונתם. וכן לעיל צד 18 כתב וז"ל: לאלו הככבים יקראו „ככבי שבת" לפי שיתראו תמיד עומדים במק"א מבלי שנות מצבם ותכונתם ואיך תכ"ד באותו מעמד אמר דבר והיפוכו מן הקצה אל הקצה שכל השמנה גלגלים, ככבי שבת וכוכבי לכת יסבבו מרצון עצמם ממערב למזרח? ורק הגלגל היומי מכריח את כולם לסבוב אתו יחד ממורח למערב? א"כ מה בין ככבי שבת לככבי לכת אם גם להם תנועה עצמית ולמה זכו הם לשינוי השם? ולוא היתה איזו תנועה מוחשת לגלגל השמיני איך הגבילו מדת שנת החמה לשס"ה יום ורביע מעת צאתה מראש טלה עד"מ עד עת שובה שמה. הלא במשך השנה חלף עבר גם המזל טלה ממקומו בתנועת גלגל המזלות? ואיך אפשר לפ"ז מ"ש המחבר עצמו לעיל צד 17 „יכול להיות אשר כמה גלגלים עם ככבים נמצאים בגלגל הזה (השמיני) אבל אין אנו משיגים הגלגלים ההם לכן נחשבו כולם לאחת" (ט"ס וצ"ל לאחד) ואיך יסכימו כלם לתנועה האחת ההיא של הגלגל?

צד 27 „ועתה אתה קורא יקר השכל גם בידיעה זו (לשון נחמד ונעים מתובל בתבלין חצופה של שטות) כאשר חקרו בעלי התכונה על מהלך השמש העצמי מצאו וכו' אך רואין אנו אותה צומחת היום בבקר מאופק מזרחי (צ"ל ממזרח האופק) מנקודה ידועה וכו' ולמחר אנו רואין אותה צומחת מנקודה אחרת סמוכה להנקודה הראשונה קרוב למעלה אחת" ע"כ. לפי דבריו אלה שצומחת השמש בכ"י בנקודה רחוקה מנקודת צמיחתה אתמול קרוב למעלה אחת. א"כ בצ"א ימי התקופה היה לה להתרחק מקה"ש קרוב לתשעים מעלות, בעוד שהוא בעצמו כתב בצד 16 וכאן מעל"ר שתכלית נטיית מסלול השמש מקה"ש בתקופות תמוז וטבת היא רק ½ 23 מעלות. הידעתם מאין יצא לו העגל הזה. הוא ראה בספרי התכונה שהשמש הולכת במסלולה קרוב למעלה אחת בכ"י פחות מעט, עד שתשלים ש"ס מעלות ההיקף בשס"ה יום ורביע בקירוב, ועירבב הוא המושגים וכתב שמתרחקת היא על האופק בכל יום קרוב למעלה אחת, כבן כפרי זה ששנה לו רבו פרקו מאה פעמים ואחת מטרתם של ג' המלאכים שנתאכסנו בביתו של אאע"ה, ואח"כ ביום הש"ק כשעמד על המבחן פתח פיו בחכמה, וענה למנסהו דבר, כי האחד בא להפוך את לוט, והשני להציל את סדום, והשלישי לרפא את שרה! —

צד 28 „וכבר נאמר ומבואר שקו הישר חולק את קו השוה מהמזלות לב' חלקים שוים, וחצי מהם שהם מזל טלה וכו' נטוים מצד אחד של הקו השוה והישר לצד הצפוני", במחלת כבודו לא אדע מה הוא שח פה איזו קו הישר יחלק את קו השוה של המזלות? ועוד מראשית דבריו משמע שקו הישר והשוה הם שני ענינים שהאחד חולק את חבירו ובאחרית דבריו אלה אומר שקו הישר והשוה אחד הם? ומה טיבו של קו השוה מהמזלות? אחת אני יודע שקו השוה עושה עם חגורת המזלות זוית חדה של ½ 23 מעלות.

צד 32 „וטעם ⅘ אצבע לכל יום בהוספה וגרעון (ר"ל שכתב לעיל כי ⅘ אצבע יתוסף בכ"י על התגלות שטח הירח במחצה הראשונה של החדש וכן גרעונה במחצה השנית). לפי שערך המעלות אשר תסבב בכ"י הם 12 וכו' כן הלבנה הלכה לה בערך

זמן זה 15 ימים עד עת הניגוד כל חצי כדור 180 מעלות ואם נחלק 180 ע"י 15 יצא 12 מעלות, ככה יתוסף בה אור עד חצי חדש או שיגרע ממנה מחצי חדש (והלאה) תלך 15 מן י"ב שהם ⅘ אצבע" הא לכם קוראים חרי השכל מופת חותך שסתירתו נמנעת מהגאון המחבר נ"י, ששטח הלבנה יתגלה וכן יתמעט בכ"י בשיעור ⅘ אצבע דוקא, יען כי הלבנה חלק 12 מעלות בכ"י, ומעת המולד עד עת הניגוד נמצא 15 ימים, ואם נרכיב הסך 12 מעלות שבכל יום על הסך 15 ימים. לפי שכך צוה לנו המחבר בעצמו, ומי ירהיב בנפשו עוז למרות פיו ולשנות פקידתו, ואז יצא לנו ⅘ אצבע בצמצום, השמעתם הרכבה נפלאה כזאת? המעלות עלו על הימים והולידו אצבעות.

האח! אצבע אלקים הוא מחבר זה, הוא ראה בספר „תפארת צבי" כי הלבנה חלק בכ"י בתנועה הרצונות 12 מעלות, וכן כתב שם כי שטח הלבנה חלקו התוכנים לי"ב חלקים וקראו לכל חלק אצבע. ואם החלוק המספר 15 ימים של חצי החדש על הסך 12 יצא ⅘ אצבעות לכל יום. ולא נשאר לו בלתי לעשות כמעשה בן הכפרי הנ"ל והרי שלך לפניך!

צד 33 „אותו רצועה יתראה (ט"ס וצ"ל אותה רצועה תתראה) לנו ממרחק רחבה באמצע ומשני צדדיה פוחת והולך ומתמעט ממנו (צ"ל פוחהת והולכת ומתמעט ממנה) וכו' כן הירח מגודל המרחק אשר בינינו יראה לנו כ"כ בהואר קשת וכו'" דמיון שוא חזה לו. כי לא רק ממרחק תתראה לנו הרצועה בתיאר זה כי גם מקרוב. אם נחתוך איזו תפוח לשנים וממחצה אחת נחתוך איזו חלק שיהיה שמינית או עשירית הכדור יהיה רחב באמצעיתו ומהמעט והולך עד כנקורה.—

שם „וזה כשיזדמן להיות מרכז ההקפה של הירח מכוון נגד מרכז השמש וכו' ויהיה אז מרכז שלשתן על קו אחד', לא כן בריו כי מרכז שלשתן על קו אחד לא יהיה ב"א בהיות הלבנה בעת הקיבוץ על נקודת הפגישה של מסלול השמש והירח. ואז בע"כ יהיה גם ליקוי חמה כמ"ש לעיל, והמולד האמתי אינו תלוי בזה שיהיה דוקא המרכז של הלבנה תחת מרכז החמה כשתי אבני הריחיים ששוכבות ומרחפות זו על זו. אך גם בהיות מרכז הלבנה מול מרכז השמש וכנגדו מן הצד בשוה לו, ככלה הנצבת לימין החתן ונמוכה ממנו. ולפ"ז יוכל להיות מולד האמתי עם האמצעי ביחד ובכ"ז לא יהיה ליקוי חמה כלל, כיון שהירח אז מצד השמש לסבת נטיית מסלולו בשיעור 5^0, והמחבר עירבב המושגים במח"כ, ושנה בטעותו זה להלן צד 41 ע"ש בהערה השלישית, שכפל דבריו אלה משום יגדיל ספר ויאדיר!

צד 54 כשיבוא פעם ב' מולד של בהר"ד אשר אז יחזרו כל המולדות להיות חלים זאח"ז כבראשונה. ואם תשאלני לומר מתי יהיה זה. לא אחי ידידי! לא אני, לא אתה, לא בנך וכו' עד סוף כל הלאוין עיי"ש, ועד שיעבור האלף הזה כן אלף השביעי וכו' עד סוף כל הכנים עיי"ש, בירח סיון (של שנת תר"ע לאלף החמשה עשר) אז יפול בו מולד בהר"ד פ ב כבראשונה. ומן אז והלאה יחזרו כל המולדות להיות חלים זאח"ז כבראשונה, וכן גם הקביעות יבואו בזא"ז כימי שנים הקדמוניות, ואם לא תאמין לי אהובי אז וכו' ואין לסמוך על אלו שעושין כלל בקביעות המועדים מי"ג מחזורים וכו' מטעם שהקביעות דוקא במולד תליא. וכיון שהמולדות לא יבואו לעולם בשנים אלו בשוה כן גם הקביעות". ע"כ, הפלא ופלא! באותו מקום עצמו שראה ונסתכל בנגעי אחרים והזהיר לבלי לסמוך עליהם, ואשר גם בדבר זה כבר קדמוהו גדולים וטובים ממנו בהפר"ח וכדומה והוא רק מעלה גרה אשר כבר עכל במעי אחרים, באותו מקום עצמו שגה ורוצה להשגות גם אחרים, הן אמנם כן כי בשנת תר"ע לאלף הט"ו יחול מולד סיון בבהר"ד. ומני אז ישובו כל המולדות על עקבם. אך שכח כי בראשית היצירה היה

מולד של תשרי לא של סיון בבהר"ד, וגם היתה השנה הראשונה להמחזור קטן, תחת אשר שנת תר"ע לאלף הט"ו תהיה השנה הב' להמ"ק, והמולד של תשרי לא יחול אז בבהר"ד. וכיון שהקביעות תלוי רק במולדו של תשרי משנה זו ובהמולד של תשרי של שנה שאחריה, מובן ממילא כי רק אז ישובו הקביעות לחול כראשונה זאח"ז, אם יבוא עוד הפעם מולדו של תשרי בראש המ"ק לחול בבהר"ד, ואחרי ששנת תר"ע לאלף החמשה עשר לא תמלא אלה התנאים א"כ אף אם יזדמן איזה מחבר כמחברנו לקחת עליו הטרח לעשות לוח ועיבורא לי"ד אלף ותר"ע שנים, גם אז לא פטרנו עצמנו מקנות לוח חדש לשנת תרע"א שאחריה, ולא נמלא אז מבוקשנו בהלוח הישן של שנה הראשנה לב"ע. —

אך בל"ם נכספה גם כלתה נפשך לדעת מתי יהיה קץ הפלאות הזה שישובו הקביעות לחול כבראשונה. אודיעך כי לשמחת לב כל מדפיסי הלוחות, לא יוכל בשום אופן המחבר שלנו לקפח פרנסתם ולעשות לוח ועיבורא עד הזמן ההוא לוא גם יחיה מאה ועשרים שנה ולוחות כאפר יפזור, כי רק אחרי עבור 689,472 שנים לב"ע שהם 36,288 מ"ק, יחול מולדו של תשרי בזמן בהר"ד. וגם יהיה אז ראש המ"ק, והבחינה לזה קח היתרונות מן 36,000 מ"ק. עולה חלקים ושעות וימים 2—9—360

5—22—200	״	״	״	״	200	״	״	
5— 4— 80	״	״	״	״	80	״	״	
7—12—440	״	״	״		8	״	״	
2— 5—204	״	״	״					הצרף לזה מולד תהו
2— 5—204								יצא לך מולד תשרי של ראש המ"ק אחרי השליכך ז' ז'

סימתי בקרתי בסיום המאמר ז'. וגם מזה השמטתי ידי מהרבה מקומות לבל אהיה לך למפגע יבקרת יתר מאמריו וכל מעשה תוקף וגבורות הלוחות הרבים ותועלתם וקלות ההשתמשות בהם לרוב הקוראים, גם חין ערך השמות המלאכותיים שהמציא כמו „חשבון אחור" „חלונות" „ליל בקר" „יום ערב" וכדומה. ובדבר הציורים של הספר אשר העלים בצלחתו (לשון נקיה הוא כלפי המחברים, ואצל הדיוטים כמונו היה צ"ל גנבה כפשוטו) ולא נתנם להקונים בלתי לאלה אשר צלחו להודע מהחסרון בעוד המוכר בעיר. והחקירה אם באמת „תקופה" הוא שם נרדף עם „מזל" שמחליפין המחבר זב"ז הכל כאשר לכל הנחתי להקורא הנבון שיבין מעצמו, ואטו עלי המלאכה לגמור? —

אך אמרתי אולי באמת טוב אחרית דבר מראשיתו. ואם ראשית הספר מצער אחריתו ישגא. לכן פתחתי בפתיחה מקריית, כלומר בלי חפוש. בסוף הספר והנה נפתחת לקראתי צד 342 ואשר אראה שמה אגיד לפניכם שמעו ותשתוממו, ז"ל שם: והאור והחום אשר על הארץ הוא רק מפעולת השמש" המלות האלה אין להן שום שייכות פה ולא יכירן מקומן. עוד שם „והנה היא ממש כציור ביצה של תרנגלת" אם לא יתעני דמיוני כמדומה לי שכדור הכבוש מעט אצל הצירים אינו דומה ממש לציור ביצה של תרנגלת ויש איזו הבדלות קטנות ביניהם וא"ש את"ם. שם „כי מרכז הכובד שבתוך הארץ מושכת אליה (צ"ל מושך אליו) ואם שלדבר ידוע ומפורסם וכו' מ"מ אתן לך מופת אחד על משיכת הארץ: שכל הגופים הנופלים על הארץ מן האויר כל עוד אשר יתקרב הגשם על הארץ יותר (הגשם היורד, יורד על הארץ. אכן הגשם המתקרב, יתקרב על הארץ יתחזק כח המושך אשר בארץ למהר להפילו וכו'" מופתו מופת הטעאה ואותותיו אותות בדים, כי סבת מהירת הנפילה והתגברותה אצל הגופים הנופלים על הארץ הוא רק מכח התמדת הפעולה (אינערציע) כידוע בחכמת הטבע והתגברות הכח המושך לא נוכל

להרגיש בחושנו בגופים הנופלים לארץ סמוך אלינו, כי רק אז היינו יכולים להכיר ולהרגיש את התגברות הכח המושך, לו השלכנו אבן אחת על הארץ ואבן שניה מגובה 1800 פרסא מעל הארץ, אז ראינו כי שם תחלש בזעקונדע הראשנה מהירת הנפילה 4 פעמים מאשר פה על הארץ בזעקונדע ההוא. אכן במרחקים קטנים שעל הארץ אין ההבדל מרגש כלל, שם „והראיה (שציר הדרומי יותר קר מהצפוני) כי הספנים יכולים להתקרב לציר הצפוני וכו׳ אמנם לציר הדרומי אינם יכולים להתקרב מחמת רוב הקור ששם אלא וכו׳ הרי לכם מופת נאמן וראיה בולטת שאצל ציר הדרומי יותר קר, יען הספנים לא יוכלו להתקרב שמה מאוד מפני ששם יותר קר. עתיק עתיקין! שם „מן הידוע שכל היקף השמש נחלק לש״ס מעלות״ מדוע דוקא היקף השמש, הלא כל היקף נחלק לש״ס מעלות? דבר חדש משמיענו פה! „ועל כל מעלה נאמר עליו שהוא מקיף״ (צ״ל נאמר עליה שהיא מקיפה) „מספרי הקוים האלה הם 180 מטעם שכל אדם רואה חצי הקפתו וכו׳״ היש טעם בריר חלמית? הלא הטעם פשוט שמספר הקוים הם 180 יען כן עולה החשבון אם נחלוק ע״י קוים איזו עיגול שיהיה על ש״ס חלקים. שם „כל פרסא בערך 2 שעות״ אחלת פני הקוראים חדי השכל להביננו בטובם מה הוא שח פה. שם „היקף הכדור אשר יקיף באמצע הכדור נקרא קו האמצעי. מאמר מתוק מדבש. „ההיקף של הכדור אשר יקיף באמצע הכדור נקרא קו האמצעי הנקראים בלשונם צור״ ובלשונינו היאך? שם „אמנם קורא יקר בל ידמה לך שבאמת יש בעצמות כדור הארץ קו ממש וכו׳ או משארי הקוים העוברים על פניה לא אחי ידידי! גם בעיני לא ראיתי אף אחד מהם׳ כפי הנראה חשב המחבר כי אנחנו הקוראים שוכנים על פני הרקיע וחוג שמים נתהלך. והוא שב אלינו מקרוב מועף ביעף מתור את כדור הארץ מלמטה. ומבטיח על דברתו שגם הוא בעצמו לא ראה שם ע״פ כדור הארץ כל ציור מהקוים העוברים על פניו. —

אך למה אראה פניך קורא יקר והנם זעפים, הכבר נלאית לספור שגיאות והבלים אין קץ על דף אחד. עמוד עטי עמוד! למה אכביר מלים הן אמנם חידה סתומה היא כח החיים בכלל. חידה יותר סתומה הוא כח החיים של מחברי ישראל. אך החידה היותר סתומה ונפלאה היא מחברים כאלה!

יצחק מעליר

שבחת לקט

ספר ילקוט א״י קובץ כל דברי חז״ל המדברים בעניני א״י, עם ביאור דבריהם וגלוי מקוריהם הנקובים בשמות „ארץ יהודה״ „עין יוסף״ וגם הערות בשם „ירכתי ארץ״ מאתי הצעיר יהודה אידל ציזלינג ווילנא. תר״ן.

חיה אחת ישנה בעולם ו„ספרות״ שמה, לא תשב במו ארב, לא תדכה תשוח ונפל בעצומיה דלי שכל, מי אשר אין כחו יפה לברא בריאה חדשה, יש מאין, ורעיון מחבר כמסום נוסס בו ולא יניח לו לישון, ובחר לו בזה״ז דרך יותר קלה, להוציא מיש מתוק, כלומר להעלות גרה ולטחון קמחא טחינא; זה ישאב מים בששון ממעיני ספרי הראשונים, יפשוט ידו לתוך ספרי הפוסקים ונותן לתוך ספרו, למען הכנם תבן לעפריים, וזה יעמיד מכונת הרקה על שלחנו, ירתיח כסיר מצולת התלמודים, ים המדרשים ישים למרקחה ומוציא בה כלי למעשהו; והיה אם לאחר כל סמי ההרקה אשר השתמש במו המחבר, יראה ספרו דל בשר, לא גב לו ולא משקל לו, כי המחבר ברר את הפסולת מתוך האוכל, השב ידו על העוללות והסלסלות, ועל הגפנים הסורחות וסעיפיהן הפוריות חסה עינו להדריכן מנוחה, להשאות אותן משרשן ולתתן בשדה בור אשר מלח וגפרית עפרה,

מתהפך ממלקט למבאר, וים הביאור הלא מלא על כל גדותיו הבלים אין קץ, אשר נפש היפה תקוץ בטו, ומוסיף גם נופך או נופכים משאריו וקרוביו, והי׳ לאחדים בידו, עד אשר יתעבה גם הספר, ואז... ואז... אך מי יוכל לרדת לסוף כוונת המחבר... או מחבר הוא, גדול הוא, למוד הוא, ולאשרו אין קץ.

דכירנא כד הוינא טליא דר אבי ז״ל בשבבותיה דחסיד אחד, אשר לבד מנהגיו הזרים היה דרכו בסעודתא דשבתא לשנות ממטבע שטבעו חכמים, והוא, להביא לפניו את הפשטידא תחלה. אבי ז״ל בדעתו כי אין בכח אותו חסיד, שלא ידע צורתא דשמעתתא, להמציא בפלפולו כי הפשטידא תחלה לסעודה, הפך מכפי המורגל, שאלהו בתמהון על עומק כונתו בזה, ויענהו החסיד לתומו כי אסור לנו לשנות אף כמלוא נימא מדברי תורתנו הקדושה שנאמר בה מקרא מפורש „את אשר תאפו אפו" ואח״כ „את אשר תבשלו בשלו", והפשטידא בין מאפה תנור ימנה; ויען כי יש סדר למקרא, לכן עוקם הכתוב את המנהג בלי טעם וריח, ועלינו לקיים מצות הפשטידא תחלה כסדר שהוא כתוב בפרשה ראשון ראשון. אני בטרם החלי לבקר תוכן הספר, סדורו ומאמריו, אחת אחת, הנני מוסר מודעה, כי היה את נפשי לקפוץ שתי קפיצות, כלומר לדלג שני גליונות שלמים, רבע הספר, אשר אין להספר שום יחס והצטרפות עמהם, ולא יביאו הנאה לעולם, כי אם להמדפים לבדו, והוא הלא כבר בא על שכרו, וישחק לתשואת מבקר ומהמונו לא יחת, ולמה זה הבל איגע? אך נזכרתי מעשה של אותו חסיד שחס גם על כבוד הפשטידא הנזכר תחלה במקרא, לבל יכשל ח״ו בלאו דאין מעבירין על המצות גם בדבר שהרבה דשים בו בעקבם, ומכש״כ בספר קדוש הנושא עליו שם ארצנו הקדושה, הלא אחטא לארצנו אם דלוגי לא תהיה עליה אהבה. לבד זאת אירא לפסוע על ראשי גאוני ארץ העומדים במערכה בשער כחומה בצורה, ורוממות הספר בגרונם, להבקיע תוך הספר פנימה, וחס ליה לזרעיה דאברהם לעשות כזאת. לכן שלטתי ברוחי, ובהפכי את השער השני צויתי על ידי: עד פה תבואי ולא תוסיפי.

מעבר לשער הראשון יופיע מכתב מודפס בלכבוד גדול לאלופי ישראל וגאוניו, רוזניו חכמיו ונבוניו, נדיביו ואציליו, נכבדיו ומשכיליו ובתוכם יתנוסס כאבן נזר כבוד הגביר הנדיב הרחמן תלמידו שא״א מו״ה פ״ק שליט״א — מתיבת הגביר עד פ״ק כתוב בב״י —. בקבל ה׳ פ״ק את הילקוט הולך נבוך כל היום ובלילה לא שכב לבו מבלי דעת את התאר הראוי לכבודו, כמה פעמים לקח את הספר בידו, הוציא מפיו כל מלה ומלה בשנון מאה פעמים ישר והפוך, לנקוב ולרדת עד תהום כונת המחבר בתארים אלו, למה הוסיף לו עוד נופך משלו באותיות כתובות הגביר הנדיב הרחמן וכו׳? במה הורע כח מלות האלה שלא זכו להדפס באיתיות מרובעים אשר ברק למו, ועל מי ירזמון שני הטורים הראשונים? בזאת וכזאת העמיק שאלה. אך לנו אין עסק עם הגביר הנדיב הרחמן, ידאג הוא לנפשו ואנו מה כי נתעצב אל לבנו על דבר קל ערך כזה. אולם דא עקא, כי נראה כבאן ערבוב דברים כמו למשל כולל בחדא מחתא רוזנים את חכמים ונבונים, חכם בשבבותיה דרוזן מאי בעי, אם ספרא לא סייפא, לחכמים אין לחם והרוזן מאבד מעותיו על דברים של מה בכך, הלא יותר טוב היה לו לקבוע לרוזנים אצילים ונכבדים מדור בפני עצמו. ולחכמים נבונים ומשכילים בכפיפה אחת, ואם יותר „נדיביו" לבדו, ולא ימצא לו בן זוג ג״כ אין רע, ולא יהפך העולם לתהו בשביל שגגה קטנה שיצאה מלפני שליט בכל התלמודים והו״ב מפורסם.

אחרי התאר הארוך יאמר להלן עם הספר הנני מגיש ביראת הכבוד — מפני מי? הן הגביר הנדיב לא יבקר את ספרו חלילה — את ספרי — ולא

ילקוטו, כמו מלבו הוציאו — אשר הריתיו והגיתיו למען אדמת קדשנו — שמעו רבותי למי עמל המחבר החו"ב הזה למען אדמת קדשנו, לא רק אוירא דא"י מחכים, כי גם עפרה יודע דעת וישתמש בספרו, אך אם איהו לא חזא מוליה חזא, כי אמנם לולא מאמרי חז"ל הנמצאים בו היה מהראוי לדונו בגניזה, או לצור עפ"י צלוחית — ולמען אביוני עמנו — העבודה כי בכל עמלי שעמלתי למצא פירוש, מלות הסתומות האלה העליתי חספא בידי, אם באמת לקט המחבר הדל והצעיר את ילקוטו למען אביוני עמנו, למה לא חלק למו את הכבוד הראוי לכתוב ממעל בין רוזניו לחכמיו גם „ענייו"? ועוד איך בא לידי חורבא לשלות את ילקוטו לגביר נדיב ורחמן במקום שהיה לו לשלח לבית אסף הזקנים, או לעמוד בכבודו ובעצמו בחצר בהכנ"ס שבווילנא לחלקהו ברבים העניים הבאים בשעריו?

שלשה שערים לו, והכי נכבד הוא השער השלישי שבו מביא המחבר הצעיר והדל שני פרטים, ואלו לא חבר את ספרו אלא בשביל הפרטים דיינו. ולמען לא יטעה הקורא ח"ו כי אין כח המחבר יפה אלא בתלמוד ומדרשים שונים, הציג בעבר השני משער השלישי שני חצאי פסוקים וריוח גדול ביניהם, מנקדים ומתבלים בנגינות להוכיח על בקיאותו בתנ"ך ובחכמת הדקדוק להפליא. בעלה הרביעי „טפתח" הסכמת הגאונים, הקדמה, מכתב אחי הרה"ג שיחיו, שירי ציון מאחיו נ"י, כו'. הרי אני כבן שלשים וחמש ולא זכיתי לראות ספר אחד גם מהפחות שבפחותים כי יכלול בין תוכן הענינים המובאים בספרו גם ההסכמות וההקדמות שאינם נוגעים לגוף הספר. אחר הקדמת המחבר הארוכה וברכה לראש אמו ומהבחור המעתיק — אגב חורפיה יצא מזכרונו לתת ברכה להבחור הזעטצער — מביא מכתב גיסו רחב ידים במליצות איומות מתבל במבטאים נעימים לחיך, מדבר על העצים ועל האבנים, שאין למו יחס והצטרפות לא"י, ורדף חלק, ושירים שנים, המכהים פני המשורר הנשגב יל"ג, וכולם כתובים באותיות גדולות. בס"ה יחזיקו השערים עם ההקדמות והשירים 16 דפים, והספר בעצמו 54 דפים, אטו מלתה זוטרתי היא! אתמהה!

העודת מלקט גלויה וידוע לכל מבין יודע. א] לצבור כעמיר גורנה כל המאמרים ממקצוע הזה המפוזרים בשדה התלמודים והמדרשים, אחד לא נעדר, ואם ישאיר עוללות הלא נאמר לו שקול טיבותך ושדיה אחיזרי. ב] לאחד את כל המאמרים הקרובים זה לזה ברוח, יתלכדו ולא יתפרדו. ולקבוע למו מדור בפ"ע, להקל על המעיין. ומלקטנו טעה בשתים, ממאמרי התלמוד ומדרשים אדות א"י הביא רק החלק העשרים, ואלה המאמרים אשר זכוהא דא"י גרמה להם להריקם לתוך ספרו מביאם בלי סדר ובערבוביא.

עתה נרד לכרמו של המחבר.

שער ישראל וארץ. הקורא ידמה כי כונת המחבר היתה לבאר בסימן זה הקשר והיחס שבין ישראל לארץ, וכי דוקא עם ישראל ראוי מעיקרא לנחלת הארץ, בעוד שבמאמר הראשון ר' שמעון בן יוחאי אומר ג' מתנות טובות נהן הקב"ה לישראל (ברכות ה) אינו מבואר מהאחדות דבר. כי אם במאמר ד. ה. ט. י' — בסופו —, אך קרוב לאמת כי המלקט אגב שטפיה לא דק בלישניה, ותחת „נתינת הארץ לישראל" כתב ישראל וארץ.

מדרך המלקט להביא מאמר שלם אגב איזו תיבות שבסופו, ולא הסתפק להניח את הטפל ולהביא את העיקר לבדו — בטח כונתו היתה לעשות מחברתו כתפארת ספר — כמו במאמר א. היה לו לקצר ולכתוב אחרי תיבת „עוה"ב" מילת „וכו'" ולהתחיל „א"י מנין". וכן במאמר ג. ו. י. יב. במאמר ב; ויחד יתרו כו' אינו מבואר מנתינת א"י כלום, רק נוכל ללמוד ממנו חביבות הארץ ליתרו ששמח לבשורה הטובה. וכן ממאמר י"ד; אמר

עשו ליעקב נחלוק כל מה שהניח לנו אבא כו׳ (פדר״א פל״ח) למדים אנחנו כי יעקב היה מחבב א״י. מאמר ז. ח; למותר המה ואינם ענין לכאן, וסוף מאמר ח. מקומו בין שבחי הארץ. במאמר יב; הוציא בכושרות מאמר שלם המדבר מחביבות א״י להקב״ה וא״י אגב גררה נסבה. סוף מאמר יג; מה הנחל הזה אינו ענין לכאן ומקומו בשער שבחי הארץ.

שער חביבות הארץ. סוף מ׳ ג. משחקת בתבל ארצו כו׳ מקומו ג״כ בשבחי הארץ. מ׳. ד; תחלת המאמר אינו ענין לכאן כ״א לשער זכרון הארץ, והיה לו להתחיל מן „אמר הקב״ה כו׳ עד „צבאות גוים". ומן את מוצא כו׳ מקומו בשבח הארץ. מ׳ ה׳. בתחילתו מבואר חביבות א״י לגדולי עולם ולא לה׳ כיתר המאמרים, ומן „נחלת צבי" עד" ד״א" מקומו בשבח הארץ. ומן ד״א עד סופו מבואר חביבות הארץ לאומות העולם, ולהמאמר חזה יחס וקשר עם המאמר „ויחד יתרו" כו׳ המובא בשער ישראל וארץ. תחלת מ׳. ה׳. שייך לשער ישראל וארץ, ואמצעיתו מן נחלת צבי לשבח הארץ. מ׳. י. מבואר חביבותה לגדולי עולם, והיה לו להתחיל מן „ותמס כעש חמודו" ותחילתו אינו ענין לכאן. מאמר טז. יז. יח. ג״כ מתארים חביבות הארץ לגדולי עולם. מאמר יג; מקומו בשבח הארץ. מאמר יד. אינו ענין לכאן, ומבואר מצות הישיבה בה שרוחה שבת. מאמר טו. שייך לתורת הארץ.

שער זכרון הארץ. מאמר א. אינו ענין לכאן. מאמר ב. ג. ד. מיירי באבלות. מ׳. ה׳. התאבלות הקב״ה על הבית. מ׳. ז. מאמר גדול שאינו ענין לכאן, וסופו מיירי בעתידות ירושלים. מ״ח; מיירי ג״כ בעתידות. מ״ט; מאמר גדול תחילתו מיירי בעתידות וסופו אין לו שייכות לכל הספר. מ״י; מבואר אבלי ציון.

שער קדושת הארץ. מאמר א; שייך לשער הקודם זכרון הארץ. מח; מקומו בחביבות הארץ. מאמר ג. ד. מאמרים ארוכים ואינם ענין לשער חזה ובילקוט זה לא יכירם מקומם. מאמר ה. ו. ז. מיירי בקדושת מקדש, מאמר ח; מיירי בקדושת מקדש בזה״ז, וקדושת הארץ מאי בעית הכא. מ״ט; אין כאן מקומו. מי״ג; היה לו להביא רק התחלת המאמר, ו„מאי נקראת חיים" עד סופו לא שייך כאן. מי״ד. לא; מזכותא דא״י ולא מקדושתה. מט״ו. יט. כא. כב. כד. כט. לח. מקומם בשבח הארץ. מט״ז. יח; נסי מקדש מאי בעי׳ הכא. מי״ז; משום ישוב א״י. מכ״ג. לד. לה. לא. כח. יכירם מקומם פה. מל״ו ל״ז; לא מיירי מקדושה כלל.

שער תורת הארץ. מאמר ג; היה לו להתחיל „מן „אשר שם הזהב" וכן במאמר ד היה לו להביא רק את סופו עשרה חלקים של תורה, והתחלת המאמר מקומו בשבח הארץ, כן במאמר ה. היה להביא רק ג׳ תיבות „אוירי׳ דא״י מחכים" ולא כל ההלכה. גם במאמר ו. היה לו להתחיל מן „אמר אביי" ותחלת המאמר מקומו בעתידות הארץ. מאמר ז. י. יא. יג. יד. אינם שייכים לכאן. מאמר טו. יז; מקומם לעיל בשער ישראל וארץ אחרי מאמר ג. מאמר יח. יט. ג״כ אינם שייכים לכאן. מאמר יב. מיירי מזכותא דא״י ויש לו יחס עם מאמר יד. לא. המובאים בשער קדושת הארץ.

שער ישוב הארץ. מאמר טז. מיירי מזכותא דא״י. מאמר יז לא בתקנות הישוב מקומו כ״א במצות ישיבת א״י. מאמר יח. אין כאן מקומו.

שער ישיבת הארץ. במאמר ו׳. י״ט. כא. מבואר שהיו מחבבים את הארץ והיו ראוים לבא בשער חביבות הארץ. בכלל לא נבין כונת המחבר בהרכבתו בשער הזה מאמרים המתארים גודל מצות הישיבה, מעלות הישיבה. ואיסור יציאה. לבד מאמרים שאין למו שייכות לכאן כמו מאמר יד. טו. מאמר טז. מיירי מזכותא דא״י. מאמר יח. מיירי בחביבות הארץ לגדולי עולם. מאמר כ. אינו ענין לכאן. מאמר כב. זכותא דא״י.

שער פרי הארץ. מאמר כא. למותר. מאמר כז. סופו אין לו שייכות לכאן.

שער שבח הארץ. מאמר ה. ו. אין כאן מקומם. מאמר ז. משום זכותא דא"י. מאמר ט. י. מיירי בחביבותה דארץ לכל העמים; יא. יג. מקומם בשער פרי הארץ; טז. אינו ענין לכאן; יז. מחביבותה דא"י להקב"ה.

שער מטר הארץ. מאמר ו. הביא כל המאמר ע"ש סופו. מאמר ט, בהבטחת הקב"ה לתת גשמים בעתם מיירי ואין בזה היתרון לא"י והשם „מטר הארץ" משמע לבאר את המעלות ממטר הארץ על מטר שארי ארצות. מאמר י. מיירי בזכותא דא"י.

שער מנוחה הארץ תחלת מאמר ד', מיירי בזכות הישיבה, מאמר ו' מביא מאמר גדול ע"ש סופו.

שער האחרון עתידות הארץ. מאמר א. מיירי מקדושת הארץ בזה"ז. לבקר את השער הזה למותר הוא. כי כמעט אין בו רעיון מיוחד, ותחת להביא מאמרים מעתידות הארץ באמת מביא מסעודת הצדיקים, ולפלא למה לא הביא המאמר עתיד הקב"ה להנחיל ש"י עולמות, בכלל ערבוביא בהמאמרים, עתידות הארץ סעודת הצדיקים, ועוה"ב, כרכן בכריכה אחת, בשער אחד. בעוד שהתלמודים מלאים מאמרים מזה.

את ביאורי הרחבים ¾ ספר למותר לבקר. וג"כ אין לנו עסק „בדבר הלכה" שדרש בן אחי המחבר. יבאו המפלפלים ויטפלו במו.

בס"ה נמצאו בהילקוט 260 מאמרים, שליש מאלה אין למו שום שייכות להילקוט, והמאמרים הנשארים מביא בערבוביא. ולו הדפים המחבר רק את פנים הספר יחזיק גליון אחד או כורתא מעט לא יותר, וע"ז הרעיש את המכ"ע בהודעותיו!

ועתה הנני מוסר מודעה כי לא לקנתר באתי ח"ו, אך להראות מומי הספר וכבוד המחבר במקומו מונח, והאות ע"ז כי הנני מברך לשמו שבע פעמים ביום יחד את חו"צ החפצים בעליתה, ואם גם גלותי פני הלוט הלוט על שגיאות המחבר בכ"ז לא ימנעו חו"צ לאספהו לבתיהם.

בן פינסק

אשה קנויה במחיר

או

במשפט גבוה.

מספורי **קארל עמיל פראנצאז**.

נעתק על ידי י. דאמאשעוויצקי.

רבע היהודים בברנאו, כידוע לכם ארוני הקוראים, ישתרע על חוף הנהר במורד בחלקה מלאה רפש וטיט=יון. אף זקני הדור לא יזכרו ההיתה זאת בימיהם אם בימי אבותיהם כי איש מהעדה הזאת בנה לו בית ברחוב=הנוצרים. להוציא דבר נכבד כזה לפעלו ערב את לבו רק האחד בהם — ר' משה פריידענטהאל °) העשיר בכל הערה. ביתו הלבן והמפואר, בעל שתי מכפלות, ינשא לתלפיות ליד דרך המלך ונשקף בגאון על בית=הנזירים הדומיניקני העומד נכחו. אולם גם ר' משה לא ראה אושר בבית הזה. הן מודעת היא לכם מה מרה היתה אחרית בתו — אסתר היפה. עתה, לעת ספורנו, ר' משה כבר ישכן דומה וביתו עבר לידי הצדיק הסדגורי המפליא לעשות, אשר הנחיל אותו משה לפני מותו כאשר יקדיש אחד הנוצרים האדוקים את ביתו למקלט=נזירים.

הצדיק לא יפזר כסף רב לתקן את הבית הזה אף כי חלף דמי=מקנתו נתן רק ברכות אחדות. אפס למרות זאת עוד נהדר מראה הבית, כמעט לא נגרע דבר מאשר בהיות ר' משה בחיים. ממעל למבואו יתנוסס שלש=פחים סגלגל משוח בששר צהוב ועליו יציץ נשר=אוסטרי שחור ומסביב לו כתובת „בית=משפט הגליל מטעם הקיסר כי בחררים אשר היו לפנים משכנות לר' משה הזקן ובתו, יובאו עתה לדין גנבים, נוכלים ומלוים=ברבית. בית=המשפט ימצא במכפלה התחתונה מימין למבוא, ומשמאלו עוד פתוחה לרוחה החנות שבה ערב ר' משה את מערבו, אך עתה יתנוסס על שלטה שם אחר; על השלט תזהיר באותיות אשכנזיות הכתובת „בית אצר מרכלת וממכר=יין לנתן זילבערשטיין". האות „W" במלה "Wein„ זעירא ובמלה "Waaren„ חסרה "a„ אחת — אולם האשם הזה יחול על ראש הציר קטן=הקומה והגבן יאַנקאַ, אשר השלט הזה מעשה ידיו הוא להתפאר.

במכפלה העליונה לא שנה דבר; שם ימצאו מעון למו הרופא ושופט הגליל, רק המורה אחת נהיתה שם כי משמרת השופט לא ימלא עתה האדון איפאליט לאזינסקי הצנום ובעל הפנים הירוקים כ"א האדון יולקא פאן=נעגרוש. האיש הזה אשר לקח עמרת האדון לאזינסקי הוא ההפך מההולך לפניו. האדון לאזינסקי שם לו תמיד למטרה את היהודים מבלי שים פדות בין עשירים לעניים ודעת לנבון נקל כי לא אל לבם שלח את בני אשפתו, כ"א אל כיסם, ואת הכסף אשר הוציא מיד היהודים העשירים פזר על

°) עיין כנסת־הגדולה ח"ב הספור „סכל וחלמן".

המעתיק.

נשפי־חשק וכרות גדולות אשר הכין לנוצרים עניים: אצילים, חצרונים שרי־פקודות ושרי צבא. רעיתו הכבודה קוּמירה, חוטר מגזע משפחה רמה ועתיקת יומין „ציבולסקי", אשר בתרגום העברי יצא „הבצלוני", היתה נודעת לשם בכל מסבי העיר והצטיין מכל הנשים בשלש תכונות נפשה אלה: בחובות, אשר עצמו משערות ראשה, בעדי עדיים ובתשוקת נמרצה למחולות.

אך עתה נשתנו פני הדברים.

האדון פאן־נעגרוש לא יוציא כל מאום מיד היהודים ולא יפזר אף אגורה אחת לנוצרים. כל היום ידיו מלאות עבודה במשמרת פקודתו ובלילה יקדיש את כל עתותיו הפנויות לבני ביתו: שני בנים מחמדי בת־עין ואשה יפה־פיה, ואמנם יפה היא אשתו יפה עד להפליא. מבנה גוה נהדר ורב־חן, תנועותיה מהירות ועל כל הליכותיה יצוק חן נפלא, פניה החורים כלם אומרים כביד ורשמיהם ענוגים, עיניה שחורות ועמוקות ועקבות מחשבה תמיד עליהן נודעו. אך ביתר שאת נהדר מראה עורה החום־וצח כעין התרשיש, אשר עליו הופיע נהרה אדם הכלילי, אשר העיד על בריאות־נפשה. ומבנה גוה הנהדר ופניה הענוגים נשאו עליהם חותם יפי־הקדם ולמראה עלה מבלי משים זכר שולמית וסוליכה על לב. אך הגבירה אשת השופט תשא על צוארה צלב־זהב קטן ועל פתקאותיה כתוב הדר „חריסטינא פאן נעגרוש".

אמנם נפלא ומוזר הדבר כי כל משאה־ומתנה עם מיודעיה לא עבר מעולם מגבול הפתקאות האלה והלאה. היא לא תקבל בביתה אורחים אף לא תבקר בבתי אחרים; בינה ובין נכבדי עיר ברנאו קיר מבדיל וגדר חזק, אשר לפרוץ אותו ימאנו גם מעבר מזה גם מעבר מזה.

בבוא למשל לברנאו פקיד חדש והוא בעל אשה אז ימהרו חבריו לקדם פניו ולהזהירהו על הדבר הזה והוא ישאל מהאדון הזקן פאן־וואַלאַנסקי את מרכבתו הנושנה הרתומה לצמד סוסים־ברודים זקנים, במרכבה הזאת ישב יחד עם אשתו ויאחז דרכו אל מבוא הבית הלבן, ששם מהפרוזדור ישלח למעון השופט שתי פתקאות ויקבל תשובה כזו: צר מאד להאדונים כי לא יוכלו לקבל בעת את האורחים הנשאים, כי האדון שופט־הגליל טרוד מאד בעבודת־פקודתו והגבירה חולה מעט". כעבור שבוע אחד יסע האדון פאן־נעגרוש במרכבה הנזכרה יחד עם אשתו אל הפקיד החדש ושם ישנה המחזה הזה עוד הפעם רק בחלוף השמות, ובזאת התמה התועדותם. הדבר הזה כבר היה למנהג וברבות הימים — גם לחוק.

עוד דברים אחדים לי להוסיף בנידון זה.

הגבירה חריסטינא לא תצא מעודה מפתח ביתה החוצה לבדה; היא אמנם תצא לשוח פעמים אחדות בשבוע אך תמיד — בלוית אישה. כל יושבי העיר אוו למו את פרדס האציל החדש אשר מסביב לארמון הנסיכה ידוינא בארטינסקי להתהלך בו לשוח, רק שופט־הגליל ואשתו יתהלכו תמיד בקצוי הפרדס הרחוקים ונעזבים מעבר הנהר לא רחוק מהארמון הישן. הדרך הישרה המובילה שמה תעבור דרך רבע היהודים, אך ממנו יוקיר הצמד הזה הבודד במועדיו את רגליו ביתר שאת וע"כ יבחרו להם דרך ארוכה מסביב לעיר, האיש הרואה לעינים יכול היה לדמות בלבו כי מאשר קצה נפש האנשים הענוגים האלה בהאבק, החלאה והצחנה הממלאים רחוב היהודים ע"כ ימנעו רגליהם ממנו, אך באמת לא כן הדבר; והאות, כי פעם אחת מדי צאתם לשוח התחולל פתאום רוח סערה וגשם שוטף נתך ארצה ובכ"ז אחזו דרכם מסביב לעיר.

מה שרש דבר נמצא בהם? האדון פאן־נעגרוש יביט ישר וגלוי בעיני כל ולא יסור מכל איש בהיותו לבדו — ומה זה הדבר אשר ירחיק את אשתו היפה־פיה מעל כל בני העיר?

אם נכספה נפשכם קוראי, לדעת את פתרון החדה הסתומה הזאת, הואילו נא ופנו אל „מגיד־החדשות" הברנאוי, אל עמיליא היפה־פיה והמלאה קסם, אשת משגיח בית־הפקידות החדש, אשר — האמת אגיד — יגור בברנאו זה כעשר שנים, אך עוד יקרא בשם „החדש" להבדיל מרעהו אשר יגור בזה זה כעשרים שנה — אז תראה לכם עמיליא פתקא קטנה ותקרא בחמה: „שפטו נא אתם, אדוני, היאתה לנו להתודע אל אשה כזו? התבוננו נא אל פתקתה — מדוע לא צותה להדפיס „מולדת־בית" . . . ? הלא יען כי להדפיס „חריסטינא פאן־נעגרוש, מולדת־בית בילקס, גרושת זילבערשטיין" לא נאוה ביותר, כי זה שמה אשר קראו לה בנעוריה חנה, ונתן בילקס הגר בבית הקטן והדל ליד ביהכ"נ אשר ליהודים אביה הוא, ונתן אחר, נתן זילבערשטיין הוא אישה הראשון. הן הארון פאן־נעגרוש איש נפלא ומוזר מאד בדרכיו לראשונה נשא עיניו אל בת אחד העשירים העתיקים, בת בארָאן ארמיני וכאשר השיבו פניו ריקם — כמובן — לא הלך עוד לבו בגדולות ובנפלאות ממנו וישפל כבודו לקחת לו לאשה אחת מבנות היהודים היפי־פיות. אשר קנה אותה מאישה.

— קנה? — תשאלו בלי שפק בתמהון ותתרו ממקומכם. — בכסף? בכסף מלא?

— כמובן כן „הן במה יקנה חפץ אם לא בכסף?" תשיב לכם בבטחה „מגרת־החדשות" ושחוק לעג יחלף על שפתיה — אולם אתם, כאשר אחזה לי, תשתוממו מאד לדבר הזה, והאם נכחד מכם כי היהודי נכון לתת בכסף את כל אשר לו ואף את אשת־חיקו ימכר לכם באות־נפש אם אך תשקלו זהב מחירה? רבים יעריכו גם את מכסת הכסף, אשר נתן האדון השופט במחירה, אמר אומרים כי אלף כסף שקל על יד אישה. אמנם אם מאנה נפשכם להאמין בדברי שאלו נא את פי כל אנשי העיר ויגידו לכם, ואם אף באלה עוד לא תוכחו לדעת כי לא שקר מלי ונפשכם תכסף לדעת דבר נכון לאשורו שאלו נא את פי זילבערשטיין בעצמו, הלא הוא זילבערשטיין הסוחר ביינות חו"ל ואם כי כמעט בכל עתות השנה איננו בביתו כי נוסע הוא למסעיו לרגלי עסקיו, אך שלש רגלים בשנה יראו פניו בעירנו כי לימי החגים יבוא תמיד לביתו — שאלו נא את פיו ואף הוא יגיד לכם: „אני מסרתי אותה ברצוני הטוב לשופט־הגליל". ואחרי הדברים האלה האם לא צדקתי באמרי; כי לא יאתה לנו להתחבר אל אשה כזו? !

עמיליא בעלת הכתפים הנהדרות והצחות משלג צדקה במשפטה, היא צדקה תמיד. הגבירה חריסטינא אמנם נקראה לפנים בשם חנה, לראשונה בשם חנה בילקס ואחר בשם חנה זילבערשטיין, ואישה סוחר־היין מסר אותה ברצונו הטוב לשופט־הגליל. גם בזאת צדקה עמיליא, כי לא נאוה לה להתודע לאשה כזו, רק בדבר המחיר תשגה מאוד במשפטה.

את המטמון היקר הזה קנה השופט לא במחיר אלף כסף כ"א במחיר לב איש, אשר נשבר ונדכא עד היסוד . . .

* *

*

ביהכ"נ־הישן הוא בנין ישן נושן, אשר כבר אבד עליו כלח, כי מאז הבנותו כבר עברו שנים רבות וכמעט מימי תקופת־הבינים עוד יעמוד על תלו, האכרים יקראו את הבנין העתיק הזה בשם „מצודת היהודים", כי פה התבצרו לפנים היהודים וישפכו סוללה סביב, כאשר חלף רוח אחד האלופים לבית צשארטאָרייסקי ויגמר אמר להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים ביום אחד ושללם לבוז. המחשבה הזאת נולדה ברוחו לרגלי

שתי סבות: האחת, כי קרבו ימי הציד ובערבותיו מעטו ויצערו השועלים וחזירי-היער, ושנית, כי היה דרוש לו כסף בהמון. אך היהודים חשו מפלט להם ויקחו גם את רכושם אל ביהכ"נ, ושם התבצרו בבריחי הברזל ולא נכנעו מפני חיל האלוף הצרים עליהם עד אשר באו לעזרתם צבאות המלך לבית יאגעללא ממצודת יאגעלניצא ויקראו דרור להאמללים, בימים ההם היה עוד הקירות עצורים ובריחי-הברזל מוצקים להפליא לא כאשר בימים האלה. עתה אין עוד זכרון לבריחים והקירות גם הם התרועעו וימלאו בקעים ופרצים וכמעט עד חצים טבעו בארץ, אך כמו לזכר חסנו מקדם, בהיותו לבית-תפלה גם לבית-מצרות להיהודים, יתנגשו אליו משלשת עבריו הבתים הקטנים והדלים העומדים צפופים ברחובות הצרים והמעוקלים אשר ברבע היהודים, מעברו הרביעי המפנה אל הנהר סערעט, אשר מימיו הולכים לאט ובעצלתים בתוך גדותיו השפלות, לא נמצא רוח רק לשתי בנינים: לבית אחד גדול וחדש המשוח בששר ממראה חלמון מבריק — חזון בלתי נפרץ ברבע העיר הזה — ולאהל קטן ודל אשר כבר אבד עליו כלח ואשר בקן הדרור דבק אל החוץ. לעינים יראה כמו ירחק הבית הגדול את רעהו הדל והמט וילחצהו אל הנחל עד כי נטיו קירותיו המגואלים על פני המים מי הסערעט הנרפשים, בבית הגדול והמשוח בששר גר לפנים סוחר יין עשיר ר' מנשה זילבערשטיין ובנו נתן, ובאהל הדל והשח יגור מאז ועד היום הזה נתן בילקס הזקן, איש עני וקשה-יום.

ר' נתן היה לפנים רוכל המחזיר בכפרים, ואת אומנתו זאת לא הניח מידו כל עוד עצר כח לשאת סבלו על שכמו; עתה הוא איש זקן חדל-אונים, גלמוד וערירי; את נפשו יחיה במעט כספו אשר חשך ליום צר וכאשר לא ימצא לו הכסף הזה יקבל עזרה מהעדה, הוא זקן וקמט בלי עת ככל האנשים בני-אומנתו, כי עבודה קשה ומתשת כחו של אדם היא עבודת הרוכלים.

בשם „רוכל" יכונה האיש אשר ימציא לאכרים את כל החפצים הדרושים להם וממסחרו זה ימצא חית ידו. בכל יום הראשון לשבוע בבקר השכם יצא מביתו כפוף ושחות תחת נטל צרורו הכבד, בשקו או בסלו ימצא מכל אשר תשאל נפש האכרים הנודעים, רק דבר אחד נעדר, דבר אשר אליו תשוקת נפשם ביתר שאת — יין-שרף לא ימכר הרוכל, זולתי הדבר הזה אין מחסור כל דבר בילקוטו; שם אספו יחד מגבעות-תבן, חגורות-עור, מנעלים, שבינים-קטנים לבחורי-חמד; פרחים, חוטי-שני ואלמוגים, שרשי-עצים לכחל, מיני מטוה שונים לבגדים, עגולים לחשים וקישורים לנערות; בדי חלב, כלי-סוס, תמונות-הקדושים, רפאות-תעלה שונות, נרות-דונג, מחטים וחוטים לתשמישי הבית; סדורי תפלה, מעילים ומכנסים בלים, תפילין מזוזות חדשים לאחיו בני בריתו הנדחים באחד הכפרים השוממים, אבקת-מרורים, לוחות-המועדים, עלי מכ"ע מהשבוע העבר, מעשי אורג ורקמה להכהנים והאצילים, עסים, קלפים וסיגרים מובאים מחו"ל בשלום מכס ועוד חפצים שונים הדרושים לחפץ רבים, באחת, כל דבר אשר ימצא בו חפץ בכפר. כן יסובב מכפר לכפר, מבית לבית כל ימי השבוע, סובב סובב הולך הוא שנה שנה כל ימי חייו, בלי חשך ובלי עיף, בצנת שלג ובחרבוני קיץ. הוא יודע בשם את כל האנשים אשר בכל גבולו מסביב וכלם ידעוהו אף הם. אם הוא דרוש לאיש אז יתנוהו לבוא הביתה, ואם אין בו חפץ יגרשוהו מגו; ואם בזאת עוד לא יוסר ויוסף להציק להם בדבריו ולהפציר בהם לקנות את רכלתו, אז ישלחו בו את כלביהם עזי-הנפש. כאכר כאציל, וכל הגרים שמה כלם ישימו אותו מטרה לחצי מהתלותיהם, ואם נפשם לא תחמוד לצון הפעם אז יניפו עליו את רצועתם, את שוטם או את גלגילי-מנעליהם. והוא כמו לא ישים לבו לכל אלה, מאור בוקר עד חצות לילה לא ייעף ולא ייגע מקרא בגרון; נחר את תהלת מרכלתו לפני קוניו בכל אשר תמצא ידו. אם

אין כסף מלא בבית יקבל במחיר סחורתו עורות או תבואות השדה גם תרנגולות, ברי־אווזות וביצים. בערב השבת אחר הצהרים ישוב העירה; יום אחד יהיה ל„אדם" וישוב להיות „רוכל" כל ששת ימי המעשה.

רוכל כזה היה גם ר' נתן בילקס; ובזאת התמו תולדותיו ועליהן אין עוד להוסיף, אביו מצא לו עזר כנגדו, היא היתה לו אמונה כל ימי חייה, הולידה לו שני בנים ותמת בחצי ימיה.

הילדים האלה — בן ובת — אף כי בלו כל ימיהם באוהל צר ומלא רוח־קטב, בעוני וחסר כל, בכ"ז גדלו וייפו במאד מאד וכשני שתילי זיתים פרחו מסביב לשלחנו — דמיונם כפרחי־חמד אשר יציצו לעתים על גל דומן ואשפה. אך „ההדר והיופי הזה נגלו אותם מזרועותי" יתאונן האב האובד הזה תמיד. הם לא מתו — אולם יקר היה בעיניו המותה לשניהם וישיש למצא להם קבר! הבן יצא לעבוד בצבא בשגם היה גדל־קומה ונהדר, ועוד זאת כי לא השיגה יד אביו לתת את חמשים הזהובים אשר דרשו ממנו הפקידים הממונים על לקיחת הצעירים לצבא כפר נפש בנו למצער, כן הבטיח ר' בער בליטצער הרמאי אשר אמר להמיט את השואה הזאת מעל ראשו אם ישקל על ידו חמשים זהובים, אך מאין ימצא רוכל עני לסכום כסף רב כזה מוצא? ובבן שלחו את העלם לארץ איטליא ולא ארכו הימים ותפרץ מלחמה ואחרי המלחמה הגדולה ליד מאדזשענטא נמצא שמו בכתב „האובדים מבלי דעת איש מקומם". הה! לא לשמועות כאלה חכה האב הזקן! עוד זיק תקוה אחד לא עמם בקרבו ימים רבים, אכן לשוא שמר: בנו לא שב עוד. גם בתו כמו מתה נחשבה לו והוא ישית תמיד אל לבו: „חנה בתי היתה אשה עבריה צנועה וחסודה, „והנכרית", השוכנת שם במכפלה השניה, לא בתי היא כי כמו זר נחשבה לי".

מי מלל לרוכל העני הזה כי בתו תמרר כה חייו. בתו חנה היתה נערה יפה ומקשבת לקול אביה ותעל בענותה ותם רוחה על כל הנערות אשר כגילה. לא רק אביה אהבה, כי גם כל יודעיה אהבוה ויוקירו שמה. כאשר נודע בשער כי ר' מנשה הזקן גמר אמר לקחתה לבנו לאשה החליטו כלם פה אחד כי ראויה היא להאשר הגדול אשר נפל לה לחבל. ואמנם היה החתון הזה לה לאשר גדול, אשר לא חכה לו איש, כי בדבר הנכבדות רחוקות המפלגות אשה מעל רעותה בין העברים שכם אחד על כל העמים, העשירים יתחתנו רק בעשירים והעניים — בעניים. והאם לפלא הוא כי העם הזה יתימר בכבוד עשרו יקח לו קרנים להתנשא על אחיו? הן במשך שנות מאות רבות ננעלו בפניו כל השערים זולתי שערי המסחר וכל משפט לא היה לו בארץ זולתי המשפט אשר יתן לו העושר... הרוכל העני כמעט לא האמין למשמע אזניו — הן ר' מנשה הזקן איש עשיר ורב־אוצרות הוא... הן לו אצר־מרכלת גדול ומסחרו יפרץ במלא רחבי ארץ אונגריא ומלדוי. ונתן זילבערשטיין אף הוא היה איש טוב ומכתר במעלות רבות; מבנה גוו איתן ובריא אולם הוא; בו ישרת־רוח ובינת־לב נפגשו, ידיעה רחבה בתלמוד ודעת רבה במסחר נצמדו. ואחרי כי אביו לא עתדו להיות לרב כ"א לסוחר ע"כ לקח לו גם מורה לשפת אשכנז. נתן למד קרוא וכתוב בשפה הזאת, אח"כ עבר את ספר „מערכת־מכתבים לכל המפלגות" ואת „ספר חקי־אוסטריא הכולל". שני הספרים האלה כללו, כאשר חשב אביו, את אוצר ספריו האשכנזים. אולם באמת היה גנוז באוצר־ספריו בין ספרי התלמוד הגדולים עוד ספר אשכנזי אחד קטן ומצער. ביום השבת אחר ארוחת הצהרים, עת לבש את בגדיו החמודות וילך כדרך כל בני העיר לפרדס האציל, הניח בחיקו את הספר הזה, ושם בפרדס הרחיק ללכת עד מקום נסתר ובודד ויהגה בו. ומדי הגותו בספר הזה חש כי בנפשו פנימה יתעורר ויזעזע דבר מה, אשר לא ידע שחרו ואשר

לא שב עוד להתעורר בשאר ימי המעשה. מי חכם ויבן פשר דבר זה, אולי „לבו" הנרדם הקיץ ויתעורר אז בחובו?

על לוח הספר הקטן הזה היה חרות באותיות מזהבות „שירי שיללער".

כאשר הודיע לו אביו, כי בחר לו אשה ויקרא את היעודה בשמה לא התעורר הדבר הנפלא ההוא בחובו. הוא ענה על הדברים האלה „רצונך קדוש לי „אבי" — וברגע ההוא יוכל היות לא חורו פניו כאשר בכל הימים. בקרת־רוח כזאת סרה גם הכלה למשמעת אביה רק פניה אדמו מעט. אז חגגו את האירושין וכשני ירחים אח"כ את החתונה, בתקופת־הבינים אשר בין התנאים להחתונה הוביל נתן שי למיועדתו חרוזי פנינים ועדיים יקרים והיא הגישה לו מנחה ילקוט־טלית אשר עליו רקמו ביד חרוצים פטורי ציצים ופרחים נפלאים ומרהיבי עין בחוטי זהב וכסף, במשך הימים ההם נדברו ביניהם פעמים אחדות אך שיחתם נסבה על ענינים אחרים; על אודותם ועתידות חייהם יחד לא דברו דבר. הם גרעו שיחה אף מהעבר, אף כי גדלו יחד לא רחוק איש מרעהו בכ"ז לא מצאו כל זכרון נעים ראוי להעלות על דל שפה בימי חייהם שכבר עברו.

החתונה הוחגה ברוב פאר והדר; יין היה כיד המלך לרוב, והמון קערות מלאות מכל אכל אשר יאכל ומכל מיני ממתקים וזני־מרקחים הורקו; מנגנים ובדחנים נודעים לשם נקראו לבדח דעת הקרואים. אח"כ עבר הצמד הזה לגור בבית גדול ורחב ידים ומלא כל טוב ממול בית־הנזירים הדומיניקנו.

עבודה רבה היתה עמוסה על שכם האיש ואשתו, כל היום היו ידיהם מלאות עבודה ויחיו בשלום ושלות־השקט. שניהם היו טובי־לב וישרי־רוח, ואחרי כי לפני חתונתם לא הרבו מחשבות על ארחות חייהם אחרי בואם במסורת הברית ולא תארו להם בדמיונם מחזות ותמונות נעימים מחיי עדנים אשר יראו בימים האלה, ע"כ לא היתה להם כל סבה מיצאת להתאונן על תוחלתם כי נהפכה לאכזב ולהתאבל במסתרים על חזיונותיהם ותקותיהם אשר כלו כעשן כלו. ההרגל ומנהג־הארץ, ההשתתפות בעניני הבית ובראש כלם הכבוד, אשר הגה לב האחד למשנהו, קשרו יחד את נפשותיהם בקשר חזק, ויהיו אמונים ואהובים איש לרעהו, חייהם שטפו בנחת ולאט כמי השלוח וכאשר יולד להם בן לתקופת השנה התעורר בחבו הרגש הנפלא ההוא הטמיר ונעלם אשר כמו נרדם כל הימים האלה. אחרי שבועות מספר מת הילד ואבל־יחיד הזה קרב את לבותיהם עוד ביתר עז. אח"כ מת עליהם ר' מנשה הזקן, ובמותו נטל עליהם לכלכל את כל מסחרו הרב והעצום אשר פרץ מיום ליום. אז אכף המסחר על נתן לנסוע לעתים לא רחוקות מביתו ויתמהמה בדרכי ימים רבים, ואז היתה חנה מנהלת את בית־מסחרו בחפץ כפים ויתרון הכשר ודעת. היא למדה קרוא וכתוב אשכנזית למען היות לעזר לאישה במסחריו וביתר שאת שמה לבה ותדאג לשלומו ותפקח עין לשמרו ולנצרו כאישון בת־עינה. ואף הוא כבד אותה ויוקיר ערכה ויבא את גוה הנהדר בעדי עדיים; בגדי־משי המודות ועדיי־זהב יקרי־ערך מאוצרות לבוב וצערנאוויץ כללו יפיה. הם היו שבעי רצון איש מרעהו וכמעט היו מאושרים.

כמעט היו מאושרים — ומה חסר להם עוד להיות המאושרים בתבל? הם כבדו אבל לא אהבו חד את חד. אך מאין יכלו לדעת את האהבה ודרכה מאתם נסתרה? הם אמנם ידעו כי בין הנוצרים שורר מנהג ישן כזה לפני בואם במסורת ברית החתונה, אך בני העברים לא החזיקו במנהגי־הנוצרים.

ובכן היו מאושרים, וכן עמד בית־חייהם ימים רבים על יסוד מוצק, כי אגודתם נוסדה על רגש הכבוד, אשר רחש לב איש לרעהו, על העבודה וההרגל — עד כי

הגיחה סופת־התאוה ותפרץ בו פרצים והכהו שאיה ובלי חמלה גרשה מתוכו את ארוניו לראות עמל ויגון . . .

ברנאו, העיר הקטנה הנגאלה והשוממה, כמו היתה נדחה לקצוי ארץ רחוקים ונשכחה מני רגל, אשר שמה יגיעו מזרם החיים וההשכלה החזק רק רסיסי מספר . . . אכן אף בעיר הנדחת הזאת לא נפקד מקום „קזינא" (חדר מיוחד למשחק). אמנם לא רחב־ידים הוא החדר הזה ולא רב פאר והדר שתו עליו בעליו; מקומו בחצר אחרי חנות ר' נתן ומלא רחבו חדר קטן שבו שלחנות שנים וכסאות אדחים. אותו הקדיש ר' נתן לאורחיו התמידים, אשר יסורו שמה לחקר ממסך.

בחדר הזה ישתו פקידי ברנאו ונכבדיה את כוס חקם בבקר וישוחחו מעט בחדשות שנתהוו בעולם, ולפעמים — ברשות נשיהם — יתאספו פה גם בערב וישוחחו בעניני הפוליטיק וישתו את כוס חקם של ערבית. האדון הנכבד פלאָריאן פאָן־באָלוינסקי — בעל־אחוזה ובעל־אשה לפנים — ישתה פה כוס חקו בבקר, לפני הצהרים, בצהרים, אחר הצהרים, בערב ולפעמים גם בלילה; בין כוס לכוס יצא לעתים לשוח מעט, ובדרכו ישמיע לאחת הרקחות או הטבחות מה רבה אהבתו אליה, יוציא מיד אחד היהודים מעט כסף בתור הלואה או יענה בענינים אחרים כמו אלה. האדון הנודע בכל עיר ומדינה לאזינסקי לא הוקיר אף הוא את רגליו מהחדר הזה, ופעולתו נראתה על חוטמו, אשר הצהיר באודם־זהרו בין לחייו הצנומות והירוקות. אפס כמעט נהפך מראהו למראה לבן־אדם אף ברע היה לו, אז מת פתאם בעליו לשמחת לב כל בני הגליל ולדאבון נפש נושיו הרבים. אחרי מותו עזבה הגבירה קזימירא את העיר ותעבור לגור באחוזת אבותיה— כפר במסבי העיר טרנופל הנחשב משנות קדומים לאחוזת המשפחה הרוממה ציבולסקי ואשר אמנם העבט זה פעמים אין ספורות — ובמכפלה השניה אשר בבית הלבן מצא משכנות לו שופט־הגליל החדש — האדון יולקא פאָן־נעגרוש. והוא אמנם ירש מקום ההולך לפניו בה„קזינא", אך לא סר שמה רק לעתים רחוקות וגם מדי סורו אליה לא אחר שבת שם כהראשון.

האדון פאָן־נעגרוש היה איש צעיר לימים כבן שלשים שנה. מראשית בואו יצא לו שם תהלה בכל העיר ומסביה בידיעתו הרבה והעמוקה בחכמת־המשפט, ואחר, יקר שמו בעיני כל על ישרת נפשו ונדבת רוחו. שופט הגליל בפאדאליען הוא כאחד מבני־ אלים, אשר בהעז והמשרה, אשר נתנו בידו, יהיה לברכה או למראה לכל הגליל; והאדון פאָן־נעגרוש השתמש בכח פקודתו רק למעשה הצדקה והחסד. בדבר מראהו וחזות פניו לא נטל עלי להכביר מלים, כי בדברים אחדים אציג לפניכם את תמונתו: קומתו היתה נהדרה, עיניו החומות־שחורות הפיקו מנוחה ירשמי־פניו לא כללו יופי נפלא אך רוח חן היתה שפוכה עליהם, שלש בנות היושב ראש בועד־המסים הירוקות, אשר זה מאז הגיעה עתן עת דודים וגואל אין להן, קראו פה אחד כי לב אבן יצוק בקרבו ואיש קשה הוא אשר לא יתבונן ליפי כל אשה. ואמנם לא אהב השופט מאד את חברת־הנשים.

ובכן היה האדון פאָן־נעגרוש אחד ממשחרי ה„קזינא", וכה היה דרכו לסור שמה מדי יום ביומו אחרי תם עבודתו, לבלות שעה קטנה בחברת מיודעיו ולקרוא את מכה"ע טרם עלה אל ביתו לאכל את ארוחת־הצהרים, אשר הכינה לו סוכנתו הזקנה. ואחרי כי

החצר היתה מגואלה וחלאתה בתוכה תמיד ע"כ אחז בדרכי רוב המשוררים ויעבר אל הקוינא דרך החנות, ששם היתה גברת הבית צופיה הליכות המסחר, בעברו עליה הניע בראשו לעמתה לאות כבוד, אך מעודו לא בא אתה בדברים ולא חמד לו לצון אתה כאשר הסכינו יתר האורחים הזקנים והרוזנים הצעירים. הוא עשה כזאת לא מאיזו פניה, רק באשר לא אהב לרדף אמרים ריקים וכל שפת חלקות והצמד-חנף כלכל לא יכל, אף חשב — יוכל היות — למשפט כי מהתלות יתר האורחים ודברי החלקות אשר העתירו עליה היו לה למשא ותקוץ מפניהם. אך אם כזאת חשב לבו שגה מאד בשפטו, כי חנה לא שמה לבה לזאת; הדבר הזה היה בעיניה ככל הדברים, אשר לא לענג ולמשיב נפש היו לה ובכ"ז הסכינה אליהם בעל כרחה בשבתה תמיד בחנות, הן לא קשות הן המהתלות והחלקות מרוח-תזזית המצויה בחנות: האשה הזאת הצליחה מאז בדרכה לעצר ברוח אורחיה המתפרצים לבל יפרצו גדר הנימוס אף רק בדבר שפתים; ואם להאדונים הזקנים ענתה על מהתלותיהם ברוח צהלה כאשר נאמרו, לעמת זה לא הרבתה להג עם הרוזנים הצעירים ותדע לפטרם מפניה באופן נחרץ מאד.

כאשר דברו באזניה מהאהבה ועזוזה התקלסה באיש שיחה ומקרב לב ונפש לעגה לו, הרגש הזה לא לבד שזה היה לה באשר לא חלה אותו מעודה הנה ברבות הימים הסכינה לחשב אותו לדבר מעורר-שחוק ומתעב מאד. אם ערב איש את לבו לאמר לה אחרי הריקו את הכוס הראשונה, „אהבתיך, שרתי" אז לעגה לו בפיה ותבזהו בלבה, אך אם נועז לגעת בה אף באצבע קטנה אז. . . שאלו נא את פי האדון אלבערט שטורם, עז המצח וההולל הנתעב הזה שורש דבר נִמצא בו, כי פעם אחת היתה לחיו האחת צבה ואדומה שבוע תמים . . .

אך אם כה היה דרכה עם יתר אורחיה, הנה בהליכותיה עם עשיר-הגליל לא היתה לה כל סבה מוצאת להחזיק באמצעים כמו אלה ולא נטל עליה להגן על כבודה מפניו לא בדבר שפתים ולא בפעל כפים. במשך שלשת ירחים לא בא אתה בדברים אך פעם אחת. אולם מנהג מוזר כזה משך עליו מבלי משים עין כל בעיר הקטנה הזאת, אשר כל יושביה יודעים ומכירים איש את רעהו, ועוד ביתר שאת נפלא היה הדבר הזה, כי שניהם גרו בבית אחד עד כי גם בעיני חנה היה לפלא ותשאל את אישה להגיד לה שרש דבר נמצא בזה. באחד הימים עמד נתן זמן כביר לפני פתח חנותו בחוץ וישוחח עם העשיר ועם האדון המרומם פלאריאן באלינסקי ואח"כ הלך פאן-נעגרוש לעבודתו ופלאריאן בא עם הסוחר אל חנותו לשתות ביום הזה, כיוצא מן הכלל, עוד כוס-אחת בין כוס-הצהרים לאחר-הצהרים, כוס אחת יותר, מאשר דבר יום ביומו למען חזק כח-העכול.

— נתן — אמרה האשה — מה מוזר הוא עשיר הגליל בדרכיו. הגאה הוא? הן עד היום הזה לא דבר אתי אף דבר וחצי דבר.

— לא, גאה וגאון תועבת נפשו המה — ענה ר' נתן — הוא איש טוב וישר וידו פשוטה לכל איש דורש עזרה, אך לא יאהב להרבות שיחה; לא ארע נסבת הדבר: מי יודע, אולי איזה אסון ועון כמשא כבד על לבו.

— הה, הה! — קרא בגרון האדון המרומם; — אשתך אוהבת עצמה במדה מרובה מאד, אדוני נתן! כלנו נכרע לפניה ברך וכל הכבוד הזה כאין נחשב לה, ועתה הנה האדון הצעיר יולקא כצנינים בעיניה. הה, הה, הה! כל עמלך להוליך את לבו שבי יהיה לריק, הה, הה, הה! לבו כבר נתון לאחרת, נתון לה במלואו ולעולם — אמנם כן! הנה יסרך ה'! . . . .

האשה הצעירה שמעה בשקט-רוח את חרודי חבית-היין הזאת כי כבר הסכינה אליהם.

— ואני אחשב למשפט כי לא רב אדם אשרו כמוך להיות תבונת רוחם כתכונתי נפשך, אדוני — ענתה; — האיש הזה, כאשר אחזה לי, לבו ראה הרבה חכמה ונתון הוא למשמרתו בכל נפשו ומאודו מבלי שתי לו עת לאהב.

הארון פלאריאן הצליף ידיו בשתי צלעותיו ורגעים אחדים בלי חשק צהל קולו בשחוק פרוע.

— הה, הה, הה — הוסיף לשחק — הואילי נא סלחי לי . . . הה, הה! מה תחרצי למשפט? . . . . הה, הה, הה . . . האם רק כסילים יהבלו לאהב, הה, הה, הה! הנה נפשי בשאלתי, האם כסיל אנכי? ובכ"ז — אל נא תקנא את אשתך לי ארוני נתן — אני אהבך! אולם למען יסרך על קשה לבך עלי להגיד לך . . . . הה, הה, הה! על הארון הזה כל כלי יוצר לא יצלח . . . הוא אבד לך. הה, הה, הה . . . אבד לנצח . . . נפשו דבקה לאהב אשה מתה, הה, הה, הה!

— הבל הבלים — חשבה חנה למ־ות רצונה בעת אשר הארון המרומם באלוינסקי התנודד בדרך לכתו עם ר׳ נתן אל הקינא אך בכ"ז מצאו הדברים האלה, אשר הקשיבו אוניה זה לא כבר, מסלות בלבה, כי ביום ההוא בשבתה בחצות לילה ליד אישה, אשר נטל עליו לנסוע ביום המחרת בבקר השכם לדרכו ותעזר על ידו לערוך מכתבי־מסחר הדרושים שאלה פתאם.

— מה זה הדבר היום באלוינסקי כי עשיר־הגליל דבק באהבתו לאשה מתה.

— גם ממני נכחד הדבר הזה — ענה האיש — רבים מדברים כדבר הזה, אומרים אמר כי נפשו נקשרה בנפש עלמה אחת, אשר מתה אחרי זמן מה ובעת מותה נשבע לנפשו לבלי קחת לו אשה לעולם. יוכל היות כי אמת נכון הדבר, הן הפוחזים יהבלו מאד באהבתה.

— כן, כן — שנתה אחריו אשתו ובהעמיקה לחשב היו עיניה נטויות מבלי סרה על הנר הדולק. אח"כ תפשה פתאם את העט ובידים כמו רות כלהה לערוך את המכתב אשר החלה לכתוב לצערנאוויץ אל משה ראזענצוויג, אשר דרשה ממנו לשלוח לה חבית ד"מ וחמשה ככרים נופת.

* *

*

אך ביום השני נפל דבר נפלא ומוזר.

הארון פלאריאן בלוינסקי היה איש שמן ומהלל בתשבחות. ואחרי כי מעודו לא עשה לאיש רעה ע"כ רוחו עשוי לבלי חת מכל איש זולתי מסוכנתו, אף כי גם לה לא עשה כל רעה מעודו ועד היום. באחת, הארון המרומם הזה הוא איש מהלל מאד, אך חסרון אחד, חסרון גדול מאד דבק בו, הוא לא ישמר מחסום למו פיו ויספר את כל אשר תשמענה אזניו אף יוסיף נופך משלו — מאשר יצר כח דמיונו העז, אשר ימריא תמיד במרום מרוב שתות יין.

ויהי בבקר יום השני, כאשר נשאר הוא והארון פאן־נעגרוש לבדם ואין איש אתם בחדר, ספר להשופט כי הגבירה חנה בדמעתה על לחיה הגידה לו אתמול את כל לבה ותגל את אזנו כי חולת אהבה היא, כי דבקה נפשה לאהבה את הארון פאן־נעגרוש והיא בנואשה ונכונה לטרוף נפשה בכפה בראותה כי האיש, אשר אליו תשא נפשה ותאהבהו בכל עוזו רגשותיה וחום נפשה, לא ישים אליה לב אף נבזה נקלה היא בעיניו עד כי ימנע ממנה את הכבוד לבוא אתה בדברים. והארון פלאָריאן לא ספר את הדברים האלה

בשפה ברורה וקצרה כתבניתה אשר נתתי לפניכם בזה כ"א בשפת יתר, בלהג הרבה וקולות=קריאה „הה, הה" או „התבין לרעי" אין ספורות למו . . .

הפסקות כאלה בספורו היו נחוצות לו במאד למען יוכל האדון המרומם לאסף רוחו במעט, כי שופט=הגליל נתן לו לדבר ולא הפסיקו אף בהגה אחד.

הוא האזין למוצא שפתיו דומם ובכובד=ראש כדרכו תמיד, ורק לפעמים חלף שחוק קל על שפתיו. והשחוק הקל הזה היה למורת רוח להאדון פלאריאן וכל פעם מדי הופיעו לנגד עיניו על שפתי איש=שיחו נכלם ויתאמץ להסתיר מבוכתו בהרבותו להג ושפת יתר על ספורו.

— ומה דעתך, ארוני? הא — שאל לאחרונה בהשיבו רוחו כאיש אשר עבודה רבה וקשה עבדה בו.

— ומה אשיב על דבריך — השיבו השופט, — אין ואפס, רק אשתומם ואשוב אתפלא לכשרון המשוררים המתנוסס בך, מיצקעוויץ כאין ואפע לעמתך.

— מה דברת? מה? הה, הה! כאשר אחזה לי מאנה נפשך להאמין בדברי! הה, אדוני הנכבד! הה, אדוני רב=החסד! מה עול מצאת בי? האם הראית פעם לדעת כי שקר יהגה חכי? אך השיבה נא אל לבך, מה תמריצנו לשקר ומה יתכן לי לבדות כזב כזה? לא, באמונתי נשבעתי כי כל אשר אמרתי לך אמת ויציב הוא, באמונתי נשבעתי! האמינה לי כי יחד נכמרו נחומי לאשה העניה הזאת: כל חושיה אבדו, אבדו ויסכסכו, חי נפשי, באהבתה הרבה לך! מעודי לא ראיתי אהבה עזה כזו, אני, אני, אשר הה, הה, התבין לרעי? ! אנכי תכנתי את רוח הנשים וכל דרכיהן הסכנתי, כמעט הסתתרה בינתה, הסתתרה חי נפשי! אשאלך איפוא, אדוני, והשיבני דבר מה אענה לה. נתן נסע בדרך מרחוק, התבין לרעי? נסע לדרכו ולא ישוב טרם יעברו שלשה שבועות. הה, הה! האשה הזאת . . .

— אדוני באלוינסקי, שסעו שופט הגליל בדבריו וישלך הצדה את גליון מכה"ע אשר קרא בו ויגהר מלוא קומתו; — את אשר תאמר אתה, אציל נודע, לדבר באזני אשת בריתו של העברי זילבערשטיין באין אישה בבית, לך לדעת ולא לי, אך עלי נטל להשמיעך דברים אחדים. הטה נא אזנך ושמע. לולא היה לבי סמוך ובטוח כי כל המעשה בדויה מלבך מראשיתה עד סופה . . .

— אדוני, פאן=נעגרוש . . .

— אשנה את דברי, אף רגע לא יסיתני בשפק לבי כי כל אשר ספרת באזני זה עתה בדוי הוא מראש עד סוף — אולם לו באמת השיאך זדון לבך להיות המליץ בין אשה נשואה ובין איש זר ולעזר לרעה לקשר לבותיהם יחד, כי אז מהרגע הזה חדלתי מהמנות במספר מיודעיך ובסודך לא באה עוד נפשי. אתה על פי דרכך התלת בי; אך אנכי כלכל לא אוכל מהתלית כמו אלה. כל עוד רוחי בי לא אתן את חכי לחטיא את בשרי ולהתל בכבוד אנשים מכבדים כהאנשים האלה, ע"כ באמת ובתם=לבבי אעיד בך ואבקשך לחדול ממהתלות כאלה; ואם אין את נפשך לעזוב את המהתלות האלה בקש לך איש אחר ושמי בל יעלה על דל שפתיך . . .

האדון פלאריאן נבוך מאד ולא ידע נפשו. אם האיש הפלאי הזה ערב לבו לבלי תת אמון לדבריו וישחת בידיו את הלצון אשר חמד לו—לא רעה רבה היא והנקל לו לתת בשרו בשניו, האדון פלאריאן כבר הסכין לתלאות כמו אלה — רבים הם המתפרצים ביום אשר לא יאזינו לדבריו אף כמלא השערה. אך העשיר הגדול מכלם, כי ענה כחשו בפניו בכובד ראש ויתהלך עם האדון המרומם כעם נער נבזה, חרפה כזאת לא יעצר כח לשאת ברומיה ולנקות את הפוגע בכבודו באופן נורא כזה לא יוכל, הוא הרחיב

כבר ללכת ועתה אין לו ידים לסגת אחור. עתה עמד הכן בקומה זקופה וידיו משלבות אל צלעותיו ויפתח את פיו וקול דבריו נשמע כקול אשר הסכין להשמיע לאזני הנושים, אשר הפצירו בו עד בוש, למען הפל עליהם בלהות . . .

— הנה אשאלך — היה פתח דבריו — את מי תנסה דברים, התבין לרעי; את מי תדבר, אשאלך? דבריך יכונו אלי, אל פלאריאן פאן־באלוינסקי! כי אדוני, אל נא תשכח את הדבר הזה; עליך לחלק לי כבוד, את הכבוד הראוי לי! הנשמע כדבר הזה?! הרועה רוח אם מפיח כזבים אנכי? . . . הה, הה, התבין לרעי? כבוד אדרוש מידך! היה חסיד אם בזאת חפצת אך אותי אל תכזב כל אשר אמרתי לך אמת ויציב הוא! האשה חנה קלת דעת מאד ונפשה תמהר להמשך בעבותות אהבה . . . .

— הס! . . . .

כקול שריקת חץ יעוף חלף ההגה הזה את החדר וישם כרגע קץ להשיחה הנבזה הזאת. האדון המרומם הסב ראשו וברגע קטן רפו ידיו ופניו חורו כסיד בעת אשר פני עשיר־הגליל היו לפני להבים . . .

— דום! נתנה צו חנה היפה בהופיעה על המפתן ובתנועת־מושל הורתה באצבעה על הנבל השמן הרועד כלו. הכן בקומה זקופה תעמוד בפתח הפתוח לרוחה; פניה חורים כמות אך יופי ורוח גאון שפוכים עליהם.

האדון המרומם הוריד ראשו ויפתח שפתיו ויעמוד משמים על מקומו. חנה סגרה אחריה את הדלת ותגש אל שני האדונים.

— כאשר . . . אחזה לי אני . . . עמדת . . . מאחרי . . . הדלת — נמגם הנבל הזקן בלשונו ויתאמץ להעלות שחוק קל על שפתיו.

— לא, אנכי לא עמדתי אחרי הדלת והמזוזה — השיבה בקול עז, — שהדי במרומים כי מעודי לא אהבתי לעמוד אחרי הדלת ולהקשיב שיח הנדברים פה, ואמנם אין את נפשי לדעת מה ידבר בזה. אך הפעם מבלי משים עשיתי מלאכתי אחרי הדלת ולמרות רצוני שמעתי כל דבריך. צר היה לי מאד לשמוע כי ידובר בי כזאת וביתר שאת צר לי — אדם חכלילי כסה מצחה ופניה — כי נטל עלי לדבר במקום הזה כדברים האלה, אך אישי נתן איננו כעת בביתו וע"כ עלי לענות כחשך בפניך ולהגיד לך במו פי כי שקרן נתעב ונאלח אתה, אדוני באלוינסקי. אנכי חויתי רק את דעתי לאישי כי אל נכון . . . אל נכון האדון השופט גאה מאד, כי לא בא אתי בדברים מעודו לא כדרך כל האורחים, בעת ההיא לא עלה כל רעיון זר על לבי, ועתה, ארוני באלוינסקי בוש והכלם.

האדון באלוינסקי יעשה כאשר צוה — הוא יכלם. שפתיו פתוחות וראשו מטה לארץ מבלי מצא די אונים בנפשו לשאת עיניו. אך האדון פאן־נעגרוש משתאה ומחריש יביט בהעבריה ולא יגרע עינו ממנה. הוא יוכל היות לא טוב יעשה בהשביעו עינו מהוד פני האשה החיה המפיקים גאון ורום, הוא, אשר נפשו קשורה בנפש האשה המתה" . . .

— ולאדוני, שופט הגליל — הוסיפה חנה לדבר בהנקשה במלה הראשונה ופניה יאדימו כתולע; — הנני אסירת תודה מאד כי רב את ריבנו, את ריב נתן אישי וריבי אני, ואם גם אדוני השופט לא ערך אלי מלים, הנה אפתח אני את שפתי עמו ואומר לו, אמנם איש טוב ודגול מרבבה אתה ומאד צדקו מהלליך ואני — אסירת תודה לך מאד . . .

אך גם האדון השופט כהאדון המרומם לא מצא בפיו מלים להשיב לה וישפל עיניו לארץ, אח"כ אחז פתאום את מגבעתו ויקוד לפני הגברת קידה אחת עמוקה ויצא דומם מאת החדר.

סוכנתו הזקנה, אשר אהבתו מאד ככל מיודעיו תמאן הנחם היום, הוא יאכל תמיד את ארוחתו בתאות נפש, והיום לא טעם מאומה כמעט, גם מהלביבות, אשר היו מבחר מעדניו, משך ידו ולעמת שהגישו אליו אל השלחן כן הושבו לבית־המבשלות. הה! ומה מוזר מראהו, גם פניו אינם כתמול שלשום!

* *

*

הימים הלכו, עברו להם; ובין כה וכה לאט לאט ומבלי משים חזק הקשר בין שני לבות טהורים וטובים, קשר בלתי רצוי לאלהים ולאנשים.

המחזה המוזר, אשר נראה בחדר הקטן, לא הוליד למראות עין כל שנוי ותמורה, זולתי כי האדון פלאריאן באלוינסקי שתה ביום ההוא את כוסותיו הנשארות בביתו, אף דעת לנבון נקל כי שתה כפלים למען השכיח מלבו את החרפה אשר שבע על לא חמס בכפו, ביום השני לכוס השחרית כבר שב אל מקומו כבראשונה בהקוינא, ששמה עבר בדרכו דרך היינות ליד אשת הסוחר. גם האדון פאן־נעגרוש סר שמה במועדו. ואמנם לא לפלא הוא הדבר הזה. אך ראה זה מוזר הוא, כי גם בהליכות שני האנשים האלה עם חנה כמעט לא עברה כל תמורה. האדון באלוינסקי כמקדם כבר אותה בחדודיו ויצמד לה חנף ואף כי היא לא שמה אליהם לבה בכ"ז לא סר ממנה ויקרא תמיד: „הה, הה! מה קשה ערפך! ובכ"ז אני אוהב אותך יותר מנפשי, הה, הה! והאדון פאן־נעגרוש כמקדם לא פתח שפתיו אתה.

ומדוע?

כי נקל מאד לאיש לכזב לנפשו. „אני לא אדבר אתה — חשב בלבו — לבלי תת ידים להנבל הזקן לרדוף מהתלות ולהוציא דבות חדשות". ואף כי שנה את הדברים האלה תמיד, בכ"ז חש בנפשו כי לא זאת היא הנסבה הנכונה לדומיתו. לעתים סכסכו חושיו וכל מועצותיו התבלעו עד כי קצף על האשה היפה הזאת אשר לא תתן את לבו להיות באמנה אתו. אולם מה היתה הנסבה הנכונה? הן אל נכון לא יד הבישנות עשתה זאת, כאשר חשבה עמיליא למשפט; כי עמיליא נסתה ללחץ פעם את ידו בחזקה שלא כנימוס וע"כ חדל מהושיט לה ידו בהפגשם יחד, ומני אז חשבה אותו לבישן ומוג לב. כמו כן לא היתה הסבה המוצאת לזאת „לבו הבלתי מרגיש חין ערך הנשים", כאשר החליטו למשפט שלש נשי־החן, בנות היושב ראש בועד־המסים. הוא לא היה בישן ומוג לב ככל האנשים הישרים בלבותם והממלאים חובתם באמונה, אשר לבם עשוי לבלי חת מכל איש; גם האשמה, אשר טפלו עליו, כי לב אבן יצוק בקרבו לבלי הבין חין ערך היופי לא באמת יסודתה, כי הה! תמונת האשה היפה, אשר בחרונה ומבוכתה היה פי שנים ביפיה, פעלה עליו פעולה עזה ונמרצה, אשר היתה לו למורת רוח. אך המחזה המבוער, אשר נראה אז בחדר הקטן הודות להאדון המרומם, עקש נתיבותיו עד כי לא ידע איזו הדרך יבחר לו להתהלך אתה. הוא ידע היטב כי לאחז בדרך רצויה לא תצלח לו כל עוד אשר לא ימצא די אונים בנפשו להתהלך אתה ברוח נכון מבלי זהירות יתירה. אך את העז הזה לא מצא בלבו למרות אשר בקשה נפשו להאמין כי יש לו די והותר; הוא אמנם שנה וישלש לדבר אל נפשו עד מאה פעמים: „אני לא אדבר אליה לבלי תת מקום להאשה הזקנה והמבישה הלבושה שמלת גבר להוציא לעז על אשה ישרה ובבורה, גם במה אדבר אתה והאם נחוץ הוא כי אבוא אתה בדברים? בכ"ז חש בנפשו כי יכזב לעצמו וכי לא מהנימוס הוא לבלי דבר אתה מטוב עד רע.

ובין כה וכה עברו ימים, שבועות נגוזו ויהי כאשר רבו הימים קשה לו ביתר שאת לתקן את המעות, והפגישות אשר נפגשו דומם באין דובר דבר יום יום, היו עליו למשא ותקוץ נפשו מפניהן — ובכ"ז לא מצא די אונים בנפשו לחדל מהן! הוא בקר מדי יום ביומו את ביתה, אך כל כפר לא יקר היה בעיניו לו מצא איש אשר יגיד לו את אשר יהגה לבה בדבר הזה.

ואמנם מה תדבר היא בדבר הזה?

לאחרים לא דברה בזה מטוב עד רע... גם לנתן לא הגידה מזה אף שמץ דבר. עד החזון הזה לא התבוששה לספר דברים כמו אלה קבל עם, אך הפעם לא עצרה כח. גם מקרה האדון באלוינסקי העלימה מאישה, כאשר שב לביתו אחרי התמהמו בדרך כחדש ימים. „מה יתכן לי כי ארגיז מנוחתו על לא דבר? דברה אל נפשה כמצטדקת בעיני עצמה, אך עצמה לא נכחד ממנה, כי תשמור מחסום למו פיה רק בשביל שלא להזכיר את שם שופט הגליל, פחד לא ידעה שחרו עצר בעדה מהעלות את שמו על דל שפתיה, כי מרוב העמיקה לחשוב על אודותיו ולחקר שורש דבר נמצא בדרכיו המוזרים לא ערבה את לבה לדבר בו במו פיה.

ואמנם רבות היו מחשבות לבה בדבר הזה ובכל יום חשבה עליו אחרת. „הוא לא ייטיב עשה לג־וע שיחה מאתי אף עתה אחרי שכבר התודענו איש לרעהו" עלה לעתים רעיון על לבה, וכרגע ירש רעיון אחר את עמדתו. האם לא נתעה האדון הגאה הזה באמת להאמין בשוא כי אהבתיהו וע"כ ינזר ממני וישט מעלי למען הראות לי כי כאין נחשבתי בעיניו? טוב איפוא, אף הוא כאין נחשב בעיני". ואחרי רגע שבה נחמה ותדבר אל לבה; „לא, הוא ישר באדם ורוח נדיבה נוססה בו; כה הרבה לריב דיב חרפתי מיד הנבל הזה! הוא לא ידבר אתי רק לבלי היות למלה בפי השטן הנתעב והנאלח באלוינסקי" אך רעיון אחד לקח את כל לבה ובו האמינה למצא את הפתרון להחידה הסתומה „הדבר, אשר יספר מאהבתו לאשה מתה, — חשב לבה — בלי הפינה אמת ונכון הוא! הוא יארבנה אהבה עזה עד כי מאנה נפשו לחלל זכרונה בדברו עם אשה חיה. הן הוא לא יבוא מעולם בדברים גם עם אשת מזכיר בית־המשפט, אך בכ"ז קצרה בינתי מהבין על איזו הדרך תעגן נפש איש חי לאשה, אשר תשכן כבר דומה? אף נפלא ממני ולא אבין מה היא האהבה?...

המקרה השולט בחיי כל אדם מסבות שונות מתהפך בתחבולותיו להוציאם לפעלם. בפעם הזאת קרב שני לבבות בשמרם מחסים למו פיהם.

יום יום נפגשו יחד ואין פוצה פה ודובר דבר במשך שלשת ירחים, הקיץ קרב עד קצו, עצי הפרדם אשר מסביב לבית־הנזירים החלו להסיר מעליהם את עדים, קרבה עת בציר הענבים ונתן הרים פעמיו, כדרכו מדי שנה בשנה, לארצות אונגריא ומלדויא המבורכות ביין ובדעתו היתה לשוב לביתו בשבת שלפני החג „היי שלום וראי להכין מעסים־הענבים הנשחת חומץ טוב" היו דבריו האחרונים בהפרדו ממנה, אח"כ חבק אותה בזרועותיו וישקנה אל מצחה, הוא לא שער ולא פלל כי עתה בפעם האחרונה יאמצנה אל לבו...

*　*

*

החודש סנטיאבר הגיע, יום בציר צח ובהיר היה היום ההוא, בחנות ישבה הגבירה חנה ובידים ממהרות מלאה משאלות הקונים ואל הקוינא כבר נועדו האדון

באלוינסקי והאדון היושב ראש בועד המסים, וישוחחו ע"ד החופש. באחת, כל הדברים כמנהגם נוהגים. גם האדון פאן-נעגרוש בא כדרכו, הוא הניף דומם את מצנפתו לעמת הגברת ואף היא הניעה לו בראשה דומם למענה על ברכתו והוא כונן צעדיו הלאה. אך פתאום ירט הדרך לנגדו כי חבית ד"מ חמסה את העוברים.

— סוב הנה ואחז דרכך פה — אמרה הגבירה ותרא לו מקום מאחרי השלחן אשר היא נשענת עליו.

— רב תודות לך — השיב בדרדממה מדי עברו עליה ויאמר לאחז דרכו הלאה אך פתאום עמד.

— את הכינות בחנות סדרים חדשים? — שאל אותה כדי לצאת ידי חובת דבור.

— כן, עלינו להכין לקראת הבציר; עוד מעט תגיענו האורחה הראשונה הנושאת פרי-עץ...

— בשנה הזאת, הודות לאל, עשו העצים פרי תנובה למכביר...

— כן, כל עצי פרי הצליחו אך התפוחים עלו על כלם...

— אומרים כי גם הגפנים עשו פרי למכביר, איפה ישכן כעת כבוד האדון נתן?

— כאשר אדמה יחנה כעת בהעגיאליא. אמנם דבר ברור לא אדע אף אני כי בדרך רק לעתים רחוקות עת ימצא לו לערוך מכתבים, אך זאת אחליט למשפט כי כבר היה בטאקאי — פה גבר גאון הסוחרים על בושת פניה ותוסף.

— מראשית ימי האביב הזה היו לנו הנסיכים לבית פאטאצקי וצשארטאריסקי לקונים תמידים ועלינו להביא יין ישר מטאקאי, אלינו יובאו ישר גם יינות הרהיין.

— הנה כי כן! יצליח ה' את מעשיכם ופועל ידכם יכונן! ובדברים האלה הפנה שכמו וילך לו.

זאת היתה השיחה הראשונה. אף האדון באלוינסקי, גם אחרי הגיחו את הכוס השלשים לא היה יכול למצא בה שמץ משיחת אוהבים. אך הקיר המבדיל הוסר ואחרי השיחה הזאת היו שיחות רבות כמו אלה ביניהם, הם נדברו ברוחות-היום, בעניני-מסחר ובחדשות קטנות וקלות-ערך אשר צמחו מעיר לבקרים. וראה זה פלא! עת החרישו שניהם אדמו פניהם כמעט העלה האחד את זכרון משנהו על לבו, ועתה מאז פתחו שפתיהם יחד סרה מבוכתם ועל תלמי לבבם צמחה רעות נאמנה וחזקה. עתה עמדו באם הדרכים: או כי השיחות הפשוטות והתמימות האלה תדכאינה את רגש המבוכה אשר חשו בנפשם אחרי הדברים, אשר נקרו ויאתיו בחדר הקטן והשימנה קץ להדומיה אשר בבדה על שניהם, או כי מהשיחות האלה דבר יום ביומו יולד בלבם רגש חדש, אשר ממנו רעה רבה נשקפה להם, בשגם יסודתו בהכרה ברורה איש את אחיו ולא בהלך-נפש ודמיונות. אכן הם לא התבוננו אף לא שערו כי עומדים הם עתה באם הדברים ועליהם לחשוב דרכם לבל יעשו מדחה, וגם ברבות הימים כאשר הרבו להשתוחח, ושיחותיהם נמשכו לפעמים שעות שלמות ודבריהם נסבו על ענינים נכבדים ורבי-ערך, גם אז לא פללו כי הבחירה כבר נעשתה והם אחזו בדרך ההיא, אשר תובילם לבאר שחת; עתה שתים נטל עליהם, יבחרו להם אחת מהן; או להעלות את אשרם כליל על מזבח הישר, או למעול מעל נורא ולבגד בברית-קודש...

אמנם כן, הם לא שערו כזאת; ולולא זאת איך ערבו את לבם לענות בענינים כאלה, אשר מדי דברם בם הנקל היה להתמלט מבלי משים דבר-אהבה מפיהם ולהתעורר סיפה בלבם, לו הבינה חנה את הדבר הזה איך מלאה לבה לספר לו את אשר שמעה מפי באלוינסקי ע"ד אהבתו לאשה המתה? והיא השמיעה לו את הדברים האלה בשחוק והתולים, אך כרגע נחמה בהתבוננה כי פניו לבשו פתאום קדרות.

— האם הדאבתי רוחך בדברי? — שאלה בדאגה.

— לא, לא! — ענה: — הן לא לנצח אסתיר ממך את הדבר, אשר שמץ מנהו כבר לקחה אזנך. ואמנם אין זה דבר סתר ולי אין כל סבה מוצאת להעלימו". ואחרי הדברים האלה ספר לה את דבר אהבתו; ספור פשוט ורגיל אך מעציב רוח מאד. בהיותו תלמיד מקשיב לקח בבית־מדרש המדעים נקשרה נפשו בנפש עלמה אחת, אשר לקחה תורה מפיו, ואשר אבותיה היו חטר מגזע משפחת אצילים עתיקה, בת הבאראן; אהובתו השיבה אף היא אהבה אל חיקו, אך מנהג־הארץ והנימוס גברו על רגש לבם; היא נתנה בחיק איש אחר ותמת שנות מספר אחרי חתונתה.

העבריה היפה שמעה את הספור הזה ויהי בעיניה כאחת ההגדות העתיקות, אשר בו היה צפון דבר מה, אשר לפני ירחי מספר אף לא ידעה מה דמות תערך לו ועתה הבינה רק שמץ מנהו. והגיון לבה זה התמלט, אולי למרות חפצה, בשאלתה אשר ערכה אליו אחרי דומיה ממושכה.

— ואתה תאהבנה עוד?

— היא איננה עוד בחיים — ענה — ועתה כמובן לא אהבנה באהבה כזו כאשר אהבתיה בעודה בחיים, אך זכרה יקר לי כל ימי חיי ולא ימח מעל לוח לבי כל עוד נשמת שדי תחייני. כן, גם בהגיעי עד שערי שאול לא אשכחנה!

האשה ישבה זמן כביר תפושה בהמון שרעפיה וראשה מוטה לארץ.

— האהבה, כאשר אחזה לי, דבר נכבד ונשגב הוא — אמרה, כמו אל לבה השיחה, בקול דממה דקה, הוא לא ענה; יוכל היות כי לא הבין פשר הדברים האלה שנאמרו בלחש...

ימים חלפו שבועות נגוזו — וימי החג, הימים אשר יעד ר' נתן לשובו הביתה, קרבו ויאתיו.

הם שניהם נדברו בו כפעם בפעם, השגיאו פעלו ויהללו את ישרו, תמתו ונדבת רוחו. נפלא הדבר כי שיחתם מבלי משים נסבה מדי פעם בפעם אליו. מי יודע אולי מבלי התכון חשו בנפשם כי בהביעם כבוד לאיש הזה ירבה לרוחם און ועצמה; כי האיש הזה היה הקיר האחד המפריד ביניהם וכבודו — היתד האחת אשר עליה תלו רגש חובתם וכבודם.

הנה גם יום ערב השבת אשר לפני החג, יום שוב ר' נתן ממסעיו, הנה זה בא. עד היום הזה עוד זממם לא עבר פיהם, אך הנה בא המקרה ובחזקת ידו הוציא מפיהם את האומר הזה והם ברוח מלא עונג וצרה, נעימות ומרירות יחד פקחו עיניהם לראות את האבדון הפוער פיהו מתחת לרגליהם...

*

* *

היום היה אחד מימי אקטאבר, יום חושך וסגריר. כל הלילה התחוללה סערה; השמים לבשו קדרות, בעיר ובכל הערבה מסביב שטף בלי הפוגות גשם טורד; אחריו הגיח רוח־בציר עז ויטהר פני השמים, בעוזו נהג המון העננים הכבדים ובקול כחולה נשמעה המייתו בין בדקי הבתים; הרוח הוריד מעל אלוני־החסן הנטועים ליד בית־הנזירים את העלים הכסוחים האחרונים אשר כמעט נאחזו בשריגיהם ובצנפו אותם צנפה כדור הטילם אל אגמי־הרפש אשר ברחוב, יום סגריר הנוסף רוח יגון היה היום הזה, והאיש אשר דרך עצב בו כל הימים ביום כזה כבד עליו יגונו פי שנים.

הנה ישבה בדד בחנותה, ביום הזה לא סר איש לקנות אצלה. היא התבוננה אל העלים הנובלים, אשר נטשו לארץ בחמת הרוח, ואמנם לא ידעה כל עצב — למצער כן חשבה נפשה — אך לבה היה כחלילים וכמו משא כבד העיק עליו.

החנותה באה ראוזע יוסטער, עלמה עניה אך יפת־תאר ומבנה נוה נהדר. היא באה לקנות נופת, שקדים, קנמון ועוד בשמים שונים.

כאשר אשפט נועדו כל אלה למעשה־אופה שונים אשר האמרי להכין ליום בואך בברית האירושין? — שאלתה חנה בקול־חבה; — שמעתי אומרים כי תארשי בקרב הימים — אברכך מקרב לב עמוק רבים הללו לי את מיועדך כי איש טוב הוא ורוח נדיבה נוססה בו.

— רב תודות לך — ענתה הנערה — התנאים יכתבו ביום הרביעי וביום השבת אחרי שני שבועות תהי החתונה. הוא ממהר לחוג את החתונה כי ילדים קטנים לו — הן אלמן הוא.

— אל נכון תהי עבודה רבה עמוסה עליך?

— הה! העבודה הרבה במה נחשבה! אך בביתו הלא תשכן גם אחותו והוא איש זקן ובא בימים. אמנם נחדל נא מענות בענין הזה...

— הנה כאשר אחזה לי, לא ברצונך הטוב תנשאי לו?

ראוזע הביטה אליה בעינים מפיקות תמהון ואח"כ ענתה ואמרה בפנים נזעמים:

— הזה מאז היה לחוק בעמנו לשאל את פינו?! אני עלמה עניה והוא יאספני אל ביתו ברחמים רבים וכל מחסורי עליו — וזולת זאת אין דבר!

בדברים האלה משכה בכתפיה ותעבר ידה על עיניה ואחרי רגע הוסיפה לאמר בחפזון.

— היאילי נא ותני לי גם מעט בושם...

חנה לא ענתה דבר ודומם נתנה לה את אשר דרשה. אך ידה רעדה מדי ברכה את הבושם ופעמים אחדות נטל עליה להניחו על המאזנים כי טעתה במשקל.

— מה זה היה לך? האם חלית? — אמרה ראוזע בצאתה: — פניך הלבינו מאד...

— נפשי עיפה מאד — ענתה חנה ותפל באין אונים אחורנית על הכסא. כאשר נסגרה הדלת אחרי ראוזע כסתה חנה בשתי כפות ידיה את פניה וזמן רב, רב מאד ישבה דומם; סערה עזה התחוללה בחבה וקולות מוזרים קראו באזניה בלי חשך את הקריאה: „הזה מאז היה לחוק בעמנו לשאול את פינו?... אני עלמה עניה והוא יאספני אל ביתו וידאג לכל מחסורי... הה, אלי, אלי! זולת זאת אין כל דבר" ...

היא ישבה בעינים עצומות — וברגע הזה ראתה ברור דברים רבים, אשר עד הנה היו לה כמו ערפל חתולתם, הה! היא ראתה ברור מאד! לפניה עברו במחזה כל חייה והשגגה הגדולה אשר יצאה מלפניהם עמדה נכח עיניה, „כל אשר לי נתונים נתונים לו לצמיתות, גם גוי ונשמתי בידו נתנו — לא יען כי בזאת חפצתי אני, לא יען כי בזאת חפץ הוא — לא! יען כי אבותינו מצאו זאת נכון וישר לפנינו... ועתה כאשר אחוש בנפשי כי אדם אנכי, אדם אשר לו רצון ולב־מרגיש... עתה כאשר נמשכתי בעבותות אהבה אל איש אחר, עתה עלי להיות אמללה או" ....

היא לא כלתה את מחשבתה, חושיה נדעכו וכל מחשבותיה התבלעו. נפשה ירעה לה מאד ודמעות חמות ורותחות זרמו עיניה. היא לא העלתה על לבה את מקומה, היא לא השיבה אל לבה כי האיש — משאת־נפשה, אשר מבואו ברגע הזה רעה גדולה נשקפה לה, היה נכון בכל רגע לבוא החנותה היא התבוננה רק אז, עת נשמע קול הפעמון מראש מגדל בית־הנזירים הדומיניקני כי השעה השתים עשרה הגיעה, ותמהר ותקם ממושבה.

אך כבר אהרה המועד. הוא עמד כבר בפתח.

אז נפל דבר נפלא ביניהם. עד היום הזה לא דברו דבר אהבתם וכמעט לא ידעו אותה בנפשם. אך כאשר נגש אליה עתה ויאחזנה בשתי ידיה ויבט ישר בעיניה יונים הגדולות והמלאות דמע, אשר הביטו אליו ברוח חן ותחנונים והפיקו יגון — ברגע הזה ידע ויבן את כל מחשבותיה. את כל כבד המלחמה הערוכה בקרבה פנימה, את כל גודל שברה וכל עזוז אהבתה. ובעת אשר ידיו אמצו את ידיה ויחלק שערותיה בדומיה ובחבה כאם רחמניה את ילד שעשועיה החולה הבינה היא כי לבו נתון לה לעולמים, כי תוכל לבטוח בו והוא לא יבגד בה כל עוד רוח חיים באפיו!

רק אחרי מספר רגעים הרפה מידיה ויסוג אחור צעדים אחדים.

— צרות רבות ותלאות אין ספורות להן מנו לנו — אמר כמו כבר גמרו אומר לאהב איש את רעהו ולהיות הקשר אמיץ ביניהם: — אך אנכי אהיה חזק מצור וגם את היי נא כמוני. עלי לדבר רבות אתך אך לא זה המקום והיום בערב—פה נפסק קולו רגע קטן ועד ארגיעה הוסיף לדבר ברוח נכון, — היום בערב ישב אישך ואנכי לא אובה להראות אתך פנים בסתר. ע"כ אערוך אליך בכתובים את הדבר אשר אמצא נכון לפני.

הוא לחץ את ידה עוד הפעם ברגש וישם פניו אל הקזינא.

חנה קמה ממושבה ותקרא לנער, אשר נקה וימרק את כלי הנחשת והכסף לחג ותצוהו לעמוד במקומה בחנות והיא הלכה לה אל בית־המבשלות להכין הכל ליום השבת ולשיבת אישה. היא עשתה את מלאכתה כדרכה תמיד, אך כל הדברים אשר מסביב לה קבלו בעיניה פנים חדשות.

— גברת, האם ראשך עליך יכאב? — שאלתה המשרתת כאשר עמדה חנה פתאם ותלחץ את רקותיה בחזקה כמו בקשה להשיב לנפשה רוח חיים אשר עזבה. שממון ופחד מלאו כל קרביה וברגע הזה היה רוחה מלא ענג ונעימות אין קץ. כן עבר לה היום הזה. לפנות ערב הביא לה שומר בית־המשפט מכתב סגור וחתום.

— מבית־משפט הגליל לאישך — אמר. היא התבוננה אל כתובתו ותרא כי ערוך הוא אליה. אך פחד לא ידעה שחרו עצר בעדה וימנענה מפתוח אותו.

היום רד מאד, בבית הדליקו את נרות־השבת, אשר ברכה עליהם כחוק ברכה קצרה, כי ישפת אלהים אור ושלום על הבית הזה ובחסדיו הרבים ירחיק ממנו כל פגע, כל מחסור וכל חרפה . . . התפלה הקצרה הזאת היתה שגורה על לשונה ובבו"ז אמרה אותה הפעם במורך לב ופעמים אחדות הפסיקה בדבורה. הה! העוד יש לה צדקה לשאת תפלה לאלהים אחרי כי בחיקה שמור מכתב ערוך אליה מאוהבה הנודע?!

כאיש אשר אין רוח חיים באפיו התנפלה על הכסא ותאנח ממלחמת־רוח כבדה אשר סערה בקרבה. אח"כ הוציאה את המכתב מצלחתה ותהפכהו בידיה אנה ואנה. המכתב היה חתום, ונפשה ידעה היטב כי לשבור את החותם אסור ביום השבת. „הן חטאים גדולים מהעון הזה ירעצו על ראשי" אמרה לנפשה בקול נשבר ותשבר את החותם.

היא שמה עיניה במכתב ובלב מלא צרה החלה לקרוא אותו. הוא כתב אליה ויספר לה מה גדלה אהבתו אליה, כי בלעדה לא יחשוב חיים ובינתו תסתתר אם היא לא תשיב אהבה אל חיקו. „המירי דתך והיי לי לאשה — כתב לה — עונך לאישך במה נחשב הוא לעמת החטאה הגדולה אשר תחטאי לנפשך ולנפשי אם תשיבי את פני בקשתי ריקם, כי אהבתיני גם את — בזאת לא ישפק לבי אף רגע; עתה אמרי לי רק אחת, כי תאותי ללכת אחרי, ואנכי אדע מה לעשות למען אבצע את הדבר.

היא קמטה את המכתב ותזרהו הלאה; אח"כ הרימתו שנית, שותה אותו נגד

עיניה ותקראהו עוד הפעם. אח"כ הורידה ידיה על השלחן ותפרש אצבעותיה ברעדה, דמעות כנחלים שטפו עברו על לחייה ושפתיה רחשו בבכי מר: „אלי, אלי, עזרני נא, פקח נא את עיני! אל תתנני להיות לבת-בליעל כאסתר פריידענטהאל; אל תתנני לכלות ימי בעצר רעה וחרפה! הה, אלי אלי, אל תעזבני... ישרה ותמימה הייתי עד הימים האלה... אישי—איש ישר וטוב... לא אחפץ להיות בוגדה... לשכוח בריתי את אלוף נעורי.. אך אני אאהבהו... בלעדיו חיי כאין נחשבו... הוא איש ישר ונכבד. ולו גם היה רע ומשחתו בקרבו כפקיד ההוא, אשר מידיו נגזרה אסתר האמללה— אלי, אלי!... אחוש בנפשי כי בינתי תסתתר... עזרני נא עזרני!".

ועת קראה בקול בוכים לאלהים ותשא אליו תפלה מעמקי לבה הקרוע לא שמעה קול הדלת בהפתחה וקול צעדי גבר אשר הלך הלך וקרב אליה, ורק כאשר הניח האיש את ידו על שכמה התעוררה ותתר ממקומה בבהלה. לפניה עמד אישה.

— השלום! — קרא בעליצות לבו; — הנה שבתי בשלום הודות לאל. הסערה אשר התחוללה בלילה העבר קלקלה את כל הדרכים... פתאם הביט אליה ומפיו העתיקו מלים... חנה—קרא בבהלה — מה לך חנה... מדוע כה פניך רעים?...

היא החרישה לא ענתה דבר. אז נמשכו עיניו אל המכתב הפרוש על השלחן וישלח ידו אליו... היא לא הניאה אותו. הוא קרא את הכתובת ופניו חורו כפני מת.

— האליך ערוך מכתב כזה!

בחפזון קרא בו דלתות אחדות וישפל עיניו להבט על שם הכותב.

— הנה כי כן — קרא בקול דממה כמעט בלי נשמע לאזן; — לא פללתי כי הוא ימצא את לבו לעשות כזאת.

הוא שם עיניו עוד הפעם במכתב ויחל לקרוא בו מראש. עיניו כמו יצאו מחוריהן, ידו האחת האחזות במכתב רעדה, פניו נהפכו לזועה ומראהו היה כאיש אשר מצרי שאול תקפוהו.

— הכן? — קרא בקול נחר ונורא מדי קראו את הדברים הנזכרים למעלה: הכן? האם אמת נכון הדבר?...

הוא לא חקר את פיה עוד, היא כרעה על ברכיה ותאחז את ברכיו. כן עמדה על ברכיה עד אם כלה לקרא את המכתב עד תמו.

הוא השליך את המכתב על השלחן וישח אליה.

— קומי נא — קרא: — שבי! . היא שמעה לקולו.

— רק אחת אבקש לדעת — אמר בגשתו אליה; הוא יכתב כי גם את תאהביהו.. הלא שקר בפיו — האין זאת?... חנה, הלא שקר הדבר?

היא הורידה את ראשה.

— הרגני נא הרג — אמרה בקול דממה וברוח נכון: הרגני נא הרג אם יש בי עון, אך הצדק אתו.

נתן כלו רועד, רשמי פניו השוקטים ומפיקים טובת-לב תמיד שנו מאד.

— א"כ אמת נכון הדבר! — קרא בחרונו; — ואת נשארת בביתי, בוגדה?

היא התנשאה פתאם ותעמד הכן. פניה היו חורים מאד, עיניה הפיצו זיקות אש.

— נתן — קראה בעוז; — בעפר אמי נשבעתי, היום נגע בידי בפעם הראשונה!

שחוק אדיר התפרץ מפתחי פיו עת כל יצורי גוו רעדו.

— לו גם יהי כדבריך... אבל מה תסכן לי זאת? האם תחצי לשנים, גופך יהי נתון לי ונפשך נתונה לו?... האם לא קשרה החתונה גם את נפשותינו יחד? ואם להיות נתונה לי גם בנפשך אזלת ידך מדוע באת אתי במסורת הברית?

היא נגשה אליו צעד אחד ותורד את ידיה הנטויות באלה. מבטה היה נורא וקולה איום מאד בקראה רתת ובקוצר־רוח.

— נתן, אל נא תכבד את לבך, אנכי אוכל למשול בגויתי אך לא ברוחי, אל תביאני נא לידי נסיון — גם בלעדי זאת נעכר כאבי מאד! מדוע הייתי אז לך לאשה, תשאלני? הה . . . האם שאלתם אז את פי? . . .

לדברים האחרונים נפעם ר׳ נתן מאד וכהלום רעם נשאר על עמדו. הוא הביט אליה ברעדה ויסג אחור צעד אחד וידום.

זמן רב נמשכה הדומיה. אחרי אשר התמלטו הדברים האלה מפיה כשל כחה, ברכיה פקו ותפול באין אונים על הספה ותלט פניה בכר; והוא התהלך בסערת רוח חזקה אחת הנה ואחת הנה בחדר. אח"כ עמד רגעים אחדים ליד אשתו ויאמר אליה בשפל קולו.

— לכי לך, מחר נדבר בדבר הזה . . .

ותצא מתנודדת כשכורה מהחדר.

הוא סגר אחריה את הדלת ויוסף להתהלך בחדר אחת הנה ואחת הנה. על הדלת התדפקה המשרתת הזקנה, אשר הביאה לו את ארוחתו. ולא נתנה לבוא החדרה; היא הלכה לה והוא שמע את קולה מאחרי הדלת באמרה להמבשלת ברגז.

— לא אדע שרש דבר נמצא בזה, אך פרעות נפרעו בביתנו. האדון נסגר בחדר אחד והגבירה -- בשני ונפש שניהם תזהם כל אכל.

ר׳ נתן חש בנפשו כי אדם־בשת כסה לחייו. — המשרתים כבר יתבוננו למשבתינו — חשב בנפשו; — עוד מעט והיינו לשנינה לכל בני העיר, יוצא הזקנה צדקה בקראה לאלהים, כי פרעו פרעות בביתי, הה, ורק ד׳ יוכל לקומם הריסותיו, רק הוא ואין זולתו, אני לא אדע כל מוצא . . .

הוא התנפל על הספה ויעצום את עיניו ויעמק במחשבותיו לחקור איך נקרה ויאת כדבר הרע הזה, אפס עד ארגיעה נתר שנית ממקומו: כי לא עצר כח לשבת במנוחה עת בחבו התחוללה סערה גדולה.

— האם קצרה יד כל איש זולתי אלהים מהושיע בדבר הזה? — שאל את נפשו בהתהלכו בלי חשך בחדר השומם והמלא אורה: — לא, דברים אין מועיל בם! ה׳ לא יברא לנו תמיד נפלאות! ומה יעשה האל? הוא יוכל לקחת את נפשי או את נפשו. אך האם בזאת תפתר החידה? . . .

הוא נגע במצחו הלוהט אל החלון ומבלי נוע לטש עיניו אל חשכת הלילה.

— אני הנחלתי מטמון יקר — רחשו שפתיו; — אני הנחלתי אותו מבלי דעת כי מטמון יקר הוא, עד כי בא איש אחר ויבן את ערכו. מי יודע . . . אולי צדק משפט ה׳ אשר נחת עלי . . .

— צדק משפט ה׳! קרא אחרי רגע קטן וכל חושיו התבלעו; — לא, לא! האם לא אשתי היא? האם לא נשאה באלה נפשה להיות אמונה לי כל ימי חייה? לא, לי היא, לי היא לעולם! והאיש אשר מלאו לבו לגזול אותה ממני איש חמסים הוא! . . .

— איש חמסים — הוא! הן בכל דרכיו איש ישר וצדיק הוא ועולתה לא נמצאה בו. לא אוכל לטפל עליו כל אשמה כן, רק עליה תחול האשמה! היא החוטאת, שאול חטאה! אך האמנם לי היא כמקנת כספי?! האם האשה כחפץ אשר אדונים לו, כעדי או כבית נחשבה? האם אין לה המשפט לבחר את הטוב בעיניה? האם שאלו אז את פיה?

— הנה עתה ידעתי מתי נעשה העול! קרא פתאם כמו האיר לו ממרום הרעיון

הזה; — האסון אשר קרה עתה הוא רק גמול ושלום על העון אשר פעלו אז.

— אנכי לא הייתי אז אשם בדבר הזה, גם לא בה האשם. במשך שנים רבות אח"כ חיינו בשלום ונחת וכל מכשל עון לא היה לנו. אך עתה העטתה עלינו חרפה נצחת — שלומים היא לפשע אשר פשעו אז! אולם מי יהיה השה לעולה!

הוא נגש אל השלחן. — האשלחה מאתי בספר כריתות? אמנם לבי יכת שאיה... אך אנכי לא אתבונן אל לבי! לנפשי לא אשית לב! אך האם לא יהיה פעלי זה למרות חוקי התורה והדת? הנכון לי, היהודי, לשלח את אשתו למען תצא מביתי והיתה לאהובת איש נכרי, או למען תמיר את דתה? האם לא יקרני עון בעורי לרעה לחלל שמנו ושם אלהינו בשערוריה כזאת?...

הוא גהר מלא קומתו ואת ידו הימנית פרש השמימה כמו נשא באלה נפשו ויקרא; — אם נגזרה על לבות שנינו כי יתפוצצו, אך שמך אלי-קדושי, אל יחולל על ידינו".

פתאם הוריד את ידו ויעמק במחשבותיו. — אך הלא שמך כבר חולל ה' אלהי — אמר בדממה ויחרק שן: — הלא היא פרשה כפיה לברך על הנרות הדולקים בביתי ותשא תפלה אליך בעת כבר היה כחותם על לבה — האם לא עון פלילי הוא? האם רצונך הוא כי העון הזה ימרר כל ימי חיינו? היתכן כי כדבר הזה יהיה לך לרצון, ה' אלהי? הוא אחז את ראשו בשתי כפות ידיו ואנחה עמוקה התפרצה מלבו. — אני לא אראה כל מוצא מן המצר — נאנק ברוח נשברה; — אלהי, היה בעזרי! אתה, אשר הודעתני את רצונך על ידי כהניך ונביאיך!... לו תחרץ תורתנו הקדושה את המשפט הזה.

הוא נגש אל ארון הספרים ויפתח את דלתו ויוציא משם אחד הספרים הגדולים. ומדי הוציאו את הספר הגדול נשמט ממקומו ספר קטן ודק ויפל ארצה. הוא לא שם אליו לבו ויניח את הספר על השלחן ויפתחהו ויחל להגות בו.

הוא הגה בו בשום לב זמן כביר ויעיין במקומות שונים, אח"כ הניע ראשו וברוח סוערה קם ממושבו סגר את הספר ויניח עליו את כפו אשר התלכדה לאגרוף.

— החקים אשר נתנו מהדת לא יבארו לי דבר — אמר ברוח סרה; — המחוקק לא יצר חוק אשר יכון למצבי עתה. רגם תרגם באבן" כתוב בתורה וחקי התלמוד יאמרו אף הם; „המיהוה אם תמצא ידכם עפ"י חקי המדינה שאתם יושבים בה. אם קצרה ידכם מעשות כזאת אז תגרש מבית אישה ותושב לבית אביה, אשר ישית עליה ענש כפי אשר יורנו רוח מבינתו, כבודה יחלץ מאתה וכל זכיותיה כמשפט הירושה וכמשפט הגאולה תהיינה לאין. שמה לא יזכר ולא יפקד עוד".

— לא, החוק הזה לא נוצר לדבר הזה! שנה בדבריו; — היא איננה חוטאת אשר משחתה בה; היא שמרה את משפטי בכל אשר היתה לאל ידה. גוה לי הוא ואותו שמרה בתם לב ונקיון כפים... ואל אשר ירחש לבה הן לא התבוננתי מעודי. לא, לא למקרה הזה נוצר החוק! אך מי יורנו משפט מרום?...

הוא נאנח וישב את הספר למקומו הראשון; אך בחפצו לסגור דלתות הארון לא יכל, כי עמד לו לשטן הספר הקטן אשר נפל בתחלה ארצה. הוא השתחוה להרימו ורגש מוזר התעורר פתאם בקרבו כאשר הכירו והנה הוא הספר האשכנזי, אשר היה מבחר שעשועיו בימי חרפו, הספר אשר מעודו לא הבין אותו לאשורו ובכ"ז הגה בו מדי פעם בפעם בתאות נפש, כי מדי קראו בו התחוללה סערה נעימה לא ידע שחרה בחבו, הספר הזה היה „שירי פריעדריך שיללער", אשר זה שנים רבות לא קרא בו... ופתאם עפ"י מקרה מוזר בא לידו עתה — בהיותו אובד עצות בקרב צרה כזו.

הוא ישב אל השלחן ויפתח את הספר ויחל להגות בו, אז יעברו לנגד עיניו שנות חרפו ויזכר את השירים אשר קצתם קרא בפרדס תחת אלוני הזקן וקצתם — בסתר במרחץ בית אביו ששם השגיח לעתים על הפועלים. אז התעורר בזכרונו גם תוכן הספר — וראה זה פלא, אף כי מהעת ההיא לא הוסיף דעת ולא למד כל דבר זולתי לערך ערך היינות השונים ובכ"ז הבין עתה בשירים האלה דברים רבים אשר היו חתומים וכמוסים ממנו אז. והדברים האלה, אשר השיגה עתה רוח בינתו, פעלו עליו פעולה עזה, כי הרוח אשר נוספה בהם היתה זרה ומשונה מרוח כל הדברים, אשר שמע, קרא והגה בהם עד היום, רוח אחרת שונה מאד. אם טובה או רעה היא הרוח הזאת מהראשונה לא נתן אל לבו לחקור; הוא חש בנפשו כי לבו ירך מרגע לרגע, כי המעמסה אשר העיקה על נפשו הקלה מעט מעט... ומזאת הוציא משפט כי לא רעה היא לו הפעם.

אח"כ קם ממושבו ויחל שנית להתהלך בחדר המפואר ושפתיו רחשו בדממה פרקים אחרים מהספר אשר קרא בו זה מעט.

מסביב לו שררה דומית השקט, רק לעתים נשמע משק הנרות הבוערים על השלחן ומפיצים אור יקרות, רק לפעמים התדפק על לוח החלון אגל מטר, אשר נדחף אליו בחזקת יד הרוח.

*

* *

עבר ליל הבציר הזה אשר ארך בעיני ר' נתן כשנות דור. הגשם כבר חדל והעננים האחרונים הנדחפים בכח הרוח דאו בירכתי הרקיע. בפאתי מזרח הופיע השחר וישלך נהרה על הערבה השוממה והנוגה.

נוגה זהבו חדר לאחרונה גם אל חדר ר' נתן זילבערשטיין, אשר היה ער עדנה. הוא לא התהלך עוד ברוח סוערה אחת הנה ואחת הנה בחדר ושפתיו לא נעו עוד — הוא עמד דומם ושוקט ליד החלון ופניו מפנים מזרחה.

ומנגה־הזהב, אשר שפך השחר על הארץ, קרן עור פניו החורים והנקשים מחסר שנה; רשמיהם הפיקו עתה מנוחה ואהבת־חסד נפלאה. הוא גמר אימר וכבר החליט בדעתו את אשר עליו לעשות. אותות פניו, אשר היו מועדות בלי חשך קדימה, והנגה אשר הפיקו עיניו העידו בו כי שפך שיח אף כי שפתיו אינן נעות...

זמן רב, שעות רצופות עמד על עמדו מבלי נוע. אל נכון רבות רבות הגה לבו בבקר הזה ואותן שפך לפני אלהיו בשעת הבקר הזאת.

מהרה נעורו גם יתר בני־הבית משנתם. המשרתים והמשרתות התלחשו ביניהם, הם חשו כי בלילה הזה נפל בבית דבר, אשר לא ידעו שחרו. אח"כ יצאה גם חנה מחדרה; פניה כשיד הלבינו ועיניה אדמו מבכי. היא עברה על אישה בראש מוטה לארץ.

הוא פתח את פיו אתה בתחלה.

— חנה — אמר במנוחה וחסד; — אנכי גמרתי בנפשי אומר. אקוה כי משפטי אשר חרצתי יפיק רצון משניכם. ועל אודותי — הנה גדל־חסד אלהינו ומרבה להיטיב, הוא לא ימשני.

הדברים האחרונים נאמרו בקול דממה דקה עד כי כמעט לקחה אזנה שמץ מהם. פניה היו פני להבים אך לא השיבה דבר; אח"כ יצאה ובעוד רגעי מספר הביאה לו

קאפע. אחרי שתותו הלכו שניהם יחד לביהכ"נ, ואין איש אשר בראותו אותם הולכים צמדים אל בית ד', יכל לשער את הנעשה בקרבם פנימה.

אין איש בארץ, יוכל היות, אשר התפלל מקרב לב עמוק כר' נתן ואשתו ביום השבת הזה. נפשם עליהם התעטפה ויחלו פני אל כי יתן להם און ועצמה וירבה לסלוח.

— הנה הודות לאל אין כל דבר רע! אמרה יומא הזקנה אל יתר המשרתים בשוב האיש ואשתו מביהכ"נ וישבו לאכל יחד את ארוחת-הצהרים.

אחרי הארוחה אמר נתן לחנה.

— הדבר, אשר נטל עלינו לעשותו לא טוב לאחרו. אל תדאגי; אני אלך אליו ואדבר אתו. בטרם תעבור שעה אחת אביא לך תשובה ברורה.

אחרי הדברים האלה עלה במעלות אל המכפלה השניה אל מעון השופט. האדון פאן-נעגרוש ישב ליד שלחן-הכתיבה ופניו הלבינו מאד למראה איש האשה האהובה לו. הוא, כנראה, דמה בלבו כי לריב אתו הנה זה בא. אך ר' נתן היה כלו שוקט ובהשתחותו לפניו בחן ענה ואמר:

— אדוני שופט הגליל, כאשר אחזה לי לא נכחדה ממך מטרת בואי אליך הפעם כי כן יעידו בך פניך אשר חורו הפעם מאשר בשאר העתים. הנה המכתב הערוך מאתך אל אשתי ואנכי באתי להת לך מענה עליו. אך ראשית כל הרשני להציע לפניך שאלה אחת: למה עשית כזאת? האם המצוה „לא תחמוד אשת רעך" איננה קדושה גם לכם?

שופט-הגליל הביט ישר בעיניו.

— כן — ענה; — נפשי יודעת מאד כי הדבר הזה לחטא יחשב. אך אני אוהב את אשתך. זאת היא התשובה האחת אשר בה אוכל להצדיק נפשי.

ר' נתן נענע בראשו.

— ישמח לבי מאד כי הגדת לי את אשר יחשב לבך. התשובה הזאת מספקת היא ואין לי מה להשיב עליה. הנה עתה אשיבך מלים על דבר מכתבך. אשתי אוהבת אותך גם היא, ע"כ לא אשתי היא עוד ואנכי אתאמץ לשלחה מביתי בג"פ. היא תהיה חפשית לנפשה, אך מה יהיה אז, אדוני שופט-הגליל?

— אז אקחנה אני לי לאשה — קרא פאן-נעגרוש בשמחה; — ה' עד בינינו!

ר' נתן התבונן בפניו רגעים אחדים במנוחה.

— טוב הדבר — אמר — לא אפונה כי תקים את דבריך כי איש ישר אתה. אך עליך שומה משרה נכבדה, הנך אציל נכבד לדורותיך והיא עבריה פשוטה. הנך רב-דעת והיא אשה לא מלמדה. עליך לשים לבך לדברים האלה. יוכל היות כי הם יראו פעולתם לרעה על חייכם והאשה העניה תהיה כל ימי חייה אומללה ומלאה בושה. המכשלה הזאת תחת ידי היא בשגם חנה היתה אשתי יען כי מהרגע ההוא, אשר יודע הדבר הזה בקהל אנזר אנכי ואביה וכל עדת היהודים ממנה והיא תהיה עזובה מכלם. אז תהיה עלי החובה לעמד על נפשה יען כי... אמנם לא לך לדעת זאת. אחת היא ע"כ אמרתי: אם לא תקח לך את חנה לאשה כדת אז אקח אני את נפשך, ה' עד בינינו! אמנם אתה שופט-הגליל ואנכי יהודי פשוט, בידך אלפי תחבולות לסכל את עצתי, אך בכ"ז נקה לא אנקך.

פני שופט-הגליל חורו עוד ביתר שאת ורום ידהו נשא כמו לאלה. אך ר' נתן קם פתאם ממקומו ויעצר בו.

— אל תשבע! הקם נא אתה את דברך לבל אאיץ אני להקים את דברי. בימים האלה אתאמץ לתת לה ג"פ. אם תמצא לנכון לפניך כי תשאר חנה בביתי עוד שבועות מספר לא אניא אותך מחפצך. אך אשנה את דברי; אם בעוד שני ירחים לא תהיה

לך חנה לאשה כחוק או אל תאַמץ בחיים! היה שלום!

בדברים האלה הפנה שכמו ויצא ובשובו לביתו אמר לאשתו:

— מחר נלך אל הרב ואמרנו לו כי לא נוכל לשבת יחדיו בשגם ריב ומרנים היו מנת חלקנו כל הימים. הנסבה הזאת היא האחת, אשר תמריץ את הרבנים היושבים על מדין לכתוב לנו ספר־כריתות כרגע. השופט־הגליל הבטיח על דברתו לקחתך לו לאשה. אם בראשונה דבר כזאת — מי יודע? — לא באמת ובתם לב, אך עתה יעשה זאת אל נכון...

— נתן — קראה חנה ותתנפל לרגליו ותעתר נשיקות לידיו ותרטיבן בדמעותיה; — נתן! מה גדל חסדך!

— לא, ענה, לא חסד אני עושה כי אם את חובתי אמלא. אני אביא קרבן על חטא, אשר אמנם לא אני עשיתיו. הם הביאונו במסורת הבריה מבלי שאל את פינו הנאהב איש את אחיו, הדבר הזה היה עון נורא — ועתה הנה גמלו אתי, כי נפשי קשורה בנפשך, אף כי עד יום אתמול לא ידעתי זאת גם אני, ואת לא תאהביני כי אחר אהבת, היש לי צדקה לעשוק את אשרך? לכל איש יש המשפט לראות בטובה. אהיה נא אנכי חטאת הכפורים ונשאתי עלי את העון הזה. אלה הם הטעמים המוסרים אשר המריצוני לעשות כזאת, ואת הן ראית כי לא חסד אני עושה. רק דבר אחד ידאיב רוחי! את תמירי את דהך ואנכי אעזר על ידך, אך אנכי התפללתי לאלהים ממעמקי לבי ואחל פניו כי יסלח לפשעי זה ואקוה כי יגדיל חסדו לי. הן הוא יראה ללבב, והוא היודע ועד כי אין לפני דרך אחרת...

* *

*

עתה כמעט תם ספורי ועליו אין עוד להוסיף הרבה.

אחרי ימים אחרים. שלח ר' נתן את חנה מביתו ואחרי שבועות מספר היתה לשופט הגליל לאשה. זה רבות בשנים לא נפל דבר בברנאו, אשר הטיל סערה בעיר ומסביה כמקרה הזה. מארות וקללות, קנאה וצרות עין לוו את הצמד הזה על הדרך החרשה אשר התיצבו עליה, אף האנשים התמימים והישרים בלבותם נדו בראשם מדי דברם במקרה הזה.

הלא כבר מודעת היא להקורא, כי הקללות לא פעלו את פעולתן, ואלה אשר חשו להם עתידות לא טובות, לא נתקיימה נבואתם, אף גם זאת מודעת לו כי חנה או הגבירה חריסטינא פאן־נעגרוש אשה טובה לאישה ואם הבנים שמחה ומאשרה והיא תגור בבית ההוא, אשר ליד שערו גועה אסתר היפה מעצר רעה ויגון על כי דבקה לאהבה את בן אל נכר. בפעם הזאת לא רק גברה האהבה על האמונה, כי הפליאה לעשות. והמעט לה כי הסירה את כל המכשולים, אשר חסמו אותה, אך למרות המרחק הרב בין מצב האיש ואשתו בחיי החברה, למרות ההבדל הרב במדרגת השכלתם, למרות כל אלה חזקה האהבה את אגודתם ותשפת רב שלום ושלוה לבעליה.

האהבה הזאת היתה האהבה הטהורה והנאמנה, האחת, אשר בידה העז והכח לעשות גדולות ונפלאות כביד היוצר, אשר נטע אותה בלבות בחיריו.

אכן על שמי אושר חריסטינא עב קטנה ככף איש תראֶה. אפס לא לזאת עגמה נפשה כי הגבירה עמיליא כמעט תכבדה בתנועת ראשה מדי תפגש אותה ברחוב ושלש בנות היושב־ראש בועד־המסים, אשר פניהן הוריקו עוד יותר ונשחת מאיש תארן במשך

העת הזאת, תסורנה מעליה בשאט־נפש בהפגשן יחד. אף לא תשים לבה לעוות מצח האדון באלוינסקי, אשר לא ירע בשת, ומדי פעם בפעם כאשר יראה פניה יביט אליה בשחוק קל וילחש באזניה: „הלא אנכי הראשון התבוננתי לזאת — הה, הה!" לא אחד מאלה, העב הזאת, אשר תקדיר שמי אשרה והשבית משושה מטהרו, היא כעם אביה אשר יכלה רק אז עת יסוף הזקן הבודד והמשמים הזה מני ארץ.

ר' נתן אמנם נתן אל לבו לטהר את שמי אשרה גם מעב קטנה, אפס לריק היה יגיעו. בכ"ז עוד לא נוחלה אבדה תקותו להשיב לב האב הזקן אל בתו ויבקר בביתו כפעם בפעם מדי שובו לביתו ממסעיו.

הוא ישוב הביתה רק פעמים מספר בשנה וגם אז ישאר בביתו רק ימים מעטים, את עניני מסחרו בעיר הקטנה הזאת הפקיד ביד שארו הקרוב לו כי הוא יסע תמיד למסעיו לרגלי עסקיו, אשר יובילוהו לפעמים מרחוק לעבור בארץ איטליא ודרום צרפת, מסחרו פרץ ויעל למעלה ראש ועתה יחשב לאחד הסוחרים הגדולים ביינות חו"ל בכל הגליל.

הוא נשאר כל ימי חייו בגפו ולא לקח לו אשה חדשה. פעם אחת עברה השמועה בעיר, כי כרת ברית את עלמה יפה ועשירה בצערנאוויץ... אפס חיש נודע הדבר כי הופרה הברית הזאת. ומדוע? את הדבר הזה תדע רק נפש חיה אחת הלא היא הגבירה חריסטינא.

מאז עזבה את ביתו נדברו יחד רק פעם אחת, עם שופט־הגליל, אמנם ירבה שיחה לתומו, ושני הנערים, בני השופט, יבלו רובי עתותיהם בחנות כל הימים אשר ר' נתן בביתו, אך מראות פני חריסטינא נזהר לנפשו. רק פעם אחת נפגשו יחד על פי מקרה, והדבר היה בעת ההיא, כאשר עברה השמועה בעיר כי ארש לו אשה. באחד הימים ישבו שני הנערים לידו על הספסל, אשר אצל השער, ובעליצות לב התבוננו להתשורות היקרות אשר הביא להם, הם התמהמהו שם זמן כביר והאם ירדה לראות מה היה להם כי אחרי פעמיהם לשוב הביתה, ויהי בראות הילדים את אמם מרחוק מהרו לקראתה בקול תרועת־שמחה ובהראותם לה את התשורות לא הרפו ממנה עד אם הביאוה למקום מושב ר' נתן.

אז התראו פנים אל פנים אחרי משך שנים רבות, אשר לא ראו איש פני אחיו.

— רב תודות לך, אדוני זילבערשטיין — החלה לדבר במורך־לב, אכן כרגע התעודדה ותאמר: — רב תודות לך נתן, כי הראית אות אהבה לילדי!

— שניהם כאחד טובים — אמר בלב מלא לחץ: — אשמח מאד לראותך מאושרה.

— כן — ענתה היא חלקה: — אני מאשרה מאד. ואתה?

— תודה לך; עסקי הולכים למישרים.

— הנה שמועה שמעתי זה לא כביר — והשמועה הזאת הביאה שמחה בלבי — כי שם בצערנאוויץ...

— הבל הבלים, שם לא נעשה כמעט כל חדש.

— ומדוע — שאלה: — אומרים אמר כי העלמה נחמדה וכלילת יפי היא.

הוא הביט אליה וישפל עיניו ופניו המפיקים עז היו לפני להבים.

— בכל חפצי לשכח את העבר, לא עלתה זאת בידי — ענה בדומיה.

אחרי הדברים האלה עברו עוד שנים אחדות, ובמשך הימים האלה היה ר' נתן לאחד מגדולי העשירים בכל הגליל. רבים ישתוממו לו כי יעבד כה בלי חשך, הן בנים אין לו ולמי יצבר כסף? אפס על שאלות כמו אלה תשובה אחת בפיו, כי נפשו יודעת מאד למי יניח יתרו אחריו....

על לא חמס.

(משׁ״ר)

מעשה שהיה

אלה תולדות צבי בן שמעון המנגן; בן שש שנים היה צבי במות עליו אמו ביום מר וזכר היום המר והנמהר הזה לא סר מלבו כל ימי חייו, כי למן היום ההוא היה בית אביו קן משלח, והוא היה כעוף נודד בארץ.

ויהי באחד האביב בלילה וכל יושבי העיר נמו שנתם וחוצות העיר שקטו מאין עובר אין אמר ואין דברים בלי נשמע קול בכל בתי הרחוב רק דממה דקה שלטת בחוץ ובכל מקום השליך הס, רק מבית שמעון המנגן עוד נשקף אור מבעד דלתות החלונות, ויושבי הבית הצר הזה עודם ערים וזה הדבר: עקרת הבית הזה, היא לאה אשת שמעון חולה מאד ומחלתה אנושה, מאנה הרפא. היא שכבת על מטתה ושאפת רוח בכבדות, פניה רעים מאד ונהפכו לירקון ועיניה קמו — כל אלה נתנו אותותיהם אותות כי קרוב לבוא עתה וימיה לא ימשכו. עוד לא מלאו ללאה עשרים ושבע שנה בעת ההיא. אך הרופא אשר בקר אותה ביום ההוא נואש מחייה ולא נתן לה אחרית ותקוה.

ושמעון איש לאה יושב אצל השלחן בנפש מרה ועל השלחן דולק נר חלב, ושמעון באיש נדהם חושב מחשבות עמוקות, וידו האחת מורטת שער זקנו והשנית תמכת את ראשו עיניו רטובות מדמעה והוא נאנח לרגעים אנחות כבדות, גם הילד צבי לבו ידע מרת נפשו כי היום לוקח ה׳ את אמו מעליו לנצח ולא יכל לתת שנה לעיניו. הנה הוא יושב על הארגז אשר ממול מטת החולה ומביט רגע על אביו הנדהם ורגע על אמו החולה. בבית דומיה איומה, רק קול נחת החולה נשמע לרגעים. פתאום נשמע קול החולה מדברת בכבדות מאד: שמעון קרב נא הנה! ויפן שמעון אל אשתו ויקרב אל מטתה בלאט ויאמר ברצון ובנחת: מה לך לאה? ותען החולה ותאמר בקול ממושך: שמר את בננו כי לא הרבה אאריך עוד את חיי. ושמעון נסה לדבר על לבה ולהרגיע את רוח אשתו, ואולם היא שכבה כמו נאלמה ושכורת ולא מיין, ולא שמה לבה לדברי אישה ולא שמעה אל תנחומותיו. אחרי כן פתחה החולה עוד את פיה והאמר בכבדות: איה צבי בני? גש נא הנה . . . אראהו אשקהו ואברכהו לפני מותי. ותשא לאה את עיניה ותרא את צבי יושב על הארגז, ותוסף ותאמר: בני יקירי! האינך ישן? קרב נא אלי, אראה פניך ואשקך בני . . . ועיני צבי מלאו דמעות וימהר ויצנח מעל הארגז ויגש אל אמו ותחבקהו ותשקהו מנשיקות פיה והאמר בקול חלש מאד: זכר בני את אמך האמללה תמיד אהב את אביך ושמע בקולו והיה יהודי ישר ותמים! . . . ויהי ככלותה לדבר את הדברים האלה והוציא את בנה מבין זרועותיה החלשות ותאסף את ידיה אליה כי חלשה מאד ולא עצרה עוד כח, ותשב ותשכב כשכורה בל ידעה מה . . . ודברי לאה אלה האחרונים נשארו בלב הילד לזכר עולם.

ויהי בבקר ולאה איננה . . . והבאנה נשים זקנות ויורידוה ממטתה ויניחוה על הארץ ויכסוה בשמיכה שחורה ונרות דולקים רבים העמידו מראשותיה, וירא הילד את המראה הנורא הזה ויחרד מאד ויתרפק על אביו וישא קולו ויבך. אחר באו אנשים אחרים חברים לחברת „חברה קדישא" ויעשו למתה כמשפט, וישאוה במטה אל בית הקברות. אחרי המטה הלך שמעון וצבי ועליהם נלוו עוד אנשים ונשים ללות את המתה אל בית עולמה.

בינון ובמרירות שבו האבלים מבית הקברות אל צר מעונם. חרדת אלהים נפלה עליהם בבואם אל הבית ובבית כלו אומר יגון שמה ושאיה. לפנות ערב נאספו אליהם עשרה אנשים שכנים ויתפללו תפלת המנחה והערב, והיתום הקטן אמר „קדיש" ויהי ככלות התפלה וישובו האנשים איש אל ביתו והאבלים השנים נשארו לבדם שוממים ונאנחים. שמעון ישב על הארץ ויקח ספר איוב ויקרא בו בקול בוכים, וצבי עיף ויגע מעמל היום לא הרבה שמע בקרא אביו בספר, כי נם שנתו בשבתו על הארץ ויישן. ושמעון קרא בספר כמעט כל הלילה עד כי עיפה נפשו ותתקפהו השנה גם הוא ויישן עד אשר באו שכניו בבקר אליו להתפלל ויעירוהו משנתו, כי זמן התפלה הגיע. ויהי אחרי שבעת ימי האבל וימכר שמעון את כלי ביתו ויעש לו מכתב=מסע לנסוע אל „כל מקום אשר הרשות ליהודים לשבת שם" ויקח שמעון את צבי בנו ויבואו יחדיו אל קיעב.

ב

ושמעון היה איש מנגן בכנור ואנשי מקומו קראו לו שמעון המנגן על שם משלחת ידו, ושם משפחתו לא נודע בעיר, כי לא יקרא איש ישראל על שם משפחתו בערים הקטנות מושב בני ישראל ברוסיא נגב=מערב. כי אם על פי מלאכתו ועבודתו או על שם אביו וחותנו גם על שם אמו וחמותו וגם על שם אשתו אם היא עקרת הבית אך לא על שם המשפחה אשר נתן לה מטעם המלכות. ובכן נקרא גם שמעון על מלאכת ידו „שמעון המנגן", כי בכנורו מצא שמעון חית ידו ולחם ביתו, ובהיות עיר מגורו מצער ולא יכלה לתת לו בכל עת להשתכר, והלך שמעון וסבב בערים השכנות ובסביבותיהן ובא גם אל קיעב העיר הגדולה הקרובה אל עיר מגורו. ושם מצא תמיד שכר טוב לתבונות כפיו. על כן גם בהיות אשתו בחיים היה עם לבבו להעתיק מושבו אל העיר ההיא, אפס כי סבות שונות נצבו לשטן לו כל הימים מעשות חפצו. ואולם עתה במות עליו אשתו בצע את אשר חשב מאז, ויבוא עם צבי בנו לגור בקיעב. שם נלוה אל אחוזת מנגנים מאחיו וימצא שכר טוב לפעולתו ויחיה בטוב. וישכר לו חדר אחד בבית אשה אלמנה אחת, אם לחמשה ילדים ובביתה מצאו אנשים אחדים מעון ומזון על שלחנה, ובזאת מצאה האלמנה לחמה ולחם ביתה. וחנה רבקה כן שם האשה האלמנה — אשה טובת לבב, ודורשת טוב לגרי ביתה, ובכל אות נפשה קבלה עליה לדאג לצבי בן שמעון הילד היתום ולשים עיניה עליו, בהיות אביו טרוד בפרנסתו ובמלאכת ידו תמיד. כל היום ישב צבי בחדר מלמדו אשר שכר לו אביו ובערב שב אל בית האלמנה אשר דאגה לו כאשר תדאג אם לבן בטנה, ותחשבה לה צדקה. ובכן גם שמעון גם הילד צבי לא ידעו מחסור ויחיו בטוב. רק עב קטנה כ כ ף א י ש הקדיר עליהם יום אחד. ויהי היום ופקיד בית הפקודות בא לבקר בבית חנה רבקה לראות באורחיה ובמכתבי מסעיהם, וירא את מכתב המסע אשר לשמעון המנגן, ולא ישר בעיניו, כי אמר: אין לו המשפט לשבת בעיר. ויחזק עליו לצאת מזה בעוד שלשת

ימים. ואולם עד מהרה שככה חמת הפקיד הזריז כמעט, כי על פי חנה רבקה האלמנה ועצתה ידע שמעון להפוך את לב הפקיד עליו לטובה ולא העיר עליו כל חמתו. ואף אמנם מכתב-המסע אשר לשמעון נכתב בספר בית הפקידות כמשפט, ושמעון נשאר בעיר ואין מחריד, בדעתו מועדיו לבוא לפני כל חג ומועד לברך את הפקיד הזריז על טוב לבבו, כה חיה שמעון ובנו שוקטים ובוטחים בקיעב כשנתים ימים.

ויהי היום בימי החרף ושמעון שב בבקר ממשתה אחת החתונות והוא מתקרר מאד, ולפנות ערב גברה עליו הקדחת מאד ותבהל חנה רבקה לקרא לרופא אליו ויבוא הרופא ויבקרהו, וירא בחולה דלקת הריאה, ויכתב לו תרופה ויצו את האלמנה לשום עיניה על החולה ולשמר עליו, וצבי חדל מלכת אל החדר וישמר גם הוא על אביו למלא אחרי דברי הרופא לכל אשר צוה לעשות לחולה. כל היום וכל הלילה ישב צבי אצל מטת אביו החולה ולא מש ממנו, בתתו אל פיו את התרופה או מים או חלב, ובשמעו את דברי העועים אשר ידבר אביו בקדחתו לא חדל הילד לבכות. עוד לא נשכח מזכרונו מחלת אמו ומותה, על כן גבר עליו עתה פחדו ותגדל חרדתו לחיי אביו, וגם אמנה לא שוא פחד הילד פחד כי לא קם עוד שמעון ממטתו אשר שכב עליה, כי גברה עליו מחלתו מאד מאנה הרפא, ויגוע וימת. מעט הכסף אשר השאיר שמעון אחריו היה להוצאות קבורתו, וכנורו — אשר בה מצא חית ידו נמכר לאחד ממרעיו המנגנים בחמשה רובל כסף ויהיו לחנה רבקה לשכר המעון, וצבי נשאר יתום באין אב ואם ובאין משען ומשענה, בראשונה קרבה אותו האלמנה בימין צדקה ותכלכלהו, ואולם עד מהרה היה עליה צבי למשא בהיותה אם לחמשת בניה לכלכלם, על כן יעצה לילד ללכת אל אחד בתי המדרש אשר בעיר, כי שם יחמלו עליו אנשים טובי לבב, ותאמר: הלא תדע בני כי אשה אלמנה עניה אנכי, ולא אוכל לכלכלך עוד. וישמע הילד את דברי האלמנה, ויקח את צרורו בידו וילך בעיר אל אשר יתהלך.

ג.

והימים ימי האביב הראשונים, האדמה הסירה שמלת השלג מעליה ותלבש ירקרק חרוץ ורוח האביב נתן חיים באף כל היקום, ופלגים נחלי מים שטפו עברו מגבעות העיר אל הנהר הגדול נהר דניעפר. שמש אביב הופיעה בהדרה ממרומי טהר תכלת השמים, ותשפך אור יקרות וחם צח על הארץ ועל כל צאצאיה, והילד צבי שכח כמעט את גורלו ויתענג בעליצות נפשו על הדר תפארת הבריאה אשר לנגד עיניו מסביב. הוא התהלך בעיר בשוקים וברחובות מבלי דעת אנה הוא הולך ואן פניו מועדות. כי אין עיניו ולבו כי אם אל כל אשר מסביב לו ולא חשב אז מאומה על עתידותיו. וגם אמנה מה יש לילד בן שמונה שנים לחוש עתידות לו? אך טוב ונעים היה לו לשאף רוח צח בחוצות העיר, לא רעב ללחם ולא עיפה נפשו מלכת וישכח כמעט עצת חנה רבקה אשר יעצתהו ללכת אל אחד בתי המדרש. רק כבוא השמש ורוח קר נשבה בחוץ, אז זכר הילד את אשר עליו לעשות. ויבוא אל בית המדרש והאנשים כלו להתפלל תפלת המנחה. והמה משתעים יחד בדברי חול אלה ישיחו בדברי הימים, בהליכות המדינות והממלכות, ואלה במזג האויר ורוח האביב, ואלה בדבר היוקר הגדול וצוק העתים והשנים הרעות...

רק אנשי הצורה אשר בבית המדרש לא שעו בדברים בטלים וישבו מסביב לשלחן ארוך וישמעו לקח בתלמוד מפי מורה זקן. ואולם לא אחד בהם פנה אל הילד אשר בא זה מעט אל בית המדרש, ואיש לא שם אליו לבו וצבי לקח מקומו אצל התנור

החמה ויחם לו ויקח מן המזון אשר בצרורו אשר נתנה לו חנה רבקה, ויאכל וישבע ויישן על מושבו אצל התנור, עד כה ועד כה והאנשים כלו להתפלל גם תפלת הערב ויצאו וילכו איש איש אל ביתו, לא נשאר בבית המדרש כי אם ר' גרשון השמש והוא זקן בא בימים ואשה ובנים לא היו לו ויהי מעונו בבית המדרש ויכבה ר' גרשון את כל הנרות הדולקים בעת התפלה, וישאר רק נר אחד דולק ויאמר לעלות על יצועו לישון וישא עיניו וירא והנה ילד ישן, ויאמר אליו בקצף: הוי נער שובב מה לך פה! אין זה כי אם הכעסת את הוריך תמרורים כל היום ותאמר להסתר פה מחמתם, ועתה לך לך מהר מזה אל ביתך! והילד הקיץ משנתו ויפקח את עיניו ויבט הנה והנה, כי לא ידע נפשו איפה הוא ומה לו פה במקום הזה, ולא ידע גם מה האיש המתקצף דובר אליו, על כן לא ידע מה לענות אותו, עד כי שב רוחו אליו מעט מעט, ויזכר מצבו ומר גורלו, ויבך מרה. ויחמול עליו ר' גרשון, וישב ויתן קולו ויאמר אל הילד ברצון: אל תבך כי מה עשיתי לך . . . בן מי אתה? — וירגע הילד כמעט ויספר לזקן בן מי הוא, וכל אשר קרהו. וישמע הזקן את דברי צבי ויאמר אליו: הנה עתה לילה, נשכב נא לישון, ובבקר אדברה בך אל הגבאי. וישכבו איש על משכבו ויישנו, ויהי בבוקר והאנשים נאספו לתפלת הבקר ויראו את הילד וישאלו את השמש להגיד להם מי הילד הזה? ויספר להם הזקן וינודו לו ויניעו ראשם בחמלה רבה ויאמרו כלם פה אחד כי אין טוב כי אם לדבר עליו אל הגבאי.

ויהי כבוא הגבאי ויגש אליו ר' גרשון ויראהו את הילד הנעזב ויספר לו כל אשר ידע על אודותיו, ויגד לו דבר באזניו, והגבאי הניע ראשו לאות רצון. ויהי אחרי התפלה כל האנשים יצאו מבית המדרש ויאמר ר' גרשון אל צבי לאמר; הנה דברתי עליך אל הגבאי ויאות לי לעשותך לי לשמש עוזר אותי. הנה זקנתי ושבתי וכבד ממני לעבוד כל עבודת בית המדרש הזה לבדי, אתה תאכל מכל אשר אוכל אני כל ימי השבוע, וביום השבת ומועד תאכל לחם על שלחן בעלי הבתים המתפללים פה, ויאות צבי להיות שמש עוזר לר' גרשון בבית התפלה, וישאר עמו שם, ויעש כל אשר צוהו ר' גרשון ונפשו קשרה בנפשו ויאהבהו ויהי לו לאב; ובכל עת היותם נקיים מעבודה, למדהו ר' גרשון תורת ה' וכתבי הקדש. וספר „חיי אדם".

ד

וישב צבי עם ר' גרשון בבית התפלה שש שנים שוקט ובוטח ואין מכלים דבר, ויהי בשנה השביעית, ור' גרשון השמש הלה וימת וצבי נשאר לבדו. פקודת השמש לקח איש אחר ושמו ר' גדליהו והוא עודנו צעיר לימים ולא היה לו חפץ בעזרת שמש עוזר אשר יקח ממנו גם חלק מהכנסותיו, על כן התאמץ להדיח את צבי מפקודתו ומבית תפלתו. ימים רבים עברו וחפצו זה לא צלח ביד ר' גדליהו, כי באי בית התפלה מנעוהו מחפצו, בחמלתם על צבי ובאהבתם אותו על ישרו וענותו וסורו למשמעתם תמיד. ואולם באחרונה מצא ר' גדליהו עלילה להרחיק את צבי מבית התפלה באמרו, כי אין לו מכתב מסע כמשפט, הן גם אביו גם כל מיודעיו לא דאגו לצבי בדבר הזה, וגם אמנה מה לילד בן שמונה שנים למכתב מסע? ואולם עתה בהיות צבי נער כבן חמש עשרה שנה הלא על פי משפט הארץ עליו לקחת לו מכתב מסע, ובזה מצאה יד ר' גדליהו להרחיק את צבי שנוא נפשו מעליו, באמרו אל הגבאי כל היום כאיש חרד ונזהר בכל מעשיו לאמר: הטרם תדע כי עיני הפקידים משוטטות עתה בכל העיר, על כל צעד שבע עינים, הלא עונש גדול יושת עלינו על אודות הנער הזה, וגם בית התפלה יסגר על מסגר לנצח. וגבאי בית התפלה חדש מקרוב בא, כי הגבאי הראשון אשר ידע את צבי והקורות

אותו התפטר ממשמרת כבודו ויבוא גבאי אחר תחתיו אשר לא ידע את צבי ואת קדמוניותיו, ויהי כדבר אליו ר' גדליהו יום יום והזהירו מהשאיר את צבי בבית התפלה, פן יבולע לו, ויקרא הגבאי לצבי ויתן לו כסף מעט ויצוהו ללכת אל עיר מולדתו לקחת לו משם מכתב מסע. ובכן צלח ביד ר' גדליהו חפצו בדרך טובה לפטר את צבי ולהרחיקו מעל פניו. יש אמנם אשר האשימו את ר' גדליהו השמש כי לא כן עשה לצבי הנער התמים, וכי לא ידע ר' גדליהו השמש חמלה וחנינה, ואולם אנשים אחרים נתנו לו צדק באמרם: „אך איש חרד ונזהר השמש ר' גדליהו" ויצר לצבי מאד להפרד ממקומו וממשכן מבטחו, בשגם לא ידע נפשו אנה יפנה וגם נשכח מלבו שם עיר מולדתו, אחרי צאתו משם זה כתשע שנים בהיותו ילד בן שש שנים, ובכל זה אמץ הנער את לבו ויקח את צרורו בידו ויתהלך בעיר כאשר התהלך בה לפני שש שנים. ואולם נער בן חמש עשרה שנה לא יוכל להיות כילד בן תשע שנים שאנן ובוטח מבלי חש עתידות לו. נפשו ידעה מאד כי לא יוכל לשבת בקיעב באין מכתב מסע ועליו לנסע מזה אל מקום אחר. אך אנה יסע ?..

והנער צבי הולך וחושב מחשבות, ומבלי אשר ידע נפשו עמד לפני פתח בית מסע עגלות התמיד (דיליזשאנס) ועגלת צב גדולה רתומה לארבעה סוסים עומדת לפני פתח השער. הרכב איש רוסי והמפקד איש עב־רי שניהם טוענים את צרורות האורחים על גג העגלה. וכראות המפקד את הנער את צבי וצרורו על שכמו, ויקרא אליו בקול ויאמר: ואתה צעיר אנה פניך מועדות ? והנער עמד על מקומו ולא ענה דבר, וירא המפקד כי אין מענה ויוסף ויאמר: הנה העגלה הולכת לציערניגאב עוד יש מקום לנוסע אחד לשבת על יד הרכב. ושכר המסע רק ששים קאפ'. וצבי לא ענה עוד דבר וישב לו על הספסל אשר לפני קיר הבית, ויתבונן בהניחם את המשא על העגלה. כעבור חצי שעה והצרורות הונחו על העגלה והנוסעים ישבו בעגלה איש על מקומו, ומפקד העגלה אמר להת אות לנסע, וישכח כמעט את הנער צבי היושב על הכפסל וחושב מחשבותי. והנה בעל בית העגלות יוצא לפקד את הנוסעים ואת כרטים שלומיהם וירא את צבי ויפן אליו ויאמר: מה לך חושב נער! שבה על מקומך! הנה העגלה הולכת לדרכה. וצבי לא ידע מה יעשה, אחר קם ממושבו בלא חמדה וכמי שכפאו שד וילך לאט לשבת על מושבו בעגלה. „מהרה חושה!" קרא אליו מפקד העגלה, ויפן אל בעל בית העגלות ויאמר אליו: הנה הנער הזה יתן לך ששים קאפ', הנה הוא נוסע „לצערניגוב". ויוציא צבי את הכסף מכיסו ויתן לבעל העגלות שכרו, והמפקד תקע בקרן אשר בידו והרכב הכה בסוסים בשוט הארוך אשר בידו אחת ושתים, והעגלה הכבדה העמוסה משא לעיפה נתקה ממקומה ותלך בכבדות במעלה ההר. גם צבי גם הרכב אשר ישב על ידו לא דברו איש אל רעהו דבר כל העת אשר עברה העגלה בתוך העיר. על לב צבי עלו מחשבות עצב בזכרו כי הוא נפרד מעיר אשר ישב בה כעשר שנים שאנן ושלו ולא חסר דבר, ועתה הוא נודד בארץ מבלי דעת אנה יבוא. והרכב גם הוא היה טרוד בעבודתו, בהביטו לרגעים מזה ומזה לבל תתנקש עגלתו בעגלות ובמרכבות העוברות ברחוב העיר הנה והנה באין מעצר. ויהי כאשר יצאה העגלה את העיר ותעבור בדרך הישרה והרחבה והרכב היה בטוח ממכשול ופגע ויפן אל צבי ויאמר אליו: אנה אתה נוסע, נער? לקול דברי הרכב האלה התעורר צבי ממחשבותיו כאיש אשר יעור משנתו. ויאמר בלא חמדה: אנה אני נוסע ? הארע ?.. לדברים האלה שחק הרכב בקול גדול ויאמר: אך זה מענה! איננו יודע אנה הוא נוסע.. הלא מפקד העגלה אמר כי נוסע אתה לצירניגאב. לדברי הרכב האלה נבהל צבי, עתה זכר כי לא חשב לנסע לצירניגוב כי אמנם מה לו שם ומי לו שם ? אין גואל ואין מורע. ואולם הירוע ידע אנה איפוא יסע?

ויען ויאמר אל הרכב: לו יהי לצירניגוב כדבריך. — אך זה נער בער מאיש! דבר הרכב אל נפשו. ובכן תמה שיחתם ולא יספו לדבר איש אל רעהו אם אמנם הוסיף הרכב לבטא בשפתיו דברים אחרים ולא נשמע קולו, וגם שם עיניו על בן חברתו כמסתיר פנים ממנו ויתבונן אליו מן הצד. וכבואם אל מקום המסע הראשון הגיד הרכב לפקיד על אודות צבי, ואולם לא נגעו הדברים בלבב הפקיד ולא שם לבו לדברי הרכב.

ה

ויבוא צבי צירניגובה בלא דעתו ובלא חפצו, ויהי בבואו ויסר אל בית מלון עברי הקרוב אל בית מעמד העגלות. ור' חיים בעל בית המלון ואשתו שרה אנשים טובי לבב ויקדמו את פני הנער האורח ברצון. ר' חיים ושרה אשתו זקנים באים בימים וה' לא הרבה פרי בטנם כי רק בת אחת להם ושמה רחל נערה יפת תאר ויפת מראה והיא כבת שתים עשרה שנה בעת ההיא הוריה אהבוה כנפשם ויצרוה כאישון עינם, כי היא כל תקותם ותוחלתם בחיים, ואולם יש אשר נאנחו האנשים הישרים האלה ויתאוננו על ה' אשר מנע מהם גם בן זכר להיות משען להם לעת זקנתם, והיה בראותם נער בחור וטוב, ויקנאו בו, וילונו על גורלם וחלקם בחיים. כי לא בנם הוא הנער אשר הם רואים. ויהי כראות ר' חיים ושרה אשתו את הנער צבי בא אל ביתם וצרור קטן על שכמו, והנער נער וישימו אליו לבם, וישאלוהו מי הוא ואי מזה הוא. בראשונה ענה אותם צבי רק ראש דברים ולא הגיד להם את כל לבו, אך כראותו את טוב לבם וענות צדקם ויפתח שפתיו עמהם, ויספר להם את כל הקורות אותו, וגם חלה את פני ר' חיים להיות לו בעירו לעזר לבקש לו אחת המשמרות בעיר הנכריה הזאת לאכל פת לחם. ור' חיים ושרה אשתו ורחל בתם הטו אזנם לשמוע את דברי צבי כי נגעו הדברים בלבם מאד. ויהי כאשר כלה לדבר, ויאמר אליו ר' חיים: לין פה הלילה, ומחר נראה מה לעשות לך. ושרה ורחל כמחרישות לא ענו דבר, אך דמעות נראו בעיניהן לדברי הנער כי נגע עד לבן גורלו. ויהי אחרי אכלם יחד לחם, ויבוא ר' חיים ושרה אל חדר משכבם וצבי אשר נשאר ללון בחדר הקרוב אל חדרם שמע את קול דברי שרה באמרה אל אישה לאמר: אם אתה חיים לו שמעני, נקח נא את הנער הזה למשרת לנו. ור' חיים קורא „קריאת שמע שעל המטה" ולא אבה להפסיק, ויורה בידו והגה מפיו יצא. ושרה שמעה ותבן לה ותחשה. ויהי ככלות ר' חיים את קריאתו ויאמר: טוב הדבר, מחר אגידה לו. ותאמר שרה! אגידה לך חיים אישי את אשר עלה על לבי: את הנער היתום הזה שלח לנו ה' למען נאמצהו כבן לנו כי שמע ה' את קול תחנונינו, היתום הזה יהיה לנו לבן ואנחנו נהיה לו תחת הוריו אשר מתו עליו בדמי ימיהם. ור' חיים יהודי תמים נאמן עם ה' וחרד על דברו, וגם לבו חשב כדברי אשתו, ויהי תמים דעות עמה. ויאמר: כן יהיה. כי אמנם איש עוזר אותנו הלא דרוש חפצנו מאד, ומה גם בימי השוק, אז תכבד העבודה עלינו לבדנו מאד, לעשות כרצון איש ואיש, וקויתי כי נער ישר וטוב יהיה וסר אל משמעתנו. ובכן הוכיח ר' חיים כי גם לו ולביתו שוה הנער להניחו בביתו, כי ימצא בו חפץ רב.

ויהי ממחרת ויאמר ר' חיים אל צבי לעיני שרה אשתו ורחל בתם לאמר: אם יש את נפשך היה לנו למשרת בבית המלון הזה ואנכי אתן לך ארבעים כסף לשנה ומחיתך. לא מהר צבי לענות את ר' חיים דבר, אך כראותו עיני שרה ורחל בתה נטויות אליו באהבה וברצון ויען ויאמר: הנני רואה כי אנשים ישרי לבב אתם, ולא תעשקו משפט

יתום כמוני; לו יהי כן. — אל תירא ואל תחת — אמר ר' חיים: — לא תחסר פת דבר, אתה תהיה לנו לבן ואנחנו נהיה לך לאב ולאם.

ובכן נשאר צבי למשרת בבית ר' חיים וכל בני הבית היו שבעי רצון בדבר הזה.

והמהר שרה ותערך את השלחן כי אמר ר' חיים נמהרה היום לאכל לחם לכבוד האורח הטוב, אשר הקרה ה' לנו, וישבו אל השלחן לאכל, וישב צבי מצד רחל, ותשם לפניו שכין ומזלג, כי היה הנער כמתבושש עוד. ויהי ככלותם לאכל ויקח ר' חיים את צבי ויראהו כל החדרים אשר לאורחים, את החצר והארוות לסוסים וכל עבודתו. וצבי היה שומר את משמרתו באמונה, ויהי עוזר גם לר' חיים בכל דברי בית המלון גם לשרה בכל דברי בית המבשלות ובבית, ויפק מהם רצון, גם האורחים הבאים אל בית המלון שבעו רצון מן הנער צבי בסורו אל משמעתם ובהשלימו כל חפצם וימצא צבי חן וחסד בעיני כל אנשי הבית ורחל קראה לו אחי. וגם צבי התאמץ להשיב למיטיביו ואנשי חסדו ככל תגמוליהם עליו, ויאהבם כאשר יאהב בן את הוריו. ורחל היתה בעיניו כמלאך אלהים בדמות נערה, ויאהבה נדבה כאשר יאהב איש את אחותו.

ויחי צבי בבית ר' חיים כשנתים ימים בטוב ובנעימים, ויתענג על רב שלום.

ז

ויהי לשנתים ימים בימי הסתו, השלג כסה את פני האדמה ויהי לפנות ערב והקור גבר מאד ור' חיים וצבי עומדים פתח השער בית המלון כחכי איש, והנה מראש דרך עיר נראה עגלת חרף גדולה רתומה לשלשה סוסים, ובעגלה ישב איש עוטה אדרת שער טובה וכובע שער בראשו. — אורח הגון זה — אמר ר' חיים לצבי. והעגלה עמדת לפני שער בית המלון, ויקרא האיש מן העגלה ויאמר: הבית מלון אורחים הבית הזה? — כן הוא, ענה ר' חיים וצבי פה אחד. — היש גם חדר מיוחד לנו? הוסיף האדון לשאל. — יש ויש ענה ר' חיים וצבי, העגלה באה אל החצר וירד מבנה איש גדל קומה ובעל תאר. זקן הדר שחור עוטר את פניו הטובים והיפים ומבעד למצנפתו השעירה נראו מחלפות ראשו על ערפו. ויהי כבואו אל החדר אשר הראוהו ויסר את אדרתו מעליו והנה הוא לבוש תלבושת כהן רוסי, וישאלהו ר' חיים אי מזה בא ויאמר: מהאָמעל. וילך ר' חיים לצוות להכין לאורח חמים לשתות, ויהי כאשר הביא צבי את המוליאר אל הכהן החדרה, ויצו הכהן אותו לקרא לרכבו אליו, ויבוא הרכב ולא יצא עוד משם, כי גם ר' חיים גם צבי לא הוסיפו לראותו עוד, ולא שמו אליו לבם.

ור' חיים ובני ביתו אכלו את לחמם וישכבו לישון. וצבי סגר את השער, וישם כל דבר על מכונו, וילך גם הוא לישון. והנה קול דופק בחזקה על השער מן החוץ. ויצא צבי וישאל את הדופקים מי המה, וקול שיחה חרישית נשמע מלפני השער. ויען הדופק בקול ויאמר: בשם המשפט פתחו השער! — ויחרד צבי וילך להגיד הדבר לר' חיים. ויצא גם ר' חיים אל החצר לפני השער וישאל גם הוא מי הדופק, ויענהו הקול מן החוץ כאשר ענה את צבי בזעם אף, וימהר ר' חיים וצבי ויסירו את הבריח ודלתות השער נפתחו בבוא בהן פקידי הפאליציא ווזשאנדרמים אחדים. — הבא אל ביתך אחד הכהנים היום? שאל פקיד הזשאנדארמים את ר' חיים בקול מושל ומצוה, ויאמר ר' חיים: כן, בא אלי אחד הכהנים היום. ויאמר הפקיד; הראני נא את חדר מלונו, אך בלאט. וישמע אליו ר' חיים ויוליכם דרך אולם הבית אשר רק אור נר כהה האיר את אפלתו ופקיד הזשאנדארמים ופקיד השוטרים ואנשיהם הולכים אחרי ר' חיים בלאט,

וצבי הולך אחריהם ונר בידו להאיר להם את הדרך. פתאם נשמע קול זכוכית נשברת בחזקה מאחר חדרי בית המלון, אחר כן שבה הדממה כבראשונה, ור׳ חיים נבהל מאד וידפק על דלת החדר אשר שם הכהן, ואין מענה, וינסה ר׳ חיים לפתח את הדלת בידיו, והנה היא סגורה על מסגר מבית. ויגש גם פקיד הזשאנדרמים וידפק באצבעות ידיו על הדלת ויאמר בקול: בשם המשפט פתחו הדלת! — ואין עונה ויטה הפקיד את אזנו אל הדלת ויקשב ואין קול ואין קשב. וישנה הפקיד את קול פקודתו ולא מצא מענה, ויצו את אנשיו לפתוח את הדלת בחזקה, ושני זשאנדרמים גבורי כח מהרו אל הדלת וירימוה מעל ציריה והנה החדר ריק; כלי החדר משלכים בלי סדרים ועל השלחן המיחם וכלי השתיה וצנצנת יין שרף ושארית דגי סרדיניאן. ואור הנר אשר על השלחן מתעופף הנה והנה מפני הרוח כי החלון פתוח ומסגרת החלון מונחת לארץ, והזכוכית נשברת לרסיסים. כל אלה הראו לדעת כי הכהן הוא פושע מתחפש, ובשמעו את קול ההולכים באולם נס בעד החלון אשר פתח בחזקה הוא ורכבו עמו. ופקיד הזשאנדרמים שאל את ר׳ חיים להגיד לו אותות פני הכהן ורכבו, ויגד לו ר׳ חיים כל אשר ידע.

ויהי טרם כלה לדבר את דבריו וירא את צבי ויפן הפקיד אליו פתאם ויאמר: ומי הנער הזה? — הוא משרת ביתי, ענה ר׳ חיים במנוחה. ולא הוסיף הפקיד לשאל, ולא שם לבו עוד אל הנער המשרת, ואולם פקיד השוטרים בחמת רוחו על אשר לא צלח חפצו בידו לתפוש בזה את הכהן המתחפש ותוחלתו זאת נכזבה, בקש לו עלילות דברים באשר ימצא, ויפן הוא אל ר׳ חיים ויאמר: היש לנער הזה מכתב מסע? ולא ידע ר׳ חיים לענותו דבר ויהי כאיש נדהם. כי באסוף ר׳ חיים ושרה אשתו אל ביתם את הנער צבי בהמלתם עליו ובשמחתם על המעשה הטוב אשר הם עושים ליתום האמלל, לא שמו את לבם אל מכתב מסע לדרוש אותו מידו. ויהי כשמוע צבי את שאלת הפקיד על דבר מכתב מסע, *וצבי כבן שמונה עשרה שנה בעת ההיא וקומתו ותאר פניו כפני בן עשרים, ויחרד ויבהל מאד, ויזכר כי רק בגלל הדבר הזה נאנס להפרד מעל בית המדרש בקיעב, ומפני איש כזה השואל אותו עתה על דבר מכתב מסע, היה אנוס להסתר כל הימים. וירא הפקיד את צבי והנה הוא נבהל מאד, ויקרא לו וישאלהו לשמו למשפחתו ולמולדתו, ולא יכול הנער לענות אותו דברים נכונים, כי נהפך בלשונו לרגעים. בראשונה הגיד כי מקיעב הוא, וישב ויאמר: אינני יודע מאין אנכי, אחר כן אמר, מעיר מצער אחת הוא ואיננו זוכר מה שמה, וגם את שם משפחתו לא ידע להגיד אל נכון, כי אם אנשי מקימו קראו לאביו „שמעון המנגן" על שם מלאכתו, ושם משפחת אביו לא נודע לו, אחרי כי לא נקרא אביו על שם משפחתו מימיו כי אם שמעון המנגן נקרא לו. כל אלה העירו רוח חשד בלב הפקיד, ויהי שמח על דבר המקרה הזה במצאו ערות דבר בבית הזה ולא היה דרכו לריק, ויצו לאנשיו לתפוש את הנער ולהוליכו אל בית הפקודות.

כל בני בית ר׳ חיים התעצבו אל לבם מאד על הדבר הרע הזה אשר בא על צבי. ולא נתנו שנת לעיניהם כל הלילה, ורחל לא יכלה להתאפק מבכי עד אשר הבטח הבטיח אביה אותה כי כאור הבקר ילך אל בית הפקודות ויחלה את פני השר להוציא את צבי לחפשי, לתת אותו על ידו בערבו ערבתו לפניו.

ויהי ממחרת בבקר וילך ר׳ חיים אל בית הפקודות למלא את דברו אשר דבר, ואולם אך לשוא ישב שם כארבע שעות, ויחל עד בוש, כי לא יכל גם לראות את פני צבי ולדבר עמו דבר, רק הגד הוגד לו: כי אסר יאסר צבי בבית האסורים כמשפט לכל אשר אין לו מכתב מסע, ואל עיר מולדתו יובל עם כל אסירי המלך בדרך המלך וכה אמר הפקיד לר׳ חיים בחלותו את פניו לתתו על ידו, לאמר: אין זאת כי אם הסתר

יסתר הנער הזה מחובת עבודת הצבא, על כן אין לתתו על יד איש, כי בדרך המלך יובל אל עירו ואל מולדתו. ויהי לשבעת הימים ויובל צבי עם אחוזת אסירים לקיעב כי אמר, שם ישב אביו ושם ידעו אותו. לפני לכתו מצירניגוב נתנו לו לראות את פני ר׳ חיים וביתו; שרה ורחל בתה בכו מרה בהפרד צבי מעליהן כאשר יפרד איש מעל אמו ואחותו, ור׳ חיים גם הוא לא יכול להתאפק מבכי, ובכל זאת נחמו וידבר על לבו להיות יחיל ודומם לישועת ה׳, ויתן ר׳ חיים לצבי כסף לדרכו, ושרה נתנה לו מאכל ומזון צידה לדרך, ויבקשוהו להודיעם במכתב בבואו לקיעב, וצבי גם הוא בכה מאד ויבקשם גם הוא לבלתי שכוח אותו ולזכרו. וישב ר׳ חיים ואשתו ובתם אל ביתם עצבי רוח מאד כאשר יתעצב איש אל בנו.

ז

וצבי נסע לדרכו בדרך המלך וילך בלא חמדה ויסב ממסע אל מסע ומבית אסורים אל בית אסורים אחר, כמשפט, ורק מקץ שני חדשים בא לקיעב. בדרך מסעו התודע צבי אל אחד האסירים אשר הלך עמם איש רוסי צעיר לימים ושמו סטיפאן סילאקאב, גם הוא הובל לקיעב לעמוד שם לפני המשפט על עון גנבה, וסילאקאב איש בריא וחזק והוא כבן עשרים ושבע שנה, וכבר זכה בימי חייו לעמוד לפני המשפט שלש פעמים על חטאים שונים, ובהיותו איש בעל נסיון אשר לבו ראה הרבה „חכמה ודעת" בימי חייו בבתי האסורים כי בא „באש ובמים ויצא לרויה" ולמד לדעת דרכי אנשים שונים, וימצא הנער התמים צבי חן בעיניו מאד.

ויהי כאשר ספר לו צבי את הקורות אותו, ויגד לו, כי יקוה כי בקיעב יצא כאור משפטו ויוציאוהו שם לחפשי, ויאמר סילאקאב אליו: רואה אני אותך צבי, והנך בער מאיש: ידע תדע כי דבריך יגעים, הלא תדע, כי „אסופי" אתה, אחרי אשר אינך זוכר את מולדתך, והאסופים — אחת דתם — לדרך סיביר.

וצבי התעצב מאד אל לבו בשמעו את דברי סילאקאב האלה, אך סילאקאב נחמו וידבר על לבו לאמר: אל תתעצב אהי בכל זאת, גם בסיביר יחיו אנשים, עודך צעיר לימים, גם שם תמצא נתיבותיך ולא תאבד.

אחרי הדברים האלה, ושני הרעים האלה היו לידידים נאמנים, אם אמנם שונים היו איש מאחיו במספר שנותיהם גם ברוחם ובלבם, סילאקאב היה מגן לצבי תמיד מבלי תת לאסירים השובבים לנגוע בו לרעה. אות היא כי בקרב לב האיש הגם הזה אשר כל משפט משחק לו, עוד היה טמון זיק אהבת אדם, ולא עלתה על לבו מחשבה לחשוב: כי הנער הזה אשר הוא מקרב ואשר הוא מתרועע לו — יהודי הוא.

כבואם אל קיעב ויושיבו את צבי ואת סילאקאב בבית האסורים שניהם בחדר אחד עד עמדם לפני המשפט, ויהי לחדש ימים ויובא צבי אל בית הפקודות וישאלהו הפקיד שאלות שונות, ויבא אליו עברים אחדים אשר לא נודעו לצבי, וישאלם הפקיד: היודעים הם את הנער צבי? ויענו העברים ויאמרו פה אחד. לא נדע ולא נזכר את הנער הזה.

וגם אמנם לא ידעו האנשים האלה את צבי ולא זכרוהו, אחרי צאתו מאתם במות אביו זה שמונה שנים. ואולם ביניהם היו אנשים אשר זכרוהו ואשר ידעוהו והם ר׳ גדליהו השמש ואחדים מבאי בית התפלה. הם הגידו לא כחדו, כי יודעים הם את הנער צבי, אך כמהו כמהם לא יכלו להגיד את מולדהו ואת משפחתו אל נכון.

אחת היתה תנה רבקה האלמנה אשר ידעה להגיד על אודות צבי ומולדתו יותר מכל

מיורעיו, ואולם האלמנה הזאת לא נמצאה עוד בקיעב, כי בצוק העתים הרעים גרשה האלמנה מקיעב, ואין איש יודע אנה הלכה. גם בספרי בית הפקודות לא נמצא זכר למשפחת שמעון המנגן. כי לא בא זכרו בכתובים בספר הזכרון. ובכן תקות צבי לצאת לחפשי נשארה מעל, ותוחלתו נכזבה. וכשוב צבי אל בית האסורים אל סילאקאב ויגד לו את כל אשר קרהו ויאמר סילאקאב אליו: הלא אמרתי לך כי דבריך יגעים, ואולם לא לאדם דרכו ולא בידו עתותיו, ולא יוכל איש לדין עם „מזלו" שתקיף ממנו.

כשני חדשים חלפו, וצבי יושב בבית כלאו בכליון עינים ודאבון נפש ואין דורש ואין מבקש אותו כמו נשכח מלב, וסילאקאב נקרא בעת ההיא לפני המשפט פעמים מספר. ויקנא צבי ברעהו בסילאקאב כי למצער יכל הוא לשאף רוח צח בלכתו בחוץ. ויהי היום וישב סילאקאב מבית המשפט ויגד לצבי, כי שלח ישלחו אותו, את סילאקאב מזה לחרקאב. וישמע צבי את הדבר הזה ויתאבל, ויפל לבו עליו ויבך כי כאח לצרה נולד לו סילאקאב וישעשעהו וינחמהו מיגונו כל ימי היותם יחד בבית הכלא. והיה בהפרד סילאקאב מעליו ונשאר הוא לבדו בין אנשים רעים ומשחיתים אסירי כלא כל ימיהם. ויתחנן צבי אל סילאקאב ובכה יבכה, ויאמר: אהה ידידי מה אעשה עתה לבדי? אין יועץ עצה ואין דובר אלי דבר טוב, וינחמהו סילאקאב ויאמר אליו, אם חפץ קרבתי אתה מאד איעצך עשה זאת איפא: הגד לשופטיך כי יש לך גואלים וקרובים בחרקאב, והביאו אותך גם אתה עמי חרקובה. שם ימהרו לגמר עליך משפטך, וזאת שנית; כי למה תשב פה סגור על מסגר מבלי שאף רוח; הלא טוב טוב לך להתהלך בארץ לשאף רוח צח בחוץ. ויעש צבי כאשר יעצהו סילאקאב ויצו את סופר בית האסורים להודיע את השופטים במכתב, כי זכר צבי, כי בחרקאב יש לו גואלים וקרובים, וכי מבקש הוא שיביאוהו שמה. ויהי מקץ שבועים וצבי וסילאקאב יחד ארחו לחברה עם אסירי המלך המובאים להרקוב, וצבי שמח מאד בלבו על עצת סילאקיב הטובה, על בלתי הפרדם איש מעל אחיו, ובנסעם בדרך במסלות הברזל, ויודה צבי לסילאקיב חסדו ואמתו לא אחת ולא שתים.

ח

וגם אמנם בחרקיב מהר משפט צבי לבוא עד קצו, בחרקוב אמנם לא נמצא לצבי קרוב זו גואל. ובעבור שלשה ירחים נתנו על ידו את מכתב פקודתו, כי יצא משפטו משפט אסופים בני בלי שם.

על פי עצת רעהו סילאקוב בקש צבי מאת בית המשפט להעמיד לו מליץ ישרו ברינו ולקרא לעד את ר' חיים בעל בית המלון בצירניגוב, אשר שרת אותו כשתי שנים, ויעש בית המשפט את בקשת צבי וחפצו השלים.

יום הדין הגיע וצבי הובל מבית כלאו אל בית המשפט הגדול. — אל תערץ ואל תחת! — קרא אליו סילאקאב בצאתו: הדגן יודק והיה קמח. ואולם דברי תנחומות אלה לא שעשעו את נפש צבי ולא הניחו את רוחו מאומה. לב צבי פחד וחרד אל מוצא דבר משפטו כי קרוב הוא, ומחשבותיו לא נתנו דמי לו. פניו חורו מאד ועיניו עששו מעמל ובעש. בלכתו בחוץ על יד איש הצבא עד בית המשפט השפיל את עיניו כמו ירא הוא להביט מסביב. שאון הרחובות אשר עבר בהם והמונם לא לקחו את לבו, כי לבו מלא זכרונות כל ימי חייו וכל מעיניו בם. זכר צבי את אמו במותה באמרה אליו: „היה יהודי תמים ונאמן" ואת אביו במותו, בהשאירו אותו אחריו יתום נעזב בעיר נכריה, ואת

ר׳ גרשון השמש איש חסדו וגם את ר׳ גדליהו אשר היה בעוכריו, באחרונה את ר׳ חיים ושרה אשתו ואת רחל בתם, ואת כל הטובה אשר היטיבו עמו. כל הזכרונות האלה עברו לפניו בלולים יחד, וכל אלה לא ימצאו לו עון אשר חטא לעבור על דברי אמו אשר צותה עליו לפני מותה, להיות יהודי תמים. כי הלא כל דרכיו ישרים, מימיו חית ידו מצא תמיד ביגיעו ועמלו ולחם עצלות לא אכל, ולא גנב ולא עשק ולא עשה לאיש רעה מימיו וגם עולה לא נמצא בשפתיו, ועתה הנה הוא אסור זה כשנה תמימה עם גנבים ושודדים פושעים וחטאים יחדו, על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו. על כן נשבר לבו בקרבו מאד ועיניו מלאו דמעות ובכה יבכה. כאשר הובא צבי אל בית המשפט לא מהרו השופטים לדון את דינו ויחכה שם עוד כשתי שעות עד כלותם לאכל ולשתות בבית היושב ראש, מבלי שים לב אל הנער האמלל ואל המון מחשבותיו אשר המו בקרבו בהמות ימים. רק מליץ ישרו אשר העמידו לו בא אליו לרגעים אחדים וישאלהו וידבר עמו ויצא, וצבי נשאר יחיל ודומם עד בוש. והנה קול מהיכל המשפט לאמר: הביאו את הנשפט את צבי המנגן. וחרדה גדולה נפלה על צבי ולבו הכה אותו כהולם פעם. הוא מובל על יד איש הצבא דרך האולם וקהל גדול מזה ומזה אליו ישגיחו אליו יתבוננו. והנה דלת גבוהה ורחבה נפתחה, ויעל במעלית אל המקום אשר הנשפטים יושבים שם, ויעמד אצל הגדר העשוי למקום, ויבא אל סביבותיו והנה קול היושב ראש קורא אליו לאמר: הגד נשפט, את שמך ושם אביך ומולדתך! וצבי נבוך ממראה עיניו אשר ראה בפעם הראשונה יקר תפארת היכל המשפט וכבוד עשרו, ולא ידע לענות דבר ממבוכה ומתמהון לבב, ויהי כאשר שנה היושב ראש את שאלתו ותשב רוח צבי אליו כמעט ויען ראש מלים ויאמר: שמי צבי. ומה שם אביך? הוסיף השואל לשאל. — שמעון, ענה צבי — ומולדתך מה היא? הוסיף היושב ראש לשאל. — מנגן. ענה צבי. זה הכנוי אמר היושב ראש. אך מה שם משפחתך? — לא ידעתי, ענה הנער בלאט. ודתך מה היא? שאל היושב ראש — דת משה וישראל. ענה צבי, ואיה איפה מולדתך? — לא ידעתי, ענה צבי: כי שכחתי שם עיר מולדתי בצאתי משם עם אבי אחרי מות אמי, לשבת בקיעב, ואני אז כבן שש שנים. — וכמה ימי שני חייך עתה? -- שאל היושב ראש בנחת. -- בן שמונה עשרה שנה אנכי היום. ענה צבי. — שב על מקומך, אמר אליו היושב ראש, ויפן המזכיר ויאמר אליו: יקרא נא אדוני את מכתב־האשמה!

והמזכיר איש בריא מגולח זקן, אשר ישב אצל הקיר ממול פני הנשפט, וימהר ויקם ממושבו ויחל לקרא בכתב האשמה בקול עב, ואולם צבי ידע את דברי כתב אשמתו מראש, ולא שם לבו לקריאת המזכיר. וישם עיניו על הדר היכל המשפט, אשר לא ראה מעודו; על השלחן הגדול המכוסה מכסה אדום, ואל השלחן ישב היושב ראש ושני חברי המשפט. מימין לגדר אשר צבי יושב שם ישב אל השלחן חבר הקטיגור הדור בלבוש כבודו מקשיב ושומע בקרוא המזכיר את כתב האשמה ורושם בעט העפרת אשר בידו על הגליון אשר לפניו. ולפני הגדר יושב המליץ אשר העמד לצבי מבית המשפט, וגם הוא רושם בעט עפרת על הגליון אשר לפניו. רק את ראשו ואת קרחתו ראה צבי ופניו לא יראו, כי כפף כאגמון ראשו על השלחן. אצל המליץ ישב שומר בית המשפט .Суд. пр ועל יד השלחן אשר למזכיר עומדים שני כסאות לשופטים מושבעים, אם יש לבית דין צרך בהם, ועתה לא ישב עליהם איש, כי משפט צבי נשפט רק בשופטי בית המשפט לבדם. באין שופטים משבעים אתם. משמאל לצבי ראה מקום גדור כגדר אשר ישב שם וספסלים ארוכים עומדים שם, ועליהם יושבים אנשים אחדים מדלת עם הארץ אשר באו לראות ולשמוע בשפוט השופטים. באולם הבית נאסף קהל גדול מטרום עם הארץ ויחכו למשפט גדול אשר ישפט על ידי שופטים מושבעים אחרי כלות משפט צבי, הוא

משפט אחדים מבני האצילים אשר נמצא עונם בדבר זיוף שטרי חוב. כי משפט נער אסופי בן בלי שם בעיני מרום עם הארץ לשום אליו לבם. ויהי כאשר כלה המזכיר לקרא את דברי כתב האשמה ויפן היושב ראש אל הנשפט ויאמר: הלא שמעת נשפט, כי משפטך משפט אסופי בן בלי שם. בשבתך בארץ בלא משפט ובלא דעת מי אתה ומה מולדתך. התשים אשם נפשך? ההנך מודה כי אשם אתה בדבר הזה?

וצבי מחריש כי לא ידע מה ישיב על תוכחתו. בן שש שנים היה בצאתו את עיר מולדתו ולא זכר את שם העיר וישכחהו ומקץ שנתים והוא כבן שמונה שנים מת עליו אביו, ומי ידאג לו אז בדבר מכתב מסע ומי ישים אליו לב? ועתה הנה שואלים אותו להגיד: היודה על אשמתו בדבר הזה? על כן לא ידע הנער מה יענה ויהי כמחריש, וירא היושב ראש כי אין מענה, וישב ויאמר אליו: הגידה לנו קורות ימי חייך ונשמעה. ויתעודד הנער כמעט כי דברי היושב ראש אשר דבר בנחת וברצון הרהיבו בנפשו עז לדבר דבר, ויספר צבי בדברים קצרים כל הקורות אותו בימי חייו. וככלותו לספר קראו לעדו האחד מגיד ישרו, הוא ר' חיים בעל בית המלון בצירנגוב וישאלוהו שאלות שונות, ויגד ר' חיים לשופטים כל אשר ידע על אודות הנער צבי. ואולם הלא גם ר' חיים לא ידע להוסיף על דברי הנער מאומה להיטיב משפטו להוציא לאור צדקתו, כי אם בהגידו ישרו ואמונתו ותם דרכיו כל ימי היותו בביתו. ויהי אחרי כן ויען היושב ראש ויאמר: הנה חקור הדין הזה נגמר. ויפן אל הקטיגור ויאמר אליו עתה ידבר אדוני דבר!

ויקם הקטיגור ממושבו בנחת וישעל מעט להטיב קולו, ויחל לדבר את דברי האשמה. בדברים קצרים ונמרצים הוכיח הקטיגור דעתו, כי אין להאמין בכל דברי הנשפט אשר ספר, כי אך בזדון לבו הוא מסתיר את שם משפחתו ומולדתו אות הוא על רוע מעלליו ויצרו הרע. ואשר על כן יושת עליו ענש ככל חומר הדין. וישמע צבי את דברי הקטיגור האלה ויחרד ויבהל מאד, ויאמר כי בא קצו, כי הן לדבריו לא יאמינו ופשעו בעיניהם גדול מנשא ועליו לשאת ולסבל כל יד ענש הדין. ויהי ככלות הקטיגור לדבר, ויחל הסניגור לדבר את דבריו. ואף אמנם לא היו דברי הסניגור נמרצים מאד, ובכל זאת הרגיעו את רוח צבי ותשב נפשו אליו בשמעו את דברי המליץ מגיד ישרו. הסניגור חוה דעתו כי אך אמת בפי הנשפט ולא יכזב, ולא חטא הנשפט בזדון לבו מאומה, ובכן ראוי למשפט להקל הענש מעל הנשפט אם אי אפשר עוד להצדיקו כלו — אז יפנה היושב ראש עוד אל הנער הנשפט ויאמר: ומה יש בפיך תוכחות להוכיח צדקך? — אין מאומה. ענה צבי חרש. והיושב ראש הודיע כי תוכחות דבר המשפט נגמרו, והשופטים יצאו אל בית ועדם למען הועץ יחדו. כחצי שעה עבר לצבי במבוכה בכליון עינים ובדאבון נפש. אין רעיון ברוחו ואין מחשבה בלבו, נכרת כל זכרון מקרבו ולא יכול להעלות על לבו כל מחשבה. עיניו הביטו על כל סביביו במבוכה ובתמהון לבב ולא ראה מאומה, כמו סך בענן לו כל אשר לנגד עיניו, רק אחת חשב לבו: עד מתי יארך ענוי הדין? כי כימי עולם ארכה לו העת. והנה קול שוטר המשפט בקראו לאמר: קומו ממק[illegible]! הנה המשפט! והנשפט והעם הנאסף אל היכל המשפט בשמעם את שם המשפט מפ[illegible] שוטר, מהרו קמו ממקומם. ושופטי המשפט באו וחרדת אלהים נפלה בהיכ[illegible] היושב ראש מסר את כתב דבר המשפט על יד אחד השופטים, ויקחהו ויקרא[illegible] כי מצאו השופטים את צבי אשם וענש הושת עליו לעבד ארבע שנים בגדוד האסירים, אחר ישלח ביד פשעו אל סיביר לשבת שם כל ימי חייו.

[illegible]י לא חדל לקות עד כה כי תצא כאור צדקתו והוציאוהו לחפשי ואולם בשמעו עתה את דבר משפטו מפורש אבד לבו ורפו ידיו. כבול עץ עמד צבי על מקומו אצל מסגרת הגדר ועיניו הביטו על כל סביביו במבוכה, כמו בקש מידם עזרה בצרה והנה...

קול היושב ראש נשמע הוליכו את הנשפט! ויצו שוטר המשפט ויגשו איש הצבא ויוליך את צבי אל האולם. והאולם ריק מאין אדם, כי כל הנאספים שם באו אל היכל המשפט וישבו איש על מקומו למען שמע את דברי המשפט הגדול, משפט האצילים בהשפטם על דבר זיוף השטרות. רק איש אחד חכה לצבי באולם הבית, הוא — ר' חיים. ויראהו צבי ויפל על צואריו וימרר בבכי, ואיש הצבא ראה ולא התבונן ולא הפריע את אסירו מחפצו, כי נכמרו רחמיו עליו בחשבו כי הוא אביו, ויגד ר' חיים לצבי כי מאז נפרד מעליהם לא ישקט ולא ינוח גם הוא גם אשתו ובתו, כלו עיניהם מיחל לשוב לראות אותו ובצפיתם צפו את יום צאתו לחפשי, כי היה לבם סמוך בטוח כי יצא לאור צדקו. ועתה אהה. תוחלתם נכזבה ותקותם נשארה מעל, כי רק ר' חיים לבדו יכול עוד לראות את פני צבי לרגעים אחדים ולא יסף, כי לא אבה איש הצבא לתתו להאריך שיחתו עם ר' חיים עוד באמרו, כי לא יוכל לעשות כזאת שלא כמשפט, כי דרש ידרש מידו. על כן מהר ר' חיים להפרד מעל הנער, ויחבקו איש את אחיו באהבה רבה וברחמים גדולים וישקו איש לרעהו, ויפרדו איש מעל אחיו, צבי הושב אל בית כלאו, ור' חיים הלך לביתו לצירניגוב אחרי תתו על יד שר בית האסורים עשרה רובל כסף לתתם לצבי לדרכו.

חיי האסיר הנודד הזה אחרי כן ומה הגיע אליו עוד לא נודעו עדנה, ואם עודנו בחיים, הנה כבר כלו ימי האסרו בגדוד האסירים, והוא הולך עתה בדרך המלך ושומרים לראשו כמאז ממקום אל מקום ומבית אסורים אל בית אסורים אחר למרחבי ארץ רוסיא הגדולה והרחבה, כבן עשרים וחמש שנה צבי היום ואם שש שנות מאסרו בין זרע מרעים בנים משחיתים גנבים ושודדים לא שחתו את לבו ולא השביתו מטהרו, עוד לאל ידו על פי רוחו וכשרונו הטובים עליו, נחלת בני עמו — לעשות לו בית נאמן גם בארץ גלותו ולמצא שם לחמו ביגיע כפיו בדרך טובה וישרה, וחרפת בן בלי שם לא יזכר עוד, על לא חמס עשה.

מנחם מענדיל הכהן קאפלאן.

חטאת הורים:

א.

בעודני ילד מסרני אבי למלמד קפרן ומהיר־חימה [illegible] אלהים חיים, באשר המלמד ההוא כגודל קפדנותו כן גודל התמדתו, ואנ[illegible]או לדאבון־לבבי לעזוב את מרחב־יה ששם התענגתי עם הילדים אש[illegible] כגיל[illegible]שי, ולהסתפק בד' אמות של החדר המעופש ולהתענות תחת ידי מלמד מן [illegible]עד הערב, כי הוא בכדי לקיים „זרוק מרה בתלמידים", דקדק עמנו כחוט השערה, ועל [illegible]טא קל שחטאנו לפניו בין באונס ובין ברצון, בין בבית ובין בחוץ, היה מכה אותנו שוט על ירך בלי חמלה, ולא ידע רחם, וכל תלמיד ששכח דבר אחד ממשנתו מיד היה סופג את הארבעים, כה מעשהו דבר יום ביומו. אכן „הרגל נעשה טבע", וגם אנכי ככה הייתי

מלומד במכות, עד כי לא הרגשתי עוד כל כאב מדי עברה הרצועה על בשרי, ואף כי כל מכה ומכה שהביא עלי מלמדי היתה של ארבע מכות, יען הרצועה היתה כפולה ומכופלת שתים כנגד שתים, בכל אלה לא ידעתי כל מכאוב, כמו לוא היה בשרי נחוש —

* * *

— אכן אם גזירה יצאה מלפני מלמדי, לנשק במו פי את הרצועה הרודה בי, אז נשבר לבי בקרבי כשבר נבל יוצרים, ומעולם לא הרגשתי הכנעת־הלב ושברון־הרוח במדה מרובה כזו, כאשר הרגשתי כפעם בפעם מדי הוכרחתי לגעת בשפתי את הרצועה הנמאסה והנמבזה הזאת, ופעמים רבות לא יכולתי לשלוט ברוחי מבלי למרות בזה את פי מלמדי, אף אמנם ידעתי נאמנה שחבלים נוראים נכונים לי בגלל זה, כי כחית־טרף ההנפל עלי אז בשצף קצף וידוש את בשרי כהדוש תבן במו מדמנה, ואנכי נמלטתי כפעם בפעם מידו עוד נשמתי בי, בכל אלה הנקל היה לי לשאת את כל היסורים האלה במנוחת־לבב, מלהכניע את רוחי הכנעה שפלה כזאת — —

אולם כעת עולם הפוך ראיתי, והשתא דקשישנא לדרדקי לא נהוי, כי אנשים המתאמרים למשכילים אשר לא יוכלו מהתענג ומרוך לשאת עליהם את הכבלים הדקים והרכים שאסרו אותם חכמי־התלמוד בהם (לדבריהם) הם בעצמם ישימו כבלי ברזל עליהם, ויתנו בסוגר רוחם ונפשם, וירקדו כצוענים בהיכלי שונאיהם למען המליצו מפיהם שחוק־קל, או תנועת־הראש לאות רצון — — ואלה המתפלספים היהירים המדברים גבוהה גבוהה על חופש־הדעות, עמאנציפאטיאן וכדומה, אלה זחוחי־הלב ילחכו בתאות־נפש את כפות רגלי בוזיהם הבועטים בם בחרפה ועל אחיהם עצמם ובשרם הדורשים טובתם והחפצים באשרם על אלה ישליכו געל ויכו בחרפה לחייהם... האין זה מחזה קורע־לב? מחזה־תוגה על במת החיים!

פנה יום ויאת לילה!

בבית עגלון אורה ושמחה! מנורות רבות תפיצנה אור יקרות ותשלכנה קוי־נוגה על פני הבית, הנהדר בשלל צבעים, על היריעות, החטובות המתנוססות ממעל להחלונות והדלתות, ועל המון האורחים הנכבדים הנאספים שם לחוג את חג־ההולדת (וויהנאכט) שם בחור ובתולה זקנים עם נערים כלם מבני קדמא־ואולא, כל אלה חברו יחדיו לחוג את החג הזה בשמחה ובטוב־לב, לבלי לפרוש מן הצבור...

אדון הבית איש כבן ארבעים וחמש שנים, גבה־קומה ועב בשר, ירוץ רצוא ושוב בין המון הקרואים, וידיו מלאות עבודה רבה למלאות מחסורי כל איש ואשה, להשתחוות ולכרוע לפני האורחים החדשים אשר יופיעו בכל רגע ורגע על פתח הבית, ולשית בחלקות להמין־היפה, כאשר הסכין לעשות מתמול שלשום בבתי האצילים הגאיונים שמהם לחמו נמצא, כי הוא כסרסור זקן ורגיל ידע איך לצודד נפשות... אולם ביחוד שם את עיניו ולבו להעלמה היושבת בפנת האולם שלובת־יד עם עלם צעיר לימים, בן ארון הבית, הלבוש בבגדי שרד כאשר ילבשו הסטודענטים, ואשר לא גרעה את עיניה ממנו בכל עת שבתה אתו, אליה נגש בעל־הבית כפעם בפעם בשחוק־קל מהול בערמה, וידרוש לשלומה, וישתדל בכל עז למלאות את מחסורה אשר יחסר לה, ולהמציא לה עונג כאות נפשה, ולהיות דרוש אליה בכל עת.

בירכתי האולם סביב השלחן הקטן המכוסה במעטה ירוק, יש בו ארבעה אנש
ומשחקים בשחוק הקלפים, והכרת פניהם ואיפן מדברותיהם ענו בהם כי כבר בא האו
האדום הזה אל קרבם, וכפעם בפעם הצהילו פניהם הארומים אל אחת העלמות היושב
סביבותם, וידברו דברים כמתלהמים באזניהן.

— הביטה נא, חמרן אהובי, — קרא כסלון איש כבן שלשים וחמש שנים, קצ
קומה ודל־בשר, אל רעהו היושב למולו — איככה שם בפנת האולם תתענג עלעאָנא
על פראנץ אהובה, עד כי תשכח תבל ומלאה בעדו, ולא שמעה כי כבר קראתי לה
שלש פעמים, ואל כל אשר סביבה לא תשים לב, רק בפראנץ כל מעינה, ואותו תא
אהבה עזה כמות, אכן לוא ידע אביה הבער את כל אלה, כי אז קרע את בגדיו ו
את שערת ראשו, כי טובה בעיניו צפרנו של חסיד־שוטה מכרסו של דאקטאר —

— אמנם כן — קרא חמרן בקצף ויחרוק שן — היהודים הארורים האלה יביאו
עלינו שואה בתהלוכותיהם ובמנהגיהם הנבערים כי כל דרכי הנימוס מוזרים להם, ו
יבינו מה ההשכלה האירופאית דורשת כעת מהם, והנה הם כלואים בחומות ד
האפלות, ולא יחפצו להתבולל בעמים לבקש קרבתם, ואף כי כשאני לעצמי ארע
אשר לפני, ובמסבת רעים אכחיד את צור מחצבתי תחת לשוני, ופעמים רבות ג
אשליך שקוצים בעצמי על היהודים והיהדות שנואי נפשי, להראות כי אין לי חלק ונח
עם הפראים ההם, אפס בכל אלה לא יוכלו בני מרום עם הארץ סלות לי את חטאתי
כי ממעי יהודים מוצאי, ורק מקור מחצבתי הוא מקור כל תלאותי, ובזה אשמים
היהודים הארוקים הנמאסים והנבאשים, ואנחנו פרי מעלליהם הרעים נאכל ועונותי
נסבול, ולוא יצאו גם הם בעקבותינו לנתץ את חומת־הסינים המקפת אותם והמבד
בינם ובין עם־הארץ, כי אז ראינו אור גדול, וגם לנו ייטב בגללם, אכן לא כמחשבות
מחשבות הפראים ההם, הם עוד יגדילו עלינו עקב, וחרפה היא להם להתבולל בתוכנ
ועמנואל אב עלעאנארע יעמוד כאבן־נגף בין בתו ובין פראנץ אהוב לבה, אף אם
נפשותיהם קשורות אשה ברעותה, האין זה שחוק?

— כן דברת אהובי — התעורר כסלון עוד הפעם — היהודים עם קשה־עור
ידמו בנפשם כי רק למענם נבראה הארץ, וכל העמים בלם כאין נגדם, ורק הם הן
סגולה, בחירי היצורים, ולזאת לא ישימו לב להטיב מעלליהם, ותחת לעמול בכל ע
לבער אחרי מנהגיהם הנבערים והנמאסים המזכירים את שפלותם ומך־ערכם, עוד יתנ
במו בראש הומיות, ותחת אשר להם לאהוב את ארץ מגורתם, הארץ הטובה הזאת, אי
כל חמודות אירופא עצורות בה, הם מתפללים ערב ובקר רק על „שיבת ציון", וביז
המשיח, דברים אשר כל השומע אותם יצחק, וטח מראות עיניהם מהשכיל לבו
לדעת ולהבין שרק ההתבוללות תוכל להביא למו מרפא בכנפיה, ועליהם לב
עצה איך להתקרב אל האורחים למען מצוא חן בעיניהם לאהבה אותם, למחות מעל ל
לבם את זכר פלסטיני האזיאטית, המלאה זשידים עניים ושפלים כחול אשר על שו
הים, ולשים שם מקום להרעיון הנשגב pro patria בעד ארץ מולדתם האיראפי
להראות חבה יתירה למרומי עם־הארץ למען יראו וידעו, כי גם אנחנו נרע לערוך
רום ערכם, ואז הלא כאחים נחשב בעיניהם, ולא עוד יביטו עלינו בשאט נפש כ
צוענים ופראי־אדם, כי באמת חפצים הם לראות אותנו בתור אדם המעלה, רק השא
שבעיסה מעכב, אולת הזשידים מחתה למו.

— למה זה תכביר מלין ללא יועיל — קרא חמרן בשצף קצף, ועיניו מלאו דם
הטרם תדע כי הזשידים הפראים מוסר לא יקחו, ובדברים לא יוסר עבד, ועד א
יגרשו היהודים הנמאסים האלה מארצנו, אין כל תקוה לנו להתרומם משפל מצבנו,

לליהם הרעים באים ומטפחים על פנינו, וזה מחדש קראתי מאמר ארוך במ"ע „גאוו־עמיע" כתוב בטוב טעם ודעת מאת העורך החכם, ששם הוא מראה בעליל ערמת היהודים ונבליהם הרעים, ויגלה את נבלותם לעיני השמש, וכרוסי נאמן רצו ומולדתו, הוא מרגיש עד כמה גדולה הרעה אשר תוכל לצמוח לכל ארץ רוסיא גלי העלוקות האלה, ומדי דברו על אודות האספה הלאָנדאנית לטובת יהודי סיא, שכל מכתבי־עתים מלאים כעת ממנה, הוא קורא את האנגלים בלצון: הנה חנו נעשה עמכם אות לטובה, ותחת אירלאנדי אחד אשר לא ייטב בעיניכם, הננו נים לכם יהודים שנים.

ככה התאוננו האנשים האלה איש באזני רעהו, ויצדיקו עלינו את הדין, עד אשר ריע אותם אדון־הבית באמרו: הלא על יום טוב באתם הנה, ולמה זה תעלו את הידים על ראש שמחתי להזכירני על ידי זה את ריח השום והבצלים הנודף מהם, תה נא כוס יין, ועם המשורר נקרא:

Welcher Rechthat, weiss ich nicht
Doch es will mich schier bedünken,
Dass der Rabbi und der Mönch
Dass sie alle Beide . . . . .

חא! חא! הא! ההפרץ שחוק אדיר מפתחי פי כל הנאספים, עד כי רעשו אמות ספים לקולם מחאו כף ויריעו תרועה גדולה.

ב

מרגלית טובה מסר הקב"ה לבני האדם, ובני ישראל מזלזלים בה, משרה נעלה כבודה נתונה על שכמנו, ואנחנו בני דור־דעה לא נדע, או יותר טוב, לא נאבה דעת, איך למלאות חובתנו באמונה, והננו כשוטים המאבדים בידים כל מה שנתנה לנו...

מי זה מאתנו לא ידע מה נעלה ונכבד הוא החנוך למין האנושי בכלל, ולבני שראל בארצות גלותם בפרט, בכל זאת מעטים הם לדאבון לבבנו, מעטים מאד אנשים הנבונים אשר ידאגו בתום־לב לחנוך ילדיהם, ואף אלה אשר לא השה אותם לוהי חכמה, גם הם רק בפיהם ושפתם יכבדו את רעיון החנוך, ולבם רחוק ממנו, בצדק יאמר זאפהיר: גורל ספרי־החנוך (ערציעהונגסשריפטין) כגורל ספרי־להתבשיל (קאָכ־יכער) אלה ואלה נקראים מאלפי בני אדם, בכל זאת כל המאכלים נערכים לפי טעם מבשלת, וחנוך הילדים — כפי רוח ההורים — וביחוד עשו היהודים את הרעיון קדוש הזה חול, והם משתמשים בכשרונות עויליהם לטובת עצמם ולהנאתם, שו את הענפים הרכים והדקים אל כל אשר תהי רוחם ואל רוח ילדיהם לא ישימו לב, י מה הם הילדים בעיני ההורים אם לא כחומר ביד היוצר — ולזאת לא ירדפו דעת אם באמת מוכשרים ומסוגלים הם בניהם להגיע אל המטרה אשר הציבו ם להם... משה המלמד יעשה את בנו למלמד אף כי מתחילת בריאהו וצר להיות סוחר ואיש־מעשה, אברהם החנוני יעשה את בנו לחנוני מהו, אף כי רוח השיר נוססה בו, ופלוני הגביר ישלח את בנותיו לבתי הספר כוללים ללמדם דעת למען ימצאו חן בעיני עם־הארץ הבאים כפעם בפעם לבקרו, ויהללו עשיו כי יודע הוא להלוך לרוח העת, לא כיתר היהודים הנבערים, ומחפצו לנחול בוד גם בבית־המדרש יכריח אחרי כן את בנותיו להנשא לאנשים אשר ימצאו חן עיניו... וככה ישימו כבלים כבדים ברוח בניהם ובנותיהם להטותם לחפצם בעל

ברחם — ויפה אמר חכם אחד: כל אב רחום ידאג רק למוח הילד, אם רחמניה — לקיבתו, אולם ללבו ורוחו, מרכז האנושי, אין משים לב — והאבות שופכים ממשלתם, ממשלה בלתי מוגבלת על פרי בטנם בלי דעת ובלי חשבון, רק בכח ההרגל ונטיה עגאָיסטית בלבד אשר מזה לאבדן כשרונות בניהם תוצאות... ולפעמים תתפרץ אחת הרוחות ותנתק בחזקה את החבלים אשר אסרו במו, וברעם ורעש תבור לה דרך בעינים עצומות, בין אבני-חצץ וצורי מכשול המונחים על דרכה, ואז תפול במהמורות בל תקום עוד לנצח.

לכה נא אחרי, קורא יקר, ואנכי אנהגך אביאך אל העיר ק... השוכנת בקרבת הגבול, ובעיניך תראה את העיר העתיקה הזאת, עם כל הריה, סלעיה ומצודתה המקפת אותה עוד מימות הטורקים, אשר מלכו בעיר ההיא, גם בתי-החומה הבנויים שם בסדר ומשטר בטבור העיר, אולם מבין הבתים עתיקי-יומין אלה ימשוך עליו ביותר את מבט העובר, בית רם ונשא בעל שלש קומות המתנוסס שם לתלפיות, המשוח בששר כהה להבדילו מיתר הבתים, הבית הזה ממסד עד הטפחות נבנה לפי רוח טעם איירופי, וכלו אומר כבוד לעמנואל הגביר השוכן בו.

עמנואל הוא איש כבן חמשים שנה, נשוא-פנים ונכבד בעדתו, בעל בית מסחר גדול בעיר ההיא, ולו שם על פני חוץ לאיש הגון הנושא ונותן באמונה, והוא כאיש המכיר את עצמו, התנשא בעשרו, וכל יצורי גוו ותנועותיו נתנו אותותם אותות, כי רחוק עמנואל מבחינת „עפר ואפר" מהלך ת"ק שנה...

עמנואל בעודנו צעיר לימים היה לסמן-השאלה בספר החיים, כי לא הכריעו בו אנשי העיר אם חסיד הוא או משכיל, קרמא-ואזלא או נסוג-אחור, כי לא כתהלוכותיו בבית תהלוכותיו בחוץ, ולא כתהלוכותיו בחוץ תהלוכותיו בדרך... וכל מעשיו ומנהגיו היו פושטים צורה ולובשים צורה הכל לפי המקום והזמן. ואף אמנם באי בית עמנואל תכנו את לבבו, וידעו עד מאד הלך-רוחו ומחשבותיו כי רחוק הוא מדרכי החסידים כרחוק מזרח מים, גם כותלי ביתו העידו עליו שאין דעתו נוחה ממנהגיהם ומעשיהם, הוא לא הלך בדרכיהם לגדל את בניו פרא, וילמדם לשון וספר, גם פרטו על פי הנבל, נגד החלטת חסידי ק... שהחליטו שכל המלמד את בתו לשון וספר כאלו מלמדה תפלות, אפס בכל אלה נסתרו דרכיו מכל אנשי העיר, כי, כאמור, היה עמנואל בעל דו-פרצופין, או יותר טוב, ארבעה פנים לו — — ככה עברו שנים רבות.

פתאם נהפך סמן השאלה הזה לאות-התימה, כי בבקר לא עבות אחד עזב עמנואל את ק... ויסע לאחד הקדושים הקרובים אל עירו, ועוברי-אורח ספרו כי ראו את עמנואל יושב בבית הרבי... וחוטף שיריים כבטלן מלידה ומבטן, ונהנה מזיו השכינה.

כה נהפך בין לילה עמנואל מן הקצה אל הקצה ויהי לחסיד בכל מעשיו, ירד וטבל בבקר אחר שעשה צרכיו, מלא גרונם של החסידים יין במקום נסכים.. וככה התעטף בצניעות, התלבש בחסידות, ויהי לקדוש.

אכן לא כמחשבות עמנואל מחשבות לאה בתו, היא לא ידעה עד מה מכל הנעשה פתאם עם אביה, ותוסף ללכת הלאה על המסלה אשר סלל הוא לפניה מקטנותה, והנה באה מבוכתה, כי באחד הימים בשוב עמנואל כפעם בפעם, מבית מסחרו לאכל לחם, ובראותו את לאה בתו יושבת וקוראת בספר רוסי אשר לפניה, כאשר הסכינה, מיד

התנפל עליה בשצף קצף, ויגזול בחזקה את ספרה מידה, וכרגע עלה כל הספר בלהב אש השמימה, וכל גבורי הספור נשרפו עמו, והאותיות פורחות באויר.

לאה עמדה כבול עץ על עמדה, לא דברה דבר רק שפתיה נעות, ועיניה נזלו דמעה, ובהלך נפשה ראתה את איוואן גבור הספור מתאבק עם מר-המות בלהב-אש ' יאין מרחם אותו, ובלבה אמרה: מי יתן מותי תחתיך איוואן גבור החיל, כי אז בשמחת לבב עליתי עולה כליל למענך.

מאז רוח אחרת היתה את לאה, אהבתה לאביה ספה תמה ממנה, וכצבוע ונוכל היה בעיניה, בראיתה כי יהפוך בין לילה את כל מחשבותיו ודעותיו כהפוך איש נעלו, וכל מעשיו ועלילותיו אינם לשם שמים רק בגלל קומץ כבוד מדומה, בגלל ענאיזם קל... ותקץ נפשה בו, ותבזהו בלבה, ולזאת לא פעלו עוד דבריו את פעולתם הרצויה עליה, ותוסף לסול הלאה על המסלה אשר סללה לה היא ב ע צ מ ה, וכמתיאשת עשאה את כל מעשיה בלא דעת וסדר, ולאט לאט החלה לנתק את החבלים הטבעיים אשר אסרוה אל בית אביה, ותחל להבי‍ט על אביה כבעל חלאת מין האדם, כבעל שונאה בנפש החפץ להבנות מחורבנה . . . והפרץ רחב מיום אל יום, ואף אמנם עמנואל התעורר כפעם בפעם, ובחזקת היד חפץ למשול על בתו ולהבריחה בעל כרחה לאמר קדוש לכל אשר יאמר הוא קדוש, אולם לשוא, כל עמלו אשר עמל בזה עלה בתהו, כי לאה אשר כבר נכבה בקרבה זיק אהבת הורים לחמה בכל כחה ואונה מול רצון אביה, ולא נתנה לגרש את השכלתה ה מ ד ו מ י ת אשר רכשה לה בחרף-נפש, מפני ה ח ס י ד ה צרתה.

ככה עברו שנים אחדות, וללאה מלאו בין כה עשרים שנה, ובמשך העת ההיא עלתה במעלות ההשכלה המזוייפת עד מרום קצה, כי כבר לקקה זעיר שם זעיר שם מספרי אהבה בספורי ענבים כו', ובהגיע עתה עת דודים, והנה בוקה ומבולקה, עמנואל שכל מעשיו היו למען הכבוד, חפץ להשיא את בתו להישר בעיניו, או יותר טוב, בעיני אנשי שלומו, לאחד מיושבי-קרנות, למען יוכל להתפאר עמדו בביהמד"ר ובמושב החסידים, ולאה בתו, כמובן, מאסה באיש כזה, אשר לפי דעת המשכילים חלאת מין האדם הוא, או יושב-חשך (פינסטערלינג) ונפשה חפצה ב מ ש כ י ל, באיש היודע את חוקי הנימוס וד"א בעולם שכבר מלא כרשו בראמנים צרפתים, כי למרות החלטת לצני הדור שהחליטו שכל השכלת לאה תעלה למדרגת השכלת איש-חיל משוחרר, ומלבד שנים או שלשה ספרי-אגדה (מארכענביכער) עם איזה ממשלי קרילאוו שהיתה יודעת בעל פה לא תדע דבר זולתם, ואת היינע ובערנע שאותם נשאה תמיד על שפתיה, ידעה רק בשמם למשפחותם לבית אבותם, ורק כבת ישראל כשרה האמינה באמונה שלמה שהיינע ובערנע חכמים היו, משכילים כהלכה, אולם למרות כל אלה משכלת היתה לאה, משכלת בכל תהלוכותיה ומנהגיה, כי לא ה ל מ ו ד עיקר אלא המעשה . . . והיא בבואה בחברת משכילים ומשכילות היתה ראשית מעשיה לחקות כקוף את מעשי היהודים, ולהצדיק עליהם את משפטי שונאיהם, מדי התהלכה ברחובות העיר לא הוציאה אף הגה מפיה בשפת יהודית, וכל דבריה היו אך צרפתית לא הלכה ד' אמות בלי ספר בזרועה, אשר בגלל הדבר הזה היתה פעם אחת לשיחה בפי כל יושבי ק . . . כי מדי עברה ברחוב וספר בזרועה כדרכה, והנה לאסונה מעדו קרסוליה ותפול אחורנית והספר נשמט מידיה ומאליו נפתח, אז ראו כל העוברים לתמהון לבבם שתחת ספר צרפתי כאשר דמו בראש, הנה ס ל י ח ה פשוטה בידיה ויהי לפלא, וכאשר שאלוה רעותיה פשר הדבר הזה, אז שבעה שבועי שבועות, שלא תדע אף קרוא עברית, ומעודה לא תהגה בהשפה הנשחתה והנמאסה הזאת, אולם הפעם בחפזה ללכת החוצה ששם חכו לה מודעיה, חטפה ספר מכל הבא בידה, ויצא העגל הזה.

אכן למרות כל אלה לא נפלה מהשכלת לאה צרור ארצה, ומאז ידעה להזהר לבל תכשל שנית, ולבל יאמרו עליה ספרים עברים נושרים מחיקה . . .

הנה כן התרחקה הבת מאביה מרחק רב כזה, זה מושך לכאן וזו מושכת לכאן, וכבר נלאו השדכנים למצא להכלה הזאת זווג נאה לפי מעשיה, אשר יתאים עם רוחה ועם רוח אביה גם יחד, וגם אלה המזווגי־זווגים אשר יוכלו לקרב טורא אל טורא, ולחבר את אשר לא יחובר, הנה בפעם הזאת נסרחה חכמתם, וכל אנשי ק... פה אחד ענו ואמרו, שלאה לא תנשא לאיש לעולם, ותשב בבית אביה עד שילבין ראשה.

אולם אין בית מקלט לנזירות לבנות ישראל, וכל אחת תמצא את בן גילה, יש שזווגה בא אצלה, ויש שהיא באה אצל זווגה... וגם לאה באה בבלי דעת אצל זווגה...

לעגלון הסרסור בת משכלת מלידה ומבטן, אותה מצאה לאה לטוב לפניה להתרועע עמה ולבקרה כפעם בפעם בביתה, שם ראתה את אחיה את פראנץ השב לעתות־החופש מבית שבת־תחכמוני הביתה, ותדבק נפשה בו וגם הוא חפץ בה, והשדוך נגמר בכי טוב בשעה מוצלחת, ובת־קול *) צווחת: רבות מחשבות בלב איש, ועצת ה' היא תקום...

ג

לאה מאז מצאה את בן־גילה לא ידעה שלו בנפשה, ותתהפך בתחבולותיה איך להנשא לו, כי אביה כמו כן, לא ידע מזה דבר, והיא עשתה במחשך מעשיה, ותגזר אומר לברוח מבית אביה בלילה, ולעזוב יחד עם בחירה רצתה נפשה את העיר, ולנסוע לאחת הערים הרחוקות ולהיות לו שם לאשה.

באחד לילות החורף כחצות הלילה, נראתה מרכבה, רתומה לארבעה סוסים קלי־המרוץ, עומדת מול בית עמנואל, בתוכה ישב איש צעיר לימים, אשר הכרת פניו ענתה בו כי מחכה הוא בכליון עינים על איש, וכפעם בפעם הוציא את ראשו מן המרכבה ויתבונן אל כל עבר, לראות אם לא יעבור שם איש.

בראש העגלה ישב הרכב, עטוף אדרת־שער, פניו לוטים בשמיכה עבה, והנה הוא מביט על פתח השער, לראות אם לא תסוב הדלת על צירה, ותנועותיו יהנו אותותם אותות, כי שכר טוב נכון לו בעד עמלו.

השלג השליך קרחו כפתים, והסער נשב בחזקה ויהמה בקול מוזר מאד כמו יאבה לעורר נרדמים להזהיר אנשים מרעה הקרובה לבא עליהם — אולם אין אומר ואין דברים למלאכי הטבע, וקצרה דעת אנוש מהבין סוד שיח משרתי־אל אלה, וגם הפעם לא שם כל איש לב להמית הרוח, וכל אנשי ק... הוזים שוכבים בחיק התרדמה ושנתם ערבה עליהם.

כל שערי הבתים סגורים על מסגר, החלונות ערפל חתולתם, רק בבית עמנואל, שם ביציע השלישי נראה אור כהה נוצץ מבעד החלון.

החדר ההוא היה חדר לאה, שם מטתה נתונה לה, והיא לא תנום ולא תישן רק ידיה מלאות עבודה לחבוש את בגדיה בארגז העומד הכן לפניה, והנה היא תרוץ בחרדה אחת הנה ואחת הנה להביא את הכל בסדר ומשטר, ולבבה הולם בקרבה כהולם פעם,

---

*) (סוטה ב' ע"א).

לבל ייקץ איש מאנשי הבית, ואז תגלה תרמיתה, וכל עבודתה אשר עבדה עד הנה תעלה בתהו ותאבד.

זה שתי שעות רצופות היא טרודה בעבודתה זאת, עד אשר באחרונה הצליח בידה להכין לה את כל הדרוש לדרכה, ותסגור את הארגז, ואת המפתח שמה בצלחתה, אחר כן התגנבה בלאט אל חדר אביה, ותוציא מצלחת בגדיו את מפתח ארגז-האוצר, ותפתח את דלת הארגז, ותוציא משם סכום כסף ככל אשר עלה בידיה, ותעזוב את הארגז פתוח, ואת הכסף טמנה בצלחתה, והיא התעטפה באדרת שער, ומטפחת גדולה שמה על ראשה, ותצא מביתה מבלי שוב עוד, ותרד מן השלבים הלוך והבט מאחריה, כי יראָה לבל ידלקו אנשי הבית אחריה, ותסיע את בריח השער, מיד קפץ העלם מן המרכבה וימהר אל לאה ויקרא בקול רועד „לאה אהובתי" —

— פראנץ! — השיבה גם היא בקול חרד, ולא דברו עוד דבר, רק הוא לקח אותה בזרועותיה, ויביאה אל תוך המרכבה, והרכב מהר גם הוא ויקפוץ ממושבו ויעל על בהונות רגליו אל חדר לאה, ועד מהרה שב עם ארגז גדול על גבו, ואחרי אשר אסר אותו בידים מהירות אל המרכבה, שב אל מקומו, וירם את השוט על סוסיו, וכחץ מקשת ברחו ויעלמו ועקבותם לא נודעו.

הבקר אור ואנשי הבית, אנשי עמנואל קמו משנתם, ויחרדו איש אל רעהו בראותם הדלתות פתוחות ולאה איננה, וירימו קול זעקה, לקולם הקיצו גם עמנואל ואשתו, וידעו את אשר עשתה להם בתו, וימהר עמנואל ויחפש בכל חדרה, אולי ימצא דבר אשר יפתור לו את החידה הסתומה הזאת, וינער את שולי בגדיה הנותרים, ויחפש בצלחות, וימצא פסת נייר קטן, ועליו כתובים הדברים האלה: „אבי! ברגע קראך „דברי אלה הנני רחוקה ממך. נפשי בחלה בך ובמנהגיך, מיום נהפכת לאיש אחר, וטוב „לי לשבת על פנת גג, משבת עם איש צבוע ובעל-תהפוכות בהיכל-מלך. אתה חשבת עלי „רעה למכרני ממכרת שפחה ממכרת עולם בעד ככ־דף המרומה, וה' חשבה למֹיבה „לראות אור כיום הזה; אבי ואמי עזבתי, ופראנץ אהובי יאספני, והוא יהיה לי לאב „ולאם, אנכי אהיה לו לאשה, והוא יהיה לי לאיש, ובסתר כנפיו אחכה סלה. לאה".

עמנואל טרם עוד כלה לקרוא את כל דברי המכתב עד תומו, נפל באין אונים ארצה ויתעלף, גם אשתו הרימה קול זעקה ותגז שערת ראשה, אולם לשוא.

בבקר ותהום העיר כי לאה בת עמנואל גנבה את כל אשר לאביה ותברח בלילה עם בן עגלון, ואין איש יודע אנה, רבים התפארו כי ידעו זאת מראש, באשר מצאוה פעם אחת הולכת שלובת-יד עם בן עגלון, ורבים החליטו שלא ברצונה עשתה לאה מה שעשתה, רק מפראנץ בן עגלון היתה שומה לגנוב אותה בלילה בעל כרחה מבית אביה, ולגנוב גם את כסף עמנואל אתה, וככה היתה העיר כמרקחה.

אולם לאט לאט שב העיר לדממה, גלי החיים השוטפים סחפו אתם גם המקרה רב-העליליה הזה אל ים-הנשיה, וגם עמנואל ואשתו שכחו מהר את אשר עבר עליהם, ושאון המסחר השביח את שאון המית לבבם, ולאה נשכחה כמת מלב, וזכרה אבד מכל בני העיר.

ד

— מי זה דופק כה על הדלת עתה בחצי הלילה — קרא השוער בקצף מדי לכתו בלי חמדה לפתוח את דלת השער — מי זה ירהיב עוז בנפשו להפריע את מנוחת החצר,

ולעורר את האנשים מתרדמתם, האין שוטרים בארעססא, כי תהינו לעשות נבלה כזאת, הבה! אקרא את שוטרי הפאליציייא וייסרוכם כדי רשעתכם.

ככה הכביר השוער הזקן מלין, ומדי דברו דבריו פתח את דלת השער, ולתמהון לבבו ראה והנה עשרה שוטרים מזוינים עם נרות דולקים בידיהם באו אל שער הבית, ומיד נגש ראש השוטרים אל השוער, אשר עמד מרעיש ומשתומם למראה הדבר הזה, וישאלהו: הגידה נא איה מקום משכן פראנץ בן עגלון?

— שם, אדון רב־חסד, — ענה השוער בקול חרד — באגף הימני ביציע הרביעי בעלית הגג, לשמאל בביאה, שם יגור פראנץ עגלון זה שבועות אחדים.

ראש השוטרים נתן אות להאנשים ההולכים אתו, ומיד התיצבו שנים אצל פתח השער, שנים אצל פתח הבית, והנשארים הלכו אתו ללוותו עד בואם למקום משכן עגלון.

ראש השוטרים צלצל בפעמון אשר על הדלת, עד מהרה נשמע קול איש שואל „מי שם"?"

— דבר סתר לי לפראנץ עגלון — ענהו ראש השוטרים.

לא עברו רגעים אחדים נפתחה הדלת והשוטרים באו אל הבית, כראות אותם פראנץ פג לבו, ולא יכול להוציא הגה מפיו, כי נבהל מאד, אולם אחרי עביר הבהלה הראשונה התאושש מעט, וישאל את הבאים בקוצר־רוח: „את מי אתם מבקשים, אדוני?"

— את פראנץ בן עגלון מעיר ק... ומטעם שר־הפלך אנחנו שלוחים להביאהו לפניו. הלא אתה הוא האיש אשר אותו אנחנו מבקשים? —

— כן, אדוני —

מיד לקחו אותו בזרועותיו, ויאיצו בו ללכת עמהם.

בין כה וכה התעוררה גם לאה, ובראותה את אשר נעשה עם בעלה, נפלה באין אונים ארצה ותתעלף, והשוטרים לא נתנו לפראנץ לחכות עד אשר תשוב רוח אשתו אליה, רק סחבוהו מן הבית ויצאו.

ויהי כשוב רוחה הרימה קול־בוכים, ותצעק מכאב־לב ומשבר־רוח, עד כי עיפה נפשה ותנום מעט.

ההרסה טרם עלתה, שמה לאה את בגדיה עליה ותחכה בכליון עינים עד אשר יאיר היום, ותמהר ותרץ אל בית־הפקידות, ומשם — ללשכת שר־הפלך, כי אמרה אולי יגונב אלי שמץ דבר ממנו, ואז אבקשה עצה איך להצילו מרעתו, אכן לשוא רצתה כמשתגעת הנה והנה, אין מגיד אף אין משמיע אותה דבר אודותיו, אפס ביום הששי לשבת פראנץ במאסר, אחרי עמל ותלאה רבה נודע לה מקום שבתו, גם הגד הגיד לה כי נחרץ משפטו להשלח לארץ גזרה, באשר נתן ידו את פושעים ולפני ירחים אחדים התנפל הוא עם להקת שודדים על עגלת הבי־דואר ההולכת מח.. לק... ויהרגו את פקיד הפאסט יחד עם העגלון ויבוזו בז.

שמעה זאת לאה ותתחלחל מאד, ותמהר ותמכור את כל אשר לה, למען יהי לה מוצא לכסף במה לכלכל נפשה.

בין כה וכה הזהובים עפו כזבובים, עד כי לא נשאר לה אף אגורה אחת. וגם הלחם אזל מכליה ותהי עדי אובד.

* *
*

בראשון לחודש מארץ נועדה אורחה גדולה להשלח לסיביר, בתיכם נמנה גם פראנץ מורענו, רגליו לנחושתים הוגשו, ועל אדרתו ממעל בין כתפיו נוצץ אות קלון,

באשר ילבשו האסורים, פניו נהפכו לירקון במשך ימי שבתו במאסר, עיניו קמו בחוריהן, עד כי התנודד כל הרואה אותו, ולאה עומדת מרחוק ובוכיה.

אנשי־החיל וחרבות שלופות בידיהם, הסבו את האורחה וילכו ויעלמו מעיני הרואים, רק קול צלצלי השרשרות הכבדות, אשר על רגלי האסורים נשמע למרחוק.

למחרת בבקר נדפס במכ"ע העירני המלות הקצרות האלה:

"אשה כבת עשרים שנה נמצאת אתמול בערב טבועה בנוהר, ועל החוף נמצא „צרור בגדיה, ובצלחת המעיל־פסת נייר ובו כתוב כדברים האלה: את אבי שנאתי, „את בעלי מאסתי, צרה ויגון הרויתי, הורי הכעסתי, לזאת אקוצה בחיים, וארדה „במצולות מ ם" —

אביעזר.

בַלָּהוֹת צַלְמָוֶת.

אִשָּׁה עִבְרִיָּה מִי יֵדַע חַיַּיִךְ?
בַּחֹשֶׁךְ בָּאת וּבַחֹשֶׁךְ תֵּלְכִי;
עָצְבֵּךְ וּמְשׂוֹשֵׂךְ, שִׁבְרֵךְ מַאֲוַיָּיִךְ
יִוָּלְדוּ קִרְבֵּךְ, יִתַּמּוּ תוֹכֵכִי.

(גארדאן)

כנחש עקלתון סיבב סובב הולך הנהר ניעמאן את כל ארץ ליטא, משני עבריו הרי חול גבול לו, וערי חשך התומכים שמים בגאותם, ומלאים כל עוף למינהו, גם חיות קטנות עם גדולות שם ירבצון, שדות תרומה מלאות ברכת ה', גנים ופרדסים נושאים פרי למכביר, כרים נהמדים ונאות דשא תאוה לעינים ערים וכפרים... הה מה נחנת ערש ילדיתי! הנני נושא עמק בלבי מראה עמקיך והרריך, הדר הטבע השפוך על שדותיך, ההוד הנורא החופף על יעריך, הידך והדרך... מה הומים כל קרבי מדי דברי בך וכל עצמותי תאמרנה געגועים עזים לך, ארץ עצובה ונאוה!

ככברת ארץ מיער אלונים זקנים על חוף הניעמאן על תלה בנויה העיר „קיבה" בסביבות „אילון" אשר שמה הולך למרחקים בין אחינו בני ישראל, אם כי קטנה היא מאד, תספר מספר בתיה לעשרות ותושביה המעטים לא קנו למו שם בחכמתם ובעשרם, אך יען כי מרובה היא באוכלסין של תלמידי חכמים, אשר יתקבצו אליה מכל קצות ארץ ליטא, כל גולה למקום תורה משתוקק לשכון כבוד בחצרות בית מדרשה, כי אין ההתמדה שורה אלא ב ר ב תופשי התורה; לא אדע מקור הפלא אשר נראה בערי ליטא כי רוב „הקבוצים" המה בערים הקטנות אשר תכלכלנה את תופשי התורה בלחם ומים, הרבה יתר מאשר תוכלנה, בעוד אשר בערים הגדולות בתי מדרש נשמו ושאיה יכת שער, בלי שפק היה הדבר תלוי ברצון הרבנים בימים הראשונים, אם הרב בעירו היה מעורר את עדתו להחזיק ידי לומדי תורה ויקבצו אליו במספר רב והעדה כלכלתם והנה הדבר נמשך עד היום הזה, והיה ליושבי העיר לא כחסר, כמעשה הצדקה, כי אם אחד

מן הצרכים אשר בלאו הכי לא סגי; לא פה המקום לדבר על אדות זה, די לי אם אומר כי „לקיבה" ינהרו מאז ומעולם המונים המונים תופשי התורה, וכל באיה לא ישובו ריקם במפח נפש, ומעולם לא שלחה העדה הישרה לא מלאך ולא שרף לקבץ על יד כסף קדשים לתמיכת היושבים לפני ה', כאשר הסכן הסכינו לעשות העדות הגדולות אשר אין בתוכן אף החצי ממספר „הפרושים" בתוכה.

דומיה ורוח עצלות שוררת בעיר הקופאה על שמריה, כי יד המסחר לא הכתה בה גלים ולא רפדה לרגלי יושביה גחלים בוערות להרקידם כמו עגל ובן ראמים, כלב השוטר כי ישמע קולו בעצם היום והיה נשמע מקצה העיר עד קצה, דלת כי תסב על צירה היה קול שריקותיה הולך מסוף העיר עד סיפה, שתי נשים דברניות כי תשיחנה בפנת הרחוב והיו דבריהן נשמעים בכל אפסי העיר; אבל איזו המלה נסתרה תבחן אוזן העובר דרך העיר כמו סתר רעם קל, כהמולת האחו בערבי האביב, זרם מים שוטפים את גדות הנחל. . . . ההמולה הקלה הזאת איננה נפסקת לא ביום ולא בלילה, ממקום קדוש תהלך, כחמשים קולות שונים מתאחדים לאחד, מנגינות מסלסלות באפנים שונים, יש מהן מלאות רוח שירת העברי, רוח יגון ותוגה עמוקה, ויש אשר רוח השמח בחלקו חבלהה, יש אשר נקשיב בנגינת הלומד תורה קול הומה כיונה, קול היוצא מחרבות הלב החש געגועים עזים לאבות, אחים ואחיות, או לאשת נעורים . . . . ויש אשר ישמע הקול נמוך, נחר ורועד, כקול הבוכה על מר גורלו בחיים . . . . וכל אלה יחד יהיו לשאון מים כבירים בדומית ליל האביב; אכר כי יעבור דרך העיר ושמע את הקולות הבלולים ונטה הצדה להקשיב קשב רב קשב ועזב את סוסתו הדלה בחוץ ובא אל הבית להשליך פרוטות אחדות בתיבת־פחים הנטועה אל הקיר המערבי בביאה; אורח נכבד כי יבקר את שום־ העיר והביא אותו אל בית המדרש לראות ולשמוע . . . .

הימים כמים יעברו, גל אחר גל, שנה אחר שנה, וזכרונות ימי הנעורים חרותים על לבנו עד זקנה ושיבה.

כמו חי נצב לעיני רוחי איש קטן הקומה ודק בשר כשחוף עץ, לחייו שפו ועיניו בבו בחוריהן ומסביבן כתמי תכלת גדולים . . . אראנו כמו עתה, יושב ומתנועע כענף עץ מפני רוח, קולו לא ישמע רק שפתיו נעות, ולפעמים תתמלט אנחה דקה מן הדקה מבין פתחי פיו, זקנו הקצר והחד כשפיר יאחז בידו היבשה כצומת של גידים יבשים, ויביאו אל פיו ויצורי פניו מתכרכמים, ממעל לשפמו יופיע קומט עמוק לאורך כל הלחי, שפתיו תסתרנה אז מעין רואי, השפם מתדבק בזקן הממלא כל חללו של הפה, כה יושב הוא ומתנועע, נאנח ומרים את עיניו למעלה ולפניו פתוח ספר הגמרא . . .

הה איכה עתה איש אמלל קלמן הבארותי ? . . . .

כמו חי נצב לעיני רוחי האיש הזה בעמדו על הבמה ודורש ברבים בבית הכנסת בעיר „קיבה", ספיו לפידים יהלוכון, והוא עומד כמסמר נטוע על עמדו ועיניו ירבו זיקים אל כל רוח, עיניו השחורות והגדולות אשר כל ימות השבוע לא נראה בהן כל ניצוץ קטן, התלקחו מדי שבת בשבתו באש טהורה בדרשו ברבים, מדברו נאוה וקולו ערב ועושה רושם עז ונעים בנפש השומע, עוד אזכור את הקריאה הגדולה אשר קראתי אז עם יתר חברי תופשי התורה באיש הזה אשר על כפים נשאוהו כל אנשי קיבה, בית הכנסת היה מלא בכל שבת מפה לפה אנשים מכל המינים, ועיני כלם נשואות אל הפרוש הבארותי ומפיהם ירד רירם לכל הנה ומלה. . . . אשא עיני למרום ואראה ראשי הנשים הצובאות צפופים ודחוקים זה על גב זה, כאריח על גבי אריח, ושואפות אל פיהן הד קול הדורש מן האויר; ואמנם פום ממלל רברבן היה להבארותי, רעיונים זכים ומחשבות טהורות השתפכו מלבו ברעם ורעש, בסופה וסערה, כל דבריו היו מתובלים במאמרי חז"ל אשר

בארם באופן פשוט וקל ומקובל על לב המון העם . . . הה! שנים רבות חלפו מאד עד היום, וכבר השלכתי מצולה בלבב ים החיים, משברים וגלים רבים כבר עברו עלי, ועוד לא שכחתי את האיש הזה ואת שיחו ואת כל אשר עבר עליו . . .

ישנן צורות מאירות אשר אם נראן פעם אחת בהיותנו עוד בעצם עלומינו, בעת אשר לוח לבנו עוד חלק, ויצרנו הרע עוד לא חרת עליו הרהורים רעים ומחשבות פגול, בעת אשר התבונה טרם למדתנו לנטות קו משפט וחוק על היופי, בעת אשר נפשנו עוד זכה וברה ואין לנו לא קנאה ולא תאוה בכל זאת יחקו רשמי הצורה ההיא עמוק בקרבנו אשר לא תמחם יד הזמן ונהרות החיים לא תשטפום ואתנו יחד ירדו לקבר . . . . צורה כזו היתה לחנה בת הרב!

כשושנת עמקים נסתרת מעין רואי גדלה הנפש העדינה הזאת, כל טל שמים לא לן בגביעיה, אך גם קרני השמש הלוהטים לא שזפוה, כל דעת לא למדה, אבל גם לא חללו תמתה הבלי ההשכלה המזויפת, כתמר דמתה בקומתה, הוד והדר בכל מבנה גוה, שמים טהורים בעיניה הגדולות היושבות על מלאותיהן, והיא לא תרע . . . הנערות. אשר עוד צד תמות במקומה עומדת בלבבן לא תלכנה נטויות גרון בהודע למו כי יפות הנה . . .

כמכשול לב היתה חנה שלא מדעתה לכל „הפרושים" אשר אם כל אחד בוש להודות לפני רעהו כי נפשו קשורה בבת הרב אבל כל אחד ידע נגעי לבבו ותאותו ממנו לא נסתרה, ואף גם זאת, כי כל אחד מהם ידע להבין כי כלם אחים לצרה וכי פש הנגע בלבות כלהם . . . .

— אֱלוני! מדוע ככה אתה דל, וזה כימים אהדים אינך הולך לישון לחדר משכבך ותבחר לשכב פה על ספסל יבש כל הלילה?

— עד שאתה שואלני אני שואל אותך, כרכמשי, אָן הלכה אָן פנתה התמרתך אשר הצטינת בך תמיד, כי תשב כל היום אל יד החלון הפונה אל בית הרב ועיניך חודרות החוצה, וספר הגמרא פתוח ומחכה . . .

— גשורי! הישן אתה?

— לא!

— ומדוע?

— עד שאתה שואלני „מדוע" אשאלך אני פשר נדידת שנתך . . .

ומלים יעתקו מפיהם ומקרב לבות שניהם תגחנה שתי אנחות דקות אשר לא תבחנן כל אוזן זולת אזני הנאנחים . . .

— חצרוני! אתה בא מן החוץ, מי יושב את הרב בחדרו? . . .

— הלא גם אתה, מעכתי, עמדת לפני רגע מספר אל יד חלון בית הרב ועיניך חדרו פנימה.

כעין שחוק מר יופיע על שפתי הנדברים . . .

— אמדורי! מה הנאה יש לך לקבל מכתבים על כתובת הרב, הלא כל אחד מאתנו מקבל מכתבים על כתובת עצמו אם אך כתוב באר היטב על המעטפה „בבית הכנסת"?.

— ומדוע ימתקו לך מימי הרבנות כי תשבור בם צמאונך בעשרים פעם ביום?

— אם כי התשובה איננה ממין השאלה, אבל הנדברים מבינים איש את רעהו. מאי חזית דדמא דידך סומק טפי . . .

כה נסכה חנה רוח עועים על העוסקים בתורה שלא מדעתה, אבל גם היא לא לאורך ימים נשארה שלוה ושוקטה מבלי דעת את הנעשה מסביבה, ובהודע לה שמץ מני

כל האהבה אשר ירחש לה לב כל „הפרושים" ובתוכם גם לב האחד היחיד ומיוחד אשר כל אנשי העיר יכבדוהו כמלאך אלהים, אשר גם אביה יכנהו „כלי מפואר" וינבא לו עתידות טובות, התעוררו בלב החף הזה רגשות אשר לא ידעה שחרן, והרהורים שונים עלו כארבה ויכסו את עין חייה השלוים, ההולכים לאט כמי השלח . . . ותזנח משלום נפשה!

אכן גם לב הפרוש הנקפא רוקם מבשר גידים ודם, ודמו גם הוא ירתח רתחיו ויבער כשמן בגעת בו אש... גם אל לב בת־רב הסגור ומסוגר יחדור רעיון האהבה בבוא העת.....

* *

*

יום בוער כתנור חלף הלך לו וערב חם לקח מקומו, הכוכבים ממסלותם יביטו ברבבותם בעינים טהורות עלי אדמה, הסהר שואף זורח בסתר עבים, יוצא מזה ונכנס לזה ולא יעמוד על עמדו, האויר חם וצח ומלא מזמרת צפרי הליל וקרקור הצפרדעים באחו, מרחוק נשמע המית מי הניעמאן ההולכים ושוטפים ובדרך הלוכם ינשקו ויחבקו באהבה חפי־חל, מלאכי שלום מלאכי עליון מרחפים על פני העיר ובצלם יחסיון אדם ובהמה, רק אין שלום אמרה האהבה לקלמן הבארותי ולחנה בת הרב . . .

כסוד שיח עלי אילן בנשב בם רוח קל שיחת הנאהבים והנעימים בקרן זוית בית הכנסת הישן בדממה דקה, פני העלמה חורים כשלג וכל עצמותיה תרחפנה.

— חנה! למה תראי ולמה ירך לבבך ?...

— יראה ורעד יבא בעצמי, פן סוף סוף יודע דבר אהבתנו בעיר והיינו חטאים.

— כבוד אהבה הסתר דבר מעינא בישא... סורי נא כמעט! ובדברו משכה אחריו צעדים מספר ויעמדו לפני פתח בית הכנסת.... ותתחלחל חנה וקור חזק חדר אל כל רמ"ח איבריה ושס"ה גידיה.

— סירי נא הלום ונדבר את דברינו, אנכי מגן לך, בצל הבית הקדוש הזה נחסה מעין רואים, צנה וסוחרה לאהבה תמה וישרה יהי פרוזדור בית הכנסת....

במסדרון הבית עומדת כל ימות השנה מטת המתים אשר כל העובר עליה אף ביום יחרד לבו ומחשבות עצב ויגון תבאנה בו, רוח הטומאה, רוח רעה מרחפת על פני המטה ורוח מלא מאלה יבא אל לב המביט עליה... לא אדע מקור המנהג המוזר הזה בכל הערים הקטנות להעמיד את ארון המתים בפרוזדור בית אלהים, אם מאשר אין מקום אחר לעמדתה, או במחשבה תחלה נהגו להעמידה בבית אל להעלות על לב הבאים להתפלל את סוף כל אדם, ולהכניע את לבבם הכנעה גמורה לפני אל אלהי כל הרוחות החותך חיים לכל חי... ומי יוכל לתאר פלצות העלמה הענוגה בגעת ידה, מבלי ראות בחושך, בבלונסאות המטה. ידיה רפו, אצבעותיה שפלו ברכיה כשלו... אך קלמן החזיק בידה ויעודדה ברוח כביר אמרי פיו, ותלחץ אליו בלב דופק בחזקה, וכתומר מקשה עמדו דומם רגעי מספר...

אל אלהים היודע מחשבות וסתרי לב כל חי לא נסתרו מעיניו ,- אשר תעופה לו כברק וכל תעלומה אור יוציא, אך הוא יודע את אשר נדברו אז שתי הנפשות שכורות אהבה אלה; כותלי בית המדרש! אל תגלו סוד, פן תשמענה הנשים השאננות השמות מסוה צדק על פניהן ותחרקנה שן; ארון המתים! אל תפתח פה לספר שיחת רוחות אוהבות ונאהבות, פן תקשבנה הבנות הבוטחות ויצא עתק מפיהן... הה! היקום רוח בנו לשים אשם נפשות הצעירים לימים כי יצמאו לטעום רסים אחד מכוס התענוגים, כוס

אהבה ביד הזמן ? מי מאתנו לא היה צעיר בימי ילדותו ? לב מי מאתנו לא הכה גלים מימיו ? דם מי מאתנו היה שוקט על שמריו כל ימי חיינו וכל רוח מצויה לא עברה עליו ותך בו משברים ויהמו גליו ? אך אנחנו, אחרי אשר קפצה עלינו זקנה, אחרי אשר נרבץ תחת משא שנים רבות, ועל ראשנו כבר יתעלם שלג עולמים, או אחרי אשר חובל שמן מפני עול צרות רבות ורעות, ושער בנגע הפך לבן אחרי אשר פגעי החיים המעיטו חלבנו ודמנו והננו בעצמות יבשות בלי כל לח ודם, נקשיח את לבנו מהבין משאת נפש העלומים... לו יואל פורה שר של שכחה דבר יפתח שפתיו ויזכירנו ימים מקדם, עת טל העלומים עוד לא חורב על מצחנו ועל עפעפינו נגה אור החיים בשלל צבעיהם, לו יואל להזכירנו נשכחות, או אז דננו לכף זכות את „הפרוש" אשר עזב את ספרו פתוח ויצא לקבל פני אהובתו, ואת בת הרב כי שכחה את אביה ואת אמה השומרים אותה כבבת בת עין, כי גם ליושב אהלים לפעמים „טובים דברי דודים יותר מיינה של תורה", וגם לב בת־רב איננו עץ ואבן; — רגעי מספר שוחחו הנאהבים יחד וישכחו תבל ומלואה, אך פתאום והנה בלהה ! . . .

מבית הכנסת פנימה התפרצה המסדרנה תמונה שחורה, כפני איש מראה . . . רגע אחד, וקול נורא התפרץ משלשת הלבבות, ובשני, התנפלו ארצה כבולי עץ חנה ואותו האיש הנדהף מבית הכנסת . . . כחץ מקשת רץ קלמן לבית המדרש ויקרא בקול קורע לב: הושיעו נא חברי . . . אסון נורא קרני ברגע הזה . . . חנה בת הרב . . . רוח טמא נכנס בה . . . רוצו אחרי . . .

כרגע אחד התקבצו כל הפרושים ונרותיהם בידיהם, ומחזה נורא נגלה לעיניהם; אל יד ארון המתים שוכב כמת ר' שכנא בעל הבית הגון בעיר, עיניו הפתוחות קמו ומראה זכוכית מבהקת להנה, פניו ירוקים וכל בדיו יזועו . . . ובקרן דרומית מערבית סרוחה על הקרקע חנה בת הרב, פניה חורים כפני מת, אף טפת דם אחת אין במו, שפתיה כחוטי תכלת, עיניה סגורות ושערות ראשה כאגודת צמר שרוק במשרק נפזרות סביבה . . . ותהי המולה ומבוכה גדולה, והקול נשמע בבית הרב הסמיך לבית הכנסת וימהר אל מקום ההפכה, ובראותו את בתו יחידתו, אשר חשב אל נכון כי תנום כבר שנתה, שוכבת . . . . פה . . . . וכל תופשי התורה סביבה . . . . אחזהו השבץ . . . . ויתעלף ! . . .

*　*

*

כעבור רבע שעה הקיפה הזעקה את כל העיר ותהי כמרקחה, אצל כל בית עמדו חבורות חבורות אנשים ונשים וטף ערומים ויחפים, נפחדים ונרעשים, אלו לאלו ממללים ואלו לאלו שואלים: מדוע קול הקריה הומה ?

— ר' שמחה ! — ישאל אחד בנשימה אחת ושניו דא לדא נקשן — מה מליל ? לאן אתה רץ ? הגידה נא ר' שמחה !

— הכל רצים אף אני רץ ולא אדע דבר ברור . . .

— ר' חיים ! ר' חיים ! אהה מה היה לנו ! בית מי בוער באש ? חוסה נא עלי אשה אלמנה, הגידה באיזה רחוב כי לא ארא כל אש ותמרות עשן . . .

— אומרים אמר כי בבית הרב . . .

— הה אללי ! הרוח נושבת מפאת מזרח . . . ובבהלה תרוץ הביתה להציל את כליה מן הדליקה . . .

— ר' זלמן, ראה בקשתיך, הגידה לי מאין אתה רץ? בבית מי התפרצו שודדים להרוג ולאבד?

— ההמון הולך ורב סביב בית ר' שכנא, המבוכה גדולה ואין איש יודע עד מה...

פתאם נראה ברחוב רופא העיר, בעצלתים יתהלך כהולך לשוח, אחריו הלך תלך הרבנית וידיה על ראשה וקול בכיה ירגיז שמים וההד יעננה בקול... עד מהרה התקבצו אחריה המון אדם רב ופי כל אחד מלא שאלות ותמיהות, השערות זרות, גם תלונות קלות על הרבנית כי לא תפתור למו את החדה...

ולפני בית ר' שכנא הופיע בהדר גאונו שוטר העיר בלוית כלבו הנודע ליהודי „קיבה" אשר בבשר רבים מהמה שם אותותיו אותות, גם סופרו הדל גאה, הפוסע פסיעות גסות על ראשי עם קדש החרד לקול עלה נדף, גם הוא הלך ילך בעצלתים, עקב בצד גודל, גרונו נטוי ועיניו תרוצנה רצוא ושוב בחוריהן, תחת אצילי ידיו ישא תיק הסופרים אשר לו ועליו גאותו בכל עת ובכל שעה, השוטר כבר בא הביתה והוא עודנו עומד בחוץ ויהלך אימים על הנאספים: כי אם לא ישובו ברגע זה לאהליהם, הנה הוא מוכן ומזומן לכתוב פרטי-כל, כתוב וחתום, ויגש משפטם „למקום הראוי" וענש יענשו קשה כמשפט „מפריעי מנוחה" המבואר בסעיף פלוני בספר „אוסף החקים" בדף....

פה עצר במלים המתגאה בבקיאותו בספר החקים לפני קהל הנאספים כסגלה לדבר אחר, אם מאשר שכח לפי שעה את הדף או לא ידעו מעולם, או מאשר קול ההמולה הגדולה אשר הקיפה כל בית שכנא ברגע זה סתמה טענותיו ונסתם חזון.

— לכך אני הולך, יהודים ארורים, לכך באתי למסור אתכם ביד המשפט — קרא בחרונו, ויפתח במהירות את חיקו ויוציא עט וגליון ויחפץ לבוא הביתה לקיים מה שאמר, אבל לשוא חגר שארית כחו לעשות לו דרך, לשוא הרעים ככפיר ופרש ארבות ידיו לדחות על ימין ועל שמאל, הבית מלא עד אפס מקום, המבוכה גדולה מאד: כלב השוטר אשר בא אחרי אדוניו הביתה, לא שכח להביא את שניו החדות וישתמש במו בשעת הצורך, כי בהיות הלחץ גדול מהמון אדם רב לא הרגיש בו נחמיה הזקן ומבלי ראות דחפהו על רגליו, אז השיב לו הכלב על פי פעלו וינשכנו עקב עד שפך דם, למען ידע העם כי כבודו הולך אתם, נחמיה זעק מעצמת מכאוביו, ותהי מבוכה חדשה אשר הפריעה את סופר השוטר מכלות דברי בקיאותו.

כה רבתה המהומה כל הלילה ואיש לא ידע בשלמי הרעה הזאת ומי הפיח קריה שלוה ברדמי הליל?

* *

*

למחרת היום היה קול הקריה הומה, מאז הבקר נתבע הפרוש הבארותי לשוטר העיר וישימהו במשמר עד אשר יתברר הדבר, איש לאיש יביע אומר ואשה לאשה תחוה דעתה על אדות המקרה המוזר ואין יודע עד מה; חוקר הדין אשר בא מעיר המחוז לקריאת השוטר הוציא תעלומה לאור, ועד מהרה נגלה הדבר, כי שכנא חטפו שינה בהתפללו תפלת הערב בצבור, ולא הרגיש בצאת העם לבתיהם וגם הם לא הרגישו בו, אך כעבור שעות אחדות התעורר משנתו וידע את מקומו נזדעזעו כל אבריו ולא קם בו רוח, ויאמץ את לבו וישם את פניו אל הפתח אך בגשתו אל הדלת הקשיבה אזנו כעין דבור בלחש במסדרון, ונפשו יצאה בשמעו קול צפצוף צפרים, קול משק

נשיקות.... שערות ראשו סמרו וילפת, אך פחדו הוסיף לו און ואומץ וישא את רגליו לנוס החוצה, אך במרוצתו פגש במטת־המתים. ויכשל ויפל. גם סוד הנאהבים נגלה בכל פרטיו ויהי למלה בפי יושבי קרנות ותהם העיר.

— מה אחרית הנפשות אשר הצגת לעינינו לראות במו? — אשמע שאלת הקוראים.

קלמן ברח את העיר בהחבא אחרי אשר נתנה לו חפשה מטעם חוקר הדין, ולא נודע מקומו איהו. שכנא האמלל, אשר שכח כי אסור לישן בבית הכנסת בלילה מפני הרוחות והמזיקין, חולה מחלת השבץ עד היום הזה... ותו לא מידי!

— וחנה? השכחת את יצירך זה?

— לא שכחתי ולא אשכח, קוראים חביבים, אך השבעתי אתכם בצבאות ובאילות השדה אם תעירו ואם תעודרו כל שאלה על אדותה......

עזרא גאלדין

צבעי החיים.

זה לעומת זה.

הן מימי ילדותם היו רעים נאמנים, אך רב החיץ המבדיל ביניהם; שלמה ילך תמיד לבוש בבגדים פשוטים ירחק מן המותרות (לוקסוס) בין חוג מרעים לא יבא, ודוד, הוא איש אוהב להתיפות ולחקות חקי „המדה" בכל פרטיה ודקדוקיה, ורק כאשר תקרא לו חפשה מצבא עבודתו, אז יחיש ימהר להתרועע עם ריקים ופוחזים ויחד אתם ילך שלוב־זרוע לגן הטילים, אשר בו פרחים מרהיבי עין ינצו ושושנים אדומים ככרמיל יפתחו גבעוליהם וכוסיהם, או יחזה לו יד בבתי קרקסאות, תיאטראות ובסילקאות, ולעתים מזומנים יבא גם בחוג עלמות תופפות, אשר הנה תצהלנה לעמתו תמיד. שניהם כהנו פאר בבית מסחרו של הגביר כרפס, שניהם קבלו משכורת וחקה אחת, אך את דוד כלם אהבו בעבור ששון לבו המיד, ואת שלמה שנאו באמרם: כי רק אוהב עצמו (עגאיסט) הנהו ולבדו יחיה. הבין לא אוכל מה תחשוב בלבבך? — יאמר דוד תמיד למרעהו — שלמה — חרפה היא וכלמה, כי איש ינזר את עצמו מכל תפנוקי החלד, הן צעיר לימים הנך ונחוץ כי תחיה חיי בשרים, והאם אתה תחוש מה בחיים? ככלותך מלאכתך תסגר בחדר ותקרא את ספריך, לכן אשאלך: האם תחכם? האם לא השך אלוה הכמה?!" — לבניך תטיף מוסרך, ידידי, — יענה שלמה על דבריו — הן ידוע לך, כי רב ההבדל בינינו, אתה תמצא לך עונג בחוג שמחים, עליזי גאוה, ואנכי אמצא לי ענג בקראי איזה ספר, או בשפכי שיחי עלי גליון ואת קולמסי הנני עושה לציר שלוח, שימסור רחשי לבבי ותעלומה יוציא אור; או, בישבי בדד בחדרי וסביבי שוררת דומית הקברות, לך לך בדרכך אשר בחרת ואני בדרכי אלך ולא אשט. —

נקל להבין, כי איש כדוד נשא חן וחסד לפני כל העלמות אשר ביבוק, ושלמה? רק אותו שמו לסמל השנאה, אך שלמה לא שם אל לבו כי תקע נפש העלמות ממנו ולא דאג מזה מאומה, ורק כאשר ראה את דוד הולך כשר צבא לפני עבדיו, לפני

המון נערות, אז חרה אפו על תבליתו, על אשר לא יזכור, כי הימים תמיד יזיזו ממקומם, וההוה, מחר כבר בחיק העבר משכב לו הציע, ויבלה ימיו בתהו... שלמה ודוד היו שניהם כבני עשרים ושש שנה, שניהם היו בני אבות ישרים, ושניהם קבלו משכרת אחת, חמשים רו"כ, מדי חודש בחדשו. שדכני עיר יבוק דברו אתם נכברות עם „כלות" לאין מספר, אך תוחלתם היתה נכזבה ותקותם מפח נפש; כי שלמה בקש לו רק בת הורים ישרים, אשר תוכל להיות צופיה הליכות ביתה במשטר ותוכל לחנך את ילדיה, ודוד בקש לו עלמה, אשר גמרה איזה גימנאזיום ואשר תלך קדימה לרוח היום, וכלות כאלו לא בכל עיר תמצאינה, כי עלמה ישרה ותמימה חזון יקר הוא עתה, כן קשה למצוא עלמה משכלת ומלומדה, אשר תחפוץ לקחת איזה איש, אשר יכהן באיזה בית מסחר. בחפזי שכחתי לספר, כי שלמה היה בתור עורך־חשבון ודוד — בתור גזבר וסוכן על הכסף. אדונם אהב את שניהם, כי באמנה הם אתו, אך את שלמה אהב מכלם, בעבור חריצותו ובעבור טוב לבבו, ולכן שנאוהו יתר העובדים, ותמיד, שלא בפניו, שפכו עליו קיקלון ועבטיט ושמו היה בפיהם לדראון. בבקר אחד, עת כל העובדים כבר נועדו ובאו, גלה העורך־מכתבים פרח־שושן את אוזן כל האנשים כי שלמה לקח לו לכלה את בת ר' יצחק שיק. החדשות האלו הוציאו על שפתי כלם שחוק התול (איראניע), ובאמת אך שחוק מכאיב לב הדבר הזה, כי שלמה בחר לו לרעיה את בת ר' יצחק שיק.

התנאים.

ר' יצחק שיק היה עני מדוכא ביסורין, את חית נפשו מצא מזה, שהוא עשה נרות ואשתו עשתה שמרים, ואף כי חיו בעירום ובחסר כל, בכל זאת לא הוא ולא אשתו רחל לא התאוננו על גורלם המר ועל מצבם המרה מאד, ובדומיה נשאו את אשר נטל עליהם המקרה, כי היה ירא וחרד על דבר ד' באמת וידע פתגם חז"ל: „מה דעביד רחמנא לטב"... והאמין אמונה אומן, כי התבל הזאת היא רק פרוזדור לטרקלין, לחיי העולם הבא, וכל תענוגות העולם הזה הלא מהבל המה יחד לעמת חתיכה אחת לויתן...

הוא היה איש בא בימים, את כל בנותיו כבר נתן לאנשים ובביתו נשארה רק שרה, עלמה בת שמונה עשרה, ובעדה בקש נעו' אחד, אשר יוכל להשתכר, כי את שתי בנותיו הראשונות הוא נתן לאנשים בטלים והן הנה עם הצאצאים והצפיעות עליו ועל צואריו; כי האחד מבעליהן מיושבי קרנות שחיים ברוח ופרנסתם מצויה להם ברוחק והשני הלך למדינת הים לבקש את אליהו שיתן לו ארנקי של זהב... שרה היתה עלמה יפה, אך אליה לא השגיחו, עליה לא התבוננו, כי היתה מלובשה בבגדים ישנים וקרועים ורק לימים רחוקים יצאה על גפי מרומי קרת, כי עזרה להוריה במלאכתם; עתה נקל להבין, מדוע שחקו רעי שלמה עליו, על אשר בחר עלמה כזאת לאשה.

שלמה גר לא רחוק מבית יצחק שיק, ומדי יום ביומו בבואו לאכל ארוחתו, ראה מחלונו את שרה והעלמה העניה הזאת פעלה עליו רושם טוב, הוא ראה לפניו בת ישראל ישרה וצנועה, אשר לא תדע כל דבר מלבד לכבד את הוריה ולשאת אתם יחד את נטל החיים המרים, הוא חשב בלבבו כחכמינו ז"ל: „בנות ישראל יפות הן אלא שהעניות מנולתן", ועת תעדה שרה שלל צבע רקמתים ותלבש בגדים עשוים בטוב טעם ודעת, כי אז תעלה ביפיה ובחנה על כל העלמות, אשר הוא יודע, כמה פעמים הלך לר' יצחק בתקותו לדבר שם עם שרה: אך תמיד רק בית עכביש היה מבטחו, כי

היא לא מאנה לדבר אתו מטוב ועד רע, ועת שאלה דבר מה, אז אדמו פניה כקוי השמש, טרם תבא, וענתה לו רק בקצרה, ומדאגה מדבר, פן יכביר עליה במלין, התהמקה ותבא להחדר השני...

הדבר הזה מצא חן בעיני שלמה, הוא הבין, כי עלמה ישרה כזו תאהב את אישה בלב ונפש, לא בדו פרצופין, ולא תשגה באהבת זרים. זמן כביר הלך אחוז בסבך שרעפיו אודותה ולא הגיד לאיש מאומה, מראש חשב הוא בעצמו הכל בפרוטרוט, ובאחרונה, גמר בנפשו, לקחת לו לאשה את שרה. בעצמו הלך אל ר' יצחק ויגלה לו את סודו הכמוס, ור' יצחק שש מאד לקראת השמועה הזאת, כי מעודו אהב את שלמה בעבור תם דרכו ונקיון כפיו, וגם ידע, כי גם אדונו יאהבהו ובטוח הוא כי תמיד לא יחסר לו לחם חקו ולכן הסכים כרגע לבקשת שלמה, ויגמרו לכתוב את התנאים בעוד זמן קט.

כאשר שאל ר' יצחק את פי בתו: אם תשמח היא לקראת חתן דנן? ענתה בשפה רפה: „כן!" ובירכתי עיניה נקוו דמעות ששון, ונקל היה להבין, כי מאשרה היא מאד ותחוש אשרה יותר מהעלמות העוגבות לבחיריהן, בהגיען למטרתן...

שלמה ביצאו מבית ר' יצחק ספר לכל, כי שרה תהיה כלתו וכלם התפלאו פלא, מדוע תבחל נפשו בעלמות אשר תתנגה לו נדה סך הגון ויקח לו נערה עניה?!.. ולרעיו היה די חמר (שטאָף) לשחוק על מחשבתו. — שלמה הביט מרחוק איך רעיו ומיודעיו ילעגו לו, בכ"ז עשה את עצמו לאינו רואה, ובימים שמונה קראם לנשף חשקו, לכתוב התנאים עם בחירתו, רצתה נפשו, שרה היפה וברה. — אך מה תמהו רעי שלמה, כאשר נודע להם, מאחורי הפרגוד, כי דוד יארוג חוטי אהבה עם מארגארעטהע בארסקי, ואף כי עתה חוטי אהבתם רק כקורי עכביש, אך ברבות הימים כעבות העגלה יהיו. — „מה רב ההבדל!" — אמרו איש לרעהו — הן, כמדומה, שניהם כאחד טובים, ובכל זאת האחד לקח את בת ר' יצחק עושה נרות, והשני יקח את מארגארעטהע, בת אחות הגביר ל...".

המאֻשרים

מארגארעטהע בארסקי היתה מהוללה בפי כל ה„אסתניסים" בעיר יבוק, כי חנכה בבית הגביר ל... והיתה חותם תכנית היופי, גם גמרה את הגימנזיום בטבעת זהב, לאות על כשרונותיה הגדולים. הוריה מתו בדמי ימיה, ודודה ל... לקחה לו לבת, ועתה כאשר הגיע לה עת דודים בקש הוא למענה נער משכיל וטוב, ההולך קדימה, ויבטיח לתת לו נדה חמשת אלפים רו"כ, נקל להבין, כי לנערה כזאת רבים דרשו ורבים חפצו קרבתה, אך היא יותר מלכלם הראתה אותות אהבתה לדוד, והוא חשב את עצמו למאשר בחלד; לפני שנה לא הרהיב דוד בנפשו עוז לגשת אליה, ועתה ילך אתה מדי יום ביומו לשוח ברחובות. הוא מצא חן בעיניה, בעבור שתמיד אמר מלתא דבדיחותא, והיא, כאשר גדלה מימי ילדותה בבית מלא תרועת עליזים במנגינתם, לכן מצא חן בעיניה דוד ותמשכהו הסד בימינה. — דוד אהבה אהבת נפש, רק שם לו סתר פנים, כי לא מצא עוז בקרבו לגלות לה את אהבתו, כי הוא נגדה כגמד לפני הנפילים, הוא עובר אצל אחרים, והיא בת אחות הגביר ל... אך באחרונה גלה דוד למארגארעטהע את אהבתו, באשר נודע לו, עפ"י מקרה, כי גם היא תאהבהו, הדבר כן היה: להגביר ל... בא איש אחד צעיר לימים צ. ל.... האיש הזה היה אלמן וגביר גדול.

הוא בא לל... אודות עסק אחד, וכאשר ראה את מארגארעטהע בערה בלבו אש החשק לקחתה לאשה, וכלם האמינו, כי תהיה היא כלתו, גם לדוד נודע זאת ויתר לו עד מות, ויחל להוקיר רגליו מביתה, למען לא תראינה עיניו כידו, כי נכון הוא לכידור, אך כאשר חלפו עברו ימי מספר, מעת חדל לבא לביתה קבל ממנה המכתב הלז: „אהובי כ..! דעת לא אוכל, מרוע אנפת בי ותשליכני כנצר נתעב, הן ידוע לך, כי בחברתך אמצא לי עונג יותר מבחברת אנשים נטילי כסף, אשר צלמם אבזה, חפצי ורצוני, שכרגע תבא אלי, כי הרעיון, כי יוכל היות שאהה עזבתני בשצף קצף נורא הוא ומי יכילנו, ולא יתן מרגוע לנפשי. אקוה, כי תמלא רצון אהובתך, מארגארעטהע". המכתב הזה היה כצרי גלעד לפצעי לבב דוד האנושים, עתה הבין, כי היא תאהבהו באמת, וברגלים ממהרות רץ לביתה והיא בשמחה גלויה קבלהו, באהבה רבה לחצה ידהו ותאמר לו: תשואות חן חן לך, ידידי, שבאת, כי הספק תקע את צפרניו החדות בלבי, אולי... עתה אבקשך להגיד לי פשר דבר, מרוע מנעת רגליך מביתי?" — הרבר הזה פשוט הוא: כי לא חפצתי שעיני תחז כי את, יונתי תמתי, תפול, לחבל לאחר ועיני רואות וכלות... —

„מליצה חידות לי דבריך וקשה לי להולמם!" — האם לא תביני אותם? הן ידוע לך, שאהבתי אליך בלי מצרים, ואף כי לא נשקפה לי התקוה, שתתני לי ידך, אך עד היום הזה לא חשתי בנפשי את החיץ וקיר המבדיל בינינו, עד אשר בא הנה ל.. לצודך בחרמו, מעת ההיא הנני נבוך ולא אמצא עוד חפץ בהחיים המרים כלענה!.. —

„משגה הוא אתך! אהובי, ענתה בשחוק קסם — האדון ל.. לא יגורני בחרמו, כי לא אבא במקום כזה, אשר קוי השמש לי לא יזרחו, ותעופה שוררת שמה, תנגוהות שחר יופיעו לי רק במקום הנך!"..

— אלהי! האם לא חולם בהקיץ הנני? — קרא דוד בכרעו על ברכיו — מארגארעטהע, האם אוכל לקות להיות מאושר בקבלי את ידך? — אם לאשר היא לך ידי! הא אותה לך — קראה מארגארעטהע בהושיטה לו את ידה — דוד לקח את ידה וירטיבה ברמעות ששון וגיל. שניהם היו מאשרים, ביום ההוא בקש דוד גם מאת ל. את מארגארעטהע וגם היא סמכתהו בדבריה, והנדיב הזה, אשר האהבה מצאה חן בעיניו, השלים כרגע את חפצם לטוב, ובזמן קט נהיה מארגארעטהע לכלה לכ. פה לא נכתבו התנאים כמנהג היהודים, פה לא עשו „קנין", פה לא שברו כלים, רק העורך-דין רודין כתב בשפת המדינה כעין כתב התקשרות, ועם כל זה „כתובה" כחק וכמשפט העמים, ול. עשה משתה שמנים לכל עשירי עיר יבוק והאינטעלעגענציע שלה, כל רעי דוד קנאו באשרו והיטב חרה להם, באשר להם לא קרא להמשתה הגדול הזה.

קור וחום

מעת באו שני הרעים האלה בברית החתונה התרחקו איש ממשנהו, כי דוד, אחרי חתונתו, החל להתנהל ע"פ חקי כל הגבירים, שכר לו דירה נאה וייפיה על אחת שבע, ע"פ רצונו הוסר ממשמרתו ומכהנתו, כי דודו ל... שמהו לסוכן על כל עסקיו ויתן לו מדי חדש בחדשו מאה וחמשים רו"כ, אך שלמה, אחר חתונתו, שכר לו מעון צר ויקנה לו כלי בית פשוטים; אדונו הוסיף לו על משכורתו עוד עשרים וחמשה רו"כ לחדש,

וכבימים עברו, כן גם עתה בא לבית המסחר למועד הנכון. את פני דוד ראה רק לעהים רחוקות, ועת פגשו על אם הדרך אז שאל האחרון לשלומו בקרת־רוח, כמו יאמר לו: עתה נתפרדה חבילתנו, אתה חתן ר' יצחק עושה נרות, ואני חתן בת אחות הגביר ל.... — ביום אחד נפגשו שני הרעים בלכתם ודוד לא יכול להתאפק שלא לדבר אתו, וישאל לשלומו לאמר: „שלמה, מה שלומך?" — תהלה לאל, הנני חי בטוב ובנעימים — ענהו שלמה — „האם תשמח בנות ביתך, זו רעיתך?" — שאל דוד בשחוק — מאד ומאד אשמח ורק דאגות קטנות תטפנה אגלי רעל בכוס ששוני — „מה הנה הדאגות?" — שרה לא תחפוץ לקחת לה אמה והכל תעשה בעצמה — „הדבר הזה לא פלא הוא, גם בבית אביה לא ראתה מימיה משרתת" — זאת היא הנסבה — ענה שלמה בקרת־רוח, תמיד ראתה כי רק ידי אמה תעשינה כל מלאכה וכן תאבה גם היא לעשות; ועוד דבר אחד ימרר את חיי והוא: כי אף אגורה אחת תשמור כבבת עינה! — „הנך חוטא בנפשך! — ענה דוד — האם לא היה לאל ידך לבחור לך אשה בת הורים עשירים עם רב מהר ונדה?" — בכ"ז לא אנחם יקירי, את שרה אוקיר מחיי, בלבה חיי רוחי, ולא אחליפנה בכל סגולות מלכים ומכמני זהב — אך הגידה נא לי מה שלומך ומצבך? — „מה מצבי? — שחק דוד — מצבי טוב מאד ועומד על בסיס נכון וקים, הנני מרושן עונג בביתי שלש אמהות והנני חי, חי!" — למה לך שלש אמהות? — „הוי שאלה נבערה! הן אגור בארבעה חדרים מרוחים, המבשלת היא אחת, האמה לסדר את הבית במשטר — שתים, האמה, אשר תשרת את רעיתי שלש". — השמר לך, רעי, לבל תפול בנופלים, ובל יעמדו קרסוליך בלכתך בדרכך אשר התוית לך!..

— „הבינני נא פשר דבריך!" — דברי לא צריכים באור, כונתי, כי הוצאתך תעלה על הכנסתך! — „ומה תיעץ לי, האם לחיות כמוך? זכר ואל תשכח, כי אנוכי ורעיתי לא נשתוו" — זאת ארע גם אנכי, ומבשרי חזיתי!.

מבט לאחור.

בבית מסחרו של כרפס כלם ישיחו וידברו אודות המשתה אשר היה אתמול בנשף בבית ד. כ, ליום הולדת את מארגארעטהע, כלם ספרו, כי שם כבדו את הבית באורים, שתו משמנים, אכלו מעדנים, גם לביבות מטוגנות מרבכות בשמן לא חסרו שמה, ומרוב השתיה מעל פני כל אזל חיורא ואתא סומקא... כלם דברו בקנאה ובחרון, כי נפל חלק דוד בנעימים, רק שלמה שמע את כל אלה בקרת רוח ועננת תוגה כסתה את פניו החורים, העובדים התבוננו זאת וידמו בלבבם, כי פניו שנו מפני קנאתו בדוד, אך כלם שגו ברואה, כי פניו לבשו מעטה כהה, רק באשר, כי דאג לרעהו, על אשר יחיה בלי דעת, את כל כספו יאבד בתהו, ובאחרונה יבא יומו ויפול ולא יקום עוד! — את שלמה, אשר היה תמיד לכלמה, החלו להוקיר אחרי חתונתו, כי כלם ראו בעליל, כי הצדק אתו בקחתו את שרה, כי מעת החלה היא לעדות עדיה וחליתה ולצאת על פני חוץ, ראו המה, כי היא כלילת הפאר, וגם זאת לא נכחד מהם, כי בביתם השלום והשלוה ישלטו שלטת, את שלמה תאהב בלב ונפש, ועת יבא הביתה, כי אז שלחנו ערוך בכל, צפה הצפית, ורעיתו תחכה לו מתי יבא כלי הבית נקיים וטהורים ויפיעו להט וברק, היא — שרה — תשב לנגד אישה בעת אכלו ופניה מפיקים מנוחת עולמים. את אלה ידעו כלמו, ובעבור זה החלו להוקיר את שלמה, אך דמו בלבבם, כי לאי־עונג לו הדבר הזה, כי לא יודעת היא לשון וספר, והאמינו, כי יקנא בדוד, על אשר לקח לו

דעיה משכלת, אך זאת לא הבינו, כי שלמה ישמח להדבר הזה שאשתו לא מלומדה יותר מדי, כי בעבור זה לא תבא היא בחוג עליזי גאוה ולא תאלף ארחותם. גם לזה שמח, כי בביתו לא יקהלו אורחים, הוא ידע היטב, כי לו יצא ממנו כרוזא, כי אז בלי התמהמה ואיחור יבאו אוהבים וגם הנראים כאוהבים בשעת הנאתם . . . באשר כי למשתה ושמחה כלם יבואו למלא את הקיבה ורק בעת צרה יעמדו מנגד . . . לכן דאג מאד שלמה לאחרית דוד והיטב חרה לו, אשר יאבד כסף רב למען מלחכי פנכא, ודוד לא ישים זאת אל לבו ולא יתבונן לימים יצרו !..

בת רהב.

שנה אחת הסתתרה תחת כנפי הנצח האיום, מעת בא דוד בברית החתונה; הנה הוא יושב עתה נגד מארגארעטהע ופניו זועפים, היא גם היא סרה זועפה, ותביט בו בעינים מזרות זעם ומפיה יז קצף. „דוד!" — אמרה לו — בשצף קצף — הגידה, האם אסע למעיני הישועה, או לא?" — אבל, אהובתי, — ענה בתחנונים — הן מצבנו רעוע, מכל רכושנו נשאר לנו לפליטה רק אלף רו"ב, ואם כלה נעש לשארית הנמצאה אז יאלצנו המקרה לחיות רק משכר עבודתי, ולך הן ידוע, כי במאה וחמשים רו"כ לחרש לא נסתפק. — „לא אחפוצה לדעת חשבונותיך, רק זאת אדע ידוע כי הרופא צוה עליו במפגיע לנסוע למי הרחצה, לרחוץ במי הים ובאמכבטאות חמות!" — אבל הנני אדון בלי כסף, חכי נא עד אשר יקיץ הקיץ הבא, ואם יוטב מצבנו כי אז תסעי לחפץ נפשך וגם אנכי אסע אתך — „אתה הכבד ושב בביתך, רק לו ירט הדרך לנסוע!" — כמה כסף נחוץ לך? — „זאת היא שאלה נבערה, אשר רק היהודים ישאלוה, כמה נחוץ, כן תתן, ואני לא מחויבת הנני לתת דין וחשבון לפניך" — כחפצך אעשה, רק דעי לך, כי את נפשך את קובעת! — „תכסך חרפתך כילי ורע עין, האם כספך יקר לך מאשתך, מדוע נסעה אשת הגביר טרייוויש למעיני הישועה?" — אבל שכחת, כי אישה הוא בעל אמיד ונוח לו לתת כמה מאות רו"כ, אטו מלתא זוטרתא היא לפניו! — „אם אתה ידעת, כי אין לאל ידך למלא רצון רעיתך, מי הכביד עליך אכפו, שתשים עולה על צוארך?" — ואם את ידעת כי אני עני, למה זה חפצת בי? — „אנכי דמיתי, כי הנחיל לך הון עתק כדודי הגביר" — האם לא תזכרי, כי המקרה אכף על דודך תלאות וצרות כגיגית, טרם הושיבהו על פסגת העשר והאשר; יוכל היות, כי ברוב הימים, גם אלי תצהיל ההצלחה פניה, אבל בזה היום הנני עני — „אני לא אחפוץ זאת לדעת, אנכי אחפצה לחיות ככל הנשים השאננות, הגידה לי עוד הפעם, האם תתן לי חמש מאות רו"כ?" — מה לי לעשות? — ענה דוד ואנחה חרישית הגיחה מחביון לבתו — בידים רועדות שקל על ידה את הכסף וישלחה לדרכה.

נות שלום.

בעת ההיא, אשר דוד עורר מדנים עם מארגארעטהע, ישב לו שלמה עם רעיתו וישיחו אודות הדבר הזה: „האמיני שרה, כי חרה לי, — אמר שלמה — על אשר כל הליכות הבית את בעצמך צופיה ולמה לא תקחי לך משרתת, הן כעת משכורתי מאה רו"ב לחרש, ומרוע זה לא תחיי בנעימים?" — הן גם אתה תעבוד את עבודתך בלי

הרף, ולמה זה אנכי? האמינה כי לא יחסר לי כל, ומאשרה הנני, כי הנך אלוף נעורי!. — אם אקח משרתת מה אעשה אנכי? האם לגהק ולפהק, לחבוק ידים ולחכות, עד אשר יביאו אוכל אל פי? לא, יקירי, לא הסכנתי בחיים כאלה, עת אעבוד, אז אחוש בנפשי, כי בריאה הנני יותר, ומה גם כי כמה רו"כ יהיו למשמרת ליום רע... — „אבל מי ידרוש זאת מידך?" האם בלעדיך לא אבינה? הן אתה תעבוד בזעת אפך, ואנכי אריקה צרור כספך להבל? לא, יקירי, כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול, בשנה העברה התרחקנו מן המותרות והנה עתה בכיסנו כחמש מאות רו"כ! — „הצדק אתך, אבל את אשר נחוץ לא נוכל מבלי לעשותו" — מה נחוץ? — ענתה שרה בשחוק — „הן ימי החרף ממשמשים ובאים ונחוץ להכין לך בגד חדש בקרה!" — נחוץ? ומי יכריחני להכין בגד חדש? האם בבגדי הישן יאכלני הקור? ואם יאמרו עלי הבריות, או הנשים המוזרות בלבנה, כי אין לי בגד חדש מי ישים למו לב? אבל נחדל לדבר מזה, כי לא אמלא בקשתך — „נפש טהורה הנך, שרה, לב רגש מתנוסס בך — קרא שלמה בעליצות לב — ויחתים בנשיקה את סגור שפתותיה, אשר מביניהן שני טורי שנים צחות נשקפו, שרה גם היא לא טמנה ידה בחיקה ותקרב לשלמה והד קול נשיקה נשמע בחדר...

* *

*

מה תאמר, קורא יקר, להבדל בין שרה ומארגארעטהע? אקוה, כי תודה לי, כי שלמה היה המאשר בחלד! כי בלילספק תדע את ערך אשת נעורים, אשר היטיב פנים לאישה, הדבר הזה יקר מכל טוב, אם גם יגורו בהיכלי פרוים, אשר שמה האשה הרעים פנים ותמיד תמטיר על ראש אלוף נעוריה אלות וקללות, לא ינעמו החיים, וכבר אמר החכם מכל בני חלוף: טוב לשבת על פנת גג מאשת מדנים וכעס!".

מי הבין דרכו?

עוד שנה אחת חלפה עברה; בעיר יבוק יספרו איש לרעהו חדשות שונות אודות ה. כ. יספרו, כי הגביר ל.... דוד רעיתו, בעשותו חשבון כולל מכספו, ראה, כי באוצר כספו, אשר כ. הוא הגזבר עליו, יחסרו כמה אלפים רו"כ, ובהחילו להקור ולדרוש, נודע לו, כי ידיו היו במעל, וגם דוד בעצמו הודה לו זאת, באמרו: כי נחוץ היה לו הכסף הזה על הוצאתו, כי במאה וחמשים רו"כ לחדש לא תסתפק אשתו; לולא היה דוד בעל בת אחותו, כי אז שם רגלו בסד והושיבהו בכלא, אך עתה הסירהו רק מכהונתו ויתן לו צו, שבל יעיז לבא על סף ביתו. גם זאת ספרו, כי נוגש בית המשפט מכר את כל כלי בית דוד, בעבור חוב אשר יגבו בו, כלם התפלאו פלא, באיזה ענין רע אבד הוא את כל כספו? וכל רעיו ומיודעיו, אשר בהלו נר הצלחתו היו ממבקרי ביתו פעמים בכל יום, עמדו לו מנגד ויניעו לו בראש. גם צרות רבות סבל בביתו ממארגארעטהע, היא מצצה את דמו כעלוקה. „חדל—אישים!" — נתנה עליו בקולה— בו־ביום אשר נוגש בית המשפט בא לקחת את נשיו — „למה הבאת עלי חרפה ורעה, אשר לא אוכל למוש צוארי מהן?..— האם כי העון? — ענה הוא, ומעיניו כדורי

קצף התמלטו — האם לא תדעי, כי אך בך האשם, את חפצת לנהל את ביתך ע"פ חק כל הנשים הגבירות, לקחת לך שלש אמהות, בכל לילה ולילה עשית לך הלולים, בכל שבוע עשית בגדים חדשים, ואחרי כן, חפצת לנסוע למעיני הישועה, וכה לאט לאט הלך כספנו ונמוג, ונאלץ הייתי לשלוח יד בכסף דודך ולהלות עוד כסף מלוקחי נשך — „אם חדל-אישים הנך, האם על ראשי תחול האשמה? אם אין לאל ידך לתת טרף לפי רעיתך, למה היה לך לבא בברית הנשואין?" — מאה וחמשים רו"כ, לפי קט שכלי, די לכל משפחה, לחדש. — „דבר כזה יוכל לאמר רק אביון והלך, לך ראה איך יחיו אחרים ותוכח!" — ככר אמרתי לך שלא לנו להביט על דברת אחרים, נטילי כסף, כי לנו אין כל, בלתי נפשנו היבשה ונקיון שנים!.. — „וכבר מלתי אמורה, כי לא אוכל לחיות ככל הנשים היהודיות לאכול רק לחם צר ולחיות חיי עוני". — למה לא הגדת לי את כל אלה? כי לו הגדת, כי אז לא חפצתי לקחתך! — „כן? אתה תכחל בי? אתה, אביון ודל חלכה, אשר לך יאתה לקחת אשה עבריה, אשר „מחנותה לא תצא אנה ואנה". ואשר לא תדע רק לטוות וכפיה תמכו פלך, אתה, אשר מקדם לא שמתיך עם כלבי צאני, תתחרט, על אשר אנכי בענותי לקחתיך לאלוף נעורי?.."— מאושר הייתי לו לקחתי אשה פשוטה, אשר לא תדע ממשתה, ממעיני ישועה ומעוד דברים כאלה. — שלמה ידידי לקח לו אשה עבריה לכל חקותיה ועולמו יראה לפניו, יחיה שלאנן ושלו, ולפניו תדוץ דאבה, ואף כי יקח רק מאה רו"כ לחודש, בכ"ז צבר לו כסף וחפצו לקנות לו בית, והוא באשר, כי אשתו יודעת להוקיר כל פרוטה ופרוטה. — „אל תעיז בפעם השניה להשוני אל הנשים העבריות. ואם לא מצאתי חן בעיניך, אז אשוב לבית דודי, ואתה תבחר באחת השפחות" — ואנכי אקבלה פניך בתודה, אם תתני לי הפש, את תמצאי לך איש כלבבך וכתבונת רוחך, ואנכי איש פשוט אמצא לי אשה פשוטה, כי אמלל הוא האיש, אשר לו נפלה לחבל אשה כמוך!.. —

עודך תלעיב בי ותשפוך עלי קיתון של שופבין? הא לך גמולך בראשך, ובדברה הדברים האלה זרקה בו בכפיסי עץ ובאבנים, עתה לא יכול עוד דוד להבליג ויכבדה במהנות כהונה: בהזרוע על הלחיים. היא הרימה קול בוכים ותגש אל החלון ותנפץ את זכוכי החלונות לשברים; לקול זעקתם נאספו רב אנשים וזמן כביר לא יכלו להפריד בין הדבקים, איש בשערות משנהו. „אנכי מראש חזיתי זאת!" — ענה שלמה חלקו, בשמעו אחרית רעהו דוד — הוא אוה להרקיע לשחקים ולעלות אבר כנוצה, ולכן יורד הוא דומה ונפל מאגרא רמתא לבירתא עמיקתא. תחיה אהובתי שרה, לא אמירנה בכל הנשים העדינות!..

* *

*

דוד נהפך לאיש אחר, למארגארעטהע נתן ספר כריתות, ועתה נודד הוא ללחם איה, כי בעיר יבוק לא יחפצו לספחהו לענפי איזה מסחר, מדאגה מדבר, פן יגנוב כסף, כאשר גנב מגנזיו של ל... ושלמה? הוא יבלה ימיו בטוב ובנעימים, גם לו נתן חלק במסחריו של אדונו, רעיו מאז לא ילעגו לו, כלם יודו, כי הצדק אתו, וכי הבין הוא דרכו, ואת שרה כלם יכבדו, כלם יענו ויאמרו לעומתה: קדוש! מה נאמנים דברי החכם בן-דוד: „חכמות נשים בנתה ביתה ואולת בידיה תהרסנו!"...

יחזקאל הלוי לבית לעוויט.

—✱—

הערות על הכנסת הגדולה ספר שלישי.

א) בצד 38 אות ד׳ הביא ראיה מעירובין דף ס"ה נשכור וכשנגיע כו׳ עיי"ש. וכבר כתוב זאת בספר מנחת יעקב על התורת חטאת. בקונטרס הספיקות במחודשים אות יו"ד עיי"ש היטב.

ב) שם צד 55 הערה ט׳ התפלא על הלבושי שרד סוף סימן קע"ד עיי"ש. וכן יש לתמוה על הפרי מגדים שם עיי"ש. [ועיין במחצית השקל שם].

ג) שם צד 60 תמה על התוספות במסכת עו"ג דף ח׳ ע"ב עיי"ש. ולא ראה בהגהות מהרש"ש שם עיי"ש. ועיין בהגהות מצפה איתן שם שהעיר מפסחים ק"ז ע"א. וחידוש דלא הביא מן המוקדם מהך דשבת הנ"ל.

ד) שם צד 64 הערה כ"ג תמה על מה שלא נזכר בוידוי יוה"כ מלת „אנא" כו׳ עיי"ש. וכבר העיר בזה בספר עיקרי דינים חלק-או"ח סימן ה׳ אות כ"ד עיי"ש.

ה) שם צד 130 כתב לפרש דברי הגהות מרדכי פרק מ"ח במה שכתב שם דיש ללמוד מזה דין גדול כו׳ דט"ם הוא וצ"ל דין גטים. דגם בגט סברתו דפסול בלילה כו׳ עיי"ש. ועיין בהגהות מרדכי במסכת גיטין פרק ששי סוף סימן תס"ז דכתב דמותר ליתן הגט בלילה עיי"ש? וכן במרדכי במסכת יבמות פרק האשה בתרא סימן פ"ו מבואר שם דמותר לגרש בלילה עיי"ש. ומה שכתב שם „בהכנסת" דהגהות מרדכי הוא מרבינו בעל המרדכי בעצמו. עיין בשם הגדולים מהאזולאי זצ"ל בחלק מערכת ספרים אות הה"א נומר 24 שכתב דחיברם רב אחר המרדכי עיי"ש.

שלמה פריידעם החוב"ק ליאדי.

חסרון להמנות.

בראותי בכנה"ג ספר שלישי הערתי על ספר „שושנת אברהם" במבטא זה: איך נעלם מהגאון המחבר תלמוד ערוך ב"מ נ"א ע"א, שכה דברי הגמרא שם ומאי „ואפשר"? תמהתי על עצמי איך יצאו הדברים האלה מפי עטי. הלא אין דברי „שושנת אברהם" נוגעים כלל לדברי התלמוד? ובחפשי בהעתקתי שנשארה אתי, והנה כזאת מצאתי: „איך נעלם מהגאון המחבר תלמוד ערוך ב"מ נ"א ע"א, שכה דברי הגמרא שם: ואיצטרך למכתב לוקח ואיצטריך למכתב מוכר וכו׳ ומראה התלמוד בסברות חזקות, ששניהם צריכים. ומאי „ואפשר" למה לו לחפש אחר טעמים אחרים קלושים ומספקים"? כה דברי שם. ואינני יודע איך נפלה הטעות הזאת בדפוס, וראיתי למלאת את החסרון הזה לבל יחשבוני הקוראים לטועה ח"ו.

יצחק ניסענבוים.

חַיֵּי אָדָם.

כָּל יְמֵי אָדָם רָעִים :
נָכוֹן הוּא אֶל צֶלַע,
מַעְגְּלוֹתֵיהוּ נָעִים
יְקֻלַּע בְּכַף הַקָּלַע ;
רֶגַע יַשִּׂיג שָׂשׂוֹן,
יִשְׂמַח, יֹאכַל בַּטּוֹבָה,
פִּתְאֹם יִקְרֶנּוּ אָסוֹן,
יִשְׂבַּע צָרָה וְהֹוָה.

הָאַהֲבָה תֵּינִיקֵהוּ
מִשֹּׁד תַּנְחֻמֶיהָ
וַעֲדָנִים תַּשְׁקֵהוּ
מִכּוֹס תַּעֲנֻגֶיהָ,
וּבַלָּט תָּשִׂים מְרוֹרִים
בִּגְבִיעַ הָעֲדָנִים,
תַּךְ יְדִידָה בַּטְּחוֹרִים
וּבְמַדְוִים נֶאֱמָנִים.

אַחֲרֶיהָ הַהַצְלָחָה
עַל אֶבְרָתָהּ תְּנַטְּלֶנּוּ
וּמֵעֵמֶק הַבָּכָא
אֶל בָּמֳתֵי עָל תְּרִימֶנּוּ ;

אַךְ פִּתְאֹם אֹסֶפֶת
אֵלֶיהָ כְּנָפֶיהָ
וּפְלָאִים הֹדֶפֶת
יֶלֶד שַׁעֲשׁוּעֶיהָ.

תִּקְוָה הַכֹּזֶבֶת
צַוָּארוֹ חֹבֶקֶת,
וּבִשְׂפַת צָרֶבֶת
לְחָיֵהוּ נֹשֶׁקֶת ;
בְּחֵיקָהּ תַּנִּיחֵהוּ,
תְּכַזֵּב לוֹ וּתְשַׁקֵּר,
עַד כִּי תְיַשְּׁנֵהוּ
וּשְׁתֵּי עֵינָיו תְּנַקֵּר.

כֹּה הוּא מְדֻכָּא מְחוֹלָל
כָּל הַיּוֹם נָגוּעַ,
יֵלֵךְ קֹדֵר, שׁוֹלָל,
נַפְשׁוֹ בוֹ תָזוּעַ ;
עַד יַעֲזוֹב אֲדָמָה,
כַּרְמֵהוּ גַם זֵיתוֹ,
וּתְשׁוּבָתוֹ הָרָמָה
כִּי שָׁמָּה בֵּיתוֹ.

א. ראזענפעלד

הֶגְיוֹן לִבִּי.

למורי המשורר המהולל מהללאל ליום מלאת לו שבעים וחמש שנים.

לָקַחְתִּי נִבְלִי, הֲעִירוֹתִי כִנּוֹרִי,
כִּי לָשִׁיר חָפַצְתִּי וּלְזַמֶּרְךָ, מוֹרִי,
לְיוֹם חַגֶּךָ, בּוֹ יִמָּלֵא יוֹבֵל שָׁנִים
מֵאָז נִשֵּׂאתָ עָל עַל כְּרוּב הָרְנָנִים;
אַךְ כִּמְעַט בְּמֵיתָרֵיהֶם אֶצְבְּעוֹתַי נָגָעוּ
הִשְׁמִיעוּ קוֹל בּוֹכִים וּנְכָאִים הָמָיוּ:
מַחֲזוֹת עֶצֶב עַל עֵבֶר פָּנַי עָבָרוּ
וְלִבִּי בִי נָמֵס וּבְנוֹת עֵינַי נִגָּרוּ,
נִתְּקוּ זְמוֹתַי, רַעְיוֹנַי נִדְעָכוּ,
וּלְאַנְחוֹת שֶׁבֶר נְגִינוֹתַי נֶהְפָּכוּ
נֶאֱנַחְתִּי מִקֶּרֶב לֵב וָאֵבְךְּ מָרָה
עַל בְּנֵי עַמֵּנוּ הַטּוֹבְעִים בְּיַם צָרָה;
עַל שְׂפַת קָדְשֵׁנוּ הָעֲלוּבָה הָעֲנִיָּה,
כִּי בוֹסְסוּ כַרְמָהּ וַיֵּהָפֵךְ לִשְׁאִיָּה;
עַל לֶב־שׁוֹעֵינוּ כִּי הָיָה לְאֶבֶן בָּרָד
וְעַל כְּבוֹד סוֹפְרֵינוּ כִּי לֶעָפָר יָרָד:
סוֹפְרֵי עַם וָעָם יִחְיוּ חַיֵּי אשֶׁר,
כָּבוֹד יִנְחָלוּ, וּבְבֵיתָם הוֹן וָעשֶׁר
וְסוֹפְרֵי יִשְׂרָאֵל יִחְיוּ חַיֵּי צַעַר,
וּכְבוֹדָם מִרְמָס לְרַגְלֵי כְסִיל וָבָעַר.—

הִנֵּה מָחָר תָּחֹג אֶת חַג הֻלַּדְתֶּךָ
חַג הַשִּׁבְעִים וַחֲמִשָּׁה בִּשְׁנוֹת חֶלְדֶּךָ
וּמָה שְׁנֵי חַיֶּיךָ? — שַׁלְשֶׁלֶת אֲרֻכָּה
שֶׁל עָמָל וּדְאָגָה, עֶצֶב וּמְצוּקָה
בְּעֶצֶב גָּדַלְתָּ אַף תּוֹרָה לָמַדְתָּ
בְּעֶצֶב עַל דַּלְתֵי הַדַּעַת שָׁקַדְתָּ

בְּעֶצֶב כָּתַבְתָּ מַאֲמָרִים וּסְפָרִים
וַתָּשַׁר שִׁירִים נִשְׂגָּבִים וְנֶאְדָּרִים
בְּעֶצֶב הוֹרֵיתָ נְתִיב דַּעַת לַאֲחֶיךָ
וַתָּפֶץ אוֹר־בֹּקֶר לִבְנֵי עַמֶּךָ.
וּמָה עַתָּה חֶלְקְךָ מִכָּל הַתְּלָאָה?
הִנְּךָ עָזוּב וְנִכְאֶה וְתִתְמוֹגֵג בְּרָעָה.
עוֹד נַפְשְׁךָ הַמַּשְׂכֶּלֶת הוֹגָה חֹשֶׁבֶת
מִלֵּב תּוֹצִיא מִלִּים וִימִינְךָ כֹּתֶבֶת;
עוֹד רַבִּים עַל נֹעַם לִקְחֲךָ יִשְׂמָחוּ,
אַךְ לִתְמוֹךְ בְּיָדְךָ לֹא יֹאבוּ, אוֹ יִשְׁכָּחוּ.
כֹּה יַעֲמוֹד קֹדֵר בַּחֹרֶף הַתַּפּוּחַ,
מִנֵּטֶל קוֹר וּכְפוֹר צַמַּרְתּוֹ תָשׁוּחַ
וְאֵלֶּה אֲשֶׁר עַל טוּב פִּרְיוֹ יִתְעַנָּגוּ
לֹא יִזְכְּרוּ אוֹתוֹ וְלִשְׁלוֹמוֹ לֹא יִדְאָגוּ.—

כָּכָה נֶהְפְּכָה שִׁירַת כִּנּוֹרִי לְאֵבֶל
וְלַאֲנָחָה מִמְשָׁכָה זִמְרַת הַנֵּבֶל,
וְאֵיכָכָה אוּכַל, מוֹרִי, לָבֹא עָדֶיךָ
לְהַרְעִיל בְּאַנְחוֹתַי אֶת כּוֹס שִׂמְחָתֶךָ?
חָשַׁבְתִּי וָאֶמְצָא כִּי טוֹב לִי הִוָּתֵר
בְּאֹהֶל בֵּיתִי וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר.

אבנר.

יום ו׳ י״ז טבת לשנת ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה.

דְּבַר אֱלֹהֵינוּ.

לַעֲפַר הָאָרֶץ נִמְשְׁלָה יִשְׂרָאֵל —
גַּם לְכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם דִּמְּךָ הָאֵל,
וּמִדְּבַר אֱלֹהֵינוּ לֹא יִפּוֹל לָאָרֶץ, —
הֵן כַּעֲפַר הָאָרֶץ הָיֹה הָיִיתָ
בֶּעָפָר לָדוּשׁ לְמִרְמָס וּלְמִשְׁסָּה
לְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרוֹמֵשׂ וּלְכָל־הַשָּׁרֶץ...

כָּאָרֶץ גֵּוֵךְ לְמַכִּים נָתַתְּ
מֵאָז מֵעוֹלָם וּמָה גַם עָתָּה...
הִנֵּה כִּי כֵן מַחֲצִית הַדָּבָר בָּאָה:
כַּעֲפַר הָאָרֶץ אָמְנָם נִמְשַׁלְתְּ
כַּעֲפַר הָאָרֶץ שַׁחֹתְ שָׁפַלְתְּ
אַךְ מָתַי מִשִּׁפְלֵךְ תָּרוּם תִּגְבָּהָה?!

מָתַי יָבוֹא לָךְ גַּם הַדָּבָר הַטּוֹב? —
מָתַי תִּהְיֶה כְּכוֹכְבֵי שָׁמַיִם לָרֹב?
וּכְכוֹכְבֵי שָׁמַיִם בַּמְּרוֹמִים תוֹפִיעַ! —
הֵן חָזוֹן לַמּוֹעֵד... נִחְיֶה בֶּאֱמוּנָה
וּדְבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם — לֹא נְפוּנָה —
אָמְנָם כֵּן: אַשְׁרֵי הַמְּחַכֶּה וְיַגִּיעַ! —

מנחם מענדיל הכהן קאפלאן.

מכתם לשלמה.

לאוהבי מנעד המנעים „זמירות ישראל" הר"ר יצחק ראבינאוויץ,
אתרי קראו את שיריו באוצר הספרות השלישי:

הַשִּׁירָה מֵאַיִן תִּמָּצֵא?

שִׁפְעַת עַנְנֵי אֹפֶל מֵעַל הַיָּם מְרַחֶפֶת
לְשֹׁד אֵידֵי הַמֶּלַח אֶל קִרְבָּהּ הִיא שׁוֹאֶפֶת
מַיִם מְתוּקִים וּמְזֻקָּקִים מַשִּׂיא שְׁמֵי רָמָה
הָרֵק תָּרִיק לָאָרֶץ וּתְשׁוֹקֵק אֶת הָאֲדָמָה;
שֶׁטֶף דַּאֲגוֹת עַם עָנִי עִם דִּמְעוֹת עֵינַיִם
לֵב הַמְּשׁוֹרֵר יִינַק יָמֹץ יִבְלַע כַּמַּיִם,
מִקִּירוֹתָיו אָמְנָם שָׁם שִׁבְעָתַיִם זֻקְקוּ
הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים שִׁירִים נְעִימִים לָנוּ יוּרָקוּ! —

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

לְעַנּוֹת מַשְׂכִּיל:

שִׁירִי מֵאַיִן יִמָּצֵא, מִי יוֹדֵעַ מְקוֹרוֹ
לְבִּךָ לַמְשׁוֹרֵר תַּתָּה לְהֶמְיַת כִּנּוֹרוֹ!
מֵאַיִן יִמָּצֵא? הַאִם תִּנַּכֵּר אוֹתוֹתַי?
הֲלֹא הֵד עִמֵּנוּ הוּא, עֵדִים לְךָ דִּמְעוֹתַי!

מַעְנְנֵי אֹפֶל מֵי מָרָה יָרִיקוּ
אֵד יַעֲלֶה מִלְּבָבִי — יַשְׁק בַּת שִׁירָתִי;
נִטְפֵי דְּמָעוֹת אֲזִילָה, חֲזִי יָעִיקוּ
דֶּלֶף טוֹרֵד זֶה בְּעָנְיִי נֶחָמָתִי
עַל שֶׁבֶר בַּת עַמִּי, אֵידָהּ הַוָּתָהּ —
לִבִּי לַבַּת אֵשׁ, שָׁם עָמֹק הֻצָּתָה
קִרְבִּי הַר־גָּעַשׁ, רִגְשׁוֹתַי גֶּחָלִים
עֵינַי מְקוֹר דִּמְעָה לְאַחַי הָאֻמְלָלִים!
רָז זֶה לָךְ גִּלִּיתִי, הֲלֹא תָבִין חִידָתִי
נַפְשִׁי תִתְעַטָּף — אָז תֵּבְךְּ בַּת שִׁירָתִי:

יצחק ראבינאוויץ איש־קאוונע.

שבר־יוסף.

ציון לנפש דודי, הודי וכבודי, הרב המצוין בין חכמי דורו, רבים הלכו לאורו, מים טהורים דלה ממקורו, וישק את אחיו בני אמונתו, ברוך שבחר בו ובמשנתו רבי שמואל יוסף פִין ז"ל.

שְׁמוּאֵל בְּקוֹרְאֵי שְׁמוֹ! דֵּי דַעַת הַשֶּׁבֶר,
מִמָּרוֹם שָׁלַח אֵשׁ, מִשָּׁמַיִם נִשְׁמַע דִּין
וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בּוֹכִים עֲלֵי־קֶבֶר
אַב לַחֲכָמִים, רַבִּי שְׁמוּאֵל יוֹסֵף פִּין!
לִמְרוֹם יַעֲרוֹ וְכַרְמִלּוֹ, מִי זֶה הַפַּעַם
יָעוֹז לָגֶשֶׁת, לַמְּדֵנוּ טוּב טָעַם?
וּכְבָר מְשַׁחֵר יוֹמוֹ לָחַם מִלְחַמְתֵּנוּ
סְפָרָיו הֵן עֵדִים, יַעֲנוּ דִּבְרֵי יָמֵינוּ!
פָּעֳלוֹ וַהֲדָרוֹ יֵרָאוּ עַל בָּנֵינוּ —

בְּלַע הַמָּוֶת, הָהּ! חֲכָמֵינוּ יִצְעָרוּ
נִגְנַז הָאָרוֹן, הַלּוּחוֹת נִשְׁבָּרוּ!
יוֹם חשֶׁךְ לְיִשְׂרָאֵל, עַצְמֵנוּ חָרָה
צָלַלְנוּ כַעוֹפֶרֶת בְּנִבְכֵי יַם צָרָה
חָכְמַת בַּת יְהוּדָה גַלְמוּדָה נוֹתָרָה;
קֶבֶר זֶה כָּרִינוּ, הֵן יַעַן עַתָּה
אַךְ בִּי תִשְׁכֹּן חָכְמָתוֹ, פֹּה יָרְדָה מָטָּה!
יוֹם שְׁמוּאֵל בָּא! וִיסוֹדוֹתֵינוּ מָטוּ
יֹאמְרוּ חַכְמֵי עַמּוֹ מִמֶּנּוּ לָקָטוּ
זֶה צֹפֶה לְעַמּוֹ, זֶה שְׁמוּאֵל הָרֹאֶה!
יוֹמוֹ אַךְ אַךְ חָשַׁךְ, נוֹתַרְנוּ כְּצֹאן בְּלֹא־רֹעֶה
קָרְבָּן יָקָר הִקְרַבְנוּ – תָּגֵל הָאָרֶץ!
פְּאֵר עַמּוֹ לָקַח, יִשְׂמְחוּ הַשָּׁמַיִם!
יַם־דְּמָעוֹת שָׁפַכְנוּ, לֹא דַי לַקָּרֶץ
נֹחַם אֵיךְ נִמְצָא בְדִמְעוֹת עֵינַיִם?

זֵר־פְּרָחִים זֶה נַנִּיחַ עַל זֶה הַקָּבֶר
לְמַעַן נֵדַע כֻּלָּנוּ, מָה רַב זֶה הַשָּׁבֶר!

ווילקומיר ד׳ שבט שנת „גלה כבוד מישראל" לפ"ק.

יצחק ראבינאוויץ איש־קאוונא.

קבר מתים.

קֹבֵר מֵתִים
מֵאָז יוּלַד,
עַד תֹּם חַיָּיו
כָּל־אָדָם בַּחָלֶד.

בֶּן־עֶשֶׂר
שַׁחֲרוּתוֹ נֶעְדֶּרֶת;
עוֹדֶנּוּ שָׂמֵחַ
וְהִיא נִקְבֶּרֶת.

—

בֶּן־חָמֵשׁ
בִּהְיוֹת הַגָּבֶר,
לְיַלְדוּתוֹ
יַחְצֹב קָבֶר.

בֶּן־חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה
מִכָּל עֲבָרִים,
יָחֵל לַחֲזוֹת
פְּגָרִים וּקְבָרִים.

בֶּן־שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה
חֶזְיוֹנֵי אוֹר יְקָרוֹת
וַחֲלוֹמוֹת הַנְּעוּרִים
יוֹבִיל לִקְבָרוֹת.

—

בֶּן־עֶשְׂרִים הָהּ
בַּעֲצְמוֹתָיו רֶצַח,
כִּי רֵאשִׁית אַהֲבָתוֹ
תֵּרֵד לְמַשְּׁאוֹת נֶצַח.

—

בֶּן־שְׁלֹשִׁים
יְכַסֵּהוּ צַלְמָוֶת
כִּי אֱמוּנָתוֹ בָּאָדָם
תִּשְׁפֹּת לַעֲפַר מָוֶת

—

בֶּן־אַרְבָּעִים
נַפְשׁוֹ נֶאֱנָחַת
כִּי תוֹחַלְתּוֹ
כַּצֵּל בֹּרַחַת.

—

בֶּן־חֲמִשִּׁים
לֹא יִמְצָא נַחַת
תֻּפַּר הָאֶבְיוֹנָה
וְתֵרֵד שָׁחַת.

—

בֶּן־שִׁשִּׁים
נַפְשׁוֹ מְבֻלָּקָה,
כִּי הַזִּקְנָה
בּוֹ זָרְקָה.

—

בֶּן־שִׁבְעִים
תִּכְבַּדְנָה הָאָזְנַיִם,
שֵׂיבָתוֹ תִקַּח
גַּם רְאוּת הָעֵינָיִם.

—

בֶּן־שְׁמוֹנִים
גֵּוּ יְכַת שְׁאִיָּה;
גַּם הוּא יַצִּיעַ
שְׁאוֹל תַּחְתִּיָּה.

—

בֶּן־תִּשְׁעִים
יִשְׁכֹּן לְמַעֲצֵבָה,
וּכְבָר לְמְרַאֲשׁוֹתָיו
נִצֶּבֶת מַצֵּבָה.

—

קֹבֵר מֵתִים
מֵאָז יִוָּלֵד,
עַד תֹּם חַיָּיו
כָּל אָדָם בַּחֶלֶד.

איו"ב ממינסק.

עוֹלָם הָפוּךְ.

1

מַה הַתַּהֲפוּכָה אֲשֶׁר לְפָנֵינוּ
כִּי עוֹלָם הָפוּךְ יִרְאוּ עֵינֵינוּ
הַאִם אֲנַחְנוּ מִמַּעַל לָעֲרָפֶל
וְכוֹכְבֵי שָׁמַיִם יוֹשְׁבִים בַּשָּׁפֶל?

2

עָמְדַת הָרֹאשׁ זָנָב לָקַח
וַיּוֹלֶךְ אֲחוֹרַנִּית כָּל הַגְּוִיָּה
הַכְּסִיל בַּחֹשֶׁךְ עֵינָיו פָּקַח
וְכָל סְדָרֵנוּ לְשַׁמָּה וּשְׁאִיָּה.

3

הַזָּנָב יְסַכֵּל עֲצַת נְבוֹנִים
בְּכָל דָּבָר גָּדוֹל וְקָטָן
וּבְכֹל אֲשֶׁר הֵם פּוֹנִים
הוּא יִהְיֶה לָהֶם לְשָׂטָן

4

כָּל שׁוֹר יִגְעֶה בִּקְהַל הָאֲסֵפָה
יַבְלִיג עַל עֲצַת אַנְשֵׁי דַּעַת
וּלְלַהַג הַחֲמוֹר מַשָּׂא לַעֲיֵפָה
בְּלִי חֵפֶץ יַטּוּ אֹזֶן שֹׁמַעַת.

5

לָכֵן אוֹיָה! כִּי נָשַׁמּוּ מְסִלּוֹת
בְּבָבֶל עֵבֶר תֹּהוּ וּסְדָרֵנוּ נֶהֶפָּכוּ
כִּי בְכָל פִּנּוֹת אֲשֶׁר לִקְהִלּוֹת
חַסְרֵי תְבוּנָה וְרֵיקֵי אֱמוּנָה מָלָכוּ

6

הָרַבָּנוּת בְּיִשְׂרָאֵל רֹאשׁ פִּנָּה
וְכָל אֹשֶׁר לְאוּמֵּנוּ צָפוּן בָּהּ
סָר טַעְמָהּ וַתְּהִי לְמָשָׁל וּשְׁנִינָה
וְכָל אַבִּירֶיהָ סִלּוּ בְּקִרְבָּהּ

7

מִשְׂרַת הָרַבָּנוּת בְּכֶסֶף נִמְכָּרָה
בִּידֵי זֵדִים רוֹדְפֵי שַׁלְמוֹנִים
בְּמַחְשַׁךְ מַעֲשֵׂיהֶם בְּדֶרֶךְ נִסְתָּרָה
אֶת הַשְּׁקָלִים לְיָדָם מוֹנִים

8

צֹאן קוֹדֶשׁ לֹא יִתְבּוֹנָנוּ
אֶל אָוֶן מוֹכְרֵי הָעֵדֶר
לָכֵן פְּרָאִים יִמְשְׁלוּ בָנוּ
עָקְשׁוּ הַיְשָׁרָה הָפְכוּ הַסֵּדֶר

9

רַבָּנִים גְּאוֹנִים גְּדוֹלֵי הַמּוֹרִים
בִּקְהִלּוֹת קְטַנּוֹת בַּחֹשֶׁךְ יֵשֵׁבוּ
בֵּין פִּרְאֵי אָדָם עֲרוּדִים וּנְמֵרִים
יִגְוְעוּ בְּעָנְיָם רָשׁוּ וְרָעֵבוּ,

10

וַאֲבְרְכִים זֶה מִקָּרוֹב נִסְמָכוּ
בֶּעָרִים גְּדוֹלוֹת יִהְיוּ לְרוֹעִים
שֻׁלְחָנוֹת דֶּשֶׁן לִפְנֵיהֶם נֶעֶרָכוּ
בֵּין יִקְרֵי הָרוּחַ נְדִיבִים וְשׁוֹעִים.

11

מַשְׂכִּילִים לֹא לָמְדוּ
אֶת הַתַּלְמוּד וְהַפּוֹסְקִים
עַל בָּמַת הָרַבָּנוּת עָמְדוּ
וְנַחֲלַת הַהוֹרָאָה עוֹשְׁקִים

12

תַּהְפּוּכוֹת הָעֵת מְאֹד נִפְלָאוּ
מוֹרֵי הַהוֹרָאָה אֵינָם רַבָּנִים
וַאֲשֶׁר לֹא יוֹרוּ בִּשְׁמָם נִקְרָאוּ
נֶהֱפַךְ הָעוֹלָם בְּאֵלּוּ הַשָּׁנִים

13

הַתַּאֲוָה הַזּוֹלֵלָה גְּבֶרֶת הָאָרֶץ
מַעֲצוֹר הָיָה מֵאָז לְרוּחָהּ
וְעֵת הִשְׁתּוֹבְבָה לִפְרוֹץ פֶּרֶץ
כְּלָאוּהָ בַּעֲבוֹתִים וַתֵּשֶׁב בִּמְנוּחָה

14

הַשֵּׂכֶל וְהָאֱמוּנָה אוֹיְבֶיהָ בְּנֶפֶשׁ
יַחְדָּו הָיוּ לְהָפֵר מוֹעֲצוֹתֶיהָ
וְעֵת יְגָרְשׁוּ מֵימֶיהָ טִיט וָרֶפֶשׁ
קָמוּ לְנֶגְדָּהּ בִּזְרוֹעַ וַיְגַדְּעוּ קַרְנוֹתֶיהָ

15

אֲבָל אֲהָהּ ! וְהִנֵּה מִתְלָאָה
הַשֵּׂכֶל וְהָאֱמוּנָה אֲגוּדָתָם נִשְׁבָּתָה
וְאָז תְּבוּסַת שְׁנֵיהֶם בָּאָה
כִּי הַתַּאֲוָה לְכָדָתָם בִּמְצוּדָתָהּ

16

מַשְׂכִּילֵנוּ עָגְבוּ אֶת אֱלִילֶיהָ
וּבְכָל מִשְׁמַנֵּי פַּתְבָּגָהּ הִתְגָּאָלוּ
בְּכָל לֵב אֲהֵבוּהָ וַיִּתְמַכְּרוּ אֵלֶיהָ
וְגַם אֶת פִּי הַשֵּׂכֶל לֹא שָׁאָלוּ

17

סִפּוּרֵי אֲהָבִים וְכָל עֲגָבִים
יִקְלְעוּ לְמַטָּרַת הַשְׂכָּלַת הַדּוֹר
וְעַל נִשְׁפֵּי חֵשֶׁק וּמְחוֹלֵי עֲרָבִים
יִתְרַפְּקוּ בְּנֵי תְּקוּפַת הַדְּרוֹר

18

וּצְעִירֵי יְהוּדָה נְטִיעוֹת יְקָרוֹת
דַּרְכָּם יַשְׁחִיתוּ וְהָיוּ לְבָרוֹת
לְשִׁנֵּי הַזְּדוֹנָה אֵם כָּל הֲבָלִים
לְשִׂמְחַת לְבַב הוֹרִים סְכָלִים

19

וּמִתְאַוִּים אֶת מַשְׂכִּילִים חִקּוּ
וַיִּתְמַשְׂכְּלוּ, עַד כִּי הֵם הִגְדִּילוּ
כָּפְרוּ בְּכָל אֱמוּנָה, שִׁחֲתוּ הֶעֱמִיקוּ
לָעֲגוּ לְכָל קוֹדֶשׁ, וּבָזֹאת הִשְׂכִּילוּ

20

נֶהֶפְכָה תֵּבֵל וְכָל סְדָרֶיהָ
וַיְהִי מַשְׂכִּיל לְלֹא אֱמוּנָה
וְכָל מִתְאַוֶּה וְעוֹקֵר שָׁרָשֶׁיהָ
הוּא הַמַּשְׂכִּיל וְאִישׁ הַתְּבוּנָה

21

וּמֵאָז פַּסּוּ אֱמוּנִים וְתַאֲוָה מוֹשֶׁלֶת
כָּל חָכְמָה וָדַעַת בַּסְּחִי מִתְגּוֹלֶלֶת
וְהָיָה כָּל עָשִׁיר סָכָל יוֹדֵעַ
וְכָל חָכָם מְחַבֵּר סְפָרִים מְשֻׁגָּע.

22

וּסְכָלִים עֵת כֶּסֶף יַשִּׂיגוּ
פִּתְאוֹם כְּרֶגַע הָיוּ לִנְאוֹרִים
וְכָל גְּבוּלוֹת הָאֱמוּנָה יַסִּיגוּ
וּבְאֵין עֵינַיִם יִרְאוּ מְאוֹרִים

23

וּמֵאָז תִּקָּה הָאָדָם אֶת הַסּוּסִים
וְכָל חָכְמָתָם תּוֹךְ מֵעַיִם אֲבוּסִים
לְכָל סִכְלוּת וְאִוֶּלֶת יִרְצוּ הַקּוֹנִים
וּלְכָל חָכְמָה וָדַעַת עוֹרֶף פּוֹנִים

24

וְלָכֵן מְחַבֵּר כִּי יִשָּׂא סִפְרֵהוּ
אֶל אַחַד הָעֲשִׁירִים הַמַּשְׂכִּילִים
עַל עֵקֶב בָּשְׁתּוֹ יְשִׁיבֵהוּ
וּבְיָדוֹ מַתָּנָה מִן חָכְמַת אֱוִילִים

25

וְלוּ יָדַע עָשִׁיר אֶת אֲסוֹנוֹ
שֶׁבְּלִי חָכְמָה אָח הוּא לַבְּקָרִים
וְאֵין חָכְמָה בִּרְעוּתוֹ אֶת אֲתוֹנוֹ
אָז מִהֵר לָקַחַת אֶת הַסְּפָרִים

26

יוֹצֵר תֵּבֵל! הָסֵר נָא הַפּוּכֶיהָ
וְאֵלֶּה הֵשִׁיבוּ אֶת הֶחָכָם רֵיקָם
וַיַּכְלִימוּ פְּנֵי הַחָכְמָה וַחֲכָמֶיהָ
הָשֵׁב נָא חֶרְפָּתָם אֶל חֵיקָם

27

יָשׁוּבוּ הֵמָּה כַּאֲשֶׁר הָיוּ בְּסִכְלוּתָם
וְאֶל הַחֲכָמִים הָאֵר אֶת אֲפֵלוּתָם
וְהַאִם אֲנַחְנוּ מִמַּעַל לָעֲרָפֶל
וְכוֹכְבֵי שָׁמַיִם יוֹשְׁבִים בַּשָּׁפֶל.

ה. ד. טריווש החופ"ק ווילקי.

קלי המרוץ.

„מְנַחֵם יְקִירִי הֲכֹה קַלּוּ סוּסֶיךָ
עֲשֶׂרֶת מִיל נְשָׂאוּךָ שָׁעוֹת שְׁתַּיִם?"
„אֱמֶת הַדָּבָר אַךְ הַט נָא אָזְנֶיךָ
עֶשֶׂר שָׁעוֹת הָלַכְתִּי בְּרַגְלַיִם?"

מרדכי מנחם ליטעווסקי.

הַכֵּלִי.

בַּאֲשֶׁר לַעֲבוֹדָה נוֹצְרוּ הַיָּדַיִם
וְהַכֵּלִי מָתַי לֹא יִשְׂבַּע רַב נַחַת?
לִבְלִי תִרְפֶּינָה יָדָיו מֵעַצְלְתַּיִם
יַעֲבִידֵן בְּפֶרֶךְ תָּמִיד לָקַחַת.

הנ"ל.

תְּמוּנָה לְנֶגֶד עֵינַי.

(על־פי ה' פרוג)

תְּנוֹצֶצְנָה הָעֵינַיִם, יִרְתְּחוּ הַלְּבָבוֹת
בְּאֹמֶץ וּגְבוּרָה תְּנוֹפַפְנָה הַיָּדַיִם
יִלְלַת עוֹלָלִים בְּלוּלָה בְּאַנְחַת אָבוֹת
וּדְמָעוֹת לְאֵין קֵץ מִשְׁתַּפְּכוֹת, זָבוֹת
כָּל רֶגַע מֵבִיא כְּאֵב חָדָשׁ בִּכְנָפַיִם...

שָׁם תְּיַבֵּב אֵם עֲנִיָּה, קָלוֹן שָׂבַעַת
בִּזְעָקָה תִּפֹּל בִּתָּהּ עַל לִבָּתָהּ
לִבָּהּ קַר בַּקֶּרֶב, לֹא תָבוֹא עוֹד יַלְדָּתָהּ...
וּלְמוֹתַר לְאֵם לִדְרוֹשׁ אַחֲרֵי צָרָתָהּ
בְּאֵין אֹמֶר וּדְבָרִים כְּבָר הַכֹּל יָדַעַת...

שָׁם צוֹוְחָה אֲיֻמָּה, קוֹל אִשָּׁה נוֹאָשָׁה
לַשָּׁוְא הָעֲנִיָּה מִתְחַנֶּנֶת, מְבַקָּשָׁה
פָּנֶיהָ הַלְּבָנִים מִתְבּוֹסְסִים בַּדָּם
הַמָּוֶת מְרַחֵף עָלֶיהָ... וּבְרֶגַע זֶה שָׁם
הִיא לַתֵּבֵל מְבִיאָה נֶפֶשׁ חֲדָשָׁה...

הוֹי עוֹלָל, מַה־בָּאתָ לְזֹאת הָאָרֶץ
לְדִרְאוֹן עוֹלָם, לְמַדְוֶה וָקֶרֶץ?
עַרְשְׂךָ יִהְיוּ רִגְבֵי עָפָר מִתַּחַת
וִידֵי אֵם אֻמְלָלָה אֶל לֵב מָלֵא פֶּרֶץ
לֹא תְחַבֵּקְנָה אוֹתְךָ בְּאַהֲבָה נִצַּחַת...

עוֹד מְעַט — תָּסִיר שִׁכְמְךָ מִסֵּבֶל וּתְלָאוֹת
מַהֲרָה נָא וּמַהֲרָה לָשׁוּב עַל עֲקֵבֶיךָ
בַּדֶּרֶךְ הַהוּא שֶׁהָלְכָה לָהּ אִמֶּךָ
וְאֶת כָּל אֲשֶׁר רָאוּ בָּזֶה עֵינֶיךָ
סַפֵּר לָאֵל הָרַחֲמִים, אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת...

עזרא גאָלדין.

בֵּית תְּפִלָּה.

ה׳ אמר לשכון בערפל (מ״א ח׳ י״ב)

בִּפְאַת הָעִיר שָׁם אֶל יַד בֵּית עוֹלָמִים
בִּמְקוֹם עַל כַּר נִרְחָב תִּרְעֶה כָּל בְּהֵמָה
שְׁוָרִים נַגָּחִים שָׁם זֶה בָזֶה נִלְחָמִים
הַחֲזִירִים מְכַרְסְמִים וְסוּסִים גַּם הֵמָּה
יָתוּרוּ לָמוֹ מִרְעֶה בֵּין שָׁמִיר וָשַׁיִת
וּלְמַרְאָם בְּקוֹל פְּחָדִים יִקְרָא הַגֶּבֶר...
כַּזָּקֵן מָט לִנְפּוֹל יַעֲמוֹד לוֹ בַיִת
קִירוֹתָיו נְטוּיִים וּשְׁפַל קוֹמָה כַּקֶּבֶר
טֹפַח עַל טֹפַח לוֹ קִרְעֵי הַחַלּוֹנִים
אָרְכּוֹ וְרָחְבּוֹ בוֹ אַמָּה עַל אַמָּה
בְּיוֹם סַגְרִיר בּוֹ יַעַבְרוּ מַיִם זְדוֹנִים
כִּי תֶבֶן גַּגּוֹ אָכְלוּ עִזִּים זֶה כַּמָּה
וּבְקַרְשֵׁי הַסִּפּוּן נְקָבִים נְקָבִים
בָּם יִתְעוּ יוֹמָם קַוֵּי חַרְסָה זוֹרַחַת
וּבִדְמֵי הַלַּיִל אוֹר סַהַר וְכוֹכָבִים
בִּמְקוֹם הָרִצְפָּה, בּוֹר גּוּמָּה וָשַׁחַת
בִּמְקוֹם שִׁמְשׁוֹת זְכוּכִית, בַּחַלּוֹנוֹת הַקְּטַנִּים
דִּבְקֵי נְיָר... מִי יִשְׁכֹּן פֹּה בָּאַשְׁמַנִּים?...

הַבַּיִת הַזֶּה... אַךְ נָבֹא נָא פְּנִימָה
נַבִּיט עַל כֵּלָיו גַּם נֵרֶא אֶת הַבְּעָלִים
(הָאִיסְטְנִים אֶת רַגְלוֹ לִרְגָעִים יָרִימָה
מִדְּרוֹךְ בַּפְּרוֹזְדוֹר עַל רֶפֶשׁ וּגְלָלִים...)
אֶל יַד פֶּתַח בַּבִּאָה כִּיּוֹר שֶׁל פַּחִים
אֶצְלוֹ כְּעֵד נֶאֱמָן חָבִית מַיִם עֹמֶדֶת
פֹּה עֲשָׁשִׁית אֲחוּזָה לַסִּפּוּן בַּחַחִים
בָּהּ יוֹמָם וָלַיְלָה אֵשׁ כֵּהָה יוֹקֶדֶת

שָׁם סַפְסָלִים צְלֵעִים, שֻׁלְחָנוֹת שְׁבוּרִים
וַעֲבִי חֵלֶב עָלֵימוֹ לְזֶרֶת יַגִּיעַ...
פֹּה סְפָרִים בְּלִי סְדָרִים מֻנָּחִים צְבוּרִים
חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כָּל אֶחָד יוֹדִיעַ
וְשָׁם בִּפְאַת מִזְרָח אֲרוֹן עֵץ שְׂבַע יָמִים
כִּבְנֵם הוּא עוֹמֵד בֵּין סִפּוּן וּמַרְצֶפֶת
אֲרָיוֹת עֵץ עָלָיו נִצָּבִים גַּם קָמִים
וְ„אָנֹכִי ה'" חָקוּק מִתַּחַת לַצֶּפֶת
אֶל יַד הָאָרוֹן, כַּצִּיּוּן עַל קָבֶר
אִישׁ עוֹמֵד דּוֹמֵם, מִי זֶה הַגָּבֶר?...

דּוֹמֵם יָנוּעַ אֶל כָּל עֵבֶר וָרוּחַ
לִבּוֹ יֶאֱנֹק דֹּם מֹרָשָׁיו יִרְעָשׁוּ
כְּעֵץ אַט יָנוּעַ כִּי תַעֲבוֹר הָרוּחַ
וּבְסוֹד שִׂיחַ קֹדֶשׁ זַלְזַלָּיו יִתְלַחֲשׁוּ...
(זֶה פַּייטִיל הַיְהוּדִי—יָתוּשׁ קָטָן אֵין־כֹּחַ
חָרְבָה וּמַפֹּלֶת לוֹ כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ
חָשְׁכָה לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ, לֹא יִזְרַח הַיָּרֵחַ
וּבִנְאוֹת מַחֲשַׁכִּים יָשִׂים גַּם לָאֵל זְבֻלוֹ...)
קוֹלוֹ בַּל יִשָּׁמַע רַק שְׂפָתָיו נָעוֹת
וּפַעַם נַקְשִׁיב קֶשֶׁב, קוֹל דְּמָמָה דַקָּה
„אֵל רַחוּם וְחַנּוּן... אֱלֹהֵי כָּל הַצְּבָאוֹת..."

. . . .
זֶה בֵּית־אֵל יַעֲקֹב וְזוֹ תְפִלָּה זַכָּה.

הנ"ל.

שׁוֹאֵל שֶׁלֹּא מִדַּעַת *)

אָדָם יְסוֹדוֹ מֵעָפָר וְסוֹפוֹ לֶעָפָר.
(מוסף לר"ה)

עַל כָּרְחוֹ הוּא נוֹלַד, גַּם חַי הוּא עַל כָּרְחוֹ
אֶל גַּן פְּרָחִים וְקֹצִים הִשְׁלִיכַתּוּ יַד נִסְתָּרָה
עַל אֵלֶּה יִתְעַנֵּג וְאֵלֶּה יַכְאִיבוּ לִבֵּהוּ
„מִי הֱבִיאַנִי עַד הֲלוֹם" יִזְעַק אַךְ מָרָה
לְמִי הָיְתָה הַצְּדָקָה לִשְׁלוֹל מֶנִּי כָּל חֲמוּדוֹתַי!
„חֶסְרוֹן חוּשׁ" „אִי דַעַת" „אֶפֶס וָאַיִן"
חָה תִּשְׁתַּפֵּךְ עָלַי נַפְשִׁי תִּרְבֶּינָה שְׁאֵלוֹתַי
אֶקְרָא וְאֶהֱמֶה וְכָל תְּשׁוּבָה אַיִן...

הוֹי מִי אָנֹכִי? בְּעֵמֶק עָכוֹר מַה לִּי שָׁבֶת?
אֵיךְ אֶחְיֶה לֹא מֵרוּחִי? וּלְאֵיזֶה מַטָּרָה
הֲלִלְמוֹד אוּמָנוּת וּמְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת
לַחְפּוֹר לִי אֹכֶל, בֶּגֶד וּמַחֲסֶה בַּקָּרָה?
מָה רַע הָעִנְיָן, הַמַּטָּרָה מְאֹד שְׁפֵלָה
אֵין שָׁוֶה עֲמַל הַחַיִּים, שֶׁפֶךְ הַדְּמָעוֹת
וְכָל בָּאֵי עוֹלָם יִתְאַוּוּ תַּאֲוָה זוֹלֵלָה
בְּעַד מַתֶּכֶת בְּזוּיָה שְׂאֵת עָמָל וּתְלָאוֹת
אוֹ שֻׁלַּחְתִּי הֵנָּה לִלְמוֹד חָכְמָה וָדַעַת
לְצָרֵף רוּחִי בְּכוּר עֹנִי וְתַעֲנוּגֵי הָעוֹלָם
אֲהָהּ יָמֵינוּ כְּצֵל עוֹבְרִים בְּעָמָל וָכַעַשׂ
וְעַל פַּת לֶחֶם יִפְשַׁע אָדָם, קְטַנָּם וּגְדוֹלָם;
בֵּין אַלְפֵי רִבְבוֹת עֲמֵלִים לְלֶחֶם וּמָעוֹן
אַךְ יְחִידֵי סְגֻלָּה יִשְׁאָפוּ אֶל זוֹ הַמַּטָּרָה
רַבִּים עַמִּים קָמוּ וּכְבָר נָפְלוּ בְּבוֹר שָׁאוֹן
מִבְּלִי קְרוֹב אֵלֶיהָ אַף כִּמְלֹא הַשַּׂעֲרָה

*) Tschocke

וּמַה חַיֵּי אֵלֶּה? הֲלֹא „אָדָם” הֵמָּה הָאֻמְלָלִים!...
מֶה חַיֵּי הַיּוֹנֵק, טֶרֶם יֵדַע הֱיוֹתוֹ
יִגְוַע בְּלִי דַעַת, בְּחֵיק אִמּוֹ יִמְצָא מוֹתוֹ
הַפְּקוּדַת כָּל אָדָם לֹא פְקוּדַת עוֹלָלִים?...

אוֹ אוּלַי כִּפְרוֹזְדוֹר הוּא עוֹלָמֵנוּ
עֵקֶב עֲנָוָה וּצְדָקָה, מֵעֵמֶק הַבָּכָא
נִכָּנֵס אֶל הַטְּרַקְלִין הַנִּסְתָּר מֵעֵינֵינוּ...
הָהּ שְׁאֵלוֹת רַבּוֹת תִּתְצַבְנָה בְמַעֲרָכָה:
מַדּוּעַ כְּפָעֳלוֹ לַגֶּבֶר פֹּה לֹא יְשֻׁלָּם?
מִי עָלָה מִקִּבְרוֹ וּבְפִיו בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת?...
אִם מְקוֹמִי בָהֵיכָל מַה לִּי בָאֻלָם —
לָשֵׂאת פֹּה כָל מַחֲלָה, עָמָל וּמַכְאֹבוֹת?
הַלְהָכִין אֶת עַצְמִי? מַה זְּמַן הָעוֹלָלִים
כִּי עָלוּ וְיָרְדוּ מִבְּלִי הַדַּעַת?
פְּנֵי הָעוֹלָם הַטּוֹב מַדּוּעַ לֹא נִגְלִים?
קוֹל מְלוּכַת מָוֶת מָה אָזְנִי לֹא שָׁמַעַת?...

הנ"ל.

נֵצַח יִשְׂרָאֵל:

כֹּה אָמַר יְיָ אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוּת
אִמְּכֶם אֲשֶׁר שִׁלַּחְתִּיהָ אוֹ מִי מִנּוֹשַׁי
אֲשֶׁר מָכַרְתִּי אֶתְכֶם לוֹ (ישעיה נ׳ א׳)

א.

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, בַּגּוֹיִם עֲבוּטָה
מְשֻׁפֶּלֶת, מְנֻוֶּלֶת, מֻכָּה וּמְרוּטָה!
זְעוּמָה וּצְנוּמָה, דַּלָּה וּכְחוּשָׁה
חֲמַת אֲדֹנָי מָלֵאת, גַּעֲרַת אֱלֹהָיִךְ;
זְרוּיָה כְּמוֹ דָוָה, מְלֵאָה בוּשָׁה כִּגְרוּשָׁה;
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ!?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, צִפּוֹר נֹדֶדֶת!
מַקֵּל נוֹדְדִים בְּיָדֵךְ, כֻּלֵּךְ רֹעֶדֶת
בִּמְקוֹם תָּבֹאִי – אַךְ מְלוֹן אוֹרְחִים תִּמְצָאִי
כְּבָר תִּרְעַד הָאָרֶץ תַּחַת רַגְלָיִךְ?
הַגִּידִי בַּת עַמִּי, הַאֻמְנָם תֵּדְעִי
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, שְׁכֻרַת וְלֹא מִיָּיִן
אֲבֵלָה וּשְׁפֵלָה, נֹדֶדֶת כְּקָיִן!
חֶרְפַּת אַלְמְנוּתֵךְ יוֹם יוֹם תִּשְׁמָעִי
נַהֲרוֹתַיִךְ דָּם – יַמִּים דִּמְעוֹתָיִךְ;
מִקּוֹל עָלֶה נִדָּף תְּחַתִּי תִּירָאִי
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, אֵם לֹא רֻחָמָה!
עֲזוּבָה עֲצוּבָה, נִפְעָמָה נִכְלָמָה
רֵיחַ דֶּבֶר עַד קֶבֶר בְּאַפֵּךְ תִּשְׁאָפִי
וּכְבָר מִימֵי חָרְפֵּךְ חֵרְפוּךְ צָרָיִךְ
וְעַד הַיּוֹם עַד הַתְּהוֹם עַל צַוָּאר תִּרְדָּפִי
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ!?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, חוֹלָה נִשְׁבָּרָה
מָרַת נֶפֶשׁ בְּרֶפֶשׁ, טְבוּעָה וּמְפַרְפֶּרֶת
חַיַּיִךְ לְעֵינַיִךְ כְּבָר שָׁאֲפוּ צַמִּים
וְעוֹד לֹא חָדְלוּ רֹגֶז, יֶהֱמוּ אֹיְבָיִךְ
הַאֻמְנָם נִמְכַּרְתְּ בִּידֵי רַבִּים עַמִּים?
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ!?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, מְקוֹר כָּל עַצְּבוֹתַי
אַתְּ אֵידִי וּכְבוֹדִי, נֹאד כָּל דִּמְעוֹתַי!
מֵעֹצֶר רָעָה – כְּמוֹ תִשְׁנִי תָנוּמִי
מִכֹּבֶד תְּלָאָה תַּשְׁפִּילִי עֵינָיִךְ
הַאֻמְנָם נָפַלְתְּ אֲחוֹתִי, לֹא עוֹד תָּקוּמִי? –
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, הַדְרַת כָּל שֵׂיבָה!
זְרוּיָה וּבְזוּיָה בְּזַעַם וָאֵיבָה
מִתְיָאֶשֶׁת, נִרְעֶשֶׁת, סֵמֶל עִצָּבוֹן!
הוֹמִיָּה, בֹּכִיָּה, כְּבָר דָּלְפוּ עֵינָיִךְ
נִדָּחָה, נֶאֱנָחָה, מְעֻנֵּי וּדְאָבוֹן
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, מָה אֲמְלָלָה לִבָּתֵךְ!
מִי יוֹדֵעַ שִׁבְרֵךְ, יָחוּשׁ הַוָּתֵךְ?
כָּל תֹּפֵשׂ עֵט, כָּל מֹשֵׁךְ בַּקֶּשֶׁת
יְעַפֵּר בֶּעָפָר, יָקִיא מְרוֹרוֹת עָלָיִךְ
תַּחַת כַּף כָּל רֶגֶל הִנֵּךְ נִרְמֶסֶת
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, בַּת־עֵינִי וּגְאוֹנִי!
מְלֵאָתִי חָרוֹן, שִׁבָּרוֹן, זַעַם וָעֹנִי;
מִי הֵעִיק עָלָיִךְ, מַשָּׂא גָּלוּתֵךְ?
אַיָּמוֹ אֵפוֹא הָהּ! בְּנֵי שִׁכְּלָיִךְ
הַאִם צוּרֵךְ מְכָרֵךְ, לֹא יָחִישׁ פְּדוּתֵךְ?
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ?

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, הוֹי צֹאן הַהֲרֵגָה!
יוֹנָתִי תַמָּתִי בְסֵתֶר הַמַּדְרֵגָה;
פִּיךְ תִּבְלוֹמִי — בְּרִית כָּרַתְּ לִשְׂפָתַיִם;
אַךְ יֵאוּשׁ נוֹרָא צֹפֶה מֵעֵינָיִךְ!
אֶת אֲשֶׁר סָגַר פִּיךְ — יַעֲנוּ הָעֵינַיִם,
אַיֵּה סֵפֶר כְּרִיתוּת אַלּוּף נְעוּרָיִךְ!?

ב:

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, דָּלִיָּה נִדַּחַת!
שֶׂה פְזוּרָה וּקְבוּרָה טְבוּלָה בְשַׁחַת;
חָזוּת קָשָׁה לָךְ יִרְאוּ בְּגֵיא הַחִזָּיוֹן
אַךְ מַה פִּשְׁעֵךְ חַטָּאתֵךְ, בַּמֶּה אָשַׁמְתְּ?

כִּי נִשְׁיֵךְ לֹא נָשׁוּ, לֹא יוּכְלוּ נִקָּיוֹן
הֵן בְּמֵיטַב דָּמַיִךְ כְּבָר לָמוֹ שִׁלַּמְתְּ —

בַּת עַמִּי, אֻמָּתִי, עַטְיָה שׁוֹמֵמָה
יַעֲנוּ צָרַיִךְ עַל מָה הַמַּשְׂטֵמָה?
יָקֻמוּ יַרְאוּ לָךְ שִׁטְרֵי חוֹבוֹתָם!
הֵן בְּנֶשֶׁךְ וּמַרְבִּית כְּבָר נִשְׁיָם לָקָחוּ —
וּכְבָר שִׁלְּמוּ בָנִים בְּעַד עֲוֹן אֲבוֹתָם
בְּאַרְצוֹת גָּלוּתָם מְקוֹם שָׁם נִדָּחוּ;

כְּבָר שִׁלַּמְתְּ אֲחוֹתִי בְּמֵיטַב דָּמַיִךְ
בְּעַצְמוֹת אֲבוֹתַיִךְ בִּבְשַׂר בָּנַיִךְ!
הַעוֹד לֹא דָי? וּמָה עוֹד תֵּת תּוּכָלִי?
וּמָה יֹאבוּ עוֹד — מִמֵּךְ עוֹד קַחַת?
הֵן כַּמֹּץ תִּדָּפִי, כְּכַדּוּר תִּתְגַּלְגָּלִי
הֲיִסָּגְרוּ לְפָנַיִךְ גַּם שַׁעֲרֵי הַשַּׁחַת —?

*　*
*

בְּעַד פְּתוֹתֵי לֶחֶם לָךְ בְּרַגְזָה הֵשִׁיטוּ
רָעָה עַל רָעָה עָלַיִךְ הֵמִיטוּ
זְאֵב אֶרֶב תָּמִיד טַרְפּוֹ יָרִיחַ —
בְּעַד פִּנָּה בַמְּדִינָה, מְלֹא כַף מְנוּחָה
בְּעַד כִּבְרַת אֶרֶץ מְקוֹם רֹאשׁ לְהָנִיחַ
נָתְנוּ בְּשָׂרֵךְ לָדוּשׁ, נִבְלָתֵךְ כַּסּוּחָה;

מִגּוֹי אֶל גּוֹי, מִמַּמְלָכָה אֶל מַמְלָכָה
כְּשֶׂה אֹבֵד תָּעִית, הָלַכְתְּ עַל שְׂבָכָה
אוֹר עוֹלָם הָיִית מִיָּדֵךְ קַרְנָיִם!
וּבְעֵת קִבְּלוּךְ הֵמָּה בְּפָנִים נִזְעָמִים —
דַּעַת אֵל פּוֹרִיָּה, אֱמוּנַת אֵל שָׁמָיִם!
עַד עוֹלָם כֻּלּוֹ, עֵדִים דִּבְרֵי הַיָּמִים!

מִמַּחֲשַׁכִּים מִמְּצֻלוֹת מִנִּבְכֵי יַם צָרָה
אוֹר עוֹלָם הָיִית, הוֹפַעְתְּ לָמוֹ נְהָרָה!

וָעֵת עָרִיצִים אֶת דָּמֵךְ כַּמַּיִם שָׁפָכוּ
דַּעַת לָמוֹ הוֹרֵית, חָכְמָה וַחֲרֹשֶׁת
אַךְ הֵמָּה בַּאֲשֶׁרֵךְ, רַגְלָם לֹא תָמָכוּ
עוּלָה פָּעֲרָה פִּיהָ לֹא יָדְעָה בשֶׁת;

כִּזְמוֹרַת זָר נִסַּחְתְּ, טֻלְטַלְתְּ טַלְטֵלָה
הוּעַם אוֹר דַּעַת בֶּאֱשׁוֹן לֵיל אֲפֵלָה
מַה יוֹעִיל אוֹר דַּעַת, נֹגַהּ אוֹר יְקָרוֹת
אִם צָרַיִךְ מִסָּבִיב עֵינֵיהֶם עָצֵמוּ —?
בִּפְרֹעַ בָּךְ פְּרָעוֹת בְּיוֹם עֲבָרוֹת
מִשְּׁמוֹעַ צַעֲקָתֵךְ אָזְנַיִם אָטָמוּ —

וּמַה עֶמְדָּתֵךְ גַּם עַתָּה בֵּין עֲדַת לְאֻמִּים?
שׂוֹנְאַיִךְ מִסָּבִיב רַבִּים עֲצוּמִים
מַצָּבֵךְ לֹא אֵיתָן גּוֹרָלֵךְ לֹא בָטוּחַ
אִם גַּם יָאִירוּ לָךְ פָּנִים רֶגַע אֹיְבָיִךְ
פִּתְאֹם תִּדָּפִי כַּמֹּץ אֲשֶׁר תִּדְּפֶנּוּ רוּחַ
חוֹל תָּחוּל הָאָרֶץ תַּחַת רַגְלָיִךְ! —

ג.

קֹרֹת הַדּוֹרוֹת אַךְ רֶגַע תִּפְתָּחוּ
מִיּוֹם בְּנֵי יַעֲקֹב מֵאַרְצָם נִדָּחוּ;
שָׁם קְלָלָה כָּל עָלֶה, מְדוּרָה כָּל שׁוּרָה
כָּל נְקֻדָּה מְדוּדָה — מֵדִמְעוֹת עֲשׁוּקִים;
כָּל אוֹת אַךְ כּוֹס — בָּהּ עָבְרָה הַמְּשׂוּרָה
מִדְּמֵי אֲבוֹתֵינוּ, בְּנֵי יַעֲקֹב הַמֻּכִּים!

וּמָה סֵפֶר זֶה, סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים!
אִם לֹא עֲנָנָה הָרַת חֲזִיזִים וּרְעָמִים?
מָה קֹרֹת אֵלֶּה עָלֵינוּ עָבָרוּ
אִם לֹא יָם אֶחָד מָלֵא דִמְעָה וָדָם?
גַּלָּיו מִשְׁבָּרָיו עוֹד יֶהֱמוּ יִסְעָרוּ
הִנֵּה כִּי כֵן דִּבְרֵי יְמֵי יַעֲקֹב הַתָּם!

סְפָרַד שִׁלְחוּ עִבְרוּ הִתְבּוֹנָנוּ
עֲפַר עֲצָמוֹת שְׂרוּפוֹת שָׁם עוֹד נִצְפָּנוּ
עַצְמוֹת אֲבוֹתֵינוּ שָׁם נִצְמְתוּ זוֹרָבוּ —!
עִבְרוּ גַּם פָּרָס, רוֹמַנְיָה, מָרָקָא!
אִם לֹא מִמְּקוֹר אֶחָד כֻּלָּם שָׁאָבוּ
אִם לֹא בְחָזְקָה לָקְחוּ לָמוֹ הַצְּדָקָה —

לָקְחוּ לָמוֹ הַצְּדָקָה — בְּחָזְקָה קַרְנַיִם
לְנַגֵּחַ, לִזְבּוֹחַ, לִשְׁדוֹד צָהֳרָיִם
הַעֶבֶד יִשְׂרָאֵל, אוֹ חֶבֶר צוֹעֲנִים?
אוֹ דָבָר הַנִּמְכָּר מִיַּד אֶל יָד
כִּי רְמָסֻהוּ בְרֶגֶל, הִשְׁקֻהוּ חֲמַת תַּנִּים
וַיִּתְּנוּ עָלָיו אוֹת קַיִן הֱיוֹת נָע וָנָד!?

עִבְרוּ קְצוֹת כָּל הָאָרֶץ, קֵדְמָה וָיָמָּה!
חַפְּשׂוּ פִּנָּה אַחַת עַל פְּנֵי כָל הָאֲדָמָה
מָקוֹם בְּאַפָּם לֹא חָלְקוּ לָנוּ חֲבָלִים
אִם יֵשׁ כִּבְרַת אֶרֶץ תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם
מָקוֹם מָצְאוּ מְנוּחָה הַיְהוּדִים הָאֻמְלָלִים!
מְקוֹם בּוֹ לֹא שֻׁפַּךְ דָּמָם כַּמָּיִם —

וּמִסָּבִיב גַּם הַיּוֹם עוֹד בַּלָּהוֹת אֵימָה
כָּל רוּחַ תִּצְרוֹר אֶבֶן בְּמַרְגֵּמָה —
כָּל בָּאֵי עוֹלָם קוּמוּ, עֲנוּ בָנוּ הַפָּעַם!
מִכָּל גּוֹיֵי תֵבֵל בַּמֶּה נִפְלֵינוּ
כִּי תִרְדְּפֵנוּ בְּאַף, תְּגָרְשֵׁנוּ בְזַעַם
הַאֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ כִּי עִבְרִים הָיִינוּ!?

עִבְרִים הָיִינוּ —! הֲלֹא זֶה גְּאוֹנֵנוּ
עוֹד הַיּוֹם נִתְיַמֵּר בִּגְאוֹן אֲבוֹתֵינוּ!
עִבְרִים הָיִינוּ! וּמֶה כָּל הַחֲרָדָה?
מִי שָׂם רֶסֶן מַתְעֶה עַל לְחָיֵי עַמִּים?
הַאֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ בְּבֹא עָלֵינוּ קְפָדָה
כִּי נִפְזַרְנוּ, נִדַּחְנוּ אֲרָצוֹת וְיַמִּים —?

עִבְרִים הָיִינוּ! עִבְרִים הִנֵּנוּ
הֲלֹא זֶה נֵצַח יִשְׂרָאֵל, גְּאוֹן אֲבוֹתֵינוּ
גּוֹי מֵעוֹלָם הוּא, כַּבִּיר לֵב וָרוּחַ
הֲיֵשׁ עוֹד כָּמוֹנוּ גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ!
עָשׂוּי לִבְלִי חָת — גַּם עֵת לֹא יָנוּחַ
שֶׁיָּבוּז לְכָל שֹׁד, יִלְעַג לְכָל קָרֶץ?

עִבְרִים הָיִינוּ, בְּשֵׁם אֵל אֶחָד נִדְגּוֹלָה!
וּבְגָאוֹן כָּל הֵרָאוֹן נִשָּׂא נִסְבּוֹלָה;
וּמָה דֶּגֶל עַם עוֹלָם אִם לֹא תוֹרָתוֹ?
עֵדוּת אַבִּיר יַעֲקֹב בֵּין הֲמוֹן לְאֻמִּים!
זֶה נֵצַח יִשְׂרָאֵל זֹאת הַדְרַת שֵׂיבָתוֹ
כָּל עוֹד יוֹקִיר יְכַבֵּד זִכְרוֹן קְדוּמִים —

יִשְׂרָאֵל הוּא סְנֶה שֶׁאֵינֶנּוּ אֻכָּל!
שָׁוְא דִּינוֹ לֹא לַמָּזוֹר — מִשְׁפָּטוֹ מְעֻקָּל
כָּל עוֹד לֹא נִכְחַד עָצְמוֹ, יוֹקִיר מְקוֹרוֹ
כָּל עוֹד לֹא יִדְלָחֶנּוּ הוּא בְּרַגְלָיִם —
עוֹד גּוֹיִם רַבִּים תָּמִיד יֵלְכוּ לְאוֹרוֹ
גַּם יַעֲמֹד עַל עָמְדוֹ כִּימֵי הַשָּׁמָיִם!

כָּל עוֹד נוֹסִיף נִסְבּוֹל — גְּאוֹנֵנוּ יֶרֶב!
מַה לָּנוּ אֶגְרוֹף רֶשַׁע גַּם אִבְחַת חֶרֶב
אִם נֵדַע תֻּמָּתֵנוּ כִּי חִנָּם עֻנֵּינוּ — ?
גּוֹי עַתִּיק יָמִים כְּבָר הִסְכִּין לִתְלָאוֹתָיו!
אַךְ תָּמִיד נְיַחֵל לֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
כִּי עוֹד יִפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל צָרוֹתָיו —

* *
*

נִשְׁבַּע יְיָ בִּגְאוֹן יַעֲקֹב אֲשֶׁר אָהֵב סֶלָה!
כִּי שְׁבִיָּה בַּת צִיּוֹן עוֹד תָּשׁוּב אָהֳלָהּ

אַלּוּף נְעוּרֶיהָ עוֹד יָשִׁיב שְׁבוּתָהּ
יֵשׁ יוֹם לְיִשְׂרָאֵל! עוֹד נֵרָאֶה בָעֵינַיִם
כִּי הַבּוֹחֵר בְּצִיּוֹן יָסִיר צְעִיף אַלְמְנוּתָהּ
בְּהִקָּבֵץ בָּנֶיהָ בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלָיִם!!!

יצחק ראבינאָוויץ איש־קאָוונא.

שמח לאידו.

1

„רַבִּים רָאִיתִי נִבְעָרִים מִדַּעַת
–קָרָא בָרְחֹב אִישׁ עָנִי פַּעַם אַחַת–;
מְעִילָם אַדַּרְתָּם, כִּי תְכַרְסֵם תּוֹלַעַת
בְּבֵיתָם עֵת תִּבְעַר לֶהָבָה קֹדַחַת.
יְיֵלִילוּ, יֵאָנְחוּ בְלִי כָל מָנֹחַ
וְיָמִים עַל שָׁנִים יֵלְכוּ שָׁחֹחַ

2

נַפְשִׁי מִדַּעַת כֹּה לֹא נִבְעָרָה
אֲסוֹנוֹת כָּאֵל לֹא יַחֲרִידוּ לְבָבִי;
לוּ רֶגַע עָשַׁרְתִּי וְאֵשׁ תֹּפֶת בָּעֲרָה
וַתַּעַל עַל מוֹקְדָהּ גַּם כֶּסֶת מִשְׁכָּבִי.
אִם רַק נִשְׁאֲרָה לִי כְּתֹנֶת רַק אַחַת
בְּחֶלְקִי שָׂמַחְתִּי, שָׂבַעְתִּי רַב נַחַת".

3

„הֲיִתָּכֵן? שְׁאָלָהוּ רֵעֵהוּ בְתִמָּהוֹן
בְּאָבְדַן כָּל הוֹנוֹ אֵיךְ יִשְׂמַח לֵב גָּבֶר?"
„הֲטֶרֶם עוֹד תָּבִין? עָנָהוּ בְגָאוֹן –
כִּי אָז לַמִּצְעָר נִצַּלְתִּי מִשֶּׁבֶר.
וְתַחַת כִּי עַתָּה עֲרוּמָה גוּפָתִי
כְּתֹנֶת לִי הָיְתָה לְכַסּוֹת עֶרְוָתִי".

מרדכי מנחם ליטעווסקי.

הַמְּנוֹרָה:

שר רשעים ידעך.

א

דּוּמָם בַּלַּיְלָה אֶל שֻׁלְחָן רָגוּעַ
תָּפוּשׂ מַחֲשָׁבוֹת בָּדָד יָשַׁבְתִּי;
נַפְשִׁי נִפְעֶמֶת גַּם לִבִּי פָּצוּעַ
מִגַּלֵּי עֶצֶב עַל צַוָּאר נִרְדָּפְתִּי.
גֹּרַל בַּת עַמִּי, בַּת אֶרֶץ הַפְּלָאוֹת
מוּל עֵינַי הִתְיַצֵּב כְּצֶלֶם בַּלָּהוֹת.

ב

בַּגּוֹלָה, יוֹנָתִי מִדֶּחִי אֶל דֶּחִי
זֶה שָׁנִים אַלְפַּיִם, כְּצִפּוֹר נוֹדֶדֶת;
נַפְשָׁהּ לָהּ מָרָה, דִּמְעָתָהּ עַל לֶחִי
עַל עֶבְרֵי פִּי פָּחַת רַגְלָהּ עוֹמֶדֶת.
עַל בָּצִיר לֹא תָשִׂישׂ חשֶׁךְ לָהּ אָבִיב,
אוֹיְבֶיהָ בְּנֶפֶשׁ כִּתְּרוּהָ מִסָּבִיב.

ג

כִּתְּרוּהָ מִסָּבִיב כִּזְאֵבֵי עֲרָבוֹת
בַּחִצִּים, בַּקֶּשֶׁת, בְּאַבְנֵי כָל קָלַע;
כָּל הַיּוֹם יָגוּרוּ מִלְחָמוֹת וּקְרָבוֹת
מִשְּׂאֵתָהּ הַדִּיחָהּ לְנַפְּצָהּ אֶל סָלַע
בַּת עַמִּי שׁוֹקַעַת כְּאֶבֶן בִּמְצוּלָה
וּבְנֵי בְלִי שֵׁם הָהּ! עוֹלִים לִגְדוּלָּה.

ד

„הָהּ! אֵלִי, קָרָאתִי בְּנֶפֶשׁ נֶאֱנַחַת
מָה אַחֲרִית כָּל אֵלֶּה? — וְעֵינַי דָמָעוּ!
עַד אָן יְרוֹמוּ אֵל יַלְדֵי הַשַּׁחַת
הָעֶגְלֵי בֵית אָוֶן עַד עֲרָפֶל יִגְבָּהוּ?!
הַבְדִבָּתָם רָעָה אֵל עַזֵּי הַמֶּצַח
אֶת עַמְּךָ מִתֵּבֵל יְנַדּוּ עַד נֶצַח?!“

ה

כֹּה שִׂיחִי שָׁפַכְתִּי, בִּלְבָבִי עֲצֶבֶת
הַמְּנוֹרָה לְפָנַי בְּאוֹר כֵּהֶה בָּעֲרָה;
פִּתְאֹם מִגֵּרֵי הִתְפָּרְצָה שַׁלְהֶבֶת
בְּכָל פִּנּוֹת הַחֶדֶר הוֹפִיעָה נְהָרָה.
נַפְשִׁי מְחֻרְדָה עוֹד טֶרֶם שָׁקָטָה
הַמְּנוֹרָה נִדְעָכָה, וּסְבִיבִי עֲלָטָה!

ו

כְּמוֹ אֹפֶל אֶל לִבִּי שָׁב אָז חָרוּחַ
וַיָּפֶץ בְּנַפְשִׁי בְּרַק תִּקְוָה וְאוֹרָה;
עַל גְּאוֹן בּוֹגְדִים תָּלְלִתִּי לָשׂוּחַ
אַחֲרִיתָם הֶרְאַנִי מַחֲזֶה הַמְּנוֹרָה.
אֵיד נָכוֹן לְצַלְעָם, קֵץ – לְמֶמְשַׁלְתָּם
עֲלוֹתָם בְּלַהַב הוּא אוֹת עַל מַפַּלְתָּם!

תנ״ל

הנצחון.

א

„נִצַּחְתִּיךָ אִישׁ חֶרְמִי עַתָּה גָּדַלְתִּי
פִּי כֹל יְהַלְלֵנִי חָכְמָתִי נוֹבַעַת;
מִגְדְּלֵי תְבוּנָתְךָ לְמַשּׁוּאוֹת הִפַּלְתִּי
לַעֲנוֹת בִּי רַחְשִׁי נִבְעַרְתָּ מִדַּעַת״.

ב

– כֹּה קָרָא בְגָאוֹן מְבַקֵּר מַחְבֶּרֶת
– עֵת מְחַבְּרָהּ לֹא עָנָה מִלָּה אַף אַחַת –;
אַף שִׁנָּה אֶת דְּבָרָיו פְּעָמִים עֲשֶׂרֶת
וַיְפַזֵּז וַיְכַרְכֵּר וַיִּשְׂחַק וְאֵין נַחַת. –

ג

„אַךְ לַשָּׁוְא, עָנָהוּ, תִּתְקַלֵּס בַּחֲכָמִים
נִצְחוֹנְךָ עָלַי לֹא יָשִׁית קֶלֶס;
מִקְרֶה כָּזֶה כְּבַר הָיָה לְעוֹלָמִים
גַּם אוֹתְךָ אֲדוֹנִי נִצְּחָה אִוֶּלֶת.״

תנ״ל

מכתבים מעיר נצי"ב *) אשר על נהר בוג.

אֲשֶׁר יִרְאֶה יַגִּיד. (ישעיה כ"א ו')

קול במדבר. — העיר נצי"ב ועדת ישראל. — לפלגות העדה לישנים וחדשים. — הישנים לא ירפו מידם את משוט האניה והחדשים בושים לקחת בידם את המשוט. — תבנית התנועה הרוחנית של עשר שנים 1890—1880. — הטקסא והמוכסים. — החסידות והרבנים. — העוסקים בצרכי צבור שלא באמונה. — אור וצל ממשמשים בערבוביא. בתי החסד ומעשה הצדקה. — התלמוד תורה. — החדרים והמלמדים. — בתי ספר לעברים אשר להממשלה. — ממונן של ישראל יורד לטמיון. — מה לעשות? —

„אחת נשאל מאת ה' אותה נבקש: כי בריאה חדשה יבראנו... אם החל ה' לצרף את עמו — יחדש את פניו ותוכו מראש ועד סוף... אחת נשארה לנו לאסוף את כל כחותינו ולפחת ע"י „החנוך רוח חדש בעצמותינו היבשות"... („לשאלת החנוך" השחר שי"ב ח"ג) אבל עוד במדבר אנו יושבים. ואת מגדל שנער אנו בונים. הורסים ובונים. בונים והורסים. גם קול הספרות ישוב ריקם ולא יגיע לאזן העם. כמה סופרים הטיפו מוסר השכם ודבר; כמה סופרים מתו בחצי ימיהם על עבודת הספרות לכרות אזן לעמנו. אבל שומע לא היה להם עד הנה. — עוד ישן ישראל בתרדמת מות. בנ"י טרודים בפרנסה, חייהם תלוים על בלימה ותמיד רעה נשקפת למו מסער מתגרר ומי איפוא יאזין דברי דעת ומוסר עת יתחולל הסער וינוע את כל עמודי בית ישראל? קול מטיפי-עם יתחבא מפני רוח קטב, המנשב בחזקה ויבלל את שפת בני האדם. נלאה העם להיות אזניו קשובות, וביאוש יפנה ערף לכל איש הדובר בו גם נכחות. וישאיר את תהלוכות עולמו בידי ההרגל. מה שהיה והוה. כזאת יהי גם לעתיד. ככה יחשוב בלבבו וע"כ לא ימוש ממקומו ועולמו כמנהגו נוהג. ויבוא כל נבל לנהג את אנית החיים של עמנו בהרפש והטיט שנטבעה בה עתה. פקידי האניה נשארו על עמדתם. מנוולים ומשחיתי דרכי העם הישנים. הנחילו את מלאכתם לנבלים חדשים, והנך מביט כה וכה והאניה עוד צללת בביצה. כל רמש ושרץ סובבים הולכים את האניה. ובנ"י מחונקים בה. לפעמים יעפילו לעלות על מכסה האניה לראות את אור השמש ולשאוף רוח חיים. ובראותם את הנחשים הנוראים נדחפים המה לאחור בנקרות ירכת האניה פנימה. להטמן בעפר ובחשך ויאכלו איש את בשר רעהו. בין כך שנים לעשרות יחלפו ואין עוד שום שינוי לטוב בחיי העם.

ומה נוסיף לכתוב. אם שומע אין לנו? זכורני בהיותנו צעירים לימים, ונפשנו להטה שלהבת על הפרעות בקרב עמנו. אז אמרנו להציע להמולי"ם מ"ע לבנ"י. להדפיס בכל עלה ועלה את אשר הטיפו לעמנו זה יותר מאלפים שנה בן אמוץ ובן חלקיהו. ואמנם

*) וויניצא.

האם לסופרי עמנו בזמננו יש מה להוסיף על דברי מוסר שהטיפו חוזי-יה למשחיתי העם ומאשריו המתעים? אבל אם אין שומע מה יועיל לקח המטיף? מה יועילו החצים. אם על דרכם ישובו אחור? אמנם רוח הוא בסופרים. אם יש שומע— אם אין, להשכם ולדבר להעם, ידברו וירוח להם.

ב.

העיר נציב חונה על יד נהר בוג המלחך את עפר העיר משלשת עבריה. היא תפארת כל הערים הקטנות בפלך פאדאליען. בגליל נציב נמצאים בתי חרשת המעשה רבים וגדולים בתי-מעשה הסוקר, בתי-שרפת-יין, בתי-רחים וכדומה, וכאשר בית תחנות לה למסלת הברזל מערבית־דרומית, ע"כ הנה מרכז קטן, שהכל פונים אליה. על ידה יגיעו ויעברו סחורות ותוצאות רבות, מסחר התבואות פרץ ורב בה ומושכת אליה את כל הערים הקטנות סביבה.— מספר תושביה 22,000, ביניהם יהודים עד 8500.— פרנסת היהודים: מסחר התבואות, חנונים, סוכנים שונים מתעסקים בקבלנות וערבת־עבודה בכל הפאבריקין, סרסרים סוחרי עצים, טוחנים ברחים, מלוי ברבית ובעלי מלאכות שונות.

כבכל הערים כן גם בעירנו נתחלקה עדת ישראל למחזיקים בנושנות והולכים קדימה, הראשונים מחזיקים בנושנות לא רק במובן הדתי, אבל גם במושג האזרחי. להאנשים האלה תורה מלמדה: ירושה להם מאבותיהם פרנסתם, מבטם על החיים, הגות־לבם, נטיותיהם הפנימיות וגם דעותיהם— כן הורום המלמד מנער, כן שמעו מפי הזקנים על יד התנור מחובשי בית המדרש וכן יאמרו הבריות, לאנשים כאלו אין רצון חפשי ודעה עצמית. כי מעולם לא נסו עוד ליגע את מוחם לחשוב ולהתבונן במערכת היקום והארץ ומלאה, רק הוטפים בחוץ ובבית הכנסת ניב שפתים, פרזות צנומות מהאויטאריטעטין אשר להם ואותם יקחו למו לקו ובקנה המדה הזה ימדו את מערכי הלב וישפטו על כל האדם ועל כל מעשיהם, ואם מחר ישמעו מנושאי דגלם משפט אחר, אם מבלי התבונן, אם נפתל ונלוז המשפט, ישנו כרגע את דעתם ומשאת נפשם, ובקשי ערף מוכנים המה להתקומם ולהלחם נגד מתנגדיהם. את האנשים האלו לא תנצח מעולם בדברים, כי המה באחת יתעקשו ויאמרו לך קבל את דעתנו. אשר אמנם הון זרים היא להם. אלה המה הרוב בהעדה, בידיהם נצפנו דרכי העם ובני ישראל יחנו ויסעו על פיהם.

וההולכים קדימה נדחפו ויעמדו מחוץ למחנה ישראל, כי אלה אשר גמרו בתי ספר הגבוהים לא שבו עוד אל ערי אבותיהם ויתפרדו ונפוצו על פני הערים הגדולות ואלה אשר שבו הנה עם אלה שנתרחקו מאז מגבול ישראל. ויבחרו להם מסלה אחרת ברוח חייהם ובדרכי מעשיהם, לא יפנו ולא ישעו אל העדה, אינם חיים את חיי העם ואין חפץ להם לדעת את צרכיו ובעבור זאת המחזיקים בנושנות לא ירפו מלשלוט בעסקי הקהל ובצרכי הצבור, מבלי הפריע אותם איש מעלילותיהם הנשחתות. והחדשים בושים לגשת בקרב המחנה לקחת את המשרה בידם. והמון העם אף כי כבר באה תבונה בלבו כי מאשריו מתעים. אבל משכבר הימים הסכין ללכת אחרי מנהליו, הוא רק יתבונן בידי מי שרביט העדה והמפתח של ארגז הקהל; מי ידבר בשם העם את שר העיר ופקידי הרשות. בידי מי הטקסא, בית החולים והתלמוד תורה. לפניהם הוא מתרפס. אחריהם ילך כבהמה בבקעה. אליהם יביט, אליהם יתבונן ויחתום על הסכמות (обще-ственные приговоры) בכל אשר יורוהו אלה שקפצו בראש ויאחזו בקרנות מזבח העדה.

ג.

בשנת 1880 באתי לגור בנצי"ב ובחפצי להתבונן במה נשתנה תאר פני הרוח של עמנו בעשר־שנים 1890—1880, אחוש רגש־מרירי, כי בכלל בהערים הקטנות רוח עמנו ירד אחורנית.

לפי דעתי תקופת הקפאון היתה לרוח עמנו בעשרת־השנים האחרונה. לכל אלה שלא התעוררה בדמיהם התנועה העצומה התנועה הלאומית. וזה מפני שרבים מבני העליה ודורשי טובת עמם, חדלו לפי שעה לרפא את האברים וחוליות הפרטיות של גו האומה הנחלאה, וינסו להכעים בגו עמנו דם חי במרכז הלב והנפש, לחדש את רוחו בנער עלומים והרגשות לאומיות חדשות, ורוב העם שעמד עוד מרחוק מהתנועה הלאומית החדשה, לא קבל שום דחיפה והתנגדות מחכמיו. מבקרי דרכיו ומספרותיו וילך העם באשר ילך, בדרך עקלתון כאשר תעה מכבר הימים.

בשנת 1880—1870 נשאו עוד בחירי עמנו את דגל ההשכלה על מגדל הצוויליזאציע הכללית, ההשכלה במובן ההתבוללות עוד עורה את עיני סופרי ישראל ובערים הקטנות עוד היתה המלחמה חזקה בין דור הישן והחדש וע"כ היתה תנועה ברוח עמנו. וכל תנועה והתעוררות בעורקי העם, תביא גם הטוב בכנפיה. אם אף רבים חללים הפילה; אז עוד נלחמו הסופרים עם דור הישן, להורותם שנחוץ לחנך את בני הנעורים בדרך השכל חדש וכאשר מעבר מזה תנאי החיים נשתנו, הצרכים נתרבו, בענפי המסחר גדלה התחרות, ומקורי הפרנסה הלכו הלוך וחסור—, כל אלה יחד הכריחו את בני האדם לבקש תחבלות למצוא אמצעים שונים להשגת חיים חדשים, ומעבר מזה עול עבודת הצבא הכללית היה ארוך וקשה לאלה צעירי עמנו שלא באו בתי הספר, ויתבוננו האבות, כי לא יוכלו להבנים ולחקי החיים העצומים מהם וירפו את ידיהם מהאבק עם דור החדש, ויציאו את בניהם מהחדר האפל, ורוב העם החלו להכינם ולהביאם בבתי הספר לבתי הגימנאזיום הקרובים מעריהם. והיה כי חפש הנער מעול המלמד הפרא בחדרי אימה, קפץ מאפלה לאור ויתמרמר על כל מנהגי ישראל וינקום מהם נקמתו ויתרחק מתורת עמו וינזר לבשת. ורק פתיל דק נשאר עוד המקשר ומרתק את בני הנעורים לעדת ישראל. והיה כאשר באו לבתי אבותיהם בימי הדרור ללמודים (Каникулы) ויבואו עם אבותיהם בימי החג ובימים הנוראים לבקר בהיכל ה'. אבל האם שפכו הצעירים את שיח לבבם בהדרת קדש לפני האלהים? האם הורום אז דרכי ה' ותורתו התמימה? האם הקשיבו בבית הכנסת דבר ה' מפי המטיף לקח?. לא הבינו האבות. כי נחוץ החוב עליהם באשר יהודים המה כמצוה ושננתם לבניך. גם האבות שומרי אמונה לא דרשו מבניהם להבין את באור התפילות (ואם ראו מחזור מתורגם רוסית. אז פגול ופסול קראו עליו). רק שיבואו בבית הכנסת; די רק שישמעו את שריקת החזן שאינו יודע נגן ויאזינו לקול הכאות כפי אבותיהם על המחזורים הגדולים שנשמעו בפעם בפעם להסות את המתפללים, הצועקים והמשיחים גם יחד. — מאליו מובן שפתיל דק כזה במהרה ינתק. כי כל זמן שהנער צעיר לימים ותולה בדעת אבותיו. בלי רצון חפשי ימלא את פקודותיהם, לבלי הבדל מהעדה ומבתי כנסיותיה. והיה רק יעמוד ברשות עצמו, אז ישליך אחרי גוו גם את חובתו ומשמרת זאת, כי לא שרשו בו נטיה פנימית ותשוקת נפש להיהדות הנצבת לפניו בתעלוליה. כי לפעמים ראה בעיניו שערוריה בבית ה': בנ"י נצים בעד עליות, איש על רעהו למהלומות יקרא. וא"כ הדת והעדה כבר לשמצה בעיניו כל תנאי החנוך הדתי האלה, הביאו רוח עועים בלב הנעורים וסוף סוף יבדלו מתוך העדה בבוז ולעג.

האמנם השיות הנדחות שבו לשאוב מים חיים ממעין אחר, כי בבואם לבתי ספר הגבוהים ויפגשו שמה את אחיהם, אמר הביאו תורת היהדות הטהורה במעיהם, ועוד זאת בשמעם דברי לעג וחרפה מחבריהם בני עם הארץ— ויבוא רוח הקנאה בקרבם ויבקשו למו כלי מלחמה להלחם בעד כבודם כי חלל. וימצאו למו בית־נשק ביהדות הלאומית ויגשו למקור עם ישורון. לתולדות ישראל וילמדו ויקראו מ"ע העברים בשפות הארץ ויבינו בספר הגדול בההסתריה של עם עולם ויתבוננו ויראו לדעת כי לא הרי היהדות הטהורה כהרי היהדות שראו בעריהם בבתי אבותיהם ובבתי הכנסיות כי יש יהדות נקיה וטהורה, לא במראות ואותות החצוניות והטפליות; כי תחת גל האשפתות יש מרגלית יקרה, אבן ספיר בשלל צבעיו המבריק אש שאיננו מכוה, אבל שלהבת־יה המאיר ומחמם את כל בני האדם בתבל.— וישובו לעמם באהבה עזה ויהיו לעברים בני שם במובן המלה היותר טוב.— אבל אלה הצעירים שנשארו בביתם ושקבלו רק השכלה שטחית ונרחפו מראש מתנועת ההשכלה יחד עם שוחרי בית הספר, אלה קבלו ציוילזציע חיצונית מבלי הכרה פנימית. אלה השליכו מעליהם את עול היהדות בהפקרות ופריצות. מבלי שום על צוארם עול אחר עול הדעת וחקר חכמות כלליות. השיות האלה לא תשובנה במהרה אלינו, כי כשם שקשה להלחם את הצביעות הדתית. כך קשה מאד לנצח את הצביעות ההשכלית, סוף דבר כחות חדשים נעדרים בערים הקטנות ואלה הנשארים פה כשלו כחם. כי לא נתפתחו מהעדר ההתנגחות לעמתם וע"כ נפל רוח עמנו עשר מעלות אחורנית. דרכי הנימוס והצניעות אבלות. אין תורה ואין חכמה, אין מוסר ודרך ארץ בין הזקנים, הפקרות נאלחה ופריצות נוראה בין הצעירים, וההמון? הוא מעולם קרבן הקהל, יאכל את בשרו בעלי הטובות יפשיטו את עורו מעל עצמיו. בעד בשר כשר ישלם 14 קאפ' כל ליטרא ויאכלנו פעם בשבוע. בעלי המלאכות נוספו בתחום המושב יותר מעל הדרוש ומשתכרים אל צרור נקוב, ועל בניהם יש עין צופיה ומשגחת. כי בעלי הטובות מחנכים את בניהם בבית התלמוד תורה האפלה, אשר ממנה לא יוציאו הילדים מאומה, לא דעת הדת ולא דרכי הנימוס. אך אולת וסכלות, חסר־טעם וחסר־לב, אך מדות נשחתות צביעות ונבלות והיו לבני בליעל לא יצלחו לכל.

ד.

תחת ברוש יעלה הנעצוץ
ותחת הדס יעלה הסרפד.

בשאלת הטקסא והמוכסים כבר התחבטו כמה סופרים החל מש"י אבראמאוויץ עד מ' מרגלית ויחקרו דבר וישפטו עליה מכל עברים לארכה ולרחבה על הצרעת ממארת הישנה, אשר הכתה שרשיה בבשר עמנו ושנדבקה בנו בעל כרחנו... ויכתבו וידרשו ויתבוננו ויראו כי לא יוכלו לה ויעזבוה לנפשה ובכל ערי מושבותינו תוסיף להרים ראש פתנים, מכה היא בכנפיה ומעלה אבק בעיני עמנו, מבלי הבט אל עול מבלי התבונן בהעלקות המוצצות את דם התמצית של עמנו, היא הענה המלאה של הקהלה, אשר כל איש זרוע ישלח את המזלג להעלות לו נתח טוב. וכל נוכל ונפתל אשר ערמה ועקבה לו. יתגנב בלאט אל הענה הזאת ויהי לבעל טובה, לעוסק בעניני העיר, וילקק לו ככל אות נפשו מדם ישראל הנוטף ארצה ויבעת ממנו גם המוכס ויספחהו אליו.

לכל צעק וזעק אתן את מִנְחָתִי
את קרובי האחד אקח לְמִשְׁרָתִי
והשני אחיו נאמן לְטַקְסָתִי (דר' קאמינער)

למען דעת הכנסת הטקסא ארשום מערכת מספרים ברורים:

בנצי"ב ידרש בשר כשר לשנה .ф 620,010 ליטרא. וימכר למקח 14 ק' כל ליטרא
" " בשר טרפה " .ф 800,000 " " " 6 " "
" " עופות " .ШТ 75,000 ומקבל המוכס 3 " בעד שחיטה
" " אווזות וברבורים " " 18 000 " " 10 " "

אם נניח שבשר טרפה מוכר המוכס בלא הפסד ואולי גם עם ריוח קטן (וכך ראוי להיות, כי לא מחויב המוכס ועדת ישראל להוזיל המקח משויו של בשר טרפה ולהעלות נגד זה על המקח מבשר כשר), לפי זה מקבל המוכס בעד ליטרא בשר 6 קאפ'. נוסף על בשר כשר 2 קאפ' אקציז*) בס"ה 8 קאפ' ובמכרו על מקח 14 ק' נשאר לו ריוח 6 ק' בכל ליטרא.

руб. 6=37,200	620,000×	ונשאר ריוח במשך השנה במכירת בשר כשר
" 3= 2,250	75,000×	" " בעד שחיטה של עופות
" 10= 1,800	18,000×	" " " אווזים וברבורים
1р.56= 3,244 80	2,080×	שורים הנשחטים על כשר ומקבל לו המוכס 1р. 56 בעד כל שור.
44,494р. 80к.		

מזה ינוכה הוצאות המוכס על בשר כשר: לבית פקידות העיר מכנים המכס לשנה 10,300р.

לשוחטים
1 מקבל 11 רו"כ לשבוע, לשנה 572р.
בס"ה 4494. 80. 4 " 7 " " 1,456
1 5.60 " " 291.20 — 2319. 20.

12619. 20. לנכות מזה — 12619.р.20.
31875.р.60. נשאר ריוח להמוכס שנה שנה.

מרוב טפות, יאספו נחלים.
מרוב פרוטות, רבבות שקלים. (ר"ק)

לפי המספרים שהצגתי ואשר אין איש יכול להכחישם משלמת העדה (או יותר נכון עניי עירנו) מס־עקלתון 44494,30, כי מסך 10300 רו"כ הנכנסים שנה שנה בבית ממשל הגליל על צרכי עדת ישראל, לא תקבל העדה אף שלישיה על צרכיה וגם את השלישיה מקבלת אחרי עמל ויגיעה רבה והוצאות צדדיות אבל באמת הריוח הגדול נבלע בין הרבקים טרם יגיע לכים המוכס וזה סוד גדול שאין מגלים אלא לצנועים.

ויהי בשנת 1882 והבית חולים נשאר שמם ואין פרוטה אחת לנהל את החולים גם בלחם ויאספו בני העיר ויתוכחו, וגם אני בתוכם, לקבל עסק הטקסא לטובת העדה

---

*) 2 קאפ' אקציעס העולה 12,400 רו"כ לשנה הנני נותן במתנה להמוכס, יסכר פיו עם טענותיו כי הוצאותיו רבות כי גם סוחרים ושומרים לו, המפקחים לבל יביאו העירה בשר מן החוץ, הוצאות המנהלים וקאנטאהר.

ויתנדבו כ״א מי מאה מי מאתים רו״כ בתור הלואה ויקבלו הטקסא על שתי שנים מ׳ ל׳ ויפקידו אנשים מתעסקים בעסק הטקסא ומשגיחים עליהם וינהלו את עניני העיר במשך ארבע שנים משנת 1883 עד 1887. מה היה מוצא דבר ופרי ענין של קופת הטקסא? מי ראה את החשבונות אינני יודע, כי כלום רגילים בנ״י לחקור ולמצוא חשבון ולבקר אחרי מעשי בעלי טובותיו? אומרים אמור שהפסידו בעסק הטקסא. אם אמת הדבר אם לא מי יודע נסתרות. זאת רק זאת אני יודע ברור שתחת מאתים מאתים רו״כ שקבלו ממני ומאחרים בתור הלואה קבלנו אחרי עבור ארבע שנה יתר פחות מזה.

אמנם מסידורו של בני דן שהציע דר׳ קאמינער נגלו איזה חשבונות נסתרות.

לׇהאומנים החייטים והרצענים בקהלתי, בעל כרחי אתן מבִזָּתִי,
לאלה ספר תורה, ולאלה היין י״ש וממתקים נִדְבָתִי
ולמלשינים ולמוסרים בעדתי, אתן באפי חלק מַטַּקְסָתִי
אשליך להם עצם מארחתי, אולי יחנקו ויהיו כפָּרָתִי

ואחרית דבר במקום האור שם הצל. אבל הצל היה מרבה על האור, ותחת ענבים שקוינו עליהם מתחלה— עשתה הטקסא לטובת העדה באשים, ותפרץ ותגדל המחלקת בעיר, זה חפץ את השוחט הזה, קרובו או שאר בשר של מכירו ואוהבו, זה העקש שיהיה רב זה ואת השני יעבירו ולא יתנו לו את משכרתו, וחק הוא לישראל: בפלגות עם עבר יושב בין המשפתים, אז כולם נאחזים בחבלי האויב ושממון ושאיה במחנהו ויבלל ה׳ את שפת בני העדה ויפיץ ה׳ אותם ויחדלו לבנות תקנות העיר וינערו ראשי העדה את כפיהם מהטקסא, ויקחנה לו לסכנת, מוכס יחיד, כעסק נושא פרי, בשנת 1887. ואלה המוכסים הראשונים וכל אלה שקפצו בראש העדה והיו מתעסקים בעסק קופת הטקסא וקבלו ע״ע לנהל את עניני העיר, נאשמו עתה בעון מעל בקדש, בעון הקשר ואגדה אחת (стачка) האסור ע״פ דין המלכות נאשמו, כי שכם אחד גמרו למכור בשר כשר במקח גבוה. ונשפטו עתה וימתחו עליהם את הדין לשבת במאסר ששה חדשים *),— המקרה הזה הוא יוצא מן הכלל. חמשה חשובי העיר (לכל המעט בני העיר רגילים לכנותם בשם נכבד זה) נאשמים במעל בעניני העיר ונשפטים לשבת בבית הסהר. דבר שלא נקרה עוד בערי ישראל, הדבר הזה הניעני לקחת בלי רצון את העט בידי ולהעלות את המסך לגלות מעט את פני הלוט.

אבל שאלה אחת לא נתנה מרגע לי: אנה יברח בהחבא הריוח הגדול 31875 לשנה? התבוננתי וחקרתי ולא מצאתי מענה, יודע אני ברור שגם המוכס הפרטי וגם בעת היתה הטקסא בידי ראשי העדה, לא הרויחו מעולם סך עצום כזה במשך שנה אחת, ושאלתי את נפשי. איך יתמלט מעיני הריוח חמוק ועבור מבלי אוכל להתחקות על עקביו ופניתי בשאלתי אל אחד הבקיאים בעניני הטקסא, להתוות לפני בתיו מספר את אשר ידוע לו, ואף אם גם עתה עוד הדברים סתומים לפני, כי מי שמגלה טפח מכסה טפחיים, אבל מושג קטן נוכל לקבל מהאותות שנמצאו בידי.

---

*) אין צדק לאלה הרשעים השמחים לאיד הנשפטים, כי אחרי שענשו בענש קשה, רחם ברגז נזכור ובפרט שרובם לא מרוע לב, אך מפתיות וסכלות נלכדו בשחיתות, כי חלילה לא שמו בכליהם, וכמה רעים הם מאחרים בשאר הערים, מאלה שרק נזהרים במעשיהם, מבלי בוא בסוד חברים הדיוטים פוחזים ולמסור בידיהם עניני העיר, ועוד זאת עיניהם בראשיהם להפריע מראש את המלשינים חורשי רעה.

הוצאות תמידיות לבעלי המכס, הוצאות שאין
את נפשי להביאן בפרטיות ומסתפק אני לכנותן בשם 3281.43
הוצאות „שמר לי ואשמר לך", הוצאות „לא יחרץ" וכדומה
נכיון (מכירת בשר כשר בלא מכס) לאנשים
שונים בדין ושלא בדין. 936.—

בס"ה 4217 43

בההנחה שהיתה לפנינו אמרנו כי בבשר טרפה הנמכר ע"מ 6 ק"כ אין הפסד ואולי עוד ריוח קטן והבקי בהלכות הטקסא התאמץ להוכיח לי שמפסידים בבשר טרפה והראה לי חשבון כזה: *)

חשבון של שור בינוני משקלו 520 ליטרא, אם נכשר יוציאו ממנו 300 ליטרא בשר כשר ופרודיק (בשר טרפה) 220 לטרא.

אם נכשר השור

הכנסה

— 8	מהעור המפשטה.
— 6	הדרוב (הראש הרגלים הכבד והשומן)
— 42	ב"כ 300 לטרא × 14 ק"כ
20 13	ב"ט 220 " × 6 "
10 2	חלב 30 " × 7 "
71 30	
71 30	

הוצאה

55,—	שור בינוני.
—,45	להרופא בהמות מכל שור.
—,55	שכירת בית-המטבחים "
—,50	הפשטת העור "
—,10	הבלת השור החי לבית-טבחים
—, 6	להשוחט
2,10	קצוב השור לגזרים
—,25	הבלת בשר העירה.
59,01	
6,—	אקציז בעד 300 פ' × 2
1,56	" בעד כל שור
66,57	
4,73	ריוח בכל שור.
71,30	

אם נטרף השור

הכנסה

8,—	מהעור המתפשט
31,20	בשר טרפה 520 ליטרא × 6
3,50	חלב 50 " × 7
1,—	הדרוב
43,70	
15,31	הפסד בכל שור
59,01	

הוצאה

55,—	העור
4,01	וכל ההוצאות כבשור שנכשר
59,01	
59,01	

*) אחרים אומרים שהחשבון הזה בשקר יסודו ואין להגיל דבר אמת, אבל אחרי כל התוכחות האלה,

מהחשבון הזה רואים אנחנו, כי למלא ההפסד בב"ט 15,922,40 רו"ב (כי במשך השנה נטרפים לערך 1040 שורים × 31—15 הפסד) נחוץ היה להוסיף ע"מ ב"ט עוד 2 ק"כ (.800,000×2=16,000p) ולו היה נמכר ב"ט במקח 8 ק"כ, אז היה אפשר להוזיל בשר כשר עד ½ 11 ק"כ לערך, מבלי שנות את חשבון הריוח עם פליאותיו וסודותיו, אבל המקח על בשר טרפה מקיימים ומאשרים ע"פ המבחן של קאממיססיע מבית פקידות העיר והרשות ביחד עם עדים קרואים מיהודים ונוצרים, מאלינו מובן שבני עמי הארץ מתאמצים בעת עשית המבחן (פראבע) להוזיל המקח מב"ט, ומהרסנו מבני עמנו עוזרים לרעתנו, כי לכל בעל מכס יש אויבים בעיר ובהתאמצם להסב רעה להמוכם ולהזיקו, אינם שמים לב שבזה יביאו רעה גם לעניי עדת עמנו, כי במדה ההיא, אשר יוזילו ממחיר ב"ט יוסיף לו המוכס על מקח בשר כשר.

עין בעין נראה כי ילדינו חלשים מחסר בָשָׂר
כחשים ורזים, שפלי קומה וְרַקֵי בשר,
כי מאכלם ברע, מזונם — תפוחי אדמה תחת בשר
נערינו נְכּו בְסָקְרָפּעל, בחורינו — בצִנְמָן־בָשָׂר
הטקסי הסיר! ואנחנו הבשר! (דר׳ קאמינער)

ה.

החסידות שפרשה את כנפיה על ערי פאראליען וואהלין. תקעה את צפרניה עמוק גם בעיר נצי"ב. הרביים מסקווירא ומסדיגערע סמכו תמיד את ידיהם על ראשי הרבנים ויפיצום בין הערים להורות את עמנו תורת החסידות. כל רב שלא היה מוסמך מהצדיק, שלא היה ארוק לו ולא התחכך אצלו לכל המעט פעמים בשנה ולא היה נושא את דגלו לכל חוקותיו, — לא היה יכול להשיג את משרת הרבנות. והיה מספר הרבנים בהערים כמספר כתות החסידות שבהן כל כת וכת לקחה לה רב מיוחד מוסמך מצדיקה. בנצי"ב יושבים על כסא הרבנות שלשה רבנים, אחד למפלגת חסידי סקווירע, אחד לחסידי סדיגערע והשלישי?.. אין לו רבי וצדיק. הוא שם לו את האל היחיד להצדיק בכל מעשיו וע"כ מצבו איננו איתן בעדתו, ורבו מלשיניו ומקטריגיו ויראו בו תהפוכות וכבודו יקל בעיני החסידים הרבים בו חצים שנונים בעבור שאינו נוטה לאחד מהצדיקים, ובין החסידים שבעיר נמצאים בורים עמי הארצים אשר בזה כל כבודם לכסות את נפשם הריקה באדרת הצביעות, לבוזות את כל איש שאיננו נושא את דגל החסידות. הרב השלישי הוא א. ק. רב צעיר לימים בקי בכל חדרי התורה ויודע דת ודין כאחד הגדולים בארצנו, אבל גם יודע ספר והגיון, קרא ספרי חכמה והשתלשלות קורות עם ישורון וזה כל עותתו בעיני הכסילים והצבועים *).

כולם באים לכלל החלטה שאם נכלכל את עסק הטקסא במשפט וצדק, אז היה אפשר למכור בשר טרפה שהסכם הרשות במקח 7 ק׳ ובשר כשר 10—9 ק׳.

*) ליצני הדור מספרים, כי חכם גדול אחד מראשי העדה ופועל בעניני העיר, מצא עון בהרב ויעיד שראה בעיניו על שולחן הרב ספרים פסולים, הספרים האסורים המה לפי עיניו מורה הנבוכים להרמב"ם וספר ראשית חכמה. באמרו: „מה ענין ספר חכמה להרב בעדה קדושה?".

לפנים היתה יד חסידי סאדיגערע שלטת בכל עניני העיר, אף כי חסידי סקווירע היו רבים מהם. אבל באשר הראשונים היו הנגידים והתורנים בעיר ובראשם עמד המנוח ר"א ב"ש אשר אחיו וקרוביו היו עשירי העדה ובעבור זאת כל ההכנסות של העיר היו תחת ידי ה' ב"ש הנ"ל וע"כ לפי נטות רוחו וחפצו בחרו מבני מפלגתם את הרב והשובי"ם ויעניקום די מחיתם בכבוד והאחרונים לא הרהבו בנפשם למחות בידם, וכמו כן כל מעשה הצדקה: בית החולים התמנות המלמדות בהת"ת, קצבה. קופת ר"מ בעל הנס וכ"ד— כל הדברים האלה התנהלו ע"פ השגחת ופקודת ר"א ב"ש. אבל לאט לאט רפו ידי הסאדיגורים, כי אילי הכסף אשר האירו פנים אליהם מתו ואז החלו חסידי סקווירע לעשות חיל כי גם הרב המנוח רוקח שנתמנה (בשנת תרכ"ח) בעזרת הסאדיגערע— גם הוא החל להתקרב להמפלגה השניה ולשאת פנים לחפץ הצדיק מסקווירע בעניני העדה. בבחירת השובי"ם וגם במשפטים בין אנשים יחידים. ובשנת תרמ"ג בהדרש רב לעדתנו על מקום המנוח הרב רוקח שמת בשנת תרמ"א. הצליח חפץ הסקווירים בידם ויבחרו למו לראש הרבנים את הרב ל. ע"פ רצון ו מ כ ת ב פ ק ו ד ה של הצדיק מסקווירע.

גלגל החוזר גם בעולם החסידות אשר סובב סובב במרוצתו וכפעם בפעם ישנה פני הענין והמעשה. ההצלחה שהאירה לחסידי סקווירע ואשר אחרי מות ראב"ש הגבירו פה חיל— היתה עד ארגיעה, כי מאז נפטר הר' הצדיק מסקווירע פנה זיוה של המפלגה הזאת ורוב בע"ב חדלו לבקר את בניו שהשאיר אחריו ומעטים הנוסעים כל אחד לאחד מבניו שעשה לו במה מיוחדת ואין עוד בה כח האחדות המקשר את המפלגה הזאת לאגדה אחת. והסאדיגערער ג"כ נתפוצצו לרסיסים אחרי מות ר"א ב"ש ואחרי פטירת הצדיק מסדיגערע, כי השאיר אחריו שני בנים ונתחלקה גם המפלגה הזאת לשתי מחנות ועוד שרבים מבני העיר עזבו לגמרי את דגל החסידות, כי נשתנו העתים וימסו אסורי החסידות והנאדות התבקעו ורק זער שם וזער שם נשארו עוד בראש מחניהם העזובות וכל כך תש כח החסידות עד כי רק הרעים בלא צאן נשארו לחסידים אדוקים, ר"ל העומדים על המשרות הדתיות נשארו אמונים לדגליהם. הרב ל. עם שו"ב אחד יתיחסו אל דגל הסקווירער והד"ץ עם שאר השובי"ם מתיחסים לחסידי הסאדיגערע. ושאר הקהל, רק שם החסידים נקראו עליהם, אבל רוח החסידות האדוקה הבערת באש תמיד נמר מנפשם.

הרבנים מקבלים את משכרתם כזה: הרב ל. 12 רו"כ לשבוע. הרא"ק 8 רו"כ והד"ץ י"ש 8 רו"כ. אומרים שאין מגלין הסוד מאין ומאיזה מקור נותנים להם את משכרתם. כל דבר בעירנו יעשה ע"י סוד ושרף וגם חיי הרבנים ע"י נס ופלא. אבל אוכל לנבא מראש אחרית, כי המקור הפלאי ידלל ויחרב והרבנים יתפללו אל עמר המן.

כאשר נתבונן בהרבנים בפלכי הנגב נוכח לדעת. כי גורלם בכלל רע ומר מאד, אין להם עתה הכח והעז שהיה להם משכבר הימים, כי מי ישעה להם עתה? דבריהם אינם נשמעים ואיך יהיו נשמעים, אם לחם חקם יקבלו מידי המתעסקים בעניני העדה ובעלי הטקסא, אשר ע"פ רוב נצפנו בידי ריקים ופוחזים אם יתנו להם — ילקטון. יסתירו פניהם מהם — ויגועו מרעב. נפלה תורת ישורון ויפלו גם נושאיה (אם בצדק ואם לא בצדק) ובעבור זאת א"א לדרוש מהרבנים איזה פעולה ממשית; כי מה יכול עשות הרב החי בצער ובדאגה, המקבל 32 רו"כ לחדש ובמשכרתו זאת תולה בדעת המתעסק בעיר, ברצותו נותן לו שכרו וברצותו יקפחהו וע"כ הרבנים נרצעים לראשי העיר, למחזיק הטקסי, ולכן לא יקום בהם רוח להשמיע קול, לאמר להמשחית „הרף", יראו עול ולא יתבוננו, הרב ישא את בשרו בשניו, מתחבא אל הכלים וידום סלה. ומנענע

בראשו לכל אשר יאמרו הקופצים בראש עניני העיר, אשר תחת עולם שם גם את צווארו.

מאליו מובן שכל בור והדיוט, אשר כח לו בעניני הצבור ישים את משטרו גם על הרבנים ורוחם. והחדשים?.. החדשים עומדים מנגד ומשחקים על משבתם.. אהה! ציון ציון!

כל עם ועם, עיר ומדינה
יחליפו כבוד מיום אל יום—
ואת ועמך, מאז ועד הֵנָּה
פלאים תרדי, מתהום אל תְּהוֹם (שיר עם)

ו.

הס כל בשר! לפניהם תקום והדרת פני המתעסקים בצרכי עדתך באמונה בצדק ובישר, מה גדול ונכבד בקרב ישראל ערך העומדים בראש העם והמתעסקים בצרכי הצבור, עד כי קבעו למו בני עמנו לחק ועוד עד היום הזה מבקשים אנחנו בכל שבתות השנה בברכת „מי שברך" בעד שלומם, משנות קדם יפיקו מבנ"י רצון, יקר וגדולה כל אלה הנשיאים. הפרנסים והמתעסקים בעניני כלל עם ישראל, המה היו ראשינו והעומדים תמיד בפרץ, לבדם נשאו טרחנו, משאנו וריבנו; על ידם היו מתנהלים צרכי עמנו, המה היו לנו לפה ולמליץ, שמועה רעה, צרה ומצוקה כי תעבור בקרב מחנה ישראל ויתאזרו בגבורה וברוח עז, מאין פנות אל עניניהם ועסקיהם אשר להם לבדם, וישליכו את נפשם מנגד, לנסוע למרחקים להפר עצת אויב, להפיל תחנה בעד עמם כאבות בעד בניהם, הביטו והתבוננו! אלה המה ראשי כנסת ישראל מלפנים! ועתה?.. עתה מי המה ראשינו? לא רבנים ובעלי תבונה וחכמה, לא אצילי ונכבדי עם, אשר מעגלי-ישר ומדות תרומיות להם, אבל כל זר וגבה לב, כל נקלה מתנשא לראש על עדת ה'. ובכל עיר קטנה קופצים בראש ההדיוטים, אשר מאשפתות הרימם הכסף ויקחו את הטקסא בידם או לבשו אדרת הצביעות ויבקשו כבוד ותפארת, ובגאוה ובגדל לבב רמסו על ראשי בני העדה, וכלי מפץ בידם: אולת, ערמה, עקשות, צביעות, עזות ושרירות לב, כי בעל כסף הוא בקהלתו ויחרדו מלפניו כל העם גם הרב, השו"ב, הלוה, החנוני, הסוחר, הסרסור, החזן, המלמד והבעל מלאכה וגם כל קהל החסידים, כי הענק יעניק להרביי מצאנו מיערו ומיקבו והצדיק כותב לו מכתבים בידו הקדושה.

גם בעל טובה אני בקהִלָּתִי, ולפני השוטרים אטיף מִלָּתִי,
כי חשוב אני אצל שטר קריָתִי, ואת עניי עניי עדָתִי
אעור בצדְקָתִי, כי אתן בפרהסיא לבקור חולים את נדבָתִי
גם אל התלמוד תורה אסע בכבודי בסוסָתִי
ולעיני עדתי, אזמן בכל שבת אורחים לסעודָתִי (דר' קאמינער)

והיו ע"פ רוב חשוכי בנים ודעת, אשר לבם נבוב מתורה וחכמה ונפשם נכספת לכבוד ויקר ויבקעו ויפרצו אל תוך ראשי העדה ותרגז שה פזורה ישראל תחת עבד כי ימלוך, כי לשון שקר, לב חרש מחשבות און ומשלח מדנים בין אחים, זאת תפארתם על דרכם בעניני הכלל ובצרכי הצבור.

זאת היא התמונה הכללית של בעלי הטובות, אבל ננסה לבקר ולהפרד את חלקיה

למיניהם: צל ואור, רע וטוב מות וחיים במפעלותיהם וכל הקצוות אתה מוצא בהם. הנה מוכרחים אנחנו להודות, כי טרח ועמל רב, אמץ לב ויד חרוצים רואים אנחנו בין המתעסקים בעניני העיר, בל יגעו ובל ייעפו לכבש את אנשי העיר ומתנגדיהם ויוצאים תמיד בנצחון וביד רמה, אין מעצור לרוחם כיאות להמתעסקים בצרכי הצבור. ביניהם ישנם אנשים אשר כבר מלאו כרסם לרויה כבוד וגדולה (אשר זאת היתה המטרה בראשונה בגשתם לעבוד עבודת הכלל) ועתה אולי בלי פניה עצמית חפצים המה להביא תועלת לעדתם, אבל מטמטום הלב ופתיות אינם יודעים אי זה הדרך יופיע אור להגיע להמטרה. כהקוף אשר מרוב ויתרון אהבה לילדיו יחבקם בזרועות עצומות עד שנחנקים תחת ידיו. ככה עושים בלי דעת גם הפתאים האלה; כפעם בפעם המה מאבדים את עתם כחם ומחם ירוצו לעשות טוב לכל הדורש מהם, אבל יזרעו אל הקוצים ולפעמים מחסר בינה איך ובמה יושיעו תחת ברכה יביאו קללה במפעלותיהם גם להעדה וגם לאנשים פרטים.— אבל נסו נא לאמר לאחד מהם הכבד ושב בביתך ומלאכת הכלל תעשה בלעדך ע"י אחרים הטובים ממך, היודעים לכלכל מעשיהם בדעת ובמשפט.— אז ירוק בפניכם ותציתו בו חמת תנינים, כי מי הוא אשר יעיז לאמר לראשי העיר כי לא יחכמו?—. השני משתגע ויבעט משמן ובראותו, כי בעזות מצח ילכוד עיר, שואף הנהו ללכת בדרכו הנלוז בעזותו, כי חלקת לשון וחנף ישמע סביבו וכולם, למען שבת מריב עמדו לא ימרו את פיו. השלישי ערום כנחש ומה איכפת ליה. יהי-נא שאון בעיר וירעשו הספים אולי ידבק בכפו מאום ויבנה מחרבנו של אחרים. ונוטה תמיד לדעת אלה אשר הכח בידם. הרביעי חפץ לעשות טוב. כי צעיר לימים הנהו ולא הספיק עוד לרכוש את הכבוד אשר נכסף אליו ונספח תמיד לדגל האנשים אשר בחברתם ינחילוהו גדולה ותפארת ויבחר להיות ראש לשועלים ובשום אופן לא יאות להיות זנב לאריות. החמישי ככלב אלם יטה אזן שמעת מה יגיד האדון, הגביר, כי לפי דעתו הצדק תמיד עם התקיף, אבל גם כלב עז נפש המכאיב בנשך שן. והששי דרכו להזיק בשוגג שלא בכונה, מעקש פיו להוציא דבה על אנשים אשר את רעתם איננו דורש, והפכפך הוא, הפוסח על שתי הסעיפים, פעם כה ופעם הפכו, הצד השוה שבהם, אין להם בינת אנוש ודעת צלולה ומזה ישפוט הקורא על פעולת מעשיהם בצרכי העיר, קלסתר פנים של ששה טובי העיר הנזכרים יראה וימצא כל אחד בין ראשי העדה בכל עיר קטנה.

ז.

מספרים על סוכן אחד באדעססע. ששמו בו מבטחם סוחרים רבים וישלחו אליו מרכלות שונות, למוכרן לפי ראות עיניו. אבל הסוכן לא היה סופר ומונה, לא ידע כתוב ומערכת חשבונות, ויעשה לו ארגז גדול ותאים רבים בו, ויצבור בכל תא, המיוחד לכל אחד מהסוחרים ממלאי ידיו, את הכסף מחיר הממכר אשר עשה. ומעודו לא עשה חשבון עם הסוחרים, והיה רק בכלות השנה ויבקש את כל הממלאים ידיו לבוא אדעססה, לקבל את הכסף שנאסף בקופת כל אחד המיוחדת לו בהארגז.— כמה סחורה מכר? על איזה מקח? מתי מכר? וכמה נשאר? זאת לא ידע גם הסוחר גם הסוכן. תשובת הסוכן היתה קצרה: הרי המחלקה הזאת וקופתך לפניך, בה צברתי את הכסף מחיר סחורותיך ויותר אינני יודע.— ובכל אלה היו רבים ממלאים את ידיו אמונה והפקידו בידם את עסקיהם, כי האמינו בישרת לבו ובנקיון כפיו.— ויהי היום וימת הסוכן וימלא

בנו תחתיו את הסכנות, ויעשה גם הוא כאשר עשה אביו את הארגז ותאיו, מבלי לבוא בחשבון עם בעלי הסחורות. אבל בו לא בטחו הסוחרים. כי טרם ידעו אותו מתמול שלשום, אם בישרים יתחשב להסמך עליו בלי ראית־חשבון, וידרשו ממנו דין ומשפט מעשיו, ועוד גם זאת העתים נשתנו. המסחר החל לסוב במרוצה, הסוחרים החלו לדרוש בכל שעה חשבון גם במעשיהם ויאבו לדעת מכסת הסחורות שנמכרו ואשר עוד נשארו. וכפעם בפעם דרשו מהסוכן את כספם. ובהעדר כל אלה, כי לא ידע גם בן הסוכן לתת חשבון במועדו —. וימשכו את ידיהם ממנו וישאר הבן בלי סכנות ויתחנן ויתאונן באזניהם, אבל מאומה לא הועילה לו. כי נאבדה מלב כל הסוחרים האמונה הסמויה, כאשר היתה מלפנים.

הספור הזה עלה על רעיוני, כאשר החלתי לדרוש ולהביא בחשבון את מעשי הצדקה ובתי החסד.— בעירנו, כבכל ערי מושבותינו, בנ"י נותנים צדקה וחוזרים ונותנים אבל גם הנה יבואו בעלי הטובות ויהפכו הקערה על פיה. ומאפס בינה, איך לכלכל מעשיהם, יעלה עמלם בתהו והצדקה תלך לאבדון. גם בעירנו חברה קדושה, בית החולים, בית תלמוד תורה, קצבה, הקדש, מאספים קודם חג המצות מעות חטים וכו' וכו' מלבד הצדקה לעניים המחזרים על הפתחים בכל יום ה' לשבוע, אבל כל החברות של צדקה האלה מפוזרות ומפרדות בין ידי אנשים שונים מבלי ידעו איש מרעהו, מבלי הבא בחשבון את מעשיהם. מבלי שום איש עין בקרת עליהם, ואין שום איש יודע כמה הנה הכנסות הצדקה בכללן.— עזבונות רבים ישנם בעירנו, שהשאירו אנשים אחרי מותם על צדקות שונות או כאשר יכנו „על עולמות", אבל אינם רשומים בספר וע"כ בני העיר וגם ראשי העדה אינם יודעים את רכוש הצדקה אשר להעדה.— זה עזב „על עולמות" 500 רו"כ ונמצאים בידי A, זה—375 ר' ומונחים תחת יד B —, 123 רו"כ בידי C, זה השאיר 200 רו"כ ואין איש יודע איפה המה, האשה מ. השאירה 7000 רו"כ ומונחים תחת ידי אשה. D *) זה חנות של חומה ונכתב על שם E, בית אבנים עזובן של זה נמצא תחת חסות של f ומי יבקר מי יאסף את ההכנסות מכל העזובונות האלה ? מי ישים עין שלא ישנו מצדקה לצדקה ? מי יבקר להוצ־א רכוש הצדקה מרשות זה, אשר ידיו אינן אמונות, לבל ירד לטמיון לגמרי ? אבל מאז מעולם מודעת זאת. כי אין אנו רגילים לבקר ולדרוש חשבון מבעלי הטובות בעיר ובמקום שאין בקרת, מי יודע כמה אלפים רו"כ פזרו לריק וכמה יעלו בתוהו בעתיד .

המתעסקים במעשי הצדקה ובתי החסד מתאוננים, כבן הסוכן ההוא, שנתמעט מספר המתנדבים ואין אמון להם ומה הפלא ? בהתעורר השפק בלב המתנדבים, אם

---

*) האשה ב. מ. בת חמשים שנה. מתה בלי בנים במאי 1884. היא היתה אשת חיל ורכשה הון בעלה וצותה טרם מותה „על עולמות" 7000 רו"כ (5000 רו"כ על בית חולים 500 על ת"ת 1500 רו"כ על צדקות שונות) העדים אשר בפניהם חתמה על הצואה. היו ב. וג. — ה. ג. אם בחפצו להיות בעל טובה לאשה מ. שנשא עתה בתולה, או משכה אחרת, — החזיק בידו הצואה ועצר משלחה לקאמעניץ פא"ד לקיימה. (אשר לפי דיני ארצנו, אם במשך שנה אחת, הצואה איננה מאושרת ומקוימת בתקף דבר השופטים. אז יאבד כחה אשר כדת) ולולא היו הקרובים של הגועת, אשר גם להם עזבה אחרי מותה ירושה, נוגעים בקיום דבר הצואה, או אז כבר היה נאבד כחה, וכל הכסף היה נשאר בידי אישה. וגם עתה אחרי שבהתאמלות רבה שלחוה לקאמעניץ מתאמץ אישה להניח מכשולים על דרך הקיום, איננו שולח לבית משפט העליון את התעודות הנדרשות וכבר עברו שנתים ימים, ומי יודע מתי תצא לאור הצואה מאושרת ומקוימת כדת. —

תגענה נדבותיהם למטרה הנדרשת ואולי נותנים על קרן הצבי.— מובן מאליו. שבלי רצון חפשי המה מתנדבים ואם נותנים, נותנים בעל כרחם שלא לבזות את כבוד המאספים, אבל הלב והרצון אינם משתתפים בזה.— והצדקה כשהיא לעצמה. אינה מביאה התועלת המרוצה. כי מחות ריקות ואנשים אין בינה בם מתטפלים בזה, אין רושם בספר, אין מנהל חשבונות. אין מבקר ורואה חשבון. כל איש הישר בעיניו יעשה: גונבים מצדקה לצדקה. ובהות נפש ימו משפט. נושאים פנים לזה והופכים ערף לזה, והמתעסק, האם בחרו בו בני העיר? לא! הוא קפץ בראש ויקח לו בחזקה את כסף הצדקה ואין מוחה בידו.

אבל אנסה לבקר את חברות הצדקה ככל אשר עלה בידי להתבונן בהן. חברה קדושה, החברה נתיסדה פה כבר איזה מאות שנה ועד לזה הפנקס הגדול המכורך ומונח בתיק גדול. על לוח הפנקס חרות באותיות מוזהבות: „זה הפנקס דחבורה קדישא דק"ק נצי"ב בשנת שי"ד לפ"ק" הפנקס נקנה מאלמנת ב"ש בעד 25 רו"ב (?.) ביום 18 אפריל 1885 ככתוב בספר הגבאי דח"ק, בראותי דבר עתיק משנת שי"ד ואמר אל לבי ארד לרעות בגן עדן מקדם ואלקוט שושנים. אבל הוצאתי חרס בידי, פתחתי את הפנקס והנה על הדף הראשון נרשם שנת תפ"ז, מזה נוכחתי לדעת שהכורך אם בטעות חרת על הלוח שנת שי"ד או הגליונות הראשונים נאבדו אצלו. דפים אחדים נקרעו וחסרים מהפנקס והוגד לי שזאת נעשה בשנת 1886 ע"י נין ונכד אשר על אבי זקנו היה נרשם פסק ודין קשה מהח"ק.— אבל בכלל רק דברים קטני ערך נרשמים בהפנקס ונוכח לדעת שגם אבות אבותיהם של בני עדת העיר לא שאפו בקרבם רוח השכל ודעת. על כל דף ודף קראתי כדברים האלה: בהתאסף כולנו בבית... עשה סעודה גדולה ונתקבל לחבר, ועוד דברי שטות שאין שוה להזכירם אבל בכל אלה בני הח"ק מוקירים את הפנקס הקדוש ונגנז בקדשי קדשים עד שבעמל רב עלה בידי להשיגו ולעיין בו *) ובימים האחרונים, כל המתעסקים בצרכי העיר, ג"כ מתאספים בכנופיא

---

*) הנני מעתיק דברים אחדים מהפנקס אות באות להאיר על מצב רוח אנשי הח"ק אז ומלפנים:

דף ד. שנת תק"א. בעז"ה ובמז"ט נתאספו החבורה קדישא ענו ואמרו פה אחד להתמנות שני נאמנים... ובאם שיבוא איזה בעל דרשן או שאר איזה מגוה, אין להנאמן רשות ליתן מעות לבעל דרשן אפילו פרוטה א' בלתי ידיעת הגבאי עד שיתן לו קווי"ט בחתימת ידיו לא פחות משני גבאים. הושענא רבא, תק"א.

דף ד. שנת תק"י. „יום א' הושענא רבא תק"י לפ"ק. באסיפת חבורה קדישא יצא מאתנו לגדור גדר לעמוד בפרץ באין לשנות שאין רשות לגבאי חודש להראות איזה חשבון על דבש (מיעד) לשתות באסיפת ה"ק אף פרוטה אחת וכו' ונכתב בעט ברזל ועופרת" (על התקנה הטובה הזאת הנני מראה באצבע להגבאי העומד עתה בראשה, אשר בעיניו קדוש הפנקס ותקנותיו, מדוע עבר על התקנה הזאת והראה בחשבונו הוצאות י"ש ויין ועל סעודות לחברה נושאי המטה).

דף ל. שנת תקנ"ח... „ועל הרב מלוטין מו"ה יהודא ליב, על שדיבר על בורר ראשון מ' דוד כ"ץ שלא כהוגן יצא מאתנו כל החבורה קדישא שיהי' העברה מר"ח חשון תקנ"ה עד אחר פסח שנת הנ"ל עד שירצה בפיוס גדול את הח"ק עד שיבלו שפתים מלומר די".

דף כו. התקס"ט. (הדפים נסמנו בלא סדרים ובהתבוללות) „בהתאסף וכו' ובאו לפנינו הנגיד מ' שמואל ב"ר אליהו והשני הנגיד ר' יהושע ב"ר חיים שלום ובקשו להיות נמנים כאחד מהחבורה וסלקו תיכף ומיד שלשה אדומים יותר מהתקנה כפי השואה שהיה עמדם אך מחויבים השני השמשים הנ"ל לעשות

ותורתם את שם כל אחד בפנקס הקדוש, ועל שאלתי את פי חבר קדוש „במה אמצא חן למען יחד כבודי בקהל הקדושים ומה לי לעשות?" ענה אותי: „עליך לתת היין יין וישבת אתנו לילה אחת ונשתה לך לחיים ואז תהיה כאחד מאתנו", מריה דאברהם: הזקנים עושים מעשה בערות וטפשות ולא יתבוששו ועוד מתגאים בהבלותם.

אבל אשוב לעניני להראות את חשבון הח"ק.

בשנת 1887

הכנסות		הוצאות	
נשאר בקאססע משנת 1886 —	45р. 84к.	על תקון הגדר, קרשים וכו' י"ש ויין ועל סעודות לח' נושאי המטה	139,71
הכנסות השנה ממתים	105 42	לבקור חולים	25,—
	151 26		164,71
במה נמנה החסר בקאססע (לא נרשם)?	13 45		

בשנת 1888

הכנסת השנה ממתים	179,79	הוצאות שונות על הדברים הנ"ל	163,77
מבית פקודות העיר (управа)	150,—	נשאר בקאססע	166,02
	329,79		329,79

בשנת 1889

נשאר בקאססע	166,02	על ההתאמצות בדברי משפט להוציא סך 750 רו"ב מכסף הטקסא	145,60
הכנסות השנה	116,20	לשמשי' מח"ק מתנה (בגלל קבל' 750 רו"ב) —	30,—
מבית פקודות העיר (מכסף הטקסא)—	750,—	להמליץ הרב את ריב המשפט של חנוה"מ*) —	10,—
	1032,22	הוצאות השנה על גדר קרשים וכו'	94,52
		ע"י ה' ב. ל-ץ על בנין בית-אבנים בבית הקברות עבור טהרת מתים	730,—
			1010,12
		נשאר בקאססע	22,10
	1032,22		1032,22

סעודה גדולה כתקון של החברה לא יאוחר מחמשה עשר ימים לחדש שבט שנת הנ"ל, ובאם שלא יעשו הסעודה הנ"ל אזי אבדו מעותיו".

דף סג. שנת תקפ"ו. „יום ב' י"ח ימים לחדש מנחם אב, הסכמנו כולנו החבורה קדישא היות שבנו בית המרחץ קטן רק הנשים דפה בכן הסכמנו ברצון הטוב שהמרחץ הנ"ל רק שייך להנשים לבד ואין רשאי שום אשה לילך לטבול בבית המרחץ גדול רק בבית המרחץ השייך לנשים, והנשים מחויבים ליתן בכל שבוע להחבורה של תלמוד תורה שני זהובים והמותרת שייך להנשים בכדי שיתנו לעני חולי העיר ואין רשאי שום איש מאנשי העיר לשכור המרחץ קטן רק הנשים, היינו האשה הצנועה מ' רייזיל בת מו"ה יוסף והאשה הצנועה מ' רייזה בת מו"ה חיים שלום רק באופן כל התחלת השכירת המרחץ קטן מחויבים להיות גבאים של החבורה קדישא.

דף סב. שנת תקצ"ב. יום ה' אור להושענה רבא נכתב ונחתם בעט ברזל ועופרת איך אני הח"מ קבלתי שני זוג לאהטור של כסף טהור משקל מאה ושלושים לוט ואין אני רשאי ליתן לשום אדם עד שיחתמו

 כל

מהחשבונות האלה אנו רואים שבית הקברות וכל מכשיריו דלים ורזים, אם כל ההוצאות תעלינה במשך השנה 94,52 רו"כ כאשר היה בשנת 1889. ואיזה סדר ומשטר יכול להיות, אם הכנסות השנה 105,42 רו"כ כאשר היה בשנת 1887.— אבל הסדרים והמכשירים מתאימים את ההוצאות.— מטת המתים רפה מאד, עד השנה הזאת היתה נהרסת ונפרצה וגם עתה אחרי הכינו מטה חדשה, גם היא רפה וחלושה מאד וטרם אדע אם לא תשבר, בזמן מן הזמנים, באמצע הדרך, כאשר ישאו עליה מת בעל בשר, כי הקרשים דקים מאד, וכן גם האדרת, אשר בה מכסים המתים, מלאה נקבים וחללים ומעוררת געל נפש.— כפי הנראה כל ההכנסות מצוללות בידי אנשי חברת נושאי המטה, אשר מספרם עולה עד 40 נפש, כי עדה שלמה היא, לה בית הכנסת מיוחד ובמה מותכת מברזל עשת ומוזהבת וכן סעודות גדולות נעשות בין חבריה, אחרית דבר! החברה איננה מתנהלת בדעת ותושיה ובעבור זאת הכנסותיה. הוצאותיה וכל מכשיריה אינן עולות יפה, האמנם בשנה הזאת נבחרו ונרשמו בהפנקס שלשה שמשים ילדים בני שמונה ועשר שנים (בני המתעסקים בצרכי הצבור) אולי יפיחו המה רוח חדש בהנהגת הח"ק. נחכה ונראה.

בהיותי ימים אלו בבית הקברות לבקר את קבר בני, בכה לפני השומר מבית הקברות ויפצר בי לדבר על לב ראשי העיר לרחם עליו, כי אין משלמים לו משכרת זה כשנים עשר שנה. „ובמה תחיה את נפשך ונפשות ביתך?" שאלתיו— „אנכי חוזר מעט על הפתחים וגם כאשר אחפור קבר נותנים לי קשיטות אחדות, אבל עתה זקנתי, התחנן לפני בדמעות— 25 שנה עבדתי בחיל צבא המלך ניקאלאי נ"ע וזה כעשרים שנה הנני עובד ושומר בבית הקברות ומדוע יקפחו שכרי?" —„וכמה תחפוץ לשבוע?" —„אם היו נותנים לי א' רו"כ לשבוע, הייתי שמח בחלקי"— דברי הזקן עוררו תמהון בקרבי ולבי היה כאבן, עדה גדולה של 8500 נפש ממאנת לשלם 52 רו"כ לשנה לשומר מתיה!.. האמנם מאין ישלם הגבאי 52 רו"כ לשומר בה"ק אם כל ההכנסות הנן 105 רו"כ לשנה? אבל באמת אין פלא שהכנסותיה מעטות ודלות, כי לא הגבאי הוא המנהל של ח"ק, רק החברים מנושאי המטה והיה כאשר ימות איש ובאו ראשי בריוני ואינם מניחים לטהר את המת עד שימלאו מבוקשם והגבאי ב' יופיע אז רק בתור המתוך בין יורשי המת ובין ראשי ח' נושאי המטה, כי לטובת הח"ק איננו דורש מאומה. יקבל בכל אשר יתנו לו, אבל לחנוה"מ נותנים בעל כרחם ככל אשר ידרשו, באו ונחזיק טובה להגבאי, כי אף שהנהו עלה נדף נגד נוה"מ וזאת לא יתכן (ובזה אנו רואים שאיננו

כל החבורה קדישא ואחד יכול לעכוב וכו' ומידי תבוקש כל הנ"ל נאום שואל במו"ה משה" שאלתי על המנורות ואין איש יודע איפה המה. — (אל יפלא בעיני הקורא על שבוש הלשון, כי העתקתי הדברים אות באות).

*) על שאלתי: הוצאה זו מה היא ?" ספרו לי כדברים האלה: ביום שמחת תורה שנת תרמ"ט ויסיתו את לבם חמשה אנשים מחברת נושאי המטה, ביניהם בן שומר בה"ק, רצון מיכעלסאהן, יאנאווסקי ואחרים ויתעוללו מעט ויותר מכולם השמש מבית הכנסת של הנוה"מ ווערניק שהתאוה תאוה לרשת ביום החג הזה כבוד וגדולה הראויה לו ויתנדב לחמשה אנשים הנזכרים 90 ק' על י"ש וישאוא במטת המתים בין החוצות והרחובות שהקפה סביב בתי הכנסיות ברנה ובמחולות, ויפגעו בהם שוטרי העיר ויובילום אל בית המשמר ונאשמו בעון הפרת שקט החברה ויעמידום למשפט וימתחו עליהם את הדין לשבת במאסר ירח ימים, ויקחו למו סניגור כ' בעד 50 רו"כ ויתאמץ להמליץ בעדם ויקל להם המשפט להאסר חמשה ימים, ויעתר להם הגבאי לקחת חלק בהמצוה הגדולה „פדיון שבוים".

מסוגל להיות עומד בראש ח"ק, אשר כל רצען והדיוט יפסיע על ראשו ולא הוא יכניע אותם לפניו), אבל בכ"ז הוא מקרר את רוח התנים. ובלחש ולהטים ישביע את הנחשים ויביאם לידי פשרה. ומי המה חברי נושאי המטה? בני קרח וזמרי העלולים לכל דבר תועבה, התבוננו ראשי הערים הקטנות בפלך פאד'! אלה המה הסדרים במעשי הצדקה והחסד!

עוד לי להוסיף דברים אחדים ע"ד העזבון וצואה. ולהפיץ אור על מבט חדש של הרבנים בעירנו על קדושת מצות המת.— בשנת תרמ"ח נפטר בעירנו הרב התורני ר"ז שט"ג וצוה לפני עדים ה' מ"ג וה' א"ג לשלוח 1500 רו"כ להמדפים בווארשא, אשר קרא בשם, להדפיס את באורו על תורה שהשאיר אחריו בכ"י (שני חלקים על תהלים ואיוב עם ביאור „זמרת יה" „חקר שדי" כבר יצאו לאור בשנת תרל"ג בדפוס באקשט) על הפירוש הזה עמל ויגע שנים רבות. מעיד אני הכותב שעבודתו זאת היתה חיי רוחו ונפשו, לוה ממני ספרים הרבה וגם ספרי דברי ימי היהודים להפר' גראֶטץ למטרת עבודתו בביאור התורה. אבל אלמנת המנוח תמאן לקיים דברי המת ותבקש את הרבנים ל. וש. וימצאו לה היתר לעבור על מצות המת, אין אני מכנים א"ע בעובי הקורה לשפוט, אם יביא לנו תועלת הדפסת הבאור ואם לא, אבל אנכי שואל את הרבנים הנ"ל איזה רשות היתה להם לעבור על צואת המת, אשר תורתו ורכושו קנין שלו המה ומדוע התירו לעבור על פקודתו שצוה לפני מותו? יומם ולילה עמל ויגע המנוח, ביום עמל לעיפה בעסקיו ובלילה—בתורה והקריב רק חלק קטן (5%) מהונו שעזב, על הדפסת ספרו ובאו הרבנים וסטרו על פיו!?. לו היה המנוח נחשב לאפיקורס ח"ו, או אז עוד החרשתי והיתי מצדיק אותם במעט שקנאת האמונה אכלתם, אבל משומרי אמונה היה המנוח, יהודי תמים לכל חוקותיו ומשפטיו, בן הרב האב"ד בנצי"ב וא"כ שאלתי במקומה עומדת מדוע הסכימו הרבנים לעבור על צואת המת?.. שאלתי את הרב ש. ויפלפל מעט עמדי ולסוף הודה לדברי שאמנם לא נכונה היתה הסכמתם. אבל הצטדק שהרב ל. כתב ושאל בסקווירע והשיבו לו שהרבי איננו מוצא לנחוץ להוציא את הביאור על התורה אשר לא ראה אותו מעולם.

היום יום ה' ז' למנחם אב, בשעה שאני יושב וכותב הפרק הזה, נקרה מקרה קטן אשר בני החברה קדישא פנו את לבם אליו ומתעסקים בו ואספרו באזני הקורא.

אנכי צויתי להתך מצבה על קבר בני מברזל-סיגים (чугунъ) וכאשר בבית-חרשת אשר להתוך-ברזל שבו הותכה המצבה לא נמצאו אותיות עבריות כי אם מעט, ע"כ אנוס הייתי להצק הכתבת של המצבה כברברים האלה:

פ"נ

Хаимъ Элізэеръ бенъ Мойшэ

родился 11 Нисона 5648

умеръ 17 Абъ 5649

תנצב"ה

ובאשר הביאו המצבה ו' לח' אב לחצר־מות והנה שאון בין הח"ק ויתלוננו ההדיוטים והטפשים באהליהם ואחד אמר לתומו דבר שאי אפשר להעלותו על הגליון — היום באו בני הבריוני להגבאי ואחד בנימין הרצען צעק בתמו שלא יתן לבוא אל בית הקברות מצבה פסולה ואסורה כזאת וכי ישבור אותה לרסיסים, וירץ הגבאי עם השמשים להרב א. ק.

לשאול אם אסורה המצבה אם לא, ויענהו הרב: „כי אין שום איסור בפירוש ע"ז, רק שנהגו לכתוב באותיות עבריות, אבל אם תפלה נאמרת בכל לשון, אז אין איסור לרשום הכתבת על מצבה בכל לשון שהוא„.— „ומדוע הרב ש. אסרה?"— שאלהו שמש מח"ק— „אם בית דין אחר אסרה, לא אוכל ולא אחפוץ להתיר, ומדוע עתה תשאלוני אותי?" השיבהו הרב ק.

ידידי מורה בבית הספר .T אשר הלך לו לתמו ברחוב ושמע את שאון ח"ק על יד החנות של הגבאי, בא אלי נרעם ונרגז ויספר לי את כל הדברים אשר שמע ואשר בני עולה חורשים לרצץ את המצבה.— הנח להטפשים! אמרתי אל רעי, לו לא היתה עולתה בם חוץ מזה, אז לא היה עוד עונם כבד מנשא. מוכן אנכי לנפץ גם את לבי. לא רק את המצבה על קבר בני. לו רק אדע שאכפר בזה על חטאת וזדון הנשחתים מבני עמנו. לבל יוסיפו עוד הרע בעניני העדה ובצרכי הכלל.

בית החולים. רבות עמל ויגע המנוח ר"א ב"ש בדבר בית החולים ובית המרקחת שנוסד בו, הוא היה האחד ואין שני לו שהקריב את עתו וכחו לעניני העיר אבל בפלגות בני העיר לכתות כתות, הציתו גם בלבו אש הקנאה והנצחון וע"כ נכשל באנשים שאינם מהוגנים שהיו עוזרים על ידו לנצח את מתנגדיו. בעלי בריתו ונושאי דגלו קלקלו את השורה בכל דבר ותבוא ההשחתה בעקבותיהם. בין המפקחים על הבית חולים תרקד השנאה והקנאה. זה אויב להרופא וזה עוין את החובש חולים וזה נוקם ונוטר שנאה לזה ותקפוץ ביניהם גם המלשינות ויסירו את הרופא מכהנתו ואח"כ סגרו בחותם הרשות את בית המרקחת ועתה שעירים ירקדו שמה.

ח.

התלמוד תורה, החדרים והמלמדים.

אין אני כותב תולדות בית התלמוד תורה ע"כ לא אחקור בקדמוניותו, לפי שנרשם בהפנקס כבר היה קים בשנת תקפ"ו שגזרו אז על הנשים להתנדב לקופתו שני זהובים בכל שבוע. מאז ומעולם הכנסות של הת"ת מוצאן ממקור אכזב; מאז ומעולם רגילים אנחנו לבנות בתי הת"ת במקומות היותר מטונפים, ברחובות היותר מצוקות ותחת גל האשפתות, המלמדים מקבלים תמיד שכר מצער שאינו מספיק להם על הלחם ומתגלגלים עם ב"ב בחורים ובסדקים בבית הת"ת, שוחרי בתי הספר האלה המה בני עניים מרודים לבושים בלויי סחבות וערומי שת יושבים על רצפת הבית (שאיננו מכוסה קרשים) יושבים צפופים ודחוקים זה על גבי זה ומנקרים באשפה יחד את התרנגלים והאוזים, שואפים רוח מחניק. מבקר ועד ערב יושבים תחת הרצועה רעבים וצמאים. בימי החרף בשרם מקור יסמר, כי החלונות תמיד שבורות והקור מנשב תוך הנייר הדבוק על החלון. הרפש אשר בחוצות יביאו ברגליהם היחפות בבית פנימה.. אבל מה אאריך דברים? מי לא ידע את דמות הת"ת ואיזו עיר כמו אלה? באיזה עיר מושב בני ישראל אינם נזהרים בבני עניים שמהם תצא תורה ומדקדקים להמית את בני הנעורים באהל של תורה? מי לא יכיר את פני חניכי הת"ת בישראל? מצורעים ויבשים כעץ, עורם צפד על עצמם, על פניהם חורת מות וירקון, גבן מעוקל משבת יום יום שמונה שעות רצופות על ספסלים כפויי-ראש, על הא"ב על הסידור ועל הגמרא (כי מחשכים בבית, הספסל גבוה והשלחן

נמוך) וכולם יחד צועקים בקול וברעש, צועקים תחת רצועת המלמד ובוכים עד חמש עשרה שנה. צועקים ובוכים על בני ציון המסולאים שמחבקים אשפתות ונחשבים כנבלי חרש. ובגמרם את למודם בהת"ת, יוצאים לחפשי לאור העולם: זה למשרת בחנות זה לעוזר המלמד (בעהעלפער), זה לעוזר הבע"ג. וזה לחתונה ולשולחן חתנו שמש בית המדרש. והמלמדים?.. כל אויבי ישראל יהי גורלם כגורל המלמד בישראל! מי לא ידע את המלמד האביון והנדח אשר גם אוילים מאסו בו, אנשים אשר לא יצלחו לכל מלאכה, נבערים מכל דעת שהיא (הנני כותב ע"ד המלמדים בפלך פאד'), רעבים ללחם, אנשים כאלו יקחו הרצועה בידם ויהיו למלמדים בבית הת"ת ואת צאן ישראל ישקו מבארות הנשברים האלה ובאו המים המאררים במעיהם לצבות בטן ולרקוב נפש.

בעירנו מיוסדת הכנסת הת"ת על נדבות פרטיות, אשר המשגיח ר' הערשעלע הולך ומאסף קשיטות זה כארבעים שנה. ר' הערשעלע הוא תם וחסיד גדול מאריך בתפילתו עד 3 אחר צהרים ואח"כ יצא לעבודתו הולך בין החנויות ומאסף הקשיטות מבני העיר ובאספו 4—3 רו"כ יחלקם בין המלמדים וגם הוא יקח חלקו. לפעמים יראה לפנינו חזיון יקר ביום ה' בערב בבית הת"ת, אשר שמה גם בין המבשלות להמלמדים, העז בהמסדרונה, התרנגלים והברבור ירימו שאון בבית ונשיהם של המלמדים עומדות על יד אישיהן ומקללות את בעליהן בקללות משונות, כי עוד טרם קבלו את מכסת הפרוטות על הכנת השבת. אין להן עוד קמח על חלות ועצים להסקת התנור, באשר אחרו היום פעמי המשגיח לבוא בקשיטותיו. ואז עת צרה להתלמידים הנדכאים, בשרם יסמר עליהם מפחד המכות המוכנות לגום, כי אך תתגבר האשה על בעלה באָלות פיה ובקולה הרם והמלמד נלאה לענותה דבר ויחוש כי תתגבר עליו, אז כטבע החלש הנם מאימת החזק לרד בחלשים ממנו, — יכלה המלמד את חצי זעמו בתלמידיו ויהיו חניכי הת"ת הרכים כפרה על עונות של הרעבעצין הארורה, בהת"ת ארבעה מלמדים וכולם גועים מרעב, כמה כסף יאסף במשך השנה וכמה יוציאו? — זאת לא ידע איש, כל עניני ממונות בצרכי הצבור ערפל חתולתם.

התלמידים לומדים חומש עם הבאור העקום של המלמד ופסוק עם מצודת דוד. אבל אם המורה לא יבין את כתבי הקדש ולא ימתיק במתק שפתים ובדעת צלולה את הרוח המרחפת על כל ספרי הקדש, אז לא יועיל שום באור, והילד לא ילמד את השפה. לא יבין את החוקים והמשפטים ולא ינחיל לו את המדות ודרכי ישר לפי רוח תורתנו. טרם ידע הנער ספרי קדש ויסודי דתנו ישימו לפניו הגמרא ודוקא הלכות אישות שאין דעתו עוד הולמתן וע"כ הנער העברי בצאתו מן הת"ת והחדר איננו יודע מה הדת דורשת מבן ישראל לא יסודותיה וחוקיה. השטה המבלעה הזאת כבר ידועה ואין להאריך בזה. — כל זמן שלא יוסד אינסטיטוט למלמדים מתחילים — אין לנו לקוות שיוטב מצב החדרים והת"ת, כי אין לנו עוד מלמדים היודעים את דרכי הלמוד והחנוך. ואם תחפוץ למשל איזה עדה לבנות הריסות הת"ת, לא תמצא מלמדים הגונים אם לא תוכל להוציא כסף הרבה די משכרת מורים מובחרים שמעטים המה.

חדרים ידועים נמצאים ארבעים ושלשה ועד אלף תלמידים להם. ישנם חדרים של דרדקי אשר שבעים תלמידים ותלמידיות בכתף ינשאו אל החדר הצר אשר חמשה על ארבע אמות גדלו ומה יעשה המלמד? הוא יחלקם לאיזה מחנות המחנה האחת תבוא פנימה להנות מזיו המלמד ורצועתו והנשארות יושבות על יד הפתח ברחוב ומצחקים בחול וטיט.

בתי כנסיות מאושרים מהרשות שלשה עשר חוץ מנינים לעשרות והכל כמנהגו מרקדים ומתפללים בקול המולה, שותים י"ש בבית הכנסת לזכר נשמות (הנקרא תקון),

סובבים כותרים את הבעל יאהרצייט בטליתיהם ובטטפתיהם ואז יומא דפגרא לתלמידים רבים, כי אין לך זכר יאהרצייט, אשר לא ישתתף בהמצוה הזאת המלמד הרעב, אשר באות נפש משבח את נשמת המת להאריך בתיקונה ב"ש עד אחר חצות.

כל העסקים, כל המריבות והקטטות, כל רכיל בעמו, כל בקרת של מעשי אנשי העיר מקומם בבתי הכנסת, בשבתות השנה ובימי החג יריבו בעבור עליה. החזן והשמש, אז ינקום כל אחד את נקמתו מאויבו ובהתארך המריבה בקול עד כי נחר גרונם. אז גומרים את הקטטה ביד על הלחי. אם ברוך חפץ שיתפלל חזן זה תפילת המוסף— יתנשא יעקב הגדול צועק בקול ומכה בכפו על החומש שלא יחפוץ את החזן המאריך בתפילתו, כי הוא יעקב יחוש שרעב הוא. „והמשכילים" עוד גרועים מהם המה יבואו בבית הכנסת מגוהצים בהצילינדער והתולים בידם, מתחקים בצחוק על נגינת החזן. מכים באצבע בקדקד הנערים. מקשרים הציצית של טליתו זה בציצית טליתו של חבירו, מרחיבים פיהם על אץ קוצץ בן קוצץ ובזה יוצאים ידי חובת משכילים. האברכים יתחקו על מעשי הזקנים ויבחרו למו לחצי לעגם חסיד זקן ועני או את השמש להגביה מאחריהם טליתיהם לכסות את ראשיהם והעניים האלו התלויים בדעת ובמתת יד של האברכים או חותניהם, בתאות נפש משל עבד, מקבלים באהבה ובשמחה קלה את תעלוליהם במו.

את כל התמונות האלה, אשר כבר מאה פעמים הוצגו לעינינו ע"י סופרים רבים נוסיף לראות בכל פעם שנשחר בית ה'. האברך המשכיל הקורא ספרי השכלה איננו קורא למען דעת, הוא רגיל לקרוא בעבור המליצה מבלי התבונן בצלמו, מבלי לבקר במעשיו, אולי גם צלמו הנשחת מוצג לדראון ע"י הסופר ומזה נשפוט שכהה הרגש בהמשכילים המדומים וכבך באה ההשחתה בקרבם עמוק עמוק מבלי יחושו שום מחט, מי שלא ראה את תעלולי בני עמנו בערי פאדאליען שהמה עושים בבתי הכנסיות בליל תשעה באב לזכר חורבן בית מקדשנו,— לא ידע את חורבן האומה עד כמה ירד מטה רגש הלאומי בין אחינו.— זאת היא תעודת בית הכנסת, בית הועד, הקלוב שלנו בכל הערים הקטנות, בו נקבל את החנוך הדתי והאזרחי כקטן כגדול, ממנו נראה וכן נעשה בחוצות ובבית. הנער ירהב בזקן והנקלה בנכבד, ויראי ה' באמת מעלימים את עיניהם ומחשים...

נחפשה דרכינו ונחקורה.

ט.

בתי הספר לעברים אשר תחת השגחת הממשלה, מולידים לנו תלמידים מתחילים בלמודי חול מבני האספסוף, כי עוד עד הנה „בעלי הבתים" לא יתנו את בניהם בבתי הספר האלה. המורים עובדים בזעת אף עד שיסירו מחניכיהם את העבטים עד שידיחו מקרבם את הרפש ועד שילמדו עלגי לשון לדבר בלשון בני אדם בשפת הארץ ובעוד שהמה עושים כה וכה, בעוד שיצרפו את מחם מסיגי הטפשות ויסירו את משובתם.— יעברו שלשה שנים ויודעים אך מעט שפת הארץ, חשבון וקרות המדינה, תורת ישראל וקרותיו אינם יודעים כמעט מאומה כי לא יעיק החק על המורים ללמדם תורת היהדות ואין מדקדקים על זה ולהפך המפקחים על בתי הספר (Инспекторы попечители) אינם מבקרים על הלמודים האלה.

בכלל כל בתי ספר האלה, כשם שנבראו מראש לא ברצון עמנו. ע"כ הוכיחנו ה' ועומדים עתה על מכונם שלא ברצון המפקחים הגבוהים אשר עליהם, מצב המורים

העברים בשפל המדרגה, כל דבר הנדרש בצדק ע"י המורים לטובת בתי הספר ישוב אחור, והמורים מפחדים על נפשם להתאונן במקום גבוה על המפקחים הקטנים, כי אולי מר יהי אחריתם ובעבור זאת, כל מורה אשר עיניו בראשו ולא בלבו. יסכור את פיו וידום.

מספר התלמידים בבית הספר בעיר נצי"ב *).

3-хъ класное училище.

בשנת	1881	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
מספר התלמידים במחלקה הרא'	78	39	65	69	57	61	68	68
" " השניה	41	36	37	40	49	52	45	45
" " השלישית	9	16	14	8	11	12	14	14
בס"ה	128	121	116	117	117	125	127	127
נכנסים שנה שנה	32	28	29	29	27	34	33	33
יוצאים טרם כלות חק למודם	24	29	18	17	16	24	25	30
גמרו בית הספר	4	4	10	12	3	8	8	8

מספר התלמידים בבית הספר בפראסקוראוו.

2-хъ класное.

	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
תלמידים במחלקה הראשונה	73	69	55	47	68	45	61	57	58	57	54
" " השניה	22	19	18	18	16	38	33	26	27	41	60
בס"ה	95	88	73	65	84	83	94	83	85	98	114
נכנסים שנה שנה	13	8	10	44	20	46	33	16	65	64	?
יוצאים טרם כלות למודם	20	22	18	22	18	34	40	15	50	46	?
גמרו בית הספר	—	1	—	3	3	1	4	—	2	2	6

עוד לי להצב לאות־זכרון מקרה אחד בעירנו, והמשפט לה' הוא.

בשנת 1875—12 נאָוועמבער נכתבה צואת המנוח Ц. В-нъ המאושרת כדת, בסימן 12 § מהצואה נכתב לתת 15000 רו"כ בשטרות המלכות נושאי רבית ויהיה הכסף שמור עד שתצא הפקודה מהרשות ליסד בעירנו בית ספר גימנאזיום, אשר בו מקבלים גם תלמידים עברים. בסימן 13 § נכתב שמצוה לתת 12.500 רו"כ על בית ספר לעברים מתחילים "частное начальное еврейское училище" וסך 3000 רו"כ על בית ספר למלאכה, ג"כ בשטרות נושאי רבית והפקיד אפוטרופסים שלשה יהודים ושני נוצרים. בשנת 1887 נוסף הרכוש עם הרבית עד 54000, ויסכימו האפוטרופסים היהודים, אשר להם היה כח רוב הדעות לתת את כל ההון השלם על בנין בית ספר רעאלי (Реальное училище) אשר לפי החוק החדש מקבלים בו תלמידים עברים רק עשרה למאה. וכל תקותנו על הבנות בית ספר לעברים נשארה מעל.

*) ידיעות משנות 1884—1882 לא יכולתי להשיג.

י.

מה לעשות ?

לאט לי הקורא אם מבקר אתה. הנך קורא פרקים אחדים ושואל כמשתאה: מה ראית על ככה לתאר פני עדה של עיר קטנה? מי ישים לב לדרכי בני עיר מצערה לראשיה, ושקציה. לאויליה ומשכיליה? גם אנכי שאלתי את נפשי כזאת בגשתי לקחת את העט בידי ואטבילו בדמי לבבי; במצח מלא קמטים ישבתי והגיתי כמוך. יקרה היא הספרות גם בעיני ואוקיר את עת הקורא לבל תעלה בתהו על קריאת מאמרים שאין צרך בהם. אבל אחי הסתכל והתבונן! האם עיר אחת שמתי על הנס? האם לא תמצא את התמונות האלה בכל עיר ועיר קטנה? האם נוכל להביט ברוח שקט ברדת עמנו פלאים מתהום אל תהום? האם יש לנו הצדקה לשבת אף רגע בחבוק ידים לחכות על נפלאות ה׳ שיחדש ימינו כקדם, מבלי להתאמץ בעצם כחנו לקום על רגלינו משאול תחתיה, מבלי לצרף במלבן את הסיגים שנדבקו בנו זה מאות בשנים, אחי המבקר! בן עמי אתה כמוני ואליו תשוקתך. התבונן בצלם דמות חיי עמנו ויבוא גם בך הרוח להפח אש שלהבת וגם אתה כמוני תתנודד ותתפלץ ממראה עיניך ותצעק קול גדול „הושענה! הושע נא ה׳!" הוציאנו ממכבש. חדש לבנו ורוח נכון בקרבנו,— אם נצמצם את מבטנו בהתבוננות על מצב אומתנו מחוץ וחיינו בפנים, אז קצף אין אונים יעבור על נפשנו ונפול שדוד, אבל גם רוח יעירנו ומאחרנו נשמע קול מצוה: „לא ברפיון הנפש, לא ביאוש הרוח יושע יהודה!" התחזקו והתאמצו! עשו והושיעו לאחיכם שסרו מדרך הטוב השמיעו את דבר אלהים וישובו הנדחים אל ה׳. כל בן נאמן לעמו, אין לו הצדקה לדום בזמן הזה, עת כל בית ישראל ינוע כעצי היער, עת סופות וסערות סבבונו לשרש את גזענו, עת עלים רעננים ובדים מסולאים יבדלו מארזי הלבנון ביער ישראל... עת לעשות היא! מה לנו להעמיק חקור במי האשם שאנחנו עומדים עתה על פי שאול התהום. אם בחסידים ורבנים, אם במשכילים המתבוללים או באויבינו האוכלים אותנו בכל פה? אחת היא לנו, את העבר לא נשוב לנו עוד. נחקורה במה נשנה עתה את חיינו הפנימים ובל נתמהמה אף רגע לתקן המעות ולמצוא גאולה ותשועה.—

צלמות ולא סדרים בחיי חמשה אלף רבבות יהודים בארצנו. נקל לבטא בשפתים! 5,000,000 יהודים חיים בלי חשבון וגועים באפס תקוה לכונן הריסותם הרוחנית, ואנחנו נעמוד מנגד ונדום ונחכה עד אשר יכלה העם? הנחכה עד אשר יקום בנו בן עמרם להעריף לנו לקחו ותורתו אשר הפרנו ונעזבוה? או נחכה עד אשר יקום עזרא הסופר לדרוש את תורת ה׳ וללמד בישראל חק ומשפט? יתן ה׳ ויופיע במהרה לציון גואל להביא פדות לעמו, נקוה על משיח ה׳, נקוה ונחכה בכל יום שיבוא. אבל כחותינו מהמעטים ואין כח לסבול, ובין כך החיים במרוצתם יעיקו עלינו להתכחש לנפשנו, ונפוץ בארץ לבקש ללקוט פתות לחם לפינו ולפי הטף. החיים המרים מכריחים אותנו לפנות אל צרכי הגו, מבלי שום לב שהרוח והנפש נבלע. היהודי טרוד בפרנסה, טרוד בחנותו ובמסחרו, טרוד בכלכלת בני ביתו, יומם ולילה לא ינוח, טרוד הוא וטרוד, טרוד בהשגת הזכות לשאוף אוירה של עיר זאת בה ימצא לחמו, ארור הוא בשדה כי היא חוץ לתחומו, ארור הוא בבאו ובצאתו מהערים הסמוכות לגבול אם אחרי התאזרו כל כחות מחו, לא ירצץ בגלגלתו את קיר הברזל הסוגר דרכו בעדו— רק אז יפלט למרחקי ארץ לים וקדם. ברוך אתה בן רחמי! ברוך אתה בן ארצי בן דמי! אם מגוחה

מצאת בקצה הארץ, אם אחרי סבלת הטלטול מארץ לארץ, נצרפת ונטהרת ובארץ חדשה לאיש אחר נהפכת, וגם היהדות הטהורה בלבך צפנת, אז ברוך אתה לה' חיה חיים טהורים והאלהים יהיה בעזרך ותצליח. — אבל הנשארים פה אתנו? כל עדר ישראל מה נעשה אנו? האם נשב דומם ונוסיף לחיות כצענים בחיים של בושה וכלמה? לכוף ראש לשמוע יום יום עונות וחטאים, שטופלים עלינו הסופרים במכה"ע של אויבינו ולהתחטא, כי לא בנו האשם שנשב בבצה, רק עוכרינו אלה הדחו אותנו למדחפות? האם בזה נושע? עלינו לחפש את דרכינו ולבקש לנו ישועה מעצמנו, ועד שנכניס בגו כל האומה, דם חי ונפש לאומית חדשה — נרפא המכות נחבש הפצעים היותר מסוכנים, ונחיה העצמות היבשות אשר לנו, הנה אם נטיב מצבינו הרוחני והמוסרי פה, נטיב גם לאלה היוצאים מארצנו, כי נכחד מן עולמנו המקרביים הארסיים, אשר אולי ח"ו יביאו בכנפיהם היוצאים מאחינו ויטילו בצים בארצות האחרות שיבחרו שמה לשבת.

„איך ובמה נרפא? מה לעשות!?" צועקים מכל עברים ומכל הערים, חכמינו וסופרינו נחבאו אל הכלים. איכם חכמינו וסגולי עמינו מאשרינו ומדריכנו?

נסוג אחור! פנו דרך לבן אמוץ ובן חלקיהו! קראו לבני הגולה לדניאל עזרא וזרבבל! יתבוננו וישפטו המה מה לעשות לעמנו, לא לנו לא לנו ליעץ פליליה במה לרפא את שבר חמשה מילליאן בני אומתנו בארצנו, גם אנו נחכה לשמוע את משפט הגדולים והחכמים אשר בעמנו, איכם? חושו חושו מכל מקום שאתה חונים! קומו התעוררו לקול האומה המתהפכת בחבליה ופצעיה, חושו, האספו ושפטו במה תושע יהודה הביאו מרפא בכנפיכם, אבל חושו עצה ואל תעמדו על דם אחיכם בני אומתכם. כי באו עד המשבר וכח אין ללדת.

מ. ק.

האמת והחיים.

החיים אשר אנכי רואה בכפר „רמה", טובים לנפשי מאד: אני בודד לי כל הימים, ויכול אוכל מבלי כל מפריע לתור, לדעת, ולבקש חכמה וחשבון. לא אבהל ברוחי לכעוס, לא אשיחה, ולא אהמה. רק בשלום ובהשקט אמתיק סוד. גם לבי לא יחיל בקרבי, ויראה ורעד לא יבא בי, אויב לא יחרפני ואשא, ורעיוני בלי עון ירוצון ויכוננו, יתנו לנפשי אבר כיונה, לעוף ולשכון ולהתלונן בצל שדי!

אני בוחן כליותי ולבי למצוא כל המעשה בימי חיי הבלי, וראה זה מצאתי: חליפות ותמורות רבות עברו על רגשותי והשכלותי; כל הימים רדפתי בלי הפסק ובלי מרגוע לפתור חידות החיים, ולבקש את האמת, ולא הסחתי דעתי מבקש לדעת את החיים אשר אני חי, ואת המעשה אשר אני עושה, ובעשותי כה וכה, הרחקתי נדוד ואנושה, ושנאתי את החיים אשר אני חי, ואת האמת אשר אני מבקש... אבל אזלת ידי לעצור ברוחי, ואקוה לנוד, ולבקש לדעת את החיים ואת האמת! עיני חשבו מראות חרפת נפשי, בראותי כי כל אדם כזוב יחדו נאלחו, ואהי לחרפות לי, ואומר כי אין טוב לאדם, כי אם לעזוב את עמלו אשר הוא עמל לרדוף לדעת את האמת, לא לעזור ולא להועיל; וכאשר ידעתי, לא היה לאל ידי לחדול מבקש את האמת, אשר היתה לי לפוקה ולמכשול לב?!

כעת אשקוטה ואביטה במכוני לחקור לדעת את החזיון הנפלא הזה: את אשר יחרד האדם לרדוף לדעת את האמת!... מדוע יחפוץ לדעת אותה? מדוע יתמרמר בראותו כי נשגבה היא ממנו, ולמה ימרר חייהו, בידעו כי לא יוכל לה? האין זה פלא מבהיל, את אשר האדם יחרף נפשו להכיר ולדעת את האמת! ובראותנו כל זאת, מדוע לא נבקש מפי החזיון הזה תורה: כי אמנם ישנם באדם „רגשות מוסריים" שאין אנו יכולים לתת בהם דופי,—רגשות, הנקיים מכל שמץ אהבה עצמית? !

ובכן מצאתי וראיתי, כי עוד יש תקוה להוקיר ערך האדם, בזה, שהוא מבקש לדעת את האמת, יען כי ברגש הזה, אין כל עגואיזם, והוא טהור כהאמת בעצמה, ולכן אדמה כי אין רגש מוסרי נעלה, מהרגש אשר באדם, בהשיגו את האמת. וזה ברור כי אם האדם משיג אמת מוחלטת, כמו המושכלות היסודיים. (למשל: $2\times2=4$) אין בזה שום עגואיזם כלל.

ואני טרם אבאר לך יסודי תורת מוסרי, הזכר אזכיר אליך את כל הרעיונים אשר שחרוני, בהתעוררי אל הדברים המבוארים למעלה.— בהעמיקי לחשוב מחשבות אמרה לי נפשי, כי צדקו דברי החוקר הקדמון זענאן „כי אם רק ידעו האנשים מה הוא הטוב והישר, מן ההכרח כי קימו וקבלו עליהם לעשות הטוב והישר" יען כי מלבד החפץ שיש באדם, לבקש לדעת את האמת, יש בו גם חפץ נמרץ — לדבקה באמת, לפעול ולעשות, ככל אשר תורהו לפעול ולעשות, והיה אם נחקור את החפץ הזה נראה כי הוא „רגש מוסרי" מאד נעלה, נקי מעגואיזם נתעב באשר הוא מוסד על יסוד ה ג י ו נ י, ולא נוכל לתת דופי באדם בהחליטו: „כל אדם צריך להתנהג ולפעול כפי מצות הבינה, לאמר: כאשר תורה האמת הברורה" ואף כי נדע כי ברגע שהאדם מוציא אל הפועל מצות התורה הזאת, הוא צריך לפעולות גשמיות, ולא יוכל לפעול בלי עזרת העגואיזם, ויש אשר יעזרו לו גם מאטיווים נתעבים הנעלמים מעיניו, כאשר הוכחתי לך מכבר, אבל בעוד אשר התורה הזאת מוסדה ב ה ג י ו נ נ ו— נקיה היא, מכל שמץ אהבת האדם לעצמו.

ובכן, אמרתי לנפשי, כי יש בידנו להעמיד תורת המוסר על שני דברים: א) על החפץ אשר באדם לבקש לדעת את האמת. ב) ועל החפץ— לדבקה באמת, לשמור מצותיה, ולעשות ככל אשר תורהו. יען כי שני החפצים האלה, בהיותם מושגים ה ג י ו נ י י ם, אשר הכרחותם ברור לכל— אין בהם כל עגואיזם, וכל אדם אנוס להכיר אמתתם, גם בעת אשר תאותיו תשיאנה אותו לסור מאחריהם, ולעשות ההפך ממה שיורוהו.

ואולם כשבאתי לזה, זכרתי את כל הטענות אשר טענתי זה כבר נגד תורות המוסר בכלל, וראיתי כי הטענות האלה יכולות להיות בכל תוקף עוז הגיוניהן, גם נגד שיטתי, ואלה הן: א) ברור, כי אין לאדם רצון חפשי, ולא יוכל לבחור במעשיו, לעשות, או לחדול לעשות, וכל אשר הוא עושה, אנוס הוא לזה, ע"י סבות חזקות, שאין כח ברצונו למשול בהן, יען כי גם הרצון הוא אחד מפעולות החיים, ויש לו סבה. ובהיות כן למה זה נהלל את האדם, או נחללהו, על המעשים אשר הוא עושה? במלים אחרות: אם האדם איננו בעל בחירה, יפלו מאליהן מושגי הטוב והרע, כי ההכרח לא יגונה, ולא ישובח, וכידוע, מבלי מושגי הטוב והרע אין כל תורת המוסר? ב) ברור, כי אם החשק או הרגש יעמדו כצר נגד השכל, מן ההכרח כי האדם יהיה אנוס ל פ ע ו ל ככל אשר יאלצהו הרגש או החשק בכלל: אם הרגש הוא תמיד המנצח, והשכל־המנוצח, איזה חפץ ותועלת יש לנו באמת?

בשאלי לנפשי שתי השאלות האלה שהן אחת, שבתי להתבונן ונתון אל לבי לדעת: מדוע נחזה בהפקטים ההיסתוריים, כי האנשים צעדו צעדי ענק לפנים, להטיב

מעשיהם, ומדותיהם, ומנהגיהם, וזה היה מן הנמנע לפי ההנחה, כי אין לאדם רצון חפשי? באקיל מוכיח כי לא לרגלי התפתחות רגשי המוסר הטיבו בני האדם את מדותיהם ומנהגיהם, כי אם לרגלי התפתחות החכמה והמדע, ודבריו נאמנו מאד, אבל השאלה במקומה עומדת: איך ינצח השכל את הרגש?

מכל האמור למדתי לדעת, כי אמנם יש כח באמת לשלוט באדם, ויש לאל יד השכל למשול ברגשותינו, ואם יקשה לנו להראות זאת באדם פרטי, האנושית בכלל, והפקטים ההיסתוריים, יהיו לנו לעינים. ונשאר לנו לחקור: „איזה הדרך תפעל האמת ברגש, ולנו ברור כי כחה כאין, בהלחמה ברגש?!"

וזאת אשר השיבותי אל לבי: אמנם תקצר יד האמת להלחם ברגש, אבל רגש ברגש יוכל להלחם, והאמת בהלחמה ברגש, יצליח חפצה בידה רק בעזרת הרגשות; יען כי יש בכח האמת להוליד באדם רגשות חדשים שבהם היא נלחמת עם הרגשות השפלים העומדים כצר לה... והנה הרגשות ילידי האמת, שבעזרתם היא מנצחת את הרגשות השפלים — המה: א) החפץ לבקש לדעת את האמת. ב) החפץ לדבקה בה, לעשות ולפעול, ככל אשר תורה האמת. ואמנם הרגשות השנים האלה, קשים וחזקים המה למאד, (ביותר — החפץ לבקש לדעת את האמת) ויש כח בידם להלחם ברגשות אחרים ולנצחם, וכל משכיל יודה לזה, ואני חזיתי זאת מבשרי.

הנך רואה כי יסדתי תורת מוסרי על הרגשות או העגואיזם, אבל דע לך, כי כל עוד אשר נחזה לנו משאות שוא ומדוחים, על אדות יקרת ערך האדם, ונאמין בההבל, כי יש לאדם „מושגים טבעיים" אשר מקורם בשכל מופשט, ובמחשבות מעולם העליון — נתעה בשוא, וההורות אשר נקח מפי ההבלים האלה, תדיחנה אותנו באפלה מנודח יען כי מקור ההזיות האלה הן — בעגואיזם נתעב, אשר ברוממו ערך האדם בעיני עצמו יביאהו להתעיב עלילה, ולשום לבו כאל ככל אשר הוכחתי לך מכבר, והראתיך את התוצאות הנוראות היוצאות מההבלים האלה.

כשאני לעצמי, ברור לי. כי אין האדם יכול להשיג גם את ההשגות הנקיות והטהורות, כמו המושכלות היסודיים, אלא באמצעות הרגשותי כלל ברור בעיני, כי חושי בני אדם ורגשותיהם, המה אבות כל מושגינו והשכלותינו, והם גם המעוררים היחידים לכל פעולות האדם הגשמיות והשכליות... ובהיות כן אנוסים אנחנו להחליט, כי כל הנפעל באדם, גם רצונו יחפצו, וגם מושגיו והגיוניו, יש להם סבה יחידה — העגואיזם! החוקרים מתעבים את העגואיזם, ויצדקו אם נוציא את משפטנו על העגואיזם בכלל, אבל ישגו ברואה, אם יבחלו בעגואיזם, גם אם כל מעשהו יהיה להשיג השגות אמת, ולברר לשכל האדם חזיוני העולם כהויתם; עגואיזם כזה, ורגשות כמו אלה כשרים וטהורים, נשגבים ונעלים מאד בערכם. ותורת המוסר תיקר לנו ביותר אם נעמידה על העגואיזם, להיותה, באופן זה, עצמנו ובשרנו. וזה יוברר לך מדברי להלן.

כידוע לך, געלה נפשי בכל תורות המוסר של האיראפים, גם על ידי שהם חדשו מצבם שיטות חדשות לבצר יסודי תורת המוסר, וזה זר בעיני למאד. יען כי לדעתי אם האדם הוא מוסרי (כאשר יוכיחו כל החוקרים ממין הזה) וגם התנהג על פי חקי המוסר, איך, ומדוע, שמר מצות המוסר בטרם ידע משיטות החוקרים האחרונים, אשר יעמדו אחריו, בכלות שארו ובשרו?! לכן נראה לי, כי אסור לנו לחדש מלבנו שיטות חדשות, ולבקש לחייב את האדם להיות מוסרי, עפ"י מחקרים חדשים, אשר יופיעו במוח החוקרים מקרוב. ואם יש את נפשנו ליסד תורת המוסר, עלינו לחפש רק את הסבות שהביאו בני האדם מעולם לשמור מצות המוסר, ומובטחני, כי בדבר הזה,

לא ימצא כל חוקר ידיו ורגליו, מבלעדי שיטתי. יען כי שיטתי לא מלבי יצאה, ואני רואה אמתתה והכרחותה מהפקטים ההיסתוריים. והנני בזה לבררה לך כלה ביתר באור.

עד כה העמדתי תורת המוסר על שני דברים, וכעת אעמידה—על ארבעה, ואלה הם: א) האמת. ב) החפץ שבאדם לבקש לדעת את האמת. ג) אהבת האמת: את אשר מן הנמנע לכל אדם לחשוב ההפך מהאמת, במלים אחרות: כל אדם אנוס להחליט, כי הוא צריך לחשוב מחשבותיו, אשר האמת תורהו. ד) החפץ שבאדם לבקש להתנהג ולפעול על פי מצות האמת.

א) האמת. בו ברגע אשר האדם יחשוב מחשבת אמת, אין כל עגואיזם בפעולת שכלו זו. אמנם נדע, כי גם בחשבנו מחשבת-אמת, דרושים לנו פעולות ופועלים גשמיים, אולם ההכרח המוחלט שיש במשפט שכלנו, את אשר מן הנמנע לנו לחשוב ההפך ממנו, מתרומם ומתעלה על תנועות החומר, שהולידו אותו, במעלה עליונה למאד, עד שהוא לנו—כדבר המוכרח מאליו ומעצמו. אם נחשוב כי $2\times2=4$, תהיה מחשבתנו זו מוכרחה בהכרח מוחלט, שאין כל יכולת בנו להכחידה, ולסתרה, וכן הדבר גם בהמשפטים המורכבים. כי גם אם בהשיגנו משפטים מורכבים, דרושים לנו חפצים ותשוקות, הכרוכות בעקבות העגואיזם, אולם בו ברגע אשר האדם חושב ומתבונן במשפטיו, המוכרחים בהכרח מוחלט, נחשב משפטו, לדבר המוכרח מעצמו.

ב) החפץ שבאדם לבקש לדעת את האמת. החפץ הזה הוא יסודי, והוא עז וקשה למאד, כאשר אחזה מבשרי כל הימים אשר אני חי וכל מעשה תקפו וגבורתו גלוים לנו מהחכמה והמדע, אשר רק החפץ הזה הולידם בכחו. והנה לפי זה נוכל לשוותו להאמת בעצמה להיותו מוכרח בהכרח מוחלט, אבל יען כי הוא כרוך בעקבות הרגש, לכן שפל הוא מהאמת בעצמה, אברר דברי: כשהאדם שופט משפט-אמת, הפעולה הזאת אחת היא תמיד, ואין בין פעולה לפעולה כל הבדל מה־שהוא; היא איננה לא קשה ולא קלה, ואיננה תלויה במצב הרגשות. לא כן החפץ לבקש לדעת את האמת, שהוא מקבל כחו מהרגשות, והוא תלוי בהם ובמצביהם, ולכן יש אשר החפץ הזה הוא קשה, ויש אשר הוא קל ובשביל זה, הוא שפל מהאמת בעצמה.

ג) אהבת האמת גם החפץ הזה הוא יסודי, כי כל אדם מוכרח לחשוב מחשבותיו לפי משפטי האמת. אבל הוא שפל מהחפץ לבקש לדעת את האמת יען כי החפץ האחרון הוא חפץ כללי, בזה שהוא נפעל בכל אדם באופן אחד, אולם אהבת האמת שונה בכל אדם, כאשר ההיסתוריה תורנו, כי גם חוקרים נשגבים ומלכים ישרים, מצאו לנכון לפניהם, לבלי להרוס האמונה באלילים בשביל צורך הזמן, ונגד זה יורה שפינוזה כי האדם צריך לחרף נפשו לבלי שקר באמת; איש כגאליללייו נהרגו ולא עברו, ובעקאן אשר החפץ לבקש את האמת, היה חזק בו מנעוריו ועד רגעי חייו האחרונים ממש, חטא לאמת כל ימיו ומרד בה.

ד) החפץ לבקש להתנהג ולפעול עפ"י האמת. כי החפץ הזה הוא קשה ויסודי, יוכיחו הפקטים ההיסתוריים, ופעולתו ניכרת בקורות העולם. ומובן מאליו, כי אם החפץ הזה פעל במעשי האנשים בכלל, להיטיב מעשיהם, מנהגיהם, ומדותיהם, אות הוא לנו, כי הוא עז וקשה ויסודי, והנה החפץ הזה, שפל הוא מאהבת האמת, ע"י אשר רבים הם האנשים הפרטים אשר מרדו בו.

אם נבקר את ארבעת היסודות האלה, לדעת, מי מהם ראוי ביותר להקרא בשם „מוסרי", נראה, כי האמת או התבונה בעצמן, שהן מוכרחות בהכרח מוחלט, ועומדות מחוץ לרגשותינו ולחפצינו, ואין לאדם כל כח לשנותן, לא נוכל לכנותן בשם „מוסריות",

אבל כל אשר נרד אל שלשת היסודות האחרים, נראה כי כל השפל מחברו גדול ממנו במעלתו המוסרית. וזה מובן, כי החפץ לבקש לדעת את האמת, שהוא תלוי במצב רגשותינו, כי יוכל להקרא בשם „מוסרי", אולם יען כי החפץ הזה קשה וחזק מאד, ואין האדם יכול להכחידו מקרבו, מפני שיש בו כח כאל, לאנוס את האדם להשתעבד לו, לכן איננו גדול כל כך במעלתו המוסרית. נגד זה ישנה מעלה מוסרית גבוהה באהבת האמת, בזה אשר החפץ הזה דורש כי האדם יתרצה לו. ונשגב מכולם הוא החפץ שבאדם להתנהג ולפעול כפי מצות האמת, בזה שהוא דורש, כי האדם יחמוד את האמת ויחפץ בה מאד: כי יחשק לאהבה אותה ולדבקה בה, עד אשר יחדל למענה מתאות החיים השפלות.

הדברים האמורים למעלה, מביאים אותי להוציא משפט חדש, על שאלה אחת קשה בחכמת המוסר. כי הנה ישנם חוקרים כשפינוזה וקאנט, המחליטים, כי המעשים המוסריים המה רק המעשים שעושה האדם עפ"י מצות השכל בלבד, לדעתם. אם איש מרחם את רעהו הרעב לפרוס לו מלחמו, והוא עושה זאת מרגשי חמלתו, המכריחים אותו לעשות כדבר הזה, אין המעשה הזה נחשב למעשה מוסרי, יען כי היה אנוס לזה בכח מכריחים פנימים או חיצונים. וכל מעשה מוסרי-לדעתם-אינו אלא המעשה שאדם עושה, ברצון חפשי, מבלי כל מכריח פנימי או חיצוני. על המשפט הזה שאלו בצדק חוקרים רבים, ומהם, ספענסר, הכי נכבד, כי מעשי המוסר מבלי רגשות הלב אינם במציאות כלל. וכדברים האלה דברתי אליך מכבר במקומות רבים. רק כעת יש את נפשי לבקר את משפט שפינוזה וקאנט, בזה שלדעתם, פעולות השכל חפשית הן, וזה טעות נראה. ולדעתי נהפוך הוא, כי אין הכרח מוחלט, כההכרח שיש במשפטי ההגיון, וההכרח הזה אינו תלוי באדם וברצונו. כי אם בטבע המציאות וההויה, במלים אחרות: בזה אשר עצמי העולם החיצונים— מחייבים אותו. ולכן אני מחליט, כי אין פעולות השכל נחשבות למעשים מוסריים.

אם שאלו שפינוזה וקאנט לנפשם: „מה היא הסבה למעשה המוסר על פי הבינה?" לא היתה להם כל תשובה אחרת אלא: „כי הבינה בלבד מחיבת, כי האדם יעשה הטוב והישר". ואנחנו נרף מהם, כי ישגו להם ברואה, לחשוב, כי באופן זה, האדם חפשי במעשיו. אולם לא נוכל לחדול לבלי דעת, כי אם האדם עושה מעשיו על פי הבינה, (והוא בזה כמעט יוצא מן הכלל) צריך הוא שיהיה בו חפץ, להתנהג ולפעול על פי הבינה, ובאופן זה אנוסים אנחנו לבקש את רגשותינו, או העגואיזם, או מכריחים פנימיים, שיהיה לנו לעזר למעשינו המוסרים.

כעת אוכיחה ואערכה לעיניך, איזה הדרך מעשי המוסר יוצאים לפעלם: ברור לי כי החפץ הכביר שיש בכל אדם לבקש לדעת את האמת, להכיר את העולם, ולפתור את החידות אשר יחזה בחזיוני הטבע, המפליאים אותו; החפץ העז והקשה והחזק הזה, שאין כל בריה יכולה לעמוד בפניו, הוא הסרסור האחד שבין האמת ובין החיים, ונקל מאד להבין, כי יש בכח חפץ חזק כזה לעורר ולפעול באדם אהבה להאמת, כי יחשוב מחשבותיו לפי האמת, וגם — כי יחפוץ להתנהג ולפעול על פיה. ובכן נכון בעיני כנכון היום, כי מושגי המוסר שישנם באדם, אין להם כל סבה בכחות נפשיים עליונים, נסתרים, נשגבים, ונעלים, אשר חוקרים רבים הקדישו והעריצו אותם, וימצאו מקורם, בדברים אשר למעלה מהטבע, או כאשר עשה בעקאן אותם „לאור טבעי". כי אם ברור ופשוט, כי יש למושגי המוסר סבות פשוטות טבעיות, כאשר לכל חזיוני העולם.

אם נתבונן כי להמושגים המוסריים, כאהבת האמת, והחפץ להתנהג ולפעול עפ"י האמת, חטאו האנשים מעולם, וימעלו בהם מעל, לסור מאחריהם, יתברר לנו, כי החפץ שבנו, לבקש לדעת את האמת, יוכל רק לעורר ולפעול את אהבתנו להאמת, ואת חפצנו לבקש להתנהג על פיה, אבל אין הוא מכריח את האדם בהכרח מוחלט (או כאשר קאנט קרא את רגשותינו המוסריים, בשם אימפעראטיוו קאטעגארי) לאהוב את האמת, ולחפוץ להתנהג על פיה. ולכן נראה כי רק החפץ לבקש לדעת את האמת, הוא הכרחי, והכרחותו מוחלטת, ורק אותו נוכל לכנות בשם: „אימפעראטיוו קאטעגארי". ואולם אהבת האמת, והחפץ שבנו לבקש להתנהג על פיה, אינם הכרחים, ומקומם רק במושגינו.

מכל האמור נבין, כי האמת כשהיא לעצמה, היא הסיבה הראשונה למושגי ולרגשות המוסר, והנה האמת טהורה היא, ומוכרחת מעצמה, ואין בה כל דבר גשמי, (במובן הרגשות והעגואיזם) ורחוקה היא מהחיים, (במובן חפצי האדם ורצונו) ודמיונה להמושג שיש לבני אדם על אודות נשמתם, שהיא חלק אלוה ממעל; כי כן היא האמת — בת אלהים, אשר השליכה לעולם מראש מקדמי ארץ, בנטותו אור כשלמה, בהכינו שמים, ביסדו ארץ על מכוניה, בחקו חוג על פני תהום, בעשותו מלאכיו רוחות, ובהפיחו באף כל חי נשמת חיים, במלים אחרות: האמת־היא בטבע ובעולם! אכן גם אם האמת היא רחוקה מכל עצם גופני, כלומר, מכל רגש וחפץ, יש בכחה לפעול ברגשותינו ובחפצינו, באמצעות רגש טהור, העומד בין האמת ובין החיים, בין הנשמה ובין הגויה, והוא — החפץ לבקש לדעת את האמת; כי ברגש זה יש הכרח מוחלט, כאשר לאמת, וגם תנועה וחפץ, כאשר לשאר הרגשות. ובגלל תבונתו זו, הוא ראוי ומוכשר, להיות הסרסור בין האמת ובין החיים, בין הרוח ובין הגויה!

בעת אברר דעתי, על אדות חרות האדם ורצונו החפשי, והנה המכחישים בבחירה וברצון חפשי, תומכים יסודותיהם על ההגיון: המה לא יבינו כי הרצון יהיה חפשי, בלי כל סבה אליו. „אין מסובב בלי סבה" ואמרו „הרצון לא יוכל להיות הסבה לעצמו, ואם יש לו סבה — הוא הכרחי, ולא יוכל להיות חפשי" עוד טענו, כי גם החוש מכחיש בו, ומראה לנו בעליל, כי הרגש הוא חזק מהשכל, ובהיות יד התאוה באדם, אין השכל יכול לנצחה בשום אופן בעולם, נגד זה טוענים החוקרים המחליטים כי האדם הוא בעל בחירה, לאמר: אמנם מאת ההגיון נצא וידינו על ראשנו, כי לא נוכל לסתור טענותיו, אולם החיים יורונו כי אמנם יש לאדם רצון חפשי, מפני שאנחנו רואים, כי יש בכח בני אדם לחדש מעשים רבים, במנהגי ובחיי החברה, ואחרי אשר המעשים החדשים אשר האנשים מוציאים לפעלם, תלואים בתכונות נפש האנשים ההם ובמזגיהם, מן ההכרח, כי המעשים החדשים שהוציאו לאור — יהיו מעשיהם הם, כי רק רוחם היה סבתם, וזה לנו לאות, כי הרצון פועל בחיים, והוא חפשי.

וזאת היא דעתי בזה: כל אדם בחדשו דבר בעולם, נכון לבו בטוח, כי הוא הולך לאור האמת, הנשק האחד שבו הוא נלחם בכל מפריע העומד לשטן על דרכו — הוא האמת. אמנם יש אשר אנשים רבים שגו ברואה, פקו פליליה, ונכשלו בשפיטת שכלם להחליט משפט מעוקל, אבל הם בעצמם דמו כי לנוכח האמת דרכם. מזה נראה, מה רב כח החפץ המוסרי: — אהבת האמת, בפעולות האנשים, כי גם אם העגואיזם יגדיל עקבו על בני אדם, וירד אותם תחת רגליו, אין הוא יכול להגביר חילים, ולשלוט במעשיהם, אלא עד שהוא מסמא עיניהם לחשוב, כי משפטיהם־הם משפטי אמת!

והנה החוקרים המאמינים ברצון חפשי, החליטו כזאת, בהכירם במעשי אנשים כאלה, כי רצונם הוציא אל הפועל מעשים, אשר רוחם מצא אותם לנכונים ואמתים. גם ידי תכון עמם, ואחליט, כי אם האדם מתנהג על פי הבינה, ובכח האמת הוא נלחם בתאותיו השפלות המתנגדות לה— תהיה פעולתו זאת, נפעלת ברצון חפשי.

והנה לשיטתי אגביל גם את המושג „רצון חפשי", וגם את הדרך, שבה הוא מגיע להכניע את תאות לבו, ולהבליג עליה את האמת ואומר: הרצון הוא חפשי, אבל יש לו סבה; הסבה לו— היא האמת, וגם החפץ שבנו, לבקש לדעת את האמת. ובזה סרה שאלת ההגיון, המבוארת למעלה, המכחשת ברצון חפשי, ואם תשאלני: „אם כן למה זה נכנהו בשם „חפשי" ולו סבה?" אענך, כי נקראהו בשם זה, להוציא אותו מהמושג שיש להדעטערמניסתים על אדותיו. כי הנה לפי הדעטערמניזם, כל פעולות האדם מוכרחות מעצמן, וסבותיהן הן רק חיינו ומצב רגשותינו. במלים אחרות: האדם בעצמו הוא הסבה למעשיו, וזאת היתה גם דעתי לפנים. כעת ברור לי, כי לא בנו תלואים מעשינו, ולא מסבת חיינו הפנימיים אנחנו פועלים את פעולותינו, כי אם מסבת העולם החיצוני. במלים אחרות: האמת ומשפטי ההגיון, יפלסו נתיבות העולם, והם מכריחים אותנו להיותינו פועלים פעולותינו על פיהם, לפי האמור, תבין, כי אם נחשוב את הרצון לחפשי, בזה, אשר רק האדם בעצמו, הוא השליט ברוחו, תהיה דעתי, כי אין כל „רצון חפשי", אך אם נחשוב את הרצון לחפשי, בזה, שהוא מכריח את עצמו לפעול ולעשות, כפי אשר יורוהו משפטי ההגיון והאמת, אשר מציאותם היא מחוצה לו, תהיה דעתו כי יש „רצון חפשי". ולהלן אוכיח לך כי אמנם נראה פעולות האמת בפקטי ההיסתוריה.

כן אגביל את הדרך, שבה האמת פועלת בחיים: ואומר: לא השכל בעצמו פועל בחיים, ואין כל כח בו להלחם בחפצי האדם, בתשוקותיו וברגשותיו. אבל השכל פועל בחיים רק באמצעות הרגשות. כמו:— החפץ שבנו לבקש לדעת את האמת; אהבת האמת; והחפץ שבנו לבקש להתנהג על פיה, כי הרגשות האלה בהתפתחם, קשים המה, וחזקים למאד, וכח בהם לעמוד בפני שאר הרגשות, להלחם בהם, וגם לנצחם. ולכן פעולות האמת בחיים, נפעלות במתינות למאד, כי לא על נקלה תוכל האמת להוליד באדם את הרגשות הנז', שבכחם היא נלחמת בחיים, ולא במהרה יתפתחו ויתחזקו הרגשות הנז', עד שיהיה כח בהם להלחם ברגשות השפלות.

אמנם יש אשר פעולות האמת יוצאות לאור מהרה, וזה יהיה, רק אם לאהבת האמת, ולהחפץ לפעול על פיה, יעזרו עוד רגשות אחרים, כאהבת הכבוד, קנאת אדם מרעהו, וכאלה. לזאת נראה, כי האיש המגלה את האמת ראשונה, וכן האנשים המתימרים בכבודו, ימהרו לתת ידם להאמת, לפעול ולהתנהג על פיה; לא כן האנשים זולתם, אשר נחוץ כי יעברו זמנים רבים, עד שאהבת האמת, והחפץ לפעול ולהתנהג על פיה, מתחזקים בהם, להכריחם להיותם אסורים למשמעת האמת.

כעת אראה לך, איזה הדרך, האמת פועלת בחיים, אם נשקיף על פני החכמה והמדע, נראה, כי ישנם משפטים רבים, אשר בהגלותם בכבודם על שדה המדע, מררו ועצבו רוח האנשים למאד, ונלחמו בהם בכל תוקף עוז אהבתם לעצמם, כזה היה גורל שיטת קופערניק, כי הארץ תסוב את השמש. בשיטה הזאת קמה האמונה, ותאמר להרסה בעברה בלתי סרה, ומי לא ידע עזוז נוראותיה בשפכה טבד אפה, ובכל זאת חפץ האמת הצליח בידה, ולאט לאט פרשה מוטות כנפיה מלוא רוחב הארץ!... ואנחנו

אם נשים לבנו אל נצחון האמת בזה, הלוא נתפלא נוראות, על כח „אהבת האמת" להלחם בחיים, ובאהבת האדם לעצמו־ולנצחם! ובכן אות הוא לנו, כי האמת אמנם תפעל בחיים, וכח בה לסול מסלות העולם... ואם נזכיר אלינו, כי לא על נקלה, ולא במהרה, האמת נחשב עטרת נצחונה, יוברר לנו, כי האמת פועלת בחיים, רק באמצעות הרגשות, ועד אשר יתפתחו הרגשות העומדים לימינה, שיהיה כח בהם לנצח את הרגשות צריה, נחוץ, כי יעבור זמן ידוע, כמו שנחוץ זמן ידוע לכל מפעל טבעי, להגיע אל שלמותו, ודוק.

וצריך אתה לדעת, כי לא כל משפט אמת, יכלה מלאכתו בזמן אחד קצוב, ישנן אמתיות המכלות מלאכתן על נקלה ובמהרה, ויישנן אמתיות שלא על נקלה תכלינה מלאכתן. וזה תלוי במהות האמת אם ברורה היא וגלויה לעיני כל, וגם ברגשות העומדים לצר לה, אם קשים המה ואם קלים, כן יקרה כי האמת לא תוכל להלחם בשאר הרגשות, רק ברגש „אהבת האמת" לבד, והיא צריכה לרגשות אחרים השפלים מ„אהבת האמת", אשר יעזרו על ידה. לכן לא עלתה בידיה להרוס אשיות האמונה באלילים, גם אם האמת היתה ברורה וגלויה, יען כי הרגשות שעמדו לצר לה, היו קשים וחזקים למאד, עד כי גם סוקראטוס, אפלטון, אריסטו, ואלכסנדר הגדול, נכנעו תחת עולם, ונכשלו לתת פאר על האמונה באלילים, ועד אשר לא קמה אמונה חדשה, אשר ירשה מקום ההולכת לפניה, לא נפקחו עיני האנשים לראות הבלי האלילים. כן ישנה אמת ברורה וגלויה, וכח אין בה לנצח את הרגשות הצרים אותה, אמת כזו, הוא הדבר שכבר ידע אותו דעמאקריט, כי הפטריאטיזם הוא שקר נתעב; כי הוא האמצעי הראשון להונות את ההמון, והמשגב האחרון לכל בליעל. והיא טרם תנחל עטרת נצחונה?!

אם „חכמת הנפש" תתפתח, תוכל להשתמש בקורות כל אמת, למוד בעזרתם כח כל רגש ורגש, והיו הרגשות אשר מאנו הכנעות על נקלה תחת עול האמת־ החזקים והקשים; ואשר לא הקשו לה—הקלים, וברור לי, כי במה שנוגע אל האמונות והדעות, נקל מאד לאמת להתגבר על צריה, אבל בפנותה אל החיים, לשנות משטרי החברה ומנהגיהם, יכבד ממנה לנחול על נקלה עטרת הנצחון. לכן נראה כי רגש „אהבת האמת" פועל בחיים ביתר שאת וביתר עז, מאשר יפעל הרגש „לבקש להתנהג עפ"י האמת". והבדלם נראה גם בזה, כי אם האמת אך תנצח את האנשים, לקבל עליהם עולה— יהיה נצחונה נצחון גמור, לבלי שוב להכחידה, ולהכתיר את השקר. לא כן הרגש האחרון, שאין נצחונו נצחון גמור; כי גם אם דור אחד יחליט להתנהג עפ"י האמת, יקום בה דור שני— להשליכה כנצר נתעב!... בכל זאת אם נשקיף על פני ההיסתוריה, נראה, כי גם אם החפץ שבנו לבקש להתנהג עפ"י האמת, מתרשל בפעולותיו, ומעשיו מעטים, ממעשי „אהבת האמת", עוד נראה פעלו והדרו, במעשים רבים אשר קמו ונהיו על ידו. ובשבילם נוכל בצדק לכנותו בשם „רגש מוסרי יסודי"; כי אם נשים על לבנו, את אשר בחפץ זה נלחמים הרגשות הקשים ביותר, והתאוות החזקות ביותר, עוד יגדל ערכו בעינינו, בראותנו, כי למרות כל המפריעים הרבים, והמכשולים הנוראים העומדים לו לשטן על דרכו— הוא פועל ועושה נפלאות בחיים, ולולא שהיה רגש מוסרי יסודי— לא היה בו כח להלחם בחיים, ומה גם לנצחם!

הנה הנם לפניך כל רגשי המוסר היסודיים!... בעיני בן איראפי הנלהב, אמנם יהיו נקלים למאד; כי הוא ישית בשמים פיהו, ודמיונו יעוף בגבהי מרומים; הוא יחשוב את האדם לבן אלהים, ומאמין כי בו כח כאל, לעשות גדולות ונצורות. אך המה בגאותם וגאונם ירעו לנפשם מאד, וגורלם בזה, כגורלם, בדמותם את האהבה לבת אלהים...

ואנחנו אם לא נדרוש מהאהבה, כי תהיה אשרנו היחיד בחיינו, לא נהיה אמללים, כאשר תפקחנה עינינו לראות, כי התעה אותנו בשוא נתעה; כן אם לא נדרוש מהאדם כי יחרף נפשו על שדה „טובת הכלל", לא נשנאהו לעולם, בהודע לנו— כי כחו כאין!... רק נאמר: „רבש"ע! אין אני גדול ממך, ואין אני יכול להיות אלא כמו שעשיתני!" ותספיק לנו המדה האחת שיש באדם:— לשלוט ברעיוניו, וכאשר כבר אמר הסטואי עפיקטעט: „אין ממשלה לאדם אלא הממשלה ברעיוניו", ואמנם הממשלה שיש לו על רעיוניו, לאלצם לחשוב מחשבת־אמת, תביאהו לעשות גדלות ונצורות: להתנהג ולפעול עפ"י האמת. על ידה הוא גם מחדש מעשי בראשית, בזה שהוא מוליד בעצמו רגשות חדשים— לקום לעזרת האמת, ולהלחם בחיים! ומי יודע את אשר בחיק הבאים: אולי יש תקוה, כי יבוא יום, ונמול ערלת לבבנו, ונרך ערפנו הקשה, וכשם שנחדש מעשים בעולם החיצוני, לשנות את הצמחים והחיים, ככה נחדש בתוך רוחנו, בכח אהבת האמת, רגשות חדשים, אשר יעזרו לאמת, לנחול נצחון נצחי, והיתה לה המלוכה!

מכל האמור תבין, כי הצדק עם באקיל באמרו, כי אין התפתחות אלא בהתפתחות החכמה והמדע; כי רק החכמה והאמת, הן המניעים הראשים לכל פעולות האדם. ולפי זה, יהיו החובות „המוסריים", רק חובות כל אדם לעצמו, ולא חובותיו לאחרים; כי החובות האחרונים, אינם חובות „מוסריים", כי אם חובות „החיים", יען כי כל אדם מוכרח לחיות חיי חברה, ולקבל על עצמו משפטי בני אדם ודיניהם, ואין הם חובות „מוסריים". אבל החובות שהאדם מקבל על עצמו— לבקש לדעת את האמת; לאהבה אותה; ולדבקה בה— המה חובות מוסריים, במלוא מובן המלה, גם במובן החוקר וואונד, כי מושגי המוסר צריכים להתחדש חדשים לבקרים, כי האדם יחשק לחדש אידעאלים חדשים, מפני שהאידעאלים שנתקבלו מכבר ישובו להיות מנהגים. ולפי האמור ראינו, כי יש בכח האמת, לחדש גם מעשים חדשים, וגם רגשות חדשים!

אם נבקש לדעת את „רוח היהדות", נראה, כי יסודתו בתורת המוסר, המה גם יסודי „היהדות". אמנם בעלי התלמוד היו מחולקים בדעותיהם, אם המדרש עיקר או המעשה עיקר, אבל חיי עמנו יורונו, כי כל תשוקתם המוסרית— היתה ההגיון בתורה! „אורייתא וישראל וקוב"ה חד" היה שגור על פיהם. ובמה שנוגע לחובותינו המדיניים, אמרו בפירוש: „עשר בשביל שתתעשר", כי האדם יתן צדקה לעני בשביל השכר שיקוה לקבל, והתירו כל הנאה של מצוה, ואהבת האדם לעצמו לא היתה מגונה בעיניהם. וזה מתנגד מן הקצה אל הקצה לדת השלטת, ולרוח הפלסופיה. בעיני היהודי היה מעולם שורש כל חובות המוסר— להגות בתורה יום ולילה! כן רחוק היהודי מאד מדרכם של האיראפים ומאידעאליהם: להיות רב עלילה בעד טובת הכלל!... אין פאטריאט כמשה רבנו, ובאהבתו את ישראל חשק רק כי ימולו ערלת לבבם, כי יבחרו בחיים, וילכו בדרך טובים, להיותם מאושרים כל הימים, וזה היה כל מעינו, וגם כל מעיני ראשי ישראל, היה מעולם— לטהר כוחותינו הרוחניים הפנימיים, והיה חובת מוסרם— רק חובתם לנפשם!

כעת אוכיח כי מעלת המוסר לפי „רוח היהדות" שונה לבלי קץ מתורת המוסר האיראפית, בזה: כי אם נכלול כללים (נאָרמים) מוסריים למעשי בני אדם, נראה, כי הכללים המוסרים האלה זרים מאד אל החיים והמציאות: כי יש אשר אם איש יקום באביו לאסרו בחבלים, יהיה מעשהו רע למאד, ויש שיהיה־טוב, כאשר אביו הוא איש משוגע. לא כן אם נכלול כללים מוסרים להחובות הנפשיים, כי אז יהיו הכללים ההם— נצבים וקימים לעולמי עד!

שפינוזה גם הוא הלך בדרך אשר הלכתי: גם הוא הוכיח „כי בני האדם חושבים א"ע לבעלי בחירה אך מפני שבידעם את מעשיהם, אינם יודעים את הסבות שמהן נועדו מעשיהם" (ח"א ח"ג למוד ל"ב) „הידיעה האמתית של הטוב והרע אינה יכולה, באשר היא אמתית, לעכב שום הפעלה, זולתי בהיותה נחשבת גם היא כהפעלות" (שם ח"ד למוד י"ד) וזה ממש כדעתי, כי אין השכל מנצח את הרגש אלא באמצעות הרגשות „התאוה הנובעת ממקור הידיעה האמתית של הטוב והרע, יכולה להיות מבוטלת, או מעוכבת ע"י הרבה תאוות אחרות, הנובעות מהפעליות גלחמות זו בזו" (שם למוד ט"ו) „התאוה הנובעת ממקור ידיעת הטוב והרע ביחס אל דבר עתיד, יכולה להיות מבוטלת או מעוכבת בנקל, ע"י התאוה לדברים הנחמדים בהוה" (שם ט"ז) אבל אם דעות שפינוזה בזה ברורות ולקוחות מהנסיון, תגדל פליאתנו לראות איך שכח החוקר הנשגב הזה את דעותיו אלה, אח"כ בדברו על אדות חרות האדם... כי גם הוא יורה שיש בכח האדם לשלוט ברוחו, והוא בא לזה ע"י דעתו הטפלה כי „לכל המעשים שאליהם אנחנו נועדים מאיזה הפעלות במצב קבלת פעולה, יכולים אנו להיות נועדים גם בלעדה, ע"י הבינה" (שם למוד נ"ט) אבל אם גם נניח, כי האדם יוכל להשיג השגותיו גם בלי חושים ורגשות, ולא כאשר נדע אנחנו כי „אין בשכל אלא מה שיש בחושים"; גם אם נשגה ברואה כמוהו, כי האדם כאל להשיג בבינתו בלבד את החיים והעולם, יקשה עוד לנו, ולא נבין, איזה הדרך מוציא השכל לאור את פעולותיו, ובאיזה אופן הוא בעל בחירה, אם לפי דבריו, אין השכל מנצח את הרגשות אלא בעזרת הרגשות?... אמנם כמו שקשה לאחד את „המחשבה עם ההתפשטות" במחקרו על אדות העולם הכללי, כן קשה לאחד את „הבינה עם ההפעלות" במחקרו על אדות האדם.

ישראל יוסף סירקים.

המים בירושלים בימי קדם.

בכל ספרי הקדמונים לא נמצא כי בתוך ירושלים פנימה חזק הצמא בין העם, בימי מצור נבוכדנצר (מלכים ב' כ"ה ג') נאמר כי חזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ, אולם מים מאן דבר שמיה. גם במגלת איכה, אשר שמה יתנה תוקף הצרות והרעות אשר כתמם יחד באו על הבת ירושלים, ו„צמא" ביניהם לא נזכר.

גם הסופר הקדמון שטראבא [1]) אשר היה בימי צר פומפיוס על ירושלים, יאמר עם הספר כי בתוך העיר העם רוה מים, והשתיה כדת, אולם מחוצה לה, שורר צמא עז, וחיל פומפיוס יסבול על ידו הרבה מאד כי כלם היו צחי צמא.

מלבד יוסף בן מתתיהו הכהן [2]) בימי מצור טיטוס על ירושלים, בנשאו מדברותיו אל היהודים הנצורים להשיבם מדרכם, ולתאר לפניהם פרשת גדולת הרומאים אשר מי הקשה אליהם וישלם, יאמר כדברים האלה: גם טיטוס ילך מחיל אל חיל, וגם חסרון

---

[1]) XVI 2, 40. [2]) מלחמות היהודים ספר חמישי ע' ד'.

מים לא ידע, כי המעינות אשר לפניה באו הנה דללו וחרבו, הנה כעת יזלו שפעת מים רבים, עין השילוח מימיו נשתו זה ימים רבים, עד כי הייתם נאלצים לשתות מים במשורה וכל המעינות אשר מחוץ לעיר הנה שבו לאיתנם להשקות את אויביכם ולהרות צמאון מחריבי ארצכם ואת הגנים אשר תפשו להם הנה מלבד אשר הדברים האלה נאמרו רק להכניע לבב הנצורים ולאים עליהם, עוד יעידו בעדות ברורה, והאמת מבצבצת מהם כי אמנם שרר צמאון בין חיל הרומאים עד כי הצמא הזה הרהיב את הנצורים אם כי ידעו אשר איך נכון לצלעם, והוכרח יוסף לכחש להם ולאמר כי כוס הרומאים רויה. ונעיר לנו גם את דיו קסיוס [3]) אשר בספרו הוא יאמר על מצור ירושלם ע"פ רוב היה צמא עז שורר בין הרומאים והיו נאלצים לשתות בכסף מלא מים דלוחים ועכורים אשר הובאו ממרחק, ויתהפכו במעיהם לקללה ולזועה". וגם יוסף בעצמו בספרו את גודל הרעב [4]) אשר שרר בירושלים בימי המצור עד כי כל פנים נהפכו לירקון, וצפד עורם על בשרם ומאשרים היו הקוטפים פקועות ומלוח עלי עשב, ויאכלו גם נבלות-עכברים ופגרי סוסים ויהי בפיהם כדבש למתוק, עד כי אכל איש איש בשר זרועו, וידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן, אשר לכל אלה ידאב כל לב ותתרגש כל נפש, ובכל אלה לא יזכיר כי היו גם צמאים למים.

גם ווילהעלם טירוס אשר היה בימי מצור „גאטפריד פאָן בויילאן" על ירושלים, הנה דבריו מסכימים ומתאימים לדברי שטראבא אשר בפנים העיר היו מים רבים, ובחוץ צמא עז שרר „בכל סביבות העיר אך יבש וצחות על כל אפסים, מחום הגדול השורר בקיץ אזלו מים מני מעינות, הנחלים יבשו, הבורות דללו וחרבו, נחל קדרון היה בידי הנצורים, מי השלוח לא יטעמו לחיך ואינם ראוים לשתיה כי מלוחים הם ועכורים, ויתר פלטת המעינות החריבו הסרצנים, הגוי העז והנמהר אשר עלה כשאה על הארץ ויניח אחריו מדבר שממה. ממרחק ששה מילים היו חיל הצבא נאלצים להביא מים עכורים, וע"י זה היתה תמיד סכנה גדולה נשקפת עליהם, ונפשם שמו בכפם, מפני חמת הערבים אשר ארבו על כל עבר ופנה, להרוג להשמיד ולאבד. וגם אז אחרי אשר בנפשם הביאו מעט המים להשיב נפשם השוקקה, לא השפיקו לכל בני החיל, ולא אחת שפכו איש איש דמי רעהו עבור מעט מים, אשר מחירם עלה מעלה ראש. וביחוד היו הסוסים והחמורים נופלים לארץ פגרים מתים מחסרון מים, ויעלו צחנה ובאשה אשר הביאה בכנפיה גם את הדבר. אין מחסה, אין מסתור מעקיצת קוי השמש אשר חדרו מתחת העור כעקיצות העקרב, לרגעים יעלה אמנם ענן קל ככף איש, ועד ארגיעה חלף הלך לו וישאיר אחריו מפח נפש ומדיבות עינים, העוברים ושבים מאין מקום היו חופרים חפירות ומהמורות תוך האדמה להסתר שמה מפני חמת השמש הבוער בלי חמלה, והיו מניחים גושי עפר על חלקת חזיהם, אבל גם זה הועיל להותם, כי נצח השרב גם את מעט קרירות העפר ויהפכה לחום עז ונורא, בתשוקה עזה שמו דם נסכיהם, לקקו רטיבת הסלעים, זאת לא זאת, הסלעים והאבנים היו יבשים, אבל השיבו את נפשם במעט הקרירות או לא־החמימות אשר בצור הסלע, וישימו את האבנים הגדולות על לבם הערום עד מחנק נפש, ואך להסתר מקוי השמש העוקצים והחודרים לב ונפש. נורא מאד היה מצבם! לאשרם הבקיע גאטפריד אליו את העיר, אשר אז מצאו חילו בה „מים רבים לרות צמאונם הנורא. ולולא זאת כי עתה כלו ואפסו כל בני החיל, מעוצם הצמא ומשרב ושמש [5]).

---

[3]) LXVII 4. [4]) מלחמות היהודים ספר המישי י' ב'—ג', וספר ששי ג' ג'—ה'. [5]) ווילהעלם טירוס VIII 24,761.

הנה כל אלה יוכיחו על אמתת דברי שטראבא כי „העיר עשירה במים משא"ב סביבותיה", אבל מה נפלא הדבר הזה אחרי התבוננות! ירושלים היא בכלל עיר הפלאות ומובדלת היא מכל ערי תבל בכמה דברים, וכן גם בשפעת המים, אשר קצר כחנו להתבונן ולהבין מאין היתה עשירה כל כך במים עד כי גם בימי מצור לא תדע מחסור, קשה מאד להחליט כי המים אשר יקוו בימי החורף תוך הבורות העשוים בידי אדם ירוו צמאונם לכל השנה, בעוד אשר אנחנו יושבי ירושלים יודעים כי פעמים לא מעטות יסבלו בני העיר חסרון מים נורא אשר מי יכילנו, ובפרט בימי מצור אשר אי אפשר להביא מים לעיר ממקומות אחרים. וברכות שלמה [6] אשר משם הובאו מים אל העיר על ידי צנורות עשוים לדבר בעומק האדמה, הנה מלבד אשר חיל המצור היו יכולים להפסיק את הצנורות, עוד על נקלה היו יכולים להסב אותם אליהם, כי לא עמוקים הם באדמה באשר על נקלה הנה סתמום תמיד הערביים הפראים. ועל כלם הנה תגדל פליאתנו בראותנו כעת כי כל המעינות הנה הנם מחוץ לחומת העיר, ואיככה זה יתישבו וינוחו כל הדברים הנזכרים. ובתוך העיר אין כל מעין ונחל! וגם עין השלוח אם כי נראה מדברי יוסף בן מתתיהו הנזכרים אשר היה בידי הנצורים, אבל לא היה תוך העיר כי אם מחוצה לה. ויפה שיער רולנד [7]) כי חומת העיר הישנה היתה בקרבת עין השלוח וע"כ רמה ידי שומרי החומה על חיל הרומאים לבלתי תת להם לקחת מים, ומי המעין היו אך לשתות להיהודים. אבל בימי גאטפריד היה גם השלוח בידי הצרים, ובכל זאת היו צמאים למים בעוד אשר הנצורים היו רוים שפעת מים „ingentes copias aque".

האין אלה דברי פלאות? אולם נסורה נא גם להרים מעט המסך מעל סתרי פליאותנו אלה, אולי תשיג ידינו ומצאנו שכר רב.

איה איפוא הוא מקום עין השלוח? אם בדרומית מזרחית העיר, או במערבה? וכבר נחלקו בזה חכמים מחכמים. והנה לפי דברנו הנז', וגם לפי אשר עינינו רואות גם כהיום הזה, הנה בטח עין השלוח הוא נגבה-קדמה להעיר. אבל בכל זאת לא נוכל לדחות גם דעת אלה המשערים כי אם אמנם העין הוא בדרומית מזרחית אבל מוצאו ומקורו הוא ממערב העיר, והוא הולך ושוטף מתחת לארץ עד עין השלוח ומשם ינבעו החוצה, וכן גם ישער טרוילה [8]) באמרו: „כי נפלא הוא מאד השלוח, איננו מקר במקום זרמו, כי אם ע"י צנורות מסתרות מתחת האדמה הנהו נובע ושוטף מקורו עד המקום ההוא". ויש גם המשערים כי גם הגיחון ילוה אל צנורות מקור השלוח ויחדיו הנם נובעים וזורמים עדי בואם לעין השלוח ומשם ישטפו החוצה לעין-רואי [9]). עוד יספר

---

[5]) מהלך שעה מבית לחם נמצאים שלשה נהלים, זה למעלה מזה השלובים ומחוברים יחד זה בזה, מהראשון יבאו המים אל השני השפל ממנו, ומהשני יבאו אל השלישי. ראבינזאהן השב ומצא כדברים האלה:

הראשון ארכו 380 רגל. רחבו 229—236. עמקו 25. מזה מים בגובה 15
השני " 423 " . " 160—250. " 39. " " " 14
השלישי " 582 " . " 128—207. " 50. " " " 6

העליון והראשון מקבל מימיו מבאר אחת הרחוקה ממנו מהלך 140 צעד, אשר יש המשערים ומחליטים אותו למעין החתום הנזכר בשה"ש ד', אשר אליה דמה המשורר את רעיתו, וע"י צנורות ותעלות הובאו לפנים מים ממנו גם לירושלים ע"פ אופנים שונים. מהנהל ההוא יפתרע גם עמק סלע קטן אשר ייחסו אליו את הגן הנעול אשר לשלמה (שה"ש שם). והערבים יקראו להנהלים האלה „אל-ברך". [7]) Reland S. 858. [8]) Troila S. 353. [9]) שם צד 354.

טרוילא כי ראה צנורות ישנים אשר בלי ספק הם הצנורות אשר על ידם הובאו מים לגיחון העליוני, אבל יחזקיהו המלך סתמם בעת צר סנחריב על ירושלים, ואת המים הוליך ע״י צנורות אחרים מסתרים אל תוך העיר פנימה. (דה״ב ל״ב) „הוא יחזקיהו אשר סתם את מוצא מימי גיחון העליון ויישרם למטה מערבה לעיר דוד״ (שם פסוק ל׳) „ואשר עשה את הברכה ואת התעלה ויבא את המים העירה״ (מ״ב כ׳ ב׳) גם בן סירא (מ״ח י״ט) יאמר: „חזקיה החזיק חומות הקריה ויכלכל אותה במים, בקע בצור תעלה. ויבא מימיו העירה״.

מקור המים ההם היו בראשונה מחוץ לעיר ימה, אשר על פי רוב שמה חנו כדור חיל הצרים. וכן גם במ״ב (י״ח) ובישעיה (ל״ו) נאמר כי רבשקה עמד עם חילו בתעלת הברכה העליונה אצל מסלת שדה כובס, ויחזקיהו בראותו את הרעה הצפונה להעיר מן המים ההם אשר יתהפכו בידי הצר לרועץ ולמשחית, השכיל מאד בסתמו שם את התעלות, ויביא את המים העירה דרך תעלות אחרות נסתרות אשר לא ידע אחר מקומם. ומאשר נשנה הדבר בכתובים אות הוא כי פעלו זה היה רצוי וכן גם חז״ל יספרו כי שבחוהו חכמים על מעשהו זה, כי בחכמתו זו הציל את העיר פעמים אחדות מיד האויב והצר הצורר עליה.

ועתה ע״י הדברים האלה ומעשי יחזקיהו, נבוא לעניננו ונמצא פתרון הפליאה, אחרי אשר יודעים אנחנו כי מתחת ירושלים היו תמיד המון תעלות ותהלוכות נסתרות לפי דברי יוסף בן מתתיהו [10]) אשר בהן התחבאו תמיד המון יהודים ויסתירו שמה גם אוצרות כסף וזהב. ומשם התנפלו לפעמים לקצות בחיל הרומאים. וכן גם ראשי הפריצים שמעון בן גיורס וידידיו ברחו אל תחת אחת התהלוכות הנסתרות ההן עד מתחת מקום שם היה המקדש ושם אכף עליו פיו לעלות וימסור עצמו ביד הרומאים. גם דיו קסיוס [11]) בספרו מצור ירושלים ע״י טיטוס יאמר כי התהלוכות ההן עמדו בתחלה להיהודים להתחבא שמה ברוב או במעט, ולהרחיק ללכת עדי יצאו פתאום להתנפל על הרומאים הצמאים, מאחוריהם, ואח״כ סתם טיטוס את התהלוכות ההן. וכנראה רמז לזה גם טציטוס [12]) באמרו כי צנורות ובורות נסתרים היו בירושלים, ובטח התעלות והתהלוכות רבות מהן היו גם לצרכי תיקון הצנורות להבאת מים מתחת לארץ, ואשר עפ״י רוב היו מתחת הר הבית. גם אריסטואס [13]) יספר מעין זה, על אודות שטיפת דם הקרבנות בעזרה. כי שמה יאמר כי מעין גדול היה זורם ונובע בהעזרה על ידי אחד הצנורות הרבים והתעלות המסותרות. אשר מתחת הר הבית, מהם גם כמרחק חמשה שטאדיען.

ומי יודע אולי נאסרה אז לגלות מוצאי התעלות ברבים לבל יבולע להם,? ואולי גם יוסף בן מתתיהו לא ידבר אודות תעלות המים ההן מפני יראתו את האלהים וענותו הרבה (Pietät)? ומי יודע אם לא על המים האלה מוסבים דברי הנביא יחזקאל (מ״ז א—י״ב) אשר ראה והנה מים מפכים מן הכתף הימנית. מנגב למזבח. ואם לא הם המים חיים אשר עליהם נבא זכריה כי יצאו מירושלים (י״ד ח׳) ומי יודע אם לא מרומז המעין ההוא אשר שטף דם הקרבנות בדברי זכריה אלה (י״ג א׳) „ביום ההוא יהיה מקור נפתח

---

[10]) מלחמות היהודים ספר ששי ח׳ ה׳, וספר שביעי ב׳ ב׳. [11]) LXVII 4. [12]) Histoir V. 12.

[13]) הוא היה שליח המלך תלמי ממצרים, ועלם מכתביו בשפת יון מונחים במערם. ונדפסו גם בחוברות מיוחדות, והוא היה חכם גדול, ויש לסמוך על דבריו.

לבית דוד וליושבי ירושלם לחטאת ולנדה" כלומר לחטא את הבית מכל שמץ דופי, מי יודע? [14])

על כל פנים הנה דברי שטראבא צדקו יחדו כי „העיר עשירה במים משא"כ סביבותיה".

אל נא נמנע מהביא פה גם דעת ראבינזאהן בפרט. דברים אחדים אשר הזכרנו בזה. הוא ישער כי [15]) עין השלוח נובע ממקור אחד אשר תחת בית המסגד הבנוי במקום המקדש, ולפי דבריו ספר לו ערבי אחד כי בן הסכים המופתי בירושלים (כהן הדת) גם יאמר כי אחרי אשר חקר ודרש נוכח לדעת כי תחת אבן השתיה בעומק שמונים רגל נמצא מעין גדול ונפלא אשר סגולות מימיו יכילו כמי השלוח, ויאמין באמונת אומן כי המעין ההוא נובע מהנחל אשר סתם יחזקיהו במערב העיר. וע"ז יעיד בערות חיה, כי כאשר בנו האנגלים את בית תפלתם אצל מצודת דוד מצאו, אחרי אשר פנו ערמות עפר בעומק עשרים רגל, תעלות עתיקות הנמשכות ממערב העיר מזרחה, מהן בנויות, ומהן חצובות בסלע. ובלי ספק הן הן התעלות של גיחון אשר הביאו מים לירושלים.

ועוד חכם אחד יודיע כי בצד דרומית מזרחית לאבן השתיה במורד איזה צעדים נמצאה תהלוכה נסתרה למבוא חדר אחד הרצוף באבני שיש, ובתוכן גם אבן אחת גדולה ועגולה, אשר אם יכו על פניה בכף, ישמע קול צלצול לאות כי תחתה המקום ריק ופנוי, ולפי דברי המושלמנים הנה אבן מכסה פי באר-לא נודעת, גם יודיעו כי מי אחת הבארות במקום המקדש הבחינות הבּימיאות שלהם וכן גם טעמם מתאימים יחד את מי השלוח ומי באר מרים או „ברכת-אל-אז באת" [16]).

בכלל נמצאים בירושלים הנחלים האלה אשר מוצאן מימי קדם, ומהם אשר כסו פניהם עפר והנם שוממים ונושאים עליהם רק זכר הקדמוניות (אלטערטהום) ומהם אשר עודם אתנו כהיום הזה: והם ברכת ישראל. (ברכות איזראיל) ברכת יחזקיהו (הנקראת בפי הערבים „ברכית חמם אל באטריך", כלומר ברכת בית מרחץ הפאטריארך, כי ברחוב ההיא נמצא בית מרחץ אשר מימיו יוקחו מהברכה ההיא) באר מרים (ברכית אל אזבת, או „ברכית סיטי מרים") עין השלוח. ברכת המלך (ברכת-עס-סולטאן) ותעלת הברכה העליונה או „ברכות ממילה".

תעלת הברכה העליונה נעשית פשוט תעלה גדולה בנויה המביאה מים מנחל ממילה עד נחל־יחזקיהו הנזכר לעיל. מתחלה היו החכמים מסופקים באמתת הדבר הזה, והיו משערים יותר כי המים מובאים אל מגדל דוד או מגדל „היפיקוס" באשר יוסף בן מתתיהו [17]) יזכיר כי במגדל היפיקוס היה מקוה-מים. אולם כבר הראה דר' טיטוס טאבלער באותות ומופתים חותכים כי דברינו הנזכרים כנים הם, ואין לפקפק אחריהם מאומה [18]).

טאבלער [19]) יראה גם לדעת כי נחל יחזקיה הנהו שוטף ומגיע גם עד „ברכת ישראל" (או נחל בעטעסדא) אשר בצד מזרחית צפונית להר הבית, ואשר לזאת יסכים גם ראבינזאהן [20]), אבל עוד לא מצאנו רגלים לדבריו וע"כ לא יצאו מכלל השערה

---

[14]) ומי יודע אם לא מרומז זה בתהלים מ"ו ה', נהר פלגיו ישמחו עיר האלהים. [15]) II 158 גם 162. 164. 112. [16]) יעוין Bartlett Walks p. 154. וראבינזאהן II 161. ועוד בכמה מקומות. [17]) מלחמות היהודים ספר חמישי ד' ג'. [18]) Toble's Denkblätter p. 47. [19]) שם עמוד 66. [20]) II 138.

דמיונות. ויש גם המשערים כי מוצא נחל־חזקיה הנהו ממעין-אברק אשר בעמק טריפון (Tyropöenthal). בלי ספק נושא הנחל הזה עליו שם חזקיה יען כי הוא חפר אותו, אם כי מצער הוא אל פעולות יחזקיה.

ההשערה ששיערו חכמים קדמונים כי „באר-מרים" מתחבר יחד עם עין השלוח ע"י תעלה מסותרת, נתאמתה בימים האחרונים ע"י נסיון והפנת עפר וחפירות, ובטח גם היא ממעשי יחזקיהו.

רחוק מהלך אלף ומאה רגל מעין השלוח צפונה מזרחית דרומית להר המוריה, נמצאת הבאר המכונה „באר מרים" (מאריענברונען) אשר נפלא הוא מאד באשר לו עת מיוחדת לעלית המים ולירידת המים (עבבע אונד פלוטה) וע"י תעלה גדולה תתחבר הבאר עם עין השלוח. הנוצרים מאמינים כי הבאר הזאת נקראת על שם אם־משיחם [21], יען כי סמוכה היא מעט אל הקבר הקדוש להם. אבל כנראה קרא הורדוס את הבאר הזאת על שם אשתו מרים כאשר קרא על שמה אחד משלשת המגדלים אשר בנה [22], או יען כי סמוכה היא להר המוריה קראוה באר־מוריה, כי באמת הבאר הזאת עתיקה היא לימים.

יתר הדברים הנוגעים לזה יעוין פאלעסטינא להפרופיסור רוימער, וראבינזאהן, דענקבלאָטער להדר' טיטוס טאָבלער, וגם מאמרו היקר של האדריכל ק. שיק מירושלים, בההוספה של הרה"ג דר' סלפענדי ט' להאיזראעליט וישורון המגנצי, שנה העברה ותרוה נחת.

חיים מיכל מיכלין.

---

[21] כמו Quoresmius II 285—93, יעוין גם Ritter XVI 450, תמונת הבאר אצל Barlett (Walks p. 112). ע"ד ירידת המים ונפילתם יעוין ראבינזאהן II 156 טאבלער צד 38. גם ראבינזאהן I 384. II 142. [22] מלחמות היהודים ספר חמישי ד' ג'.

יסודי העבור

והוא סדר חשבון עבור השנים לבני ישראל

חקותיו ומשפטיו, קורותיו ותולדותיו מזמן התורה עד גלות בבל, ועלותם מבבל, ימי הסנהדרין והנשיאים שבארץ ישראל עד אחר חתימת התלמוד, וזמן התיסדות חשבון העבור על פי מולד אמצעי.

ונלוו בסופו לוחות מועילים ונכונים למצוא בנקל כל דבר חפץ.

לוח הקביעות משנת ד"א ת' עד שנת ה"א תרס"ג, לוח חלוף ימות חדשי הישראלים על ימי חדשי הנוצרים משנת ד"א ת' עד שנת ה"א ת"ש, ולוח למצוא על פיו כל יום מחדשי הנוצרים באיזה יום מימי השבוע הוא בא, בכל שנה משנות הנוצרים שעברו ושיבואו.

לוח לקויי המאורות עד סוף שנת 1900.

מאת **חיים זעליג סלאנימסקי.**

מחירו לאחרים 50 קאפ', ולמו"ס רבאט כנהוג.

ספר אות זכרון לאלכסנדר פאן הומבאלדט

קורות ימי חייו, מסעיו וספוריו, מאת **חיים זעליג סלאנימסקי.**

תוכן הספר הזה וענינו הוא השקפה כללית על ידיעות העולם וכל ענפי חכמת הטבע בביאור נכון וקל. נדפס מחדש בדפוס הדר ונייר יפה. מחירו לאחרים 40 קאפ' ולמו"ס ראבאט הגון כנהוג, ויוכלו להשיג בבית מערכת הצפירה, וואַרשא קרולעווסקא № 49.

אדרעססא:

Въ Редакцію **„Гацефира"** Варшава, Королевская 49.
Redaktion **Hazefirah,** Warschau, Królewska 49.

ווילל יוה ספיק אינגליש

דיא נייעסטע מעטהאדע צו ערלערנען דיא ענגלישע שפראַכע מיט א ווערטערבוך ענטהאלטענד 5000 ווערטער אללעם אויף יידיש. — מחירו שהיה עד כה 75 קאפ' הורדתי עד 50 קאפ'. למו"ס אתן ראבאט הגון. החפצים בו ישיגוהו בבית מערכת הצפירה.

יוסף סלאנימסקי.
Warschau, Królewska 49.

שבילי עולם (רוסלאנד ופולין)

יצא עתה לאור בהוצאת בית מסחר הספרים של ר' אליעזר טיקאצינסקי בבאליסטאק. הספר שבילי עולם הנ"ל הוא ערוך ומסודר בשפה צחה ונקיה על טהרת הלשון, ובסדר טוב עפ"י ספרי געאגראפיע החדשים, מאת ה' שו"ע הנודע לבקי ומומחה לאותו דבר. מחירו 60 קאפ', נמצא למכירה בווילנא ברפוס ראם. ובביאליסטאק אצל המו"ל ה' טיקאצינסקי, ובווארשא אצל ר"מ קאלינבערג, נאלעווקי 28 ואצל ה' סובאלסקי, דזיקא 40.

